Либерален Преглед

Годишник 2015 (част 1)

ЕКСТАЗ

Списание „Либерален преглед“
Годишник-2015
(част 1)

ЕКСТАЗ
Берлин, 2015

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лицензa „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано другояче, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите 11

Януари 2015 13

Светът не се разпада на парчета
Автор(и): Стивън Пинкър, Андрю Мак. 14

Летописният разказ на поп Методи Драгинов
Автор(и): Илия Тодоров 26

Поклони се, ако можеш
Автор(и): Златко Енев 61

Българският разказ за падането под османска власт
исторически канон без месианистичен мит
Автор(и): Десислава Лилова 65

Корицата на „Шарли“
Автор(и): Пол Бърман 93

Две мнения за сатирата
Автори: Тим Паркс, Адам Гопник 108

Мисловната полиция
Автор(и): Пол Бърман 122

Изгубеното в превода на либерализма
Автор(и): Даниел Смилов 133

Ангела Меркел се изправя пред руския мечок
в битката за Европа
Автор(и): Тимъти Гартън Аш 140

Животът не е честен
Автор(и): Златко Ангелов 145

Явлението ДПС – 25 години по-късно!
Автор(и): Аспарух Панов 172

Момчето, което живя
Автор(и): Кристофър Хитчинс 190

За мястото на интелектуалците в българския живот
Автор(и): Златко Енев 196

Подаръците на 1989 година
Автор(и): Александър Везенков,
Копринка Червенкова, Христо Буцев 227

Урок от „Шарли Ебдо“, който трябва да научим
Автор(и): Руслан Трад 241

Измеренията на свободата и правата на човека
Автор(и): Мюмюн Тахир 257

Две мнения за свободата на словото
Автор(и): Теодора Димова, Евгений Дайнов 273

Когато медиите говорят с половин уста
Автор(и): Юлиана Методиева 302

Je suis Шарли? Малко късно
Автор(и): Кенан Малик 320

Свобода и компетентност
Автор(и): Златко Ангелов 324

Елена и корените на злото
Автор(и): Светлозар Василев 349

И отново за ролята на „историята“
Автор(и): Златко Енев 353

Февруари 2015 370

Тероризъм и политическа коректност
Автор(и): Димитър Камбуров 371

Гърция и гърците в новите български учебници по история
Автор(и): София Вури 389

Два вида реч
Автор(и): Адам Гопник 404

Новият европейски безпорядък
Автор(и): Иван Кръстев, Марк Леонард 415

Израел: алтернативата
Автор(и): Тони Джуд 451

Франция в пламъци
Автор(и): Марк Лайла 463

За „андрешковското“ отношение към историята
Автор(и): Златко Енев 483

Краят на електронната книга
Автор(и): Милена Цветкова 514

Ние имаме важна роля на Балканите. Ще я изиграем ли най-сетне?
Автор(и): Аспарух Панов 530

„Маргиналия“ помогна на берлинската ни диаспора да стане общество
Автор(и): Юлиана Методиева 538

ДС – табу, еуфория, страх
Автор(и): Диана Иванова. 545

Защо не съм Шарли
Автор(и): Евгения Иванова. 557

Копенхаген, слово и насилие
Автор(и): Флеминг Роуз, Боб Манкоф 580

Злощастният Франкенщайн, тоест Алеко Константинов, наречен Щастливеца
Автор(и): Митко Новков 593

Безименно
Автор(и): Александра Джандева 637

„Дякон Левски“ или напразните усилия на любовта народна
Автор(и): Марин Трошанов 640

Тоталитаризмът вътре в нас
Автор(и): Диана Иванова. 651

Политическите пороци на обществото преди 100 години и днес
Автор(и): Аспарух Панов 657

Минев, Мандела, Хитлер
Автор(и): Петър Добрев, Жана Цонева 661

Стереотипизираният поглед
на съвременните руски масмедии към Украйна
Автор(и): Иван Симеонов 690

Март 2015 702

Македония във водовъртежа на Втората световна война
Автор(и): Йоанис Колиопулос 703

Бъдещото минало:
монументалните паметници на съвременен Берлин
Автор(и): Лейла Пийкок 750

Еврейската история не е само Холокост.
Най-после един музей, който разбира това...
Автор(и): Джеймс Маколи. 765

За новата европейска мемориална култура –
и задачите, които тя поставя пред нас
Автор(и): Златко Енев 769

„Първата жертва“
Австрийският жертвен мит и неговите трансформации
във Втората република
Автор(и): Хайдемари Уул. 780

Анхиало, 1906: Политическата икономия на един етнически
конфликт
Автор(и): Румен Аврамов 801

Светът на Оруел
Автор(и): Робърт Бътлър. 907

Нашите майки, нашите бащи
Автор(и): Юлиана Методиева 920

За Нелсън Мандела и неговите български интерпретации
Автор(и): Златко Енев 940

Противоречивият полски Оскар
Автор(и): Филип Мазурчак 974

Три иронийки на нехайника Дечко, подпомогнати от честития Кръстьо
Автор(и): Митко Новков 980

Път към Босфора ли? Не, не съм от тях...
Автор(и): Евдокия Борисова 1000

„Да се наредят 50 хиляди пред някоя джамия...“
Автор(и): Иван Бедров 1016

Защо лявото е в криза
Автор(и): Даниел Смилов 1020

Разгромът на опозицията и нейните овластени лидери след 9-ти септември 1944г.
Автор(и): Антон Гицов 1028

Левиатан, или смърт в Сицилия
Автор(и): Стоян Гяуров 1034

Рамазан – месец на благодат и спасение
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар 1043

Потушаването на въстанието в Драма, 1941 г.
Автор(и): Георги Даскалов 1049

Вътрешно-гръцкият поглед към кризата
Автор(и): Екехард Крафт 1118

Анна Немцова: Виждала съм много поръчкови убийства
Автор(и): Невена Борисова, Анна Немцова 1122

Израел трябва да разплете своя етнически мит
Автор(и): Тони Джуд 1129

Национално-формиращият процес в Османската и Хабсбургска империи
Автор(и): Мирослав Хрох 1145

Април 2015 1156

Спомени за българската окупация на източна Македония: три поколения
Автор(и): Ксатнипи Котзагеорги-Зимари и Тасос Хаджианастасиу 1157

Да изтръгнеш душите на хората. За една книга върху т. нар. „Възродителен процес“
Автор(и): Емил Коен 1197

Кръстовете на Аушвиц
Автор(и): Женевиев Зубржицки 1213

Целувки за дучето
Автор(и): Ричард Дж. Еванс. 1227

Руският задгробен живот на „Charlie Hebdo“
Автор(и): Николай Митрохин. 1239

Обратната страна на победата
Автор(и): Тони Николов. 1253

Етгар Керет, предизвикателят...
Автор(и): Етгар Керет, Софи Луис. 1264

Уелбек на живо
Автор(и): Джеймс Ласдан 1275

Паметта за изтриване
Автор(и): Павел Янчев 1280

Ще си върне ли либерализмът ключовата роля в европейската политика?
Автор(и): Аспарух Панов 1295

Борхес и бог
Автор(и): Хорхе Луис Борхес, Освалдо Ферари 1312

Три дни в Малайзия
Автор(и): Елена Мечка 1317

„Достойно ест“
Автор(и): Мими Михайлова. 1323

Величието на Гюнтер Грас
Автор(и): Салман Рушди 1330

За религията и образованието
Автор(и): Любомир Калудов 1333

Как се освободих от библиотеката на моя тъст
Автор(и): Джеймс Уд 1354

Кърт Вонегът: след кланицата
Автор(и): Мартин Еймис 1366

Изгубената История
Автор(и): Евгения Иванова 1380

Списък на авторите

А

Аврамов, Румен **801**
Ангелов, Златко **145**, **324**

Б

Бедров, Иван **1016**
Борисова, Евдокия **1000**
Борисова, Невена **1122**
Борхес, Хорхе Луис **1312**
Буцев, Христо **227**
Бърман, Пол **93**, **122**
Бътлър, Робърт **907**

В

Василев, Светлозар **349**
Везенков, Александър **227**
Вури, София **389**

Г

Гартън Аш, Тимъти **140**
Гицов, Антон **1028**
Гопник, Адам **108**, **404**
Гяуров, Стоян **1034**

Д

Дайнов, Евгений **273**
Даскалов, Георги **1049**
Джандева, Александра **637**
Джуд, Тони **451**, **1129**
Димова, Теодора **273**
Добрев, Петър **661**

Е

Еванс, Ричард Дж. **1227**
Еймис, Мартин **1366**
Енев, Златко **61**, **196**, **353**, **483**, **769**, **940**

З

Зубржицки, Женевиев **1213**

И

Иванова, Диана **545**, **651**
Иванова, Евгения **557**, **1380**

К

Калудов, Любомир **1333**
Камбуров, Димитър **371**
Карахасан-Чънар, Ибрахим **1043**
Керет, Етгар **1264**
Коен, Емил **1197**
Колиопулос, Йоанис **703**
Котзагеорги-Зимари, Ксатнипи **1157**
Крафт, Екехард **1118**
Кръстев, Иван **415**

Л

Лайла, Марк **463**
Ласдан, Джеймс **1275**
Леонард, Марк **415**
Лилова, Десислава **65**
Луис, Софи **1264**

М

Мазурчак, Филип **974**
Мак, Андрю **14**
Маколи, Джеймс **765**
Малик, Кенан **320**
Манкоф, Боб **580**

Методиева, Юлиана **302**, **538**, **920**
Мечка, Елена **1317**
Митрохин, Николай **1239**
Михайлова, Мими **1323**

Н

Немцова, Анна **1122**
Николов, Тони **1253**
Новков, Митко **593**, **980**

П

Панов, Аспарух **172**, **530**, **657**, **1295**
Паркс, Тим **108**
Пийкок, Лейла **750**
Пинкър, Стивън **14**

Р

Роуз, Флеминг **580**
Рушди, Салман **1330**

С

Симеонов, Иван **690**
Смилов, Даниел **133**, **1020**

Т

Тахир, Мюмюн **257**
Тодоров, Илия **26**
Трад, Руслан **241**
Трошанов, Марин **640**

У

Уд, Джеймс **1354**
Уул, Хайдемари **780**

Ф

Ферари, Освалдо **1312**

Х

Хаджианастасиу, Тасос **1157**
Хитчинс, Кристофър **190**
Хрох, Мирослав **1145**

Ц

Цветкова, Милена **514**
Цонева, Жана **661**

Ч

Червенкова, Копринка **227**

Я

Янчев, Павел **1280**

Януари 2015

Светът не се разпада на парчета
Автор(и): Стивън Пинкър, Андрю Мак

Днес е добро време човек да бъде песимист. ИДИЛ, Крим, Донецк, Газа, Бирма, Ебола, престрелки в училищата, изнасилвания в студентските градчета, атлети, пребиващи жените си, полицаи-убийци – кой би могъл да избегне усещането, че всичко наоколо се разпада на парчета, че центърът не може да издържа повече на натиска? Миналата година Мартин Демпси, председател на Обединения комитет на началник-щабовете, свидетелства пред една от комисиите на Сената, че светът днес е „по-опасен от всякога“. Миналата есен Майкъл Игнатиеф пък писа за „тектоничните плочи на един световен ред, които се разбутват пред вулканичния натиск на насилието и омразата“. Преди два месеца колумнистът на *Ню Йорк Таймс* Роджър Коен се оплака, „Много хора, с които разговарям, и то не само на вечеря, още никога не са се чувствали толкова несигурни по отношение състоянието на света... В момента всички търсят някой, който отново да въплъти надеждата за света“.

Колкото и обезпокоителни да са последните заглавия в пресата, тези жалби се нуждаят от малко по-внимателно разглеждане. Трудно е да се повярва, че днес се намираме в по-голяма опасност отколкото по времето на двете световни войни или периодичните атомно-подплатени сблъсъци от времето на Студената война, многобройните конфликти в Африка и Азия, коствали милиони човешки животи, или пък осемгодишната война между Иран и Ирак, която заплашваше да прекрати доставките на петрол откъм Персийския залив и да осакати световната икономика.

Как бихме могли да получим една по-малко пресилена оценка за състоянието на света? Със сигурност не от ежедневната журналистика. Новините касаят нещата, които се случват, а не такива, които не се случват. Никога няма да видим репортер, който да каже пред камерата, „Ето ни тук, излъчваме от една страна, в която не избухна война“ – или град, който не е бил бомбардиран, или училище, в което не е имало престрел-

ка. Докато насилието не е изчезнало от лицето на света, винаги ще има достатъчно инциденти, с които да се запълват вечерните новини. И тъй като човешкият ум преценява вероятностите според лекотата, с която може да си припомни съответни примери, потребителите на новини винаги ще бъдат измъчвани от усещането, че живеят в опасни времена. Още повече, когато милиарди смартфони превръщат една пета от населението на Земята в криминални репортери и военни кореспонденти.

Ето защо ние не трябва да позволяваме да бъдем подведени от безразборността. Коен се оплаква от „анексиите, обезглавяванията [и] епидемиите“ от последната година, но със сигурност този сбор от бедствия е проста случайност. Патогените и човешката глупост са вечен фон на живота и е статистически сигурно, че дебнещите нещастия няма да се разпределят равномерно във времето, а често ще се припокриват. Да се придава прекалено голямо значение на тези натрупвания означава човек да се поддаде на примитивно мислене, да се живее в свят на уроки и космически конспирации.

И накрая, трябва да внимаваме със степените на величина. Някои категории на насилието, като престрелки в състояние на амок и терористически атаки, са приковаващи драми но (извън зоните на война) те убиват сравнително малко хора. Всеки ден „обикновените“ убийства отнемат животите на един и половина повече пъти американци отколкото загинаха в клането в началното училище „Санди Хук“. И, както посочва политологът Джон Мюлер, през повечето години, неща като ужилвания от пчели, сблъсъци с елени, подпалвания на пижами и други ежедневни аварии, убиват много повече американци от терористките атаки.

Единственият разумен начин да се оцени състоянието на света е *да се брои*. Колко действителни актове на насилие са се случили, в сравнение с броя на предлагащите се възможности? Покачва ли се този брой или спада? Както казваше Бил Клинтън, „Следвайте линиите на тенденциите, а не онези на заглавията“. Ще видим, че линиите на тенденциите са по-окуражаващи, отколкото би могъл да предположи някой наркоман на новините.

Разбира се, да се преброяват трупове и да се сравняват отметките от различни времена и места може и да изглежда доста бездушно, сякаш по този начин се омаловажават трагедиите на жертвите от по-малко насилствени десетилетия и региони. Но количествено настроеният ум всъщност е морално просветеният. Той третира всеки човешки живот

като притежаващ една и съща стойност, вместо да привилегирова хората, които се намират по-близо до нас или са по-фотогенични. И той поддържа надеждата, че ние можем да идентифицираме причините на насилието, и в резултат да прилагаме мерки, от които може да се очаква да го намалят. Нека да разгледаме основните категории насилие по ред.

Убийства

По цял свят в резултат от полицейско насилие умират около 10 пъти повече хора, отколкото в резултат на война. И в повечето места по света количеството на убийствата спада. Големият американски спад в нивата на насилие от 1990-те, който беше се забавил в началото на новия век, се поднови в 2006 и, противно на обичайната мъдрост, според която трудните времена водят до насилие, продължи право през времето на рецесията от 2008 година, до настоящия момент.

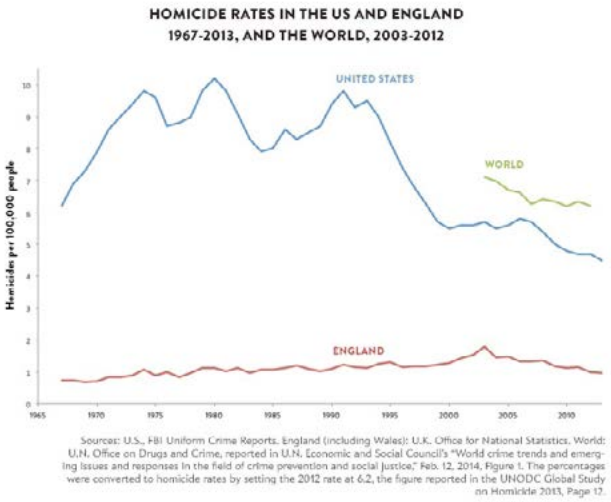

В Англия, Канада и повечето други индустриализирани страни, нивата на насилие също спадат през изминалото десетилетие. Сред 88-те страни, предлагащи надеждни данни, в 67 насилието спада през последните 15 години. И макар че за целия свят данни има само за това хилядолетие, и сред тях има множество героични предположения относно страни, които са статистически дезертьори, тенденцията изглежда също е надолу, от 7,1 убийства на 100,000 души през 2003 до 6,2 през 2012.

Глобалните средни стойности, разбира се, прикриват множество региони с ужасяващи нива на убийства, особено в Латинска Америка и под-сахарска Африка. Но дори и в тези горещи зони е лесно човек да бъде подведен от заглавията. Например кървавите, предизвикани от търговията с дрога, убийства в някои части от Мексико, които могат да създадат впечатлението, че страната е изпаднала в хобсово беззаконие. Но линията от диаграмата опровергава това впечатление по два начина:

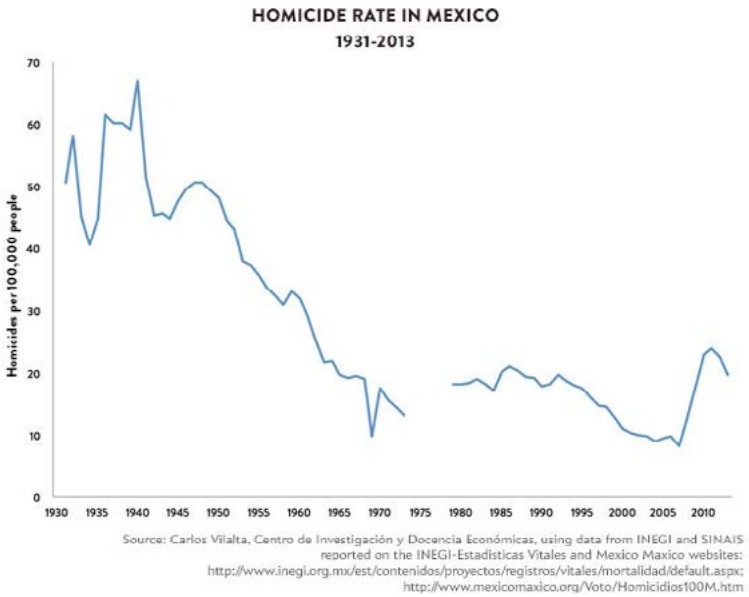

Първият от тях е, че шипът от 21-ви век не може да премахне масивното *намаляване* на нивата на убийства в Мексико, започнало през 1940-те години, което е сравнимо със съответните намалявания, през които са преминали в по-ранни векове Европа и Съединените щати. Другият е, че онова, което се изкачва, често и спада. Нивата на мексиканските убийства са се понижили и в двете предидущи години (включително и едно почти 90-процентно намаляване в провинцията Хуарес от 2010 до 2012), а в множество други опасни региони са се получили значителни преобръщания на тенденцията, включително и Богота́, Колумбия (петкратно намаление в течение на две десетилетия), Меделин, Колумбия (надолу с 85 процента за две десетилетия), Сао Паоло (надолу със 70 процента за десет години), бедните квартали на Рио де Жанейро (почти две

трети намаление за четири години), Русия (надолу с 46 процента за шест години) и Южна Африка (смаляване наполовина от 1995 до 2011). Мнозина криминалисти считат, че едно намаляване на глобалното насилие с около 50 процента през следващите три десетилетия е постижима цел за следващия кръг от Целите за развитие на хилядолетието.

Насилие над жени

Интензивните медийни представяния на различни актове на насилие над жени създават впечатлението, че се наблюдава повишаване на този вид насилие. Но наблюденията на щатското Бюро за юридически статистики (които успяват да надхитрят проблема за не-съобщаването на такива случаи в полицията), показват точно обратното: нивата на изнасилвания или сексуални атаки и насилие срещу интимни партньори спадат в течение на десетилетия и в момента са с една четвърт по-малко в сравнение с най-високите нива от миналото. Разбира се, прекалено много от тези отвратителни престъпления все още се случват, но въпреки това трябва да се чувстваме окуражени от факта, че повишената загриженост от насилието срещу жените не е просто празно морализаторстване, а е донесла видим прогрес – и че продължаването на тази загриженост може да доведе до още по-голям прогрес.

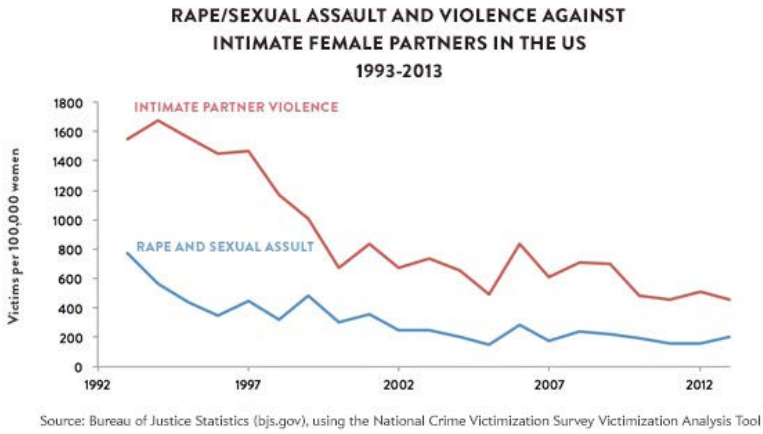

Насилие срещу деца

Подобна история може да се разкаже и при децата. Непрестанните медийни репортажи за престрелки в училища, отвличания, училищна тирания (bullying), сексуално и физическо насилие, със сигурност създават впечатлението, че децата живеят във все по-опасни времена. Но данните показват една по-друга картина: в днешни дни децата се намират в далеч по-голяма сигурност отколкото в миналото. В един преглед на литературата върху насилието над деца в Съединените щати, публикувано по-рано тази година, социологът Дейвид Финкелор и колегите му съобщават: „От 50-те изследвани тенденции се наблюдават значителни намаления в 27 и никакви значителни увеличения между 2003 и 2011. Намаляванията са особено значителни при откритите нападения, училищната тирания и сексуалните престъпления“.

Подобни тенденции се наблюдават и при други индустриализирани страни, а международните заявления направиха от престъпленията срещу деца световна грижа.

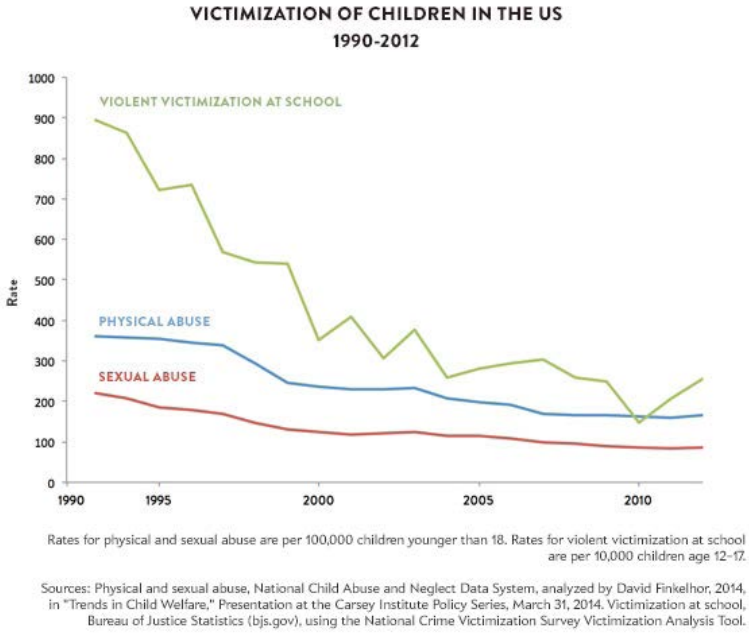

Демократизация

През 1975 Даниел Патрик Мойнихан се оплаква, че „либералната демокрация по американски модел все повече се приближава до положението на монархията от 19 век: все още държаща се на ниво форма на управление, която упорства в съществуването си на определени места... но просто няма значение по отношение на бъдещето“. Мойнихан беше социолог и песимизмът му е бил подплатен от цифрите на неговото време: един все по-увеличаващ се брой страни тогава са били ръководени от комунистически, фашистки, военни и други диктатори. Но песимизмът му се е оказал преждевременен, последван от вълна на демократизации, започнали много скоро след като той е написал тъжното си послание. Днешните песимисти, които настояват, че бъдещето принадлежи на авторитарния капитализъм в Русия и Китай, не могат да се похвалят с подобно познаване на данните. Според данни от проекта Polity IV например, степента на разпространение на демокрации и автокрации сред страните по света показва, че устремът към демокрация е намалял в последно време, но показва реални признаци на преобръщане на тенденцията.

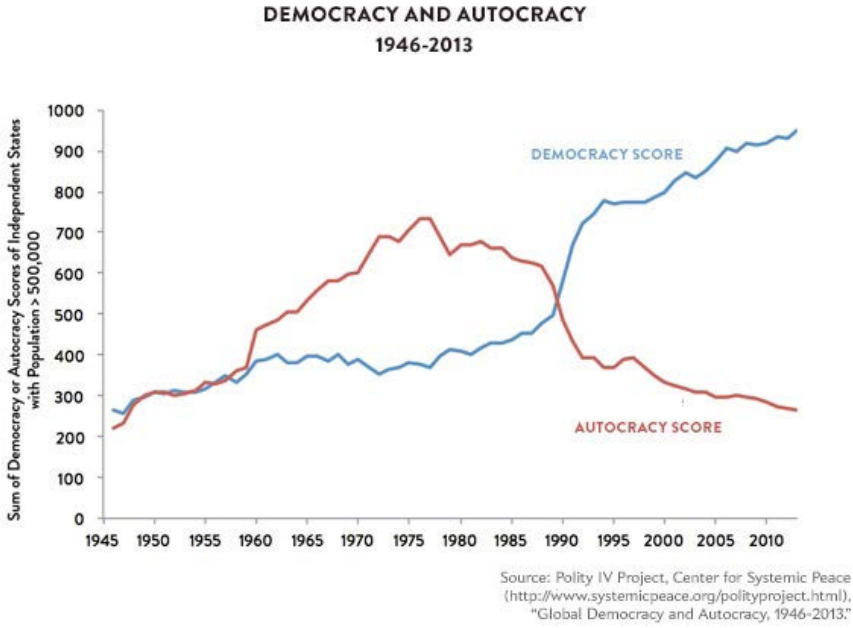

Демокрацията се оказва по-жизнеспособна, отколкото допускат противниците ѝ. По-голямата част от страните по света днес са демократични, и това се отнася не само до богатите монолитни културни от Европа, Северна Америка и Източна Азия. Правителствата, които са по-скоро демократични, отколкото не (от степен 6 или по-високо според скалата на проекта Polity IV, която се движи от –10 до 10) са здраво укрепени в повечето части от Латинска Америка, в цъфтящо-мултиетническа Индия, в ислямска Турция, Малайзия и Индонезия, както и в 14 страни от под-сахарска Африка. Дори и автокрациите от Русия и Китай, които почти не показват признаци на скорошна либерализация, са несравнимо по-малко репресивни в сравнение с режимите на Сталин, Брежнев и Мао.

Геноцид и други форми на масови убийства на цивилни граждани

Скорошните кланета на не-ислямски малцинства, извършени от ИДИЛ, заедно с продължаващите убийства на цивилни граждани в Сирия, Ирак и централна Африка, оформиха един наратив, според който светът не е научил нищо от Холокоста и геноцидите продължават с неотслабваща сила. Но дори и най-ужасяващите събития от настоящето трябва да се поставят в историческа перспектива, ако и само за да бъдат идентифицирани и елиминирани силите, водещи до масови убийства. И макар че значението на думата *геноцид* е твърде неясно, за да може да бъде подложено на обективен анализ, геноцидите спадат към по-обширната категория на „едностранчиво насилие“ или „масови убийства на несражаващи се цивилни граждани“, а няколко историци и социолози са изчислили техните траектории в хода на времето. Цифрите са неточни и често оспорвани, но общите тенденции са ясни и последователни във всички набори от данни.

По всякакви мащаби днешният свят в никакъв случай не е дори приблизително толкова геноциден, колкото е бил по време на апогея на насилие от 1940-те, когато нацистки, съветски и японски масови убийства, плюс нападения върху мирни населения от страна на всички участници във Втората световна война, са довели до цивилна смъртност от около 350 на 100,000 годишно. Сталин и Мао поддържат глобалната степен между 75 и 150 през ранните 1960, а оттогава насам тя спада постоянно, макар че тенденцията е прекъсвана от временни възходя-

щи линии на смъртност в Биафра (1966–1970; 200,000 смъртни случая), Судан (1983–2002; 500,000), Ангола (1875–2002; 1 милион), Руанда (1994; 500,000) и Босна (1992–1995; 200,000). (Всички тези оценки са на Центъра за системен мир). Тези цифри трябва да се имат пред вид когато четем за настоящите ужаси в Ирак (2003–2014; 150,000 смъртни случая) и Сирия (2011–2014; 150,000) и ги интерпретираме като признаци за надигане на нова мрачна ера. Нито пък трагичните обезглавявания и разпъвания на кръст, извършвани от Ислямската държава, са нещо исторически необичайно. Множество следвоенни геноциди са били съпровождани от показни актове на мъчения и осакатявания. Основната разлика е, че в по-ранни времена те не са били излъчвани по социалните медии.

Развойните линии на геноцидите и другите видове убийства на цивилни граждани за щастие сочат рязко надолу. След постоянни покачвания по време на Студената война до 1992, броят на държавите, извършващи или подпомагащи масови убийства е спаднал рязко, макар тази тенденция че е последвана от малък скорошен подем, който ще разгледаме след малко.

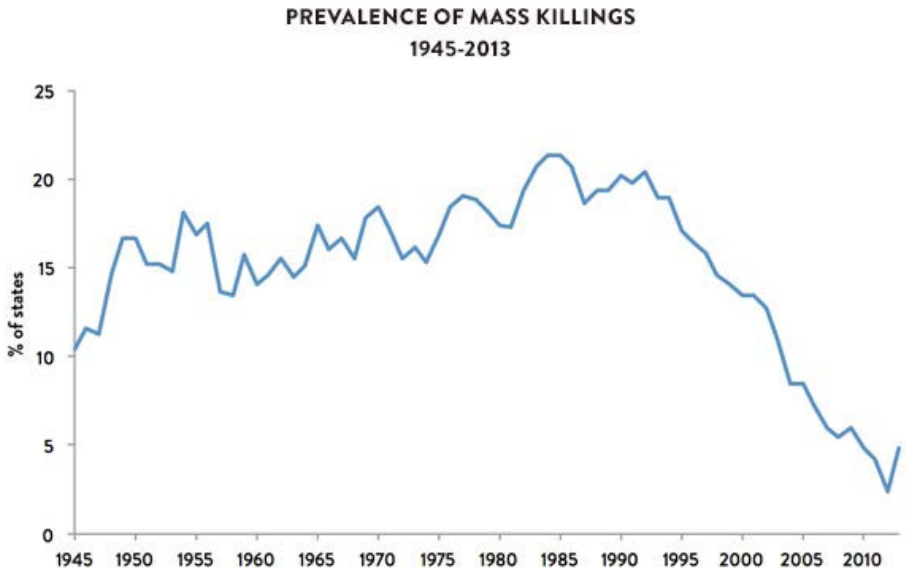

Source: Early Warning Project, https://cpgearlywarning.wordpress.com/; Ulfelder, Jay and Valentino, Benjamin, "Assessing Risks of State-Sponsored Mass Killing" (Feb. 1, 2008). Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=1703426 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1703426

Броят на цивилните лица, убити в тези кланета, също е спаднал. Надеждни данни, събрани от Програмата за събиране на данни за конфликти „Упсала“ (UCDP), съществуват само за последните 25 години, и този период е толкова доминиран от Руандския геноцид, че една обичайна диаграма изглежда като висок шип, стърчащ между гънките на раздърпан килим. Но когато изследваме графиката чрез използване на логаритмична скала, то става видимо, че около 2013 нивата на убийства сред цивилното население са спаднали е една степен на величина в сравнение със средата на 1990-те, и с две степени на величина От времето на Руанда.

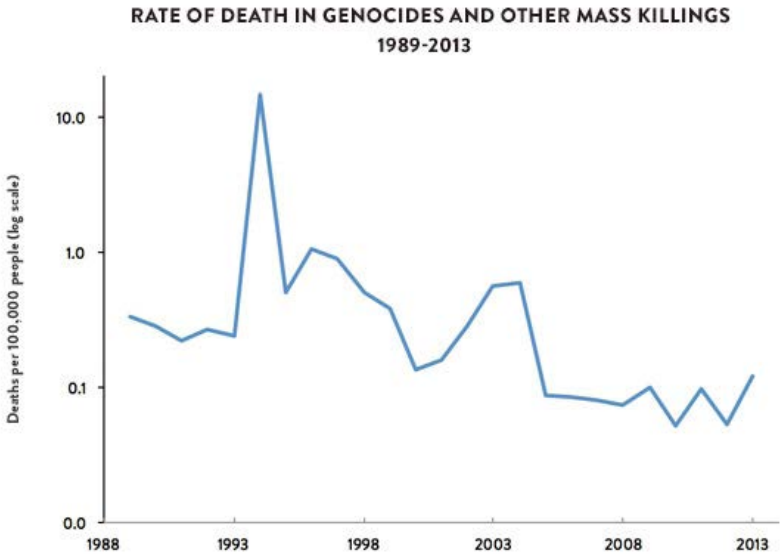

Source: Uppsala Conflict Data Program One-Sided Violence Dataset, http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/ucdp_one-sided_violence_dataset/. World population figures from the U.S. Census Bureau, http://www.census.gov/population/international/data/worldpop/table_population.php.

[...]

Светът не се разпада на парчета. Видовете насилие, от които са заплашени повечето хора – убийства, изнасилвания, побоища, насилие над деца – спадат стабилно в по-голямата част от света. Авторитаризмът отстъпва пред демокрацията. Междудържавните войни – далеч най-разрушителният от всички видове конфликти – са почти на изчезване. Покачването на броя и смъртността в граждански войни от 2010 насам

е ограничено, дребно в сравнение с намаляването, което го предшестваше и вероятността то да ескалира е сравнително слаба.

В предишни времена сме били многократно предупреждавани срещу настъпваща тежка орис в най-различни форми: съветска инвазия в Западна Европа, поредица от комунистически победи в югоизточна Азия, реваншизъм в обединена Германия, изгряващо слънце в Япония, ежеседмични атаки с мащабите на 11 септември и т. н.

Защо все пак светът винаги изглежда „по-опасен от всякога преди“ – в същото време, в което все по-големи части от човечеството живеят в мир и умират от старост?

Прекалено голяма част от представите ни за света идват от една подвеждаща формула на журналистическите репортажи. Репортерите правят пищни представяния на неща като въоръжени конфликти, експлозии и (компютърни) вирусни атаки, пропускайки да отбележат колко слабо представителни всички тези неща са за общата картина и очевидно пренебрегващи факта, че немалка част от тези репортажи започват живота си като скалъпвания. Към това се добавя и шумотевицата, създавана от „експерти“ с користни интереси в подсилването на впечатлението за всеобщ хаос: генерали, политици, служители в сферата на сигурността, морални активисти. Говорещите глави по кабелните телевизии бърборят непрестанно за тези събития, отчаяно борещи се срещу спадането на зрителските си квоти. Вестникарските колумнисти пък инструктират читателите си какви точно емоции да изпитват.

Но има и по-добър начин за разбиране на света. Коментаторите биха могли да се образоват малко по-добре исторически – не като претърсват някоя енциклопедия за поредния цитат от Клаузевиц, а като представят събитията от близкото минало, които биха поставили събитията от настоящето в един по-разумен контекст. Освен това те биха могли да сравнят резултатите от различните статистически бази данни по въпросите на насилието, които в наши дни са на разстояние от само няколко щраквания с мишката.

Една умонагласа за състоянието на света, подплатена чрез реални данни, има множество предимства. Тя би калибрирала националните и международните ни реакции според реалната величина на опасностите, които ни очакват. Тя би намалила публичното влияние на терористите, училищните убийци, снимачите на обезглавявания и други импреса-

риа на насилието. Тя дори би могла да отслаби усещането за наближаваща орис и да пробуди отново надеждата за целия свят.

Източник

Стивън Пинкър (род. 1954), е психолог в Харвардския университет и автор на редица популярни книги. Пинкър пише редица научни и популярни трудове за езика и когнитивните науки. Предмет на изследванията му са неправилните глаголи и езиковото развитие при децата (вж. усвояване на езици). Пинкър е привърженик на еволюционната психология и подкрепя възгледите на Чомски за езика, като развитие на инстинкт в еволюционния процес.

Коментари (1)

- 07-01-2015|**pinker**

wishful thinking... unfortunately

Летописният разказ на поп Методи Драгинов
Автор(и): Илия Тодоров

В историята на българската литература летописният разказ на поп Методи Драгинов заема твърде важно място. Той се смята за едно от малкото оригинални произведения на българската литература през XVII в., оценява се като „извънредно интересен литературен паметник, забележителен документ на епохата, рядка по изразна сила литературна творба, която отразява съдбата на нашия народ“[1]. Въпреки това обаче произведението стои някак встрани от интересите на изследователите на старобългарската литература – не се проучва като литературна творба, не се разглежда в контекста на литературния живот през епохата на турското робство, не се изследва в текстологическо отношение. До днес не са направени например опити да се изяснят взаимоотношенията между неговия текст и текста на другите два летописни разказа, в които са описани същите събития, при все че връзката между тях е несъмнена: Баткунският летописен разказ, намерен в манастира „Свети Петър и Павел“ край Пазарджик, и Беловският летописен разказ, познат в два варианта от с. Голямо Белово, Пазарджишко.

Като си поставям за цел да осветля – доколкото това е възможно върху основата на познатия материал – взаимоотношенията между трите летописни разказа и да определя мястото на летописния разказ на поп Методи Драгинов сред тях, аз се надявам, че моето проучване ще даде повод и на други изследователи да изразят отношение към повдигнатия въпрос. Той става особено актуален във връзка с предстоящата работа над многотомната история на българската литература.

Летописният разказ на поп Методи Драгинов е стигнал до нас единствено в публикацията на Стефан Захариев „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“ (Виена, 1870). Неговият оригинал за съжаление е изгубен. Смята се, че той е пропаднал

1 История на българската литература. Т. 1. Старобългарска литература. С., 1962, стр. 412

безвъзвратно след смъртта на Ст. Захариев при арестуването на сина му Христо в Цариград през 1874 г. заедно с други ценни старобългарски ръкописи. Самият Ст. Захариев съобщава твърде оскъдни сведения за този оригинал: „Преди 34 години – пише той – старият поп Илия ми даде един на кожа писан Требник, разкъсан до половината, дето в края се увардило следующето достопамятно забележване“ (следва текстът на разказа). По-нататък се казва, че покойният поп Илия бил на 96 години, когато предал на Ст. Захариев въпросния ръкопис. Трябва да се отбележи, че някои автори с основание изразяват съмнение във възможността Ст. Захариев да е получил ръкописа 34 години преди да напише своята книга, т. е. към 1831 г (34 години преди 1865 г.). Според Хр. П. Константинов това е станало около 1860 г.[1] Ал. Арнаудов отбелязва пък по този повод следното: „Независимо от Хр. П. Константинов аз също дойдох до извода, че не е възможно Ст. Захариев 34 г. преди завършването на „Описанието“ или през 1831 г., когато е бил около 21-годишен, да е получил споменатия летописен разказ. Най-вероятно е, че в случая цифрата 34 стои на мястото на 3-4 (три-четири) поради печатна грешка[2].

По-късно летописният разказ на поп Методи Драгинов е препечатан от Г. Димитров[3] и Ст. Н. Шишков[4]. Той е възпроизведен с някои корекции в правописа и от Беньо Цонев в неговата история на българския език[5]. Основавайки се на публикациите на Ст. Захариев и Б. Цонев, през 1925 г. Ромео Чолаков предприема т. нар. „критично издание“ на разказа, като внася от своя страна някои поправки в правописа и в пунктуацията; изданието е предшествувано от подробно описание на езика и правописа.[6]

1 Хр. П. Константинов. Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини). – В: СбНУ, 15, 1898, с. 230, заб. 3.

2 Ст. Захариев. Географико-историко-статистическо описание на Татар-пазарджишката кааза. Фототипно издание с коментар. С., 1973, с. 117; Вж. също: А л. Арнаудов. „Географико-историко-статистнческо описание“ на Татар Пазарджишката кааза“ от Ст. Захариев. – Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 7 (13), С., 1967, с. 124.

3 Г. Димитров. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. 1. С., 1894, 110–111; 2 изд., Пловдив, 1895, 101-102.

4 С т. Н. Ш и ш к о в. Помаците в трите български области Тракия, Македония и Мизия. Пловдив, 1914, 39–40.

5 Б. Цонев. История на българский език. Т. 1., С., 1919, 309–310; 2 изд., С., 1940, 256–257.

6 Р. Чолаков. Поп Методиевнй летописен разказ за потурчването на чепинските българи. – Дух. култура, 1925, № 24–25, 84–96.

След това летописният разказ на поп Методи Драгинов се препечатва в различни сборници и христоматии.[1]

Баткунският летописен разказ е публикуван най-напред от Хр. П. Константинов в неговите „Писма от Родопите. Писмо XIV. Исторически преглед на покраината Чепино“, поместено във в. „Свобода“, г. VII, бр. 1070 от 7 април 1893 г. (Публикацията има дата подтекста: Лъжене, 13 юли 1892 г.) Оригиналът на този разказ също не е запазен. В случая разполагаме не със самия текст, а с вторичен български превод от гръцкия превод, направен по оригинала от д-р М. Владос, известен лекар в Пловдив преди Освобождението. Публикацията на Хр. П. Константинов е придружена със следното съобщение: „Паметна бележка за същото събитие – изтурчването на чепинските българи – се намирала и в българския хронограф на манастири „Св. Петър“, находящ се 2 часа на юг от Т. Пазарджик. Тоя хронограф е виждал г. д-р Владос от Пловдив и си е снел, ала доста погрешно, види се по неразбирание дотам езика, – един превод на гръцки. Съдържанието се различава от онова на обнародваната от Захариева паметна бележка. Привождаме съдържанието на превода от г. Д-р Владоса, които има добрината да ни даде един препис.“[2] (Следва текстът на Баткунския летописен разказ.)

Една година след Хр. П. Константинов Баткунскнят летописен разказ е публикуван и от Г. Димитров в известната му книга Княжество България“[3] Прави впечатление, че тук се говори за този разказ като за нещо познато без да се отбелязва откъде е взет неговият текст. От срав-

1 Например: Й. Иванов. Старобългарски разкази. С., 1935, 80–81. Положението на българския народ под турско робство. Документи и материали. Състав. и ред. Н. Тодоров. С. 1953, 86-87; П. Динеков, К. К у е в, Д. П е т к а н о в а. Христоматия по старобългарска литература. С., 1961, 407–458; Асимилаторската политика на турските завоеватели. Състав, и ред. П Петров. С 1962, 131–132. П. Динеков Старобългарски страници. Антология. С., 1966, 387–388, По следите на насилието. Документи за помохамеданчвания и потурчвания. Състав. П. Петров. С., 1972, 256–257.

2 Хр. П. Константинов. Писма от Родопите. Писмо XIV. Исторически преглед на покраината Чепино. – Свобода, 7, № 1070, 7 апр. 1893. Няколко години по-късно публикацията е повторена: Хр. П. Константинов. Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини), 230–231. По отношение из текста на Баткунския летописен разказ във втората публикация на Хр. И. Константинов е допусната очевидна печатна грешка: „150 кораби“ вм. „105 кораби“· пропусната е освен това в края на разказа думата „още“.

3 Г. Димитров. Цит. съч., с. 111; 2 изд., С. 103.

нението с публикацията на Хр. П. Константинов се вижда, че Г. Димитров е препечатал разказа от в. „Свобода“, като е внесъл обаче известни корекции според летописния разказ на поп Методи Драгинов, който той несъмнено познава и също цитира в своята книга. По-късно Баткунскнят летописен разказ е препечатван многократно, най-често според публикацията на Г. Димитров.[1]

Беловският летописен разказ е познат, както вече беше отбелязано, в два варианта. Първият вариант, който фактически представлява част от някаква летописна хроника, е публикуван през 1898 г. от Н. Начов в сп. „Български преглед“ (1898, кн. 2, 149–151), където се съобщават следните сведения за ръкописа: „Тоя лист се намерил преди няколко години между черковните книги на починалия стар гол. белювски свещеник Константин и бил донесен на събрата му свещ. Мика да го прочете. От този го взел и спастрил син му г. Хр. Попмиков, който има добрината да ми го предаде. Листът е на груба тънка хартия, три пъти по-дълъг отколкото широк.43 на 16 см). Навярно е съставлявал част от някаква тетрадка, защото ясно личи, че писаното в него се е предшествувало и се е последвало от още писано, но катко – неизвестно. В него няма отбележено ни пагинация, ни от кого, де и кога е писан; но като вземаме предвид, че в него се споменава за едно събитие от 1739 г., заключаваме, че е писан в средата или в края на миналия век, или пък в началото на сегашния. Почеркът е един и същи, но представя разни периоди на последователно подобрение, от което пък заключаваме, че е писан от едно и също лице, но в разни времена, може би от самия свещ. Константина, или пък и нему е минал на ръце от други някого. Събитията не са изложени по хронологичен ред. Понеже се споменува за доста отдавнашни събития и някои от тях, напр. 6 (става дума за интересуващия ни летописен разказ – б. а. Ил. Т.), са изложени доста подробно, заключаваме, че непознатото лице е преписвало туй от друга някоя хроника, или пък е събирало отделните спомени за събитията, записани в разни черковни книги.“[2] Преписът е възпроизвеждан по-късно неколкократно според публикацията на Н. Начов, но в случая публикациите са без особено значение, тъй като – по щастливо стечение на обстоятелствата – този ръкопис е запазен. Той се

1 Ст. Н. Шишков. Цит. съч., 43–44; Асимилаторската политика на турските завоеватели, с. 133; По следите на насилието. Документи за помохамеданчвания и потурчвания. Състав. П. Петров. С., 1972, 257-258.

2 Н. Начов. Лист от хроника, намерена в с. Голямо Белово. – Бълг. преглед, 5, 1898, № 2, с. 149

намира в ръкописната сбирка на Научния архив на българската академия на науките под № 101. Неотдавна беше описан и отново публикуван от Хр. Кодов, който отстрани някои неточности в публикацията на Н. Начов.[1] Същевременно той направи известно уточнение и в неговата датировка, отнасяйки го по-определено към началото на XIX в.

Вторият вариант на Беловския летописен разказ е публикуван от П. Мутафчиев през 1915 г.[2] Тъй като и в този случай оригиналът липсва, ще трябва да се задоволим с изданието и със сведенията, които съобщава П. Мутафчиев: „Тоя разказ „заедно с други истории“ се намирал в една книга на беловския поп Георги, умрял от изтезания през време на въстанието, когато пропаднала и самата книга. Преди това обаче той бил преписан от някой негов племенник и тоя препис, намиращ се сега у г. Г. Бенковски от с. Белово, предаваме тук.“

Сходството между трите летописни разказа е забелязано отдавна но досега не е задоволително обяснено. Още през 1898 г. Н. Начов, като съпоставя публикувания от Ст. Захариев летописен разказ на поп Методи Драгинов и първия вариант на Беловския летописен разказ, обръща внимание на близостта и на някои различия между двата текста.[3] Обнародвайки втория вариант на Беловския летописен разказ, П. Мутафчиев също посочва някои от сходствата и различията, като подчертава“: „Трудно е сега да се установи отношението между отделните Еарианти на горньото сказание.“[4] Хр. Кодов също изрично отбелязва: „Засега не може да се установи какъв е първоизточникът на тези съкратени летописни бележки и откъде техните автори са могли да се запознаят с поп Методиевия разказ. Не може също тъй да се определи точното взаимно отношение между тези два съкратени варианта. Вижда се, че и двата възхождат към един и същ първоизточник, но има и известни разлики между тях.“[5]

Приликите и разликите между съществуващите текстове са разгледани най-подробно от П. Петров в неговата студия: „Български летописни сведения за помохамеданчването в Чепино“. „Още от пръв по-

1 Х р. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, 256–258.

2 П. Мутафчиев. Стари градища и друмове из долините на Стрема н Тополница. С., 1915, 73–74, Избрани произведения. Т. 1. С., 1973, 366–367.

3 Н. Н а ч о в. Цит. съч., с. 151.

4 П. Мутафчиев. Цит. съч., 73–74.

5 Х р. Кодов. Цит. съч., с. 258.

глед – заявява той – прави впечатление, че разглежданите летописни разкази описват едни и същи събития и при това почти по един и същ начин: поставяне на описваните събития във времето на султан Мехмед и свързването им с войната в Крит; броя на изпратените по суша и по море войски; преминаването на част от армията през Родопите начело с 6 паши; действията на Мехмед паша и заплахите му към българското родопско население; имената на помохамеданчените попове и на турския ходжа; времетраенето на помохамеданчването – от Гергьовден до Богородица; насилията над населението да приеме исляма; разорението на църквите и манастирите. От всичко това съвсем ясно се вижда, че трите летописни разказа имат една обща основа, че са черпили от един и същ извор“[1] – заключава изследователят. За съжаление обаче и в този случай не е направен опит за по-точно определяне на взаимоотношенията между известните днес текстове. При това П. Петров не е използвал първата и най-достоверна публикация на Баткунския летописен разказ във в. „Свобода“.

Последен разгледа сходствата и различията между трите летописни разказа Ал. Арнаудов в коментара към фототипното издание на книгата на Ст. Захариев. Той посочи някои нови, неизвестни на предходните изследователи материали и обърна внимание на голямата близост, която съществува, от една страна, между двата варианта на Беловския летописен разказ, а от друга – между летописния разказ на поп Методи Драгинов и втория вариант на Беловския летописен разказ, публикуван от П. Мутафчиев.[2] Е, в крайна сметка и Ал. Арнаудов не предложи задоволително обяснение, не се опита да определи генеалогическите взаимоотношения между съществуващите текстове.

Може би най-интересният факт в коментара на Ал. Арнаудов към летописния разказ на поп Методи Драгинов е съобщението за една анонимна дописка от Пазарджик, поместена във в. „България“ (бр. 65 от 15 юни 1860 г.), от която се вижда, че нейният автор е бил запознат с Беловския летописен разказ. Според Ал. Арнаудов тази дописка е дело на Ст. Захариев: не само съдържанието ѝ, но и стилът и езикът, на който е написана, недвусмислено говорят за неговото авторство.[3] Към подроб-

1 П. Петров. Българските летописни сведения за помохамеданчването в Чепино. – В: Родопски сборник. Т. 1. С., 1965, с. 17.

2 Ст. Захариев, Цит. съч., 109–117.

3 Пак там, 115–116

ната и убедителна аргументация на Ал. Арнаудов може да се прибави още едно твърде важно в случая съображение – тъкмо по онова време Ст. Захариев е бил активен сътрудник на в. „България“. Още през март 1859 г. Йоаким Груев от Пловдив се обръща към него със следната покана: „Имаме – пише му той – отворена кореспонденция с някои французки листове, както и с новоиздаваемий български Бестник „България“. За то, ако Ви е угодно, можете отвремя-на- время да ни забележвате от мястото Ви някакви си случайности и новини, за да стават на членове и да се изпращат за печатание.“[1] Очевидно Ст. Захариев се е отзовал с готовност на поканата, защото на 24 август 1859 г. главният редактор на в. „България“ Драган Цанков му отговаря: „Вашето писмо приех и Ви благодаря, задето ми описувате толкова любопитни работи. Ний ще се ползовами от тях.“[2] В архива на Ст. Захариев са запазени освен това и редица други материали от 1859 и 1860 г., от които се вижда, че през този период той е бил тясно свързан с редакцията на в. „България“[3].

Дописката, за която става дума, е поместена в рубриката „Кореспонденции на в. „България“ с дата: „Т. Пазарджик, 1-й юния 1860“. Тя се състои от две части: в първата авторът полемизира с друг дописник от Т. Пазарджик, който нападнал неоснователно новия владишки епитроп поп Алекси, а във втората съобщава за новооткрития летописен разказ, предавайки подробно съдържанието му и допълвайки го същевременно с някои сведения от други източници. Тъй като това съобщение се оказва извънредно важно за определянето на взаимоотношенията между посочените летописни разкази, тук ще го цитирам изцяло:

> *„Не е за чудене, че ние нямаме древности, от които да не можат да се издирват нашите едновременни дела и да се състави някоя пространна и ясна история за нашето минало битие. Свидетелства и доказателства има безчислени, но по злополучие, от една страна, народът ни като се намерва още неразвиян в народите ни чувства за това не може да ги оценява, а, от друга, и да има някой от нашите учени любопитни върху издирването на такива древности, нямат нужните си средства; от тия причини много работи са неизвестни нам.*

1 Български исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“, ф. 48, а. е., ИА 1176.

2 Пак там, а. е. IIA 3165.

3 Пак там, а. е. IIA 3158, IIA 3161, IIA 3162, IIA 3166 и др.

Ние имаме чест да си похвалим обществото, че сме се ползвали от един извод кратък, изваден от някои ветх ръкопис, който извод накъсо описува няколко древности, за които ви съобщаваме и ние някакво описвание за них:

В царуването на славният султан Ахмет бой между Турция и Гърция е съществувал и в нужното время военно войска отивала по сухо и по море. В един от тия походи морската сила била 105 000 души, а пешата 150 000 последните тия водими биле от 6 паши, от които единът на име Мехмет паша, като заминувал с войската си откъм Пловдив за в Гръцко, минал през планината *Доспат*, дето наоколо селата са викат *Чепински,* по негова строга заповед нашите българе приемат турското вероисповедание с посредството на Оджа Хасан (1620 год.), които и до днес са турци под име *помаци*, но без да си забравят езикът и вехтите си домовни имена. От приемването на турската вяра от нашите българе много пъркви и манастири изпаднаха и се разсипаха, на които днес току останките свидетелствуват. Реченият ветх ръкопис изчислява ги от Станимака до Самоковска баня 218 църкви и 33 манастири опустошават, от които за един нека кажеме, който ся вика „Св. Спас“ („Възнесение Христово“), основан на югоизточна страна от Голямо Белено полвина час далече, на един планински връх, който ся нарича Левка от някого си Георгия, брат на княз Дамян, който ся бил покалугерил и е имал име Гавриил, той е бил много богат и е основал още до 20 църкви и манастири.

Тоя манастир „Св. Спас“ е бил на три отделения и е имал пет параклиса по име: „Успение Богородично“, „Св. пророк Илия“, „Св. апостол Петър и Павел“, „Св. архидякон Стефан“ и „Св. Иван Богослов“. Имал е и метох „Св. 40 мученици“, което място отстои 1/4 час на запад от манастирът; имал до 90 калугери, от които в падането му изгубили са ся 20 души, а другите са ся разбягали. Той бил създан на 1040 год. от реченият господин, а развален на 1620, във времето, когато някой паша Мурат превзел Пловдив и околните места и градове. Във времето на цветущето си състояние имал под негово разположение и заповед околните села, дадени нему чрез фермани от оноавременните български царе, щото никоя гражданска власт не му ся намесвала на тия села, освен само манастирът. Ферманите у

времето на падението си и тия са се изгубили. По тая причина на тия същите села местата им, които нему тогава били подчинени, заповядват ся сега от Вакъфчията.
По устно предание ся разказва да е имало на върха на тоя манастир една златна ябълка, която като я грееяло слънцето, освен от околните далечни места, дето ся е виждала, но дору и от Цариград. (Забележете, че е на един висок планински връх).“

Хвърля се веднага в очи голямата близост на предадения тук текст с Беловския летописен разказ. По отношение на композицията по-голяма е приликата с първия вариант, а по отношение на съдържанието – с втория вариант, познат от публикацията на П. Мутафчиев.

Няма съмнение, че Ст. Захариев е познавал Беловския летописен разказ. От неговия исторически коментар към описанието на с. Голямо Белово ясно проличава, че при работата си над своето „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“ той е разполагал с този летописен разказ и го е използувал: „На същата посока 1/2 час от селото има и друга церква развалена „Святи 40 мъченици“, дето е бил метохът на царскийт манастир „Възнесение Христово“, съграден в 1040 год. от княз Георгия, брат на българскийт цар Петър II Делян на мястото, наречено Левка гора (може би Лъвска гора). Черковата ся види да е била със **седем кубета** и на пет отделения (параклиси), т. е. „Възнесение Христово“, „Успение пресветия Богородици“ с една чудотворна икона, „Святих апостолов“ Святи архидякон Стефан“ и „Святи Йоана Богослов“. В тоя великолепен манастир са живеяли 90 българи калугери, които са преписвали повечето черковни книги; и същийт княз Георги, като бил направил и манастирът „Седми престолов“ при река Искър в Софийското окружение, той ся подстригал тамо калугер и се преименувал Гавриил, дето и почива.“[1]

След като се убеждаваме, че при работата над „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“ Ст. Захариев е разполагал с Беловския летописен разказ, възниква въпросът: как може да се обясни фактът, че в своята книга той не споменава нищо за него, а цитира близкия по съдържание летописен разказ на поп Методи Драгинов? В коментара към фототипното издание Ал. Арнаудов обяснява това по следния начин: „Явно Ст. Захариев е открил разказа на поп

1 Ст. Захариев, Цит. съч., 54–55. Друг аналогичен пример вж. Тук, 77–78.

Методий Драгинов по-късно, но този разказ му е направил по-силно впечатление със своите факти и подробности и затова е предпочел него в своето описание.“[1] Аз ще си позволя да предложа друго, може би съвсем неочаквано, но затова пък подкрепено с редица аргументи обяснение. Според мен в случая става дума за едно и също произведение, за един и същи летописен разказ, т. е. летописният разказ на поп Методи Драгинов не е нищо друго освен една литературна обработка, направена от Ст. Захариев върху основата на реално съществуващия Беловски летописен разказ. Основанията ми за това обяснение са следните:

1. Преди всичко следва да се отбележи езиковата непоследователност на публикувания от Ст. Захариев текст. Още на времето Марин Дринов, който ни най-малко не се е съмнявал в автентичността на произведението, подчертава: „Но за голяма жалост тая „достопамятна“ бележка не е издадена с потребната за филолозите точност.“[2] П. Р. Славейков от своя страна споделя пред К. Иречек, че езикът на разказа е „малко поизменен“. Ето впрочем точните думи на К. Иречек: „Гн Славейков е разпитвал в Белюво за този запис и е издирил, че той е съвършено истински, само че у Захариева езикът е малко поизменен.“[3] По-късно К. Иречек добавя по този повод: „При все това аз мисля, че той не е от едно и също време със събитието.“[4] Единственият изследовател, който специално е проучвал езика на летописния разказ на поп Методи Драгинов, Ромео Чолаков, без ни най-малко да поставя под въпрос автентичността на произведението, също изразява съмнение в точността на предаването на оригинала в публикацията на Ст. Захариев. „Вярно е – възкликва той, – липсата па оригинала се чувствува на всяка стъпка!“[5] В неговото изследване многократно се подчертава, че езикът на поп Методи Драгинов звучи твърде съвременно: „Изобщо, глаголите у поп Методия се пишат точно тъй, както в нашия книжовен език!“; „Нещо ново, свежо лъха от морфологията на тоя разказ“; „И в синтактично отношение нашият паметник отговаря на правилата на новобългарския синтаксис“ и т. н.[6] Според Р. Чолаков „паметникът не е издаден абсолютно точно според

1 Пак там, с. 117.

2 М. Дринов. Български летописен разказ от края на XVII век. – ПСп, 1882, 3, с. 13.

3 К. Иречек. Пътни бележки за Средна гора и за родопските планини. – ПСп, 1884, 10, с. 31

4 К. Иречек. Княжество България. Ч. 2. Пътувания по България. Пловдив, 1899 с 408. Също и К. Иречек. Пътувания по България. С., 1974, с. 467.

5 Р. Чолаков. Цит. съч., с. 89.

6 Р. Чолаков. Цит. съч., с. 84, 87, 89.

изискванията на филологията“, но същевременно „издателят не се е отдалечил твърде много от първообраза“[1]. П. Петров в своята студия „Български летописни сведения за помохамеданчването в Чепино“ заявява следното: „Що се отнася до езика на нашия летописен разказ, на пръв поглед той наподобява новобългарския език от времето на Възраждането. Вярно е, че езикът не е църковнославянски. Това обаче е говоримият народен език.“ Той се позовава на личен разговор с проф. К. Мирчев, който застъпил схващането, че няма основание езикът на летописния разказ да се отнася по-късно от XVII в.[2]

Върху основата на езика на летописния разказ на поп Методи Драгинов едва ли е възможно да се направят категорични заключения за или против автентичността на произведението. Не може обаче да не се отбележи, че разглежданият разказ твърде много се отличава по езика си от аналогичните приписки от тази епоха. Нехарактерна за това време е употребата на ѫ в думи като воискѫ и пещерѫ. Несвойствени са и форми от рода на „грешного н недостойного“. Дори името Методи Драгинов е нетипично за XVII в. Фамилиите имена на *-ов* в българската езикова практика навлизат твърде късно – едва през XIX в.[3]

Освен това в случая трябва да се има предвид и обстоятелството, че езикът на летописния разказ на поп Методи Драгинов не отразява последователно диалектните особености на чепинските говори и по-специално езика на жителите на с. Корово или Корова (днес с. Драгиново, преименувано през 1971 г. по името на Методи Драгинов).[4] Изследователите посочват четири характерни фонетични особености за този говор:

а) *ȍ* вм. ъ (= ъ и ѫ) под ударение и *а* вм. ъ (ъ, ѫ) без ударение. Примери: дȍш (дъждь) – даждȍт – мн. ч. дȍждове; зȍп (зѫбъ)– забот – мн. ч. зȍби; рȍка (рѫкѫ) – ракȍта – рачѝца; балхȍ (блъхѫ) – мн. ч. бȍлхи;

1 Пак там, с. 82.

2 П. Петров. Цит. съч., с. 15.

3 С т. И л ч е в. Речник на личните и фамилни имена у българите. С, 1969, с. 29.

4 Това заключение се основава на характеристиката на говорите от този край според публикациите на К. Иречек. Помашки песни от Чепино. – ПСп, 1884, 8, 76–9Ȍ; Л. Миле т и ч. Фонетични особености на помашките говори в Чепинско. – ПСп, 1905, 56, 193 –221; Л. М и л е ти ч. Болгарские говоры чепинских помаков. – В: Сборник статей, посвященных почитателями академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому по случаю пятидесятилетия его ученой деятельности. Т. 2. СПб., 1908, 883–891; Г. Попиванов. Бележки за сегашното състояние на говорите във Велинградско. – Бълг. език, 1957, No 4, 358–362.

б) *ȍ* (о) вм. х и ѧ под ударение. Примери: л’ȍн (льнъ); *л’ȍ ко* (льгько), т’ȍнко (тьнько); кл’ȍтва (клѧтвѫ); чȍдо (чѧдо); m’ȍсо (мѧсо);

в) *а́ (а)* вм. ь без ударение. Примери: пȍтат (пѫтьтъ), цар´ат (царьтъ); ма́глȍ (мьглѫ);

г) *е* вм. ѧ без ударение. Примери: петà (пѧта), дѐвет (девѧть).

В съответствие с това, ако произведението бе написано на живия разговорен език, би трябвало да очакваме: кȍщи, кȍщите, а не кà щи, кà щите; ложете, а не лажете и пр. Несвойствена за диалекта е дори и формата Цепина, употребена два пъти в летописния разказ на поп Методи Драгинов. К. Иречек, който посетил Чепинския край непосредствено след Освобождението, отбелязва, че местните жители изговарят единствено Чепино, а не Цепина или Чепина.[1]

2. Една от най-характерните идейни особености на летописния разказ на поп Методи Драгинов е неговата подчертана антигръцка насоченост. Потурчването на чепинските българи тук е представено като непосредствен резултат от интригите на гръцкия пловдивски митрополит Гавриил, който ги наклеветил (поради отказа да му плащат „верим“), че искали да вдигнат глава срещу султана. Разбира се, подобно твърдение е лишено от сериозни основания – помохамеданчването на родопското население е резултат не на гръцките интриги, а на целенасочената асимилаторска политика на османските завоеватели. Това твърдение не намира подкрепа в историческите факти, тъй като липсват данни за сериозни разногласия между българското население и гръцкото духовенство през XVII в.[2] Тези разногласия се появяват по-късно, едва през XVIII в. и особено се засилват през XIX в. в условията на разгорещената борба за църковна независимост, която достига най-високия си градус през 60-те години на XIX в., т. е. тъкмо по времето, когато Ст. Захариев подготвя за печат своето „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“.

За отбелязване е, че мотивът за потурчването на чепинските българи в резултат на интригите на пловдивския митрополит е бил използван и при друг случай като оръжие в борбата за църковна независимост. В една дописка до в. „България“ (г. II, бр. 91 от 24 окт. 1860 г.), изпратена от Татар Пазарджик и написана по всяка вероятност от самия Ст. Захариев,

1 К. Иречек. Помашки песни от Чепино. – ПСп, 1884, 8, с. 76.

2 Вж. П. Иванов. Гръцко-българските отношения преди църковната борба. – В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич по случай 25-годишната му книжовна дейност. С., 1912, 158–186.

се съобщава за посещението на гръцкия владика Иларион в Панагюрище. В отговор на неговото настоятелно искане българите да си платят данъците на църквата един от селяните му заявява: „Владико! Ви си приказахте всичките ваши алажаци, вережеци и дертове, а за нашите и не ни попита, защото не ти понася. Почакай и аз да ти прикажа малко от нашите“. И ето как начева: „Чул съм от дядо, от баба и един такъв владика като теб изтурчил едно време с такъвзи данък в Чепенето помаците, та каквото сочи работата и ти си се стегнал нас да изтурчиш с това жито.“ Но дори да допуснем, че Ст. Захариев не е автор на цитираната дописка от Пазарджик, едва ли може да има съмнение, че той също е бил запознат с преданието за потурчването на чепинските българи като резултат на интригите на пловдивския гръцки митрополит. При това положение вече можем да си обясним защо тази легенда[1] в книгата на Ст. Захариев се предава като достоверен факт. Остава да отговорим само на един въпрос: откъде той е могъл да знае, че пловдивският митрополит от втората половина на XVII в. се е наричал Гавриил? Оказва се, че съвсем не е трудно да се обясни този факт. Още в предговора към своята книга, а след това и в самия текст Ст. Захариев неколкократно критикува описанието на Пловдивската епархия, направено от гърка Георги Цукалас и издадено като отделна книга още през 1851 г. Тук именно, в тази книга, която Ст. Захариев несъмнено е използвал, се съобщава, че в Пловдив през втората половина на XVII в. е имало гръцки митрополит на име Гаврил.[2]

1 Засега не е възможно да се установи с положителност откъде води началото си тази легенда. Би могло да се предположи, че тя е свързана с разказа за второто разорение на България, поместен в „История во кратце о болгарском народе славянском“ на йеросхимонах Спиридон и с известни промени в редица преработки на Паисиевата „История славеноболгарская. Накратко съдържанието на този разказ е следното: н началото на XVI в., подбуден от гръцкия патриарх, тогавашният султан Селим II предприел масово насилствено потурчване на християнското население; той заминал за Търново и предал на разорение цялата българска земя: онези, които приемали мохамеданството, запазвали своето обществено положение, а всички останали бивали убивани или ограбвани; църквите до основи били разорени (срв. В, Н. Златарски. История во кратце о болгарском народе славенском. Сочини ся и списа ся в лето 1752 Спиридоном иеросхимонахом. С., 1900, 103-105; Б. Ст. Ангелов Рилска преправка на „История славеноболгарская“. С., 1966, 129–131).

2 Γ. Τσουκάλας. Ἱστοριογεωγραφική περιγραφή τής ’επαρχίας Φιλιππουπόλευς, ‘εν Βιέννη, 1851, 82–83.

3. В летописния разказ на поп Методи Драгинов се натъкваме на някои фактически неточности и противоречия, които са необясними, ако приемем, че произведението е автентично и записът датира от времето на събитието или непосредствено след него.

а) Преди всичко невъзможна е посочената в края дата: записа се ва лето (1600). Самият Ст. Захариев отбелязва на същата страница под линия: „Това събитие е станало в 1657 г. във времето на султана Мехмеда IV, когато се бе повдигнала война в Гърция въз венецианите.“ Но П. Петров убедително доказа, че тази година също е неточна. Според неговите подробни проучвания потурчването на чепинските българи е могло да бъде осъществено през периода 1660–1669 г. по време на венециано-турската война за остров Крит.[1] Това се приема и от К. Василев в неговата монография за родопските българомохамедани.[2]

б) Известно противоречие съществува и по въпроса за статута на чепинскитс села през XVI–XVII в. Някои автентични документи, разгледани в специална статия от В. Мутафчиева,[3] недвусмислено свидетелстват за принадлежността на седемте села от Чепинското корито към вакъфските владения в османската феодална аграрна структура още от средата на XVI в.[4] Това обаче се намира в противоречие с летописния разказ на поп Методи Драгинов, където се говори за особени привилегии и задължения на населението от този район („не давате Царкво. Само кога треба помагате на нашата воскиа и ные вы миляваме като нашите еничери“ или „нашите момчета доскоро са были сас царските войскы по теносъ, по траболясь и мисирь“, т. е. в Тунис, Триполи и Египет).[5] В своята студия П. Петров обръща внимание върху противоречието между войнушките задължения на чепинци и вакъфския статут на селата, без обаче да обяснява задоволително това противоречие: „Ако се при-

1 П. Петров. Цит. съч., 18–27.

2 К, Василев. Родопските българи-мохамедани. Пловдив. 1961, 119–120.

3 В. Мутафчиева. Към въпроса за статута на българското население в Чепикско под османска власт. – В: Родопски сборник. Т. 1. С., 1960, 115–127.

4 Вакъф – феодално владение, с част от доходите на което са се издържали религиозни или благотворителни учреждения.

5 На друго място в своята книга (с. 66) Ст. Захариев конкретизира правата и задълженията на чепинци след падането им под турско робство, далеко преди помохамеданчването. Между другото той отбелязва: „наместо харач и други данъци да са длъжни сичкиты мъже, от 20 до 35 години, да отиват с турската войска на битвиты, дето и да било като помагачи (от което се и наричат от помагачи помаци).

еме – пише той, – че наличието на вакъф е несъвместимо с войнушки задължения, то тогава би трябвало да се допусне, че наскоро след 1657 г. поради военните затруднения на Турската империя чепинските села са престанали да бъдат вакъфски и са били натоварени с войнушки задължения. По-приемливо е обаче другото предположение – че чепинските села били първоначално само войнушки, а от средата на XVI в. – едновременно и войнушки, и вакъфски.“[1] Логически това предположение е може би по-издържано, но все пак трябва да се има предвид, че досега от османските документи не е известен нито един случай на набиране на войнуци от вакъфски села.[2] От друга страна, както убедително доказва В. Мутафчиева, вакъфският статут на чепинските села е останал в сила чак до XIX в.[3]

в) Недоизяснен остава и въпросът за споменатия в летописния разказ на поп Методи Драгинов Бань Велю**.** Както е известно, Ст. Н. Шишков, ревностен изследовател на историята на родопския край, посочва името на бан Вельо като защитник на крепостта Цепина през XIV в.**[4]** П. Петров оспорва това негово твърдение, основавайки се на обстоятелството, че в средновековна България не е позната титла „бан“ нито в централната, нито в областната администрация. „Такива титли като жупан (Богдан жупан), бан (бан Вельо) и др. – подчертава той – се срещат в периода на турското робство, а това е сериозно доказателство, че сведението за бан Вельо не трябва да бъде отнесено към XIV в.“[5] В интерес на истината трябва да се припомни, че К. Иречек се позовава на едно турско известие от епохата па завоеванието на България, където се говори за някой бан Янко, който владеел в Софийската област.[6] Освен това в българските народни песни бановете се споменават тъкмо при борбата с турците. Показателно е, че един толкова авторитетен историк като П. Мутафчиев отхвърля възможността титлата „бан“ да е била запазена в българските земи през XVII в. „В разказа за „бан Велю“ – пише той – хронологията е забъркана, тъй че едва ли може да се допусне, че Чепино е запазило своя

1 П. Петров. Цит. съч., 31–32.

2 Ползвам се от случая да изразя речната си благодарност на нашите османисти Аспарух Велков и Стефан Андреев, научни сътрудници в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“, с които се консултирах по този въпрос.

3 В. Мутафчиева. Цит. съч., 115–127.

4 Ст. Н. Шишков. Българо-мохамеданите (помаци). Пловдив, 1936, с. 64.

5 П. Петров. Цит. съч., с. 31.

6 К. Иречек. История на българите. С, 1929, с. 262.

бан до средата на XVII в.“[1] Но, от друга страна, не може да има съмнение, че такава личност е съществувала. К. Иречек говори за наличието в с. Лъжене на Вельова баня н Костова баня, чиито имена са останали още от християнско време, преди потурчването на Чепино.[2] Знаейки несъмнено този факт, Ст. Захариев е могъл, разбира се, да го отнесе към XVII в. Той безспорно е познавал и книгата на Ю. И. Венелин „Влахо-български или дако-славянски грамоти“, където титлата „бан“ се среща в документи до средата на XVII в.[3]

г) Може би най-показателен е случаят с названието на с. Батево – онова ново християнско селище при Стара река, което според летописния разказ на поп Методи Драгинов повечето бежанци изградили след потурчването. В своята книга Ст. Захариев ясно и категорично посочва, че в случая става дума за известното село Батак. Непосредствено след като цитира летописния разказ на поп Методи Драгинов, той заявява: „От тая забележка се заключава какво цепинскити българе, като били непрестанно толкова время с турскити войски, навикнали ся на технити нравия и принудени, едно, от гладията, а друго, наклеветени от митрополит Гавриила, от страхът, лесно са прияли исламизмът. Нъ при сичко това те до 1814 год. вардяха някои християнски обичаи както на свадбити си, така и на погребенията и пр. и до днес още почитат своити християни сродници в Батак.“[4] И наистина в този район няма друго селище с подобно име. При това Батак наистина е разположен край Стара река. Основавайки се на разказа на поп Методи Драганов, днешните негови жители тържествено чествуваха през 1957 г. 300-годишнината от основаването на това героично селище. Но наскоро след тази дата се установи по абсолютно безспорен начин, че с. Батак е съществувало дълго преди помохамеданчването. В подкрепа на това П. Петров посочи редица категорични свидетелства от различни извори. Възникналото при това положение явно противоречие с летописния разказ на поп Методи Драганов той се опита да обясни, като идентифицира споменатата Стара река с Чепинската река: „Известно е, че и до ден днешен чепинци наричат своята река „Стара река“ до навлизането ѝ в пролома, а по време на робството вероятно това име тя е носела и по-надолу. Затова

1 П. Мутафчиев. Църковни старини от XVII и XVIII в. – В: Избрани произведения, Т. 1, с. 125.
2 К. Иречек. Пътувания по България. С, 1974, с. 533.
3 Ю. И. Венелин. Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты. СПб., 1840, с. 162.
4 Ст. Захариев. Цит. съч., 68–69.

именно посочената от Методи Драгинов „Стара река“ в никакъв случай не бива да се свързва единствено с баташката Стара река. Новото село Батьево е могло да бъде построено и на Чепинската река.“[1] Според П. Петров с. Батево „трябва да се търси някъде из пролома, където през време на робството не е имало никакъв път и където всъщност би могло да се намери най- голяма безопасност и сигурност. И макар че въпросът се нуждае от допълнителни проучвания и археологически разкопки – заявява П. Петров, – не е изключено старото село Батьево да се е намирало при днешната спирка Долене преди излизането на влака в Чепинската котловина, където наистина се откриват останки от неизвестно засега селище.“[2] По-късно Т. Балкански изказа предположение, че въпросното село Батево се е намирало на мястото на днешните овчарници на с. Корова, където също се забелязвали останки от старо селище.[3] Но ако такова селище наистина е съществувало, как може да се обясни липсата на каквито и да било писмени сведения за него? П. Петров изказва предположение, че в периода от 1670 г. до началото на XIX в. „над българското християнско население от Чепино е минала още една буря, която е изтрила от лицето на земята с. Батево и е завършила помохамеданчването на с. Ракитово“[4], а Т. Балкански обяснява изчезването му с преселване в днешното с. Батак.[5] Ясно е, прочее, че всичко това остава в областта на предположенията. Докато не бъдат издирени сигурни документални свидетелства за съществуването на с. Батево или поне докато не бъдат извършени съответните археологически разкопки на предполагаемите места, въпросът продължава да бъде открит.

4. Може би всички тези аргументи, разгледани поотделно, всеки сам за себе си, и да не са достатъчно убедителни, но поставени един до друг, при един комплексен подход в анализа, тяхната доказателствена сила многократно нараства. Очевидно не е случайно, че фактическите противоречия съвпадат с езикови или с идейни противоречия и несъот-

1 П. Петров. Цит. съч., с. 35.

2 Пак там, с. 36

3 Т. Балкански. Местни имена от Пещерско, свързани с Априлското въс: ани<ь В: Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век. С. 1979, 198–200.

4 П. Петров. Цит. съч., с. 37.

5 Т. Балкански. Цит. съч., 199–200.

ветствия. Не е случайно, накрая, и безследното изчезване тъкмо на този, може би най-ценен ръкопис от колекцията на Ст. Захариев.[1]

Когато става дума за този загадъчен ръкопис, трябва да се има предвид, че тук също има едно необяснимо противоречие. Ст. Захариев изрично съобщава следното: „Преди 34 год. старийт поп Илия ми даде един на кожа писан требник, разкъсан до половината, дето в краят се увардило следующето достопамятно забележвание.“[2] Както вече беше отбелязано, Хр. П. Константинов, а след това и Ал. Арнаудов отхвърлиха възможността Ст. Захариев да е получил пергаментния требник към 1831 г. (т. е. 34 години преди 1865 г., когато е било завършено „Географико-историко-статистическото описание на Татарпазарджишката кааза“): според Хр. П. Константинов това е станало около 1860 г.,[3] а Ал. Арнаудов допуска, че по всяка вероятност в случая се касае за печатна грешка – вместо цифрата 34 е трябвало да бъде напечатано 3–4,[4] т. е. Ст. Захариев е получил требника към 1861–1862 г. От друга страна обаче, в своята кореспонденция от това време Ст. Захариев никъде не споменава за подобен „на кожа писан требник“. В едно свое писмо до Ст. Веркович от 28 ноември 1863 г. той съобщава, че бил събрал „повече от дваесет черковни книги от 368 години ръкописи български на бумага написани“[5], т. е. най-старият ръкопис е бил от 1495 г. И хронологията, и изричното указание „на бумага написани“ са в противоречие със съобщението за намирането на въпросния „на кожа написан требник“ преди 28 ноември 1863 г. Но той не е бил намерен и след тази дата. В едно друго писмо, пак до Ст. Веркович, от 7 април 1865 г., т. е. по времето, когато най-усилено е работил над своята книга, Ст. Захариев ясно и категорично заявява: „Заради моите ръкописи, гдето ми забележвъти да ги опиша какви са и да препиша по един период, аз мисла да Ви съм и другош [казвал], че всичките

1 Не всички ръкописи от колекцията на Ст. Захариев са били унищожени. Известно е например, че през 1879 г. неговият син Хр. Захариев е предал на П. А. Сиркз два служебни минея (единият от XVI, а другият от XVIII в.), които се намират сега в Библиотеката на Академията на науките в Ленинград. За тях съобщи Б. Ст. А н г е л о в. Из ръкописната сбирка на п. А. Сирку. – Изв. Нар. библ. „Кирил и Методий“, 3(9), 1963, 63–64. Срв. Ив. Баклиев – Стефан Захариев, живот и дейност. – В: Ст. Захариев. Цит. съч., с. XVI.

2 Ст. Захариев. Цит, съч., с. 67.

3 Хр. П. Константинов. Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини), с. 230, заб. 3

4 Ст. Захариев. Цит. съч., с. 117.

5 Документи на Българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович. 1860–1893. Съст. Д. Велева и Т. Вълов. С., 1969, с. 88.

са черковни книги, дваесеттях цели на книга (т. е. на хартия – б. м. Ил. Т.) и десетина отломаци, в които има два чисти, от пергамент отломъци от евангелие и апостол.“[1]

5. В подкрепа на изтъкнатите аргументи могат да бъдат посочени и някои косвени съображения. Оказва се, че и при други случаи – в същата книга или извън нея – Ст. Захариев е прибягвал до подобни похвати. Най- показателен е следният случай. Само една страница преди „летописния разказ на поп Методи Драгинов“ е цитиран надпис, намерен уж на някаква мраморна плоча в развалините на една черква недалеко от Чепино, сред останките от средновековната крепост Цепйна, който гласи

> Иззволениемъ Божію милостію съградися Вѣликолѣпніи и преславніи храмъ съи св равноапостолъ царѣхъ костантинъ и елены, въ врѣменемъ же при неяобѣдимаго ѝ великодрьжавнаго царѣ нашего кр Петра Симеонова: ***а:*** въ лѣто: цми: индіктонъ: в: съ подаракъмъ отъ многоцѣныхъ съкръвищъ Срѣдцаго Болѧрина кр. Атанаса миленова шишковъ съ настоѧніемъ отца нашего кр. Сергіѧ а петровниѧ изъ крешева. и прочаа братіѧ его, и съвръши се въ лѣто: цми: май: ка:[2]

Мистификацията в случая е толкова прозрачна, че едва ли е нужно да се коментира. Освен модернизирания език и явно модернизираната форма на имената Петър Симеонов, Атанас Миленов Шишков и отец Сергей Петровни стопроцентов анахронизъм е и датата 948 год., посочена тук според летоброенето от Рождество Христово, а не от сътворението на света. Всеизвестно е, че през епохата на ранното средновековие у нас се използва единствено, без никакви изключения, летоброенето от сътворението на света. Мистификаторът е оставил своите следи и при още една незначителна на пръв поглед подробност – нарекъл е цар Петър не само Петър Симеонов, но още и „първи“! Повече от очевидно е, че за автентичност на текста тук изобщо не може и да става дума. Още в края на 70-те години на миналия век средновековната крепост Цепина била проучвана от П. Сирку[3] а след това в началото на 90-те години – от

1 Пак там, с. 158.

2 Ст. Захариев. Цит. съч., 65–66.

3 П. А. Сырку. Старинная Чепинская крепость у с. Дорком и два византнйские рельефа из Чепина в Болгарии. – Византийский временник. 5. 1898. № 4, 603–617.

Ст. Беркович и Хр. П. Константинов[1], но подобен надпис не бил намерен. През 1961-1964 г. две съвременни археоложки – Соня Георгиева и Недялка Гиздова, изследваха детайлно крепостта, но също не откриха никакви следи от него. Любопитни са обаче техните заключения относно този очевидно фиктивен надпис: „Нямаме – пишат те – сигурни данни и за съществуването на крепостта през епохата на Първото българско царство. Обаче има основания да се предполага, че тогава животът тук не е прекъснал. За това свидетелстват фрагментите от керамика от тази епоха и по-късните преправки на раннохристиянската църква, които биха могли да бъдат от това време. В този ред на мисли трябва да споменем и едно интересно сведение на Ст. Захариев за мраморна плоча с надпис, която се намирала в църквата на разрушената Цепинска крепост. Този надпис в новобългарски превод гласи така: „В благоволението и божията милост се съгради този великолепен и преславен храм на св. равноапостолите царете Константин и Елена във времето на непобедимия и великодържавен наш цар Петър Симеонов I в 948 г., индиктион 2, с подаръци от многоценни съкровища на средецкия болярин Атанас Миленов Шишков, със застъпничеството на нашия отец Сергей Петровни от Крушево и другите братя и се завърши в 948 год. 21 май.“ Цифрите на годината, индиктионът и датата на месеца са предадени с букви, но по леточислението от Рождество Христово, а не от сътворението на света. Този надпис така, както е предаден от Ст. Захариев, е в руска редакция и би могъл да произлиза едва от XVIII–XIX в. (Сведенията за характера на надписа дължим на Ив. Гълъбов, ст. н. с. в Института за български език при БАН). Би могло да се допусне, че Ст. Захариев предава свободно съдържанието на по-ранен надпис, евентуално на надпис от XVI в., който е бил вграден в църквата на крепостта при едно от нейните късни престроявания и който от своя страна предава съдържанието на друг ранен надпис от X в. Следователно, ако това би било вярно, църквата, в която е бил намерен надписът, е била изградена в 948 год. през времето на българския цар Петър. По липса на достоверни сведения обаче всичко това остава в областта на предположенията.[2]

1 Хр. П. Константинов. Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини), 222–265.

2 С. Г е о р г и е в а, Н. Гиздова. Средновековната крепост Цепина. Археологически проучвания 1961–1964). Изв. Археол. инст. 29, 1966, с. 54.

Разгледаният случай не е единствен в книгата на Ст. Захариев. **Т**върде съмнителна по своята достоверност е и цитираната на стр. 55–56 приписка, намерена от останките на разорения манастир край с. Голямо Белово. Когато са разорали последне тоя манастир помаците – пише Ст. Захариев – немерила се една ръкописна книга на кожа, от която по нещастие се увар- дило само един огризен лист.“ В тази приписка се разказва, че българските князе посещавали Чепинския манастир, за да се поклонят на чудотворната икона на Богородица и да се окъпят в чепинските бани. Повече от съмнително звучат изрази като: „пришьдше вбаниаше се Каазы и велми обвселише се“. Изцяло или частично мистифицирана е и следната приписка, съдържаща се според Ст. Захариев в един български ръкопис, намерен в манастира „Св. Атанасий“: „Сьи ме-чникь саписасе ва село Единюво. ва м-тирь Ст-ого Атанасіе. ***ва*** тъжны времена, при пловднскомоу Митрполитоу Кюрь Арсение ва л ѣта: сцое: за нашеы Црькви w мн ѣ гр ѣшнааго Иеромь-наха вениамиа срашинова в Царско іе сѐло Попово, иже ва роудопіе**“**.[1]

Дори когато е използвал реално съществуващи източници, Ст. Захариев си е позволявал известна намеса в текста, извършвал е допълнителна обработка, която е смятал за уместна и за допустима. В неговия архив и днес е запазено например едно копие от надписа в черквата в с. Момина Клисура, изпратено му от друго лице. Този надпис е предаден в книгата със значителни съкращения, с известни поправки и с допълнителна езикова обработка.

[...]

Склонността на Ст. Захариев към мистификации проличава и при други случаи извън книгата му „Географико-историко-статистическо описание на Та**тарпазарджишката** кааза“. През пролетта на 1866 г., наскоро след окончателното завършване на тази книга, той обнародва три исторически разказа във в. „Време“ (г. I, бр. 35 от 16 апр. 1866 г.).[2] Публикацията е предшествана от следното кратко предисловие от страна на редакцията: „Онези, които се занимават с изучението на отечествената ни история, ще прочетат с удоволствие и с любопитство следующите по-долу разкази, намерени в някои ръкописи. Те ни се съобщиха от г. Стефана Захариева от Т. Пазарджик. „Аз съм ги взел, пише ни г. За-

1 Ст. Захариев. Цит. съч., с. 54.

2 Два от разказите (вторият и третият) са препечатани от П. Р. Славейков във в. „Гайда“ (г. 3, бр. 8 от 15 апр. 1866, 125–127).

хариев, от един разложений свещеник, поп Никола, а той ги преписал в младостта си, когато бил учител в Банско, от един стар ръкопис, който се намирал у някой си хилендарский калугер духовник Аверкия. По нещастие речений поп Никола не ги преписал със същия език, с който са били изложени в ръкописа, но уж за по-добре ги превел на сегашния говорим език и затова може да се е развалил в нещо разумът на подлинника.“ За съжаление е достойно наистина – подчертава редакцията на в. „Время“, гдето тия любопитни документи не са били преписани с езика, на който са били изложени в ръкописа, а най-паче и че за ръкописа не се съобщават някои по-подробни описания, щото да може да се разумее от кои времена е той.“[1]

Уж става дума за един ръкопис, който се намерил някога у хилендарския монах Аверкий, а пък всеки от трите откъса започва със самостоятелно встъпление, като че ли се говори за три различни ръкописа: 1) „В един откъс от българский ръкопис се намира следующето за началото на българската независима йераршия“; 2) „В един откъс от сръбско-българский ръкопис се намират забележени следующите събития за Велико Търново“; 3) „В един откъс от българский ръкопис се намира следующето относително до покушенията на гърците за унищожението на търновската патриаршия.“ Но не това е, разбира се, главното съображение, което ни насочва към мисълта, че се касае за мистификация. Основното и в този случай си остава съдържанието. Първият „исторически разказ“ гласи: „Българските царе още от Кубратово време, когато владеели в Панония, в Илирик и в Горна Мизия (Сърбия), като превзели Сингинден при съединението на реките Сава и Дунав, подновили развалената му крепост и го наименували Белиград. В този град тогава живеели архиепископите на покорените от българите покръстени далматинци, хървати, сърби и някои българе, които се преселили тамо, за да избягнат язичеството, което в България силом налагали. Те имали всичките черковни книги, написани с други букви, които после изхвърлили, като си изнамерили кириловските букви. Българските царе, ако и да били езичници, но по някои условия търпели християнската вяра и признавали священноначалниците им, които и потвърждавали с цар-

1 Върху публикацията на Ст. Захариев, без да изразява отношение към нейната автентичност, обърна внимание преди двадесетина години Б. Ст. Ангелов, който помести трите разказа като приложение към книгата: Паисий Хилендарски. История Славеноболгарская. Никифоров препис от 1772 г. Подготви за печат Б. Ст. Ангелов. С. 1961, 204–207.

ски писма.“ Повече от очевидно е, че този „исторически разказ“ няма нищо общо с историческата истина, а е чисто и просто отзвук на романтичната българска историография от 60-те години на XIX в.

Вторият „исторически разказ“ всъщност представлява една вълнуваща легенда, която по думите на Б. Ст. Ангелов „би могла да се използва за някоя художествена творба, свързана със защитата и покоряването на Търново“:

> „В 1376-то лято султан Мурат I-й, като завладял българската столица Вел. Търново и Преслава, до Силистра и Варна, с околните градища, българският цар Иван Шишман ся преселил в Средец, дето вардил българските предели до Златица, Трояновите врата и Момина Клисура. Тогава султан Мурат турил за управител на Търново и на другите градища някой мавританский цар, на имя Абухаят Кадус, който, като бил изгонен от Гранада, прибегнал в Бруса при султана, с едина си син Ел Мансура и дъщеря си Зурайда. Султанът, като познал достойнството на Ел Мансура, назначил го началник на турската войска в търновската област. Абухаят Кадус живеял в Гранада и имал от първата си жена мавританката Емине (понеже Ел Мансур и Зурайда били родени от втората му жена Леонора, робиня италиянка) по-голям син Ибна Азура, който бил обичен на арапите. Той повдигнал бунт върху баща си и като избил всичките му приятели, изгонил го от трона и от царството заедно с някои благородни, привързаници на племято на Еминовците. Младият Ел Мансур с юнаците си съдружници Еминовци направил при завоеванието на Едрине и на Търново големи услуги на султан Мурата, за които бил награден и той, и баща му.
>
> В това время сръбският владетел княз Лазар, като видял успехите на турците, решил да помогне на българския цар Ивана Шишмана и под предводителството на някой воевода Милан Топлица изпратил му на помощ 3000 конници и 2000 пешаци, сърби, които ся съединили със войската на българский воевода Велко Спаруша и в 1385-то лято нападнали на Търново, откъм старата крепост Никюп, и влезли в градът, дето военачалникът Ел Мансур с турските войници ся борил юнашки по търновските улици, догдето ги пак изгонил. Но сърбският воевода Милан Топлица продрал с няколко души българе, които познавали ули-

ците, до големия палат на българския совет, гдето тогава живеял управителят Абухаят, и тамо намерил само с няколко арапи и робини прекрасната дъщеря на Абухаята, Зурайда, и можал да я зароби; но като съгледал, че дружината му ся изтропала и че той бил много наранен, гледал да ся избави с бягане, понеже в това кърваво сражение загинал и Спаруша воевода. Управителят Абухаят Кадус, като мислил, че в това нападение имали съучастие и осталите в Търново български боляре, изсякъл ги до един, а бълг. патриарх Софрония с няколко духовни лица обковал в железа и ги изпратил в Едрине, отгдето после, с посредничеството на речената Зурайда, която била отхранена от майка си Елеонора в западната догма и тайно била християнка, ся освободили. Откато ся развали българската войска при Самоков, гдето загина юнашки и цар Иван Шишман, откакто на Косово поле измряха всичките сърбски воеводи и княз Лазар в 1389-то лято, българете не посегнаха вече да освободят Търново, догдето ся подчиниха съвсем под турската власт. Оттогава Белград, Смедерево, Ново бърдо и проч. останаха под духовното управление на ипекския патриарх. А търновските патриарси ся ограничиха само в България да управляват черквите на подчинените българе."

Оказа се, че в действителност този разказ е свързан с една художествена творба, възникнала при това далеко преди Ст. Захариев да го напечата като извлечение уж от някакъв „сръбско-български ръкопис". Неотдавна Б. Ст. Ангелов ми обърна внимание върху рецензията за неговата книга на сръбския историк Никола Радойчич, който по този повод съобщава следното: „У осмоме прилогу „Три историјске приче (204–7) велику зачуђеност мора изазвати други одељак (205–6), Који издавач назива „един **откъс** от сърбско-българский ръкопис" о догађајима важним за Велико **Трново. А** шта је то у ствари? На највеће, мислим, изненађење читалаца ово што до лази иза натписа јесте, углавном, довољно невешт и нетачан извод из Стеријина романа „Бој на Косову или Милан Топлица и Зорајида", који је **Матица** српска први пут штампала 1828 године. Од тада је тај плачевни роман издаван пет пута – последње издање: Лован Ст. Поповић, Целокупна дела, IV, 149–347. У бугарском изводу Топлица је остао Милан Топлица, али Зорајида је постала Зурајда. Тако је Сте-

рија, велики љубитељ Бугарске, и овде ушао у бугарску историју на један задивљући начин.“[1]

Художествено претворена легенда е и третият „исторически разказ“, основан на популярния през XVIII и XIX в. мотив за клеветата на гръцкия патриарх по адрес на българския народ. Както и предходните два разказа този разказ също е съвършено чужд – както по форма, така и по съдържание па Българската летописна традиция. Той се основава очевидно на някаква легенда, която обаче е била подложена на допълнителна литературна обработка от Ст. Захариев:

> „В 1483-то лято при царуването на султан Баязита II цариградският патриарх Нифон II гледаше на България със устрелни очи и мислеше с какъв способ да убори българското духовенство и да присвои патриаршията му. За това, като подканяше много пъти българските боляре и първенци да унищожат патриаршията си по причина, че патриархът им, като бил ограничен в кръга на България, нямал сила да защищава правдивите им и проч., и като не намираше никак уговор със българете, Нифон проводи к Трънoво до 10 – 12 души гърци, които бяха изтънчени в лукавствата. Ге, като найдоха тамо някои своемислени человеци, хванаха да плетат примки възъ патриарха ни, и по няколко время после явява ся една силна партия, дето биде нужда да стане събор, за да ся разгледа работата. Затова в 1495-то лято през великите пости, в неделя православия, събраха ся духовни и мирски първенци и осъдиха проводените и тамшните гърци; обаче не можиха да ги изкоренат из Търново, че бяха ся задомили тамо. Затова много время следуваха смущения, които обаче нищо не ползуваха гърците. Както Нифон II, така и Дионисий много пакости причиняваха на българете въобще. Най-после Максим III, като стана цариградскки патриарх, представи ся пред султан Баязита и хвърли на българете следующите набедвания:
>
> > „Многолетний падишах и царю наш, в твоята славна държава има народ много свиреп и непобедим. Този народ неверен, макар и да е покорен сега на царството ти, обаче мисли скоро да въстане въз държавата ти, както ми пише

1 Н. Р а д о ј ч и ћ. Паисий Хилендарски. История славеноболгарска. Никифоров препис от 1772 г. Подготвил за печат Б. Ст. Ангелов. (Рец.) – Зборник Матице српске за књижевност и језик, 12, 1964, № 2, с. 305.

неговият карабаш и аз да подигна гърците християне; но твоя раб, многолетний царю, като покорен и най-верен твой рая и по твоята милост духовен началник на поданиците твои християне, ето и писмото на патрикът българский Партения давам на Ваше Величество, да ся уверите на що мя подканя неверникът Партений, който е приел същата милост от царството ти, както и верният покорен твой раб."

Като предаде на султана това лъжовно писмо, направено от него петия, Баязит II помислил, че юдата Максим от преданост към престола му и като верен поданик прави длъжностите си, и за това го облече със капут и повеле незабавно да ся въоружи много войска, от която едната част сам си опълчи въз Тракия...[1]

От началниците на войската, като ся не намери никое приготовление за въстание, никакъв бунтовен знак по всичка България, ся мнозина простиха. В същото время султан Баязит проводи везирът си с 40 ОСО войници в Македония през Устово и Драма в Рудопа до Босна и това ся продължава много време, и после стана мир. Обаче, по умирението на тия страни и връщанисто на силната потера, с царска заповед българското духовенство и българските първенци ся събраха в Търново и призоваха от Охрида великия архиепископ кир Йсаия, и го поставиха патриарх на българския престол в Търново, а средецкия митрополит възкачиха на Охридската архиепископия."

Очевидна мистификация е и съчинението „Святий Димитрий Солунский и македонските славяни с българите", публикувано частично във в. „Македония" (г. II, бр. 17–20, 28 февр. – 13 апр. 1868) и издадено след това като отделна книга[2]. В послеслова на книгата нейният издател П. Р. Славейков заявява: „Като не имахми оригиналът на настоящето списание, ний ся въсползувахми от трудът и поправките на трудолюбивийт наш съотечественик Стефана Захариева в Татар Пазарджик, комуто и подносим благодаренията си за това." По повод на същото съчинение Ст. Захариев споделя следното в писмото си до Ст. Веркович от 10 февр. 1867 г.: „Аз бях изпратил мои 4 списания до комитетът на бълг. читалище в

1 Описват се следствията на гнева на султана. [От редакцията на вестника].

2 Святий Димитрий Солунский и македонските славени с българите. Издадено от П. Р. Славейкова. Цариград, в печатницата на „Македония", 1868, 102, 2.

Цариград да ги пригледат и ако ги удобрят да ги напечатат за счет на читалището и сега ми пишат, че поставили една комисия от трима учени да ги пригледат и да предложат решението си, ако са за издаване или не. Тия ся: два романа (баснословести) – „Житието и чудесата на свети Димитрия Солунски“, преведени от един гръцки стар рукопис, намерен отдавна в Продромскийт манастир при Серес от един мой приятел калугерин, който ми го поклони с други някои отривки от бълг. рукописи, и „Описанието на българските царие и владетели и независими патриарси преславски и търновски и архиепископи охридски от 310 год. до 1767 год.“[1]

Прегледът на самата книга недвусмислено ни убеждава, че пред нас е едно съчинение на самия Ст. Захариев, което за по-голяма убедителност е представено като негов превод. Компилирайки от различни източници (предимно византийски и гръцки), допълвайки и интерпретирайки твърде свободно и своеобразно фактите, авторът описва шест нападения на българите срещу Солун: 1) през 551–581 г. под предводителството на техния вожд Забереган; 2) през 580–602 г. начело с неговия син Боян Забереганов; 3) през 695 г. (или според някои източници през 676 г.) начело с Аспаруховия воевода Цанко; 4) през 697 г. (според някои източници през 678 г.) под командването на самия Аспарух; 5) през 700–710 г. (или според други източници през 685–695 г.) начело първоначално с Батой, а после с Требел; 6) през 744 г. под предводителството на някой си воевода Мавро, произхождащ от македонските българи. В хода на изложението Ст. Захариев често полемизира с различни гръцки историци, в това число и с мнимия солунски историк, чието съчинение уж превежда. Според една бележка на стр. 96 този историк бил „погърчен българин от село Каменик в Серското окръжие“. За отбелязване е, че и в този случай твърде голяма роля се пада на творческата фантазия на Ст. Захариев: цитира се пряката реч на участниците в събитията, посочват се точни дати и дни от седмицата, описват се множество любопитни подробности. Наистина в редица отношения това съчинение прилича на роман или „баснословест“. Като илюстрация ще цитирам началото от описанието на „Четвъртата славянобългарска война върху солунците“: „Две години подир третята война, начна ся и славянска война със солунците. Славяните (македонски), които не седяха много далеч от градът,

1 Документи за Българското възраждане от архива на Стефан Веркович. 1830–1893. Съст. Д. Велева и Т. Вълов. С, 1969, с. 268.

подир последната война, по причина за някои важни гърци които били заробили, и те пак побегнали в Солун – славяните помолили българскийт владетел да воюва наедно с тях върху солунците под някое условие Не трябва, говорили техните посланици на Аспаруха (Ασπέριχον) не трябва, когато са разрушени всичките области и градове гръцки да остане само един тойзи град (Солун) здрав и цял и да приима бежанците от Дунав от Панония, Дакия, Дардания и Македония и други области. И Аспарух драговолно се съгласил на предложението им, така събрал голяма войска от българи, сърби, авари и други славянски народи и всичката тази войска задължени били драговиците да я издържат и да я хранят."[1]

Но ако всичко това е така, възниква въпросът: защо е било нужно на Ст. Захариев да прибягва до подобни мистификации? Отговорът на този въпрос трябва да се търси в особеностите на епохата – епоха на необикновено силни увлечения в условията на разгорещена борба за църковна и политическа независимост на българската нация, за утвърждаване на законното ни право на съществуване като народ, епоха на романтично отношение към историческото минало. Всъщност това романтично отношение към историята през XIX в. е свойствено далеч не само на българската интелигенция. Неслучайно, разбира се, именно през XIX в. в Европа процъфтяват литературните мистификации[2]: многобройните фалшификации на „старинни ръкописи" в Русия през първата половина на XIX в., дело на такива известни мистификатори като А. И. Бардин, А. И. Сулакадзев и М. Н. Макаров или умело подправените народни песни на И. П. Сахаров, известният случай с „Краледворския ръкопис" и „Зеленогорския ръкопис" на чешкия филолог В. Хапка от същото време, дейността на прочутия мистификатор Врен-Люк, който в средата на XIX в., при това в една страна като Франция, си позволявал да мистифицира не само реално съществуващи исторически личности (какъвто е случаят с фиктивната кореспонденция на Б. Паскал), но и митични лица, като Юда Искариотски, цар Ирод, дори апостолите и четиримата евангелисти) и т. н.

1 Святий Димитрий Солунский и македонските славени с българите, 48–49.

2 Същността на мистификацията като явление в културния живот бе показана много добре в статията на И. П. Смирнов. О подделках. А. И. Сулакадзевым древнерусских памятников. (Место мистификации в истории культуры). Труды ОДРЛ, 34, 1979, 200–219; тук е посочена и богата литература по този интересен въпрос.

При това положение не бива да се учудваме, че у нас през XIX в. възникват някои мистификации. Техен „класически образец“ остава безспорно известната „Веда словена“. Но „Веда словена“ не е единственият пример в това отношение. В периодичния печат от онова време откриваме редица „народни песни“ с историческа тематика, които днес са вече отдавна забравени поради явната им неавтентичност. Макар и по-рядко, мистифицират се и произведения на старобългарската литература с историческо съдържание, надписи или приписки, в които се визират исторически личности и събития. В тези случаи обикновено в основата на мистифицираното произведение се поставя някакво действително лице или действително събитие, за което споменът в народната памет е още жив. Такъв е случаят например с т. нар. „житие кнѧза стрегана“, обнародвано от Иордан Хаджиконстантинов-Джинот в „Гласник Дружства српске словесности“ (г. VIII, 1856, с. 144–146) или с известната приписка в Пирдопския апостол, поместена в сп. „Читалинще“ (г. IV, 1874, кн. 10, с. 274). В първия случай обект на мистификация е дейността на просекския владетел от началото на XIII в. севастократор Стрез, оставил дълбоки спомени у населението в Македония,[1] а във втория – героичната съпротива срещу турското нашествие на прочутия Момчил войвода, локализиран от легендата като пирдопски княз. Авторът на приписката, уз някой си Радославъ Веліовъ w Клисура (дори името напомня за Методие Драгиновь оть село Корова) разказва, че когато на 35-годишна възраст дошъл в манастира „Св. Илия“, цар Иван Шишман бил вече разбит от турците; в същия манастир след падането на Търново пристигнал и самият Патриарх Евтимий, който го ръкоположил за инок. Това станало на [следва църковнославянска фраза, трудна за възпроизвеждане тук, бел. ред.] Във втората част на приписката се говори вече за Момчил: „Въ томъ лѣтѣ нападошѧ т8рки къ нашемъ кнеза Момчида многими числомь т8ркамъ съ коимъ бѧше Алаадемовъ синъ Орканъ той прчзвавъ кнѧза да м8 се предастъ. А кнѧзъ строгъ се разѧри и ополчи се самъ противъ Орканѣ на полѣ да сѣ бїе съ бжѣею помощїею оубїенъ биде Орканъ. w кнѧжеви мечь много др8ги т8ркамъ поразившѧѧ сѫ въ сеи битвѣ и гонивши ги кнезъ до Одринѣ, гдѣ направивше и др8гъ сраженїе съ т8рками и тамо оубїенъ биде нашыи пнрдопски кнѧзъ Момчилъ.“ Новият

1 За тази мистификация вж. по-подробно у П. Мутафчиев. Владетелите на Просек. Страници из историята на българите в края на XII и началото на XIII в. – Сб. БАН, I. 1913, 71–83, Също и в: Избрани произведения, т. I, 269–281.

език и погрешната дата за падането на Търново (1365 вм. 1393) ясно доказват, че пред нас е една съвсем прозрачна мистификация.[1]

Когато говорим за подбудите на Ст. Захариев при мистифицирането на летописния разказ на поп Методи Драгинов и изобщо при другите посочени случаи, не бива да забравяме, че по онова време се води ожесточена борба за културната еманципация на българския народ. Не бива да забравяме, че гази борба е взела скъпи човешки жертви, и то само от страна на българите, че гръцкото духовенство, а и някои представители на гръцката интелигенция не са подбирали средствата в тази борба. Случаите на грубо изопачаване на историческата истина са били не само нещо най-обикновено за тях, но и едно от най-безобидните средства в тяхната практика. Не бива да забравяме, че Ст. Захариев е бил изправен пред необходимостта да отстоява българския характер на земите от този край на страната, че е бил в положение на отбрана срещу агресивни домогвания. За тези домогвания свидетелства между другото и аналогичното описание на Г. Цукалас[2], с когото Ст. Захариев полемизира, посочвайки още в предисловието към своята книга, че в съчинението на Цукалас имало „разни забележвания, измислени от списателят му“.[3]

Остава накрая да бъде разгледан един последен въпрос: как, върху каква именно основа е мистифициран летописният разказ на поп Методи Драгинов? Този въпрос беше вече частично изяснен входа на изложението: стана ясно, че Ст. Захариев е могъл да почерпи данните за пловдивския митрополит Гавриил от книгата на Г. Цукалас и че е могъл да се основава на народната памет за бан Вельо. Няма съмнение, че той

1 Публикацията е дело на Васил Чолаков. Интересно е да се отбележи, че днес в Пирдопския апостол, който се съхранява в Народната библиотека „Кирил и Методий“, откриваме само началните няколко реда на тази приписка [следва църковнославянски текст, бел. ред.] (НБКМ, № 497, л. 1–2). Всъщност само този текст е съществувал и при намирането на ръкописа през 1890 г. от д-р Васил Т. Балджиев (вж. съобщението „Една останка от миналото“ с дата 15 юли 1890 г., запазено между ръкописите на Ив. Д. Шишманов в научния архив на БАН, ф. 11, оп. 2, а. с. 317, л. 1–2). Цитирайки по-късно същата приписка, Б. Цонев отбелязва: Писмото на тая записка е от края на XVIII или началото на XIX век, но чудно е защо Радослав говори като свидетел на Шишмановото разбиване. Може би в същия ръкопис да е имало подобна бележка, която е искал да възстанови“ (Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Народната библиотека. Т. 2, С. 1923, с. 33).

2 За някои от измислиците в книгата на Г. Цукалас срв. П. Мутафчиев, Към църковно-историческата география на Пловдивско. – В: Сборник в чест на пловдивския митрополит Максим. С., 1931, 1–27; също и в: Избрани произведения. Т. 2. С., 1973, 204–232

3 Ст. Захариев. Цит. съч., с. 4.

е използвал и други източници. Един такъв източник е може би твърде популярната по онова време история на отоманската империя на Хамер, която и до днес не е изгубила своето значение.[1] В тази история например подробно се описват ловните подвизи на султан Мехмед IV, който според Хамер „живеел само, за да ходи на лов“.[2] Именно оттук Ст. Захариев е могъл да почерпи указанието за неговите ловни наклонности. Но той е могъл, разбира се, да ползва и други турски или гръцки исторически съчинения, в които се говори за ловните подвизи на султан Мехмед IV.

Останалите сведения в летописния разказ на поп Методи Драгинов, с изключение на някои незначителни детайли, които биха могли, разбира се, да бъдат измислени (напр. диалогът между Мехмед паша и чепинските първенци, съобщението за докарване на жито от Пазарджик, за стоварването му в черквите „Св. Петка“ и „Св. апостол Андрей“ в Костандово и за раздаването по две мери ръж и по две мери просо на всяка помохамеданчена къща, името на поп Методи Драгинов и неговото местожителство в с. Корова и пр.) се съдържат в реално съществуващия Беловски летописен разказ, чието съдържание Ст. Захариев предава във в. „България“ още през 1860 г. (вж. тук, с. 60 – 61).

Както вече беше отбелязано, по отношение на своето съдържание летописният разказ на поп Методи Драгинов стои по-близо до втория вариант на Беловския летописен разказ, а по отношение на композицията си – до първия вариант. Това означава, че Ст. Захариев е използвал някакъв общ предшественик на двата варианта – може би безследно изчезналия ръкопис на издъхналия от изтезанията след потушаването на Априлското въстание беловски свещеник Георги, за който говори П. Мутафчиев, или някой друг, свързан с него ръкопис.

Не може да има никакво съмнение, че Ст. Захариев е познавал и използвал Беловския летописен разказ. Ще посоча още един неопровержим факт. В началото на запазения в Научния архив на Българската академия на науките ръкопис се съдържа следният текст: „между село белюва и село сестрима на место наречено раковица: имало кале та wт страхъ свы села 8нетре прибегновале и чувале са като дойде м8рать да бие филибе оплашиле са христиѧне занеле ключове wт калето и поклониле се сос дарь да б8дать рая. Онъ повелелъ да расипале калето, а оны

1 J. de Hammer. Histoire de l’Empire Ottoman. T. 1–18. Paris 1835–1841.

2 J. de Hammer. Op. cit., p. 123, 192, 194–195, 207, 212–213, 251–253, 255.

оплашиле се та расипале и **мана**стыръ, що билъ на име преображение христо. това лето расвалиха и велики **логоръ** и кале междо село батк8нъ на чепинско имало 8 него църква прекрасна **на** ста богородица 8спение.“[1] Почти същият текст се е съдържал и в ръкописа, който публикува П. Мутафчиев – само че не в началото, а в края на листа: „межд8 село белюво и село сестримо на место наречено раковица имало кале та wт страхъ вси села 8 него прибегновали и човали се като дойде морать да бие филибе уплашиха се хритиѧнете и занеле ключовете wт калето и поклониха се съ даръ да бядатъ раѧ а онь повелелъ да расипатъ калето а они се оплашиле та разбиле манастира што е билъ преображение христово 1620 лето.“[2] В книгата на Ст. Захариев при историческия коментар за с. Голямо Белово се съобщава следното: „В един час разстояние към юг от селото на един връх в планината, наименуван Раковица, има пространна крепост с черкова „Преображение Христово“ развалена, дето в завоеванието на тези места като отишъл Гази Даут паша да покорява българити, те са събрали от близнити села, та ся затворили в тая крепост и ся бранили много время с оръжието си; нъ най-после като видели, че не ще можат да стоят против турската сила, те ся предали с някои условия и по заповед на пашата сами разсипали крепостта и черквата.“[3]

След всичко това остава да изясним само мястото на т. нар. Баткунски летописен разказ в историята на текста. Сравнението на публикувания от Хр. П. Константинов във в. „Свобода“ текст и останалите познати днес текстове ясно показва, че този текст стои най-близо до първия вариант на Беловския летописен разказ. Ако не беше съдържащата се единствено в него разлика в годината (1670 вм. 1620), можеше да се заключи, че той представлява чисто и просто едно копие от първоначалния вариант на Беловския летописен разказ, като съществуващите разлики можеха да бъдат обяснени с двукратния превод от български на гръцки и след това от гръцки на български. Но наличието на тази година, която – както забелязва П. Петров – е по-близо до действителната година на потурчването,[4] ни насочва към извода, че съотношението е тъкмо обратното, т. е. че Баткунският летописен разказ е предшествал запазения в Научния архив на Българската академия на науките първи

1 ***Срв.*** С. Кодов. Цит. съч., с. 256. Този текст е цитиран и от Н. Начов. Цит. съч., с. 149

2 П. Мутафчиев. Цит. съч., с, 78; Избрани произведения. Т. 1, 372–373.

3 Ст. Захариев. Цит. съч., с. 54.

4 П. П е т р о в. Цит. съч., с. 24.

вариант на Беловския летописен разказ. Може би, ако Баткунският летописен разказ беше запазен в оригинал, той щеше да бъде най-ценният и най-близкият до първоначалния вариант на летописния разказ за потурчването на чепинските българи.

При съществуващото положение обаче най-меродавен остава безспорно запазеният в Научния архив на Българската академия на науките оригинален ръкопис от началото на XIX в. Разбира се, не подлежи на съмнение автентичността и на другия вариант, обнародван от П. Мутафчиев по преписа, предоставен му от Г. Бенковски от с. Голямо Белово, но все пак не бива да се забравя, че той е много по-късен. Впрочем би трябвало да се положат усилия да бъде издирен този препис. А може би сред населението в гр. Белово днес има запазени и други преписи, които биха хвърлили допълнителна светлина върху историята на текста на това интересно летописно съчинение?

Поставяйки под съмнение автентичността на летописния разказ на поп Методи Драгинов, аз се надявам, че изследователите, които се интересуват от този въпрос, ще изразят своето становище, за да бъде той докрай изяснен. Може би ще трябва да се разделим с мита за бившия свещеник, който – макар и потурчен – решил да остави за поколенията своя разказ за трагичните събития в района на Чепино през XVII в. Но този мит, както видяхме, не е изграден па празно пространство – съществували са предания, съществувала е известна летописна традиция; народната памет е съхранила през вековете спомена за ония съдбовни дни, в които чепинските българи са били принудени да се откажат от своята православна вяра и да приемат мохамеданството. Всъщност тук става дума само за частична мистификация, която засяга преди всичко формата, не и съдържанието, не и същността на творбата – касае се за допълнителна литературна обработка па реално съществуващия Беловски летописен разказ, запазен и днес в Научния архив на Българската академия на науките.

ИЛИЯ ТОДОРОВ

Илия Тодоров е български историк и изследовател на исторически първоизточници от времената на Средновековието и Възраждането.

Коментари (3)

- 10-01-2015|**Златко**

Не разполагам с достатъчно ресурси, за да публикувам текста в академичен стил (изписването на църковнославянски шрифтове в браузъра е свързано с доста допълнителна работа, която трудно може да се оправдае при моите темпове и начини на производство). Разликите с оригинала обаче са минимални... (Изписаните църковнославянски думи отговарят на оригинала само приблизително)

- 10-01-2015|**Златко**

Между другото, начинът, по който е представена съответната тема в българския вариант на Уикипедия ми се струва достатъчно знаменателен, за да бъде запечатан тук и за читателите на „Прегледа“. (Забележете лекичките вмятания от рода на „без академично историческо образование“ или „литературния историограф Илия Тодоров“.)

И така:

> *През 1960-те год. предимно хора без академично историческо образование започват да изказват своите съмнения в споменатите извори и от там да подлагат на съмнение дали изобщо е имало насилствена ислямизация в Родопите. Това се прокрадва в студията на известната повече като писателка османистка Вера Мутафчиева „Към въпроса за статута на българското население под османска власт“ от 1965 г., в студията на завършилата филилогия Антонина Желязкова „Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография“ от 1988 г., на литературния историограф Илия Тодоров „Летописният разказ на поп Методи Драгинов“ от 1984 г.*
>
> *Тодоров също публикува през 1985 г. своя оценка на хрониката в която смята, че диалектният, ортографският и ономастичен анализ довежда до заключението, че според него текстът има различия с езика на 17 век и отразява езикови форми от 19 век, като фактологическият анализ също показва несъответствия, между които, че османски документи посочват селата от Чепино като част от вакъф още от средата на 16 в., докато хрониката, споменавайки за хора от тези села, ходили на война,*

според него ги описва като войнук, но пропуска, че на вакъфското население съвсем не е било забранено да участва във войните. Тодоров смята, че Стефан Захариев е бил запознат с Беловската хроника, за която е публикувал статия във в. „България“ през 1860 г. и че основният мотив в Методиевата хроника е огорчението от „предателството“ на гръцкия митрополит, а не толкова потурчването. Мнението на Тодоров е, че летописният разказ на поп Методий Драгинов е „литературно развитие на Беловската хроника“, като неговото литературно проучване се ограничава върху известния препис от 19 век на текста, който напълно закономерно може да съдържа и елементи от това време и не се занимава да изследва достоверността на изложените факти, тъй като е литератор, а не историк. Днес историците не са постигнали единодушие дали летописът на поп Методи е автентичен паметник, дали е възрожденска литературна компилация или е препис на по-ранен извор, но дебатът по ислямизацията и изворите за нея никога не е преставал и по него вече е натрупана значителна научна книжнина.

- 12-01-2015|**Много ценен текст на уважавани**

Много ценен текст на уважавания Илия Тодоров. Добре е, че го припомняте.

Поклони се, ако можеш
Автор(и): Златко Енев

Красимир Дамянов (1948–2015)

Ненавиждам българското лицемерие.

Ненавиждам, разбира се, всяко лицемерие, но при срещите с моето родно изпадам в състояния, които често ме водят до един вид (безсилен) пароксизъм. В такива моменти обикновено пиша бързо, непремислено и гневно, в резултат на което получавам в отговор от читателите си епитети като „боклук“ или „тъпанар“.

Но защо пиша всичко това в началото точно на един възпоменателен текст? Работата е там, че от всички видове нашенско лицемерие най-

непоносим ми се струва онзи, чрез който премазваме всичко различно и от малко-малко талантливо изпомежду си. Приживе – нито дума на подкрепа или някаква що-годе положителна оценка. След смъртта – (евентуални) потоци от лицемерни хвалебствия, след дъжд качулка. Вековната злоба на роба ни друса и днес все тъй силно, както го е правила комай през всичките нам колко века от съществуването ни като осъзната народностна група.

Всичко друго, освен единственото, което може да ни помогне. Всичко друго, освен искрено покаяние.

Ето защо днес, пишейки този текст в помен на Красимир Дамянов (1948–2015), аз бих искал да започна с единствените думи, които ми се струват подходящи...

Имам грях пред теб, Краси. Прости ми, ако можеш!

Приятелството ни – кратко и изпъстряно от вечни разногласия – приключи рязко и некрасиво, след неприятна за припомняне сцена, в резултат на дреболия, която аз нарочих за самия себе си като „капката, която преляла...“ И така се повлече още една история на (непризната от мен) дребнавост и жалкост, с типичното нашенско не-говорене-повече, с прекратяване на контакта и така нататък, всичко наредено по възможно най-банален, най-провинциален тертип.

Не успях да превъзмогна дребното човече вътре в себе си. Не успях и да оценя по достойнство творчеството на един човек, който – сега, след като вече си е отишъл – сигурно ще ме посещава в не една или две тежки нощи, за да ми припомня собствената дребнавост и злобица.

А да се помни и припомня без съмнение има достатъчно – и то все важни, все показващи един по-различен път неща, които Краси беше положил току пред очите ни, в течение на много години, и все с напразното очакване, че най-после ще получи признанието и мястото, които заслужава. Е, не стана. Не стана приживе, пък и никой не може да каже дали ще се получи сега, след като него вече го няма.

Казвам всичко това, защото творчеството на Краси – и особено неговата автобиографична трилогия („Дневникът на една пеперуда“, „Студентът по хармония“ и недовършения „Испания“) съдържа нещо много специфично, инак много трудно за откриване в нашата сравнително лишена от самочувствие национална литература. Краси Дамянов умееше да пише „по хъшовски“ – без да се притеснява прекалено много от това

„какво ще кажат хората“ и „дали това ще им хареса“. Подобно на героите на Казандзакис той просто танцуваше мъката си – гол-голеничък, покрит с дебела кора от прах и пот, нехаещ за неодобрителните погледи, с които, по нашенска неизбежност, евентуално ще го пониже „култивираната публика“. Не твърдя непременно, че това е било нещо велико. Но за мен то беше истинско. Публикувах всичко, което ми пращаше – понякога леко разгневен от тази негова непосилна борба за признание. („Признание в България? Приживе? Краси, ти в кой свят живееш, друже?“). После го забравях, улисан в собствената си борба, до следващата ни среща в някоя бойна софийска кръчма, на агнешки главички, кисело червено вино и дълги раздумки над непосилната съдба на „нашего брата“ – писателя-хъш, избрал да ядосва и поучава сънародниците си отдалече, сякаш са му малко другите ядове.

И така, докато...

А сега седя тук – осополивен, недовиждащ, раздрусван от последователни вълни на закъсняло разкаяние и грип – без да чувствам вътре в себе си ни най-малка способност за подреждане и примиряване на противоречивите чувства, с които ме изпълват спомените за този човек и нашата кратка, кометоподобна среща. Краси, бандитино, има ли нужда да те моля за прошка? Или аз също играя тук някаква перфидна игричка на лицемерно разкаяние – там, където всъщност има нужда само от едно-единствено нещо: реално, мълчаливо покаяние.

И така, приключвам с думите, които не посмях да изрека в началото (един вид – кой съм аз, та да говоря от името на „всички“?) Но тук вече няма накъде, трябва да изговоря онова, което е заседнало в гърлото ми, ако не искам да се почувствам като последния бъзливец.

Имаме грях пред теб, Краси. Прости ни, ако можеш. Поклон!

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (2)
Добавяне на нов

- 16-01-2015|**Златко Ангелов**

В този и всички други поклони пред ковчега на Красимир Дамянов, става дума за човека Краси и почти никак за писателя Дамянов. За мен това е още едно доказателство, че автобиографизираната проза е нова литературна форма, на която не сме обръщали подобаващото ѝ внимание. Споменът за човека неизбежно ще избледнява, но романите на писателя ще засилват контурите си. Същият този Краси, който ни впечатляваше с личността си, ще се превърне в литературен герой, свидетелстващ за времето си. Неговата дарба да вижда себе си като литературен герой предстои да бъде оценена по достойнство.

- 26-01-2015|**Тодор Костадинов**

Краси беше преди всичко Човек и Приятел!!!
Мъката ми е безкрайна ...

Българският разказ за падането под османска власт исторически канон без месианистичен мит
Автор(и): Десислава Лилова

Четете и знайте кой бе цар Шишман
и как нашто царство сториха го плян
Иван Вазов, „Паисий“
Епопея на забравените

Падането под османска власт заема ключово място в историческата памет на балканските нации и в това отношение българите не правят изключение. Както навсякъде, така и тук събитието се възприема като повратен епизод с катастрофални и трайни последици, които забавят с няколко столетия настъпването на модерността. В други отношения обаче начинът, по който българите помнят османското нашествие, се различава от паметта на балканските съседи. Преди всичко образът на събитието в колективното въображение е значително по-смътен, отколкото би могло да се очаква. Основната причина е, че той не е свързан с никакво конкретно място – нито крепост, нито манастир, нито връх, нито поле. Знае се, че са се водили сражения и то в течение на десетилетия, тъй като държавата губи териториите си постепенно, но къде точно са се състояли тези боеве, е въпрос без ясен отговор. Българският исторически разказ не произвежда образа на голям, решителен и съдбоносен сблъсък от мащаба на битката на Косово поле или превземането на Константинопол и това е особеност, която заслужава внимание.

Приема се, че България е окончателно покорена от османците през 1396 година. Симптоматично е обаче, че дори и тази дата не се асоциира с някакъв конкретен бой. Както е известно, тогава е превзето Видинското царство – северозападните български земи, управлявани от Иван Срацимир, който се отцепва от търновския престол и се обявява за самостоятелен владетел. Освен тези сухи данни в колективната памет не влизат никакви детайли, които да подсказват как точно е протекла

обсадата на Видин. По това време огромната част от българските територии вече се намира под властта на султана, така че краят на малкото периферно царство е напълно предвидим. Затова и завладяването му се възприема по-скоро като събитие, което се е случило пост фактум – не толкова финал, колкото епилог на една продължителна агония.

Неслучайно като последен български цар е запомнен не Иван Срацимир, а Иван Шишман – владетелят на Търновско царство. Във въображението на потомците фактът, че Шишман капитулира пръв, е без значение, тъй като символният статут на двамата царе е несъизмерим. Единият е отцепник и в този смисъл емблематизира разпада на държавата заради интригите, егоистичните амбиции и заговорите в аристократичния елит. Другият е бранител на разпокъсаното царство и именно като такъв носи ореола на обречен, но предан на народа си владетел. Проблемът, който се поддава по-трудно на анализ, е защо този ореол се оказва недостатъчен, за да превърне Иван Шишман в обект на национален култ.

Една от спецификите на българския разказ за падането под османска власт е, че в него липсва фигура, която да се ползва със сакралния статут на сръбския крал Лазар или на албанския владетел Скендер бег. Историографията и литературният канон са класически механизми за нормативизиране на колективната памет и точно затова прави впечатление тяхната пасивност по отношение на цар Иван Шишман. За да се формира мит, е необходим сюжет, а за последния български владетел на практика се знае малко. Къде и кога е предвождал войските си? Имало ли е сражение, в което той се е изправил лично срещу турския султан? Как е загубил столицата си? Каква е била смъртта му? Какво се е случило с наследниците му? Това са все въпроси, които по принцип имат експертно обяснение, но много рядко се задават и остават извън сферата на публичния интерес и популярната осведоменост.

От друга страна, литературната активност, посветена на падането под османска власт също е необичайно слаба. Предпочитат се сюжети, свързани с кризата, обхванала държавата още преди османското нашествие. Разпространена тема са браковете между български владетели и чужденки, за които се твърди, че развратили двора и разединили царството с коварство и интриги[1]. Резултатът е, че слабостта на последната

1 Класическото произведение от този тематичен кръг е драмата на Иван Вазов „Към пропаст“ (1910).

династия, управлявала България, се очертава като устойчив сюжет, но гибелният политически ефект от тази „семейна драма“ остава зад кадър. Показателно е, че образът на самия Шишман се пресъздава извънредно рядко. Едва през 1959 Камен Зидаров му посвещава драма, чието действие е концентрирано върху личната жертва на царя, принуден да даде сестра си в харема на султана като откуп за държавния суверенитет[1]. Колкото и да е странно, единственото произведение в канона, което все пак дава образна представа за най-катастрофалната война в историята на България, е народната песен *Откак се е, мила моя майно льо, зора зазорила*. Това на свой ред обяснява защо е толкова трудно да си представим съпротивата срещу османското нашествие като нещо по-конкретно от призрачния силует на една мълчалива войска, която призори е тръгнала на смъртен бой, предвождана от цар Иван Шишман.

Малко са произведенията, които правят опит да предложат различна или поне по-детайлна картина на последните години от историята на средновековната българска държава. Именно затова си струва да обърнем внимание на един кратък и сравнително маргинален текст, написан от литературния класик Иван Вазов през 1906. Става дума за разказа *Великият заточеник*, който е посветен на патриарх Евтимий. Сюжетът, който ни интересува, е разработен тук в пределно конспективен вид:[2]

„То беше през есента 1393 година.

Ужасна година за България!

Столицата ѝ Търново беше превзета от Челеби Сюлейман едва пред три месеца, на 17 юли.

Турските завоевателни орди, преминали при Орхана Дарданелите, бяха вече опустошили и подчинили Тракия, Македония. На 1364 г. Лала Шахин, пълководецът му, бе превзел Стара Загора и после Пловдив. София бе паднала на 1382; повечето градове на Северна България един по друг след това се подчиниха на турците, като Варна, Силистра, Никопол; остаяше само Велико Търново, но след три месеци обсада и то падна, обляно в кръв след един жесток юруш на Челеби Сюлеймана въз крепостта.

Последният български цар Иван Шишман бе убит или умрял някъде в плен, в една пловдивска тъмница, казват някои историци.

1 Виж Зидаров (1962).

2 Виж Вазов (1977а: 95).

България, като свободна държава, загина печално и глухо, без да даде сериозен отпор – тя нема едно Косово, за да умре, увенчана с трагическия ореол на героизма.

Безконечни вътрешни крамоли, безсмислени свади и войни със съседите бяха я изнемощили; продажността и упадъка на болярството, тлетворното влияние на отрицателното учение на богомилството, вечните тревоги, смутове и ненужни борби с византийците бяха убили всяка енергия у безволния народ и той покорно прие съдбата си, изгубил вяра във всичко.

България беше загинала.“

Резигнация и антигероизъм – такава комбинация не е характерна за начина, по който на Балканите разказват падането под османска власт. Тя е необичайна дори и за самия Вазов, който е сред най-активните строители на националния героичен пантеон. Както е известно, неговият роман *Под игото* (1894) и поетическият цикъл *Епопея на забравените* (1881-1884) се превръщат в литературна „институция“, през която минава всеки ученик. Определено може да се каже, че именно благодарение на този български класик Възраждането, Априлското въстание и Руско-турската освободителна война присъстват в колективното въображение с толкова конкретен и емоционален образ. Как тогава да си обясним, че превземането на България през XIV век – за разлика от края на епохата под османска власт – блокира мощния талант на Вазов да пресъздава миналото в героичен план? На какво всъщност се дължи принципната неохота на литературния канон да превърне един драматичен период в извор на сюжети? Защо историческият разказ е толкова сдържан и уклончив? Защо в крайна сметка българите не създават мит от съпротивата срещу османското нашествие?

Задачата на този текст е да потърси начин да рационализира въздържаността на българското историческо въображение, тъй като в случая става дума за събитие, което по правило възпламенява балканската емоционалност. Един от възможните подходи е да се проследи генеалогията на проблема. Или с други думи, въпросът е да се опитаме да разберем как изглежда падането под османска власт в онзи начален период, когато разказът за българското минало тепърва се формира. На практика това означава да се систематизира какво е писано по темата през възрожденската епоха.

Първият идеологически ресурс, който заслужава внимание, е историографският жанр и неговото приложение в образователната сфера. Между 1844 и 1874 са издадени 10 учебника по българска история, 10 учебника по всеобща история и 5 учебника по османска история. Най-малко информация за османското нашествие съдържат общите истории. Това са преводни произведения от европейски автори и често в тях изобщо няма данни по въпроса, а в случай че такива все пак има, те се свеждат до падането на Константинопол и двата похода на Хуниади.

Както би могло да се очаква, на обратния полюс се намират османските истории. Всички те описват изключително подробно турското нахлуване в Европа. Проблемът е, че само някои от тях проявяват по-специален интерес към начина, по който е превзето българското царство. Така например официалните учебници, които носят щемпела на образователното министерство, обикновено са кратки и предлагат телеграфни сведения за делата на султаните без детайли за покорените народи и техните държави. В края на 50-те години на XIX век Петко Славейков превежда едно произведение от този вид, но инициативата му не предизвиква интерес, тъй като учебникът свежда разказа за гибелта на българското царство до следното изречение: „Напокон той [Мурад I] привзе Мацедония и Албания, покори България и нападна на Сърбия.“[1]

Десет години по-късно Славейков прави значително по-успешен опит в същото направление, като публикува в *Гайда* откъс от *История на Османската империя* на немския учен Йозеф Хамер[2]. Може да се каже, че този превод се оказва един от най-продуктивните идеологически трансфери във възрожденската култура. Рецепцията на Хамеровата история е бърза и подчертано ефективна, тъй като книгата се възприема като проекция на европейската гледна точка към военния театър на Балканите през XIV век. Тя се цитира често, тъй като се смята за външен, незаинтересован и следователно благонадежден източник на информация за десетките малки и големи сражения, както и за делата на цяла галерия от главни и второстепенни действащи лица. Интересът към произведението и неговата проблематика е толкова висок, че провокира идеята за въвеждане на османската история в програмата на училищата. Съот-

1 Цитатът е от учебника на Насиф Малуф, преведен от Петко Славейков (1857: 10).

2 Виж Славейков (1867/1867).

ветно през 70-те години се появяват четири учебника по новия предмет, написани от български автори.[1]

Както би могло да се очаква, тези учебници са съставени почти изцяло върху Хамеровата история. В случая въпросът, който няма очевиден отговор, е друг. Защо всъщност е било необходимо да се правят преработки? Защо занимателната книга на немския историк не е наложена директно за ползване в училищата? Повечето учебници от този период са преводни, включително и десетте всеобщи истории. Индиректната употреба на Хамеровото произведение в училищата се отклонява от тази утвърдена практика и фактът сам по себе си подсказва, че българските автори са открили някакви „дефекти“ и се е наложило да ги отстранят.

В своите учебници те често спорят с немския авторитет и тези задочни дебати са добър ориентир кои са били неудобните ракурси в европейската визия за падането на Балканите под османска власт. На първо място авторите констатират, че европейската наука смесва българите с техните съседи. Типичен пример е битката при Марица, в която според Йозеф Хамер са участвали сърби, власи и бошнаци. Стефан Бобчев (1871: 24) възразява, че това е грешка и тя произтича от неясните представи за народността на тракийските и родопските войводи, които са наричани „влашки и славянски“, докато в действителност „не са били освен български“. Хамер също така твърди, че в битката при Самоков били разбити „сръбскийт крал и съюзника му българскийт цар“[2].

Опровержение по въпроса има още в *Гайда*, а по-късно текстът е повторен и в учебника на Бобчев (1871: 26), като този път вината е прехвърлена върху турските историци:

„Турските историци от първото сражение на Марица следуват да наричат българските вассали в Западна Тракия и Македония – Сърби, а Българи само отвъд планината; но това, както забележихме по-горе, е несправедливо. В сражението, за което е дума, не сръбскийт крал, но нито Сърби е имало.“

Но колкото и възражения да са направени в тези и други подобни казуси, те не променят цялостното впечатление, че историческият разказ за падането под османска власт е нестабилен и предложената версия

1 Цитатът е от учебника на Насиф Малуф, преведен от Петко Славейков (1857: 10).

2 Срв. Hammer (1996: 130, 135). Сравненията са правени с френския превод от оригинала на Хамер, тъй като Стефан Бобчев е френски възпитаник и по всяка вероятност е ползвал именно това издание.

не е окончателна, макар да е фиксирана в учебник. Постоянната необходимост да се дебатира защо в определени случаи сърби власи, тракийци, македонци и „родопски войводи“ може да означава българи, както и обратно, определено е сред острите дразнители в европейската версия за османската история. Но от друга страна би трябвало да имаме предвид, че интелигенцията в този период има огромен опит и съответно жив рефлекс в дискусии на тема „какво точно се крие зад името „българи“. Разгорещеният дебат по етногенетичния въпрос принуждава елита непрекъснато да търси аргументи, за да прави избор между десетките възможни синоними на българското име – славяни, татари, хуни, авари, алани, готи, илири, мизи, кутригури, оногундури, монголи, печенеги, сармати, скити, хазари, фино-чуди. Голяма част от учебниците по българска история са посветени на националното име и неговите заплетени значения. Както се вижда, тази болна тема „заразява“ и османските истории, но сама по себе си появата ѝ надали е изненадала авторите на учебници.

За сметка на това версията за съдбата на Шишмановия род се оказва истинско предизвикателство. Ето какво се е случило след повторната обсада на Никопол според версията на Хамер, цитирана по учебника на Бобчев (1871: 39):

„Лесно е можал Шишман, българский цар, седящец обиколен в Никопол, еще дълго време да са опира на Османците, които тогаз не били еще вещи в обсаждането; но той и син му излязоха пред Аали паша с чаршаф около глава, моляще са да им пощади живота. Шишман, хванат, биде заведен в Пловдив, дето или е бил тутакси убит, или пазен в тъмница, докато е умрял от природната си смърт. Син му такожде Шишман наричан, спаси живота си, като прие мюсюлманството и доби наместничество в Азия, в Самсун.“[1]

Очевидно е, че в такъв вид урокът за последния български цар не би могъл да служи като инструмент за патриотично възпитание. Нещо повече – педагогическата „непригодност“ на този епизод нараства многократно от контекста, в който го поставя Хамер. Немският историк не само описва капитулацията на Шишман и решението на сина му да смени християнството с исляма, но представя българската династия като контрапункт на сръбския крал Лазар и неговата саможертва в бит-

1 Срв. Hammer (1996: 177).

ката на Косово поле. От тази гледна точка появата на коментар в учебника на Стефан Бобчев към версията за съдбата на Шишмановия род е напълно предвидима. Защитната теза отново разчита на евентуална грешка в имената, но контрааргументите са толкова сложно изразени, че по-скоро засилват, отколкото намаляват объркването на читателя:

„Бъркотия някаква са вижда в турската история и непосрещание с българската, колкото са касае до делата с Шишмана. Но това происхожда, както сми забележили, от слиянието на имената. В турската история Александър Шишман, бащата на Йоанна Шишмана, Йоан Шишман и синовете на Шишмана Стефан и Георгий безразлично са наричат с едно име Шишман и от това слияние на имената следува неразбория в събитията.“[1]

Струва си да се запитаме защо точно по този възлов въпрос авторът на учебника се е изказал толкова енигматично? Защо направо не е съобщил на аудиторията си каква е според него истината по проблема, макар че очевидно не е удовлетворен от версията на оригинала? И какво всъщност има предвид Бобчев, като настоява, че историците на Османската империя бъркат членовете на последната династия, управлявала България? Бихме могли да се ориентираме в логиката на тази хипотеза, като я сравним с разказа за същото събитие в османската история на Йоаким Груев. Тук също има сведения, че един представител на Шишмановия род е „приел мюслиманска вяра и станал управител в Сарухан“, но тази неблагодарна роля е изиграна от племенника на Шишман, а не от наследника на царската корона[2]. Освен това се твърди, че в Пловдив със статут на роб е отведен не царят, а неговият брат Асен. Самият Шишман продължил борбата, но скоро след това загинал. Къде и как се е случило това, учебникът не пояснява.

Разказът, предложен от Йоаким Груев, не е изчерпателен, но така или иначе дава представа какви възможности за маневриране предлага системата от династични имена и роднински връзки. Възрожденските историографи употребяват често този тактически ресурс и това е една от причините, поради които българските версии за падането под османска власт се разминават с разказа на Йозеф Хамер. По този въпрос действително има конфликт между двете гледни точки, както с основание изтъква Стефан Бобчев. Проблемът е, че българската страна не произвежда

1 Виж Бобчев (1871: 39).

2 Виж Груев (1872: 45).

нормативна версия, която би могла да се цитира като валиден контрапункт на европейската визия за поведението и съдбата на Шишмановия род. По отношение на този ключов сюжет възрожденските автори така и не успяват да достигнат до консенсус. Разногласията между тях възникват много рано – на практика още през втората половина на XVIII век, когато се появяват ръкописните разкази за българското минало. Би могло да се очаква, че с развитието на образователна система версията ще се стандартизира, но в действителност алтернативите продължават да се умножават.

Най-ранната версия за начина, по който българите падат под османска власт, откриваме в ръкописната *История славянобългарска* на Паисий Хилендарски (1762). Тук епизодът е кратък и съдържа информация за два похода на султан Мурад срещу България. Първият от тях е неуспешен, тъй като трите братя Шишман, Страшимир и Асен се изправят заедно срещу врага и го разбиват. Но Асен загива в боя, а братята му затъват в раздори заради търновския трон. При второто нападение на Мурад Шишман не получава подкрепа от страна на Страшимир и съответно турците превземат българското царство. „За тоя цар Йоан Шишман – заключава Паисий – няма писано известие що е станало с него, дали турците са го тогава убили, или е поживял няколко години“[1]. Все пак авторът цитира някои косвени извори, според които последният български владетел изоставя столицата Търново и се укрепява в София, където укрива царското имане в манастира Урвич. Седем години по-късно обаче нашествениците го „заробили и погубили“ заедно с целия му двор. Неговият брат също губи престола си във Видин и избягва във Влашко.

През 1792 се появява ръкописната история на отец Спиридон, където разказът за края на българското царство е значително по-дълъг и сложно разклонен. Тук финалът на сюжета не е смъртта на цар Иван Шишман. В известен смисъл дори може да се каже, че голямата война започва, когато на трона сяда следващият цар – Георги Страшимир, който именно е натоварен с ролята на последен български владетел. Така съпротивата срещу нашествениците е удължена и накрая се оказва, че българите падат под османска власт едва след като византийците и сърбите са покорени. Историята продължава още по-нататък с епизода за предателската роля на цариградския патриарх, който внушава на султана, че българи-

1 Виж Паисий (1980: 130).

те са опасни и първенците им трябва да бъдат изтребени до крак. Това е т. нар. „второ разорение на България“, което Спиридон датира около 100 години след смъртта на Георги.[1]

Разликата от историята на Паисий се задълбочава и от множеството действащи лица, чиито роли са второстепенни, но детайлно проследени. Така например, подробно се разказва за пиротския княз Момчил (убит в боя при Ипсала, където загива и султан Орхан), за Вълко Добруджански и Лазар Евхаитски (убити от султан Муса като възмездие за смъртта на брат му Сюлейман), за Константин и Марко, владетели на Сяр и Битоля (убити от султан Баязид, тъй като отказали да се сражават на негова страна, макар да му били васали), за Янкул войвода и крал Владислав (съюзници на Георги Страшимир, убити в битката за Белград). В действителност зад тази героическа галерия се крият най-вече сръбски и унгарски персонажи, които са „привлечени“ от Спиридон като участници на българската сцена.[2]

Като цяло може да се каже, че това е пищен, патетичен и крайно недостоверен разказ за падането под османска власт, който дълго време остава почти неизвестен на широката публика.[3] Но по стечение на обстоятелствата именно това е версията, която попада в първия учебник по българска история. Както е известно, *Царственикът* на Христаки Павлович (1844) е съставен въз основа на препис от историята на Паисий, която е преправена и компилирана със съчинението на Спиридон. Специално в епизода за превземането на България преписът следва разказа на Спиридон. Ползвайки тези данни, Христаки Павлович написва главата за османското нашествие и така дава шанс на версията да се стандартизира. В действителност обаче процесите в образователната сфера се развиват по различен начин. Независимо от факта, че няма друг учебник по предмета в течение на 17 години, *Царственикът* не успява да нормативизира паметта за българското минало. Голяма част от интелигенцията смята текста за морално остарял още в момента на създаването му, но поради липса на алтернатива учебникът остава в употреба дълго

1 Виж Спиридон (1900: 103-104).

2 Подробен анализ на историческите извори, откъдето са почерпени редица персонажи и сюжетни линии, виж в предговора на Васил Златарски (1900: XLIII-XLIX) към историята на Спиридон.

3 Както е известно, от историята на Спиридон е запазен само един препис (Златарски 1900: LI).

време. Едва през 60-те и 70-те години в образователната сфера навлиза поколение с професионален ценз и самочувствие, което радикално ревизира основополагащите тези в историческия разказ. Сред първите обекти на тази цялостна реформа е урокът за падането под османска власт, който получава следната оценка:

„В същата категория се намерват и последните страници на *Царственика*, който е упазил този пак легендарний вид, с който се отличава цяло почти съчинението на Отца Паисия (...) И наистина, реченото съчинение много е заслужило в своето време, но пред историческата критика то свършенно пада от важността, която инак му отдавами синца – и пада само затуй, че съдържа историята на един народ не таквази, каквато си е тя, но каквато е щял нейнийт съчинител да бъде“.[1]

Оказва се обаче, че да се напише историята на падането под османска власт „таквази, каквато си е тя“, е задача, която затруднява възрожденската интелигенция. Преди всичко изворите, с които разполагат авторите на учебници, са малко. По това време европейската историография работи предимно върху произхода на българите, докато краят на тяхната държава не предизвиква особен интерес. Показателни в това отношение са всеобщите истории, в които османското нашествие изобщо не се свързва с покоряването на България. Учебниците, одобрени от образователното министерство в Цариград, също се отнасят с безразличие към балканските държави, на чиято територия е създадена османската империя. Историята на Йозеф Хамер се очертава като основен източник на информация за повратните събития от XIV век, но от друга страна, редица елементи в тази версия смущават строителите на българската нация. Няма нищо чудно, че при тази комбинация от фактори популярността на сюжета не е особено висока. Независимо от факта, че темата е ключова за историческия разказ, авторите избягват да навлизат в подробности по нея. Поради тази причина финалните уроци на учебниците по история изглеждат непропорционално кратки. Липсата на баланс понякога е толкова драстична, че списание *Читалище* намира за необходимо да постави въпроса на публично обсъждане:

„Периода на нашето подчинение под властта на Османските царе не заслужава ли никакво внимание, за да не го препустим съвсем от книгата? Или сведения нямаме за него? Нито едното, нито другото. (...)

1 Виж Шишков (1873: 293-294).

Сведения за този период вече имаме тук-таме разпръснати; защо не се погрижи някой да ги събере на едно, доколкото е възможно, и така да състави едно по-пълно ръководство по нашата история?“[1]

Критиката е отправена конкретно към учебника на Драган Манчев от 1872 и по принцип е напълно основателна, но на практика дава крайно проблематичен резултат. Самият Манчев не се съобразява с настоятелната препоръка и издава книгата си втори път без промени на последните ѝ страници. Но през 1873 колегата му Тодор Шишков публикува свой учебник, в който изискванията на списание *Читалище* са педантично удовлетворени. Благодарение на тази изчерпателност разказът за края на българското царство се простира на 60 страници, докато всички останали събития от основаването до изчезването на държавата са събрани на 150 страници. По отношение на дължината, единственият конкурент на сюжета за падането под османска власт се оказва разказът за произхода на българското племе – общо 107 страници. Както се вижда, структурният баланс е грубо нарушен и създава впечатление, че историческият живот на българското царство няма особено значение. Изглежда сякаш важните въпроси са само два: къде са живеели предците преди да дойдат на Балканите и как България изчезва от картата на Европа. Така създадената перспектива естествено скандализира образованата публика, учебникът е разгромен, а злочестият му автор е сравнен с „оная маймуна, която видяла, че хората си служат с очила, и тя си купила, но като не им знаела назначението, ту ги помирисвала, ту ги тургала на опашката си...“[2]

Провалът на учебника е шумен и категоричен, но сам по себе си той не обяснява защо всъщност книгата е структурирана по този странен начин. Амбициозният проект на Тодор Шишков е да състави „ръководство“ по българска история, което да съдържа всички данни, известни на съвременната му наука. В случая под „данни“ се разбира не само факти, но също така версии, хипотези и дебати. С тази претенция за всеобхватност е разработен целият учебен материал – не само уроците в началото и края. Гигантският размер на тези части не се дължи на разлика в подхода, не съдържа ценностна оценка и не означава, че за етногенезиса и падането под османска власт се знае много повече, отколкото за всичко друго. Напротив, през 70-те години на XIX век точно по тези два проблема се знае се малко, версиите са различни, детайлите са не-

1 Виж „Библиография...“ (1872: 1089-1090).

2 Виж Друмев (1874: 132).

известни и хипотезите са съответно противоречиви. Добросъвестното изложение на всички варианти първо, отнема място и второ, обърква читателя, така че в крайна сметка учебникът наистина се превръща в педагогическа катастрофа.

Но от друга страна, би било несправедливо, ако не отдадем дължимото на един страничен, но полезен ефект от начина, по който Тодор Шишков разказва българското минало. Драстичните диспропорции на неговия учебник дразнят съвременниците, но затова пък днес те дават рядък шанс да си представим визуално разликите в степента и скоростта, с която се стандартизират ключовите епизоди от националния исторически разказ. От тази гледна точка колебливата нормативизация на сюжета за падането под османска власт се очертава ясно. Колкото и кратки да са версиите в учебниците от 60-те и 70-те години – особено в сравнение с епичния размах на *Царственика*, те все пак се разминават и детайлите им си противоречат. Въпросите, по които не се достига до консенсус, могат да се резюмират в следния конспективен вид.[1]

Първият проблем, по който няма общо мнение, е кога, защо и на колко части се разделя българското царство. Според някои автори още Иван Александър решава да даде на всеки от синовете си отделна територия за управление, докато други смятат, че братята се скарват едва след смъртта на баща си. Колко сина има Иван Александър? Трудно е да се каже. Ясно е, че са повече от един, но се спори дали са двама, трима или четирима. Как се казват те? Устойчивите имена са Иван Шишман и Георги Страшимир. Понякога в сюжета се включват още един или двама братя, чиито имена варират между Асен, Михаил, Иван-Ясен и Добрич. По аналогичен начин варира и броят на царствата. В някои случаи те са три – Търновско (Иван Шишман), Видинско (Георги Страшимир) и Преславско, което се управлява на съвместни начала от други двама братя. Понякога обаче на въображаемата карта се появява и четвърто царство, което обхваща Добруджа и се владее от Добрич.

На второ място, няма съвпадение в представите за хода на военната кампания. Особено противоречива е информацията за второстепенните сражения. Някои автори изброяват крепостите, които падат по пътя

1 Тук са обобщени данните от учебниците на Добри Войников (1861), Драган Цанков (1866), Димитър Душанов (1870), Драган Манчев (1872) и Тодор Шишков (1873). Българските истории на Йоаким Груев (1869) и Димитър Фингов (1876) са известни само по библиографски данни и не са достъпни за анализ.

на нашествениците, но тези списъци не са стандартизирани и включват различни градове. Други автори проявяват интерес само към големите сражения, които са две – едното в Тракия, второто при Никопол. Що се отнася до първото от тях, единственият нормативизиран факт е, че турците печелят, а българите губят. Според една от версиите сблъсъкът се е състоял между султан Мурад и преславския владетел Асен, който загива в боя. Наследява го брат му Михаил, но не след дълго е убит и той. Според друга версия на помощ на Асен се притичва Шишман и двамата предвождат заедно войската. Според трета версия Шишман е изоставен от всичките си братя, влиза в битката сам и е разгромен от Лала Шахин паша.

Неяснотите около битката при Никопол започват от въпроса дали тя изобщо се е състояла. Има учебници, в които името на крепостта дори не се споменава. Има също така автори, които се питат дали става дума за град на река Дунав или на река Росица, тъй като и на двете места има селище с такова име. Освен това някои автори твърдят, че е имало не една, а две обсади. За сметка на това главните действащи лица в почти всички версии са едни и същи – Шишман и Али паша. Във второто издание на своята история обаче Драган Манчев коригира сцената, така че в Никопол се оказва обсаден преславският владетел Иван Ясен. В случая разногласията са съществени, тъй като от начина, по който се разказва (или игнорира) тази битка, зависи сюжетът за смъртта на Шишман.

Този сюжет от своя страна е познат в два основни варианта. Според единия от тях Шишман изобщо не е ходил в Никопол, а след загубата на столицата Търново се е отправил към София и е скрил царското имане в манастира Урвич. По-късно е загинал в битката при Самоков, победен от Баязид. Според другия вариант Шишман се е предал след обсадата на Никопол. Въпросът е какво става след това. В някои учебници пише, че е превърнат в роб. В други – че е отведен в стана на султана, където сключва мир. В трети – че Шишман два пъти се предава при Никопол и съответно два пъти е воден при султана. Първия път откупва царството срещу Силистра, а втория път губи трона, но му пощадяват живота. Въпреки това отново се опитва да събере войска, но го залавят и го отвеждат в Пловдив, където го убиват.

По аналогичен начин се разделят и версиите за сина на Шишман. В някои случаи такова действащо лице отсъства; в други присъства, но остава анонимно; в трети се явява под името Владислав. Някои автори смятат, че след битката при Никопол той е бил заробен заедно с баща си.

Други твърдят, че е приел исляма и е получил имение в Самсун (Мала Азия). Трети разказват, че след битката при Самоков е избягал при чичо си във Видин. Четвърти настояват, че всъщност синовете са били двама. Името на този, който е приел исляма, не се знае, но турците го наричали с бащиното му име Шишман. Според Шишков това смесване на имената заблудило редица историци, че самият Иван Шишман минал на турска служба и бил пратен да се бие срещу непокорни племена във вътрешността на Азия, където паднал убит.

За някои автори българската история свършва с края на Шишман, но в повечето учебници разказът продължава. Обикновено има кратки сведения за битката на Косово поле и обсадата на Константинопол, но вниманието е съсредоточено предимно върху българските градове, които се съпротивляват, но постепенно са превзети. Накрая пада Видин. Неговият владетел (син на Георги Страшимир, който носи същото име) напуска града, но по неизвестни причини умира на следващата година в Рудник заедно с цялото си семейство. Има версии, според които по това време българската войска се намира в Мъглиж и се крие в гората. Османлиите ги нападат, но се случва чудо: от ясно небе се спуска мъгла и враговете се самоизбиват. Но има и учебници, в които такова чудо няма.

И за да довършим прегледа на спорните въпроси, нека поясним, че понякога сюжетът включва и други действащи лица с второстепенни роли като войводите Мирчо и Димитър, Марко и Константин. Също така понякога се споменава, че Иван Шишман дава на Мурад дъщеря си (а според други версии – сестра си) Мария за жена. Някои автори твърдят, че тя имала голямо влияние върху сина си Баязид и затова султанът два пъти пощадил живота на българския цар. Но все пак такива сюжетни разклонения се срещат подчертано рядко и обикновено разказът за падането под османска власт остава сух и лаконичен.

В общи линии така изглеждат финалните страници от българската история във възрожденските учебници. Те са продукт от търсенето на компромис между епичната визия на *Царственика* (българите падат последни, покрити със слава) и антигероичната версия на Хамер (българите падат първи, покрити с позор). По същество между двете перспективи няма естествена пресечна точка, поради което всеки автор постига нужния баланс чрез комбинация на събития и действащи лица по собствен избор. Резултатът е, че в сюжета произволно влизат или съответно излизат братя, синове, дъщери, сестри, султани, паши, князе и войводи. На

картата се появяват и изчезват градове. Разиграват се решителни сражения, които в други варианти изобщо не се случват. Иван Шишман всеки път загива не само на различно място, но и по коренно различен начин. Толкова остър дефицит на нормативност по принцип не е характерен за националните истории – още по-малко за техния финал. Можем да разберем как се стига до това положение, но все пак възниква въпросът как се излиза от него. Какво пречи на разказа за българското минало да се разпадне на стратегически най-силното си място – там, където историята по традиция се среща с крайната си равносметка?

Причината е, че идеологическата рамка, в която се развива сюжетът за падането под османска власт, е изключително устойчива. Колкото и да се разминават детайлите, както и да се различават събитията и конкретните герои, авторите винаги откриват една и съща дълбинна връзка между тях. Това означава, че в колективното въображение действително постъпват противоречиви представи как българското царство е изчезнало от историческата сцена. Но на въпроса защо се е случило така, нацията получава ясен отговор – заради 1) разделението на държавата, 2) враждата между отделните владетели и 3) покварата на аристократичния елит.

Може да се каже, че това е сравнително рационално, дори прозаично обяснение за един повратен момент, който по принцип се поддава на далеч по-мистични или поне по-патетични интерпретации. Разбира се, понякога и българските историци си служат с библейски предсказания, но даже в този случай тонът е по-скоро горчив и резигниран, отколкото тържествен: „Нашийт Спасител е казал, че едно царство, което ся раздели по себе си, ще запустее и един град или дом, който ся раздели по себе си, не ще ся удържи. Блъгарското царство, що ся разделило, зело да ся разтуря и дало белег, че няма да го бъде“, обяснява смисъла на притчата Драган Манчев и тутакси раздразнено възкликва: „Па не стигало то, нъ и разделенити владалци зели да ся ядат един друг и да не си помагат.“[1]

Не може да не прави впечатление неохотата на авторите на учебници да видят последните защитници на българското царство в героична светлина. Вярно е наистина, че мнозина предпочитат версии, в които Иван Шишман загива в бой или е пленен и след това убит, а не завършва дните си като роб на султана. Но също така е вярно, че нито един от историците не пресъздава (било трагическа, било епическа) картина от

1 Виж Манчев (1874: 119).

смъртта на царя. За разлика от сдържания интерес към тази тема въображението им работи с интензивна емоционалност, когато стане дума за разложението на елита и перфидните интриги в Търновския двор: „Оженванието на много от нашите царие и боляри със гръцки жени – разгорещено размишлява в историята си Драган Цанков -беше вмъкнало в България една толкос страшна деморализация, щото в продължение на не по-много от един век постоянно гледаме нашите царие да са свалят от престола един други и както византийскити императори, да си свършват животът чрез заточение, убийство или отрова. Колкото за нашити боляри, запрени в калетата си, те излизаха оттам само за да са бият със нашити царие и за да опустошават царството.“[1] Същият ред на мисли е продължен с логичен реторически въпрос в учебника на Тодор Шишков: „И при този ред на работите можеше ли са закрепи еще за много тъй разглобеното и разставено вече царство, което само по себе си беше вече приготвено някак да стане плячка на първия си силен домогател?“[2] Под една или друга форма всеки учебник по история задава подобен въпрос и тази настоятелност сама по себе си подсказва, че надали е останал някой възрожденски ученик, който да не знае правилния отговор. Той от своя страна е максимално прост и гласи, че българската държава изчезва от историческата сцена по обективни вътрешни причини, а именно заради слабостта и моралната разруха на собствения ѝ елит. Струва си да отбележим факта, че не само образователната сфера, но и периодичният печат не прави нищо, за да проектира падането под османска власт като трагична среща между християнския агнец и силите на мрака. Противоречивите детайли и нестабилният сюжет, с който завършват учебниците по история, оставят практически безкрайно поле за маневриране и дават възможност за всякакви интерпретации. Точно от тази гледна точка е симптоматично, че пресата не се възползва от предоставения шанс и не променя идеологическата перспектива. Напротив, вестниците популяризират и до голяма степен радикализират необичайната самокритичност на този историографски рационализъм.

Ключов принос за развитието на такава тенденция има Петко Славейков, който превръща тезата за пагубната роля на елита в генеративна матрица за интерпретация на българската история. В програмната си поредица от статии под рамковото заглавие „Положението“ той твърди,

1 Виж Цанков (1862).

2 Виж Шишкав (1873: 308).

че специфичният етногенезис е раздвоил държавния живот още от образуването му, тъй като между хоризонталната структура на славянските общини и вертикалната йерархия на българите не се създава достатъчно сцепление. Според автора дистанцията между „завоевателите и туземните Славени“ се е запазила непроменена от първия до последния владетел и се е стопявала само при военни операции. Такава държава по принцип е обречена и неслучайно нейният „Златен век“ (т. е. разцветът в епохата на Симеон) се оказва началото на края. Елитът прогресивно се елинизира, докато се стига „до грозната онази аномалия, която съзирами къде краят на нашийт държавен живот“. Болестното състояние, диагностицирано по толкова брутален начин от Славейков, се изразява в крайна децентрализация на властта, която довежда до изчезване на чувството за обща кауза след аристократите. За разлика от „гниенето“ на елитите обаче обикновеният народ не се поддава на същата „зараза“. В противен случай, смята Славейков, би било необяснимо защо нашествениците се сблъскват с толкова упорита и героична съпротива от българска страна:

„Българскийт народ беше здрав и чист, него не беше го докачила византийската развратност, която беше заразила само най-високите негови кръгове. Това са види от самоотверженото, трайното и юначеското онова защитавание, което употребиха частно градовете и местата против завоевателите (...) Но съдбата беше изречена противу тези, които бяха ся отрекли от народний си живот, царие и велможи загинаха и избягаха, а народът попълни разните редове на завоевателя и съдействува на победите и славата му също така, както и на първите си завоеватели. Българскийт народ не пропадна, пропадна само отчуждившийт ся от него двор с всичката си званична клиентела. Българскийт народ не загина, загина само прекъснатата негова История...“[1]

Има основание да смятаме, че през 70-те години тази радикална постановка се нормативизира. Неслучайно тя се оказва една от малкото консенсуални точки между органите на враждуващи крила на възрожденския политически елит. Така например, известният като консервативен вестник *Право* резюмира мнението си за падането под османска власт по следния категоричен начин: „Наследниците на Святослава бяха въобще неспособни да отговорят на тогавашните критически обстоятелства. Висшето съсловие, Болярите, т. е. българската аристокрация,

1 Виж Славейков (1869).

беше вече извратена и деморализувана, при това податна на гръцкото влияние. А народът, еще премлад, не умееше да са меси редовно в държавните работи, които най-сетне достигнаха дотам, дето царството на Българите да са раздели на две части под двама братя, завистливи един на другиго.“[1] По същото време и с почти същите думи революционерът Христо Ботев неколкократно призовава своите читатели да хвърлят поглед „връх историята на Българското царство от Бориса дору до подпаданието му под турците“, за да се уверят сами, че „всичкото преминало на нашия народ е било току-речи чисто византийско, и в него са живели само царе, боляри и духовници, а той сам всякога е бил отделен с дълбока обществена нравственост от разврата на правителството си“[2]. Лична заслуга за ефективното популяризиране на визии с толкова откровен антиелитарен дух има и Любен Каравелов. През 1874 той превежда една историческа монография от руския учен Бобриков, според който падането под османска власт не е довело до съществени промени в живота на повечето българи. В защита на това твърдение са приведени съпоставителни данни за данъчната политика на болярите и на агите, които нагледно илюстрират факта, че поне във финансово отношение турците се оказват по-милостиви господари. В крайна сметка, смята авторът, дори „робството, което дошло заедно с мюсюлманите, не било новина за българите“, тъй като болярите по византийски пример открай време се обслужвали по домовете си от роби[3].

Утвърждаването на негативна представа за историческата роля на елита оставя трайни следи в колективното въображение. Но ако трябва да посочим неговият първи и непосредствен резултат, това е блокирането на възможността да се персонализира в по-висока степен мъглявият сюжет за падането под османска власт. Има няколко опита в това направление, но те са спорадични и крайно неуспешни. В края на 60-те и началото на 70-те години списание *Читалище* и вестник *Народност* лансират свободни версии по темата, според които редица български боляри са станали васали на султана и като такива са дали приноса си в офанзивата на османлиите срещу Европа[4]. Това са визии, които се създа-

1 Виж „Един поглед...“ (1873).

2 Цитатът е от статията на Христо Ботев (1871) „Народът. Вчера, днес и утре“. Същата теза се среща и в статията „В какво се състои болестта на нашия народ“ (Ботев 1875).

3 Виж Каравелов (1874: 33).

4 Виж Оджаков (1871), „От изпадването...“ (1867).

ват, за да обслужат политически проекти – било за по-голяма интеграция на българите в управлението на държавата, било са образуване на дуалистична българо-турска монархия по модела на Австро-Унгария. И двете публикации обаче не успяват да предизвикат съществен резонанс и васалите не влизат в редовете на националните герои. Също така маргинална остава романтичната версия за падането на столицата Търново. Тя е публикувана във вестник *Гайда* под формата на „сръбско-български“ летопис и разказва историята на мавританския цар Абухаят Кадус, който бил изгонен от Гранада и се присъединил към османската войска. Синът му Ел Мансура получил Търново като награда заради подвизите си, а прекрасната му дъщеря Зурайда изживяла мимолетен романс със сръбския войвода Милан, който участвал в неуспешен щурм за освобождаване на българската столица[1].

Забележителното в тези три разнопосочни варианта е, че фабулите се разгръщат без да правят дори и минимална връзка с образа на цар Иван Шишман. Изглежда сякаш за авторите е значително по-лесно да извлекат конкретни образи от общата картина на падането под османска власт, ако се концентрират върху второстепенни персонажи. Царската фигура е оставена зад кадър и този факт сам по себе си говори за трудностите да се избере сюжет, който да нормативизира паметта за последния български владетел. Заслужава да се отбележи, че усилията в това направление започват много рано. Още през 1841 Иван Богоров отпечатва литография с образа на Шишман, като използва *Стематографията* на Христофор Жефарович[2]. Както посочва Надя Данова (2003: 48-49), драматичната фигура на този цар заема централно място в историческите визии на Васил Априлов и Константин Фотинов. На базата на тези данни би могло да се твърди, че в началото на 40-те години изграждането на сакрален култ към последния български владетел е получило своя обещаващ старт.

По принцип би могло да се очаква, че появата на първия учебник по национална история през 1844 ще даде тласък в развитието на този процес. Но както стана ясно, по отношение специално на Шишман *Царственикът* е по-скоро неблагосклонен, тъй като de facto го лишава от статута на последен цар и лансира в тази важна роля наследника му Георги Страшимир. Допуснатата грешка е поправена в учебниците от 60-те и

1 Виж Захариев (1866).

2 За литографията на Богоров виж Данова (2003: 55-56).

70-те години, но данните, които авторите черпят от разказа на Хамер за съдбата на Шишман и неговия род, обърквaт логиката на сюжета и не помагат да се конструира класически царски мит. Поради тази причина авторите са крайно пестеливи, когато пресъздават образа на последния български владетел. Може да се каже, че на практика сведенията им се изчерпват с кратката характеристика, направена през 1862 в историята на Драган Цанков:

„ШИШМАН, който отпърво даде дъщеря си на Мурата I, отомански Император, после видя своето царство направено на турска провинция от Султан Баязита (1396) и най-после го убиха в Пловдив.“[1]

Да се създаде сюжет от тези елементи се оказва повече от трудно и това на свой ред обяснява липсата на литературна продукция по щекотливия проблем. Както е добре известно, историческата драма се радва на разцвет, но въпреки това нито Шишман, нито падането на държавата успяват да възпламенят фантазията на елита. На тази тема е публикувана една единствена балада, създадена от анонимен автор, но дори и тя е посветена всъщност не на царя, а на безименната му съпруга в образа на мъртвата царица[2]. Дефицитът на произведения, които да дадат възможност на колективното въображение да си представи по-конкретно било делата, било смъртта на Шишман, е симптоматичен. Начинът, по който се развива възрожденската историография, блокира появата на култ към последния български владетел и има основание да смятаме, че през 70-те години процесът вече е необратим. По това време в списание *Пчелица* излиза биографичен разказ за Иван Шишман и тази публикация изисква повече внимание. От една страна, тя дава шанс да съдим как евентуално би изглеждал култовият мит за цар Шишман, ако проектът на 40-те години се бе осъществил. От друга страна, тя е свидетелство, че идеологическата перспектива, в която се мисли падането под османска власт, работи като твърда норма и не допуска вариации извън определени граници.

Преди всичко нека уточним, че *Пчелица* е детско списание с образователни цели, редактирано от Петко Славейков. До голяма степен то представлява допълнение към уроците по различни предмети и именно с такава цел на страниците му се появява разказът за живота на Иван Шишман. Той е написан от сърбохърватски автор, чието име не

1 Виж Цанков (1862).

2 Баладата е публикувана от автор, който се е подписал с инициалите Ст-в П. И. (1871).

е уточнено. Славейков твърди, че съчинението има стойност, но лично той не е съгласен с някои моменти и най-вече с версията за смъртта на царя. Уговорката е донякъде странна, защото разказът, от който Славейков се разграничава, е романтичен, емоционален и монументален. Според тази версия Иван Шишман загива в битката при Самоков, която се е състояла след сръбския разгром на Косово поле. Това означава, че българският цар е влязъл в боя сам като последен воин в отбраната на християнските Балкани. Седем пъти е ранен и от кръвта му бликват седем извора, както се разказва в местното предание. По този пункт обаче Славейков се намесва и взривява легендарната картина с откровения си скептицизъм. Той напомня, че съществуват няколко предания за смъртта на Шишман, които първо, взаимно си противоречат и второ, нито едно не съвпада с научната версия по въпроса. А тя от своя страна гласи – настоятелно подсеща читателите си Славейков, – че царят е пленен и „затворен в тъмница в Пловдив, дето и умрял“, а един от синовете му по всяка вероятност е преминал на „турска служба“[1].

Рядко се срещат толкова удобни случаи да наблюдаваме как един исторически мит се натъква на идеологическа блокада. Може да се каже, че такива ситуации по принцип са нехарактерни за възторжените времена, в които нациите се формират и точно затова българският казус заслужава интерес. Той би могъл да се рационализира като ефект от огромния авторитет на европейската наука и началния стадий, в който се намира развитието на националната историография. Тези фактори съдържат обяснение защо разказът за българското минало се образува предимно чрез трансфер на версии, които са изработени в чужбина и не са създадени, за да се ползват като инструмент за конструиране на национална идентичност. Българската интелигенция обаче ги внася именно с такава цел и затова понякога ѝ се налага да ги коригира преди да ги употреби в изграждането на престижен колективен образ. В това отношение разказът за падането под османска власт се оказва рисков, но затова пък релевантен тест.

Историята на Йозеф Хамер предоставя на българските си читатели много нови данни, но в тях не се съдържат ресурси за развитие на месианистичен мит. Особено неподатлив на митологична „обработка“ е мотивът за сменената вяра на наследника на царската корона. От друга

1 Виж „Йоан Шишман“ (1871: 74).

страна, значението му не бива да се преувеличава, тъй като събитието се е случило след падането на държавата и от тази гледна точка може просто да се игнорира. Но липсата на сведения за голяма битка, в която да се сблъскват лично българският цар и турският султан, действително изиграва важна роля. За да се конструира разказ, е необходимо поне едно решително сражение, докато българските историографи знаят само, че държавата е била разпокъсана и е загубила суверенитета си в мъчителна агония. Тази база данни определено ги поставя в трудно положение, а много често ги превръща и в мишена на политически атаки.

Така например през 1871 във френскоезичния вестник *Курие д›Ориан* излиза статия, в която се твърди, че коренът на името Шишман е всъщност турски. Кръвното родство с нашествениците съответно се изтъква като обяснение за слабата съпротива срещу османските войски. Петко Славейков препечатва публикацията в своя вестник *Македония* и се заема да докаже нейната недостоверност. Статията е разположена на две колони, толкова е и обемът на Славейковите коментари, но по въпроса за военните операции при превземането на България защитната стратегия е очевидно затруднена. Опровержението е от филологически характер: „Шишман не е име, а прякор или прозвище, а произхождението на прозвищата, както и на самите имена даже не служи за доказателство“, ядосва се засегнатият патриот, но така или иначе не може да прикрие факта, че не му достигат силни историографски аргументи[1].

Върху липсата на българско сражение от мащаба на битката на Косово поле се правят спекулации и от страна на сръбски историци. Особено възмущение предизвиква книгата на Данаил Живкович под заглавие *Битка косовополска*, издадена през 1870. Според вестник *Свобода* тя „е написана само и само за това, за да посърди българският народ и да му докаже, че той не е така велик и така достоен за уважение, колкото сръбският, на когото г. Живкович има чест да бъде член и да защитава неговите интереси“[2]. Както се разбира, авторът на това обвинение, Никола Планински, се явява член на друга нация и в това си качество е изправен пред нелеката задача да защити уязвените ѝ интереси. Той признава, че преди известно време и неговите сънародници са ползвали историята по неправомерен начин. Тогава се е смятало, че тя „е длъжна с примерите на великите завоеватели и с описанието на техните подвиги из

1 Виж „Силата на Турция“ (1871).

2 Виж Планински (1870).

прошедшите времена да възбужда съвременниците, за да подражават на тия юнаци и да извършват и те такива същи подвиги.“ По принцип всяка нация употребява разказа за миналото по аналогичен начин и затова самият факт, че авторът настоява за някаква алтернатива е симптоматичен. „Сега – разгорещено заявява той – такъв поглед на историята ни са струва съвсем младенчески, идиотически и смешен (...) Под име исторически събития ние разбираме не това, че Симеон разбил гърците, Душан – българете, а Константин Багренородни – сърбете, а историята на самия народ и неговото прогресивно развитие.“

Може да се каже, че по същество тази постановка резюмира най-продуктивния аспект на резултатите от трудното конструиране на български сюжет за падането под османска власт. Сам по себе си разказът за този епизод остава по-скоро смътен, неясен и поради това маргинален в колективното въображение. Сюжетът му е разпилян, тъй като няма централно събитие, няма и фигура с достатъчно харизматичен образ, която да концентрира идеологическата мощ. Поради това представата, която се стабилизира, е сравнително рационална. Като цяло падането под османска власт се възприема като нещастно стечение на обстоятелства, довели до война, в която българите влизат слаби и излизат победени. Този краен резултат не е нито толкова емоционален, нито толкова ефектен, колкото някои от другите балкански версии за съпротивата срещу османското нашествие. Неговата продуктивност намира израз в нещо по-различно. От една страна, тя култивира антиелитарни настроения и радикален егалитаризъм. От друга страна, тя мотивира развитието на стратегии за съпротива срещу историческите митове и техните (зло) употреби. Тези последици не могат да се оценяват еднозначно. Но така или иначе, това е начинът, по който българите помнят своето превземане, и той заслужава да се познава именно в своята алтернативност. В крайна сметка, възможността миналото да се употребява антимесианистично е също част от балканското наследство и обективно няма как, а по мое мнение няма и защо такива факти да се крият, да се игнорират или да се подценяват.

Литература

„Библиография: *Кратък извод от Българска История*“, 1872. Читалище, г. II, кн. 23, с. 1090-1094.

Бобчев, Стефан 1871. *Съкратена османска история*. Цариград: Българско Печатарско Дружество „Промишление“.

Ботев, Христо 1871. „Народът. Вчера, днес и утре“. *Дума на българските емигранти*, г. I, бр. 1, 2.

Ботев, Христо 1875. [„В какво се състои болестта на нашия народ“]. *Знаме*, г. I, бр. 10.

Вазов, Иван 1977а. „Великият заточеник“. *Събрани съчинения*, София: Български писател, т. 10, с. 94-99.

Вазов, Иван 1977б. „Към пропаст“. *Събрани съчинения*, София: Български писател, т. 17, с. 105-312.

Войников, Добри 1861. *Кратка българска история*. Виена: Печатница на Л. Сомер.

Груев, Йоаким 1869. *История на османската държава*. Виена: Печатница на Л. Сомер.

Данова, Надя 2003. „Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и историографията през XIX век“. В: Аретов, Н. (съст.) *Балканските идентичности в българската култура*, София: Кралица Маб, с. 11-91.

Друмев, Васил 1874. „Критика: История на Българския народ“. *Периодическо списание*, кн. 9/10, с. 105-132.

Душанов, Димитър 1870. *Кратка българска история по питание и отговор за първоначялнити училища*. Цариград: Печатница на вестник Македония.

„Един поглед върху българската история“ 1873. *Право*, г. VII, бр. 49.

Захариев, Стефан 1866. [„Сръбско-български ръкопис“]. *Гайда*, г. III, бр. 8.

Зидаров, Камен 1962. *Иван Шишман*, София: Български писател.

Златарски, Васил 1900. „Предговор“. В: *Спиридон, йеросхимонах, История во кратце о болгарском народе славенском*. София: Св. Синод на Българската Църква, с. I-LIII.

„Йоан Шишман“. *Пчелица*, кн. 5, с. 72-76.

Каравелов, Любен 1874. *Историческо обозрение на България. От Г. Бобрикова*. Букурещ: Печатница на Д. Иванеску.

Манчев, Драган 1872. *Кратък извод от блъгарска история*, (II изд. под заглавие Блъгарска история за народни училища, 1874), Виена: Печатница на Л. Сомер.

Оджаков, Петър 1871. „Скаска върху славяните въобще и върху българите в особенност“. *Читалище*, г. II, кн. 1, с. 1-19; кн. 2, с. 49-55.

„От изпадването на българский народ под чуждий ярем до нине“ 1867. *Народност*, г. I, бр. 1, 2, 3.

Павлович, Христаки 1844. *Царственник или история болгарская*. Будапеща.

Паисий Хилендарски 1980. *История славянобългарска*. София: Български писател.

Планински, Никола 1870. [„Рецензия за Битка косовополска от Данаил Живкович“]. *Свобода*, г. I, бр. 37.

„Силата на Турция“ 1871. *Македония*, г. V, бр. 19.

Славейков, Петко 1857. *Съкратение на Турската История*. Цариград.

Славейков, Петко 1866/1867. „Извод из Хамеровата история на Турското царство“. *Гайда*, г. III, бр. 6, 7, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19.

Славейков, Петко 1869. „Положението. Българите. Бившийт държавен живот у Българите“. *Македония*, г. III, бр. 24.

Спиридон, йеросхимонах 1900. *История во кратце о болгарском народе славенском*. София: Св. Синод на Българската Църква.

Ст-в, П. И. 1871. „Балада [за цар Иван Шишман]“. *Отечество*, г. II, бр. 75.

Цанков, Драган 1862. „Начертание на българската история“. *България*, г. IV, бр. 35, 36, 37.

Цанков, Драган 1866. Българска история. Виена: Печатница на Л. Сомер.

Шишков, Тодор 1873. *История на българския народ*. Цариград: Печатница на списание Читалище.

Hammer-Purgstall, Joseph von 1996. *Histoire de l‘Empire Ottoman depuis son origine jusqu‘a nos jours*, trad. de l‘allemand sur les notes et sous la dir. de l‘auteur par J.-J. Hellert, Istanbul: Isis.

Публикуван първоначално в Критика и хуманизъм, кн. 1, 2006, с. 255-275
http://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/459-balgarskiyat-razkaz.html

Десислава Лилова е доцент в катедра Културология на Югозападния университет „Неофит Рилски“, Благоевград. Работи върху проблеми, свързани с отношенията история-памет, модерност-нация-идентичност. Специализира в Париж; участва в редица научно-изследователски проекти. Лилова публикува множество студии и статии в редица академични издания в страната и чужбина. Публикува и в специализираната периодика. Сред по-важните й публикации са: „Европа и варварите във възрожденското въображение“, „L'histoire universelle a l'appui d'une culture nationale. L'experience de l'Eveil bulgare du XIXe siecle“, „Популярният протонационализъм на българите“, „Възрожденските визии за национална идентичност: ресурси за анализ“. Под печат е интердисциплинарното й изследване „Възрожденските значения на националното име“.

Коментари (4)

- 20-01-2015|**В. Алексиев**

Духали сме чорба, духахме борш, сега духаме супа. Това ми стана ясно от описаното тъмнилото на дедите ни. Миналото, както е известно, принадлежи – не по-малко от бъдещето – на победителите. Аз съм един от читателите на романа „Пратеникът на Матея“, който тече по страниците на списанието в момента, и смятам, че ако главните му герои не намерят „откраднатия иконостас“, всички ще ближем ледените висулки на неведението и равнодушието му. Нали е казано: „Когато Бог реши да унищожи някого, отнема първо разума му.“ Сигурно е така, и за доказателство ще цитирам портиера на малката ни семейна фирма: „Абе, да идват да ни вземат турците, ние няма да се оправим сами“. Какво боли повече от отчаянието?

- 21-01-2015|**Златко**

„Миналото“, казва Уилям Фокнър, „никога не умира. Всъщност то дори не е минало“...

Лесно е да се цитират мъдри мисли на класици, трудно е да се каже нещо собствено. С две думи, онова, за което става дума тук според мен е фактът, че нашият собствен разказ за „падането“ е някак удивително тихичък, дори на места смирен. Което, разбира се, може да даде поводи за най-различни интерпретации – примерно, „Ей, глей ни само кви сме убитаци, даже и на майка не можем да ги напсуваме като хората“ или точно обратното – „За разлика от комшиите ние не сме ножари хора, не търсим разплата и мъст, само така си окваме от време на време“...

Собствената ми интерпретация е, че „ние“ сме, общо взето, каквото ни падне. Удаде ли ни се възможност (1912, 1915–18, 1941–44), скокваме, братко, та се развихряме по-добре и от Фантомас – ела после, та ни гледай сеира. Общо взето обаче такава възможност не ни се удава, поради което и все още успяваме да изглеждаме като мирни и кротки хора, най-вече в собствените си очи.

А инак липсата на особен национален плам и патос, според мен поне, никога не е пречила никому да гради свободни и свободолюбиви общества. Дори напротив, макар и това да изглежда спорно – поне тук, в Европа, националните въжделения най-често са се оказвали онази пословична искрица, която вдига във въздуха де що има барутни бурета. Така че, драги ми сънародници, самият аз някак се радвам на това, че националният ни разказ за „поругаването“ е някак тихичък, скромен и не чак толкова войнствен. Не вярвам във възпитателното значение на патриотичните приказки и това е. Съжалявам, ако това понякога ви дразни...

- 25-01-2015|**Nadia**

Много точен и убедителен анализ на документи и факти. Харесва ми изследването, браво на авторката.

- 22-03-2015|**I. Marinova**

Талантливо написан текст и то след внивмателно вникване във фактическияп материал. А и твърде интересно като проблматика.

Корицата на „Шарли“
Автор(и): Пол Бърман

И така, ето го новото издание на *Charlie Hebdo* – и заглавната му карикатура, от карикатуриста Луц, е шедьовър. На зелен фон, един облечен в бяла роба и тюрбан пророк Мохамед, с очи, разширени от ужас, с огромна сълза, търкаляща се по бузата, държи плакат, на който се чете *„Аз съм Шарли“*, което пък е същия лозунг, който доминираше най-големия масов протест в историята на страната, която е изобретила феномена на масовите протести. А над главата на този Мохамед се четат думите *„Tout est pardonné“,* или „Всичко е простено“.

Карикатурата е вдъхновяваща, трогваща, леко мистериозна и съвършено красива. Тя е вдъхновяваща защото, пред лицето на най-мощния

терористичен натиск, редакторите и карикатуристите са избрали да продължат и да поставят карикатурата на заглавната страница. Корицата на тазседмичния*Charlie Hebdo* е най-предизвикателната заглавна страница в историята на журналистиката – по-смела дори от корицата на онзи парижки вестник от 1898, в който е публикувана статията на Зола *J'Accuse* (която, съвсем не случайно, също се занимава с въпроса за онова, което Зола нарича „идиотски антисемитизъм“). Зола е знаел, че, публикувайки обвиненията си срещу враговете на капитан Драйфус, рискува да бъде преследван, арестуван и хвърлен в затвора, но вероятно не и убит. Редакторите, екипът, карикатуристите, печатарите, шофьорите и продавачите на вестници, работещи за *Charlie Hebdo*, се намират в опасност да бъдат убити. Но това не ги впечатлява особено много.

Корицата е леко мистериозна, поне в собствените ми очи, защото, докато я гледам, аз съм леко озадачен от думите „Всичко е простено“. Кой е говорителят, произнасящ тези думи? И на кого се прощава? Всичко това не е напълно очевидно. Дали това са думи на пророка Мохамед? И ако да, дали той прощава на *Charlie Hebdo*, че са го обиждали чрез карикатури в течение на много години? А може би Мохамед прощава на цялата вселена, включително и на терористите, поради някаква принципна и всеобхватна благонамереност? Или напротив, дали думите на опрощение изразяват гледището на самия вестник *Charlie Hebdo,* който прощава на плачещия и невинен Мохамед нещастието да бъде оправдание за нихилистично настроените безумци, които избиха екипа на*Charlie Hebdo*? Корицата: дали тя е израз на взаимно опрощение, при което пророкът Мохамед плаче от скръб и обявява солидарността си с вестника, а вестникът отговаря, прощавайки на всички?

Луц, артистът, подсказва, че тази последна интерпретация е лично неговата, и това не би трябвало да ни учудва. Тази интерпретация е в пълен унисон с традициите на вестника. Една от най-известните и противоречиви карикатури на Мохамед от миналото на *Charlie Hebdo* показва пророка отново в сълзи, в този случай облечен в черно, и казващ, *„C'est dur d'être aimé par des cons…“* или „Трудно е, когато те обичат тъпанари…“ Друга от известните карикатури показва как Мохамед бива обезглавен от фанатик с черна маска, под надпис, „Ако Мохамед би се върнал обратно…“ Нито пък посланието за всеобщо опрощение е чуждо на миналото на вестника. Една друга от известните корици, публикувана преди няколко години, когато екстремисти подпалиха офиса на изданието,

представя един от карикатуристите на *Charlie* с молив под мишница, в скандално-хомосексуална прегръдка с брадат мъж в бяла мюсюлманска дреха, под надписа „Любовта е по-силна от омразата“. (Този лозунг също беше мощно представен по време на „републиканския марш“ тази неделя). И все пак е добре, че на днешната корица думите на опрощение не са изрично приписани на някоя конкретна страна. Неяснотата придава величие.

***

Обвиненията, отправени към *Charlie Hebdo* са клевета. Имам пред вид обвиненията, че *Charlie Hebdo* бил расистки вестник, че бил преминал към реакционната десница и разпространявал омраза срещу мюсюлманите и имигрантите. Не, карикатуристите на*Charlie Hebdo* постоянно представяха пророка Мохамед в симпатична светлина, и те го правеха, за да подчертаят контраста между него и ислямските фанатици – като, по този начин, карикатуристите инстинктивно бяха направили правилното разграничение. Днешната корица е просто последната и най-трогващата от цяла една серия – най-благородната, най-заострената, да не говорим, че е и най-героичната. Мохамед, проронващ гигантска сълза – плачещ, защото е човек с голямо сърце, покрусен от скръб поради действията на глупавите и лицемерни убийци. Мохамед, обявяващ *„Je suis Charlie“* – обявяващ солидарността си, тъй като е човек на обикновената симпатия, който се идентифицира с жертвите на терора. Елегантността на карикатурата – бяло и зелено, писмото отдолу и отгоре, детската наивност на рисунката, в остър контраст с повода, по който е направена – всичко това внушава усещане за благородство.

Не се опитвам да внушавам, че *Charlie Hebdo* е изразявал някакъв пиетет към Мохамед. Преди известно време вестникът публикува груба карикатура, представяща Мохамед, който участва в порно-филм – с идеята, в този случай, да се осмеят ислямистките бунтове и насилия във връзка с един филм. Но да се осмиват ислямистките бунтове все пак беше нещо добро. А освен това то беше и нещо необходимо. Някои неща са, в края на краищата, смехотворни, а онова, което е смехотворно, трябва да бъде наричано с истинското си име. Единственият начин да се назове смехотворното е то да бъде подложено на присмех.

Charlie Hebdo е чист продукт на „Ерата 1968“ и радикалната левица – анти-авторитарен, непокорен, безочлив, възмутен, подигравателен и себеироничен. Неговите основатели – Франсоа Кавана (който почи-

на преди няколко години), и артистът Волински (който беше убит сега), както и други – бяха част от постоянното присъствие на алтернативната преса от Ерата 1968 в Париж. Те бяха другари на Сартр в собствените му журналистически начинания. Оцелелите членове на екипа бяха в състояние да публикуват днешното издание благодарение на солидарността на парижкия вестник *Libération*, който им предложи офисно пространство и помощ още преди няколко години, когато офисите на *Charlie Hebdo* бяха нападнати – и го направи отново тази седмица. А *Libération* прави това, защото, той също е един от институционните продукти на бунтовете от 1968 – макар че, в случая с *Libération,* в хода на десетилетията тук са се сменили множество собственици, тоест вестникът вече не е съвсем онова, което е бил някога. И все пак историческите спомени са живи, а заедно с тях и нещичко от някогашната левичарска опърничавост и другарство. Между другото, това е и онзи ъгъл на френската левица, който най-тясно се преплита с американската левица и контракултура – с някогашния *Village Voice,* който е бил непосредственото вдъхновение за *Libération*, а също и с американските комикси, сред които *Charlie Brown* е послужил като вдъхновение при избора на име за *Charlie Hebdo*.

Но как тогава е възможно един левичарски вестник като *CharlieHebdo* да бъде сега окачествяван като расистки и реакционен? Постоянно ни се повтаря, че да се представят каквито и да било изображения на пророка Мохамед било нещо ужасно, угнетително за човешките маси и изпълнено с презрение към тях, а следователно расистки акт – дори и когато, както е в настоящия случай, въпросното изображение е всъщност акт в защита на пророка Мохамед. (Отбелязвам мимоходом крайно скверното естество на това обвинение, при настоящите обстоятелства – едно расистко клане на евреи, просто защото те са били евреи).

Но дали, в края на краищата, действително е нещо толкова ужасно да се обрисува пророка? Наистина ли то е нещо расистко? Вярно е, че благочестивите мюсюлмани, които се придържат към старомодната сунитска мисловна школа, никога не биха представили изображения на пророка. Но пък някои други, също благочестиви мюсюлмани, които се придържат към други мисловни течения, приемат изобразяването на пророка. По този въпрос не съществува ислямски консенсус. А освен това, историята на западното изкуство не се придържа към благочестивите сунитски традиции, докато историята на нецензурна сатира, про-

изхождаща от Рабле, не се придържа към каквито и да било благочестиви традиции.

Но защо тогава този въпрос е станал толкова спорен? Обяснението би трябвало да бъде очевидно. Изображенията на пророка Мохамед са станали толкова противоречиви защото, започвайки с призива на аятолах Хомейни в Иран през 1989, да бъдат убити Салман Рушди и неговите издатели, ислямисткото движение си е поставило за цел да наложи своите категории за анализ и съждение върху останалата част от света. И в тези си усилия ислямистите имаха огромен успех. Основанията за налагане на тези категории могат да бъдат разделени на две групи: положителни (така да се каже) и отрицателни. Положителните основания са част от хилядолетната мечта за налагане на ислямски халифат върху целия свят, което е една напълно лудешка идея; а първата крачка по пътя към осъществяването на тази лудешка идея е да се забрани на останалия свят да си мисли такива мисли, които биха били забранени при халифата.

Отрицателните основания са част от една параноична теория, която служи за обясняване на далеч повече неща от самия халифат. Параноичната теория е увереността, че мрачни сили откъм Запада и сред евреите са в заговор, чиято цел е да се смажат мюсюлманите и да се унищожи исляма. Тази теория е по-лоша от лудешка: в своите последствия тя е чисто криминална. И все пак тя е силно популярна.

Вярата в някаква гигантска анти-ислямска конспирация обяснява защо толкова много мюсюлмани, след като са чули, че там някъде, в някакво далечно място, някой си бил нарисувал образ на пророка, реагират така яростно. Съществуването на карикатурата се приема като свидетелство за диаболическата конспирация. И същата параноична теория обяснява желанието да се избиват евреите. Обвинението срещу евреите отива далеч отвъд това да се каже, че ционистите са откраднали палестинска земя или са бомбардирали Газа, или по някакви други начини са причинили несправедливост на палестинците.

Еврейското престъпление, разбирано по параноичен начин, е не някакво местно, нито пък скорошно, престъпление. Вярата се състои в това, че, започвайки от седми век, евреите са заговорничели да унищожат исляма. Престъплението е космическо. А следователно евреите трябва да бъдат унищожени. Ето защо, за терористите няма значение дали техните еврейски жертви са деца, както при убийствата от Тулуза, посетители

на музеи, както в Брюксел, или купувачи на хранителни стоки, както в Париж.

Параноичните теории обясняват и реалната популярност на терористите в някои от френските арабски предградия. Има хора, които никога не биха мечтали да станат терористи или джихадисти. Но които въпреки това чувстват по някакъв неясен начин, че срещу исляма заговорничат мрачни сили, и които по тази причина са предразположени да гледат на джихадистите като на симпатични бунтовници. А има и хора, които по неизбежност ще се чувстват заплашени от климата на насилствени джихадистки мнения, от който са обкръжени.

Тероризмът, насочен срещу „другия“, винаги е натиск, упражняван и върху собственото население. А популярността на тези мисли естествено се разпространява и навън, към други райони, населени от доброжелателни хора, мюсюлмани и немюсюлмани, които се впечатляват и плашат от възхода на ислямизма и търсят начини да се приспособят, в резултат на което повтарят за себе си едно или друго от ислямистките настоявания – особено настояването, че мюсюлманите са жертви на някакво ужасяващо и заповедническо лицемерие. Действайки в съгласие с тези импулси, добронамерените хора започват да си казват, че анти-мракобесническите протести, които някога са били прогресивни, днес са реакционни; че левичарството е десничарство, а десничарството е левичарство. Добронамерените хора клатят глави от скръб поради убийствата на различни хора, но дори и така успяват да убедят самите себе си, че да се публикува карикатура, защищаваща пророка Мохамед, сигурно е някакъв ужасен акт на анти-мюсюлмански расизъм. И добронамерените хора си напомнят, че, макар и еврейските купувачи в един парижки супермаркет да не са директно виновни, то има други евреи, на хиляди километри разстояние, които със сигурност са виновни за ужасяващи престъпления, а следователно расизмът, за който би трябвало да се безпокоим, е расизмът, насочен срещу извършителите на расисткото клане.

Това е мястото, на което се намираме днес. Ситуацията е вбесяваща. Тя е ужасяваща. Освен това тя е и фантасмагория от идеи и доктрини, които са по същество *смехотворни*. А онова, което е смехотворно, трябва да бъде осмивано. Аз съм Шарли.

Източник

Пол Бърман е влиятелен американски журналист и автор. Книгите му включват широко известни заглавия като *Terror and Liberalism, The Flight of the Intellectuals, A Tale of Two Utopias, Power and the Idealists*, и др.

Коментари (10)

- 21-01-2015|**апокрифа или stream of consciousness**

И двете позиции са абсурдни и опасни, имам предвид позициите да мразиш и наказваш шута или да го боготвориш. Шарли Ебдо изпълняваше ролята на шут; без съмнение, важна роля. Сещам се за Бахтиновият карнавал: с развитието на секуларизма (незаконното дете на Западния протестантизъм), средновековният карнавал, в който простолюдието излиза за няколко дни на градския площад за да осмее (безнаказано) духовните си и светски водачи, бе унищожен.

За да има карнавал, простолюдието и властта трябва да имат чувство за хумор. А това е възможно само, ако **наистина** сме „отделени от земята". Нали се сещате--средните векове нямат много връзка със земята.

Няма да забравя, веднъж бях записан тайно, в момент на объркване и суматоха. Слушах записите и се смях до припадък... на себе си, на глупостите, които наговорих. Хем ме беше срам от реакциите ми, хем пък не можех да спра да се смея... Интересното е, че ми трябваха години, за да се отделя от земята, т.е. от себе си, и да разбера абсурдната комичност на суетната (си) сериозност... Да се научиш да летиш нагоре, не е като да плонжираш „с рогите напред" (изразът е подходящ, затова го използвам)... Та тайната е следната, като ти ударят шамар, се смееш, през сълзи, най-вече на себе си, за да разбере удрящият абсурдната комичност на гнева.

Шарли е забавен, идиотски, със сигурност не изкуство, и за съжаление опасен... опасен заради липсата на хумор, и на шутовете, и на зрите-

лите. Сартър?, Ох мале, за какъв хумор говорим! Хомейни? Още по-зле... Май папата, който, както си му е реда, няма връзка с тоя свят и изглежда съвсем откачил напоследък („Ако напусуват майка ми, ще получат юмрук“ или „Да се размножавате като зайци, не е католическо“) има повече чувство за хумор от комиците и политиците взети заедно. В редакционната си статия, Луц (липсва му „фер“) удари по масата, гневно, и прати всички, които не са „секуларисти“ да „вървят по дяволите“... Наистина ги прати по дяволите; сега тайно се надяваме, че няма да се върнат по големи дяволи от дяволите (както излизат от Френските затвори)...

Ако бях на мястото на Шарли, щях да направя една хубава серия от големи снимки на кървавите сцени, включително на убитите терористи, и напиша, „Без чувство за хумор.“ Само така бихме видяли себе си, колективно, отстрани, бихме се отделили от „земята“ („земята“ колко кръв се е проляла за нея!) и така бихме си възвърнали чувството за хумор. (Ако някой изпитва съмнения относно ефекта на подобен род лечение на „сериозността,“ да чете Зонтаг, или ако си пада по-класик, да отвори Булгаков, Майсторът и Маргарита, особено първата сцена, с отрязаната глава на редактора на сатиричният комунистически вестник Безбожник, впрочем далеч по-добър в художествено отношение от Шарли, направете google search и ще се убедите)

- 23-01-2015|**Евдокия Борисова**

Като сме започнали с препоръчването на романи, нека добавим още две, при това необикновени, заглавия. Те, впрочем изцяло се вписват в интелигентния и проникновен дух на материала на Пол Бърмън. Наистина, гениална е корицата на „Шарли Ебдо“, защото няма по-значим жест от солидарността и от прошката, от благородната сълза на състраданието, именно тя „пре-чиства“ вярата от неверниците. Както и – няма по-страшно нещо от войнстващият и безпросветен фундаментализъм (и мюсюлмански, и християнски). Всъщност, именно светският, обвинен в агресивен секуларизъм, вестник „Шарли Ебдо“ дава най-солидния християнски аргумент в ръцете на иначе светската западна цивилизация. „Ние сме по-силни от вас и правото е на наша страна, защото умеем да прощаваме, това е същностен белег на нашата религия. Ние сме ви приели в нашия свят, а тези от вас, които искат да го разрушат са тези, които сами себе си не обичат.“ Парадоксално, затова и велико!

Та на въпроса – романите са: „Името на розата“ на Умберто Еко и „Името ми е Червен“ на Орхан Памук. Правото и силата са в ръцете на просветения смях, просветения разум, на целунатия от бога (независимо дали името му е Саваот, Христос или Аллах) талант.

- 23-01-2015|**Златко**

Благодаря за хубавия коментар, Евдокия! Ще ми се тук да отбележа само един аспект на нещата, който остава почти винаги скрит зад сцената, когато „ние“ (примерно балканците) започнем да коментираме факта, че „те идват при нас“. Реалността, видяна през моите очи, е малко по-различна, а именно: самите „ние“ се намираме в почти същата ситуация като „тях“, тоест ние с всички сили се опитваме да станем част от един чужд и непознат Запад, бидейки всъщност част от една култура, която няма почти нищо общо с него (първо, всички балкански култури са много по-близо до Ориента, отколкото до европейския Запад и, второ, нашият културен произход, ако го идентифицираме с „християнството“, е източно-православен, тоест част от една версия на християнството, която, също като исляма, никога не е била реформирана и чиято политическа и културна роля в наши дни е дълбоко съмнителна, възможно най-меко казано). Хубаво е, с други думи, ВИНАГИ да държим пред очи реалностите на собствения си произход и култура, ако не бихме искали редовно да изпадаме в позицията на кюмюрджията, чийто задник нещо много бързо е почернял. Добре го е казал класикът: „Пази боже, сляпо да прогледа!“ Така че, нека правим усилия да прогледнем истински, а не както това се случва у Алеко...

- 23-01-2015|**апокрифа 2**

Като сме почнали да препоръчваме автори, четете Чалз Тейлър.

Що се отнася до православното християнство, нека поспрем малко с бързите критики--Кеймбриджката радикална ортодоксия, едно от най-модерните западни теолого-философски течения, не го подценява, и впрочем има да каже много по проблемите на вярата, обществото, и държавата, и го казва, но не в популярни списания... затова и няма да го чуем нито в България, нито в Европа. Сериозните дебати, за съжаление, никога не са се водили по масовите медии.

Но Кеймбриджките философи настрана, православието си има големите имена, като се започне от Достоевски и се свърши с Флоровски.

От един Достоевски можем да научим много за прошката и фанатизма: Братя Карамазови, Престъпление и наказание... В Оксфорд има цели катедри по изучаването им. Роуан Уилямс, бившият бишъп на Кентърбъри, научи руски за да чете Достоевски в оригинал. Нужно е само да прочетете Августин, писанията му срещу християнските фанатици, донатистите, и римската държава, и да разберете, че светът не се е променил много и че това което ви се вижда НОВО, още повече, това което ви кара да мислите, че сте в „авангарда“ на историята, е всъщност поредната форма на нещо старо.

Като говоря за Августин, сещам се за Юлия Кръстева, чийто баща бе православен християнин, а тя самата обучавана (като дете) в католическо училище; тя има една голяма идея, тръгваща от Августин--идеята за пилигримството, коренът на думата означава чужденец. Кръстева обича да перефразира този свят за католици и православни автор, казвайки „Аз съм пътя“ (оригиналните думи са всъщност на Исус); тя винаги е твърдяла, с право, че не иска да става като никого, нито да е българка, нито европейка, нито каквато и да било друга, тя е избрала да бъде космополит, и това трудно, и трагично, но и най-правилно, защото най-добрата перспескива е тази на чужденеца, на човекът извън, човекът на границата... Какво общо има тази идея с християнството и Западния свят? Ами общото е в Тертулияновото прозрение, че истинският християнин е винаги **в** света, но никога **от** света. Да бъдеш в света, означава да спреш в него. Да замениш пилигримството с имаментният секуларизъм. Да се поддадеш на илюзията, че строиш кула до небето. И пак ако се обърнем към Августин, взимайки големият мит за Вавилон (откъдето е и „кулата до небето“) и разбъркването на езиците--когато хората не се разбират (езиково и културно) те влизат във война, тази война може да бъде спряна по секуларен път, т.е. с власт и налагане на институции (четете Аредт, друга ученичка на Августин), или по духовен път, т.е. с духовно пилигримство, което започва „първо в нас“ и което черпи сила от словото. Не случайно, прибирайки се за втори път в България, Кръстева каза, по отношение на т. наречените „политически“ революции. „Революцията първо започва в нас“

Къде виждате прошка и покаяние в тази карикатура? Аз виждам в нея отново развятият флаг на „ето, ние сме по-добри, по-цивилизовани!“ Може ли гордият да прости? Затова казвам, нека бъде показана смъртта, такава каквато е, за да ни уплаши, за да се покаим, всички (затова

препоръчвам Зонтаг и нейната Regarding the Pain of Others), и разберем, че сме пилигрими на света, и че можем да се смеем на себе си... ако не, кървавият карнавал на хорат без чувство за хумор ще продължи.

- 23-01-2015|**корекция**

По-горе писах „Да бъдеш в света, означава да спреш в него.“ По-скоро, „от света.“ Няма възможност за корекции, така че грешките--закономерност.

Впрочем, тъй като имам лош опит в българските форуми, донякъде по моя вина, донякъде по чужда, искам да кажа, че когато коментирам, го правя с патос, но мотивите ми са добри и прости--изказвам **лично мнение**, и като всяко мнение, то е моментно, винаги не особено добре премислено, кратко (и затова често неясно), то е покана за кратък дебат, но не и за скандал. Достойнството на хората, дори и невидими, трябва да се пази. Думите удрят в сърцето, дали един коментар показва незнание, простодушие, глупост, злоба, или интелигентност в **нашите очи**, не е причина да смятаме човекът зад него да е необразован, простодушен, глупав, злобен, или интелигентен... зад всеки коментар има един свят от опит, болка, радост, убеждение, нашата оценка за него е винаги недостатъчно справедлива. Добрият дебат се води с добри аргументи, усетът, чувствителността към другия е особено трудна в анонимността и невидимостта на интернет събеседниците. Ние не виждаме лицата им, а лицата показват много, не чуваме тонът им, един цял свят на знаци е затворен пред нас; затова и трябва, доколкото можем, да ограничаваме оценките към личността на събеседниците, и се насочим към идеите им... затова, моля, имайте милост, не превръщайте коментарите ми в повод за дрязга... Едно е сигурно--“Златковият“ форум, с всичките му кусури, е единственото място (на български) където мога да пиша с „код,“ т.е. като кажа Аренд, да не ми се налага да дообяснявам, това показва ниво, и това го прави по някакъв начин уникален.

- 23-01-2015|**Златко**

Добре представена гледна точка, благодаря ви. Бих могъл да се съглася с (почти) всичко, освен със (според мен сравнително локално-патриотичното) представяне на източното православие. За онези, които са се занимавали с исляма, също не е тайна, че има мнозина ислямски тео-

лози, които са предприемали най-сериозни и последователни опити за реформиране на исляма (вижте в тази връзка ето този тук текст:

Как да разбираме исляма?

И какво от това? Променили ли са се с нещо политиките на най-консервативните и ретроградни ислямски политици и теософи, вследствие на (никога не реализираната) „ислямска реформация“? Защо уахабитизмът има далеч повече последователи от заровените из различни библиотеки, слабо познати на обществеността, просветени интерпретации на исляма?

Една принципно прогресивна идея (набор от идеи), които никога не са получили широко разпространение и политическа реализация, си остават, в най-добрия случай, любопитни проблясъци на човешки интелект. Реалността обаче продължава да се определя от властващите в политиката и културата на съответните общества – понякога удивително ретроградни – интерпретации на големите световни идеи.

ИМЕННО партизанските, половинчати и представящи САМО една страна от дадена идея, защити, са онова, което в края на краищата прави идеите неубедителни и някак фалшиви. Каква полза от завяваната „толерантност“ и „просветеност“ на източноправославието, когато ВСИЧКИ негови съвременни водачи, без познати изключения, се оказват защитници на възможно най-мракобесни политически идеи (в Сърбия – поддръжници и оправдатели на геноцида, в Русия – най-предани служители на Путин и великоруската идея; в България – борци за собствени материални облаги и безсрамни мафиоти, когато нещата опрат до разпределение на църковни имоти)? Каква полза от заявяването на вселенската мъдрост на Достоевски, когато е повече от добре известно, че в собственото си списание той е бил най-отявлен антисемит и силно спорен, силно консервативен „социален мислител“? Каква полза, повтарям, от партизански защити на идеи, които се нуждаят от възможно най-скорошна реформация и преосмисляне, ако не биха искали да изгубят каквото и да било влияние върху умовете и сърцата на хората (какъвто ми се струва случая с православието в България – **бих казал, за щастие!**) Това – или да се превърнат в източници на постоянни конфликти и напрежения, както се случва със смесицата от модерни революционни идеи и възможно най-консервативен ислям, която в момента наричаме „ислямизъм“.

Каква полза от всичко това, питам се...

- 23-01-2015|**корекция**

Последен коментар, защото свободното ми време свършва. Вярно е за Достоевски, човекът Достоевски също има кусури като всеки човек. Но аз по-горе споменах Бахтин (незнам как се завърта така разговора, но Кръстева и Тодоров станаха популярни с Бахтин), та Бахтин извлича от Достоевски идеята да полифоничният свят, където множеството гласове стоят в хармония, независимо от индивидуалните си качества. По тая логика, нито един глас не е перфектен--цялото е това което създава хармонията. В тоя смисъл, ние винаги ще се сблъскваме с една или друга форма на тероризъм, тя е част от реалността, въпросът е как реагираме към нея. Православната църква бе унищожена в Русия от Петър I, православието като институция бе кастрирано от светската власт, но като духовно наследство, то е огромно и дълбоко. Така нека критикуваме неговата политическа слабост, и напомняме върху каква традиция и култура е изградено... Имам повърхностни познания върху исляма, затова не мога да говоря за него.

- 23-01-2015|**корекция**

Последно: впрочем, Лутер, бащата на западната реформация, също има антисемитски писания (най-вече последните му работи)

- 23-01-2015|**Златко**

Няма как да говорим за източноправославието без да стигнем до неговите византийски корени и ПРИНЦИПНАТА подчиненост на патриарха под василевса – нещо, което никога не е било случая в Западна Европа, откъдето и произхожда западноевропейската традиция на разделение на властите. Няма как да прехвърлим вината върху Русия и Петър, колкото и политически-удобно това да е в настоящия момент, в който ВСЯКО обвинение срещу Русия се приема от публиката с широко отворени обятия. Източноправославието е заразено с авторитаризъм и сравнително сляпо покорство пред „кесаря“ от самия си корен – и това е традиция, която никога не е била оспорвана, коригирана или политически изобличавана. Или поне самият аз не съм запознат с някаква подобна критическа традиция...

Едно на ръка, че и в него – също като в някои версии на исляма – е дълбоко заложено подозрението срещу изображенията на светостта, което прави приликите между двете религиозни версии изключител-

но релевантни, поне за самия мен. Едва ли е случайно това, че реалистичната живопис, като основно средство и оръжие против религиозното скудоумие в Ренесанса, се появява на Изток едва няколко столетия по-късно, без съмнение като подражание – за пореден път – на идеи, породени на Запад.

Но нека не се отвличаме от основната тема.

Всичко, което се опитвам да кажа тук е, че собствените ни опити да видим в самите себе си някакви „други“ в сравнение с ориенталците и техните вярвания, нрави и обичаи, е силно контрапродуктивно, поне в сегашния исторически момент. Не можем да отворим очи и да прогледнем за собствените си предразсъдъци и ограничения, ако не притежаваме някаква ясна, реалистична представа за тях. Не можем да се променим, ако не знаем кои сме самите ние, по произход и историческа принадлежност. Пътят напред минава винаги през едно ясно, непредубедено и лишено от самозалъгвания и фалшиви автопортрети, разбиране на самите себе си...

(Току-що прочетох добавката за Лутер, която ме кара да се усмихвам. Лудостта, в най-различни, санкционирани от най-висши инстанции, примери, е част от всяко човешко, историческо време. Е и какво? Колко назад ще поискаме да отидем, за да се уверим, че собствените ни форми на съвременна изостаналост, са били част от едно или друго историческо време? И с какво всичко това ни помага да ги преодолеем?)

- 23-01-2015|**апокрифа**
  Златко писа:
  Източноправославието е заразено с авторитаризъм и сравнително сляпо покорство пред „кесаря“ от самия си корен – и това е традиция, която никога не е била оспорвана, коригирана или политически изобличавана. Или поне самият аз не съм запознат с някаква подобна критическа традиция...

Има такава традиция, така нареченият „руски религиозен ренесанс“ от началото на XX век (от fin-de-siecle), най-известните автори са Соловьов, Булгаков, и Бердяев (също и Георги Флоровски). Тя обаче е пресечена от комунистическата власт. Ако говорим за днешни православни критици на авторитарната държава и силни поддръжници на демокрацията, най-популярното име (сред хуманитаристи, политически фило-

софи, и теолози) е Аристотел Папаниколау (потърсете го в гугъл). Впрочем, в българското католическо списание, Християнство и Култура, има публикувана статия на Папаниколау за „неправославното православие на Путин.“ Аз самият не съм православен... Но, наистина, това е отвличане от темата.

Две мнения за сатирата
Автори: Тим Паркс, Адам Гопник

Границитае на сатирата

Тим Паркс е британски писател, който живее и преподава в Италия. Образован в Кеймбридж и Харвард, той е автор на 16 романа и множество статии и критически текстове за издания като *The New Yorker* и *New York Review of Books*.

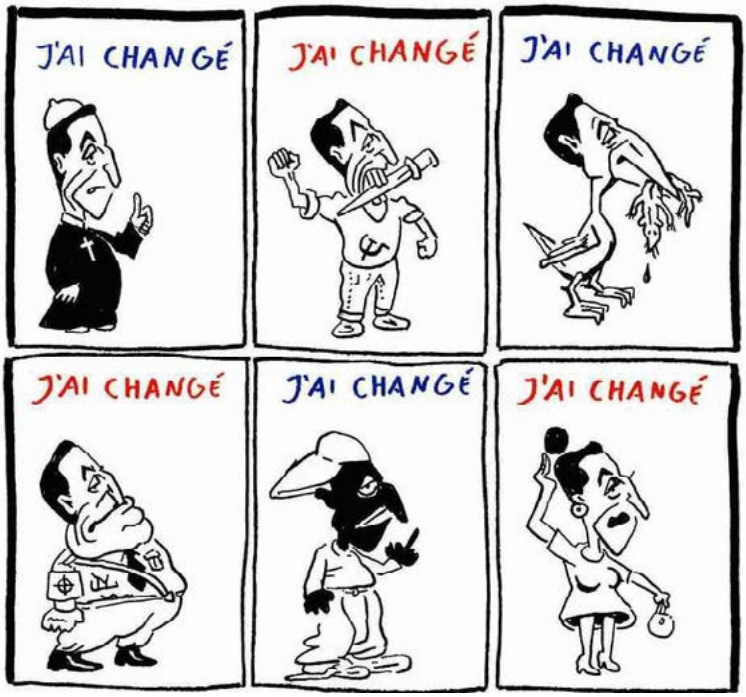

Рисунки на бившия френски президент Никола Саркози, в които се обявява „Аз се промених“, публикувани в Charlie Hebdo, 2 май 2007 (© Charlie Hebdo)

Какво върши сатирата? Какво трябва да очакваме от нея? Последните събития от Париж с неизбежност предизвикват такива въпроси. В частност, е ли видът сатира, от която *Charlie Hebdo* е направил своя запазена марка – експлицитни, понякога нецензурни изображения на религиозни фигури (Бог-отец, син и Свети дух, които се содомизират взаимно; Мохамед с жълта звезда в задника) – по същество различна от основния вид сатира? От решаващо значение ли е за Западът да бъде свободен да създава такива картини? И наистина ли те *функционират* като сатира?

Бидейки нито директна журналистика, нито изкуство, сатирата ни насочва към разпознаваеми съвременни явления по един изкривен и комичен начин, така че да привлече вниманието ни към тяхната абсурдност. Тук има подигравка, но и благороден мотив: желанието да се посипе срам върху дадена личност или група, които се държат неправилно или по невеж начин. В дългосрочен план нейният raison d'être е да се предизвикат промени чрез подигравка; или пък, ако промяната е прекалено голяма цел, то бихме могли да кажем, че тя се опитва да ни представи свежа перспектива към абсурдите и злините, сред които живеем, така че да ни направи по-склонни към промяна.

Тъй като сатирата има тази практическа и прагматична функция, критериите за оценяването ѝ са доста прости: ако не посочва път към положителна промяна или не окуражава хората да се държат по някакъв по-просветен начин, тя е неуспешна. Това не означава, че тя не е развлекателна и остро наблюдателна, или дори, за някои хора, развеселяваща – по начина, по който примерно остроумната подигравка на даден политически опонент може да бъде весела и приятна, както и да ни даде усещането, че сме в позиция на морално превъзходство. Но като сатира тя е пропаднала. В най-лошия случай тя само втвърдява умонагласата, която се опитва да подкопае, поляризира предразсъдъците и провокира точно поведението, което се опитва да осъжда. Изглежда именно това се е случило с карикатурите на Мохамед, предлагани от *Charlie Hebdo*.

Но защо? От решаващо значение за сатирата е обръщането към някакъв предполагаем „здрав разум“ и споделян морален код. Сатирикът представя дадена ситуация по такъв начин, че тя изглежда гротескна – и читателят, който (каквито и да са личните му/ѝ интереси), споделя същия културен произход и морално образование – е съгласен с всичко това. Класическият пример в това отношение е *Едно скромно предложение*

на Джонатан Суифт от 1729. Мишена на Суифт са икономическите политики на протестантска Англия в католическа Ирландия и катастрофалната бедност, която те са причинили. След няколко абзаца, в които се предлагат различни статистики върху положението на тамошното население и неговото изхранване, читателят стига до следния гротескен абзац:

> *Бидох уверѐн... че едно малко и здраво дете, добре охранено, е, на около годинка възраст, възможно най-вкусната и питателна храна, било то задушено, пържено, печено или сварено; не се съмнявам ни най-малко, че то ще служи също тъй прекрасно и под формата на фрикасе или рагу.*

Като продават децата си за храна, уверява ни памфлетът, бедните ирландци могат да си спестят разходи и да си гарантират определен приход. Шокиран, всеки читател е принуден да осъзнае един прост принцип, който споделяме всички: ние не ядем деца, дори ирландски деца, дори католически деца. И така, ако не бихме искали да оставим децата да умират от гладна смърт, то нещо друго в Ирландия ще трябва да се промени.

Корица на *Charlie Hebdo*, на която се обявява, че бившият премиер-министър Жак Ширак е „кур с очила“. 2 декември 1976 (© *Charlie Hebdo*)

Този призив към неща, които всички знаем и споделяме, става по-труден когато сатирата е отправена към хора от други култури и с различни от нашите традиции. В тази връзка си струва да се припомни историята на *Charlie Hebdo*. Той се появява като наследник на друго левичарско списание, *Hara Kiri* (по-късно *HebdoHara Kiri* – на френски думата *Hebdo* е просто съкращение от*hebdomadaire* – седмичник), което е основано през 1960, с цел да се занимава с различни вътрешно-национални политически въпроси, и по-късно е забранявано на няколко пъти. Когато списанието отново е забранено през 1970, заради подигравателно заглавие по адрес на смъртта на Шарл дьо Гол, издателите му го преоткриват под друго име, за да избегнат забраната. Името *Charlie Hebdo* цели да го разграничи от друго френско издание, *Charlie*, издавано по нова време от някои от същите карикатуристи. „Чарли“ е Чарли Браун[1], но тук – отново – и шеговита заигравка с името на Шарл дьо Гол. Фокусът му е съсредоточен върху френската политика и, когато се създава усещане, че е прекрачило допустимите граници, наложени от демократично избраното френско правителство, от време на време то е затваряно. Цялата работа си остава специфично френска.

Преустановено през 1981 поради липса на средства, *Charlie Hebdo* е отново съживено през 1991, когато карикатуристите искат да създадат платформа за политическа сатира, насочена срещу първата война в Персийския залив. С този специфично международен план отношението между сатирици, читатели и мишени на осмиването става по-сложно. Читателите продължават да бъдат основно част от същата ляво настроена френска публика, свикнала на яростни атаки срещу всевъзможни светини, но понякога мишените се намират извън Франция или поне извън основното русло на френската култура. През 2002 списанието публикува статия, подкрепяща спорната италианска писателка Ориана Фалачи и нейните твърдения, че ислямът като цяло, а не само екстремистите, марширува в атака срещу Запада. През 2006 препечатването на оспорваните датски карикатури на Мохамед, както и собствени карикатури по същата тема, водят до увеличаване на тиража до 400,000 броя, вместо обичайните 60,000 до 100,000. Популярността и лошата слава идват при списанието чрез осмиване на цели, намиращи се извън френс-

1 От известната американска комикс-поредица, Бел. пр.

ката култура, но с които вече се идентифицира едно сърдито малцинство вътре във Франция.

Предизвикани по съдебен път от Великата Джамия, Световната мюсюлманска лига и Съюза на френските ислямски организации, издателите на списанието се защищават успешно, настоявайки, че хуморът им е насочен против екстремистки насилници, а не срещу самия ислям. Ислямските организации виждат нещата по друг начин. И макар президентът Ширак да критикува сатирата, която разпалва вражди между културите, различни други политици, между които Оланд и Саркози, пишат до съда в защита на карикатуристите, като Саркози в частност се позовава на древната френска традиция на сатирата. В края на краищата съдът оправда списанието и принципът за свободата на словото взе връх. Но основната последица от карикатурите беше, че умерените мюсюлмански кръгове бяха възпламенени. Старата френска традиция на сатирата произвеждаше в случая повече топлина, отколкото светлина. Освен това някои френски политици, обикновено противопоставящи се едни на други, се обединиха против предполагаемата заплаха отвън.

Твърди се, в противоположност на всичко това, че християнските лидери в наши дни са свикнали с всевъзможни оскверняванія и опозорявания на религията им. Но това не е съвсем така. През 2011*Charlie Hebdo* отбеляза, че докато мюсюлманите са дали списанието на съд само веднъж, то Католическата църква е предприела цели тринадесет съдебни обвинения. През 1990-те, докато пишех сатирични статии за италианското списание *Comix*, аз събрах собствен опит с трудностите, пред които е изправена насочената срещу църквата сатира. В този случай също ставаше дума за чисто културно обусловена слепота. Реагирайки против поредното осъждане на абортите от страна на Ватикана, дори и в случаите на изнасилване, аз предложих – щом католическата църква наистина е толкова загрижена за положението с абортите – то може би тя ще бъде в състояние да промени позицията си по противозачатъчните средства и да започне производство на кондоми, върху които има изображения на собствените любим светци или дори кондоми с бодливо покритие, като власеница, а също и кондоми-свети-Себастиан, така че правенето на секс да бъде едновременно и упражнение по опрощение и покаяние, а хората да не забравят Бога дори и между чаршафите. *Comix* отказа да публикува текста ми.

Мисля, че тук не ставаше дума за автоцензура или липса на кураж от страна на списанието. Издателите на *Comix* бяха напълно готови да атакуват църквата по въпросите на аборта и контрола на раждаемостта. Те просто не смятаха, че идеята за хора, правещи секс с кондоми, представящи любимите им светци, е правилният начин да се върши това. Прекалено голям брой от читателите им – повечето от тях католици по възпитание, ако не и на практика – биха се почувствали обидени; това не би им помогнало да се дистанцират и да погледнат на дебата хладнокръвно. Днес, когато вече познавам по-добре Италия и италианците, аз им давам право. Именно моето протестантско възпитание и пълно безгрижие за неща като образи на светци и девици ме беше направило нечувствителен към вида реакция, която би предизвикала моята статия.

Силно вероятно е обаче, че същата италианска публика не би имала никакви проблеми с карикатурите на Мохамед, които предизвикаха клането в *Charlie Hebdo* миналата седмица; също като мен, те – но не и мнозинството мюсюлмани – не свързват никакви ценности с образа на Мохамед. Когато видя някоя карикатура на *Charlie Hebdo*, озаглавена „Мохамед победен от фундаменталистите“, в която се представя един плачещ Мохамед, който казва „Трудно е, когато те обичат тъпанари“, аз се усмихвам и приемам гледната точка. Но за един мюсюлмански читател смисълът се губи пред лицето на обидата срещу една фигура, която той или тя счита за свещена.

Откъде идваме самите ние, и за кого пишем, не са неща без значение. Не всички читатели са едни и същи. В *Сатанински строфи* (1988), Салман Рушди включва сцена, в която проститутки носят същите имена като съпругите на Мохамед. Освен това книгата съдържа различни провокативни интерпретации на исляма – но при всички случаи нищо, което би обезпокоило един западен читател, и действително романът беше включен в окончателния списък на финалистите за литературната награда *Букър*, без какъвто и да било намек за скандал. Едва когато наближи време романът да се публикува в Индия и вестникът *IndiaToday* публикува интервю с Рушди, скандалът започна да придобива реални измерения, с бунтове, смъртни случаи и в края на краищата, *фетвата* на Аятолах Хомейни, призоваваща мюсюлманите да убият Рушди.

Накратко, именно тази безразборна смесица на култури и непосредствена глобализация на толкова много публикации чрез Интеренет, е нещото, което прави сатирата по-проблематична. В своя *Ад* Данте може

да представи Мохамед в ада, тялото му непристойно разцепено отгоре до долу – „от брадичката право дотам, дето хората пърдят“ – като подходящо наказание за престъплението му на религиозно разцепление. *Божествена комедия* не е била предназначена за публикуване в Индия. Едва ли е нужно да се уточнява, че подобни представяния на Христос биха били напълно немислими.

Анти- *Charlie Hebdo* карикатура, публикувана в *Echorouk*, алжирски вестник, в която се прави игра на думи с думите „*char*“ (на френски - „танк“), и „*Charlie*“. Вляво е изобразен танк с плакат „Аз съм шар (танк)“, който мачка „Газа“, „Мали“, „Сирия“ и „Ирак“. Вдясно - известният плакат „Аз съм Шарли“. 14 януари, 2015. (© *Echorouk/MEMRI.org*)

С неизбежност възникват следните въпроси: сега, когато целият свят ми е съсед, мой непосредствен съсед по Интернет, трябва ли да правя отстъпки, или трябва да поддържам на всяка цена старата традиция на сатирата? И отново – дали е нужно една култура, която се обижда до смърт от подигравките с образ, който тя счита за свещен, да бъде осмивана като второкачествена и нуждаеща се от завличане *насила* в 21-ви век, тоест в *моя* двадесет и първи век? Имам ли аз моралното право да решавам подобни неща?

В отговора си срещу нападението върху *Charlie Hebdo* в Париж, карикатуристът Джо Сако прави разграничение между правото на свободно изразяване и неговата разумна употреба. Човек може и да е свободен, казва той, да нарисува – както самият той го прави в примерните си карикатури – чернокож човек, който пада от клона на дърво, с банан

в ръка, или евреин, броящ парите си върху изкормените вътрешности на работническата класа, но каква е ползата от такива изображения? И, разбира се, в края на краищата ние не сме напълно свободни. В Италия и Германия е незаконно да се показват определени изображения, припомнящи фашизма и нацизма. Отрицанието на Холокоста е престъпление във Франция. В Съединените щати и Великобритания свободите за впускане в расистки, антисемитски, женомразки и хомофобни обиди, са значително ограничени, поне от 1980-те насам, когато идеите за „политическа коректност“ започнаха да стават все по-широко разпространени. Дори *Charlie Hebdo* е уволнил един от карикатуристите си поради антисемитизъм. Никое от тези ограничения не се оказа кой знае каква голяма загуба, не и за самия мен.

Отношението на Джо Сако към трагедията в Париж е умно. Повдигайки въпроса за полезността (или безполезността) на дадена карикатура, вместо човек да си остава упорито фиксиран върху принципа за свобода на словото, той ни напомня за принципно прагматичното естество на сатирата. Колкото и гротескна или провокативна да е нейната насмешка, целта ѝ в края на краищата е да представи някакъв просветен поглед към събитията, а не да подклажда бунтове. В този момент, без да отрича дълбокото усещане за ужас пред злината и глупостта на терористичната атака срещу офиса на списанието, човек трябва все пак да се запита в какво се състои гордостта на *Charlie Hebdo*, постоянно да окачествява самото себе си като „безотговорно списание“. Настоящото издание на списанието показва Мохамед по начин, в който белият му тюрбан изглежда като две мъжки топки, а дългото му розово лице – като пенис. Пророкът се представя като кур[1]. Той държи плаката *Je suis Charlie* и обявява, че всичко е простено. Тиражът на списанието беше увеличен до пет милиона, след като първото издание от три милиона беше разпродадено в течение на часове; всичко това – в сравнение с обичайния тираж от 60,000. Дали е особено вероятно този подход към нещата да изолира екстремистите от основното течение на мюсюлманската чувствителност?

Източник

1 Без съмнение това е една силно спорна интерпретация на известната карикатура, виж например следната, напълно противоположна интерпретация на същата обложка на списанието. Бел. пр.

Сатирата е жива

Адам Гопник е американски журналист и автор, дългогодишен сътрудник и кореспондент на списанието *Newyorker.*

Хората от френското списание *Charlie Hebdo*, избити в резултат на атака, която шокира света през миналата седмица, не бяха вежливи сатирици като онези от американската карикатуристка сцена. Нито пък приличаха особено много на ироничните наблюдатели и осмивачи на днешните нрави, които се откриват толкова често тук, на страниците на собствения ни любим *The NewYorker*. (Разбира се, кориците на това списание също са шокирали не един читател и са служили като повод за не една битка). Не, те са работили в духа на една специфична и особено яростна френска традиция, изкована в хода на една дълга партизанска война от деветнадесети век, водена между републиканците от една страна – и църквата, и монархията, от друга. Разбира се, има множество сатирични списания и „поименни“ карикатуристи в Лондон и други европейски столици, особено Брюксел, но те са по-скоро внимателни в подхода си и по-медийно ориентирани по дух.*Charlie Hebdo* винаги е бил – и ще си остане, нека се надяваме – сатирично списание от вид, който в наши дни може да се открие единствено във Франция. Ни най-малко отвлечен или ироничен, като *The Onion* или пък място за политически клюки, като парижкия седмичник *Le Canard Enchaîné* или лондонския *Private Eye*, той винаги е поддържал жив стила на деветнадесети век – един стил на директни, решителни и безкрайно възмутителни карикатури. Това е традиция, създадена от вече легендарни карикатуристи като Оноре Домие и неговия издател Шарл Филипон, който е

нарисувал главата на крал Луи-Филип като круша и по тази причина е бил даден на съд през 1831 г.

Знаменитата фалшиво-наивна защита на Филипон все още ни припомня на какъв вид почти примитивна изобразителна магия се крепи актът на окарикатуряването. По какъв точно начин той бил виновен, изисквал за узнае Филипон, след като главата на краля *действително* имала формата на круша, и как би могло нейното опростяване до основната ѝ форма, да бъде разглеждано като атака? Още по-грубите и по-неприлични карикатури от кориците на *Charlie Hebdo* – представящи Исус и Мойсей, заедно с Мохамед; сърдити равини и беснеещи епископи, заедно с имами – са само последните примери за тази традиция. В ерата на Интернет, когато изображенията непрестанно се множат, смесват и променят в една Adobe-секунда, човек би си помисли, че силата на някакви простички, подобни на графити, драсканици, би трябвало да бъде минимална. И действително, анализаторите на изображенията и техния живот ни казват в течение на години, че този вид реакция не би могъл да се получи повече – че всеприсъствието на изображенията означава, че те не могат да обиждат, че значението и способността им да шокират са силно отслабени от повторението и достъпността им. Дори в момента, в който ислямистките убийци нанесоха удара си в Париж, един или друг корифей от факултетите по хуманитарни науки без съмнение е обяснявал, че разликата между нашето време и миналото се състои в

това, че постоянното присъствие на изображенията притъпява сетивата ни, а все по-широкото им разпространение ни прави безразлични. Е, не съвсем. Именно изображенията водят до ярост; без съмнение много неща са довели фанатиците до това действие, но именно карикатурите бяха онова, върху което те предпочетоха да съсредоточат вниманието си. Рисунките са един ръчно направен, жив знак за свадливо човешко намерение, възправящо се против благочестието.

За онези, които си припомнят *Charlie Hebdo* в неговото неподправено, автентично естество, актът на превръщането на неговите карикатуристи във фигури от някаква друга игра на публично благочестие – превръщането им в мъченици, криворазбрани тръбачи на правото на свободно слово – изглежда почти като акт, рискуващ да се превърне в предателство срещу тяхната памет. Волински, Кабу, Оноре: също като бразилските футболисти, всеки от тях беше известен във Франция само с по едно име. Една мъничка, непочтителна усмивка цъфва на устните при мисълта за снижения флаг, както се случи във Франция през тази седмица, в знак на почит към тези анархистки настроени беляджии, а самите те сигурно щяха да се спукат от смях пред иронията на факта, че са били тържествено оплакани и почетени с марш, от бившия президент Никола Саркози и настоящия, Франсоа Оланд. Карикатуристите не просто се подиграваха на политиките на тези мъже; те редовно преувеличаваха сексуалните им апетити и смаляваха сексуалните им екипировки. Чудесно е да се види как папа Франциск осъжда ужаса, но си струва и човек да си припомни специалното коледно издание на списанието, наречено „Истинската история на малкия Исус“, в което се представяше фронтално една видимо изумена Мария, раждаща детето си. (Дали папата го е виждал?)

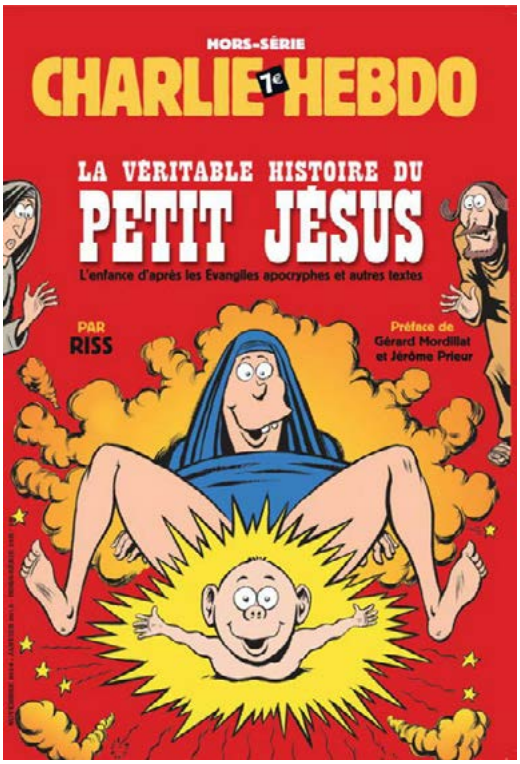

Нито пък само папските пиетисти бяха единствения обект на присмех от страна на карикатуристите. Жорж Волински, на осемдесет години, роден в семейство на полски еврейски баща и тунизийска еврейска майка, предизвика комична суматоха преди две години, когато нарисува плакат – не за някой друг, а за комунистическата партия – в подкрепа на ранното пенсиониране, на който е представен щастливо пенсиониран мъж, сграбчил задниците на две видимо съгласни жени в миниполи. „Животът започва на шестдесет“, гласеше игривият надпис. И все пак Волински, при всичките му провокации, беше жизнеутвърждаващ и широко образован бонвиван, който беше се превърнал в нещо като институция; през 2005 г. той беше награден с ордена на Почетния легион, най-високото френско отличие.

През последните години *Charlie Hebdo* изпитваше доста сериозни парични затруднения. Той се радваше на голямо внимание, но сатиричните списания с радикални мнения са не по-лесни за финансиране във Франция, отколкото в Америка. Все пак Волински и неговите съмишленици представляваха истинския раблезиански дух на френската цивилизация, със своето приемане на човешките слабости и презрението към надутостта от какъвто и да било вид, включително и секуларната надутост, така високо ценена от либерално настроените хора. Списанието обиждаше евреи, обиждаше католици, обиждаше феминистки, обиждаше десница и левица, макар и съюзено с последната – всъщност то обиждаше всички, без да подбира. (Името *Charlie Hebdo* се е появило, на първо място, в отговор на една правителствена забрана, която е прекратила съществуването на една негова предишна версия; то е както изказ на почит пред *Чарли Браун*, така и подигравка с Шарл дьо Гол). Правото на подигравка и богохулство, както и на представяне по смехотворен

начин на всевъзможни религиозни и политически *bien-pensants,* беше основна ценност на списанието – и нещото, поради което карикатуристите бяха убити. Ако бихме представяли действията им под прикритието на един друг вид благочестив чадър, или бихме се опитвали да ги представяме по някакъв особено благороден начин, ние само бихме омаловажили саможертвата им – тъй като единственото, към което те се стремяха, беше наслаждението от простащината.

Сега, когато седмицата най-после стигна до мрачния си край (убийците и някои от техните заложници, взети съвсем не по случайност в един еврейски магазин, вече са мъртви), мислите ни отново се завръщат към неизличимата френска традиция на непокорство, традицията на Зола, поддържана през толкова много актове на насилие и толкова много граждански смутове. „Нищо свято“, беше лозунгът, изписан върху знамето на карикатуристите, които умряха и които, оказа се, станаха жертви на трагичната илюзия, че Републиката би могла да ги защити срещу гнева на фанатичната вяра. „Нищо свято“: в лекотата на ежедневието си, в удоволствието на споделения смях, понякога ние забравяме колко благородно и трудно за извоюване това мото може да бъде.

Източник

Мисловната полиция
Автор(и): Пол Бърман

Принудени да замълчат: как кодексите за вероотстъпничество и богохулство задушават свободата по целия свят

Автори: Пол Маршал и Нина Ший

(Оксфордско университетско издателство, 448 стр.)

I.

Въпреки леко превъзбуденото си заглавие, тази книга е почти изцяло един хладнокръвен и уравновесен доклад за състоянието на човешките права, и нейните заключения допринасят до голяма степен за обяснение на някои от мистериите на нашето време, а именно, все по-нарастващия успех на политически движения с открито ислямски доктрини и радикални програми.

Някои хора може би ще предположат, че самият ислям, древната религия, постановява някаква теокрация[1]. Погледната в такава светлина, енергичността на теократично оцветените политически движения от сегашния момент може и да изглежда нормална, та дори и препоръчителна за нас – един вид подобаващ ренесанс на културна автентичност по различни места в света, които – след като са оставили зад гърба си униженията на колониалната доминация и непохватността на постколониалната ера, най-после навлизат в пост-пост-колониалната ера на завръщането към самите себе си. Движения, които носят етикети като „ислямизъм“, „радикален ислям“ или „политически ислям“, оценени по този начин, биха могли чудесно да премахнат наставките и прилагателните, и просто да възприемат името на самия ислям – един ислям, който е напуснал джамията, за да изпълни още по-свещени задължения в публичната сфера. Но Пол Маршал и Нина Ший възприемат едно друго

1 Форма на управление, при която религиозната и държавната власт са обединени. В буквален превод от гръцки теокрация означава „управление на бога“. Бел. пр.

гледище. И, за да отдадат височайши авторитет на противоречивата си оценка, те са подплатили доклада си за състоянието на човешките права – или може би са го въоръжили – с учени коментари, направени от трима ислямски учени, двама от които са починали наскоро, но и тримата са много изтъкнати.

Ислямските учени са покойният Абдуррахман Вахид, който в един момент беше президент на Индонезия; покойният Наср Хамид Абу-Заид, професор по арабска литература в университета Кайро, докато му се наложи да забегне в странство; и Абдула Саид, емигрант от Малдивските острови, който понастоящем е професор в университета в Мелбърн. И тримата изтъкнати учени аргументират мъжествено и с големи знания, че радикалните ислямски политически движения от настоящия момент представляват, по думите на Вахид, една „екстремистка и перверзна идеология“. Тази идеология не трябва да бъде обърквана с други, по-толерантни и традиционни мисловни течения в исляма, по-съвместими с модерните либерални идеи – като например мирния суфизъм, поддържан от Вахид, заедно с различните хуманистични течения, произтичащи от Златната епоха на исляма от Средновековието. Представяйки гледищата си, тримата учени демонстрират спокойна ерудиция. И все пак ученото спокойствие само повдига един допълнителен въпрос: защо либерално настроените, солидно подготвени от теологическа гледна точка мислители като Вахид, Абу-Заид и Саид, не успяват да над-аргументират крайните и перверзни идеологии в толкова много места по света? Защо либералите и умерените хора не успяват да надвият радикалите? Именно това е мистерията, с която се занимават Маршал и Ший.

Двамата учени са работили в продължение на много години в Центъра за религиозна свобода *Хъдзън* във Вашингтон, и материалите, които са събрали по въпросите на религията и човешките права показват, че в мюсюлманския свят и отвъд него, поддръжниците на радикалния и политизиран ислям са си поставили нова и голяма цел, която изобщо не е мечтателска или утопична. Целта е да се стеснят границите на онова, което е позволено на всички останали да мислят. Начинът за постигане на това е чрез позоваването на свещени табута против вероотстъпничеството и богохулството, заедно с поредица от други табута – „обида срещу исляма“, „поквара на земята“, „борба против Бога“, „магьосничество“ и така нататък.

Радикалните идеолози считат вероотстъпничеството и богохулството за капитални престъпления, които се наказват, според кодекса на шериата, със смърт. Радикалите не очакват всички останали хора да споделят техния ентусиазъм към телесните наказания, но пък настояват останалата част от света да признае вероотстъпничеството и богохулството против исляма като мерзости, които трябва да предизвикват възмущение в сърцето на всеки почтен и безпристрастен човек. И действително, не всички останали се съгласяват с този решаващ пункт. Учените мюсюлмански участници в проекта на Маршал и Ший обясняват, че, от тяхната нерадикална гледна точка, шериата трябва да се разглежда като гъвкав призив към обмислена благочестива моралност, а не като строг кодекс от светски наказания. Нито пък богохулството и вероотстъпничеството карат нерадикалните учени да тръпнат от ужас. Не съществува съгласие по въпроса как да се определят богохулството и вероотстъпничеството. Но пък има дебати. И дебатите са отишли по познатия път. Либералните контрааргументи са били потъпкани с крака. Границите на допустимото мислене са се стеснили. А успехът на радикалите се дължи в значителна степен на един тежък и наблюдаем фактор, който Маршал и Ший се опитват с всички сили да документират. Това е систематичното сплашване.

Радикалите, които са напълно готови да дискутират по обичайния начин, същевременно са готови, в случай че спорът не стигне до съгласие, да го наложат със сила. В страните, в които радикалите са на власт, поставянето в сила попада в ръцете на униформени служители – и това е видима реалност в страни, толкова различни, колкото са ултра-революционната Ислямска република Иран или ултраконсервативната уахабитска монархия от Арабския полуостров[1]. Но полицейското налагане на табутата, свързани с вероотстъпничеството и богохулството, беше част и от режима на Хосни Мубарак в Египет, дори и само защото движението на Свободните офицери на Мубарак, при цялото му самохвалство относно секуларна модерност и демократични аспирации, беше сключило функциониращ съюз с наполовина-толерираното Мюсюлманско братство. В други пък страни, неправителствени милиции – например, Боко Харам в Нигерия – вземат принудата в собствени ръце. Освен това има и най-различни видове насилствени тълпи, както може да се види

1 Тоест Саудитска Арабия. Бел. пр.

по различни места от Западна Африка до Пакистан. И накрая, има и доброволни изпълнители (vigilantes).

Маршал и Ший представят резюме на тези насилствени кампании и техните последствия в около двадесет страни по целия свят, избрани сред повече от четиридесетте страни, чиито населения са основно мюсюлмански. Индонезия, най-многолюдната, си остава до голяма степен толерантно място – както го прави и не чак толкова многолюдното Мали, просто за да се покаже, че гражданските достойнства на Индонезия са нещо повече от местна особеност (макар че точно сега, докато пиша този текст, в Мали избухна гражданска война, този път около етнически, а не религиозни проблеми). Религиозното потисничество е по-тежко по други места, като например Малдивите на Абдула Саид.

Радикалите са фокусирали кампанията си против вероотстъпничеството и богохулството върху няколко категории хора, които Марша и Ший са си дали труда да идентифицират и опишат, започвайки с религиозните малцинства. Едва ли някой ще бъде удивен да узнае, че за християните по различни места от мюсюлманския свят днес е времето на римските лъвове, и че християните масово забягват. Маршал и Ший ни напомнят, че в Судан едно ислямистко правителство разпали гражданска война, отчасти опитвайки се да наложи свирепа версия на шериата върху християните и други не-мюсюлмани от юга, и че по времето, когато войната приключи (макар че насилието изглежда се подхваща отново), са били убити повече от два милиона души от различни вероизповедания.

В Сомалия ислямистите гледат на цялото християнско население като на мюсюлмански вероотстъпници – и това е довело до призив за пълното им унищожение от страна на една от ислямските групи. Християните са били преследвани дори по места, където, говорейки формално, правителството е светско и се предполага да има някакви граждански права. Такъв е случаят в Алжир, където, в отговор на един ислямски призив уж само срещу чуждите християнски мисионери, през последните няколко години правителството е започнало да упражнява натиск върху най-различни християнски дейци, понякога със загатването, че алжирските християни са агенти на чужди сили. В Египет християните изглежда също бягат, може би в голям брой.

Но най-последователното преследване се упражнява върху хетеродоксални[1] мюсюлмански групи като алевитите и ахмадите (които са преследвани дори и в Индонезия), да не говорим за разклонения на исляма като силно потисканите бахайци. И отново, борците на радикалния ислям обикновено окачат етикета на богохулството около врата на което и да било основно ислямско вероизповедание, което се случи да бъде местно малцинство в собствения им регион – сунитите в шиитския Иран, шиитите в сунитския Пакистан и Саудитска Арабия. Разбира се, вече всички са забелязали, че в продължени на много години, почти не минава седмица без репортаж за още едно клане на случайни шиити, понякога в джамии, понякога по време на погребения – и това е гигантска вълна в Ирак, но също и в Пакистан, а напоследък и в Афганистан. Преследването на християни в Алжир се съсредоточава върху алжирските бербери, известни като Кабили, някои от които са християни, макар че повечето са мюсюлмани. Ислямистите в Судан обявиха нубийците за вероотстъпници, което поставя в опасност половин милон души – макар че до този момент все още не се е случвало пълномащабно клане.

[...]

Понякога радикалите държат под око и други части от света – и това, тяхната глобална ориентация, създава нещо принципно ново. Обичайните лидери на исляма от древни времена по правило не са разглеждали отклоненията от шериата в немюсюлманските региони на света като причина за тревога и, по тази причина, не са го правили и радикалите – до скоро. В своята модерна и разпознаваема форма ислямизмът има началото си в 1920-те и 1930 години, с основаването на Мюсюлманското братство в Египет и различни братски движения в други страни – а ислямистите от онези десетилетия мечтаят най-вече за възкресяване на древния свещен халифат в неговите исторически зони. Идеята не просто за възкресяване на халифата, но и за разширяването му в останалия свят е основно миленариатска[2] по-късна идея, достойна за споменаване, но не и за осъществяване.

По-експанзивният вид мислене се появява едва в хода на аферата Рушди от 1988-89, когато аятолах Хомейни и други мюсюлмански ли-

1 Тоест, непридържащи се към основното течение на вярата. Бел. пр.

2 Тоест, принадлежаща към някое от теченията за пришествието на хилядолетно царство божие, независимо дали от християнски или мюсюлмански вид. Бел. пр.

дери отсъждат, че смъртното възмездие за сатанинския акт на писане и публикуване на *Сатанински строфи* трябва да бъде наложено дори на издателствата, публикували книгата, на преводачите, на книжарите, които я разпространяват – в целия свят, включително и в Калифорния, където е извършен обир с взлом и в Япония, където е извършено убийство. Епохата на аферата Рушди, веднъж започнала, никога не приключва. Маршал и Ший обобщават някои от продължаващите ѝ проявления: убийството на Тео ван Гог, холандския кинематографист, в Амстердам през 2004; реакцията срещу датските карикатури от 2005, осмиващи ислямския тероризъм, които доведоха до масови демонстрации, бунтове и подпалвачески атаки, а в края на краищата – до 241 случаи на убийства по целия свят; повтарящите се опити за убийство на датския карикатурист Курт Вестгор, който нарисува най-запомнящата се от тези карикатури (Мохамед с бомба в чалмата), като предполагаеми негови убийци са арестувани чак в Чикаго; реакцията против лекцията на Бенедикт XVI в Регенсбург, Германия, от 2006, която доведе до убийства на християни в Ирак и Сомалия, както и бомбени нападения и обстрелвания на християнски центрове в Газа и палестинската Западна ивица.

И още: реакцията против карикатурата на пророка Мохамед от шведския изкуствовед и артист Ларс Вилкс, която доведе до заговор за убийството му, включващ участието на така наречената „Джихад Джейн„в Съединените щати; реакцията против филма на крайно десния холандски политик Геерт Вилдерс (един от малцината, както посочват Маршал и Ший, който изразяват действителна враждебност по отношение на исляма), в резултат на която е убит холандски войник в Афганистан; реакцията срещу любовния роман на американската писателка Шери Джоунс, включващ една от съпругите на Мохамед, която доведе до ареста на трима мъже в Англия, заради планиран палеж на офиса на издателя (след като *Рандъм Хаус* в САЩ вече беше оттеглил проекта за публикуване на книгата); осъждането на мъж за отправяне на заплахи срещу създателите на комедийната телевизионна серия*South Park,* макар че създателите ѝ вече бяха решили да не осъществяват серията, в която Мохамед трябваше да бъде представен в мечешки костюм; побоят в Осло над Кадра Ноор, норвежко-сомалийска феминистка. И така нататък, и така нататък – тук посочвам само примери за събития, включващи убийства или наранявания на хора, както и такива, при които са били арестувани заподозрени терористи и доброволци.

Случаите, при които артистични или интелектуални презентации са били отменени без да се стигне до насилие или арести, вече са нещо доста обичайно: например изличаването от полицията, чрез пясъчна струя, на уличен стенопис в Амстердам, в който се протестира срещу убийството на ван Гог; отстраняването на произведение на изкуството от лондонската галерия Уайтчапъл през 2006; отмяната на изложба в галерията Тейт; отмяната на една театрална продукция на пиесата на Волтер, *Фанатизъм, или Мохамед пророкът*, в Женева през 1993 (последвана, десет години по-късно, от дребен бунт, когато пиесата беше поставена във Франция); тихото отстраняване на произведения на изкуството от изложението на музея *Метрополитън* в Ню Йорк през 2010 (макар че самият аз се питам как ли Маршал и Ший оценяват амбициозното ново крило на музея, посветено на ислямското изкуство); отстраняването на датските карикатури от научна публикация на университета Йейл, посветена на тези карикатури; отмяната на публикуването в Германия на криминален роман, посветен на темата за убийствата на честта; специалната стая за бягство в случай на нападение, в жилището на една от заплашените карикатуристки, Моли Норис, от *Seattle Weekly*; решението на осемстотин американски вестници да не публикуват карикатура на Уайли Милър. И така нататък.

Най-показателните случаи на сплашване естествено се падат на артисти и публични фигури от Европа, които сами са мюсюлмани или имат мюсюлмански произход – протестантският епископ Майкъл Насър-Али, който премина към християнството, смелият и морално прецизен италианско-египетски журналист Магди Алам, който също е преминал към християнството (от ръцете на самия папа, така че сега второто му име е Христиано); писателката и активистка Аян Хизри Али от Холандия, преди да напусне страната; Некла Келек, германска феминистка от турски произход; Екин Делигьоз, германско-турски политик от Зелената партия; Суад Сбаи, водачката на италианската Асоциация на мароканските жени, плюс прекалено много други хора, които не мога да изредя тук. Повечето то тях са емигранти, които, бидейки принудени да напуснат предишните си домове, сега отново са били принудени да бягат, а понякога да се крият под псевдоними или да търсят защита от полицията. Маршал и Ший цитират и случаи от Северна Америка: кампанията за сплашване на Тарек Фатах и колегите му от реформисткия Канадски мюсюлмански конгрес; заплахите срещу канадската писател-

ка Иршад Манджи; побоят в Канада над родения в Пакистан журналист Джавада Файзи; както и нуждата, дори и в Съединените Щати, да приеме псевдоним и да бъде изключително предпазлив, за високо образования учен от пакистански произход, Ибн Варак, автор на *Девственици? Какви девственици?* (вече сигурно виждате проблема в самото заглавие на книгата му), плюс нейното мазохистично под заглавие, *Защо Западът е най-доброто: защита на либералната демокрация от страна на един мюсюлмански вероотстъпник.*

Бих могъл да продължа, но гледната ми точка би трябвало да е вече ясна. Тези инциденти и нещастни житейски истории са прекалено много, за да могат да бъдат отметнати като някакъв вид странично явление.

II.

Кампанията за преследване на богохулството и вероотстъпничеството междувременно се води и на друг един терен, а именно онзи на законодателството. Петдесет и седем страни по света се присъединиха към наскоро преименуваната Организация за ислямско сътрудничество (ОИС), основана от Саудитска Арабия през 1969. Не всички правителства, участващи в ОИС, са поели в радикални направления, но идеолозите изглежда имат тук непропорционално голямо влияние. През 1990 ОИС предложи дълбока ревизия на Универсалната декларация за човешките права. Новата версия беше наречена „Кайро-декларация на човешките права в исляма“ и в нея се твърди: „Всеки човек има правото да изразява мнението си свободно и по начин, който не противоречи на принципите на шериата“. След което ОИС започна кампания, целяща да убеди ООН да въведе изискването за респект към шериата в международното законодателство.

Струва си да се запита човек защо ли ОИС би трябвало да си дава труд за нещо такова и защо, всъщност, по-голямото радикално движение би трябвало да измества и без това грандиозната си цел от възкресяването на една древна империя към проповядване, насочено към цялата планета? Но всичко това не е чак толкова мистериозно, ако си дадете труда да прочетете някои от класическите произведения на ислямистката литература. „Крайната и перверзна“ идеология не е, както са склонни да допускат много хора, просто призив за завръщане към благочестията и ограниченията на предците. Идеологията е модерна и, както при

много други тоталитарни мании от миналия век, перверзията ѝ граничи с параноя. Учението се основава на една конспиративна теория, според която кръстоносци и ционисти са заговаряли да унищожат исляма в продължение на стотици години – в случая с ционистите, дори още от времето на диспутите от Медина от седми век. Разбира се, не много външни министерства по света, или дори сред страните-основателки на ОИС, ще приемат кръстоносно-ционистката халюцинация в пълната ѝ екзотична светлина. Но, подобно на разляна течност, екзотичната теория е в състояние да проникне в заобикалящата я тъкан от модерни страхове по целия свят, касаещи западната мощ и нейните арогантни навици и намерения.

Маршал и Ший цитират презентациите на служител на ООН с величествената титла „Специален наблюдател на съвременните форми на расизъм, расова дискриминация, ксенофобия и свързана с тях нетолерантност“ – който, от 2003 до 2008, е бил юрист от Сенегал на име Дуду Диен. Специалният наблюдател е бил на мнение, че хората от западните страни, изказващи страхове по повод ислямския екстремизъм, са извършвали някакъв вид расистка атака срещу мюсюлманите. Той се безпокои от „ислямофобията“ – някакъв ирационален страх от фанатизъм, подкрепян от теоретични и идеологически оправдания. От гледна точка като неговата, дори наборът от невинни-или-дяволити карикатури, публикувани в слабо известен вестник в малка европейска страна като Дания, може да изглежда като масивно и мощно ислямофобско оръжие, подобно на империалистическа агресия против света на мюсюлманите – не, не само подобно, а напълно реално оръжие, предназначено да нанася вреда. Изхождайки от това гледище, средновековните паранои за кръстоносци и евреи от седми век могат да бъдат представени като изтънчени изложения от двадесети век, на остатъчни или новопоявили се колониални амбиции. А ОИС откри, че една преформулирана по подходящ начин кампания против богохулството, би могла чудесно да привлече подкрепа далеч извън кръга на мюсюлманските делегации.

ОИС е правила не едно и две предложения към ООН за осъждане на охулването на исляма или „ислямофобията“ – и понякога тези предложения са водили до незадължителни резолюции от страна на различните комитети по човешки права към ООН или дори от Главната асамблея. Маршал и Ший ни казват, че след известно време някои от западните демокрации са започнали да протестират срещу тези резолюции, в ре-

зултат на което са се появили по-интелигентни формулировки от страна на ОИС, в които се осъжда охулването на религията като цяло, привидно без някаква локална грижа за исляма. Или пък резолюции, осъждащи „словото на омраза“ и „презрението“ към религията. Но подлежащите намерения си остават същите.

[...]

Но юридическите въпроси и дори някои от актовете на насилие ми се струват второстепенни в сравнение с едно още по-мащабно явление – а именно склонността, по целия свят, към напълно доброволна автоцензура – навикът да се омаловажават определени теми, считани за чувствителни, или дори отказът да се произнасят определени противоречиви думи, като в същото време се изтъкват претенции за открито и директно говорене. В наше време вероятно вече всички са забелязали мъглата от евфемизми, която обгръща думата „умерен“, когато става дума за ислямистки движения и лидери. „Умерен“ например е някой като Рашид Гануши, ислямисткия лидер на Тунис, който в продължение вече на години говори за „еврейско-масонски ционистки атеистически банди“ и „талмудския сатанински проект“ за „създаване на нов еврейски световен ред, издигнат върху руините на американския западен световен ред“; за когото майките на самоубийците-терористи са „нов образец на жена“; за „унищожаването на Израел“ или, в един по-скорошен план, „заразата Израел“, която според него трябвало да бъде унищожена в най-скоро време.

[...]

Въпросът за автоцензурата далеч не се ограничава само до академични кръгове. Налице е и чувствителният въпрос за това как наймощното сред западните правителства започва да дефинира обхвата на дискусията, и кои форми на изказ трябва да се считат за недопустими. Ето какво пишат Маршал и Ший:

> През 2008 г. Министерството на вътрешната сигурност на САЩ, както и Министерството на външните работи, са инструктирали служителите си да избягват думи като „слафист“, „уахабист“, „халифат“ *и „джихадист“, като обидни за мюсюлманите, ако бъдат използвани от немюсюлмани. По съвета на неидентифицирани мюсюлмански консултанти, думата „*свобода*“* също е била заменена от „прогрес“. *През същата година британският вътрешен министър също е наредил да се избягва фразата „*ислямски тероризъм*“, но пък в замяна е утвърдил изпол-*

*зването на „*анти-ислямска дейност*“. През 2009 вътрешният министър на САЩ също е заменил „*ислямски тероризъм*“ с „*причинени от хора катастрофи*“*

[...]

Картината, обрисувана от Маршал и Ший, е обезпокоителна, но и пробуждаща някои мисли. Движението за човешки права винаги е наблюдавало потисническите правителства. Всеки, който изследва доклада на Маршал и Ший, е в състояние да отбележи, че политическите и религиозни движения, дори и без правителствена власт, също могат да се окажат масивно-потиснически. А онова, което е масивно-потиснически, трябва да бъде изследвано и изобличавано. Освен това докладът повдига някои въпроси, които са трудни за определяне, но все пак би трябвало да ни безпокоят – въпроси, касаещи не само правото да се мисли свободно, но и навикът действително да се върши нещо такова, който се губи много лесно. При това тук става дума не за навици от някакви чужди и далечни места, а именно тук, у нас, в страната на свободните. При всички случаи, ако сте следили резултатите от последните избори в Северна Африка и гражданските войни по различни места из арабския свят, то със сигурност вече сте почувствали, че световната кампания за потискане критиките срещу ислямисткото движение е на път да достигне ново, гигантско и плашещо ниво, далеч отвъд всичко, което сме виждали досега.

Източник

Пол Бърман е влиятелен американски журналист и автор. Книгите му включват широко известни заглавия като *Terror and Liberalism, The Flight of the Intellectuals, A Tale of Two Utopias, Power and the Idealists*, и др.

Изгубеното в превода на либерализма
Автор(и): Даниел Смилов

Преди 25 години един либерален политически модел получи шанс за развитие у нас. Този модел, заложил на достойнството, избора и енергията на отделния индивид (за разлика от традиционното упование на нация, класа и държава), днес обаче е в опасност. Тя идва както от нарастващата гласовитост на неговите опоненти, така и от учудващото неразбиране и догматичност на мнозина негови привърженици.

Враговете на либерализма в България образуват шарена коалиция. На единия край са соц-носталгиците, за които „либерализацията“ от началото на 90-те години сложи край на любимия строй, без според тях да го замени с нещо по-добро. След тях са левите, за които „либералните реформи“ през прехода доведоха до бедност, маргинализация и сериозно разслояване на обществото, при което се загуби идеята за солидарност. След тях биха се наредили по-центристките критици на „либералната неангажираност“ на държавата по отношение на изкуствата, културата и религията, което според тях води до сериозна загуба на ценност и направо до масово оглупяване. И най-накрая – на другия край на спектъра – ще се открият, разбира се, националистите и популистите, които громят индивидуализма и защитата на малцинствата. Напоследък тази линия получи развитие както в борбата на путинофилите срещу „еврогейовете“, например, така и в политическите закачки срещу всеки, който би си помислил, че не е добра идея да се спират линейките за ромските гета.

Ясно е, че с толкова разнородни врагове либерализмът в България има трудна, да не кажем непосилна, задача. Това, което помага за разрешаването ѝ, са основно две неща. Първо, въпреки разнородните критики, *либералната демокрация* днес се е превърнала в основен, безалтернативен модел поне за развитата част от света. Тази демокрация съчетава два принципа: *народовластие (избори, референдуми)* и защита на*конституционализма (правата на човека, разделението на властите, правовата дър-*

жава). Доколкото у нас никой сериозно не предлага отклонение от тези два принципа, споровете, които имаме, са вътре в рамките на самата либерална демокрация. (Това не означава, че в нея трябва да управляват само либерали: напротив, либералните демокрации могат да са и развити социални държави, като Германия, например, както и по-либертариански модели, като САЩ.)

На второ място, като член на ЕС и НАТО, България се включи в общности със силно развита либерална култура. Страната не може да бъде интегрирана пълноценно в тези общности без интернализацията на тази култура: примерът с Виктор Орбан, който се заиграва в ролята на „лошото момче“, ясно показва точно това. Обърнете внимание, тук не става дума за някакъв чужд „либерален“ диктат: никой няма да се занимава с облагородяването на българската политическа култура. Напротив, доколкото самите ние поне от два века насам силно искаме да сме част от семейството на европейските народи, би трябвало да сме достатъчно мотивирани да правим крачките, които ни интегрират по-добре в него.

Част от проблема с интернализацията на базови либерални идеи идва и от тяхното неразбиране обаче. В този текст ще се спра на лявата критика срещу „либерализма“, която го обвинява в липса на социална чувствителност, базова солидарност, грижа за бедните. Че става дума за някакво неразбиране и загубване в превода, става ясно, когато се види, че в много утвърдени демокрации либералите са по-скоро в ляво, или поне в центъра: в САЩ, Великобритания, Германия и т.н.

John Rawls*: *либерализъм и социална солидарност

В много части на Източна Европа се е наложило – погрешно – разбирането, че либерализмът се свежда до комбинация от три възгледа:

– Отрицание на всякакви егалитарни идеи и принципи на социалната справедливост, които надхвърлят формалното равенство пред закона;

– Отрицание на всяка преразпределителна функция на държавата, заради свободата на пазара;

– Отрицание на всякаква държавна намеса в повечето сфери, заради защитата на индивидуалната свобода.

Не е чудно, че представен по този начин, политическият либерализъм започва да губи масова популярност. Тези мантри го представят като радикален социален експеримент, способен да затрие всяка общност. В този смисъл може да се каже, че враговете на либерализма са спечелили

първата голяма битка, като са го свели до една карикатурна форма, непривлекателна за мнозинството.

Дори и бегъл, повърхностен прочит на основните либерални автори на нашето съвремие показва, че нито една от горните мантри не е необходима, а дори може да бъде противопоказна за създаването на един реалистичен либерален модел. За да илюстрирам тезата, в този текст започвам с теорията на Джон Ролс, а по-нататък ще продължа с Роналд Дуоркин, Джоузеф Раз, Кас Сънстийн и др. По-късно ще се върна и към Кейнс и мястото му в тези дебати.

Джон Ролс е безспорно ключовият либерален автор на нашето съвремие. Книгата му *Теория на справедливостта*, излязла през 1971 г., променя коренно характера на политическия дебат в капиталистическите демокрации. Дотогава ключови за времето си либерали като Айзая Бърлин, например, са смятали, че в капиталистическата демокрация са заложени неразрешими конфликти на ценности като този между свободата и равенството, ненамесата на държавата и равните възможности за всички и т.н. Според Бърлин оправдаността на демокрацията като защитник на свободата трябва да се приеме, дори и тя да е в нерешим конфликт с принципите на социалната справедливост. (Между другото, знаменитата разлика между позитивна и негативна свобода на Бърлин всъщност е заемка директно от Хайек. От нея следва: който е за негативна свобода, да забрави за позитивната!)

Ролс е първият, който скъсва с това мислене, и се опитва да обосновe *справедливостта* на основните институции на пазарната демокрация. За него не е достатъчно само, че тези институции водят до обществено развитие и дават свобода на действие на индивида. Защо това е така? Защото, ако хората ги смятат за по принцип несправедливи, тези институции или не биха били приети или гражданите биха се разделили с тях при всеки удобен случай. Основната цел на Ролс е да покаже как всъщност *всеки по собствена воля* би избрал институциите на пазарната демокрация, ако тези институции действат съобразно два сравнително прости принципа.

Първият е защитата на *свободата (разбирана като негативна свобода — ненамеса от някой друг в собствените ви работи)*: всеки трябва да се ползва с възможно най-широкия кръг от свободи, съвместим с този на всички останали. Вторият принцип е на *равните възможности* и е по-интересен за нашата дискусия, защото директно отхвърля и трите мантри, изложе-

ни по-горе. Според един от неговите елементи (който се нарича принцип на допустимата разлика), всяка политика, водеща до задълбочаване на социалните и икономическите неравенства и различия, е оправдана и приемлива само доколкото е от полза и за социално най-слабите в дадената общност. Разбира се, този принцип не води до материално или социално равенство, но той *отхвърля идеята, че всеки резултат, до който пазарът достигне, е приемлив*. Казано просто, от принципа на разликата следва, че една общност не може да забогатява като цяло за сметка на някои свои членове, както и не може общото забогатяване да не е от полза за тези, които са материално най-зле.

Според Ролс никой разумен човек не би отхвърлил една пазарна демокрация, която съблюдава двата принципа на справедливостта, стига хората да се абстрахират от конкретната си социална позиция. Така, ако бъде поставен зад едно було на незнание (*veil of ignorance*), което да скрива информацията за конкретното му материално състояние и талант, *всеки* рационален човек би избрал модела на Ролс, за да защити интересите си. Въпреки че една такава ситуация е хипотетичен мисловен конструкт, тя не е много по-различна от приемането на дългосрочни конституционни правила в една общност: всеки би действал така, че да защити своите интереси, в случай че късметът му изневери и се окаже в групата на губещите и социално слабите.

Теорията на Ролс показва, че може да има силни *либерални аргументи, базирани на социална справедливост*: освен чисто икономически аргументи за ползата от образованието за икономическия растеж, трябва да се вземат под внимание и изискванията на справедливостта в подобни конфликти по доходите. Ако политиците по-често правят това, между тяхното говорене и обществените настроения няма да зее все по-разширяваща се пропаст.

И още нещо, Ролс ни кара да се замислим за тези, които наистина са материално най-зле. У нас части от средата на обществото (юристи, учители, лекари, журналисти и т.н.) традиционно се представят за най-ощетени или загубили от прехода. Това не е особено трудно, тъй като тези групи имат ресурси, достъп до медии, образование, за да изложат по убедителен начин аргументите си. Това са и групите, които най-много се сравняват със своите събратя в много по-развити общества, поради способността си да пътуват и наличието на информация. Все пак, едва ли тези групи са сред най-нуждаещите се за задействането на Ролсовия

принцип на допустимата разлика обаче. Все пак да не забравяме, че сме общество на гета и трайно маргинализирани малцинства. В този смисъл принципът на различието е един разумен ограничител на егоизма на средния избирател, който иска и ще иска все по-сериозно преразпределение в *собствена* полза.

Политически поуки

Мнозина български либерали се самоизолират и поставят в сектантска позиция, твърдейки, че единственото политическо решение, което либерализмът познава, е пазарът. Да, безспорно ефективността и свободата на пазарните решения трябва да се използва максимално, да се създава широка социална база от предприемачи, средна класа, хора, независими от обществеността преразпределение. Но решенията, които се предлагат, трябва да бъдат атрактивни и за останалите: те също трябва да са убедени, че политическият модел се отнася с уважение към техните права и интереси. Ролс дава не само език, дава и механизми за създаването на общество, чиято справедливост не е непрестанно поставяна под въпрос. А едва ли някой се съмнява, че в момента ние не сме такова общество.

Основният извод, която Ролсовата философия налага, е, че едно легитимно управление изисква загриженост и подобряване на ситуацията на тези, които са най-уязвими, най-слаби в обществото. Сравнете това с познатата мантра: „първо обществото трябва да забогатее като цяло и едва тогава да се подобрява положението на тези, които са най-зле“. За Ролс двете задачи трябва да се решават едновременно, да няма изпаднали зад борда. Възможно ли е това? Опитът на развитите демокрации, към които се стремим, доказва че е възможно.

Въпрос на политически дебат е как най-ефективно да се решават тези задачи едновременно: каква да е данъчната система, какъв да е доходът на най-слабите, какви да са стимулите за предприемачите и пр., и пр. Важното е обаче, че всеки политически модел, който претендира за елементарна справедливост, трябва да има отговори на тези въпроси. Либерализмът определено ги има, но част от тях са се загубили в превода му на български.

Материал на портал „Култура“

Източник

Даниел Смилов е юрист и политолог, специализиращ в областта на конституционното право. Той е програмен директор в Института за либерални стратегии, София, гост-лектор по Сравнително конституционно право в Централноевропейския университет, Будапеща и асистент-професор по политическа теория във Факултета по политически науки към Софийския университет.

Коментари (2)

- 28-12-2014|**Златко**

Без да съм специалист в тази област ми се струва че би било полезно да се прави и у нас понятийното разграничение, което е утвърдено на Запад – тоест да се прави разлика между класическия либерализъм, който е *социално-политическа философия*, и модерната, *предимно икономическа доктрина*, позната под ПРИБЛИЗИТЕЛНО същото име (НЕО-либерализъм). Дребната, но достатъчна разлика се състои в представката „НЕО“, която обикновено се поставя пред ВТОРИЯ, тоест модерен вид либерализъм. Има, значи, разлика от земята до небето между просто „либерализъм“ и „неолиберализъм“. Повтарям, първото е обществено-политическа философия, свързана и идеята за*върховенството на индивидуалните права* като единствена гаранция за свободата в обществото, докато второто е икономическо-философска доктрина, свързана с убеждението за *върховенството на пазарната свобода* като гаранция за индивидуалната свобода. За съжаление и двете неща са получили названието „либерализъм“, което води до огромно объркване сред неспециализираната публика и в далеч по-общо-образовани общества от българското. Нищо чудно, че у нас, когато се произнесе думичката „либИрал“, хората обикновено си мислят „либИраст“. Знак на времето, предполагам, но все пак би било хубаво, ако поне в тесните граници на този форум малко по

малко започне да се разпространява разбирането, че нещата, за които говори тук Даниел Смилов, всъщност са две, и то две РАЗЛИЧНИ неща, а не просто едно и също нещо под две различни названия.

- 04-01-2015|**П. Шуликов**

Мисля, че причина за упадъка на нашето общество не е перманентният (поне от „Венецианският търговец“ на Шекспир насам) конфликт между Колберовия монетаризъм и доктрината „лесе-фер“, между мизантропичния държавно-капиталистически диктат на Сталиново-Хитлеровата планова икономика и Кейнсианския хуманизъм. Причината за този очевиден упадък е дълбоко нравствена. Скудоумният „герой на нашето време“ е склонен да надценява парите, дори демонстративно да се кичи с тях като пиян сватбар от времето на безметежния „соц“. Още Шекспировият евреин Шейлок обаче успява да осмисли символната същност на медията „пари“, като залага проникновено на нещата, означавани от тях. Ако откраднатите от някого пари тутакси отнемаха и по един пръст от ръката му, той би се съпротивлявал доста по-радикално срещу кражбата. Най-вероятно би го осенила склеротичната догадка, че са му отнети „кървави“ пари. Телесната санкция е единствено осезаемото предупреждение за буквалния мозък. В него като че ли най-вече е прицелено клишето на Маклуън „медията е посланието“...

Справедливостта не е в равното имане, още по-малко – в равното нямане, справедливостта е в равния достъп, ако щете – и до второто. Изборът е личен. Все пак, да не забравяме предупреждението на С. Михайловски, че богата държава се прави именно от богати хора.

На въпроса. Тридесет години преди книгата на Д. Ролс К. Манхайм пише „Диагноза на нашето време“. Там по повод на социалната справедливост той „вика духа“ на войнствуващата демокрация. Казва това в емиграция, разбира се – на монархическия Албион, където някога Френската република е принудила гражданина на републиката Русо да търси подслон (той специално – при Д. Хюм)!

Ако по моя вина не е станало съвсем ясно, твърдя, че казаното от Д. Смилов е отдавна вярно. Само дето все по-натрапчиво си мисля, че като никога днес трябва да си спомним за атрибута „войнствуваща“, с който Манхайм доукрасява иначе и сама по себе си красивата дума „демокрация“.

Ангела Меркел се изправя пред руския мечок в битката за Европа
Автор(и): Тимъти Гартън Аш

През 2014-та битката за бъдещето на Европа се провеждаше между двама лидери: руския президент Владимир Путин и германската канцлерка Ангела Меркел. Контрастът между тях едва ли би могъл да бъде по-остър. От една страна – руският мъж: мачо, милитарист, човек, практикуващ изкуството на голямата лъжа в съветски стил (Руски войници в Крим? Какви войници?), изпълнен с негодувание пост-имперски националист, който в една скорошна пресконференция сравни Русия с притиснат в ъгъла мечок. От другата страна – германската жена: привърженичка на постепенното развитие, тихо и ясно говореща, търсеща консенсус, най-силна в икономическата власт, търпеливо направляваща една бавна, търсеща суверенност, многонационална европейска костенурка. Методите от 19-ти век срещу онези от 21-ви; Марс, богът на войната, срещу Меркурий, богът на търговията; пушки срещу масло. В хода на първата половина на 2014 мечокът изглежда водеше, но сега, когато руската икономика се намира близо до точката на топене, все пак изглежда, че в края на краищата ще спечели костенурката.

Меркел отдавна е призната като водещата политичка в Европа, но тази година, по време на кризата около Украйна, тя стана и нейната водеща държавничка. Продължавам да се отнасям скептично към начина, по който тя подходи към кризата на еврозоната, но мога само да се възхищавам от начина, по който се обърна към възвръщането на войната на европейска земя, на стотната годишнина от 1914.

В началото на тази година германският президент Йоахим Гаук, един източногермански протестант, пое апела, отправен от други европейци към Германия, да поеме повече отговорност и водаческа позиция в Европа, В хода на годината самата Меркел, източногерманска протестантка, отговори на този апел. Източната част от Европа е нейният свят. Тя я чувства в костите си. Тя я разбира.

Едно от ранните влияния върху нея е била учителката ѝ по руски език. Като ученичка тя е печелила източногерманската Олимпиада по руски език. На стената в офиса ѝ виси портрет на Софи фон Анхалт-Цербст, померанската принцеса, която по-късно става императрица Екатерина Велика на Русия. Тя може да разговаря с Путин на руски, както и той може да разговаря с нея на немски.

И двамата са били в Източна Германия през 1989 – той като офицер от КГБ, тя като млада научна работничка – и поуките, които са извлекли от това, са диаметрално противоположни. Във вътрешната политика тя изглежда като перфектен тактик, маневрирайки в една или друга посока, безжалостна също като Екатерина Велика, когато става дума за предизвикателства срещу властта ѝ. Но при тази европейска криза на преден план излязоха две дълбоки, лични обвързаности на протестантския източногерманец от нейното поколение: онези към мира и към свободата.

В мощна реч, произнесена в Сидни миналия месец, тя осъди онова, което Путин върши в Украйна, позовавайки се на съвместния опит, от който двамата водачи са извлекли толкова различни поуки: „Кой би повярвал, че двадесет и пет години след падането на Берлинската стена... нещо подобно би могло да се случи по средата на Европа? На старото мислене, подчинено на представата за сфери на влияние, при което международното право се тъпче с крака, не може да се позволи да надделее.“

По-рано в същата реч тя представи и размисли върху поуките от 1914. Тя е мислила дълго и сериозно върху аргументите, изтъквани от историка Кристофър Кларк в „Сомнамбулите“, неговия майсторски разказ за това как Европа се катурва в Първата световна война. Ако европейските водачи са се отдали на сомнамбулизъм преди 100 години, то днес те трябва да научат уроците на историята и да се пробудят за настоящата опасност. Ето защо тя е разговаряла с Путин повече от всеки друг световен водач: 35 телефонни разговора през първите осем месеца от тази година, според цифрите, публикувани от Кремъл. (Показателно е също, че тя е световният водач, с когото най-често е разговарял и американският президент).

Както тя никога не се уморява да повтаря, стратегията ѝ се основава на три основни неща: подкрепа за Украйна, дипломация с Русия и санкции, за да се докара Путин на масата за преговори. Да се види как

Германия сочи пътя към икономически санкции срещу Русия е нещо изключително. През ранните 1990 години аз написах една история на Остполитиката на Западна Германия, чиято връхна точка е германското обединение – и първата заповед на тази Остполитика е, че търговията с Изтока трябва да продължава винаги. Днес Германия има по-голяма търговия с Русия от която и да било друга европейска сила. Нейните енергийни, машиностроителни и други ориентирани на Изток бизнеси съставят мощно лоби, не на последно място и в собствената Християндемократическа партия на Меркел. И все пак тя успя да ги поведе със себе си по пътя на санкциите.

Разбира се, Путин и руските сепаратисти от източна Украйна ѝ помогнаха, особено със свалянето на един малайзийски въздушен лайнер през юли. Но, за разлика от случая с еврозоната, тук тя поведе, а не просто последва, германското обществено мнение. Тя се изправи срещу така наречения Putinversteher – тоест хората, които „разбират“ действията на Путин до такава степен, че са почти склонни и да ги извинят. Тя изказа по-мащабните аргументи, от гледна точка на европейската история – и те получиха отклик. Бях особено впечатлен от едно интервю с шефа на германска машиностроителна компания, чийто износ за Русия е бил смален приблизително наполовина след налагането на санкциите. И все пак този германски индустриалец ги поддържа: „Ако [Невил] Чембърлейн беше наложил някакви санкции срещу Хитлер, нещата може би щяха да се развият другояче. Както Хитлер, така и Путин са имали своите Олимпиади, но след собствената си Олимпиада Хитлер е тръгнал на война.“

Нещо повече, тя защити мощно идеята за санкции сред по-неохотните членове на ЕС, особено Италия, но също и пред по-малките европейски страни, където Русия упражнява силно влияние. Нека припомним, че формалният председател на Европейския съвет е бившият полски премиер-министър Доналд Туск. За европейската история е забележителен деня, в който един поляк се обръща към Русия не просто от името на Европа, но и с цялата икономическа и политическа тежест на Европейския съюз зад гърба му. Туск е доверен съюзник на Меркел. Всички знаят, че всъщност тя е реалният европейски председател. В речта си от Сидни тя отново подчерта жизненоважното значение на това, европейските държави „да говорят с един глас“.

А освен това тя имаше и късмет – съществен атрибут за всеки успешен държавник или държавничка. (Не мога да се накарам да изпиша фразата „държавна личност“[1].) Без впечатляващия спад при цените на петрола тези санкции, които все още са частични, а при това не се подкрепят от Китай и други важни икономически партньори на Русия, те едва ли биха имали това драматично въздействие.

Битката за Европа далеч не е приключена. В самата Русия задълбочаващата се икономическа криза едва ли ще се трансформира задължително в някаква по-сговорчива политика. Не съществува нещо такова като пътна карта към един пост-путинов режим. Притиснатият в ъгъла мечок може и да замахне с лапа. По окървавените поля на източна Украйна все още съществува риск от поредица погрешни преценки в стил 1914, които биха могли да доведат до ескалация. Руски военни самолети вече прелитаха през въздушното пространство на балтийските членове на НАТО.

Член пети от устава на НАТО казва, че атаката срещу един член означава атака срещу всички, но какво всъщност в 21-ви век означава думата „атака“? Както ни припомни предполагаемата севернокорейска атака срещу компютърната мрежа на Сони, кибер-атаките не приличат ни най-малко на униформени пехотни дивизии, маршируващи срещу някоя добре обозначена граница. Какво би се случило, ако Путин изпрати още малко неидентифицирани „малки зелени човечета“, които да предизвикат смут сред руските малцинства в балтийските държави?

И така ние все още живеем в смутни времена, а 2015 може да ни донесе дори още по-големи предизвикателства. Но с приближаването на края на 2014, самият аз не се съмнявам ни най-малко, че Ангела Меркел е държавничката на изминалата година.

Източник

1 Закачка с онзи вид западна политическа коректност, който изисква да се използват или стриктни форми на полово-ориентираните езикови форми („колега – колежка“, „професор – професорка“, „държавник – държавничка“, и т. н.), или полово-неутрални такива (в случая това би била малко изкуствената конструкция „държавна личност“, която очевидно звучи прекалено смешно за професор Гартън Аш). Както може би някои от вас са забелязали, преводите в „Либерален преглед“ се придържат сравнително строго към този специфичен възглед за равенството на половете при използването на езика. Бел. пр.

Тимъти Гартън Аш (род. 1955) е британски историк и автор на осем книги по „история на настоящето“, проследяващи развитието на Европа през последния четвърт век. Той е професор по европейски студии в Оксфордския университет и старши сътрудник към института Хувър в Станфордския университет. Негови есета се появяват редовно в New York Review of Books. Професор Гартън Аш пише седмична колонка за The Guardian. Той също пише за New York Times, Washington Post, Prospect magazine и Wall Street Journal.

Животът не е честен
Автор(и): Златко Ангелов

(и защо Краси Дамянов заслужава повече от балада)

„Хабара не знаеше дали нейните истории са истински или измислени или наполовина истински и наполовина измислени. Нямаше как да познае. Струваше му се, че в разказите ѝ бяха омесени реалност и хипотеза, наблюдение и чиста фантазия. И тъкмо заради това Хабара им се радваше като дете и много-много не задаваше въпроси. Какво значение имаше в края на краищата дали бяха лъжи, истина или някаква сложна плетеница от двете?“

Харуки Мураками, „Шехерезада“

Красимир Дамянов
е роден на 25.03.1948 г. в София. Като студент заминава за Хавана, където учи в продължение на една година. Завършва строително инженерство в ИСИ (1974), работи на строежа на Аспаруховия мост във Варна, в Националния институт за паметниците на културата. Първият му сборник с разкази „Защо няма бог“ излиза през 1981 г. Известно време живее на свободна практика във Варна, работи като редактор в издателство „Български писател“. С втората си книга „Дяволски нокът“ (1985) става член на Съюза на българските писатели, чийто председател иска изключването му три години по-късно заради публично антипартийно изказване. Поканен от Валери Петров и Христо Ганев, Дамянов започва работа в Студия за игрални филми като редактор и главен редактор на „Колектив 64“, но през 1989 г. е принуден да напусне за „намеса в творческите планове на колектив 64“ и „налагане на продуцентски принципи и материална отговорност“ — обвинения, които скоро ще бъдат отправени към повечето от работещите в областта на изкуството в държавния сектор. През същата година излиза и книгата му „Приказки за злояди деца“, след която практически изчезва от литературната сцена. Става шофьор на такси, после емигрира в Испания. От 1990 г. живее в Мадрид, реставрира стари сгради, а от 2004 е стопанин и уредник на културния клуб-хотел „Артхостал“ в Барселона. Романът „Дневникът на една пеперуда“ е написан на испански език. [Дотук цитатът е от сайта за литература на издателство LiterNet, от където не става ясно през коя година е написана биографичната справка. Моето допълнение от 2014:]
El Diario de una Mariposa излиза на български в превод на автора през 2008 (София, Факел експрес). Четири години по-късно Сиела публикува продължението: романа озаглавен „Студентът по хармония“ с подзаглавие „Балада за Виктор Пасков“. През 2009 същото издателство отпечатва сборник под надслов „Къщата на обесения“, където са събрани разкази от първите две книги на Дамянов, издадени през 80-те години, „Защо няма бог“ и „Дяволски нокът“. Дамянов е поканен да преподава в летния Созополски семинар за млади автори на Фондация Елизабет Костова през май 2012. Откъси от неговия ръкопис „Испания“, третия роман от трилогията „Дневникът на една пеперуда“, излизат през 2014 в електронното издание Fakel.bg.

През лятото на 2014 се запознах чрез Фейсбук с Красимир Дамянов, български писател, за когото не знаех почти нищо, въпреки че сме почти връстници. (Пълно признание: вината за това е изцяло моя.) Преди 1989 изобщо не бях чувал за него, а след 2010 името му започна да се споменава от приятели-писатели. Срещах го и в Интернет. През 2012 беше преподавател в летния семинар по творческо писане в Созопол, организиран от Фондация Елизабет Костова. Дамянов също не ме познаваше (вината за това пак е моя), докато не му изпратих първия си имейл...

Българският литературен контекст

В своя обзор на българската литература между 1989-2004,[1] Александър Кьосев пише: „... някои от най-обещаващите автори емигрираха – както буквално, така и метафорично. ... Имам усещането, че не става дума толкова за писане на чужд език, колкото за отчаяно бягство от българския. Някои от най-радикалните пишещи от поколението на 80-те в страната, например Владислав Тодоров и Иван Станев (които така и не станаха достатъчно известни и определящи за поколенията след тях) не демонстрират дори желание да бъдат поне превеждани на български. ... От известните ми на мен единствен Любомир Канов продължава да пише на български, но отместените му текстове са всъщност извън езиковия, стилов и литературен контекст на страната: това е друг български език. Мнозина мълчат: в Испания Красимир Дамянов не пише, в САЩ неизпълненото литературно обещание Анри Киселенко – също. Има и такива, които няма защо да бягат от българския, тъй като чуждият език вече не им е чужд, а е роден и интимен – Илия Троянов и Ружа Лазарова от самото начало пишат на немски и френски. Но макар че успяха да си създадат някакво име в Германия и съответно във Франция, те някак не могат да го направят в България: дори когато биват старателно преведени на български, те не се превръщат в литературни събития и остават малко четени тук.“

Като се прибрахме у дома, изчетох всичко, което Краси ми беше сложил в чантата: „Приказки за злояди деца“, „Къщата на обесения“, „Дневникът на една пеперуда“ и „Студентът по хармония“. Препрочетох, може би за четвърти път, „Балада за Георг Хених“ (София – Български писател, 1987), книгата, която постави приятеля на Краси, Виктор Пасков, на

1 http://mediatimesreview.com/april05/Kiosev.php, посетен ноември, 2014

едно от най-високите стъпала на читателския интерес в България. В електронното списание Fakel.bg намерих практически цял каталог на Красимир Дамянов: разкази, приказки за деца, интервюта с него.[1] Но не и литературни анализи на творчеството му. Там започнах да следя откъсите от „Испания“, третата част на трилогията. Написани са задъхано, в надпревара с времето, и ако началото им е там, където свършва „разказът за Виктор“ – а с него свършва и българското битие на Краси – краят им не е планиран. Или, казвам го без излишна патетика, планът на този роман е извън властта на неговия автор.

Каквото и заглавие авторът да избере за своята трилогия, когато я публикува, за мен точното ѝ име е „Трилогия за Красимир Дамянов“.

Глобалният локален литературен контекст

Норвежкият език се говори от около пет милиона души, а на норвежки публикуват проза около сто норвежки писателя. До преди 2014 година не знаех нито едно име на норвежки писател, с изключение на класиците Хенрик Ибсен и Кнут Хамсун. Но през 2014 американското издателство Архипелаго и английското Харвил Секър публикуваха на английски първите три тома от шесттомния роман Моята борба на Карл Уве Кнаусгаард.

Карл Уве почти мигновено се превърна в световна сензация. За него писаха най-маститите американски критици от *The New Yorker*, *New York Times* и *Los Angeles Review of Books*. А известното с фундаменталните си писателски интервюта с най-големите автори в англоезичната литература, *The Paris Review*, помести обширно интервю с него в блога на Джеймс Барън на 23 декември, 2013.[2] Очевидно е било нетърпението на редакцията, известна със своя консервативен дух и улегналост, да не пропусне да участва в раждането на една необикновена звезда.

Какво се беше случило?

Кнаусгаард беше се превърнал в сензация у дома си още през 2009, когато в Норвегия излизат първите три тома от автобиографизирания му роман, предизвикателно озаглавен както известната книга на Хитлер. Следващите три се появяват през 2010 и 2011 и цялата книга става истински издателски феномен: в една държава с едва пет милиона жители, издателят на Моята

1 http://www.fakel.bg/index.php? page=search, посетен декември, 2014

2 http://www.theparisreview.org/blog/2013/12/26/completely-without-dignity-an-interview-with-karl-ove-knausgaard/, посетена през ноември-декември, 2014.

борба (*Min Kamp*, Oslo, 2009-2011), книга от общо 3,600 страници, продава до края на 2011 450,000 копия.

Кнаусгаард е роден на 6 декември, 1968 и публикува първия си роман, Извън света, когато е на 30 години. Вторият му роман, Време за всичко под небето, се появява през 2004, и го нарежда между водещите съвременни автори в Норвегия. Пет години по-късно той публикува първия том от Моята борба, където описва последните години от живота на баща си и неговата смърт. Цяла Норвегия заговаря за книгата, защото в нея събитията от живота на семейство Кнаусгаард са описани в пълни подробности и „героите“ носят своите истински имена. А това е в разрез с един от основните морални императиви на норвежката лутеранска култура: да говориш публично за това какво става в семейството ти е срамно и непочтително.

Игнорирайки острата публична реакция, Кнаусгаард продължава да пробва границите на тази фундаментална социална норма като в следващите томове разказва за себе си, двата си брака, психичното заболяване на втората си съпруга, проблемите, които има с отглеждането на децата си, собствените си всекидневни преживявания, страхове и терзания. Още след втория том, авторът влиза в остри пререкания с брат си и майка си, на която забранява да чете останалите книги. Журналистите като хищни птици се втуват да интервюират членовете на неговото семейство. Книгата, авторът и семейството се превръщат в сензация, където моралният дебат придобива размерите на публичен скандал.

Нищо обаче не е в състояние да спре проекта на Карл Уве, който в течение на три години пише всеки ден по 20 страници със сух, неметафоричен език, описвайки минута по минута времето на живота си с педантизъм, който, както казва неговата американска издателка, стига до изречения от рода на „След това аз изчегъртах с нокът засъхналата сапунена пяна върху огледалото.“ Героят е писател, който стои у дома с децата си, и съществуването му, следователно, би трябвало да изглежда тривиално или маловажно. Вместо това и въпреки че прозата му в течение на десетки страници може да се стори на повечето читатели неимоверно скучна, в книгите е вложено почти религиозното чувство за неотложност. И понеже е писана със спонтанна, всекидневна духовна енергия, дори зашиването на скъсания детски чорап звучи като обета на някой, който непременно иска да прави добро. „Моята борба рисува пред читателя портрет на човек на перото, чийто почти донкихотовски замисъл да разкаже как се бори с живота и

изкуството в тяхната цялост го обсебва, изпепелява и хипнотизира – в буквалния смисъл на последния глагол – и по такъв начин го прави свободен,*“ пише есеистът Джонатан Калахан в уебсайта ММ.*[1]

Този тип писане повдига два съществени въпроса: за жанра на книгата – автобиография, роман или автобиографизиран роман – и за моралния статус на писателя.

Норвежкото издателство определя книгата като роман, но американското се е въздържало да ѝ сложи какъвто и да е жанров етикет. Само втората книга има авторово заглавие: „Влюбен“, останалите се появяват като „Моята борба: книга 1, книга 3 и т. н. до 6“. От книгите на неживите писатели, оставили ни подобни огромни опуси, В търсене на изгубеното време на Пруст се състои от седем отделни тома, които са издавани като романи със собствени заглавия. Но Пруст никога не е смятал, че създава роман със своя специфична структура, нито е признавал открито автобиографичността на своя наратив, освен че на две места в книгата му се споменава името Марсел; неговите основни герои носят измислени имена и са всъщност прототипи, а не реално съществували личности. В своята чудесна студия Библиотеката на г-н Пруст, неговата изследователка Анка Мълщайн, убедително показва, че Пруст е създавал характерите си, ползвайки за прототипи герои от произведения на авторите, които е четял и обичал. Тя стига до там да твърди, че „Пруст изглежда е бил неспособен да създаде характер без да сложи книга в ръцете си.“ Общо 200 са героите в неговото В търсене и те, според нея, произтичат от текстовете на 65 писателя.[2]

Съвсем друго нещо обаче е да пренесеш хората, с които живееш, върху страниците на своя ръкопис, да го издадеш и да наречеш книгата роман. При това, за разлика от уникално елегантния и съзнателно рафиниран език на френския класик, шесттомникът на Кнаусгаард е написан на всекидневен жаргон, в който няма цензура върху мръсните думи.

Харуки Мураками, с неговия тритомник *1Q84*, оправда прозвището си „култов романист“ като изцяло съчини героинята си и сюжета по напълно класическите правила на романа, въпреки че прозата му не може да се нарече другояче освен пост-постмодерна. Същото може да се каже и за *2066* на Роберто Боланьо.

1 http://www.themillions.com/2013/06/devoutly-to-be-wished-karl-ove-knausgaards-consummation.html, посетен декември, 2014

2 Anka Muhlstein, *Monsieur Proust's Library*. New York, Other Press 2012

С една дума, аналогиите са нещо красиво и в повечето случаи полезно, но нека засега ги оставим настрана. В центъра на моето внимание е изборът на норвежкия писател да опише своя живот такъв какъвто е, при това след като е преживял едва половината от него (Кнаусгаард е бил 40-годишен, когато се е заел с този свой изтощителен и, по собствените му думи, тотално изчерпващ творческите му сили проект.)

В морално отношение мен ме вълнуват два проблема. Единият е социален и някак очевиден поради реакцията на общността, в която се случва живота на писателя и книгата му, другият е професионален.

Общността реагира по два начина. Близките, които са станали без свое знание и съгласие герои в една книга, която с клинична – напълно лишена от оценъчност – студенина ги описва с всичките им слабости, болести, дребнавости, страхове и мании, са възмутени и отхвърлят произведението като неморално.

Непознатите на семейството читатели, които по правило обичат да гледат в чуждите спални през дупка в стената, умират за клюки и зрелища, дори злорадстват над чуждите проблеми – независимо, че в повечето случаи съчувстват на човешката болка – изпадат във възторг и с парите си дават своя глас в полза на книгата. Вроденото ни воайорство е може би най-силния мотиватор да четем книги и участваме в социалните медии.

Професионалистите сме смутени от феномена: поява ли е това на нов жанр, нов стил на писане, трябва ли да бъде поощрено и тълкувано като някакво развитие на литературата или е литературна измама, която ще се забрави с отшумяването на скандала? В края на краищата става дума за лесно писане. Може би най-лесното. Всичко, което става около тебе – от паяжините в ъглите на стаята и прокапалото олио на пода в кухнята до гънките на чаршафите и отвитото бедро на жена ти – е пред очите ти и ти просто го записваш без да напрягаш въображението си. Каквито и високи морални цели да преследваш с такова писане, то ти дава предимство пред колегите ти, които съчиняват сюжети и градят характери с въображението си. И най-важното: къде е тук обобщението, къде е голямата метафора за живота и човешкото състояние? В такава проза липсва супер-нивото, няма я поетичността – освен ако не смятаме, че животът съдържа поезия сам по себе си.

Разбира се, темата за авторовото присъствие, в който и да било сюжет, е безкрайна и сложна. Но тук не става дума за разказ от първо лице

или за роман, в който случки от живота на писателя са вплетени като епизоди в конфликтите на неговия измислен сюжет. Тук всички характери са заснети едно към едно, като със скрита камера, която ги следи във всяка минута от тяхното всекидневно съществуване. Несъмнено всеки артист, за да бъде добър артист и се чувства свободен пред публиката (а писателите са артисти със словото), притежава по-голяма доза нарцисизъм и ексихибиционизъм от хората, които не са артисти. Но в случая с Кнаусгаард изходната позиция на автора е, че неговият живот е важен, значителен и необходим на литературата. И демонстрирането му е морално оправдано в името на някаква – новаторска? – художествена цел, която е неясна дори на самия писател.

В историята на изкуствата, феномени от този род са били посрещани или с прекомерен възторг, или със снизходителен скепсис, като и двата лагера са привеждали „убедителни“ доказателства в полза на своето отношение към отклонението от традицията. Обикновено скептиците са били опровергавани от еволюцията на литературата, а почитателите са намирали начин да вместят феномена в рамките на променливите стандарти, с които мерим литературния канон. Но това е ставало само в случаите, когато първооткривателят е бил последван от еднакво талантливи, да не кажа гениални, проекти. Рабле във Франция е първосъздател на романовата форма преди почти пет века, но в края на 16 век Сервантес в Испания я преоткрива по независим начин и най-сетне, след още почти цял век, Лорънс Стърн в Англия отново ползва същата структура за своя Животът и мненията на Тристрам Шанди. И ето че в течение на вече четири века, спонтанно или по академични причини, ние ползваме тяхната форма като стандарт за романа. Независимо дали са продукт на френската, руската, испанската или немската социална действителност, всички големи романи приличат по структура на тези първи три. От стилистична гледна точка, най-устойчивата характеристика на романа е героят, чиито приключения създават сюжет с иносказателно значение. Разказаната история има смисъл или смисли далеч отвъд самата себе си. Значимостта на това супер-ниво определя стойността и дълговременността на конкретния роман.

В бързотечния 21 век литературната общност посреща феноменът Моята борба с неумерено любопитство и профилактична неутралност. Всеки тежък критик или популярен книгоблогър отчита личното си емоционално състояние от прочита на книгата, което е обикновено дълбоко и тревожно, но

повдига и някои от сериозните морални и професионални въпроси, които и аз дискутирах по-горе.

Самият автор е обект на нескрито любопитство. В многобройните си интервюта Кнаусгаард се показва като човек песимист, който се самоподценява и дори срамува от неспособността си да обясни защо е написал точно такава книга. Излиза сякаш я е написал, за да покаже колко неговият живот е всъщност незначителен, колко му е невъзможно да го контролира и колко озадачен е самият той от това, което се случва. Дали обаче норвежците не са всички такива: сдържани, затворени в себе си, с пуритански морал и хипертрофирано чувство за срам, примирени със своята греховност и, в края на краищата, трагично самотни? Такива хора са склонни към философско себевглеждане не за да се променят, а за да се разберат. Тогава не е ли Кнаусгаард идеалният норвежки характер? Понеже вярвам в постулата, че литературните герои при добрите писатели са въплъщение на националния характер, съм склонен да твърдя, че – ако приемем авторът за главен герой на неговата шесттомна сага – най-голямото постижение на Моята борба е, че извършва безпощадна дисекция на норвежката култура. Това е един локален роман, който ни информира за нещата, случващи с в една малка национална общност. Ерудицията на автора е несъмнено глобална. Но онова, към което той насочва вниманието си, не е целият свят, а неговият малък, по всички стандарти незначителен норвежки свят.

Но не са ли всички големи световни романи, писани от четири века насам, нищо повече от локални истории? И въпреки това, според някакви техни особени качества, светът си ги е присвоил, защото е започнал да ги цени като универсални. Това е ставало или защото държавата е смятана за въплъщение на общочовешките ценности (Америка), или защото националната история на държавата е имала фатално влияние върху съседните държави или цели континенти (Франция, Германия, Русия). Така – и не без приноса на неизбежната доза снобизъм, както и на центростремителните сили, възникващи около всяка империя или военна сила – е създадено понятието световна (или висока) култура.

Вездесъщността на един литературен герой се появява – и проявява – тогава, когато, по своите провинциални характеристики и по напълно неподозиран за своя създател начин, той заприличва на литературните герои от други народи и други времена. Което е доказателство, че във всяка местна култура се съдържа и нещо общочовешко, универсално и необходимо, което ни помага да си обясним човешкото състояние.

Значи ли, че с автобиографизираната литература се връщаме към чистия реализъм, отречен преди век от постмодерния авангард? В епохата на социалните медии, бестселърите на пенсионирани политици и порнозвезди, са ли дневниците новото убежище на писателите – а с това и новото оръжие на литературата, която се чувства заплашена от твърде натрапливото реалити шоу?

Кнаусгаард не се вълнува от жанровата принадлежност на книгата си, но отрича тя да има формата на дневник. „Животът се развива, променя, движи се,“ казва той в отговор на въпроса защо е изгорил дневниците си, които е водил като млад. „Формите на литературата са неподвижни. Ето защо ако искаш писането ти да бъде възможно най-близко до живота – и аз в никакъв случай не казвам това, за да извиня реализма – да, ако искаш да бъдеш близо до живота, трябва да разчупиш формите, които си употребявал досега, а това ти създава чувството, че постоянно пишеш своя първи роман, пишеш за първи път, което пък означава, че изобщо не знаеш как да пишеш. Това е обща черта на всички писатели: те не знаят как да пишат.“[1]

„Когато започнах Моята борба,“ продължава писателят в същото пространно интервю в *The Paris Review*, „бях крайно фрустриран и от живота, който водех, и от писането си. Искаше ми се да напиша нещо величествено и огромно, нещо като Хамлет или Моби Дик, но бях в клопката на този малък живот – гледане на деца, смяна на пелени, пререкания с жена си. Бях неспособен да напиша каквото и да било. В течение на това размишление разбрах, че това е съществено; не го харесвах, да, но все пак беше нещо, не беше нищо. Ако се възхищаваш на Хьолдерлин или Селан, те хваща срам, че трябва да опишеш как сменяш пелени, нещо, в което няма никакво достойнство. Но тъкмо това стана цетралната ми идея. В това беше цялата работа. Да не се опитвам да отивам на друго място, а да остана тук. Ето как се получи всичко това. Но то не е като да си водиш дневник, [... отсъства дистанцията между писател и роман, която определя пространството на литературата...] Има разлика от небето до земята. Бях се опитвал да пиша още като осемнайсетгодишен, но не излизаше нищо. След това, като станах на 27, промених езика си. Трудно е да се обясни. У нас може да пишеш на радикален норвежки или консервативен норвежки. И когато започнах да пиша на консерва-

1 http://www.theparisreview.org/blog/2013/12/26/completely-without-dignity-an-interview-with-karl-ove-knausgaard/, посетен ноември-декември, 2014.

тивен норвежки, аз внезапно постигнах дистанцията – или обективността – чрез езика.“[1]

И когато се зачетох ...

И когато се зачетох в романите на Красимир Дамянов, се плеснах по челото. Автобиографизирано писане пар екселанс. Главен герой – писателят. Всички останали със собствените им имена или прякори. Превъзходна проза. Енергичен, тревожен разказ. Усет за детайла и метафоричността на езика какъвто има у автори като Чехов, Камю, Кундера... И постепенно започнах да разпознавам своето българско битие, да виждам себе си в онова време, прекрасните и отвратителни страни на онзи живот, от който и Краси, и аз сме се почувствали – въпреки искрените си усилия да дадем всичко от себе си, за да го променим – отхвърлени и непризнати, но чрез който като с пъпна връв оставаме завинаги свързани с българската си същност, независимо в каква степен сме успяли да я преодолеем и дори надделеем. И двамата я притежаваме тази проклета и мила българска същност. И това ни прави отговорни за нея.

И докато се подготвях да пиша това есе, попаднах на едно интервю, в което в. Труд[2] представя Дамянов така: *„Известният писател Красимир Дамянов, който от 24 години живее в Испания, се опитва да прокара културен мост между България и Барселона. В създадения от него „Артхостал“ в сърцето на каталунската столица той кани изявени и талантливи родни творци, за да представят своите произведения. Наред с писането, дипломираният строителен инженер има и предприемаческия шанс да строи и реставрира красиви сгради. Той е участвал и в строежа на Аспаруховия мост във Варна.*

Първите книги, които Дамянов пише в България, са „Защо няма бог“ и „Дяволски нокът“, след което емигрира в Испания. След дълга пауза се завръща с романа „Дневникът на една пеперуда“, който е номиниран за три от най-престижните литературни награди.“

„Известният“ – на кого и къде? „Културен мост“ – какво означава това? „Изявени и талантливи родни творци“ – кои са те и кой определя дали са талантливи? „Аспаруховия мост“ – какво прави пък този мост тука? „След дълга пауза“ – каква, защо, какво е станало?

1 Пак там

2 http://www.trud.bg/Article.asp? ArticleId=4391663: в. „Труд“, 27 октомври 2014, посетен 28.10.2014

„Наред с писането“ е може би най-обидната квалификация за един писател от ранга на Красимир Дамянов, издаваща невежество, небрежност и неуважение към литературата. Но, казах си, тук става дума за оперативна (културна?) журналистика; може би сериозната литературна критика вече е оценила прозата му, разбрала е уникалността му, поставила го е в контекста на националната литература.

Търсенето ми не оправда нито едно от очакванията ми. Освен клюкарски, злободневни интервюта и поетично-романтични отзиви, в които анализът е заменен с прехласване, за романите Дневникът на една пеперуда и Студентът по хармония не е излязла нито една сериозна рецензия. В интервю, поместено в личен блог[1], самият Дамянов казва по тази тема следното: „Мисля, че никога българската проза [...] не е била на такова добро ниво, както сега. [...] Георги Господинов, Милен Русков, Захари Карабашлиев, Палми Ранчев, Емил Андреев, Елена Алексиева, Деян Енев, Алек Попов... Това са много добри разказвачи, които нямат проблем нито с автоцензура, нито със стил. Те са на европейско ниво. Проблемът е, че всички те, както и аз, и Виктор Пасков, не идваме от българската литература, не стъпваме на нея. Ние сме се учили повече от западната литература. Може би Деян Енев идва от добрата част на соц реализма, както и от Радичков. Но като цяло няма една приемственост в литературата ни. Николай Фенерски, например ми е казвал, че се е учил от руската литература. [...] Ние обаче с Пасков не идваме от Вазов. Не можахме да тръгнем и от Йовков. Или Радичков. Може да звучи лошо, те са големи художници. Но само художници. Не ни беше достатъчно това. Иначе съвременната ни литература е много добра, но тя не носи в себе си традиция. Всеки е сам за себе си. Всички литерату́ри, които в един момент раждат нещо голямо, заимстват от миналото, надграждат. [...] Приемственост и надграждане единствено виждам в романа „Възвишение“ на Милен Русков. Макар при него нещата да тръгват от езика, не от традицията...“

По тази необорима логика Кнаусгаард е стъпил върху Ибсен, Кнут Хамсун и други неизвестни на света норвежки класици. Краси Дамянов обаче виси във въздуха.

Но той не виси сам и подхвърлян от интервю на интервю, защото е уникален и фактически пръв в българската литература е изпробвал

1 https://beastra.wordpress.com/tag/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80-%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2/, посетен декември, 2014

автобиографизираното писане във формата на роман – и то роман от три тома – а защото никой у дома не обръща внимание на книгите му. Представят го като някакъв странен екземпляр, заживял в Барцелона поради излишъка си от въображение, т. е., човек-авантюрист. Писател превърнал се в шофьор на такси – това е толкова далеч от имиджа на кабинетния писател, който в България, както всичко друго, се приема като единствено бял; всичко извън този имидж е черно.

Липсата на традиция освен това не позволява на българската литературна общност и присъединилите се към нея „култур"-журналисти и коментатори да си отворят очите за една привидно незначителна, дори парадоксална, а всъщност най-съществена подробност: въпреки че става дума за нескрито автобиографизирана проза, нейната оценка не трябва да се обърква с оценката, която се дава на живия писател. Книгите са литература; писателят е човек. Книгата се оценява за литературните ѝ качества; писателят – за човешките. Книгата живее живот отделен от този на писателя. Книгата остава, писателят си отива.

Трилогията

„Дневникът на една пеперуда" обхваща периода 1969-1980 от живота на главния герой. По думите на Краси, книгата се е родила от желанието му да установи контакт с първата си любов, кубинка от Хавана, след 35-годишна раздяла. След като се чули по телефона, обещал да ѝ пише всяка година по едно дълго писмо, но вместо това започва да пише роман за младостта си. Свидетелство за автобиографичността на книгата е следното признание на автора:

„[Тя] в момента се развежда в Америка. И тъй като е подписала с адвоката на противната страна споразумение за неразгласяване на личния им живот, а бившият ѝ мъж е милионер, трябваше да преустановя да описвам историята ѝ."

„Студентът по хармония" е написан във второ лице единствено число, като обръщение към непрежалимия му приятел Виктор Пасков. Сюжетът обхваща периода 1980-1989, но през втората му половина хронологията е изоставена, за да проследи живота на Пасков до неговата смърт през 2009. „В новата ми книга няма жени освен собствената ми", споделя с присъщата му прямота Дамянов. „Докато „Пеперудата" е за илюзиите на любовта, тази е посветена на илюзиите на литературата. „Студентът

по хармония“ е роман за дружбата и омразата между пишещите, за вярата и безчестието в българския литературен живот.“

Отношенията между Пасков и Дамянов са едновременно сантиментални и груби, описани са с брутално, садомазохистично себеразголване. Но това не е садомазохистичният унес на западния писател, а срамежливото българско описание на страданието и възторга от общуването между двама самотници, в което сексуалността е изключително мачовска, насочена към жените и предизвикваща ревност, равносилна на ревността към таланта. Да, и Дамянов, и Пасков са били самотници, защото са били заобиколени от жалка посредственост и комунистическо нагаждачество към властниците.

Пасков е представен като гений, особено заради „Балада за Георг Хених“, на която Дамянов е пръв читател и след това официален редактор. Между двамата, според изповедта на Дамянов, са се установили отношения на любов и омраза – но любовта сякаш идва само от Дамянов. Пасков е безмилостен, циничен, отблъскващ и въпреки това Дамянов го боготвори с унизително себеподценяване. Сигурно е, че, ако Пасков беше написал книга за отношенията им, щяхме да имаме съвсем друг разказ за любовта и омразата между двама талантливи писатели. Но чудовищният му егоизъм така и не би го вдъхновил да напише за приятеля си. Неговата суета е била фокусирана в жените и алкохола.

„Студентът по хармония“ според мен е много по-лична книга, отколкото Краси си е представял, че пише. Това е всъщност книга за него самия. Емоционално и морално той изглежда много по-човечен, по-етичен и по-талантлив от своя приятел. И то не идва от неосъзнато себелюбие или от неизбежната суета да се покажеш приемлив за читателите, а понеже описва събитията точно както ги е преживял, без украшение, без анализ, без отстраняване. Неговото писане не е лесно писане – за разлика от Кнаусгаард, той не наблюдава всекидневието около себе си, а се връща към миналото, за да го пресъздаде и като факти, но още повече като емоции и отношения, а това изисква неимоверно напрежение както на паметта, така и на стила.

Никой в България не е писал така и никой не пише така. С изключение на Владо Зарев, Милен Русков, а напоследък и Алек Попов,[1] българската съдба не присъства с такава неистова загриженост в една литература, която

1 В тази категория слагам и романа на Златко Енев „Реквием за никого“

избягва историята и тежките национални проблеми, а се плъзга към развлекателното, псевдофилософското и тривиалното. Но докато при първите двама става дума за епично писане, за класическа романова форма, в която дълбочината и иронията се взаимодопълват,[1] при Дамянов личността на писателя е носител и на драмата, и на най-проявените характеристики на българския мъж.

Опиянението от живота в младостта на този мъж е било бързо отрезвено до отчаяние. Но точно тази парабола идеално показва какви щети са нанесени на литературния континюитет и защо днес литературата ни едва се надига, за да приобщи лошо формираните си читатели към нещо, което е нейната първа и вечна роля: да показва на хората тяхното състояние и по този начин да ги прави съпричастни към и, най-важното, отговорни за съдбата на тяхната национална общност.

Отчаянието при силната личност е съпроводено с отвращение и търсене на изход. При Краси изходът прилича на бягство, но е тъкмо обратното: намиране на себе си. В „Испания“ Дамянов показва себе си като български емигрант. И отново, независимо от индикацията в заглавието, темата му, центърът на неговия интерес, е не Испания, а българският мъж в Испания. Ако тази книга се прочете без предубеждението, което цари сред българите относно емигрантите – както към хората, решили с труда и талантите си да си осигурят живот, по-добър от този в родината, така и към писателите, които търсят начини да обогатят своя собствен хоризонт, но остават дълбоко свързани с българското – тя е един точен разказ не за бягството, а за намирането на личната отговорност: към живота и към високите ценности.

Феноменът

Българите са народ срамежлив, но това е срам да не се изложат, поради което се проявява като лицемерие. Иначе всеки мисли високо за себе си, във всеки случай по-високо отколкото за съседа или приятеля си. Това е една от причините българските писатели да избягват личното,

1 Милен Русков: „Ако човек иска да бъде истински писател, трябва да се уедини – да се изолира даже, бих казал, думата е по-тежка. Трябва да се изолира, за да може да пише книги, които не разказват за собствения му живот и собственото му време. Ако разказвате за собствения си живот и време, както повечето писатели правят, тогава няма нужда от такава тежка изолация. Но ако разказвате за българското Възраждане като мен, трябва да се потопите в друг период, в друго време, в друга среда, ...„

изповедното, мемоарното. И най-големите от тях предпочитат да облекат идеите и тезите си в измислени характери и тези характери не приличат на създателите си. Не може да има съмнение, че тази ситуация е формирала български читатели, които не проявяват особен интерес към документалната проза. Бих си позволил дори да кажа, че, поради почти генетичното недоверие към думите на другите, мемоарът и документалната книга в България се посрещат със скептицизъм („Тя ще ми каже на мене“) и дълбоко съмнение в искреността на човека, който разказва за себе си („Стига бе, това не може да е било така, защото аз ...“).

Онези, които са писали документални книги – Захари Стоянов, Иван Шишманов, Симеон Радев, Иван Станчов – са писали за свои съвременници, но не и за себе си. Ето защо искам да подчертая с почти тържествен тон, че Красимир Дамянов е първият български писател, който пише за себе си. Но не пише мемоар, нито публикува дневници, а създава белетристика, чийто централен герой е самият той: „... пиша единствено за това, което съм чул и видял. Макар и да е роман, е действителен. Не измислям: размествам.“[1]

Дамянов се връща към занаята след почти двайсет-годишно прекъсване. Неговото обяснение, дадено спонтанно в интервю с Румен Леонидов[2], звучи искрено, но разчита повече на патоса вместо на задълбочения себеанализ. В момента на интервюто Краси се е вече самопровъзгласил за герой – отхвърлен от гилдията, въпреки че е много добър, и обвит с ореола на мъченик:

„Идеята да сътворя роман с живи хора дойде след третото писмо до първата ми голяма кубинска любов, която срещнах след тридесет и пет години в Ню Йорк през 2004. Двадесет години не бях писал. Бях ѝ обещал за тридесет и пет години раздяла да ѝ напиша тридесет и пет писма за живота си. И когато получих първото нейно, в което разказва как прекосява океана с миниатюрна лодка, за да изведе родните си от Куба, аз разбрах, че пиша роман. Романа на своя живот. И че двигателят му е това стремление, което 35 години съм пазил в себе си към нея. Раздялата превърнах в мотора му. А тя е като вятъра – раздухва го, но го и гаси.

... Започнах втората книга с намерение да продължа с тридесет и петте писма до Милагрос, т.е., следващите десет – от осемдесета година, когато заложих за печат първата си книга, до деветдесета, когато напуснах България.

1 http://www.fakel.bg/index.php? t=2344, посетен през ноември-декември, 2014

2 Пак там

И дори написах първите три глави с нейното име в обръщенията. Но когато стигнах до запознанството ми с Виктор, романът започна да боксува. Какво я интересуваше нея, американката, моята литературна авантюра с най-добрия писател на моето поколение?

Оставайки без американски финал, с който да захлупя като с капак българската си тенджера литературни илюзии, изведнъж разбрах, че писмата ми имат друг адресант. Че пеперудата пише писма не на нея, а на първия си приятел от някогашното българско литературно врящо гърне. А когато Виктор почина (през цялото време с угризения си мислех какво ще каже като прочете всичко това) и, силно развълнуван, потресен написах онова „Писмо до мъртвото копеле“ във в. „Монитор“, *ми стана ясно, че винаги, още приживе, мислено съм ги адресирал до него. Че трите живота на пеперудата (ларва, какавида и насекомо) са различни и еднакво значими. Че нямат нищо общо един с друг в главоломното приключение, което съм предприел. Че си струват играта. И че за мен като писател няма друг шанс, освен сега или никога.“*

Подтекстът на горното признание е, че подтиците за написване на трилогията идват от любовта, приятелството и изгнаничеството на самия Краси. Но „да, аз пиша за себе си“ не е казано в прав текст, като че ли онова, което правим различно от всекидневните, „обикновените“ хора, е нещо срамно и не бива да се назовава с точното му име. Нищо не бива да ни издига в друга категория. За да бъдем разбрани – не, за да бъдем приети – трябва да се скрием зад романтични, а фактически високопарни понятия. „Романа на своя живот“ звучи литературно, докато „аз пиша за себе си“ е твърдение, което, не само че изглежда всекидневно, но би се възприело и като мегаломания. Кой си ти, би казал българинът, че да пишеш за себе си? С какво си по-добър от мен, би казал колегата-писател, че си позволяваш да превърнеш своите отколешни преживявания в роман?

Ала веднъж създадена, трилогията е факт, който престава да бъде зависим от своя създател. Ето защо сравнението ѝ със съдбата на другия факт, шесттомника на Кнаусгаард, написан в малката северна държава, ми помага да погледна аналитично – без емоции и патриотични или литературни пристрастия – на феномена автобиографизиран роман и да направя интереснни заключения за взаимоотношенията между писателя и общността в България, както и за световната съдба на две локални литератури в Европа.

Първо, трите си романа Дамянов пише от чужбина, по спомени и без да наблюдава директно българското всекидневие. То е далечен фон, но не и контекст. Той признава, че употребява завистта, която в България е базисния културен контекст, като мотор. Едновременно нейна жертва и нейн носител, Дамянов анализира мъчителните отношения с човека, на когото едновременно се е възхищавал и завиждал, за да се отдели от културата, която го е създала и след това изхвърлила от себе си. Той иска да я обгледа отстрани и да се разграничи от нея. Кнаусгаард пише потопен в своята норвежка действителност и сякаш иска да върви по обратния път: все по-плътно да се приближава до културата, която го е отгледала, и ако може да се претопи в нея.

Пеперудата е метафора на влиянието от разстояние. Краси се идентифицира с нея – следователно, признал ли го е публично или не, съзнава ли го дълбоко в себе с или не, той е писал трилогията си, за да промени нещо. Да го промени отдалеч. Така че не може да е случайно, че той се решава на толкова недвусмислено автобиографизирана проза, след като и понеже е далеч от България. А това е още една от проявите на българската срамежливост. Слава богу, при Краси тя не е лицемерие, а изстрадан сюжет за роман. Контекстът и героят на Дамяновата трилогия са мъжът Дамянов.

Второ, след издаването им, романите на Дамянов (поне първите два, но нямам основание да се съмнявам, че и третият няма да има друга съдба) не се радват на популярност, не са предизвикали сензация, не са се превърнали в бестселъри, още по-малко пък са предизвикали скандал. Нито един от героите му не се е възмутил публично. При Кнаусгаард е тъкмо обратното: след скандала, предизвикан от книгите му, той се е преместил да живее в Швеция. Това е неоспоримо доказателство, че литературата в Норвегия е в сърцевината на социалната тъкан, докато в България е самотно занимание, чието въздействие върху общността се игнорира.

Интересно е, че Румен Леонидов интуитивно е усетил един от подводните камъни на автобиографизирания роман. В интервюто си той пита Дамянов: „Казваш, че обичаш героите си? И Любомир Левчев ли? Как ти хрумна да боравиш с живи хора? Не се ли страхуваш от презрението или омразата им? Или от отмъщението на доносниците... Не ти ли се сърдят героите ти в тия твои пътешествия в миналото? Някои от тях са доста известни. Не нарушаваш ли писателската етика? В „Дневникът...“ си ги прикрил с испанския превод на имената. Но се подават и изпод тях: д-р К. (доктор Любомир Канов от Ню Йорк), Наташа (проф. Нева Кръстева от НБИ), Млади (кинодраматургът и писател Влади Киров,) композиторът Алекс

(Александър Кандов) ... Къде е границата с недискретното? Извинявай за израза – с клюкарското, жълтото, непристойното...“[1]

Трето, нито Дамянов, нито онези, които са се опитали да оценят романите му, съзнават, че тук става дума за нов за българската литература стил на писане. Отговорът на Краси на горния въпрос е твърде мъгляв: „Мисля, че няма граници [с недискретното]. Те са в читателската добронамереност и подхода към литературата. Ако четеш, за да надничаш под чаршафа на героите, ще видиш срамните им части, ако носиш чисто сърце – ще видиш искреността, достойнствата им. А може и нищо да не видиш, ако си кух. В това се крие величието на литературата... Всичко зависи от това какъв си самият ти.“[2]

От патетичното „Краси Дамянов е успял да отвори хоризонтите на опрощението и светлината...“ (Невелина Попова[3]) до високомерното, да не кажа нахално, а всъщност издаващо слаба литературна култура твърдение на Преслав Ганев „... личността на самия Красимир Дамянов не ме интересува чак толкова“[4], романите на Красимир Дамянов се тълкуват като социален, но не и литературен феномен. На тях се гледа като на изолиран факт. А това ги обрича на самота и забрава. Тъкмо обратното се случва с автобиографизираните романи на Кнаусгаард: те се превръщат в литературно явление и на локално, и на световно равнище. Литературната критика ги поставя в една система, която има свои исторически закономерности и континюитет. Сериозно се обсъжда дали тези романи не слагат началото на дългосрочна литературна тенденция.

В обидно оскъдните и несръчно романтизирани опити Студентът по хармония да бъде оценен се набляга на думата откровение. Нищо не е по-далеч от истината за късната проза на Дамянов. Той не е откровен, а истинен. Не откровеничи, а записва фактите, такива каквито са в неговата памет. Откровението е опит да се предизвика съчувствие – Дамянов „разсича с един мах всякаква младежка романтичност“, както казва Румен Леонидов. Дамянов е безпощаден, защото е честен и справедлив.

Подведена от сантимента на „откровението“, Нина Василева твърди, че „Втората част на „Дневникът на една пеперуда“ е в жанр, според мен, почти непознат на българската литература и това е жанрът на изпове-

1 Пак там
2 Пак там
3 http://www.fakel.bg/index.php? t=2409
4 http://literaturatadnes.com/archives/1398#more-1398

дите. Както е ясно, той отчетливо се разграничава и от автобиографията, и от автобиографичния роман, и от дневника, и от спомените, и от епистоларните сборници.“[1] На мен такъв жанр не ми е известен, но дори и да приемем, че съществува, трилогията на Дамянов няма нищо общо с изповедта. Етимологията на понятието е религиозна, а общоприетото му значение е да изповядаш нещо, което ти тежи, което е било скрито, което смяташ за грях и т. н. Поезията много често ползва формата на изповед. Но за една толкова мускулеста, агресивна и непримирима проза като тази на Дамянов, да кажеш, че е изповед, означава или че си нечувствителен към регистрите на езика или че съзнателно принизяваш автора до нещо тривиално, само за да можеш да го сложиш в някаква рамка.

Напротив, Дамянов знае, че се бори със своите демони, че прави равносметка на своето българско битие и че с това ще остави свидетелство за историята на българските литературни нрави, както и за удивително непоследователното поведение на българския мъж, постоянно в плен на хормоните, които му идват в повече. Дамянов описва талантливият, интелигентният мъж, израснал в епохата на тоталитарния режим в една социално неразвита държава.

Най-красивото на всичко, което той е казал за своя герой Красо, Красата, Краси, бащата загубил сина си (отначало предал го на наркотиците, после изпуснал го в смъртта), влюбеният в жена си похотливец, човекът овладял изкуството на оцеляването до съвършенство и писателят, който е възхитителен в идеалното владеене на езика — да, най-чудноватото и най-правдоподобното в тези три романа е, че самият Дамянов не съзнава колко добре неговият образ съвпада с образа на българския мъж от втората половина на миналия век.

Дамянов ритва с крак врати, които според морала на българина трябва да стоят затворени и зад които може само срамежливо да се подслушва. Самият той срамежлив, но невъздържан, Дамянов-писателят описва без милост и лицемерие живота — не живота на другите, а своя живот, отразен чрез другите.

1 http://www.kultura.bg/bg/article/view/20530, посетен декември 2014

Изкуството ли е по-важно или създателят на изкуство?

Заемам този точно прицелен въпрос от Румен Леонидов, който го е задал в реторична форма[1] без да му даде отговор, за да поставя романите на Дамянов в неописаната и в неприлична степен непризнавана система на българската литература. Такава система съществува, въпреки че тя се характеризира с хаотичност, неприемственост, самотност, безисторичност. Българската общност не се обединява около литературата, не ѝ вярва, не я ползва за компас, тя не става сензация и – в това конкретно сравнение с норвежката – не предизвиква интереса на света. И, както става ясно, последното не е въпрос на непреводимост: норвежкият език е точно толкова рядък и труден, колкото и българският. Но ковачите на този език са самоуки и, особено тъжно, нямат самочувствието, че принадлежат на национална традиция и че биха могли да създадат нещо голямо – като Хамлет или Моби Дик. И когато на този език се появи талант, който сякаш изневиделица създава нов стил, никой не му обръща внимание. Дори самият новатор е стреснат и объркан.

Моят отговор за важността на изкуството и твореца е пределно ясен. И двете принадлежат на една система от ценности. И двете са важни, но по различен начин: изкуството е по-важно за общността, създателят на изкуство е по-важен за занаята.

В случая с Кнаусгаард и Дамянов се случва нещо наистина неочаквано: създателят на изкуство става самият той изкуство. А отличителната черта на изкуството е да бъде метафора на реалността. Така както Кнаусгаард е идеалният норвежки характер, така и Дамянов е идеалният български характер. Това, че всеки от тях се е самоописал в своята културна среда губи всякакво значение. И двамата са го направили с необходимата дистанция, сиреч, по метафоричен начин. И двамата са постигнали тази дистанция чрез езика.

Кнаусгаард, поради интереса към него, е предизвикан към саморефлексия и е разказал за метода си директно. Дамянов, поради липсата на интерес към него, продължава да следва интуицията си без да се саморефлектира. За разлика от своя норвежки колега, Дамянов контролира живота си, не се самоподценява и дори се радва, когато може да обясни защо е написал точно такава книга. В романите си той съзнателно

1 http://www.bg-damma.com/kultura-i-izkustvo/literatura/1308_krasimir-damyanov-studentat-po-harmonia-balada-za-victor-paskov

показва колко неговият живот е значителен, с което иска да отреагира на онова, което се е случило с него и го е принудило да живее в изгнание.

Всеобщото значение и на двамата е в това, че в литературата се е появила метафора на националния характер в конкретното историческо време и това е свидетелство за времето, но и доказателство за познавателната – а това означава обединяваща – роля на литературата.

Така както возвишаващият се Гичо е метафора на българския мъж от времето на Възраждането, така и Дамянов е метафора на българския мъж от времето на социализма. Дълги години след социализма обаче той си остава същият непреодолимо привлекателен, самовлюбен, талантлив, себичен, самомнителен, нетърпящ чуждо мнение, егоистичен, завистлив, ръко- и словоблудстващ пич и ненаситен женкар, който се изживява по ръба на допустимото и политически приемливото. Доказателство за това е уникалното, фантастично вярното измислено от Краси Вулгарно интервю: „Животът е голям педераст“, което приятелят му Румен Леонидов е поместил във Fakel.bg[1]. Дали този пич е интересен на света, оставам да прецените сами. Но той е интересен за българите.

Затова с най-силното си възможно убеждение и страст препоръчвам да четете написаното от него за него. Това е литературата, която ни отразява. Това е литературата, която ни трябва, за да се видим като в огледало, да се опознаем, да се харесаме или не, да се замислим над себе си. Това е литературата, извисяваща се чрез езика – а не толкова чрез съдържанието си. Това е литературата, която би трябвало да ни превърне в сензация за света, ако сме достатъчно умни да провидим талантливите си писатели без завист или безразличие.

Но преди това непременно прочетете Вулгарното интервю.

В него Краси разговаря с починалия Христо Калчев и, разбира се, темата е починалият Виктор Пасков. В това интервю между призрак и кандидат-призрак, които си говорят за призрак, е събрана горчивата българска съдба, но поднесена с хъс – като от човек, чиято сила на характера е непризната и затова използва думите, за да изглежда като че ли е над съдбата си, но в най-скрития ъгъл на душата си знае, че отърване няма: „К.Д.: Да, животът е голям педераст. Думи на покойния [Пасков]. **Хр.К.: Смъртта не по-малко. Думи на приятеля му. А сега**

1 http://www.fakel.bg/index.php? t=2311

се разкарай със скапаната си книга! К.Д. Знаеш ли, Ице? Я върви по дяволите!... **Хр. К.: За къде мислиш, че бързам?**“

Послепис – писателски приятелства

From: zlatko anguelov [mailto: xxxx@xxxx.com]
Sent: Friday, June 27, 2014 9:32 AM
To: kr.damxxxx@xxxx.com
Subject: Посещение в Барцелона

Здравей Краси, Готвим се за път – тръгваме утре за Лондон, където ще сме на театър вечерта, самолетът ни за Билбао е в неделя следобед, а в Сан Себастиан смятаме да престоим от неделя вечер до четвъртък сутрин. Наемаме кола и планът засега е да дойдем до Барцелона в четвъртък, виждам, че пътят е около 5 часа, значи най-вероятно е да пристигнем в ранния следобед. Както ти казах, идваме само за да се запознаем с теб и да си поговорим. Очаквам адреса ти и евентуално информация за настаняване за нощта в четвъртък. Ако не можеш да намериш, обади ми се навреме, за да потърся аз. Сърдечно, ЗЛАТКО

From: kr.damxxxx@xxxx.com
Sent: Friday, June 27, 2014 9:32 AM
To: zlatko anguelov [mailto: xxxx@xxxx.com]
Subject: Посещение в Барцелона

Чудесно. Утре ще търся. Можеш да видиш адреса и телефоните ни на сайта. www.Arthostal.com. и да го видиш в Гугъл. Моят личен мобил е XXX-XX-XXX. Търси за ориентир по ГПС или гугъл Ark de Triomf. Като стигнеш, спри на втора линия на ротондата или наоколо, звънни ми и след пет минути ще дойда да намерим място на колата. Не отваряй на никого, каквито и знаци да ти правят, че си спукал гума или подобни ако си с чужд номер. Поздрави.

Zlatko, June 27,
Subject: Посещение в Барцелона

Локализирах го на картата – страхотно място в стария град. Ще бъдем с испански рентал, никакъв проблем. Сърдечно, З

Krasimir, June 27,
Subject: Посещение в Барцелона

Виж www.goldcar.com за кола. Няма нужда от осигуровка пълно каско каквато искат да ти пробутат, стига да имаш кредитна карта с повече от 650 плюс дните и бензина, който ти пълнят с надбавка 20 евро за услугата, няма проблем, колите са нови и хубави. Фиат 500 са съвсем нови и, макар и ситни, много удобни и икономични. Сега почвам да търся стая. Поздрави.

Ядете риби, нали? Или вече питах?

Zlatko, June 28
Subject: Re: Посещение в Барцелона

Ядем риба, много!!:-)

Красимир, 29 юни:

Прекрасно! Запазил съм ви стая в hostal Dos Reinos на улица Трафалгар, на 5 минути от нас. 50 евро за двамата. Прилично място. Ще мина да платя понеделник. Поздрави. Краси.

Златко, 30 юни:

В Сан Себастиян сме. Четвъртък сутрин пътуваме за Барцелона. Благодаря ти за готовността да ни посрещнеш. Поздрави, ЗЛАТКО

Красимир, 30 юни:

ОК. Тръгнете по-рано, че да пътувате по хладно и ви остане време. Тръгвам да предплатя стаята. Като стигнеш Триумфалната Арка или пазара Санта катерина, Mercat santa Caterina, спри на мигащи светлини и звънни на моя телефон. Добре е да звъннеш и като наближиш или влезеш в града. Търси Ronda Litoral и в двата случая. Виж на гугъля. На пазара ще спреш отпред. Подмини спокойно забранения знак в началото и спри пред самия пазар. Има едни криви колони и шарен покрив. От тази страна. Лек път.

Красимир, 2 юли:

Стаята е вече платена, 45, без баня, С баните свършили. Това е положението. Но е prilічна.. Хостелът е на улица Trafalgar и Gerona, така че най добре е да чакаш на Arc de Triomf. На 300 метра от там. Краси.

Красимир, 2 юли:

Cled Сарагоса вземи N2, на около 20 тина километра има изход, доста невидим, само около 80- км пътят е двупосочен, но рядко пада под 90-80 км и след Фрага продължава в Безплатна Магистрала A2 за разлика от платената AP2, та чак до тука. Особено ако не си някой бързак. Препоръчвам. Забавяне половин час, ако няма някакъв инцидент, но това е рядкост тука. Пътищата са сигурни/ И така – до арката около 2-3 часá, Pozdrawi. Krasi.

Златко, 2 юли:

Налага се да свършим нещо рано сутринта в полицията, така че, в зависимост от чакането, ще тръгнем между 9 и 10. Ще ти звъннем на мобилния като наближим. Информацията за пътя е ценна, ще се опитам да я следвам. Бързак съм, но ако е наистина кратко, си струва. З

Красимир, 2 юли:

ОК. Това означава около 16 h тук. Няма проблем. Поздрави. Краси.

Красимир, 2 юли:

Надявам се, не са ви свили нещо, че да чакате в полицията.

Златко, 9 юли:

Здравей Краси,

С времето споменът за прекарването при вас става все по-ярък. Беше много хубаво и задушевно. Благодарим на теб и Сашка за спонтанното гостоприемство. Надявам се, че лятото върви добре, пълно с кефове и изненади.

Бъди! Златко

Красимир, 9 юли:

Приятно лято. Надявам се, че не си постъпил с книгите ми както аз с Партиен Дом на Тренев. Бяха малко тежки, та затова питам. Поздрави.

Златко, 9 юли:

Книгите – напротив! Чета ги. Жена ми хареса приказките, които изчете още в самолета. Аз съм по-тежка артилерия: чета бавно и се произнасям късно. Забравих да ти кажа, че хосталът беше много романтичен: като се събудихме рукна дъжд, който ме накара да запомня завинаги

жълтосивото небе над барцелонската улица от балкона на четвъртия етаж. Пихме кафе в първото отворено кафене в седем. И никой не ни окраде. Измъкнахме се по Диагонала около осем. Страхотен спомен от Барцелона. Дължа ти го, както струва ми се и други неназовими все още неща. Сърдечно, ЗЛАТКО

From: zlatko anguelov [mailto: xxxx@xxxx.com]
Sent: Friday, July 17, 2014
To: kr.damxxxx@xxxx.com
Subject:

Краси, страхотно пишеш! Но ме е страх, че не понасяш критика. Лъжа ли се? ЗЛАТКО

Златко, 8 август:

Здравей Краси,

Изчетох всичките книги, които ми даде, включително и откъса във Факел от последната, непубликувана книга. Иска ми се да напиша ревю за цялото ти творчество. Ти си важен писател за България, а като че ли никой не те споменава. Много приличаш на норвежеца Кнаусгаард. Само че българският контекст не позволява това да се види и да стане част от литературния живот.

Чакам да ми отговориш на въпроса дали понасяш критика преди да пиша. Аз те харесах много като човек – харесах добрата ти страна (а кой няма и лоша) – и не искам да ми се разсърдиш, обидиш или нещо от този род. Ще се съгласиш, че всяка проза, и най-хубавата, съдържа неща, които могат да бъдат обсъдени в критична светлина. Моята критика е винаги добронамерена и позитивна. При теб има нещо уникално, което непременно трябва да се изтъкне.

Утре отиваме за една седмица на Мадейра, да се видим с децата и внуците, които ще пристигнат от различни точки на света. Къщата в Алмейя ще я купим, сега се уреждат документите и подробностите.

Обади се непременно!

Сърдечно,

ЗЛАТКО

Красимир, 30 юни:

Аз винаги съм знаел цената си, както ти казах, включително и за България, мили приятелю. Това е тъжна дарба. Абсолютната безпристрастност към себе си. Пиши, бързай, бързай докато не е станало някое недоразумение. Нали знаеш откъде ти пиша? От онкологията в болницата на плажа, току над Хотел W с форма на платно в Барселона. Чакам диагноза след последната биопсия. Но съм много силен и ще се боря. Откъсите във Факел са два, а скоро ще излезе още една глава при Румен. Търпя критика, не търпя да ми слагат табелки и класифицират. Ти си рядка птица и се възхищавам на опитите ти да кръжиш над това което остана от страната ни и литературата ни. Бъди здрав! Оказа се най-важното.

Явлението ДПС – 25 години по-късно!
Автор(и): Аспарух Панов

Смисълът да се анализира историята на „само“ или „вече“ 25-годишния ни преход е преди всичко в извличането на поуки за настоящето и бъдещето. Когато тези анализи са обективни и почиват на фактите, и политиците, и гражданското общество печелят от това. Макар че този, който събира поуките на историята, винаги събира и много лични разочарования. Но когато анализите се манипулират и фактите се подменят в името на конкретни конюнктурни политически цели, цялото общество може лесно да бъде излъгано и употребено. Точно с тази цел историята често се митологизира. Казано по-простичко, истината целенасочено се подменя с лъжи.

През тези дни и месеци отбелязваме годишнината от падането на Берлинската стена и обсъждаме пространно и напоително в най-различни политически, експертни и граждански формати, дори и в рамките на специална президентска инициатива, темата, озаглавена „25 години свободна България“. Тема, колкото тържествена и емоционална, толкова деликатна и противоречива, особено от гледна точка на днешната ни отчайваща политическа, икономическа и медийна ситуация. Паметната 1989 г. е наистина годината на рухването на комунизма в цяла Централна и Източна Европа, но конкретните причини са твърде различни в различните страни. Специално в България рухването на комунистическия режим се дължи до много голяма степен и на насилието спрямо турското малцинство, и на драматичните икономически и политически последици от т.нар. „майски събития“ върху цялото общество. Причина, която често се забравя в анализите или целенасочено се заобикаля и манипулира.

През всичките години на комунистическия режим (1944-1989) политиката на БКП спрямо етническите и религиозните малцинства има една единствена дългосрочна стратегическа цел – тоталното им асимилиране и постигането по този начин на пълна политическа, етническа,

религиозна и културна хомогенност на населението в България. Население, което комунистите мечтаят да видят като „единна социалистическа нация“. Различават се само средствата за постигане на тази цел. През първите години на установяване на комунистическата власт се демонстрира (пропаганден) респект към етническите и културните различия, като се смята, че те ще изчезнат заедно с премахването на частната собственост и с налагането на социално равенство и обща политико-културна идентичност. След 50-те години асимилационната политика непрекъснато се ожесточава, особено по отношение на помаците, но „партийната“ цел не е постигната. Така се стига до 80-те години, когато бе направен отчаян опит културните и етническите различия на турското малцинство да бъдат заличени по насилствен път. Сменяха се не само имена и паспорти на живите хора, заличаваха се турските имена от надгробните камъни, изгаряха се болнични картони и общински архиви, потъпкваха се религиозните свободи, в типичен комунистически стил се забраняваше всичко – от употребата на майчин език дори на битово ниво до традиционните празници и облекло. Българските граждани от турски произход не се ликвидираха физически, но се ликвидираше тяхната идентичност, те бяха превръщани брутално в етнически българи, просто изчезваха от мултиетническата карта на българското общество.

Трагичните исторически събития в края на комунистическия режим, свързани с бруталната подмяна на имената и насилствената асимилация на турската общност, достигнаха своя апогей през лятото на 1989 г. Стигна се до първото етническо прочистване на Балканите в края на миналия век, когато повече от 350 000 български граждани бяха принудени да напуснат страната. Създаде се огромно вътрешнополитическо напрежение между българи и турци, засили се международният натиск върху България, която така или иначе вече бе изпаднала в пълна международна изолация. Допълнително в икономически план майските събития станаха причина за голям спад на БВП, като се създадоха условия за стопанска дестабилизация и икономически хаос. В политически план окончателно бе ликвидирана илюзията за стабилен обществен ред, което засили кризата в самата политическа система на страната.

Тук е мястото да се напомни един факт от изключително политическо значение. Конфликтът комунисти-антикомунисти дефакто се разгоря вътре в българската общност и доведе до радикално поляризира-

не в рамките на българския етнос. Що се отнася до представителите на турското малцинство обаче, те застанаха изцяло и без всякакви резерви от антикомунистическата страна на барикадата, което сериозно подпомогна демократичните процеси в страната. Ако българите бяха толкова единни и готови да преодолеят политико-културните си комунистически наслоения, преходът сигурно щеше да протече по доста по-различен и по-успешен начин.

Благодарение на съвместния граждански натиск на българи и турци, в течение само на няколко години след 1989 г. бяха възстановени основните права и свободи на представителите на турското малцинство и бяха приети законодателните решения за връщането на заграбеното им по време на етническото прочистване недвижимо имущество. Така че, когато говорим за „български етнополитически модел“ (не като конструкт, а като модел на поведение), нека не забравяме, че разбирането за „гражданско-политическа българска нация“, независимо от етническия произход и религиозната принадлежност на нейните граждани, се роди по улиците и площадите, а не в централите на партиите, повечето от които и до днес не разбират за какво става дума.

Винаги, днес и в бъдеще, когато говорим за проблемите на многопартийната демокрация и за политическата култура в европейски контекст, трябва задължително да се връщаме към т.нар. „възродителен процес“ и към осмислянето му от позициите на фундаменталните европейски ценности – правата, свободите, отговорностите и върховенството на закона. През последните години много политици и анализатори като че ли са заболели от „политическа амнезия“ и не могат да си спомнят нито откъде идваме, нито накъде отиваме. В говореното за „възродителния процес“ се крие и послание към новото поколение на прехода, което приема свободата за естествена даденост и не смята за необходимо да поема отговорности за нейното съхранение. Докато у нас преподаването в училищата на историята на тоталитарния период продължава да е тема за безсмислени конюнктурни спорове, в Букурещ вече има учебник за гимназиите „История на комунизма в Румъния“. Той е съставен от Института за изследване на престъпленията на комунизма в Румъния[1]. Искрено се надявам, че и ние скоро ще имаме подобни учебни

1 http://www.dnevnik.bg/analizi/2014/11/01/2403405_istoriia_na_komunizma_v_rumuniia_-_uchebnik/

материали, в които темата за престъплението, наречено „възродителен процес“, ще намери подобаващо място.

Още повече, че днес политическата и обществената среда са пропити с много повече краен национализъм и екстремизъм, отколкото в началото на деветдесетте години на миналия век. Ако добавим към всичко това и лепкавата носталгия към времето на комунизма, част от която са и манипулативните настроения за неглижиране и дори преоценка на много комунистически престъпления, ще се убедим, че травмите от комунистическото ни минало и продължаващата унизителна зависимост на обществото ни от кадрите на бившата ДС са най-голямата пречка пред европейската ни политико-културна интеграция.

Темата за политическата интеграция на турската етническа общност и преодоляването на последствията от „възродителния процес“ трудно може да бъде обсъждана, разбирана и осмисляна без един по-подробен и най-вече критичен анализ на партията „Движение за права и свободи“ (ДПС) – като структура и организация, като електорат и перспектива за развитие, като политически нагласи и цели в обществото, като тип политическо поведение и влияние на дългогодишния лидер и почетен председател Ахмед Доган и на новия лидер Лютви Местан, и двамата бивши агенти на ДС, както, впрочем, и голяма част от елита на ДПС (11 агенти на ДС бяха включени в кандидатските листи за последните парламентарни избори на 5 октомври т.г.).

Партията ДПС бе създадена официално в началото на 1990 г. заедно с десетките нови политически партии от група турски общественици, участвали в съпротивата срещу комунистическите репресии, начело с Ахмед Доган. Тя бе формирана специално да защитава интересите на турското малцинство, но бързо и много успешно разшири целите и политиките си, за да се превърне в може би най-обиграния „играч“ на разнопосочната българска политическа сцена. Днес ДПС е една международно призната либерална партия, дългогодишен член на Либералния интернационал и партията на европейските либерали ЕЛДР. В момента тя има четирима представители в групата на либералите „АЛДЕ“ в Европейския парламент, с един повече дори от евродепутатите на германската Свободна демократическа партия на легендарните Ханс-Дитрих Геншер и Ото Граф Ламбсдорф. Във вътрешнополитически план, от участието си във ВНС през 1990-91 г. до днес, ДПС е третата политическа сила

в страната на национално и местно ниво, като е участвала в 4 правителства, в две от които е била мандатоносител.

Работил съм с ДПС и като депутат в 36 НС, и в делегацията в ПАСЕ, и в Либералния интернационал, и при дългогодишната си работа като координатор във фондация „Фридрих Науман“. Споделял съм с тях опита си не само от България, но и от региони със сериозно междуетническо напрежение, като Южен Кавказ и Западните Балкани. Високо ценя активната роля на ДПС от 90-те години на миналия век за успешната ни евроатлантическа ориентация и интеграция. Ще си позволя да цитирам части от впечатляващото изказване на Ахмед Доган пред НС през април 1999 г. по повод даването на достъп на НАТО до българското въздушно пространство за военната акция в Сърбия и Косово:

„Днес българският парламент се изправя срещу най-сериозното предизвикателство след победата на демокрацията. Целта е да се избере „по-малкото зло“. Този избор е драматичен. Дали след време той ще бъде оценен като стратегически коректен или фатален за страната ни, зависи от това как днес ще успеем да дефинираме националните си интереси в контекста на Балканската криза...

Ние, членовете на парламента, които сме представители на главния суверен на държавата, българските граждани, трябва да се опитаме да преодолеем нашите партийни и политически различия и да мислим единствено за бъдещето на страната.

Нека се върнем към основния въпрос – националния интерес:

Ако ние предоставим на НАТО въздушното си пространство, можем да очакваме следните позитивни и негативни последици за страната ни:

Първо. Поне за едно поколение напред България може да очаква влошаване на отношенията си със западната си съседка Сърбия. Но те в никакъв случай няма да бъдат по-лоши, отколкото отношенията ни по време на студената война.

Второ. С такова решение ние ставаме част от международната общност, която се противопоставя и осъжда геноцида в Косово. Воден от международните демократични принципи, аз смятам, че това е от огромна важност за нашата страна.

Трето. С това решение ние правим ясен и категоричен евроатлантически избор и това е избор, който е в съответствие с всички аспекти на евроатлантическата култура.

Четвърто. С това решение ние ще допринесем за затваряне кръга около Милошевич, което ще бъде допълнителен натиск за изтегляне на сръбските войски от Косово и за установяване на международни умиротворителни сили в региона.

Пето. Ситуацията е тест за страната ни. Нашият избор ще определи бъдещата ни роля при установяването на стабилен мир в региона. От избора ни зависи дали ще участваме във формирането на следвоенното статукво.

Шесто. Ясната и категорична позиция на страната ще доведе до нарастване на интереса на инвеститорите към България в следвоенния период.

Нека сега се опитаме да систематизираме последиците за България, ако откажем достъпа до въздушното си пространство:

Първо. Ние ще запазим добрите си отношения със сърбите, чиято политика, впрочем, никога не е била добър пример за подражание.

Второ. Ние ще получим окончателна червена карта за интеграцията си в евроатлантическите структури и НАТО и ще се превърнем в категорията „санитарна зона“, което ще важи и за чуждите инвеститори.

Трето. Страната ни няма да получи никакви гаранции в случай, че конфликтът се разшири чрез или върху Македония.

Четвърто. България ще изпадне във фатална политическа и икономическа изолация с непредвидими последици поне за следващите 10 години. С други думи, ако искаме да поставим за обсъждане алтернативите, които стоят пред нас, трябва категорично да подчертаем, че ние имаме историческия шанс или да хванем последния влак за Европа, или да се озовем в трудна изолация от Европа.“

За съжаление, времето на подобни стратегически изказвания и политики отдавна е отминало. Останало е само конюнктурното дърдорене на ДПС в тази посока. От политическата криза в началото на 2005 г., провокирана целенасочено от ДПС с отказа си да подкрепи стратегическата приватизационна сделка за „Булгартабак“, всичко се промени. ДПС приложи открит рекет към НДСВ и най-вече към премиера. Беше свален председателят на парламента проф. Огнян Герджиков и правителството бе подложено на много унизителен вот на недоверие, около подготовката на който, в един момент имаше „обединена опозиция“ на абсолютно всички (СДС, ДСБ, БСП, ДПС и Новото време) срещу НДСВ и Царя.

Това беше повратната точка, от която нататък политическите ходове на ДПС започнаха да се отдалечават недопустимо от демократичните политически практики. Основният проблем на ДПС е, че партията се опитва да играе едновременно много противоречиви роли и то в различни съмнителни постановки с различни автори и режисьори, демонстрира много различни по характера си политически „лица“ или най-вече „маски“, които не могат да бъдат опознати, разбрани и оценени нито от политическите партньори на ДПС, още по-малко от гражданското общество. Такъв стил не можеше да бъде печеливша стратегия за една политическа партия със строга либерална ориентация и програма. Избраният подход на ДПС допринесе единствено за развитието на нездравословната политическа среда, в която сме нагазили днес...

За съжаление, проблемът на ДПС с идентичността непрекъснато се задълбочава, особено след приемането ни в ЕС. Все по-често името на партията се свързва с превръщането на важни части от политическия процес в задкулисни игри, бартерни сделки с влияние и търговия с власт. Станахме свидетели на какви ли не потресаващи кадрови назначения на свързани с ДПС компрометирани личности, на съмнителни обществени поръчки и партийно толерирани сделки и инвестиции. Вече и най-добронамерените политически наблюдатели не могат да разберат кое е „маската“ и кое е истинското „лице“ на ДПС. Ще се опитам да илюстрирам разсъжденията си с няколко конкретни политически казуса:

Политическото партньорство на ДПС с БСП

Когато става дума за трайни интереси, в цялата 25-годишна история на прехода единствено БСП и само БСП е била верният съюзник на ДПС. Нещо, което след „възродителния процес“, поне за мен, е напълно необяснимо. Очевидно става думи за много по-дълбоки отношения и зависимости, които могат да бъдат създадени единствено през мрежата на ДС. Напоследък едни от най-забавните бутафорни политически спектакли са свързани с новите нюанси във взаимоотношенията на БСП и ДПС и техните „закачливи“ диалози на скарана или дори развеждаща се семейна двойка. За да ги оценим и коментираме „по достойнство“, трябва да се поразровим в историята на прехода.

Изпепеляващата взаимна любов между БСП и ДПС има двадесетгодишна история и датира още от правителството на Любен Беров (1993-

1994). Като политическа конфигурация и организация на парламентарна подкрепа, това правителство бе еталон за „демокрация менте“. То дойде на власт с мандата на ДПС, бе избрано основно с гласовете на БСП, а декларираше през цялото време на мандата си, че изпълнява програмата на СДС. Заедно с неговото създаване, в парламента се формира т.нар. „динамично“ мнозинство, наречено по-късно „тематична коалиция“, каквито днес съществуват не само на парламентарно ниво, но и във всеки фрагментиран общински съвет и дефакто подменят с лекота изборните резултати. За по-малко от две години, правителството на Беров оцеля при шест вота на недоверие и на края подаде оставка, без никой да му я иска. Днес, 20 години по-късно, е напълно ясно, че по много критерии правителствата на Орешарски и на Беров са „като две капки вода“.

След 2005 г. БСП и ДПС са вече едно монолитно политическо цяло, въпреки формалната си регистрация като отделни партии и то от различни политически семейства. Да си спомним по какъв инфарктен начин се състави правителството през 2005 г. Тогава съществуваше възможността за създаването на две големи коалиции – дясноцентристка (НДСВ, ДПС, СДС, ДСБ и БНС) със 140 места в парламента и лявоцентристка тройна коалиция (БСП, НДСВ и ДПС) с мнозинство от 169 депутати и мандатоносител ДПС. От политическа гледна точка, дясната коалиция бе определено по-добрият вариант за страната. Освен всичко друго, тя щеше да бъде с мандат на НДСВ и Симеон Сакскобурготски можеше да бъде отново премиер. Но, за съжаление, тя бе невъзможна. И вината не бе в НДСВ, а в ДПС. Доган вече се беше закопчал предварително, демонстративно и показно с БСП.

Поне за мен, резултатите от последните европейски и парламентарни избори показват само едно – че разглеждани заедно, БСП и ДПС дори и в най-критичните си екзистенциални моменти, все още могат да разчитат на половината български мандати в ЕП и поне на една трета от мандатите в НС. Скачените съдове затова са създадени, за да може ресурсите свободно да преминават от единия съд в другия, като нивата се изравняват. Очевидно в нашия случай това правило важи дори и за броя на гласовете. За общия политическия резултат няма никакво значение кой има един мандат повече. Важна е общата им бройка и общите им интереси като цяло. Ако има „депесарски шутове“, те не са били и нико-

га няма да бъдат предназначени за БСП. Те бяха вече раздадени на СДС и НДСВ и то, както виждаме, изключително успешно...

И все пак, ако има „връх“ в коалиционната политика на ДПС, това е коалицията между БСП и ДПС със „споделената парламентарна отговорност“ на „Атака“, т.нар. „програмно“ правителство на Пламен Орешарски (май 2013 – август 2014). В сравнение с другите две тройни коалиции, тази коалиция е класическа демонстрация на (успешен) опит за олигархично корпоративно и клиентелистко управление, както и неспособност, а и нежелание да се управлява в демократични условия. Само за една година парламентът бе обезличен напълно и достигна най-ниския си рейтинг в историята на прехода, неспособен и несклонен да води ефикасни политически дебати и да контролира действията на правителството, а съдебните институции не бяха в състояние или направо отказваха да изпълняват надзорната си функция по гарантиране на върховенството на закона.

Младежката политика на ДПС – бъдеще с много въпросителни

В цялостната стратегия за развитие на партията се залага изключително много на младежката организация МДПС, която се разглежда като най-важната инвестиция за бъдещето на партията. Около половината от представителите на ДПС във властта на национално и местно ниво са млади хора под 35 години. Според политическите наблюдатели, младите са наистина оценени и получават шанс за реализация в партийните среди. Затова те имат най-голяма мотивация да подкрепят партийната политика. И го правят напълно безрезервно. Младежите са „летящата партийна команда“, която, организирана на принципа на „десетници“ и „стотници“, подготвя и провежда предизборните кампании. Младите са навсякъде – от последната къща в най-трудно достъпното село до реализирането на комуникационните кампании в интернет. Не случайно те са известни като хората, които познават електората на ДПС поименно...

Като координатор в германската фондация „Фридрих Науман“ съм работил много активно с МДПС и познавам в подробности неговото развитие. Във всички образователни семинари и дискусионни форуми, които съм провеждал с тях през годините, винаги ме е впечатлявала увереността, с която младите търсят и се борят за своето място в струк-

турите на партията. Но тази позитивна картина, за съжаление, е също вече само избледняващ спомен. Сериозно съм разочарован от последното развитие на МДПС, особено след парламентарните избори през май 2013 г. 25 години съм в политиката и знам отлично, че компромисът е абсолютно необходим за една партия при взимането на важни политически решения, особено в областта на коалиционната политика. Но само когато компромисът не преминава границите на почтеността. Да отстъпиш от политически и ценностни позиции, като разчиташ на партия като „Атака“, за да формираш клиентелистко управленско мнозинство, поне за мен е напълно недопустимо. Удивен съм как не се намери и един млад човек от ДПС с европейско мислене, който да се противопостави на тази пагубна за партията политика. Тяхното контролирано участие в т.нар. „контрапротести“ щеше да бъде много забавно, ако не беше толкова тъжно.

Плод на цялата тази имитация на парламентаризъм по време на управлението на БСП, ДПС и „Атака“ бе и изфабрикуваният в последния момент преди европейските избори пореден избирателен кодекс. Дори само допускането на наблюдатели на изборите, представители на партийни НПО, е пълна недомислица, защото по презумпция наблюдателите трябва да бъдат независими. Ако не са независими, те просто дублират партийните застъпници. Очевидно в избирателния кодекс бе замислена и нарочно бе оставена не само тази свобода на регистрация, но и огромните права на достъп на наблюдателите до всички избирателни комисии и до целия изборен процес – от транспортирането на бюлетините до списъците, урните, преброяването, резултатите, протоколите... И то, без да са поставени условия за някакъв тип обучение или поне за образователен ценз...

По този начин за европейските избори в ЦИК бяха регистрирани повече от 25 НПО с общо над 15 хиляди наблюдатели! Особено фрапиращ е примерът с фондацията „Младежка толерантност“, създадена от младежката организация на ДПС (МДПС), която бе абсолютният шампион по регистрирани наблюдатели за европейските избори през тази година. Нейните наблюдатели бяха над 7000, като се има предвид, че максималният допустим брой наблюдатели от една НПО е равен на броя на всички изборни секции, които са около 11 хиляди.

Част от членовете на ЦИК са се противопоставили на практиката партиите да регистрират като наблюдатели партийните си НПО и са

гласували „против“ регистрацията на наблюдателите на „Младежка толерантност“. Естествено, безуспешно. В типичен „ДПС стил“ секретарят на ЦИК Севинч Солакова дори е „етнизирала“ проблема, като е обвинила колегите си в предразсъдъци, „защото голяма част от регистрираните наблюдатели били с турски имена“. Жалко, че дебатът в ЦИК може да падне до такова примитивно ниво...Не турските или българските имена са сърцевината на проблема, който не е етнически, а политически. Важен е въпросът дали личностите, които носят тези имена, биха могли да бъдат наистина обективни и независими наблюдатели.

Ето само един пример: С номера от 39 до 42 в решение на ЦИК 248 от 28.04. 2014 като наблюдатели от фондация „Младежка толерантност“ е регистрирано цялото семейство на известен политик от ДПС, зам.-министър и бивш народен представител. Оставям без коментар логичния въпрос колко независими като наблюдатели в изборните секции могат да бъдат един водещ политик от ДПС, неговата съпруга и децата му. В крайна сметка обаче, не имената и броят на наблюдателите, които регистрират младите политици от ДПС, са проблемът, а липсата на всякакво чувство за мярка. Напоследък при провеждането на избори в България е много разпространено твърдението: „не е морално, но е законно“. Всеки знае какво се има предвид – всички включени в изборния процес физически и юридически лица могат да правят каквито си искат манипулации, важно е да може да се скалъпи хипотеза, според която няма нарушение на закона и около нея да се обедини необходимото мнозинство от членовете на съответната избирателна комисия. Може би този случай изглежда незначителен, но е дълбоко принципен. Очевидно абсолютно никой от тези млади европейци и високообразовани хора от ДПС не се замисля за морала в политиката. А точно моралът е съвкупността от норми, които регулират първичните, основополагащите човешки отношения на базата на разбиранията за добро и зло, справедливо и несправедливо, допустимо и недопустимо.

Етническа партия ли е ДПС?

Това си остава един от най-дискутираните политически въпроси от създаването на ДПС до днес. Винаги съм защитавал тезата, че не толкова преобладаващият етнически състав на нейните членове и избиратели определя една партия като етническа, а нейната политика. Когато тя е подчинена на национални приоритети и интереси, за каква етническа

партия може да става дума? Когато съм участвал в подобни дискусии, винаги съм подчертавал, че ролята на т.нар. „етническа“ партия ДПС за реализирането на най-важния национален проект на България – членството в НАТО и в Европейския съюз, е многократно по-голяма от ролята на някои „чисто български“ партии. Днес продължавам да мисля, че ДПС не е етническа партия, но вече по съвсем други причини. Въпреки че продължава да изсмуква стопроцентно електоралните сокове на турската общност, а през последните години и на ромската, ДПС се превърна в типична българска клиентелистка и олигархична партийна структура. Какво имам предвид?

Напоследък се говори много за две Европи, за контрастите между усилено работещата и дисциплинирана северна Европа (Германия, Холандия и Скандинавските страни) и мързеливата, разпусната и воняща на чесън южна Европа. Според Франсис Фукуяма, реалното разделение не е културно; всъщност, то е разделение между клиентелистката и неклиентелистка Европа[1]. Точно към тази клиентелистка Европа, в която управляващите политически партии използват обществените ресурси за възнаграждаване на политическите си и икономически поддръжници, принадлежи с пълна сила и България.

Ако говорим за наистина „знакови“ клиентелистки политически партии, това са точно партии от типа на БСП, ДПС и ГЕРБ. Тяхното политическо и икономическо позициониране, както и програмите им за реформи и развитие на обществото, са само формални. Това е „европейският им грим“, маската на истинските им лица. А реалната им политическа цел е достъпът до властови и финансов ресурс в интерес на собствената им клиентела.

А колкото до проевропейската и проатлантическа риторика на ДПС против съставянето на коалиционното правителство на Бойко Борисов с подкрепата на Патриотичния фронт, тя е наистина впечатляваща. Удивителна е лекотата, с която лидерът на ДПС прилага двойни стандарти в негативния си прочит на това, което се случва. Споделям напълно преценката на Лютви Местан за т.нар. „Патриотичен фронт“, но на фона на тройната коалиция между БСП и ДПС със „споделената парламентарна отговорност“ на „Атака“ това звучи цинично. Много по-перверзно политически е сътрудничеството на партия, създадена да защитава пра-

1 Франсис Фукуяма, Двете Европи, http://www.librev.com/index.php/--/1699-2012-07-20-10-44-00

вата и свободите като ДПС с „Атака“, отколкото на десните популисти от ГЕРБ с Патриотичния фронт.

И все пак, сътрудничеството на ДПС с „Атака“ е бял кахър в сравнение с партийното фетишизиране на „младата либерална надежда“ Делян Пеевски. За този „талисман“ на ДПС е казано и написано толкова много, че той е втръснал отдавна на всички. Но все пак, ДПС не може да бъде анализиран в дълбочина, без да му се обърне поне малко внимание. Ето къде виждам аз лично основните му „приноси“:

„Нова българска медийна група“, известна като „медийната империя на Делян Пеевски“, изигра масирана негативна роля за покриване на страната с лепкавата медийна тиня на сладникавия популизъм и разюзданата компроматна война, която просто погълна и обезсмисли модерното европейско политическо говорене. Оттук дойдоха и деидеологизацията, и чалгизирането на политиката, както и налагането на корпоративния политически модел в България. (За информация, като собственик на „Нова българска медийна група“ е декларирана Ирена Кръстева. Мощното разрастване на групата обаче, като и темповете, и ресурсите, с които си „присвояваше“ нови медийни и политически територии, се дължат на съвместната дейност на Делян Пеевски и на Цветан Василев. Между 2011 и 2013 г. групата и нейните приятели поддържат 11 вестника, 4 списания, 2 телевизии и 31 интернет сайта с широка аудитория. Може би съм сбъркал някоя друга цифра, но списъкът, така или иначе, се променя всеки ден.)

Напълно неразбираемо е как ДПС продължава да оказва демонстративна и безскрупулна политическа подкрепа на Делян Пеевски след скандала „КТБ“ при положение, че са известни както съвместната му дейност с Цветан Василев, така и финансирането чрез неговата банка на много от проектите на Делян Пеевски, неговата майка и свързани с тях лица. Наистина може да няма отпуснати необслужвани кредити от КТБ директно на Делян Пеевски, които да го свързват с банката, но по никакъв начин няма как да се зачеркне ноторно известната му връзка с бившия ѝ мажоритарен собственик. Питам се само какво още е необходимо на ДПС, за да се опита да се раздели със своя „супергерой“. Може би се изчаква да навърши възрастта на предишния „супергерой“ Христо Бисеров, за да го скрият окончателно от обществото.

ДПС – в паралелния свят на еднопартийния монопол и етнически контролирания вот

По отношение на изборните си резултати, ДПС е наистина уникален политически феномен. Пред очите ни тази проевропейска и проатлантическа партия, създадена да защитава правата и свободите на всички български граждани, деградира до една от най-мощните клиентелистки и олигархични партийни структури в България, която защитава единствено правата и свободите на Делян Пеевски и неговото обкръжение. При тези условия би било напълно нормално да се очаква рязко спадане на електоралната подкрепа за ДПС. Но напълно изненадващо за нормалната политика, колкото по-негативна е обществената оценка за коалиционните управления с участие на ДПС, толкова по-висока и по-стабилна става електоралната му подкрепа при следващи избори. През годините на прехода изчезнаха безславно десетки, ако не и стотици политически партии, сринаха се най-мощните движения на прехода СДС и НДСВ и на практика отпаднаха от политическия ни кръгозор, но не и ДПС.

Добре известно е, че разликата между българския етнополитически модел и други интеграционни модели на малцинствата се крие във формата на политическо представителство на турското малцинство – не чрез привилегии, позитивна дискриминация и предварително определени квоти за участие в изпълнителната и парламентарната власт, а единствено чрез изборните резултати в свободни и честни национални и местни избори. И точно тук, в свободното изборно участие, се крие основната клопка. Защото целенасочено и методично, стъпка по стъпка, ДПС превръща етнически мотивирания вот в контролиран и установява пълен монопол върху турската общност, а след последните избори на 5 октомври е на път да монополизира и ромската.

Ето какво пише Александър Маринов в статията си „Ромизацията“ на ДПС – механизми и рискове: „Анализът на резултатите на ДПС на изборите на 5 октомври показва, че значителното подобрение на позициите му се дължи изключително на рязкото повишаване на гласовете от секции с преобладаващо ромско население. Според някои социологически агенции, ДПС е безапелационен лидер от гледна точка на ромската подкрепа – почти 45% от ромите са гласували за движението, докато за втората сила в класацията (БСП) са гласували едва 17% от ромската общност. Това е единственото разумно обяснение за рязкото засилване на електоралното влияние на ДПС в Северозападна България и в други райони, където няма етнически турци. Трябва да се прибави и още една

странна промяна – нарастването на подкрепата за ДПС при гласуването в редица страни от Централна и Западна Европа, и то именно на места, където са концентрирани компактни маси емигранти от ромски произход.“

И по-нататък: „Трудно могат да се посочат и някакви по-значими политики, инициирани и реализирани от ДПС, които да са решили или поне сложили началото на решаването на някои от най-острите проблеми на малцинството. Като прибавим дълбоката му недоверчивост към светли обещания в неопределено бъдеще време и афинитета към актуални и материално-осезаеми стимули, ясно ще да е, че пружината, вдигнала високата вълна на ромската подкрепа, със сигурност е от друг характер.“

Предполагам, никой не си прави илюзия, че за ДПС гласуват възторжени партийни членове и последователи, привърженици и симпатизанти от турската общност, които френетично подкрепят политиката на десетилетно обвързване с бившите комунисти, палачите от т. нар. „Възродителен процес“. Така че, едва ли можем да говорим за мотивиран етнически вот. От друга страна, дълбоко съм убеден, че в България няма човек, който да даде гласа си по политически убеждения за Делян Пеевски. Фактът, че като водач на листа той печели мандат за ДПС в градове, като Стара Загора (с 14 938 гласа) и Пазарджик (с 17 348 гласа), е може би най-доброто доказателство за контролиран етнически вот и в турската, и в ромската общност. Очевидно ДПС постига отличните си изборни резултати с правене на политика в един паралелен свят, в който нищо не се е променило от времето на комунизма – свят с еднопартийна система и задължително гласуване „за“.

В рамките на ЕС България е страната с най-голямото исторически традиционно турско етническо малцинство, което не е формирано в резултат на съвременни имиграционни процеси, затова неговото участие в политическия живот се следи с огромен интерес. Според резултатите от последното преброяване на населението, през 2011 г. турската етническа група е втора по численост след българската – 585 024 души с дял от 7,94% от населението.[1] Трима от четиримата евродепутати на ДПС са представители на турската общност, като Филиз Хюсменова е зам.-председател на АЛДЕ групата в ЕП. Ако искаме обаче наистина да евро-

1 http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R9.aspx

пеизираме политическата си култура и да повишим почтеността на изборния процес, е задължително да се положат най-добронамерени усилия за преодоляване и разбиване на монопола на ДПС върху етнически мотивирания вот на турската общност. В крепостите на ДПС се чувства въпиюща нужда от политически плурализъм, за да могат представителите на турската общност да разкрият себе си в условията на истинска многопартийна конкуренция.

Тук е мястото обаче дебело да се подчертае, че не само ДПС носи отговорност за монополизиране на етническия вот. Виновни са всички партии, които активно участват в политическия живот, особено по-големите и по-влиятелни от тях. В условия на политически плурализъм, свободна многопартийна конкуренция и всеобщо избирателно право, единствено от партиите зависи колко и кои представители на малцинствата ще включат на избираеми места в кандидатските си листи и сред кои социални, религиозни, етнически и възрастови групи български граждани ще провеждат активна кампания и ще търсят и печелят своите избиратели. Това е въпрос на стратегия, тактика, ценностна ориентация, програма, членски състав, организиране на предизборните кампания и преди всичко – на начин на правене на политика, но не и на етнически модел...

Напълно неразбираемо е защо влиятелните партии не създават активни структури в общините с преобладаващо турско население, не търсят и не издигат там избираеми кандидати и дефакто не правят никаква кампания. Каква е вината на ДПС, че десетките други партии, които се явяват на изборите, примерно, в Кърджали, разпиляват гласовете си и не са в състояние да си взаимодействат, особено на общинските избори, като издигат и подкрепят общи кандидатури за кметове и общински съветници?

Искрено се надявам, че най-малкото Реформаторският блок, в който е и партията на Корман Исмаилов, ще обърне внимание на тези толкова важни въпроси и ще развие нова и модерна стратегия за работа в районите със смесено етническо население. Крайно време е да се премахнат наслоенията в обществото, че малцинствените общности са източник на безименни електорални единици, чийто вот може да бъде лесно контролиран или купуван. Първа стъпка в тази насока биха могли да бъдат промените в избирателния кодекс и провеждането на референдум за задължителното гласуване. Ако то бъде въведено, не само ще се отрази по-

ложително на нормализирането на изборните резултати, но ще постави и всички партии при равни условия, включително и ДПС, което разчита на „задължителното“ гласуване още от самото си създаване.

Вместо заключение

Каквото и да се говори днес за ДПС като политическа партия, колкото и аргументирано да се критикуват публичните политики на партийното ръководство на движението, тези критики не трябва да се пренасят нито върху избирателите на ДПС, нито върху турската, нито върху ромската етнически общности като цяло. Колкото и да се сериозни обвиненията към партията като клиентелистка, живееща в един паралелен свят на еднопартийния монопол и етнически контролирания вот, те в никакъв случай не трябва да се етнизират, за да се настройват изкуствено българи срещу турци или роми.

ДПС съвсем не е самотна партия в своя клиентелизъм и съвсем не е някакво „етническо“ изключение в политическия ни живот. Този стил на правене на политика е плод на типично българския преход, представляващ странна смесица от опити за провинциална модернизация и нестанала декомунизация. Раздаването на обществени длъжности и направляването на ресурси към собствените политически поддръжници се смята у нас за нещо не само нормално, но и задължително.

За да запази своето значение и огромна политико-културна стойност и в бъдеще, особено след очакваното ни приемане в Шенген, българският етнополитически модел трябва колкото се може по-бързо и ефективно да се откъсне от влиянието на ДПС, като придобие граждански непартиен характер и се реформира в съзвучие с непрекъснатите промени в общоевропейската политика по отношение на интеграцията на етническите общности, независимо от техния произход и време на заселване в съответната страна. Това е особено важно, когато днес сме изправени пред сериозното предизвикателство на задълбочаващите се проблеми с бежанците. Очевидно ни очаква много сериозен преход от традиционни малцинства към имиграция. Готови ли сме за него?

Бел. ред. В статията авторът изразява личната си гражданска и политическа позиция и не ангажира по никакъв начин фондация „Фридрих Науман“, за която е работил до края на 2013

Материал на в. „Култура“

Източник

Роден на 20 октомври 1949 г. в София. Завършил химия в Софийския университет „Свети Климент Охридски". До 1990 г. работи в БАН. Има десетки научни публикации в най-реномирани международни списания. В края на 1989 г. започва политическа кариера като член на Радикалдемократическата партия в България, чийто заместник-председател е до 1996 г. Депутат е в XXXVI Обикновено народно събрание. Бил е ръководител на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, вицепрезидент на асамблеята и на либералната й група. От 1994 до 1996 г. е вицепрезидент на Либералния интернационал. От 1998г. до 2013г. работи в германската политическа фондация за свободата „Фридрих Науман". Участвал е в реализирането на проекти на фондацията в България, Македония и страните от южен Кавказ. Член на УС на Българо-германския форум. Автор е на 3 книги и редица публикации в периодичния печат в областта на политическата система, международните отношения и човешките права.

Коментари (1)

- 30-01-2015|**Благоев**

Интересно заради какво фондация „Фр.Науман" не се ангажира да подкрепи почти безупречния текст на А.Панов?

Момчето, което живя
Автор(и): Кристофър Хитчинс

През март 1940, в „среднощния час на века“, който маркира дълбините на пакта Хитлер-Сталин (или, с други думи, по време, когато цивилизацията е застрашена от съюза между двама Волдеморовци или двама „Ти-знаеш-кой“), Джордж Оруел решава да отдели малко време, за да проучи състоянието на нещата в юношеската фентъзи литература. Това, което открива (в есе, озаглавено „Седмичници за момчета“), е извънредно високото равнище на пристрастеност към онзи вид истории, в които действието се развива в английските интернати. Всяка седмица момчета (и момичета) от бедните квартали на големите градове или от най-крайната периферия на англоговорещата Империя инвестират част от джобните си пари, за да бъдат в крак с приключенията на Били Бънтър, Хари Уортън, Боб Чери, Джак Блейк и останалите, облечени в блейзери поданици на Грейфрайърс и Сейнт Джимс[1]. Той пише: „Без съмнение има хиляди и хиляди хора, за които всяка подробност от живота в някое „шикозно“ частно училище е безумно вълнуваща и романтична. Получило се е така, че те са извън този мистичен свят на характерни училищни дворове и емблеми, но те могат да копнеят за него, да мечтаят за него, да се поселят мисловно в него за часове без прекъсване. Въпросът е, кои са тези хора?“

Искаше ми се навъсеният ветеран от Итън и Сейнт Киприянс да беше с мен в премиерната нощ на Хари Потър и даровете на смъртта, когато отидох в една книжарница в Менло парк, Калифорния, за да си получа екземпляра от книгата, запазен за мен като рецензент на Ню Йорк Таймс[2]. Нямам работа на щанда с надпис „Тук можете да получите вашите емблеми“, чиито клиенти знаят всичко за Рейвънклоу и Слидерин. На пода на книжарницата, в по-голямата си част преустроена за

1 Измислени частни училища за момчета от разказите на популярния писател Чарлс Хамилтън (1876-1961).

2 Текстът представлява рецензия на Хари Потър и даровете на смъртта.

случая в общата стая на Грифиндор, са насядали десетки малки деца, които слушат в захлас четенето на един яко убедителен Хагрид. От онези 2000 или повече хора, събрали се в предния двор, може би една трета са си направили труда и носят префектски мантии или друга екипировка, типична за Хогуортс или за куидич. Мнозина носят на челото си изображение на светкавица: Оруел би се ужасил, ако можеше да види символа на Британския съюз на фашистите на сър Осуалд Мозли върху иначе неопетнени лобове, при все че обременеността на емблемата е смекчена от новите ѝ асоциации с бялата магия. И това беше само една странична атракция от цирка, в целия англоговорещ и дори в не-англоговорещия свят, когато започна обратното броене към часа на магьосниците.

Бих дал много, за да разбера по-добре този феномен. Част от него вероятно се дължи на изключителната баналност и конформизъм на училищния живот в днешния му вид, с тоталната ориентация към безопасност, от една страна, и коректност, от друга. Ала само това не е достатъчно, за да обясни гледката на най-малката ми дъщеря преди няколко години, която седеше с часове, затиснала с крехкия си лакът една дебела книга, за да я държи разтворена, и от време на време се разсмиваше шумно, когато се появеше плъхът Скабърс. (Разправят, че не всички деца запазвали любовта си към четенето, насадена от книгите за Хари Потър; това не е вярно, поне в моя дом).

Скабърс постепенно мутира в нещо доста по-неприятно от плъх, изобщо може да се каже, че Дж. К. Роулинг е експлоатирала максимално древното очарование на метаморфозата. Друг добре изпитан мотив, този за героя сирак, също е разработен много интензивно, с лишенията ала Копърфийлд на главния герой. За Оруел английската училищна литература, от Том Браун[1] до „Стоки и ко.“ на Киплинг, е тясно свързана с мечти за богатство, класа и снобизъм, но Роулинг е успяла да я измъкне от тази рамка и да ни даде един свят на юношеска демокрация и многообразие, в който непретенциозната главна фигура е с име, което – макар че се носи също от един Шекспиров пълководец и крал – би могло да бъде и името на някой английски профсъюзен деец. Може би англофилията продължава да играе известна роля, но ако бях един от малцината оцелели учители по англосаксонски, щях да се радвам безкрайно на

1 Главният герой на романа Училищните дни на Том Браун (1857) от Томас Хюс, с който започва бумът на английската училищна литература.

начина по който понятия като мъгъл и Уизингамот, и имена като Годрик, Улфрик и Дъмбълдор намериха такова широко разпространение. При това положение би могло да се възроди преподаването на Беоулф, а многото латински заклинания и проклятия биха могли да допринесат за събуждане на интереса към изучаването на един „мъртъв“ език.

Формулата на училищната история е доловима и в други отношения. Появи ли се някой френски, германски или друг „чуждестранен“ герой в романите за Хари Потър, това става винаги като клише: Фльор и Крум говорят така, сякаш да бъдеш от „континента“ е само по себе си някаква смешка. Забраната върху сексуалните теми също се спазва доста педантично, макар че с течение на времето Роулинг вероятно се е сдобила с читатели от мъжки пол, обзети от смътно нечисти помисли към Хърмаяни Грейнджър (ако не – защото това изглежда някак си невъзможно – към Джийни Уизли). Най-интересно от всичко, може би, и както е забелязал още Оруел – „религията също е табу“. Учениците изглежда не знаят нищо за християнството; в този последен роман Хари и дори Хърмаяни се проявяват като пълни невежи към два добре известни библейски стиха, на които попадат в един черковен двор. Това, че главните характери въпреки туй притежават силни морални принципи и демонстрират солиден етически ангажимент, ще бъде може би мистерия за някои – като негово светейшество папата и други клерикални инстанции, които заклеймиха поредицата, – докато за други ще бъде съвсем в реда на нещата. Както казва Хърмаяни, звучейки като убедителна последователка на Кант или дори на Ръсъл, за едно нещо, наречено Камъкът на възкресението: „Как бих могла да докажа, че не съществува? Нима очаквате от мен да събера всички камъчета по света и да ги проверя? Искам да кажа, човек би могъл да твърди, че нещо съществува, ако единственото основание за това е, че никой не е доказал, че то не съществува“.

При целия този железен секуларизъм, тъкмо онтологията, която би трябвало да поддържа живеца на действието, е онова, което в последна сметка намалява напрежението. Теолозите никога не са успели да неутрализират предизвикателството, което подрива претенциите на Бог, че е едновременно всесилен и благодетелен: откъде все пак идва злото? Въпросът е все същият, ако бъде превърнат в манихейска форма: как е възможно Волдемор и неговите сили на злото да са така могъщи и все пак неспособни да смажат един благовъзпитан и малко дезорганизиран гимназист? В една кратка история това несъответствие може лесно

да се разреши в една или в друга посока; но в продължение на седем пълноценни книги мистерията, поне за мен като читател, изгубва убедителността си, а в този кулминационен епизод цялото начинание става просто досадно. Та как не се намери един смъртожаден или диментор, който да схване елементарното предимство на изненадата?

Постоянно използваната тактика на *deus ex machina* (но без *deus*) има неблагоприятни последствия както за разказа, така и за диалога. Поривът на Роулинг да играе на гоненица с многобройните си криволици заразява и героите ѝ. Ето как Хари се опитва да се обясни с един сервилен домашен дух: „Не те разбирам, Крийчър(...) Волдемор се опита да те убие, Регулус умря при опита си да свали Волдемор, и въпреки това ти най-безгрижно предаде Сириус на Волдемор? Най-безгрижно отиде при Нарциса и Белатрикс, за да предадеш чрез тях информация на Волдемор“.

Ами да, разбираме защо той е объркан. Разговорът се провежда по време на един кошмарно дълъг период, през който тройката Хари, Хърмаяни и Рон водят многоседмично незабележимо съжителство, като само няколко необясними случая на отърваване от смърт облекчават повествованието. Генералният контекст на училището Хогуортс е отстранен, поне до заключителните сцени, а освен това Роулинг често забравя, че нещата или са вълшебни, или не са: семейството на Хърмаяни, разбира се, няма да се измъкне от пипалата на Черния лорд, като се премести в Австралия, а телесната маса на Хагрид не би трябвало да е от значение за способността му, или липсата на такава, да яхне дръжката на метлата. Един отегчителен екскурс пък върху това дали е мъдро или не да се произнася името на Волдемор лишава апотропеичната конструкция от въздействието ѝ.

В последните романи за Хари Потър се долавя усилване на линията за един вид секуларна драматизация на битката между добро и зло. Министерството на магията (една от по-добрите находки на Роулинг) се стреми да въведе в Англия своя версия на Нюрнбергските закони, като класифицира поданиците си според кръвта и като поддържа свое собствено гестапо и гулага Азкабан. Но отново – с течение на времето и след много, много страници този сценарий губи смразяващия си ефект: по-голямата част от „мъгълското“ население е улисано в грижите на ежедневното си съществуване, а винаги когато тайната полиция ги притисне, нашите герои успяват да „дезапаратират“ – една дума, при която

си представям опит на Джордж У. Буш да говори английски. Прототип на предубеждението срещу банковите гоблини е повече или по-малко антисемитизмът, докато отвратителното отношение към домашните духове цели да извика в съзнанието ни робството, само че цялостният ефект от всичко това е доста анемичен и осезаемо вторичен, с неизбежно спадащ рандеман.

В този заключителен том има доста работа по събиране на нишките. На чия страна беше в действителност Снейп? Ще може ли Невил Лонгботъм да надскочи себе си? Наистина ли Малфоите са така черни, както ги представят? За съжаление – с видното изключение на Невил, чиято галантност заслужава да бъде спомената – тези развръзки са на нивото на тръпката от равносметка в старозаветния стил на Пери Мейсън, предизвикана от коментара на някой редови герой, който казва: „Само едно нещо не разбирам...“. В общи линии това се отнася за самия Волдемор, който става по-отегчителен от злодеите на Иън Флеминг, или от покварения, но многословен Николае Карпатия от поредицата Пренебрегнатите, когато предлага своите горделиви обяснения, едновременно грандиозни и кухи. Този лош и педантичен навик се запазва чак до финалния дуел, който поне ни връща обратно на терена на старото училище. *„Не трябва да допускаме дневна светлина върху магията“*, отбелязва Уолтър Баджът[1] *макар и в друга връзка: желанието за пълно изясняване на нещата е в крайна сметка контрапродуктивно. В правилното си решение да пусне завесата окончателно Роулинг е отишла по-далеч от необходимото, като ни дава не толкова щастлив край, колкото край, който загатва, че злото фактически е било разгромено (ще извините израза) за добро или за зло.*

По-големи автори – Артър Конан Дойл[2] най-вече – са се изправяли пред същата дилема при търсенето на убедителен завършек. И – също като Конан Дойл – Роулинг си спечели нетленно признание с това, че ни даде един лесно разпознаваем герой и една хубава карикатура на злодей, а също и с това, че едно сътворено от въображението ѝ място на гара Кингс Крос[3] се радва на такава ярка известност, каквато има и онзи адрес на близката Бейкър Стрийт[4]. Малцина са авторите, съумели да създадат един отделен свят, да го насе-

1 Walter Bagehot (1826-77), британски журналист, есеист и бизнесмен.

2 Създателят на Шерлок Холмс е сред любимите автори на К. Х.

3 Между 9 и 10 перон на лондонската гара Роулинг разполага вълшебния перон 9¾, от който тръгва влакът за Хогуортс.

4 Адресът на Шерлок Холмс.

лят и дори да го илюстрират в съзнанието. Като човек, който сам е ходил навремето в интернат с парен влак – когато бях на 8 години, – аз обичах да чета на децата и да пресичам Диагон Али и Гримо Плейс, и също потръпвах при *спомена за саркастичните учители (и немалкото Прайвит Драйв*[1]), които съм познавал.

Определено сладникавият финал на историята може би съдържа някакво смътно обещание за продължение, но аз честно мисля и искрено се надявам, че това няма да стане. Играчките са прибрани обратно в кутията, магическата пръчка – сгъната, и магьосникът дискретно си прибира хонорара, докато децата вдигат врява и искат нови забавления. (Препоръчвам им да узреят за Филип Пулман[2], чиято демонска схема надминава всеки патронус[3]). Не е малко постижение, че „19 години по-късно“, както е озаглавена последната глава, а вероятно и много десетилетия след това, ще има милиони възрастни, които ще си спомнят своето посвещение в литературата като ефирен привкус на Хари през нощта.

Превод от английски Стоян Гяуров

Източник: Christopher Hitchens, *Arguably: Essays* (2011).

Кристофър Хитчинс (1949–2011) е британско-американски автор, журналист и литературен критик. Той е бил сътрудник на *Vanity Fair, The Atlantic, World Affairs (journal), The Nation, Slate, Free Inquiry*, както и на различни други медии. Хитчинс е широко известен политически активист, чиито книги-бестселъри, ерудиция (и показност) го поставят сред най-добре познатите публични интелектуалци от последните няколко десетилетия.

1 „Прайвит драйв“ № 4 е адресът, на който живее малкият Хари Потър.

2 Британски писател (1946) на фентъзи литература.

3 Вид защитна магия от поредицата за Хари Потър.

За мястото на интелектуалците в българския живот
Автор(и): Златко Енев

Българското битие – или поне онази негова част, която самият аз съм в състояние да обгърна с поглед и осъзная – е пронизано открай до край от едно определящо всичко противоречие, един екзистенциален парадокс, възприеман от повечето от нас като уникален: *парадоксът на себе-идентификацията чрез отрицание на собствената принадлежност към цялото*. Дали поради множеството национални падения, дали поради широко разпространеното разбиране за българската история като поредица от робства, прекъсвани от кратки периоди на въжделена „нормалност“ или поради наследството на реалния социализъм, което изглежда е убило в националното ни „аз“ и последните пориви на независимост... Та, поради коя точно комбинация от тези или подобни тям причини се е стигнало до тук, самият аз не се осмелявам да съдя, но резултатът, струва ми се, е труден за оспорване: съществуването на всеки от нас изглежда безнадеждно разкъсано между две базисни и несъвместими една с друга реалности – от една страна „те“ (тъпите, изостанали, неспособни на реално цивилизационно участие „българи“), а от друга страна „Аз“ (единственото изключение от това тъжно правило, българинът или българката, който/която не е „като тях“)[1].

1 Оттук и силно дразнещата склонност на немалко „наблюдатели“ на българската съвременност да говорят за „българите“ единствено в трето, а не в първо лице, тоест да говорят най-вече за „тях“, а не за „нас“. Необходимостта от лично разграничение, осъзнато или не, очевидно е далеч по-силна от потребността за принадлежност към българската общност, която има единствената функция да онагледява собственото „не-Аз“, понякога точно по средата на всевъзможни фалшиви и кухи заявления за принадлежност. Самият автор на тези редове, въпреки непрекъснатото „себе-дебнене“, именно с цел да се избягват подобни несъзнателни разграничения, редовно се улавя в точно същия грях, дори и при най-внимателно използване на първо лице. Реалната принадлежност, не ще и дума, е въпрос на нещо много по-дълбоко от спазването на определени граматически конвенции.

Собственият ми житейски опит на човек, чийто досегашен път е приблизително поравно разпределен между две различни култури, ме кара да смятам, че, ако в българското себевъзприятие действително има някаква уникална особеност, то тя е не толкова в неговото естество (германците, не ще и дума, са една от големите световни нации, раздирани от силно подобен вид екзистенциален парадокс, по разбираеми исторически причини). Особеността при нас е в абсолютната масовост на феномена, в буквалната липса на изключения, която го превръща в един вид differentia specifica на „българскостта" изобщо. Да бъдеш българин – това означава да бъдеш НЕ-българин. Изключенията от правилото, поне за самия мен, си остават невидими.

Ироничността – или, ако щете, абсурдността – на тази масова претенция се състои не толкова в нейното разрушително по отношение на общността въздействие, колкото в очевидния факт, че *заявяваната* българска действителност изглежда се състои от само и единствено изключения от правилото – в едно общество, което по принцип не признава и не толерира почти никакви изключения. Оттук и леко шизоидната, перманентно раздвоена игра на сляпа баба, в която изглежда участваме всички: за да успеем да получим някакво потвърждение на собствения изключителен статус, ние сме принудени, повече или по-малко, да толерираме абсолютно същата претенция у всеки сънародник или сънародничка; тъй като обаче по презумпция самите ние сме единственото изключение от правилото[1], то заявяваната толерантност и приемане на чуждата претенция за уникалност не може да бъде нищо друго освен фалшива и изпразнена от съдържание. Оттук и основната характеристика на българското битие от сегашния момент: то е битие „на ужким". Ние уважаваме останалите българи „на ужким", принадлежим към тях „на ужким", ценим способностите и работите им „на ужким", дори слушаме историите и изповедите им „на ужким"[2].

1 С възможната уговорка, че към изключението принадлежи и (възможно най-тесния) кръг от хора, които обичаме или ценим, като семейство и най-близки приятели. Останалите социални връзки в България, както е добре известно, са изключително слаби.

2 Ако зад изказването на положителна оценка за нечия работа (и особено работа, свързана с подчертано индивидуални характеристики, каквато е интелектуалната), у нас има някаква твърда реалност, то за самия мен тя се привижда от основно два вида: първо, ако вършителят на работата е „оневинен" чрез социален статус на неудачник, тоест на тоя няма за какво да му се завижда, хайде, нека влачи, бедният му дявол; второ: ако от изказването на положителната оценка има някаква лична полза, примерно об-

Пренесени в полето на българската културна реалност (и история), всички тези съждения водят до обрисуването на картина, чиято основна характеристика изглежда е *липсата*. Липсата на значителни, реално ценени от сънародниците си, видими и отвън културни фигури, които да представят пред света нещото, наречено „българскост“. А и как би могло да бъде другояче, когато дружният ответ срещу всеки подобен „иск“ е нещо от рода на „Кой, ти ли бе? Я не ми се барай чак толкова спешъл, не те ли виждам от сто метра, че и ти не си нищо повече от българин?“[1] В такъв смисъл „дежурният въпрос“ на културните модератори из различните български телевизии („Защо още нямаме свой Нобелов лауреат?“) би трябвало да бъде най-после заменен от реалния въпрос, който трябва да си зададем всички: „А какво толкова сме направили, за да имаме и ние свой Нобелов лауреат?“ В края на краищата, за да се появи възможност за излъчване на някаква подобна фигура, то най-първо една огромна част от днешното българско общество, културна или не, ще трябва да се примири с мисълта, че тази награда ще бъде получена от реален българин или българка, а не от някакво фантасмагорично същество, лишено от основния български атрибут – онзи на „незаслужаването“.

Разбира се, всичко това не се е появило аламинут, на някаква гола земя. Основната задача, свързана с преодоляването на националния ни културен нихилизъм, е осветяването на неговите исторически корени и евентуалното посочване на днешните различия, били те социални или технологически, които дават надежда, че все пак не се въртим в кръг и че изход от всичко това трябва да има.

И така...

Основната специфика на, нека го наречем така, „балканския тип капитализъм“, винаги се е състояла в сравнително слабата развитост на частния сектор, който никога не е успявал да е превърне тук в главен из-

мен на положителни оценки и/или възможност за представяне на самия/самата себе си като облъчен/а от благородната светлина, която се излъчва от обекта на похвалата. И все пак: не бих искал мислите ми да се развиват и да бъдат тълкувани като израз на пълно и безрезервно черногледство по отношение на „българскостта“. Разбира се, дори и у нас има и просто щедри хора, слава Богу!

1 Показателна в това отношение ми се струва доста грозничката и настървена мини-атака срещу (статуса на) Георги Господинов като единствено познат и признат извън България съвременен автор, която се разигра преди година и нещо, най-вече из социалните мрежи. Борбата за статус, не ще и дума, е част от живота във всяко общество, но у нас, както изглежда, тя може да съществува единствено под формата на игра без печеливши.

точник за търсене на шансове и ресурси от страна на съществуващите елити[1]. Това довежда до прекомерна зависимост на цялото общество, и преди всичко на същите тези елити, включително интелектуалните, от държавата и нейните политики. Клиентелистката държава – тоест онази, която разпределя облаги и постове в замяна на съответни лоялности – е при такива условия колкото неизбежно зло, толкова и необходима предпоставка за създаването на кохерентни национални култури (други подходящи центрове за обединение и уеднаквяване на интересите, тукашните малки и слабо развити общества просто не притежават).

Неизбежното следствие от този вид икономическо и социално развитие е, че то не предлага особено благоприятни условия за поява на силни, независими от централно-държавния интерес (и идеология) личности, които да предоставят образци на самостоятелно мислене, критика и лично поведение в стила на големите западни интелектуалци и артисти, които в края на краищата са утвърдили широко възприетия модел на артистична и гражданска независимост, според който се измерват повечето от големите интелектуални постижения на съвременността. Изключения, разбира се, има – тук бих посочил Никос Казандзакис, (може би) нашият Гео Милев, ако би оцелял, както и някои от критично настроените турски автори от двадесети век, които са плащали немалка цена за гражданската си дързост – но те очевидно не са достатъчни, за да се достигне онзи минимум на критична маса, необходим за появата на солидна, видима група от критични и независими интелектуалци. Въпреки номиналното наличие на Нобелови лауреати у повечето от съседите ни, качеството на съответните интелектуални и граждански постижения едва ли е точно съизмеримо с онова на Запада[2].

1 Виж в тази връзка статията „Двете Европи“ от Франсис Фукуяма, публикувана на български език в „Либерален преглед“ на 20.7.2012 (http://librev.com/index.php/prospects-europe-publisher/1699-2012-07-20-10-44-00).

2 Нито Иво Андрич, нито Орхан Памук (за да посоча само двама от Нобеловите лауреати от „комшулука“) ми се струват достатъчно значими като автори, мислители и обществени фигури, за да бъдат сравними с най-доброто от Запада. Напротив – споменатият вече Казандзакис, който по мое мнение е сравним с *всичко* на Запад, никога не е бил предложен за Нобелова награда, и то именно поради яростната съпротива на гръцката държава, чиито сановници са го възприемали като анти-патриот. Нобеловата награда, както е добре известно, е силно политизиран инструмент за отдаване на (национални) почести.

Това са и обстоятелствата, които изглежда са формирали българската национална култура през целия досегашен ход на (след-освобожденското ѝ) развитие. Чиновническият характер на българската интелигенция трудно може да бъде отречен, още от самото ѝ зачатие (единствените сравнително успешни българоезични издания преди Освобождението – тоест такива, които са успели да просъществуват повече от няколко години – са финансираните от Османското правителство вестници като „Цариградски вестник“ или „Турция“), та чак до благословените дни на развития социализъм, в който културното чиновничество беше се превърнало в единствен начин на оцеляване, живот и сериозно добруване за тукашните интелектуални елити. Патриархът на националната ни литература без съмнение е постигнал този статус благодарение най-вече на факта, че творчеството му, поне във върхните си постижения, обслужва по класически начин „българската национална идея“ (всъщност то ѝ придава познатата днес форма, може би заедно със „Записките“ на Захари). Няколкото пък големи изключения от този утвърден и до днес „модел“ – Алеко, Гео Милев, (донякъде и) Георги Марков, за да посоча само най-известните – завършват с физическа елиминация на носителите си, което вече е достатъчно указание за поносимостта, на която може се радва независимото гражданско и интелектуално поведение в тази страна и култура. Критиката – мека или твърда, шеговита или яростна, облечена във високо-символична форма или просто в продраните дрешки на ежедневието – не е нещо, което се котира особено високо тук. И никога не го е правила.

Но дали всичко това е някаква форма на „орисия во веки“? Самият аз доста се съмнявам. Културните обстоятелства се променят в унисон със социално-икономическите, като от своя страна им влияят силно, а понякога са в състояние и напълно да ги изместят на заден план. В такъв смисъл днешна България, която за пръв път в цялата си история прави реален опит за отваряне към и ставане на част от европейския Запад, е един вид напълно нов „дзвер“, чието поведение и бъдеще, ако и силно обвързано с миналото, едва ли е неподатливо на каквито и да било радикални промени. Откриват се възможности за социално, интелектуално и гражданско оцеляване, та дори и нормално съществуване, каквито не е имало никога досега в родната история. Най-простият

пример за това е животът в странство[1] – една от традиционните форми на неподчинение и независимо съществуване на българските радикално настроени елити, но която днес, по милостта на модерните технологии, прави реалното участие в собствено българския културен процес въпрос на елементарни технически умения. Друга очевидно окуражаваща промяна е възможността за достигане на независима гражданска, нечиновническа позиция и вътре в самата България[2]. На трето място – не по важност – идва чисто формалното участие на България (и) в европейския културен процес. Регулярните награди за европейска литература, колкото и бюрократичен да изглежда механизмът на раздаването им, все пак са чудесна платформа за разпространяване и разчуване на българската литература. На последно място ще спомена и според мен неизбежния факт на появата на едно следващо поколение български писатели и артисти, което ще бъде значително по-знаещо и умеещо да се оправя из лабиринтите на общоевропейското културно спонсорство[3].

И така, налице са множество факти и аргументи, които дават немалки основания за надежда. Есето тукашно, започнало едва ли не като некролог, логично завършва с нещо като мъничка Ода на радостта. Очакват ни вълнуващи времена[4] - и, независимо дали ще успеем да ги доживеем, дори и самата надежда вече е лукс, който само малцина българи преди нас са можели да си позволят. Прочее, нека пием за всичко това!

1 Моля за извинение, че посочвам обстоятелства, толкова тясно свързани с личната ми съдба. Това е не толкова зле завоалиран опит за себеизтъкване, колкото отчитане на простото обстоятелство, че собствената ми културна работа би била напълно немислима в която и да било България отпреди двадесет или повече години.

2 Нещо, което може да придобие най-различни форми – от някаква странна смесица между шоуменство и клоунада, какъвто изглежда все повече става случая с Калин Теризийски, до напълно сериозна, независима писателска позиция, каквато, надявам се, вече е постигнал Милен Русков.

3 Нещо, което поне до този момент успява да овладее и приложи единствено Георги Господинов, от поколението автори, с което се идентифицират повечето от нас. Не ще и дума, в бъдеще хората като него – свалям им шапка! – ще бъдат много повече.

4 Или, може би по-точно казано, „очакват ГИ вълнуващи времена“. Какъвто и да е времевият хоризонт на тези тъй желани промени, аз ги приветствам с отворено сърце.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (30)
Добавяне на нов

- 06-01-2015|**Gullwing**

Навреме, по време на перестройката, академик Лихачев се превърна в една от публичните фигури на своята страна, в едно от най-разпознаваемите лица на съветската/руската интелигенция. Централната (други тогава май нямаше) руска телевизия веднъж излъчи негова няколкочасова среща с почитатели – една огромна концертна зала, в която хората му задаваха въпрос след въпрос.

Тогава запомних един въпрос и един отговор. Въпросът бе: „Защо простите хора толкова мразят интелигентните?“ А отоговорът бе: „Защото интелигентост е единственото качество, на което не можеш да се престориш“. Наистина, човек може да се престори на всякакъв: умен, щаслив, богат, успешен. Единствено никой не може да се престори на интелигентен. Интелигентен можеш само да бъдеш.

Настоящата статия на автора всъщност е опит да се погледне към същата обществена връзка, но от гледната точка на интелектуалеца. Поспециално българският интелектуалец. Неговата беда е че не той формира характера на тази връзка. Този характер е зададен от простите хора защото у нас те са все още мнозинство. Затова позицията на инте-

лектуалците е преди всичко защитна. И най-често се изразява в самоизолация.

Безусловно има и интелектуалци, които се стараят да бъдат нещо като народни будители, да се опитват „да сеят доброто, разумното, вечното“. Но съдбата им не е лека. И няма да бъде, докато общото цивилизационното равнище на българите не порасне значително. Когато интелигентните хора в България станат мнозинство – както са мнозинство в страните, наричани от нас „цивилизовани“, тогава въпросът ще се реши от само себе си.

- 06-01-2015|**Златко**

Нека не объркваме и смесваме едно с друго две толкова различни неща като нивата на интелигентност (които са лична, индивидуална характеристика – и по принцип са божа работа: всеки има толкова, колкото му е дала природата и това е нещо, което не може да се промени) и нивата на цивилизованост (които са групова, обществена характеристика – и подлежат на реални промени, ако и изключително бавни и постепенни). Уточнението тук съвсем не е само терминологично. Докато не разбираме, че агресивната простащина, липсата на гаранции за нормалното функциониране на обществените институции и, най-общо казано, отчайващото изоставане на дадени общества в сравнение с други, са въпрос не на някакво „поумняване“ на хората, а чисто и просто задача, която може и ТРЯБВА да се реши, но само и единствено ако бъде поставена ясно и целенасочено, и то най-първо от всеки от нас пред самия себе си („от само себе си“ се получава долу-горе само отделянето на стомашни газове – че даже и то изисква предварително приемане на достатъчни количества храна, по правило)... Дотогава и ще тъпчем на място, тъй като по принцип тази умонагласа, обърквща ябълки и круши, не е нищо друго, освен израз на онова „на нас и без това всичко ни е ясно, не ни давайте сега акъли, ами ни дайте пари“, на което се дължи и самото изоставане. Съжалявам, че подхождам към този коментар сравнително отрицателно, тъй като откривам в него опит за добронамерено оценяване на представените в текста тези, но, повтарям, за мен той е израз на една принципно погрешна умонагласа: „На мен всичко ми е ясноооо, но какво да правим с всички ония простаци наоколо, дето не разбират нищичко?“ Или, с други думи, тук аз не откривам нищо друго освен типичната умонагласа на съвременника, описана в началото

на текста: „Всъщност аз съм си по европейски знаещ и можещ човек, но това българитеееее... Мани, мани!“

- 06-01-2015|**Gullwing**

Мисля си, че читателите, авторите и коментаторите на „Либерален преглед“ в преобладаващата си част са „по европейски знаещи и можещи човеци“. Не мисля че други биха се заинтересували въобще от обсъждания текст.

Второ, но още по-важно е да се разбира, че интелегентността не е „лична, индивидуална характеристика – и по принцип божа работа“. Природата дава не интелигентност, а интелект. По-просто казано – кой колко е умен. Интелигентността е изцяло придобивано качество. То се формира най-вече от околната среда на подрастващия. В живота съществуват едновременно и умни, но прости хора; също така не липсват и интелигентни, но не много умни хора.

Конкретно в България най-разпространеният тип интелигенти – и то по съвсем обективни, неизбежни социални причини – са интелигенти от първо поколение. При това – да не кажем от селски, а от провинциален произход. За такива хора е крайно характерно изявено уважение към академичните титли, йерархия и ритуали, неразбиране на разликата между образование и култура, запален тон на дискутиране и т.н. Зад тези качества при такива люде често се забелязва едно съмнение, несигурност в собствените си възможности.

С риск да обидя нашия домакин, когото не познавам лично, а само от неговото творчество, ще кажа че при него тази „първопоколенскост“ се проявява много видимо и ясно. Това най-вече си проличава в уводните бележки към публикуваните материали, ангажирани коментари, ядосани отговори на случващи се понякога лични атаки и т.н. да не говорим за авторските текстове.

Добрият редактор, както и добрия рефер, остава незабележим на терена. Добрият автор също не участва в обсъждането на собствени текстове. Не помня някой от многобройните автори в това уважавано издание да е коментирал на своите си творби.

Или ...?

- 06-01-2015|**Златко**

Което си е вярно, вярно си е. Действително аз съм първо поколение интелектуалец и действително няма как да го скрия, дори и ако бих се опитвал. Останалото, струва ми се, е въпрос на проста способност за мислене и проникване в непознати или малко познати материи. Прочее, всекиму – своето...

(А баща ми, бог да го прости, беше учител, което разбира се не го превръща в интелектуалец, но пък не беше и някой неук човек. В къщата поне винаги имаше достатъчно книги за четене, ако и не непременно Ницше и Шопенхауер...)

- 07-01-2015|**Златко**

Между другото, този конкретен „разговор“ между двама разномислещи хора по мое мнение поставя пословичния пръст точно по средата на раната, тъй като, при цялата краткост и субективност на коментарите тук, те все пак успяват да разкрият доста неща както за авторите си, така и за културната среда, която ги поражда. Оттук и изводите относно проблемите на днешните 50-60 годишни „образовани хора“ в България, както и на цялото общество (тъй като поне в момента страната се управлява именно от това поколение, към което принадлежа и аз).

Ще си позволя тук да отбележа ключовите (според мен) моменти в конкретната реакция и личностната картина, които се откриват пред мен, когато се срещна с подобен род свидетелства за настоящото положение на нещата с „интелигенцията“ в днешна България (повтарям, тук говоря само за вече преминали средната възраст хора като самия мен).

И така: първото нещо, което се набива на очи е, че реакцията е еднозначно изпълнена с увереност в собствените знания, както и в липсата на подобни знания сред останалите участници в разговора, конкретен или обществен. Описвам този проблем като основен проблем на днешната българска интелигенция, от който страдам в огромна степен и самият аз. Умонагласата, описана възможно най-кратко, е следната: да се учат имат нужда ДРУГИТЕ, аз вече знам достатъчно много. Но, естествено, това е основната предпоставка за неспособност за реално учене, тъй като, за да бъде в състояние да учи нови неща, човек най-първо трябва да има сравнително обективна представа за собственото си незнание, тоест да е наясно поне от малко-малко с това, че НЕ ЗНАЕ прекалено много неща. Едва когато придобие поне някаква смътна представа

за празнините в познанията си, човек може да отвори главата си за нови. Основната пречка пред ученето е самочувствието на „по европейски знаещ и можещ човек“, В СЛУЧАЙ, че това твърдение се опровергава от елементарни признаци, съдържащи се в изказванията, които го поддържат.

Какво имам пред вид? Знанието, не ще и дума, може да ни достигне САМО И ЕДИНСТВЕНО ако между него и собствените ни мозъчни центрове са прокарани необходимите за целта мостове. На първо място – проста възможност за достигането му. Примерно ЕЗИЦИ (започвам с възможно най-елементарната предпоставка, тъй като всичко останало може да се оспори сравнително лесно, след което разговорът моментално губи смисъл). Та значи, да започнем с езиците.

Поглеждам към (типичния) коментар по-горе, (чийто автор освен това познавам от задочните ни разговори зад сцената – всяка крушка си има опашка, разбира се). И какво виждам? Освен руски език тук очевидно липсва какъвто и да било друг мост към външния свят. Съответно, освен познания за руската култура липсват (почти) всякакви други. (Шапки долу пред руската култура – голяма и мощна култура, аз съм последният човек, който ще отрича това, но май-май повечко така в исторически план. Що се отнася до съвременността, то едва ли ще се намерят прекалено много хора – извън Русия – които да я причислят към водещите световни култури от настоящето).

Сега, за да не обръщаме нещата на борба между двама заслепени от ЕГО хора, които се опитват да се обидят взаимно по възможно най-приемлив-за-публиката-начин. Въпросът тук е не в конкретния човек, а в типичността на позицията, която той (или тя) представя, разбира се. Убеждението, че „ние сме по европейски можещи и знаещи хора“ там, където за подобна претенция липсват най-простите и напълно неизбежни предпоставки. Може и да не знаем езици, може и да нямаме реален достъп до знанието на тоя свят (97% от съдържанията в Интернет са на английски език, между другото), но ВЪПРЕКИ ТОВА сме „по европейски можещи и знаещи хора“...

Какво повече да ви кажа, хора? Ако работата тук се обърне на това да си доказваме кой сега аджеба е по-прост, кой идва от стара жилка и кой е новодошъл нахалник в чертозите на знанието, то, разбира се, далеч няма да стигнем. Въпросът според мен е в това – има ли някакъв начин и способ на комуникация, при който да постигнем такъв разговор, че

ВЗАИМНО да успеем да си поотворим малко очите. Вие да ми покажете нещо РЕАЛНО за мен (като например реална липса на знания по неща, за които се опитвам да пърпоря „авторитетно“, а не да ми казвате, че нямам право да говоря, щото баща ми не е академик или нам кво). Аз пък да успея да ви убедя, че целта ми тук е не да ви обиждам и принизявам (още повече), а просто да ви покажа, че собствените ви разбирания за самите себе си – В СЛУЧАИТЕ КАТО ТОЗИ – са всичко друго, но не и просветени, не и подплатени с познание. Това е, което ми се ще – но поне засега нещо не се получава...

Надявам се коментарите към текста да обогатяват по някакъв начин съдържанието му. Ако пък се окаже, че само се дърлим и взаимно обиждаме, както обикновено, то толкова по-зле за самите нас (пак както обикновено)...

- 07-01-2015|**Gullwing**

Dear Zlatko,

Seems you doubt my foreign language abilities, are you? Would you like to continue our conversation in English?

Но ще вземем да станем неинтересни на читателите ... Дали въобще ги привлича „дърлене, както обикновенно“? Не съм участвал досега в такова и ми липсва опит. Но съм забелязал че всичките „дърления“ на този сайт винаги си имат един единствен постоянен участник – и това е нашият любезен домакин.

Дали причината е в неговата добронамеренност? Или просветителски плам? А може би е в желанието му да „придобие поне някаква смътна представа за празнините в познанията си“? Ако е последното, то много се радвам на отдалата ми се възможност да му разкрия разликата между понятията „интелигентост“ и „интелект“ в предишния си коментар.

Ще се радвам да помогам и в бъдеще. Защото такава помощ е очевидно, дори очевадно, необходима.

- 08-01-2015|**Златко**

Е хубаво. Щом толкова настояваш тук да си говорим за нас двамцата, а не за „българската интелигенция“ или каквото и да било, така да бъде (тегли ме дяволът за перчема, дето го нямам, та се поддавам на изкушението, какъвто съм си идиот).

Да вземем тогава да те представим на хората, това сигурно ще им помогне да се ориентират малко по-добре в ситуацията. И така: господин Иван Д. Стоянов, автор на силно четения и предизвикал тук доста емоции и разногласия текст *Ролята на „историята“ в българската история* (и за който бях обвинен от автора, че съзнателно намалявам цифрите на четенията, сигурно за да му подбивам рейтинга). Начинът, по който представих този текст, както и отказът да публикувам повече текстове на господин Стоянов, без съмнение не допринесоха особено много за засилването на топлите чувства помежду ни. Впрочем, за да бъда обективен, трябва да добавя, че – изключвайки натякванията, че съм слаб редактор и прочие – господин Стоянов не досажда прекомерно нито на мен, нито на тукашната публика, държи нисък профил и не се бие за видимост и предно място, което без съмнение говори за някакви принципи. Останалото – в смисъл като (езикови) познания, начин на мислене и пр. – си се вижда и с невъоръжено око в текста, който споменах (не съм ровил прекомерно из мрежата да търся други, нямам толкова време)...

- 08-01-2015|**Васил Пушков от Патра, Гърция**

Четете „История на географията“ – безсмъртните записки на отец Делан Манчев и Станчо Панта, за да изтрезнеете, умньовци. Давате ли си изобщо сметка колко плитко е разсъхнатото корито, в което водите славни морски битки за световна слава и надмощие?

Едва ли. А колкото до г-н Златко Енев – можета само да му благодарите. И аз го недолюбвам, но кесаревото – кесарю. Върши си сиромахът работата -тихо и така, че да го оценим по-късно. Инак всички „вий сте идиоти“, както ясновидно ясно е преценил казал Христо Ботев. Честита баба Марта – по-добре рано, отколкото по-рано.

Става ли? Питам, защото по нашенско всичко е възможно.

- 08-01-2015|**Златко**

В момента, в който ме заобичате достатъчно силно, ще си направя транс-операция и ще се прекръстя на „Людмила Филипова“...

- 08-01-2015|**Златко**

А междувременно – за да поставим нещата в малко по-точна перспектива – вече се улавям в това, че започвам да говоря на разни млади дами на „мойто момиче“...

Автоматичната реакция на вълка, който се преоблича в дрехите на бабата дори и когато знае, че няма ни най-малък шанс да опапа Червената шапчица...

Sic transit...

- 08-01-2015|**Васил Пушков**

Сега разбирам че ще си умра неразбран щом и г-н Енев ме е разбрал накриво.

- 08-01-2015|**Gullwing**

Като прочетох аз думите на Златка, че „тегли ме дяволът за перчема, дето го нямам», се втурнах към неговата снимка и я заразглеждах от внимателно по-внимателно. И наистина, колкото и да се вглеждах, нищо наподобяващо не само на перчем, а дори и на един сиромах-косъм, не успях да видя.

Но покрай това гледане на чела и кубета споходиха ме обаче две асоциации. Или, казано по нашенски, алузии. Едната е за моята зъболекарка – чудесна, но доста устата майсторка на бормашината. Любимият ѝ начин да изрази несъгласие с някой или нещо е да рече такива слова: «А могат ли да ме хваната за к..ра, още повече че нямам такъв?»

Верно е, че всеки от нас си има своите дяволи, но тоз, дето успява да дърпа нашия редактор за несъществуващи му работи, ще да е наистина голям. Затова и втората ми асоциация е доста по-тъжна. Един от първите ми детски спомени е за една съученичка и приятелка на майка ми. Жената се беше разболяла от шизофрения и, както се случва често при това заболяване, се е опитала да се самоубие. Скочила е от балкона на третия етаж, но оцеляла. И аз, съвсем малък тогава, чух и запомних как е разказвала на майка ми: «Нещо ме взема и тегли към балкона. Аз се съпротивявам, не искам да скачам, но нямам сили да се боря. Единственото, което мога да направя, е да си навлека всичките дебели дрехи, палта, шуби за да омекотя удара – и скачам».

Та ми е интересно в каква роля ме вижда уважаваният ни редактор при неговото си «теглене»? На балкон, от който да скочи или на шуба, с която да се предпази? Добре е да реши, зашото на мен ми е лесно. Аз съвсем спокойно и с чисто сърдце гледам както към неговото издание, така и към самият него. Например, искрено му пожелавам да му поникне коса. Но не знам как да помогна в това отношение ...

Това, което наистина мога, е да помогна да му поникне малко акъл. Той че си има – има. Но повече не пречи, нали? Като за целта е добре и той да

помага. Най-вече с честно изразяване на фактология. Прекрасна възможност за това е повдигнатата от него тема – «бях обвинен от автора, че съзнателно намалявам цифрите на четенията, сигурно за да му подбивам рейтинга».

А кажи си сега правичката – това обвинение голословно ли беше или наистина си цап-царапнал няколко хиляди прочитания от брояча на въпросната статия? И като се появи това обвинение, ти отрече ли го с гняв и възмута, или си призна грешката честно и почтено? Забележи – не казвам «манипулация», а «грешка», демек не упреквам дори в умишлен характер на деянието. Всички знаем, че признат грях не е грях, затова и сръдня няма. Но все пак още по-почтено би било да ги върнеш тези прочитания дето им е мястото, нали? Или поне да ги кажеш тука колко са били. За статистиката, де ...

Така че сега топката е в теб. Да видим какво ще я направиш.

Sincerely yours, Gullwing.

ПП. Разгеле, знаеш ли кое немско изделие е добило световна слава под името „Gullwing“ и как му викат на немски?

- 08-01-2015|**Златко**

В стара къща всичко се пази. Ето точния текст на мейла, който ти изпратих тогава. Тукашните читатели, надявам се, ще разберат онова, което ти не си разбрал: че при смяната на платформата на сайта се губят определен брой статистики, тъй като новият сайт се изгражда в продължение на няколко седмици, през което време няма как да се броят посещенията на стария (и това засяга ВСИЧКИ текстове на сайта, а не само твоя)...

С други думи: след прехвърлянето на сайта в новия му формат ВСИЧКИ текстове изгубиха определено число от броя на посещенията си.

> *Иване, успокой най-сетне подозрителната си душа и престани да ме тормозиш! Промяната на бройките идва от това, че докато правех сайта на тестов терен, хората продължаваха да четат статиите в СТАРИЯ сайт, чието броене аз не мога да взема в новия без да си пот-*

роша цялата работа (цялата база данни беше на практика „замразена“ в състоянието от края на август и това е, което показва в момента). Същото нещо се отнася за ВСЕКИ друг текст на сайта – бройките от последните три седмици се изгубиха и това ме дразни не по-малко от теб, защото ми разваля статистиките, които си водя отделно зад сцената.

Хайде сега да те помоля за в бъдеще да ми се обаждаш САМО когато имаш нещо реално допринасящо за сайта или мисленето в България. Иначе просто ще те помоля да ми се махаш от главата и да не се обаждаш никога повече (има много лесни начини да направя така, че твоите пощи да не ме безпокоят НИКОГА повече)...

Няма да коментирам. На нашата възраст повечето хора действително гледат и разбират съвременната техника долу-горе колкото нарицателният индианец и неговата пишеща машина от детството ни.

- 08-01-2015|**Златко**

Между другото, стига толкова глупости... Моето търпение се изчерпи. Предполагам, че онова на останалите тук хора също е на ръба...

- 08-01-2015|**Костов, Юрдан**

Много се смях на простотата на простотиите ти, Гълво. Тарикат момък си, и ако поработиш литературно над тях, ще скъсаш и мистър Бийн от смех. Смея се и ти се радвам още, и знаеш ли защо? Защото учиш Златко на немска търпимост към карикатуризма. Това е нужно на чувството му за хумор, но внимавай да не те гръмнат парижките терористи... Тука спирам в нов пристъп на смех, та да пусна една вода, защото имам през какво. Златко?

- 09-01-2015|**Gullwing**

Юрдане, пиша ти през друг материал, че на нашият главен редактор явно са му испушили бушоните и вече не можем да си пишем през неговата си статия:-(Мъка, мъка ... Но дано да ме видиш през коментарната колконка преди да се е сетил да блокира и тази възможност. Разбираш ли сега защо хората са измислили разделението на властите? А тук сме уж в света на Либерализма, а един и същ човек ни е хем радактор, хем издател, хем системен администратор. Иска – коментира собствени-

те си писания, иска – реже посещенията на другите материали, иска – спира дискусията веднага щом не му уйдисва. И при все това – аз съм либерал! Аз съм баш либерал! Аз съм за свободата на словото! Аз съм за всички свободи! А ти си тръгнал да мислиш чувството му за хумор ... И понеже такова нема, а май и у склада нема, се чудя какво ще направи следващо – ще ме блокира изцяло от либералнато си поприще или ще почне да затваря коментарите по всички статии където се сета да обеля някоя дума? А и ти Златко – недей така с лошо, че хора ще те помислят за по-плешив отвсякога. И все пак ми напомни – колко хиляди посещения си порязал от въпросната статия.

- 09-01-2015|**Златко**

Ах, да припомня на всички ви – това тук издание НЕ функционира според принципите на демокрацията (в смисъл, равно представителство на всички, избор чрез вот на мнозинство, свобода на словото без други ограничения освен законовите и прочие). Принципът тук е МЕРИТОКРАЦИЯ – тоест, правото на глас, мнение и представителство трябва най-първо да се ЗАСЛУЖИ – чрез разумно, човешко, добронамерено поведение (не е нужно непременно да се съгласяваме едни с други). И двете неща – демокрацията и меритокрацията – са напълно съвместими с либерализма, само че второто НЕ в големи мащаби (вижте в тази връзка ей този текст, където съм развил същата идея малко по-нашироко: „Интернет и границите на демокрацията“). В рамките на това тук издание, което е абсолютно частна инициатива, не основаваща се на никакъв консенсус, а само и единствено на енергията, волята и вкуса на ЕДИН ЧОВЕК, принципите на демокрацията просто не отговарят на естеството на работата (НЕ всички заслужаваме едни и същи права ТУК – съжалявам, ако не сте съгласни, но това е ситуацията).

- 09-01-2015|**Златко**

И така, ако ми позволите да направя нещо като обобщение на досегашния разговор. За добро или зло, той се превърна в неочаквано точна илюстрация към тезите на горния текст. А именно: „днешната наша интелигенция“, реална или себе-въобразена, е това, което виждаме с очите си. Претенциите да се задава тона в тази страна – интелектуален, политически и всякакъв, най-често се разкриват като... М-да. „Остържете руснака – и отдолу лъсва татаринът“, е казал за своето време Достоевски.

Какво лъсва, когато се поостърже малко (днешния) българин, показват разговори като този.

За самия мен ползата от този разговор е двойна, тъй като около текста на господин Иван Д. тогава се развихриха доста спорове. Една немалка част от публиката, включително и хора от академичните среди, бяха във възторг от един текст и начин на мислене, към който самият аз, плюс сравнително тесният кръг от хора, с които се съветвам, бяхме настроени доста скептично. Настоящото „снемане на маските“, надявам се, би трябвало да постави нещата поне малко на мястото им (при всички уговорки, че не може и не трябва да се правят чак толкова директни връзки между личността на един човек и неговото/нейното научно или литературно творчество). Добрият Иван Д., поне по мое мнение, показа доста добре какво се случва, когато един „български интелигент“ бъде предизвикан да доказва позициите и разбиранията си. За такива ситуации самият аз си имам едно собствено название: „ПИТЕК–ЕНТРОПИЯ“.

Мисля, че това е достатъчно. Дали самият аз съм успял да се задържа на ниво в една толкова остра и неприятна дискусия оставям да прецените на самите вас. Добрият Иван Д. НЯМА да участва повече в разговорите тук. Съжалявам, такива са правилата на това място – правата тук НЕ СА автоматични. Те са нещо, което трябва да се заслужи – и което може да се изгуби по всяко време, ако човек не внимава със самия/самата себе си и питекатнропските пориви изотдолу...

И така, ако имате желание да разговаряме по-нататък по темата, добре дошли, разбира се...

- 09-01-2015|**Златко**

И, понеже ми хрумна още нещо. Свободата, уважаеми мои, не е просто липса на принуда и контрол отвън, тоест възможност човек да говори или действа без външни ограничения. Свободата – или поне реалната свобода, която си мисля, че познавам от живота в едно реално цивилизовано общество – е проста замяна на външния контрол с вътрешен. Хората просто не се нуждаят от чатал на врата, защото сами носят вътре в себе си ограниченията (и принудите) на една култура и цивилизационно ниво, които НЕ ИМ ПОЗВОЛЯВАТ да се държат като питекантропи. Друга свобода поне самият аз не познавам...

- 09-01-2015|**Групата на Мълчаливите**

Хвана се на въдицата, жалко, Златко. Мислиш, че си порасъл, остава ти да го направиш. Какво още да ти кажем? Здрав бъди! И порасни още малко; плюй на всичко, за да го постигнеш – в името на целите ти и техните добродетели. Или по-скоро камила ще мине през иглени уши? Твоя е отговорът.

- 09-01-2015|**Златко**

С това последното съм напълно съгласен. Не вярвам някога да „порасна“ дотам, че да се издигна на някаква недосегаема позиция над тукашната публика. В смисъл, действително живея с усещането, че съм чел повече книжки (или поне статии) от средния читател тук. Това обаче – за мое щастие, мисля си – никога не ме замъглява дотам да започна да виждам в самия себе НЕЩО ПОВЕЧЕ от селското момче, което съм (и тук коментарът на Иван Д. за първото поколение интелектуалци в тази страна, част от което съм и аз, е напълно уместен). Хващам се доброволно на почти всяка въдица, не се опитвам да виждам в себе си някакво благородно изключение, изповядвам с готовност балканската си жилка, възпитание и нрав. Ако изобщо съм някакъв вид „европеец“, то само със силната уговорка, „доколкото това изобщо е възможно за човек, роден в най-затънтената българска провинция през 1961 г.“ Дали това ви разочарова, или напротив, изпълва със злорадо удовлетворение, ми е сравнително безразлично. Нямам време да се гледам прекалено много в огледалото, особено пък в огледалото на вашето (не)одобрение.

Не очаквайте от мен промени на неща, които няма как да се променят – също както и аз преставам да очаквам такива неща от вас, малко по малко...

- 09-01-2015|**Златко**

А сега, малко материал откъм Фейсбук. Пак по същата тема, струва ми се...

> *Страхотно ми хареса!*
> *www.facebook.com/video.php? v=10152410206006167&fref=nf*
> *15 808 242 преглеждания*
> ***Media Matters for America***
> *You need to watch this: Reza Aslan calls out the media for generalization and bigotry when reporting on Muslims.*

Харесвам · · Споделяне

Vessela Radeva, Rumen Petrov, Rosinda Georgieva и 11 други харесват това.

Zlatko Enev *Опонентът е страхотен! Невероятно добро, балансирано, спокойно и компетентно опровергаване на всякакви (просташки!) обобщения относно исляма или която и да било друга религия. Няма насилствени религии, има насилствени хора, режими и култури. И всичко това МОЖЕ и ТРЯБВА да се промени — когато всеки от нас започне със самия себе си и освети в съзнанието си СОБСТВЕНИТЕ предразсъдъци, шаблони на мислене и всевъзможни други източници на заслепение...*

3 часа · Харесвам · 5

Bobi Smilev *Реза Аслан е много компетентен теолог, но разговора далеч нямаше да протече по същия начин ако срещу него беше Бил Мар (както на много пъти е ставало).*

А това за което Бил говореше и което е център на дискусията тук е че няма как да кажеш че религия като Исляма е ‹мирна› при положение че дава карт бланш за 1) Изтреблението на 4.5 милиарда ‹Неверници›; 2) Убийство с камъни за хомосексуалност; 3) Обезглавяване за отхвърляне наИсляма; и тн.

И това че либерални или умерени Мюсюлмани като Реза и много други решават на базата на морални и етични виждания, да не прилагат определени Ислямистки принципи, не променя факта, че ‹Свещените им текстове› дават директно основание за такива действия.

3 часа · Харесвам · 2

Bobi Smilev *Контекстът е такъв, че става дума за Ислям тук, но Библията е същата. В Старият Завет има повече кръв и убиства от колкото в роман на Стивън Кинг. Единствената причина религиозният екстремизъм да е по-ясно изразен при Мюсюлманите от колкото Християните в днешно време, е че Запада (където Християнството е преобладаващо) е много по-развит Икономически, научно и културно, което не дава почва на подобен тип радикализъм да се развива.*

3 часа · Харесвам · 3

Petko Ivanov Valevski *· Приятел на Bobi Smilev*

Боби, много добри разсъждения, само да те питам ти Корана чел ли си?

2 часа · Харесвам · 1

Zlatko Enev *Боби, по груби преценки на историците, християнските завоеватели на Америка са унищожили някъде между 25 и 85 милиона души, в течение на 200 години, отчасти с директна идеологическа подкрепа от страна на църквата (тези неща са подробно разгледани, доколкото си спомням, в „Завладяването на Америка“ от Цветан Тодоров). Означава ли това, че християнската религия е античовешка и насърчаваща геноцидите?*

2 часа · Харесвам

Zlatko Enev *Петко, понеже чета в коментара ви някаква претенция за авторитет (вие очевидно намеквате, че познавате Корана). Самият аз не съм го чел, ще бъдете ли така добър да ми отворите очите?*

2 часа · Харесвам · 1

Zlatko Enev *Упс, молба за извинение към Боби! бях останал с погрешното впечатление, че сме на различни позиции...*

2 часа · Харесвам · 1

Petko Ivanov Valevski *· Приятел на Bobi Smilev*

Златко, дишай нищо не претендирам, зададох елементарен въпрос, проблем? Като цяло всички религии са еднакви и са абсурдни.

2 часа · Вече не харесвам · 3

Zlatko Enev *А, добре. Извинявай, погрешно бях те разбрал...*

2 часа · Харесвам

Zlatko Anguelov *Споделям възхищението на адаша от подготвеността и обективността на професора. И все пак, той с голямата четка описва Турция като страна с „освободени“ жени, което, ние добре знаем, не е вярно. Също не мога да се съглася, че проблемът, да речем, за неравенството е национален проблем, когато Афганистан и Пакистан делят едни и същи талибани и когато Саудитска арабия диктува правилата в голяма част от сунитския свят. В същото време споделям и твърдението на Боби Смилев, че в ислямските държави става дума за форма на религия, която още не е изживяла кървавия си период. За мен въпросът е какво правят мюсюлманските общности, за да намалят насилието, което ферментира у тях? Общностите както в техните страни, така и сред нашите. Ако те имат свои проблеми, защо ги решават с насилие срещу християнските държави? Защо изобщо те са се преместили в християнски държави след като са знаели, че религиите ни са несъвместими? Ние не се преселваме масово в техните страни, нали? И в края на краищата, каквото и да приказваме ние, насилието*

може да се намали само с мерки за сигурност и с възпитателна работа вътре в общностите — мюсюлманите, които живеят сред нас, да се опитат да се цивилизоват, а ние да започнем по-активно да интегрираме мюсюлманите, които са наши съседи и приятели.

2 часа · Харесвам · 3

***Boyko Chervenov** · 6 общи приятели*

Реза винаги се бъзикал с тъпите журналисти, но и той си е буквалист.

2 часа · Харесвам

***Bobi Smilev** Не помня кой беше каза, че „В религията човек намира това което търси", но аргумента че религиите са мирни се разпада в момента, в който Библията или Коранът се прочетът буквално. А всякакъв друг прочит е опит за извинение и отклонение от 'словото на Бога', в който много хора твърдят че толкова ревностно вярват (нима са толкова арогантни, че да знаят какво Бог е имал в предвид по-добре от Него самият?).*

2 часа · Харесвам

***Bobi Smilev** Но, иначе да — чел съм и двата завета на Библията и съкратена версия на Корана (в to-read листа ми е и целият). Плюс, съм голям фен на трудовете на Richard Dawkins и Christopher Hitchens, които имат много реален поглед в/у тези теми.*

2 часа · Харесвам

***Zlatko Enev** Хм, според мен тук се намесват доста много и доста сложни аспекти на собствените ни компенсаторни инстинкти (тъй като самите ние идваме от култура и географски регион, които са силно стигматизирани в очите на немалко хора от Запада). В такъв смисъл, да говорим за „тях" като за някаква втора ръка хора (какъвто подтекст чета в коментара на адаша си) ми се струва неприемливо. Самите ние сме имигранти, идещи от едно изпълнено с насилие и предразсъдъци място, Да виждаме в себе си нещо несравнимо по-високо от арабите е, по мое мнение, израз най-вече на компенсаторно мислене...*

Това първо. Второто нещо е, че човек задължително трябва да полага усилия да се информира на някакво от малко-малко по-сериозно ниво за нещата, които коментира публично. (Плоските) обобщения по адрес на „исляма" или „мюсюлманските общности" принадлежат в устите на (повърхностни) журналисти и комици...

www.librev.com/index.php/discussion-worl...-2009-06-16-21-05-52

Трето. Ислямските общности правят онова, което могат — също като нашата, българската общност. Обществата и културите не могат да се променят с вълшебна пръчица, което едва ли е необходимо да се казва. Мюсюлманските страни се променят буквално пред очите ни (ако разбира се имаме очи да видим подобни неща). Хората излизат по улиците, борят се за свободите и гражданските си права, и — за разлика от нас — нерядко плащат с животите си за тази смелост. Повтарям — да заемаме някакви (комично-надменни) пози на „цивилизовани хора“, които гледат към „диваци“, говори за липса ИМЕННО на онова, което се опитваме да представим като наша вътрешна характеристика. Човек трябва да познае (и приеме) най-първо себе си и собствената си среда — БАЛКАН, БАЛКААААН! — за да бъде в състояние да прави реалистични оценки на собствената позиция и шансове за оказване на влияние върху околните...

Как да разбираме исляма? — „Либерален преглед“

Статия от списание „Либерален преглед“ — място за...

2 часа · Харесвам · 1 · Махане на предварителния изглед

Zlatko Enev *Боби, какво ще кажеш за ето този вид критика към (крайностите) в мисленето на хора като Докинс? Много хора го считат за не по-малко нетолерантен от хората, които сам критикува...*

librev.com/index.php/discussion-europe-p...-2013-10-10-19-28-24

Не и от наше име... — „Либерален преглед“

2 часа · Харесвам · 1 · Махане на предварителния изглед

Bobi Smilev *Съгласен съм със Златко Ангелов, че е наложително Исляма да премине през собствена форма на Реформация, както Християнството по времето на Марин Лутер, за да придобие форма, по-умерена и примлива в предвид днешната културна реалност.*

2 часа · Харесвам

Zlatko Anguelov *Невярно е тълкуването, че под „тях“ разбирам втора ръка хора. Напротив, аз очаквам тъкмо тяхната почтеност и чистота на помислите — каквато познавам от общуването си с българските турци — да започне да надделява. Що се отнася до това, че говоря за тях и ние, това е неизбежно по простата причина, че наистина произлизаме от два типа цивилизации: християнската и мюсюлманската — без ни най-малко да давам оценъчна характеристика на*

тези типове. Не смятам нито едната от тях за по-добра от другата, а просто — за различни. Това, че християнската цивилизация е създала по-добри условия за живеене на хората в определена географска територия е исторически факт, но и икономическа принуда: хората от икономически по-изостаналите държави се стремят да се преместят тук, а това икономическо неравенство освен това поражда завист. Мюсюлмани интелигенти всъщност експлоатират тази завист и внушават, че врагът са християните. Малцина се вързват, но тези малцина са агресивни елементи, които хвърлят черно петно върху цялата общност. Трудно е, в края на краищата, да накараш масата французи днес да повярват, че става дума за екстремисти, когато се чувстват заплашени.

1 час · Променено · Харесвам · 1

Zlatko Enev *@ Боби: Идеята за необходимост от Ислямска реформация е основната теза в текста, който предложих за четене по-горе. Онова, за което повечето от нас НИКОГА не са чували е, че в теологичен и философски план тази Реформация съществува (още през 19 век различни ислямски теолози са направили изключително подробни критики на исляма в духа именно на Реформацията). Нещото, което не се е получило никога е, че тези идеи не са получили ПОЛИТИЧЕСКА подкрепа от никое ислямско правителство по света. Причините за това са прекално сложни за анализиране, но, ще повторя отново — преди да започнем да говорим за едно или друго нещо, първо трябва да сме го опознали, поне чрез някоя и друга статия, написана от специалисти...*

Не твърдя, че познавам нещата особено дълбоко, просто работата ми ме принуждава непрекъснато да чета най-различни информации по най-различни теми, в резултат на което най-често се облещвам, когато се сблъскам с поредния обобщаващ коментар за едно или друго голямо световно нещо...

2 часа · Променено · Харесвам

Bobi Smilev *Съжалявам Златко, но няма как да се съглася с подобен тип критика към Докинс. Гледах му дебата с Меди Хасан по Al Jazeera; както и гледах дебата на Лорънс Краус с Хамза Тзортзис (представен като 'един или друг мюсюлманин' в статията по-горе) и мога спокойно да кажа, че цитатите и становищата на Докинс бяха много на място в случая с Лорънс Краус; и ни най-малко агресивни или унизителни, в случая с Меди Хасан. Препоръчвам ти да го прегледаш сам, за да видиш с какъв респект се отнася Докинс към Меди.*

Но като цяло медията представя Докинс като много по радикален от колкото той всъщност е и след като прочетох The God Delusion, аз самият бях изненадан от умерения му, рационален и научен поглед в/у Религиите. Единствената липса на толеранс от негова страна е към псевдо интелектуалци, като Bill O'Reily които още са на мнение че Иисус е виновен за приливите и отливите.

Head to Head — Dawkins on religion

An interview with renowned atheist Richard Dawkins on whether religion is a force for good or evil.

YOUTUBE.COM

1 час · Харесвам · Махане на предварителния изглед

***Zlatko Enev** Добре, Боби, ще се опитам да намеря време да се информирам по-добре за всичко това...*

1 час · Харесвам

***Zlatko Anguelov** Държа да подчертая, че религиите не са моя компетентност. За тенденциите в тях се информирам от приятели, които са академици-специалисти по религиите. Моя компетентост са социалните процеси. Това обяснява защо говоря за общности и човешки отношения — групови и индивидуални. Категориалното мислене е академичен начин да се обобщят процеси, които са наблюдаеми в исторически план. Но то по правило изключва човешкия елемент, живия живот „на терена“. Мен ме интересува как социалните актьори играят своите роли, как се формират поведенията и защо. Социологията е наука за отношенията (interactions). Историческата социология проследява промените в тези отношения и се опитва да установи факторите, предизвикващи тези промени. В този смисъл, не е коректно несъгласията с моите твърдения да бъдат декизирани зад обвинения в некомпетентност, неинформираност или балканско мислене. За да има полезен разговор, те трябва да бъдат адресирани с аргументи от социологичен характер.*

1 час · Харесвам

***Bobi Smilev** Но най-важната разлика, е че ‹крайността› на Докинс се изразява в евентуален по-остър тон по време на дебат; докато крайността на хората които критикува дава резултати като тези от Париж.*

1 час · Харесвам · 1

Zlatko Enev *Е не! Не става така. Първо пишем нещо такова...*

„Защо изобщо те са се преместили в християнски държави след като са знаели, че религиите ни са несъвместими? Ние не се преселваме масово в техните страни, нали?“

... а после се сърдим и чувстваме обидени. Ами не става така, просто това не МОЖЕ да бъде облечено в някакви дрехи на научно мислене и пр. Това си се казва BIGOTRY, а аз — и за добро, и за зло — не правя разлика между приятели и други, когато почувствам нещо такова (поради което и нямам много приятели)...

1 час · Харесвам · 1

Zlatko Anguelov *Хахаха — нито се сърдя, нито съм обиден. А обвинението в лицемерие оставям без коментар. Нека разговаряме по същество — не за характерите си. Преселването е по икономически причини — а те са много дълбоки и предизвикват сериозни последствия. Асиметриите в света се дължат на тях, не на религиите.*

1 час · Променено · Харесвам · 1

Zlatko Enev *Кои точно са тия „наши страни“, адаш? Америка, Великобритания, Германия — все страни, в които хората са съгласни да приемат хора КАТО ТЕБ И МЕН, без да гледат откъде идват и какъв е културният им произход (защото Източноправославието е далеч по-малко „реформирано“ от исляма, когато и да било през историята му). Не е ли малко СРАМНО, след всичко това, да говорим за „тях“ като за някакви чужди тела в „собствените ни държави“? Хайде, стига, че започва да ми се надига кръвното без шегички...*

1 час · Харесвам

Antoaneta Slavova *Лицемерието на Западните държави започва да се оголва, а отдолу се показват грозни картини... Не одобрявам никакви форми на насилие и фанатизъм, но е обидно и нечестно да се слагат категории на хората, като степен за качество. Нека бъдем толерантни и се опитаме да се поставим на мястото на другия!*

1 час · Харесвам

Zlatko Enev *Кога станахме кюмюрджии, кога ни почерняха задниците?*

1 час · Харесвам

Йордан Янков *Има и един друг ракурс, който може би на пръв поглед изглежда академично-отвлечен, но мисля, че има преки практически последствия при разбирането ни на това, какво всъщност става.*

В последните години на Запад доминира разбирането на Хънтингтън за цивилизация (който пък стъпва върху Тойнби), като комплекс от култура, обичаи, морал, религия, език и т.н. Другото понятие за цивилизация (Тофлър, Маркс) го тълкува като система от средства за промяна на средата и подчинени им компоненти като език, култура и т.н. Според мен второто разбиране е по-адекватно на реалността и има по-голям аналитичен потенциал. По този начин религиозно-културните конфликти в Западна Европа могат да се тълкуват в контекста на общата криза на прехода от Втората към Третата вълна и отраженията ѝ в различните компоненти на европейското общество-то съхранявайки спецификите на тези компоненти, но поставяйки ги в актуалния контекст в който те се проявяват. Споровете за абстрактни култури, идеологии и религии нямат според мен такъв полезен продукт.

16 мин. · Харесвам

- 09-01-2015|**Златко**

Сега, понеже някои коментари тук на сайта ме карат да смятам, че логиката на броенето на посещенията на сайта се намира отвъд логическите способности на немалко тукашни посетители, още веднъж един ускорен курс за начинаещи:

1. ВСЕКИ ПЪТ, когато се отвори някоя страница, броят на посещенията ѝ отива с по една цифра нагоре.

2. Когато прехвърлям сайта от една техническа версия на софтуера към друга, по-нова, аз съм принуден да го „замразявам“ за около три седмици. Това означава следното: за да не дразня ненужно хората, оставям старата версия на сайта достъпна за четене, но БЕЗ да добавям нови материали. През същото време прехвърлям съдържанието на сайта в новата платформа, която се намира на друго, недостъпно за публиката, място. Сега, опитайте да си представите какво точно се случва: докато аз работя на това друго, ВРЕМЕННО МЯСТО, хората продължават да четат и броячите да цъкат, само че на старото място. Това разбира се НЕ СЕ отчита на новия сайт, който е напълно независим от стария. Резултат – след около три седмици време „старият“ сайт се оказва с по няколкостотин бройки прочити напред в сравнение с „новия“.

3. Когато в края на краищата съм готов с новата версия, нейните броячи са на нивото отпреди три седмици, тъй като през цялото това време

не са били достъпни за публиката. Сменям адреса, насочвам публиката към новия сайт, но броячите са различни от „стария“, те са назад.

За щастие всичко това се случва само по веднъж на около две или три години, когато сменям софтуера на сайта.

А ако цялата процедура ви се струва прекалено заплетена, то това сигурно обяснява защото този сайт се прави от мен, а не от вас. (Ядосвате ме тия дни пряко мяра, та съм ненужно язвителен, знам го)...

- 09-01-2015|**Живкови**

Прочетох жалбите на Петя и ги потвърждавам. Броя на влезлите посетители в романа на М. Стомин, втората му част, са намалели с около 400 и повече само за няколко часа. Сигурно има технически проблем и не мога да разбера толкова ли е трудно да повярвате, г-н Енев. Защо първо се репчите, което е Ваш израз, а после съжалявате и се заричате това да не се повтаря. Така това не се прави. Списанието Ви ни е нужно и ако продължавате да го правите, не ни се сърдете, че сме срамно бедни. Аз и жена ми например гледаме телевизия само за да не пропуснем промоциите в Лидл. Желаем всичко най-хубаво, а успеха ще се върне отново при Вас.

- 09-01-2015|**Златко**

Няма как да се разберем. Твърдението ви е фактически недоказуемо, зад него няма нищо друго освен заявления като в съдебна зала. Като е толкова недостоверен броячът, що не вземе тогава да подскочи НАЗАД ей така, докато си говорим сега (за разлика от броенето напред това е нещо, което никой потребител отвън не е в състояние да манипулира?) И защо НИКОЙ НИКОГА ДОСЕГА – освен добрия Иван Д., който хвана действителен технически проблем – не го е забелязвал през всичките ОСЕМ години, в които правя списанието?

А се ядосвам и репча, защото мисленето ми, пусто, е настроено да търси ЛОГИЧЕСКИ обяснения за едни или други явления – и в момента например ми подшушва, че тук на сайта се оформя нещо като масова психоза, типична за едно манипулирано от врачки и гадателки общество, в което слуховете имат далеч по-голяма мощ от информацията и логиката. Писна Иван Д. „ЗЛАТКО ЛЪЖЕЦА!“ – и всички вие, добрички последователи на нормалното българско мислене, ИЗВЕДНЪЖ развихте някаква невидяна през всичките тия осем години способност за наблю-

дение, логическо мислене и заключения в стил Шерлок Холмс... Как да не ви се радва човек, а?

- 09-01-2015|**Бай Смилен Гърдев**

Откъм тебе нищо ново Енев Запомни че което влиза в устата може и излиза от нея като бръщолевенето примерно. Машинка е брояча защо да не се завърти и обратно реши ли някой тути кванти електрон да обърка посоката му. Какво толкоз. Като стигана до съд и свидетели не се ли сещаш, че съдът вярва, ако са повече от двама и приема казаното за истина. Ей голям инат си да си жив на майка си и да не ти е ти уроки. Яхваш си метлата и караш напосоки. Хай хаирлия.

- 09-01-2015|**Златко**

Добре. Ще се опитам да млъкна, за да си седнем най-после всички на задниците (макар че, едва ли ще го отречете, някак по-интересно стана в момента). Само че и вие, да сте ми живи, не скачайте сега, осило-подобно, в групов гняв, щото това няма как да ни доведе до разбирателство. Моята глупост е да вярвам, че работата ми има някакъв смисъл ВЪПРЕКИ това, което получавам като обратна информация. Вашата пък глупост (или съдба) е да живеете в общество, в което нещо по-добро от това дебелоглаво магаре, което от време на време хвърля кучове, но иначе си тегли юлара и не мрънка много, НЯМА. И двете страни, щем не щем, сме осъдени да се гушкаме сред студа на пустинята, в която ни е сложила Историята, Вселената или самият Сатана, мамка им на всичките!

- 10-01-2015|**Златко**

Прощавайте всички. Понеже Иван не мирясва и продължава да ме дразни и да настоява за правото, което му отказвам, тук само няколко приказки: Иване, ще трябва да ме изобличаваш по други български сайтове, няма как. Свобода на словото все пак има, живеем в страна, където МОЖЕШ да говориш. Не бих имал нищо против да го правиш и тук, но просто времето, в което намирах някакъв смисъл в борбички на воли, отмина. Раздразнителен човек съм, пилея много умствена и емоционална енергия за глупости, така че, когато почувствам заплаха от времепилеене, отрязвам я из корен. Ето защо тук гласът ти повече няма да се чуе, съжалявам. А инак – ей го Интернет пред тебе, никой не може да ти попречи да пишеш каквото си поискаш, дерзай!

(Не си първия, предполагам не си и последния, който за свое огорчение трябва да осъзнае, че тук се намира в чужда къща, а не на мегдана)...

- 11-01-2015|**анонимни размисли**

Incapable of multiple viewpoints... Това, което отличава интелектуалеца от културния образован човек днес, е неспособността му схване полифоничната натура на света. Затова, с глобализацията и напредъка на технологиите и движението на хора и идеи, „интелектуалците“ са изчезващ и донякъде предизвикващ съжаление вид...

Публичният интелектуалец е фигура от миналия век, от двуизмерния свят на идеологическите хегемонии... Колоритността, „оригиналността“ на идеите и позициите на днешния, „самозван“ (т.е. самопровъзгласил се) интелектуалец се губят сред многообразието от гласове и значения. Мултиполярността (на демократичния свят), английският език, и Гугъл, изпратиха в небитието фигурата на старият „публичнен интелектуалец.“ Още повече, ако допреди 20 години се изискваше донякъде героизъм да излезеш на „площада“ и да кажеш истината на безпомощния в невежеството си народ, днес се изисква героизъм, да приемеш ананимността на гласа си (бидейки убеден все пак, че истината не остава вечно скрита). Що се отнася до пророческата поза, която мнозина (не само „интелектуалци“) се опитват да заемат, тя никога не е идвала от чисто хуманистични идеи (или по-лошо, от чисто лични цели), в моралната позиция винаги има нещо неземно, не-РАЗУМНО, неразбираемо: я Сократовия „демон,“ я юдео-християнският абсурден Бог. Фактите, които тук или там се хвърлят като доказателство за истинността на една или друга позиция, не са и никога не са били крайно мерило за истината (не е нужно да сме историци, за да знаем това), истината идва от съвестта, от УСЕТА за правилно и неправилно; истината, за разлика от „фактите,“ не подлежи на промяна и интерпретация. И истината изисква действие, което никога не се изразява като чиста, неконтролируема физическа или вербална агресия.

Ние всички имаме достъп до истината, във всеки един момент от земният ни път, но за да я видим, да я чуем, да я разберем, и ИЗПЪЛНИМ, ни трябва първо и преди всичко... тишина. „Тишината“--така недолюбвана днес! Ако вярваме в древният мит, светът е създаден в тишина, Сократ **слушаше** отговорът на въпросите си в тишина, ние четем в тишина, обичаме тихо (и мразим „шумно“)... Арендт твърдеше, че тишината

убива истината, и беше права: на площада трябва да има гласове, **но за тях трябва да има и уши**... Така че мястото на „интелектуалеца,“ ако го разбираме като глас на истината, в днешният български (и не само) живот, е със сигурност тихо, гласът му прекрасен и ненатрапчив; **пророците умират в самота**... малцина забелязват смъртта им, малцина ги чуват, и малцина има дават възможност да ГОВОРЯТ след като ги чуят.

„Do not forget to show hospitality to strangers, for by so doing some people have shown hospitality to angels without knowing it.“ (Hebrews 13:2)

- 13-01-2015|**Златко**

И отново няколко думи по въпроса за свободата на словото. В хода на собствената ми практика на правене на обществена медия редовно се повтаря една и съща ситуация: на сайта ми се появява човек или група от хора, които в някакъв момент започват да ме обиждат и нападат лично, и то по възможно най-грубиянски начини. След което аз ги изхвърлям от форума – и се започва, за пореден път, дежурната литания: „Това ли ти беше свободата на словото, това ли ти беше либерализма?“

Като оставим настрана собствената ми интерпретация, че този вид реакции и разбирания за „свободата“ са характерни най-вече за общества, намиращи се на една точно определена фаза на развитие по пътя към изграждането на функциониращо гражданско общество... (един вид като право да отидеш в нечия къща, да се изтаковаш насред стаята, а след това да обвиняваш стопаните, че си нямат хабер от свобода)... Та, като оставим това настрана, то къде остава моето собствено право на несъгласие с това да бъда обиждан и унизяван публично, **и то на собствения си сайт**? Не станаха ли прекалено едностранчиви нещата, както винаги май си е било у нас – моето си е мое, а чуждото – общо?

Подаръците на 1989 година
Автор(и): Александър Везенков, Копринка Червенкова, Христо Буцев

Помните ли къде бяхте на 10-ти ноември 1989 г.?

Вечерта бях на кандидатстудентски курс в университета: някои бяха вече чули и споделяха със свои познати, но така тихо, че Тодор Живков е паднал. И вече вкъщи, по някакви късни новини, видях за първи път известните кадри от пленума на ЦК и обърканата физиономия на Живков, докато слуша как му изказват „благодарност". Това, което си спомням, е, че в първите дни все още предпазливо се говореше в публичното пространство. Даже когато в началото на следващата седмица от западните радиостанции чух за дискусия „След Живков – накъде?", си казах, че това е доста дръзка формулировка. Но нещата истински се радикализираха със заседанието на Народното събрание следващия петък, което се излъчваше директно по телевизията. Агресивното публично говорене срещу стария режим щеше да се появи, така или иначе, но в случая тон дадоха управляващите и то в опит да канализират отрицателната енергия лично към Тодор Живков. Някои упорито говореха за режим, продължил 33 или 35, а не 45 години. Вече от дистанция, като премислям, всичко много приличаше на начина, по който в миналото се е извършвало отстраняването на ключова фигура от комунистическото ръководство – просто правят сваления от поста си на нищо. Примерно, малко след 10 ноември Цола Драгойчева се включи в общия хор от закъснели критики срещу Тодор Живков. След години четох как всеки път тя се е намесвала по същия начин – след свалянето на Трайчо Костов, на Антон Югов и пр. Драгойчева взема думата, за да опише в най-черни краски току-що извадения от ръководството.

А вие тогава давахте ли си сметка, че се случва нещо много различно?

За моето поколение това не е било поредната смяна на върха, а първият случай, който сме преживели. Така че неизбежно ни е изглеждало

като голяма промяна. Но имам ясен спомен, че всичко това сме осмисляли през призмата на информациите за промените в другите страни в Източна Европа. Особено след като през лятото на 1989 г. „Солидарност“ се представи убедително на изборите в Полша и се стигна до това некомунист да стане премиер – тогава вече усетихме, че нещата се променят много радикално. Но не знаехме докъде ще стигнат и най-вече – не знаехме доколко промяната ще обхване и България. Явно обаче сме вярвали, защото се промени и собственото ни поведение. Преди това, в гимназията, докъм 1987-ма, донякъде и 1988-ма включително, ние не сме споделяли открито със съучениците си какво мислим по политически въпроси, продължавахме да си говорим едно в къщи, друго навън. Едва в последната година преди смяната на режима започнахме по-открито да споделяме помежду си. И тогава си дадох сметка, че много от моите съученици са от „смесени бракове“, политически смесени. Някои преди бяха споменавали, че дядо им бил активен борец, а вече започваха да говорят и за другия дядо. На единия бил николапетковист, на другия бил в лагер и там загинал, на третия емигрирал, поради което пък баща му бил пратен в Белене и т.н. Но и в по-откритото говорене преди ноември 1989 г. – пред по-широка публика пак сме гледали какво вече е позволено и можем да коментираме. В часовете сме се намесвали с умерено провокативни неща, за които всъщност знаем, че вече могат да се казват. Нещо за Сталин, например... Но, така – до ръба на позволеното, до ръба на допустимото и разумното.

А вие в кой момент осъзнахте, че държавата тръгва по радикално различен път?

Трудно ми е да кажа. Просто нещата се променяха постоянно и много повече, отколкото сме очаквали, но дълго време ние не сме знаели докъде ще стигнат. От една страна, още през 1988 и особено през 1989 г. се случваха немислими преди това неща, но и след отстраняването на Живков не всичко беше ясно. Даже си спомням, че имаше въпроси около Варшавския договор, НАТО, които дори в хода на 1990 година някак доста внимателно се обсъждаха в политическото пространство... Така че не е имало някакъв граничен момент, а усещането ни за промяна вървеше постъпателно. Но през 1989 г. вече не сме свързвали промяната персонално с Живков; по-рано, докато ни изглеждаше, че режимът ще е вечен, като единствена възможност за някаква минимална промяна сме си представяли и сме чакали Тодор Живков да умре. В хода на последните

една-две години преди 1989-а промените ставаха, въпреки че още беше на власт; стоеше въпросът дали Живков няма да бъде сменен, виждаше се как отстранява някакви хора от възлови постове, за да не го изместят, но ние вече очаквахме нещо повече от персонална промяна на върха. По-късно вече си дадох сметка, че той доста добре се е бетонирал от гледна точка на властта над партийния апарат, така че действително е отложил пенсионирането си почти до възможния максимум.

Сега, като историк, можете ли да кажете до каква степен бетонирането е било негова заслуга и до каква степен е било въпрос на антуража, който е искал да се запази статуквото...

Свързани са нещата – след толкова години на власт, антуражът е изцяло подбран от Живков. Той добре е познавал рисковете при тази система, защото сам става ръководител на партията от позицията на пръв помощник на Вълко Червенков. И е внимавал да не го изместят по същия начин. Особено през последните години на ключови позиции в партийния апарат Живков поставя хора, които нямат потенциал да го махнат. Способствало е обаче и това, че не е имало някакъв по-широк кръг от хора, които да изразяват недоволство – както е имало в други комунистически партии, примерно в Полша. Така че и условията са му позволявали... Но нещата така се промениха, че накрая дори тези, които не са на най-ключови позиции, с малко помощ от Москва, можаха да отключат процеса. Новите развития в Източна Европа просто стъпка по стъпка правеха нещата неизбежни и за Живков, и за режима като цяло.

В началото, след 1989 г., имаше една заявена тенденция към реставрация на времето отпреди 1944 г. Как гледате на това?

Аз тогава до голяма степен съм бил на тази вълна. Не мисля, че сме виждали възстановяването на нещо отпреди 1944 г. като реална опция, по-скоро сме идеализирали онази епоха, гледали сме на нея като на някаква нормалност отпреди комунизма. И си спомням, в последните една-две години от гимназията, четяхме книги на стар правопис и се интересувахме от историята заради начина, по който тя е пренаписвана. Идеализирали сме това време донякъде на инат, но и защото не сме го познавали, въпреки вече изчетеното. Просто тази идея, че е имало някаква нормалност отпреди да дойдат на власт комунистите, много силно беше заразила хора от моето поколение, а и от предишното. Чак по-късно, с професионалните ми занимания, започнах да се доближавам до една по-нюансирана картина за ситуацията отпреди 1944 г.

Защо така се получи, че след 1989 г. в България никой не тръгна със собствено българска идея, която да не се опира на чуждия опит или на историческото минало?

Донякъде може би заради усещането, че нашето развитие е пълен провал и трябва да се обърнем към опита на успелите. Имаше някакви гласове за „трети път“, за нещо различно и от „комунизма“, и от „капитализма“, че най-сетне трябвало да намерим свой „български“ път, но за мен поне те никога не са звучали убедително. От друга страна, наистина щеше да е добре да имаше по-голямо внимание към конкретната ситуация у нас, преди да се прилагат едни или други готови формули. Така или иначе, определящи бяха процеси, които са много над и извън България. Всъщност ние – поне хората, които съм познавал тогава – сме се изживявали като зрители на една огромна трансформация и просто сме гледали накъде ще се развие и докъде ще стигне тя. Изглеждаше, че нещата се развиват от само себе си, следвайки това, което вече се е случило в Полша, в Унгария, в Източна Германия... И оптимизмът ни е идвал точно от усещането, че сме част от нещо по-голямо – така че тогава съм гледал с подозрение на призивите за собствен български път, а и сега мисля по сходен начин. И включително през онези месеци сме разглеждали политическите фигури в страната не толкова като самостоятелни субекти, а като някаква проекция на по-големите промени. Изобщо не сме мислели, че можем да повлияем на нещо, което се случва, или че с някакви свои действия ще допринесем за промяната. На първите митинги ходехме от любопитство да видим как нещата се случват, а не за да придадем някаква масовост на тези прояви.

И от зрители, постепенно се превърнахме в потърпевши...

Да, може и така да се каже. Сигурно е заслужено, след като сме се държали като зрители и сме чакали всичко да се нареди от само себе си – имам предвид хора като мен самия. Но някои неща наистина получихме наготово – гражданските и политическите свободи бяха огромен подарък. Другото много важно нещо беше отварянето към света – затворените граници от комунистическо време са изключително важен феномен с дълбоки последици. Наистина у нас отварянето на границата започна като етническо прочистване с „Голямата екскурзия“ и няма как да го празнуваме, но за Източна Европа като цяло големият символ на промяната не е смяната на един или друг управник, а падането на Бер-

линската стена. В крайна сметка, това важи и за нас – 1989 г., освен смяна на режима, беше и отваряне към външния свят.

А от днешна гледна точка как ви се струват личностите, движещи събитията тогава? Доколко наистина бяха автентични в желанието си да променят нещата? И доколко знаеха в каква посока трябва да ги променят?

Трудно ми е да ги съдя, защото в много по-малка степен и от тях съм знаел какво се случва. Не знам дали изобщо в такъв процес, при толкова голяма промяна, онези, които се оказаха на гребена на вълната, са могли реално да контролират нещата. В крайна сметка, дори тези, които започваха някакъв процес, скоро биваха задминавани от събитията. Да кажем, хора от новото ръководство на БКП бяха вкарали Живков в ареста и го държаха там около половин година, а малко след него, приблизително същото време под стража престоя и Андрей Луканов. Тоест, това са процеси, които са много по-силни от участниците в тях. Иначе, когато става дума за някакви конкретни политики, могат да се изведат и груби грешки, и сравнително адекватни решения на конкретните хора. Но, като цяло, това беше един много мощен процес, в който никой от тях не е можел да влияе съществено. Примерно, този лозунг за „мирен преход“, издигнат от бившата комунистическа партия. Всъщност, преходът вече беше тръгнал и някак си вървеше мирно. Не защото някой го беше избрал, така протекоха процесите. В крайна сметка, заявената от тях цел беше нещо, вече станало.

Имаше обаче и заложени бомби...

Да. Това, че не стигнахме до етнически конфликт, е някакво чудо, което е много трудно да се обясни. Невероятно щастие е, че нещата не изгърмяха по тази линия. Може би решаваща бе изключителната търпеливост на турското и мюсюлманското население по това време – търпеливост на хора, които дълго са били мачкани. Наистина, имаше и мерки за успокояване на обстановката от страна на водещи политически фигури, но самият факт, че сред огромната маса български турци нямаше нагласа за крайни действия, действително е забележителен.

Има ли някакви паралели между двата преврата, двете преобръщания: 1944-та и 1989-а? Външни влияния, вътрешни енергии...

От една страна, очевидно е, че и двете промени са отразена светлина на световни процеси, а вътрешните енергии следват външните влияния.

Но големите различия идват от контекста – първата е по време на война, втората все пак не е... След 1944 г. почти едни и същи фигури държат лостовете на властта продължително време и по някакъв начин планират действията си. Наистина, указанията от Москва често са на принципа „крачка назад, две напред“, но все пак има някаква дългосрочна стратегия. Докато за 1989 г. това не беше така. Тези, които определяха ситуацията в последните месеци на 1989 г., малко по-късно вече не я определяха. И в ръководството на БСП, и в лагера на опозицията имаше поредица от размествания на пластовете между хора с различни виждания.

Тоест, през 1944 г. наблюдаваме една постепенна, методична, настъпателна и замислена промяна, докато през 1989-а – по-скоро импровизация?

И през 1944 г. има влиятелни хора от некомунистическите среди, които имат свои намерения, но те не се осъществяват и след месеци или дори седмици тяхната дума просто престава да важи. Фигури като Багрянов, Муравиев, а впоследствие Дамян Велчев и Никола Петков се намесват и се провалят. Но има една линия от Кремъл и един екип на комунистическата партия в страната, които преследват целите си... При промените от 1989 г. насетне дори тези, които не са изметени по някакъв начин, са принудени да се съобразяват със съвсем нови констелации. Да кажем, изборът на президент – Желю Желев от лидер на опозицията стана президент след компромис с бившите комунисти при гласуване в Народно събрание. Следващия път стана президент със съвсем друг вид компромис: с новото ръководство на СДС – политическата сила, която го е издигнала и от която той всъщност се е отдалечил, но от чиято подкрепа имаше нужда в преки избори. Това са компромиси в различни посоки, които обезсилват собствената тежест за сметка на съобразяването с реалностите. А реалностите са много различни в края на 1989-та, лятото на 1990-та или в самия край на 1991-ва. Един политик, който действа реалистично, за да се задържи малко по-дълго на водеща позиция, в крайна сметка трябва да следва общия поток.

Можем ли да четем историята, примерно на XX век, ако не си даваме сметка за това, че една година не прилича на друга: и икономически, и технологически, и културно?

Това е всъщност големият проблем със съпоставимостта, който обикновено не знаем как да решим. Защото ние се стремим да правим исторически изследвания в дългосрочна перспектива и, всъщност, без

тази перспектива, работата ни губи много от своя смисъл. Но точно стремежът към дългосрочна перспектива ни довежда до това да сравняваме съвсем различни реалности, при което дори привидно „обективни“ статистически данни се оказват несъпоставими. Затова и при сравняване на 10 ноември с 9 септември, например, следва да подхождаме предпазливо.

А вие мислите ли, че историята задължително се пише от победителите?

На практика виждаме, че основно от тях се пише – те не просто задават тона и оценките, те създават институциите, които да правят изследвания и да популяризират точно определени резултати. Но след време дори победителите започват да си задават някои въпроси отвъд самодоволството, че са победители. Това всъщност добре се вижда в историографията от комунистическо време – от 60-те години хора, които работят в официални институции и сами изповядват комунистически възгледи, започват да стигат в изследванията си до заключения, които се оказват неудобни. Но има и друго – никой не е победител завинаги; и цялата „история“, написана от някогашните победителите, един ден започва да се проучва и да се пише на нова сметка. Разбира се, в едно плуралистично общество тези неща са доста по-балансирани. А можем да видим проблема и по обратния начин – при писането на история всеки се самопровъзгласява или за победител, или за най-голяма жертва, а често и за двете.

Важно ли е за обществото да има една – канонична – гледна точка към историята – примерно към периода 1944-1989 г.?

Надявам се да няма. И по-право – надявам се, че никой няма да се опитва да налага единна версия за миналото. Обществото, така или иначе, няма да я приеме, но самите усилия в тази посока са нещо потискащо.

А в учебниците?

Идеята, че в учебниците по история трябва да се отстоява една „правилна“ гледна точка е хубава само на теория. На практика това жестоко осакатява образователния процес и го превръща в индоктринация. Мисля по-скоро, че учебникът по история трябва да въвежда и в това, че има различни погледи за миналото. И, примерно, когато става дума за близкото минало, да проблематизира и въпроса за носталгията по него. Даже не е толкова важно – защото сега спорят – дали да има един или

няколко учебника. Ако учебниците са построени по един модел, какво значение има дали са три или седем, както бяха по едно време? Преди време, като проверител на кандидатстудентски работи, ми се е налагало да сверявам написаното във всички учебници по дадената тема. И най-голямата разлика, която съм видял, беше това, че в един учебник беше сбъркана годината на смъртта на хан Крум: елементарна печатна грешка, беше излязло 813 вместо 814 г., но това беше най-кардиналната разлика. Така че поне дотук, моделът с многото учебници по история не е дал някакво съществено предимство. Въпросът по-скоро е как даден учебник да запознае децата с наличието на различни гледни точки за миналото. Колеги ми обясняваха, че това било неприложимо, че на учениците трябвало недвусмислено да се казва кое как е, да им се дадат ясни и категорични ориентири – мисля, че просто подценяват възможностите им. Но има и друг важен въпрос – как да се пишат учебниците ясно, подредено и разбираемо. В някакъв момент ми се случи да преподавам в училище и титулярът ми даде учебника, оригиналния френски учебник, който използва. И тогава разбрах много неща, които не бях научил в университета. Беше просто добре написан учебник за Западноевропейското Средновековие – работа на хора, които разбират проблематиката, но знаят и как да я представят на ниво учебник. Засега май не ни се получава, но не е непостижимо.

Историкът, според вас, трябва ли да участва в политическия процес с работата си? Не като политическа фигура, а като историк?

Не виждам как, не мисля, че може да има директна полза от историческите изследвания в политическия процес. Някои колеги се опитват да бъдат полезни за нещо в политическия живот, някак сами си предлагат услугите, но не виждам точно експертизата им на историци реално да допринася за формиране на конкретни политики.

Вие разграничавате ли поколенчески историците? Да кажем, вашето поколение радикално различно ли е от предишното?

Не чак толкова. Има големи различия помежду ни, но далеч не са само поколенчески. Това често ме е изненадвало – очаквал съм например, че ще имам големи разминавания с колеги, които са започнали да се занимават със съвременна история преди 1989 г., което при тогавашните условия аз не бих направил. Има си различия, но по конкретни въпроси често се оказвам на сходно мнение с един или друг от тях.

А от вашето поколение усеща ли се някакъв политически натиск или влияние? Поне вие се държите доста еманципирано...

Всъщност, този политически натиск за всички ни вече е минало и това не е наша заслуга, това е един от подаръците на 1989 г. Ако има все пак някакъв натиск, това е обикновено от институциите и средата, в която работим. Но има доста хора, включително от поколението, което идва след мен, които сами се ангажират – политически – в една или друга посока, а повечето носят и своята национална ангажираност. Тази лична емоционална ангажираност понякога надделява над всичко останало. И оттам нататък много кратък е пътят до публичната изява като застъпник на съответната кауза, до борбата да се постигнат някакви политически резултати. Политиката вече не ни преследва, ние сами ѝ се отдаваме...

Казахте национална ангажираност. До каква степен историкът, а и вие, вашето поколение или вашата група, сте национално ангажирани? Включително и като национална гледна точка в историографията.

Ние си въобразяваме, че по някакъв начин от това, което правим, има полза обществото. Да е информирано за миналото, да има поглед и разбиране за събития и процеси, които са оставили дълбоки следи, но и да се освободи от някои заблуди. И точно тук се разминаваме с някои колеги – смятам, че полезно за обществото ни е точно критичното вглеждане във вече изградения патетичен разказ за собственото ни минало, а не фабрикуването на още и още исторически съчинения от „национална гледна точка“, каквито впрочем имаме достатъчно. Имах един преподавател в Турция, който по повод някакви коментари за това кой бил „арменски историк“ и кой бил „турски историк“, беше казал: „Аз не съм турски историк, аз съм историк“. Иначе казано, той си е турчин, но се опитва да работи професионално в изследването на миналото и така, струва ми се, допринася повече за турската образователна система и за турското общество, отколкото разни простодушни и родолюбиви „турски историци“, които заклеймяват „чуждите историци“, често без да са ги чели. Ситуацията у нас е подобна. За да можеш да проучиш и разбереш дадено събитие или явление, трябва да го погледнеш от най-различни ъгли, което пък изисква да се опиташ (доколкото изобщо е възможно) да надраснеш както личните си пристрастия, така и поли-

тическите, и националните, и всякакви други. Те са ни за извънработно време.

Да ви върнем към един печален от много гледни точки пример, който ние в „Култура“ изживяхме с изследването на Мартина Балева за Батак. Той беше показателен за сблъсъка около едно историческо изследване. Този пример показа, че историята все пак е обществена наука, тя влиза в съприкосновение с обществото – в контакт или в конфликт. Споровете около публикацията бяха използвани и политически.

В подобни изследвания винаги има и по нещо провокативно – това е неизбежно при всеки опит за ново и по-добро вникване във вече познати теми. Но големият скандал в случая не тръгна от самия проект, от чиято изследователска част почти никой не се заинтересува. Искрата, която взриви общественото мнение, беше едно лъжливо обвинение – че в проекта се отричало клането в Батак. Веднъж тиражирано по медиите, това обвинение заживя свой живот, доведе до искрен гняв много хора, недоразбрали същността на проблема; обществени и политически фигури също се понесоха по вълната.

Разбира се, аз съм съгласен, че там, където става дума за по-скорошни травматични събития, трябва да се подхожда внимателно и с уважение към хората. В местната история на Батак става дума за огромна трагедия, макар и отдавнашна. По-различно стои въпросът с реакциите на хора, които в захлас рецитираха „От Батак съм, чичо...“, макар че не са оттам и никога няма да бъдат. Но не бива да има теми табу, не можем да се откажем от критичното изследване, дори и на най-драматичните моменти от миналото, само защото много хора ще реагират емоционално. Всъщност, точно тези емоционални реакции ни карат да си задаваме и допълнителни въпроси – например, защо националната памет сакрализира клането в Батак през 1876 г., а не, примерно, опожаряването на Стара Загора през 1877 г.

А защо я има тази носталгия към социализма в момента? Има ли я въобще?

Има я. Говори се с наивен възторг за какво ли не и това често е дразнещо. Стига се и до възхвала на самия режим, но специалистите казват, че носталгията към миналото е преди всичко критика към настоящето, което поражда толкова много недоволства. Щом днес в Източна Германия има носталгия по ГДР, а тя даже се е появила преди тази у нас, оче-

видно пак следваме общия курс с леко закъснение. Но и това е преходно. През 80-те и 90-те години още имаше хора, които помнеха времето отпреди комунизма и изпитваха носталгия към него. Сега тях вече почти ги няма, днес за средното и възрастното поколение преживяното време, което биха могли да идеализират, попада най-вече в епохата на социализма. Но постепенно вече някои започват да си спомнят с умиление за 90-те години; мисля, че е въпрос на още 6-7 години, за да започнат някои хора да идеализират времето отпреди да влезем в Европейския съюз, каквито гласове се чуват в Гърция. Така че естествено е – винаги има някакъв отрязък от времето в миналото, който да бъде гледан носталгично от настоящето, независимо дали има за какво да се съжалява.

Още през 1963 Фернан Бродел пише „Граматика на цивилизациите“ във връзка с намерението обучението по история в последния гимназиален клас да включва изучаване на големите човешки цивилизации, а не само европейска и „родна“ история. В България подобно нещо няма...

Сред специалистите има и някои резерви към подобно групиране на световната история по цивилизации, подредени според някаква строга логика. Но идеята като цяло би била много добра – да се създаде един по-широк поглед към света и неговото минало. Защото, наред с вторачването в самите себе си – в собствената ни страна и нейното минало, нашата образователна система всъщност е напълно европоцентрична. Ние примерно никога не сме учили за Китай, Индия – нещо, което нашите връстници по същото време в Западна Европа са учили. Много големи части от света се губят в нашето образование – в училище, а и в университетските курсове. Губят ни се и съседните страни – в училище почти нищо не сме учили за тях, а това е изключително полезно за разбиране и на собственото ни минало. Един по-широк поглед е необходим.

Според едно изследване, младите хора знаят недостатъчно за комунизма, за социалистическата епоха. Мислите ли, че това е драма?

Чак драма... Та това е просто неизбежно в нормалния процес на смяна на поколенията. Ние също не знаехме много неща от живота на поколенията преди нас – преподавали са ни в училище, слушали сме от по-възрастните, но реално не сме си давали сметка какво е било да живееш през войните, при бомбардировките, реквизициите и т.н. Това, че младите нямат целия опит на по-възрастните, не е непременно лошо – това

е едновременно и една необремененост, която дава възможност за развитие. Разбира се, близкото минало ни интересува и като граждани – от архивите днес се вадят много неща, непознати и за съвременниците на онази епоха, не само за „младите хора“. Така че за новите поколения би било полезно да придобият обща представа за епохата, но не знам дали сме готови да им я дадем по един отговорен и коректен начин.

Все пак, няколкото десетилетия, които ние сами сме преживели, са неясно минало за онези, които днес ходят на училище. И е нормално в част от общообразователната програма да се запознаят с него, след като учат и за още по-далечното минало. Но ние не можем и не е редно дори да опитваме да натоварим новите поколения с цялата си обърканa памет за комунизма, така, както предните не са ни натоварили с паметта си за двете световни войни. Макар че в образователния процес по комунистическо време близкото минало беше много силно застъпено и то с единен, каноничен разказ...

Сега се дискутира въпросът как трябва да бъде представена тази епоха в учебниците и най-много се говори за нуждата да се преподава за престъпленията на комунистическия режим. Просто бих поставил нещата в по-широка рамка – ако се учи по един адекватен начин за режима и епохата, то ще се учи и за престъпленията, и за ограниченията на много свободи: за лагерите, за затворените граници, за избитите след 9 септември, но и за избитите преди 9-ти, евентуално и за избитите от български окупационни войски през Първата и Втората световни война. Което ми се струва, че не е застъпено в нашите учебници, а е проблем от миналото, който изскача. При всички случаи обаче преподаването по история не бива да се свежда до опит за идеологическо и политическо форматиране на новите поколения.

Всъщност, кога ще настъпи нормализиране и по отношение на историята? Ще настъпи ли скоро?

Това, което се забелязва в момента, е едно доста силно радикализиране на споровете за миналото. Някои просто използват исторически теми, за да проектират собствените си идейни и политически предпочитания. Върви консолидиране на различни групи, като версиите им за миналото все повече се раздалечават. Имахме няколко спорове с колеги и реакциите са много емоционални, бързо се стига до взаимни обвинения, надигат се гласове за етика и морал, акцентира се върху терора и жертвите, което допълнително вдига градуса. И тук, от една страна, се

лансират големи и недоказуеми бройки, като опитите за корекция се посрещат подозрително като „занижаване“. След това, разбира се, се акцентира върху жертвите от „нашия“ лагер – те са ни много по-важни... Все пак, тук става дума за двете страни в един и същи конфликт и не може да се изследва и разбере само едната му страна.

Естествено, това са много болезнени въпроси, но трябва да се опитваме да ги обсъждаме спокойно и най-вече, без двоен стандарт; да наричаме убийствата убийства и да гледаме на човешкия живот по един и същи начин, независимо в кой момент и от кого е отнет. Това не би трябвало да е много сложно, нали „Мъртвият не ни е враг...“ – поетът го е написал, докато е на фронта, следователно не е въпрос само на времева дистанция, а на подход. А ние в момента затъваме в нови и нови крайности в спорове за отдавнашни събития.

Това са идеологически битки, оказва се. А защо на 25-ата година отново се възродиха тези идеологически битки?

Тази нова вълна на идеологизиране е нещо наистина удивително. Вярно, страстите бяха много нажежени през първите години след 1989 г., но тогава се успокоявахме, че е преходно – ние не сме имали свобода за дискусии по много въпроси и затова изглеждаше обяснимо, че след като я получихме, навлязохме малко по-остро в обсъждането им. Представяли сме си, че като мине време, нещата ще се уталожат и ще започнем по-спокойно да гледаме на спорните въпроси.

Но ето, сега виждаме как в една плуралистична среда могат да вирея т радикални възгледи от всякакво направление – леви, десни, православни, патриотични, консервативни... И това не са само политически сили или медии, които инструментализират такива идеи – редовно се сблъскваме с иначе улегнали и образовани хора, възторжено попили някаква идеология и всичките ѝ готови отговори. При това, те отстояват възгледите си по много радикален начин; дори сред онези, които уж заемат умерени позиции, има достатъчно примери на абсолютна нетърпимост към чуждо мнение. И чак сега започвам да разбирам този феномен, за който знаехме, че съществува в западните общества – образовани хора, израснали и живеещи в плуралистична среда, които се вкопчват в някаква идеология и отстояват позициите си по изключително краен начин. Просто вече го виждаме на живо и у нас – как в едно плуралистично общество вирея т и ясно оформени идеологически крайности. Но

имаме и свободата да следваме собствения си път, настрана от всички тези потоци на радикализъм и доктринерство.

Материал на в. „Култура“

Разговора водиха Копринка Червенкова и Христо Буцев

Източник

Александър Везенков е български историк, изследовател на свободна практика. Работи по проблеми на градската история на Балканите през XIX-XX век, на историята на реформите в Османската империя през XIX век и на институционалната история на комунистическите режими. Личният му блог може да се намери на адрес: http://alexandervezenkov.blog.bg

Урок от „Шарли Ебдо“, който трябва да научим
Автор(и): Руслан Трад

Редакцията на сатиричното издание „Шарли Ебдо“ беше зверски и брутално нападната преди дни от хора, вярващи, че по този начин ще запушат устата на свободното слово в държава, в която традициите на свободното изразяване са на над 300 годишни. Вследствие на това, освен, че журналистиката загуби 10 души, Франция се почувства уязвима, а тамошното общество и цялата страна си задават все повече неудобни въпроси, останали под повърхността десетилетия след Алжирската война, която беше преломен момент не само за политиката на Париж, но и за стотици хиляди алжирци и други хора от общности с арабски произход. Този акт на насилие трябва да бъде осъден и беше осъден – сега следва най-трудното. Протестите, които се провеждат във Франция, не са просто в солидарност с „Шарли Ебдо“, те са и призив за солидарност в самото френско общество, за да не бъде насочена вълната от разочарование срещу цели групи във Франция, да не се използва трагедията от политически фракции. Затова в тези демонстрации участват представители на всички слоеве, всички религии, всички общности в страната. Добре е да се припомни смисъла на тези протести.

Покрай ставащото във Франция и отразяването на ситуацията в нашите медии, размислите в разговори между колеги все повече отиват накъм старата и изобщо неглижирана тема за състоянието на свободата на словото в родната ни страна. Питам се – защо липсваха големи обществени реакции и журналистическа подкрепа за един или друг колега, когато буквално и преносно смазваха желанието му за работа, а цели материали бяха спирани? Често за това не се чува, тъй като авторите се притесняват за работата си, а понякога дори за самите себе си и семействата си.

Не беше ли посегателство върху свободите в собственото ни общество, пукането на гуми, чупенето на прозорци на редакцията на „Лом прес“ и персоналните заплахи към журналистката Кремена Обрете-

нова? Тя разследва обръчите около групировката ТИМ, които сложиха ръка върху пристанището в Лом и заедно с колегите си редовно пише на страниците на местния вестник публикации, в които се разкрива сриването на един цял град от престъпни групи, далеч надхвърлящи ромските грабежи. Не беше ли атака срещу журналистиката у нас спирането на материали на Рени Христова в Монтана? Тя често се бъркаше в интересите на местните престъпни структури, обвързани с партийните клонове и изобличаваше схеми, заради които местни производители губеха стотици хиляди левове. Но работата ѝ беше възпирана – а „защо“ е въпрос, който трябва да се зададе не само на отделни редакции, но и на политически кръгове. Не беше ли притискан и Светослав Иванов – не само от местни сили, но и от външни? Може би обществото е забравило или дори не е чуло за този случай, но ние, неговите колеги, няма да забравим, нито ще го направят приятелите му. Не беше ли удар върху журналистиката натиска върху Росен Босев от страна на банкови институции? А какво се случи около книгата на Иван Бакалов за Бойко Борисов? А когато запалиха колата на Генка Шикерова? Автомобилът на разследващата журналистка Лидия Павлова също беше запален, а тя заплашена, заради разследванията си, свързани с т.нар. „братя Галеви“, смятани за едни от лидерите на българската мафия. Вестник „Сега“ беше подложен на натиск от кръгове, свързани с банки, да не публикува материали, свързващи Цветан Василев с Делян Пеевски и Ирена Кръстева – все познати от българската олигархическа действителност имена.

И ако смятаме, че изброените случаи, са изолирани, то данните сочат друго. Над половината (52%) от журналистите в България заявяват, че върху тяхната медия се оказва политически натиск, а повече от 30% признават, че лично върху тях е упражняван натиск от страна на политици. На свой ред собствениците не отричат притеснителните факти и признават, че използват медиите си по-скоро за влияние, отколкото за бизнес. Това показват резултатите от изследването „Влияние върху медиите: собственици, политици и рекламодатели“ на фондация „Репортер“ с подкрепата на софийското бюро и Медийната програма за Югоизточна Европа на фондация „Конрад Аденауер“ – България. Проектът включва анонимни анкети с над 100 журналисти от национални и регионални медии, както и с 15 собственици. Анонимните интервюта са проведени в период от девет месеца през 2014 г. Тези данни са публикувани на страницата на Асоциацията на европейските журналисти в

България на 19 ноември 2014 година. Журналистическата етика и собствеността на българските медии са в топ 13 на темите-табу в българските онлайн медии.

У нас престъпните организации имат държава – това ни напомни италианският журналист Роберто Савиано, който от години живее под полицейска защита заради смъртната си присъда от мафията. Думите му, макар и да предизвикаха първоначален интерес, потънаха в забрава, а мнозина дори не са гледали интервюто с него по НОВА. Но те са точно в десетката. Без маски. Савиано е прав и в думите си, че журналистите в България не могат да се справят сами, поради огромния натиск – затова и не бива да се страхуват да разгласяват, да сътрудничат с неправителствени организации, с техни колеги извън страната. Според данните на „Репортери без граници“, България е последна в класацията от държавите-членки на Европейския съюз по свобода на словото.

В много аспекти положението в България е добро само на повърхността, но реалността е различна. Ако тук не биват убивани журналисти като в случая с „Шарли Ебдо“, то е най-вече защото престъпните организации не са сметнали, че е нужно. Тук не се изгарят офиси на журналисти както в държави като Сирия или Ирак, но се палят коли и апартаменти. Не са вкарвани журналисти в затвора като в Турция, пак по същата причина – политическите кръгове, които имат вземане-даване с мафията, не са счели за необходимо да затворят веднъж завинаги устата на някой колега. Но всичко е въпрос на време и разбира се – на достатъчно силни журналистически разследвания.

В България също имаме терористически организации – и това са родните ни престъпни групировки, които са толкова силни, че притежават достатъчно контрол, за да влияят върху решения на прокуратурата, полицията и дори в определени случаи на гласуването на закони в парламента. Независимо от всички негативни сигнали вън и вътре в страната, изглежда правителствата досега реално нямат никаква политическа воля да стимулират плурализма на медиите и да спрат порочните практики на задълбочаваща се концентрация на медийния пазар и опасността за журналистите. Индиректната цензура има директно влияние не само върху отделни издания, но и върху цялото общество. Урок, който отказваме да научим, и чиито последици не искаме да видим.

Свободата на словото е принцип, начин на живот, начин на мислене. Това базисно право трябва да се защитава, то не се дава даром. Това показа и доказа „Шарли Ебдо“. Френското издание ни напомня за родната действителност. Родните журналисти са под силен натиск. Би било добре да видим и тук солидарни протести в името на свободата на словото, както онези, които днес гледаме по екраните си от Франция. Солидарността и взаимната подкрепа във Франция и България е разлика, видима с просто око и от незапознатия – представяте ли си „Труд“ и „24 часа“, или пък „Телеграф“ да дарят 100,000 лева на вестник „Сега“, защото редакцията му е нападната, както направи „Гърдиън“ за „Шарли Ебдо“? Вярвам, че още при задаването на този въпрос знаете отговора за себе си.

Източник

Руслан Трад е председател на Форум за арабска култура и блогър. Завършва „Връзки с обществеността“ във ФЖМК. Публикува анализи и коментари, свързани с Близкия изток и Северна Африка. Блогът му може да бъде намерен на адрес http://ruslantrad.com/.

Коментари (27)

- 14-01-2015|**Николай Андреев**

Ще се обърна с „Руслан“, защото сте толкова млад. Ще завърша с г-н Трад, защото сте светъл лъч в облачния ден на България. В този ред от мисли предлагам да не духаме „супата“, а облаците, сбрани над главите ни, за ни светят слънца като Вашето, г-н Трад.

- 14-01-2015|**анонимни размисли**

Чудя се, дали ще видим един по-комплексен анализ на „Шарли Ебдо.“

Моето усещане е следното: терористичният акт за пореден път разкри колко **незрял** е светът, в който живеем.

Първо, съдържанието и карикатурите във вестника (доколкото разгледах някои стари броеве) са често откровено идиотски, това обяснява липсата на забележим импакт на вестника върху общественото мнение до момента на атентатите; второ, терористите са също идиоти, смятайки че убивайки художници, в името на Пророк, ще отидат на небето, това показва ниското ниво на морално и интелектуално развитие на определени части от населението (но забележете, не качеството на религията, която изповядват); трето, и най-тревожно, френското правителството и общество, вместо да третират терористичният акт като „посегателство на свободата на словото“ и „ценностите на Републиката,“ би трябвало да подходят спокойно и определят действията на престъпниците като чисто **КРИМИНАЛНИ**. Французите, до скоро критици на политиката на САЩ, наречена „война срещу тероризма,“ изведнъж започнаха да мобилизират военните си сили и патритично-войнствената си реторика. Всъщност, това което се изплъзва от погледа, и е далеч по-тревожно, е **нападението срещу евреите**--само през миналата година няколко хиляди евреи са напуснали страната, заради разрастващият се анти-семитизъм. Не свободата на словото, а респекта и уважението към малцинствата, са застрашени във Франция. Във Франция има **социално и културно разделение**, и аз не виждам политика (като изключим лозунгите), която да е сериозно ангажирана с лекуването му.

Сега, без да твърдя, че разбирането ми е правилно (винаги някъде, в нещо, греша; пък и не съм специалист), мисля, че светът не бива да се подвежда, смятайки случаят Шарли Ебдо за нещо по-голямо от криминален акт на очевидно глупави хора. Не подценявам глупостта. Напротив. Глупостта е смъртоносна, проваля всичко до което се докосне. Най-опасна е, когато се докосне до идеи. Но не я и надценявам. Тя бива лекува по определен, тих и спокоен начин. Това, което рядко се забелязва, е че показният акт на насилие винаги е радикален, излизащ извън рамките на нормалното, и затова изглежда по-сериозен отколкото е в действителност. Ако едно зло бъде третирано с непропорционална сила и средства, единственото, което ще се постигне, е неговото увековечаване. Злото се храни от зло, по същият начин, както глупака привлича глупака.

Най-тъжното е, че светът е незрял и голямата опасност за бъдещето му идва не от действията на терористите, а от**качеството на противодействията** на тероризираните. Парадокс, но истина. Дано повече хора се събудят за нея.

- 18-01-2015|**леа коен**

Господин Трад е „забравил“ да упомене, че нападението, както изрично подчертаха френският президент Оланд и министър председателят Валс, имаше определено И антисемитски характер. Беше нападнат еврейски магазин, в който бяха убити 4 души, които не бяха рисували карикатури и с нищо не бяха предизвиквали исляма, освен със съществуването си. Такова напълно избирателно отношение към проблема е вече част от проблема. Както и господин Трад става част от него.

- 18-01-2015|**Златко**

леа коен писа:

Както и господин Трад става част от него.

Що за подла инсинуация в края на един инак приемлив коментар?... М-да. Тайно в себе си се надявах, че госпожа Коен е престанала да чете списанието ми...

- 18-01-2015|**сухи**

Че има ли по-големи страдалци от евреите, те имат патент за това. Статията все пак касае свобода на словото, а не броя на жертвите или тяхната националност.

- 18-01-2015|**Златко**

На зле отива работата. От другата страна пък един елементарен, ама по български елементарен, антисемит... Май ще ми се наложи да затворя темата, така както вървят нещата...

- 18-01-2015|**Владислав Бранев**

Атисимитизмът е неделима част от европейското историческо наследство. Елементарен, или не, български, или друго национален – той е факт в който участниците са както елементарни, така и високо интелектуални. Грешка би било да се затвори темата защото всички добре знаем, че с това тя няма да се разреши. Мълчанието също е вид цензура.

Втората част на коментара на този „елементарен български антисимит“, все пак е точна.

Намирам анализа на Гн. Трад за частичен и дори леко повърхностен. Забравено е едно много важно обстоятелство, а то е неусъществената никога интеграция на тези вече трето поколение френски мюсулмани в една бивша колониална страна, отворила границите си за милиони от тях. Френският национализъм и шовинизъм, прикрит по един великолепен начин от лозунги и изкривен патриотизъм забравя за същите тези мисюлмани които са дали безброй жертви през всички световни конфликти в които Френската Република е взела участие. Този самоубийствен варварски акт е резултат от неслучилата се тяхна интеграция. Европа е, и ще продължава да бъде консервативна, антисемитска, антиислямистка и подозрителна към чужденеца. И, въпреки, че за някои хора Европа започва зад Рейн, на Балканите тази същата поляризация е силно видима и неприкрита. Всяко убийство е криминален акт, като този случил се в Париж, но зад него седят подбуди които далеч надхвърлят отмъщението. Забравихме, че едни обидени и нереализирани хора могат да се радикализират и да попаднат под „бащинското“ влияние на един много опасен за света, превърнал се в политика – ислям на интегристи и джидхадисти с единствена цел – унищожаване на западната цивилизация като цяло. Лошо е, мисля дори непоправимо е, че Европа допусна тези онеправдани аутсайдери да станат „остриета“ в този безмилостен конфликт който води началото си още от падането на Великият Йрусалим.

- 18-01-2015|**Златко**

Хм, тази тема е точно най-актуалната в момента навсякъде – днес например тук по радиото върви многочасово предаване във връзка с немското анти-ислямско „масово“ движение, PEGIDA. В тази връзка, само един-единствен въпрос, господин Бранев – за какво всъщност говорите самият вие, когато говорите за „антисемитизъм“? За антисемитизъм или антиислямизъм? За религия или антирелизгиозност? За шаблони, механично мислене и липса на сериозна информираност, поради нечетене на нищо друго освен популярна преса – или за обратните на всички тези неща?

До каква степен например „антисемитизмът“ на повечето ислямски жители на Средния изток има нещо общо с европейския такъв? (Втори-

ят от двата се основава на многовековни предразсъдъци, докато първият изглежда очевидно порождение на несправедливостите на следвоенния глобален ред – под „следвоенния“ имам пред вид комбинацията от двете световни войни, а не само едната или другата от тях)... Както сигурно не е трудно да се види, всяко по-сериозно разравяне на темата ни сблъсква начаса с недопустими смесвания на неща, които всъщност са доста различни – и в такъв смисъл викът „Това е антисемитизъм!“, с който примерно хора като госпожа Леа Коен се „защищават“ срещу всеки укор в ЛИЧНА липса на интегритет и последователна моралност, много често се разкрива като проста стратегия на МИМИКРИЯ, при която един или друг конкретен човек се опитва да скрие себе си зад паравана на атрибути, които уж били приписвани не самия/самата нему/нея, а на целия им етнос (народ)...

(Оставяме, естествено, настрана напълно безсмислената тема за личните достойнства или недостатъци на автора на статията...)

- 18-01-2015|**Златко**

Между другото, една СТАБИЛНА база и ориентир в тази толкова сложна тема „Що е реален антисемитизъм и що е ПРИКРИВАНЕ на самия/самата себе си зад паравана на обвиненията в антисемитизъм?“, може да се намери в следната статия, публикувана тук преди няколко години (авторът е виден ЕВРЕЙСКИ интелектуалец, между другото)...

Гюнтер Грас, антисемитизмът и инфлацията на злото

- 18-01-2015|**Гостенин**

В цялата тази жестока и грозна парижка история има и нещо красиво – евреинът, собственик на магазина за кашерна храна, е наел на работа емигрант – арабин, който пък спасява по-голямата част от заложниците – евреи... Арабинът, който е открил страната на спасението си – Франция, се бори да остане в нея (и получи тази възможност), защото е поел поне малко от малко глътка свобода във Франция, привлечен е от начина на живот в нея, прегърнал е толерантността, която сам е изпитал – защо можеше да спаси само себе си през входа за доставки или в хладилното помещение... Ето как в тинята на омразата имаше акт на човеколюбие – защото ТОЗИ арабин е вдишал въздуха на западната цивилизация, култура и отношения, т.е. – поживял е свободен.

Братята-терористи не са имали този шанс. От раждането си те са в оковите на различни по вид, но едни и същи по характер тирании, пленове и ограничения – тези, които налага Исляма, прочетен от фундаменталистите така, както дяволът чете Евангелието. Братята-терористи бленуват някаква „свобода“ след мъченическа смърт, сред дузини девици... Каква „свобода“, нали?

Разбира се, не са само това факторите, които ги държат в окови и ги превръщат в жестоки оръдия на нечия воля. Не забравям, че сред терористите има и такива, родени и расли в развитите западни държави. Те пък са в плен на безделието, задоволеността, безкултурието, липсата на алтернативна идеология, мързелът, сравнително сигурния приличен живот на помощи и отново – желязната хватка на фундаменталния ислям.

Разбира се, не е и само това. Но европейци, плакахте ли за тримата еврейски тинейджъри, отвлечени и убити като животни от палестински екстремисти това лято? Плакахте ли за възрастното еврейско семейство, разстреляно пред музей в Брюксел тази пролет? Плакахте ли за четири месечното бебе, убито тази есен в ръцете на майка му от палестински екстремист, врязал се с колата си в хората на транспортна спирка? Плакахте ли за закланите тази есен молещи се в синагога? И още, и още... НЕ, НЕ ПЛАКАХТЕ, не се идентифицирахте с тях, не демонстрирахте срещу тероризма – а по високите етажи на властите си умувахте дали да признаете палестинската държава – онази, в Газа, където на власт е „Хамас“. И май едва сега започнахте да проглеждате за ислямския фундаментализъм и тероризма, с които Израелската държава се бори от десетилетия. Задавате ли си въпроса, ЗАЩО беше създаден Израел, а не бе създадена палестинска държава през 1947 г., когато и на двете общности беше дадена една и съща възможност да направят това? Ще ви отговоря – защото за евреите да го направиш, означава да го изработиш, а за палестинците означава Аллах да го стори... Всъщност, те – палестинците – принизяват Аллах и повелите на Корана, принизяват и пророка Мохамед с живота си на слепи оръдия в чужди ръце. И още един въпрос – знаете ли, че територииите, определени за палестинска държава са поделени между Израел, Йордания и Египет? Защо тези две арабски държави са отнели земите на братята си палестинци, а сега реват за тях, БЕЗ ОБАЧЕ ДА ГИ ПРИЕМАТ И ПОДКРЕПЯТ!!!! Чували ли сте за палестинци, емигрирали в Египет или Йордания? Не сте и няма да чуете, защото емиграцията

на мюсюлманите е насочена абсолютно към западноевропейските развити социални държави, с ясното съзнание, че САМО ДЕМОКРАТИЧНИ СТРАНИ ще им гарантират някакъв стандарт на живот -ако ще и да е на помощи.

Страхувайте се от тези, които не само са оперирани, ами от десетки поколения се раждат без чувство за хумор и самоирония – мюсюлманите. Страхувайте се от тези, които в карикатурите на пророка Мохамед НЕ ВИЖДАТ себе си. И престанете да натрапвате идеята, че (в случая) френското списание е окарикатурило една религия – трябва да сте също толкова оперирани от чувство на самоирония и самокритичност, за да не вденете, че тези карикатури се опитват да се смеят на фундаменталистите?!?!? Смях през сълзи, заради стотиците хиляди избити обикновени вярващи мюсюлмани, заради отрязаните глави на журналисти, заради зверски поруганите язидски жени и избити нигерийски граждани?

Знаете ли, че ЦЯЛАТА ИНФРАСТРУКТУРА на Газа, построена от евреите, в т.ч. земеделската напоителна инфраструктура, Е РАЗРУШЕНА ОТ ПАЛЕСТИНЦИТЕ! Какво е това – различна религия, различен етнос или просто варварщината на дивака? Не е ли това преценка, че е по-лесно 60 години да живееш на гърба на ООН, в бежански „лагери“, които не са точно лагери, а квартали с няколко етажни постройки? Не е ли това нежелание да работиш и да създадеш нещо, да учиш, да напредваш, а избор на живот, в който единствено да се множиш (за 60 години бежанската общност в Газа е нараснала от половин милион на два милиона и половина), да хвърляш камъни и да мразиш евреите?!?

Когато упражняваме и говорим за толерантност, нека помислим за това.

- 18-01-2015|**Златко**

Добре, с това тук вече може да се започне реална дискусия. Виждам в горния коментар пъстра смесица от множество неща, с някои от които съм съгласен, а с други – (очевидно) не. Примерно, твърдението, че Израел е създаден, защото

> *Ще ви отговоря – защото за евреите да го направиш, означава да го изработиш, а за палестинците означава Аллах да го стори...*

или СЪЩО толкова невярното, неизхождащо от факти, а напротив, от шаблони, твърдение, че

емиграцията на мюсюлманите е насочена абсолютно към западноевропейските развити социални държави, с ясното съзнание, че САМО ДЕМОКРАТИЧНИ СТРАНИ ще им гарантират някакъв стандарт на живот -ако ще и да е на помощи.

Това НЕ Е ВЯРНО просто като статистика – основният брой бежанци по света се намират НЕ в страните на Западна Европа или Америка, а в съседните на онези страни, от които са забегнали – най-често при невъзможни за живот санитарни и хигиенични условия. Изобщо, смесването на реални факти и шаблони е силно типично за всяко човешко говорене, разбира се (и то не бива да се тълкува непременно като израз на зла воля).

И все пак е и добре, и дори задължително, да обсъждаме всички тези неща тук. Инак как бихме могли да се научим на така лелеяната обективност и сравнителна обективност, които уж били иманентна част от начина на функциониране на „западните медии“ (друг мит, издигнат в култ, между другото)?

- 18-01-2015|**Златко**

И така, да започнем с основното и най-важното нещо: защо е недопустимо да се използва в един и същи дух и контекст понятието „антисемитизъм“ когато става дума за неговите „традиционни проявления“, с върховна точка Холокоста, и днешните несъмнени изригвания на омраза срещу „всичко еврейско“ от страна на „широките човешки маси“, населяващи Близкия изток? Отговорът според мен е пределно прост и очевиден: тези две неща не споделят АБСОЛЮТНО никаква историческа база. Едното от тях – европейският антисемитизъм – се основава на хилядолетни предразсъдъци и свързани с тях постоянни преследвания, на евреите, докато второто, напротив, представлява СКЪСВАНЕ с една точно противоположна традиция – традицията на добро, нормално съвместно съществуване и дори ЗАЩИТА, от страна на мюсюлманите, към евреите. (Добре известно е, че всички мюсюлмански империи – и особено Османската – са се отнасяли не само доброжелателно, а дори и ПРЕФРЕНЦИАЛНО, към евреите, които винаги са намирали подслон и спасение именно там, от преследванията на християните. В такъв смисъл „антисемитизмът“ е нещо, НАСАДЕНО отвън в мюсюлманската душевност и традиционно мислене, и той несъмнено има корените си, колкото и исторически плитки да са те, в несправедливостите, на-

ложени на Близкия изток последователно и в разрез с дълговековните тамошни етнически и други традиции. ИМЕННО от европейци и американци, и то през последните сто години...

- 18-01-2015|**Гостенин**

И аз по този начин не третирам „издигнатите в култ“ западни медии като израз на зла воля. Далеч съм от мисълта, че всичко в тях е мед и масло, но както и да го погледнем, те са израз на демокрация. Впрочем, данните за емиграцията на мюсюлманите и начина им на живот в емиграция са почерпени от обширно интервю с РУСКИ арабист, а както знаете, РУСИЯ традиционно подкрепя палестинците. И ако се позовавам на техния порочен начин на живот, то не е от омраза или подценяване, или заради шаблони – а защото това са милиони примери на пропилени човешки животи – и от едната, и от другата страна. И заради още нещо – не много отдавна и ние българите бяхме в оковите на тоталитарна система и защото зная какво е да счупиш тези окови, се опитвам винаги да видя първо доброто и у мюсюлманите, и в западния свят. Ако не съм го изразил ясно, то е защото пролятата кръв за момент стеснява погледа.

А относно емиграцията на палестинци в съседни страни – вие сте ерудит и щом казвате, сигурно има такива. Но истината е, че нито Йордания, нито Египет ги искат, изхвърлят ги безцеремонно обратно, мизерията и нищетата, при която съществуват, няма нищо общо с условията в палестинските лагери, издържани от ООН в ивицата Газа – доскорошна израелска територия, отстъпена от Израел на палестинската автономия, т.е., отново става дума за цивилизационен избор на приемащата страна (в случая – ислямски държави).

- 18-01-2015|**Златко**

Впрочем, данните за емиграцията на мюсюлманите и начина им на живот в емиграция са почерпени от обширно интервю с РУСКИ арабист, а както знаете, РУСИЯ традиционно подкрепя палестинците.

Само преди седмица публикувах тук текст, който остана напълно незабелязан, просто защото не пасва в насаждания от медиите дух на всеобщ песимизъм, и очакване края на света – „Светът не се разпада на парчета“ от Стивън Пинкър. Доколкото си спомням, именно там се опровергава този толкова погрешен поглед към емиграцията по света – че, видите ли, те всички идват „при нас“ (а всъщност в богатите западно-

европейски страни, в които нашата собствена позиция е също толкова нежелано-емигрантска, колкото и тяхната)...

- 18-01-2015|**леа коен**

Господин Енев, чета списанието Ви, защото ми го пращате, а не защото особено ме интересува. Епитетите, които употребявате, са напълно манипулативни, никъде не съм нарекла автора „антисемит“. Просто цитирах един голям канадски писател от пакистански произход, който каза точно това: „ако не виждате проява на антисемитизъм в акта в Париж, сте част от проблема“. Можете да блокирате нежелани читатели като мен, така списанието Ви ще се чете вместо от 78 от 77 човека. Успех!

- 18-01-2015|**Златко**

Бих искал да чуя няколко думи и по отношение на ОЧЕВИДНАТА историческа разлика между двата вида антисемитизъм, която посочвам по-горе, госпожо Коен. Демонстрирайте малко способност за самостоятелно мислене, ако обичате. А инак аз не гоня никого, освен в случаите, когато хората започнат да се държат откровено просташки. Нищо против една способна да аргументира опонентка, разбира се. Само че поне дотук не мога да я видя...

- 18-01-2015|**Златко**

А междувременно, ето само няколко от текстовете, които съм публикував тук в хода на годините, и които показват пределно ясно в какво се състои разликата между КРИТИКАТА и инсинуцаиите, били те антисемитски или каквито и да било други...

„Израелската сила, носеща се по водите“ Автор: Амос Оз

„Израелското лоби и американската външна политика“ Автор: Джон Миърсхаймър

„Лоби, а не конспирация“ Автор: Тони Джуд

- 18-01-2015|**Нихал**

Г-жа Коен, как небрежно пропуснахе факта, че младеж, френски гражданин от малийски произход – мюсюлманин, с риск за живота си спаси седем евреи по време на нападението на Колибали в еврейския маркет в Париж?

- 18-01-2015|**Гого**

Да би мирно седяло, не би чудо видяло...

- 18-01-2015|**Светла Каменова**

Г-жа Коен, Вие споменавате 4-мата невинни евреи, загинали трагично в горепоменатото нападение. А какво ще кажете за хилядите палестинци (деца, младежи, жени...), които бяха избити и продалжават да бадат избивани в израело-палестинскиа конфликт? Нима човешкият живот на евреите е по-ценен от този на палестинците?

- 19-01-2015|**Никола** -българин от Скопие

Цяла нощ не съм спал. Абе хора юнаци, стига сме плакали по чужди гробове бе. Да не се занимаваме с евреи те си имат Леа Коен, или с турци, те си имат Таип Ердоган. Нито с братята македонци които пък се самохвалят с Александър Велики. Да погледнем себе си! Нас си нека да видим. Да не се самобичуваме еретично бе българе. Нима ние си нямаме нашия велик отец Делан Манчев – Застъпник, говорител, на Вярата. Брех мамка му! Племе сбъркано сме свети Иване Рилски..

- 19-01-2015|**007**

Мисля, че коментарите към текста на Р. Трад се отплесват в съвсем друга посока, впрочем доста любима на местните полемисти – антисемитизъм, антиислямизъм, кой етнос е виновен; това свобода ли е, или слободия; художествен факт ли са карикатурите, или тъпня... Толкова е сладко да се „чепка“ геополитиката...

А всъщност авторът е посветил само 5-6 изречения на събитието „Шарли Ебдо“. Основният акцент на текста му /според мен, а и както сочи заглавието/ е нашата медийна реалност, потискането на свободата на словото в България, липсата на солидарност сред българските медии, отношението мафия-медии. Случи ми се да прочета една декларация от българска медийна група по повод „Шарли Ебдо“, в която се казва, че видите ли, не се страхуват от куршуми – ами как ще се страхуват, като преди това предвидливо са си наложили автоцензура...

Какво да му коментираме на текста, всички знаем истините, за които говори, всички живеем в тях. И няма нужда Р. Савиано да ни казва, че у нас мафията си има държава.

- 19-01-2015|**Златко**

Добр’утро! Ами че нали точно заради това се изпокарахме, защото реалната тема на разговора беше отвлечена в девета глуха, поради разни идеологически и национални несъвместимости (Руслан Трад е мюсюлманин и човек, опитващ се да представи някакво човешко лице на арабската култура в България, докато опонентката му не се нуждае от представяне). ИМЕННО това ме накара да избеснея, а не личните ми неприязни към този или онзи участник в разговора. Въртим, сучем, накрая всичко опира до някакви чисто национални идентификации, със страсти, които принадлежат към отминалите два века, а не към 21-вия. И всяко нещо се обръща на „антисемитизъм“, също като при Мирча Кришан и неговата „краставица“ (примерно, защо сега Руслан Трад си бил позволил да говори за непрозрачността на българските медии, вземайки за повод „Шарли“, БЕЗ да споменава – безспорните, но в случая напълно не при чем – антисемитски измерения на случая)...

- 19-01-2015|**007**

хаха, и аз щях да напиша за „краставицата“ на Кришан, ама ми се стори твърде несериозно за темата

- 19-01-2015|**Баба пенсионерка**

Поздравявам младият човек за статията. Светът е не само незрял, но и чудовищно лицемерен.Поводът- случаят Шърли, да се направи поход в защита на демокрацията бе използван от тия, които създават конфликтите.Някои ще потърсят символика в случката. Та нали Франция, като люлка на свободата, не се е прославила само с д-р Гилотен.Изключвайки иронията, и без да забравяме търкулнатите глави.на революцията, с удоволствие подчертавам, че статуята на Свободата в Нюйорк е дело на французи, и че Декларацията за правата на човека, с която американците толкова много се гордеят е съставена на базата на един също толкова известен френски документ.Така, че в удара срещу „Щърли“ можем да търсим нещо символно. Това от едната страна. От другата, Боже опази, за каква свобода на словото се опълчиха ония държавни персони, не, можещи да осигурят това в собствените си страни.Живея в България и от години съм свидетел на на действия в стила на сицилианската екзотика- заплахи, взривяване на жилища и коли на журналисти. За какво свободно слово става дума, след като нищо не се споменава за половин

милион избити сирийци, за стотиците вече мъртви и осакатени украинци, за причините, поради които не се решава арабско-израелския конфликт, в огъня на който изгоряха огромен брой човешки същества, за това, кой създаде и въоръжи т нар ислямисти, кой и защо подхранва локалните конфликти, кой на кого продава оръжия и така нататък...За каква свобода на словото може да става дума, след като в деня на голямата манифестация в Париж, един майтапчия излезе с плакат „Аз съм Шърли Колибали“ и веднага биде арестуван. Без да изпадам в анализи за социалната същност на маргинализираните граждани на Франция,/ В България вече си имаме цели квартали/, искам да напомня за един роман на Мери Шели.“Франкенщайн“ Та там се разказваше за един експериментатор, доктор..Той събра чарковете на едни престъпници и направи от тях чудовище.Чудовището оживя, това беше страхотно научно постижение! После, чудовището го уби. Това някой трябва да напомни на ония от парада в Париж. Ако създадеш злодей, той скоро се обръща срещу теб.

- 19-01-2015|**Златко**

Благодаря много, госпожо Пенсионерке! С помощта на една дама-доброволка подготвям превод и публикация на текст, в който се защищават много подобни на вашите твърдения. За онези, които нямат търпение, ето тук адреса му:

Je suis charlie? It’s a bit late

- 19-01-2015|**LAffaire Siné**

Днес прочетох в Le Monde мнение, което напомня за уволнението през 2008 на един от съоснователите на Шарли Ебдо, карикатуриста Морис Сине (Siné); Сине е уволнен от вестника няколко дни след като е бил обвинен в „антисемитски“ изказвания, писания и карикатури, публикувани... в същия вестник. Случаят е известен като L’Affaire Siné.

Измеренията на свободата и правата на човека
Автор(и): Мюмюн Тахир

Атентатът срещу „Шарли Ебдо“ е античовешки акт, който трябва да бъде осъден справедливо. Никой няма правото да посяга върху живота, който е даден от Аллах, от Господа. Това не е начин за решаване на проблемите, които стоят пред цялото човечество. От друга страна пък, е крайно време да разберем, че на този свят не сме еднакви и ще си останем различни. От тази гледна точка бих казал, че пред човечеството има два пътя – единият е: бидейки различни, да се научим да живеем заедно, да се приемаме, да сме толерантни един към друг, но преди да се приемем, трябва да се опознаем. Оказа се, че ние не познаваме дори културата на нашия съсед; не познаваме неговите обичаи, традиции, навици; не познаваме приятеля си, колегата си. Човек се страхува от това, което не знае; така, както се бои от мрака. Единственото нещо, което може да ни спаси от това, е светлината, а светлината е знанието за другия, различния. Вторият път е самоизтреблението, което ще ни сполети, ако не се научим да живеем заедно. В този дух пише и Иван Кацарски: „На ръба сме на страшна пропаст, която очевидно не се е появила внезапно, но сега става повече от очевидна: трябва вече да се доказва, че демокрацията означава уважение към различните от нас. А доскоро това беше просто баналност, едно досадно клише, задължителна политическа коректност... Истинската толерантност предполага да се отнасяме с уважение към чувствата и убежденията на различните от нас, независимо че нашите собствени представи за живота и света са съвсем различни. В противен случай съжителството ни в дадено общество, а и в планетарен мащаб става невъзможно и съществува опасност то да се превърне в кошмар за самите нас[1].

Атентатът в Париж е още един повод да говорим за свободата, за нейните измерения и правата на човека.

1 Кацарски, Ив. Свобода, която ражда терор // Дума, 15.01.2015.

Свободата е една от основните философски категории, характеризиращи същността на човека и неговото съществуване. Смята се, че връзката между свободата и необходимостта, детерминизма и индетерминизма, фатализма и волунтаризма, произвола и анархията, равенството и справедливостта... е един основните проблеми на философията. Свободата почти винаги и от повечето автори се разглежда във връзка с проблема за избора и отговорността[1]. Тя е не само осъзната необходимост, но и съзнателно поставена и обективно обоснована цел, разумно и непреодолимо движение на закономерността. Тя е и възможността за избор, както и осъществяване на определена цел чрез съответната целесъобразна дейност: необходимостта ни дава свободата да решаваме.

Свободата включва правото на избор – възможността човек да върши всичко онова, което не е забранено, т.е. човек да определя сам своите действия, поведението си, като се опира на своята воля, да ги контролира по своята воля, и да може да вземе решения. Свободата обаче може да премине и в своята противоположност. Нейната същност се изразява в нещо съвършено различно: свободата е моята независимост и определяемостта на моята личност отвътре; свободата е моята творческа сила; не избор между поставените пред мене добро и зло, а моето съзидание на доброто и злото[2]. Според Бердяев свободата е тежко бреме. Затова хората лесно се отказват от нея, за да облекчат това бреме. В свободата е отговорът на човешкия и световния живот. Свободата определя съдбата на човека и света[3]. Бердяев смята обаче, че свободата има своя фатална диалектика. Той предупреждава, че тя може да доведе до зло или благоприятни действия. Тайната на свободата е, че човек може да отдаде своето творчество на Бога, може да го отдаде и на дявола. „Трябва мъжествено да приемем парадокса: свободата на злото е условие за свободата на доброто. Ако няма свобода за избора на доброто и злото, няма изпитание на свободата и в свобода, то доброто става принудително и неотвратимо. Но принудителното добро не е добро, то преминава в зло“[4].

През последните десетилетия изключителна актуалност придобива проблемът за двете измерения на свободата – „негативната свобода“ и *„пози-*

1 Загоров, О. Философията като култура на духа. С., 2002, с. 323.

2 Бердяев, Н. Самопознанието. С., 1993, с. 57-64.

3 Бердяев, Н. Основи на религиозната философия. В: – Философски алтернативи, 4/2008, с. 12.

4 Пак там, с. 13.

тивната свобода“. От една страна, свободата се разбира като неограничени възможности на свободната воля. Това означава никой да не се съобразява с никого и с нечия свобода, с което свободата на всеки ограничава и застрашава свободата на всички. От друга – свободата предполага личността да се ръководи от разумни доводи, от добре осъзнати цели. В основата на тази философия стои разбирането, че човекът е разумно същество. От тази гледна точка свободата на един човек или народ да избере как да живее, изисква той да се съобразява с множество други ценности като равенството, справедливостта, щастието, сигурността и обществения ред. И това е така, защото зачитането на свободата на един човек логически води до зачитането на всички останал*и*[1].

Николай Бердяев определя три вида свобода:

– екзистенциална свобода (първична, изначална – онтологическа, чиито корени са в битието на света).

– рационална свобода (осъзната необходимост – социална, която се проявява в обществото).

– мистическа (ирационална) свобода (творчество – духовна. А тя се проявява в Духа. Само тук човекът може да се реализира напълно)[2].

Собствена концепция за свободата излага Е. Фром в книгата си „Бягство от свободата“. Той определя два вида свобода:

– „Свобода от...“. Нарича я негативна, понеже това е опит на човека да избяга от отговорност. Фром твърди, че съвременният човек, получил свобода, се тормози от нея, защото тя влече след себе си необходимостта на избора и отговорността за собствените постъпки. Затова човекът се стреми да предаде своята свобода, а заедно с нея и отговорността, някому другиму (църква, държавна власт, политическа партия, обществено мнение). Това води човека единствено до самота, и той получава реализация в авторитаризма (садизъм и мазохизъм като опит да се осъществи чрез власт над другите или подчиняване на другите на своята воля); конформизма (загуба на собствената индивидуалност) или деструкцията (насилие, жестокост, разрушение и саморазрушение).

1 Бърлин, Ал Две схващания за свободата // Алтернативи на свободата. С., 1998, с. 114.

2 Бердяев, Н. Самопознанието. С., 1993, с. 78.

– „Свобода за...“. Тази свобода е позитивна, тъй като чрез спонтанната дейност (творчество, любов) води към самосъзидание и самореализация на личността[1].

Биха могли да се отличат няколко модела на взаимоотношения личност-общество по повод свободата и нейните свойства.

Преди всичко това е борбата за свобода, когато човек встъпва в открит и често непримирим конфликт с обществото, постигайки своите цели на всяка цена. Това е бягство от света, така нареченото ескапистско[2] поведение, когато човекът, нямайки сили да постигне свобода сред хората, бяга в свой собствен „свят“, за да намери там начин за свободна самореализация; адаптация към света, когато човек, жертвайки в известна степен своя стремеж да постигне свобода, се решава на доброволно подчинение, за да спечели нова степен свобода в модифицирана форма.

Възможно е и съвпадение на интересите на личността и обществото при придобиването на свободата, което намира определен израз във формите на развитие на демокрацията. По такъв начин свободата се проявява като един от най-сложните и противоречиви феномени в живота на човека и обществото. Това е и проблем на съотношение на свободата и равенството без доминиране и уравниловки. Решаването му е свързано с ориентацията на една или друга система на културни ценности и норми. Понятията личност, свобода, ценности обогатяват представите ни за човека и позволяват правилно да разберем устройството на обществото като феномен, породен в процеса на човешката жизнена дейност. Ако говорим за спецификата на разбиране на свободата и отговорностите на човека в началото на XXI век, следва да подчертаем, че светът е на прага на цивилизационен прелом и много от традиционните методи и поведения на човека ще се нуждаят от значителни корекции[3].

Много изследователи прогнозират зачестяване на проявите на нестабилност в редица физически и биологически процеси, както и ръст на непредсказуемост на социалните и психологически явления. В тези условия да бъдеш личност е императив на развитието на човека и човечеството, предполагащ висока степен на отговорност, която се простира

1 Аксиология: теория ценностей. В:- cheonliguk.ru/veroucheniye/filosofiya-obedineniya.

2 Ескапизъм (англ. Escapism) – Бягство; бягстово от истината. Желанието на човека да избяга от реалността в света на илюзиите.

3 Аксиология: теория ценностей. В:- cheonliguk.ru/veroucheniye/filosofiya-obedineniya.

от тесния кръг на най-близкото обкръжение на личността до планетарно-космическите задачи.

Съвременното човечество, по убеждението на Хосе Ортега-и-Гассет, се намира в тежка криза, нещо повече, стои пред страшната опасност от саморазрушение. На осмислянето на тази трагична ситуация Хосе Ортега-и-Гассет е посветил най-знаменитата си творба – есето „Въстанието (Бунтът) на масите". То е написано през 1930 г., придобило е необикновена популярност, много негови идеи са проникнали дълбоко в културата на XX век, а повдигнатите проблеми са запазили своята актуалност и днес. Историческата криза, твърди Хосе Ортега-и-Гассет, настъпва тогава, когато „светът", или системата от убеждения на миналите поколения губи своята значимост за новите поколения, живеещи в рамките на същата цивилизация, тоест губи се (отпада) определен образ на организация на обществото и културния живот. Човекът сякаш се оказва без собствен свят. Подобно състояние днес е характерно за цялата европейска цивилизация, която е излязла далеч извън рамките на Европа и е станала синоним на съвременната цивилизация въобще. Причината за тази криза е бунтът на масите. В наше време, твърди Ортега, в обществото господства „масовия човек". Принадлежността към масата е чисто психологически признак. Човек от масата – това е средният, редови човек. Той не намира в себе си никаква особена дарба или отлика, той е като всички останали (без индивидуалност) и не е огорчен от това, а е доволен да се чувства такъв като всички. Той е снизходителен към себе си, не се старае да се поправи или усъвършенства, той е самодоволен; живее без усилия и „плува по течението". Той е неспособен за творчество и го влече към обикновения живот, който е осъден на вечно повторение и тъпчене на място. По правило в мисленето му преобладава набор от готови идеи – и това му е достатъчно.

На този „прост" човек в обществото противостои друг психологически тип личност – „човекът от елита", от избраното малцинство. Преди всичко това е човек, който е взискателен към себе си, даже когато лично не е в състояние да удовлетвори тези високи изисквания. Той е строг към себе си, животът му е подчинен на самодисциплината и служене на нещо по-висше (принцип, авторитет), това е напрегнат, активен живот, готов за нови, по-високи достижения. На „благородния" човек е присъща неудовлетвореността, и неувереността в собственото съвършенство; даже когато е заслепен от тщеславие, нему е необходимо потвърждение

за това от чуждото мнение. Степента на таланта и самобитността при такива хора е различна, но всички са способни на творчество, приемайки „правилата на играта“ на своята културна система, като доброволно ù се подчиняват[1].

Известно е, че се наблюдава противоречие между стремежа на човека към свободно съществуване и амбицията на обществото като система да установи порядък. Екзистенциалистите смятат, че човешкото битие излиза извън рамките на материалния и социалния свят. Албер Камю пише: „Човекът е единственото същество, което не иска да е това, което е“. Еквивалентността на човешкото битие като свобода се потвърждава и от това, че двете понятия могат да се определят само **апофатически**[2], тоест, по пътя на изброяването на това, което те не са. Как е възможно да се подтикнат човешките индивиди да спазват социалния ред? От друга страна – у човека всичко е социално и се формира от социума, даже неговите биологически черти. Например, поведението на бебетата се различава в зависимост от това в каква социална среда живеят. Самият феномен на детството се проявява само в развития социум. Примерно, в Средните векове към децата са се отнасяли като към малки възрастни – обличали са ги в същите дрехи като на възрастните, нямало е производство на играчки[3].

Ако вземем философския аспект на проблема, свободата е свързана с необходимостта и възможността. Свободна е не волята, която избира, изхождайки само от желанията на човека, а волята, която избира опирайки на разума, в съответствия с обективната необходимост. Мярката за свободата на личността се определя от конкретната ситуация, от наличието в нея на спектър от възможности, а също от равнището на развитие на личността, от равнището на културата и осъзнаването на собствените цели и отговорности.

Свободата е свързана с отговорността на личността пред самата себе си, пред другите хора, колектива и обществото. Свободата на личността представлява цялостен комплекс с правата на другите членове на обществото. Не може да се отделят политико-юридическиете права – сво-

1 Пак там.

2 Апофетизъм (гр. „апофатис“ – отрицание). Учение за Божеството като превъзхождащо всичко сътворено. Съгласно апофатизма истинската природа на Бога може да бъде определена само с отрицателни термини („което Той не е“)

3 Аксиология: теория ценностей. В:- cheonliguk.ru/veroucheniye/filosofiya-obedineniya.

бодата на словото, съвестта, убежденията и др. от социално-икономическите – правото на труд, почивка, образование, медицинска помощ и пр. Правата на човека обикновено се фиксират в Конституцията на държавата. За висша ценност на човека в правовата държава се обявяват неговите права и свободи и човекът има право активно да се бори за тях, когато са нарушени[1].

Основният международен договор в областта на човешките права е Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи – Европейската конвенция за правата на човека. Тя е подписана първоначално от 12 държави на 4 ноември 1950 г. в Рим. Изричен неин текст (Член 14) осигурява упражняването на правата и свободите, предвидени в нея и в протоколите към нея, да бъде осигурено без всякаква дискриминация на основата на какъвто и да е признак. В списъка на признаците, които изрично са споменати са и раса, цвят на кожата, език, религия и принадлежност към национално малцинство. Както подчертава Михаил Иванов, в съвременната концепция за правата на човека защитата на идентичността (както индивидуална, така и групова) може да бъде извлечена от принципа на зачитането на достойнството на всяко човешко същество. Днес е общоприето, че спазването на правата на човека произтича от необходимостта да се осигури на всеки както свободно, така и достойн*о* съществуване.

Защитата на малцинствата е неделима част от защита на човешките права. Текстовете на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, Европейска конвенция за човешки прави и свободи, както и Европейската харта за регионални или малцинствени езици съдържат стандарти относно подхода към правата на малцинствата.

Един от основните документи, защищаващ правата на етническите общности е Рамковата конвенция за защита на националните малцинства на Съвета на Европа. Тя е многостранен международен договор, посветен на националните малцинства и представлява „международен инструмент, който дава принципната рамка от съвременните международни стандарти, предназначени да защитят богатството от етническо, религиозно и езиково разнообразие, хармонизирайки при това развитието на отделните индивиди и на отделните групи от индивиди с развитието на гражданското общество като цяло“[2]. В чл. 6 на Конвенцията е

1 Пак там.

2 Малцинствата в България. С., 2003, с. 6.

отбелязано: „Страните насърчават духа на търпимост и на диалог между различните култури и приемат действени мерки за поощряване на взаимното уважение, разбирателство и сътрудничество между всички лица, живеещи на тяхна територия, независимо от етническата, културната, езиковата или религиозната им идентичност, по-специално в областта на образованието, културата и средствата за масово осведомяване“. Това означава, че само въз основа на взаимното опознаване, възприемане и толерантността е възможно да се изгради гражданско общество и успешно да се реализира процесът на културна интеграция на етническите общности.

В международен план заслужава да се споменат и Всеобщата декларация за правата на човека на ООН (1948), Конвенцията на ЮНЕСКО против дискриминацията в областта на образованието (1960), Международния пакт за икономически, социални и културни права (1960, в сила от 1976), Международната спогодба за граждански и политически права; Международната конвенция за премахване на всякакви форми на расова дискриминация и др.

Съществуващата международна нормативна рамка „предоставя относително ясни принципи и стандарти за защита правата на малцинствата. Тези нормативни текстове правят възможно разграничението на три типа права: защита срещу физическо унищожение и дискриминация, основани на етнически, езикови или религиозни различия; защита и насърчаване идентичността на малцинствата; признато право е участието на малцинствата в културния, социалния, икономическия живот и публичните дейности, особено пряко касаещи ги“[1].

Културните права на всички членове на обществото са формулирани в Международния пакт за икономически, социални и културни права, който е в сила от 3 януари 1976 г. В Преамбюла пише, че „идеалът на свободните човешки същества, освободени от чувството на страх и незпалашени от мизерия, може да се осъществи само, ако се създадат условия, при които всеки може да се ползва от своите икономически, социални и културни права, както и от гражданските и политически си права“[2]. Държавите, страни по този пакт, признават на всяко лице пра-

1 Укрепване на държавната политика, насочена към малцинствата в България 2005: 31.

2 Преабмюл на Международния пакт за икономически, социални и културни права 2001:23.

вото на образование, което трябва да бъде насочено към пълното развитие на човешката личност и на съзнанието за нейното достойнство, както и да засили зачитането на човешките права и свободи, „да насърчава разбирателството, търпимостта и приятелството между всички народи и всички расови, етнически и религиозни групи“[1]. В чл. 27 на Пакта е отбелязано: „В държави, в които съществуват етнически, религиозни или езикови малцинства, лицата принадлежащи към тези малцинства, не могат да бъдат лишавани от правото съвместно с другите членове на своята група да имат собствен културен живот, да изповядват и практикуват своята религия или да си служат с родния си език“.

Човешката дилема се състои в това, че хората са принудени да живеят в едно многообразие от често противоречиви ценности. Няма смисъл да се опитваме да прикриваме този факт чрез разширяване на понятието за свобода или да се привеждаме в съгласие несъвместими неща. Трябва да приемем, че има повече от една единствена ценност и че ценностите могат да си противоречат една на друга, отбелязва Дарендорф[2].

Според него два примера във връзка със свободата са от особено значение. В единия – става дума за отношението между свободата и равенството, а в другия – свободата, равенството и братството. За тях често се твърди, че се допълват взаимно или дори са идентични. Но въпреки, че универсалната същност на свободата включва в себе си равни права за всички граждани, държавно-гражданското равенство за някои хора (ако не за всички) води като следствие до това, че трябва да се пожертват определени свободи. Обобщено това означава, че свободата и равенството водят до различни политически начала. Ако доминира равенството като ценност, винаги жертва ще бъде част от свободата. Може да има времена, в които „партията“ на свободата и „партията“ на равенството да образуват коалиция, но ако те се слеят, възниква хибридно образувание, което причинява най-вече объркване. В реалния свят на политиката това може да бъде осъществено, но в света на мислите и идеите то трябва да бъде изяснено.

Сложно отношение съществува и между свободата и отговорността. Свободата не е само състояние, една установена, неподвижна ситуация, а предпоставя определено поведение. Мъже и жени трябва да бъдат ак-

1 Международния пакт за икономически, социални и културни права, чл. 13, 2001: 29.

2 Дарендроф, Р. За смисъла и изпитанието на свободата. В:-Ценности и общност- cao.bg/

тивни по един определен начин, за да осигурят запазването на свободата; най-малкото трябва да действат отговорно в този смисъл. Свободата се съхранява само като активна свобода. Това е сравнително ново познание.

Всяка проява на екстремни събития би могла да бъде предотвратена с пропито с отговорност отношение към свободата. То трябва да се основава на разбирането, че свободата е гражданско постижение, а не естествено състояние[1].

Особеността на духовните ценности е, че те притежават неутилитарен и неинструментален характер: те не служат за нищо друго, напротив, всичко друго им е подчинено и придобива смисъл само в контекста на висшите ценности и във връзка с тяхното утвърждение. Особеността на висшите ценности се проявява и в това, че те представляват основата на културата на даден народ, фундаменталните отношения и потребности на хората: общочовешките (мира, живота на човечеството), ценностите на общуването (дружбата, любовта, доверието, семейството), социалните ценности (свободата, справедливостта, правото, достойнството, честта, славата и пр.), естетическите ценности (прекрасното, възвишеното). Висшите ценности се реализират в безкрайното множество ситуации на избора. Понятието ценност е неотделимо от духовния свят на личността. Ако разумът и знанията представляват най-важните компоненти на съзнанието, без които целесъобразната дейност на човека е невъзможна, то духовността, формирана на тази основа, се отнася към ценностите, които са свързани със смисъла на човешкия живот, така или иначе решаващ въпроса за избора на собствения жизнен път, целите и смисъла на личната дейност и средствата за постигането им[2].

Важен аспект на проблема за свободата е и това, че съществуват общества, в които има малцина, които притежават много по-голяма свобода и са я придобили за сметка на или поне отвръщайки поглед от огромното мнозинство, което не я притежава. В този тип общества се нарушава основният принцип на свободата, формулиран от хуманизма. Според този принцип, ако в едно общество има поне един човек, чиято свобода е накърнена, за да бъдат другите по-свободни, то това общество не е свободно само по себе си.

1 Пак там.

2 Аксиология: теория ценностей. В:- cheonliguk.ru/veroucheniye/filosofiya-obedineniya

След тези философски разсъждения нека се върнем на атентата в Париж. Какви са мотивите на издателите на „Шарли ебдо“ и на водещите карикатуристи в него, пита се Иван Кацарски. „Трябва ли наивно да вярваме, че те са чисто и просто непреклонни бранители на свободата на печата и на изразяването, готови с цената на живота си да отстояват „европейските ценности“? Както е известно, запазена марка на „Шарли ебдо“ са провокациите. А още по-добре известно е, че скандалността е основно средство за печелене на публика; нищо ново – при всеки скандал расте популярността на списанието, то се разпродава за часове в набъбнал тираж. След атентата архивните издания на „Шарли ебдо“ се продават за десетки хиляди евро. Растат печалбите на издателите, а вероятно и хонорарите на водещите журналисти, макар че това е заплатено с кръв. Набъбва също и журналистическото его. Парите и жаждата за журналистическа изява, която не търпи ограничения, водят до поемане на големи рискове за собствения живот. Държавата е принудена да осигурява охрана на редакцията и персонално на водещите журналисти, която обаче се оказа неефективна. Вулгарният маниер на „Шарли ебдо“, меко казано, предизвиква съмнения, че фундаментална ценност за него е не друго, а каузата на свободата. Нещо повече: вулгарността и цинизмът са нейни врагове, защото я компрометират, превръщайки я в абсурд. Това е един от страшните парадокси на нашето време: велики идеи като свободата се превръщат в инструмент на онези, които притежават пари и властта над обществото и се стремят към още повече пари и още по-голяма власт.“[1]

Атентатът в Париж беше осъден не само от християните, но и от болшинството мюсюлмани по света. Трябва да се направи разлика между ислям, ислямизъм, радикализъм и фундаментализъм. За съжаление актове като този в Париж влияят върху общия имидж на мюсюлманите като цяло. Точно това е обезпокоителното. Затова трябва да се направи всичко възможно да се борим срещу тероризма в единение. Но и предотвратяването на подобни актове пак минава през призмата на взаимното опознаване и взаимното приемане. Като писател и публицист дълбоко осъждам посегателството върху свободата на словото и журналистите. Но от друга страна да не забравяме, че окарикатуряването на пророка Мохамед не е усмивка, а е гавра с религиозните чувства на хората. Да

1 Кацарски, Ив. Свобода, която ражда терор // Дума, 15.01.2015.

се гавриш с определени религиозни чувства – това не е свобода! Както не е свобода да хвърлиш ядрена бомба, а така не е свобода да хвърлиш и бомбичка в краката на възрастен човек. Когато аз изповядвам моята религия и не преча на другия, никой не е свободен да се гаври с моите чувства. Мнозина биха възразили, че в случая с френското списание става дума за изкуство, за свобода на изразяване... Без съмнение карикатурите са произведения на изкуството и като такива не биха могли да бъдат тълкувани еднозначно. И също не подлежи на съмнение, че всяко произведение на изкуството съдържа в себе си знак, код, символи, които позволяват различни тълкувания. Но „Дейвид Брукс от „Ню Йорк таймс“ се оказа един от малкото трезви гласове в олелията и написа, че е прекалено дръзко да се осмиват религиозните вярвания на другите, различните от нас“[1]. А и „Маршът на свободата“ нищо не казва на обикновените мюсюлмани, които не могат да проумеят какви са пределите на верското неприличие, продуцирано от „Шарли Ебдо“. Един милион души в Париж – срещу милиард и половина мюсюлмани по света. И „Маршът на свободата“ може да бъде видян като акт на една подмяна, за която обикновените хора едва ли са си давали сметка, продължава Кеворк Кеворкян и задава въпроса **„И какво общо има „свободата на словото“ с гаврата, понякога пределно отвратителна, с чуждите религиозни вярвания – и провокираща към насилие, това пък бе съвсем очевидно**“[2]. В материала си „Je suis... Лицемер“ Светлана Велева цитира кореспондента на „Файненшъл таймс“ Робърт Шримсли: „Тези хора не бяха само сатирици. Те бяха борци за свобода, които умишлено агитираха противника, знаейки, че това може да е смъртоносно. Ръководителите на това издание бяха много, много по-смели от повечето от нас; безумно, абсурдно и – в светлината на варварския им край – безразсъдно смели. От този вид невъзможно смели хора, които действително променят света“, завършва фанатичния си патос Шримсли.“ Да, коментира Светлана Велева, такива хора наистина променят света – към по-лошо. Както и всяка форма на фанатизъм. Затова категорично заявявам Je ne suis pas Charlie. Не съм, не защото не съм солидарна с трагедията, а защото свободата на словото за мен има други измерения. Откога подигравката с чужда религия и унижението на вярата ти е „свобода на словото“? Последното не е ли правото да изразяваш свобода на мнението

1 Кеворк Кеворкян, Шърли/Мустафа. Кубрат подарява шах // в. Преса, 13.01.2015.

2 Пак там.

си, а в журналистиката – най вече да казваме истината и да показваме грешките, лъжите и нередностите на управляващите?! Тяхната свобода е слободия. От злоупотребата със свободата и превръщането ѝ в свободия, обществото се е разпаднало морално, ценностите –подменени със сурогат, а еволюцията на човешкия дух превърната в регрес[1].

Като писател моят инструмент са моливът и химикалът. Нито в един мой разказ няма кръв, смърт, няма гаври и подигравки. Аз съм човек на толерантността, искам и към мен да са толерантни. Ако човек не е толерантен, той предизвиква в отсрещната страна ответна реакция. Главният редактор на единствения хумористичен вестник у нас, Стършел, Михаил Вешим, казва: „Да уважаваме мнението на другия, да уважаваме чувствата на другия и да запазим нормалността. Не на фанатизма... И като се знае, че едни хора вярват в нещо, не е необходимо да демонстрираш своето презрение към техните чувства“. Основният въпрос към Михаил Вешим е бил: ще публикуват ли във в. Стършел карикатурите на Шарли ебдо срещу пророка Мохамед? И той отговорил: „Не! И не заради липса на смелост, а поради естетически съображения“[2]. А според Стефан Цонев Шарли ебдо не може да е синоним на френската свобода[3].

Вместо заключение потвърждавам твърдението, че когато в едно общество милиони хора живеят в нищета, разкошът на малко хора превръща свободата в нейно собствено отрицание. В него става дума за религия, а не за вяра. Такова общество е несправедливо, безнравствено, корумпирано, несвободно. Контрапунктът е цивилизованото, хуманистичното и толерантното общество, при което чрез хармонията между личните и обществените интереси ще се постигне свободата за...

1 Велева, Св. Je suis... Лицемер // Pogledinfo/evropa/news, 19.01.2015.

2 Не бихме публикували карикатурите на Шарли ебдо // в. Zaman, 19-25 януари 2015 г.

3 Пак там.

Мюмюн Тахир е магистър по литература и културология. Доктор по философия. Занимава се с проблемите на идентичността и с теоретични и приложни изследвания в областта на културната интеграция, културната антропология и културния мениджмънт. Носител на Годишна литературна награда на Съюза на българските писатели за 2002 г.

Коментари (2)

- 21-01-2015|**Златко**

Благодаря на доктор Мюмюн Тахир за тази статия, най-вече защото самият аз поддържам едно по-различно гледище по същия този тъй важен въпрос. Вече му писах в лично писмо, че считам за свое задължение да публикувам текста – ИМЕННО защото мисля другояче. Аргументите ми, изложени в пределно кратка форма, се съдържат в следния коментар, който вече написах в отговор на една много подобна по патос статия на госпожа Теодора Димова, публикувана на сайта „Култура“ („Свобода на автопилот“, 20.01.2015).

И така:

Съжалявам, възприемам този вид християнски хуманизъм като леко наивен. Уважението към чуждите ценности е едно, свободата на изразяване, включително и свободата на НЕГАТИВНО изразяване — нещо съвсем друго. Това е гигантски спор, който се води навсякъде в западния свят, на него има посветени не един или два сайта в Интернет, в които участват някои от водещите световни интелектуалци (Тимъти Гартън Аш, Пол Бърман, Кенан Малик). И гледната точка, към която се присъединявам аз, е последователно-либерална: правата на индивида може и трябва да бъдат гарантирани конституционно. Що се отнася до правата на малцинствата, религиозни, етнически или каквито и да било други, то те могат да бъдат гарантирани САМО в случай, че не влизат в разрез с правата на

индивида. Не може да се гарантира право на контрол върху свободата на собствените дъщери, примерно. Не може да се гарантира и право на защитеност срещу критика, включително и ГРОЗНА критика, на собствените морални или религиозни ценности. Срещу подобни неща трябва да се бори гражданското общество, а не държавата. Това е последователното според мен гледище по този въпрос. Заиграванията с „респекта“ към неща като „ценности“ могат много лесно да ни върнат там, откъдето току-що се измъкнахме — към контролираното, несвободно общество...

- 21-01-2015|**Златко**

Единственият възможен начин на борба срещу ГРОЗНОТО, омразно слово, срещу безотговорността, просто срещу ЛОШИЯ ВКУС, се състои в предлагането на смислени алтернативи, в бавната и постепенна борба за спечелване на умовете и сърцата на хората за каузите на красотата, справедливостта, разума и доброто, нормално човешко съ-съществуване. Забраните не могат да постигнат тази цел, нито пък могат да дадат каквито и да било гаранции, че днешните отстъпки от принципната позиция по въпроса за свободата на словото няма утре да бъдат последвани от други, още по-радикални искания за ограничаване на едни или други граждански свободи, в името на „зачитането на религиозните чувства на другите“.

(Разбира се, ако налице е директна подбуда към физическа разправа или унищожение на обекта на една или друга омраза, то нещата попадат начаса в обхвата на правораздаването, но това е напълно различна тема)...

Всичко това не предполага ни най-малко, че човек е задължен да дава гласност на едно или друго ГРОЗНО слово, просто защото обратното означавало „липса на свобода“ (това е дежурният и постоянен „аргумент“ на всички хора, които в хода на годините се виждаха принудени или да променят тона си тук във форума, или да мълчат). Никой не може – а сигурно и не трябва – да се опитва да забранява на различните омразници да говорят каквото си поискат В РАМКИТЕ НА ЗАКОНА. Но и никой не може да бъде задължен да ги понася и насърчава, давайки им гласност, особено пък на собствения си сайт. Напротив – както е указано още в програмния текст на това издание, тук се публикуват само и единствено неща, които не взривяват рамките на добрия вкус.

Толкова в рамките на този конкретен текст – от мен и за днес. Темата е прекалено важна и меродавна, за да мога да я обхвана дори в някакви зачатъци, единствено чрез силата на собствените си размишления. За целта са нужни множество други текстове, които, надявам се, ще мога да ви предложа в хода на следващите дни и седмици...

Две мнения за свободата на словото
Автор(и): Теодора Димова, Евгений Дайнов

Свобода на автопилот

Теодора Димова е българска писателка и драматург. Родена е през 1960 г. в София в семейството на писателя Димитър Димов. Била е журналист, преводач, преподавател по английски. В момента работи в редакция „Радиотеатър" на БНР. Авторка на множество пиеси и романи, между които: „Емине", Пловдив: Жанет-45, 2001; „Майките" София: Сиела, 2006; „Влакът за Емаус", София: Сиела, 2013.

Животът е върховна ценност и оттам правото на живот е върховно право. Върховно означава, че животът и правото на живот стоят най-горе, на върха на скалата на човешките ценности. Означава също, че това се отнася до всеки човек и до всеки човешки живот. Заради върховенството на този принцип в повечето развити страни на света смъртното наказание е отменено. Защото не съществува такова престъпление, което да оправдава отнемането на човешкия живот. Със сигурност можем да твърдим, че този принцип е върховно достижение на съвременната човешка цивилизация.

В същото време не можем да си представим съвременната цивилизация, основаваща се единствено на правото на живот и лишена от всички други човешки права. Животът губи смисъл, ако не са гарантирани справедливостта, вярата, достойнството. Животът се лишава от смисъл без свободата, равенството и братството. Всички тези и още много други ценности са също неоценимо достижение на съвременната човешка цивилизация. Тези базисни ценности дават смисъл на човешкия живот. Защото човешкият живот далеч не е само биологическото съществуване.

Терористичните атаки във Франция отново поставиха насъщните проблеми за човешките ценности на преден план. Изписаха се хиляди страници на тази тема, изразиха се хиляди мнения. И това е оправдано. Свободата за изразяване на мнение, за отстояване на позиция също е върховна ценност в съвременния свят. Всичко това показва, че ценностите са свързани в единна система и когато бъде нарушена връзката и балансът между тях, цялата система боледува и се саморазрушава. Принципът, с който апостол Павел обяснява Църквата, се отнася и за цялото човешко общество, което се състои от отделни членове и всички те съставят едно тяло *„и кога страда един член, страдат с него всички членове“* (I Кор. 12:26).

Но в устрема си към защита на индивидуалните човешки права съвременното общество загърби и изгуби съзнанието си за общност. На практика това означава, че когато отнемаш или накърняваш правата на другите, това закономерно и неизбежно се отразява на всеки един член на обществото без изключение. Затова обществото трябва да бъде регулирана система. И системата е толкова по-добре регулирана, в колкото по-голяма степен всеки член на обществото регулира себе си. Принципът е толкова елементарен, че го знаят и децата – не постъпвай с другите така, както не би искал те да постъпват с теб. Оказа се, че едни хора, претендиращи да са интелектуален елит, не знаят този принцип. Или го знаят, но съзнателно го пренебрегват. В резултат на тяхното поведение сега всички ние, целият свят, сме техни заложници. Те вдигнаха колосално тиража на западащото си списание, но продължават да го използват като инструмент за провокация. Поставиха цялото човечество пред най-идиотската дилема – да се определяме дали сме за „Шарли“ или сме за тероризма. Отнемат ни правото да бъдем против тероризма, но и против гаврата с човешките ценности. Папа Франциск каза: *„Не можем да провокираме. Не можем да обиждаме вярата на други-*

те. Не можем да се подиграваме на чуждата вяра“. Те от своя страна настояват камбаните на „Нотр Дам“ да бъдат бити от момичетата от „Фемен“. Превърнали са подигравката, провокацията и гаврата в свое оръжие. Други, още по-безконтролни от тях, им отговориха с огнестрелно оръжие. Ескалацията продължава и не се знае дали нещо може да я спре оттук нататък.

Виждаме каква огромна вълна от протести се надига в ислямските страни. В Нигер опожариха няколко църкви, в целия мюсюлмански свят зрее неистова ненавист срещу християните. В невежеството си те не се интересуват, че християните в не по-малка степен са подложени на гавра от същото списание. В целия свят трябва да бъдат засилени мерките за сигурност, в резултат на което целият свят ще загуби свободата си, заради свободата на карикатуристите от новия световен официоз „Шарли Ебдо“ да се гаврят с Мохамед, Иисус и Богородица. Свободата да обиждаш, да провокираш, да се гавриш, да унижаваш, свобода ли е всъщност? Сатира и гавра едно и също ли са? Уважението към другия и зачитането на неговото достойнство и неговата свобода цензура ли е? Свободата без чувство за мярка свобода ли е? Допускали ли сме че в 21 век ще се наложи да тълкуваме отново базисната ценност на съвременната цивилизация, на съвременното човечество – свободата?

Ние дълго живяхме в общество без свобода. Някои може да са преситени от свобода, но ние още не сме усетили вкуса ѝ. За сметка на това още си спомняме вкуса на войнстващия комунистически атеизъм. Затова откриваме доста прилики между него и атеистичната троцкистко-левичарска идеология на „Шарли Ебдо“. В отвращението си от тероризма, в ненавистта си към умопомрачените злодеи, които окървавиха Париж, милиони се солидаризираха „Аз съм Шарли“. Но в тази масова истерия е скрита друга бомба със закъснител – щом си Шарли, значи си съавтор на всяка тяхна карикатура, значи заедно с тях прекрачваш границите на нормалната човечност и влизаш в светая светих на чуждата душа и се гавриш с нейните ценности, значи заедно с тях искаш камбаните на „Нотр Дам“ да бъдат бити от „Фемен“... Аз не се солидаризирам с „Шарли“ не само защото не приемам да съм съавтор на техните карикатури, но най-вече защото не приемам светотатството и гаврата да бъдат обявявани за човешки ценности.

Всъщност проблемите са два – качеството на карикатурите и прекрачването на границите. Тези два проблема са свързани – като

не може да прави тираж с качество, „Шарли Ебдо“ го прави с провокация. Елементарно. И трагично. Свободата на словото е огромно достижение на съвременното общество, но зачитането на човешкото достойнство е още по-голямо и по-важно достижение. Свободата в най-висша степен предполага и изисква отговорност. Толкова ли е трудно да бъде разбрано това? *Liberté, Égalité, Fraternité*– но не изгубват ли смисъла си свободата и равенството, когато е изгубено съзнанието за братство? Според философа Пол Тибо, *„Докато свободата и равенството могат да се възприемат като основни права, братството е задължение към другия; призив за морал“*.

Европа живее на автопилот. Да, тя живее според християнските ценности, но без Христос. И тези ценности се обезкръвяват или се израждат в своята противоположност. Свободата на словото се преобръща в свободата да прегазваш достойнството на другия. Ценностите стават кухи отвътре.

И понеже човек е създаден, за да бъде във връзка и в общение със своя Творец и когато тази връзка се прекъсне, се прекъсва и смисъла на човешкия живот, и изчезва духа на човешкия живот. И човекът започва да го замества с консумация на храна, вещи, пари, богатства, увеселения, забавления. И колкото по увеселен е човек, толкова по-умъчнен и оболен остава отвътре заради тази кънтяща празнота.

Заживяваме в нов вид военна обстановка – на напрежение, тревожност и несигурност. Единственото сигурно е, че ще последват нови атентати в отговор на новите карикатури на Мохамед във вече многомилионния тираж на списанието. Свободата на словото на тези войнстващи атеисти държи в залог всяка точка на Европа, всеки момент от настъпващите дни. Защото едва ли е по силите на силите за сигурност да възпрат хилядите потенциални терористи. Си Ен Ен не случайно отказаха да излъчат новите броеве на списанието, защото сигурността на техните журналисти е по-важна. Но всеки от нас вече е заложник на тези карикатуристи. Вече е заложник на тази изкривена ценност, която се обърна в своята противоположност.

Милион протестиращи в Париж заявиха, че не се страхуват от терористите. Аз заявявам, че се страхувам. Отхвърлям тероризма с възмущение и гняв, но отхвърлям и поругаването на човешките ценности. Искам светът да е свободен и от едното и от другото, да живее в свобода, равенство и братство.

Източник

Европа не е на Христос. Европа е на Разума

Евгений Дайнов е български политолог, професор в НБУ. Роден е през 1958 г. в Пловдив. Главен редактор е на списание „The Insider“ от 1993 и директор на Центъра за социални практики в София. Доцент (1999) и професор по политически науки в НБУ (2002).

Дочетох автобиографията на Роналд Рейгън – удивително мъдър текст. Прочетох интелигентна и дълбока руска статия, която дава отговор на въпроса, защо руското общество реагира на убийството на френските карикатуристи така, все едно е ислямско общество?

След което прочетох текста на Теодора Димова „Свобода на автопилот“ и се смаях. След поредица от чудесни статии по темата „солидарност“, останах с лош вкус в устата и гняв в главата.

Бих могъл да приключа казуса с кратък коментар във форума на „Дневник“, нещо като: „Класически обскурантизъм, зачеркващ основите на светската цивилизация, на която се радваме от Декарт насам. Пореднатa камбанка, приветстваща идването на някакво ново Средновековие“.

Тъй като обаче подобни текстове – и отляво, и отдясно – наистина нанасят

всекидневни удари срещу европейската цивилизация

(затова всички подобни позиции от льо Пен до Путин и от „новите леви“ до „младите консерватори“ звучат толкова еднакво), те изискват по-подробни отговори.

Да направим това, следвайки диалектичния принцип на Сократ, който е подлагал всичко на съмнение; и така открехнал онази врата, през която в крайна сметка се е промъкнала, за да излезе на бял свят, съвременната цивилизация.

Димова започва с нещо неоспоримо:

Животът е върховна ценност и оттам правото на живот е върховно право. Върховно означава, че животът и правото на живот стоят най-горе, на върха на скалата на човешките ценности.

Това наистина е така; но само там, където универсалните принципи, успели да се развият в рамките на европейската цивилизация, определят начина на живот. Не е така там, където хората се идентифицират с нещо по-голямо от тях – с държава или с религия. Там животът на отделния човек е ценен, колкото – на мравка. За справка – Русия, Иран и пр.

След постановката за живота като върховна ценност, читателят очаква следващото изречение да е: „Затова Je suis Charlie – защото бяха разстреляни 12 художника, чието единствено оръжие беше моливът“. Нищо подобно, обаче, не следва. Следва пледоария, според която Волински и неговите колеги са „от лошите“; и не само са от лошите, но са и виновни за всичко.

Как се стига до този неочакван извод от заявеното положение за цената на човешкия живот? Чрез поредица от „предавки“, всяка от които насочва енергията на заявената в първото изречение позиция в посока, точно обратна на очакваната. Да ги огледаме.

Започва се с насочването на дебата към терена, на който Димова има неоспорими постижения – на братството, солидарността, на живеенето в общност. Тя ни напомня, че хората живеят в общности и следователно, трябва да избягват да си нанасят рани:

Принципът е толкова елементарен, че го знаят и децата – не постъпвай с другите така, както не би искал те да постъпват с теб.

Веднага след това следва саблен удар по карикатуристите:

Оказа се, че едни хора, претендиращи да са интелектуален елит, не знаят този принцип. Или го знаят, но съзнателно го пренебрегват.

Опа... От това следва, че карикатуристът Волински (все него споменавам, защото веднъж пихме заедно кафе в Париж) НЕ е имал готовността

той самият да бъде окарикатурен в някое списание, издавано в Медина (заради карикатурите си по повод Мохамед) или в Севиля (заради карикатурите си по повод Христос).

Разбира се, че Волински е очаквал това, както е очаквал и непрекъснато да бъде влачен из съдилищата. Онова, което най-вероятно го е изненадало, е да получи в главата 7.62-милимитров куршум от автомат Калашников.

Разликата между това да спориш с молив и това да спориш с Калашников е фундаментална

– това е буквално фундаментът, върху който се гради цивилизованият начин на живот. Никъде в текста си обаче Димова не се фокусира върху тази разлика. Защото, след като обвинява френските карикатуристи, че са нарушили принципа, който „знаят и децата“, авторът продължава:

Те вдигнаха колосално тиража на западащото си списание, но продължават да го използват като инструмент за провокация.

Аха... Не стига, че си го получиха, но не си взеха поука...

Може ли такова нещо? Откъде в Европа може да се появи подобно съждение, сякаш нахлуло без виза от Великата азиатска степ? Та нали още Моисей се е опитал да се оправи с такива безобразия, като е въвел принципа: Ако Моше ти извади окото, не го изкормвай – имаш единствено правото и ти да му извадиш окото?

Следва директно приравняване между хумористи и убийци:

Превърнали са подигравката, провокацията и гаврата в свое оръжие. Други, още по-безконтролни от тях, им отговориха с огнестрелно оръжие.

И тук читателят очаква едно Je suis Charlie, но отново не го получава. Напротив, разликата между молива и пушката е само в някаква степен на „безконтролност“. Пешо е по-безконтролен от Иванчо, защото Иванчо само псува, а Пешо си показва и задника...

Оттук нататък единствените виновници са художниците. Терористите изчезват от картинката, като някакъв колективен Отело.

В целия свят трябва да бъдат засилени мерките за сигурност, в резултат на което целият свят ще загуби свободата си, заради свободата на карикатуристите от новия световен официоз „Шарли Ебдо“ да се гаврят с Мохамед, Иисус и Богородица. Свободата да обиждаш, да провокираш, да се гавриш, да унижаваш, свобода ли е всъщност? Сатира и гавра едно и също ли са?

Да започнем с последното изречение. В онази Европа, в която фундаментът е достойнството на отделния, обикновен човек, а не някаква религиозна тоталност,

сатирата Е гавра за своите адресати

Това е нейният смисъл. Сатирата винаги е била такава гавра, като се започне от Рабле, Суифт и Дефо и се стигне до Майкъл Мур, Monty Python и Spitting Image.

Продължаваме в обратен ред. Поради съображения за сигурност, според Димова, целият свят губи свободата си – и виновни са троцкистите от „Шарли“. Ще рече: ако тия троцкисти ги нямаше, ако бяха рисували пейзажи, нямаше да имаме проблеми и щяхме да сме си свободни.

Наистина ли? А взривяването на Близнаците в Ню Йорк? А атентатите в Мадрид и Лондон? А ИДИЛ? Нямаше да ги има, ако Волински беше рисувал еленчета на водопой?

Оттук нататък текстът постепенно преминава в жанра „пропаганда“; и като такъв има все по-проблемен досег с реалността. Да вземем това:

Допускали ли сме че в 21 век ще се наложи да тълкуваме отново базисната ценност на съвременната цивилизация, на съвременното човечество – свободата?

По този въпрос Роналд Рейгън е доста по-напред с материала, когато пише, че всяко ново поколение трябва наново да дефинира свободата си и наново да се бори за нея. Това не е някаква катастрофа, а е факт от живота – снегът е студен, слънцето е жежко и пр.

Да видим този топовен изстрел, към края на вече развихрилата се проповед:

...милиони се солидаризираха „Аз съм Шарли“. Но в тази масова истерия е скрита друга бомба със закъснител – щом си Шарли, значи си съавтор на всяка тяхна карикатура, значи заедно с тях прекрачваш границите на нормалната човечност...

Абе някой тук да е чувал за Волтер?

Това е един френски чичко, в доста сложни отношения с църквата, който веднъж казал, че не е съгласен със събеседника си, но е готов да умре за правото му да казва онова, което казва.

Елементарно е – стига, разбира се, човек да остава в светлината на европейското Просвещение (създадено от подобни на Волтер чичковци, например Декарт и някои негови приятели). Аз поддържам правото на

Шарли да публикува каквито си иска гаври, без да ги намирам, самите тях, за привлекателни. Нека се гаврят със светините на всички, защото не е добре човек да е обсебен от свръхчовешки същества.

Аз, например, съм привърженик на Батман. Колкото и гаври с Батман да публикуват „шарлитата“ обаче, аз няма да им отнема правото да се гаврят с мен. Имам ответното право да се гавря с тях и с онова, в което те вярват (Астерикс, например) – но толкоз. Нямам правото в пристъп на праведна ярост да защитавам честта на Батман с откоси от 7.62 микимитрови куршуми.

Да приключваме. Преди да стигнем до най-важното – що е „Европа“, т.е. онова нещо, в защита на което се е изправила Димова, да видим някои по-забавни твърдения:

като не може да прави тираж с качество, „Шарли Ебдо“ го прави с провокация

Ако качеството привличаше огромните тълпи, то в Арена Армеец щяха да се правят представления на втория концерт за пиано и оркестър на Рахманинов, а не – на Ивана. И оттук: малкият тираж на списанието Е един възможен признак за качество.

По-сериозно е следното твърдение:

Свободата на словото е огромно достижение на съвременното общество, но зачитането на човешкото достойнство е още по-голямо и по-важно достижение

Още от ученическата скамейка европейчетата (и американчетата) знаят, че свободата на словото е в основата на всички свободи. Защото, ако нямаш свобода на словото, няма как нито да формулираш, нито да отстояваш своето достойнство.

Представете си свят без свобода, но с декларирана привързаност към достойнството. Чука се посред нощ на вратата, влизат в дома ви униформените и ви отвеждат към конския вагон с думите: „Пазим ти достойнството, момче, от собствените ти глупости...“

Към края на текста става ясно, за какво иде реч и откъде идва този огромен гняв на писателя Димова към разстреляния художник Волински:

Европа живее на автопилот. Да, тя живее според християнските ценности, но без Христос. И тези ценности се обезкръвяват или се израждат в своята противоположност.

Аха... Да се върнем към Христос и всичко ще се оправи.

Къде, моля другарко, е разликата с основната теза на убийците на Волински – да се върнем към Мохамед и всичко ще се оправи? И не е ли близо до акъла, че ако утре Европа обяви себе си за християнска, то на секундата ще се окаже в състояние на световна война „на цивилизациите“?

От разсъждения, подобни на Димовите, извират

напъните (и отляво, и отдясно) да бъдем върнати в Средновековието

Защото: Европа НЕ е Христос. В темелите на Европа са вградени християни (Августин, Тома), езичници (Сократ, Аристотел), еретици (Галилео, Хобс), както и поне един файтон видни атеисти, постоянно гаврещи се с Христос.

Тази комбинация създава първичната супа, от която се появява днешна Европа. Но тя се появява едва в момента, в който престава да си казва: „Знам, че съществувам, защото живея през моя Пастир“, а заявява:

„Знам, че съществувам, защото мисля“

Тази Европа, която е атакувана с бомби и куршуми, и която пазим, е онази, в която всичко минава през оценката на трезвия, отстранен и критичен разум на отделния, равен на останалите в своята свобода на мислене индивид – а не обскурантистката, християнска Европа, съществувала преди Декарт, в която във войната между две интерпретации на онова, какво ни е съобщил въпросният Пастир, е изтребена над една-трета от цялото население.

Европа не е на Христос. Европа е на Разума, в който участват всички човеци – като равни. А не – като някакво стадо, оргиастично отдадено на Пастир и изключило критиката си.

Аз заявявам, че се страхувам – съобщава Димова в края на текста си.

Нямате право, Димова, да се страхувате, щом пишете текстове (или рисувате картинки, или композирате музика) за пред публика. Лишили сте се от това право в момента, в който сте публикували първия си текст. Защото Европа е най-вече това – готовността на всеки свободен човек да отстоява свободата на останалите, ако трябва – и с цената на живота си.

Или, както казваше разстреляният от дълбоко религиозни убийци Стефан Шарбоние, главен редактор на „Шарли:

Предпочитам да умра прав, отколкото да живея на колене.

Той не се страхуваше.

Източник

Коментари (31)

- 24-01-2015|**Златко**

Чета и двата текста със солидно внимание. Основното ми усещане е за някакъв вид удовлетворение, макар и от малко абстрактно естество. В смисъл – най-после и у нас да се появи някакъв вид дискусия между интелектуалци, с някакъв вид цивилизована аргументация, с някакъв вид заслужаващи уважение позиции. „Ледът се пука“, както обикновено се казва в такива случаи. Извън тази най-обща постановка симпатиите ми са явно на страната на Дайнов, макар че самият аз бих предпочел един по-малко борбен и по-малко обвинителен тон. Позицията на Димова е класически-хуманистична, но според мен в нея липсва разбиране за няколко изключително важни момента от настоящата ни културно-историческа ситуация, а именно:

Първо: ние имаме огромната привилегия да живеем в общество, в което религията НИКОГА не е играла някаква особено обскурантистка роля (като се изключи онова, което бих си позволил да нарека „кокошкарството“ на тукашния вид православие – тоест не ме гледай какво правя, ами гледай какво приказвам). Извън това обаче в България религията никога не е играела ролята, която е играела в западните общества – в които, както всички знаем, около религиозните войни са се проляли реки от кръв, не само мастило. В такъв смисъл позицията на Теодора Димова донякъде омаловажава опасността от религиозен обскурантизъм, вероятно по такива или някакви подобни на тях културно-исторически причини.

Второ: при този вид призиви към „зачитане на чуждите ценности“ често се игнорира факта, че тези ценности далеч не се ограничават до просто изискване за зачитане и ненакърняване на собственото право на религиозна почит. Една голяма част от днешните мюсюлмани, включително и живееещите в Европа, поддържат определени разбирания за „приличие“ и „почтеност“, които са до голяма степен несъвместими със секуларните принципи за върховенството на индивидуалните права. Примерно – настояването за право на контрол върху свободите и изборите на ислямските жени от страна на мъжете и бащите им.

Трето: няма никакви основания, поне до момента, да се разчита, че евентуалното правене на специални отстъпки пред религиозните чувства на мюсюлманите, ще удовлетвори тяхната потребност от един вид

строга религиозно-обоснована моралност, тоест няма да доведе до понататъшни, още по-радикални настоявания за ограничаване на едни или други лични и граждански свободи (последният роман на Мишел Уелбек, „Подчинение“, колкото и спорен да е поради сатиричното си естество, поставя на преден план именно този въпрос: докъде може да се стигне, ако се направят сериозни отстъпки от принципно секуларните ценности, върху които е изграден западния, или поне европейски, тип демокрация?)

Всички тези неща ме карат да заставам на позиция, различна от онази на Теодора Димова (ако и да не смятам, че острият тон на Евгений Дайнов е непременно най-добрият начин да се води този спор). Да, **аз съм Шарли**, но в никакъв случай не считам, че Теодора Димова е някакъв заслепен или наивен човек, чието мнение може да се отхвърли с лека ръка. Самият аз съм готов за изслушване на всички (културно изказани) аргументи, „за“ и „против“...

- 24-01-2015|**Стоян Михайлов, Париж**

Теодора означава „дар от Бога“. А Евгени е една малка белоока плодова мушица от родители с червени очета.. /справка „Евгеника“/. А Европа е Христос и останалите, които вярват в любовта – между хората, и мушиците. Без нея всички ще станем белооки. Евгений, успокой се и иди да включиш бойлера си. Помниш ли кафето, което пихме на Плас Пигал? [/quote]“означава“, н“

- 24-01-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук:

Nellie Nedeva *Дайнов олекна в момента, в който започна да громи Теодора Димова като някакъв мрачен обскурантист, наметнал инквизиторския плащ. Но и двете гледни точки са някак твърде емоционални, недобре защитени според мен.*

10 мин. · Харесвам

Zlatko Enev *Действително, има известна „лекота“ у Дайнов, но според мен тя е свързана най-вече с тона, а не толкова с принципното съдържание на аргументите. Инак позицията му е принципно-просветителска и про-западна, във всяко отношение. Според мен обяснението за всичко това е, че в хода на годините и той, като всеки друг човек, започва да говори приблизително на нивото на средата, в която се намира, въпреки оксфорд-*

ското образование. В известен смисъл това е съдбата на цялото сегашно поколение 50+ годишни. Няма как да бъдем прекалено много „европейци“, просто средата не го позволява...

Nellie Nedeva *Вероятно е точно така, както казваш, защото и аз забелязвам упадък у Дайнов. Не че преди е бил кой знае колко блестящ, но има сриване на нивото, което е жалко, защото по този начин компрометира позицията, която се е заел да защитава.*

4 мин. · Харесвам

Zlatko Enev *Нека не забравяме, че по принцип всички ние пердашим през просото, по проста липса на някакви предварително проправени пътеки, за пътища и дума да не става. Има, разбира се, разлики в темпераментите и познанията, но принципната ситуация е такава на първопроходци, с всички произтичащи от това последствия...*

- 24-01-2015|**mell_66**@abv.bg

anonybulgaria.wordpress.com/2015/01/12/%...
0%D0%B0%D0%BD%D0%BE/

- 24-01-2015|**Златко**

Разбира се, моето бързичко „всички ние“ може съвсем справедливо да бъде изтълкувано като израз на собствената ми неувереност в лично избраната позиция на „културен вестител“, както и несъзнателна потребност от въобразена принадлежност към някаква по-голяма група – „сегашната българска интелигенция“ или някаква друга подобна абстракция. В края на краищата всичко това може да бъде изтълкувано и като вид реверанс пред собствената простащина...

- 25-01-2015|**sokrat41**

Популярни писачи, които изобщо не знаят и не разбират семантиката и смисълът на фундаменталните категории на човешкото познание. Човек – това не значи отделен индивид! Категорията човек означава диалектическо единство и противоположност между „човек – род“ и „човек – индивид“. Полемиката върху взаимовръзката между тези две страни на ЧОВЕКА е започната още от Аристотел срещу Платон. СВОБОДА? Свобода на и за човека като индивид или за човека като род? Май че и за двете страни, нали така? Европа е ХРИСТИЯНСКА цивилизация. Ако Дайнов си няма понятие било за фундаменталната познавателна

ценност на „ТРИЕДИННИЯ ХРИСТИЯНСКИ БОГ“, било за „СВЕТАТА ТРОИЦА“, то защо не чете и Библията, докато си дояжда прасето в Миндя? Ако Дайнов си няма даже понятие, че Имануел Кант създава класическата немска философия КАТО изцяло ПРЕОБРЪЩА учението на Аристотел за ИСТИНАТА, заменяйки го с ХРИСТИЯНСКОТО мислене, то как се обяснява на такъв ИНДИВИД най-фундаменталното противоречие на днешния планетарен свят?

- 25-01-2015|**Евдокия Борисова**

Свобода на словото и мисълта означава включително и това да имаш правото да бъдеш троцкист и атеист, нали? Би трябвало да има равнопоставеност на позициите и оръжията. Ако ще спорим и ще се надсмиваме с моливи – нека е с моливи. Ако е с автомати – нека да е с автомати. Но не и – молив срещу автомат. Това е варварско, срещу това протестираме. Именно затова просветена и разумна Европа, съвременна екуменична, но и секуларна Европа каза: Je suis Charli. Не защото е отстъпила от християнските си ценности и допуска да се подиграват с Троицата. Не защото е нехайна към Духа. А защото има пиетет към Разума. И не ги противопоставя. Карикатурата е лекарство, ако се предозира става отрова. Понякога трябва да влееш отрова във вените на пациента, за да го излекуваш от смъртоносна болест.

В романа на Орхан Памук „Името ми е Червен“ миниатюристите умират от ръката на своя събрат-художник, защото са дръзнали да послушат съветите на Майстора и да престъпят източния канон: те рисуват като европейските художници, в перспектива. Изображението на човешки образ само по себе си е грях в ислямското изкуство. Но до един момент. Защото животът се променя дори в ислямския свят, законите на изкуството също, културните влияния и контакти движат света напред, променят качествено картината му, идеологиите му. Мисля, че ситуацията е съотносима към нашия случай – Шарли Ебдо. Затова СМЕ Шарли. Другото е... фундаменталистка безпросветност, манихейство или... най-обикновено мултикултуралистко лицемерие.

- 25-01-2015|**Владо**

Много съм доволен от състоялата се дискусия, понеже този проблем според мен остана някак си потулен и нерешен, а това според мен е много опасно. Според мен Димова бе малко не доразбрана и подложена

на ожесточена критика, без да се вникне по дълбоко в казаното. Според мен тя искаше да наблегне на упадъка в моралните ценности на нашия свят, претендиращ за демократичност и хуманност, а в същото време граничещ с анархизъм. Да, добре. Всички имаме права и искаме да бъдем уважавани и защитени в правата си, но никой не си задава въпроса „аз как постъпвам с другите". Няма как да постигнем това, ако постоянно не си задаваме този въпрос. Да, истина е, че нашия свят е далеч от определението хуманен и демократичен. И това според мен е правилното мислене в статията. Преди да търсиш вината в другите, я потърси първо в себе си. Но от друга страна в правото си ли са засегнатите от публикации да извършват престъпления в знак на отмъщение? Категорично – не! Който мисли, че е несправедливо обвинен си има цивилизовани начини за опровержение. Никой живеещ в нашето съвременно общество няма право да пристъпва към саморазправа по какъвто и да е повод. Има си съвременни и цивилизовани начини за решаване на такива спорове. Ако някой не е съгласен с принципите на нашето съвременно общество е свободен да го напусне и замени с такова, което удовлетворява собствените му душевни потребности. Не зная дали някоя ислямска държава има против да приема европейски емигранти недоволни от карикатурите срещу исляма. Но дори и да има, мисля че мюсюлманските заселници в Европа нямат право да са недоволни, щом доброволно са избрали да живеят в нашето общество, защото в противен случай това ги превръща в завоеватели. Все едно аз да емигрирам в Иран и Пакистан и да започна да им нареждам как да си организират обществото и да започна да ги стрелям, че ме осмиват във вестниците си. Неприемливо е. Та тук не съм съгласен с Димова, че трябва да се примиряваме със случая от страх да не обидим престъпниците. Да, не одобрявам отношението на самозабравили се журналисти, но в никакъв случай не мога да застана на страната на врага, да се огъна, да предам себеподобните си. В този момент ние трябва да бъдем сплотени и обединени повече от всякога, защото в момента в който мюсюлмански свят усети че сме разколебани и разединени с нашия свят е свършено. Не си правя илюзии, че ислямския свят е по-прогресивен и хуманен от нашия и че те ще имат някакви скрупули да се саморазправят с неверниците, защото ние за тях сме именно това. Те живеят в съвсем друг свят, в друга реалност, в друга ера. И колкото и нелепо да ни изглежда в момента нещата опират точно до религиозна нетолерантност на масите.

Никой не казва, че опасността идва на високите религиозни нива, а от ниските най-опасните, най-непредвидимите. Не можем да си позволим лукса да обясняваме на някакви ниско интелектуални маси мюсюлмани какви са устоите на нашето съвременно общество и да очакваме те да ни разберат. Можем просто да им обясним по разбираем за тях начин, че в Европа е по различно и тук разстрелват убийците терористи. Можем вътрешно да не сме съгласни с шарлитата, но нямаме правото да го изказваме публично от чувството за самосъхранение. Не е в наш интерес в случая. Искам да поясня, че аз съм атеист и не се дразня от карикатури нито на Исус, нито на Мохамед, Шива, Зевс или който и да е друг от категорията богове. Според мен бог е в душите на всеки един от нас и той има едно име: благодетел. Не вярвам нито един бог да е пошушнал на някого в ухото: убий неверника! Ако някой чува подобни слухове то той трябва да бъде спешно лекуван. Тук свършват чувствата и философията и започва да действа здравия разум. А после, когато опасността е отминалата пак можем да се отдадем на философията.

- 25-01-2015|**Златко**

Хубавичко би било все пак да започнем малко по малко да се раздлеяме с клишетата за мюсюлманите, които не „ще имат някакви скрупули да се саморазправят с неверниците, защото ние за тях сме именно това“. Все едно всички нас да започнат да ни идентифицират с Андраш Брайвик. Луди хора има навсякъде, но единственият път към бъдещето е онзи, в който търсим нещата, които ни обединяват, а не онези, които ни противопоставят едни на други. Банални приказки, не ще и дума. Но е добре все пак да не ги забравяме напълно...

- 25-01-2015|**Владо**

Имах в предвид онази част от мюсюлманите, които се фокусират върху нещата, които ни отличават, защото именно те са проблема ни, те са онези които стрелят, които излизат на митинги. Сигурен съм, че милиони като нас си седят и пишат пред компютрите, но има и други. Познавам доста мюсюлмани всеки ден имам досег с тях и се старая с всеки да се отнасям както бих желал да се отнасят с мен навсякъде по света. Не искам да насаждам омраза към всички мюсюлмани и да ги поставям под общ знаменател, но бих желал да сме единни в лицето на реалната заплаха. Не всички мюсюлмани са еднакви, както и не всич-

ки християни са еднакви. Трябва освен на толерантност да се научим и на самосъхранение, защото бомбите за съжаление нямат необходимия интелект да разграничават добрите от лошите, жените и децата. Според мен е въпрос на баланс между толерантност и чувството за самосъхранение.

- 25-01-2015|**Златко**

Добре, съгласен съм.

- 25-01-2015|**sokrat41**

Фундаменталният, неизменен и непроменим СМИСЪЛ на ИСЛЯМА, изразен в КОРАНА, е следният:

Има ЕДИН ЕДИНСТВЕН БОГ, Който е сътворил света и човека и Който абсолютно безразделно властвува над света и над хората.

Този ЕДИН ЕДИНСТВЕН БОГ е АЛЛАХ.

Има една ЕДИНСТВЕНА ИСТИННА религия, в която и чрез която е изразена ВОЛЯТА на АЛЛАХ.

Тази ЕДИНСТВЕНО ИСТИННА религия е ИСЛЯМЪТ.

Хората, които ВЯРВАТ в АЛЛАХ, се наричат МЮСЮЛМАНИ.

Хората научават каква е волята и какъв е пътят на Аллах от знаменията, които Аллах им праща чрез пророците, месиите и пратениците на Аллах.

Последният и завинаги Последен ПРАТЕНИК на АЛЛАХ е МУХАМЕД.

И преди Мухамед Аллах е пращал знамения на хората чрез пророците.

Най-напред тези знамения са били съобщени и записани в Писанието на евреите /Вехтия завет на Библията/.

Но евреите или разбрали погрешно някои от знаменията на Аллах, или ги извратили в своя користна човешка изгода.

Затова Аллах ги наказал и продължава да ги наказва.

После волята и пътят на Аллах били съобщени на човеците от Месията Иса /Исус Христос/.

Но Исус Христос според Корана НИТО е БОГ, НИТО е СИН на Бога.

Не съществува никакъв ТРИЕДИНЕН Бог и никаква СВЕТА ХРИСТИЯНСКА ТРОИЦА.

Исус Христос е просто Месия, един от човеците, които Аллах е избрал, за да предаде на хората Неговата воля.

Пратеникът Мухамед, който е Последният Божи Пратеник, съобщава на хората ЦЯЛАТА И АБСОЛЮТНА ИСТИНА за волята на Аллах и за пътя на Аллах.

Тази ЦЯЛА и АБСОЛЮТНА ИСТИНА е записана и се съдържа ЕДИНСТВЕНО в КОРАНА.

След Корана вече НЯМА БИБЛИЯ, НЯМА Стария и Новия завет.

Всичко, което в Библията, във Вехтия и в Новия завет е вярно изразяване и предаване на Божията воля, то е включено в съдържанието на Корана.

ИСЛЯМЪТ КАТЕГОРИЧНО И НЕПРЕКЛОННО НЕ ПРИЗНАВА КАКВОТО И ДА БИЛО РАВНОСТОЙНО СЪСЪЩЕСТВУВАНЕ на каквато и да било ДРУГА СВЕТОВНА религия.

В сферата на религията ИСЛЯМЪТ по принцип е абсолютно същото, каквото е МАРКСИЗМЪТ-ЛЕНИНИЗМЪТ в политическата идеология на обществото.

Както ислямът, така и марксизмът-ленинизмът безапелационно претендират, че са включили в себе си всичко положително, създадено преди тях било в религията, било в политическата идеология.

И както марксизмът-ленинизмът се самообяви за революционно преобразуване на света според неговата комунистическа идеология, така ислямът претендира да преобразува света според Корана.

- 25-01-2015|**Златко**

Вижте, сократ или както там предпочитате да се наричате. Преди вас тук са се изреждали не знам колко експерти по световни религии, философии, идеологии и пр. Повечето от тях, да не кажа всичките, рано или късно се разкриват като доморасли мъдреци, накълвали тук-там по нещо си от някой сайт или антикварна книжка, купена на площад „Славейков“. Самият аз се опитвам да бъда дружелюбен и любезен стопанин, но всички хора, които са посещавали този сайт повече от един-два пъти знаят отлично, че никак, АМА НИКАК, не обичам нашенски хвалипръцовци с претенции за образование, познания и авторитет, които нито притежават, нито пък им подхождат. В частност – НЯМА знаещ и образован човек на тоя свят, който да подклажда толкова евтини и едностранчиви интерпретации на неща, които задвижват и мотивират милиарди хора на тоя свят, в течение на хиляди и повече години. Така че,

научавайте си мястото докато е време, за да не се налага да ви поставям аз на него!

Аннадънму?

- 25-01-2015|**Жоро Ончев**

Добър дебат, на интелектуална висота, и сходен с подобни в развитите страни – за разлика от многото плоски и дребнави заяждания в медиите ни. Дайнов е стандартно про-западен и политически коректен. Докато за позицията на Теодора се изисква истинска интелектуална смелост и визионерство. Аз лично категорично я подкрепям. Поздравления, Теди! Ние сме във война (ако за някой е изненада, значи живее на друго място, вероятно при Дайновия Батман... или при Карлсон). Цивилизационна. Тя няма да е кратка, защото не е позиционна, а партизанска ... имало е 100-годишни войни, нали, а религиозните и ценностни сблъсъци днес все повече дават облика на едно ново средновековие. Потресът като у детски учителки от кланетата е фалшив и показва непознаване на природата на човека и на историята. Човек ще продължава да убива дори и в най-съвършеното общество, а най-много кръв в историята е пролята именно в името на Бог. Който и да е той...

Тогава на война като на война. А да се правят провокации по време на война по откровено кичозен и пошъл начин със святи образи за тези от другата страна на окопната линия е тъпо. Разбира се, не заслужава разстрел, но е тъпо и подклажда напрежение. И за да го кажеш, е нужна смелост. Каквато демонстрира Теодора. Освен солидарност и осъждане на тероризма, е необходима и сдържаност, отказ от евроцентриска надменност и зачитане на другия и неговия свят. А разломът на цивилизационното противопоставяне не минава по линията между християнство и ислям, а между католицизъм и протестантство, от едната страна, и православие и ислям, от другата. Доказва го и руската реакция, както отбелязва и Теодора. А ние къде сме в този разлом? Добрата новина е, че у нас православието не е така силно... Дежурните интелектуалци е добре да се напънат да картират мястото ни около разлома, а не да папагалстват с политически коректни имитации. Защото и те не са Шарли, повтарят го като фалшив рефрен... и не искат да бъдат. Необходима ни е истината, трезв поглед и респект към другия, дори да е масай и да пие кръв с мляко (който не знае, гадно е), ако искаме да намерим мястото си

и да допринасяме в творенето на нови цивилизационни правила и нов свят, без да лежим само върху паметниците на стара Европа.

- 25-01-2015|**Златко**

Благодаря ви, Георги, за добрия коментар, но защо това настояване върху думичката „война“? Не можем ли да се опитаме да мислим малко по-сдържано, малко по-малко войнствено (което в никакъв случай не означава „страхливо“). Понякога си мисля, че в нашата страна, която не познава сериозни участия в световни конфликти вече от около сто години насам, някак е изчезнал страхът пред нещата, до които някак автоматично водят подобни – уж само на думи – изявления на „готовност за бой“. Сигурно защото много, наистина много отдавна вече, просто не сме яли бой...

Опростявам съзнателно нещата, защото в такива случаи според мен от софистика нужда няма. Но внушението би трябвало да е ясно – не е нужно непременно да тракаме с (несъществуващите си) сабли, за да покажем колко решително сме на страната на прогреса и цивилизацията. В такъв случай аз предпочитам позицията на Теодора Димова...

- 25-01-2015|**Атанас Георгиев**

Според мен и двете позиции имат своите основания. За мен свободата на словото е основна ценност и свобода, гарантираща другите политически свободи. Без свобода на словото няма как да се гарантира свободния политически избор и свободния обществен избор на човека – като гражданин и като член на обществото. Като исторически пример мога да дам интерпретацията на живота и съдебните дела на Лари Флинт във филма на Милош Форман „Народът срещу Лари Флинт“. Публикациите и сатирата в порносписанието на Лари Флинт също са пошли, но в крайна сметка тези, които изразяват неговото и на екипа на изданието му мнение по обществени въпроси и мнението им за обществени личности /в случая, популярен евангелистки пастор и лицемерната му проповедническа дейност/, имат правото да съществуват и да не бъдат цензурирани и наказвани по какъвто и да било начин. От тази свобода според мен съвременната демократична общност не трябва да отстъпва и да налага цензура, дори и в положението на „война“, както го е нарекла Теодора Димова. От другата страна, стои въпросът за толерантността към другите религии, и въобще към различните разбирания

на другия, на другите общества, народи, религии, която толеранстност също трябва да бъде ценност, от която не следва да отстъпваме. Ислямът и мюсюлманството не е само Ал Кайда и Ислямска държава, нито само фанатични атентатори, и ако не разбираме тази религия, това не ни дава право да я отричаме тотално.

В крайна сметка обаче, толерантността не може да бъде повод, нито основание да бъде наложена цензура и ограничение в свободата на словото и да бъдат санкционирани или ограничавани медии, издания, твобри и публикации, изразяващи критично мнение към което и да е обществено явление – колкото и пошла и безвкусна да е формата на изразяване.

В крайна сметка, аз самият съм по – склонен да се съглася с позицията на Волтер, която Евгени Дайнов цитира в своята статия.

- 26-01-2015|**Любо Филипов**

Sokrat41 не е съвсем прав – в средновековието и по време на мисионерството християните са би не по-малко радикални от исляма по отношение на непризнаването на други религии и въвеждането на „правата вяра“ с огън о жупел.

- 26-01-2015|**Жоро Ончев**

Съгласен съм, че отдавна не сме яли бой (а би трябвало:)) и сме забравили какво е война, както и че трябва сдържаност с милитаристичния жаргон. Тъкмо подобна сдържаност обаче е необходима и около цивилизационните разломи. Западните норми просто не са универсални и развитието на света го доказва. Горецитираните Сократ, Волтер, Кант отдавна не са достатъчни в обяснителната матрица за света. Поне за две трети от човечеството по-релевантни са Лао Дзъ, Пророка Мохамед, Троцки, Че Гевара... Политически коректните от евроатлантическа гледна точка клишета са просто неприложими за тях.

В момента се твори нов световен ред... Това не е толкова лошо, същото е било и по време на Ренесанса – хаос, объркаността, криза на ценности, разпад на едни и поява на нови, първичен бульон, бурно време. Което е било осъзнато като Ренесанс и наречено така едва много по-късно, от следващите поколения, а не по време на кипенето на бульона. Дебатът за свободата на словото и Шарли е дебат за война или сътрудничество в създаването на новите цивилизационни правила. И колкото и да не

ни се иска, в този дебат ще продължат да участват не само моливи, но и калашници. Толкова повече, колкото повече отстояваме, че ние сме правите, защото сме открили демокрацията, а терористите са изтрещели фанатици. Ние къде сме?

- 26-01-2015|**sokrat41**

Господин Златко! Очевадно нямате никаква представа кой съм аз. Автор от моята класа досега не е писал във Вашия сайт, тъй като по-задълбочен изследовател и познавач на Библията и Корана от моя милост няма не само в България. Не се интересувам от Вашия сайт; влязох, за да видя статията на Теодора /между впрочем, бях приятел и с нейния велик баща/, тъй като попаднах на Дайновото бръщолевене в един ежедневник. Но това, че не разпознавате в моите текстове големият познавач, все още не е беда. Жива беда си е обаче това, че нито Вие, нито който и да било друг коментатор в сайта КАТЕГОРИЧНО НЕ познавате нито Корана, нито Библията. Колегата ми професор Цветан Теофанов, преводач на Корана, си е позволил след текста на Корана да отпечата и своя лична заключителна студия, която показва до каква драстична степен ислямските богослови продължават да фалшифицират и да извращават Библията, от която са буквално преписали три четвърти от съдържанието на Корана. Между впрочем, известно ли Ви е кой е Ибрахим в Корана, известно ли Ви е, че тъкмо с неговото име и личност се слага началото на колосалната фалшификация на Библията, извършена в Корана? Известно ли Ви е, да речем, само и това, кой е Юсуф в сурата, носеща заглавието „ЮСУФ“? Коя е фалшифицираната личност от Библията, прекръстена в Корана на Юсуф? Има даже гениален световен роман със заглавие, носещо името на тази библейска личност? А кой е библейският образ, прекръстен в Корана на Ибрахим?

- 26-01-2015|**Златко**

Към сократ:

Аз посрещам хората по ума, а не по дрехите, господин Велики Познавачо! Компенсаторният и хвалипръцовски тон, с който се представяте тук, както и очевидната ви принадлежност към едно поколение, образовано през 1950-те, 60-те, правят от заявленията ви, простете, някакъв аналог на опитите да се прави от пръдня боя – една отколешна българска специалност, между другото. Имайте добрината, повтарям, да

си знаете мястото. Начинът за това е много прост – човек чете и се опитва да сравнява себе си и познанията си с тези на останалите хора във форума, без непременно да прави оценки на самия себе си. Разбирам потребността ви да докажете колкото се може по-бързо идеята за собствения изключителен статус на едно напълно непознато и недоверчиво към всякакви анонимни авторитети място, но и вие, както и всички останали тук, ще трябва в края на краищата да приемете, че в „Либерален преглед“ царски пътища няма.

Към Георги Ончев:

Благодаря, ви ценя високо участието ви тук. Отлични, качествени коментари. Бих се радвал, ако продължите.

- 26-01-2015|**Пламен Шуликов**

Представете си дементен сатрап (за сетивност на представата предлагам образа на Лев Главинчев), който е насочил оръжие срещу вас, срещу образованието ви, срещу културата ви, срещу вашата толерантност и правото ви да се изразявате, срещу цивилизационните основания на вашия „незначителен“ живот, срещу самото ви право на живот и, разбира се, срещу... чувството ви за хумор. Такъв беше и продължава да бъде комунизмът – един кошмарно скучен, но безумно агресивен нотабил, прицелен в жлезата ви за смях. Първият български Шарли – щурецът Райко Алексиев – също сипеше огън и жупел и наляво, и надясно (срещу Хитлерчо Кратунчев и Сашо Сталинскини). Кратунчев го пожали, но Сталинскини го уби при първа възможност. Не подценявайте цензора. Дори да е тъп, което е особено характерно за нашите земи, той е проникновен херменевт. По инстинкт. Инстинктивно реагира срещу онзи аргумент, срещу който според Аристотел не съществува противодействие. Аргументът се нарича смях. Е, познавачите на аргументацията знаят, че всъщност има противодействие, наречено реципрочно доказателство (антистрефонта). Но то обичайно не е по силите на лишения от въображение сатрап. Значи, що се отнася до нашия случай – няма.

По чувството за хумор ще ги познаете. С тъга си давам сметка, че сами останали твърде малко приятели (шепа спартанци на духа), но пък с гордост твърдя, че щедрият им талант да се юдят с всичко, което се изпречи пред тях, засяда като буца в иначе алчните гърла на безчетния и безсмъртен легион духовни сатрапи. Хлевоустите българановци, кръгът на Подвързачов и „добродушните щурци“ продължават да бъдат послед-

ният надежден рубеж пред последните родни Термопили. Тяхното оръжие е само безобидно хапче за смях. Защо ли „сганта на Ксеркса“ трудно го преглъща?

Мила Теодора, не правете грешка. Зная, че и Вие сте Шарли. Като мен.

- 26-01-2015|**sokrat41**

Брех, брех, брех, тоз господин Златко! Не знае, завалията, ни кой е Ибрахим, ни кой е Авраам, ни кой е Юсуф, ни кой е Йосиф, ни кой е написал „Йосиф и неговите братя“, ама знае на културтрегер да си играе... че даже на либерален интелектуалец да намирисва... Учил и научил съм много народ, някои действително се изучиха и научиха, други станаха Златковци...

- 26-01-2015|**Златко**

Наздраве на всички колеги от Шуменския университет! Студентите ви със сигурност са късметлии хора!

(А междувременно, за всички хора, които са готови – за разлика от уважаемия сократ – да видят себе си в ролята на студенти, а не непременно преподаватели, тук или на което и да било друго място – препоръчвам сериозно засядане над поредицата „Ислямът и модерността“, която „Либерален преглед“ води от години насам. Ето списъка на досегашните материали и автори, можете да ги намерите чрез използване на търсачката на сайта):

Ислямът в Европа от Тимъти Гартън Аш.

Просветителски фундаментализъм или нов расизъм? от Паскал Брукнер.

Идентичност и миграция от Франсис Фукуяма.

„Сблъсъкът на цивилизациите – реалност или медиен мит? „от Златко Енев

Европеизация, а не ислямизация от Басам Тиби.

Какъв сблъсък на цивилизациите? от Амартия Сен

Сблъсъкът на исляма с модерността от Франсис Фукуяма

Коран, свобода на словото и европейски ценности от Гелийн Молир

Нека престанем да говорим за религия! от Оливие Роа.

Нито „борба“, нито „диалог“ на културите от Оливие Роа

Възходът на мюсюлманските терористи от Мализ Рутвен

Как да разбираме исляма? от Мализ Рутвен

Много по-добре е нещата да се дискутират открито от Кристофър Колдуел

Европейският ислям през очите на професионалиста от Юте Клаузен

Как се създават мюсюлмаснки демокрации? от Ян Вернер Мюлер

- 26-01-2015|**Златко**

В опит да разведря малко атмосферата, ето тук нещо, над което самият аз съм склонен да се смея:

Всеки път, когато тук във форума започне поредната разправия с поредния авторитет, се сещам за покойния Жорж Табори и неговите великолепни пиеси. Та, в една от тях се сблъскват в подобен на тукашните дуели двама юнаци, единият индианец, другият евреин (самият Табори е евреин, инак вицът със сигурност не би минал), някъде дълбоко в дебрите на Дивия Запад. И започват двамата да се надприказват на темата кой от тях е по-голямата „жертва". И става тя каквато става. Летят доказателства, аргументи, все по-ядни и все по-кратки, докато накрая всичко се свежда до отделни думи, с които те се замерят, буквално като с куршуми (нещата са особено смешни на немски език, защото се римуват). Та, в един момент индианецът посочва надупчените си вени и казва „Fixer", тоест, видите ли, белият човек направи от мен наркоман. На което евреинът най-хладнокръвно пък отговаря „Wixer", тоест, от мен пък направиха чикиджия...

И така, уважаеми господа, не е ли време да започнем и тук комай единствено релевантния спор: кой сред нас всъщност е е най-голямата жертва на времето и обстоятелствата си? Кой тук е най-големият чикиджия?

- 26-01-2015|**Б.Благоев**

Големи приказки се изприказваха все от много умни и знаещи интелектуалци, дъщери на еди кой си (какво от това, че бил велик?) или политпрофесори. Явно спорът ще е безкраен,. Аз съм изцяло на мнението на Г-н Дайнов, въпреки, че много пъти не съм се съгласявал с него. За мен не може да има „обективизъм" когато се стреля и убива заради обида. Ние не сме в първобитното общество, преживели сме и инквизицията. Има неща за които сладки приказки за оправдание са противопоказани.

Свободата, както е казал Сервантес, е най-първото благо, а не достойнство (кой ли не се е забавлявал с него) и т.н... чест, вяра. Смущаващо, а??

- 26-01-2015|**Златко**

Може би е добре, в тия дни на ожесточени спорове „за“ и „против“ правото на свободно (включително и грозно-свободно) слово, да се върнем обратно към ABC-то, към някои основни положения на политическото знание по тия и други въпроси.

Дами и господа, Франсис Фукуяма...

> *Модерният либерализъм се появи до голяма степен като реакция на религиозните войни, които бушуваха в Европа след Реформацията. Либерализмът установи принципа на религиозна толерантност – идеята, че религиозните цели не могат да бъдат преследвани в обществената сфера по начин, ограничаващ религиозната свобода на други секти или църкви. (Както ще видим по-долу, реалното разделение на държавата и църквата никога не е било постигнато напълно в много модерни европейски демокрации). Но докато модерният либерализъм утвърди ясно принципа, че държавната власт не може да бъде използвана за налагане на религиозни вярвания върху индивидите, той остави без отговор въпроса за това дали е допустимо индивидуалната свобода да изпадне в конфликт с правото на хората да поддържат определена религиозна традиция.*

Идентичност и миграция - Франсис Фукуяма

- 26-01-2015|**апокрифа**

Добро насочване към статията на Фукуяма. Видях, че Фукуяма започва с Тейлър. На друго място във форума споменах Чарлз Тейлър като възможно най-добрият източник за разбиране на проблемите на секуларизма и мултикултурализма. Книгата му A Secular Age (тежка, бавно-разгръщаща се, и трудно разбираема за не-специалисти) е вероятно най-добрият отговор на въпросите, които си задаваме днес. До този момент в нито една статия свързана с Чарли, не съм видял анализ, който да вземе под внимание Тейлъровият анализ на модерната светска държава и общество. Не съм учуден, винаги масата се движи по повърхността.

Дайнов е пил в кръчма (или кафене) с един от художниците, аз имах късмета да срещна Тейлър и Роджър Скрутън (или Скрътън) в черквата на Мак Гилл (Birks Chapel); знаеки вече идеите им, видях, независимо от кратката ни среща, и що за хора са: единият--висок, слаб, с блага усмив-

ка и мек глас--бе олицитворение на истинския демократ, на католика с голямото сърце, ум, и култура; другият, по-скоро нисък на ръст, с голяма, дори огромна глава, и малки остри, проницателни очи, бе олицитворение на английският консерватор, на старата имперска аристокрация, човек с безпардонна гордост и изтънчен вкус (съдейки по облеклото и асистентките му). Единият, тих и скромен, поддръжник на свободата на словото, по-скоро на свободата на съвестта и идентичността; другият--тих и нескромен, естет, твърдо убеден, че грозното и пошлото (което, дали е карикатура или агресивен политически ислям) нямат място, нито шанс в цивилизования свят... Различни, но разговарящи с внимание и уважение един към друг... Въпреки разликите, и двамата (съдейки по философията им) биха били на едно мнение днес--и убийството, и Шарли, са прояви на опасно лош вкус.

- 26-01-2015|**сухи**

Чудесно! Браво на Евгени Дайнов, това е честната позиция, а острият тон е насочен против лицемерието на т.нар. православни адепти. Теодора Димова е лишена от писателски качества, а текстовете и, които проповядват не са художествени; иначе заплахата от обскурантизмът не е за подценяване, принципно яхве и аллах са едно също лице изискващо безпрекословно подчинение и отричане на различните... Да, Европа е просвещение, разум, научнотехнически напредък... както и права на индивидуалния човек. Нещо, с което никоя религия не би се ангажирала. Ако някои искат ново Средновековие – то това не са атеистите, агностиците, космополитите.

- 27-01-2015|**Nadia**

В сферата на религията ИСЛЯМЪТ по принцип е абсолютно същото, каквото е МАРКСИЗМЪТ-ЛЕНИНИЗМЪТ в политическата идеология на обществото.

Както ислямът, така и марксизмът-ленинизмът безапелационно претендират, че са включили в себе си всичко положително, създадено преди тях било в религията, било в политическата идеология.

И както марксизмът-ленинизмът се самообяви за революционно преобразуване на света според неговата комунистическа идеология, така ислямът претендира да преобразува света според Корана.

0Така съм си мислела, живеейки по времето на т.нар. социализъм или комунизъм, /наречете го го както искате/ – защо споделящите тази идеология не си направят държавата, за която си мечтаят само от съмишленици и да си живеят щастливо в нея. И доста късно мога да си отговоря, защото до т.нар. промяна не познавах друга действителност. – Защото е заложено в природата на човека да иска някаква макар и наймалка власт над друг човек – това качество не зависи май нито от нивото на цивилизацията, нито от нивото на културата. Това желание за власт ражда всекидневно и това мислене, както в религията, така и в идеологиите.

- 27-01-2015|**Златко**

Основната характеристика на реалния интелект е осъзнаването на собствените ограничения. Знанието за собственото незнание е абсолютно задължителна предпоставка за възможността да се направят изобщо някакви убедителни твърдения и обобщения за света, който ни заобикаля. В противен случай с неизбежност се стига до различни версии на онова, за което става дума в едно от последните публикувани тук есета – НЕКОМПЕТЕНТНО говорене. Едва ли е необходимо човек да бъде някакъв кой знае колко голям експерт по въпросите на исляма и религията, за да успее да стигне до заключението, че едно твърдение от рода на

> *И както марксизмът-ленинизмът се самообяви за революционно преобразуване на света според неговата комунистическа идеология, така ислямът претендира да преобразува света според Корана.*

НЯМА как да съдържа особено голям процент истина...

Кой ислям? Онзи на вашия сънародник, който ката ден блъска на тютюневата нива? Онзи на хората, които живеят мирно и спокойно в Европа, Америка и по целия свят – няколко милиарда от тях – които не заплашват с нищо никого? Или онзи на едно сравнително незначително малцинство сред това море от хора, които създават една напълно нова интерпретация на исляма, изхождаща от теорията и практиката на радикално-революционните идеологии на двадесети век? Изобщо, за какво става дума в това твърдение? Че слонът се състои единствено от хобот? Или единствено от дълги бивни зъби? Или че, в края на краищата, ние просто през живота си не сме виждали слон?

Уморявам се вече тук да дискутирам с хора, които идват в този форум със съзнанието, че знаят нещо си, само за да им се наложи по някое

време да осъзнаят – с или без моя намеса – че говорят за неща, от които си нямат и пословичния „хал-хабер“? Дали не е време да се позамислим всички малко по-сериозно върху това, че за нещата, от които разбираме малко или нищо, е най-добре просто да си мълчим?

- 29-01-2015|**Сава Славчев**

Сава Славчев, Разбирам различните гледни точки на Т.Димова и Е. Дайнов. Първата е вярваща, вторият – не. Много приказки, много препратки, независимо какво целят, много разводняване. Силните нападки на Дайнов не ми допадат. Не ми допада и намесата, отношението, тона и езика на самия Златко. Виждам липса на чувствителност и мяра. По мое виждане изобщо не е необходимо да се правят /във форумите/ опити за глобални тълкувания на религии, свети книги, представители и т.н. Нещата ми се струват далеч по-прости: за отстояване на различните свободи и за заклеймяването на всякакви форми на насилие и отнемане на човешки живот – спор няма. Но ние не говорим за цензура или автоцензура, тук говорим за друго. Говорим за чувствителност и РЕСПЕКТ КЪМ САКРАЛНОТО.

Независимо дали човек е атеист

или агностик, той няма право на неуважение към върховното същество, което съответната религия изповяда и в което вярва. Това е недопустимо. Можеш да се шегуваш с частни лица колкото искаш, с политици, институции, с всичко, което ти мине през ума, но има една повратна точка, която не бива да бъде преминавана и това е именно респектът към сакралното. Освен, че говори за пошлост, лош вкус и ниска чувствителност, тя нарушава сложната същина на понятието „свобода“ като я превръща в слободия. Изражда това, на което най-много държим, преобразува го, подменя го и го принизява. И не можем да го оправдаем, независимо от факта, че не сме чували за радикални ислямисти с чувство за хумор. А от Хулио Кортасар знаем, че „хората без чувство за хумор са социални опасани“.

Какъв по-тъжен пример от този.

Когато медиите говорят с половин уста
Автор(и): Юлиана Методиева

След падането на Берлинската стена истината за депортацията на евреите от Македония и Тракия се оказа тема табу за българската публичност.

Още в първите години на прехода управляващият Съюз на демократичните сили заедно с президента Желю Желев търсят да натрупат силни външнополитически аргументи за укрепване имиджа на неизвестната посткомунистическа България. В контекста на международното осъждане на режима на Тодор Живков, провел етническото прочистване и насилствена асимилация на почти половин милион български турци и помаци, темата за спасяването на 48 хиляди български евреи по време на Втората световна война се превръща в истинско Елдорадо на новите технолози по пиар. През 1993 г. в България се организират тържествени чествания на 50-годишнината от спасяването на нашите сънародници от лагерите *Аушвиц* и *Треблинка*. Усилията да се извлекат ползи от действията на гражданско общество, църква и отделни личности „извън хватката на Хитлер“ (Бар-Зоар 1997) бяха положени от Желю Желев още при първото му задокеанско посещение. Публикации във вестниците „Демокрация“, „1000 дни“, „Дума“ и „Свободен народ“ от това време свидетелстват как първият ни демократично избран президент опитва да присъедини България към малката група страни като Дания и Норвегия, спасили от лагерите на смъртта хиляди евреи от окупираните територии по време на агресивния расизъм на Третия Райх. Тъкмо при посещението му в САЩ обаче започват драматични сблъсъци между игнорирането на истината за спасените български евреи и стремежа на младата демокрация да осветли историята на героизма на българското общество. Дописки разказват за демонстративното напускане на д-р Желев по време на церемонията в памет на загиналите, провеждана ритуално в Арлингтънските гробища в САЩ. Протестът на първия ни демократично избран президент се състои в това, че България трябва да

заеме подобаващо място в световната памет като страна също спасила евреи по време на нацизма. Жестът е забелязан на най-високо равнище и Желю Желев е приет от Ал Гор, вицепрезидент от администрацията на Бил Клинтън. В престижни издания на свой ред вицепрезидентът на Б`ней Б`рит Интернешънъл Дан Мариашин (Мариашин, 2013) изразява благодарност към българския народ и подкрепя напълно острата президентска позиция срещу международно непризнатия акт на доскорошната комунистическа страна. Различни учени и приятели на България от емиграцията в Лос Анжелис съставят списък на героите за огромния подвиг в името на човечността. Сред тях са митрополитите Стефан и Кирил, писатели, депутати. Няколко години по-късно името на зам.-председателя на Народното събрание Димитър Пешев ще бъде записано на мемориалната плоча в Музея на Холокост във Вашингтон. Светът узнава за протестните писма до цар Борис III през 1943 г. на писатели и адвокати, препятствали с всички дипломатически, граждански и църковни средства пътя на българските евреи от „старите предели“на България към лагерите на смъртта. Започва засаждането в Йерусалим на гора, наречена на името на България. Там ще се постави и плоча с имената на цар Борис III и царица Йоанна.

Тъкмо с тази мемориална горичка обаче през 2000 г. се случва нещо непредвидено за новоизграждания и привидно консенсусен образ на българския народ, отговорил с практическа толерантност и съпротива срещу етническите преследвания на Райха и германския нацизъм. При посещението си в Израел зам.-председателят на 38-ото Народно събрание акад. Благовест Сендов от демократичната левица, публично изразява несъгласието си с поставената плоча в горичката край Йерусалим в знак на благодарност към цар Борис III и ролята му на „спасител“ на евреите (Сендов, 2000). В писмото до президента на Израел Езер Вайцман, подписано от видни интелектуалци като Нир Барух и Анжел Вагенщайн, се изразяват сериозни резерви към официалната българска версия, настояваща за тази „спасителна“ роля на царя, както и на пронацисткото му правителство, виновно за смъртта на 11 343 евреи от „новите“ земи на царството. Подчертава се гласуваният през 1941 г. расистки Закон за защита на нацията, изготвен в духа на Нюрнбергските закони на Вермахта и на практика отприщил държавен антисемитизъм в България. Известно е, че тези закони са легитимирали в цяла Европа дис-

криминационните преследвания, довели до трагичния Холокост над евреи, поляци, цигани, хомосексуалисти, се казва в документа.

Взривните реакции срещу действията на акад. Благовест Сендов не закъсняват. На редовно заседание в 38-ото Народно събрание депутатът от ОДС/Български Демократичен форум Дянко Марков иска думата във връзка с мемориалната горичка в Израел. Председателят на НС Йордан Соколов ръководи бурния дебат с очевидно пристрастие към позицията на Марков. Тази позиция (Стенограма, 2000) ще се окаже устойчивата рамка на дебат, продължил 14 години.

Пред българския парламент през 2000 г. Дянко Марков, бивш легионер, лежал по затворите за **антикомунистическа дейност, по отношение на антисемитските преследвания в България изразява мнението си за депортирането на еврейското население в Македония и Тракия и вината на съюзническото правителство на Богдан Филов със страните от Пакта.** Ето и неговите 5 ключови тези:

Че депортацията на **враждебно** население не е военно престъпление.

Че спогодбата „Клодиус/Попов“[1] гарантирала почти изключително **германските интереси** и това е било неизбежно в актуалния исторически контекст.

Че на България се предоставя статут на помощна окупационна сила с **ограничени** правомощия.

Че от позицията на международното право (Хагските конвенции, определящи правилата за водене на война по суша и море), тази спогодба е **нищожна.**

Че цар Борис III **не е имал** власт да спре депортациите в „новите“ земи.

Дебатите разделят парламентарните групи по оста сини-червени. Всъщност, по темата евреи, фашизъм, както и за осъдителните присъди на 7-и състав на Народния съд (т.нар. „антисемитско“ дело) след 1989 г. винаги се пише поляризирано (Криспин, 2004). На следващия ден „десните“ вестниците поредно пишат съобразно партийната си ориентация за конфуза, възникнал относно горичката и паметната плоча. В

1 На 24.04.1941 г. България и Германия сключват тайна спогодба между външния министър на царство България Иван Попов и германския пратеник Карл Клодиус, даваща неограничено право на Германия да експлоатира природните суровини в новоприсъединените Вардарска и Егейска Македония, Поморавието и Западна Тракия – б.а.

медиите се споменава фактът, че между подписалите писмото до израелския президент е и проф. Иван Илчев, специалист по този период. От „дясно“ се подхвърля темата за експлоатацията на темата фашизъм/евреи през 45-те години комунистическа диктатура и слугинската роля на българската историография. В знакови предавания по Радио „Свободна Европа“ и „Дойче Веле“ журналистките Еми Барух и Татяна Ваксберг анализират критически тезата на Дянко Марков, като я определят за „реставрационна“ и недопустима от гледна точка на историята, морала, международното законодателство за човешките права. Национален всекидневник коментира необходима ли е благодарността, а авторитетното предаване „Неделя 150“ с водещ Лили Маринкова дава трибуна на либерални социолози и журналисти във връзка с декларираната теза в българския парламент за**неотговорността** на Третото българско царство за смъртта на 11 343 евреи от Беломорска Тракия и Вардарска Македония през 1943 г.

Сливане на държавническия и медийния дискурс при отбелязване на 70-годишнината от спасяването на българските евреи

Отбелязването на 70-годишнината от спасяването на българските евреи е предшествано от две знакови събития. През март 2012 г. известният български историк и икономист Румен Аврамов публикува безпрецедентната книга „Спасение“ и падение“. Микроикономика на държавния антисемитизъм в Българи 1940-1944 г.“ (Аврамов, 2012). Още в уводните си думи Аврамов определя „рамките на дебата“. Тези рамки се определят от дихотомията „добър народ-лош управник“, залегнала през всичките години на прехода. В смелия изследователски труд се прави ново, критично осмисляне на Закона за защита на нацията, отключил преследванията на евреите в „старите“ земи на Царство България. Описват се нарушенията на всичките граждански права на евреите, изселванията, грабежите, мародерството върху тяхното имущество. Нещо повече. В книгата се поставя под въпрос дали става дума за спасяване на евреите през 1943-та, или за тяхното**оцеляване.** Историкът си навлича бурния гняв на българската публика, привикнала десетилетия вече към славата си на спасителка. В „Спасение“ и падение“ се зачеква и премълчавания въпрос за държавния антисемитизъм, довел до трагичните факти със загиналите евреи от „новоприсъединените“ земи.

Тезата на Румен Аврамов е противоположна на популярната и особено експлоатирана от историографията ни концепция (Аврамов и Да-

нова, 2013). Според нея България, първо, **не е имала юрисдикция** над новите земи. И второ, царството ни не е имало възможност да спаси евреите от Скопие, Битоля, Щип, Ксанти, Кавала, тъй като **те не са притежавали** българско поданство. Спекулацията с юрисдикцията (Уикипедия – Българско управление в Македония, Поморавието и Западна Тракия (1941 – 1944); Уикипедия – Холокостът в България), както и със закона за поданството се превръщат в основните защитни тези на медиите и демократичните правителства след падането на комунизма.

Книгата на Румен Аврамов бива посрещната с абсолютно мълчание. Медиите с минимални изключения (в. „Култура“, 2012; Методиева, 2012b; Коен, 2012; Ваксберг, 2012) напълно игнорират приносните изводи на автора. В интернет обаче се взривява дискусия, която преминава от правозащитното издание „Обектив“ (бр. 198, бр. 199, бр. 203, бр. 204) в сайтове като Frognews, „Свободата“ на Едвин Сугарев, „Биволъ“. Недвусмислените послания на книгата „Спасение“ и падение“, които атакуват удобното мълчание относно бруталните измерения на „спасяването“, довеждат до квалификациите „родоотстъпник“ за автора им. Изразяват се мнения, че Аврамов като „потомствен комунист“ няма право да отнема огромния подвиг за спасяването на евреите през 1943 г. (Горчева, 2012). Една от тезите на Аврамов, „важното е да си дадем сметка, че – както обръща внимание Алекснадър Везенков – съзнателното изпращане на смърт над 11 3000 д. представлява най-голямата екстерминаторска репресивна акция на българската власт през войната“ /“Спасение“ и падение“, с.17/, е не само една от най-неприемливите за онлайн медиите, обществото и политици като цяло. Мнението, че подобна теза е направо недопустима и скандална доминира във всички публикации (Методиева, 2012). Нещо повече. Една година по-късно, през март 2013 г., когато е кулминацията на честванията на 70-годишнината, 41-то Народно събрание приема Декларация. В нея се казва: „(...) оценявайки обективно историческите събития днес, не може да се оспорва фактът, че 11 343 евреи са депортирани от Северна Гърция и Кралство Югославия, които тогава са под германска юрисдикция... Изразяваме съжаление, че не било възможно на местната българска администрация да го спре!“ (24 часа онлайн, 2013)

През 2012 г., освен книгата на Румен Аврамов и нейните медийни отрицатели, в българската публичност се случва и друго. Влошените в последните години отношения със Скопие, заради претенциите към общата ни история от правителството на ВМРО-ДПМНЕ, допълнително

се задълбочават от филма на македонския режисьор Дарко Митревски „Трето полувреме“. Още по време на снимачния период трима български евродепутати излизат с остро писмо пред Европейския парламент. В него се осъждат „говора на омраза“, както и „опитите във филма на Митревски за фалшификации и грубо изопачаване на историята“. Подозира се държавна поръчка, тъй като проектът за „Трето полувреме“ е получил над 1 млн. евро държавна субсидия от правителството на Никола Груевски[1]. Нито една българска медия не остава извън категоричното осъждане на проекта на Дарко Митревски, разказващ за любовта между еврейско момиче и македонски футболист от местния отбор, играл съдбоносен мач с отбора на „Левски“ през март 1943 г. Трейлърът, разпространяван в интернет, показва времето на началото на депортирането на близо 7 000 евреи от Скопие, затварянето им в тютюневия склад „Монопол“, малтретирането и натоварването на старци, жени и деца на влакови композиции за лагера Треблинка под бруталната охрана на български полицаи и войници. Списъкът от телевизионни предавания срещу „Трето полувреме“ – документални филми, публикации в медиите, е огромен: сутрешните блокове на bTV, двусериен документален филм на Теодора Енчева „Нашето достойнство“, сутрешен блок на „Нова телевизия“, предавания по ТВ 7. БНТ спешно осъществява „право на отговор“ на „Трето полувреме“ с производството на „Недадените“ – 12 сериен игрален филм с продуцент Мирослав Боршош. Медийното поведение на обществени и частни телевизии свидетелства за мощния отпор срещу македонеца Дарко Митревски и стремежа на Скопие „да ограби“ историята ни, като насилствено я изопачи. Никой не обръща внимание, че както евродепутатите, така и медиите, не бяха гледали филма! Масовите, пропагандни по същество остри реакции силно наподобяваха комунистическите времена. Тогава книгите на А. Солженицин представляваха опасност за режима и властите, които провеждаха акции по неговото осъждане от страна на писателската интелигенция като „държавен изменник и предател“. През 2012 г. един слабо известен режисьор от Македония бива сатанизиран до абсолютно зло само защото е посегнал на претенцията на България да е уникална страна на Балканите, проявила върховна толерантност към евреите си през Втората световна война! Вестници и телевизии превърнаха Дарко Митревски в персона нон

1 Писмо до еврокомисаря Щефан Фюле на евродепутатите Евгени Кирилов (Коалиция за България), Андрей Ковачев (ГЕРБ), Станимир Илчев (НДСВ) – ноември, 2011 г.

грата за страната. И още нещо – почти нелогично за демократичните страни. Един режисьорски поглед към трагичните събития от Втората световна война стана повод за външнополитически демарш на Николай Младенов (Младенов, 2012). Пригласяйки на евродепутатите от всички политически сили, министърът на външните работи от правителството на ГЕРБ втвърди тона към Македония и нейните усилия в полето на евроинтеграцията ѝ.

Интересно е и поведението на различните еврейски организации и отделни личности в страната и в Израел. Една част от тях, водени от Яков Джераси, Самуел Ардити (Ардити, 2012) и подкрепяни от историци като Петко Колев („ТанграТанака“), Евгени Сачев (БАН), Елко Хазан (ОЕБ „Шалом“), акад. Георги Марков (БАН), категорично осъдиха Скопие и опитите през филма да вмени вина на българската държава относно депортациите в Македония и Тракия. Друга част, повече или по-малко видимо през ръководството на основната еврейска организация „Шалом“, или ложа „Кармел“ – Б`ней Б`рит Интернешънъл (Бали, 2012), поставят въпроса за отговорността за гибелта на 11 343 души като закъснял, но навременен. Тяхното искане да бъде призната отговорността за загиналите в газовите лагери в Полша в резултат на съюзническата политика на кабинета на Богдан Филов (Бенвенисти, 2012), разбира се, остава твърде маргинално. Медийният дискурс не само удивително съвпада с държавническата логика и пиар технология. Понякога тезата в **медиите напълно съвпада с** правителствената теза. Типично отрицателското изявление на Бойко Борисов, че „на българските знамена никога не е имало свастика“ (Методиева, 2012a) сякаш задава метода на мейнстрийм говоренето за периода на Втората световна война и факта, че България е била съюзник на Германия. Живеещата в Холандия журналистка Даниела Горчева започва специална рубрика „Прочити на историята“ във в. „Дневник“ (Горчева 2012b), публикува и в „Медиапул“ (Горчева, 2012a). В обширни материали защитава тези, напълно съвпадащи с описаните концепции за миналото, депортациите, геноцида и Холокост на бившия депутат, някогашния легионер и член на Български демократичен форум Дянко Марков. Тук мога да отбележа и извода на емигрантката, според която легионерите са „просветени националисти“. По странно съвпадение в предизборната платформа на ДСБ се застъпва същата концепция, легитимираща някогашната расистка организация

БНЛ. Нейното вербализиране прави самият лидер на ДСБ Иван Костов пред медиите в предизборната надпревара през 2013 г. (Offnews, 2013).

Защо българските медии не разпознават проблема за отговорността ни относно ешелоните на смъртта, преминали през Горна Джумая и Лом през 1943 г.?

През 2011 г. като основен говорител на правителството се явява Спас Ташев, бивш директор на Агенцията за чужденците в Скопие, фелдшер по образование, историк и автор на книгата „Депортацията на евреите от Вардарска Македония и Беломорска Тракия. Митове и факти". В поредица от интервюта (Ташев, 2012) Ташев настоява да се изясни истината както за спасяването на българските евреи, така и за тяхното унищожаване. „Опорните точки" на Ташев са добре познати, затова пък – дебело подчертани и финансово подплатени (Ташев има кабинет в Министерството на финансите с редовен договор, разписан от Симеон Дянков). На пресконференции, официални премиера, преводи в чужбина, гостувания в Израел или в Западна Европа, Ташев подчертава отново невиновността на българското правителство през 1943 г., защото:

> България не е имала юрисдикция над новоприсъединените земи. Евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия не са имали българско поданство.

Каква е фактологията?

Ще се позова на публикуваните архиви в уникалната книга на Румен Аврамов и Надя Данова „Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, март 1943 г." (Аврамов и Данова, 2013). Впрочем, трябва изрично да се подчертае, че книгите на покойния Давид Коен (Тошкова, Колева, и др., 2007), Д. Йончев (Йончев, 1993), В. Гезенко (Гезенко, 2010), Алб.Танева (Танева и Гезенко, 2002), Нир Барух (Барух, 1991), проф. Витка Тошкова (Тошкова и Котев, 1992) съдържат подобна фактология. За съжаление обаче тези изследвания не са повлияли съществено върху обществените нагласи. Остават въпросите само националистическа суета и болезнен патриотизъм ли се крият в неправомерните отрицания на истината? И защо въпросът за участието на България в Холокост, в който процес почти всички европейски страни участват, да се преживява толкова мъчително?

И така, фактологията

На 1 март 1941 г. България се присъединява към Тристранния пакт и германските войски влизат в страната. След бързо развитие на събити-

ята на Балканите, на 6 април германската армия атакува Гърция и Югославия във **взаимодействие** със съюзниците си от пакта, като съществена част от силите ѝ използват коридор през българската територия. С окупирането на двете държави, въз основа на**споразумение** с Германия и Италия, българската армия и администрация от 20 април 1941 г. насетне започват да се настаняват в Беломорска Тракия, Вардарска Македония и Западните покрайнини. Взаимният интерес е очевиден – за Райха това осигурява освобождаване на военна сила за други цели, за България той е постигането на „националния идеал“ чрез стъпване на „изконни“ земи.

В този момент там живеят около 13 000 евреи (8 500 в Македония, и около 4 500 в Беломорска Тракия (Дедеагач, Ксантис, Кавала, Гюмюрджина, Щип, Скопие и Пирот). Общият брой на полицейски интендантства е 4797, с придадени отдели на Държавна сигурност.

Евреите в „новите“ земи веднага попадат под ударите на Закона за защита на нацията, на приетия през 1941 г. Закон за едностранния данък върху имуществото и на други антисемитски разпоредби, приети в България (Аврамов и Данова, 2013, с. 48). Законът за българското поданство и ЗЗН са гласувани преди депортирането изобщо да стои на дневен ред, но въвеждат правила, които впоследствие ще бъдат използвани за него: загуба на поданството при изселване от страната. Политиката на властите в присъединените територии през този период не изключва еврейското население. То на практика е третирано като с българско поданство. Мъже редовно са прибирани в еврейски трудови групи, както се постъпва в „старите предели“. Слагането на ред в поданството в Беломорието и Македония (през май-юни 1942 г.) предшества с около месец началото на преговорите с германците за депортацията. Но уреждането на материята е вече подчинена на една радикална визия (включваща възможността за масово изселване) относно бъдещето на евреите там, за които е търсен специален статут. Наредбата от 29 август 1942 г. за възлагане на решаването на „еврейския въпрос“ на Министерския съвет. Евреите са граждански маргинализирани групи и бъдещето им от „новите“ и от „старите предели“ е публично формулирано. „Крайният резултат от всички тези правни и политически действия на кабинета на Богдан Филов е „превръщането на евреите от Беломорието и Македония във фактически **апатриди** (хора без гражданство).“ (Пак там)

Фактологията, синтезирана от блестящите учени Аврамов и Данова в техния сборник, илюстрира подготовката на депортациите и вътрешнополитическата обстановка по време на геноцида и участието на България. В двутомника се очертава целият ужасяващ кръг от напълно обмислени действия и бездействия от българска страна, които постепенно и методично затягат примката около евреите от Скопие, Битоля, Щип, Кавала, Ксантис, Пирот, за да ги подготвят за гибел. Това представлява срамен и страшен епизод от най-новата ни история и ни помага да се огледаме и разпознаем в любимите си колективни роли – на жертви или на спасители. Над 11 000 невинни човешки същества, в продължение на цели 2 години (март – 1941 до март – 1943 г.) преминават първо през ада на мъчителното и унизително гражданско умъртвяване, проведено безмилостно от българските власти, за да завършат в хитлеристките лагери (Тодорова, 2013). Тръгвайки да се пазарят със снимковия материал, според който вагоните на БДЖ са били германски, а не български, спасташевци отклоняват общественото внимание от съдържателния въпрос КАКВО СЕ Е СЛУЧВАЛО? не само в Европа, но и в страната ни непосредствено след конференцията във Ванзее през 1943 г., където се взима „окончателното решение“ на еврейския въпрос. Според документите, в това число стенографски дневници на НС, дневника на Никола Мушанов, изказванията на Петко Стайнов, става ясно каква е била официалната версия на правителството. Евреите са били подготвяни да бъдат изпратени в Германия за работа, тъй като Райхът се нуждаел от работници. Затова има и филмов материал, в който се вижда как те се усмихват, разказва проф. Надя Данова. Истината е, че на българската администрация е било известно масовото избиване на евреи в други държави. Радио Лондон, предаванията на комунистическата съпротива в страната говорят настойчиво, че изселените евреи ще бъдат унищожени (Данова, 2013).

Българското политическо решение узрява окончателно, когато в изпълнение на плана за „чиста Европа“ стига до еврейството на Балканите и в частност до населението под българска юрисдикция. (Аврамов и Данова 2013, с. 18) В тази перспектива синхронът с наредбата за поданството в „новите земи“ прилича повече на съгласувателен акт, отколкото на случайно съвпадение. Властите в София дават принципното си съгласие евреите, български поданици, живеещи в Германия и в окупира-

ните земи, да бъдат „изселени някъде на Изток“ без повече да се интересуват от съдбата им.

***

В интервюта през октомври 2012 г. в София писатели, учени, изследователи на Холокост като Майкъл Беренбаум (Беренбаум, 2012), Стивън Сейдж (Сейдж, 2012), Габриеле Нисим (Нисим, 2012), Тодор Чепреганов (Чепреганов, 2012), Соня Комб (Комб, 2012), представят на международна конференция „Да опознаем миналото си“ в София позициите си относно ролята на България както за спасението на 48 000 евреи, така и за отговорността на страната ни относно депортациите на 11 343 старци, жени и деца от Македония и Тракия. Представители на еврейски организации от Македония (Музея на Холокост) и от Гърция (Асоциация на евреите – Атина) разказват за покъртителните измерения на тези зловещи събития пред маргиналните медии. Български социолози и политолози, духовни лица, писатели, филмови режисьори се опитаха да предложат интерпретации, които нарушават заговора на мълчанието относно истината и вината за изтреблението. Анализите им биха могли да бъдат намерени по страниците на либералния печат. Разбира се, към този момент това са едни все още твърде тихи интерпретации.

Използвана литература

Аврамов, Румен. 2012. *“Спасение“ и падение. Микроикономика на държавния антисемитизъм в България 1940-1943 г.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Аврамов, Румен и Данова, Надя. 2013. *Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, март 1943 г.* София: Обединени издатели.

Ардити, Самуел. 2012. *Някой прави майчин помен с еврейска кръв.*[интервю] Биволъ. s.l.: Биволъ, [Онлайн] 2 ноември, 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.] https://www.bivol.bg/interview-samuel-arditi.html

Бали, Соломон. 2012. Политически среди и институции съучастват на противоконституционни прояви. *сп. Обектив.* [Онлайн] 6 април 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/solomon-bali/2012-04/politicheski-sredi-i-institucii-suchastvat-na-protivokonstitucionni-proyavi/

Бар-Зоар, Михаел. 1997. *Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на български евреи.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Барух, Нир. 1991. *Откупът. Цар Борис и съдбата на българските евреи.* София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Бенвенисти, Максим. 2012. Трагедията на 11 000 евреи от Македония, Беломорието и Пирот не бива да се ползва за целите на антибългарската пропаганда в Скопие. [интервю] Денка Кацарска.*агенция „Фокус“.* [Онлайн] 12 април 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://focus-news.net/opinion/0000/00/00/21020/

Беренбаум, Майкъл. 2012. Третото поколение пита. [интервю] Марта Методиева. *сп. Обектив, бр. 203.*[Онлайн] октомври 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/obektiv/2012-10/majkl-berenbaum-tretoto-pokolenie-pita/

В. „Култура“. 2012. Изборът на Култура. [Онлайн] 23 март 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.] http://www.kultura.bg/bg/article/view/19485.

Ваксберг, Татяна. 2012. Българското вчера. *Дойче Веле.* [Онлайн] 10 септември 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.] http://www.dw.de/

Гезенко, Ваня. 2010.*Създаване и дейност на Комисарството по еврейските въпроси. Институцията, която трябваше да осъществи Българския Холокост.* La Estreya, списание за еврейска история, изкуство, култура, Vol. 4.

Горчева, Даниела. 2012a. Дянко Марков с прочит на малко известни факти от най-новата ни история.*mediapool.bg.* [Онлайн] 26 март 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.] http://www.mediapool.bg/dyanko-markov-s-prochit-na-malko-izvestni-fakti-ot-nai-novata-ni-istoriya-news191103.html.

Горчева, Даниела. 2012b. Как се защитава моралът за „неучастие във войната“. Dnevnik.bg [Онлайн] 29 юни, 2012[Цит. на: 14 юни 2014.] http://www.dnevnik.bg/live/chitatelski_dnevnik/2012/06/29/1856536_kak_se_zashtitava_moralut_za_neuchastie_vuv_voinata/.

Горчева, Даниела. 2012. Спасени или „оцелели“ са евреите в България през Втората световна война или за тезите в книгата на Румен Аврамов. Svobodata.com [Онлайн] 11 октомври 2012. [Цит. на: 10 юни 2014.] http://www.svobodata.com/page.php? pid=10117&rid=6.

Данова, Надя. 2013. Знаехме ли къде изпратихме евреите си? [интервю] Фани Младенова. *сп. Обектив, бр. 212.* [Онлайн] 30 юли 2013. [Цит. на: 10 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/nadia-danova/2013-04/prof-nadya-danova-znaehme-li-kde-izpratihme-evreite-si/

Йончев, Димитър. 1993. *България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.). Военнополитически аспекти.* София: Дирум.

Коен, Емил. 2012. Размисли за и по повод на книгата на Румен Аврамов „Спасение“ и падение“.*сп. Обектив.* [Онлайн] 21 декември 2012. [Цит. на: 18 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/emil-koen/2012-12/razmisli-za-i-po-povod-na-knigata-na-rumen-avramov-spasenie-i-padenie/

Комб, Соня. 2012. За митовете и хората. [интервю] Марта Методиева. *сп. Обектив, бр. 203.* [Онлайн] октомври 2012. [Цит. на: 10 юни 2014.] http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/obektiv/2012-10/sonya-komb-za-mitovete-i-horata/

Криспин, Алфред (съст.). 2004. *Антисемитизъм в България.* София: Колибри.

Мариашин, Д. С. 2013. Пълнотата на историята трябва да е ясна на всички. *БГ нес.* [Онлайн] 3 март 2013. [Цит. на: 1 юни 2014.]http://news.bgnes.com/view/1072248? utm_source=flip.bg.

Методиева, Юлиана. 2012. Отзвуци от конференцията „Да опознаем миналото си“. *Либерален преглед.*[Онлайн] 10 октомври 2012. [Цит. на: 1 юни 2014.] http://www.librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1799-2012-10-10-10-11-08

Методиева, Юлиана. 2012a. Проправителствените медии с лице към институциите и с гръб към общностите. *mediapool.bg.* [Онлайн] 7 октомври 7 2012. [Цит. на: 18 юни 2014.]http://www.mediapool.bg/propravitelstvenite-medii-s-litse-kam-institutsiite-i-s-grab-kam-obshtnostite-news198065.html.

Методиева, Юлиана. 2012b. Пустошта на мълчанието.*сп. Обектив.* [Онлайн]26 април 2012 [Цит. на: 18 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/iuliana-metodieva/2012-04/pustosha-na-mlchanieto/

Младенов, Николай. 2012. Няма да позволим на Македония да ни отнема историята. [интервю] Марияна Литова. *в. 24 часа. 30*декември 2012.

Нисим, Габриеле. 2012. Държава, която казва истината и признава грешките, е по-зряла и по-добра. [интервю] Марта Методиева. *сп. Обектив, бр. 204.* [Онлайн] ноември 2012. [Цит. на: 18 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/marta-metodieva/2012-11/gabriele-nisim-drzhava-koyato-kazva-istinata-i-priznava-greshkite-e-po-zryala-i-po-dobra/

Сейдж, Стивън. 2012. Първият процес за Холокоста – 1945 г. (Софийски Народен съд, 7-ми състав). [interv.] Марта Методиева.*сп. Обектив, бр. 203.* октомври 2012.

Сендов, Благовест. 2000. Защо да има плоча на цар Борис III, с която да се гаврят непрекъснато?- интервю. [interv.] Йоана Гъндовска. s.l.: в. „Сега“, юли 19, 2000.

Стенограма. 2000. Заседание на Народното събрание. 12 юли 2000.

Танева, Албена и Гезенко, Ваня (съст.). 2002.*Гласове в защита на гражданското общество. Протоколи на Светия Синод на Българската православна църква по еврейския въпрос (1940-1944).* София: ГАЛ-ИКО, Център за Еврейски Изследвания при СУ „Св. Климент Охридски“.

Ташев, Спас. 2012. В Македония действа принципът на Гьобелс. [интервю] Биволъ. *bivol.bg.* [Онлайн] *12*септември 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.] https://www.bivol.bg/treto-poluvreme.pdf

Тодорова, Олга. 2013. Професионализъм, максимализъм и етика в документалния сборник за депортацията на евреите от Беломорска Тракия, Вардарска Македония.*сп. Обектив, бр. 212.* [Онлайн] 30 юли 2013. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/olga-todorova/2013-07/profesionalizm-maksimalizm-i-etika-v-dokumentalniya-sbornik-za-deportaciyata-na-evreite-ot-belomorska-trakiya-vardarska-makedoniya/.

Тошкова, Витка and Котев, Николай (съст.). 1992.*България – своенравният съюзник на Третия райх.*София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“.

Тошкова, Витка, et al. (съст.)2007.*Обречени и спасени. България в антисемитската програма на Третия райх. Изследвания и документи.*София: Синева.

Уикипедия – Българско управление в Македония, Поморавието и Западна Тракия (1941 – 1944). 2014.[Онлайн] 2014 г. [Цит. на: 10 юни 2014 г.] http://bg.wikipedia.org/wiki/.

Уикипедия – Холокостът в България. 2014. [Онлайн] 2014. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://bg.wikipedia.org/wiki/http://bg.wikipedia.org/wiki/.

Чепреганов, Тодор. 2012. Колкото и да бягаме от историята ни, тя ще ни настигне. [интервю] Марта Методиева. *сп. Обектив, бр. 203.*[Онлайн]октомври 2012. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/obektiv/2012-10/todor-chepreganov-kolkoto-i-da-byagame-ot-istoriyata-ni-tya-she-ni-nastigne/

24 часа онлайн. 2013. Парламентът единодушно прие Декларация за 70-годишнината от спасяването на българските евреи. *в. 24 часа.*[Онлайн]8 март 2013. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://www.24chasa.bg/Article.asp? ArticleId=1826561

Offnews. 2013. Костов – с легионерите, Станишев – с комунистите. *offnews.bg.* [Онлайн]1 април 2013. [Цит. на: 15 юни 2014.]http://offnews.bg/news/

Текстът на Юлиана Методиева е публикуван в сборника „Радио, разказ, реч. Юбилеен сборник в чест на проф. дсн Снежана Попова“, съставителство и научна редакция – Вяра Ангелова, Мария Нейкова, Жана Попова, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, ISBN 978-954-07-3814-7, София 2014, с.183-194.

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

Коментари (7)

- 26-01-2015|**Жан Клод Вал Жан**

Тъй де, ма в крайна сметка „Трето полувреме“ направи премиера, разпространява се по торент тракери и всеки може да го види за без пари. И после какво стана, „о, чудо“, тревогите на всичките гореизброени се оказаха основателни (без значение от биографии, месторабота и подбуди). Никой не иска да държи горещия картоф, наречен Холокост, но за да е пълна историята много бих искал да прочета статия за участието и реакцията на местното население на Скопие и Щип по повод

депортацията. Пък било то и като симулативно интервю с Тодор Чепреганов, в което въпросите се задават от избран на случаен принцип активист – модерен ерудиран либерал, и при все това отговорите на професора не будят и грам съмнение в интервюиращия го.: D П.С. Впрочем, Холокостът е повече въпрос на международни отношения и геополитика, отколкото на история, но това е друг въпрос.:)

- 01-02-2015|**В. Рачев**

Моята гледна точка: българските евреи са спасени от булгарския народ (вижте кои обществени организации правят кампнията резултатна). В Дания спасението е в резултат на междуправителствена спогодба с Швеция. Гръцкият и македонският народ не са направили нищо резултатно, за да спасят своите хора. По-лесно им е ние да сме виновни. За тях няма покаяние, за нас трябва да има историческа вина. Това вече си е чиста политика!

- 01-02-2015|**Златко**

Лошо няма, всеки си има право на мнение. Но нали все пак правите някаква разлика между състояние на окупация и такова без окупация, господин Рачев?

- 01-02-2015|**Борис Танушев**

По повод „Истината е, че на българската администрация е било известно масовото избиване на евреи в други държави.“ цитирам следното:

„Даже висшият генералитет на съюзниците през ВСВ не е знаел за ужасите на концентрационните лагери на смъртта.

Когато през април 1945 година части от американската 3-та армия на генерал Патън освободили първият такъв лагер Ордруф, включен в комплекса Бухенвалд, генералите Айзенхауер, Патънн и Брадли заминали веднага на мястото.

От мемоарите и на тримата става ясно, че видяното се е оказало за тях напълно неочаквано.

„До този момент знаех за лагерите само в общи черти и от второстепенни източници. Но никога, по никакъв друг повод не съм изпитвал такъв шок“, пише Айзенхауер „/ Владимир Абаринов

- 01-02-2015|**Златко**

Факти срещу факти: ето тук цитат от текст, публикуван по-рано в „Либерален преглед“:

> *По-рано тази година, докато даваше посмъртно Президентския медал за свобода на полския герой Ян Карски, Барак Обама по невнимание постави в ход най-голямата криза в американско-полските отношения за последно време. Човекът, комуто той отдаваше почит, е служил като куриер на полското съпротивително движение против Хитлер, а през 1942 Карски пътува из цяла Европа, за да съобщи на западните лидери за нацистките престъпления, извършвани в Полша, включително и Холокоста. Карски е бил изпратен на секретна мисия, обясни Обама, след като негови нелегални съратници са му казали, че „евреите се унищожават масово, и са му помогнали да проникне във Варшавското гето, както и в един полски лагер на смъртта, за да види сам“. По времето, по което Обама произнасяше речта си, в Полша вече беше късно вечерта, но само минути по-късно полски официални лица изискваха извинение за използването на фразата „полски лагер на смъртта“, която според тях звучи скандално.*

Информацията за Холокоста е била изнесена от Полша още през ранните 1940 години и направена световно достояние от BBC...

> *From 1942 Karski reported to the Polish, British and U.S. governments on the situation in Poland, especially on the destruction of the Warsaw Ghetto and the Holocaust of Polish Jews. He had also carried out of Poland a microfilm with further information from the underground movement on the extermination of European Jews in German-occupied Poland. The Polish Foreign Minister Count Edward Raczyński provided the Allies on this basis one of the earliest and most accurate accounts of the Holocaust. A note by Raczynski entitled The mass extermination of Jews in German occupied Poland, addressed to the governments of the United Nations on 10 December 1942, would later be published along with other documents in a widely distributed leaflet.*

Източник: Уикипедия

Да се говори за някаква „наивна неинформираност“ на българските правителствени среди по отношение на това какво очаква депортираните евреи е, меко казано, лицемерно. Добре известни са разговорите на, мисля, Филов (възможно е да греша при конкретната личност) с представител на швейцарската легация, в които швейцарецът повече от подробно е описвал какво се случва с евреите след депортацията. Изобщо,

намирам подобна аргументация просто детинска, за да бъда възможно най-откровен.

Кой ми сра в гащите?, един вид.

Детинщини, детинщини, детинщини...

- 02-02-2015|**Анелия**

Анелия-На нас българите много ни приляга да оспорваме възможността за

да се чувстваме достойни от какъвто и да е акт, дори и исторически. Няма по голямо национално предателство от това.Историята е толкова поругана от извратеното мислене на политическата конѝктура, че 25 години не можем да изтрием.позора, от осакатената и лишена от истина наука.Кой от всички хлевоусти драскачи му се е налагало да вземе поне едно решение от държавническо естество и да носи отговорност за него,? Много лесно се да-

ват оценки, нищо не е в състояние да спре крокодилските сълзи на лицемерието, защото колкото мъчително и трудно историческата истина изпепелява и всичко си идва на мястото.Колкото и да обвинявате БорисIII

, и ви се иска да го зачеркнете и омаловажите, ТОЙ Е СПАСИТЕЛЯТ!

И както казва евреинът Салоел Ардити „Човекът който изигра Хитлер“-

и заплати с живота си ...Това е Царят!

- 02-02-2015|**Самуил Ардити**

Тактиката на цар Болис бе да протака работите и така да спечели време.Винаги да даде парче месо на кучето (Хитлер), но не цялата овца. Да избере по добрите за евреите възмжности.Вместо да ги прати в лагерите на смърта са ги мобилизира в трудовата повинност.Вместо изселване извън пределите на страната, приселване в провинцията.

Самуил Ардити от Израел.

Je suis Шарли? Малко късно
Автор(и): Кенан Малик

„Je suis Шарли“. Тази фраза е във всеки вестник, всеки Туитър фийд, всяка улична демонстрация из европейските градове. Внушителни са проявите на солидарност с жертвите на нападението над *Шарли Ебдо*. Също така са и закъснели. Ако журналисти, художници и политически активисти се бяха ангажирали по-енергично със свобода на словото през последните 20 години, никога нямаше да се стигне до тук.

Вместо това те спомогнаха да се създаде една нова култура на самоцензуриране. Отчасти е въпрос на страх, нежелание да се поемат рисковете, на които се излагаха редакторите на *Шарли Ебдо*и за които платиха такава висока цена. Но страхът е само част от обяснението. През последните две десетилетия се установи *морален ангажимент* към цензурата – идеята, че, понеже живеем в плуралистично общество, трябва да съблюдаваме определен публичен дискурс когато става въпрос за различните култури и вярвания, и да ограничаваме речта си така че да не звучи обидно. По думите на британския социолог Тарик Модууд, „ако хората трябва да обитават едно и също поитическо пространство безконфликтно, взаимно трябва да ограничат критиките, на които подлагат „фундаменталните си вярвания“.

Толкова дълбоко е вкоренена тази представа, че дори и активистите, защитаващи свободата на словото, не я оспорват. Преди шест години *Индексът на Цензурата*, една от челните световни организации за защита на свободата на словото, публикува в списанието си интервю с датско-американската професорка Юте Клаусен по повод книгата ѝ, описваща полемиките около случая с датските карикатури, но не разреши на тогавашния редактор да публикува която и да е от карикатурите като илюстрация към интервюто. По това време аз бях член на борда на Индекса и единственият, който публично протестира. Тогава писах, че „отказвайки да публикува карикатурите, Индексът не само помага да се

заздрави културата на цензура, но и губи правото си да се бори с тази култура“.

Този път *Индексът на Цензурата* похвално настоява, че „свободата на изразяване не подлежи на предоговаряне“ и призовава „всички онези, които вярват във фундаменталното право на свобода на изразяване да бъдат единни в решението си да публикуват карикатурите или заглавните страници на *Шарли Ебдо*“. Но културата на самоцензуриране вече е пуснала дълбоки корени. Даже и самите *Шарли Ебдо* имат в историята си такъв случай. Твърде често защитата на свободното слово се съпровожда от двойни стандарти.

По ирония на съдбата тези, които най-много страдат от културата на цензура, са самите малцинства. Всякаква социална промяна или социален прогрес задължително означава обида на вкоренени чувствителности. „Не можеш да говориш така“ е най-често срещаният отговор на властимащите към тези, които поставят властта им под въпрос. Да приемем, че определени неща не могат да бъдат изказвани, означава, че приемаме, че определени форми на власт не могат да бъдат оспорвани. Правото „да подлагаме на критика фундаменталните ни вярвания“ е в основата на отвореното, търпящо различия общество. Веднъж отказали се от това право в името на „толерантност“ и „уважение“, ние ограничаваме и способността си да се изправяме срещу властимащите и съответно да се борим с несправедливостите.

Но едвам новината за стрелбата в *Шарли Ебдо* започна да изтича от новинарските емисии и веднага се появиха хора, наричащи списанието „расистка институция“, а карикатуристите, ако не заслужаващи съдбата си, то със сигурност самопричинили я, чрез неспирните си атаки спрямо исляма. Истински расистка обаче е идеята, че само мили, бели либерали желаят да предизвикат религията, да срутят претенциите ѝ, или да са на прицела на сатира и подигравки. Тези, които твърдят, че е „расистко“ и „ислямофобско“ да се подиграваш на Пророка Мохамед, явно си представят, заедно с расистите, че всички мюсюлмани са реакционери. Ето тук левият „антирасизъм“ се хваща за ръце с дясното антимюсюлманско тесногръдие.

Това, което се нарича „обида към дадена общност“ е най-често борба вътре в самите общности. Стотици хиляди хора в мюсюлманските общности на Запад и в страни с мюсюлманско мнозинство по целия свят се борят с различни вкоренени в религията им реакционни идеи, поли-

тики и институции. Писатели, карикатуристи и политически активисти ежедневно рискуват живота си докато се противопоставят на закони срещу богохулството, защитават правото на равенство и се борят за демократични свободи. Това са хора като пакистанския карикатурист Сабир Назир, бангладешката писателка Таслима Назрийн, заставена да живее в Индия след заплахи за убийство, или иранския блогър Сохийл Араби, осъден на смърт миналата година за „обида към Пророка“. Това, което се случи в офиса на *Шарли Ебдо* в Париж беше дълбоко шокиращо, но по света тези, които се борят за своите права, се изправят пред подобни заплахи всеки ден.

И в мюсюлманските общности, и извън тях, реакционерите се подхранват от малодушието на много така наречени либерали, нежеланието им да защитят основни либерални принципи, готовността им да предадат прогресивните хора от малцинствените общности. От една страна това дава пространство за действие на мюсюлманските екстремисти. Колкото повече обществото позволява на хората да се обиждат, толкова повече тези хора ще се възползват от възможността да се чувстват обидени. И толкова по-смъртоносно ще изразяват те възмущението си. Винаги ще има екстремисти, чиято реакция ще е като тази на убийците на *Шарли Ебдо*. Реалният проблем е, че техните действия биват легитимирани с фалшив морал от либералите, за които обидата е неприемлива.

Либералното малодушие също така подхранва антиислямски настроения. Захранва расистката идея, че всички мюсюлмани са реакционери, че самите мюсюлмани са проблемът, че мюсюлманската емиграция трябва да се спре, а мюсюлманските общности – подложени на по-строг полицейски надзор. Дава право на организации като Националния Фронт да разпространяват отровата си. Остава да видим дали ще имаме антиислямска ответна реакция след *Шарли Ебдо* – вече има съобщения за нападения върху джамии и общностни центрове. Фалшивите либерали изиграха своята роля за надигането на реакционните идеи по отношение на мюсюлманите.

Да се подиграваш на религия и да защитаваш свободата на изразяване не е същото като да атакуваш малцинствени групи. Напротив, без горните две е невъзможно да защитаваш свободите на мюсюлманите или на когото и да е. Така че, да: нека да предизвикваме ислямистите и реакционерите вътре в мюсюлманските общности. Нека също така да

предизвикваме и антимюсюлманските реакционери. Но едновременно с това нека да поискаме сметка и от фалшивите либерали.

Превод: Зоя Маринчева

Източник

Кенан Малик (род. 1962) е английски писател от индийски произход, специалист по невробиология и история на науката.

Свобода и компетентност
Автор(и): Златко Ангелов

Сайтът „Либерален преглед“ публикува две мнения на български публицисти за отражението на френските карикатури от *Charlie Hebdo* върху гражданските свободи и оспорването на европейските ценности: хуманистично-религиозно на Теодора Димова и хуманитарно-картезианско на Евгени Дайнов.

Мнението на Дайнов, изразено като отговор-несъгласие с текста на Димова, съвпада изцяло с моето, както за текста на Димова, така и за дълбоко рационалния характер на съвременната християнска Европа. Като лично мнение, то е безупречно. Но е ли то компетентно в степента, която се изисква от всеки текст, публикуван за да промени хода на дискусия или да преобърне общественото мнение?

Всеки човек, когато седне да пише за публика, трябва да е сигурен в две неща: дали е компетентен по темата, за която пише, и за какви читатели пише. По тези два критерия, поне 99% от писанията в социалните мрежи и стотиците хиляди сайтове могат спокойно да бъдат хвърлени в кошчето за боклук. Всъщност компетентният публицист и е вещ по темата си, и най-често пише за аудитория, от която очаква резонанс или съпротива. Некомпетентните писачи пишат за себе си. И това е един от сигурните белези за разпознаване на некомпетентността: пишещият си въобразява (и не го скрива), че като изкаже своите мисли, които го опияняват и в които е вложил своя жизнен или читателски опит (обикновено ограничен и използван за сурогат на ерудицията), е пришил сериозна кръпка върху чуждото незнание.

Днес в световен мащаб сме свидетели на ефекта на Дънинг-Крюгер: неквалифицираните хора са склонни да надценяват способностите си, а висококвалифицираните – да оценяват способностите си по-ниско, отколкото са в действителност. Както Дънинг пише, „некомпетентността не прави хората дезориентирани, объркани или предпазливи. Напротив, некомпетентните често са благословени с неуместна самоуве-

реност, предизвикана от нещо, което те усещат като знание.“ Колкото по-ниска е компетентността на един човек, токова по-упорито и самоуверено той брани ненаучните или недоказаните си вярвания.

Два скорошни примера в това отношение. Изключително високо компетентната в областта на езикознанието Юлия Кръстева беше представена и защитена срещу критики по некомпетентен начин от нейните апологети в България. Тяхната грешка се състоеше в това, че представяха високата квалификация и съответстващата компетентност на Кръстева като състояние, имунизирано срещу аргументирана критика. Валидно е тъкмо обратното: компетентният автор пише, за да предизвика други компетентни автори да изразяват съгласие или несъгласие. Така в науката или обществената среда се поддържа един познавателен дискурс, който води до прогрес на идеи и практики.

Току-що публикуваната в „Култура“ статия на Боян Знеполски, квалифициран философ и социален критик, е една високо компетентна критика на апокалиптичното писане на двама български интелектуалци. В нея той изобличава тяхната некомпетентност: на Иво Христов като социолог, превърнал се в конспиративен теоретик, и на Владислав Тодоров, образован като историк на изкуството, с два доктората по твърде неясни теми, като интелекуалец-имигрант неспособен, т. е., неквалифициран да се справи с проблемите на идентичността си, превръщайки ги в презрително отношение към България като „долна земя“, обречена да загине.

Трагедията *Charlie Hebdo* отприщи лавина от желаещи да се изкажат по нея и, за мое искрено съжаление, повиши значително нивото на некомпетентността. Иначе солидни автори, объркани и/или уплашени от непредвидената, но безсмислена жестокост на събитието, започнаха да му търсят приемливо тълкуване от некомпетентни позиции. Дори и в България темата придоби едва ли не злободневен характер, сякаш проблемите на католическа или протестантска Европа, свързани чрез събитието с проблемите на мюсюлманската емиграция към Европа, са животрептящи и съдбоносни и за срамежливо православния български народ, на чиято територия бежанците попадат само по случайност и с дълбоко нежелание. Изведнъж се оказа, че за българите Европа-та е също толкова непозната, колкото е собствената им история.

За мен най-непростимата некомпетентност проявяват публицисти, които претендират да имат възгледи, мнения и оценки за религията –

като практика и като институционализирана власт. В тази категория поставям Теодора Димова. Тя пише като вярваща, но не и като изследовател на религиите. Нещо още по-гротескно: тя започва текста си като хуманистка и рационално мислещ човек и едва накрая „с половин уста“ ни призовава да признаем Христос като наша висша ценност и единствено спасение. Заговорила от катедрата на хуманитарния мислител, тя се прехвърля на амвона на опечаления от въобразеното от нея антихристово поведение на Европа пастир.

Имам много високо мнение за писателката Теодора Димова. Четох „Майките“ с възхищение пред таланта ѝ и умението ѝ да създаде вълнуваща драматична структура, но когато накрая усетих, че решението на конфликта ще бъде предадено на Христос, разбрах, че авторката е не просто попаднала в плен на вярванията си, но и се опитва да ги превърне в литература; ала не така както е при големите световни автори, като дълбоко морален конфликт, а като умилително решение на човешките страдания. В смисъла на моята тема тук, Теодора Димова е компетентен писател, но некомпетентен публицист. При това не е ясно към кого се обръща тя, след като пише на език, който не се чете от европейците, живеещи „на автопилот“.

Кой съм аз, че си давам правото да заявявам това? Също както нейния баща, Димитър Димов, моята първа професия е анатомия и хистология. И също като него, втората ми професионална компетентност, към която стигнах през журналистиката, е литературата. Анатомията и заниманието с наука ми дадоха до живот проникновено и непоклатимо разбиране за структурата като фундаментално състояние на всяка материална система. Литературата ми отвори очите за необозримата противоречивост на човешкото състояние и ми даде професионални познания за стил и техники за ползване на езиковата структура. Третата дисциплина, в която придобих професионална компетентност, е социологията. Моята свобода на изказване, писане и оценяване е ограничена в рамките на тези три компетентности, където съм сигурен, че имам представа за дълбоките, невидими системни връзки, както и сериозни аргументи да защитя тезите си.

Религията и вярата са извън моята така дефинирана компетентност. И причината за това не е, че съм атеист, а че не съм нито религиозен философ, нито религиозен социолог, нито изследовател на религиозната етика или на историята на религиите, нито богослов. Но макар и лаик,

уважавам вярата като състояние на милиони и отхвърлям неморалното ѝ използване за манипулиране на същите тези милиони. Не приемам обаче вярата като обяснение за света.

Приложено към поведението на братята Куаши в Париж, това означава, че не смятам религията за първопричина на техния акт. Тя е следствие. И параван. Религиозността във времената след Просвещението – т. е., времената на възход на материалната култура – е следствие, първо на домашно възпитание и след това на социално отхвърляне, социална недостатъчност, отчаяние, ниска образованост, неинформираност и страх. Следствие е – и се обостря до въоръжени стълкновения – и на геополитическите конфликти, възникнали със създаването на Израел и намесите на Великобритания и САЩ в преразпределение на земята и ресурсите в Близкия Изток, както и на многовековната борба за владеене душите на вярващите между двата основни варианта на исляма – сунизма и шиизма.

Отношенията между общността на страната-гостоприемник, Франция, и пришълците от мюсюлманско вероизповедание представляват *социален конфликт*, преоблечен като религиозен. А за да разберем социалния конфликт, трябва да ползваме методите на социологията.

Но ето че дори един авторитетен и ерудиран политолог и коментатор като Пол Бърман, по специалност историк, започва да изглежда некомпетентен, когато се опитва да обясни феномена *Charlie Hebdo*. Неговата изключително интересна интерпретация на събитието е логически безупречна, но изхожда от повърхностни и социологически непроверени предпоставки. „Ислямисткото движение“, постулира той, „си е поставило за цел да наложи своите категории за анализ и съждение върху останалата част от света.“ *Движението* е социална категория със строго определени параметри, които отсъстват от понятието в смисъла, употребен от Бърман. Оттук той прави логически анализ на това как хората мюсюлмани си представят света и своето влияние в него и стига до тероризма като едно от проявленията на тези представи. „Тероризмът, насочен срещу „другия“,“ спекулира Бърман, „винаги е натиск, упражняван и върху собственото население. А популярността на тези мисли естествено се разпространява и навън, към други райони, населени от доброжелателни хора, мюсюлмани и немюсюлмани, които се впечатляват и плашат от възхода на ислямизма и търсят начини да се приспособят, в резултат на което повтарят за себе си едно или друго от ислямист-

ките настоявания – особено настояването, че мюсюлманите са жертви на някакво ужасяващо и заповедническо лицемерие. Действайки в съгласие с тези импулси, добронамерените хора започват да си казват, че анти-мракобесническите протести, които някога са били прогресивни, днес са реакционни; че левичарството е десничарство, а десничарството е левичарство.“ Първо, кои са тези добронамерени хора – една измислена категория. И второ, от къде Бърман знае какво точно става в общностите, съставени от тези добронамерени хора, ако приемем, че такива общности съществуват? Най-сетне, какво понятие имат тези хора от мюсюлманските общности за левичарството и десничарството, след като дори „добронамерените“ християни си служат несръчно с тези отдавнашни понятия?

Не твърдя, че спекулациите на Бърман са непременно неверни. Напротив, като проницателен познавач на историята, той може и да се окаже прав. Но компетентен разказ за това какво става в мюсюлманските общности всред и извън мюсюлманския свят може да се получи само след като те бъдат социологично изследвани. А това означава дългогодишни наблюдения на общностите и техните членове отвътре, така нареченото социологично освидетелстване. Бих казал, че политическият инстинкт на френския министър-председател да адресира със средствата и финансите на държавата социалните проблеми на парижките мюсюлмански гета изразява по-компетентно разбиране на социологичната природа на конфликта и неговите най-екстремистки проявления отколкото спекулативната интерпретация на Бърман, целяща да докаже, че „Ситуацията е вбесяваща. Тя е ужасяваща. Освен това тя е и фантасмагория от идеи и доктрини, които са по същество *смехотворни*.“ Нима това е сериозен финал на анализ, който има за цел да защити от некомпетентни нападки изкуството на религиозната карикатура и същевременно да бъде верен, убедителен и умиротворителен?

Давам за пример Бърман, за да посоча, че в условията на криза на тълкуването, каквито възникнаха след убийствата на невинни хора – държа да подчертая, че в моите очи карикатуристите и коректорите на *Charlie Hebdo* са толкова невинни, колкото и евреите от магазина – в Париж, изискванията ни за компетентност се повишават неколкократно тъкмо поради това, че става дума не за теоретични спорове, а за човешки животи и основни социални ценности. Става дума за социален конфликт, *създаден* пред очите ни, но *игнориран* и от двете общности. В усло-

вията на социална и интерпретативна криза очакваме от хората, които са си извоювали *авторитет* с компетентността си, да се придържат още по-стриктно към професионалните си квалификации и да внимават много повече за чувствителностите и нагласите на аудиторията, за която пишат.

Но да се върна към текста на Дайнов, който си е извоювал авторитет на коментатор по културологически теми. По образование Дайнов е историк, по месторабота – професор по политически науки. Следователно социологията не спада в неговите компетентности. И той не спекулира върху общности, които не познава добре, нито се опитва да ги анализира без достатъчно наблюдения и доказателства. Дайнов е подходил умно и се е ограничил с опровергаване една по една на тезите на Димова, които издават несигурната почва, върху която тя се опитва да внуши, че Европа е в хуманитарна криза, защото се е отвърнала от Христос. За последното Димова няма никакви доказателства, освен своята собствена склонност да вижда и предизвиква апокалиптични сценарии (някои от коментарите след публикациите говорят именно за това качество на нейния текст). Стеснявайки фокуса си до основните рационални идеи и практики, върху които се е развивала Европа, и върху хуманни ценности от първа величина, Дайнов не може да бъде упрекнат в некомпетентност. Още по-интересно, той явно пише за една аудитория, която обича грубата шега, каламбурите и скандалните анекдоти; това е аудитория, която разбира уличния език и се стъписва пред сложно поднесените теории. Разнищвайки логическите грешки на Димова, той дефинира своята позиция на хуманист и личност, живееща според основните европейски ценности.

И ето как компетентният текст на Дайнов ми помага да прибавя още един сериозен аргумент към критиката на позицията на Теодора Димова. „Европа не е на Христос.“, заявява той. „Европа е на Разума, в който участват всички човеци – **като равни**. А не – като някакво стадо, оргиастично отдадено на Пастир и изключило критиката си.“ С твърдението си, че „човек е създаден, за да бъде във връзка и в общение със своя Творец и когато тази връзка се прекъсне, се прекъсва и смисъла на човешкия живот, и изчезва духа на човешкия живот.“, Димова изключва мен и милионите като мен атеисти, за които „Творец“ не съществува, от общността. Нещо повече, понеже съзнателно сме избрали да не живеем във връзка с Христос, ние следователно сме причина за бездуховно-

то, консуматорско израждане на днешна Европа. От тук има само една крачка до абсурдното обвинение, че ние, атеистите, сме причина мюсюлманите да мразят Европа.

Разбира се, публицистката на Теодора Димова е едно нищожно ъгълче от огромната дискусия за свободата на словото и социалната съвместимост между хората от различни култури – съвместимост, която е наложена от икономическа принуда, но се изражда в несъвместимост по религиозни подбуди. Ние всички допускаме грешки, когато се опитваме да си обясним последствията от това състояние, особено когато то предизвика вълна от насилие и кръв. Обаче нашите грешки ще бъдат толкова по-малко, колкото повече в публичните си текстове се сдържаме в границите на собствените си компетентности. А това, особено когато сме си извоювали някакъв авторитет, значи да съзнаваме границите на свободата си, защото, когато я ползваме некомпетентно, причиняваме повече щети – дори и намеренията ни да са благородни – отколкото полза.

Накратко казано, компетентността е комбинация от яснота на изказа; непротиворечивост в тезата и възгледите, от които тя се дефинира; доказателства и аргументи в нейна подкрепа. Компетентността е умение да се въздържиш да изразяваш становище по неща, които не познаваш добре.

Убийствата на невинни хора в Париж ме смутиха. Но аз – човек, който не съм квалифициран да тълкувам изкуствотото на карикатурата или да анализирам причините за религиозния фанатизъм – не съм нито уплашен, нито обезкуражен. Компетентността ми ме прави свободен да призная, че не притежавам ключ за обяснение на посоката, в която ще се развиват социалните взаимодействия между европейците, възпитани в духа на Волтер и Кант, и икономическите имигранти, възпитани от Корана.

Обаче Разумът и Еволюцията ми дават сериозни *доказателства*, че нито европейският начин на живот е упадъчен, нито мюсюлманските общности ще се радикализират до степен да обявят война на християнството. Те ми дават доказателства и за това, че свободата на словото е неунищожима, каквито и спорадични опити да се правят да я премахнат. А свободата на словото, както казва и Дайнов, е средството, чрез което моят*критичен ум* отстоява моето достойнство на човек, който избира как да живее.

Аз не съм само Шарли – аз съм всички хора, които искаме да живеем според моралния закон. А ние сме мнозинството!

Златко Ангелов (1946) е автор на мемоарната книга „Communism and the Remorse of an Innocent victimizer“ (Texas A&M University Press, 2002), сборник с новели „Еротични спомени“ (Сиела, 2012), сборник с разкази „Любов на Boogie Street“ (Скалино, 2013) и книга за Америка „Моята Америка“ (Ерго, 2015). Негова публицистика и литературна критика четете в дигиталното издание „Неизбежна проза“, както и на личния му блог **www.antipropaganda.net**.

Коментари (35)

- 26-01-2015|**апокрифа**

Всъщност противопоставянето на Христос с Разума е вече погрешно. Да нямаш идоли (включително идолът на „светската“ държава) и да обичаш ближния, са принципи и избори, които не противоречат на разума, а на опита (знаеки какво е секуларна държава, впрочем, едва вчера разбрах, с удивление, че думата**демокрация** е била практически непозната за Френските революционери, за създателите на републиката). Мисля, че аргументът Димова не се разбира добре. Заковаването на вниманието и стремежите към един недостижим идеал, какъвто е Любовта, и той е възможен само под религиозна форма, т.е. като**идеал**, е нещото, което може да ни запази реалисти по отношение на заобикалящият ни, вечно менящ се, но винаги несъвършен, в есеството си, свят. Това теолозите и философите на религията добре знаят. Също в съвременната философия днес са се оформили две големе течения--пост-модернистичният релативизъм и пост-модерия теизъм. Димова спада към втората група, Дайнов е още в 17 или 18 век... Но като казва, Златко Ангелов, за да има ре-

ална дискусия трябва да има равнопоставеност в нивото на знание на спорещите... А това, за налагането на собственото виждане и мнение е просто незряло; разбирам толкова добре Златковата критика, разбирам я от личен опит, всеки човек, който стигне дотам да уважава истината, та да я постави дори над собсвените си убеждения, ще му се наложи да свикне с живот на постаянна ревизия... Едно нещо не подлежи на ревизия, това е Любовта, не Разума... И Димова го казва.

- 26-01-2015|**апокрифа**

съжалявам за грешките, просто нямам време, и кирилица

- 26-01-2015|**Златко Ангелов**

А Вашата компетентност, г-н Апокриф, каква е? Някак не личи от коментарите Ви. Питам без заяждане. Това, че сте се срещали с Чарлз Тейлър, означава ли, че сте философ?

- 26-01-2015|**апокрифа**

Извинявам се за неясните коментари. Завършил съм политология, история, и теология, бакове и магистратура, и работя по дисертация върху политическа философия и религия. Не знам защо компетентността ми не личи от коментарите ми. Вероятно защото са набързо нахвърляни, а езикът-лош. Насочих вниманието към Тейлър и Скрутън, също към Бахтин, и Кръстева, и към Аренд (под други текстове), също и към Кеймбриджката радикална ортодоксия (John Milbank), всички тези автори имат отношение към темата... Коментарите ми са нахвърляни набързо, не ги взимайте много насериозно... Но съм мистър „никой“. Не смятам, че съм „философ,“ но мога да кажа, че съм чел доста и внимателно.

- 26-01-2015|**Златко**

В някакъв смисъл всички тук, в този форум, сме „голи“ – и това е единствената позиция, която подобава на всеки от нас, до доказване на противното (включително и по отношение на самия мен). Във форума непрекъснато идват и си отиват хора, това прави неизбежни постоянните пресрещания на ЕГО-та и недоразбрани твърдения. Струва си, между другото, човек да вземе малко по-на сериозно нещата които пише тук. Смешно или не, ВСИЧКО тук се архивира – и някой ден като нищо

може да се превърне в източник на информация за поколения, които не знаят нищо друго – или сравнително малко – за РЕАЛНИТЕ нас.

Така че – умната и с малко повече внимателност, ако обичате. Искам да кажа, ако полагате някаква ценност в собствените си представяния, разбира се...

(Не ще и дума, отправям това обръщение към всички, а не към един или друг конкретен участник в разговора. ТУК все пак има някакви стандарти – и ако те са ви непознати, по-добре си оставете малко време, докато ги опознаете и придобиете някаква по-пълна представа за цялото. В противен случай непрекъснато ще изпадате в комичната позиция на „още по-голи от голите", ако разбирате какво искам да кажа...)

- 26-01-2015|**Златко**

А Бърман, между другото, е **силно компетентен** познавач на исляма – и признат като такъв дори от опонентите си (твърди се, че това е единственият изследовател от Запада, който е чел ВСИЧКО на Саид Кутб, основателя на „Мюсюлманското братство", тоест някъде към 30 тома). Проблемът – ако това би могло да се нарече проблем – е че той е силно радикален, силно безкомпромисен човек по дух, темперамент и убеждения (собственият му етнически произход изглежда също засилва тази част от личното му излъчване и присъствие). Досега винаги съм избягвал преводи на негови текстове именно по тази причина – много радикален, много безкомпромисен, натиква не само ислямистите буквално в миша дупка. Но напоследък май и самият аз започвам да се радикализирам, без съмнение под влияние на силния шок от поредицата събития от последно време. Във всеки случай тук май ще започнат да се появяват повече текстове на Бърман, при всички свързани с това рискове в една, простете, все още много примитивна, много склонна към необосновани генерализации, околна среда. Господ да ми е на помощ!

- 26-01-2015|**Златко Ангелов**

Напълно вярно, че Бърман е познавач на исляма. Моят проблем сконкретния негов текст е, че не познава добре социологията на групата във Франция (и Европа изобщо): сиреч, как конфликтът между индивидуалните права и груповите права от една страна и конфликтът между групата на мнозинството и тази на етническото малцинство от друга се проявяват на всекидневния терен. Аз различавам теоретичното позна-

ние на даден проблем от проблематичните практически взаимодействия, които са обект на социологията и се обясняват най-добре с историческата социология – а като такъв исторически социолог се изявява и Фукуяма, макар и да идва тук от други теоретични полета. И настоявам, че теориите и социалните практики трябва да бъдат излагани в различни текстове и с различни публични дискурси: смесването им в един и същ текст води до объркване. Пример: текстът на Фукуяма, който чета в момента е идеално теоретично експозе на проблеми, които вече са опознати в една или друга степен. Авторът нито за миг не отива към отклонения, за които няма достатъно информация или доказателства.

- 26-01-2015|**апокрифа**

Така е, Златко, моят първи пост е много неясен (имам трудности с клавиатурата и ми липсва време), изглежда като критика към текста на Златко, но не е. Има неясни изречения, които бих редактирал ако имам възможност. Става досадно, затова не го правя.

Това, което исках да кажа, е, че Европа на Христос, не е задължително Европа срещу Разума или атеизма. Напротив, ако е на Христос, тя е Любов, преди всичко, а любовта е по-силна от разума... Вярно, звучи клише, но кой не е страдал от него... Любовта на Златко Енев, например, към своето отроче ЛП е по-силна от разума, който нашепва, че на този свят няма нищо меродавно, освен...разбира се, любовта. Ако ме разбирате какво искам да кажа... Всяко правилно действие е действие движено от чиста любов. Чистата любов е винаги религиозна, тя е идеал. Кантовият категоричен императив (знаем, че Кант е философът на разума) „Постъпвай само според онази максима, чрез която ти можеш едновременно да искаш тя да стане всеобщ закон“ (постъпвай с другите както искаш да постъпват с теб или подчинявай се на собственият си закон) е копие на Исусовият императив „Обичай ближния си както себе си.“

Иначе, това е форум, хубавото на форума не са полираните аргументи, а възможността за креативна и незабавна реакция, разбира се, с грижа към достойнството опонента или събеседника... Също, не можем да очакваме от форума нещо повече от мнение (сещам се за Платоновата Република, тези които я познават добре, знаят какво имам предвид). И последно, не е вярно, че „всички“ сме голи. Да се смятат всички за голи е по-скоро нихилизъм. Всички имаме определена перспестива и качества, които са важни; вярно е, че качеството на дебата зависи от нивото на

познание, но това не означава, че трябва да подценяваме мнението този или онзи, или още по-зле- на всички... Това е моето разбиране. Впрочем, то е част темата за свободата на изразяване и правото на идентичност.

- 27-01-2015|**Брат за брата**

След като прочетох текста на Златко АНГЕЛОВ, вече съм напълно убеден, че този човек притежава една-единствена „компетентност“, а именно: компетентността да обяснява на всички останали хора как те нямат нужната компетентност да се изказват по въпроса, по който и той сам е твърдо решил да не каже нищо съществено.

Явно и той е от хората, които смятат, че светът започва от тях самите – лично от тях. От всеки от тях поотделно. Е, за такива хора имам новина: вашият свят ще свърши – така, както е и започнал – с вас самите.

- 29-01-2015|**Емил Войников**

Във връзка с темата за компетентността бих искал да припомня един случай. Непосредствено преди Парламентарните избори през 2001 година г-н Евгений Дайнов публично се „закле“, че щял да обръсне брадата си и дори, ако не ме лъже паметта, че щял да се откаже от занаята си, в случай че Сакскобурготски спечели изборите. Всички знаем какво се случи. По никакъв начин не бих искал да засегна Евгений, когото дълбоко уважавам като автор и харесвам като рокер. По-скоро бих искал да посоча уязвимостта на тезата за компетентността в теоретичната постановка на Златко Ангелов, според която подобна грешка бе трябвало да бъде недопустима (все пак политологията е основната специалност на Дайнов). Аз обаче мога да разбера Евгений, дори без да го познавам! Защото без съмнение той е силно емоционален човек и това в случая се е оказало решаващо. В заключение: животът е по-сложен уважаеми г-н Ангелов и аргументите на Разума не винаги са определящи. Разбира се, че Теодора Димова има достатъчно основания, за да напише своя чудесен текст и не виждам нищо лошо в това. Бъдете здрав!

Емил Войников

- 29-01-2015|**Златко Ангелов**

Г-н Войников, понеже коментарът Ви е добронамерен и много разумен, ще си позволя да коментирам Вашия ПРОЧИТ на моя текст. Прочитът Ви на едно есе за компетентността **като принцип в публичните**

изяви се е ограничил до спомена Ви за едно събитие. В моя текст Дайнов и Димова са само примери за явлението некомпетентност. И аз съм подчертал, че не говоря за Дайнов като личност, нито правя анализ на цялостното му творчество, а говоря само за конкретната му реакция. Вие очевидно сте по-млад от мен човек и изводът Ви за „сложността на живота“ е неуместен с оглед на темата за компетентността. Един от моите аргументи е, че компетентният автор трябва да си мълчи, когато емоциите – а не знанието и аргументите – го карат да се изказва. Това, че някога Евгений е сбъркал, не означава, че ВИНАГИ бърка. Човек се мени, човек узрява, човек променя, нюансира, модифицира своите отношения. Но не и принципите си! Принципът на Разума е водещ в нашата цивилизация – благодарение на него, на т. нар. секуларно (а за мен то е равносилно на научно) отношение към света и явленията в него се стигна до днешните технологии, благодарение на които ние с Вас си приказваме от хиляди километри разстояние, и материалното благосъстояние, което поражда неравенства и завист у недостатъчно имащите. Поволявам си да Ви препоръчам да четете не просто по-внимателно, а по-задълбочено. Дори самото заглавие би трябвало да Ви подскаже, че става дума за неща много по-универсални – **свободата на словото и как я ползваме –** отколкото емоциите на Евгений или осъждането на атеизма от Теодора. Става дума и за това как публицистиката изопачава – поради некомпетентност – същността на конфликта довел до убийствата на невинни френски граждани. В края на краищата става дума за това, когато хора като Вас коментират, да се оглеждат по-дълго и на всички страни, като на железопътен прелез, за да не ги прегази влакът на публичния присмех.

- 29-01-2015|**апокрифа**

препоръчвам ви този разговор (във връзка с разума и религията)

мисля, че ще се хареса на всеки, независимо дали е атеист или вярващ.

Впрочем, „секуларен“ означава „преходен“, „темпорален“. „Секуларизмът“ е идеология, като всяка друга (справка: Тейлър). Западният секуларен свят е рожба не на просвещението, а на протестантската Реформация (справка: Макс Вебер и сие)...

Отвратително ми е да го казвам, но заради тия пусти компетенции: миналото лято бяха асисент по курс върху Християнство и Секуларизъм,

в западен университет, не къде да е, а в Квебек, чиито предишно правителство практически падна, заради опита си да наложи харта забраняваща носенето на религиозни знаци на публични места. Хартата бе наречена Quebec Charter of Values и се опитваше да наложи нещо пособно на френските закони. Монтреал, както Златко, авторът на статията, знае, е мултикултурен, особено днес; напреженията и мирът (мирът е важен за отбелязване) между малцинствата не са от вчера, тук имаме две големи групи англофони и франкофони, които до ден днешен с борят за права върху езика и културата си, и „килим" от „алофони", или други общности, които пък се опитват да си извоюват кулурна автономия от така наречените Кебекски френско говорящи „кореняци", да не говорим за индианското население... Цялата политика и модерна история на Кебек се върти около „тежкото" католическо наследство, тихата (секуларна) революция, и решаването, намеството, и пренамеството на културните противоречия... това го казвам в качеството си на човек, който не само живее в тук, но и е учил история тукашен университет.

Относно любовта и разума. Дисертацията ми е върху песимистичният възглед на Августин за човешката натура (т.е. първородният грях и неспособността ни да действаме не-егоистично, така нареченото libido dominandi), също върху рационалната, Аристотелианска, оптимистична философия на Тома Аквински, и накрая върху Рейнхолд Нийбур, който продължава Августиновата песимистична линия на разбиране на света и човешката природа през 20 век, и който бе един от архитектите на доктрината за сдържане по времето на Студената война. Ако си спомняте, Нийбур е „любимият философ" на Обама, така че не може да бъде определян като някаква реликва от миналия век. Та цялото ми изследване се върти около въпроса за човешката натура, върху лицемерното използване на думите „любов" и „разум," „нация" и „демокрация," или казано накратко, върху различните идеологии и наративи, върху които се крепи, както твърдят френските деконструктивисти, всяка политическа власт. Работя сериозно по тази тема от 3 години, в заглавието на работата ми е включена думата „реализъм," и колкото и да чета и мисля, стигам до едно и също решение на човешките проблеми-- не имаментни технологии в секуларен, т.е. вечно променящ се свят, не рационални решения със срок на давност, а дълбока култура на световъзприятие, т.е. култура на любовта, са пътищата към мира. Дали е възможна? Християнски автори като Августин казват: не. Или като Нийбур: да, донякъде, но благодарение на

баланса на силите. Но казвайки това, те знаят, че Християнските идеали (или който и да е друг религиозен идеал) нямат алтернатива, подчертавам--идеали... Разумът, знаем от Кант, е инструмент на волята; волята движена от егоизъм, страх, лъст, желание за власт, може да използва и е използвала разума за своите „демонични“ цели; но волята движена от любов, е тази която създава толерантност, разбирателство, прогрес, и мир... Казвам всичко това с прости думи, защото съм го премислил. Сложните концепции на Кант, да речем, че „абсолютното добро“ е „добрата воля“ са просто вариации на едно и също послание: любовта няма алтернатива.

- 29-01-2015|**Златко**

  Впрочем, „секуларен“ означава „преходен“, „темпорален“. „Секуларизмът“ е идеология, като всяка друга (справка: Тейлър). Западният секуларен свят е рожба не на просвещението, а на протестантската Реформация (справка: Макс Вебер и сие)...

Тук вече здраво ще се счепкаме около неща като простичка компетентност, Цончо, тъй като нито основното значение на „секуларен“ е „временен“ (напротив, основното, най-използвано и общоприето значение на понятието „секуларен“ е „светски, мирски“, в ПРТОИВОПОЛОЖНОСТ НА „религиозен“), нито пък западният секуларен свят е рожба на Лутер и Реформацията. Реформацията си е Реформация, (не са ми известни много интерпретации, в които да се твърди, че тя е насърчавала светскостта), а Просвещението си е Просвещение, и самият аз ще ти бъда много благодарен, ако освежиш паметта ми и посочиш КЪДЕ точно у Вебер – ама с точни цитати, не ей така, със споменаване някакво – има някаква такава интерпретация на Реформацията. Така де, като ще говорим компетентно, да го правим, по дяволите!

Secularity (adjective form secular, from Latin saecularis meaning „worldly“ or „temporal“) is the state of being ***separate from religion, or not being exclusively allied with or against any particular religion****.*
Wikipedia

- 29-01-2015|**Златко**

И отново – всички знаем, че един от основните трудове на Вебер се занимава с връзките между протестантската етика и духа на капитализма. Ето го тук текста, има си го навсякъде в мрежата...

The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism

Това обаче съвсем не означава, че духът на капитализма е непременно светски и анти-религиозен, в смисъла, в който ние обсъждаме цялата тази тема във връзка с *Charlie Hebdo*. Според мен тук правиш допускания и обобщения, които се нуждаят от доста изясняване и подкрепяне с конкретен материал, преди да могат да бъдат приети в контекста на тукашната дискусия...

- 29-01-2015|**Златко**

И още две неща:

Първо, при публикуване на Уеб-връзки тук във форума няма нужда от никакво маркиране и форматиране (това най-често само обърква нещата). Просто копираш и пействаш, това е всичко.

Второ, не разбирам защо в хода вече на толкова години непрекъснато сменяш тук какви ли не псевдоними, ще рече човек, че си преследван или не знам какво. Хората познават и помнят работата ти тук в България, застани си спокойно на мястото и приеми, че си човек, който може и трябва да стои с името си зад нещата, които говори. Инак все така някак несериозно се получава, от това участията ти тук само губят авторитет и тежест...

- 29-01-2015|**Златко Ангелов**

Приятелю философ от Монреал, имам няколко проблема с твоите коментари.

Първо, в тях не виждам цел. За какво всъщност са?

Второ, подхвърлянето на имена (name dropping) е известен прийом човек да покаже ерудиция – каквато обикновено няма – или запознанство със звезди или известни личности – които обикновено са случайни и повърхностни.

Но по-проблематично – трето – е това, че тук става дума не за философски разговор, а за социология. И, както вече казах в есето си, но тук перифразирам, едната от двете характеристики на компетентността е авторът да се вживява в манталитета на читателите си, за да е сигурен, че говори на език, който те разбират. Аз не съм философ и имената, които подхвърляш често ми говорят малко или нищо, а и не е много ясно каква връзка имат с твоите аргументи – ако има аргументи изобщо. Нима ти е безразлично дали ще те разбера?

Четвърто, очевидната твоя теза е, че Любовта е нещо, което стои над Разума, защото е вечно, постоянно и т.н. И не страда от недъзите на Разума. Позволявам си като писател и преживял човек да бъда компетентен по въпросите на любовта. Тя е неизмерима категория. Нещо повече: в смисъла, в който я употребяваш, тя е и религиозна категория. Моят проблем с това е, че докато Разумът с помощта на науката търси универсални закономерности, Любовта, обратно, е индивидуалното човешко преживяване на/отношение към света. В нея не може да има нищо универсално. И слава богу, защото тя е огромното до необозримост човешко разнообразие, което се стъписва пред законите и някак интуитивно иска да ги преодолее или измени. Но с любов не може да се създаде цивилизация, уви.

И, пето, имам проблем с това, че си философ със степен, а се криеш зад псевдоним. Аз трудно преодолявам насилената анонимност и в случая проявявам прекалено търпение да чета и коментирам твоите изяви тук. Човекът, който е компетентен, е горд с това. Защото компетентността е плод на съзнателно формиран КРИТИЧЕН УМ – а това става само по пътя на хуманитарното образование в Западните университети. Разбира се, има и изключения, но те не са правилото. Правилото е, че повечето коментиращи по българските – а и не само – форуми, нямат никаква идея какво е критичен ум, поради което се хващат за дреболии и няма как да видят СИСТЕМНИТЕ ВРЪЗКИ, върху които е построен всеки компактен, добре замислен текст, аргументиращ ЕДНА идея.

- 29-01-2015|**апокрифа**

Не, няма да се спречкаме, Златко. Ако е възможно, оправи линкът, който се опитах да дам (извинявай за технологичната ми неграмотност), там Тейлър и Сакс дават някакво определение на секуларизма. За Вебер, специално, имам предвид книгата му**Протестантската етика и духът на капитализма**. По тая книга писах тезис в България, който защитих с отличие. (Беше преди около 20 години...) Не става въпрос само за капитализъм, а за културен шифт. Културен шифт означава промяна в social imaginations на големи слоеве от населението, не просто промени в светогледите на определени тесни елити или индивиди. Беше пуснал една статия от Малик навремето, за словото на омразата, доста преди атентатите, тогава написах кратък коментар под нея, насочвайки вниманието към идеята за свободата на словото като рожба на

религиозните войни (за повече инфо четете Джон Лок и неговото Писмо за Толерантността, а за още по-добро разбиране, Хобсовият Левиатан)

Само да отбележа, че аз съм съгласен с тезата на Златко Ангелов за компетентността. В един друг пост, преди появата на тази статия, писах за „тишината," за невидимостта на истински образования човек. Това, което твърдя тук, е, че споделям мнението на Димова; че типично модернистичният оптимизъм и критицизъм на Дайнов, е вече остарял за пост-модерния не свят. Аз знам добре какво е „секуларизъм," има разлика между думите secular, secularity, and secularism. Но за да обясня това има нужда от време и от хора, които ползват източници, до които достъп и познание. Пак насочвам вниманието към Charles Taylor's book A Secular Age; сякаш ми е останало в ума, че статията която ти препоръчваш, тази на Франсис Фукуяма, също споменава Вебер.

Ключ към разбирането на цялата тази лудница е мултикултурализмът, т.е. способността ни да живеем заедно в мир и респект към традициите и културите от които идваме. Така наречената Секуларна Харта, за която споменах по-горе, предизвика в Квебек почти културна война. Защото както аз нямам право да налагам насила християнските си възгледи, така и „атеистите" нямат право да налагат своите възгледи на останалите културни общности. Дошло е времето, когато махалото се завърта в обратната посока: необходимо е да осъзнаем, че разделението на държава от религия, не означава пълна власт на официалната идеология на светската, национална държавата.

Ако е възможно, не споменавай името ми, ако пиша под псевдоним. Обичам анинимността, чувствам се **свободен да греша**и отговаря на сериозността с която гледам на коментарите си тук. Ако искам да застана твърдо зад определен аргумент, този аргумент няма да се появи под формата на коментар.

- 29-01-2015|**Гост**

препрочитам написаното, съжалявам за лошият език (!), разбира се, няма такова нещо като „културна война," по-скоро исках да кажа война на база културни различия

- 29-01-2015|**Гост**

Secular: 1250-1300; < Medieval Latin sēculāris, Late Latin saeculāris worldly, temporal (**opposed to eternal**), Latin: of an age, equivalent to Lat-

in saecul (um) long period of time + -āris -ar1; replacing Middle English seculer < Old French < Latin, as above

- 29-01-2015|**Емил Войников**

Очаквах подобен отговор г-н Ангелов и... се досещах, че ще схванете думите ми в конвенционалния смисъл. Грешката на Евгений Дайнов през 2001 година беше фундаментална и минира вашата теза г-н Ангелов. Това исках да кажа. Нямам пред вид човека! Имам пред вид факта или реалния живот, което вие наричате повърхностно. Тъкмо тази и други подобни субективни или преднамерени „грешки“ до известна степен обезсмислят компетентността, която не е застрахована никога и с нищо, особено в обществените науки. И всичко това се случва независимо от вашия или на някой друг стремеж да вкарате всичко непременно в някакви рамки. Оставете за малко теорията г-н Ангелов. Благодаря ви за разясненията, но не забравяйте, че принципите също еволюират. Благодаря ви за отговора.

- 29-01-2015|**Златко Ангелов**

„Ако е възможно, не споменавай името ми, ако пиша под псевдоним. Обичам анинимността, чувствам се **свободен да греша**и отговаря на сериозността с която гледам на коментарите си тук. Ако искам да застана твърдо зад определен аргумент, този аргумент няма да се появи под формата на коментар.[/quote]“ -

Това на теб може да ти изглежда особено благородно, но всъщност е неморално. Правлино мислех да не те вземам сериозно – ето, оказва се, че ти сам не се взимаш сериозно. За какво да говорим тогава? Отговорната личност – особено пък, отговорният УЧЕН – мисли над всяка своя дума и израз и се отнася към текста си като нещо, зад което стои със съвестта и авторитета си. Без значение къде се публикува. Оказва се, че всички твои писания по-горе са просто бръщолевения от скука. Апокрифе, Апокрифе Цончо – апокрифно няма никога Любовта от твоите думи да стане универсален принцип, колкото и да ти се иска. Ами ти пишеш без любов, бе човече.

- 29-01-2015|**апокрифа**

Честно, не разбирам какво ви ядосва в думите ми. Защо Златко ме напада, особено след този текст? Първо, отделям време от работата си,

за да пиша тук. Това е жертва. Второ, пиша на български само в ЛП по няколко пъти в годината, и трето използвам клавиатура с латиница, непрекъснато ми се налага да търся точните клавиши. Не го казах от скромност. Истината е, че смятам анонимността и свързаното с нея възпитано говорене **за желание и проява на скромност.**

- 29-01-2015|**апокрифа**

Златко Ангелов писа:

Приятелю философ от Монреал, имам няколко проблема с твоите коментари.

имам проблем с това, че си философ със степен, а се криеш зад псевдоним. Аз трудно преодолявам насилената анонимност и в случая проявявам прекалено търпение да чета и коментирам твоите изяви тук. Човекът, който е компетентен, е горд с това. Защото компетентността е плод на съзнателно формиран КРИТИЧЕН УМ – а това става само по пътя на хуманитарното образование в Западните университети.

Аз вече отговорих, че съм мистър „никой," и че не съм никакъв философ, камо ли със степен. Името, Златко, нищо не означава пред идеята и действието, което носи. Има едип прицип в католицизма, за ролята на посредника. Знаеш ли какво означава да си посредник? Това означава да не предяваваш право и претенция над нищо, дори над самия себе си.

Що се отнася за КРИТИЧНИЯТ УМ, сещам се за едно любимо есе, AN ANSWER TO THE QUESTION: WHAT IS ENLIGHTENMENT. Зад всяка дума, която казвам, зад всяко име, може да няма име, но има знание и опит... и този, който е компетентен го разбира... От мен толкова... ще се видим догодина. Опитът ми в ЛП винаги завършва по един и същ начив. Останете всички със здраве!

- 29-01-2015|**апокрифа**

Златко писа:

И отново – всички знаем, че един от основните трудове на Вебер се занимава с връзките между протестантската етика и духа на капитализма. Ето го тук текста, има си го навсякъде в мрежата...

The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism

Това обаче съвсем не означава, че духът на капитализма е непременно светски и анти-религиозен, в смисъла, в който ние обсъждаме цялата

тази тема във връзка с Charlie Hebdo. Според мен тук правиш допускания и обобщения, които се нуждаят от доста изясняване и подкрепяне с конкретен материал, преди да могат да бъдат приети в контекста на тукашната дискусия...

Златко, не си дал добър линк към книгата. Липва въведението на Вебер, което е изключително важно. Сега разбирам, че не си чел тази книга, поне не внимателно. Ако я беше чел, щеше да знаеш, какво е пропуснато (от въведението започва тезата за така нареченият специфично Западен „disenchantment“). Второ, тази книга трябва да се чете с особено внимание към бележките под линия. Без тях, Веберовата аргументация страда. Освен това, бележките са много интересни. Ето един линк към по-добро издание за тези, които биха се заинтересували:

www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/1095/T...0of%20Capitalism.pdf

Иначе, като е казано в Светото Писание:

„He is able to deal gently with those who are ignorant and are going astray, since he himself is subject to weakness.“ (Hebrews 5:2)

Хора, напълно компетентни и безгрешни, няма. Цитираната по-горе приказка важи най-вече за проповедниците и будителите.

- 29-01-2015|**Златко**

Хубаво е да сложим край на специално това разклонение от разговора, стана сравнително лично и безинтересно за повечето хора, предполагам.

Две приказки, Цончо: първо, не знам защо смяташ, че те нападам и, второ, НЯМА КАК опитът ти в „Либерален преглед“ да не завършва винаги по един и същ начин, след като ти ВИНАГИ подхождаш по един и същ начин: първо пишеш широко разпилени, абстрактни и трудно съвместими с конкретната тема коментари, после сменяш десетки псевдоними, а накрая настояваш да бъдеш вземан на сериозно ВЪПРЕКИ това. Е как да се получи всичко това, джанъм? Как?

- 29-01-2015|**апокрифа**

Първо, напада ме Златко Ангелов. Не ти. Второ, ти от своя страна смяташ компетенциите ми за много слаби. Това е абсурдно, след като аз си изкарвам хляба от точно тези теми, в западен университет, обучен по западни стандарти и участващ ежеседмично в дискусии и семинари.

Да цитираш автори, не е просто „name dropping," то е нещо съвсем нормално в моето обкръжение. Като дропне някое име, хората си го записван учтиво и кимат с глава, или пък отварят разговор. Трето, под моите коментари има читателско гласуване, подкрепа, това означава, че има и такива, които ги разбират и виждат нещо повече от разпиляност и абстракция. Аз самият се притеснявам, че обяснявам прекалено просто, за да бъда вземат насериозно. Мога и сложно, но мисля за читателя (както Златко Ангелов съветва)... няма значение. Поживо-поздраво, аз с един Златко не мога да се справя, камо ли с двама. ... Майтап, разбира се.

- 29-01-2015|**Златко**

Цончо, дай да опитаме малко по-конкретно, щом настояваш на правото си да бъдеш вземан на сериозно. Значи, аз те питам като как тъй Реформацията била породила секуларизма (и къде точно у Вебер пише нещо такова?), ти ми отвръщаш, че съм посочил текст без увода на Вебер. Е как да те вземе човек на сериозно, питам пак? Приказваш, приказваш, па току треснеш някоя такава чудесия, че, дето викат руснаците, „хоть святых выноси". Секуларизмът бил означавал темпоралност и Реформацията била майката на секуларизма. Абе Цончо, абе човеко, за какво са ти всичките дипломи, като приказките, дето ги пишеш тука, просто не им се вижда смисъла, нито отпред, нито отзад? Опитвам се, през по-голямата част от времето, да щадя самолюбието ти и да не говоря чак толкова директно, но пък самият аз съм образован в академична среда, дето беше още по-безсмислена от тая, дето ти я демонстрираш тука, така че съм силно алергичен срещу празната схоластика...

Не става само с приказки, колкото и да са префърцунени, Цончо. Иска се и просто човешко ПИПЕ...

- 29-01-2015|**апокрифа**

Е, не ме щади. Не съм аз, който се излага. А да ти дъвча и поднасям материала наготово е глупаво. Барем, като не ти се чете, гледай този разговор от youtube. Започва с Вебер, човече. Имай търпение и гледай и слушай внимателно, само двайсет минути е. Ако нямаш време за това, е аз пък нямам време да те образовам.

- 29-01-2015|**Златко**

Добре, ще го изслушам. Сега започвам. Дай боже да имаш право...

- 29-01-2015|**Златко**

Та значи. Аз съм си старателно момче и се опитвам да проверявам нещата, които ми се казват. Разрових се малко из мрежата и виждам, че твърдението за определена връзка между Реформацията и възхода на секуларизма не е лишено от основания (макар че все още се съмнявам, че особено много учени ще приемат твърдението във формата, която ти го предложи тук: „Реформацията, А НЕ просвещението“, и т. н.).

Та така: за целите на обективността, ето тук един линк, в който темата се разглежда в сравнително кратка форма.

Did the Reformation help cause secularism?

А за четене на Тейлър, поне в момента, ми е трудно да отделя време. Голям философ и учен, никой не оспорва това. Но времето не стига.

И още нещо: самият аз ВИНАГИ съм заемал една много умерена и готова на компромиси позиция, когато става дума за мястото на религията – имам пред вид една модерна, просветена, уравновесена религия – в съвременния свят. Но, извън готовността ми да приемам като равен всеки религиозен човек, темата ми е чужда. Аз съм атеист човек...

- 29-01-2015|**апокрифа**

Добре, че проверяваш. Но първо проверявай, а после говори. Нали? Ако продължиш да „проверяваш“ ще можем в бъдеще наистина да проведем един плодотворен разговор върху причините, следствията, и решенията на случаи като Шарли Ебдо. Пак казвам, ключ към разбирането на проблема е мултикултурализма в съвремения свят и светската държава. Това, че позицията ти към религията е компромисна, не е повод за гордост; всеки възпитан и образован човек, би имал подобна позиция на уважение към вярванията на ближния... Нека завършим разговорът по този цивилизован и кротък начин.

- 29-01-2015|**Златко**

Хубаво, съгласих се. Действително, в случая (а може би не само) липсата на знание е от моя страна. Но и ти опитвай в бъдеще да избягваш постоянните предпоставки за неразбиране и конфликти, като това (според мен ирационално) настояване за анонимност, плюс постоянната смяна на псевдонимите. Застани си на едно място като човек, отстоявай си позициите и разбиранията – и никой няма да те атакува и блъска по неприятни начини (аз поне няма да го правя). Винаги съм се опитвал да под-

държам някакво ниво на справедливост и откритост в тоя форум – тук привилегировани хора няма, няма и клики, нито пък фракции или обединения на едни срещу други. Всеки говори от собствено име – ако иска. Може и под псевдоним, разбира се, но в такъв случай просто обстоятелствата се променят, автоматично. Хората просто уважават директността и откритостта повече от техните алтернативи. Или поне аз го правя.

Това е от мен, дано в бъдеще да имаме по-малко разногласия по сравнително маловажни въпроси...

- 02-02-2015|**апокрифа**

Името ми така или иначе излезе на показ. Мога да си позволя да дам един линк към статия върху свободата на словото и секуларизма, която написах преди около 10 години:

„Мястото на религията в свободния дебат на светската държава“:
svobodazavseki.com/broj-6/195-myastoto-na-religiyata-06.html

Десет години минаха бързо, в основата си, мнението ми е непроменено...

- 03-02-2015|**Христо Венков**

Позволявам си коментар като страничен наблюдател и ужасно некомпетентен във всички изброени дотук сфери на човешкото познание. Затова, който обича да чете компетентни мнения трябва веднага да се махне от този пост.

А сега по същество: мисля че спора дотук е всъщност спор между различни разбирания за началото на човешкото познание. От една страна са атеистите, агностиците, всички които приемат Разума като основно начало на Познанието и от друга са вярващите в Божественото начало, както и те да определят Бога. Моето разбиране като биолог прекарал основната част от живота си в изучаване на живота на Земята е, че не е възможно да се стигне до понятия като Любов, Разум, честност, почтенност и уважения към другите същества САМО по пътя на еволюцията. Еволюцията е наука за обяснение на живота на Земята и аз приемам, че тя е изваяла живите същества такива каквито ги познаваме, но еволюцията е също и инструмент за запазване на вида въпреки всички обстоятелства, тя е инструмент за оцеляване и за нея са безразлични гореизброените понятия и не само безразлични, но и вредни. Представете си животински вид, който вместо да се защищава от нападателя ще го обича, уважава и

се подлага доброволно на заколение. Освен това теорията на еволюцията не предлага смислени обяснения за възникването на Живота на планетата и всичките теории за първичните коагулати, чехълчетата, метеорите пренесли зародиши и т.н. издават безсилието на човешката мисъл да обясни началото на живота без действието на Създателя. Лично съм убеден, че понятията за които става въпрос са заложени първоначално в хората от Твореца, както е писано човек е създаден по образ и подобие на Създателя си, и че независимо от това към коя раса, етническа група или религия човек принадлежи, всички имаме това, което наричам Божествено Начало. Оттам насетне еволюцията е изваяла живота на Земята в сегашния си вид и приемам че еволюцията е също инструмент на Твореца. Божественото Начало и еволюцията за мен могат прекрасно да си съжителстват, защото имат единен произход. И да се върна към началото на това любителско изложение написано от човек, който няма претенции да е образован в науките за които г-н Ангелов споменава, приемам че отстъплението от Божественото Начало е причина за бедите които връхлитат и ще продължават да връхлитат човечеството. В това отношение съм напълно съгласен с прекрасното изложение на г-жа Теодора Димова по въпроса. И съм много благодарен на г-н Ангелов не само за добре поднесената, аргументирана и логична позиция, но и за удоволствието да чета Либерален Преглед.

- 06-03-2015|**Елфи**

Чудесен анализ! За първи път се радвам, че фалшиви авторитети като Теодора Димова жужат без спир с глупостите си, защото понякога преминават границата и предизвикват няколко смислени отговора от хора, чиято граница на морално търпение е прескочена. Не знам с какви очи тази жена продължава да секретира текстове, кратки като хълцане, разхвърляни, нецентрирани и стреснати. Ами ако нямаш по-добри идеи от „Европа е на Христос“, иди в манастир, не ни занимавай повече, няма да си плюем на свободата и хуманистичните ценности, щото тебе те е страх...

Елена и корените на злото
Автор(и): Светлозар Василев

„Да си самотен в този град,
където всичко е нетрайно,
където хората дружат
без искреност, без скръб...“
„Самота“, Александър Геров,

Андрей Звягинцев е голямата надежда на съвременното руско кино. Последният му филм „Левиатан“ е номиниран за Оскар, но предизвика разгорещени спорове, в Русия е обявен за антируски, а премиерата му се отлага вече два пъти. Предишните творби на Звягинцев „Завръщането“, „Изгнание“ и особено „Елена“ предлагат искрен, но нестандартен прочит на руската действителност. „Левиатан“ ще бъде показан в рамките на София Филм Фест през март, но правилното му разбиране ще е трудно без познаване на цялостното му творчество. Този текст е опит да се запълни тази празнина, като предложи теза за най-хубавия и зрелия му филм досега – „Елена“.

Темата на „Елена“, както във всичките му филми, е как индивида, семейството и обществото живеят със злината в себе си. Актьорската игра, пестеливата, напомняща за далечния север кинематография на Михайл Кричман и брилянтната музика на Филип Глас допринасят за да усетим в пълна сила напрежението на този конфликт. Усещаме полъха на разрушението и смъртта още с първият кадър на разкривените, обезлистени клони на дървото, върху което са кацнали два черни гарвана.

На пръв поглед историята изглежда обикновенно. Елена е медицинска сестра, която се е омъжила за свой пациент. След промените Владимир е изоставил кариерата си на учен и има доходоносен бизнес. И двамата имат деца от предишни бракове. Серьожа е безработния, алкохолизиран син на Елена, който живее в предградията и прекарва дните си плюейки през балкона. Той не може да осигури семейството си и

постоянно иска пари от майка си. Дъщерята на Владимир, Катя, също не работи, но не заради липса на образование и социални умения, а заради отвращение към брака и начина на живот на баща ѝ. Сублимният момент е момента, когато Владимир получава инфаркт и обявява, че ще остави цялото наследство на дъщеря си. В отговор Елена го отравя и кани семейството на сина ѝ да живее с нея. В края виждаме нейния внук да играе върху леглото на мъртвия Владимир. Щастливото семейство се храни на фона на разкривеното дърво. Този път на него няма птици.

Посланието на филма

Зрителят е поставен в трудната ситуация да не може да хареса нито един от героите. Това е съзнателно търсен ефект – тяхното поведение, избори и дистанцията в отношенията им са така близки до страховете или ежедневието на повечето от нас, че несъзнателно искаме да се разграничим, да изкрещим „Аз не съм като тях!“. Междувременно на екрана, Елена и Владимир все повече добиват душевния облик на членове на банда, които се чувстват добре единствено след като са проектирали собствената си злина.

За Елена например, Владимир се превръща във враг, в момента когато отказва парите, които му е поискала за внука си: *„Той е приятел с всички и с никой. Гледа само интереса си“*. Синът ѝ Серьожа е по-краен: *„Стиснат е твоя Володя, това е всичко“.* Упадъкът личи най-вече в третото поколение – най-големия внук буквално е член на банда, но освен това е страхливец и бяга от противника си.

В края на филма и двамата поставят кръвните връзки пред възможността да отстъпят и приемат гледната точка на другия. Елена прави нещо повече – тя прекрачва закона, християнските норми и в крайна сметка табутата, на които се крепи човешката цивилизация. Тя изпитва вина, но единственото на което е способна е да стисне безмълвно ръката на сина си. Страданието ѝ не довежда до разкаяние и макар, че следват много кадри, в които огледалата отразяват Елена, тя нито веднъж не посмява да срещне отражението си. Моралният упадък на индивида е стигнал дъното, а семейството и обществото са безпомощни. Всичко е бутафорно – вярята в бога, професионалната етика и социалните норми. Диагнозата на съвременните общности е, че са перверзни и нарцистични. В края Елена се взира в иконата, но е способна да види само себе си.

Един важен смислов пласт на филма е сблъсъка на класите, към които принадлежат двамата герои. Ценностите на работническата класа е илюстрирана чрез семейството на Елена, чиято представа за прогрес е да напуснат гетото, но без да полагат усилия и променят стереотипите си. В техния бездушен свят няма любов, там царуват оголени първични инстинкти и стремежа към задоволяването им. Средната класа, или по-скоро новозабогатялата средна класа, е представена чрез образите на Владимир и Катя, за които щастието и благоденствието са лична отговорност. Те също са вътрешно пусти, но могат да заявят позиция, а ако се налага да се конфронтират с другите. Макар и изпълнение с гняв и разочарование, те са способни на истинска близост и любов един към друг. Изглежда за Звягинцев новобогаташите са носители на известна надежда за хуманни отношения и социален прогрес – за тях успеха зависи от индивидуалната инициатива, а подкрепата на собствените им деца не е безусловна. Тук различието с авторитета е възможно – живота на Катя е различен от този на баща ѝ, тя отказва да има удобен, но фалшив брак с човек, когото не обича. Работническата класа е напълно безнадеждна в морално отношение – Елена краде, лъже и убива и не се колебае да постави природните връзки, децата и запазването на дома пред закона.

Зрителят не може да подмине констатацията, че съвременните руснаци са готови да заместят модерния възглед, че индивидуалната свобода е ценност с идеята, че кръвните връзки и семейството са над всичко. Децата и продължаването на рода са висш мотив в предмодерните общества, където основната грижа е оцеляването, а не развитието. Фактът, че Звягинцев избира да нарече филма Елена, а не Владимир е показателен за това коя класа е по-приспособима.

„Елена“ е мрачен и болезнено реалистичен филм. Той обръща традицията от края на 17 век да критикуваме експлоатацията на бедните, довела до Френската революция, принципите на социална справедливост и левите политически идеологии. Прави го като атакува клишето за добродетелта на бедния и безсърдечността на богатия. Звягинцев обръща ролите и показва безпомощността на средната класа да се защити от агресивната безскрупулност на злината. Той повдига завесата и ни припомня какъв е истинския облик на човека, без значение дали е богат, или беден. И напомня, че героите живеят в условия на тотална морална криза, но би било грешка да мислим за тях като за жертви. Прогресът и благоденствието зависят от избора на всеки от нас.

„Елена“ има за цел да отврати зрителя и го постига. Горчивият вкус, който остава след филма е заради факта, че никой не обича никого, никой не мисли и не се поставя на мястото на другия. Героите са като диви животни, които бранят със зъби и нокти това, което смятат за правилно. В крайна сметка Елена извършва своята революция – чрез сила взима чужда собственост, а нейните наследници ще израснат в богаташкия квартал.

Преди двеста години Гоя дефинира това явление с думите: „Сънят на разума ражда чудовища“, а малко по-късно Фройд описва разрушителната страна на човешката природа. Според него основната задача на семейството е да осигури предаването на нормите на цивилизацията от поколение на поколение. Когато семейството съществува единствено заради собственото си оцеляване, то неизбежно се превръща в перверзна среда. Революцията на Елена има интересни психологически измерения – функцията на бащата е разрушена чрез убийство. Тя има медицинско образование, но използва знанията за да може „Последните да станат първи!“. Възниква свят, в който „разделението на властите, сексуалността и различията между половете не съществуват. Матриархатът е гарантиран, да живее „светото“ семейство (Holly family) и „новото“ общество.

По телевизията казват: *„Всичко ще се повтори и страната ще се ужаси. Вие пак ще поплачате за това, което сте направили. И толкоз!“*

А какво ще кажем ние? Това е възможно само в Русия!

Светлозар Василев е преподавател в Нов български университет, където води курсове в областта на емоционалното развитие и човешките отношения. Лекар и психиатър по образование със специализиция по клинична психоанализа към Международната психоаналитична асоциация (IPA).
Създател е на групата „психоанализа и кино, която организира публични обсъждания съвместно със София Филм Фест и Дома на киното, София.

И отново за ролята на „историята“
Автор(и): Златко Енев

Въпросът за ролята на „историята“ в българската история не престава да вълнува всички ни. Безкрайно интересен феномен, който според мен говори за огромната нужда от някакъв вид изясняване, някакъв вид постигане на консенсус относно базисните положения на онова, което бихме искали да знаем и приемем като меродавно относно миналото си, далечно и не чак толкова. Както и за принципната, безкрайно болезнена и дразнеща липса дори на някакви зачатъци от такъв консенсус, която прави невъзможен почти всеки разговор за „историята“ в днешна България. Казано възможно най-просто: общоприета версия на някаква българска история днес ние просто не притежаваме. В замяна на това пък имаме широко поле за спорове, дрязги и откровени караници, в което авторитети няма и всяка историческа версия е свободна плячка за опонентите и противниците си. В един много интуитивно разбираем аспект на нещата, днес всички ние живеем в някаква версия на „завладяване на дивия Запад“. Българският див Запад, имам пред вид. И то точно дивия Запад на българската история.

И така, нека започнем с онзи базисен факт, онова обобщение, около което бихме имали най-добри шансове за постигане на някакъв вид първоначално съгласие: българската история е нещо, което предизвиква у повечето от нас един вид рефлексна реакция на неудовлетворение, неспокойствие и потребност от доказване на „нещо си“. Тя ни прави неуверени, тя ни прави и агресивни, в случай, че се сблъскаме с различни от собствените си разбирания (което е и най-обичайният случай).

Ако бихте се съгласили с това първоначално допускане, то може би ще имате добрината и любезността да ме последвате във втората необходима крачка по пътя към изясняването на основните положения, които бихме желали да дискутираме в този разговор: изясняването на причината за това, нека го наречем така, „състояние на нервна възбуда“.

А причината според мен е проста и очевидна: разглеждана в сегашния си меродавен вариант, българската история най-често изглежда като колективен провал. Неизбежният махмурлук на всяка пост-тоталитарна общност, принудена да живее с трудно поносимото осъзнаване и приемане на факта, че цялото общество е било буквално водено за носа в продължение на много дълго време, че всички или почти всички „истини“ от последните еди-колко си десетилетия, днес са разкрити, отхвърлени, опровергани, активно или пасивно мразени – този базисен факт, не ще и дума, оцветява (почти) всяко историческо обобщение в силно негативна светлина и прави от постигането на някакъв нов вид исторически консенсус нещо изключително трудно, ако изобщо възможно за постигане.

Именно с това трябва и да започнем. С преосмислянето на това принципно отрицателно, принципно компенсаторно, отношение към собствената си история. С постигането на едно по-спокойно, по-зряло, по-самоуверено отношение към въпроса за това кои сме самите ние. И по какви причини сме такива.

И, дали ще ми повярвате, постигането на това по-зряло отношение към самите себе си, може и да се окаже съвсем не чак толкова свръхтежка задача. Защото, погледнат „обективно“, въпросът за оценката на „българската история“ не е нищо друго освен един специфичен вариант на прастария въпрос за наполовина пълната – или наполовина празна – бутилка. Или, с други думи – тя може да бъде разглеждана и така, но И ТАКА. Основания за спокойствие има достатъчно, както се оказва при срещите с някои външни погледи към историята ни. Може би всичко, от което се нуждаем, е просто малко повече доверие към по-външните, по-безпристрастни, по-малко обременени оценки за българската история.

Нека видим какво казва по този повод един от признатите международни специалисти по най-нова българска история, доктор Щефан Трьобст от университета в Лайпциг:

> *Основана през 1878 като малко мулти-етническо княжество с територия от 64,000 квадратни километра и малцинствено население, наброяващо около една трета от цялото, днес България е значително по-голяма (около 111,000 квадратни километра), независимо от факта, че участва в две световни войни на страната на победените. Като територия тя е почти два пъти по-голяма, а заедно с това етнически почти хомогенна*

страна-член на ЕС. От държавно-национална (etatistische) гледна точка тук следователно става дума за двойна история на успехи, тъй като налице е както двойно увеличение на територията, така и успешно етническо прочистване.[1]

Ха! Оказва се, че било възможно и едно ТАКОВА гледище. Провал няма. Напротив, има напълно очевидни основания за спокойна, принципно положителна оценка. Двукратно увеличение на територията, плюс почти пълна етническа хомогенност[2]. Два на нула, казано на спортен език.

Възниква, естествено, един напълно спонтанен въпрос. Но ако всичко е толкова просто, то защо никой – или почти никой – в днешна България не е склонен да приеме едно такова гледище като меродавно? Защо най-разпространеното гледище си остава онова за колективния провал, за „поредицата от робства“, прекъсвани от кратки периоди на свобода, за неуспешната реализация на „българската национална идея“?

Отговорът едва ли е прост и ясен, но самият аз съм склонен да го търся в посоки, свързани не толкова с фактическите положения от най-новата българска история, колкото с напълно неоправдания максимализъм, с който тя е обременена от ден първи на появата си. От Освобождението. От Сан Стефано.

Какво всъщност представлява „българската национална идея“ в нейния санстефански вариант? Погледнато от моя гледна точка – едно пълно незачитане и игнориране на базисните геополитически реалности, от които след-османска България е част. Това, плюс пълното забравяне на факта, че преди Сан Стефано тя на практика не е съществувала, не и извън (сравнително лудешките) мечти на шепа национал-революционери със силно ограничено влияние върху тогавашното обществено мнение. Вазов не случайно използва израза „пиянството на един народ“, описвайки трескавата, приповдигната и изпълнена с напълно нереалистични очаквания, атмосфера около най-видимия (и най-силно митологизиран) израз на българска национална воля преди Освобожде-

1 Щефан Трьобст: Етнонационалната хомогенизационна политика между депортацията и принудителната асимилация. „Либерален преглед“, http://librev.com/index.php/discussion-europe-publisher/2539-2014-10-23-15-32-25 (положение от 29.1.2015).

2 Дали второто от тези неща е чак такава голяма ценност, пред вид рязко променящите се реалности на една потопена в глобалност, теоретично пост-национална Европа, си остава нещо спорно, но нека поне засега го оставим без дискусия.

нието. Именно пиянство. Едно пиянство, игнориращо с лека и невежа ръка както принципния баланс на сили и интереси в тогавашна „голяма Европа“, така и същия този баланс в местния, локално-балкански контекст. Формулирана в един заострен, полемичен план, българската национална идея не е нищо друго освен някакъв вариант на „България срещу всички“. Е, къде тук са основанията да се чувстваме „измлъгани от историята“, само защото тя ни е измъкнала бързо-бързо от това състояние на пиянство? В това, че ни се иска „нещо си“? В това, че колективният ни рев, от Балканската война насам, се върти най-вече около идеята за това, че сме били „предадени“? Че „мечтата“ – детинска, нереалистична, на инат, напук на всякакъв здрав разум – никога не е била реализирана? Еее, ами докога все едно и също, докога с това неизживяно, неудовлетворено, вечно сърдито детство? Не ни ли е време вече малко да порастваме?

И отново: ако бихте се съгласили да ме последвате дотук, то вече можем да направим и следващата крачка. Един конкретен опит за рационално, лишено от компенсаторни емоции, преосмисляне и предоговаряне на новата българска история. Простото ѝ поставяне в ред, ако щете.

И така: с какво започва новата българска история? С националното ни осъзнаване, естествено. С пораждането на идеята за отделна българска нация (която пък не може да бъде разглеждана извън контекста на съответния общобалкански процес, получил началото си в Гърция, подхванат малко по-късно в Сърбия и Румъния, след което достига и до нашите земи[1]).

И отново: струва ми се изключително важно, при разглеждането на този или други въпроси на новата ни история, да се освобождаваме от напора на отрицателните емоции. Да не се поддаваме на желанието да обясняваме „всичко“ с намесата на „зли сили“, с бързи и сравнително елементарни обобщения от типа на това, че появата на българския национализъм е прост израз на необходимостта от промиване на мозъците на населението, във връзка с ускорената подготовка на (неизбежната?) война с Турция. Няма как подобни неща да ни доведат до някакъв

1 Добри описания на този процес не липсват. Тук бих посочил само книгата на Виктор Рудометоф Национализъм, Глобализация и Православие, в която се представя една мащабна и убедителна интерпретация. (Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Praeger, 2001, pp. 101-131).

по-задълбочен поглед към собственото минало. За това, ако щете, просто им липсва необходимото хладнокръвие.

Много по-плодотворен ми се струва подходът, изхождащ от прилагането „на местна почва“, на вече утвърдени модели на историческо и социологическо обобщение, идещи откъм световната историческа и социална наука. Няма защо за пореден път да откриваме колелото, други са го направили преди нас. За самия мен меродавна в това отношение е теоретическата постановка на Мирослав Хрох, според която пораждането на европейските, и конкретно балкански национализми, протича в три фази (така наречените фази A, B и C), като първата от тях обхваща периода на осмисляне, пораждане и оформяне на националната идея (конкретно – българската културна нация, все още без претенции за политическа независимост, но със силно и отчетливо настояване за разграничаване от доминиращата по онова време балканска култура – гръцката). Втората фаза (B) е фазата на „агитация и пропаганда“, за целите на спечелване на „народните маси“ за идеята за национална независимост. Третата фаза (C) е конкретно-революционната фаза, в която се постига тази независимост.

И така, фаза A. В собственото ми разбиране това е фактическият период на българското Възраждане, което аз съм склонен да ограничавам до рамките на петдесет години (приблизително 1830–1880). Разбира се, с това не се отрича фактическото наличие на предшестващи фигури, основно Паисий, йеросимонах Спиридон и Софроний Врачански, но пък се дава отчетлив израз на факта, че по същество те НЕ СА част от процеса на българско Възраждане, поради простото неприсъствие на творбите им в корпуса на българската култура от онова време[1]. Струва ми се важно да подчертая също, че за мен тази първа фаза е предимно културно обусловена, тоест, че революционно-освободителният аспект от формирането на българската националност е второстепенен и на практика от слабо значение преди самото Освобождение.

Вторият период, втората фаза (B) от развитието на българското национално съзнание е свързан с изключително важния факт на неговото „одържавяване“ и превръщане в държавна идеология, непосредствено след Освобождението. Тук вече има реални основания да се говори за

1 Виж в тази връзка Жанет Сампимон, За ролята на историографията при развитието на българското национално съзнание. „Либерален преглед“, 21.11.2014. (http://librev.com/index.php/prospects-science-publisher/2561-2014-11-21-12-57-00, положение от 29.1.2015).

онова, на което настоява сравнително упорито господин Иван Д. Стоянов в собствената си интерпретация на пораждането и развитието на българския национализъм, тоест разбирането за инструментализацията, на която е подложена българската национална идея в годините непосредствено след Освобождението, с цел подготовка на война[1]. Това е и онази версия на българския национализъм, която в края на краищата се превръща в доминантна, в резултат на което сегашното разбиране на „българскостта“ придобива и толкова силен компенсаторен, манипулативен характер. Поради необходимостта от изключително бърза мобилизация на много големи човешки маси, българският национализъм – както и повечето компенсаторни европейски национализми от това време – придобива един креслив, агресивен характер, с непропорционално превъзнасяне на отделни негови елементи, като „силата на революционния устрем“ и потребността от героични, издигнати на абсолютно нереалистични пиедестали, национални герои. Освен това той се превръща в монополна програма за национално-патриотично образование, с всички сравнително тежки последствия, идещи от това, особено във времена на пост-национална модерност, в които този тип образование и себевъзприятие се оказват на практика пречка пред пълноценната интеграция на България в Европейския съюз (отново лично мнение).

Третата, чисто революционна фаза (C) от развитието на българския национализъм – в собствената ми, сравнително неортодоксална интерпретация – е Балканската война, а не, както винаги досега се е смятало, Априлското въстание. Излагал съм по други места собствените си разбирания и аргументи относно това защо Априлското въстание (и цялата ни предосвобожденска история) не бива да се разглеждат като реално-революционни такива[2], тук не искам да го правя отново. (Не ще и дума, стриктното придържане към методологията и хронологията на Хрох може – и със сигурност трябва – да бъде подложено на далеч по-де-

1 Иван Д. Стоянов, Ролята на „историята“ в българската история, части I и II. „Либерален преглед“, 8.8.2014. (http://librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2453-istorija-rolja-1, положение от 29.1.2015)

2 Виж Златко Енев, Кощунствени мисли от по средата на лятото. „Либерален преглед“, 20.7.2013. (http://librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/2119-2013-07-20-20-56-39).

тайлно и по-професионално преосмисляне отколкото съм в състояние да го направя самият аз[1].)

Бих искал, в края на това тъй кратко изложение, да се върна отново на мисълта за причините, обуславящи нашия национален „исторически махмурлук“. Те са основно две, струва ми се, при това неразривно свързани една с друга. Първата от тях е вече посочената нереалистичност на „българската национална идея“, а втората – пределно реалистичното опровержение, на което тя е подложена в хода на балканската история от двадесети век. Не ще и дума, комбинацията от нереалистични очаквания, последвани от рязко „смъкване обратно в реалността“, има силно травматичен ефект, който и досега не е преодолян в колективното ни себеизживяване. Ето защо е нужно – отново и отново – да изследваме и се учим от опита на други европейски нации, които вече са минали по този път преди нас. Имам пред вид основно следвоенния исторически опит на трите германски държави, ГФР, Австрия и ГДР, от който може да се почерпи изключително полезно знание относно това кои са практически функциониращите начини за справяне с подобен род исторически травми – а също и кои са капаните, които стоят по пътя на обществата и народите, опитващи да се освободят от един такъв тип минало[2].

И в самия край – неизбежното, пък и необходимо, заключение. Провал ли е новата българска история? Или, напротив – несъмнен успех, разглеждана по начина, по който го прави доктор Трьобст? Отговорът, драги сънародници, не може да бъде даден от никой друг, освен от самите нас, от нашата воля за постигане на една европейска нормалност, от нашата готовност да преосмисляме, да се разделяме с компенсаторните клишета на българския национален разказ, вечно разкъсван между крайностите на патриотарското „историческо възпитание“ и тихата

1 Няма обаче да крия надеждата си, че виждам в този вид конспектно излагане на едно напълно ново разбиране за пораждането и хронологията на българското национално съзнание, един вид своеобразно „пътеполагане“ на насоките, в които евентуално би могла да се развие част от българската историография в някакво бъдещо време. Прочее, надявам се да извините очевидната ми суета, особено в случай, че тя се окаже неоправдана.

2 Виж в тази връзка Златко Енев, Преработването на миналото – България, 2013. „Либерален преглед“, 9.6.2013. (http://librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/2081-2013), както и За ползите и вредите от „историята“ – части 1, 2 и 3. „Либерален преглед“, 16.9.2013. (http://librev.com/index.php/prospects-science-publisher/2171-nutzen-und-nachteil-1).

нега на реалността извън него. С други думи – от способността ни за реалистично, непреднамерено, необременено мислене.

Можем ли да я открием, най-после, тази способност? Можем ли или не можем? Как мислите самите вие?

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (9)

- 01-02-2015|**Борис Танушев**

И защо авторът, в търсенето на обективност, не е включил в анализа си създаването на Българската Екзархия още преди „Сан Стефанска“ България? Към екзархията са преминавали и то доброволно само общини, в които преобладаващото население се е самоопределяло за българско. В резултат, на което, почти всички земи населени с етнически българи са били обхванати, или територия три пъти по-голяма от днешна България.

- 01-02-2015|**Златко**

Защото, специално в Македония, „етническият избор“ се оказва доста несигурна и изврътлива работа, особено след 1890-те години, както може да се види от ето този тук текст:

От селяни към граждани, от селото към нацията

Или, с други думи, защото самият аз не се доверявам на класическата българска историография, която традиционно ми представя една картина на „българско присъствие“ на Балканите, която историографиите на съседните народи не потвърждават. Или, ако искате един друг израз на същото: **защото ми е писнало да ме водят за носа**. Защото ми е омръзнало да ме правят на балама, като ми разправят някакви героични приказки за „българското“, които не се потвърждават от никаква действителност, на която някога съм бил свидетел. Просто защото не им вярвам.

- 01-02-2015|**Златко**

Дребен пример: всеизвестната статия на Петко Славейков „Македонският въпрос“, за която, кой знае защо, доскоро никой у нас не знаеше нищо. Или почти нищо...

Най-после македонският въпрос излезе наяве и ся показа в печатът. Ний казваме н а ѝ — п о с л е, защото този въпрос не е нова работа. Ний сме го зачували още от преди десетина години от някои из Македония. Из най-напред зехме думите на тези млади патриоти като за шега и за подплаха в горещината на нашите не толкоз сериозни препирания. Така и мислехме ний до преди една-две години, когато нови разговори с някои македонци ни показаха, че работата не е само голи думи, но мисъл, която мнозина искат да прекарат в животът. И жално, и тежко ни беше да слушаме таквизи думи, но ний не ся решихме да говорим за тях през печатът, защото ни ся виждаше работа доста деликатна и особено за в обстоятелствата, които прекарвахме. Днес този въпрос излезе вече на пазар благодарение на неосмотреливостта на едного от събратията ни и ний сме вече принудени, щем не щем, да са обадим.

Ний пак не щяхме да говорим никога за този въпрос, ако беше състоял само в отделението на учебните книги, защото ний не видим вреда в това, дето някои желаят да ся учат децата на бащиното си наречие; напротив, ний видим в това един знак на свестяване. Първоначалното преподавание само тогаз бива плодотворно, когато става на язик, който разбират децата. Всичката вина тука, че не ся избира един такъв път, който да докара не разделения в наречията, но съединение, съгласие. Колкото е криво да ся учат македончетата по наречието на горните българи, толкоз е криво и това, дето да ся дроби езикът в училищата на всякакви наречия и всякой да следва своето без най-малко внимание към другите. В такъв

случай всяко наречие тряба да има своя книжевност и никоя да не достигне онова състояние, което тряба да има като книжевност на цял народ. Разлика в наречията има у всичките европейски народи и даже много по-голяма, отколкото у нас; но ни един от тези народи не е помислял да раздроби учебния си язик на множество наречия и литератури. Те са избрали един среден път и са приели само един учебен язик, който е вече по-напреднал в тях. Това трябаше да направим и ний. От всичките наречия трябаше да изберем едно средне, което да бъде понятно по всичките области, и на него да учим децата си. Това ще бъде и право, и разумно, и полезно, защото ще опази единството на наший народ.

Втората страница от вестника

Само последнето обстоятелство е доста да ни предпази от всяко раздробение на нашата бедна книжнина и да ви повдигне срещу онези, които искат таквози разделение. Но когато в раздробението влазят и други цели, цели за разкъсвание на неустроеният още наш народ, тогаз всякой има длъжност да ся противи на таквози зло. Таквази цел ся вижда да имат някои от македонските наши братия и тази цел крият те под булото на язика и на неговите наречия; за това си позволяваме и ний да кажем нещо за македонский въпрос.

Много пътя сме чували от македонистите, че те не били българе, но македонци, потомци на древните македонци, и всякога сме чакали някакви доказателства на това, без да ги дочакаме. Македонистите никога не са ни показвали основанията на таквозито си мнение. Те упорствуват в своето македонско произхождение, което никак не могат да прокарат, додето тряба. Ний сме прочитали в историята, че в Македония е живял един малък народ — македонци; но в нея никъде не сме намерили ни що са били тези македонци, ни от какво племе са произхождали, а малкото някои македонски думи, спазени у някои гръцки списатели, съвсем отричат таквизито предположения. Освен това подир завоеванието на Македония от римляните вече ни помен няма от тези македонци. Ний срещаме по техните места всякакви други народи, само тях, македонците, не виждаме. Що са станали и в кой народ са ся слели, ний не знаем, защото историята не ни го казва; Ний можем да предполагаме всичко с еднаква вероятност: можем да казваме, че македонците продължават своето съществование и до днес; можем да кажем и че са ся изгубили отдавна. И едното, и другото ще бъде еднакво лъжовно, защото не ся опира на достоверни свидетелства. Ний можем да приемем и онова мнение, че уж старите македонци били българе, т.

е. славени. Но всякак потеклото на македонистите от старите македонци е от най-съмнителните неща. Тяхното мнение днес не може да ся опира освен на мястото, дето живеят, а то е от най-шатките опирания. Като са живели старите македонци на тези същите места, защо и днешните жители да не са от македонска кръв? Т е с а ц е л и м а к е д о н ц и, заключават македонистите и ся успокояват на своето голямо откритие.

Ако беше Македония изключена от историческите променения, таквози заключение можеше негли да има някаква вероятност. Но ний знаем, че тази страна е подпадала на големи променения откъм населението. Подир много разбърквания на нейното население с нови преселници, дошли са най-сетне българите, прострели властта си надалеч и направили царство в Охрид, в отечеството на някои от върлите македонисти. Те живели в тези места дълго време и слели в себе си всичкото население. Кой ще ни каже сега каква кръв тече в жилите на македонистите? Кой ще ни каже, че те не са от българска кръв, но от кръвта на старите македонци? Прочее и на това не могат да се опрат македонистите, без да ся покажат смешни и плитки.

Чували сме и друго основание. Някои македонисти ся делят от българите по друга причина, по тази: че те са чисти славене, а българите са татаре и не знам що. Ако земем пред очи онова, което ся каза по-горе за историческите променения в Македония, нам не ще бъде мъчно да покажем всичката неоснователност и на последнето основание. Когато българите слели в себе си или, по-добре, когато славените слели в себе си българите не само в Македония, но и в другите области на Балканский полуостров, то не зная защо македонската смес да бъде друг род, а тракийската и българийската от друг. Таквизи основания могат да дават само глупавите деца, които не знаят еще що ще каже историческо свидетелство.

За да придадат сила на своето произволно основание, македонистите посочват разликата на наречията македонско и горнебългарско, от които първото било по-близо до славенский язик, а второто било размесено с татаризми и пр. Нам не ни ся искаше да вярваме в сериозността на подобни посочвания, каквото не ся вярва и на читателя, но принудени бяхме да повярваме, когато видяхме с каква упорност са защищаваше от македонистите. Нашите думи, че различието на наречието нищо не показва, че то е следствие на исторически обстоятелства, а не на различно произхождение — тези думи нищо не помагаха. Македонистите пак упорствуваха на своето.

Въобще мненията на македонистите нямат ни зрелост, ни еднаквост. Един говори още едно, друг говори друго, което му ся види по-добро. Желателно е да ся види тяхното учение наредено в обща форма, за да може да ся оцени напълно неговата основателност и неговите последствия. Додето дочакаме това, ний ще си позволим да изкажем тука няколко от сетнините, които ще излязат за наший народ и за македонистите от разделението.

Каквото всичките българе, македонските наши братия са дотолкози прости и слаби, щото разделението не може да не разбърка умовете и да породи противници. По-голямата част от населението всякога ще мисли и тряба да мисли не като някои от върлите представители на изказаните мнения за македонците. Следователно ще ся появят партии с противоположни интереси, ще излазят раздори и вътрешна слабост, а от тях — натискания отвън и късания. Заняти във вътрешните разправи какви са и какви не са, нашите българе в Македония не ще могат да ся запазят от външните посегнувания и от неприятелските притезания на гърци откъм юг и на сърби — откъм север.

Тогава? Тогава, като не сме Българи, нищо.

Ако има днес Български народ, ако той се е прочул и е спечелил едно място между другите народи в Турско, той го е достигнал само чрез това, дето се е съединил в едно и е показал значителност по число, чрез това пакъ и ще се закрепи, чрезъ него и ще подобри състоянието си, чрез него ще се запази и от външни посегателства. Доброто положение днес се спечелва повечето с съединение в едно цяло, а не с разделение на части слаби и незначителни. Когато настанат други времена и настане равноправството на всичкы народи малки и велики, тогаз делението може да бъде оправдано. Към такива форми на общежитието и на политическия живот върви человечеството, но е още много далеч. Свободата на всякой гражданин, на всяка община и на всяка област, и правото да се уреждат сами, това е една от главныте цели на человеческото напредване. Към самостостотелност, а не към подчинение отива отива человечеството; но там е работата, че тая самостоятелност ще се добие само чрез съединение в едно цяло, в едно тяло. Днес всичкыте народи припознават тези нужди за единство и бързат да се стегнат; само ние ли ще вървим наопаки? Другаде се съединяват елементи, които са били целы векове разделени, като Прусци и Баварци; Пиемонтци и Неаполитанци; а ние искаме сега да се делим, да се делим

ние, които сме от еднороден елемент и сме били до сега съединени. Не е ли разумно и достопохвално?

Ние сме уверени, че желанията на македонистите трябва да имат и други основания и че тука са смеся и малкото неравенство между горни и македонски Българи по число и по напреднувание. Македонистите може да мислят, че в народните работи всякога ще боравят горните Българи, като по-многочисленны и по-събудени, и че Македонците ще останат на второ място. Това значат думите на Македонистите: Отървахме се от гърци под други ли да паднем? Едно просто обстоятелство, това, дето горните Българи до сега пишат на свое наречие без най-малко внимание към Македонското, то се зема от Македонците като знак за превъзходства на горните българи и за стремление да заповядат. Но работата е далеч от таквози значение, ние пишем на нашето наречие, защото него знаем, а не от незачитане на македонското. Когато се усили между нас изучението на езика и се познае нуждата за общ книжовен език, ние с най-голямо благодарение ще пишем на македонско наречие, ако се види това за добро и полезно, или ще заемем от него онова което е необходимо за допълнение.

Колкото до страхуването от числото на горните Българи и от тяхното по-ранно пробуждане, за това не е прилично и да се поменува, каквото не трябва да се гледа и това между децата на един баща. Че някои братя са свестили час напред, от това не следва, че те трябва да бъдат по-горни.

Нашето заключение е, че няма причини да се делим и не трябва да се делим, ако обичаме народа си и неговото добро.

Статия на Петко Рачов Славейков във вестник „Македония“, издаван в Цариград, година V, бр. 3 от 18. I. 1871 г. Цитирано по Събрани съчинения, т. 7. Публицистика, С: Български писател, 1981 г., стр. 21 – 24. Разредката е като в оригинала.

Източник: Уикипедия

- 02-02-2015|**gambit**

Че коя историография признава каквото и да било и на когото и да било? Единствено румънските историци говорят за Втората българска държава като влашко-българска.. Митът за трите морета е в резултат на 22 години управление (при Симеон и Иван Асен II), но по-основателни ли са сръбските претенции за целите западни Балкани лежащи върху славата на Душановото царство, което издрапва едва 25 години?! А гръц-

ката историография, която припознава модерната гръцка държава едновременно за наследник на Византия от една страна, а от друга на елинските полиси и Македония?!

Не че ви препитвам като на изпит, но какво въобще сте чели за българска история от български историци, че толкова да сте мнителен по отношение на това какво е написано? Божо Димитров?!

- 02-02-2015|**Златко**

Как точно се развива европейската историография след Втората световна война – и кои нейни версии ние самите бихме могли (респ. **би трябвало**) да изберем, може да се види в ето това есе:

Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа

Що се отнася до българските източници, които самият аз следя и познавам донякъде, то те могат да се намерят в есетата, които цитирам тук в текста...

(Съжалявам, ако повечето ми отговори звучат като „Чети, то сляпото окàто прави“, но ситуацията на постоянен когнитивен дисонанс между мен и аудиторията тук ме е направила малко скептичен, що се отнася до възможността за реален обмен на информация, поне в краткосрочен план. Факт е, че ние с вас четем и познаваме НАПЪЛНО РАЗЛИЧНИ версии на „историята“, поради принадлежността ни към две все още напълно различни места от онова, което бих нарекъл „концентричните кръгове на европейскостта“. Казвал съм го много пъти: в царството на слепите едноокият е... Какво, всъщност? Пак едноок, само че такъв, който няма с кого да обмени онова, което му подсказва единственото око)...

- 02-02-2015|**Златко**

Нека вземем за пример точно ситуацията с Българската Екзархия – да речем, някъде от 1880-те години нататък. Всичко, което знаят повечето от нас е, че нейните граници (определени чрез гласуване от най-малко две трети от населението на дадена община) са били много по-големи от онези на днешна България. Звучи страхотно, нали? Нас са ни ограбили, нас са ни онеправдали, нас са ни изтласкали от земи, които инак биха ни принадлежали?

Ок, хайде сега да се позамислим малко. Каква точно информация ни дава това възможно най-широко описание на ситуацията, примерно, в смесените общини в Македония? Казва ли ни то нещо за напреженията

между тамошните българи и хората от останалите етноси? Дава ли ни някаква представа за това по какъв начин биха могли да съществуват тези малцинства под едно евентуално българско управление? Има ли за тях някакво бъдеще, има ли живот, има ли шансове за оцеляване? Как мислите самите вие?

(Забележка: подобна информация ИМА, само че не в български исторически източници. Сравнете отново текста на Гунарис, който посочих по-горе. Подобни текстове ще зачестят тук в списанието, но за това е нужно малко повече време).

Онова, което се опитвам да кажа тук е, че още никой български историк (поне от онези, които познавам аз) не е осветлявал базисната липса на възможност за съществуване на каквито и да било малцинства вътре в България, без те да бъдат потискани и подлагани на постоянни опити за асимилация. Казано възможно най-кратко, за тях съществуват две възможности:

Първо – да станат българи.

Второ – да бъдат прогонени или унищожени.

И не е ли напълно очевидно, че единственото състояние, което може да последва от всичко това, е някакво състояние на война, обявена или не, на различните малцинства едни срещу други (както и става в Македония през всичките години преди и около Балканските войни)? След което бих си позволил да ви попитам: в какво точно се състоят аспектите на „българскостта“ от онова или някое друго време, с които самият вие, господин Танушев, бихте се ангажирали да защищавате и отстоявате в някакъв общоевропейски, над-локален контекст?

(Сега, вие може да ми отговорите, че такава е била базисната ситуация навсякъде по Балканите, но пък на това аз ще отговоря, че „е била“ не означава непременно „и трябва да продължава по същия начин“. В края на краищата, за какво тогава се опитваме да станем „европейци“?)

Ето за това става дума в собствените ми опити за нова интерпретация на българската история. В показването на нейната принципна безизходност, ако не би била променена и ако продължава да ни показва все така едно непремислено, натоварено с горчиви послания, минало. Онова, за което настоявам и работя, е способността за нов поглед към стари неща. За преосмисляне и ново предоговаряне на миналото. За освобождаване от усещането за загуба и провал. За отваряне на очите за едно ново бъдеще, по-малко натоварено с етнически и други локални

предразсъдъци. С приемане на факта, че „българско бъдеще“ извън една обединена Европа, с всички нейни откази от стереотипите на миналото, ПРОСТО НЯМА.

Това е от мен. Бих могъл да говоря още много дълго време, но не виждам смисъл. Нещата не стават с удари, нито дори с взривове. Единствено мекият, но постоянен натиск върху мозъчните центрове, в течение на едно, две или повече поколения, е в състояние да промени такива неща.

Или, с други думи, този разговор ще го водим след 40-50 години. Онези от нас, които все още са тук, имам пред вид...

- 02-02-2015|**gambit**

Златко писа:

Що се отнася до българските източници, които самият аз следя и познавам донякъде, то те могат да се намерят в есетата, които цитирам тук в текста...

Кажете, правилно ли съм ви разбрал? Без особени исторически познания за епохата на Възраждането (а и останалите) си позволявате да критикувате българската историография за „тенденциозно поднасяне на историческата истина“. Това ви схващане се е формирало на базата на културологжки, социоложки и литературни анализи на българското минало и на изследващата го историография, които сте чели, но не сте чели трудове на Михаил Арнаудов, Атанас Бурмов, Георги П. Генов, Николай Генчев, Димитър Страшимиров, Васил Златарски? В такъв случай ще се постарая да бъда коректив на дилетантските Ви исторически напори.

- 02-02-2015|**Златко**

Ами вижте, дългият опит от тукашните дискусии ме е научил, че всякакви опити за „продаване на номера“, тоест за демонстрации на компетентност, която човек не притежава, не водят до нищо добро. В такъв смисъл ще се опитам да бъда пределно открит и да не се опитвам да клинча и да се измъквам с половинчати отговори.

Та така, конкретно: от изредените тук автори познавам добре Димитър Страшимиров, на когото съм чел и трите тома (това, между другото, е указано в текстовете, към които ви насочих днес сутринта). На Генчев съм чел само отделни неща, най-вече студията му за външната политика на България преди и около войната, но не и нещата около Възражда-

нето. За самото Възраждане познавам нещата на Румен Даскалов, както и книгите на академик Константин Косев, плюс труда на Христо Гандев (ако се съгласите да причисляваме трудове по Априлското въстание към темата „Възраждане“).

(Всъщност мисля, че познавам всички основни концепции за Възраждането, прокарвани някога в българската историография, доколкото именно това е темата на книгата на Румен Даскалов, както със сигурност знаете и сам. Но дали изложението на Даскалов е достатъчно за реално „познаване“ е действително спорен въпрос).

Сега, стигам до един друг спорен момент, тъй като тук на сайта има публикувани безброй много статии по най-различни аспекти на българската история и историография (опитайте се да въведете ключовата дума „Възраждане“ в полето за търсене, за да се уверите сам). И отново – дали ще се съгласите да ми признаете всичко това като някакъв вид „компетентност“, разбира се, е въпрос на много неизвестни.

За да приключа: нямам АБСОЛЮТНО НИЩО против това да изложите на показ и присмех цялото ми незнание, доколкото това излагане бъде направено с подобаващо знание и даде възможност както на мен, така и на останалите читатели на списанието да попълнят празнините в познанията си.

Ваш ход: слушам ви най-внимателно и с надеждата, че действително ще успеете да изложите едно последователно, различно от моето и компетентно разбиране за българската историография, от което да мога да се поуча.

П.П. Ако ви остане малко време, опитайте все пак да хвърлите едно око на текстовете, към които соча тук по-горе. Инак и двамата ще си останем някак много едностранчиво-неинформирани, струва ми се.

- 02-02-2015|**Златко**

И още една (надявам се, последна) молба, преди да се впуснем в подългия и сигурно по-важен разговор. Бихте ли прочели, моля ви, ето този текст. В него са формулирани доста ясно поне една част от мотивациите, които стоят и зад собствените ми опити за „преосмисляне“ на българската историография, особено в един от нейните най-меродавни варианти: онзи на учебниците по история:

Тиранията на историята

Февруари 2015

Тероризъм и политическа коректност
Автор(и): Димитър Камбуров

Прочетох някъде, че събитията от 7-9 януари в Париж били френският 11.09. Mutatis mutandis, в символен план е точно така. И в двата случая бяха атакувани представителни за съответните страни символи и невинни хора бяха убити като техни агенти. На 11.09.2001 беше атакуван Световния търговски център като инстанция на глобалната американизация на света посредством свободното движение на стоки, капитали и услуги. На 07.01.2015 беше нападната редакцията на карикатурен седмичник, еманация на свободата в изкуството и културата на една светска западна демокрация. Ако все пак СТЦ можеше да бъде набеден като инстанция на американски тип модернизация на света, Шарли Ебдо и купувачите на кошер храни не са тръгнали да покваряват ничия душа: не е налице принуда за абонамент или жидовски заговор срещу халал-дюнерджии.

След 11.09 *Le Monde* излезе със станалото пословично Nous sommes tous Américains. На американците обаче им е по-трудно да произнесат „Je suis *Charlie Hebdo*". Както отбелязва Дейвид Брукс,[1] подобен вестник не би просъществувал в САЩ и минута, най-вече поради безогледния му атеизъм и насаждането на омраза[2] към всичко и всички. Коментаторът завършва с нездраво зрялата забележка, че в едно уредено общество творците от *Шарли Ебдо* имат място на детската маса, редом с останалите пересиасти и юродиви (перифразирам, за да не превеждам *holy fools* със *светите глупци*[3]). Брукс в последна сметка призовава към вслушване в гласа им, с което потвърждава горчивия размисъл на Тим Крайдър-

1 David Brooks „I Am Not Charlie Hebdo", New York Times, JAN. 8, 2015

2 „Hate speech", „слово, подклаждащо омраза" е ключово понятие на съвременната политическа коректност в САЩ, което често става причина за цензура и автоцензура.

3 Дейвид Брукс, Аз не съм Шарли Ебдо, в. Гласове, р 2015-01-11, превод Филип Каменов http://glasove.com/skandalut/46656-az-ne-sym-sharli-ebdo

джан в същия вестник върху девалвацията и безпоследствеността на изкуството и критическата мисъл за обществото и политиката на САЩ.[1]

Спонтанната ни реакция спрямо акта на насилие срещу художници-сатирици, е първо отвращение и после гняв. Да изпозастреляш карикатуристи, чиято работа е да критикуват самозабравили се елити и заблудени маси, е отвратително, но и нелепо, все едно да избиваш деца, защото се плезят или не ги е еня какво пише в Корана. Карикатуристите от списанието, което ясно заявява себе си като JOURNAL IRRESPONSABLE, поради същината на професията им не претендират за монопол над истината; те по-скоро напомнят никой да не си го приписва и да не се взима прекалено на сериозно. Хората, които ни разсмиват чрез криви изображения и слово, са подобни на поетите, които не лъжат, защото не формулират твърдения, а творят светове, както още Филип Сидни беше забелязал. Като деформират формата, те ни призовават да мислим, вместо да (се) разпознаваме. Ако не искат да мислят ислямистите, тяхна воля, но да се преструват, че възприемат толкова буквално Шарли Ебдо, колкото четат Корана, дали не е по-голямо богохулство? Те въобще ми напомнят за изверга от „Фарго“ на братята Коен, който гръмна заложницата си, хлипаща вързана на пода, защото му пречеше да съпреживява терзанията на героиня от тв-сапунка. Представям си как при всеки салют на убийците-буквалисти им се явява Пророка от специалното издание Шариа Ебдо, докато някой молла не снизхожда да им предпише очистително и екзорсизъм чрез разстрел.

И все пак, колкото и да се присъединяваме към шествия на съпричастност и да сме отвратени, както само педофилията и детеубийството отвращават, не пречи да се опитаме да разберем що за симптом е това нападение като излезем от кутията; стига тя да не е тази на Пандора, а ние – бесовете, които изпълзяват от нея.

След 11.09 публикувах няколко текста,[2] чиито диагнози споделям и до днес. Добре направих, че си спестих прогнозите. Защото те се потвърдиха само частично. Междувременно ситуацията стана по-сложна

1 TIM KREIDERJAN, When Art Is Dangerous (or Not), New York Times, 01/10, 2015. http://www.nytimes.com/2015/01/11/opinion/sunday/when-art-is-dangerous-or-not.html? rref=opinion&module=Ribbon&version=context&region=Header&action=click&contentCollection=Opinion&pgtype=article

2 Най-популярен стана първият, „Колосът на глинени крака“ във в. Дневник, http://www.dnevnik.bg/sviat/2001/09/17/112541_kolosut_na_glineni_kraka/

или поне по-объркана, не на последно място и поради онова, което беше извършено от САЩ и Запада след 11.09.[1] Днес, в резултат на тази война Западът се вижда принуден да се съобразява със съществуването на Ислямска държава, която се шири на територията на Ирак и Сирия, а хаосът в региона е обезсърчаващ.

След 11.09 стана популярна мантрата, че светът вече не е същият. Споделях това разбиране. Не толкова заради Запада, който дори когато предприема идиотски войни, ги представя като функция на статуквото. Не, очаквах светът на Исляма да се надигне. След като атаката на 11.09 постигна целта си да инструментализира Запада, предприел измислена война срещу невинна страна с фарсов диктатор, можеше да се очаква компенсаторно радикализиране на Исляма, както вече беше станало след афганската авантюра на Съветите. Логично беше джихадистите да укрепят и подобрят позициите си в ислямските страни. Това стана, само че иронично-парадоксално като следствие от Арабската пролет. Очаквах терористична вълна да залее САЩ, Европа и света. Очаквах хиляди мюсюлмани с празни животи да предприемат, вдъхновени от омраза, завист и жажда за джихадистко щастие, несметно количество самоубийствени атентати в акт на гузно очищение спрямо собствената си модерно-западна изкусеност. Това обаче не стана: количествено тероризмът бележи някакъв ръст, но при намалена (засега) ефективност.

Мерките за сигурност несъмнено не премахват апетита, но ограничават мащаба. А ако си направил творба като 11.09, би било нелепо да разсейваш публиката с дребни скечове по гари. Възможно е обаче джихадисткото религиозно рвение към смъртта а-ла Ал Кайда да е отстъпило на уахабистко въжделение за нов халифат, рожба на което ще да е Ислямска държава.

1 Когато в резултат на 11.09 САЩ избраха да атакуват Ирак, след като се бяха разправили с Афганистан, бях част от групичката, която протестира срещу онази откровено мръсна война. Протестът в София ще да е бил най-малобройният в Европа. Въпреки това тогава все още намирах за смислено да ходя по дискусии, за да предупреждавам за вероятните последствия, както и да споря с люде като Николай Младенов и Светослав Малинов, които разясняваха защо войната срещу Ирак е оправдана и защо следва да я подкрепим, включително и военно. Иронията е, че нашата Нова Европа тогава наистина стори това през главата на Франция и Германия. Ирония е също, че днес Н. Младенов, който обичаше да внушава, че е ченге на МОСАТ, е специален представител на генералния секретар на ООН за Ирак, а Св. Малинов заседава в Европейския парламент.

На времето надценявах чувството за обездоленост и безперспективност у редовия мюсюлманин, за когото успехът налага компромиси с вярата и прилежащия ѝ морал. Медийният мит, че терористите са необразовани изперкали малоумници, не се потвърждава от реалността. Джихадизмът предполага и просвещение, и воля за тип щастие, което притежава духовните измерения на високата себеосъщественост. Простите момчета можеш да излъжеш да отидат да се гръмнат, но големите цели предполагат самопосветеност, която изисква съществен духовен и интелектуален капацитет.

Продължавам обаче да мисля, че онова, което прави Исляма толкова силен спрямо дегероизираното ни християнство и светски декаданс, е несъизмеримостта в отношението към живота и смъртта. Онова, което превръща ислямиста в ходеща бомба, е автентично преживяваното щастие на себеусъвършенстването, саможертвата и възнаграждението ѝ с блажен вечен живот. Колкото и ревниви да са останалите ни богове, отдавна никой от тях не обещава блаженство срещу убийство, пък било то на врагове.

И все пак, не се изисква особено въображение, за да влезем в обувките на мюсюлманин, който вярва, че религията следва да определя всеки елемент от живота му и който преживява ситуацията на глобализация, която му вменява чужди на вярата му роли и компромиси, като мъчителен вътрешен конфликт. Секуларизмът предполага множествен субект, за когото вярата е само аспект, приватно право без публичност. За мюсюлманина такова секуларно зазиждане на вярата в приватното е потруден компромис, отколкото за модерния християнин, юдей, будист или шинтоист, тъй като то вещае загуба на монолитност и самосъвпадане. Ако съм по-осъзнат мюсюлманин, лесно ще разбера, че този компромис ме прави да приличам на модерен глобален човек от западен или далекоизточен тип.

Не става дума толкова за марксистки тип недоволство и завист спрямо западния човек, облагодетелстван от несправедливото световно разпределение на благата. Става дума за един по-хегелиански дефицит, за едно чувство на перманентно разколебавана отвъдна целеположеност, за постоянна греховна изкушеност от западната отсамна безизлазност. Не е случайно, че именно радикалният Ислям има такъв проблем с изкусителността на жените, та ги увива от глава до пети: слаб му е ангелът спрямо живота на другите, спрямо живота извън Корана. Ако съм

неспирно изкушаван от семпла и достъпна удоволственост, заклеймена като грешна суета от религията, която изповядвам, то неизбежно пропадам в цикъл на съгрешаване, култивиране на вини, разкаяния и изкупления. Саможертвата тогава се явява колкото изкупление, толкова и разкъсване на порочния цикъл, от който иначе няма излаз.

За един фундаменталист е видно, че модерният, глобално налаган начин на живот постановява ценностен хоризонт, който е безизлазно отсамен. Но е възможно и по-съвременно разбиране на тази жажда по отвъдно целеполагане. Падането на Берлинската стена преди четвърт век окончателно дискредитира един утопичен хоризонт, една идеологическа алтернатива, която поддържаше илюзията за избор и автентично различие. Краят на унинието пред лицето на края на историята дойде на 11.09.2001, когато беше заявена нова фундаменталистка алтернатива на западната тотална множественост без различие и отвъдност. Не е случайно, че Ислямът е далеч най-бързо разрастващата се религия в света. Ислямисткият проект зае овакантеното място на провалилия се комунизъм. Оттогава стана интересно, в китайския смисъл.

За западния човек индивидуалният живот се е превърнал дотам в абсолют без еквивалент, че страхът от загубата му ни плаши, обезсилва и прави податливи на всякакви компромиси, включително и с достойнството и призванието ни. Ако нещо наистина прави капитализма толкова безалтернативен, то е тази вкопченост в индивидуалното живеене като несъизмеримо благо. Обсебеността ни от неща като здраве, дълголетие и добро живеене, целият този култ към добруване на тялото като условие за душевно здраве и хармонична наслада от живота, няма как да не ни прави уязвими пред лицето на враг, който няма какво да губи, освен веригите си; веригите на живота.[1]

1 На запад липсата на отвъдна целеположеност прави възможно да живеем добре по два начина: като трансцендираме работата (онова, с което се занимаваме) или като трансцендираме нейното възнаграждение и произтичащите от него справяне с изпитанията на живота: сметки, осигуровки, такси, изплащания на кредити, придобивки, покупки, статуси и пр. И в двата случая работата е ключово условие за смислен живот, балансиран между живот за себе си и живот за близките. Ако обаче трудът отчуждава съществуването ни от същността ни (или вярата ни) и по този начин ги обезсмисля, полагането в някаква отвъдност, предполагаща посвещаване и праведност, изглежда спасително. Ако светът ни изглежда несправедлив в безалтернативността си, а нашият Бог изисква посветеност и саможертва, за да се намеси, след като се убеди, че си струва, не е трудно да си представим как се радикализираме. Ако си американски християнин-фундаменталист, все още можеш да храниш супрематистки илюзии. Но ако си надъхан мюсюлманин,

Ислямът продължава да ми се струва по-силен мобилизационно с това презрение към живота. Точно затова очаквах чувството за слабост и унижение на мюсюлманите пред лицето на тяхната военна, икономическа и политическа неконкурентоспособност да бъде компенсирано с индивидуална саможертвена радикалност. Очаквах терористична вълна, която да отрови със страх живота ни и по този начин да обезсмисли нашия начин на живот, погребан в ненаситно консумиране на едно раздуто до безбожие настояще.[1]

Факт е обаче, че дузина години след иракската авантюра светът не изглежда чак толкова различен. Разбира се, лондонските автобуси и мадридското метро, Дубровка и Беслан не могат да бъдат забравени. Ако обаче човек вярва на *List of Islamic terrorist attacks*[2] в Уикипедия, ще забележи няколко тенденции. От една страна, броят на терористичните нападения несъмнено се увеличава: за 4 години имаме 55 атаки, докато за предишните 10 години те са били 40.[3] От друга страна, в предишното десетилетие половината от атаките са в Индия, докато в нашето те са далеч по-разпръснати, като най-много са в Нигерия, Китай и Франция. Без съмнение, атаките изглеждат далеч по-добре организирани и ефективни в предишното десетилетие. През последните четири-пет години те в повечето случаи приличат на индивидуални изблици с по-ниска символна и животопокосяваща ефективност. Действията на Боко Харам в Нигерия биха били изключение, ако техният терористичен характер не граничеше с религиозно-племенна гражданска война, напомняща повече действията на Ислямска държава. Може да се каже, че тенденциите в света на Исляма в резултат на американската война срещу Ирак са в преместването на акцента от тероризъм към война, от скритост към видимост, от незаконност към легитимност.

И тук стигаме до съществено новото, което впрочем беше предвиждано от специалисти по уахабизма в навечерието на Иракската война.

как да повярваш, че си по-силен и по-вещ от враговете си, които контролират живота ти? Единственото, с което разполагаш в повече, е една вяра, която те иска целия, с все живота ти. Като не става да си по-добър в живота, чиито конци дърпа врагът, единственото поприще, където можеш да се докажеш като по-добър, е смъртта.

1 Помним, че поговорката „Страхът изяжда душата“ е арабска; тя беше станала име на филм на Фасбиндер от 70те.

2 http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Islamic_terrorist_attacks

3 Пропускът на взимането на заложници в театъра до метростанция Дубровка от 2002 обаче усъмнява в изчерпателността на списъците.

От една страна, последната косвено доведе до Арабската пролет. От друга, неин пряк ефект е възникването и укрепването на Ислямска държава. Двете всъщност са страни на обща тенденция, при която модерността, технологичната ефективност и социалната мрежовост на Запада бяха функционализирани в името на радикалния Ислям, който излезе на светло и реши да играе политически и военно, да пледира за легитимност, която терористичният му хипостаз не би му предоставил. Войната срещу невидимия терористичен враг наистина „успя“ да го изкара от дупките, но само за да си присвои той актуално териториално и институционално присъствие. Ислямска държава вече официално не се третира като терористичен враг, а като въоръжена милиция в ситуация на гражданска война.

Планът по подпухването на Исляма чрез неговото консумативно и конформистко корумпиране първоначално сякаш беше тръгнал да успява на равнището на масите. По време на Арабската пролет младите изглеждаха доста озападнени, преди да се окажат озаптени от собствените си верски приоритети. От друга страна, процесът на държавно овластяване на радикалния, но усвоил западния макиавелизъм Ислям изглежда необратим.

Администрацията на Обама избра да загърби войната и да действа по-тихо и ефективно, без да дрънка оръжие, но и без да взема военнопленници. Фино организирани покушения с помощта на дрон-атаки и спец-командоси регулярно обезглавяваха ислямската съпротива. Ала по познатата схема на мястото на всяка отрязана глава поникваше нова, по правило по-добра. Така след убийството на първия лидер на Ислямска държава на Ирак и Сирия с името Абу Омар ал-Багдади през 2010 на власт дойде нов лидер, който иронично и показателно носи името Абу Бакр ал-Багдади, но е далеч по-умел и умен, модерен и ефективен във воденето на война, включително и за сърцата и умовете на масите. Едно от първите неща, които той прави, е рекрутирането на бивши баатисти и сподвижници на Саддам, прекарали време по затвори с американски контрол. Печалният пример с Абу Граиб се оказа ключов аргумент за набирането на иракчани.

Иронично, откакто Обама предпочете наказателни операции, неразличими от терористични актове, спрямо една децентрализирана Ал Кайда, започна възмогването на Ислямска държава на Ирак и Сирия. Преди шест месеца тя се обяви за Ислямска държава, за халифат с абсо-

лютни правомощия спрямо всички актуални ислямски държавни образувания. Скриването на Обама доведе до излизането наяве на Абу Бакр и превръщането на Ислямска държава в реално политическо формирование, което не само държи територия с размерите на Пенсилвания и население, надвишаващо с милион това на България, но и разполага с изключителна притегателна и вдъхновяваща сила. Засега хилядите, които напускат Запада, за да се присъединят към Ислямска държава, все още се обучават по тренировъчни лагери за бойци или за терористи. Отречена от повечето ислямски религиозни лидери и в разрив с Ал Кайда, Ислямска държава е онова чудовище, пръкнало се от Войната на Франкенщайн, което действа като хегемон върху ислямското въображение. Впрочем създаването, разширяването и укрепването на Ислямска държава за известно време изглеждаше като алтернативен паралел на Арабската пролет, преди политическите последствия от последната – Арабската зима – да я превърнат в обратна страна на същия медал.[1] Ал Кайда изглежда обезглавена и обезкръвена, но Ислямска държава стои все по-убедително и отвратително на световната карта с уахабисткия си пуризъм, отърсен от свян и изкушеност от Запада.[2] Бойците от Ислямска държава, които са угрижващо подготвени технологично, все повече приличат на хора от друга планета. В Ислямска държава не само алкохолът, но и тютюнопушенето е забранено; за сметка на това са възстановени институцията на робството и средновековното войнско право над

1 И така, какво имаме в резултат на налудната война на Буш срещу Ирак? От една страна получихме данайския подарък на Арабската пролет. В началото на десетилетието млади араби излязоха на улицата да искат политическа и икономическа промяна, която да разчисти корумпираните режими, крепени впрочем от запада като по-удобни поради предвидимостта им. Плодовете от износа на революция и този път се оказаха горчиви. Протест, последван от военен преврат – това се превърна в господстваща схема. Ислямското братство в Египет изгуби контрола, но на власт идва кривото огледалото на ISIS – генерал Sisi, открито вдъхновен от турския модел на секуларно икономически и ислямско политически управление. В Йемен протестите довеждат до това вицепрезидента ал-Хади да заеме мястото на сваления президент Салех, който обаче продължава да дърпа конците на държавата. В Либия и Тунис революцията също изяде децата си. Или в резултат на избори ислямистите печелят, или в резултат на преврати военните печелят.

2 Наистина Западът успява засега да настройва едни срещу други основните играчи и в някакъв смисъл да държи терористичната активност извън собствената си територия, където милиции и терористи са оставени да вилнеят и да избиват хиляди невинни хора.

телата на жените. Дали на същата територия при все още жив Саддам би имало нещо такова?

Вече бях решил, че успехът на Ислямска държава (една от конспиративните теории за която е, че е американска направа) обяснява спада на терористична активност и ефективност, когато беше разстрелян екипът на Шарли Ебдо. Впрочем не е изключено покушението да е опит за отнемане на инициативата от страна на Ал Кайда в опит за изравняване на резултата срещу Ислямска държава. А и нападението носи типичната за Ал Кайда символическа красноречивост. Карикатуристите от Шарли Ебдо могат да се видят като западна реплика на Ирак отпреди 12 години. Подобно на Ирак в арабския свят, и Шарли Ебдо изглеждаше недолюбван и лесен за жертване. Идентификацията с него сякаш можеше да бъде само условна и едра, по-скоро с онова, което символизира, отколкото с онова, което е. Символ на секуларизма, на свободата на словото и на автономността на изкуството в една съвременна западна демокрация, *Шарли Ебдо* е сякаш лишен от принадлежност. Предполагам, че е бил избран именно заради неговата екстремност, заради нихилистичния му анархизъм, заради една негативност, осъждаща го на извънпоставеност. Идентифицирането с жертвите и във Франция, и по света не мина без масово разграничаване от философията и практиката, която Шарли Ебдо въплъщава. Дори подкрепата за убитите минаваше през редукцията им до деца и юродиви, шутове и паресиасти. Кампанията „Je suis Charlie“ стана толкова успешна, тъй като предполагаше само моментна ролева жестовост без екзистенциални обвързвания, защото е по-скоро алегория, отколкото метафора. Шарли Ебдо въплъщава едно донякъде вече ритуализирано френско бунтуване срещу всяка власт и ред ведно с носталгичен сантимент към анахронизма на френската популярна култура.[1] Черна овца на западното стадо, Шарли Ебдо ще да е бил избран като удобен за жертвен козел, точно както подкрепата за Ирак преди 12 години в света на Исляма, която носеше белезите на трудно скриваща облекчението показност, потвърждаваше точния американски избор на изкупителна жертва. В избора на цел личи хладната калкулация, че заради Шарли Ебдо на Исляма няма да му се случи нищо чак толкова лошо, че либералното съзнание малодушно ще потърси вина у себе си.

1 *French Humor, Turned Into Tragedy The Attack on Charlie Hebdo and the Tradition of Parisian Wit* By ANDREW HUSSEYJAN. 7, 2015.

Но атаката срещу Шарли Ебдо е нещо много повече от атака срещу републиката, както я определи френския президент, много повече от нападение срещу демокрацията, светскостта, свободата на словото, плурализма, срещу свободата въобще във всичките ѝ измерения. Това беше атака срещу фигуративността; иначе казано беше покушение срещу интерпретативния характер на мисленето в полето на човешките отношения. Което ще рече, че става дума за терористичен акт срещу човешкото, срещу същността на човека като мислещо същество да прави разлика между знак и предмет, между „буквалност“ и образност. Всяка цивилизация, включително и ислямската, се крепи върху тази култивирана човешка способност да се прави разлика между истина и мнение, между вярно и невярно, което екранира и откроява вярното. Вярното възниква във фокуса, в който се засичат лъчите на търсещите го и въобразяващите го допускания. Ако не беше така, Ислямът нямаше да има толкова дълга и мощна традиция на тълкуване и разбиране на Корана, колкото и да е общо място изискването за буквалния му прочит. Една цивилизация трябва много да се напъне, за не успее да разбере, че една карикатура на Мохамед не е негово изображение, точно както и иконата е далеч от претенцията да изобразява простата безо̀бразност на божественото. Тъй че тук не ставаше дума за атака просто срещу една европейска секуларна модерност, а и срещу това какво е да си човек сред другите, сред хората, сред всички хора. Самоубийствеността на терористите в този смисъл носеше радикалния самоубийствен смисъл на имплозия на човешкото в буквалността като смърт, в буквалността на смъртта; на самоубийствено завличане в смъртта на цялото човечество.

Но да се вгледаме в поведението на парижките убийци. За разлика от високата минималистична естетика на терористите от 11.09, които не зацапваха сублимността на творбата си с думи и публични изяви, нещастниците от миналата седмица се опитваха и да говорят. Действията им съвместяваха три лица с различен пропаганден потенциал.

От една страна, те показаха известна обученост и ефективност, целенасоченост и избирателност, които следваше да откънтят като предупреждение и заплаха. От друга, те търсеха публичност, копнееха да станат вдъхновяващ пример за своите съверници, като настояваха, че не са убийци, а отмъстителни войни на Пророка, че не убиват жени, деца и невинни. Така парижките терористични действия пледираха, че са разплата и за религиозна обида, и за агресията срещу Ислямската държа-

ва, докато въплъщават образцово мюсюлманско поведение, безпощадно към „враговете“ и милостиво към „невинните“ (стига да не са полицаи и евреи).

Ала зад войнското и пропагандното лице се подаваше и едно трето – индоктринирано, но по човешки грешно лице на суетата. Терористите показаха липса на последователност и чистота. Те застреляха жени и невинни, черни и мюсюлмани. Уж решени да умрат, братята Куачи все пак избягаха от местопрестъплението, вероятно за да си спечелят време и пооправят имиджа си, като ту вземаха, ту освобождаваха заложници. Уж координирани в действията си, разпоредени, както се изисква, от овластен авторитет, който да ги изпрати на джихад, братята и Кулибали не спираха да правят грешки и да изпадат в противоречия. Чии посланици бяха те в последна сметка: на Ал Кайда или на Ислямска държава, две организации, чието съперничество ги поставя на ръба на войната? Този терористичен акт, както и другите напоследък, излъчват амбицията и суетата на идеологически аджамии. Изтъкнатият мотив – отплата за офанзивата срещу Ислямска държава – стоеше кухо и зазубрено. И точно със суетата на личната саможертва, а не с образцовостта, с волята, а не с реализацията е опасен на този пример. Уж опрян на рационални аргументи и въплъщаващ някакъв кодекс на честта, той бе затънал в непоследователност и хаос, които го представят като отчаяно човешки по един всекидневен, медийно изкушен начин. Тези нещастници могат да станат пример именно като отрепки – онова, което направиха, изглежда изкусително лесно. За разлика от бойците от Ислямска държава, тези слаби актьори драпаха за другост, без да ни убедят. Силата на гнева ни е съответна на недоверието в автентичността на мотивите им. Тези момчета с приличния им френски и съвети да не плащаме данъци звучаха твърде свойски, за да се вържем на трисричния им терористичен фундаментализъм.

Бездарността на изпълнението обаче не премахва същината на проблема. Ако ислямистите настояват да ги приемаме за Други, дали не си струва да проиграем евристично този вариант и да видим дали тук не се крие разковниче за справяне с нашите либерално-хуманистични недопосмявания, с нашата прищипана съвест, с плахата неувереност в моралното ни право за справяне.

Ако се съгласим да възприемаме терористите като радикално други, ще трябва да се откажем от аргумента, според който никаква обида не

заслужава смъртна разплата. Разстрелът на Тео ван Гог и сега на художниците от Шарли Ебдо е най-високата оценка, най-положителната рецензия, която изкуството им може да получи. Не можем да виним някой, който се прави на друг, че няма чувство за художествена условност и подобно на изперкалия Дон Кихот, който се втурва да коли марионетките на маври, е взел за чиста монета нечие изкуство. Известно ни е, че за разни традиционни култури ценностната йерархия е различна. За мускетарския, сицилианския, албанския и ислямския кодекс накърнената чест се изкупва с кръв.

Ние, европейците, се самооблащаваме, че сме способни на емпатия към различието и другостта. По правило това означава да припознаваме всяка другост само като екзотична аура, но не и като алтернативна йерархия на ценностите. Вярата ни в наличието на универсални ценности произхожда от абсолюта на човешкия живот. За един ислямски фундаменталист обаче човешкият живот няма приоритет, нито пък правото на свободен избор е човешки прерогатив.[1]

Ние сме склонни да признаваме мюсюлманите за различни само доколкото са ориенталски същите. Искаме да уважават ценността на живота,[2] гневи ни неуважението към културата, свободата, всепозволеността и изкуството на образите, но сме наясно, че това неуважение е облечено в религиозно оправдание. Не можем да се сърдим на една религия, че няма, прави се, че няма или отказва да има чувство за хумор.[3] Ние знаем за терапевтичната сила на хумора и иронията, за способността да изтласкваме през тях, за силата на пародията да обръща горницата и долницата, да освобождава и да ни изкарва от прангите

1 Впрочем и ние не можем да настояваме на абсолютната ценност на индивидуалния човешки живот, след като работим с понятия като „колатерални загуби“.

2 На нашия предимно, тъй като не спираме да ги приканваме да се примирят с факта, че техният живот струва по-малко, както показват всички списъци на човешки загуби във всички войни, които сме водили в региона.

3 И нашата е имала проблеми с хумора, както ни беше показал Умберто Еко в *Името на розата,* чийто герой Хорхе от Бургос настояваше, че Христос никога не се е смял и имаше воля да унищожи частта върху комедията от Аристотеловата Поетика. Но и теоретично нещата не са прости. В есето си „Ниските мъже не заслужават да живеят“ Станли Фиш беше показал, че няма никакви граматически и логически средства, чрез които да може да се докаже дали едно изказване е иронично, или не; съответно пародийно, или не. Терористите може и да не са чели Фиш, но са наясно, че подигравката може да мине – или да се вземе – за обида и светотатство. Quod erat demonstrandum, на тях толкова и им трябва.

на всекидневието, рутината и непоклатимия обществен, политически и икономически ред. Но всичко това са идеали, които не можем да изискваме от радикалния Ислям. Самото обвинение във фанатизъм и нетолерантност е по същество нетолерантно спрямо нежеланието на Исляма да признава релативизма и множествената ролева идентичност, която му натрапваме.

Дали не е обаче време да се съгласим, в съответствие със собствената си пост-колониална критика, да приемем радикалния ислямски свят като Друг. Ако припознаем оня свят, без да го приобщаваме и опитомяваме под рубриките на изостаналостта и фанатизма, може би ще успеем да упражним уважение.

Респектът спрямо другостта на другия предполага да го третираме спрямо собствената му ценностна йерархия и етически приоритети. Оня, който се гордее, че не цени отсамния живот, освен като подготовка за мъченическа смърт, която ще му спечели блаженство отвъд, моли буквално за евтаназия и иска да му съдействаме във волята му да умре добре. Самоубийствеността е иманентна съставка на ислямския джихад.[1] Ислямистът е дотам прицелен в живота на другия не на последно място и за да си спечели войнска смърт на място, а не присъда и затвор според нашите закони. По тази логика ръстът на терористични атаки би намалял съществено, ако, вместо да бъдат убивани на място, терористите бяха обезвреждани другояче. Отнемането на героичната аура на войнската смърт би било съществено наказание.

Но логика на същинското уважение към другостта на Другия предполага да им се предостави прерогатива на смъртта без никакво церемонене. Всички сме гледали филми, в които престъпникът се гаври с героя задето последният трябва да изпълни закона и да го залови, вместо да се разправи с него. Една по-буквално взета пост-колониална критика

1 The Messenger of Allah was asked about the best jihad. He said: „The best jihad is the one in which your horse is slain and your blood is spilled.“ (also cited by Ibn Nuhaas and narrated by Ibn Habbaan). The Muslim Brotherhood emphasized physical struggle and martyrdom in its credo: „God is our objective; the Quran is our constitution; the Prophet is our leader; struggle (jihad) is our way; and death for the sake of God is the highest of our aspirations.“ Ibn Taymiyya also paid careful and lengthy attention to the questions of martyrdom and the benefits of jihad: ‚It is in jihad that one can live and die in ultimate happiness, both in this world and in the Hereafter. Abandoning it means losing entirely or partially both kinds of happiness.` в Jihad, Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Jihad#cite_ref-memri-OBL_75-0

обаче може да ни насърчи към такова щедро признаване на другия за сметка на собствения ни либерален етичен кодекс. Уважението ни към културната другост на другия би следвало да намира милосърден израз в бързото му и безкомпромисно снабдяване с отвъден смисъл.[1]

Всичко това звучи абсурдно цинично, иструментализира ни, кара ни да губим себе си, да се поддаваме на манипулация. Но вместо това да очакваме ислямисти да пишат критически статии срещу Шарли Ебдо, може би е време за признание. Ако те ни убиват в знак на уважение към силата на нашето изкуство, търговия, военна сила, държавническа мощ, няма причини да им се сърдим и да правим войни, от които страдат главно мирни и невинни хора. Висша форма на уважение към другостта на Другия е третирането му според собствения му закон, който, както знаем, е закон на свещена лична борба[2] с неверниците и на най-буквална смърт.

От тази перспектива следва да видим Ислямска държава като уахабитски проект по възстановяването и укрепването на халифата преди впрягането му като колективен субект в една борба, един джихад, който ще има всички характеристики на държавен тероризъм. Тази държава, която толерира робството и сексуалното инструментализиране на жените – трябва да помним това – е пряк резултат от иракската война на Буш. Ако сме произвели такова чудовище в региона, имаме дълг да си разчистим чудовищата, преди да оставим оня свят на мѝра.

Въпросът е дали имаме технологичните средства, за да превърнем контра-тероризма в прецизна машина за респект към пределния Друг? Как да избегнем колатералните жертви? Във всеки случай една актуална военна доктрина би следвало да бъде преди всичко контра-терористична система за засичане, идентифициране и признание на Радикалния Друг. Но трябва да е ясно: военната доктрина, на която следва да стъпят отношенията ни с Ислямска държава, следва да бъде тази на пределно уважение към нейната другост. Което ще рече милост и съпричастност към волята ѝ за себепостигане отвъд.

1 От тази перспектива тихата контра-терористична програма на Обама, която пренебрегва всякакви закони на войната, може да се види като адекватен подстъп към ефективна военна доктрина.

2 В този смисъл е по-правилно да мислим Джихад като дълг на лична борба, а не като собствено война.

Това също така означава да не позволяваме на Ислямска държава да си изпише война. Пределната ѝ претенция спрямо останалите ислямски страни, призовани да признаят нейното върховенство на халифат, доказва психотичната мегаломания на експеримент с катастрофални претенции. Ислямска държава е имплозивна, автентично фундаменталистка структура,[1] чието унищожение предполага напрягане на всички идеологически, пропагандни и технологични средства, които да спестят война на света и на региона. Тя е Черна дупка, която ние произведохме чрез технологията на войната. Сега следва да я разглобим чрез контратерористичния респект на една политическата коректност, която признава волята ѝ за буквален живот отвъд. Ислямът чрез радикалните си терористични версии се опитва да снеме ендемичната си шизоидна разцепеност между Големия и Малкия Джихад. Следва да признаем волята му за цялост, единство и самосъвпадане.

А как ще се справим със собствената си светска либерална съвест? Чрез съзнанието, че най-после политическата ни коректност е намерила смислено приложение, а пост-колониалните ни вини са изкупени.

Димитър Камбуров преподава литературна теория в СУ и пише за в. „Култура“ и други медии. Автор е на книгите „Явори и Клони“ и „Българска лирическа класика“. Понастоящем е лектор в Trinity College, Дъблин.

1 За разлика от невзрачните художествени опити на аджамиите от Париж и другаде.

Коментари (5)

- 01-02-2015|**Златко**

Много добре написан и аргументиран текст, в началото дори си мислех, че нямам какво да добавя или възразя. Но към края ми се появиха някои (надявам се, преодолими, съмнения). Имам пред вид две неща (или едно, с две подлежащи страни):

Първо (това съм го подчертавал многократно в дискусиите тук из форума), самият аз изпитвам някакво смътно безпокойство при всеки опит за прекомерна идентификация на нашего брата (имам пред вид съвременния българин/българка) с ядрото на европейския Запад. За самия мен, независимо от това колко автономно и уверено авторът на подобни твърдения би могъл да ги обоснове и подплати с аргументация, те си остават един вид компенсационно изкривяване на реалността. Нито ние сме станали чак такава подразбираща се част от европейския (или американски) Запад, нито пък самият той е демонстрирал и найслаби наченки на приемане (или дори отбелязване) на някаква подобна тенденция. Ерго: здравомислещото и подобаващо поведение за всеки български интелектуалец/интелектуалка от наше време според мен е да знае точно кой/коя е той или тя – откъде идва, към коя част от Европа принадлежи, а съответно и как му/й подобава да съди за нещата от тоя свят, особено когато става дума за нещо толкова определящо за времето ни, каквото е все по-изострящият се конфликт между двете водещи в момента абстракции, Изток и Запад.

Второ: необходимо е, струва ми се, да подлагаме съжденията си на двойна и тройна проверка ИМЕННО от гледна точка на тези (в повечето случаи несъзнателни) компенсационни импулси, които много лесно могат да ни доведат до красиво звучащи, но принципно-алогични твърдения, силно напомнящи силогизмите на диалектическия материализъм, който – поне във формата, в която го познавам аз – беше великолепен пример за едно (дали не източно в същината си?) изкривяване на простичкия здрав човешки разум (едно нещо НЕ МОЖЕ да бъде едновременно самото себе си и собствената си противоположност, каквото и да ни учат правилата на „диалектиката“).

За да не се губя из празни абстракции, ще посоча веднага изреченията от този текст, които ме карат да изпитвам подозрително усещане за логическо и морално неудобство

> *Респектът спрямо другостта на другия предполага да го третираме спрямо собствената му ценностна йерархия и етически приоритети.*

Упс! С лъжеца – по лъжецовски, с убиеца – по убиецовски, и така нататък? Или, с други думи: **Зъб за зъб, око за око?** Дали не се връщаме прекалено много назад към правилата на Стария завет, които – известно е – не се различават ЧАК толкова много от онези на исляма и Корана? Как и по какъв начин тогава ще успеем да покажем и убедим когото и да било, че „ние“ (каквото и да означава това „ние“ в неговия български вариант) сме по-цивилизованата, по-високо-развитата, по-моралната страна в този конфликт?

Или, ето тук – отново пример за някакъв много спорен силогизъм, чиято логика удивително ми напомня онази на другаря Феликс Едмундович Дзрежинский и неговото „проверката е висша форма на доверие“:

> *Висша форма на уважение към другостта на Другия е третирането му според собствения му закон, който, както знаем, е закон на свещена лична борба с неверниците и на най-буквална смърт.*

Тоест, висшата форма на уважение е, „да грабваме сопите – и на смъртен бой!“ Хммм, защо ли у самия мен се появява едно такова насмешливо гласче отвътре, което се хили и припява „Пази боже, сляпо да прогледа!“

Защо ли, всъщност?

Както вече писах и на самия господин Камбуров: много добър текст. Добър и заради това, че ни кара здравичко да се замислим върху основанията на (все още) пределно тъничката ни „европейскост“...

Умната, уважаеми другари европейци и европейки!

- 01-02-2015|**Златко**

Подигравателното гласче отвътре, държа да подчертая, НЕ СЪМ самият аз. Понякога то ме надвива и действително започвам да говоря така, сякаш не изпитвам особено уважение към тезата на отсрещната страна. По правило обаче това не е вярно. Общо взето си мисля, че оставам балансиран и добронамерен човек, въпреки залитанията по едно или друго „красивичко“ изречение...

- 16-02-2015|**Гост**

Вашата борба с вътрешния глас звучи малко „диалектична“:)

- 01-03-2015|**Благоев**

Много се е старал с това писане преподавателят от Дъблин. Само че поне аз не разбрах накъде клонят симпатиите му. По-скоро разбрах от окачествяването на седмичника Шарли Ебдо като носител на омраза към всеки и към всико. Което е изцяло невярно. Дали е прегледал поне няколко от предишните му номера? Ясно е също така, че е настроен антиамерикански. В нашите дни това означава много. Затова без повече коментар.

- 07-03-2015|**Росана Петрова**

Очевидно е, че на автора и редактора не им пука, че в статията има доста пунктуационни и правописни (свързани със слятото и разделното писане) грешки. Смятам също, че читателят не е задължен да знае съдържанието на понятия като уахабисти и джихадисти (но вероятно аз като читател не съм на нивото на текста). Все пак би било добре тези понятия, както и други подобни да са разяснени в бележки под линия. В текста има изречения, които са напълно неясни като смисъл и чиято поява е плод на претенциозност и сбъркана работа със стила. Иначе – текстът съдържа нелоши размисли (разбира се, когато читателят може да схване в усложнения нарочно език смисъла на няколко поредни изречения).

Гърция и гърците в новите български учебници по история
Автор(и): София Вури

Рухването на социализма в страните от югоизточна Европа през 1989 е повратна точка в историографията[1]. Промяната на политическия режим в тези страни беше последвана от незабавна замяна на учебниците по история на стария режим с нови. Фактът, който представлява основен стимул на нашето изследване, предполага конкретен политически избор, който сам по себе си демонстрира:

1) директната връзка между историографията и политическата власт[2],

2) решаващата роля, която се очаква да се играе от историческото минало в настоящето и конкретно в образователната практика.

Тези две предварителни допускания мотивират интереса ни да изследваме историческото познание, избрано в края на краищата като най-подходящо за поднасяне на учениците в настоящия повратен момент в политиката на България[3].

Изследвахме четирите по-нови учебници по национална българска история, от античността до 1944[4]. (Два от учебниците се занимават със

1 За новите ориентации в историографията след рухването на социализма в страните от югоизточна Европа, виж *The American Historical Review*, American Historical Association, vol. 97, 4/October 1992, *Historiography of the Countries of Eastern Europe (Poland, Czechoslovakia, Hungary, Romania, Yugoslavia, Bulgaria)*, pp. 1011-1117. (Всички забележки под линия, освен ако е указано другояче, са на авторката)

2 Информативна в тази връзка е статията на Мария Тодорова, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria*, v.s. The American Historical Review, pp. 1105-1117.

3 За целите на преподаването на история в социалистическите държави България, Русия (вероятно се има пред вид СССР – бел. пр.), Унгария и Румъния, виж Панайот Дражев, Милка Димова, Румяна Кусева. Целите на обучението по история в средното училище, История и обществознание, 1987. 2, стр. 23-33.

4 Статията е от 1996 г. и представя българските учебници по история от преди повече от 20 години. До каква степен описваните тук клишета и шаблони относно балканските ни съседи са се променили в по-нови издания, самият аз не мога да кажа, доколкото

средновековната и модерна българска история). Всички са публикувани в София през 1991 и 1992[1]. Всъщност това е приблизително същият исторически материал, който беше пренаписан през следващите години. Но авторите и формата на учебниците са доста различни. Това означава, че ще се занимаем с две отделни групи учебници, според годината на изданието им (1991-1992)[2]. Нашият изследователски метод се базира повече на качествен, отколкото на количествен анализ на съдържанието. Използването на количествен анализ се прилага там, където е необходимо по-пълно разбиране и обосноваване. Повечето теми са концентрирани около значението на властта: политическа, религиозна, културна. Съгласихме се върху избор на следните тематични категории и подкатегории, наложени от самия преглеждан материал:

Политическа власт	*Църква*	*Култура*
Държава	Християнизация	Древна култура
Администрация	Патриархат	Византийска култура
Икономика	Духовенство	Писмен език
Военно дело	Богослужение	Азбука (Letters)
Дипломация	Църковна политика	Училища
Външна политика		Изкуство

ми липсва информация. Във всеки случай предполагам, че реакцията на съседите ни по отношение на тяхното представяне в нашите учебници още никога не е била правена обект на дискусия или дори просто обществено достояние в България. Прочее, очаквам евентуални корекции на (може би) предубеденото си мнение. Бел. пр.

1 Разглежданите тук български учебници по история от 1991 и 1992 са както следва:

a) Васил Гюзелев, Константин Косев, Георги Георгиев, История за 10 клас. Просвета, София 1991;

b) Стайко Трифонов, История на България (1878–1944), за 11 клас на СОУ, Просвета, София 1991;

c) Петър Ангелов, Цветана Георгиева, Георги Бакалов, Димитър Цанев, Записки по история на България (681-1878), София 1992;

d) Боби Бобев, Записки по история на България за 10 клас на единните средни политехнически училища, Народна просвета, София 1988.

2 Виж Berelson, B., *Content Analysis in Communicational Research*, New York, Hafner 1952, also Krippendorff, K., *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*, Beverly Hills, Sage 1980, Uhe, E., *Schulbuchanalyse mit Hilfe eines allgemeinen Beurteilungsrasters – Intention und Gesichtspunkte*, in: G. Stein: *Schulbuchinhalte als Politikum und Herausforderung wissenschaftlicher Schulbucharbeit*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, pp. 158-164.

Идеологическите позиции от учебниците се оказаха рамката, вътре в която ние изследваме образа на гърците в най-новите учебници по история.

А. Политическа власт

Гъркът, поставен на исторически фон, се представя като действащо лице, първоначално и окончателно, на Византийската империя или на гръцката национална държава[1]. С други думи, неговите политически измерения са подчертавани по всички времена. Това означава, че в учебниците по средновековна история от 1991, гъркът постоянно се представя като нашественик, завоевател и експлоататор на българските земи и население. Тези черти можем да открием и в античността[2]. Като носители на византийската власт, гърците упражняват постоянна агресивна политика спрямо българите. Основната и непроменима цел на политиките на византийските императори е насърчаването на разделението сред славянските народи, доминацията и подчинението им на византийска власт, както и премахването и разрушаването на българската държава[3]. Войната, в нейния нападателен вариант, се възприема изключително като основен елемент на византийската външна политика. Следвайки едно и също едностранчиво гледище, империята се представя като отговорна за последиците от войната: разрушаването на селища, бягството от родните места, бедността и „трагедията на хиляди семейства“[4]. Образът на гърка като войнолюбив завоевател се подсилва от честите разкази за нарушаване на мирни договори и внезапни атаки на византийците срещу българите[5]. Чрез всичко това се преследва приписването на защитен характер на българските войни и в края на краищата тяхното оправдаване[6]. Това се подчертава още по-ясно чрез паралелни разкази за съответстващата българска политика.

Същевременно, борбата на българския народ се представя като борба за независимост, оцеляване, политическо единство и изключване на

1 Виж Robert Browning, *The Byzantine Empire*, London 1980. Also M. Nistazopoulou- Pelekidou. *The Balkan People During the Medieval Time*, Ioannina 1986.

2 История за 10 клас, 1991, pp. 9, 15.

3 История за 10 клас, 1991, pp. 26, 27, 31, 33.

4 История за 10 клас, 1991, pp. 36, 51.

5 История за 10 клас 1991, pp. 29, 37.

6 История за 10 клас 1991, pp. 35, 49, 51.

външно господство[1]. Оправдаването на войната в случая с българите се налага и от честите отбелязвания на български победи срещу Византиеца. Дванадесет български и четири византийски победи са отбелязани в учебника от 1991[2]. Те винаги са последвани от подробни разкази за териториалното разширение на България (10 пъти) [3]. В този момент характерен фактор е повтарянето на фрази за териториалното разширение не България „от море до море“, или „на три морета“, или „от Дунав до Средец“ (6 пъти) [4].

Образът на Гърция като враг на бойното поле се прилага и по отношение на византийската администрация по българските територии по време на периода от почти два века византийско господство. Характерът на тази власт е описан експлицитно чрез повтаряне на определени фрази: налагане, потисничество, разрушаване (1991) [5]. Следователно, налагането на византийската държавно-военна организация води до разрушаването на българската държава[6], докато, съответно, налагането на византийската данъчна система се интерпретира като финансово потисничество над българското население. Някои аспекти на това са: тежки данъци, изтощителни задължения пред византийските чиновници, произвол, печалбарство, но също и „продажба на деца като роби“ с участието на византийската администрация (1991)[7].

Че управлението на Василий II може да е имало и добри страни се подразбира от влиянието, което Византия е упражнявала върху модела на българската държава, върху титлите на сановниците и организацията на съда (1992). Признаването на това политическо влияние не намалява силата на общия негативен образ на византийския гръцки властител, чиято власт по българските земи е имала „неблагоприятни ефекти“, (1992) [8]. Следвайки „епичните страници, изписани с кръв от българите в борбата за всяка педя бащина земя“, авторите на учебника по средновековна история приключват с предложението да се промени заглавието на [френския историк Гюстав] Шлумбергер, „Византийска

1 История за 10 клас 1991, pp. 35, 49, 51.
2 История за 10 клас 1991, pp. 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 49.
3 История за 10 клас 1991, pp 49-85.
4 Пак там.
5 История за 10 клас, 1991, pp. 70-77.
6 История за 10 клас, 1991, p. 70.
7 История за 10 клас, 1991, p. 70.
8 Записки по история, 1992 (681-1878), pp. 108, 109.

епопея“, на „Българска епопея“[1]. Чрез използването на историята като парадигма, което е друга форма на нейната идеологическа употреба, се търси оправдаването и обясняването на амбициите за господство на българските водачи. В същото време, силната и централизирана държава се възприема като образец. В края на екзалтацията около Българската епопея, във всеки случай, като причина за загубата на българската мощ се посочва политическият максимализъм на Симеон. Това обаче не променя основните послания. В учебниците по нова история същите мотиви се повтарят често. По-конкретно, в учебника от 1991 негативните и неутрални споменавания на гърците са очевидно мнозинство. Директно положителни такива почти не се откриват. Като нови елементи сега откриваме обвиненията за „денационализация“ на българския народ, систематично и целенасочено прокарвана от Вселенската патриаршия в Константинопол, както и териториалните разширения в Македония и Тракия, осъществени от гръцката държава. Чрез тези обвинения се представя един груб, насилнически, потиснически, коварен, отмъстителен, нечестен, враждебен, експлоататорски, опасен, безмилостен характер[2]. Този образ бива обогатен и от образа на самите българи. По такъв начин новата българска история е белязана от тяхната постоянна борба за национално обединение. Основната пречка са гърците и сърбите, при което самите българи, вечни жертви на съдбата и историята, са винаги онеправдани от съседите, съюзниците или враговете си[3].

Тази тенденция се повтаря след определянето на идеологическата ориентация на новата история. И в двата български учебника по история най-често използвани се оказаха определени фрази като: национално обединение на българските територии[4], национална политика за българите, денационализация от страна на гърците[5], териториална екс-

1 История за 10 клас, 1991, pp. 64.

2 Тези прилагателни, касаещи гърците, са разпилени из учебника по нова история от 1991 за 11 клас.

3 История, 11 клас, 1991, pp. 19, 75, 89, 97, 108.

4 Обединението на „разкъсаните и измъчени“ български населения и територии постоянно се представя като историческо изискване и основна мисия на българската държава (1991, 11 клас, p. 52).

5 По тази тема ще цитираме едно типично извлечение: „Съдбата на българите от Егейска Македония била същата като онази на техните братя от долината на Вардар. Паралелно с усилията за асимилация на местното население, Гърция полага усилия за дебългаризация на тази територия. За тази цел през 1919 е подписано споразумение за размяна

панзия на гърците и други съседни държави, териториални претенции и национално разорение[1]. Резултатите от преброяванията са представени в следната таблица:

Честота на дадена тема в българските учебници		
Издания	1991	1992
Национално обединение на българските територии	30	70
Денационализационната политика на Гърция	24	20
Гръцките опити за териториално разширение	42	34
Национално разорение на България	11	14
Общо	107	138

Изхождайки от количествения анализ, можем да установим доминиращата позиция, и в двата учебника, на проблема за националното обединение на българските територии, както и териториалния проблем или като загуба, или като претенция от страна на Гърция или други съседи. Разликата е, че в учебника от 1991 основен е териториалният проблем, докато в този от 1992 честотата на споменаването на проблема за националното обединение се е удвоила. Изхождайки от това, че всички преброени фрази се състоят от различни аспекти на един и същи национален проблем, то може да се каже, че учебникът от 1992 се концентрира най-вече върху тяхното споменаване, макар и да се намира достатъчно далеч от национално-центрирания и шовинистичен дух на учебника от 1991. На основание на всичко това можем да твърдим, че посланието си остава по същество еднакво. Онова, което се е променило, е неговата форма, която е изразена чрез смекчени фрази.

Б. Религиозната власт – църквата

Въпросът за българското похристиянчване чрез Византия е доминиращ в тази категория. Основното послание, съдържащо се и в двата учебника е, че християнството е било наложено на българите отгоре

наднационални малцинства, което е признание на факта, че населението на Егейска Македония се състои основно от българи“. (1991, 11 клас, p. 61).

1 История за 11 клас, 1991, pp. 61, 91, 120.

като задължително условие от мирния договор, подписан от българите след поражението им през 862 г. Християнизацията се представя като израз на византийската завоевателна политика спрямо славяните. От българска гледна точка християнизацията се оценява като наложено действие, което не е било общоприето, най-вече що се отнася до реакциите на българската аристокрация[1].

Същото измерение на нещо наложено отвън се отнася и до гръцкото духовенство и гръцкия език на богослужението.

Гръцкото духовенство и богослужение се представят като опасност от експанзия на политическото и културно влияние на Византия върху България, а също и като пречка пред развитието на българските интелектуалци[2]. Позицията на Вселенската патриаршия се признава за поотстъпчива в сравнение със Западната църква по въпроса за националните езици, използвани от славянските народи[3].

Това обаче не намалява ролята на Патриаршията като оръдие на една ясна и последователна византийска авторитарна политика на Балканите, и като пропагандатор на византийската култура сред покръстените славяни[4]. Споменава се, без особено подчертаване, ролята на религиозните ордени в нея (1991)[5].

Гръцкото духовенство се обвинява в икономическа експлоатация на българския народ „до просия“[6] (till the bone), а Константинополската патриаршия представлява основната пречка пред създаването на българска национална църква[7].

Образът на гърка като агент на църковна власт се обогатява още повече през периода на Османското владичество на Балканите. Обвиненията срещу Патриаршията и гръцкото духовенство се умножават, като заедно с това изразите стават сантиментално натоварени и се появяват първите определения. Сега Патриаршията открито се обвинява в денационализационна политика спрямо българския народ, както и в ма-

1 История за 10 клас, 1991, p. 41.
2 История за 10 клас, 1991, p. 44.
3 История за 10 клас, 1991, p. 39.
4 История за 10 клас, 1991, p. 159.
5 История за 10 клас, 1991, p. 43.
6 История за 10 клас, 1991, pp. 74, 71.
7 История за 10 клас, 1991, p. 41.

щабни опити за налагане на доминация, като гръцкото духовенство се характеризира като фанатично и арогантно[1].

Продължава да се говори за изобличаването на гръцкото духовенство и богослужение, за голямата експлоатация на населението чрез налагането на църковни данъци, което създава представата за премахването на независимостта на българската църква след подчиняването ѝ под юрисдикцията на Константинополската патриаршия[2]. Налага се внушението за привилегированата позиция на гърците, като, от друга страна, се конструира образа на духовно и културно обезглавения български народ, който живее под тяхно управление. По тази причина българската църковна зависимост от Константинополската патриаршия се счита за нова форма на робство, при което турската власт е другото[3].

Годината на създаването на гръцката държава, 1830, се счита за начална точка на всички тези обвинения срещу Патриаршията, като изразител на „шовинистичната“ политика на Гърция и опитите на принца за възстановяване на старите граници на Византийската империя[4]. Всъщност тази начална точка не е неоспорима, може да се предложи и 1860 г. Тук бихме искали да отбележим усилията на авторите да избягват общата и напълно негативна оценка на Патриаршията. Но дори и така не могат да се приемат абсолютни изрази като „систематична, внимателно планирана и сурова денационализационна политика на Патриаршията“, както тя се определя в учебника от 1991[5], защото, както е добре известно, практиката на Патриаршията е била до голяма степен зависима от конкретните практики, възприети в различните области от нейните представители. Това се потвърждава от различни изказвания, направени от гръцки министерства или гръцки консули на османска територия, по адрес на некомпетентността и антинационалното отношение на Вселенската патриаршия към националните въпроси до края на турското владичество на българска територия[6].

1 История за 10 клас, 1991, pp. 122, 162, 163.

2 История за 10 клас, 1991, p. 70.

3 История за 10 клас, 1991, pp. 171, 199.

4 История за 10 клас, 1991, p. 171.

5 История за 10 клас, 1991, p. 171.

6 Виж Vouri, Sofia, *Education and Nationalism in the Balkans, The Case of NW Macedonia 1870-1904*, Paraskinino 1992, pp. 52, 151, and Vouri, Sofia, *Sources on History of Macedonia, Policy and Education 1875-1907*, Paraskinino 1994.

Отрицателният образ на гърка като агент на църковната власт се смекчава в учебника от 1992 чрез някои положителни споменавания. Така например експлицитно и ясно е признат важният принос на гръцкоезичната църква и Патриаршията за обединяването на християнския свят, говорещ на други езици, за създаването на обединена духовна среда, за поддържането и продължаването на религиозния живот, а заедно с него и на християнското население на Балканите[1].

Предишният определено отрицателен тон става по-умерен също и по отношение на гръцкото духовенство. Сега се признава, че то не се е намирало в конфликт с българското си паство[2], посочва се положителната роля на множество висши църковници за религиозното съзнание на българското население, както и при организацията на антиосманската съпротива и българската борба за освобождение. Споменава се например архиепископ Дионисос Ралис от Търново[3].

Но националистическият тон е особено силен в учебника от 1991. Патриаршията винаги се представя като противопоставяща се на стремежите на Екзархията, тя особено силно спъва българското образование. Тя е средство за гръцка пропаганда, преследващо денационализацията на българския народ[4]. Напротив, в учебника по нова история от 1992 не се откриват споменавания на Патриаршията. За всичко се обвинява гръцката държава и нейната политика. Поради различното отношение към ролята на гръцката църква и Патриаршията в двете групи учебници можем да разграничим и техните различни идеологически насочености. Опитът да се избегне ограничената национално-фокусирана рамка на историческия разказ е очевиден при учебниците от 1992, в полза на едно общо-балканско измерение на гръцката църква[5].

В. Култура

В тази категория се откриват най-много положителни споменавания, особено в учебниците от 1992, но заедно с това тя оставя и най-много празнини. Що се отнася до отрицателните твърдения, откриваме по-умерени намеци и по-малко емоционално натоварени фрази. Може да

1 Записки, 1992 (681-1878), pp. 137, 139.
2 Записки, 1992 (681-1878), p. 138.
3 Записки, 1992 (681-1878), p. 139.
4 История за 10 клас, 1991, pp. 171, 234.
5 Записки, 1992 (681-1878), p. 142.

се каже обаче, че общият образ на Гърция и гърците във всички учебници си остава онзи на духовния властник, който постоянно, в хода на вековете, потиска българския народ и пречи с всички средства на неговото духовно развитие. По време на Византия, както и в модерния период, гъркът като духовна власт се идентифицира с Патриаршията, която от своя страна изразява политиката на културна експанзия на Балканите, чрез модела на Византийската империя или онзи на гръцката държава[1].

По тази причина гръцката култура се интерпретира като духовно робство, за отхвърлянето на което българският народ се е борил в течение на столетия. Тази борба е насочена против гръцкия език при богослужението, администрацията и гръцките училища. Гръцкият език се счита за постоянна заплаха от духовно отчуждение, както и основна пречка пред създаването на българско национално съзнание[2]. В съответствие с това гръцките училища се представят най-вече като средство за пропаганда на денационализацията на българския народ[3]. На тази основа дългата българска борба за освобождение от духовната зависимост и придобиване на собствена духовна автономия се води срещу сериозен враг. Именно Патриаршията поддържа духовния живот на българското общество под собствено подчинение. Що се отнася до примери в тази връзка, споменават се братята Миладинови като мъченици на българското образователно дело[4]. И макар че положителните споменавания, както вече беше казано, се откриват най-вече в тази категория, обикновено те са изразени много накратко, неточно и пределно общо. Сега ще се обърнем към най-основните и показателни от тях.

По-конкретно, що се отнася до гръцкия език, споменава се просто силната традиция, която той има в средновековната българска държава и използването му при създаването на славянското писмо[5]. Когато стане дума за извисяването на личността на българския цар Симеон, то неговите гръцки познания се подчертават енергично, подкрепяни от обяснението, че през Средновековието думата „грък“ има значението най-вече на високо образована личност[6]. По същата логика не се оспор-

1 История за 10 клас, 1991, p. 62.

2 История за 10 клас, 1991, pp. 44, 71, and Записки 1992 (681-1878), pp. 39, 43, also Istoriq, 11 клас, 1991, p. 139.

3 История за 10 клас, 1992, pp. 163, 172, and Записки 1992 (681-1878), p. 200.

4 Записки, 1992 (681-1878), pp. 37, 39, 18, 52.

5 Записки, 1992 (681-1878), pp. 42, 43, 107, 108.

6 История за 10 клас, 1991, pp. 47-48, and Записки, 1992 (681-1878), pp. 38, 44, 45.

ва писането и теологическата подготовка на търновския патриарх Евтимий в Константинопол и Атон. Обратно, при случая с братята Кирил и Методий, тяхното познаване на славянския език придобива изключителна позиция, докато перфектното им гръцко образование остава почти неотбелязано. Освен това, въпреки възхваляването на важността на тяхното дело за славянския език, напълно неотбелязан остава фактът, че то има общоцърковен характер и е било част от по-широка програма на византийската държава. Те се представят изключително като славянски учители и мълчаливо се изключват от византийската цивилизация, към която принадлежат и която представляват[1]. Същото отношение се наблюдава и в случая с обявяването на Атон за духовен център на балканските народи, както и приемането на неговите манастири като духовни центрове на българската култура. Тук липсата на отбелязване на тяхната гръцко-православна, византийска идентичност, както и на техния многонационален състав, представлява по същество изкривяване и помрачаване на историческата истина[2].

На други места обаче се признава, ако и доста косвено, че средновековната българска култура от XII-XIV векове е неделима част от културата на славянската византийска общност или, по-директно, че тя е силно повлияна от византийската култура и възприема някои нейни черти от ранното Средновековие, които обаче не се назовават[3]. На други места откриваме по-специфични елементи като назоваване на силно влияние от страна на великите византийски центрове Константинопол, Солун, атонските манастири, както и отбелязване на факта, че, бидейки географски и политически свързана с Византия, България не може да остане неповлияна от културните процеси, случващи се в империята[4]. Разбира се, в учебниците от 1991 не липсва възприемането на чужди (гръцки) исторически елементи, като например случая с Йоан Кукузел, който обновява българската, славянско-византийска църковна музика[5]. Що се отнася до гръцките училища от периода до 1830, признава се тяхното положително влияние, но само защото са разпространявали модерно космологическо учение в България, докато след тази година, както вече

1 Записки, 1992 (681-1878), pp. 140, 159, and История за 10 клас, 1991, p. 113.
2 История за 10 клас, 1991, pp. 110, 112, 114, also Записки, 1992 (681-1878), pp. 48, 52.
3 История за 10 клас, 1991, p. 117.
4 История за 10 клас, 1991, p. 117.
5 История за 10 клас, 1991, p. 171, also Записки, 1992 (681-1878), p. 184.

споменахме, те се характеризират като средство за гръцка пропаганда и културна асимилация на българите.

Важно идеологическо различие в учебника от 1992 е отхвърлянето на традиционното мнение за опасността от културна асимилация на българския народ. Тук безрезервно се признава, че българският народ е постигнал самосъзнанието си без да бъде подложен на особен натиск от страна на византийските власти. Този факт се обяснява чрез това, че византийската култура се оценява като елитарна и като следствие от това, имаща влияние само върху високо образованите българи[1]. В същия учебник от 1992 много по-конкретно се признаван влиянието на старото православно наследство върху българското културно развитие – въвеждането на византийския културен модел в интелектуалния живот на българското общество и приноса на гръцкото Възраждане за разпространението на западноевропейски идеи като позитивизъм, рационализъм и либерализъм в България. В заключение – темата, която получава абсолютно приемане и адекватен анализ са гръцките училища, които имат несъмнен положителен принос за постигането на по-високо ниво на образование сред българите, за разпространението на европейски просветителски идеи, за насърчаването на патриотично и българско национално чувство, както и за появата на първите български интелектуалци[2].

Различията между отделните учебници без съмнение отразяват поранни идеологически избори на техните автори. Бихме искали да отбележим в най-общи линии следното:

А) Писането на учебници по българска национална история от 1991 е извършено в един ключов от социално-политическа и идеологическа гледна точка период. Под напора на тази конюнктура най-после се възстановява „потъпканата“ национална история. По тази причина новият образ на българската история е толкова национално-фокусиран и създава впечатлението за подготовка на нова контраатака. Напротив, учебниците от 1992 са написани от една много по-европейска, отколкото национална гледна точка

Б) Новите учебници постепенно ограничават национално-фокусирания подход към историята и показват очевиден приоритет на политическото, тоест друго разбиране за националната история.

1 Записки, 1992 (681-1878), p. 66.

2 Записки, 1992 (681-1878), p. 184, 195, 196.

В) Те отхвърлят всякаква връзка със социалистическото минало на България.

Г) Не може да се отрече, че учебниците от 1992 не демонстрират много повече респект към историята и културата на гърците. Ако и да са се получили забележителни промени, позициите, особено онези по националния въпрос, си остават непроменени. Тенденцията към повече „гласност“ и обективност няма нищо общо с историческата методология и теория. Разказният стил е фактографичен и епичен, а използването на историята като знание за „мимезиса“ е основна черта на текста. Интензивно-дидактичният тон на историческия разказ, както и множеството оценъчни съждения, са един доста старомоден начин на писане за миналото[1].

Д) Историческото знание, избрано като най-подходящо за преподаване на учениците в сегашните български училища може да бъде обобщено по следния начин:

1) Историческото развитие се представя като постоянен конфликт между страни и власти, тоест между безлични и неопределени сили.

2) Ролята на харизматичните водачи се счита за решаваща.

3) „Народът“ се представя като някакъв митичен феномен с непроменливи характеристики.

4) Подчертава се значението на приемствеността и еволюционния ход на борбите на българския народ за освобождение и създаване на нова, модерна държава.

5) Съседните народи са постоянни врагове на националното и политическо обединение на българския народ.

6) Налице е очевидна вяра в обективния подход към историята чрез факти. Това разбиране за историята и миналото без съмнение намалява научния характер и образователната стойност на учебниците по история, особено на онези от 1991 г.[2]

1 Виж Hicks, D., *Bias in School Books: Messages from the Ethnocentric Curriculum*, in: James, A. & Jeffcode, R. (eds.): *The School in the Multicultural Society*, London 1984, S. 163-177; McDiarmied, E., Pratt, D.: *Teaching Prejudice. A Content Analysis of Social Studies Textbooks*, Authorized for use in Ontario, Toronto, The Ontario Institute for Studies in Education, 1971. Fritzsche, K.-P., *Kommen wir nicht ohne Vorurteile aus?* In: Internationale Schulbuchforschung 1989, 4, 377-386.

2 Може би тук има нужда от дребно пояснение: сама по себе си вярата в обективния подход не може да бъде пречка, разбира се. Вероятно авторите имат пред вид пълната липса на осъзнаване на принципно-субективния характер на историографията, в смисъла, популяризиран от постмодерните критици. Прекомерната вяра в „обективността“ в

В тези учебници се наблюдава непремислена идеологизация, подхранват се мощни предразсъдъци и национални стереотипи – нещо, което не допринася за хармоничното съжителство на балканските народи. Не се анализират факторите, които създават области на конфликт и сблъсъци между тези народи. Нито пък се осъждат експанзионизмът, войната, насилието и, най-общо казано, идеологията на националното съперничество. В заключение можем да кажем, че едностранчивото представяне на гърка, както то се наблюдава в две групи исторически текстове, е идеологическа конструкция за най-различни видове използване след политическата повратна точка от 1989.

Публикуван за пръв път в:
Oil on Fire? Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe,
Höpgen, Wolfgang (Ed.), Hannover 1996, pp.67–77.
http://www.macedonian-heritage.gr/VirtualLibrary/downloads/Vouri_19990217.pdf

София Вури е гръцка историчка, понастоящем професор по историческо образование в университета Йоанина, Гърция.

Коментари (3)

- 10-02-2015|**Захари Срындев**

Какво ли иска да ни каже г-н Златко с тази архивна статия, публикувана преди близо двадесет години!?? Та този срок е равен на срока на

края на краищата се превръща в заслепение – това е собствената ми интерпретация на горното изречение. Бел. пр.

абсолютната давност за тежко престъпление. В този ред на мисли аз бих попитал: а какво пише сега в гръцките учебници за Турция например...

- 10-02-2015|**Златко**

Две забележки, два отговора:

Първо, какво искам да кажа е написано в бележка под линия номер 4. Запитах дали смятате, че през изтеклите двадесет години нещо се е променило в начина, по който нашите учебници по история представят съседите ни. Както обикновено, не отговори никой, в замяна на това пък получавам отговора, че това със сигурност е част от миналото и вече не съществува (престъпление, изпаднало под срок на давност). Кой знае защо, отвътре ме гризе едно такова съмнение...

Второ, защо така някак много избирателно подхождате към това от кого бихте искали да се учим, господин Сръндев? От Европа искаме пари, не щем акъл, както изглежда. От съседите си пък приемаме акъл (пари и те като нас нямат), но само при условие, че този акъл потвърждава онова, което вече си знаем и без тях.

Трето, съседите ни гърци, за разлика от нас, притежават една доста по-европейски възпитана интелигенция, която се занимава с този и много други грозни аспекти на гръцката и балканска култура от доста време насам. В доказателство бих ви насочил към следните два текста, които сигурно НЯМА да ви кажат кой знае колко много, ако мога да съдя по този коментар, но пък кой може да знае предварително?

Тиранията на историята

Българите през погледа на гърците

- 12-02-2015|**Захари Сръндев**

Уважаеми господин Златко,

радвам се, че се получи дискусия така, както Ви се искаше. Не искам да споря с Вас, но изпитвам скептицизъм към т. нар. възпитана гръцка интелигенция. Достатъчно е да си пуснете гръцка радиостанция и да чаката да чуете европейска музика...

Два вида реч
Автор(и): Адам Гопник

Америка е най-голямата островна нация в света: ние постоянно регистрираме собствената си озадаченост от това, че светът не споделя нашите закони и ценности, настоявайки, че „в повечето случаи те все пак го правят“ или „ще го направят скоро“, или „не го правят поради някаква чудатост, присъща на тяхната, хм, чуждост“. Добре установената истина, че контролът върху притежаването на оръжие контролира и насилието, при което се използва оръжие, например, е нещо, прието във всяка друга страна – но все още можете да чуете мнения, че ефикасността на контрола над оръжията била неясна, просто защото има много американци, които мислят така. По същата логика някои хора смятат, че ефективността на ваксините е неясна, защото могат да се открият много американци, които мислят така. Изолираността е нашата национална болест.

Това донякъде раздразнено съждение е отчасти подбудено от скорошните проповеди по повод стандартите за свобода на словото, отправени от „нас“ към множество „тях“. Мнозина американци бяха наскоро озадачени или дори разтревожени от агресивния начин, по който френското правителство наказа някои така наречени „престъпления на омразното слово“, особено защото всичко това изглежда лицемерно или непоследователно след националното излияние на емоция, последвало клането в *CharlieHebdo*. Карикатуристите от *Charlie* със сигурност бяха, както вече писах, виновници на равна нога (equal-opportunity offenders), но без съмнение те обиждаха често. Защо тогава тяхното слово беше защитено, докато онова на други – не? Възмущението ни често се концентрира върху случая на „комика“ Дьодонѐ, изпълнител на скечове с дълга история на презрителен антисемитизъм, чийто акт на себе-идентификация, във Фейсбук, с Амеди Кулибали, терориста, който уби няколко еврейски заложници в един супермаркет, беше причина

за неговите трудности. „Чувствам се като Шарли Кулибали“, писа той, и това доведе до арест и присъда.

Възражението срещу френското гледище е ясно и – от гледна точка на гражданско-либертарианския абсолютизъм, с който ние, американците, обичаме да претендираме – последователно. Ако е позволено да се обиждат мюсюлманите и техните свещени теми, то защо тогава не евреите и техните? Защо някои табута са защитени с предпазен щит, а други само със свиване на раменете? Защо можете да кажете каквото си поискате по адрес на Мохамед и да се превърнете в герой, но ще бъдете завлечен в съда ако кажете гадни неща за някой еврейски журналист? Апологиите на френската позиция се оказаха най-вече от един оправдателен вид – те се позоваваха на идеята, че това е някаква френска особеност, имаща корените си в историята на *laïcité*[1] и борбите на републиката срещу една мощна и институционализирана църква.

Всичко това е напълно вярно, но недостатъчно, тъй като по-важната истина е, че много, много други страни – може би повечето от онези, които обикновено наричаме свободни – действително имат закони, с различни нива на строгост, насочени против словото на омразата или „насъскването на расова омраза“. Като цяло, светът разглежда нашия подход като нецивилизован и объркан по отношение на важните разграничения, необходими за съществуването на истински свободно слово[2]. Например моята собствена родна страна, Канада, чиято мирна и не-сектантска история едва ли би могла да бъде по-различна от онази на Франция, притежава много строги закони против словото на омразата, плюс сложна правна наука, която направлява прилагането им.

Абсолютисткото американско гледище, нека го кажем веднага, има и множество добри страни. То казва, че щом само държавата се намеси в работата по разграничаването на приемливото несъгласие от непри-

1 *laïcité* = секуларизъм, тоест онова разбиране за обществения живот, според което политическото управление, институции и прочее трябва да стоят и да действат независимо от религията и/или религиозните вярвания. Бел. пр.

2 Авторът има пред вид това, че в сравнение с останалите развити демокрации Америка има много по-малко ограничения против „словото на омразата“. В съгласие с известната Първа поправка към конституцията (*Конгресът няма да прави закон относно утвърждаване на религия, или на нейното свободно упражняване; или ограничаване свободата на словото, или на пресата; или правото на хората мирно да се събират, и да подават петиция пред правителството за поправяне на неправди.*), свободата на словото в Америка не е подложена на съществени законови ограничения. Бел. пр.

емливото такова, то несъгласието вече престава да съществува. Вместо това вече имаме едно държавно-насърчавано и определяно несъгласие, подобно на онова на мъничките „опозиционни“ партии, на които беше позволено да съществуват едно време в Източна Европа, като един вид украшения на основната, комунистическа партия. Както е казал Джон Стюарт Мил във все още най-великата защита на свободата на словото, писана някога, свободното състезание на идеите, дори и на лошите такива, е абсолютно необходимо, за да стане възможно достигането на истината за нещата. Или, за да заимствам една от по-известните фрази на N.R.A.: необходим е добър човек с молив, за да се възпре лош човек с писалка[1].

Но гледището, което направлява противоположната позиция, както в Канада, така и в Европа, не е ирационално или истински враждебно към свободата. Законите и правилата са различни, но в основата си всички те се основават на едно разграничение, и то е, че критикуването на някаква идеология, включително и религиозна идеология, колкото и гръмогласно да е, се различава от подбуждането на омраза към народи или личности. Казано на по-разбираем език, законите против омразното слово се основават на простата истина, че има огромна разлика между обида и заплаха, и че по същество не е чак толкова трудно да се различи едното от другото.

В едно отворено общество всички ние сме принудени да живеем с обиди. Това е трудно и понякога подлудяващо, доколкото личността, отправяща обидата, често е някой идиот, а онази, срещу която обидата е отправена – някой светец. Но при обидата човек винаги може да свие рамене и да се оттегли. Това не означава, че актът на обиждане не е понякога морално жалък. Но голяма част от – а всъщност почти всички – морално жалки неща не са престъпления. Ние не изпращаме хората на съд за това, че са били гадни към съпрузите си или подкопаващи самочувствието на децата си, или пишещи тъпи рецензии на книги. Със сигурност понякога *ни се иска*, но не го правим.

1 Тук едно дребно (и със сигурност ненужно) пояснение: NRA, разбира се, е Американската асоциация на притежателите на оръжие, тоест най-активните защитници на онзи тип свобода, която Гопник осъжда в текста си. А кратката и безкрайно интелигентна сентенция (шапки долу, сред тези хора със сигурност има достатъчно безкрайно умни глави) означава просто, че срещу перото може и да върви друго перо, но пушката си иска в отговор пушка. Спорно, разбира се, особено извън Америка и особено в невоенни времена – но при всички случаи много умно формулирано. Бел. пр.

Налага ни се да живеем с обиди, но не е нужно да толерираме заплахи. Да се каже, че нечия религия е смехотворна, е нещо различно – и то разбираемо, измеримо, значително различно – от това да се каже, че някоя група трябва да бъде унищожена. Подигравката срещу вашия пророк не е същото като заплахата срещу вашата личност. (Тук е нужно да се добави, че някои закони против омразното слово действително използват език, който закриля срещу „обиди“ – и тези закони, както и техния език, действително са много трудни за защищаване).

Богохулството е подигравка, отправена срещу някоя идеология; омразното слово насърчава насилие, насочено против индивиди. Юдеофобията – осмиването на религията на Мойсей, от вида, с който Волтер се е ангажирал в огромна степен – трябва да бъде закриляно, независимо от това кой се ангажира с него, по същия начин, по който трябва да се закриля и осмиването в „South Park“ на мормонството. Но евреите и мормоните не бива да бъдат заплашвани, нито в практикуването на тяхната вяра, нито в увереността, че ще продължават да живеят нормално. Дьодонѐ, който обявява солидарността си с човек, който току-що е убил четирима евреи, прекосява една лесно различима граница – по същия начин, по който еврейският активист, обявяващ „*Je suis Baruch Goldstein*“, чрез което се идентифицира с еврейския масов убиец на палестинци в Хеброн, трябва също да попадне под ударите на закона.

Напълно вярно е, че европейските и канадски примери имат основанията си, като всеки закон, не в някакви абстрактни разсъждения, а в точно определен опит. Във френския случай това обаче е не толкова конкретния опит на секуларизма, колкото онзи на Шоата, Холокоста. Омразното слово, насочено против евреите, някога е служело като смазка, улесняваща депортацията им в лагерите на смъртта. Да се твърди, че не е позволено човек публично да се съмнява в реалността на Холокоста е начин да се каже, че не позволено човек да се преструва, че евреите не са били убивани заради това, че са евреи. Едно разбиране за свободно слово, което позволява, по думите на един френски министър, „три минути за нацистите, три минути за евреите“, прави евреите отново уязвими – чрез предоставяне правото на разумност и убедителност на техните преследвачи.

Но как (биха попитали американските абсолютисти на Първата поправка) бихме могли да направим тези разграничения, с каквото и да било ниво на сигурност? Не е ли смешката на един човек запла-

ха за друг? Как можем да направим закон, разграничаващ заплахи от обиди? Е добре, възможността да се прави разлика между добри неща и лоши неща е нещото, поради което *изобщо имаме* закони, а способността за вземане на решение дали дадено нещо е истински различно, е точно причината, поради която имаме съдилища. Никой тук не предлага някаква система за автоматично осъждане. Онова, което се предпоставя от европейския (и канадски) модел, са обвинения, задържания, съдебни процеси, присъди и глоби. Всъщност едно от най-поразителните неща във връзка със законите против словото на омразата е колко трудно е те да бъдат наложени, а също колко трудно е – и трябва да бъде – да се стигне до осъдителна присъда. (Преди известно време Мишел Уелбек беше изправен пред съда за заплахи срещу мюсюлманите – и заслужено оправдан). Липсата на абсолютни правила по дадена тема не означава, че единствените алтернативи са анархия или авторитаризъм. Аргументи могат да бъдат изтъкнати, и аргументи спечелени. Правенето на разграничения е работата на цивилизацията.

Мил е смятал, че реалната „вреда“ е единствената причина словото да бъде понякога цензурирано. Как да се дефинира тази „вреда“ винаги ще бъде спорна тема – но реалната вреда със сигурност е нещо повече от наранени чувства. Идеолозите, разбира се, не са съгласни с това, защото те са хора, за които личностите и идеите са станали толкова неразделни едни от други, че всяка вреда, причинена на едното, е неразличима от нараняване и на другото. Но пък това е и причината, поради която ние ги наричаме идеолози. Останалите от нас могат да разберат, че осмиването на една религия не е същото като говоренето по начини, които заплашват с ново клане, или пък оправдават някое минало такова. Това е и причината, поради която такава голяма част от свободния свят гледа на въпросите на свободата на словото по начин, различен от онзи на американците. Те може и да решат да се доближат до нас. Но пък и ние можем да решим да се доближим до тях.

Източник

Адам Гопник е американски журналист и автор, дългогодишен сътрудник и кореспондент на списанието *Newyorker*.

Коментари (7)

- 04-02-2015|**апропо...**

Първото изречение в канадската конституция:

„Whereas Canada is founded upon **principles** that **recognize** the**supremacy of God** and **the rule of law**...“

- 04-02-2015|**Гост**

source: laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-15.html

- 04-02-2015|**Златко**

Цончо, само отбелязвам: отново започваш да сменяш псевдонимите, после да не се разсърдиш, като ти каже някой нещо си...

Това първо.

Второ: всеки си има собствен стил и, разбира се, това до голяма степен е въпрос на личен избор. Все пак на самия мен ми прави сравнително силно впечатление факта, че твоят стил, както изглежда, се състои в дискутиране НЕ НА съдържанията на един или друг публикуван тук текст, а по-скоро в подхващане на някаква обща, повече или по-малко абстрактна тема, обикновено свързана с неща, които си чел и цитираш. В това, разбира се, няма нещо кой знае колко заслужаващо укор, но то все пак изглежда малко скучно, тъй като демонстрира най-вече способност за четене и възпроизвеждане на различни текстове, но по-малко способност за постигане на собствено мнение или гледище.

Та, за да стигна до конкретния си въпрос, след това най-общо въведение: къде според теб се намира връзката между увода към Канадската конституция, цитиран от теб тук, и законите против словото на омразата, за които става дума в статията? „Върховенството на бога“ ли е тази връзка, нещо друго ли е? Какво всъщност се опитваш да ни подскажеш с този цитат?

И накрая, ако все пак настояваш да говорим за върховенството на Бога, а не за свободата на словото, то би ли ми казал какво е собственото ти мнение по забележката на канадския конституционен специалист Питър Хог, според когото „върховенството на Бога“ изглежда влиза в директно противоречие с втората секция на Хартата, онази за свободата на съвестта, която (според Хог) би трябвало да включва и правото на атеизъм.

- 04-02-2015|**цончо**

  Златко писа:

  Цончо, само отбелязвам: отново започваш да сменяш псевдонимите, после да не се разсърдиш, като ти каже някой нещо си...

  Това първо.

  Та, за да стигна до конкретния си въпрос, след това най-общо въведение: къде според теб се намира връзката между увода към Канадската конституция, цитиран от теб тук, и законите против словото на омразата, за които става дума в статията? „Върховенството на бога“ ли е тази връзка, нещо друго ли е? Какво всъщност се опитваш да ни подскажеш с този цитат?

  И накрая, ако все пак настояваш да говорим за върховенството на Бога, а не за свободата на словото, то би ли ми казал какво е собственото ти мнение по забележката на канадския конституционен специалист Питър Хог, според когото „върховенството на Бога“ изглежда влиза в директно противоречие с втората секция на Хартата, онази за свободата на съвестта, която би трябвало да включва и правото на атеизъм.

Има връзка; например, по отношение и за сравнение с френските и американските конституционни актове. А „върховенството на Бога“, в

действащата канадска харта, която съм цитирал, го оставям на твоята критична мисъл и култура. Не виждаш ли нещо странно в това? Нещо свързано с религията, секуларизма--европейски, американски, канадски? Има ли нужда да обръщаме внимание на това първо изречение в точно този документ, които се занимава с правата и свободите на канадците? Трябва ли да го критикуваме? Оказва ли някакво влияние (позитивно или негативно) върху реалната политика? Или това е просто уважение към традицията? Прав ли е конституционалистът, който цитираш? Не бързай да настръхваш? Погледни позитивно на моя пост...

- 04-02-2015|**Златко**

Връзките, Цончо, са доста добре обяснени в горния текст и, поне по мое мнение, те са сравнително отдалечени от високите етажи на теологията и конституционното право. По тази причина ми се струва и своего рода губене на време да се заемем сега със сравнително изследване на френската и канадска конституции, които най-вероятно ще се различават СИЛНО, когато стане дума за неща като върховенството на бога, религията или нещо друго от този род. А връзките, както с много вещина и знание ни обяснява Гопник, са в полето на здравия човешки разум и предшестващия (исторически) опит. Връзките са в (елементарното) разбиране на разликата между, примерно, следните две фрази:

1. ДА ти го завра еди-къде си...
2. ЩЕ ти го завра еди-къде си...

В първия случай имаме елементарен и просташки израз на раздразнение и фрустрация, пред който е най-добре да свием рамене и да се оттеглим, както ни съветва Гопник. Във втория случай обаче имаме заявяване на определено (и заплашително, поне за непознати хора) намерение, което го поставя в една друга, отчетливо-различна област.

Това е проста, разбираема и ВАЖНА разлика, която е добре да се знае и различава от голям брой хора, ако бихме искали да живеем с надеждата за постигане на някакъв вид споразумение по въпроса за границите на свободата на словото, примерно в нашия си тук мъничък форум.

А инак аз полагам сравнително сериозни усилия да не разпалвам тук ненужни свади, но пък и не мога да подминавам все с мълчание коментарите, които по мое мнение отвличат разговора в някаква непродуктивна посока...

- 04-02-2015|**А**

Във връзка с разясненията на Златко за разликата между

1. ДА ти го ...

и

2. ЩЕ ти го ...

ми се иска да запитам: не е ли също толкова логично да правим разлика и между изявления от типа:

1. Чувствам се като ... (както се е изразил Дьодоне)

и

2. Възнамерявам да направя същото като...

–?

Т.е. ако Гопник е напълно убеден в „простата истина, че има огромна разлика между обида и заплаха“, той не вижда ли, че в думите „чувствам се като ...“ реално не се съдържа нито „обида“, нито „заплаха“?

- 04-02-2015|**Златко**

Действително, в този въпрос изглежда има резон. Без да претендирам за експертни познания от какъвто и да било род, бих предложил да се обърнем към логиката, която самият Гопник излага при случаите, касаещи Холокоста. Или, с други думи: в следвоенното (западно)европейско и американско обществено мнение е силно утвърдена представата за Холокоста като абсолютно изключително престъпление, чиято памет трябва да се пази от всякакви възможни посегателства, на всяка цена. По този въпрос се появяват все повече критики (една от тях може да се намери и тук на сайта – вижте ето този текст: Геноциди?), но това все пак си остава фактическо положение, от което човек не може да се дистанцира съзнателно, без заедно с това да се откаже от претенции за принадлежност към „европейското културно пространство“ (може и да греша, разбира се, но поне тук в Германия по този въпрос мърдане няма и на милиметър).

Какво означава това на практика? Все по-зачестилите убийства на евреи във Франция (надявам се българските медии да ги отразяват по някакъв начин, инак сигурно ще ви говоря на странен език), както и общото мнение, че в Европа се появява един напълно нов вид антисемитизъм, този път идещ не откъм основните европейски населения, а откъм техните мюсюлмански малцинства, правят темата също толкова обърканa, неясна и чувствителна, както и всички останали теми, свързани с

изключително трудното смесване и интеграция на две силно различни и враждебни в продължение на много векове (всъщност повече от хилядолетие) култури, които днес нямат друг избор, освен бавно и мъчително да се доближават една до друга. И темата за специалното отношение към паметта на Холокоста и атаките срещу евреи е една от ключовите в това отношение. **Тя е разделителна, лакмусова, показателна, наречете я както щете.** С право или не, в момента място за междинна позиция просто няма. Човек или е РЕШИТЕЛНО против антисемитизма, дори и когато разбира, че този нов антисемитизъм няма почти нищо общо със стария, хилядолетен антисемитизъм, и на практика е привнесен в Близкия изток от европейци и американци, основно след Първата световна война – или става адвокат на дявола, тоест изпада автоматично в позиция, която е невъзможна или изключително трудна за защита.

Важно е да се разбира, че това не са някакви ТАКТИЧЕСКИ съображения, тоест, ще се правим сега на лудички и ще казваме „да, да, така е“, макар че дълбоко вътре в себе си се питаме, „абе, тия евреи защо така навсякъде се ползват от специални привилегии?“. Това е принципен въпрос, който разделя доста рязко „поучения“ Запад от „непоучения“ Изток, който все още отказва да приеме своята собствена част от отговорността за Холокоста (на наш терен това касае най-вече темата за „спасението“ на българските евреи). Значи, когато ви казвам, че приемам разграничението между случаите при Шарли Ебдо и Дьодонѐ, аз не си играя на някакви словесни еквилибристики. За мен това са различни неща – едните се подиграват на (религиозни) идеологии, които с право могат да бъдат упреквани за появата на голяма част от злото по тоя свят (да не подхващаме сега темата за отговорността на католическата църква при унищожението на индианците от Латинска Америка, да речем), докато другите отричат **факта** на моралното ни задължение да не допускаме НИКОГА ПОВЕЧЕ някакъв вид мислене, при което дадена човешка общност е преследвана и подлагана на опити за унищожение само заради това, че е „различна общност“ (ха сега опитайте да се замислите над темата за „циганите“).

Сложни, граничещи с патетика въпроси, които според мен няма как да бъдат обсъждани без достигане до сравнително спорни нива на абстракция и постановъчност (в смисъл – постановяване на определени неща като истини, въпреки недоверието на публиката). Дали всички тези аргументи ще ви се сторят убедителни ми се вижда малко съмни-

телна работа (особено имайки пред вид предисторията на нашите тук разногласия, специално с „А“), но не виждам друг начин. Прочее, ако можете, аргументирайте насреща. Аз ще гледам да слушам и преценявам внимателно...

Новият европейски безпорядък
Автор(и): Иван Кръстев, Марк Леонард

Европейският галапагоски ред

Фактът, че европейците виждат в себе си модел за останалия свят едва ли може да учуди някого. В продължение на последните 300 години Европа се намираше в центъра на световните събития. През 1914 европейският ред беше световен ред, зададен от интересите, амбициите и съперничествата на европейските империи. Първата световна война се е наричала също и Европейска война. През 1919, макар и световният ред да започва да се променя от американския президент Удро Уилсън, той схваща целия свят като резултат от промените на европейския континент[1]. Дори по времето на Студената война, когато глобалните свръхсили не са европейски сили, порядъкът все пак се концентрира върху контрола над Европа и надпреварата между демократичния капитализъм и съветския комунизъм като битка между европейски идеологии.

Едва през 1989–91 се породи европейският модел на международно поведение, основаващ се на поредица от предпоставки и практики, радикално различаващи се от глобалния ред. В Китай през август 1989 комунистическите власти смазаха продемократичното движение. През същата година в Европа управляващите комунисти се съгласиха на мирно предаване на властта, отхвърляйки прилагането на сила като легитимен политически инструмент. В този момент Европа провъзгласи своето различие от останалия свят. „Онова, което стигна до края си през 1989“, писа британският дипломат Робърт Купър, обобщавайки новата ситуация, „беше не просто Студената война или дори Втората световна война. В Европа (и може би не само в Европа), настъпи край на политическите системи от имперски тип: системите, основаващи се на вза-

1 Adam Tooze, *The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916–1931* (New York: Viking Adult, 2014).

имно сдържане и баланс, които бяха се крепили в продължение на три века“.[1]

Ключовите елементи на този нов европейски ред бяха високоразвита система на взаимно вмешателство във вътрешните работи на различните страни, както и безопасност, основаваща се откритост и прозрачност. Новата постмодерна система не се основаваше на баланс на силите, нито пък подчертаваше суверенитета или разделението между външната и вътрешна политики. Тя отхвърляше прилагането на сила като инструмент за урегулирането на конфликти, изисквайки увеличаване на взаимозависимостта между европейските държави. Постмодерният европейски ред не се интересуваше от промяна на границите в Европа или от създаване на нови държави, както това се случи след Първата световна война. Той не се опитваше да преселва хора, както стана след Втората световна война. Напротив, след 1989 амбицията на Европа беше да промени естеството на самите граници, да ги отвори за придвижване на капитали, хора, стоки и идеи. Новият европейски ред се различаваше от всички предишни следвоенни порядки. Студената война завърши без мирен договор и без парад на победата. Новият ред беше обявен за обща победа на Запада и руския народ. Освен това на него се гледаше като на трансформативен. Преправянето на Европа доби формата на разширяване на западните институции, повечето от тях създадени за един двуполюсен свят. Обединението на Германия се превърна в модел за обединението на Европа. Географските карти излязоха от мода – те бяха заменени от икономически диаграми, документиращи финансовата и търговска взаимозависимост на Европа и благосъстоянието на европейските държави.

Европейците осъзнаваха особената природа на своя ред, но те бяха и убедени в неговото универсално естество. От Световната търговска организация до Протокола от Киото и от Международната търговска камара до „Задължението да се защищава“[2], европейските норми изглежда се намираха във възход. Европейците бяха убедени, че икономическата

1 Robert Cooper, *The Breaking of Nations* (London: Atlantic Books, 2004). Курсивът е на авторите на тукашната статия..

2 *The Responsibility to Protect* (RtoP or R2P) – зараждаща се норма на международно поведение, според която суверенитетът не е абсолютно право, а държавите губят някои аспекти от суверенитета си, ако не успеят да защитят населенията си от престъпления, свързани с масово насилие. (Имат се пред вид престъпления като геноцид, престъпления срещу човечеството, военни престъпления и етническо прочистване). Бел. пр.

взаимозависимост и общият стил на живот ще се превърнат в доминиращ източник на сигурност в света от утре.

Опиянен от собствените си нововъведения, ЕС все повече се откъсваше от останалите сили – и виждаше само случаите, в които другите не се придържаха към европейските стандарти, вместо да се опитва да разбира различните им перспективи. Това се отнасяше до съседите на ЕС, до други велики сили като например Китай и дори до съюзници като Съединените щати. А претенцията на европейския проект да бъде едновременно и изключителен, и универсален, направи невъзможно за европейците да приемат каквито и да било алтернативни интеграционни проекти на своя континент.

Присъединяването на Крим към Русия внезапно накара европейците да осъзнаят, че, макар и политическият проект на ЕС да е достоен за възхищение, той едва ли ще стане универсален или дори ще бъде възприет от мнозина от най-близките съседи. Този опит е подобен на онзи, преживян от японските технологически компании. Преди няколко години тези компании започнаха да разбират, че макар и Япония да прави най-добрите 3G телефони в света, те не могат да намерят глобален прием, понеже останалата част от света не може да стигне до нивото на технически нововъведения, необходимо, за да се използват тези „перфектни“ устройства. Това явление получи названието японски „галапагоски синдром“.[1] Такеши Натсуно, който преподава в токийския университет Кейо, разказва пред Ню Йорк Таймс, че „японските телефони са като онези географски ограничени видове, които Дарвин е видял на Галапагоските острови – фантастично еволюирали и различни от роднините си на материка.“ Вместо да се окажат прекалено големи, за да могат да пропаднат, японските телефони са станали прекалено перфектни, за да могат да успеят. А сега Европа е изправена пред своя „галапагоски момент“. Може да се окаже, че постмодерният европейски ред е станал толкова напреднал и толкова специфичен за своята околна среда, че е невъзможно за други да го последват. Той е еволюирал в затворена екосистема, защитена против по-мускулестия, „модерен“ свят, в който живеят повечето хора. След Крим европейците бяха принудени да мислят за това как да посрещнат руската агресия. Но още по-трудно ще бъде да се измисли какъв точно може да бъде европейският ред сега,

1 Hiroko Tabuchi, „Why Japan's Cellphones Haven't Gone Global“, the *New York Times*, 19 July 2009, http://www.nytimes.com/2009/07/20/technology/20cell.html.

когато европейският универсализъм се е превърнал в един вид местна особеност. И дали защитата на крехката европейска околна среда не е по-наложителна днес, вместо да се мечтае за това как могат да бъдат променени другите?

Крепостта Русия

„Победителят не изпитва любопитство“, беше писал Карл Шмит. И това е може би особено вярно по адрес на победители, които биха искали да вярват, че победени не е имало, и че няма защо да се безпокоим от евентуалната им ответна реакция. По време на Студената война западните центрове усърдно анализираха всяко парченце информация, което идеше откъм Кремъл, изпълнени от желание да разберат как функционира съветският ум. След 1989, закътани в постмодерната си екосистема, европейците изгубиха любопитството си към начина, по който Русия вижда света и собственото си място в него. Те не успяха да схванат интензивността на моралното негодуване, с което Русия реагираше срещу ръководения от Запада европейски ред, понеже предпочитаха да разглеждат руско-европейските отношения като взаимно изгодни. Те не можеха да разберат, че онова, което им изглежда като възможно най-добрия ред, за мнозина руснаци изглежда както нещо колкото лицемерно, толкова и нестабилно.

Влюбен в собствения си успех, ЕС не успя да разбере също, че онова, което самите те разглеждаха като нещо щедро и доброжелателно – една почти тревопасна сила – би могло да бъде разглеждано от другите като заплаха. Европейските политици бяха убедили самите себе си, че в действителност Русия се безпокои единствено от Китай и разпространението на радикалния ислям, и че безкрайните ѝ оплаквания по повод разширяването на НАТО или американската противоракетна защитна система в Европа са просто форма на популярно развлечение, отправено към местната публика. Присъединяването на Крим показа, че Западът е разбрал Русия погрешно, и то в няколко различни направления.

Първо, европейците погрешно бяха схванали като израз на одобрение простата неспособност на Русия да блокира създаването на реда, установен след края на Студената война. Те погрешно възприеха слабостта като преобръщане в собствената вяра. След 1989 не Русия, а Съветският съюз прие европейския модел. За късните съветски ръководители разпространението на европейския ред на мека суверенност и икономиче-

ска взаимозависимост беше единственият начин да се защити тяхната империя от напора на различните съветски републики към независимост. Изправен пред избора между постмодернизма и пълния разпад, президентът Горбачов избра постмодернизма и подписа Парижката харта за Нова Европа с нейната визия за общ европейски дом.

Значи именно Съветският съюз, а не Русия, мълчаливо позволи на НАТО да включи в състава си Германската демократическа република. За разлика от Съветския съюз, пост-съветска Русия се отнася с подозрение към каквито и да било пост-национални констелации, като вместо това се придържа към класическата концепция за суверенността от деветнадесети век. Онова, което прави Русия различна от ЕС – и от Съветския съюз на Горбачов – е нейното убеждение, че суверенитетът е не юридическа конструкция, а по-скоро способност за действие. Както отбеляза по незабравим начин Владислав Сурков, главният идеолог на Путин, „суверенитетът е политическият синоним за конкурентоспособност“.[1] А това предполага икономическа независимост, военна сила и културна идентичност.

През 1993 руският класицист и аматьор-велик-стратег, Вадим Цимбурски, публикува важен труд под название „Островът Русия“.[2] Геополитическата съдба на Русия, аргументира той, е да бъде остров, който може да оцелее най-добре, ако се откъсне от Европа. Според неговото гледище Русия трябва да скъса с наследството на нейните „три европейски века“ и да разбере, че опитът или да копира Европа (както самият той разбира руския империализъм), или да се присъедини към Европа, неизбежно ще завърши с трагедия. Във време, в което глобализацията дестабилизира света, пише той, единствената реална опция пред Русия е да се фокусира върху собствения си Далечен Изток и вътрешното си развитие. Русия е прекалено слаба и разпокъсана, за да има шансове за успех в един глобализиран свят. Вместо това тя трябва да се опитва да изгради „цивилизационна държава“ или „затворена идентичност“, която се възползва от благата на глобалната икономика, но чиято вътрешна политика е изолирана от външни влияния. Създаването именно на този вид „държава

1 „Суверенитет — это политический синоним конкурентоспособности“, реч на Владислав Сурков пред активистите на партията „Единна Русия“, Москва, 7 февруари 2006, http://www.rosbalt.ru/main/2006/03/09/246302.html.

2 Вадим Цымбурский, «Остров Россия»,, *Polis Journal*, 1993. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/island_russia/)

в дебела черупка“ е основната цел на Путин. Той никога не е бил особено заинтересуван от евентуално присъединяване към Запада. Москва не се интересува от подражаване на западните ценности, но пък с ентусиазъм се стреми да имитира международното поведение на САЩ.

Второ, европейците предполагаха, че интеграцията на Русия в световната икономика ще доведе до появата и на по-сдържана външна политика. Европейските водачи и европейската публика повярваха на карикатурни изображения на путиновите елити. Историите за всеобща корупция и цинизъм убедиха европейците, че елитите на Путин ще се съпротивяват срещу всичко, което би могло да постави в опасност техните бизнес-интереси. Тази визия за „Корпорацията Русия“ се оказа погрешна. Руските елити са алчни и корумпирани, но някои от тях си мечтаят и за триумфално завръщане на Русия на глобалната сцена. И макар че много малко руснаци копнеят за завръщане на съветския комунизъм, мнозинството изпитва носталгия по статуса на Съветския съюз на свръхсила и „държава, която можеше да бъде уважавана“. Руските елити, повече от европейските, са склонни да размислят върху ролята си в историята и да комбинират меркантилизма с месианизма. Естеството на путиновия ревизионизъм е далеч по-дълбоко, отколкото европейците осъзнаваха. За Путин краят на Съветския съюз не беше историческа необходимост, той по-скоро беше причинен от провала на съветското ръководство.

Трето, европейците не успяха в достатъчна степен да оценят психологическото влияние на „цветните революции“ и глобалната финансова криза върху Русия. Оранжевата революция в Украйна беше путиновият 11 септември. Оттогава насам руският президент разглежда направляваните отдалеч улични протести като най-важна заплаха за режима си. Кремъл е убеден, че всички цветни революции в пост-съветското пространство, включително и протестите в Русия, са били замислени, спонсорирани и ръководени от Вашингтон. Финансовата криза от 2009, от друга страна, накара Путин да вярва, че глобализацията се намира в отстъпление и че една велика сила в пост-кризисния свят трябва да притежава свой собствен икономически регион. Действията на Путин в Украйна може и да приличат на имперската руска политика от 19 век, но в действителност те са част от един световен, от двадесет и първи век, бунт против глобализацията. Но пълзящата заплаха, от която Путин се опасява, е насочена против руската политическа идентичност, а не тол-

кова срещу нейната териториална цялост. Не е за учудване, че присъствието на ЕС в пост-съветското пространство се разглежда от Москва като също толкова мощна заплаха, колкото е и разширението на НАТО. Кремъл е обезпокоен както от опитите на Запада да промени „културния код“ на Русия, колкото и от изгледите НАТО да поеме контрола над военноморската руска база в Севастопол.

Четвърто, Европа сгреши при изчисляването на собственото си предимство в сила. Западните анализи, сравняващи Запада и Русия, бяха пълни с цифри и диаграми, демонстриращи предимствата на Запада в икономиката, технологическото развитие или дори военните разходи. Но, ако и да е вярно, че Западът е по-силен от Русия, европейците пренебрегнаха онова, което Дейвид Брукс нарича „бунтът на слабите“.[1] Според една забележителна харвардска студия, по време на асиметричните войни, водени между 1800 и 1849, слабата страна е постигала целите си само в 12 процента от случаите. (Силата се измерва в брой войници и обхват на стрелкова мощ). Но във войните, водени между 1950 и 1998, слабата страна е имала успех в удивителни 55 процента от случаите.[2] Обичайното обяснение за това несъответствие между успех и сила е, че – особено през втората половина на двадесети век – по-слабата страна не се нуждае от това да победи или унищожи врага, а само да удържи позициите си, обикновено на собствена земя. Страната, намираща се в по-тежко положение, трябва само да вреди на чуждата военна машина и да изчаква, докато нейният номинално по-силен противник изгуби политическите възможности да продължава борбата. Когато става дума за локални конфликти, силата и слабостта са трудни за измерване.

Накрая, европейците не успяха да разберат до каква степен Путин се чувства уязвим у дома. Неговият договор с обществото се основава на условието за постоянно подобряване на материалното положение на средния руски жител, в замяна на оттеглянето на гражданите от областта на политиката. Всичко това се срути по време на московската зима на недоволството през 2012. Руснаците се политизираха и излязоха по улиците в знак на протест. Путин беше убеден, че Западът преследва политика на смяна на режима и използва уличните протести за тази цел.

1 David Brooks, „The Revolt of the Weak“, the *New York Times*, 1 September 2014, available at http://www.nytimes.com/2014/09/02/opinion/david-brooks-the-revolt-of-the-weak.html.

2 Moisés Naím, *The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being in Charge Isn't What It Used to Be* (New York: Basic Books, 2013).

Когато за пръв път дойде на власт, Путин обеща да се измъкне от ноктите на международните финансови институции. Той се почувства уверен в победата си когато, през 2006, Русия изплати външните си задължения и успя да създаде големи валутни резерви. Но зимата на протестите, съпровождаща завръщането му на власт като президент, разкри една нова уязвимост. Когато членовете на елита го посъветваха да преговаря с протестиращите, той реши, че културната и финансова зависимост на руските елити от Запада излагат режима му на нови опасности. Оттук нататък негов най-голям приоритет стана „национализацията“ на тези елити. Импровизираният украински гамбит на Путин се обяснява по-добре чрез страха на Кремъл от смяна на режима чрез направлявани отвън улични протести, отколкото чрез страха пред разширяването на НАТО. В този смисъл „Оккупай Крым“ беше логичният отговор на Москва срещу движението „Оккупай Абай“. Ето защо именно вътрешната политика на Кремъл, много повече от руските съображения за сигурност, се намира в основата на московския външнополитически ревизионизъм. Путин трябваше да завземе Крим, за да може да удържи собствените си елити. Той трябваше да си вземе Украйна. Докато Западът съсредоточи вниманието си върху страха на Путин от либералната и демократична Русия, неговият най-голям страх всъщност е онзи от загубата на руските националисти, които не биха му простили отказа от Украйна.

Русия търси нов европейски ред вече в продължение на повече от десет години – и то такъв, който да осигури оцеляването на режима дори и след Путин. Но онова, което Путин иска от Запада е нещо, което последният нито желае, нито пък може да му обещае. През 1943 Йосиф Сталин разтури Комунистическия интернационал, за да убеди Съюзниците, че основният му приоритет е победата над нацистка Германия, а не триумфа на комунистическата революция. Путин се надяваше, че по някакъв подобен начин Западът ще сложи край на своята политика за разпространяване на демокрацията. Той иска обещание, че Кремъл няма да бъде конфронтиран от гневни протести по улиците на Москва и Минск, и че западните правителства, както и западните медии, ще осъждат, а не поддържат, всякакви протести. Но за негово нещастие това не е нещо, което Западът би могъл да обещае или изпълни. Не съществува нещо подобно на „Демократичен интернационал“, който да разпространява демокрация по начина, по който Коминтернът поддържаше

международната революция – а онова, което не съществува, не може и да бъде разтурено. И, което е още по-важно, спонтанните масови протести се увеличават както в демократичните, така и в недемократичните общества. Само през последните пет месеца са избухнали повече от 70 масови протеста в 70 страни. Гневните граждани са в настъпление по целия свят.

В този смисъл кремълското нарушаване на целостта на Украйна не обозначаваше някакво начало на криза за европейския ред от времето след Студената война, а по-скоро последната фаза от една дълго продължаваща криза. Въпросът сега е: какво точно трябва да прави Европа пред лицето на това отхвърляне? Как трябва Европа да реагира на буквалната атака срещу нейните принципи и модел?

Капанът на санкциите

ЕС беше прав да наложи строги санкции срещу Русия, но опасността от този режим на санкции се състои не в това, че той няма да проработи, а че в края на краищата може да проработи прекалено добре. В това се състои основната особеност на европейския капан на санкциите.

Изправен пред руската анексия на Крим и ролята на Кремъл при дестабилизацията на източна Украйна, Западът нямаше друг избор освен да реагира енергично. Един по-слаб отговор би насърчил още повече агресията от страна на Москва, както и още по-голямо разцепление вътре в ЕС. Онези, които виждат в приглушената реакция на Запада срещу Руско-грузинската война една от причините за дързостта на Кремъл при украинския гамбит, без съмнение имат своите основания.

Но колкото по-ефективни са санкциите в отслабването на руската икономика, толкова по-вероятно става те да подкопаят по-мащабните цели на ЕС. Макар САЩ и ЕС да са на еднакво мнение, че съвместните санкции са най-добрият избор на действие, те нямат обща концепция за това какво очакват да постигнат чрез тях. Дали санкциите са инструмент, чрез който Русия трябва да бъде принудена да прекрати директната си помощ за бунтовниците от източна Украйна? Ще я накарат ли да се изтегли от Крим? Биха ли могли да доведат до смяна на режима? И дали една по-слаба Русия ще бъде заедно с това и по-малко агресивна Русия?

За момента не изглежда санкциите да са успели да променят поведението на Русия в източна Украйна, а само малцина вярват, че те ще

убедят Русия да върне обратно Крим. Ако пък стратегията цели смяна на режима, то е малко вероятно санкциите да успеят, поне в кратко- и средносрочна перспектива. Но дори и да успеят, то дали една пост-путинова Русия ще бъде и една прозападна Русия? „Невъзможно е да се каже кога системата ще падне“, казва Глеб Павловски, бивш съветник на Путин, „но когато падне, тя ще го направи само за един ден. И онази, която я замени, ще бъде точно копие на сегашната“.[1]

Би било голяма грешка за европейските лидери да повярват, че биха могли да се отнасят към Русия по начина, по който се отнесоха към Сърбия през 1990-те. И това е така не просто защото Русия е атомна сила, но също и поради факта, че болшинството от руското общество не вижда себе си като част от европейския проект.

Парадоксът на руския изолационизъм се състои в това, че, колкото по-ефективни са санкциите, толкова повече те подкопават дългосрочните цели на ЕС.[2]

По-очевидно е, че санкциите улесняват плановете на Путин за намаляване на зависимостта на Русия от Запада. През ранните 1960 години Съветите издигнаха стена през центъра на Берлин, за да изолират Източна Германия от Запада. Но Путин не може да престане да търгува със света, нито пък може да предложи идеология, която да убеди руснаците, че в тяхната възхитителна изолация бъдещето ще им принадлежи. Вместо това той е взел урок от любимото си джудо и е решил да използва силата на Запада срещу самия него. Руските служители, които първоначално се съпротивяваха на заповедта на президента си да върнат

1 Quoted in Julia Ioffe, „Vladimir Putin Might Fall. We Should Consider What Happens Next“, *New Republic*, 6 August 2014, available at http://www.newrepublic.com/article/118995/if-sanctions-against-russia-succeed-what-follows-putin.

2 Санкциите, налагани на Русия, ще намалят Брутния ѝ вътрешен продукт с 1–1,5 процента тази година, а експертите предполагат, че санкциите са дори още по-голяма заплаха от падането на цените на петрола. Руските валутни резерви – вече наченати, за да се подкрепи падащата рубла – се намират на най-ниско ниво от четири години насам, след като през първите шест месеца на 2014 паднаха с 57 милиарда долара, до общо 455 милиарда. Както Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР), така и Международният валутен фонд, занижиха напоследък прогнозите си за икономическото развитие на Русия през 2015. Независимо дали санкциите ще бъдат прекратени през следващата година, свързаната с тях загуба на инвеститорско доверие, общото впечатление за по-висок риск при финансирането на руските банки, повишеното бягство на капитали и по-слабият икономически растеж, вероятно ще се чувстват болезнено от Москва в продължение на много години.

обратно парите си от западните банки, го правят сега поради западните санкции. Икономическата цена на санкциите ще позволи на Путин да скрие провалите на кремълските икономически политики. Освен това санкциите позволяват на Путин да продължава натиска за направлявана изолация от глобализацията чрез политики, предназначени да национализират Интернет, да забранят чуждо притежание на медии и да ограничат пътуванията.[1] Нещо повече, санкциите, насочени срещу клиентите на Путин, маргинализират също и прозападните членове на руския елит. „Вие [на Запад] си мислите, че санкциите ще разединят елита и принудят Путин да промени курса, но това няма да се случи“, каза пред *Financial Times* един руски милиардер-инвеститор. „Напротив, вие ще разрушите онези в Русия, които са приятели на Запада. Силовиците днес са по-силни от всякога“.[2]

Санкциите подпомагат Путин в усилията му да ориентира руската търговия в посока, различна от Запада. В една статия на независимата агенция Брюгел, публикувана на 30 септември 2014, Силвия Мерлер показва, че докато директните инвестиции от Европа в Русия са намалели с 63 процента през последните три тримесечия пред март 2014, съответните инвестиции от Азия – най-вече Китай – са нараснали с 560 процента през първото тримесечие на 2014 (при което съотношението все

1 В реч пред Руския национален съвет за сигурност, руският президент обяви готовността на правителството да изгради система за съхранение, чрез която руските онлайн-домейни (такива, завършващи на.ru и.rf) да продължават да функционират в случай на национална криза. С други думи, той обяви намерението на Кремъл да национализира Интернет на руска територия. Руската Дума също гласува за прокарването на закон, който забранява на чужди компании да бъдат мажоритарни собственици в руски медийни компании. Изолационистките политики добиват и чисто физическа форма, тъй като режимът все повече ограничава свободата на руснаците да пътуват. Счита се, че на почти четири милиона държавни служители в момента е забранено да пътуват в чужбина, като особено тясно се имат пред вид работещите в системата на държавния апарат за сигурност (министерствата на вътрешните работи и отбраната, службата на Главния прокурор, както и службата на Федералния шеф на полицията). Виж Maria Lipman, „Putin clamps down on freedom of travel“, European Council on Foreign Relations, 30 October 2014, достъпен на адрес http://www.ecfr.eu/article/commentary_putin_clamps_down_on_freedom_of_travel335; Vladimir Ryzhkov, „Controlling Russia Through Travel Bans“, the *Moscow Times*, 26 May 2014, достъпен на http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/controlling-russians -through-travel-bans/500914.html.

2 Kathrin Hille, „Sanctions extend influence of hardmen in Putin's Kremlin“, *Financial Times*, 18 September 2014, available at http://www.ft.com/intl/cms/s/0/8fcc4068-3f49- 11e4-a5f5-00144feabdc0.html.

още си остава 2,9 срещу 1,2 милиарда долара, бел. пр.).[1] А това е не само знак, че Русия е имала известен успех в преориентирането на географията на своите капитални потоци през ранната 2014. Освен това Китайската национална банка е открила директна кредитна линия за три от големите руски банки, санкционирани от Запада.

Налице е освен това и опасност, че санкциите биха могли да окуражат Русия да се състезава със Запада по-скоро на военна, отколкото на икономическа основа.[2] Един от големите и не особено известни успехи на Европейската политика за добросъседство се състои в това, че тя преформатира геополитическата конкуренция в Източна Европа. ЕС се опита да трансформира периферията си чрез икономическа и социална интеграция. И макар че европейската политика нямаше сериозно трансформативно влияние върху слабите политики на неговите съседни страни, първоначално тя успешно преоформи руската външна политика. След Оранжевата революция Русия се опита да се съревновава в Украйна и други пост-съветски държави, използвайки собствената си представа за мека власт (насърчения и наказания, тоест интеграция в стил ЕС). Но тази трансформация е деликатна и вече завяхваща. Русия е по-малко склонна от други нови сили да мисли икономически. Фактът, че Русия има неконкурентоспособна, едноизмерна икономика и мощна военна машина (руската армия планира да модернизира 70 процента от въоръженията си до 2020), я прави много по-склонна към политически авантюри от която и да било сред останалите пораждащи се глобални сили.

Накрая, санкциите на Запада биха могли да ускорят западането на самата международна система, която той се опитва да поддържа. В продължение на последните няколко десетилетия западните сили упражняваха политическо влияние чрез заплахата да изхвърлят определени нации вън от глобалната икономика – както например го направиха, използвайки санкциите, за да поставят на колене иранската, бурман-

1 Процентите касаят сравнения от година на година. Silvia Merler, „Russian Roulette, reloaded“, Bruegel, 30 September 2014, достъпен на http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1443-russian-roulette-reloaded/.

2 Американският икономист Клифърт Гади прави предположението, че откъсването на Русия от глобалната финансова инфраструктура би могло да доведе до провеждането на руски кибер-атаки срещу глобалната финансова система. Цитирано по Stephen Fidler, „At Valdai Club Meeting in Russia, Divergent Views of Ukrainian Crisis“, the *Wall Street Journal*, 22 October 2014, достъпен на http://online.wsj.com/articles/at-valdai-club-meeting-in-russia-divergent-views-of-ukrainian-crisis-1414013495.

ска и сръбска икономики. Бивши западни колонии като Индия, Китай и Бразилия са недоволни от това как Западът използва глобалните институции за прокарване на собствените си интереси. И те са все по-склонни, а и способни, да заобикалят международните институции, като създават алтернативни договорености. Например, на срещата на високо равнище, проведена от страните от групата BRICS[1] през лятото на 2014, тези сили се съгласиха да създадат нова развойна банка и валутен фонд, със седалище в Шанхай, очевидно предназначени да служат като противотежест на Световната банка и Международния валутен фонд. На срещата G20, същите страни оформиха нова закрита общност, с цел подпомагане на антизападния дневен ред. Ако Западът сега се опитва да използва тези институции за действия против Русия, той може да провокира новите сили към допълнително, по-тясно обединение. На същата среща на BRICS, Путин настояваше за мерки, предназначени да изолират новите сили от „санкционни атаки“ на САЩ, и предотвратяване на „тормоза над страни, които не са съгласни“ със САЩ и техните съюзници.[2] Така че, когато стане дума за ефекта от санкциите, Западът трябва да гледа не само вредата, нанесена на руската икономика, но да се тревожи и от предизвикателството, което те отправят към глобалната легитимност на институциите, които същият този Запад е изградил.

Санкциите може да дадат на Путин крепостта Русия, която той си желае, като заедно с това отслабват основите на международната система. ЕС няма да бъде в състояние да придаде последователност на политиката си към Русия, докато не започне да мисли отвъд рамките на настоящото противопоставяне и не си изработи по-ясна визия за политическия ред, който се опитва да поддържа по оспорваните граници на собственото си постмодерно пространство.

Преосмислянето на европейския ред

Кризата на европейския ред е в много отношения криза на европейското политическо въображение. За европейците е трудно да осъзнаят, че е възможно някоя нация да не си мечтае да се присъедини към ЕС или да не се възползва от неговата нормативно-правова база.

1 Бразилия, Русия, Индия, Китай, Южна Африка. Бел. пр.

2 „Putin Wants Measures to Protect BRICS Nations From U.S. Sanctions“, the *Moscow Times*, 15 July 2014, достъпен на http://www.themoscowtimes.com/business/article/putin-wants-measures-to -protect-brics-nations-from-u-s-sanctions/503415.html.

И макар че Брюксел е постигнал ограничено разбиране за пост-съветското пространство, той е склонен да говори от името на гражданското общество в тези страни по същия начин, по който Съветската комунистическа партия говореше от името на западната работническа класа. Освен това ЕС не успява да направи разлика между собствената си сила да привлича и силата да трансформира обществата по периферията на Европа. Ако киевският Майдан беше мощна демонстрация за способността на ЕС да запленява въображенията на гражданите, то политическите и социални събития в България, Румъния или на Балканите изобщо, демонстрираха границите на трансформативната сила на Съюза.

Основното предизвикателство на настоящата криза се състои в това, че Брюксел се нуждае от конципиране на нова политика към Москва, и то такава, която не се стреми да направи от Русия страна като нас, а да създаде структура, която да оформи една Русия, с която бихме могли да живеем.

Има някои полезни уроци, които Европа може да извлече от начина, по който САЩ направляват отношенията си с Китай – една комбинация от включване и баланс. Китай е прекалено силно вплетен в глобалната система, за да може да бъде „сдръжан“, но вече става все по-ясно, че „обвързването“ също не е отговор. Американският политически анализатор Джошуа Купър Рамо предлага идеята за „коеволюция“ като мисловна рамка на тази сложна взаимовръзка. Чрез това понятие, описано за пръв път в Произход на видовете на Дарвин, се описват ситуации, при които два (или повече) вида оказват реципрочно влияние върху взаимните си еволюции.

Напълно правомерно, тази концепция може да помогне на Европа да запази постмодерния си Галапагоски ред в един свят, в който Русия също се опитва да създаде свой собствен ред.

Разбира се, налице са сериозни различия при отношенията между ЕС и една западаща Русия, от една страна, и онези между САЩ и Китай – две велики сили, и двете живеещи с убеждението, че историята е на тяхна страна. Въпреки това, аналогията на „коеволюцията“ с Китай може да бъде полезна за ЕС, тъй като тя преосмисля европейския ред. Коеволюцията признава, че и САЩ, и Китай са както независими, така и намиращи се в конкуренция едни с други. Тя изхожда от предпоставката, че тези две сили могат да приемат различията помежду си, но заедно с това и да

положат граници на поведение, които и двете страни намират за екзистенциално заплашителни. Страните си взаимодействат, чрез смесица от институционни договорености (чрез Световната търговска организация и G20), но и се заобикалят едни други (чрез Шанхайската организация за сътрудничество и **Тихоокеанското партньорство**, от друга).

Сега ЕС се нуждае от намиране на европейски вариант на „коеволюцията“, който да му позволи както съвместно съществуване, така и изработване на набор от функциониращи червени линии за Русия – в момент, в който руските войски се намират на територията на Украйна. Това би могло да има три основни измерения: сдържане и гаранции за сигурност за териториалната цялост на неговите страни-членки, както и открита защита на държавите на европейския континент; прочистване (decontamination) на постмодерния модел на ЕС чрез засилване на ценностно-ориентирани институции; разведряване на международните отношения чрез политика на признание и сътрудничество с Евразийския икономически съюз, чието създаване е насрочено за 1 януари 2015 г.

Срещата на високо равнище на НАТО в Уейлс представя перспективата за една възможна сдържаща опора като част от по-всеобхватната стратегия на ЕС. Когато става дума за сигурност, НАТО ще продължава да си остава неин основен източник в света на ЕС – факт, който беше потвърден тази година. Най-голямото предизвикателство ще продължава да бъде разубеждаването на Русия от предприемане на действия в страни, намиращи се извън НАТО. Създаването на енергиен съюз на ЕС и намаляването на зависимостта на ЕС от енергийните ресурси на Русия също е част от стратегията на ЕС за сдържане. Но действията на Русия в Украйна предлагат най-добрата илюстрация за това, че традиционната политика на сдържане не е достатъчна, когато сме изправени пред политика на разрив.

Втората опора на една възможна стратегия на ЕС включва засилването и защищаването на постмодерния ред вътре в самия ЕС. Важна част от това е правенето на разграничение между „сърцевинните“ ценностни институции на постмодерния ред (като ЕС и Съвета на Европа) и „мостовите“ институции (като Организацията за сигурност и сътрудничество или ООН), които ни позволяват да си взаимодействаме със сили, които не споделят същите ценности. Европейските лидери трябва да направят сърцевинните институции по-дисциплинирани и по-

твърди, като заедно с това правят мостовите институции по-гъвкави и по-адаптивни.

Членството на Русия в Съвета на Европа например не доведе до нейна „либерализация“, а напротив – до парализа на Съвета. Поучителен е фактът, че наскоро Парламентарната асамблея на Съвета на Европа гласува в подкрепа на твърдението, че в Азърбайджан нямало политически затворници. Ако това продължи така, то ЕС трябва да обмисли стъпки за евентуалното изключване на страни като Русия и Азърбайджан от Съвета. Това не е лесно решение, тъй като Европейската конвенция по правата на човека (ЕКПЧ) е една от малкото институции, реално защищаващи индивидуалните човешки права в Русия, но ЕС ще трябва да балансира това с опасността от постепенно размиване на базисните принципи на Съвета. Ние можем и трябва да запазваме идеята, че някой ден ЕКПЧ ще бъде базата на цяла Европа (включително Русия и Южен Кавказ). Но не си помагаме с нищо, ако се преструваме, че това вече е станало в наши дни.“[1]

Наложителната необходимост от прочистването на ценностно-базираните институции произлиза от нарастващата популярност на путиновата представа за „суверенна демокрация“ сред някои от членовете на ЕС. Например унгарският премиер-министър Виктор Орбан заяви наскоро: „Ние търсим и ще направим всичко възможно да намерим – разделяйки се със западноевропейските догми, ставайки независими от тях – форма на общностна организация, която да ни направи конкурентоспособни в това велико всемирно състезание.“[2] За Орбан Путин изглежда силен и решителен, а европейските демокрации изглеждат объркани. ЕС трябва да убеди Орбан, че путиновият модел може и да функционира извън ЕС, но не и вътре в него, и че е време Унгария да направи избора си.

Когато става дума за дългосрочните отношения с Русия, мисленето почти не е започнало да се променя. През последните няколко месеца западните политици мислеха за това как да заставят Русия да проме-

1 Цитат от лична кореспонденция с Герал Кнаус, която ще бъде представена като част от подготвяна за публикация статия, „Preserving the European Convention on Human Rights“, European Council on Foreign Relations, http://www.ecfr.eu.

2 Виктор Орбан, реч пред XXV летен университет и младежки лагер в Балваньош, Băile Tuşnad (Tusnádfürdő), 26 юли 2014, достъпен на http://hungarianspectrum.wordpress.com/2014/07/31/viktor-orbans-speech-at-the-xxv-balvanyos-free-summer-university-and-youth-camp-july-26-2014-baile-tusnad-tusnadfurdo/.

ни политиките си в Украйна. Но какво ще последва след това? И дали западните политики към Русия трябва да се ограничават единствено с Украйна? Приказките за „сдържане“ отново стават нещо обичайно. Но как би могло да изглежда сдържането в нашия взаимозависим свят? Да престанем да търгуваме с частни руски компании, да забраним на руски туристи да ни посещават? „Сдържането“ звучи многообещаващо, но си остава загадка.

Западът никога не може да признае присъединяването на Крим, така както никога не е признавал и окупацията на Балтийските страни от Съветския съюз, и той ще трябва да поддържа санкции против онези, които извличат изгода от окупацията. Но простото поддържане на широки санкции, с надеждата, че някой ден Русия ще се откаже от политиките си и ще върне Крим на Украйна, също не е вариант.

Русия е прекалено голяма, прекалено важна и прекалено включена в международните институции, за да има изгледи да я изолираме в съгласие със собствените си условия. И, което е по-важно, Путин не се страхува от изолацията; напротив, той я приветства. Изолацията или самоизолацията на Русия не в интерес на ЕС. Тя би могла да изостри някои от разногласията между страните-членки. Би могла и да намали конкурентоспособността на ЕС на глобалния пазар. Накрая, тя би могла да осъди Украйна на перманентна нестабилност.

Санкциите бяха необходими, за да се отговори на руското нахлуване и те предоставиха на Запада определени лостове за управляване на ситуацията. Тези лостове трябва да бъдат използвани, за да се пренесе конфликта в Донбас от бойното поле на масата за преговори. Но когато ЕС стигне до масата, той ще има нужда от стратегия за подновен ангажимент с Русия.

Тази криза започна от един спор върху това дали Украйна ще се присъедини към инициативата на ЕС за Източно партньорство или към руския Евразийски икономически съюз (ЕИС). Парадоксът на настоящата ситуация се състои в това, че сега – когато Русия спечели Крим и изгуби Украйна – най-добрата надежда за ЕС е в това, че установяването на работещи взаимоотношения с Русия може да бъде осъществено именно чрез ангажиране с ЕИС.

Неспособността да се разпознае предоставената възможност, идеща от путиновия проект за ЕИС, е част от самото ядро на настоящата криза. Създаването на ЕИС е мощна демонстрация на меката власт на

ЕС – това е опит от страна на Москва да се добие статус и признание чрез имитиране на институциите и структурата на ЕС. То предлага ангажимент в съгласие с условията на ЕС – чрез търговски и икономически връзки, а не чрез военно съревнование. И макар че корените му са геополитически, ЕИС има предимството да бъде един включващ, а не артикулиран на езика на руския етнически национализъм, проект. При това той се основава на принципа на икономическата взаимозависимост. В хода на отвръщането на Русия от Европа, ЕИС е точно онзи вид проект, който самият Брюксел би трябвало да е изобретил, ако той не би вече съществувал. Той трябва да бъде привлекателен за ЕС, не защото го очаква особен успех, а защото това е единственият проект, способен да отклони Русия от политиката на военен натиск и националистическа реторика. Но вместо да разпознае своето собствено клеймо в ЕИС, Брюксел се обиди от факта на имитацията и пропусна възможността да смекчи наближаващия конфликт с Русия.

Ако ЕС предложи изгледи за сътрудничество с ЕИС, той би изпратил на Москва ясен сигнал, че ЕС признава на Москва правото да има свой собствен интеграционен проект. Той би показал, че един нов европейски ред няма да бъде изграден върху обещанието за никога-непреставащо разширение на ЕС и НАТО. Вместо това този нов съюз би бил концептуализиран като сътрудничество и конкуренция между два интеграционни проекта, основаващи се на различни философии, но отворени за двойно членство и различни форми на припокриване на сътрудничеството. Той би демонстрирал безпристрастност и би показал на света, че ЕС признава правото на пост-съветските държави да избират интеграционния проект, който сами пожелаят. Именно готовността на ЕС да признае арменския „евразийски избор“ е нещото, което придава на Брюксел легитимността, чрез която да притиска Москва да приеме „европейския избор“ на Молдова и Украйна.

Разбира се, в очите на повечето европейци ЕИС е дефектен проект[1]. Но той може да се окаже най-добрия шанс на ЕС да измести конкурен-

1 Нику Попеску пояснява някои от вътрешните противоречия на проекта на Москва за подновена интеграция на пост-съветското пространство. Руската амбиция за създаване на Евразийски съюз напомня зле прикрит опит за възстановяване на Съветския съюз. Докато ЕС беше начинание на няколко европейски страни, сходни по размери, то очевидно е, че Русия ще доминира в ЕИС (тя ще представлява повече от 90 процента от БВП на съюза) и че съюзът ще функционира като руска сфера на влияние. Икономистите са изчислили, че положителният ефект от тази регионална интеграция ще бъде

цията между Русия и Запада обратно в икономическата, вместо във военната област. Нещо повече, ЕИС е интересен входен пункт и защото включва поне някакви ограничения върху правенето на руската политика и властта на Кремъл (всички негови членове – Русия, Казахстан, Беларус, а в бъдеще вероятно Армения и Киргизстан – имат право на вето върху всяка политика). Точно посред ескалиращата конфронтация между Русия и Запада, признанието и сътрудничеството с ЕИС ще позволи на ЕС да развие отношения и Казахстан и Беларус.

Разбира се, ЕИС не е решение на всичко. Но той би могъл да положи начало на преговори върху един нов европейски институционален ред, който да запълни вакуума, оставен след провала на институции, отхвърлени от Москва. Нещо повече, ЕС се нуждае от положителен дневен ред, който да предложи след месеците на скърпване на половинчати отговори срещу руските действия.

Русия зачеркна европейските мечти за бъдеще, в което постмодерният остров би се простирал по протежение на целия континент. Но пък Европа не се намира и в някаква нова Студена война. Онази конфронтация между Москва и Запада се въртеше около въпроса кой би могъл да предложи един „по-добър“ свят. Днешният конфликт между Русия и ЕС се върти около това кой живее в „реалния“ свят. В продължение на 25 години европейците учат на ум и разум една непокорна Русия, като твърдят, че тя е изгубила връзката с реалността. Сега е ред на ЕС да се бори с тежки факти. Европа трябва да фокусира трансформативните си енергии върху консолидацията на собственото си политическо пространство, което сега включва и Украйна, и Молдова, но и да признае „реалния свят“ отвъд собствените си граници. В настоящия момент ЕС не може да се надява да трансформира Русия, но пък трябва да осъзнава и цената, свързана с нейното изолиране. Това е безпорядъкът в самото сърце на новия европейски ред.

Източник

минимален, тъй като „през двете десетилетия, последвали разпада на СССР, тежестта и важността на Русия като търговски партньор за повечето пост-съветски държави е намаляла драстично. [...] В резултат на това ЕС и Китай са по-големи търговски партньори от Русия за всяка пост-съветска страна с изключение на Беларус и Узбекистан.“ Нещо повече, Евразийският съюз е съюз между авторитарни режими, чиято цел е да засилват собствения си авторитаризъм. Виж Nicu Popescu, „Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely“, EU Institute for Security Studies, September 2014, available at http://www.iss.europa.eu/uploads/media/CP_132.pdf.

Марк Леонард е съосновател и директор на European Council on Foreign Relations, първият общоевропейски тинк-танк. Той пише собствена рубрика за Reuters.com и е Председател на Съвета за глобален дневен ред по геоикономика към Световния икономически форум.

Иван Кръстев е политолог и председател на Управителния съвет на Центъра за либерални стратегии, София. От април 2004 г. той е изпълнителен директор на Международната комисия за Балканите, председателствана от бившият министър-председател на Италия Джулиано Амато.

Коментари (11)

- 14-02-2015|**Златко Ангелов**

Изключителен анализ! Най-голямата му сила е в обективността, с която третира двете страни – Европа и Русия – без идеологически пристрастия. Съдържателното му богатство е в умението на авторите да предложат неконвенционална логика и решения „извън кутията“. Това е анализ, който може да бъде солидна платформа за политическа стра-

тегия, стига обаче понятието Европа, както е употребено като сборен елемент от уравнението „Европейски ред“ да беше дефинируемо. Ако приемем, че такава „Европа“ наистина съществува – като единица с кохерентни цели и средства – целият анализ е непоклатим. Но все пак такава „Европа“ е авторовото допускане, а не сигурна реалност. Второто допускане, което авторите правят, за да изглежда логиката им желязна, е какви са намеренията и ходовете на Путин. Те може наистина да са точно такива, но може и да не са. Третият пропуск на анализа е, че ролята на Америка е сякаш оставена съзнателно на заден план, но в реалния свят, където търсим някакъв МИРЕН ПОРЯДЪК, е важно как САЩ реагират на европейския конфликт с Русия.

Обаче това са естествените рискове, които всеки политологически анализ приема за неизбежни. Лично мен авторите ме убедиха, че очакването, че политическата еволюция на света върви към Западноевропейския модел, така както биологическата еволюция върви НЕОТКЛОННО към усъвършенстване на видовете в природното царство, е илюзорно. Русия е самостоятелна историческа единица, която се развива по различен от европейските ценности и либерални закономерности път. Някак от много млад и израснал в България с руска литература, но в постоянна съпротива на руските ценности, съм подозирал – и сега вече подозрението ми се превърна в убеждение – че Русия не може и поради това няма да се присъедини към европейските ценности и модели, особено когато тези модели неизбежно са свързани с ЛИБЕРАЛИЗЪМ и ЛИБЕРАЛНО разбиране за икономиката и човешкото щастие. По тази причина пък аз съм изпълнен с недоверие към Русия и не само я смятам за най-голямата заплаха за европейския ред (и, ако може да се говори така – за световния ред), но и изпитвам отвращение от носителите на руски ценности.

Обаче, мислейки за Европа и проблемите на отношенията ѝ с Русия и наблюдавайки проявите на европейските лидери, у мен все повече се заражда усещането, че 21 век, или нека го наречем, времето след Студената война, постепенно промени ТИПА на политическите лидери: от познатите ни авторитетни супер-личности и интелектуалнеи гиганти ала Бисмак, Чърчил, дьо Гол, Аденауер, Хелмут Кол и т. н. към сегашните водачи на Европа, които нямат харизма, нямат силен характер и интелектуална мощ, нито собствена политическа стратегия, базирана на Голяма визия, а вместо това се проявяват с непременното желание да бъдат

преизбирани, а не да постигнат големи исторически преобразувания. Ролята на личностите – ако сме верни на историческите аналогии – не бива да бъде второстепенен елемент на сериозния политически анализ. А те отсъстват напълно от статията на Кръстев и Леонард. Парадоксът, разбира се, е в това, че Путин е употребен почти като еквивалент на Русия, докато по непонятни причини Меркел, Жюнкер, Оланд и др. сякаш не съществуват, скрити зад недефинираното понятие „Европа“. Колкото и демокрациите да не се идентифицират с водачите си в противовес на авторитарните режими, не може да отречем, че има огромно значение кой е лидерът или КОИ СА ЛИДЕРИТЕ на демократична Европа и как те се проявяват в условията на екзистенциални кризи.

- 15-02-2015|**Златко**

Ситуацията в много отношения напомня 1968. Можем само да се надяваме, че тоя път нещата няма да се проточат чак толкова дълго. И че, разбира се, няма да стигнат до някакъв вид военен сблъсък, което би означавало край на много, прекалено много неща...

Между другото, този текст ме принуди да изчета толкова много напълно непознати (и отчасти понятийно-недостъпни) текстове, като например онези на Цимбурски, че започвам да се чувствам като първолаче. Направо да се чуди човек да се радва ли, да се ядосва ли... Във всеки случай едно нещо започва да ми става все по-очевидно: Русия – или поне нейната задаваща сегашния тон интелигенция – тиктака по напълно различен начин в сравнение с „Европа“. В това вече нямам никакви съмнения...

- 16-02-2015|**Златко Ангелов**

Ето какво е казал Милан Кундера още през 1984: „Ето защо, когато руснаците окупираха Чехословакия, те направиха всичко възможно да разрушат чешката култура. Това разрушение имаше три смисъла: първо, то разруши центъра на опозицията; второ, то подкопа идентичността на нацията, позволявайки по този начин тя да бъде погълната по-лесно от руската цивилизация; трето, то сложи насилствен край на модерната ера – ерата, в която културата все още представляваше реализация на върховни ценности.

Това трето следствие ми се струва най-важното. Всъщност тоталитарната руска цивилизация е радикалното отрицание на модерния За-

пад – Западът, създаден преди четири века в зората на модерната епоха: епохата, основаваща се на авторитета на мислещия, съмняващ се индивид, както и на артистично творчество, което изразява нейната уникалност. Руската инвазия хвърли Чехословакия в една „посткултурна“ епоха и я остави беззащитна и гола пред руската армия и присъстващата навсякъде държавна телевизия.“

- 16-02-2015|**Златко**

Аз съм малко по-сдържан в отрицанието, когато става дума за нещото, което наричаме „руска цивилизация“. В смисъл, радикалното ѝ отрицание ми се струва едностранчиво и дори несправедливо. Все пак това е една от най-гигантските култури, които човечеството е създавало в ново време. Разбира се, това е и една традиционна „империя на злото“, реакционна, мракобесна държава, която от край време е служила като противотежест на всичко, което Европа се опитва да изгради и разпространи в света от около три века насам. Човек просто трябва да държи пред очи и двете страни на това тъй сложно нещо, Русия, ако не би искал да изпада в ситуации на едностранчивост и в крайна сметка – загуба на credibility, както в края на краищата се случи и с добрия Кундера, и то именно във връзка с този му текст – първоначална голяма еуфория, а после постепенно изясняване на базисния факт, че в последна сметка огромната част от патоса му е бил чисто партизански. Няма алтернатива на сдържаността и търсенето на баланс, особено в интелектуалната сфера, където е толкова лесно човек да бъде „радикален“.

Между другото, това е и основната специфика в мисленето на Иван Кръстев, който е изключително здравомислещ, сдържан и балансиран човек и политически анализатор. Рядко за България качество, струва ми се...

А ето тук и един текст, който добре улавя двете страни на „руската мистерия“, струва ми се...

The Two Abysses of the Soul

- 16-02-2015|**Златко Ангелов**

Аз имам твърдо изградено становище за това какво е Русия и не искам да си губя времето с оценки, които дори минимално я защитават. Както някой написа вчера, ако Русия си развиваше великоруския си шовинизъм като на остров, вътре в нея си, без да се опитва да увеличи

територията и влиянието си, нямаше нужда да ѝ се обръща внимание. Именно **износът и то въоръжен износ**на патернализъм, корупция, лъжи и смехоторен панславизъм е това, което я прави страшна! Предпочитам мнението на коментаторът под статията, което поставя нещата веднага на мястото им: *„The predictable, knee-jerk defensiveness on the part of Russian apologists here isn't even interesting,* just psychologically curious and, of course, evasive. It misses the point as entirely as do those supposed 'debates' about religion that devolve into contests between theists and atheists to see which side can lay the greater number of atrocities at each other's door. It goes without saying that there are enough injustices in the historical record for every nation and ethnic group to lay claim to its fair share; but the reason everyone (including a Russian apologist) knows this is because *the west has developed a tradition of self-critical scholarship that makes such information available to its citizens*. In the west, discussions of the sort we are having here are not only possible but the norm, and the publication of dissenting opinion that fuels them is not an act of treason.

The apologists know full well that they can evaluate Russia's history (and Mr. Putin's strengths and weaknesses) in print much more comprehensively here than they could ever risk doing in Russia. They also know, or should know, that it is no defence of lawless or immoral acts to point out that others have committed them. In the west, historical atrocities are acknowledged and are regarded as shameful episodes, hopefully with a pedagogical value. The most perceptive critics of the west are westerners themselves. **In Russia, alas, minimization and denial remain the norm, and the Russian state is not above using repression to ensure that this does not change.**“

- 16-02-2015|**Златко**

Между другото, пишейки, че Русия е разрушила чешката култура, Кундера разбира се пропуска да посочи каква част от това разрушение е собствено чешки принос, тоест до каква степен определени части от чешкото общество са били склонни да поддържат именно вида разрушение, традиционно приписван на руснаците. Такава е ситуацията и в цяла Източна Европа от наши дни: гледайки назад към близкото минало всички ние крещим, по принцип, някаква версия на нашенското „кой ми сра в гащите“, приписвайки всичко или почти всичко на някакви „други“, с което радикално отказваме да поемем каквато и да било

отговорност за собствената си история. Не че това е нещо ново, по такъв начин изглежда реагират всички общества и поколения, които излизат от „мрачни исторически периоди“, но все пак е някак трагикомично, ако човек се занимава малко по-интензивно с история, да се наблюдава как отново и отново се повтаря един и същ хипнотичен танец. „Не съм не съм, не съм аз, Хилер (Сталин, Живков, Чаушеско) беше“...

Трагикомедия човешка...

- 16-02-2015|**Благоев**

Убедителен материал. Не е леко да се осмисли, че стремежът на Русия след Петър Велики да се примъкне към Европа става неактуален. Още Вл. Набоков казва, че същността на Русия не съвпада с образа ѝ от руската литература, с който е формиран възгледът на съвременната цивилизация. Този свят е по-скоро въображаем и последните събития водят към такъв извод. Надяваме се нещата да се получат не точно така както в горния материал, но не е лесно да се науми някаква друга картина. За сега това е така, защото Европа и САЩ нямат силни лидери а ла Рейган или Тачер. Не че Путин изглежда доста умно, но вероятно има съобразителни съветници, познаващи народа си. Един съмнителен пункт в анализът е, че не се изказват опасения от прекомерната бъдеща зависимост на Русия, за самата нея, от Китай. Освен това, да се доверяваме ли 100% на сондажите за популярност на режима, с оглед начинът на събиране на мнения.

Подобни анализи има и от американски автори, недолюбвани в Европа.

- 19-02-2015|**Златко**

Публикувам под формата на коментар един от по-интелигентните руски анализи на текста (от руския журналист и политически наблюдател Глеб Павловский):

> ***Раздвоение Европы***
> *Глеб Павловский*
> *О докладе Ивана Крастева и Марка Леонарда «Новый европейский беспорядок»*
> *1.*
> *Доклад Ивана Крастева и Марка Леонарда необычен – в сущности, это статья с выраженной авторской позицией. Причины,*

почему Европейский совет по международным делам (ЕСМД) предпринял такой демарш, на вид ясны: тотальный тупик в разрешении т.н. российско-украинского кризиса 2014 года.
Но статья коварна. Она убеждает читателя крепить приверженность ценностям единой Европы – тут же показывая, что эти ценности не универсальны на Евровостоке. В тот самый момент, когда испытываются кризисом, то есть особенно нужны.
Ценностный разрыв – мысль не новая, отсылающая к Хантингтону (а кое-кого – к Дугину и Мари Ле Пен). В Москве ее чтут за догму Уникальности России – местного суеверия, святыми отцами которого полагают Данилевского, Шпенглера и Льва Гумилева. Московский геополитик просто пожмет плечами: ну разумеется, у России и Европы ничего общего! Но мысль авторов не в том.
Крастев и Леонард предлагают взглянуть на конфликт исторически: он не в «архитектуре цивилизации» и не в «генетическом коде». Объединенная Европа, сказал бы историк Михаил Гефтер, – сама историческое событие. Но историческое событие и рождение посткоммунистической России. Конфликт России и Европы – в неудачной синхронизации двух мегасобытий.
Символом рассинхронизации авторы выбрали 1989 год. Юбилей которого недавно отпраздновали в Европе – и попросту не заметили в Москве. На этот раз в том не было антиевропейского полемизма. 1989 год памятен и в Москве, но здесь он значит нечто другое. В различии стоит поискать истоки конфликта.
Конечно, авторы идут от европейского контекста. В Европе повторяют как догму – недавно это было еще раз повторено Ангелой Меркель – «Россия нанесла удар (вариант: разрушила) европейский (вариант: мировой) правовой порядок!». Крастев и Леонард сомневаются в том, что Россия была внутри этого порядка; возможно, она не подозревала о его существовании. Зато сама Россия «находилась в поиске нового европейского порядка, который обеспечит выживание ее после Путина». Этот тезис стоит запомнить, тем более что авторы его так и не проясняют.

Итак – конфликт двух иноцивилизаций, любимый фантастами и геополитиками? Но отсюда вытекают прямые политические выводы, авторы их не избегают. Во-первых, аннексия Крыма – не начало кризиса мироустройства после Холодной войны, а его конец. (Черчилль бы поправил – «только конец начала».) Отсюда следует, во-вторых, что превращать санкции в субститут войны Европе нельзя. Россия не нападает – Россия обороняется, но обороняется параноидально, преувеличивая свою незащищенность.

2.

Крастев и Леонард говорят о европейцах, проснувшихся в мире Владимира Путина, «где границы меняются с помощью силы, и предсказуемость – скорее пассив, чем актив». Сказано красиво и верно, но не полно.

Самообольщение российской позиции заключено в том же, в чем высокомерный hubris Владимира Путина – в нерушимой связи России с Европой. Связи ненавистной, испепеляющей, демонически страстной. Страсти, которую ни одна европейская нация с XVIII по XXI век не могла ни разделить, ни понять. Россия не просто навязывает себя Западу. Она убеждена, что Запад может и должен решать ее проблемы, жить ими – и жить с ней. Здесь русский эрос переходит в амок. И нет ничего более несовместимого с этим, чем описанный Крастевым и Леонардом элизиум европейского постмодерна.

Но что если сам этот постмодерн в такой форме случаен? И Европа – та, чьё имя присвоил себе Евросоюз (еще одно его прегрешение, на русский взгляд), – что, если и она случайна тоже? Крастев и Леонард справедливо замечают, что как раз объединение Германии и стало эталоном объединения Европы. Падение Берлинской стены – Вудсток-1989. Но первичен все же советский Вудсток-1989 на I Съезде народных депутатов. В тот год на поле несбывшегося Армагеддона Холодной войны армии Востока и Запада проследовали друг мимо друга в цветном тумане рок-концертов. Европа героически (в своем воображении) сносила Берлинскую стену, которую Горбачев к тому времени (в его воображении) героически уже упразднил. А советское общество безопасно и бескровно (но также

в воображении) одолевало номенклатуру, вводя демократию. Как раз в дни сноса Стены началась предвыборная кампания внутри виртуальной же «Советской России», ради чего изобрели небывалый«российский суверенитет». Неудивительно, что участники двух шумных шествий так и остались в неведении о причинах веселья друг друга. Каждому казалось, что параллельная процессия следует далеко за ним, где-то в хвосте.
Геополитическая реальность, возникшая в Европе после падения Стены, так же исторически «беззаконна», как изобретение РФ. Возникла невозможная Европа, не та, о которой мечтали идеалисты пан-Европы в XX веке. Европа, которую доклад именует «постмодернистским европейским порядком».
Новый шенгенский постмодернистский рай туристы из новой России обнаружили одновременно с пляжами на Крите и в Анталии – и вне связи с такой русской забытой ценностью, как «священные камни Европы».Постмодернистская Европа в-себе обернулась российской туристской Европой для-нас. Это же время стало эпохой экспансии авторитарно-финансовых «инноваций» на постсоветском пространстве.
Тонко замечание авторов доклада об экспансии с Запада на Евровосток институтов, созданных для обслуживания биполярного мира. Это хорошая иллюстрация к тезису Михаила Гефтера о главной угрозе конца Холодной войны: экстраполяции исторических инструментов к решению постисторических задач. Экспансия европейских институтов – попытка обойтись техникой прогресса в ситуации упадка универсалистских институтов мировой истории. И тут универсальное неизбежно становитсяисключающим.
Вряд ли можно объяснить отношение новой Европы к новой России только невротическим переносом «России-Другой Европы». Здесь проявляется новая энергетика – универсализма как исключительности. Универсальные принципы превращаются в нормы фильтрации, а европейские стандарты – в невидимый, но ощутимый в Москве произвол.
3.

Сегодня объединенная Европа, Россия и Украина живут в отравленных клубах измененного сознания, ставшего последней реальностью.
Каждый стал шансом, потерянным для другого. Россия не симметрична Евросоюзу, хоть возникла с разрывом в несколько недель (декабрь 1991 РФ – январь 1992 Маастрихт). Зато симметричны упущенные шансы. Россия пропустила свой шанс стать европейским государством-нацией в момент, когда ЕС упустил возможность дать России стать Европой. РФ как шанс объединенной Европы, потерянный в 90-е годы, породил кошмар для постмодернистов Европы 2014 года.
Россия не встретила серьезного европейского вызова, который заставил бы ее серьезно отнестись к внутренним реформам. Два десятилетия в Москве довольствуются пустым, даже наглым по звонкой пустоте термином«процесс реформ». Бездумно доверили реформы случайной «команде Гайдара». Та немедленно породила «команду Кремля», а к 1999 – 2000 году как ее дериватив – путинскую команду, правящую по сей день. Великолепный пример непрерывности «процесса реформ»!
Европа не стала вызовом для России в 1992 году, и оттого Россия стала вызовом Европе в 2014 году. Сегодня, когда Европа решилась бросить вызов России из-за Путина и Украины, запоздалый вызов грозит перейти в глобальный.
Вызов, для которого у мира, кажется, больше нет лидеров соответственного масштаба.
4.
Крастев и Леонард говорят, что Европа ошибочно приняла слабость России и ее неспособность помешать – за согласие. Дело, однако, еще хуже. Население государства-остатка СССР, именуемого РФ, сначала и не думало противиться новому порядку, не зная, чего хотеть.
Часть советского общества еще в 70-е годы разочаровалась в ценностных и просвещенческих аспектах коммунизма. Конец истории здесь поняли как долгие каникулы. Заодно с марксистским универсализмом, идеологией равенства и братства Россия отреклась от всякого универсализма вообще – как опасного лжеучения. Место понятий о всеобщем гуманном порядке

исчезло в принципе. С этого момента и далее запрос на порядок в мире провоцировал в Москве ложный выбор между чужим (западным, понятым полицейски) – и биполярным «ялтинским» порядком времен Холодной войны.

Не имея более единого адреса для жалоб, население погружалось в рессентимент, копило черную злобу. Реванш толпы переживался правящими кругами как вечная угроза себе. «Они нас растерзают, как только смогут!», – слышал я много раз, – но кто эти они? Страх сфокусировался в образ населения РФ как источника бедствий. Система РФ выстроилась как суррогат государственности и эшелонированная линия безопасности для элит.

Но даже и тогда новая Россия хотела не победить Запад, а к нему присоединиться. В фантазиях мы «уже» присоединились – долларизацией быта, политики и хозяйства, турпоездками, вещами и потребительскими привычками. Длинным рядом осязательных «аргументов», делающих отказ в равенстве со стороны Запада чем-то непонятным и злонамеренным.

Стресс 2004 – 06 гг. стал переучредительным моментом для Системы. Фокусирующим термином снова, как в 1990, стал суверенитет. Крастев и Леонард тонко замечают новизну понятия суверенитета в России, в отличие от европейского и коммунистического: этот суверенитет энергиен, это импульс активизма. В русской классике суверенитет производен от суверенности – личной независимости, реализуемой в поступке: старинный, XIX века моральный дериватив здесь переходит в неограниченное право на любое действие, даже имморальное. Далее пролегает маршрут властной воли к неограниченному расхищению глобализации как возобновляемого природного блага.

5.

Путинизм утверждался, в том числе мной, под стягом борьбы с сепаратизмом и во имя «территориальной целостности России». Тема еще тогда навязла в зубах, ее жуют по сей день. Не только в телепропаганде – ее обожает новый Уголовный кодекс РФ. В реальности же риск давно снят, и угрозы терри-

ториального распада для России нет. Борьба идет за иную неделимость – единый и неделимый авторитет.
«Монолитная нация», о которой говорит Путин, это пароль борьбы за признание диктата надгосударственным правом. Команда Кремля давно превратила себя в институт, но теперь ей важно стать еще и чем-то традиционным, уходящим в глубь веков. Тут из корсуньской ночи выходит князь Владимир – якобы предок по прямой всех правителей Руси, вплоть до президента РФ.
Зато толпа теперь должна растерзать кого-нибудь другого.
6.
Стало догмой, будто Путин и Кремль «боятся киевского Евромайдана и европейской ориентации Украины». Объяснение действий Путина страхом тривиально – всякий политик чего-то боится, и каждое второе действие легко объяснить страхом. Но как универсальная отмычка страх политика бесполезен.
В происходившем прошлой зимой в Киеве и вправду было, чего испугаться. Конфликт Евромайдана с властями Украины к началу 2014 года перерастал в городскую революцию. Всякая революция в ее развитии имеет вдохновляющий для участника и устрашающий неучастников характер. Устрашаются даже те, кто поначалу сочувствовал.
Начатый в стиле Вудсток и окруженный «титушками» и отрядами «Беркут», Евромайдан преобразился в Вестерплатте. Пули, огонь и лица, озаренные ненавистью. За радикализацию Майдана ответственность несла власть Януковича, что еще недавно признавал даже Путин. Радикализуясь, революция ищет себе язык, стиль и мотив. В 2004 году аппаратной интриге Ющенко хватило модного «помаранчавого» апельсинового обрамления. Но в 2014 году революция, выживая под пулями, вобрала в себя мифологию УПА и национал-романтику, взятую со склада украинского исторического реквизита.
Театральные декорации вышли на площадь, став хорошо различимым пугалом. Соотношение тех, кто боялся, и кто не боялся революции, менялось в пользу напуганных в меру того, как революция шла к триумфу. После бегства Януковича в боящихся оказалось чуть не пол-Украины. Включая лидеров старой

оппозиции, потерянных перед стихией Евромайдана. Зато на самом Крещатике боящихся не стало – все здесь прошли пытку страхом и, пройдя, переменились.
Теперь перемены ждали остальную Украину. Когда в Киеве бояться почти закончили, на востоке и юге Украины лишь начинали. В Москве спешили сделать новую ставку, проклиная, что дали играть за себя бездарному игроку – Януковичу.
Чего боялся Кремль? НАТО в Севастополе, Майдана в Москве? Или своей обнаруженной вдруг неспособности оценить факты вовремя? В истоке революций всегда есть видимая на расстоянии цепочка ложных оценок положения. Кремль уже не верил оценкам и решил довериться стихии, став на революционную волну. Кремлевский серфинг успешно открылся в Крыму; и далее самообман Москвы явно был связан с крымским успехом. То был не страх, а азартный самообман. Катастрофа российской политики лета-осени 2014 года на Украине – хрестоматийный пример hubris'а, а не мнимый «страх перед НАТО».
7.
Русские действия на Украине породили нечто новое неизвестное, и саму Россию опять сделали неизвестной для всех.
Парадокс постмодернистской Европы: после «конца истории» сталкиваясь с неизвестным, она всякий раз вынуждена применять архаичные инструменты. Другой модели действия никто не знал. Говорят о «недостаточной решимости» европейцев. Но чем вообще является решительное действие – в мире, табуирующем инструменты модерна? Не действия ли это в стиле Путина? Должна родиться новая политика действия, – где само решение включало бы участников конфликта ради его исчерпания. Такой политики нет, – хотя она нужна всем, даже воюющим в Донбассе. Тем временем новая Европа разыграла старую американскую защиту: идею санкций.
С помощью санкций Европа изображает войну – так же символично, как осенью 2013 года символически изображала европеизацию Украины Януковича. Евростандарты, так и не воспринятые Россией, конвертировались в санкции за их нарушение. Далее уже инструмент диктовал концепцию – как винтовка Мао рождала власть. Санкции начаты были в отчаянии, как

попытка символически изобразить что-то решительное. Их начала объединенная Европа, недавно проклявшая политику «окончательных решений», и вот уже санкции индуцировали проект опрокидывания «путинского режима». Так не говорилось, но так делалось и делается. Не имея опоры в «постмодернистской» Европе, санкции зато черпают смысл из риторики московских телеведущих – ах, вы хотите лишить нас Путина? Это III мировая война!

В Европе и Евразии исподволь укореняется дисперсный мировой режим санкций. Началась, естественно, и гонка средств сопротивления этому режиму. Ибо внутри глобального режима санкций Россия выступает какидеальный глобальный партизан Карла Шмитта.

8.

Режим санкций стал парадоксальным режимом «экстремального благоприятствования» Кремлю. США и Европа помогли переориентации его международной и торговой политики на Восток, политики лояльности элит – с Запада на родину и, наконец, конверсии экономики мирного времени – в военную экономику.

Авторы заканчивают доклад не вполне ясным перечнем вероятных угроз. Главная та, что Запад «ускоряет крах той международной системы, которую пытается защитить». Разумеется, всплывает тема Китая, становящегося хозяином евразийской политики Москвы.

Крастев с Леонардом предлагают Евросоюзу двойное решение. С одной стороны – радикализовать политику ценностей, не отступая перед изгнанием России из Совета Европы, с другой – энергично вести Realpolitik в делах с Москвой и на Украине. Пока Европа сосредотачивается – Украина, Россия и остальные могут подождать.

Москва и Киев за дверью, где идет ревизия всей политики восточных партнерств Евросоюза. Предложено развивать отношения с Евразийским экономическим союзом и, признав его легитимность, не пытаться навязывать европейские критерии. Принципы Европы не были и не станут универсальны, это утопия. Европейская Россия погребена в Крыму (неведомо

чьем), сражаясь в Донбассе в виде призраков армий за призраки несуществующих государств. Европе до этого дела нет. Мир Европы, как во времена Габсбургов, вновь обрывается за восточным выездом из Вены. Там дальше – земли экстремального мира. Иная Европа, которую Евросоюзу теперь предстоит с осторожностью открывать заново и учиться с ней заново сосуществовать.
10.02.15

- 19-02-2015|**Златко Ангелов**

Удивителна е разликата между ясното категориално мислене на двамата европейски автори и усуканите разсъждения на руския автор – въпреки че и на него очевидно му се иска да изглежа като отрицател на Путиновата Русия. Но той, напълно понятно, в никакъв случай не е защитник на европейските ценности.

Но като човек, който е особено чувствителен към езика, бях потресен от това как разликите в двете статии не произтичат толкова от концепциите и логиката, а – от езика. След почти 25 години функциониране в краткия, ясен, пределно точен английски речник и синтаксис, изведнъж бях поразен от това колко руският език е подчинен повече на своята естетика, отколкото на етиката на разума. Думите са дълги, синтаксисът е претоварен и падежите, които в поезията стоят красиво, тук са като вериги на краката на мисълта. Чуждиците в руския синтаксис стоят като кич. Патосът – напълно ненужен – е натруфен и прекален. Липсва съдържателна яснота. И това е още по-натрапливо в дисонанс с оригиналната статия на Кръстев и Леонард, понеже авторът се опитва някакси да наподобява тяхната обективност, но самият език му пречи, дори когато е искрен в усилията си.

Езикът е вместилище на мисълта. Но в същото време мисълта е функция и на езика. На горния езиков „банкет“ човек преяжда, но накрая се чуди защо изобщо е било всичкото това ядене? От такъв текст читателят не илиза нито с нова мисъл, нито с ново решение, нито с някакво усещане за движение на мисълта. В подобно езиково тресавище функционира целият великоруски шовинизъм.

За онези, които се чудят защо пиша всичко това: дори на езиково равнище Западът и Русия се намират в несъвместими ценностни територии.

- 20-02-2015|**Maestor Div**

Думи, думи... А Европа е в ступор, безсъзнателно състояние, кома... Запомних ужаса в очите на г-н Кръстев, докато слушаше речта на Путин във Валдай. Бъди здрав, г-н Кръстев.

- 27-03-2015|**Вероника Димитрова**

За първи път чета толкова добре структуриран текст, представляващ максимално изчерпателен анализ на сблъсъка на ЕС и Русия, както и на техните политики.

Съгласна съм на 100 % с авторите, но бъдещите сценарии ми се виждат невъзможно оптимистични. И все пак ако за момент забравим предложените ни сценарии, считам, че рано или късно сблъсъкът между Изтока и Запада (в лицето на ЕС) ще прерасне в международна криза. Видяхме началото ѝ в Украйна. Конфликт, в който за съжаление присъстват прекалено много въпросителни и n брой фактори, като се започне от историческите линии на Русия, геополитическите идеи на ЕИО и ЕС и външната политика на отбрана в лицето на военноморската база в Севастопол. От друга страна мотивацията за разширение на ЕС или както авторите го наричат „европейският ред“ засилва своите позиции и парадоксалното в случая е, че и двете страни считат своята политика за правилна и желаят да я наложат, било то по мирен или насилствен път. Не одобрявам нито Кремълската политика, нито тази на ЕС и при казуса Украйна не бих се застъпила за никой. И двете страни имат различни мотиви и виждат различна значимост в присъединяването ѝ към своята кауза. Русия от една страна (както авторите изложиха по-горе) не може да си позволи отделянето на исторически значимата Киевса Рус, както и да позволят границите на ЕС да достигнат до страната. Губейки Украйна Русия губи своята защита, история и голяма част от силата си, да не говорим и за Севастополската база. От друга страна ЕС губи силен икономически сътрудник и една от най-големите транзитни газови държави с ключово разположение до Русия.

Ясно е, че и двете страни биха изгубили много от казуса Украйна. И все пак най-ужасяващо е положението на населението на страната, разделено в две идеологии. Вероятно една от възможностите за прекратяване на конфликта е разделянето на държавата на две обособени автономни области – източна (към ЕС) и западна (към Русия) за да може най-накрая казусът да приключи с минимални щети и задоволени участници.

До колко този примерен сценарии би задоволил участниците не мога да кажа.

Не виждам и как в близкото бъдеще ЕС ще признае и разбере ролята на ЕИО, още по-малко да подкрепи нейното развитие. Както вече казах предложените сценарии в статията са много добре анализирани и поднесени, но представляват прекалено оптимистична картина на реалния свят, в който живеем. До колко ЕС ще се опита да признае водената от Кремъл политика или Русия ще признае европейската такава отново – сблъсък на две коренно различни цивилизации, със своите геополитически и икономически цели.

Израел: алтернативата
Автор(и): Тони Джуд

Мирният процес в Близкия изток е завършен. Той не почина: беше убит. Махмуд Абас беше подкопан от Президента на палестинската власт[1] и унижен от премиер-министъра на Израел. Подобна съдба очаква и наследника му. Израел продължава да се надсмива над американския си патрон, като изгражда незаконни селища с цинично пренебрежение към „пътната карта [за мир]". Президентът на Съединените американски щати беше сведен до ролята на говореща кукла, жалостиво рецитираща репликата на израелския кабинет: „За всичко е виновен Арафат". Самите израелци пък мрачно очакват следващия бомбаджия. Палестинските араби, оградени във все по-смаляващи се Бантустани, преживяват от подаяния на ЕС. По осеяния с трупове ландшафт на Плодовития полумесец, Ариел Шарон, Ясър Арафат и шепа терористи – всички те могат да претендират за победа, и го правят. Стигнали ли сме вече до края на пътя? Какво трябва да се прави?

В зората на двадесети век, в сумрака на континенталните империи, подчинените европейски народи мечтаеха за създаване на „национални държави", териториални родини, в които поляци, чехи, сърби, арменци и други да могат да живеят свободно, като господари на собствената си съдба. Когато Хабсбургската и Романовска империи се срутиха след Първата световна война, водачите на тези народи се възползваха от предоставената възможност. Появи се цяла вихрушка от нови държави – и първото нещо, което извърши всяка от тях, беше да привилегирова своето собствено национално „етническо" мнозинство – определено от език, религия, антична древност или и трите неща едновременно – за сметка на неудобните местни малцинства, сведени до статуса на хора от втора класа: постоянно пребиваващи чужденци в собствения си дом.

1 По онова време – Ясър Арафат. (Днес този пост не съществува повече и е заместен от поста на Палестинския президент). Бел. пр.

Но едно националистическо движение, ционизмът, остана неудовлетворено в амбициите си. Мечтата по един подходящо разположен еврейски национален дом – по средата на покойната Османска империя – трябваше първо да дочака оттеглянето на Великобритания: един процес, който отне още три десетилетия и една втора световна война. И така, еврейска национална държава беше създадена едва през 1948 в бившата османска Палестина. Но основателите на еврейската държава бяха повлияни от същите идеи и категории както и техните съвременници от края на предишния век във Варшава, Одеса или Букурещ. Едва ли тогава е за учудване, че етнорелигиозното самоопределение на Израел, както и неговата дискриминация срещу вътрешните „чужденци“, винаги е имала много повече общо с, да речем, практиките на пост-хабсбургска Румъния, отколкото която и да е от двете страни би желала да признае.

Проблемът с Израел, казано накратко, не е – както понякога се твърди – в това, че той бил европейски „анклав“ сред арабския свят, а по-скоро в това, че той се е появил прекалено късно. Той е внесъл един типичен за късния деветнадесети век сепаратистки проект в свят, който се е придвижил напред: свят на индивидуални права, отворени граници и международни закони. Самата идея за „еврейска държава“ – държава, в която евреите и еврейската религия притежават изключителни привилегии, от които не-еврейските граждани са завинаги изключени – има корените си в едно друго време и място. Израел, накратко, е анахронизъм.

Според един жизнено важен атрибут обаче, Израел е напълно различен от предишните несигурни, защитни микро-държави, породени от имперски колапси: той е демокрация. Оттук и настоящата му дилема. Благодарение на окупацията на земите, завоювани през 1967, днешният Израел е изправен пред три непривлекателни избора. [Първо], той може да разруши еврейските селища по териториите, да се върне към държавните граници от 1967, вътре в които евреите представляват ясно мнозинство, и по този начин да си остане както еврейска държава, така и демокрация, макар и такава, съдържаща една конституционно-аномална общност от обявени за втора класа арабски граждани.

Алтернативно, Израел може да продължи да окупира „Самария“, „Юдея“ и Газа, чието арабско население – прибавено към онова на днешния Израел – ще се превърне в демографско мнозинство в рамките на пет до осем години. В този случай Израел ще бъде или еврейска държа-

ва (с едно все по-голямо мнозинство от неразполагащи с право на глас не-евреи), *или* ще бъде демокрация. Но, логично, той не може да бъде и двете неща едновременно.

Накрая, Израел може да поддържа контрола над окупираните територии, но да се избави от съкрушителното мнозинство от своето арабско население: или чрез насилствено изселване, или като ги лиши от земя и поминък, с което не им предостави друг избор, освен да се махнат. По този начин Израел би могъл действително да си остане както еврейски, така и поне формално демократичен. Това обаче ще стане на цената на превръщането му в първата модерна демокрация, провела голямомащабно етническо прочистване като държавен проект – нещо, което завинаги ще му присъди статуса на незаконна държава, международен парий.

Всеки човек, който смята, че тази трета опция е немислима най-вече за една еврейска държава, не е наблюдавал постоянното увеличение на селища и изземвания на земя по Западния бряг в хода на последния четвърт век, или не се е вслушвал в думите на генералите и политиците от еврейската десница – някои от тях понастоящем на власт. Средата на израелската политика от наши дни е заета от Ликуд. А нейна основна съставна част е партията Херут на покойния Менахем Бегин. Херут пък е наследник на междувоенното движение на Владимир Жаботински, ционистите-ревизионисти, чието безкомпромисно равнодушие към неща като законови и териториални тънежи някога беше им донесло епитета „фашисти“ от страна на ляво настроените ционисти. Когато човек чуе как Ехуд Олмерт, израелският вицепремиер, гордо настоява, че страната му не е изключила опцията да убие избрания президент на Палестинската власт, то става ясно, че старият етикет изглежда по-подходящ от всякога. Политическите убийства са нещо, което вършат фашистите.

Ситуацията на Израел не е отчаяна, но тя може да се окаже близка до безнадеждна. Бомбаджиите-самоубийци никога няма да съборят израелската държава, а палестинците не разполагат с други оръжия. Действително, налице са други арабски радикали, които няма да подгънат коляно докато и последният евреин не е изтласкан в Средиземно море, но те не представляват стратегическа заплаха за Израел – а израелските военни знаят това. Онова, от което разумните израелци се страхуват много повече от Хамас или бригадата ал-Акса, е появата на едно постоянно мнозинство в „Големия Израел“, и преди всичко ерозията на поли-

тическата култура и гражданския морал в тяхното общество. Както писа наскоро известният израелски политик Аврахам Бург, „След две хиляди години борба за оцеляване, реалността на Израел е, че той е колониална държава, управлявана от корумпирана клика, която се чумери и подиграва над закона и гражданския морал“[1]. Ако нищо не се промени, след половин десетилетие Израел няма да бъде вече нито еврейски, нито демократичен.

Това е моментът, в който в картината се появяват САЩ. Поведението на Израел е катастрофа за американската външна политика. С американска помощ Ерусалим последователно и безочливо пренебрегва резолюциите на ООН, в които се изисква оттеглянето му от земите, заграбени и окупирани в резултат на война. Израел е единствената страна от Близкия изток, за която е известно да притежава реални и смъртоносни оръжия за масово поразяване. Затваряйки по едно око, САЩ на практика провалят все по-неистовите си опити да предотвратят попадането на такива оръжия в ръцете на други малки и потенциално войнолюбиви държави. Безусловната поддръжка на Вашингтон за Израел въпреки някои (мълчаливи) неодобрения е основната причина за това, че по-голямата част от останалия свят вече не вярва в нашата добра воля.

Днес хората, намиращи се в позиция да разполагат със съответна информация, мълчаливо признават, че причините Америка да започне войната с Ирак не бяха непременно онези, представени публично на времето[2]. За много хора в настоящото американско правителство, едно от основните стратегически съображения е била необходимостта да се дестабилизира, а след това преконфигурира Близкия изток по начин, считан изгоден за Израел. И тази история продължава. Днес ние подаваме заплашителни тонове по адрес на Сирия, защото израелското разузнаване ни е уверило, че иракските оръжия са били преместени там – твърдение, за което липсват потвърждения от каквито и да е други източници. Сирия поддържа Хизбола и ислямския Джихад: заклети врагове на Израел, разбира се, но едва ли някаква значителна заплаха от

1 Виж есето на Бург, „*La révolution sioniste est morte*,“ *Le Monde*, September 11, 2003. Бивш член на Еврейската агенция (Sochnut), той е бил говорител на Кнесета (израелския парламент. Бел. пр.). Есето му се появява за пръв път в израелския ежедневник *Yediot Aharonot*; било е широко препубликувано, особено в *Forward* (August 29, 2003) и лондонския *Guardian* (September 15, 2003). Бел. авт.

2 Виж интервюто на заместник-министъра по отбраната Пол Улфовиц в юлския брой на *Vanity Fair* за 2003 г. Бел. авт.

международна гледна точка. Въпреки това Дамаск досега снабдява САЩ с критично важна информация за Алкайда. Също като Иран – един друг дългосрочен обект на израелския гняв, от когото ние активно се отдалечаваме, Сирия е по-полезна за Съединените щати като приятел, отколкото враг. Чия война водим ние всъщност?

На 16 септември 2003 САЩ наложиха вето върху резолюция на Съвета за сигурност на ООН, настояваща Израел да се откаже от заплахата си да депортира Ясър Арафат. Дори и самите американски чиновници разбират, неофициално, че резолюцията беше разумна и предпазлива, и че все по-необузданите изказвания на настоящото израелско ръководство, възстановявайки репутацията на Арафат в арабския свят, са основна пречка пред мирния процес. Но САЩ въпреки това блокираха резолюцията, с което още повече подкопаха правдоподобността си на честен посредник в региона. Приятелите и съюзниците на Америка по целия свят вече не се удивяват от такива действия, но въпреки това те ги натъжават и разочароват.

Израелските политици активно допринасят за собствените си трудности в продължение на много години. Защо тогава продължаваме да им помагаме и насърчаваме в грешките им? В миналото САЩ неуверено се опитваха да притискат Израел, заплашвайки да изключат от ежегодната си помощ някои от парите, които отиват за субсидиране на заселниците по Западния бряг. Но последния път, когато беше направен такъв опит, по време на администрацията на Клинтън, Ерусалим заобиколи санкциите, приемайки парите като „разходи за сигурност“. Вашингтон прие хитруването и от 10-те милиарда американски помощи, изплатени в хода на четири години, удържани останаха по-малко от 775 милиона. Програмата за заселване продължи без задръжки. Сега вече дори не се опитваме да я преустановим.

Това нежелание да се говори или действа не върши никому добра услуга. А освен това то разяжда американския вътрешен дебат. Вместо да размислят ясно върху Близкия изток, американските политици и специалисти злословят по адрес на европейските ни съюзници, когато не са съгласни с нас, говорят разлято и безотговорно за надигащ се отново антисемитизъм когато се критикува Израел и остро смъмрят всяка публична фигура у дома, която се опитва да скъса с този консенсус.

Но кризата в Близкия изток няма да се изпари във въздуха. Президентът Буш най-вероятно ще направи впечатление най-вече чрез от-

съствието си от спора през идещата година, след като каза минимума за „пътната карта“ през юни, за да се помири с Тони Блеър. Но рано или късно някой американски държавник ще трябва да каже истината на някой израелски премиер-министър и да намери начин да го накара да слуша. Израелските либерали и умерените палестинци неблагодарно настояват в продължение на две десетилетия, че единствената надежда се състои в това Израел да разруши почти всички селища и да се върне към границите от 1967, в замяна на реално арабско признание за онези граници и стабилна, свободна от терористи палестинска държава, осигурена от (и сдържана) от западни и международни агенции. Това все още е обичайният консенсус и едно време той дори беше справедливо и възможно решение.

Подозирам обаче, че вече е прекалено късно за това. Има прекалено много селища, прекалено много еврейски заселници и прекалено много палестинци – и всички те живеят заедно, ако и разделени от бодлива тел и паспортни закони. Каквото и да се казва в „пътната карта“, реалната карта е онази на земята, а това, както казват израелците, отразява факти. Може и да е възможно повече от четвърт милион тежко въоръжени и субсидирани еврейски заселници да напуснат арабска Палестина доброволно. Никой обаче не вярва, че това ще се случи. Мнозина от тези заселници по-скоро ще умрат – и убиват – отколкото да се изселят. Последният израелски политик, който беше застрелвал евреи при осъществяването на държавната си политика беше Давид Бен-Гурион, който през 1948 със сила разоръжи незаконната милиция Иргун на Бегин и я направи част от израелските въоръжени сили. Ариел Шарон не е Бен-Гурион.[1]

Дошло е време да се мисли немислимото. Решението на двете държави – ядрото на процеса от Осло и настоящата „пътна карта“ – вероятно вече е осъдено на провал. С всяка измината година ние отлагаме неизбежния, труден избор, досега признат единствено от крайната десница и крайната левица, всяка от тях по свои собствени причини. Ре-

1 През 1979, следвайки мирното споразумение с Ануар Садат, премиер-министърът Бегин и министърът на отбраната Шарон действително инструктираха армията да премахне еврейските селища на територия, принадлежаща на Египет. Гневната съпротива на някои от заселниците беше преодоляна със сила, макар че никой не беше убит. Но по онова време армията беше изправена срещу три хиляди екстремисти, а не четвърт милион, а въпросната зема се намираше в Синайската пустиня, а не в „библейската Самария и Юдея“. Бел. авт.

алната алтернатива, пред която Близкият изток ще бъде изправен през идещите години ще бъде между един етнически прочистен Велик Израел и една-единствена, интегрирана, двунационална държава на евреи и араби, израелци и палестинци. Това всъщност е начинът, по който твърдолинейните членове на кабинета на Шарон виждат избора. Това е и причината, поради която те очакват отстраняването на арабите като неотменимо условие за оцеляването на еврейската държава.

Но какво, ако в днешния свят всъщност не би имало място за една „еврейска държава"? Какво, ако двунационалното решение би било не само все по-вероятния, но и реално желателния изход? Тази мисъл не е чак толкова отнесена. Повечето от читателите на това есе живеят в плуралистични държави, които вече отдавна са станали мултиетнически и мултикултурни. „Християнска Европа", *въпреки* мнението на Валери Жискар-Дестен, е мъртва буква. Днешната западна цивилизация е кърпеж от цветове, религии и езици, от християни, евреи, мюсюлмани, араби, индийци и много други – както знае всеки посетител на Лондон, Париж или Женева.[1]

Самият Израел е мултикултурно общество във всичко друго освен името си. Въпреки това той си остава отличителен сред демократичните държави с прибягването до етнорелигиозни критерии, чрез които да наименува и класифицира гражданите си. Това е странен случай сред модерните нации, но не – както твърдят по-параноичните му поддръжници – защото е *еврейска*държава, а никой не бил искал евреите да имат своя собствена държава. Това е така защото той е еврейска *държава*, в която една общност – евреите – е поставена над останалите, и това в епоха, в която за такъв вид държава няма място.

В продължение на много години Израел имаше много специално значение за еврейския народ. След 1948 той прие стотици хиляди безпомощни оцелели от Холокоста, които нямаше къде другаде да отидат. Без Израел тяхното положение би било безнадеждно до немай къде. Израел се нуждае от евреите и евреите се нуждаят от Израел. Обстоятелствата

1 Албанци в Италия, араби и чернокожи африканци във Франция, азиатци в Англия – всички те продължават да се сблъскват с враждебност. Определени малцинства избиратели във Франция, Белгия или дори Дания и Норвегия поддържат политически партии, чиято враждебност срещу „имиграцията" понякога е тяхна единствена платформа. Но в сравнение с онази отпреди тридесет години, днешна Европа е мултикултурен сбор от равни граждани – и това, извън всякакво съмнение, е формата на бъдещето. Бел. авт.

на неговото раждане обвързаха съдбата на Израел необратимо със *Шоата*, германския проект за унищожаване на евреите в Европа. В резултат на това всяка критика срещу Израел се свежда с неизбежност до спомена за този проект – нещо, което американските апологети на Израел експлоатират с непристойна бързина. Да се критикува еврейската държава означава да се мисли зло на евреите. Дори и да се въобрази някаква алтернативна конфигурация в Близкия изток означава да се извърши някакъв морален еквивалент на геноцид.

В годините след Втората световна война, милионите евреи, които живееха извън Израел често се чувстваха успокоени от самото му съществуване – независимо дали гледаха на него като на осигурителна политика срещу евентуален подновен антисемитизъм или просто като напомняне към света, че евреите могат – и ще се защищават – ако е необходимо. Преди да е имало еврейска държава, еврейските малцинства в християнски общества винаги са били принудени да се оглеждат предпазливо и да поддържат нисък профил. След 1948 те вече можеха да ходят с високо вдигнати глави. Но през последните години ситуацията започна да се преобръща по трагичен начин.

Днес не-израелските евреи отново се виждат изложени на критика и са уязвими за атаки, отправяни заради неща, които те не са извършили. Но този път като заложници за собствените си действия ги държи една еврейска, а не християнска държава. Евреите от диаспората не могат да повлияят върху еврейската политика, но те винаги са идентифицирани мълчаливо с нея, не на последно място и поради собственото настояване на Израел за тяхната безусловна преданост. Поведението на описващата самата себе си като еврейска държава засяга начина, по който всеки човек гледа на евреите. Все по-увеличаващите се атаки срещу евреи в Европа и по други места се дължи най-вече на погрешно отправени, често от страна на млади мюсюлмани, опити да се върне тъпкано на Израел. Потискащата истина е, че настоящото поведение на Израел е лошо не само за Америка, макар че това със сигурност е така. То дори е лошо не само за Израел, както мнозина израелци мълчаливо признават. Потискащата истина е, че днешният Израел е нещо лошо за евреите.

В един свят, в който нациите и народите все повече се смесват и женят помежду си по свободна воля; в който културните и национални пречки пред комуникацията са изчезнали почти напълно; в който все повече и повече от нас имат многобройни, свободно избираеми иден-

тичности и биха се чувствали зле ограничавани, ако би трябвало да отговарят на само една от тях; в такъв един свят Израел е истински анахронизъм. И не просто анахронизъм, но и нефункциониращ такъв. Сред днешния „сблъсък на културите“ между отворените, плуралистични демокрации и войнствено-нетолерантните, движени от верски разбирания етно-държави, Израел рискува реално да попадне на погрешната страна.

Да се превърне Израел от еврейска в двунационална държава няма да бъде лесно, ако и не толкова невъзможно, колкото може би изглежда: процесът вече е започнал de facto. Но всичко това би причинило далеч по-малко развала в живота на повечето евреи и араби, отколкото твърдят неговите религиозни и националистически врагове. Във всеки случай никой сред хората, които познавам, не разполага с по-добра идея. И всеки човек, който смята, че спорната електронна ограда, която се издига в момента, ще реши проблемите, очевидно е пропуснал развитията от последните петдесет години. „Оградата“ – а всъщност една бронирана зона от изкопи, огради, сензори, гранични бразди (за проследяване на следи), както и стена, висока на места до 8,5 метра – заема, разделя и краде арабска земя. Тя ще разруши селища, жилища и всичко, което е останало от арабско-еврейската общност. Тя струва приблизително по един милион долара на километър и няма да донесе нищо друго освен унижение и неудобства и за двете страни. Също като Берлинската стена, тя е потвърждение за моралния и институционален банкрут на режима, който е предназначена да защищава.

Една двунационална държава в Близкия изток би изисквала смело и неуморно ангажирано американско ръководство. Сигурността както на евреите, така и на арабите ще трябва да бъде гарантирана от международни сили – макар че една законно създадена двунационална държава със сигурност би могла да контролира далеч по-лесно всевъзможните нападатели вътре в собствените си граници, отколкото ако те са в състояние да проникват отвън и могат да разчитат на помощта на гневни, изключени от живота на обществото поддръжници и от двете страни на оградата.[1] Една двунационална държава в Близкия изток би изисквала появата – и сред евреи, и сред араби – на нова политическа класа. Са-

1 Както отбелязва Бург, настоящите политики на Израел са най-добрия аргумент при набиране на нови терористи: „Ние се отнасяме с безразличие към съдбата на палестинските деца, гладни и унижени; защо тогава се учудваме когато те ни взривяват в собст-

мата идея е малко обещаваща смесица от реализъм и утопия, тя едва ли е някаква особено благоприятна изходна точка. Но алтернативите са далеч, далеч по-лоши.

25 септември, 2003
Източник

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Коментари (5)

- 21-02-2015|**Златко**
  Откъм Фейсбук:
  Belinda Tafuikin *Откъде изровихте това старовремско клише?*
  25 мин. · Харесвам
  Zlatko Enev *От списание „New York Review of Books“. И, когато го наричате „старовремско“, сигурна ли сте, че имате представа от най-новите политически развития ИМЕННО в тази област? Как бихте коментирали примерно ето тази, СЪВСЕМ нова статия, посветена ТОЧНО на същия проблем...*
  www.newyorker.com/magazine/2014/11/17/one-state-reality
  Israel's One-State Reality – The New Yorker
  Amid an atmosphere of increasing intolerance, Israel's...

вените ни ресторанти? Дори и ако бихме убивали по 1000 терористи всеки ден, това не би променило нищо.“ Виж Burg, „*Larévolution sioniste est morte*.“ Бел. авт.

- 22-02-2015|**Златко**

Между другото, струва си действително да се прочете тази по-нова статия – ако не за друго, то поне за да се види до каква степен предсказанията на Джуд очевидно се сбъдват. Израел, вече твърдо еднонационална държава, се превръща все повече и повече в нещо, за което човек с усилие търси подходящо определение. Може би „военна демокрация“, ако нещо такова е възможно. Във всеки случай радикализацията на страната е повече от очевидна и, както посочват всички наблюдатели, бъдещето вещае само още повече от същото...

- 23-02-2015|**Гост**

  Златко писа:
  Между другото, струва си действително да се прочете тази по-нова статия – ако не за друго, то поне за да се види до каква степен предсказанията на Джуд очевидно се сбъдват. Израел, вече твърдо еднонационална държава, се превръща все повече и повече в нещо, за което човек с усилие търси подходящо определение. Може би „военна демокрация“, ако нещо такова е възможно. Във всеки случай радикализацията на страната е повече от очевидна и, както посочват всички наблюдатели, бъдещето вещае само още повече от същото...

- 23-02-2015|**гост**

Израел – двунационална държава? Има една непреодолима причина, поради което това не може да стане, и това е несъгласието на втората предвиждана в проекта нация – палестинците. Те искат единствено и само еднонационална палестинска държава в Палестина. Проблемът на Израел, въпреки мнението на автора е именно в това, че той е европейски анклав в Близкия изток, частица от Запада, която не може да бъде търпяна от съседите само по тази причина – а не защото е еднонационална държава или защото е основана не навреме.

Останалото е политкоректност.

- 02-03-2015|**Благоев**

Авторът има своя гледна точка и я обосновава доста цялостно. Той обаче си личи, че не е на Израелска страна. Нито на американска. Той пропуска да подчертае от къде иде гневът на Израел спрямо Иран, спря-

мо Хамас и Хизбула, да не говорим за Ислямска държава. По въпроса, Израел се защитава до смърт, на него не му оостава нищо друго.

Влия нието на диаспората е могъщо, както финансово, така и интелектуално. Със съседи, които въвеждат шериата за устройство на обществото, разговори трудно може да има. Топката е в мохамеданите, дали да приемат религията си в „човешки вид“.

Съгласен съм, че Израел е уникална държава, безподобна. И в него има ортодокси, не по-малко непримирими от джихадистите, поне във верско отношение. Дали словата на Жискар Д›Естен за християнския характер на Европа са остарели не зная, но това, че има джамии и верска търпимост още повече увеличава пропастта между Европа и радикалния ислям. Тук мохамеданите имат свободен избор за всичко, с какво да се хранят, за кого да се женят, кога да празнуват, порелюбодението не се наказва с убиване с камъни. По това Жискар е прав, поне засега можем да се движим в Париж, Лондон и Чикаго спокойно, не както в Дамаск или Карачи. Това, че Бен Гурион е застрелвал евреи си обяснявам с невероятните условия при основаване на държавата. Та нима митът, че Левски е убил не е поносим компромис.

Признавам си, че аз испитвам преклонение пред еврейския народ и огромните му приноси за световната цивилизация. Не забравяме и приностие на арабската, турската, индийската и други ислямски култури, Авицена, Авероес, Тадж Махал, Самарканд, и др. и др. Но това е било кога, отдавна преди столетия, когато ислямът не е бил „радикален“ в днешното понятие и е създавал легендите за Синбад моряка.

Израел е фронтова държава, по вина на много фактори, сили и исторически обстоятелства. Той просто не може да постъпва по друг начин, колкото и на американците да им мъти водата.

Оценявам статията на автора интересна, предизвикваща размисъл и възражения.

Франция в пламъци
Автор(и): Марк Лайла

На 13 януари, два дни след като милиони хора във Франция излязоха по улиците, за да почетат паметта на жертвите на радикалните ислямисти от предната седмица, социалистическият премиер-министър Манюел Валс произнесе вълнуваща реч във Френското национално събрание, която беше приветствана и от социалисти, и от консерватори като една от най-добрите в по-новата история на Франция. Той беше твърд и уравновесен. В началото похвали полицията и изрази решителността на правителството да постави в ход мерки за сигурност, с цел спечелване на онова, което той не се поколеба да нарече „война срещу тероризма, джихадизма и ислямския радикализъм". След това настоя, че Франция не се намира във война с която и да е религия и трябва да държи твърдо на принципите си за толерантност и лаицизъм – тоест, разделението между църква и държава. Той получи бурни аплодисменти. А след това, за удивление на нацията, народните представители спонтанно и единогласно запяха *Марсилезата* – нещо, което се случва за пръв път от подписването на мирното споразумение след Първата световна война от 1918.

По въпроса за сигурността това единство вероятно ще остане непоколебимо. Налице е солиден консенсус що се отнася до това, че ще трябва да бъдат заделени повече средства за проследяване на заподозрени терористи и наблюдаване на Интернет за признаци на проблеми. Ще има нужда от законодателство, даващо на правителството достатъчни свобода на действие за постигане на тези цели – нещо, което то ще получи, тъй като всички партии признават настоящите пропуски, но никоя от тях не желае да възпроизведе американския Патриотичен акт.[1] Толкова твърда е позицията на правителството на Франсоа Оланд, че водещата консервативна опозиционна партия, Съюзът за народно движе-

1 Тоест специалното законодателство, въведено след 11 септември, което увеличава правомощията на полицейската държава до безпрецедентно за Америка ниво. Бел. пр.

ние и неговият непостоянен водач, Никола Саркози, не намериха почти никакви правдоподобни основания за несъгласие. Дори някои от посиловите му изисквания – изолиране на ислямистите във френските затвори, лишаване на джихадистите с двойно гражданство от френското им такова, ограничаване на гражданските права на френски граждани, които участват в джихадистки движения (както беше направено с колаборационистите от режима Виши след края на Втората световна война) – са в процес на сериозно обсъждане от страна на правителството. Към края на януари 117 души са били изправени пред съда за изказвания, оправдаващи тероризма, а двадесет и осем са били осъдени на затворнически присъди. Сред тях е и отровно-антисемитският комик и активист Дьодонѐ М’бала М’бала.

По въпросите на толерантността и лаицизма обаче Франция е всичко друго, но не и единомислеща. В продължение на последния четвърт век във френското обществено пространство кънки политическа и интелектуална културна война, свързана с мястото на исляма във френското общество. На всеки няколко години се появява поредно събитие, което подновява враждебността – някоя ученичка носи бурка в училище, в някое бедно предградие избухват бунтове, атакувана е някоя джамия, Националният фронт печели някои местни избори. Но сега вече има данни, че почти хиляда френски граждани са пътували да Сирия, за да се присъединят към тамошните ислямистки бойци, а тежко въоръжени джихадисти, прокламиращи верността си към Ислямска държава и Алкайда, убиха седемнадесет души в Париж. Като се има пред вид чудовищността на престъпленията, трудно е да се избегне усещането, че започва решителна битка и че тя ще засенчи икономическите и други въпроси тук в течение на идещите месеци и години. А бойното поле, както е обичайно за Франция, ще бъдат училищата.

Незабавно след убийствата френската преса се съсредоточи почти изцяло върху убийците и тяхната среда: бедните квартали, радикалните проповедници, хвърлените в затвора терористи, както и международната джихадистка мрежа, която предоставя оръжия, обучение и индоктринация. Макар и смущаващи, никои от тези новини не бяха изненадващи (макар че французите силно са подценили ефекта, оказван от затворите, където млади мъже, извършили дребни престъпления, попадат под влиянието на радикални фундаменталисти с терористически

връзки). Западните страни имат достатъчно опит с ислямския тероризъм и познават начините, по които той се разпространява.

Онова, което истински шокира публиката, както и онези политически и интелектуални класи, които претендират да говорят от нейно име, беше новината, че немалък брой ученици в онова, което евфемистично се нарича тук *les quartiers* (*кварталите* – под което се имат пред вид бедните квартали с предимно ислямско население) са отказали да съблюдават минутата на мълчание, към която призова президентът Оланд. Но това не беше единственото. Някои от тях са казали на учителите си, че жертвите са си получили заслуженото, защото никому не трябва да се позволява да се подиграва на Пророка. Други пък са възхвалявали убийците по социалните медии и са разпространявали слухове, че цялата криза е изфабрикувана от правителството и/или ционистки агенти.

Невъзможно е да се прецени обхвата на тези инциденти с някаква точност. Но вестниците бяха пълни с интервюта на учители от*quartiers,* които разказват за такива проблеми и признават неподготвеността си за съпротива, както и страховете си, когато се сблъскат с нея. Разумната министърка на образованието, Наят Вало-Белкачем, която е родена в Мароко, казва, че е имало най-малко двеста такива инциденти. Някои от учителите са влошили нещата още повече. *Le Monde* разказва историята на един такъв, който е заснет на камера да казва на учениците си, че убийствата са били фалшифицирани, а ковчезите на „мъртвите“ – празни. Друг пък заставил учениците си да гледат карикатури на Мохамед от *Шарли Ебдо* и, когато те отказали, заявил, „Аз съм шефът тук, ако искате, вадете калашниците си“.

Отговорът на правителството на Оланд беше бърз и дори засенчи мерките за сигурност, обявени от Мануел Валс предишната седмица. На пресконференция Вало-Белкачем обяви грамадна програма, включваща разширено обучение по гражданско възпитание – както за учениците, така и за хората, завършващи учителски специалности; празнуване на ежегоден „ден на лаицизма“; разширена програма по история на религиите; учебни часове за подготовка на учениците в дух на критичност към информацията, идеща откъм Интернет; по-силно наблягане върху разумна аргументация и ползването на френски език, включително и за родителите, които не го говорят; по-силно въвличане на родителите в дисциплинирането на децата им; освен това редица други предложения, водещи в същата разумна посока. Министърката желае училищата

да станат много по-активни в преподаването на демократични ценности и лаицизъм, както и в противопоставянето срещу расизма и антисемитизма. Отношението трябва да се промени от „да не вдигаме много шум“ към „да не позволяваме всичко да минава“. Тя смята, че училищната реформа е от решаващо значение за националната сигурност: Франция има още десет хиляди войници, патрулиращи по улиците, но пък един милион учители.

Малко са страните, в които обществените служители биха счели за нужно да въвеждат образователна програма като средство за преодоляване на тероризма. Но съвременните французи винаги са гледали на образованието като на екран, върху който се прожектират собствените им страхове и несигурности. Конфликтът от 19 век върху наследството на Просвещението и Революцията, е бил воден най-вече чрез културни битки върху светското и католическо образование. Счита се, че те са приключили през 1905, когато е прокаран закон, все още в сила, утвърждаващ *la laïcité républicaine* (републиканския лаицизъм) в отношенията между църква и държава. Лаицизмът, във френското разбиране, не е точен еквивалент на „секуларизма“ в английския език. Той означава, по принцип, свобода на верските убеждения и религиозни практики в обществото, но стриктна неутралност на държавата по отношение на тези вярвания и практики. На практика доскоро всичко това включваше задължението на учители и ученици да се разделят от религията си докато се намират в училищата.

Лаицизмът не изисква, нито дори предпоставя, толерантност в обществото като цяло. А идеята за републиканизма исторически винаги се е отнасяла с подозрение към това. Почти всеки човек в днешна Франция счита себе си за републиканец, но в първоначалния си смисъл понятието се е използвало за описание на един много специфичен вид демократичен идеал. Той гарантира права, но освен това предвижда силна държава, която да предоставя социална помощ и да контролира икономиката, като заедно с това е гордо-национална – а следователно враждебна към външни влияния като католицизъм, международен комунизъм, Съединените щати, а сега вече и глобалната икономика, и ислямизма. Класическият републиканизъм не е либертариански[1] или

1 Либертарианството е политическа философия, различна от либерализма. В основата ѝ стои безпрекословното зачитане на свободната воля и правото на индивида на независим избор. Бел. пр.

комунитарен;[1] той предпоставя, че правата идват заедно с обществени задължения и че братството трябва да бъде изградено чрез общо, почти свято образование, занимаващо се с тези права и задължения. Човек не се ражда френски републикански гражданин; такъв се става в училище, след като бъдете възпитани в републиканските идеали.

През по-голямата част от двадесети век този модел на политическо образование минава без сериозни предизвикателства. Нещата започват да се променят през 1970-те години, когато властта от всякакъв вид започва да се поставя под въпрос, а републиканизмът е подложен на атаки отляво заради това, че е прикритие за политически, икономически, сексуални и колониални доминации. А когато студентите от този период сами стават учители, старият модел е постепенно изоставен, но без да го замени някакъв нов и последователен такъв. През юли 1989 Френската република празнува двестагодишнината си, а с протичащия в същото време колапс на Съветската империя започва да изглежда, че, както обявява френския историк Франсоа Фюре, Френската революция най-после е приключила и Франция постепенно става „центристка република“ като останалите на Запад. Но през септември същата година три мюсюлмански момичета от едно парижко предградие са изпратени вкъщи от училищния си директор затова, че са дошли на училище със забрадки, на основание, че такъв един очевиден религиозен символ е в противоречие с принципите на републиканския лаицизъм. Войната около училищата се подхваща и прекъсва, оставайки не съвсем разбираема за останалия свят.

Това е така, защото в нея за образование всъщност става дума едва на второ място. На първо място става дума за положението и статуса на мюсюлманската общност във Франция, която се промени през последния четвърт век. Трудно е да се намерят точни цифри, тъй като законът във Франция не позволява на правителството да събира данни за религиозните убеждения на хората, но е общоприето, че мюсюлманите съставляват около 6-8 процента от днешното население, и че при сегашните нива на раждаемост тази цифра би трябвало да достигне 10 процента през 2030. (От 2000 година насам броят на мюсюлманските места за религиозно поклонение се е увеличил с 60 процента).

1 Тоест, подчертаващ силната връзка между индивида и общността. Бел. пр.

Публичното възприятие е, че мюсюлманите съставляват много по-голям процент от населението, отколкото това е в реалността, което е илюзия: онова, което се случва е, че то става все по-концентрирано, в градските и пред-градски *quartiers* и западащите индустриални градове, които не-мюсюлманите са успели да напуснат. За разлика от емигрантите от следвоенните десетилетия, които са намирали лесно работа в една растяща икономика, дошлите по-късно са изправени пред затворени фабрики, изключително нисък икономически растеж и сковани пазари на труда, които правят намирането на работа трудно за всички. Французите винаги са се гордеели с това, че нямат гета като в американските градове, но днешният свят е откито зает с описание на френските *quartiers*. Премиер-министърът Валс, в един емоционален момент, наскоро използва думата „апартейд“.

Но практикуването на исляма във Франция също се е променило, особено в тези *quartiers*. Всичко това е документирано със забележителна пълнота от различни специалисти по исляма, особено от Жил Кепел. През последните няколко години той публикува две отварящи очите книги, *Banlieue de laRépublique* („Предградието на Републиката“) и *Quatre-vingt-treize* („Деветдесет и трета“), последната повтаряща заглавието на известния роман от Виктор Юго. И двете книги са плод на работата, извършена през годината, която той е прекарал в Сен-Сан-Дени, френският *département*[1] 93. Сен-Дени е легендарно място: тук са погребани повечето френски крале и доскоро департаментът е бил крепост на обединени работници, които винаги са гласували единодушно за Комунистическата партия. Днес той е една от опорите на Националния фронт, а освен това има голямо и много бедно мюсюлманско население.

Кепел отбелязва, че докато по-старите емигранти почти изцяло са практикували един мирен ислям и не са виждали противоречие между него и френското си гражданство, все по-голяма част от техните деца вече се намират под влиянието на фундаменталистки течения, идещи откъм Близкия изток. Различни групи – някои от тях стриктно салафистки, други свързани с Мюсюлманското братство – се конкурират за контрол над местните асоциации и активно набират по-млади членове, за ужас на по-добре интегрираните и намаляващи мюсюлмански слоеве.

1 Средната френска административна единица, намираща се между *регион* и *община*. Бел. пр.

Харизматичните проповедници – наречени „по-стари братя“ – които привличат млади момчета и мъже, са подготвени предимно в Саудитска Арабия, Сирия или Ирак, и никога не са живели извън мюсюлманските страни. Голяма част от тях не говорят френски. Последователите им – макар и родени във Франция и говорещи френски – са много по-набожни и сепаратистки настроени от родителите си, а освен това имат много по-крайни разбирания за неща като сексуалност (особено хомосексуалност), женска духовна чистота, евреи и Израел. Те и по-старите братя нерядко патрулират определени жилищни райони, като целта е да контролират момичета и жени, чието облекло считат за неприлично.

Именно в такава обстановка трябва да се разглеждат френските дебати около лаицизма. Позициите са силно поляризирани. Интеграционистите виждат в един все по-фундаменталистки ислям заплаха срещу френския модел и смятат, че училищата трябва да се борят активно против него чрез преподаване на светски ценности; класическите републиканци смятат, че държавата трябва да държи религията изцяло извън училищата, но не трябва да се намесва в личните вярвания; мултикултуралистите пък смятат, че ислямът просто бива стигматизиран, че причината е основно в социалното разделение, и че различията от всякакъв род трябва да бъдат представяни и приветствани в училищата.

Тримата убийци, които застреляха невинни хора, са считани не само за фанатици, като стотиците други френски граждани, които в хода на миналата година са се отправяли към бойните полета в Ирак и Сирия. На тях се гледа като на продукт от една провалена образователна система, която не е успяла или да ги интегрира и секуларизира, или да ги направи граждани, или да ги уважава, в зависимост от умонагласата на наблюдателите. Посмъртната подкрепа, която убийците получиха от страна на млади хора в *quartiers* из цяла Франция, беше възприета от всички като потвърждение на онова, което те и без това вече са знаели.

Всяко от тези гледища си има свои проблеми, но изглежда мултикултуралисткото е изгубило в най-голяма степен връзката с днешните социални и политически реалности. Не защото французите не се нуждаят от това да се научат да ценят повече различия, а защото то отказва да признае силно тревожните развития, случващи се в днешния ислямски свят (които са всичко друго, но не и толерантно настроени към различия), и по какъв начин засягат френския живот. Сегашната мантра, която президентът Оланд се чувства задължен да повтори, гласи, че ислям-

ският тероризъм „няма нищо общо с исляма“ и че най-важното нещо в момента е да не се „смесват всички мюсюлмани“. (Социалистическата кметица на Париж, Ан Идалго, отиде дори още по-далеч, заявявайки, че терористите „нямат вяра“ – с други думи, че са неверници.) Но това отношение само подсилва институционалната и интелектуална *омертà*[1], която прави изключително трудно дори да се дискутира онова, което се случва в училищата.

Свидетелствата са пред очите на всеки, който си даде труд да погледне, в книги като онези на Кепел, както и във все по-увеличаващата се литература от спомени на бивши учители от*quartiers,* които са се отказали, защото не са били в състояние да контролират класовете си или да наложат принципите на лаицизма. През 2004 например, правителството на Ширак получава доклад, поръчан от самото него, върху наличието на религиозни „знаци за принадлежност“ в училищата, който веднага е бил избутан настрана, защото резултатите са изглеждали толкова смущаващи. Докладът „Обен“ се е основавал на описания, направени от държавни инспектори, които са посетили над шестдесет средни училища из цяла Франция, със специално внимание към бедните *quartiers.*

Степента, до която мнозина от тези училища са били, по израза на Кепел, „халализирани“[2], ги е шокирала. В доклада се изреждат истории за момичета, които са били поставени под постоянно наблюдение от самоназначили се по-стари братя, налагащи телесни наказания с юмруци и колани, ако счетат, че приличието е било нарушено. Да се носят поли и рокли е невъзможно на много места, също и за учителките. Налице е обсебеност от разбирането за „чистота“, при което ученичките и техните родители изискват отделни часове по плуване или отказват да пуснат децата си на училищни екскурзии, при които различните полове могат да стигнат до неконтролиран контакт. Или пък, ако го направят, някои от тях отказват да влизат в катедрали или църкви.

Има бащи, които не биха обменили ръкостискания с учителки или не позволяват на жените си да разговарят сами с мъже-учители. Има случаи, в които деца отказват да пеят или танцуват, или да изучават музикален инструмент, да рисуват човешко лице или да използват математически символ, който им прилича на кръст. Въпросът за облеклото

1 Задължение за мълчание, свързано с мафията. Бел. пр.

2 От арабската дума „халал“, която обозначава всичко, което е позволено от гледна точка на ислямската религия. Бел. пр.

и социалното смесване е довел до отказ от часове по физическо възпитание на много места. Освен това децата се чувстват окуражени да отказват да четат автори или книги, които считат за религиозно неприемливи: Русо, Молиер, *Мадам Бовари*. Някои теми са табу: еволюция, секс, Холокост. Както е казал един от бащите на учителя: „Забранявам ви да споменавате Исус пред сина ми“.

Общо казано, докладът създава усещане, че на определени места се е стигнало до огромен религиозен натиск. По време на Рамазана, по-“набожните“ ученици тормозят по-малко религиозните мюсюлмански деца, при което се е стигало дотам, че някои от тях са се криели в тоалетните, за да могат да се хранят. Едно от децата е направило опит за самоубийство поради сплашванията.

Ситуацията на еврейските ученици е далеч по-тежка и голям брой от тях са били прехвърлени в частни училища (но това се дължи отчасти и на факта, че самите евреи са станали много по-религиозни). През 1996 един училищен директор от Лион е трябвало да уреди напускането на последните двама еврейски ученици в училището, защото не е бил в състояние да гарантира сигурността им. Както се казва в доклада, „налице е една шокираща и жестока реалност: във Франция еврейските деца, и то само еврейските деца, не могат да бъдат образовани във всички наши училища“.

Трудно е да се каже до каква степен тези явления са широко разпространени, но от убийствата насам учителите от *quartiers* са започнали масово да се обръщат към пресата, за да разкажат онова, което ги измъчва. При което инстинктивната реакция на множество журналисти и политици, а именно: „това са тотално нетипични неща, а дори и ако са верни, те само поставят стигма и служат единствено на Националния фронт“ – се оказва просто неадекватна. По-важният въпрос, повдигнат от доклада „Обен“ е дали френската образователна система разполага с някакъв цялостен отговор срещу подобни инциденти. Инспекторите отбелязват в доклада, че администраторите обикновено омаловажават проблемите, докладвани от учителите и не предлагат почти никакво ръководство отгоре. Именно това има пред вид Наят Вало-Белкачем, когато критикува тенденцията да не се „вдига шум“. След като Ширак е получил доклада „Обен“ е изминала цяла година, преди образователният министър да го публикува, без почти никакви последици. От убийствата насам обаче той е обект на широки дискусии.

Ако има нещо, което да върши работа на Националния фронт, то е именно тази съпротива срещу реалността. Известната забележка на Шарл Пеги, един от героите на френския републиканизъм, изглежда доста удачна в случая: „Човек винаги трябва да казва онова, което вижда. Но преди всичко останало – и в това се състои най-голямата трудност – човек винаги трябва да вижда онова, което вижда“. А какво виждат френските избиратели в последно време? От 2012 насам те виждат някои от съгражданите си, родени и образовани във Франция, да убиват евреи (включително и деца), войници и журналисти, с името на Аллах на уста. Виждали са стотици други да заминават за Ирак и Сирия, в същия дух. Те виждат тийнейджъри, които публикуват материали със съдържание, подкрепящо Ислямска държава, из различните социални мрежи. Те виждат, че по времена демонстрациите срещу последната война в Газа хората скандираха „смърт на евреите“, а други пишеха същото послание по стените на различни сгради. Те четат доклади за социологически изследвания, показващи, че 16 процента от французите и 27 процента от хората на възраст между осемнадесет и двадесет и четири, имат много положително или донякъде положително разбиране за действията на Ислямска държава (в сравнение със 7 процента във Великобритания и 2 процента в Германия).

Но има и неща, при които те имат далеч по-големи трудности с „виждането“. Например чувството, широко разпространено в бедните и измъчвани от престъпност квартали, че хората там са били изоставени от „французите“; унизителната борба за намиране на работа, която да предостави някакви доходи; неуморните усилия на учителите и социалните работници да поддържат ред и усещане за достойнство в собствените си квартали; успешната интеграция на мнозинството мюсюлмани и тяхната емоционална обвързаност с Франция. Това също са неща, които се нуждаят от повече публичност. Но би било груба грешка да се смята, че средните френски избиратели ще видят нещата по-добре, ако очите им са обърнати настрана от една друга част от социалната реалност – особено религиозното напрежение, което описах – или пък биват наричани расисти, защото се осмеляват да го дискутират.

Следвайки журналистическите и научни публикации, свързани със събитията от последно време, аз си припомних за американската расова политика от 1970-те години, когато в либералните кръгове се е считало за расизъм да се дискутират културните фактори, допринасящи

за постоянната бедност в афро-американските градски квартали. Това табу не само е попречило на изследователите и политиците да се обърнат ефективно към тези проблеми, както посочва харвардският социолог Уилям Йулиъс Уилсън. Освен това то е направило американския либерализъм да изглежда откъснат от действителността – с което е дало възможност на десницата да представи себе си като „лишена от илюзии зона“ и да привлича избиратели. А всички знаем какво се случи след това.

Преди убийствата от Париж мнозина коментатори бяха отписали Франсоа Оланд и бяха убедени, че Марин льо Пен би могла спокойно да спечели първия кръг от президентските избори през 2017, с което да принуди останалите партии да се обединят срещу нея във втория. Хладнокръвието на Оланд по време на кризата увеличи популярността му, но 2017 все още е далеч и крайната десница вече крещи, че убийствата доказват всичко, което тя някога е казвала по адрес на емиграцията, исляма и училищата.

Ето защо е важно да се следи дали опитът на министърката Вало-Белкачем за републиканизация на училищата ще доведе до някакви конкретни промени. Че в хода на времето такива промени биха могли да упражнят силно влияние върху младите хора от френските *quartiers* е малко съмнително, но при всички случаи те са крачка в правилната посока. Или те поне създават политическо пространство, в което да се направи опит за обръщане към другите фактори, които лишават от надежда толкова много хора. Онова, което си остава напълно извън държавния контрол – а всъщност извън всякакъв контрол – е какво ще се случи оттук нататък в по-големия мюсюлмански свят.

Източник

Марк Лайла е професор по хуманитарни дисциплини в Колумбийския университет, Ню Йорк и чест сътрудник на списание *New York Review of Books*. Изследванията му обхващат най-вече критиците на модерното Просвещение, започвайки с ранния осемнадесети век (*G.B. Vico: The Making of an Anti-Modern*, 1994) чак до наше време (*The Reckless Mind*, 1993, and *The Stillborn God: Religion, Politics, and the Modern West*, 2007).

Коментари (7)

- 23-02-2015|**Златко**

Две дискусии откъм Фейсбук, свързани с тази тема:

Zlatko Enev
17 февруари в 10:46 ·
Никъде или почти никъде в изданията, които следя, няма каквито и да било анализи или дори обяснения на специфично френските аспекти на ислямисткия терор. Навсякъде се говори единствено за някаква напълно абсурдна, нечовешка религия-идеология, като напълно се оставя извън внимание факта на пълния провал на френската социална и културна държава при опитите за интеграция на тамошните ислямски емигранти. В Германия и Англия например този проблем съвсем не стои така остро, ако и да не е напълно липсващ, разбира се. Това е тема, която може и ТРЯБВА да бъде дискутирана. Какво бихте казали например за (поредица от) материали по нея в „Либерален преглед“?
Диян Божидаров *Т.е. в Германия и Англия подобни неща не могат да се случат, няма да се случат? Това е специфично френски проблем?*

Ruzha Smilova *Да, става дума за провал на асимилационистския модел на интеграция във Франция. Като вината често се прехвърля на „мултикултурализма“, без изобщо да се забелязва, че във Франция мултикултурни политики не са били прокарвани изобщо. Такива са критиките, към които клонят такива автори като проф. Калин Янакиев и доц. Огнян Минчев – за тях основна вина носят мултикултурализма и секуларната държава.*

Диян Божидаров *Изключително късогледство е проблемът да се прехвърля на функционално ниво върху Франция*

Zlatko Enev *@Диян: странна интерпретация. Това какво е – опит за конфронтация или просто непознаване на нещата? На какво се основават твърденията ви?*

Zlatko Enev *Вчера например посочих на хората само един от множество възможни примери: филма на Матийо Касовиц „Омразата“, който е от 1995! година и предусеща много от нещата, които се случват по-късно. Плюс това, слава богу, в мрежата все пак могат да се намерят анализи и описания на чисто френските аспекти на нещата.*

Диян Божидаров *Четива за „специфично френските аспекти“, разбира се, биха били интересни. Но те рискуват да ограничат проблема, да го вкарат в някакви регионални и институционални рамки.*

17 февруари в 10:54 · Харесвам

Zlatko Enev *Всичко, което твърдя по-горе е, че различните модели на асимилация на мюсюлманите работят различно добре. Американският, не ще и дума, изглежда най-работоспособен, докато френският – най-зле...*

Zlatko Enev *Самият аз нямам обяснения за това, тъй като не познавам достатъчно Франция, а французите изглежда отказват да го направят обект на някаква по-масивна дискусия. За пример: преди около седмица участвах тук в Берлин в дискусия по проблемите „Шарли“, с участието на един куп европейски светила, между които и самия Паскал Брукнер, един от водещите съвременни френски интелектуалци, чиито текстове съм превеждал на няколко пъти. Когато му зададох същия този въпрос, той отказа да го вземе на сериозно и коментара*

му беше, че „всички имигранти във Франция изпитват едни и същи трудности, но само мюсюлманите...“ Иди, та не говори след това за щрауси, пясък и не знам какво още...
Emel Balıkçi-Şakir *Мисля, че единствената цел е обработка на световната общественост, за поредната наближаваща трета световна и нейното „оправдание“.*
Zlatko Enev *А терористите без съмнение са американски агенти, нали?*
Zlatko Enev *@Ружа: „мултикултурализмът“ се е превърнал в някакъв вид борсалка, която използват всички (или почти), които се нуждаят от бързи, мащабни и лесни обяснения на един проблем, който НЕ МОЖЕ да има нито бързи, нито лесни решения. Общо взето, българските критики са ми слабо познати, но тенорът е същият и тук: „мултикултурализмът е виновен“! При това изобщо не е ясно що е то мултикултурализъм и как изобщо може да съществува без някакви подобни политики едно общество, което де факто е мултикултурно...*
Tsvetanka Sevdina *· 47 общи приятели*
Не знам дали ви е попадала статия от датския психолог Никола Сеннелс, който е работил дълги години в един датски затвор, мисля, че той дава един доста смислен отговор за културния сблъсък и трудностите при интеграцията на мюсюлманите, опирайки се на Теорията за социално научаване на Джулиан Ротър и конструкта „локус на контрол“. И макар че срещнах много обвинения, цитирайки интервюто на Сеннелс, аз подкрепям мнението му, защото е логически издържано и подкрепено от емпирични данни.
Vessela Radeva *по същество: бих казала ‚да‘, разбира се*
Gergana Karadjova *Съгласна съм с изходната Ви теза. Въпросът действително е специфичен за Франция. Дебат не липсва, през и след 2004 по повод забраната на ислямските забрадки в училищата и на публични места беше дълбок и автентичен. Има много движещи се пясъци. Реакцията на последната книга на Уелбек „Подчинение“ разкрива елементи от щраусовия симптом, за който споменавате. Ще следя с интерес публикациите на ЛП по темата.*

- 23-02-2015|**Златко**

И втората...

Zlatko Enev

16 февруари в 13:52 ·

Между другото, да сте чували случайно, че не само мюсюлмани разстрелват християни, ами се случва и обратното? Кога за последен път сте чели нещо подобно в някоя (достъпна на български) медия?

www.newrepublic.com/article/121036/chape...olent-extremists-too

The Chapel Hill Murders Should Be a Wake-Up Call for Atheists

That includes you, Richard Dawkins.

NEWREPUBLIC.COM

Ivan Bakalov *Не е реципрочно, не е равностойно за сравнение. Нито като брой на атентатори от едната религия, сравнени с другата, нито като начин на извършване.*

Например самоубийствените исламски атентати ги няма нито при атеисти, нито при християнски фанатици.

Bobi Smilev *Интерсно – греша ли като усещам някаква негативна конотация към факта. че атеистите са предимно по-образовани?*

И точно обратното – не мисля, че атеистите имат каквито и да било колективни морални убеждения, а по-скоро се стремят да промотират индивидуалността в това сами да намерят ‚моралното‘, извън канони или свръхестествени сили и създания.

И наистина не разбирам защо Докинс трябва да обосновава факта, че намира убийството на невини за „vile act, deserving universal condemnation“ (пък и все пак е Tweeter – има само 144 символа:)

Zoya Marincheva *Забравяте да погледнете контекста в Америка. За мене религията на жертвите и на убиеца няма значение. Аметика има огромен проблем с достъпността на оръжията и закони, които позволяват да стреляш ако се чувстваш само заплашен. Много хора трупат оръжие, да инаш оръжие и да стреляш уз полигони в свободното си време се счита за куул. Няколко майки носещи пистолети в чантите си бяха убити*

от бебетата си. Моите деца например ми доложиха как в къщата на съседите, където често ги пусках да играят с дъщеря им, в стаите на синовете тийнеджъри има необезапасено оръжие.

Momchil Petrov *· 29 общи приятели*

И забравяте, че в случаи, като този в Париж, зад атентаторите стоят организации, религиозни институции и понякога цели държави. Докато зад социопатите като този от Chapel Hill или Бревик не стои никой, те са индивидуални играчи.

Zlatko Enev *Акцентът, който се опитвам да поставя аз, е не сравнение между двата случая и двата вида убийства, а вниманието, което медиите им отделят. Въпросът ми е дали според вас някаква част от цялата лудница покрай ислямисткия терор не се дължи на медийното му представяне.*

Bobi Smilev *много голяма заслуга имат медиите, но не цялата.*

Ivan Bakalov *Далеч не всяко ислямистко насилие се експонира в медиите. Какво става в Саудитска Арабия и др. никой не пише. Там има закони и наказания по шериата, жените нямат права и т. н. Когато убиват в такива страни, медии обръщат внимание само ако са между мюсюлмани и християни. Или ако е много голям атентат.*

Zlatko Enev *Има определена избирателност при представянето, която без съмнение се дължи на факта, че някои от ислямските страни се разглеждат от запада като „по-малко зло“ в сравнение примерно с Ислямска държава. Като цяло обаче медийният фурор е неудържим. Вчера публикувах текст, в който един много умен датчанин твърди, че ако по време на Ваймарската република се е вдигал по-малко шум около нацистките закононарушения в медиите, то може би възходът им не би бил така стремителен. Това е голямо „може би“, но в него все пак има резон...*

Zlatko Enev *Какво в края на краищата постигнаха медиите, ако не едно реално сплашване на западните населения – точно целта на терористите? Хората вече не смеят да кажат „гък“. Едно на ръка, че в България най-внезапно се разрази някаква вълна от „интелектуалски хуманизъм“, свързана с искането за*

„респект към чуждите ценности“. Иди след това, че не препрочитай Оруел...
Zlatko Enev *Питам се само дали хората, говорещи за „респект“ са наясно с факта, че на практика си искат обратно цензурата...*
Ivaylo Ditchev *Ако позволите, атеизъм и светска държава не е едно и също. Светска държава означава пространство за всички, регулирано от правото, не от религиозни водачи. Ако има фанатични атеисти, те не се различават с нищо от фанатичните вярващи, опитват да наложат със сила идеите си в публичното пространство. Войнстващият атеизъм е религия доколкото е сигурен в себе си и не си задава въпроси.*
Zlatko Enev *Разбира се, с удоволствие, Ивайло. В случая обаче не разбирам. Означава ли това, че според теб обяснението за специфично френските проблеми с (религиозните) малцинства трябва да се търси в историята и спецификите на френския лаицизъм? В смисъл, че там атмосферата е, да го кажем така „прекалено анти-религиозна“ за чувствителността на повечето мюсюлмани? Във всеки случай това НЕ Е обяснението, което дава поредицата от статии, публикувани в списание „Таблет“ (издание за еврейска култура), откъдето почерпих единствените дотук информации и опити за обяснения на френските проблеми, включително и засиления антисемитизъм в страната...*
17 февруари в 11:53 · Харесвам
Zlatko Enev *Обяснението е за чисто социален и икономически провал. Ето тук например статията, която се каня да превеждам (тя е част от поредица в пет части)...*
tabletmag.com/jewish-news-and-politics/1...toxic-hate-2-roubaix
France's Toxic Hate, Part 2: How a City in France Became a Mecca for Islamists
TABLETMAG.COM
Zlatko Enev *Струва си да се прочете цялата поредица, между другото...*
17 февруари в 11:58 · Харесвам
Zlatko Enev *Ще ми се да доразвия мисълта си, макар че темата е прекалено голяма за тук и си иска отделен текст. Значи,*

по мое мнение целият проблем с мюсюлманския тероризъм, поне тук в Европа, е в дълбоката си основа не толкова религиозен, колкото социален. Множество факти показват, че младите момчета, които стрелят и след това биват застрелвани, дори не са религиозни (двама от тях например си поръчали в Amazon.com книгата „Islam for Dummies“). Ще си позволя да направя дори едно може би странно сравнение. Днешна Европа и проблемите на младите мюсюлмани в нея ми напомня силно за Македония от началото на 20 век. Както там, така и тук, е създадена голяма маса от силно лумпенизирани младежи, за които няма никакво друго бъдеще, освен да „умрат като герои“. Останалото е търсене (и намиране) на най-подходящата за целта кауза...

Zlatko Enev *И все пак нямам обяснение на (факта?) защо точно във Франция всичко това изглежда най-остро...*

Ivan Bakalov *Наистина, атеизмът не е непременно войнстващ, не е непремнно някакво зло. Така го представят религиозни фундаменталисти. Към атеизма трябва толерантност като към всяка религия – то е вид вярване, някои вярват в Бог, някои вярват, че такъв не съществува...Вижте още*

Zoya Marincheva *Какво значи атеизъм? Все пак не живеем във вакуум. Светската държава с всичките си закони, за които постоянно се говори по медии и между хората, е по-стара и от най-възрастния човек днес. Хората не идиоти и знаят последиците от действията си. Атеизмът назовава хората, които не ходят на църква в неделя, не поддържат с парите си човешка организация обговаряща света с герои и сюжети отпреди 2 хилядолетия. В страна като САЩ с църква и училище поддържано от църква на всеки 200 метра, атеистът естествено е другият, чуждият, неконтролираният. Идете в Юта и ще видите църквата като държава в държавата. Преекспонирането на атеизма на убиеца се прави, за да не се експонира големия проблем с преовъжаването на населението. Предполагам, че расата им е изиграла значение също, осибено ако човекът е почитател на консерватините медии, които създават ужасно напрежение. Онзи ден осъдиха убиец, който е застрелял европейско момиче, студентка, защото е престъпила територията*

на гаража му. Не казаха каква религия е бил убиецът. Вдр пак не е викал, както в Париж фанатиците, някакви религиозни лозунги. Затова и почти не се чу за него. Религиозните подбуди се считат за по-сериозни и са прави. Религията е висша форма на контрол на населението. Където има мадови убийства, винаги в дъното стои религия. Дори и в Мексико сред мафиотите цъфти и процъфтява някаква изкълчена, ацтектска форма на католицизъм.

- 01-03-2015|**Цветкова**

Преводът е лош, което в ущърб на иначе интересната статия.

- 01-03-2015|**сухи**

Има да берем ядове със заиграването с православието: полуграмотни попове в училище, бпц не плаща данъци, същевременно ползва еврофондове, има и някакъв климат възрожденците да се изкарват едва ли не продукт на църквоническото съсловие и пр. и пр. същевременно хора като теодора димова, калин янакиев, косвено застанаха на ретроградни позиции, заговориха за „свещени“ чувства и прочее; има още нещо – атеизмът все пак предполага интелектуално развитие и по принцип не е склонен към насилие, за разлика от религиозните адепти...

- 01-03-2015|**Златко**

  атеизмът все пак предполага интелектуално развитие и по принцип не е склонен към насилие

Умната, Сухиванов, че всички ние сме чеда точно на този „интелектуален“ и „не склонен към насилие“ атеизъм.

Да се критикуват чуждите заблуждения е лесно, да се видят собствените – доста по-трудно...

- 01-03-2015|**Борис Танушев**

Коментарното поле под една статия не предполага развиване на тези, затова ще бъда кратък. – Анализът за случващото се във Франция е достоверен. Аз самият живея там от дълги години и то точно в имигрантски квартал, където, например, в класа на дъщеря ми от местния колеж, тя и още едно момиче са единствените „християни“. Всъщност, основна грешка на французите според мен е, че прилагаха съвсем официално,

на доктринално ниво, асимилационния /вместо интеграционния/ подход към имигрантите, подход, който не държи сметка за културните (най-общо казано) различия. Това насилствено приобщаване, съчетано и с типичното недоверие към „другия“, водещо до отхвърлянето му от пазара на труда, предизвикваше и продължава да предизвиква съответната непомерна реакция. От няколко години обаче в практиката е пуснат в действие „контролиран“ (централизираната френска държава налага контрола си във всички сфери) мултикултурен подход, резултатите, от който, са тези описани в статията... Може би ще се наложи отново да наблегнат на т.н. „републикански ценности“ и да осъществят, поне в държавните у-ща, полагащата се в една лаична д-ва неутралност към религиозните вярвания, чрез извеждането от класовете на всичко, което представлява явна демонстрация на религиозна символика. Това няма незабавно да им резреши проблемите, но ще бъде едно добро начало, за да позволят поне на подрастващите поколения да се развиват без да им се натяква непрекъснато (времето прекарано в у-щата е преобладаващо), че са различни. Ценностите, с които те оценяват това различие, в този момент са подчинени предимно на родителския авторитет и идват от едно разделено об-во и не предполагат особена толерантност. Нека им оставим време да си ги изградят самостоятелно, чрез индивидуалния си а не колективен житейски опит.

- 01-03-2015|**Златко**

Струва ми се изключително важно тази статия да се чете именно в България, тъй като българският „модел“ на отношение към малцинствата е също асимилационен, само че лишен от привлекателната сила на една толкова мощна култура като френската (тоест основаващ се единствено на принуда). Разликата между България и Франция е, че днешна България се намира в период на реално преосмисляне на всякакви ценности, така че има и реален шанс да промени всичко това – нещо, което не ми се вярва особено много при Франция. Всъщност не знам дали трябва да ми се вярва и при България, но предпочитам да оставам оптимист...

За „андрешковското“ отношение към историята
Автор(и): Златко Енев

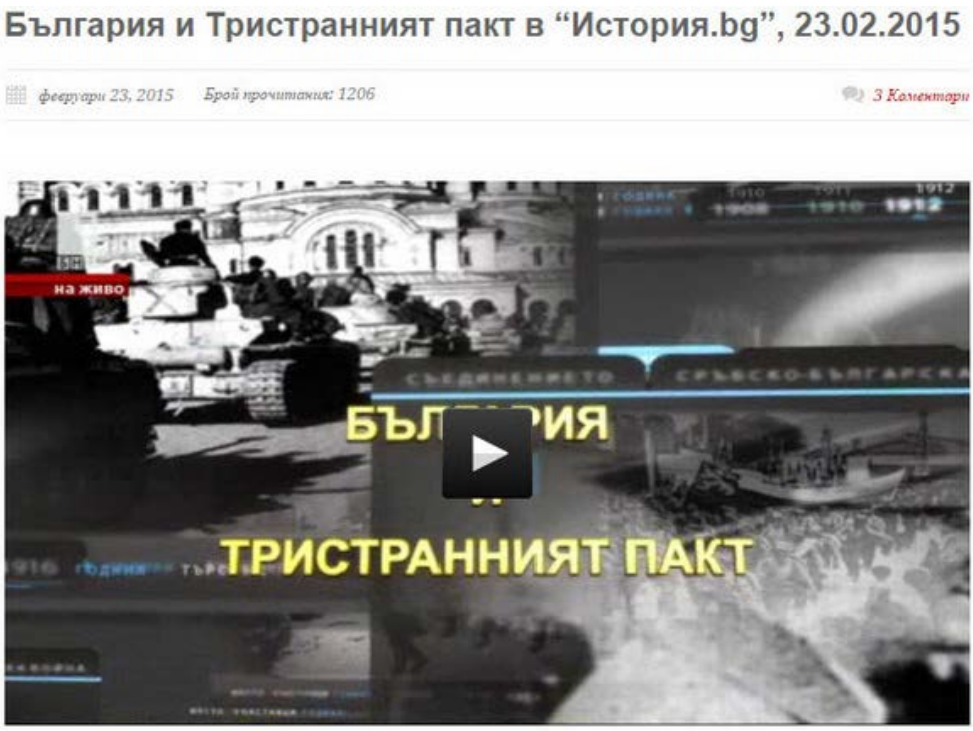

България и Тристранният пакт в „История.bg“, 23.02.2015

Не мога да се освободя от усещането, че в днешна България някак напълно неоспоримо се е утвърдило едно, ще го нарека така, „андрешковско“ отношение към историята. Какво имам пред вид? Ами просто това, че, докато можем да живеем с усещането, че сме надхитрили и измамили всички, включително и самите себе си, то значи историята е на наша страна. Едва ли може да се намери по-показателен в това отношение пример от въпроса за участието на България във Втората световна

война на страната на нацистка Германия. Консенсусът, доколкото мога да го почувствам от това предаване, пък и изобщо от атмосферата в „обществения дебат“ е, че това е било „нещо добро за нас“. При това важна в случая ми се вижда не толкова самата дискусия дали сме имали друг избор или не. Истински противоречивият обществен консенсус в случая е, че ние СМЕ СПЕЧЕЛИЛИ от всичко това. Върнали сме си Добруджа (малко по-рано), не сме дали чак такива жертви като съседите, страната не е опустошена... Какво повече можем да искаме?

Ами малко повече интелектуална почтеност – това е, което не само можем, но и НА ВСЯКА ЦЕНА ТРЯБВА да искаме. От обществения дебат остава напълно отстранен въпроса за МОРАЛНОТО ПАДЕНИЕ, което всичко това причинява на България и нейното общество. Пълната липса на осъзнаване на простичкия факт, че, с каквито се събереш – такъв и ставаш в края на краищата. В резултат от присъединяването си към пакта България става доброволен и ЕНТУСИАЗИРАН участник в МИНИМУМ две изключително тежки военни престъпления, за които и до денднешен в обществения дебат няма сериозна дискусия.

Първо – депортацията на македонските и егейски евреи, преминала без какъвто и да е знак не само на протест, ами и на каквото и да било отбелязване, както по онова време, така и до преди буквално едно десетилетие.

Второ – престъпленията, извършени от българската окупационна армия в егейска Македония и по-специално изключително жестокото потушаване на гръцкото въстание в Драма, за което и до наши дни в българското обществено пространство липсва какъвто и да е дебат.

Казано с едно изречение – отношението на днешна България към нейното минало от времето на Втората световна война е може би най-красноречивият пример за „замитане под килима“ на вечната тема за вината и собствената отговорност за историческото минало. Ние с удоволствие поставяме себе си в ролята на жертви, когато трябва да обясним на себе си и „света“ защо в България нищо не функционира като хората. Опрат ли обаче нещата дотам да дадем единственото възможно обяснение – защото САМИТЕ НИЕ сме избрали един такъв, а не някакъв друг, начин на живот и поведение, то с неизбежност се стига до ситуацията от народната приказка: „Е все аз, все аз – нека сега и другите да кажат нещо“...

А може би все пак си струва да се замислим върху това в колко много отношения опитът от политиките и изборите на Втората световна война подготвя и предопределя по-нататъшната тоталитарна история и машинария в България. Тук ще посоча само няколко от тези политики и идеите зад тях:

Първо: „спасяването“ на българските евреи, както многократно съм посочвал, се превръща в генерална репетиция и матрица за начините, по които ще бъдат третирани малцинствата в комунистическа България. А това означава няколко много прости неща, най-важното от които е, че докато не ги **„просто избиваме“**, ние винаги можем да си запазим възможността да представяме собственото поведение като оправдано, неизбежно или – ДОРИ! – заслужаващо уважение, стига само за това да не се разчува много „из Европата“. В частност, българското настояване, че ограбването, изпращането по трудови лагери и – в края на краищата – прогонването от страната, на еврейското малцинство, е форма на негово „спасяване“, се превръща в основен мит на следвоенната българска история, който властва в българското културно пространство и до днес. Обществеността и историците в България упорито настояват, че приемането на Закона за защита на нацията и неговото по-късно налагане (без унищожение) върху еврейското малцинство, е било някаква форма на „историческа неизбежност“. Че срещу него са се „противопоставили“, цифром и словом, само няколко ДЕСЕТКИ души в тогавашна България (специално под протестното писмо на писателите стоят ОСЕМНАДЕСЕТ подписа), си остава също някаква форма на историческа неизбежност, както изглежда. България ограбва и лишава от права еврейското малцинство БЕЗ ДА Й МИГНЕ ОКОТО. Днес това се нарича „спасяване“...

(АБСОЛЮТНО същото нещо, приложено четиридесет години по-късно към българските турци, носи днес позорното название „възродителен процес“ – и все още мрачно очаква окончателното си и еднозначно осъждане от страна на „българското общество“. Ами чакай, като си нямаш друга работа...)

Второ: престъпленията на армията в окупираните от България земи, които НИКОГА не се превръщат в тема за публично обсъждане в която и да било България, създават благодатна почва за приемането, като широк обществен консенсус, на представата, че силата е равна на право, точка. Това е и основната форма на разбира на „историческото развитие“ в България. Няма гражданска съпротива, няма несъгласие, няма протести.

Има само „бе аз мога ли ви...“. И това отново е резултат от изборите, направени от цялото българско общество по време на и след Втората световна война.

Трето (и НАЙ–ВАЖНО): идеята, че „националният интерес“ може и трябва да оправдава АБСОЛЮТНО всякакви потъпквания и избутвания назад на „глупости“ от рода на „морал“ или „отказ от насилие в политиката“, се превръща в до такава степен утвърдена аксиома на „българското мислене“, че, както можем да видим и от този разговор, тя не се поставя под въпрос буквално от никого. По какъв начин „българският национален интерес“ ще оправдае примерно насилията над жителите на окупираните територии, които отказват да идентифицират себе си като българи, е въпрос, който не си задава НИКОЙ. „Интереса клати феса“ в този случай се превръща в нещо много по-ужасно, той получава и допълнението „инак ви чака и още по-лошо“.

И това са само нещата, които ми хрумват ей така, на прима виста. До каква степен пошлостта, фалшът и в края на краищата насилствеността на този тип мислене, са довели до непоправими деформации в тъканта на българското гражданско общество (ако такова чудо изобщо е съществувало някога по тия земи) е въпрос, на който, разбира се, отговор(и) може да даде единствено бъдещето...

Или може би не съвсем. В самото предаване, на тридесет и четвъртата му минута, се случва следната прелюбопитна сцена: Георги Марков, български академик, известна обществена фигура и специалист по международна история, заявява ПРЕД КАМЕРА:

> *„За съжаление Хитлер не приема“ (предложението на тогавашния външен министър на Япония, Йосуке Мацуока, Русия да стане член на тристранния пакт). „Историята би могла да се развие по друг начин.“*
>
> *„А защо за съжаление, професоре?“*
>
> *„Защото ние също сме победени във Втората световна война. [...] Аз все се шегувах, че [инак] щях да си представям книгата си в Кавала или на Охридското езеро. Или може би на остров Тасос.“*

Следва кратка, изпълнена с неудобно въртене по столовете пауза, след което водещият добавя:

> *„Това е така [...] за последствията ще говорим малко по-нататък“.*

(При което пишещият тия редове застива с раззината уста и не успява да я затвори, все едно, че го е ритнал кон).

Сега, не знам дали е възможно да се предаде точно усещането, с което един човек, вече поотвикнал от българските реалности (да не говорим пък за някой, който никога не е трябвало да свиква с тях, примерно хипотетичният жител на Средна Европа), би възприел тази фантастична сцена. Единственият начин да ви предам какви точно картини преминават през съзнанието ми в този момент е прибягването към, нека да го наречем така, един вид средноевропейска интерпретация. Представете си, значи, някой мастит немски историк, който казва в телевизионно предаване, че не би било никак зле, ако Хитлер беше спечелил войната, защото в такъв случай той, историкът, би представял книгите си в Москва, а не в Берлин. Имате ли представа какво точно би се случило след някаква подобна сцена? Ще се опитам тук да импровизирам.

Значи, първо, въпросният историк най-вероятно ще напусне телевизионното студио, преоблечен в традиционния костюм на доктор Ханибал Лектър (тоест усмирителна риза и намордник), ръководството на съответната телевизия със сигурност ще бъде уволнено до крак (а самата телевизия – затворена за неопределено време), докато някои по-радикални политически кръгове в Америка сигурно не на шега ще започнат да обсъждат въпроса за наложителната нова окупация на Германия, с цел възможно най-спешно превъзпитание на целокупния немски народ.

Това, предполагам, би се случило в Германия или някоя друга от така наречените „нормални“ европейски страни. Какво точно се случва по европейската периферия, където – очевидно – хората все още живеят в съгласие със законите, описани някога от Джеймс Фенимор Купър, засега все още не е съвсем ясно.

Ще получим някаква идея за това – или поне така се надявам – след като видим какви ще са реакциите срещу този кратък повик за гражданско пробуждане.

Ако изобщо се получат някакви реакции, разбира се.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (42)

- 24-02-2015|**Златко**

И една мини-дискусия по този повод, от Фейсбук:

Николай Аретов *Слушах го с половин ухо. Но и забавният момент си струва, а той не липсва, когато участва „Доц. д-р Димитър Генчев*

директор на Центъра за стратегически изследвания към НС на БСП, капацитет по история, теория и политическа практика на европейската социалдемокрация.“

Zlatko Enev *Хм, позаслушах се и аз – и какво чувам: „Ние нямаме Виктор Орбан, за съжаление“ (Георги Марков). Очевидно е, че поне аз и господин академикът живеем в две различни Европи...*

Изобщо – силно неравномерна работа. Спори се върху всичко, докато се стигне до магическата умиротворяваща фраза „български национален интерес“. Трак – дискусията приключва. Това депортирани евреи, това избити хиляди гърци в Драма – ни дума! Националният интерес оправдава всичко...

Zlatko Enev *Е как ще стане тогава онази работа с Европата, когато водещите интелектуалци, независимо от „боята си“, са до един националисти?*

Николай Аретов *...само не съм убеден, че Г. Марков е „водещ интелектуалец“.*

Zlatko Enev *Не познавам нещата достатъчно, за да мога да съдя. Може да се оспорва всичко, но човекът е видим навсякъде. А това, искаме или не, го прави меродавен, в това медийно време. Инак кой води и накъде, е, разбира се, традиционно спорен въпрос...*

Zlatko Enev *В края на краищата, видимостта и чуваемостта във всяко общество, е резултат от някакъв вид консенсус — независимо дали законосъобразен или медийно-бандитски...*

Keti Mircheva *От тази болест няма оттърване у нас. Уви!*

- 24-02-2015|**Иван** (от село)

Нима е лошо???

- 24-02-2015|**Иван** (от село)

Не мислех да отговарям, но ще направя малък опит:

Хронологично:

1.Защо трябва да изхождаме само от бедите причинени на евреите? Страдали са, съжаляваме за това. Нима други на са страдали? Малко темата започва да се изтърква...Не си затварям очите или се правя на интересен, но отвсякъде теми за евреите (ако това ще помогне лично се извинявам на всеки един евреин, макар че според много писания трябва да се чувствам лично виновен...за това което им се е случило...просто ми се вменява една много тънка вина...така че да си затварям очите пред някой несправедливости извършени от последните...Всички престъпления извършени срещу тях в България, са се случвали и в други много по-цивилизовани страни по време на ВСВ...Съгласете се с мен...по-добре бит, е****, ама жив, отколкото натоварен в конски вагон към...Гадно, ама война... Унизени, ама живи...още по-гадно ама война...кой се е държал достойно, кой недостойно, няма как да кажа. За евреите в окупираните от Германия и администрирани от България територии, вече е изяснено...(иначе в една паралелна Вселена, България не позволява да бъдат депортирани и получава здрав плесник по врата от вежливите немци). Тук не могат да ми минат тези от рода: ама е трябвало да покажем гръбнак и достойство пред немците!!! На думи много лесно, ама аналогията е все едно аз да се бия с мечка-гризли с голи ръце. Вие бихте ли жертвали една окупация на цялата страна с всичките и последствия ако срещу това стояха 50 000

евреи? Всички сме силни и знаещи пред компютъра (не Ви виня за отговора)...

2.Имало престъпления извършени в окупираните територии- да... само българската войска е извършвала престъпления...Тук мисля, че пропускате един много тънък момент от психологията на човека! Една голяма част от престъпленията са си класическо „танто за танто“, без изключения...от Вашето заключение по-горе излиза, че българските жестокости са по-тежки от сръбските жестокости, например. Не изключвайте факта, че България е страна с наложени много тежки и непропорционални репарации, които са оказали непосредствено вличние върху хората, върху човешката индивидуланост..

3.Българския национален интерес е по-маловажен от румънския национален интерес(националността е подбрана случайно); Всяка нормална държава си има своята доктрина и си я налага. Та нима Румъния не се е облажила след ПСВ, с повече отколкото е заслужавала??? Исторически шанс...

4.Ако си голям и силен (САЩ, Русия, Хитлеристка Германия) ти е позволено да правиш всичко, включително да поставяш морални оценки, да пренаписваш и тълкуваш история и разбира се, при несъгласни, да им пренабиваш канчетата!!!

За Възродителния процес въобще не ми се пише (там една тъга, тъга, тъга...)

- 24-02-2015|**Златко**

Няма проблем, този форум е затова, за да се обменят мнения. Вие нямате затруднения с всички тези обяснения, аз имам. Е какво пък – има място и за двама ни, не само под слънцето...

- 24-02-2015|**А**

Няма нищо „андрешковско“ в това човек да се съобразява с реалностите. Да, нормално е да има обществен консенсус именно около това:

„Върнали сме си Добруджа, не сме дали чак такива жертви като съседите, страната не е опустошена... Какво повече можем да искаме?“

Особено на фона на спомена от предходните войни (Първа световна, Междусъюзническа). Не показва ли поведението на страната ни през Втората световна война, че все пак сме си взели някакви поуки от Първата?

Ние не сме Велика Сила. Други са „великите“ – и дори те не винаги успяват да си вземат поука от случилото се в предходната война.

- 24-02-2015|**Златко**

Ами зависи. Погледнато отвън – очевидно не! (Вижте в тази връзка примерно оценката, която дава на българските постоянни опити за реализиране на „Велика България“ Стефан Трьобст, един от външните експерти по българска история.)

Етнонационалната хомогенизационна политика между депортацията и принудителната асимилация

А инак, погледнато отвътре, всичко вероятно зависи най-вече от възрастовата група, към която човек принадлежи (или поне така се надявам самият аз). Очевидно е, че поколението на около 50-годишните е вече непроменимо. Какво се случва и какво ще се случва с по-младите хора в тази страна зависи – СИЛНО се надявам – и от публичността, тоест от разпространението, на дискусии като тази тук.

- 24-02-2015|**Златко**

Ето, между другото, тук един мъдър и балансиран поглед към всичко това (професор Тони Джуд и неговата великолепна студия **„Миналото е друга страна“**, която може да се намери тук в списанието):

> *Втората световна война е много специфичен и в определени отношения много нов опит за повечето европейци. Тя е на първо място ужасяващо, безпрецедентно разрушителна, особено през последните си месеци. В особено тежко засегнатите страни като Югославия, някъде около 66 процента от всичкия добитък, 25 процента от всички лозя, повечето железопътни трасета и всички главни пътища, са разрушени. Западните страни също понасят ужасни материални загуби — по време на битките от 1944-45, Франция губи възможност да използва 75 процента от пристанищата и железопътните си депа, а половин милион къщи са разрушени до непоправимост. Дори за неокупираната Великобритания се смята, че е изгубила около 25 процента от предвоенното си национално богатство в резултат от войната.*
>
> *Но мащабът на материалните разрушения бледнее в сравнение в човешките загуби, особено в Централна и Източна Европа. Не е нужно тук да се впускаме в обичайните статистики на смърт, страдание и загуби. От една страна човешките загуби трябва да бъдат изчислявани на ин-*

дустриална база, толкова ефективна е машинарията на унищожението, разработена и управлявана от германците и техните съюзници; от друга страна, войната води и до неочаквани завръщания към по-стари форми на терор — в седмиците, последвали завземането на Берлин от Съветската армия, около 90,000 жени в града търсят медицинска помощ поради изнасилване. Във Виена западните съюзници отчитат 87,000 жертви на изнасилване през трите седмици, последвали пристигането на Червената армия. От Волга до Елба, Втората световна война предоставя опит, чиято специална комбинация от ефективност, страх, насилие и лишения не може да бъде сравнена с нищо друго в местната памет (макар че арменците и испанците са получили възможността да предвкусят нещичко от това в предишните години).

И все пак... Втората световна война не е една и съща за всички. Някои места са имали доста „добра“ война, поне до най-последните ѝ месеци. Бохемия и Моравия например са се оправяли сравнително добре при нацизма, предпочитани заради естествените им и индустриални ресурси, образованата им и отстъпчива работна сила, както и заради близостта им по маниери и външен вид (но не и по раса) до немските им съседи. Повечето чешки работници и селяни са глезени от германците, които им осигуряват високи заплати, пълна заетост, добри провизии и т. н.; само членовете на съпротивата, комунистите и евреите, тук както и навсякъде другаде, се намират в сериозен риск и са изложени на постоянна заплаха от тормоз, загуби и депортация. Словаците и хърватите най-после получават собствени „независими“ държави, макар и управлявани от колаборационисти, и много хора са изключително доволни от това. Германците и австрийците пострадват тежко едва към последната фаза от войната, като дотогава икономиките им са поддържани от насилственото извличане на материали и работна ръка от окупираните територии. Дори и Франция, а всъщност може би особено Франция, не е чак толкова зле — повечето от военновременните загуби и някои от най-тежките актове на колективно наказание идват едва след като Съюзниците дебаркират (което обяснява и смесените френски спомени по рози въпрос). Навсякъде по времето на Втората световна война е очевидно недобре да си евреин, циганин или поляк; нито пък е безопасно да бъдеш сърбин (в Хърватска), руснак (до 1943), или пък украинец или германец (след 1943). Но ако човек би могъл да спре часовника в, да речем, януари 1944, по-голямата част от окупирана Европа би

имала само малко неща, от които да се оплаче, в сравнение с онова, което идва малко по-късно.

Друг начин да се представи това е да се каже, че по-голямата част от окупирана Европа или колаборира с окупационните сили (едно малцинство), или приема с примирение и спокойствие присъствието и действията на германските сили (мнозинството).

Разбира се, всеки е свободен сам да избира собственото си отношение към всичко това. Някои може да се почувстват засрамени, други подразнени, мнозинството вероятно ще се почеше по шапката. Но все пак си е хубаво човек да знае какво мисли за всичките тия неща онази „Европа“, дето толкова много си я бленуваме...

- 24-02-2015|**Ал. В.**

Простете, г-н Енев, бихте ли пояснили какво влагате в думата „андрешковско“ и каква е връзката с регоя на Елин Пелин?

- 24-02-2015|**Златко**

Връзката е директна: под „андрешковство“ разбирам склонността към надхитряне и измама (не непременно само на отсрещната страна, а и, както е в случая със собствената история), на самите себе си. Андрешкоството е лукавство. То означава да се „правиш на улав“ и да заобикаляш всякакви въпроси, свързани с неща като „морал“ или просто „честност“ (бедните хора не могат да си позволят такива неща и пр.)

Откровено казано, малко ми е неудобно да обяснявам всичко това, тъй като се налага да използвам думи и тон, на които в България по традиция се гледа с насмешка (кога за последен път сте чували някой в страната да използва на сериозно думата „морал“?) Пък и си мислех, че то вече си е ясно от само себе си. Или може би все още има някакви илюзии по отношение лукавството на бедняка Андрешко? Може ли то да бъде осъждано или, наистина, в България по този начин не може да се говори? Как мислите самият вие, господин В?

- 24-02-2015|**Златко**

Между другото, въпросът си има и чисто „принципна“ страна: има ли смисъл да настояваме за някакво разграничаване от „андрешковството“ или това са просто глупости и надути приказки откъм богата Германия?

Имат ли място (потенциално наситени с лицемерие) думи като „морал“ в политиката или там всичко е ясно: политиката е правото на силния, точка. Да говорим ли за всичко това или да престанем да се правим на интересни?

- 24-02-2015|**Броди**

Развесели ме това предаване. Всички бяха облечени по устав и чинно се подхилваха, като си дават вид, че разискват уж някакви си много сериозни въпроси. Както се подхващат и останалите ни работи в угнетителните ни делници. Да ни види чужденец, с какво бихме го накарали да ни уважава? Прощавам на патерици на всички участници, накараха ме да си спомня за незабравимото минало, когато на самодейна сцена в енското градче се разиграхме в оперетата „Сияещият балама“. Само дето дрешките ни бяха като окраска на колибри. На финала деряхме гърла наедно с полупияната публика:“Будала си бил, че си работ`ил!“. Участниците в коментираното предаване с тиха комсомолска радост постигнаха такова единство в олекотяването си, докато изтананикат заучените си наизуст уроци, сякаш са възпитаници на някое помощно училище, а миловидният професор очаквах всеки момент да дръпне синджира и пусне водата от казанчето в нужника, толкова умело наподобяваше одремалия се в парламента персонаж на Ярослав Хашек, който се изпуска на банката ... Така ми се набиха като визия до натрапливост, че просто ще си позволя да ги заплюя, белким не хващат очи! Нека!

- 24-02-2015|**Ал. В.**

Благодаря за бързия отговор. Мисля, че в описания от Елин Пелин герой няма лукавство, той не хитрува за собствена изгода, а реагира в спонтанен изблик на съчувствие. Просто ми е интересно защо толкова много хора използват името „Андрешко“ като нарицателно по начин, напълно изкривен спрямо замисъла на оригиналния разказ.

- 24-02-2015|**Златко**

Ок, ваше право е да интерпретирате оригиналния разказ и неговия герой както намерите за добре. А сега може би ще бъдете така добър да ни кажете и какво е мнението ви относно „андрешковството“ като начин на живот и обясняване на българските реалности (примерно тези, за които става дума в разговора на историците от предаването). Има ли

такъв феномен или той също е изсмукан от пръстите? Има ли лукавство в начина, по който съвременните българи интерпретират собствената си нова история? Има ли основания да се осъжда „всенародното ликуване“ по повод „възвръщането на собствено-българските земи“ през 1941? Има ли основания да се търсят паралели между начините, по които отговорността за сътрудничеството с хитлерова Германия (действително масово, ако може да се съди по информацията от това предаване) е обявена за нещо, изповядвано само от „група български монархо-фашисти“ – и по-късното обявяване на (също толкова масовата) поддръжка за комунистическото правителство – спомнете си „възродителния процес“ – отново за „дело на една шепа хора“? Не ви ли се струва, че нещата подозрително много си приличат? Изобщо, не ви ли се струва, че това е шаблон, който минава като пословичната „червена линия“ през цялата българска историография: първо сътрудничим охотно (с османци, нацисти, комунисти), а след това си измисляме и пишем история, в която отговорността се приписва ВИНАГИ на някои други? Как ви звучи изобщо една подобна интерпретация на българската „история“?

- 25-02-2015|**Благо**

Мисля, че никой мой коментар в този форум не е излизал от рамките на добрия тон(ако греша, Златко ще ме поправи, а аз ще се извиня), но сега ще бъда умишлено груб, обръщайки се към Иван(от село). Няма по вбесяващо-малоумно обяснение и оправдание на собствената жестокост и липса на морал, от това, че, видиш ли, „другите не са по-добри“. За съжаление, този аргумент се използва много често от „националистите“, но тук ми дойде в повече... Да, лесно се „морализаторства“ пред компютъра, но същото се отнася и когато с лекота пренебрегваш неописуемите страдания, които други са преживели.

Друг аргумент – всичко било „танто за танто“. Е, дядо ми, Бог да го прости, беше ветеран от, забележете, „Втората фаза“ на войната и в малкото случаи, когато ми е говорил за преживяното „на фронта“(както сам се изразяваше), все разказваше за грабежите и мародерството, на които са били подложени местните жители(особено в Унгария). „Танто за танто“, а?

- 25-02-2015|**Ал. В.**

Златко писа:

Ок, ваше право е да интерпретирате оригиналния разказ и неговия герой както намерите за добре.

Напротив, не може оригиналният разказ да се интерпретира както всеки си намери за добре, че и да продължавате да упорствате в погрешната употреба на нарицателното „андрешковско“! Като писателстващ трябва да сте по-внимателен в употребата на думите. След като сте имал време да изгледате едно общо взето кухо и тенденциозно предаване като история.бг, можеше за отделите още 5-10 минути, за да погледнете „оригиналния разказ“ и да не говорите клишета. Щяхте да видите, че двата типа поведение са различни – през 1941 г. (щом толкова държите на този пример) българските управници хитруват, за да спасяват себе си и страната си – ако бяха постъпвали като героя на Елин Пелин би следвало някак поне да саботират движението на германската армия от съчувстие към съседите. И обратно, ако Андрешко се беше държал като героите от 1941 г., той не само би завел съдия-изпълнителя до крайната му цел, но би взел и процент от предвиденото за секвестиране жито.

- 25-02-2015|**Броди**

Доколкото правилно съм разбрал Златко, тук в предаването се подминава един основен и особено важен въпрос от народопсихологията ни–балансът между просията и попечителството. В началото приклякаме слугински на чужденците, после не спираме да ги обвиняваме като безразборно съгрешили наши попечители. В месеци след „промените“ от 1989г. поетът Петко Братинов говореше за филми от кинохрониката през четиридесетте години на XX век. В първия немците ги посрещат в Габрово доста разголени и разпуснати жени с цветя и въздушни целувки, във втория лесно се разпознава същата навалица как приветства съветските войници.Очаквах водещият предаването поне за очи да се облегне на такъв паралелен монтаж, но той явно подчерта едностранчивата си позиция. И по повод мрънкането пред камерите за някаква си съпротива. Няма случай наши шумкари да са се сбили с немците. Да припомням ли поанта от виц:“Мандра? Что такое, это немецкая часть?“. И същите тези „народни борци“ се оттепаха след 9 септември 1944г. на вързани хора, чиято собственост беше разграбена. Тия болшевишки подлоги така и не се легализираха. Нелегални спретнаха македонския

въпрос, пак неидентифицирани се развихрят на няколко пъти във „възродителни операции“, та и днес изскачат неочаквано от конспиративни явки. Поне веднъж да поемат отговорност и се разпишат под делата си, иначе утре историята ще се чуди дали изобщо ги е имало.

- 25-02-2015|**Златко**

  Напротив, не може оригиналният разказ да се интерпретира както всеки си намери за добре...

Ок, оставям ви тогава на мира, нямам повече молби към вас. Лек ден и здрави нерви!

0 Цитат

- 25-02-2015|**Златко**

Благодаря на Петър (Броди) за коментара, но всъщност ИМЕННО това е умонагласата, против която се боря от години насам. Позицията, в края на краищата, се свежда до същото това търсене на вина извън себе си (в психологията това се нарича „екстернализация“. Интересно нещо е човешката психика. В две съседни изречения си стоят рамце до рамце две такива твърдения:

В началото приклякаме слугински на чужденците, после не спираме да ги обвиняваме като безразборно съгрешили наши попечители.

и накрая

Поне веднъж да поемат отговорност и се разпишат под делата си, иначе утре историята ще се чуди дали изобщо ги е имало.

Или, с други думи, историята се прави от други, аз с всичко това нямам нищо общо, а съответно и никаква собствена отговорност. Не съм поддържал комунизма, не съм поддържал комунистите даже и на сън, чист съм, дръжте другите отговорни, не мен...

За какво повече да говорим?

- 25-02-2015|**Златко**

Всичко, за което пледирам и съм пледирал винаги е, че не „те“, а „аз“ съм отговорен за българската история...

- 25-02-2015|**Златко**

Или, с други думи – че „тях“ едва ли някога ще успея да променя, но „себе си“ съм длъжен...

- 25-02-2015|**Гост**

При такива категорични оценки за недостойно, „андрешковско“ поведение (спорът за това дали е точна тази препратка оставям настрана) на българската държава, все пак е интересно дали можете да посочите пример за държавническо поведение, което е изцяло основано на принципни позиции, а не на интереси? Обикновено позициите са добре опаковани в реторика, приемлива за общественото мнение у дома и международната общност, но едва ли има държава, която предприема „правилни“ действия, дори когато те са против собствените ѝ интереси. Или поне аз не се сещам за такъв случай.

- 25-02-2015|**Златко**

Какво ще кажете за отказа на Германия да участва във войната срещу Саддам Хусеин?

- 25-02-2015|**Златко**

Както и (сравнително единния) европейски отказ да се поддържа „войната срещу терора“ на Джордж Буш?

(Разбирам, че има купища „дупки“ в тази политика, но понеже поискахте пример...)

За да бъдем пределно обобщаващи: цялата идеология и политика, която стои зад обединена Европа, се състои ИМЕННО в едно принципно отрицание на тясно разбираните „национални интереси“ в полза на едно по-голямо, основаващо се на взаимно зачитане и равенство, сътрудничество.

Съгласни или не?

- 25-02-2015|**Гост**

Господа коментиращи,

Т.нар. „Драмско въстание“ е една британско-гръцка провокация. След капитулацията на Гърция, германците – непредпазливо – освобождават пленената вече гръцка армия. В Драма се заселват, преднамерено и подстрекавано от англичаните, големи групи гръцки подо-

фицери, малко офицерски кадър и войници – всички цивилни.Търсят конфликт. След идването на българската власт обявяват „въстание“, но – умишлено събират цивилни – жени, деца и старци. Плашат с размирици, вършат набези по български административни учреждения и провокират. Българските военни предупреждават многократно, приканват размирниците да освободят цивилните и да не се крият зад гърбовете им, изолират ги в съседно село и най-накрая – като няма как – откриват огън. Избити са и цивилни, но и много от гръцките подофицери.Българската власт е възстановена. Малкото оцелели гърци от този -може да се нарече инцидент с жертви – обаче верни на гръцката си природа – издават всичко. как са вербувани от британски офицери, как са избирали цивилните от Драма да бъдат от левичарски партии, противобритански настроени още преди войната, как са се подготвяли и т.н.

В отчетите на българските офицери (бяха напълно съхранени в бившия ЦВА), в разследването на нашето РО 1 – към ЩВ, в отдел „Б“ на службата „Държавна сигурност“ в архива на МВРНЗ, в доклада на Драмското Околийско управление – сигурно и другаде още, има пълни данни.

Има обаче и манипулации и фалшиви неща с гръцки адрес.Особено след войната и по време на конференцията в Париж през 1946/47 г., когато Гърция търси репарации от България.Тогава се издават маса гръцки брошури, снимки на убитите, преувеличения и нелепости за българска сметка.Нито Идън, нито Молотов обаче ги ползват.

В единствената книга на български език, на някои си автор Даскалов, се ползват главно чужди извори, а българските – избирателно. За съжаление.

Колко струват гръцките приказки по важни въпроси – това Европа (а и ние – българите) знаем вече 13 века?! Те са така още от Омир и до ден-днешен. Омир е класика, а днешните новини също го потвърждават. Лъжата е национална черта при тях. Някои лъжи са обаче особено красиви – гърците имат истинско чувство за красота, не са като нас-българите – и затова след време, лъжите прерастват в красиви митове и легенди.

Как са събирани гръцките (беломорски евреи)с българско участие – също се знае. Вижте напр. книжката „Българският Беломорски Флот“, там са спомени на наши флотски офицери на служба в Кавала и Деде-Агач. Немски SS-команди го правят, българите осигуряват общия ред, а кой е евреин и в коя къща да влязат – това посочват самите местни гър-

ци. Няма как току-що дошлите българи да го знаят. Беломорските гърци издават беломорските евреи, защото от много векове се знае че „гърци и евреи не се търпят“. Имат общи търговски интереси и конфликти покрай тях.

Днес гърчулята и тези жертви ни слагат на българска сметка.Да, наши полицаи и военни ги събират по улиците, после ги хранят, докато немците правят списъците и ги извозват по гарите. Но гъпрците там въобще не са невинни. При това беломорските гърци са потомци на малоазийските, прогонени от турците през 1922I23 и заселвани там.Малоазийските гъпрци били най-проклетите, по-различни от понтийските(по Черно море) и същинските елини в същинската Елада.

- 25-02-2015|**Златко**

Е, няма как – трябва да има и такива мнения, инак това тук би било не форум на разномислещи хора, а някаква версия на „Работническо дело“. Собственото ми убеждение е, че както Драмското въстание, така и целия въпрос за действията на българската армия по време на окупацията на Македония и Егейска Тракия тепърва ще се превръщат в обект на общонационална дискусия, а някой ден и общонационално покаяние – ако страната има късмет. Няма да е скоро, но друг път няма, поне ако може да се съди по начина, по който се развиват историографиите на развитите европейски страни през последните 40-50 години (Германия, Франция, Австрия, скандинавските страни). Ако искате да придобиете някаква представа какво точно имам пред вид, то можете да погледнете ето тази книга:

Jan-Werner Müller: „Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past“

А инак за Драмското въстание е изключително трудно да се намери каквато и да било информация на български език. Книгата на Георги Даскалов, спомената в горния коментар, е комай единственото изследване до момента. Самият аз успях да намеря в мрежата една-единствена дискусия по въпроса, проведена в известния форум „Де Зората“. Колкото и малко да е всичко това, все е повече от нищо. Ето тук адреса на дискусията, а инак очаквайте тук в следващия брой малко по-сериозна статия, посветена на историческите обстоятелства около окупацията на Егейска Македония през Втората световна война, видяна през очите на гръцките историци...

И така:

Де Зората: Втората световна война без маски

- 25-02-2015|**историчар**

  Гост писа:

  ... дали можете да посочите пример за държавническо поведение, което е изцяло основано на принципни позиции, а не на интереси?

  Златко писа:

  Какво ще кажете за отказа на Германия да участва във войната срещу Саддам Хусеин?

  Златко писа:

  Както и (сравнително единния) европейски отказ да се поддържа „войната срещу терора“ на Джордж Буш?

Примерите са несъпоставими – през 1940-1941 г. за много страни като България не е имало възможност да останат неутрални – германската армия минава през тях, остава да изберат дали да е като окупатор или като съюзник. В двата посочени от Златко случая изобщо няма подобни рискове. А ако е за отказ от участие – България също отказва да участва в операцията срещу Гърция през 1941 г.

- 25-02-2015|**Златко**

Именно това са нещата, върху които дискутираме. Дали е имало друг избор, действително е спорен въпрос. Съвсем друг въпрос обаче е продължаващият избор на българите (примерно вашият собствен) да гледат на всичко това като на нещо ДОБРО. Самият аз го намирам осъдително, по причини, които изтъквам по-горе. Мнението, което защищавам тук, и винаги съм защищавал е, че по-голямата част от сънародниците ми са в плен на мислене, което може би пасва в моделите на 20 и 19 век, но в никакъв случай не и на онези на днешна, модерна Европа, която все повече и повече започва да се отказва от този тип мислене и да осъжда миналото, свързано с него.

А инак хора, които ще изберат позицията на адвокати на дявола, по простата причина, че инак би трябвало да променят значителна част от вътрешните си умонагласи (и основната от тях: „че какво ме засяга

всичко това – не съм аз, който ги взема тия решения, за това си има хора“)... Такива хора – колкото щеш.

Поне в България...

- 25-02-2015|**Иван** (от село)

Благодаря за бързите отговори...Аз не съм историк (признавам си го, нямам образование в тази област), но имам хоби...следя и чета с много голям интерес румънски, сръбски, турски, хърватски и унгарски интернет сайтове на исторически и философски теми списвани разбира се на техните си езици. Разбира се използвам ресурсите на google translate, тъй като не говоря нито един от тези езици. Нарочно изключвам македонските „такива“, където Валдемор I от Саурон се сражава за македонската кауза с все сили. Там на тема ВСВ (конкретно), където пишат просторни- обзорни статии, разни техни капацитети (в стил ала проф. Б.Димитров), се пишат неща, които направо да ти изправят косата...Тукашните ни хард-патриоти са малки недорасляци в сравнение със заканите, които се леят там. На по-горните изказвания ще кажа следното: гледам на проф.Марков като на един романтик...как той вижда историческите събития и как ги тълкува си е негова преценка, но в никакъв случай не можем да се оплачем точно от политическа коректност, точно в Бълагрия. Ще дам един пример: докато тука правим другарски съд за професора, че видетели било кощунство да си бил мислел, че би било възможно да пие кафето на Охридското езеро, то съседна нам Румъния има цяла доктрина, която да присъедини Молдова към нейните етнически граници, където има много интересна глава за област Калиакра... Така че нека не бъдем толкова критични...Живее в регион, които дълго още ще бъде подвластен на различни -изми... Към Благо: да, хората са жестоки, и само от нас зависи, точно тези, които са извършвали престъпления, да си получат наказанието, без оглед на тяхната националност... те са си престъпници, просто им се паднал момент безнаказано да грабят...никои не ги оправдава за престъпленията!!! Но в никакъв случай не мога приема, че не е било в някои случаи, танто за танто...

- 25-02-2015|**Златко**

Баща ми, господ да го прости, казваше в такива случаи „Ами ако всички започнат да дрискат по улицата, и ти ли ще забелиш задник, калпазанин с калпазанин такъв?“

Мъдър човек беше моят старец, целувам му ръка с благодарност!

- 25-02-2015|**Златко**

И отново към Иван (от село): между другото, той и Хитлер е бил романтик, Иване...

(Понякога вярно се чудя дали да разговарям с вас, милички мои, или да взема да ви запея я „Зайченцето бяло“, я някоя друга хубавичка приспивна песен за дечица-непослушковци...)

- 25-02-2015|**Иван** (от село)

Почти ме изпреварихре с този пост:-) Щях да допълня, че и на Хитлер, не се е гледало насериозно...така че понякога е хубаво да хвърляме по едно око, какво дрискат около нас другите, колкото и да ни е гнус...

- 25-02-2015|**Петър**

Ще поставя един малко страничен въпрос. На мен не ми е ясно едно нещо: Защо обединена Европа, притежаваща велики ценности, към който се стремим и пред които трябва да се срамуваме не може да реши ред национални проблеми? Като че ли от погледа на съвременните български медии убягват ред стари и нерешени конфликти като тези с баските или ирландците. Толкова ли е лоша Великобритания, та голяма част от шотландците вместо да прегърнат ценностите, се стремят да се отделят от нея?

- 25-02-2015|**Златко**

Предполагам по същата причина, поради която светият Франциск Асизки е предпочитал да проповядва по-скоро на патките и на врабците, отколкото на хората: много хора по-скоро ще умрат, отколкото да се променят и на милиметър. Ако това ви успокоява малко, тази болест не е само българска...

- 25-02-2015|**Златко**

А шотландците все пак предпочетоха да си останат част от Обединеното кралство – за късмет на Обединена Европа, предполагам. Инак англичаните като нищо можеха да си решат, че им е по-добре извън Съюза, ако ще след това и да им спира тока на всеки три часа...

- 25-02-2015|**Златко**

А по въпроса „Какво би се случило, ако Хитлер беше спечелил войната“ в мрежата намерих следната небезинтересна историко-фантастична версия (автор: Теодор Дечев, teodordetchev.blog.bg/)

В коментарите към предишния постинг, посветен на проблемите, породени от глобализацията и от някои широко разпространени погрешни схващания за нея, неочаквано изскочи въпросът, „какво щеше да стане ако Хитлер беше спечелил Втората световна война? „... Въпросът е зададен от регистриран блогър — Фелдмаршалът. Политическата фантастика много ми допада и с удоволствие бих си изпробвал силите в нея. На първо място, искам да отбележа, че други — по-талантливи от мен вече са оставили следа във връзка с този сюжет. Романът „Фатерланд“ е факт от много години насам и е безспорно постижение в жанра.

Аз нямам време за да напиша цял роман, затова ще отговоря така:

— Хитлер не би могъл да победи т. нар. „антихитлеристка коалиция“ в състав от САЩ, Обединеното кралство, СССР и Франция, плюс още един куп държави от Южна Америка и басейна на Тихия океан (визирам Австралия и Нова Зеландия). Подобен сценарий не би могъл да се осъществи, дори и в ръцете на Фюрера да беше попаднала атомната бомба. Най-много, клетата добра, стара Европа да се беше обзавела пред 1945 г. и с ядрен холокост ...

— За да допуснем възможността, Хитлер да спечели войната, трябва да се промени нещо в изходното задание. Подобна промяна би могла да бъде само една — националсоциалистическа Германия и Съюзът на съветските социалистически републики (СССР) да се разберат помежду си, вместо едната страна да крои плана „Барбароса“, а другата — плана „Гроза“ („Буря“). Всякакви други сценарии са несъстоятелни — не е било възможно нито сключване на сепаративен мир между Германия и Великобритания, нито пък е могла да се избегне войната между Германия и САЩ, при амбициите на Япония в Тихия океан и абсолютната лоялност на Хитлер към Токио. Пък и нали САЩ са били управлявани от „мръсните евреи“ според терминологията на чистите арийци ... Така че, единствената възможност да се пренареди пасиансът е било разбирателството и съюзът между националсоциалистите на Хитлер и болшевиките на Сталин. На когото не му харесва, може да не чете нататък.

— Разбирателство между Хитлер и Сталин е можело да се постигне в случай, че Сталин е приемел принципното предложение на германския фю-

рер да се насочи право на юг към Индийския океан през Афганистан и Британска Индия. (Това, което Хитлер е предлагал на Сталин, малко преди да даде директива за разработването и даването на ход на плана „Барбароса“, се оказа детската мечта на видния руски съвременен политик — Владимир Жириновски, който е посветил на този свой сън цяла книга, наречена „Последный бросок на юг“. В нея, на лидера на руската Либералнодомократическа партия му се присънват руски войници, които са свалили ботушите си и си мият краката в ... Индийския океан. Това ако не е съвпадение на приоритетите ...)

— Ако Сталин беше приел този сценарий, щяхме вероятно да сме свидетели на военен кошмар с много по-голяма продължителност от действителната такава на Втората световна война. Никой не може да прогнозира, колко дълго щеше да продължи войната в Азия, където англичаните и американците щяха да имат неудоволствието да се бият с японците в Китай, Тихия океан и Бирма; с руснаците в Афганистан, Британска Индия и може би в Тибет; с германците и италианците някъде из Близкия Изток, ако разбира се последните успееха да преодолеят британската отбрана в Египет и на Суецкия канал ... Никой не може да каже, дали германците щяха да дебаркират на Британските острови и ако отговорът е „да“, как щеше да завърши тази операция. Единственото, което може да се каже с абсолютна сигурност е, че Втората световна война щеше да бъде в пъти по-кръвопролитна и доста по-продължителна.

— При изпълнението на рамкирания по-горе сценарий, щеше да се осъществи детинската мечта на някои наши доморасли геополитици, които чакат да дойде денят в който „силите на сушата“ (Германия и Русия) ще се съюзят срещу „силите на океаните“ (общо взето — англосаксонският свят, САЩ, Великобритания, Австралия, Нова Зеландия, Канада ...) и веднъж за винаги ще „счупят гръбнака“ на „водната англосаксонска плутокрация“. Можем да гадаем за изхода от войната, но нищо чудно в един момент да се стигнеше до „примирие без мирен договор“, подобно на войната в Корея. Двата воюващи лагера щяха да бъдат напълно изтощени, а социалинте и хуманитарни последици от подобно военно упражнение са трудни за прогнозиране. Каквито и апокалиптични прогнози за всемирен глад, епидемии, срив на цивилизацията и прочее да правим, все могат да се окажат верни. Добрата новина е, че въпросният сценарий не се е осъществил ...

— Ако приемем, че при разглеждания сценарий, Втората световна война е щяла да продължи двойно по-дълго — не до 1945 г., а до 1950 — 1951 г., след

което откриването и разработването на ядреното оръжие може би щеше да възцари някакво примирие, (след като високоцивилизованите страни сколасат да изличат от картата на света поне десетина мегаполиса – проекто-списъкът им също може да се включи в един „роман на ужаса“), най-вероятно някъде чак към 2000 г., щеше да настъпи своеобразно „разведряване“ и „либерализация“. Старите велики лидери на воюващите страни щяха да са напуснали този грешен свят, поколението на техните „верни последователи“ също щеше да се е поизхабило и някаква нова генерация политици щяха да стигнат до дълбокомъдрения извод, че войната не може да продължи вечно. И щеше да започне процес на помирение, макар и без падане на „Берлинската стена“. Такава просто нямаше да има. Но няма гаранция, че и Берлин щеше да съществува ...

– При подобен развой на събитията, напълно възможно е центровете на динамично развитие на човешката цивилизация да се окажат на други места в сравнение със сегашните. Нищо чудно обаче, точно САЩ и Нова Зелавдия (Австралия щеше да отнесе някоя „шикалка“ по време на сблъсъка си с доблестните бойци на Микадо) да се окажеха най-запазени след повече от десет години война и последвали десетилетия на взаимно дебнене с „ядрени тояги“ в ръцете на Великите сили..

След този свободен полет на фантазията, да видим, къде щеше да е България ... Сигурно щеше да си е на мястото, но без всякаква гаранция за излаз на Бяло море и за „български ренесанс“ в Македония. Ще кажете – защо? Нали доблестните войски на Фюрера, щяха да са ни ги извоювали тези територии и да ни ги поднесат на тепсия, без да дадем изстрел? Да, само че, щяхме най-вероятно да ги администрираме до безкрайност, без да имаме и една хартийка, т.е. международен договор, на която да пише, че тези земи се дават на Българското царство. Както впрочем са гледали на нещата и немците през Втората световна война.

Вижте следващите две картинки:

Първата карта е административна карта на Обединена България (обединена за две – три години, колкото да ни държи скомина за още петдесет – сто ...). Ако искате – наричайте я и Велика България, няма проблем. Проблемът е само в това, че тази карта е ... българската гледна точка. Германската гледна точка е била малко по-друга и тя е отразена на втората картинка.

Граници и административно деление на Обединена България или специално за Фелдмаршала – на Велика България. Това е българската гледна точка.

На горната карта между другото се вижда, че по-голямата част от т.нар. „Спорна зона“ (от споразумението между България и Сърбия през 1912 г.) е дадена на Албания, разбирайте на Италия. Или както се твърди – отчен от българско – италианските прения, които не са били особено приятелски, Хитлер въздъхнал и казал, че нещо трябва да се остави да решат и следващите поколения.

Граници на дължавите в Нова Европа според германските картографи, които както знаем са страшно пунктуални хора. На картата ясно се вижда, че България получава по безспорен начин само Южна Добруджа, за която има и съответен международен договор – Крайовската спогодба. Вардарска Македония и Беломорието са оставени под българска администрация и ... толкова. Това е германската гледна точка ...

Ако някой иска да разгледа тази прелюбопитна карта, може да го направи в разедла за карти на елктронното списание „Анамнезис“ –www.anamnesis.info Предварително моля да не са правят глупави изявления, че източниците не са достоверни – не сме се събрали да си играем на орехи ...

На картата са показани много пунктуално границите на Независимата Хърватска държава на поглавника Анте Павелич, немските и италианските придобвки в Словения и прочее. За Македония и Беломорието със ситни буквички е отбелязано, че земите се стопанисват от българите. За собственост не става дума ... Можем да смятаме, че в крайна сметка България е щяла да получи излаз на Бяло море, но гаранции за Македония не са давани никакви.

Нещо повече — германците доста прагматично са решавали кой е ариец и кой не в международен план. Югославското правителство на Цветкович е било постигнало споразумение за съюз с Германия, който е щяр да му донесе излаз на Бяло море през и с град Солун. Естествено, при съюз между Германия и Кралска Югославия, никой не е имал никакво намерение да ни връща каквато и да е Македония — ни за вечни времена, нито за администриране ... Превратът на генерал Симович, докарва на Югославия пълно разорение, а на България — удоволствието да администрира Македония, с надеждата, че след края на войната ще си я полечи „с документ“. Е, не сме я получили ... Но и да беше спечелил Хитлер войната, съмненията пак са огромни — тогава италианските претенции щяха да са още по-амбициозни. И със сигурност, немците щяха да се съобразяват с тях.

За това, когато пишем изявления от типа, „ако баба ми беше мъжка ...“ (извинявайте за изящния изказ), добре е да сме се позапознали с повечко източници, включително и германски ...

Източник

- 25-02-2015|**Петър**

Благодаря! Именно поради тези причини процесите на обективно и лично мислене на историята трябва да не бъдат едностранчиви. Трябват двама! Малко като с ядреното оръжие, което никой не е готов да използва, но всички искат да го притежават. С други думи всички говорят на висок глас какво трябва да се прави, но са малко тези, които реално го правят. Слава Богу, че има и такива и дано гласът им бъде навреме чут!

- 26-02-2015|**Михаил**

Златко, това със личната вина за ВСВ съм чувал, че е модерно в Германия и даже в училище го насаждат. Не на нас тия. За какъв чеп да се чувствам виновен за нещо, в което не съм участвал? Аз даже не съм бил роден тогава!

Колкото до връщането на Южна Добруджа--да, доволен съм от факта. Съжалявам само, че и Северна не са ни върнали, защото семейството на дядо ми нямаше да се изселва сто километра на юг. Семейството на баба ми е било изселено от Беломорска Тракия пък. Предполагам познаваш историята и знаеш какви зулуми са правили съседите в тези земи на сънародниците ни.

Ако трябва да се чувствам виновен, не трябва ли да се чувствам и омерзен и бесен? Никой не ти твърди, че сме ангели, ама тоя твой стремеж да ни изкараш по-черни и от дявола, доста дразни понякога. Не очаквам да се чувстваш горд, че си българин--все едно да си горд, че си с кафеви очи. Ама стига с тоя срам--също толкова смешно изглежда. Понякога си мисля, че ръсиш тартюфските си глупости, колкото да става дискусия. Много лесно е да съдиш хората седемдесет години по-късно. Отговори ми сега, в колко войни си участвал и колко решения си взел, които да засягат цял народ? Можех да ти ги кажа тия неща и по-европейски, ама друго си е по нашенски--“право, куме, та в очи“. А си се чувствай виновен колкото си искаш;)

- 26-02-2015|**Златко**

Михаиле, ще се въздържа от исусовото, „прости им, господи, те не знаят какво вършат“, че не ми приляга. Но инак, да, според мен именно незнанието стои в основата на повечето „аргументи“, които се срещат в този форум. Хората тук не знаят, че повтарят точ-в-точ „аргументите“, на германците, израснали и възпитани при Хитлер (същото нежелание да се приема нечия „вина“, примерно). Между другото, аз винаги съм полагал огромни усилия, за да правя внимателно разграничение между понятията за „вина“ (която е нещо лично и никога не може да бъде вменявана на която и да било човешка група) и „отговорност“ (която пък е задължение на всяка човешка група, която би искала да се отнася сериозно към историята си, а значи и към самата себе си).

Та така. Поради какъв чеп трябва да се чувстваш отговорен за начините, по които в България се е правила – и продължава да се прави – история, е въпрос, на който (не) можеш да отговориш единствено ти, разбира се. Но инак разликите между нас двамата, уважаеми, са прости и очевидни, поне откъм моята страна. Знанието и незнанието правят напълно различни неща с хората, Михаиле. В това изглежда се състоят повечето обяснения на човешкото (не)развитие.

А инак, твоя си работа, разбира се. Както казваше моят старшина в казармата: „То да беше ..., да му го набиеш. Ами то акъл, как да му го набиеш?“

Лек ти ден, Михаиле. И не се върти прекалено много тъдява, що ти е само да ядосваш и себе си, и мене...

- 26-02-2015|**Михаил**

Колкото вината е колективна толкова и отговорността--знаеш приказката: колективната отговорност, носи лична безотговорност.

Къде е пустата ти либералност, като чуеш мнение различно от твоето? Разбра ли сега защо намесих Тартюф? Това, че ме дразниш понякога, не значи, че ме ядосваш. Ти защо се ядосваш? Не може ли човек да ти се посмее малко, или присмехът наистина убивал мишените си?

Иначе си ходя, където искам и говоря, каквото мисля. Ти ако искаш ме блокирай, пък после си говори сам на себе си, колко си либерален и широко скроен. То и без друго, тук основно сам си говориш вече.

А ти чакай да ти дадат историята, че най-сетне да я оправиш;)

- 17-03-2015|**йоан карлов**

Вие какво предпочитате-немците да ни бяха окупирали, подложили на пълен стопански грабеж, избили при печално известните контрапартизански операции стотици хиляди без оглед на пол и възраст, а при бойните действия, които щяха да се разразят на наша територия при настъплението на Червената армия и от немската тактика на „изгорената земя“, БЪЛГАРИЯ щеше да бъде превърната в 111 кв.км.развалини и последиците от войната за СТРАНАТА НИ в реалната история на този фон изглеждат като детска игра! Голяма част евреите ни щеше да бъде пратена в лагерите на смъртта във Полша и Източна Европа(може би Бургаските евреи щяха да избягат в неутрална Турция)и сега РОДИНАТА НИ щеше да е платила десетки милиони долари обезщетения, защото дори на най-силно пострадалите от немската окупация държави-Полша и Украйна, им бе искана сметка след войната! Освен това на Балканите са били създавани мюсюлмански СС дивизии(1 хърватска „Ханджар“), така че щяха да сформират българска дивизия „Сенклер“(поляк, оглавил българомохамедански метеж през 78-ма) или нещо подобно! И без това да е станало отношениията между БЪЛГАРИТЕ ОТ РАЗЛИЧНИ ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯ са достатъчно напрегнати през последният четвърт век, заради партии като ДПС и либерали като вас, а със българомохамедански корбалационизъм през ВСВ щяха да бъдат почти нетърпими! Освен това БЪЛГАРИЯ влиза в ПАКТА два часа СЛЕД НАВЛИЗАНЕТО НА ВЕРМАХТА НА НАША ТЕРИТОРИЯ, което значи, че сме били под окупация! Накрая ще кажа, че още през есентта на 1940г. Германия предлага на няколко държави да се съюзят със нея-БЪЛГАРИЯ, Румъния и Унга-

рия, като единствено НАШАТА ОТКАЗВА, въпреки СИЛНАТА НИ СТОПАНСКА ЗАВИСИМОСТ-НАД ТРИ ЧЕТВЪРТИ ОТ СТОКООБМЕНЪТ НИ Е БИЛ СЪС РАЙХЪТ, КАКТО И НА ДРУГИТЕ БАЛКАНСКИ ДЪРЖАВИ ТОГАВА!

- 20-03-2015|**Баба пенсионерка**

Хайде да си спомним, че преди Крайовската спогодба, имаше един пакт, „Рибентроп – Молотов“ през 1939 година, а България според днешните тълкуватели на историята е била на „правилната“ страна.Само дето Хитлер малко се е пообъркал и предприел без да иска Дранг нах остен. Но стореното било сторено и в следствие на символичната война срещу Англия и САЩ, София е смляна от бомби.После ставаме услужлив придатък на Трети украински фронт, но и това не ни спасява от репарации. Доста време българският селянин е хранил гърци и сърби. Извода е, че както и да се въртиш, гърба ти е все отзад.Държава като България не може да бъде друго, освен сателит. Ставайки сателит на Русия, / без някой да ни пита /, у нас се внедри съветския челен опит, туриха народа под похлупак, а той започна да се мери с домашна мярка.И отново, за кой ли път търчим след историята и се мъчим да помирим модерното мислене с националните ни митове и предразсъдъци, ала все не успяваме. Е, днес сме в Европейския съюз /също без някой да ни пита/, негова външна граница сме, обираме гилзите на емиграцията. А тя знаем, ще се увеличава – ще бягат не само от войната, но и от глада, а по-сетне, вероятно и от климатичните промени.Но да не се кахърим толкова – до тогава България няма да е на картата. Андрешко пък и в музея няма да го пуснат.

- 21-03-2015|**Златко**

Тъй, тъй. Едните викат „няма да платим“, другите викат „няма да се засрамим“. И двете неща – едно и също. И двете неща опит да се живее без да се плащат дългове. Е какво пък – ваша си работа. Самият аз предпочитам да си плащам дълговете или, още по-добре, изобщо да не ги правя, доколкото го позволява животът. А че на вас може би не ви пука, че някой ден децата ви ще се обърнат и ще кажат „язък, боклук хора излязоха това нашите старци, натовариха ни с (исторически) дългове до шия“ – това пак си е ваша работа. Опитвам се да разбирам, че на едно място, където бандитите са царе, то пък лъжците и безсрамниците ми-

нават за мъдри хора. От хитърпетрово време насам. Само че мен това не ме интересува. Или се опитвам да живея така, все едно че го няма, че не е част от мен, че е нещо, което съм преодолял и задминал. Може и да се лъжа, може и само много да си въобразявам, но така живея.

Та така. Погледнете, ако ви остане време, материала за това как на австрийските лъжци са им лъснали голите задници в края на краищата. И как децата им днес клатят глави и викат точно онова, за което ви предупреждавам тук кажи-речи през ден...

Язък, боклук хора излязоха това нашите старци...

Краят на електронната книга
Автор(и): Милена Цветкова

Електронната книга съвсем не е еманацията на дигиталните произведения. Нито е безсмъртна, нито е без недостатъци. Така че е време да мислим върху хипотезата за края на електронната книга като книга – за разпада ѝ като „книга“ и движението ѝ към „не-книга“. Ключова причина за тази тенденция са иновациите в ролята им на „подривни технологии“ спрямо амбициите на електронната книга да пребъде като по-успешния носител на знание от печатната. Хипотезата може да се изрази и метафорично – надвиснал е Дамоклев меч над е-книгата.

Но защо масовата теза е, че не е възможно да идва краят на електронната книга? Масата може би има основание да се надява, че е-книгите имат светло бъдеще, защото са на път да постигнат всички мечти на читателите – удобство, преносимост, безплатност, избор, неизчерпаемост, мултимедийност. Но бариерата пред обективните преценки е липсата на научна дефиниция за е-книга. За успешен опит за правна дефиниция се води дадената в британския Digital Economy Act 2010: Произведение в електронна форма, различно от аудиокнига и съдържащо предимно (или комбинация от) написано или изговорено слово или статични изображения. Но традиционалистите трудно ще се съгласят, че в една „книга“ може да има говор

Всяко начало има и край

Нека разгледаме логичните основания да говорим за край на електронната книга:

– Край на е-книгата може да има съвсем формално, по генеалогичната ѝ логика, защото тя има и свое начало.

През 1971 г., когато Майкъл С. Харт стартира проекта „Гутенберг“ и дигитализира „Декларацията на независимостта“ на САЩ, тя става първата е-книга в света.

– Край на е-книгата може да има, защото тя е само фаза в еволюцията на общонаучната категория „книга“. Така, както е дошъл краят и на глинената книга, и на папирусната книга, както заради удобствата на аудиокнигата наближава краят и на брайловата книга (фиг. 1).

– Край на е-книгата може да има, както имат край и немалко вече „мъртви“ езици в автентичното си звучене като санскрит, шумерски, акадски (асиро-вавилонски), древноегипетски, арамейски (езикът на Исус).

– Край на е-книгата може да има, както дойде краят на морзовата азбука и другите „мъртви“ технологии – телетекстът, аудиокасетите, масовият Walkman, цифровите фотоапарати за моментна снимка Polaroid, пейджърът. Както се задава и краят на хард-дисковете. Както се прогнозира и краят на четците за е-книги.

– Край на е-книгата е „разиграването“ ѝ, т.е. превръщането ѝ в игра. Електронните четци и таблетите вече размиват границата между игра и четене, игра и учене, игра и изпитване.

– Край на е-книгата е отварянето ѝ за променливо съдържание, т.е. превръщането ѝ в оперативен канал за текущо, непостоянно цифрово съдържание.

– Краят на е-книгата ще дойде с изравняването ѝ с електронна медия, т.е. с превръщането ѝ в еквивалент на телевизия и радио, и по-специално в „нелинейна медийна услуга по заявка“ (съгласно чл. 3 от Закона за радиото и телевизията).

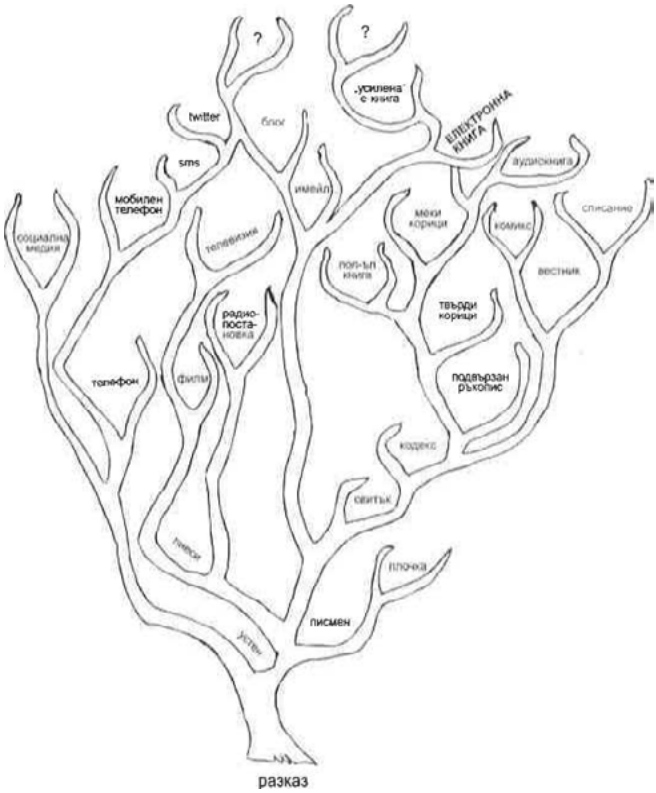

фиг. 1. Място на е-книгата в генеалогията на книгата[1]

– Краят на е-книгата ще дойде с края на комерсиалния издател на е-книги – по аналогия с края на славата на часовникарската фирма „Омега“, след като изневерява на занаята и започва да произвежда електронни часовници.

Хипотезата за края на електронната книга, която ще проследим в актуален план, има два аспекта: 1) краят на комерсиалната е-книга и 2) краят на е-книгата като категория „книга“.

Причини и симптоми за края на комерсиалната е-книга

Преходът от стадия „print-capitalism“ (при който „печатането на думи“ стана комерсиално и средство за забогатяване) към стадия на безплатността („freeconomic“) се извършва от множащите се днес моде-

1 Darwin’s Library, 19.04.2010. http://darwinslibrary.com/2010/04/evolution-not-extinction

ли за доброволно, незадължително плащане. Опциите пред читателите в интернет „плати, колкото искаш“, „пробвай, преди да купиш“ и др. под. са едни от симптомите за края на комерсиалната е-книга.

Себестойността на е-книгата. От позицията на независим български издател финансово обосновано производство на е-книга без печатна такава е немислимо. Инвестицията в е-книга е равна на инвестицията в печатна, единствено без разходите за хартия и печат. Но от самостоятелната е-книга (на цена около 6 лв.) издателят е на загуба по две причини: 1) делът от продажбата на е-книгата за издателя е само 30%, което не покрива инвестицията, и 2) защото рядко продава повече от 6 бр. за една година.

Данъкът върху продажбите на мобилните устройства за комуникация – смартфони, таблети, четци за е-книги (намеренията са на правителството на Франция от 2013 г.), също е очакван причинител на края на платената електронна книга.

Внезапният спад в прираста на пазара на електронни книги през 2012-2013 г. е симптом и за края на платената е-книга. Статистиката за САЩ (2011-2012) беше обявена на конференцията „If Book then“ (The future of publishing) в Милано на 19 март 2013 г. от името на групата на италианските специалисти по пазара на е-книги Bookrepublic.it и агенцията за пазарна информация AT Kearney. От изследването им става очевидна съвсем новата динамика в ръста на пазара на е-книги в САЩ. Прирастът е станал по-скромен: от 2011 до 2012 г., за разлика от предходните години, е само около 32% (докато Европа тепърва е достигнала небивалите 200%). Което означава, че ако следим държавата, задала високите очаквания за печалби от е-книги, трябва да имаме предвид, че ентусиазмът е утихнал и прогнозите преминават към по-спокойна фаза[1]. Вероятно интересът към стандартните е-книги днес достига своя критичен праг.

Нестабилната цена на е-книгата е симптом и за края на платената е-книга. Още през 2013 г. най-популярният рефрен беше: рекорден спад на средната цена за заглавията от списъка на електронните бестселъри. Динамичният пазар на електронни книги в САЩ е пръв свидетел на тези промени. Първият рекорден спад в средната цена на е-книгите беше отчетен през април 2013 г. – от $8,00 в началото на месеца

1 Bonfanti, Giovanni. A.T. Kearney – Bookrepublic: Do Readers Dream of Electronic Books?// IfBookThen, 23.03.2013. http://www.ifbookthen.com/category/speakers-mi-2013-2

до $6,58 в края на месеца. Седмица по-късно се качи отново на $8,00 (фиг. 2). Тоест само за една седмица средната цена на един бестселър се е променяла с около 25% от крайната цена[1]. Тенденцията е проследена от Каталина Събева, директор на литературна агенция „Антея“: „Безспорна тенденция на пазара на електронни книги е бавният, но сигурен ход на цената надолу. Например само през юни средната цена беше $6,77 а през август – $6,53 Няма такава тенденция на пазара на хартиени книги.“[2].

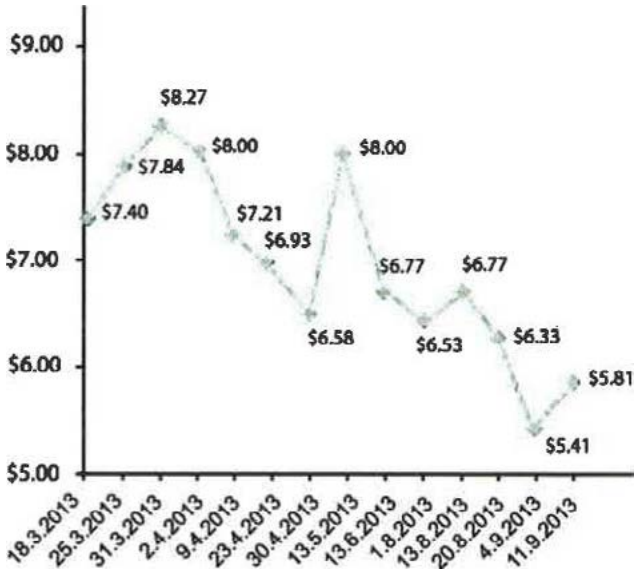

Фиг. 2. Първият рекорден спад в средната цена на е-книгите (април 2013 г.)

Ръст в търсенето на безплатни е-книги. Тенденциите в онлайн интереса към безплатни книги могат да се следят с инструмента Google Trends. Например при търсене за електронни книги на български език за периода май 2012 – май 2014 г. се отчита активно търсене на „безплатни електронни книги“ – повишението му е с 250%.

1 Ebook Best-Seller Prices Tick up After All-Time Lows // Digital Book World, 18.09.2013.

2 Каталина Събева: Безспорна тенденция на пазара на електронни книги е бавният, но сигурен ход на цената надолу // Лира, 11.09.2013. http://lira.bg/? p=52152

Е-книгите по абонамент. Краят на комерсиалната е-книга може да дойде за сметка на превръщането на книгата от стока в услуга, подобно на библиотечното обслужване срещу месечна или годишна такса. На крачка от безплатността са разрастващите се услуги за абонаментен достъп до електронни книги, които обслужват читателите на принципа на стрийминг технологията – Oyster, Scribd, Read Petite, Kindle Unlimited на Amazon. Де-факто читателите плащат не за книги, а за четене чрез удобни и модерни мобилни устройства.

Безплатен електронен аналог на купена печатна книга. Симптом за края на платената е-книга са услуги като Amazon Matchbook на Amazon, която предлага на ниски цени електронния аналог на закупени печатни книги, и BitLit, която предлага безплатен или с намалена цена електронен аналог на притежавана от читателя печатна книга, лично подписана и изпратена като снимка.

„Безплатно – това е просто друг начин да се правят пари“, гласи един от постулатите в доклада „Anarconomy“ на Копенхагенския институт за изследване на бъдещето от 2009 г. „Всичко, което може да бъде дигитализирано, ще бъде дигитализирано, а цената на дигиталните стоки ще се стреми към нула“, пише още в доклада по отношение на тенденциите към 2025 г. Същата прогноза дава и британският писател Ивън Морисън в доклада си на международния фестивал на книгата в Единбург (2011): „рано или късно е-контентът ще стане безплатен, искаме или не“[1].

Нарушаването на правата на читателя. Читателят е основен фактор в системата на книгата и има капацитет да променя книгоиздаването. Съществува хипотеза, че съобразяването с правата на читателя стимулира по-бързото развитие и на самото книгоиздаване. И обратно – нарушаването на правата на читателя може да доведе до провал на някои нововъведения, на революционни издателски бизнес модели и на конкретни книгоиздателства.

Засега можем да регистрираме 7 вектора на нарушаване на читателските права с е-книгата: 1) ограничаване на свободата на клиента-читател; 2) книги със срок на годност, малотрайни и „самоубиващи се“ книги чрез технологията „цифрова смърт“ (digital death); 3) изчезване на файл на е-книга (book disappear); 4) шпиониране на читателското по-

1 Ewan Morrison. Are books dead, and can authors survive? (Edinburgh international book festival) // Guardian, 22,08.2011. http://www.guardian.co.uk/books/2011/aug/22/are-books-dead-ewan-morrison

ведение и незащитеност на личната информация; 5) намеса в модалността на линейното четене с вмъкване на реклами в е-книгите; 6) ръст на грешките в е-книгите; 7) зависимости от технически устройства, от електрозахранване и др. Нека осмислим някои от изброените.

Е-книгата ограничава свободата на читателя

При закупуване на електронна книга от Amazon се изисква клиентска идентификация, примерен лиценз, който налага ограничения при използването на книгата; форматът (файловия) на книгата е таен с цел по принуда да се ползва продукт само от този производител, а и за да

се чете, е необходим собственически софтуер; копирането на книги е невъзможно, невъзможно е препродаването или даването назаем, невъзможно е разпечатването и повторното получаване на файловете при смяна на устройството или неговата повреда. Amazon има възможност за отдалечено изтриване на книги. Дефакто читателят не купува книга, не притежава книгата, а плаща само за достъп до нея.

Е-книгата допуска шпиониране на читателското поведение и незащитеност на личната информация. Четецът събира информация за читателя и неговите навици. Човек има право да чете уединено и да бъде анонимен.

При печатната книга това е възможно – читателят може да плати в брой за покупката, да я скрие, да я прочете или да не я прочете. При покупката на електронна книга платформи като Amazon и Google могат да следят, анализират и разкриват информация за своите потребители.

Недоволство от вмъкване на реклами в е-книгите. Съществуват предположения, че крайната цел на Amazon е да направи всички книги безплатни, но с вмъкнати в тях реклами. Това ще унищожи независимостта на писмеността и културата на книгата. Целият смисъл на написването на една книга ще се промени. Вместо да бъде сделка между писател и читател, книгата става зависима от спонсори, които трябва да бъдат ухажвани с книги. Краят на играта ще гласи: това, което не може да получи реклами, няма да се публикува.

Ръстът на грешките в е-книгите е сериозен симпом за края на комерсиалната е-книга. Тук влизат и продажбите на дефектни – „развалени“ книги, и ръстът на недоволството сред читателите, активирането на рекламациите и исканията за обезщетения или компенсации за „проблемни“ книги. Немаловажен проблем е и неглижирането на пагинацията в е-книгите. Читателят изследовател, аналитик, учен,

юрист и т.н. се нуждае от цитат и точни координати, точна локализация на този цитат, която да не е манипулируема и да е една и съща за всички читатели по света. С е-книгите за различните видове четци сме на границата на хаоса в доказателствения материал.

Експертен и родителски отпор срещу е-книгите. Очертава се политика на въздържане от е-книги за децата. Изследване на Националния тръст за грамотността в Обединеното кралство от 15 май 2013 г. установи за първи път, че децата четат повече на компютри и други електронни устройства (iPad и Kindle), отколкото печатни книги, списания, вестници и комикси. А това е потенциално опасно за четивната им грамотност. Джонатан Дъглас, директор на Тръста, каза в изявление: „Загрижени сме от констатацията, че децата, които четат само на екран, съвсем не са силни читатели, нито силни ученици. От Тръста настояват родителите да осигуряват на децата си книги в печатна форма, ако искат да станат страстни читатели и да достигнат пълния си потенциал в училище. Призовават за здравословен баланс в достъпа до книги на технологични устройства и за въздържане от е-книги за децата[1].

Читателски отпор срещу е-книгите. Студентите в САЩ искат печатни учебници, а не електронни четци. В продължение на 4 години, в резултат на 3 проучвания от 2008, 2010 и 2011 г. се установява една и съща нагласа – американските студенти се отнасят към е-книгите без ентусиазъм. 75% от студентите продължават да избират печатните учебници[2]. Тази лоялност към хартиените издания си има причини: 1) Неудобство на форматите на е-книгите и на екрана на четците за специфичното студентско, изследователско или научно четене. Повечето четци с електронно мастило са проектирани главно за четене на художествена литература, а потребностите на студентите изобщо не са предвидени. 2) Съществуващите електронни четци са с несъвършен потребителски интерфейс, инструментите за водене на бележки са прекалено ограничени и неудобни и не е възможно сортиране на файловете в папки. 3) Електронните книги не са пригодени за запомняне на сложни концепции. Напротив, читателите споделят, че изпадат в „моменти на електронна

1 Children's on-screen reading overtakes reading in print// National Literacy Trust: Literacy news, 16.05.2013. http://www.literacytrust.org.uk/news/5372_children_s_on-screen_reading_overtakes_reading_in_print

2 Collegiate Research Services is now OnCampus Research! // OnCampus® Research, 19.04.2011; College Students Prefer Print Over Digital Textbooks // OnCampus® Research, 25.05.2010.

забрава“. 4) Във всички случаи категорично не можеш да си представиш „камара“ от електронни книги.

Причини за края на електронната книга като „книга“

Електронната книга е нов medium – природно и морфологично нов медиен носител, и трябва внимателно да бъде оценена като такъв. Дигиталният подход на издаване на съдържание не е прехвърлянето му върху някакъв аналог на печатната книга. Един предпечатен файл не може да бъде електронна книга. Тя е нов род книга – нова парадигма в писането и четенето.

Но има граница, отвъд която е-книгата престава да бъде книга.

Какво значи да се премине границата на категорията „книга“? Нека вземем медиологичната дефиниция за книга – форматирана среда за възприемане на трайни знания, т.е. при осмислянето на книгата като медия тя безспорно трябва да бъде затворена, фиксирана, завършена, финализирана и неизменяема дуалистична цялост (форма и съдържание).

Най-сериозната причина за анулирането на електронната книга като „книга“ е факторът изменяемост, непостоянност на съдържанието.

Следователно, **кога е-книгата престава да бъде „книга“?**

Когато е-книгата разруши дефинитивния си белег „форматирана среда“ и премине в „отворен“ тип медия – в нещо като продължаващо издание в електронна форма (съгласно определенията на НСИ[1]). Когато е-книгата престане да бъде „книга“ по дефиниция и премине в „отворен“ за манипулиране формат – т.нар. Continually updated resource (непрекъснато обновяващ се ресурс).

Когато е-книгата допусне манипулиране и на съдържанието си, с основание можем да говорим за край на книгата. Пример за податливостта на електронния формат на съдържателни промени дава Умберто Еко с „Война и мир“ и „Ана Каренина“ – ако читателят може да променя сюжета, неминуемо поуката, аксиомата, законът на живота се заличават. Пример за манипулиране на съдържанието в дигитална среда ни дадоха и рекламните клипове на Vivacom (от 23,04.2013 г.) с лозунга „Сам създаваш своята приказка“, в които демонстрираха своеволията, които потребителят има Власт да извърши върху „Червената шапчица“, „Баба Яга“, „Пинокио и Прасчо“.

1 Книгоиздаване и печат 2011. Национален статистически институт. София, 2012, с. 4.

Книгите вече са потоци, които се вливат в личните ни компютри, както се влива новинарският поток чрез RSS каналите или както тече лентата във Facebook. Книгите се „втечниха“ и чрез абонаментните модели за достъп до електронни книги (Oyster, Scribd, Read Petite), които обслужват читателите с безлимитно съдържание на принципа на стрийминг технологията. С вливането на книгата като система към другите медийни системи**класическата дефиниция за книгата като артефакт вече е неприложима.**

За електронна „книга“ Все по-трудно ще се говори. Вместо на термина „книга“, новият продукт ще съответства единствено на термина „електронно издание“ – „документ, издаден в машинночетима форма и станал публично достояние; включва публикувани бази данни и приложен софтуер; може да бъде записан на хартия, на магнитни, оптични или други носители, предназначени да бъдат обработвани чрез компютър или друго подобно устройство“ (БДС-EN ISO 9707:2001).

Е-книгите стопяват характеристиките на средството „книга“.**Може да останем без „книга“.** Няма игри, нито визуални ефекти, които да изпълняват функцията на писаното слово. Затова изследванията и политиките ни трябва да бъда насочени към традиционния издател на печатна продукция – той остава единственият, който ще продължава да произвежда „книги“.

Поради анализираните симптоми и причини за песимистично бъдеще на комерсиалната е-книга, книгоиздателят следва да осъзнае, че просперитетът му ще е само в офлайн среда и че е излишно да очаква печалба от е-книгите. Иновациите не трябва да се внедряват в цифровите издания, а във физическите – в хартията и в печата. В противен случай все по-често ще виждаме онази мултиплицираща се антикризисна обява: „Продаваме електронни книги в печатен формат“.

Актуализиран вариант на доклад от семинара „Книгоиздаване по време на криза“ във факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет, 20 май 2013 г.

Доц. д-р Милена Цветкова преподава „Теория на четенето“ и „Съвременно световно книгоиздаване“ във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет.

Коментари (6)

- 02-02-2015|**Златко**

Собственият ми опит с електронните книги е напълно противоположен на твърденията от статията – всъщност моментът, от който започнах да употребявам електронен четец, заедно с всички напълно неочаквани последици от това, като например фактът, че изведнъж се оказах в ситуация, в която най-големият ми проблем вече е не издирването на книги от достатъчно високо качество, а преработването (всъщност изобщо способността за обзиране) на абсолютно непрегледните количества от електронни съкровища, в които се оказах потопен до шия, че и по-нагоре... Та, този момент се оказа абсолютно повратен в живота ми. В някакъв смисъл аз съм напълно склонен да деля живота си на „преди“ и „след“ навлизането на тази нова и абсолютно революционна технология в него.

Оттук и единственият въпрос, който ме занимава при срещата с този текст: кои са основанията, които карат една толкова сериозна изследователка на модерните медии като Милена Цветкова, да застава на една толкова радикална и, поне от моя гледна точка, абсолютно несъизмерима с действителността, позиция?

И тук идва момента за сериозни спекулации, които, надявам се, ще бъдат посрещнати с необходимото разбиране както от авторката на текста, така и от евентуалните читатели, които биха избрали да приемат нейната позиция. Защото от собствената ми, както вече казах, напълно

противоположна позиция, най-вероятното обяснение за всичко това е фактът, че в България (а може би и във всички достатъчно малки книжни пазари по света) електронните книги, поне до момента, се оказват мъртвородени. Тях просто ги няма, те не са сериозна част от книжния пазар, въпреки спорадичните опити на отделни български издатели „да се запишат“ и в тази нова, напълно необозрима технологична насока.

Познавам няколко приятели от България, които си купиха електронни четци, само за да се оплакват след това, че „не могат да намерят нищо за четене“. Нищо освен обичайния източник за електронни книги у нас – „пиратската Читанка“. Всъщност, добре, че поне я има нея, инак най-вероятно за средния, зле справящ се с новите технологии и западните езици български читател, най-вероятно действително не би се намирало нищо. Така или иначе, българският пазар за електронни книги изглежда не предлага нищо, което читателите са склонни да вземат на сериозно, по различни причини, като например:

1. Електронните книги изглеждат някак несъразмерно скъпи в сравнение с хартиените си събратя (Защо би трябвало да имат цени, близки до хартиените, след като производството им е толкова по-безпроблемно и по-евтино, наистина?)

2. Те са трудни и сложни за ползване, поради различните видове „електронни пранги“, с които са снабдени от издателите. Една електронна книга не може да се подарява, не може да се продава, в някои случаи има проблеми при ползването ѝ на различни устройства, и т. н.

3. Накрая, „здравият български разум“, както изглежда, просто не може да се примири с мисълта, че нещо „нематериално“ трябва изобщо да има цена. „Откъде-накъде ще плащам за нещо, което не мога да пипна, не мога да дам в наследство на децата си и пр.?“ Впрочем, това е световен проблем, той далеч не е единствено български.

Оттук и невъзможността, или поне изключителната трудност, да се намери функциониращ икономически модел, при който електронните книги да носят и нещо друго освен ядове на издателите си. Самият аз, след различни опити да „монетизирам“ огромното количество работа и информация, съдържащи се на този сайт, в края на краищата се видях принуден да хвърля кърпата и да се примиря с, както изглежда, поне за момента неизбежния факт, че в България човек може да бъде ИЛИ четен, ИЛИ да се опитва да печели пари с писателски труд. Двете неща изглежда са несъвместими, поне ако мога да съдя по собствения си опит. Слава

Богу, възходът на електронните книги, с тяхната изключителна достъпност и лекота за ползване – АКО бъдат освободени от всякакви „чисто психологически“ бариери пред ползването им, като примерно такива ДРЕБОЛИИ като цена или електронна защита, действително прави вече и за един български автор възможно да бъде широко четен. Казвам това отново въз основа на собствения си опит.

В тази връзка, още няколко абсолютно необходими думи: собственият ми опит като издател на една все по-увеличаваща се поредица от дигитални издания показва еднозначно, че търсене и потребление не електронни книги ИМА И В БЪЛГАРИЯ. И то немалко (показвам по-долу тук една малка извадка от статистките за ползването на издаваните от самия мен електронни книги, като свидетелство в подкрепа на това твърдение). Както сами можете да видите, за около ШЕСТ МЕСЕЦА, само от този тук сравнително малък и не особено много посещаван сайт, са снети около 20,000 копия от различните електронни книги, които предлагам. Оставям на собственото ви въображение да прецените какви биха били съответните цифри на някои от истински големите и силно посещавани български сайтове като например *Дневник*.

И така, моята собствена версия: електронните книги не само не са мъртви, те със сигурност са бъдещето на информацията, поне в някакъв вид обозримо бъдеще (какво идва след тях едва ли може да каже някой в наши дни). НО: извън големите книжни пазари тяхното настояще, а може би и близко бъдеще, е все още много неясно, много объркано, много мъртвородено.

Докато някой ден се намери начин и за тяхната пазарна реализация...

А дотогава, както изглежда, ще си живеем с безплатните сайтове. Такава поне е единствената логика, която се налага от липсата на солидна легална конкуренция из малките страни и пазари...

- 09-02-2015|**Евдокия Борисова**

Твърде екстравагантна идея е тази за „края на електронната книга“, но си струва да се замислим над нея. И да я уговорим като метафора – във всяка метафора има и истина, и измислица. Маршал Маклуън например (осенен от Платоновата гениална лудост) категоризира медиите като „топли“ и „студени“ – става дума за трайността в преносимостта и съхраняването на информацията. Да, никой днес не пише върху глине-

ни плочки, но пък написаното е съхранено с хилядолетия. А какво става с електрически преносимата информация? Очевидно Цветкова говори за променяемостта на технологиите и носителите – аудиокасетата днес е анахронизъм, утре такъв ще бъде хартдискът, електронният четец вече е... и т.н. Може би бъдещето е на холограмните изображения, на персоналните носители или кой знае още какво ... Току виж и Киркегор се оказал прав, а тялото ни – превърнало се в собствен персонален компютър, в медия, дланта ни – в разтворена книга? „Старомодното“ схващане, че няма нищо по-хубаво от книжната книга очевидно не е за подценяване, тъй като читателските практики и пазарът го подкрепят. Съвсем елементарен пример давам – след успеха на който и било филм или сериал моментално на пазара се тиражират в огромни количества на романите, върху които се основават култовите сценарии. Нерядко и сценарият на филма се превръща в основа на романовото повествование. Тоест – визуалното се оказва недостатъчно. Метафизичното съпреживяване е поантата на познанието. А творбата е факт в своя материализиран вид – другото е „тираж“, иреално битие на книгата, безкрайният диалог между текста и читателя. Милена Цветкова явно говори от позицията на вечността –:) за което я поздравявам, въпреки, че е скандално млада все още за да го прави. Харесва ми провокативното ѝ мислене!

- 09-02-2015|**Златко**

  ...тъй като читателските практики и пазарът го подкрепят...

Хм, хм. Кои точно читателски практики и кои пазари? Самият аз вече почти не виждам по-важни издания (включително и небелетристика), които да нямат електронни еквиваленти (едно на ръка, че цялата класика, включително и онази на обществените науки, малко по малко започва да се прехвърля в този формат – само допреди година нещата на Попър, Хана Аренд или Ерик Хобсбом, не можеха да се намерят в удобни електронни издания, днес вече ги има, слава Богу). Не мога да опровергая статистиките на Милена, тъй като не разполагам с подобна информация, но като ежедневен потребител ИЗКЛЮЧИТЕЛНО на електронни текстове (не съм докосвал НИЩО на хартия вече от около три години насам), дълбоко се съмнявам в изводите, до които тя стига...

- 12-02-2015|**Татяна Ангелова**

Прочетох текста на Милена Цветкова с интерес и с удоволствие. Авторката предлага гледната точка на експертното познание. Не крия, че подкрепям нейната позиция. Поздравления за продуктивния текст, който е добре да стигне до повече читатели.

Що се отнася до израза на г-н Енев „за средния, зле справящ се с новите технологии и западните езици български читател“ ми се иска да отбележа, че казаното го представя в много отрицателна светлина. Ще цитирам едно изказване на писателя Йордан Радичков „Има среден американец, има среден французин, среден англичанин, но среден българин няма. Всеки един българин е като една държава“.

Татяна Ангелова, среден български читател, който е на „ти“ с технологиите и със „западните“ езици.

- 12-02-2015|**Златко**

Вярно, вярно. Тук в Германия например рядко се превеждат онлайн-текстове (не на последно място и защото проблемите с правата в Интернет са толкова объркани). Дават се пределно кратки резюмета, плюс линкове към съответните места и това е всичко (вижте в тази връзка примерно водещия немски сайт за онлайн-култура и политика www.perlentaucher.de). Сигурен съм, че в България такива сайтове няма не защото българите-държави, вечно на „ти“ и с технологии, и с всичко, не биха имали особена полза от нещо такова, ами просто защото никой не се е сетил да го направи досега. Или просто защото ние и без това западните медии си ги зобим като мисирки – царевица, кой ти му трябват сайтове, насоки, акъли и прочие западни дивотии. Ние сме си родени... известно как...

- 12-02-2015|**Златко**

Ах, да, и още нещо, което повтарям от години, и което продължава да си остава валидно, КОЙ ЗНАЕ ЗАЩО: във всяка нормално развита страна, едно толкова ПИКЛИВО, мъничко, нефинансирано от никого, по принцип шумкарско издание, каквото е моето, не би имало и най-малки шансове да бъде забелязано от когото и да било – колкото и дебел да е черепът на издателя му. В България, напротив, сополивият „Либерален преглед“ изведнъж се оказва фактор, събитие, нещо доста свежо и различно. И всичко това – по простата причина, че в една до такава степен

глуха и сляпа провинция, каквато е България, подобен източник на автентична информация за Запада и неговите водещи идеи, изведнъж се оказва нещо подобно на пословичната глътка вода сред пустиня. И за да го имат, хората са съгласни да приемат дори и откровено хулиганското поведение на издателя му, който твърде често ги захвърля в някакъв колективен калъп на най-пошли и банални клишета, които голяма част от тях със сигурност не заслужават.

Защо всичко това?

Ами просто защото друго няма. Това е голичката истина. Щем не щем, какъвто народа, такива и просветителите му. Във войската самуилова зрящи хора няма, има само различно ощетени от съдбата и случайността слепци...

Ние имаме важна роля на Балканите. Ще я изиграем ли най-сетне? Автор(и): Аспарух Панов

След като политическата възбуда и медийната логорея около кончината на Президента д-р Желю Желев започнаха да отшумяват, дойде времето за трезвите изводи и анализи. Дори и със самата си смърт, д-р Желев ни изнесе няколко поучителни политически урока с огромен подтекст и значение. Остави ни поводи за размисъл преди всичко за България и нейната (възможна) роля на европейски флагман на Балканите. Неслучайно настоящи и бивши президенти и политически лидери с огромно влияние и авторитет от Македония, Албания, Румъния, Косово и Босна и Херцеговина дойдоха лично да се сбогуват с д-р Желев.

Те искаха да ни кажат на нас, на България, че стратегическата визия на д-р Желев за политическото и икономическо развитие на Балканите като неделима част от обединена Европа е жива и по-актуална от всякога. Въпреки нарастващите трудности в процеса на европейска интеграция, те ни дадоха сигнал, че очакват от България (да продължи) да бъде гарант за европейския стремеж на балканските страни. Въпросът на въпросите тук е дали нашият напудрен и накокошинен политически елит, който се „просна на килимче“, за да пише сърцераздирателни послания в книгата за съболезнования пред очите на телевизионните камери, наистина чу и разбра този сигнал.

На всички ни е ясно, че при кризата, която разтърсва еврозоната и нарастващите противоречия в процеса на европейска интеграция, при настъплението на национал-популизма, радикализма, ксенофобията и антимиграционните настроения в общоевропейски мащаб, е изключително трудно да се кроят планове за „Европейски Балкани“. Днес, когато повечето балкански държави се тресат от политически напрежения, когато се оказва, че последиците от кървавите войни и зловещите етнически прочиствания в края на XX век далеч не са преодолени и забравени,

самата идея за приобщаване на Балканите към ЕС звучи повече като политико-културна фантастика.

За каква европейска интеграция на Балканите можем да мислим, когато не се знае дори „класиката в жанра“ Гърция накъде отива и какви антиевропейски щуротии може да натвори. Новата гръцка управляваща коалиция между леви и десни радикали е поредното доказателство, че разликата между „ляво“ и „дясно“ в политиката се размива все повече и повече. Единственият ясен критерий за оценка на една партия или коалиция остава отношението към свободата и отговорността! И точно тук Гърция има огромни проблеми. Това ли е европейска свобода и политическа отговорност, да живееш години на ред на вересия и да искаш някой друг да ти плаща дълговете, или пък отведнъж да спреш най-големите си приватизационни сделки и да планираш бомбастично увеличение на данъците, между които данъка върху печалбите на фирмите до 45% и данъците на богатите до 75%.

А какво се случва на Западните Балкани? Накъде отива Сърбия със своята бисексуална разкрачена позиция между Европа и Русия? Все повече наблюдатели смятат, че основно чрез Сърбия, (а вече не чрез България) Русия се опитва да си върне част от изгубеното влияние в югоизточна Европа. Москва неслучайно разчита на Белград, който е благодарен, тъй като Русия не признава независимо Косово. Да не забравяме, че през последните години руснаците изкупиха някои от най-важните сръбски предприятия. Нещо повече, правителството в Москва се опитва да обвърже Сърбия по-тясно и чрез военно и енергийно сътрудничество.

Огромни са проблемите и в Босна и Херцеговина. Масовите протести през миналата година разтърсиха цялата федерална държава и повдигнаха много въпроси както за (отдалечаващите се) европейски перспективи, така и за нерешените с години проблеми с „Дейтънската“ държавна и административна конструкция на страната. Европейската интеграция все още се подкрепя от повечето граждани на Босна и Херцеговина като единствената надежда за насочване на страната в правилната посока. Само реалните шансове обаче, за започване на преговори за членство в ЕС са в състояние да мобилизират демократичните политически сили и гражданското общество за извършване на реформите, изисквани и очаквани от ЕС.

И така стигаме до „изпепеляващата ни любов“ Македония. Развитието на Македония през последните години е нагледен пример за

нарастващи авторитарни и популистки тенденции в управлението на страната. Когато през 2005 г. социаллибералната коалиция извоюва статута на страна кандидатка за еврочленство, Македония беше отличник за стандартите на Западните Балкани. Особено след като се размина с гражданска война през 2001 г., подхождайки европейски и разширявайки правата на албанската етническа общност. Днес обаче, правителството на Никола Груевски от ВМРО-ДПМНЕ не само контролира всички власти, включително съдебната система и изборната администрация, но безцеремонно отнема свободата на медиите и напълно игнорира различните позиции и гледни точки на опозицията и гражданското общество.

Груевски дойде на власт през 2006 г. с програма за възраждане на страната, повишаване на жизнения стандарт, нови работни места и членство в ЕС и НАТО. Осем години по-късно няма и следа от обновяване и растеж на икономиката. Безработицата продължава да се движи около границата на 30-те процента, а на хоризонта не се виждат никакви шансове за евроатлантическа интеграция. Без съмнение сривът на македонската демокрация се дължи до голяма степен и на гръцкото вето, което блокира членството на Македония в НАТО, въпреки че още през 2008 година страната беше изпълнила необходимите условия, а Международният съд в Хага се произнесе с 14:1 гласа в полза на Македония по спора за името с Гърция. Разочарованието сред македонците е огромно, а надеждите за започване на преговори за членство в ЕС стават все по-малки.

Опитах се накратко да представя част от проблемите в Гърция, Сърбия, Македония и Босна и Херцеговина. Не по-малко сложни и многопластови са те и в Косово, Албания и Черна гора. Това обаче, в никакъв случай не (трябва да) обрича на безперспективност реализирането на проекта „Европейски Балкани“ в измеримо бъдеще. Напротив, убеден съм, че въпреки изброените трудности, европейската и евроатлантическа интеграция продължава да бъде единствената успешна външнополитическа стратегия за всички страни от Западните Балкани. Особено при събитията в Украйна и засилващата се антиевропейска агресия от страна на Русия.

Политиката на една държава се определя не само от собствената ѝ икономическа, социално-културна и политико-историческа рамка, но също така и от геополитически и регионални външнополитически съо-

бражения. В една страна, която се чувства заплашена от съседите си, се взимат принципно други политически решения и се развиват съвсем различни политически идеи в сравнение със страни, които живеят в дългогодишен мир и регионално сътрудничество. За съжаление тук, на Балканите, през XX век се водиха пет войни. Със „студената“ война стават шест. Балканската война в 1912 година, Междусъюзническата война в 1913-та, след това Първата световна война, Втората световна война, половинвековната „Студена“ война и войната или войните на територията на разпадаща се Югославия, които не бяха по-малко кръвопролитни и жестоки. Между балканските съседи са натрупани такива дълбоки предразсъдъци, предубеждения, подозрения, недоверия и потенциална враждебност, че единствено членството в НАТО и ЕС, би могло да изчисти цялото това негативно наследство. И то на региона като цяло. Ако останат страни нечленки, те неминуемо ще се превърнат в острови на нестабилност.

В състояние ли е днешна България и има ли визията и капацитета да генерира нови конструктивни идеи и проекти за европейското развитие на Балканите като цяло? И то точно в този политически момент, когато не само започваме подготовката си за предстоящото ни през 2018 г. председателство на ЕС, но и когато отбелязваме десетгодишнината от подписването на договора за присъединяване към обединена Европа. Според мен – твърдо да! Въпреки все още нерешените ни вътрешнополитически проблеми със спазването на върховенството на закона, със забавените реформи в съдебната система и с участието на олигархията в политическия живот, ние имаме огромното предимство на една независима и разкрепостена външна политика, вече с двадесет и пет годишна история. Имаме голям конструктивен опит в сътрудничеството с европейските институции и можем не само да съдействаме за разработването и финансирането на нови инфраструктурни проекти на Балканите, но и да лобираме за ускоряване на европейската интеграция на този толкова деликатен с нестабилността си регион, разположен в сърцето на Европа.

За разлика от Гърция, която става член на ЕС през 1981 г. с политически бонус след преодоляването на „режима на полковниците“ и възстановяването на демокрацията, членството на България в ЕС и НАТО е извоювано след пространен преговорен процес, като са изпълнени всички необходими политически и икономически критерии. Излизането на

страната ни от международната изолация по време на комунизма, разработването и прилагането на една принципно нова външнополитическа стратегия и последвалите външнополитически успехи се дължат на системни политически усилия, като евроатлантическата ориентация е отстоявана от всички държавни институции и от преобладаващото мнозинство от политическите партии. Освен всичко друго, на фона на жестоките междуетнически конфликти при разпадането на Югославия, България предложи на Европа един модерен етнополитически модел, базиран не на квоти и позитивна дискриминация, а на равнопоставено участие на малцинствата в политическите избори на национално и общинско ниво.

Така че по отношение на Западните Балкани ние не може да имаме никакъв друг национален интерес, освен тяхната възможно най-бърза евроатлантическа интеграция. Само когато всички страни от региона са членове на ЕС, когато заедно сме в Шенгенското пространство (колкото и абсурдно да звучи това днес) и между нас няма граници, всичко в нашите отношения ще си дойде на мястото. Затова бе и толкова важно България първа да признае независимостта на Република Македония, заедно с тази на Хърватска, Словения и Босна и Херцеговина. И това беше направено още на 15 януари 1992 г. въпреки тогавашната позиция на ЕС против признаването на Македония. Може би това звучи наивно за някои „изтънчени евродепутатски уши“, но в подкрепа на евроатлантическата интеграция на Западните Балкани бе и цялостната ни българска политика през последните 25 години.

Всичко това ни позволява днес да се ползваме с високо политическо доверие в ЕС и евроатлантическата общност и да бъдем стабилна източна граница на Съюза в едни трудни времена на прага на (възможна) нова студена война. Успяваме да запазим международния си авторитет, въпреки истерията на руското лоби в България, което се опитва отново и отново да модерира политическите и икономическите процеси в България. За щастие безуспешно, въпреки някои политически колебания през 2012 – 2013 г.

В момента, когато завършвам статията си (7 февруари вечерта), в Мюнхен се провежда ежегодната международна конференция по сигурността, в която участват около 400 високопоставени делегати, между които около 20 държавни и правителствени лидери, 60 министри на

външните работи и отбраната, представители на икономически и научни кръгове, както и на правозащитни организации от цял свят.

Росен Плевнелиев е първият български държавен глава, който участва в Конференцията като ключов говорител. Той взе участие в президентския дебат на Конференцията, заедно с колегите си от Финландия Саули Нийнистьо, от Литва Далия Грибаускайте и от Украйна Петро Порошенко.

Преди началото на дискусията президентът Плевнелиев се срещна с вицепрезидента на САЩ Джо Байдън. Двамата са споделили позицията, че кризата в Източна Украйна има потенциал да дестабилизира региона на Югоизточна Европа и затова е необходимо задълбочаване на връзките между балканските страни и ускоряване процеса на интеграция. Вицепрезидентът Байдън е подчертал още, че България е фактор на стабилността в региона.

Както и се очакваше, участието на българския президент беше в контекста на кризата в Украйна и отношенията Европа – Русия, което прави ролята на България в Югоизточна Европа още по-важна. Ето два особено впечатляващи (поне за тезата, която защитавам) цитата от казаното от Президента Плевнелиев, които бяха разпространени от повечето български медии:

Първият е от президентския дебат: „Преди 25 години Берлинската стена падна и Европа започна да пише история. Демокрацията се разпространи на Изток. Бившите комунистически държави станаха демократични и свободни. Европа се превърна в най-голямата икономика на света и в глобален лидер. Европа обаче трябва да се събуди, защото през последните години губим посока и задълбаваме в собствените си проблеми, пишем по-скоро бюрократични правила, отколкото история. Но ако спрем да правим история, някой друг ще я прави вместо нас. Нека повярваме, че живеем в исторически времена и да останем единни в защитата на собствените си ценности“.

И вторият – от срещата на Президента с министъра за евроинтеграция и регионални връзки на Бавария д-р Беате Мерк: „България е отговорен член на ЕС и може да даде пример на страните от Западните Балкани, които трябва да получат тласък по пътя на европейската си интеграция. Необходимо е да засилим връзките помежду си, за да избегнем риска от изолация и разделение“.

Коментарите и анализите на политици и експерти за участието на България в лицето на държавния си глава в тазгодишната Мюнхенска конференция тепърва предстоят. Но поне за мен това участие е едно добро и оптимистично потвърждение на възможностите за България да бъде фактор на Балканите, а защо не и заявка за нейната активна роля в дългоочакваната европейска интеграция на Балканите. Чета последните изречения отпред назад и отзад напред и не вярвам на очите си. От много години не бях писал политическа статия с оптимистичен край и то в толкова песимистични времена. Надявам се да не звучи прекалено наивно. Защото, както съм казвал много пъти, наивността не е порок, но винаги пречи. Особено в политиката.

Източник

Роден на 20 октомври 1949 г. в София. Завършил химия в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. До 1990 г. работи в БАН. Има десетки научни публикации в най-реномирани международни списания. В края на 1989 г. започва политическа кариера като член на Радикалдемократическата партия в България, чийто заместник-председател е до 1996 г. Депутат е в XXXVI Обикновено народно събрание. Бил е ръководител на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, вицепрезидент на асамблеята и на либералната й група. От 1994 до 1996 г. е вицепрезидент на Либералния интернационал. От 1998г. до 2013г. работи в германската политическа фондация за свободата „Фридрих Науман“. Участвал е в реализирането на проекти на фондацията в България, Македония и страните от южен Кавказ. Член на УС на Българо-германския форум. Автор е на 3 книги и редица публикации в периодичния печат в областта на политическата система, международните отношения и човешките права.

Коментари (3)

- 15-02-2015|**Стефан Стоянов**

Поредната глупост изказана (и повторена) от президента: „Преди 25 години Берлинската стена падна и Европа започна да пише история.“

История има независимо от това дали в една държава има свобода, демокрация, тоталитаризъм, мракобесие, подем, мир или война. Хитлер също е „писал история“.

- 16-02-2015|**Благоев**

Приемам анализа на А.Панов, с изключение на началната му част около кончината на д-р Желев. Това беше илюстрация на поговорката „за мъртвите или добро или нищо“. За погрешните ходове на покойника се е писало много и колкото и да се повтарят хвалби, ако не бяха Боянските ливади и куп други грешки, нямаше да има такова голямо забавяне на изхода ни от комунизма, от който още не сме излезли. Не бива приятелските връзки на Желев с автора, той да повтаря мантрата си, та дано се забрави истината. А ако визията на Желев е определила бъдещето ни развитие, ега ти визията. Останалият коментар, с който съм изцяло съгласен, всъщност няма връзка с д-р Желев. Колкото до сегашния президент, оценките ще стават все по-положителни.

- 17-02-2015|**Хр. Димитров**

Ех, г-н Панов – а дано, ама едва ли... Добре, че са американците (вижте какво става с Украйна)...

„Маргиналия“ помогна на берлинската ни диаспора да стане общество
Автор(и): Юлиана Методиева

Като безпрецедентно събитие определиха „Дни на българската култура – нови европейски акценти“ (7-8 февруари) гостите на Българския културен център в Берлин. В голямата си част диаспората ни е съставена от емигранти в Германия през 90-те години. Представен от генералния директор на БНТ Вяра Анкова и програмния директор Севда Шишманова, сериалът на БНТ „Четвърта власт“ (12-ти епизод) стартира българските културни дни. Последва го зашеметяващият с жанровите си постижения тв сериал „Под прикритие“(12-ти епизод) Това бе в началото на програмата, изготвена с доброволни средства на приятели и съмишленици от София. Заедно с документалния филм на Георги Лозанов „И България е също една грешка“ започнаха и дискусиите на тема минало и памет с новите европейски и правозащитни акценти. Сънародниците ни определиха бившата Държавна сигурност като незаобиколим фактор в днешния живот на България, а журналистиката и (не) свободата на словото за проблем на повечето страни. Модератор на разговорите по възпалените теми за декомунизацията и денацификацията бе главният редактор на „Маргиналия“ Юлиана Методиева, автор и координатор на програмата в партньорство с директора на БКИ г-н Панчо Чернев. Участниците в дискусията „Какво (не) се случи в прехода ни“ признаха, че в сравнение с германския дебат за отворените досиета на ЩАЗИ още през 1992 година и последвалата лустрация, България е на опашката на бившите социалистически страни в усилията и задълженията да се прочете и осмисли комунистическото минало. По време на уникалното събитие в Българския институт за култура в Берлин бяха представени 5 игрални и документални филма („Четвърта власт“, „Под прикритие“, „И България е една голяма грешка“, „Историята на ДС“, „Съдилището“). Огромен интерес предизвика изложбата на Арт движение „Кръг“ „Турско документално наследство от Кърджали“, а Радост Никола-

ева с куратора Галя Димова направиха германските и български гости съпричастни към огромната тема за т.нар. „възродителен процес“. Срещата-разговор на тема „Мислещата литература“ бе елегантно модерирана от литературния критик Митко Новков, член на сдружение „Маргиналия“ и неин автор. Издателката на едни от най-големите заглавия на „beat generation“ като Уйлям Бароуз и Джек Керуак Доротея Монова, заедно с превежданата на повече от 7 езика писателка Леа Коен и главния редактор на водещото електронно издание „Либерален преглед“ Златко Енев, представиха горещите европейски акценти в съвременната литература. Атрактивната програма привлече в претъпканата зала на БКИ Ерих Вертер, диригент на „Пръстенът на Нибелунга“, постановка на акад. Пламен Карталов, прима балерината Вяра Нечева от Немската държавна опера, Антоанета Барановска, изпълняваща забележителна роля в софийския спектакъл на Вагнеровата тетралогия, Щефан Вайхер, директор на театъра във Фюсън, където ще бъде премиерата на последната ѝ част. Публиката бе очарована от енергичното излъчване на младата Вера Петрова, заместник директор на Народната опера, дясна ръка на акад. Пламен Карталов. В Българския културен институт дойдоха и много поклонници на певческото изкуство от „Вагнерианското общество“ в Берлин. Видеозаписи на прочути изпълнения на Гена Димитрова от „Турандот“, заедно с презентацията на биографичната книга за ненадминатата певица „За Гена от А до Я“ от журналиста Димитър Сотиров, взривиха залата. Преходът към поредната дискусия за паметта, миналото и ДС с участието на популярната журналистка от „Радио Свободна Европа“ и член на Комисия по досиетата Екатерина Бончева беше поредно предизвикателство към дискусионната култура на нашата диаспора в Берлин. 48-часовият маратон в Българския културен център в Берлин завърши с прожекция на игралния филм „Съдилището“ на Стефан Командарев. Драматичната история на трафиканта на хора по неволя в изпълнение на аплодирания от публиката Асен Блатечки, разказва паралелно за убийствата на бягащите от комунизма германци от ГДР през 1988 година на границата на България с Турция и за бежанците от Сирия днес. По време на дните на българската култура студенти по политология в Берлинския свободен университет от организацията „Хъшове“ помагаха в комуникацията между германци и българи. Голям интерес предизвика у тях сборниците „Дигиталният гражданин“ на Анна Кръстева и „Качеството на демокрацията в България“ на Антоний

Тодоров и Добрин Канев. Всичките книги от петте най-авторитетни български издателства бяха извозени в Берлин с подкрепата на МВнР. Произведенията на писатели, получили литературни награди за 2014 година като „Възвишение“ (Милен Русков), „Физика на тъгата“ (Георги Господинов), „Балканският човек“ (Йордан Вълчев), както и едни от най-търсените книги на Румен Леонидов, Петър Маринков, Амелия Личева, Екатерина Йосифова, заедно с още 200 други заглавия на елитни български писатели бяха оставени като дарение на Културния институт.

Източник

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

Коментари (5)

- 12-02-2015|**Златко**

И в допълнение към този текст – едно интервю на Юлиана за Българскот национално радио, в което нещата се представят малко по-обширно...

Юлияна Методиева: Диаспората в Берлин се превърна в мислещо общество

- 13-02-2015|**Златко**

Във връзка с току-що преминалите „Дни на българската култура в Берлин – Нови европейски акценти“, редакцията на Дойче Веле зададе един и същ въпрос на четирима от участниците в събитието. Тъй като по редакционни съображения се е наложило отговорите да бъдат силно

съкратени, тук пълния вариант на моя собствен отговор (с благодарност към Дойче Веле и лично Александър Андреев).

И така въпросът:

> *„Кои български теми вълнуват българите в Берлин? 25 години преход? Досиетата? Човешките права? Защо?“*

И отговора:

Въпросът, който според мен вълнува българите 25 години след падането на тоталитарния режим е все същият: кой е виновникът (евентуално, как можем да го накажем). Неговите лица са отдавна маркирани в българското публично пространство (и, както ще се опитам да покажа по-долу, именно в това е поне част от проблема), но видимо не се променя нищо, и това кара хората да се отчайват и побесняват от гняв.

А причината за липсата на успех при откриването на един толкова важен отговор, поне според мен, е следната: всички ние упорито отказваме да забележим намиращия се в стаята слон, затваряме очи пред присъствието му и продължаваме да го търсим къде ли не другаде, само не и пред собствените си очи.

Представете си една пост-нацистка Германия, в която хората дискутират, карат се и понякога са на ръба на истински сериозен конфликт, върху един и същи въпрос: кой е виновникът? Кой е онзи, който ни направи жертви? Избомбрадираха градовете ни, избиха мъжете ни, изнасилиха жените ни, прогониха 14 милиона наши сънародници от различни места по Европа, опропастиха страната ни, а никой не иска да ни признае правото да се чувстваме като жертви.

Ето това е днешна България. Една страна и едно население, което не само отказва да признае, но дори не може да осъзнае, базисния факт на собственото си сътрудничество с бившия режим, в името на потискането на етническия „друг“ (в нацистка Германия той е расов „друг“). В продължение на около 30 години милион и повече хора от небългарски етнически произход, и от минимум две различни поколения, бяха подложени на системен държавен терор, в сравнение с който собствената ни „жертвеност“ (а всъщност мълчалив колаборационизъм) изглежда като най-откровено лицемерие. И въпреки това ние все още отказваме да обърнем поглед към самите себе си, да приемем отговорността за онова, което сме направили възможно чрез мълчанието, одобрението и

дори активната си подкрепа, и настояваме че сме не извършители, нито дори съучастници, а „жертви“.

Ето в това според мен се състои основният проблем на днешното българско общество и основната причина за неговото безсилие – докато продължаваме да демонстрираме все тази неспособност за търсене на вината и отговорността на правилното място, ние ще си оставаме и неспособни да направим крачка напред.

- 07-03-2015|**йоан карлов**

Еничари с еничари-това са повечето от нашите на Запад явно, за съжаление! Да прожектираш в един институт, силно влияещ за и без това лошата репутация на родината ни в Германия и самосъзнанието на второто и трети поколения наши емигранти филм с противобългарско заглавие заради един период, малко по дълъг от четвърт век в историята на една от-най старите държави в света, да поканиш една, която ако в България всичко се развиваше нормално, щеше да е просто досадната съседка, критикуваща всички за нещо и нарекла Баташкото клане „разрушителна илюзия“ и съжаляваща че обществото не критикува „стожерът на българската идентичност“, давала трибуна в списанието си на заместник – редакторът на македонисткият официоз „Народна Воля“, съмнителният „историк“ Георги Зеленогора, гостувалата на този фарс жидоболшевишка Леа Коен, плюеща най-светлият ни национален идеал и изобщо по Третата Българска Държава и още не знам колко българомразци, да оправдаваш провала на „непогрешимият“ либералния строй с вътрешния враг, който искал да го срине отвътре, типично в стила на тоталитаризмът, с който се „борите“, което е раздухване на истерия и отклоняване на вниманието от истинските проблеми в държавата, което ще докажа:1.Една, вече покойна жена, представяща се за историчка, член на НПО, е уличена като агентка на ДС и отношението към нея не се променя, а видни историци – националисти само заради това са обявени за лъжеучени, което е най-малкото двоен стандарт,2.Политическият елит, независимо от това дали произхожда от номелкалтурата или не, забогатя неимоверно от четвъртата национална катастрофа и няма интерес да срива настоящият строй,3.но не последно по важност-има комисия по досиетата на държавна издръжка, един от чийто заместник -председатели е дпс-рят Енимехмедов, освен това тази комисия разкрива агенти, работещи за интересите на РОДИНАТА и така отслабва

защитните способности на държавата, така че членовете ѝ извършват УЗАКОНЕНА ДЪРЖАВНА ИЗМЯНА, да представиш културата на народ, превърнал страната ти от първо в третостепенна европейска държава, колкото и да хубава, а да не кажеш нищо за БЪЛГАРСКАТА, да премълчиш за страданията на народа си през миналият век, когато загиват към четвърт милион БЪЛГАРИ на Балканите и над един милион ВОЛОЖКИ и да оплюеш действия, без които положението с мюсюлманите в РОДИНАТА щеше да е като това с албанците в БЪЛГАРСКАТА МАКЕДОНИЯ, да изкарваш далите жертви гранични войници и работещите в трудности сега полицаи за чудовища, а „жертвите „им- за светци, без да споменеш че те и особено идващите през границата от година-две са заплаха за стабилността в държавата е меко казано, престъпно! В същият този институт поканиха една унгарка, която каза че за да бъдел преодолян така нареченият „мачизъм“ трябвало едва ли не сляпо да подражаваме на европейските младежи и да отслабим държавната защита за „БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА“ църква, без да отчитат следните факти-1.Патриаршията не следва канонът,2.В Германия все още има църковни данъци,3.Положението с правата на жените тук е едно от най-добрите на Балканите, а еманципацията влияе негативно на възпроизводството.С пари на данъкоплатците се извършва противобългарска пропаганда в чужбина!

- 07-03-2015|**йоан карлов**

До редактора-ако живеехте в БЮРМ с такова отношение към РОДИНАТА щяхте да сте най-малкото депутат!

- 17-03-2015|**йоан карлов**

Вие, госпожо, не се правете на“образована“-според немското преброяване от 2002-ра БЪЛГАРИТЕ в страната са 10 хиляди, а след 10 години-80 хиляди, което значи осемкратен ръст за десетилетие, което прави НАШИТЕ най-бързо растящата диаспора в Германия! Като изключим съотношението смъртност/раждаемост, напусканията на Германия и претопяването на някой БЪЛГАРИ в Немският Етнос, както и фактът, че Циганите ни(народ с висока раждаемост!)на Запад и Тук масово се представят за БЪЛГАРИ, за да имат по-добра репутация, ще излезе, че поне един от двама НАШИ ТАМ е ЕМИГРИРАЛ ПРЕЗ ПЕРИОДА 2002-ра-2012-та-все пак тогава бяха отменени визите,“приети в евросъюзът“,

както и МИНАЛАТА ГОДИНА ИМА 32 ХИЛЯДИ НАШИ, ЕМИГРИРАЛИ В СТРАНАТА, заради падането на трудовите ограничения! Допускам, че това не сте го написали от невежество, а заради фактът, че именно през деведдестте подкрепата за настоящата система бе най-силна! Именно тогава и само тогава се скандираше лозунгът“Кой не скача, е червен!“примерно! На Запад емигрират предимно млади хора, в този възрастов период се оформят убежденията, а ако на тази възраст човек НАПУСНЕ РОДИНАТА СИ е по-малко ДА СЕ ПОВЛИЯЕ ОТ ПРОМЯНАТА НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ НАСТРОЕНИЯ В НЕЯ, което значи, че вие използвате фактът, че голяма ЧАСТ ОТ НАЙ-ДОБРИТЕ СИНОВЕ И ДЪЩЕРИ НА МАЙКА БЪЛГАРИЯ СЕ ИЗНЕСОХА ПРИ „ДЕМОКРАЦИЯТА“ ЗА ДА ТВЪРДИТЕ, ЧЕ ТАКИВА СА ХОРАТА, СПОДЕЛЯЩИ НАЛУДНИЧАВИТЕ ВИ ИДЕИ! Освен това защо от ВСИЧКИ ПРИМЕРИ ЗА НАТРАПЕНО НИ ОТ ЗАВОЕВАТЕЛЯТ „КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО“ ЗАЩО ПОКАЗВАТЕ ИМЕННО ТАКИВА ОТ КЪРДЖАЛИ, ЕДИН ОТ НАЙ-ТУРЦИЗИРАНИТЕ ГРАДОВЕ В БЪЛГАРИЯ, А НЕ ТАКИВА ОТ ВСЕ ОЩЕ СРАВНИТЕЛНО ХОМОГЕННИ БЪЛГАРСКИ ГРАДОВЕ-МАВЗОЛЕЯТ НА ПАЗВАНТОГОЛУ ВЪВ ВИДИН ИЛИ ТОМБУЛ ДЖАМИЯ ВЪВ ШУМЕН, КОЯТО Е ЕДНА ОТ НАЙ-ГОЛЕМИТЕ НА БАЛКАНИТЕ И НАЦИОНАЛЕН ТУРИСТИЧЕСКИ ОБЕКТ, КОИТО СА СЪЩО СЛАБО ИЗВЕСТНИ? ЗАЩОТО ЗА ТЕЗИ ГРАДОВЕ АНКАРА, ЗА СЕГА, НЯМА ПРЕТЕНЦИИ, А ВИЕ ИСКАТЕ ДА ПОДГОТВИТЕ ДИАСПОРАТА НИ ДА НЕ ОКАЗВА НАТИСК В ПОЛЗА НА БЪЛГАРИЯ ПРИ ЕВЕНТУАЛНА ТУРСКА АГРЕСИЯ-ХЪРВАТСКАТА ДИАСПОРА ПОМОГНА МНОГО НА СТРАНАТА СИ ПРИ ВОЙНАТА ЗА НЕЗАВИСИМОСТ ПРЕЗ ДЕВЕТДЕСЕТТЕ, АРМЕНСКАТА-ПРИ СТОПАНСКАТА БЛОКАДА И ВОЙНАТА ЗА НАГОРНИ КАРАБАХ ПРЕЗ СЪЩИЯТ ПЕРИОД, ЧЕЧЕНСКАТА-ПРЕЗ ВОЙНИТЕ В СТРАНАТА, СПЕЧЕЛЕНИ ОТ РУСНАЦИТЕ ПРЕДИ ШЕСТ ГОДИНИ, А ГЕРМАНЦИТЕ-ДА СЧИТАТ НЕПРОВОКИРАНАТА ВОЙНА ЗА „ОСВОБОДИТЕЛЕН ПОХОД“! СПОМНЕТЕ СИ КАКВО СЕ ПЕЕ В ХИМНА ЗА СОЛУНСКИТЕ БРАТЯ“ДУХОВНО ПОКОРИ СТРАНИТЕ, КОИТО ЗАВЛАДЯ СЪС МЕЧ!“ТЕЗИ ДЕЙСТВИЯ В ПРАВОТО СЕ ОПРЕДЕЛЯТ КАТО „ВРЕДИТЕЛСТВО“, А ЗА РАЗЛИКА ОТ РЕДАКТОРА НА СПИСАНИЕТО ВИЕ СТЕ БЪЛГАРСКА ГРАЖДАНКА И ТОВА Е ДЪРЖАВНА ИЗМЯНА!

ДС – табу, еуфория, страх
Автор(и): Диана Иванова

София. Център. Късна лятна вечер.

„Преди един месец научих от списъците на Комисията по досиетата, че брат ми е работил за Държавна сигурност...“

Мъжът, който казва това, е на средна възраст. Гласът му е тих. В стаята има още седем души. Разговорът продължава вече повече от час. Всички притихват.

„Чудехме се дали да му се обадим, но решихме, че все пак е добре да му кажем, че знаем...Той ни попита откъде знаем. А, това е сигурно заради излизането в чужбина, каза, някой е писал... Не сме се виждали след това...“

* * *

Германия. Малко баварско селце. Късна лятна вечер.

„Мъжът ми умираше от страх от ДС. Не отиде в България дори след промените. Не позволи нито на мен, нито на децата да отидат. Смяташе, че може да ни се случи нещо. Почина през 2005 година, без да види България. Децата един ден може би ще отидат, те трябва да знаят все пак откъде е баща им.“

Жената е германка, вдовица на журналист, работил за „вражеска радиостанция“. За първи път се среща със сънародници на съпруга си извън радиото. Донесла е част от неговите архиви.

* * *

Тези записки са от срещите за споделяне на лични истории, които трябваше да ни дадат усещане в средата на 2012 година – възможен ли е Музей на ДС в София и какъв трябва да е той – идея на бившия директор на ДА „Архиви“ Мартин Иванов, по която работихме в екип с Георги Господинов, Весела Ножарова и Майя Захариева.

Всяка група събираше от 7 до 15 души. Разговорът продължаваше в рамките на два часа. От месец май до ноември 2012 година се случиха 6 групови срещи – в София, Монтана, Благоевград и Мюнхен.

* * *

Ето още от моите записки:

„Майка ми...“

Това е друга история. „Майка ми вече не е между живите. Обядвах преди четири години с нейна приятелка. И тогава тя ми каза: дълго се чудехме кое е ченгето сред нас. Най-после разбрахме...майка ти. Трябваше ми време да се съвзема след този обяд.“

Едното око на жената се просълзява. „Преди две години се осмелих да отида да прочета досието ѝ.“

Този разговор се случва, след като жената е дошла за втори път на групова среща за личните истории, свързани с Държавна сигурност. Там споделя, че при четенето на личните досиета на нейното семейство открива, че трима от най-близкото ѝ обкръжение са работили за Държавна сигурност – майка ѝ, бившият ѝ съпруг, чичо ѝ. Баща ѝ е лежал в лагер – първо в Стара Загора, после в Белене. „Научих се да не съдя хората по техните родители.“

* * *

„Оказа се, че всичките ни приятели са работили за ДС!“ Семейството, което казва това, е завършило през социализма елитна столична гимназия. Избягват тази тема в разговорите с приятели, не искат да говорят с нито един. „И без това загубихме доста приятели след промените“. Дошли са в тази група по моя покана. Разговорът им е любопитен – няма къде да говорят за това, не го правят. Има и хора от други градове, които споделят подобен личен опит – съученици, приятели от елитни гимназии се оказват сътрудници на Държавна сигурност. Колкото повече се говори, толкова повече се оказва, че ДС не са някакви хора извън групата – това са приятели, братовчеди, роднини. Те са помагали – за намиране на работа, паспорти, излизане в чужбина. ДС е „чичо Гошо“, „братовчед ми А.“. Тези хора са добри, правят услуги. ДС е нещо домашно. Възниква въпросът – дали тук не е трудността на говоренето – образът на „злото“, което ДС публично представлява с оповестяването на хилядите имена на агенти – те, според официалните доклади на сайта на Комисията по досиетата, досега са над 13 000, ако правилно се ориентирам в сайта, като броят постоянно расте – и невъзможността това „зло“ да се свърже с „домашния образ“ на съседа, съученика, приятеля. Като че ли една част предпочитат да запазят сигурността си по отношение на собственото минало и хората, настанени там.

* * *

В Монтана се случва нещо интересно. Аз самата, като родена и израсла там до 16-ата си година, по никакъв начин не мога да свържа ДС с града. В спомените ми има дупка – ДС е нещо, което го е имало в София, ама не и в Монтана. Искам да проверя това и затова говоря с моя учителка по темата. Тя не може да разбере защо ДС ме интересува, след като „нито ти, нито вашите, нито аз сме имали нещо общо с ДС". Точно затова, казвам ѝ, искам да разбера дали е така.

Малко по-късно в разговора тя ми казва, някак между другото, как всички в училище са знаели кой е ченгето, което докладва на ДС. И споменава името на друга моя учителка, също любима. После се оказва, че шефът на ДС в града е бил баща на друга моя съученичка, с която пеехме заедно в градския хор. Че родителите на друга моя съученичка също са били в ДС. Изведнъж ДС придобива плътност и образ за мен. Все още ми е трудно да свържа информацията с моите ученически спомени. Виждам също така, че не е лесно да тръгнеш по дирите на такава история – все още не мога да намеря точния начин, по който да говоря с онази любима учителка, за която цялото училище знаело, че е „ченгето".

На груповата среща в Монтана има още изненади – от всички срещи досега в различни градове тази се оказва най-разтърсваща и интимна. Една от присъстващите жени разказва лична история, свързана с тормоз от страна на ДС Михайловград, когато е била на 19 години. Жената се омъжва съвсем млада и бързо се развежда, но тогава това е табу (средата на 80-те). Още повече, че вече има дъщеря и съпругът ѝ е част от комунистическата йерархия в града. Жената е разпитвана 6 часа в ДС, за да признае, че златните пръстени, които носи, са откраднати от дома на съпруга ѝ.

„Това беше травма за дълги години наред", казва тя. Разказва тази история за първи път, след 26 години, пред нас. „Спомням си историята винаги, когато минавам покрай полицията или съда, но никога на никого не съм я разказвала."

Историята има изключително въздействие върху групата – участниците са горе долу едно поколение – родени през 60-те години – и в началото всички споделят, че точно като мен, нямат лично отношение към темата, не са били засегнати, не знаят в Монтана да е имало хора, засегнати от ДС. Историята на жената се е случила по същото време и горе-долу на същата възраст, когато и другите са били в града. Това пре-

дизвика интересен разговор – защо не са знаели, какво се е случвало – както и спомени за съученици и хора на ДС, които те познават. Жената благодари, казва, че се чувства много по-леко, „сякаш съм била на терапевт“, останалите се чувстват благодарни, че са помогнали с присъствието си.

* * *

„Аз имах също отношения с Държавна сигурност“, осмелява се мъж на средна възраст в една от групите в София. Какви отношения, пита някой. „Ще кажа.“ Мъжът преди това дълго разказва за емигрантския си опит – от доста време, след промените, не живее в България. През 1987 година става сътрудник на ДС, за да отиде на конгрес в западна държава. Преди това се чуди дали да приеме. Помага му жена му: „ти си добър човек, няма да направиш лошо никому, приеми“. След всяко излизане в чужбина той пише доклади – „измислях си, пишех срещу капитализма, срещу врага, нищо съществено...“. Това изглежда се харесва на част от групата – „да, едно е да пишеш донос срещу някого и да му попречиш в кариерата и живота, друго са общи приказки“. Друга част от групата обаче е смутена – „излиза, че е почти дисидентско упражнение да работиш за ДС, пишеш каквото си поискаш“.

Събитията през 1989 година слагат естествен край на сътрудничеството с ДС – оттогава не е виждал офицера, на когото е предавал своите доклади. Не смята себе си за свързан с ДС. Няма намерение да отиде да прочете досието си. „Тази страница за мен е затворена“.

* * *

„В началото на 90-те една наша съученичка поиска да се види с нас – в една книжарница, недалече от тук. Искаше да ни се извини, че е доносничела за нас. За нас тогава това нищо не значеше, бяхме много добри приятели...Беше странно. Особено. После тя замина. Което е жалко, тя можеше да направи страхотни неща тук. Но я беше срам. Не можеше да си представи, че ще участва в смяната на режима, след като е работила за него, пишела е доноси.“

За първи път се появява думата „срам“.

* * *

„Защо е толкова трудно да си признаеш, да разкажеш, че си бил в ДС? Кое е трудното?“ Въпросът изниква в софийската група, в която мъжът, сътрудничил на ДС, трудно стига до разказа за това. „Думата доносник е много грозна“, казва една жена. „Няма разграничение кой какво е пра-

вил, всички са в едни списъци и ти не знаеш – кой е добрият, кой е лошият. Не може всички да са били лоши.“

„Да, ето, например, аз, от мен никой не е пострадал“, казва човекът с двегодишния опит на сътрудник.

* * *

„За първи път си дадох сметка, че има Държавна сигурност през 80-те, когато отидох на стаж в „Балкан“. Тогава разбрах, че всички външни представители на „Балкан“ работят за ДС.“

Това е един от образите на ДС в главите – авиокомпания „Балкан“.

Други образи?

„Външна търговия, Слънчев бряг, Кореком, Балкантурист, паяжина.“

* * *

„ДС не е история, не е минало. Във фирмата, в която работя, често чувам разговорите на колегите, на маса те цинично разказват вицове и случки за периода си на служене в ДС, сега, когато имат проблем, те знаят каналите, имат свои хора и се оправят...“

* * *

„Всички сме жертви, ДС е култура, която всички сме попили, тя е в телата ни.“.

Тези думи предизвикват спор в една от групите, но накрая се оказва, че това са думите, с които всеки си тръгва замислен. Една жена, която остава мълчалива през повечето време, споделя – „и преди не се интересувах, и сега не се интересувам от такива теми. Замислих се обаче, слушайки сега – дали не пропускам нещо за себе си, дали разбирам достатъчно себе си?“

* * *

„Тихите комунисти“

„Веднъж заведох у нас американец на гости. Баща ми се разплака след това от ужаса какви проблеми могат да ни създадат. Беше сигурен, че са ме проследили. Израснала съм с този негов ужас, с тази негова безпомощност“.

„Наскоро говорих с баща ми за ДС и го питах дали не познава такива хора в нашия град, от завода, от работата. Беше категоричен, че не познава. Държавна сигурност пращаше безделниците да работят в Белене, това правеше...Стана ми мъчно, че баща ми мисли така.“

„Баща ми беше осъден на смърт, неговият род беше репресиран. Но от страна на майка ми всички бяха такива, тихи комунисти. Израснала съм с тези две истории.“

Тази тема за „тихите комунисти“, за „шепнещите родители“, „мълчаливото семейство“ се повтаря често, в почти всяка група. Мъж в чужбина споделя: „Родителите ми бяха средни чиновници, членове на партията. Мълчаливи участници.“ Излиза въпросът – тези родители от чия страна на бариерата са – те жертви ли са или извършители? Има много подобни семейства в България – те как участват в разговора за ДС?

* * *

Върнах се към тези записки сега, около филмовите прожекции на неизвестни архиви, на които попаднахме, докато работихме по концепцията за музей.

Дълго време тези записки стояха непубликувани. Струваше ми се, че темата не предизвиква широк интерес. Това – от една страна. Но именно тези записки бяха и доказателството, че у нас за музей на ДС, парадоксално, е още рано – и цинично дори – да се говори. И този парадокс ще съпровожда всички опити за музей – от една страна, сме закъснели ужасно много след 1989 г., от друга – не сме проучили изобщо филмовия архив от над 1000 филма, които едва от 2011 г. се трупат в централния архив на комисията по досиетата в Банкя и които досега винаги са били в системата на МВР. Музеят може да се случи като резултат от силна обществена енергия, която обединява изследвания в много посоки; и преди всичко – като резултат от постигнат обществен договор за неговата необходимост. Музеят е страст, която трябва да катализира процес за разбиране на настоящето.

Тази страст я нямаше преди една година. Има я сега. Какво се е случило междувременно? Протестите? Дали е това?

* * *

През септември с Весела Ножарова организирахме четири прожекции на откъси от филмови архиви – две отворени и две затворени. Още разсъждавам върху странната смесица от еуфория, отвореност и страх, които тези прожекции носеха със себе си. Еуфория от това колко много хора заедно преживяват и разбират филмите и са способни веднага да създадат контекст. Страх – докъде ни води това знание, след като, както го формулира един млад журналист, през „2013 година знаем имената на недостойните, но не знаем нищо за достойните“. Наистина е пара-

доксално – в един от филмите разпитващият от страна на ДС офицер е действаща фигура в съдебната система и следствието, свързан с възхода на Пеевски, а неговата жертва – поетът Петър Манолов – е абсолютно непозната никому, маргинализирана фигура. Прожекциите изведнъж, светкавично реабилитират човека Манолов, който се превръща в герой в очите на едно ново поколение, уморено от корупция, скандали, и което разпознава фалша сякаш от въздуха. Това се случва само от гледането на диалога за „битието“ между двама души – единият, в костюм и власт, другият – в домашно плетена жилетка, на 24-я ден от гладната си стачка. Това увеличава еуфорията, но не намалява страха – къде ни води това знание?

В една от затворените групи, която се предполага, че ще е по-интимна, се получава странно мълчание. Жена на средна възраст разпознава свой познат в кадър от филм за „възродителния процес“. Не може да се освободи от подозрението – какво прави той там? Разговорът с останалите се разпада.

* * *

Разговорите през 2012 година и тези сега, провокирани от филмите, дават много храна за мислене. И плаха надежда, че разговорът все пак е възможен, тук и сега. Когато говорим с други, нашите думи и изречения пораждат спомени и същевременно изразяват това, което се е превърнало в смисъл за нас до този момент. Разговорът е хем място на миналото, хем на сегашното. И в него възниква шансът да променим смисъла или посоката на нашето мислене.

Филмите извършват още нещо много важно – те предизвикват чувства, собствените ни чувства. Чрез тях разбираме, че отварянето на архивите и достъпът до историческата истина са само част от разбирането на миналото. Разбирането на собствените ни чувства – и чувствата на другите – са различна част от този процес. А това е нещо, което не знаем и не можем да научим, докато не се осмелим да говорим с други хора. Това ми се струва изключително съществено – излизането от „гетото“ на собствения ни приятелски кръг и опитът да чуем и говорим с непознати.

В този смисъл 2013-а може да се окаже годината на „осмеляването“, на прекрачването на табута, които по неволя сме оставили години наред да вървят заедно с нас, като необходими сенки. Година, в която процесът на разбиране на миналото и ролята на ДС в него, собствената ни роля и

тази на нашите родители в крайна сметка може да роди и страст – продължителна страст за музей или просто за ново място на памет, което да се случи с енергията и мислите, споделени от много хора.

Тогава истинският герой на нашето време ще бъде той – споделящият човек.

Източник

Диана Иванова е журналист на свободна практика в София и мениджър на фондация за нова култура www.novakultura.org. Специализирала е групова психоанализа в Международното общество по групова анализа със седалище в Бон, Германия. Води групи за личен опит, свързани с миналото, от 2012 година. Личният й блог може да се намери на адрес **http://divanova.org/blog/bg/**. През 2014 печели награда за режисура за дебютния си документален филм *Чуй* на фестивала „Златен ритон“. Носител е на няколко престижни журналистически награди, между които наградата за журналистика за 2005-а на Австрийската пресагенция АПА.

Коментари (7)

- 12-02-2015|**Антоан Добрев**

Здравей, Диана! Аз съм Тони Добрев.Срещнахме се на дискусията в Щтарнберг.И тогава, и сега аз мисля, че човек може да прави музей на нещо, което е в историята.А ти? Още нещо, обеща тогава да ни свържеш(участниците в срещата), но забрави.Поздрав!

- 12-02-2015|**Златко**

Колкото и да ми е трудно, не мога да не се съглася с тази гледна точка. Раничко ни е още да правим музей, действително. Най-първо трябва да

постигнем това проклето пълно отваряне на архивите, което отдавна е реалност във всички останали части на Източна Европа, както разбрах по време на срещата в Берлин...

- 12-02-2015|**Пламен**

Много добре списана. Много добри въпроси. Според мен, така трябва да се прави журналистика: да не се вземат страни, да се представят и двете (или повече) гледни точки. да се търсят отговори, а да не се морализира. Същевременно да се направлява разговора към дискусия, а не към караница.

Чета в момента Златко Енев „Реквием... и асоциирам с размислите на Диана; както ни викаха по същото време във армията: една цистерна чай има да изпием... докато узреем за сериозни разговори или промени. Наистина сме пропити с действителност, която погрешно избутваме в миналото и без катарзиса на това за което Диана пледира, може да се влачи със поколения.

- 12-02-2015|**Диана**

Здравей, Тони. Не съм забравила за обещанието и се радвам, че се откриваме тук. Вероятно през юни ще бъда в Мюнхен за премиерата на филма за „Свободна Европа“ и планирам да направя среща с хората от тогава, от онази група. Между впрочем, вярвам в това, че подобни разговори вършат своята „тиха“ работа по вътрешното ни осмеляване и че идва едно истински питащо и любопитно поколение. Случва се промяна с нас.

- 15-02-2015|**БРОДИ**

Преди ДС е имало Обществена безопасност с Никола Христов Гешев. Петимен ще бъда да науча кои са му били разработките и как са внедрени по високите етажи на властта у нас след септемврийското пренарежзане на доминото 1944г. За Тодор Христов Ашаров от Правец се знае, че двоица москвичи 1932г. го разработват като уше за НКВД, те му „възстановяват името“ на Живков, което пак е често срещано ромско име по този край(Камък да метнеш по куче в Правец, циганин Живко ще удариш). Цола Драгойчева(Соня) след пускането ѝ от Централния затвор, където първоначално има смъртна присъда, няма и ден работа. Трайчо Костов е класически пример за плячкаджия, който посяга след девети

септевмри на същите английски лири, дето изяждат главата на Никола Йонков Вапцаров, та се налага да изприпка у нас един доказан палач Павел Судоплатов и го провесва на въженце да се поизсуши тъкмо за две недели.Шубето е голям страх, драга Диана Иванова, да, дори такива печени разведки като генерал Тодор Бояджиев при едно обсъждане на книгата му, а той всичко знае и му е повече от ясно даже и в сравнение с чудотворците зад мрежата на болница „Свети наум“, милите нещастници, да не дава Бог–пу, пу, пу, го питат най-учтиво дали сме имали разузнаване в СССР по същото време на неговото главоломно издигане до генерал. Лампазите са велико нещо, ненапразно преяли портиери се кичат с тях, шимпанзетата в цирка и натегачи в армията и полицията, та нашенецът отмах получил сърцетуп(чудна дума от Балан) и напуснал сцената...

В началото на 80-те научих, че забягналият зад граница Павел Главусанов, първи мъж на Сибила Димова, щерка на големия ни писател Димитър Димов, е родом и с връзки от Горна Джумая(Благоевград), работи в радио „Сводбодна Европа“. Почнах да слушам тази радиостанция, градски ми е, няма как. И в едно предаване Велко Верин ачик спомена, че тези репресивни органи в милото ни Отечество са разчетени за 80 000 000 население!!! Тогава ахнах, сега си мисля, че са били множко повече. Както тогава и сега офицери от тези служби не могат да обосноват някакво виждане по въпроса ЩО Е ЛОЯЛНОСТ И СПРЯМО КОГО? В една колония с неустановен статут, каквато беше НРБ(утеха ни беше при скандирания, когато ни караха като шебеци да подскачаме по мегданите, да се провикваме:“НЪ-РЪ-БЪ! НА-РЪ-БА!“), каква актуална информация ще се събира от населението и спрямо каква сигурност. Вижте досието на Ахмет Доган, бъка от записан битов фолклор, проломотен в интимна среда. Още не ми са попадали страници от някое си досие, където наистина да става дума за противодържавна дейност. ВКР в армията и органите(по-скоро органели е редно да се назове това явление) на ДС заради платката трябваше да си измислят „врагове на народа“. В „Швейк“ на Ярослав Хашек има чудесно изображение как се ловят информатори в населението с онзи нещастен козар „Пепек, скокни“. Чак грехота да те е. Разликата между тези служби у нас и същите в странство е, че нашенци пърхат като свраки, преди да нацвъкат клоните, и нищо не знаят, ония са невидими и всичко им е повече от ясно. И за финал ще преповторя слух, който може и да е измислица, но е повече от достоверен: Не

всезнайко офицер от ДС, а иманяр е сложил цвете на гроба на Никола Христов Гешев в някакво замкнуто градче на братска Русия. Техен си беше и заради това успехите му под кодовото название на разработката „Стрелба для себя“ са налице тъкмо на 9.IX.1944г., когато не опитни политици и реални нелегални от съпротивата, а овчар`е(нарочно го упоменавам на диалект, за да подчертая ниския стил на проявата) са назначени от НКВД да оглавят властта. Викаха им в просторечието големци, иначе си бяха формени тъпаци. Та, нужна беше компенсаторна проява с издирване на „врагове на Родината“ сред нищо неподозиращото преживящо мрачния си делник население.И гледай парадокс: капитани от запаса, по длъжност командири на артилерийски дивизиони, научават след „промените“ от досиетата си, че били „врагове на Родината“. Тъпизми!!!! Но никъде не се казва, че на маминитe синчета от ЦК на БКП не се поверява оръжие, те дори не служеха в армията. Аз съм решително за такъв музей, но до него задължително да има също мемориал за историята на психиатричните ни заболявания при социализма. Дано. Но за жалост още сме си НА РЪБА!

- 16-02-2015|**Баба пенсионерка**

Музей трябва да има, но дълбоко се съмнявам, че ще излязат на бял свят истинските престъпници.Досиетата, които трябваше да се отворят преди 20 години отдавна са „прочистени“, може би и манипулирани и със сигурност ще изпратят уредниците в желаната от прочиствачите посока. Освен това, прочиствачите отдавна хванаха икономическата власт в ръцете си, а от старите буквари знаем, че който държи икономиката, той дирижира политиката. И все пак, смятам, че музей трябва да има, за да покаже метастазите на един болен организъм, крепящ се на страх и фалшиво благоденствие.Без да искам се сетих за една поема на Радой Ралин, от едноименната му инкриминирана стихосбирка някъде в средата на 70-те, която разнасяхме по стаите на студентските общежития като библия. „Личен контакт“.Тя започваше така:“ Харун Ал Рашид

бил голям чешит и народа си много обичал. Затова

като просяк се той преобличал и кръстосвал нощя из Баг -

дад“ Целта на разходките на Харун са да види как живее народа, какво говори и т.н. Малък инцидент го отказва от нощните екскурзии, но в замяна на това го осенява гениална идея. Да сложи микрофони и да слуша това от сараите.Поемата завършва оптимистично. Халифът е сложил

навсякъде микрофони: „Под всяко дърво -микрофон, под всеки балкон микрофон, във всеки биберон – микрофон. И халифската държава процъфтява, защото личният контакт с народа не е прекъснат“ Да ви звучи актуално? Едва ли. Днешните подслушвателни гейтове, червейчета са нови, демократични.

- 22-02-2015|**Живко**

ДС продължава да е гора от канали за свършване на работа по втория начин. Димитър Иванов, последния шеф на Шесто вместо в затвора е членове на Академичния съвет на Библиотекарски „университет“, където са защитили „докторат“ сегашните шефове на ДС/ДанС. Това е жив манталитет, който ден след ден и година след година ще ни пречи да влезем в семейството на нормалните държави, ще държи народа беден и ще прогонва младите и способните, докато не затрие народа ни.

Защо не съм Шарли
Автор(и): Евгения Иванова

След като поотмина първоначалния ми шок, започнах да търся обяснение на интуитивното си усещане, че не съм Шарли.

Докато търсех, изчетох множество текстове, посветени на трагедията, изгледах филма, разказващ за процеса срещу издателите, дори успях да се докопам до сюблимния брой на самото списание с многомилионното „всичко е простено". Изобщо – внимателно проследих случващото се „след Шарли".

Усещането оставаше. А обясненията, които сама си давах, ми изглеждаха недостатъчни.

Твърде лесен ми се струваше отговорът, че не съм Шарли, защото подигравката с нечий бог преминава границите на свободата. Защото не съм сигурна къде точно са границите на свободата и не знаех кое да мисля като тяхно преминаване. Пък и изпитвам неясно вътрешно съмнение към категоричността в очертаването на граници – особено в областта на сакралното.

Имах и други отговори: „не съм Шарли" – заради пристрастието му към мракобесните текстове на Ориана Фалачи, обясняващи всички световни нещастия с настъплението на исляма. Или – „не съм Шарли" – заради уволнението (през 2009) на един от авторите, заподозрян в антисемитизъм, съпътстващо изобилното публикуване на статии и карикатури, громящи исляма. (Бих искала да вметна, че между ислям, ислямизъм и тероризъм също би трябвало да се поставят някакви граници, колкото и несигурни да изглеждат.) Или – „не съм Шарли" – заради проповядването (с плам, достоен за Савонарола), че най-великото завоевание на Революцията е лаицизмът.

Тези отговори също ми изглеждаха недостатъчни.

Като недостатъчен отговор сметнах и натрапчивото усещане за лош вкус, предизвикано от някои карикатури – не само сред посветените на исляма.

Точно това усещане ме подсети за собствените ми реакции срещу твърденията, че забраненият от комунистическата власт роман на Блага Димитрова „Лице“ е художествено слаб. Същите твърдения чувах и за спрения (от друга комунистическа власт – макар и по времето на посткомунизма) филм „Гори, гори огънче“. А заклеймения от всички власти и от цялото общество проект „Митът Батак“ аз самата смятах за неособено интересен. И тогава бях (и сега съм) убедена, че дебатът за художествената или научната значимост на едно произведение се обезсмисля, ако то е санкционирано политически.

Казах си, че не е редно, дори за миг, да дискутирам лошия вкус на разстреляни карикатуристи.

Тогава се сетих каква е разликата.

„Лице“, „Гори, гори огънче“ и „Митът Батак“ бяха „разстреляни“ от **властта**. В последния случай – и от **цялото** (с малки изключения) проникнато от предразсъдъци общество. „Шарли ебдо“ беше разстреляно от двама маргинални, вероятно – и с психически отклонения – фанатици, а **властта** и **цялото** (с малки изключения) глобално общество замаршируваха в негова подкрепа. Тоталният свят стана Шарли.

Бих подкрепила убеждението на Огнян Минчев, че ислямизмът е „новият тоталитаризъм“, ако живеехме в халифат и ни управляваха законите на Шариата. Ако Шариатът беше **властта**. И – ако **цялото** общество с доброволна убеденост следваше неговите закони. Нищо такова, слава богу, не се е случило и няма как да се случи.

Може да се случи друго: **цялото** общество на Франция с доброволна убеденост да доведе на **власт** Марин льо Пен. И жертвите от „Шарли ебдо“ да се окажат мъченици за нейната тоталитарна кауза.

Биха могли да ми възразят с аргумента, че ислямизмът като тоталитаризъм е възможно да се прояви и чрез вменяването на глобален страх. А страхът да доведе до глобално подчинение (буквалистичния превод на понятието „ислям“). Не съм сигурна обаче дали най-ефикасната съпротива срещу този страх е тотализирането на плашилата, или гъделичкането им, пък било то и с молив.

Сетих се и за друго: разстрелът на руската журналистка Политковская от една, граничеща (пак тези пропускливи граници!) с тоталитарната **власт**, не предизвика глобален марш. Никой не си окачи табелка „Аз съм Политковская“. Рехавите демонстрации изглеждаха повече като легитимация на самите протестиращи, отколкото като съпротива сре-

щу накърнената свобода. Политковская беше наказана не заради подигравката си към нечий бог, привиждащ се като източник на тоталитарна власт **някъде другаде**, а заради несъгласието си със **сегашната, тукашната** власт – властта, под чието управление преминава животът ѝ. Тази**тукашна власт**, изглежда, се мисли като заплаха от твърде малко хора. Дали – защото нейният „стар тоталитаризъм“ ни е познат и вече сме свикнали с него?

Напълно подготвена съм – понеже „не съм Шарли“ – да бъда обвинена в съпричастност към нео-либерализма, към мултикултурализма и към политическата коректност – политики, все по-настоятелно отхвърляни от лидерите на парижкия марш и обявявани за злокачествени образувания както отдясно, така и отляво. Заплахата „ислямизъм“ (съзнателно или несъзнателно уголемена до „ислям изобщо“) постигна трогателно единодушие между най-разнообразни сегменти от политическия спектър – ситуация, твърде сходна с младенческата възраст на „старите тоталитаризми“...

Искрено се надявам, все пак, да не ме обвинят в съпричастност към убийците.

Евгения Иванова (род. 1952) е доцент в Нов български университет и автор на множество публикации в областта на етнологията.

Коментари (36)

- 13-02-2015|**Златко**

Ще започна коментара си с писмото, което госпожа Иванова изпрати заедно с текста си:

Здравейте,
Виждам, че проблемът (може би – проблемите?) „Шарли ебдо“ Ви интересуват. Изпращам Ви една съвсем кратка бележка, която днес излезе в „Култура“. Предполагам, че не сте съгласен с позицията ми, но това никога не Ви е пречело да публикувате текстове. Ако го пуснете, ще следя коментарите с огромен интерес.
Желая Ви всичко хубаво!
Евгения

Сега, искрено се надявам да изненадам госпожа Иванова с отговора си (макар и да се съмнявам малко), но да – **аз напълно поддържам И ТАЗИ позиция**. Дали това ме прави по-малко „Шарли“? Не знам, пък и този въпрос не ме вълнува особено много. На хората, които са ме обвинявали в противоречивост и непоследователност, винаги съм отговарял с думите: „Добре, изберете си тогава онази страна от позицията ми, която ви харесва – и се чувствайте напълно свободни да ме пердашите по главата с другата, отсрещната“.

Но какво означава всичко това на практика? Ами просто е: самият аз не виждам никакъв проблем в това да заявя, че поддържам НЯКОИ страни от посланието и политическата платформа на онова, което от известно време всички асоциираме с понятието „Шарли“ (най-вече онези, свързани с проблемите на свободата на словото и гражданското задължение да се борим непрекъснато за запазване на тази свобода). И заедно с това да отхвърлям ДРУГИ страни от същото това послание, като например неговото пристрастие към анархистки визуални послания, които правят диалога между разномислещите всичко друго, но не и по-лесен, по-достъпен.

Към това се прибавя и собственото ми, напълно инстинктивно недоверие срещу всеки ОФИЦИАЛНО санкциониран протест, бил той френско-лаицистичен („Je suis Charlie, mort a toutes qui n’en sont pas!“), великоруско-националистически („Крым наш!“) или нашенско-просташки („Искаме си обратно робството!“). Поддържам напълно несъгласието на Евгения да бъде причислена автоматично към редиците на тия или ония „борци за прогрес“, особено когато на знамената им е написано „Смърт на...!“ Особено у нас, където по традиция позициите винаги се разделят от двете страни на оградата, без опити за протягане на ръце

или други подобни „простотии“, а дискусиите твърде бързо се израждат в раздуване на балони върху важни теми като „Какво всъщност представлява Европа?“ (при което, кой знае защо, винаги се сещам за притчата, в която слепците опипвали слона и си разправяли един на друг какво е това слон).

И така – аз гледам на себе си като на „Шарли“-човек, но въпреки това поддържам Евгения Иванова, която гледа на себе си като на „Не-Шарли“. Какво всъщност се случва тук, бихте ли ми помогнали да се ориентирам малко в самия себе си...

- 13-02-2015|**Гост**

Поздравления за г-жа Иванова. Много интелигентно написан текст.

- 13-02-2015|**ПАС**

Ти си „златната среда“, Златко. Казано на политически език – „езичето на везната“, на пастирски – „овена на стадото“, а на футболен -“либеро“-то. Затова и списанието ти се казва „Либерален преглед“, нали: либерален вляво, либерален вдясно, отпред, отзад, горе и долу. Или по-лапидарно – горе-дол, откъдето и да стои зрителят. Иначе, статията на госпожа Иванова е екселентна проба смела, начетено- интелектуална почтеност Ето я и причината да чета списанието ти и в бъдеще.

- 13-02-2015|**Проф. Бъчваров**

Моят коментар е: нарцисизъм. Видяхме вече текста на Е. Иванова в „Култура“, леко е объркан, почва с едно, прескача насам-натам и накрая съвсем наникъде забива, но няма лошо да се види още едно мнение, не е безинтересно.

Защо обаче този напън буквално на другия ден текстът да се препубликува и в „Либерален преглед“? За да следи „с огромен интерес“ коментарите, много ясно... С този маниер уважаемата г-жа Иванова и преди е правила впечатление – за проекта „Митът Батак“, макар според нея „неособено интересен“ поне пет пъти се изказа, дори беше организирана кръгла маса с основен доклад, разбира се, на Евгения Иванова. И сега пак – прожекторите насочени към събитието на деня и госпожата бърза да се нагласи пред тях, да се изяви, а после да следи коментарите.

Ще ме питате какво имам да кажа по същество. Ами това е – стремеж към самоизява, другото е само повод.

- 13-02-2015|**Гост**

Какво означава всъщност „Шарли“-човек и „Не-Шарли“-човек? Пълен нонсенс. На фона на всичките блогъри, журналисти или просто обикновени граждани в страни от Близкия Изток и Азия, които са затворени, бичувани и някои дори екзекутирани за „обида на Исляма“, позицията на Евгения Иванова изглежда направо цинична. Да, именно, няма разлика дали се говори за „обида на религията“ във Франция или в Пакистан – става дума за една и съща мракобесна идеология. Как е възможно хора с претенции за интелектуален елит да заемат подобна позиция, при това без да са от клерикалното лоби, което очевидно разполага с цял Портал Култура. Не е ли именно работа на интелектуалците да артикулират нещата в техните нюанси, а не просто да се плъзгат по популистката вълна. Може да се предвиди, че крайнодесни националисти като Марин Льо Пен ще яхнат вълната, но как точно ще им се противоставите – като започнете да пригласяте на религиозните фундаменталисти от всички цветове на дъгата и да разпространявате тяхната пропаганда ли? Защото между другото и Папата беше обявил „Сатанински строфи“ за богохулна. От всякаква гледна точна – философска, правна, историческа – няма такова понятие като „обида на религията“, това е новоизобретено понятие – за справка „От фатва към джихад“ на Кенан Малик. И именно ислямистите са тези, които искат критиките към тях да се възприемат като атака към Исляма и мюсюлманите. Ако изобщо се изказвате по въпроса, поне си напишете домашното. Не стига това, ами се прави опит подобна безумна позиция да паразитира върху символния капитал на неща, които нямат нищо общо с нея като филма „Гори, гори огънче“.

- 13-02-2015|**Златко**

Упс, господин професоре, тъй като „Прегледът“ все пак си остава единственото място в българския (културен?) Интернет, където се водят някакви дискусии, та дори и толкова атрофирани, както започва да се оформя тази например, то мотивацията на Евгения Иванова ми се струва напълно естествена: тук тя има някакъв шанс да получи обратна реакция, ето защо би искала текстът да бъде публикуван повторно („Култура“ без съмнение се чете от много хора, но там дискусии по принцип няма).

А това, че е публикуван тук за втори път, е най-нормална практика на повечето онлайн-издания в България, а за „Прегледа“ е просто ежедневие, ако не сте го забелязвали досега. Публиките на отделните изда-

ния все пак се оказват доста различни, препубликуването на един или друг материал винаги достига една различна публика – и това е нещо, което аз повтарям на различните автори от много години насам. Една много солидна част от материалите тук се състои от препубликуване на текстове, идещи от други български сайтове – и онова, което моето издание добавя към тях, са именно коментарите, които по правило липсват другаде.

Между другото, защо самият вие публикувате тогава коментара си, ако не за да проследите реакциите към него? И какво точно ви кара да смятате собствения си нарцисизъм за „по-благороден“ от онзи, който приписвате на авторката на текста? Всеки човек, който говори публично, го прави, за да получи обратна информация, обратна връзка. Означава ли това според вас, че базата на човешкото общуване е „нарцисизмът“? Нищо против професорската ви титла, която толкова гордо изписвате тук на сайта, но не е ли самият този факт вече израз на нарцисизъм, много по-директен от онзи на Евгения Иванова? Мислите ли, че, слагайте това „проф.“ пред името си, придобивате някакъв повишен авторитет? Ако да, то смятате ли, че коментарът ви оправдава (може би несъзнателното) перчене с титли? Ако не, то защо изобщо го правите?

Много въпроси, чиито отговори, дори и ако бъдат получени, едва ли биха имали смисъл. Не е ли най-добре просто да се опитваме, поне тук, да бъдем малко повече хора и малко по-малко същества, наподобяващи пилета-легхорни, натъпкани в някакъв тесен, неуютен и зле поддържан кокошарник, който само насърчава и без това силно хищните им инстинкти?

- 13-02-2015|**Златко**

Хм, госпожа Иванова очевидно ще излезе права в очакванията си – в смисъл, че ще има много гняв и радикални реакции, както изглежда. Е какво пък – да изчакаме, да видим, да премислим. Не възразявам срещу никакви критики, но и вие си приготвяйте гърбините за бой, уважаеми опоненти, особено в тази тук дискусия. Според мен позицията на Евгения е силно хуманистична и – като всяка избягваща крайности позиция – уязвима за нападения и от двете страни. Впрочем, да видим, да видим...

- 13-02-2015|**Гост**

Хуманистична?! Ако беше такава щеше да поставя в центъра не каквато и да било идеология, а индивида и неговите права, включително най-основното – да му е позволено да мисли самостоятелно и сам да избира идентичнстта си вместо тя да му бъде натрапвана отвън – нито от държавата, нито от някакви общности или самопровъзгласили се техни представители. Добрата интерпретация е, че просто не е компетентна, но има и лоша. Не смятате ли, че освен абстрактни измерения, тази тема има и съвсем конкретни такива политически. Досега в българския дебат никой не повдигна въпроса за транснационалните ислямистки мрежи, пропагандата им основана на злоупотребата с понятия като „ислямофобия“ и „обида към Исляма“ (за което както се видя намериха мощна подкрепа сред българските интелектуалци), съвсем съзнателната злоупотреба с груповата идентичност „мюсюлмани“ за целите на един политически проект. Не видях някой да го споменава дори, камо ли да е обяснил ролята му в този пейзаж. Същите бяха и изказванията на г-жата по въпроса за процеса в Пазарджик. Според нея няма такъв проблем като политически ислям – салафизмът е просто най-чист ислям. Само дето не така мислят огромната маса от самите мюсюлмани, които не искат да живеят под гнета на тоталитарна и фашистка идеология.

- 13-02-2015|**Златко**

Хм, започва да става интересно. Добре, да започнем тогава по ред на обвиненията...

Първо, вие се намирате на сайт, на който само преди две седмици беше публикуван остро критичен и силно компетентен текст (за разлика от това, което чета в момента) по въпросите, свързани с тоталитарните тенденции в радикалния ислям (**„Мисловната полиция“** на Пол Бърман). Така че вие просто сте зле информиран. Съдейки по тона и съдържанието на коментарите ви дотук, осмелявам се да твърдя, че това е така не само по този въпрос.

Второ, основният патос на текста на Евгения Иванова, както очевидно е убегнало на вниманието ви, е подчинен на идеята за лично противопоставяне срещу ВЛАСТТА и ЦЯЛОТО общество (с малки изключения). А какво друго, освен ИМЕННО поставяне в центъра на индивида и неговото право да мисли самостоятелно, е всичко това?

Трето, за разлика от самия вас госпожа Иванова разполага с определени акредитиви като човек, който в течение на МНОГО години защищава именно хора с накърнени човешки права (а това, за България от последните минимум пет десетилетия, означава основно МЮСЮЛМАНИ: нещо, което – освен ако сте на възрастта, която предполагам – знаят доста хора от поколенията, израснали преди 10 ноември).

Четвърто, приравняването на „исляма изобщо“ с радикалния ислям, което блика от всеки ред на коментара ви, говори, освен за липсата на каквато и да било сериозна начетеност по въпроса, и за една доста лекова податливост към промиване на мозъка от вид, който добрият дядо Маркс би нарекъл „присъщ на лумпен-пролетариата“. Не бих губил време да пиша всичко това, ако освен вас тук не би имало и достатъчно други читатели, към които то е насочено.

И **последно**, уважаеми опоненте, не мислите ли, че преди да започнете да хвърляте огън и жупел върху хора, които имат ОЧЕВИДНО! доста по-малко да доказват от самия вас, би било редно първо да помислите как бихте могли да придадете малко повече достоверност на приказките си? Като например излезете от удобно-анонимния модус, под който можете да пишете всяка глупост, която ви хрумне, без да се страхувате, че тя ще бъде свързана с реалната ви, очевидно изпълнена с най-различни неуверености, личност (откъдето и особената агресивност на тона, ако питате мен). Не мислите ли, че е време да започнете малко повечко да слушате и по-малко да гръмотевичите, извинете директния ми език?

П.П. Това, че някои хора, обвинени по делото в Пазарджик, биха искали да носят традиционни облекла и да изповядват една ненавистна за вас религия, съвсем не ги превръща в терористи или джихадисти. Тази тук страна, България, има повече от печална история с дългогодишна – вече повече от вековна – практика на системно потискане и насилствено асимилиране на мюсюлманите в нея. Ако не сте запознат с тази история, образовайте се. Ако пък сте запознат с нея, но предпочитате да я игнорирате, то е крайно време да започнете да търсите тоталитаризма и неговите идеи не някъде другаде, а именно в собственото си съзнание!

- 14-02-2015|**Проф. Бъчваров**

Господин Енев – само вие можете да кажете каква част от авторите сами си пробутват по този начин публикациите, буквално в деня, когато са излезли другаде. Може и много да са, ще е любопитно да кажете. Но се

чудя защо се впрягате след като сам сте изтипосал писмото на Иванова, от което е видно как се самопромотира.

Иначе госпожата наистина има нужда да се самодоказва, защото говори за неща, които не разбира – изказванията ѝ за ислямизма и радикалния ислям не са нищо повече от добронамерено невежество. И тя може би дори се усеща, защото тук гледам е почнала да смекчава формулировките.

- 14-02-2015|**Златко**

Две забележки, господин Бъчваров:

Първо, давам ви право при забележката, че може би направих грешка, като публикувах писмото на госпожа Иванова (при това без да я попитам, за което сега действително съжалявам). Стори ми се добро въведение, като антитеза на на очакването ѝ, че няма да бъда съгласен с позицията ѝ. Изглежда все още не познавам сънародниците си в достатъчна степен, така че и през ума ми не мина, че то би могло да бъде изтълкувано и по един толкова дребнав, толкова по нашенски завистливо-агресивен начин. Прочее, господ да помага на всички дребни душици!

Второ: след като смятате, че имате нещо за казване и по такива сложни теми като ислям, радикален ислям и пр., то моля, заповядайте. Само умната, за да не лъсне на показ някое раздуто невежество, както нерядко се е случвало тук във форума, уважаеми професоре. Умирам си за нашенци на една определена възраст и с едно добито по времената на славния Отечествен фронт образование, които нямат ни най-малка представа за това до каква степен главите им са пълни с плява и всевъзможни боклуци, а вече им е прекалено късно да променят каквото и да било.

Та така, дайте да ви видим колко и какво знаете, уважаеми господин професоре, ако ви стиска...

- 14-02-2015|**Златко**

А сега, след като отговорих, доколкото мога, на всичката плява, с която ме засипват уважаемите съфорумци, време е да изложа и собствените си критични забележки към позицията, която заема госпожа Иванова.

И така: когато говорим за феномена „Шарли Ебдо“, то винаги трябва да имаме пред вид, че той се състои от **минимум** две – и то две несъвместими, както изглежда, страни.

Първата от тях е фактът на трагичната смърт на голяма част от екипа, който автоматично превърна тези хора и делото им в символи на неща, от които по мое мнение човек просто НЕ МОЖЕ да се разграничи, без да постави под съмнение стабилността и премислеността на собствените си позиции, колко и хуманни да са те. Искаме или не, ИМЕННО тези хора се превърнаха в символи на борбата против убийственото мракобесие, което би искало да запуши устата на критиката по радикален начин. Всички разбираме за какво става дума. В този исторически момент, заявлението „Аз НЕ СЪМ Шарли“ е долу-горе същото, каквото е било през тридесетте години „Аз няма да изляза да протестирам, че какво му е толкова лошото на нацизма?“ Сега, тук веднага трябва да се направи абсолютно неизбежната уговорка, че аналогията – АКО изобщо валидна – има право на съществуване САМО когато се сравняват някои, много ограничени, много различни от класическия ислям, много озападнени, много революционни, много тотлитарни, много УЖАСЯВАЩИ, мисловни и практически течения сред днешните мюсюлмани. НЕ МОЖЕ и НЕ БИВА да се говори за „исляма изобщо“ както го правеше покойната Ориана Фалачи, не може да се говори и по откровено невежия, изпълнен с вековни предразсъдъци и провинциално невежество начин, по който това обикновено се прави тук във форума. Но и не може да се премълчава очевидното: НЯКОИ версии на радикалния ислям са дълбоко тоталитарни и безчовечни, по това няма какво да се спори и човек е длъжен да се разграничи от тях, ако не би искал да изпадне в класическата позиция на интелектуалците, описвани от Оруел. Ако искате да си припомните какво точно имам пред вид, препрочетете „Фермата на животните“ и обърнете малко повече внимание на образа на магарето Бенджамин.

Вторият аспект на нещата обаче се състои в дълбоко спорната форма и съдържание, които хората от „Шарли Ебдо“ бяха избрали, за да дават израз на гражданското си неподчинение. Казано най-просто: **е, не става така!** Франция може да си има каквато си ще традиция, съжалявам. Но когато изразът на едно отрицание е някакво вселенско „Долу гащите, всички!“, то при мен се включва някаква автоматична спирачка, която ми казва „ваша си работа, момчета и момичета, вие си действайте както намерите за добре, само че аз отивам на другия тротоар“. Ето в това се състои тънкостта на нещата, която според мен не дава възможност за заемане на еднозначна позиция по този въпрос. Убиха ги грозно, напра-

виха от тях герои и светци на делото на Свободата. Но, ако това не беше се случило, повечето от нас не биха се занимавали с тях по-дълго от минута-две, предполагам. Аз поне не бих го правил.

Ето така виждам нещата аз, ето затова продължавам да настоявам, че в сегашната ситуация всеки от нас просто е лишен от избор, НО САМО що се отнася до най-общата платформа, до противопоставянето срещу мракобесието и цензурата, до задължителното „Аз съм Шарли!“ Оттам нататък нещата вече стават въпрос не толкова на принцип, колкото на вкус, и става напълно възможно човек да отхвърли доста много аспекти от феномена. Но принципното заявление си остава задължително. Едва СЛЕД като е казал „Аз съм Шарли!“, човек може да си позволи и да критикува Шарли. В противен случай нещата придобиват съвсем друго значение...

- 14-02-2015|**Гост**

Ужаваеми г-н Златко, нещо май лошо започнахте да си изпускате нервите. Ако всеки, който изкаже критично мнение тук, го „слагате на мястото му“ така и му казвате, че не е дорасъл да мисли и да говори, дотук с вашия единствен „културен“ сайт за дискусии, бих казала аз.

Всъщност не знам защо решихте да ми говорите в мъжки род и какво ще промени, ако узнаете името ми, което между другото е Бахтияр. Не вярвам то много да ви помогне да уцелите поне в какъв род да се обръщате към мен.

Доста бързо взехте да обобщавате и да слагате етикети, без да знаете на кого всъщност говорите. Но явно вие се отнасяте към човека според мястото му в обществената йерархия и в личната ви социална мрежа – типична черта на балканския еснафлък.

Без да ме познавате, смело ме хвърлихте на бунището на познанието и затова се осмелявам да твърдя, че всъщност ВИЕ сте този, който явно не се задълбочава и чете коментарите като дявол евангелие. По тази причина се налага да ви поправя.

Казвате, че тонът ми бил агресивен, защото личността ми била неуверена, какво да кажем за вашата личност тогава. Но все пак се надявам да дочетете коментара ми, без това да ви докара инфаркт. Не че на вас лично ви дължа някакво уважение след като ме категоризирахте като „лумпен-пролетариат“ и човек, с когото няма смисъл да се говори, но според собствените ви думи нали останалите ще прочетат това.

Първо. Да, на този сайт сте публикували текста на Paul Berman, „The Thought Police“ (който сте превели буквалистки като „Мисловна полиция“, докато смисълът му всъщност е „Полиция срещу мисленето/мисълта“- според българския тълковен речник „мисловен“ означава „разсъдъчен“, „присъщ на мисленето“, а не насочен срещу мисленето). Но това, че този текст е на сайта ви не го прави част от българския дебат по темата. Ако се върнете малко по-нагоре и прочетете добросъвестно написаното от мен, няма как да не забележите, че критиката ми е към съдържанието на българския дебат, а не към това на вашия сайт.

Второ. Дали това е основният патос в текста на г-жа Евгения Иванова е въпрос на прочит. Аз не го виждам така. Да оставим настрана, че освен противопоставянето на държавата и на обществото, има хора, които са в по-особено положение от това общо клише (и позволете ми да знам за какво говоря от личен опит). Има хора, които трябва да се противопоставят не само на държавата и обществото, но и на „своите“ – на дискриминацията вътре в самата група, както и на насилствените норми, които тя им натрапва. Къде във всички текстове публикувани досега от г-жа Евгения Иванова се споменава този проблем. Къде изобщо за мюсюлманите са говори като за разнородна група хора, сред които има всякакви, включително атеисти, секуларисти, фенове на Киростами, Фуко, Металика и т.н. Всеки роден мюсюлманин е натикан в кутийката „мюсюлмани“ и г-жа Иванова презюмира, че трябва да е обиден от подигравката с неговия бог, той е просто член на екзотично племе, на него освен групови характеристики, приписани му от антрополозите, не му се полага друга идентичност или позиция.. Този тип мислене е именно расизъм, въпреки добрите намерения.

Трето. По отношение на критиките ми към г-жа Иванова отново прочетете второто. Нали тя все пак искаше обратна връзка, или не? Или може би другият участник в разговора, когото услужливо направихте на салата, всъщност е бил прав, че става дума за самоизява. А по отношение на личния опит с нарушените права и начетеността, няма какво да коментирам. Само ще ви кажа, че нямам нужда от вашия сайт, за да чета в оригинал Paul Berman, Kenan Malik или Zineb el-Rhazoui. Едва ли знаете коя е Zineb el-Rhazoui, но да ви поясня – тя е авторката на повечето карикатури с Мохамед, публикувани от „Шарли Ебдо“. По случайност не е убита на 7 януари, защото е при семейството си в Мароко. Заминава за Париж през 2010, когато вестникът, в който работи е закрит от режима.

Четвърто. Не на мен, а на г-жа Иванова ѝ изглеждат несигурни границите между ислям, ислямизъм и тероризъм – сигурно за това обикновено твърди, че няма такова животно. А вие пък доста манипулативно подменяте думите ми. Твърде прецизно се изразявам, за да не ми направи впечатление. Вие нарекохте онези хора в Пазарджик джихадисти и терористи, аз ги нарекох ислямисти. И между другото, абаята и никабът не са традиционно облекло на Балканите – питайте г-жа Иванова, ако не вярвате на мен:)

Последно. „Гори, гори огънче“ е прекрасен филм, в който има хуманизъм. Но в него се показват и различни типове хора, и положението на жените, и патриархалните отношения в общността. Аз не виждам хуманизъм в страхливата позиция да се стъпва на пръсти около някакво въобразено „сакрално“ и нещата да се замитат под килима. Това не помага за защитата на ничии права.

Тъй като този форум служи преди всичко да дърпате ушите на участниците в разговора, ако не са на правилни позиции според вас, ви казвам довиждане. И дано Аллах опази чорапите ви сухи.

- 14-02-2015|**Златко**

Поднасям извинения, драга Бахтияр. Няма как да знам с кого говоря и, признавам охотно, много често оценките ми бият в празното и правят от хората клишета, по липса на повече информация. Сегашният ви коментар вече поставя нещата на съвсем друго ниво. Изпитвам силно уважение към ерудицията, която демонстрирате и съм готов да ви слушам най-внимателно, ако и да виждам, че не споделяме едни и същи позиции...

Хайде сега да опитаме да се поуспокоим малко. От моя страна имате гаранция за уважение и внимателно изслушване. Ако след това все още имате желание да говорите, заповядайте, и то не само по тази тук тема. Не знам дали това се дължи на лошия ми навик да размахвам тук думи, големи като чаршафи, но си остава факт, че умни и знаещи хора се обаждат много, много рядко. Откъдето се оформя и лошия кръг на моите реакции – при толкова много дивотия и невежество действително ми е трудно да приема, че понякога се обаждат и умни, знаещи хора...

- 14-02-2015|**П.Д.**

Един кратък въпрос: Ако две противоположни мнения са логични, кое от тях е правилното? И, ако си помислим, че е нашето, как да убедим другите че то е справедливото? Не са ли думите ни тъпата безпомощност, която води безпощадно до бесовете на религиите ни? Ако да, тогава е време да се примирим, че трябва да започваме от Началото. Днес го правят православни от Донецк, Луганск и наоколо, и правоверни от Ирак и Сирия. Но какво правим ние, самообезгласилите се? Както винаги, закъсняваме юначно и шарли-парлим мрачно – тук и наоколо. Защото вместо да пишем сами историята си, ние препечатваме и четем написаното с нашата кирилица от други.

Аз и моето семейство обаче, четем нещо непрепечатвано отникъде и тъкмо тук – в това достойно за противоречиви похвали списание: една книга, в която още един пожертвал мъдростта си християнски черноризец изпреварва Времето, подир което всички търчим полуслепи и боси.

- 14-02-2015|**Златко**

Уф, сложничко. Реагирам на секундата, което вероятно ме лишава от възможността да кажа нещо по-задълбочено. Накратко – не е задължително „истината“ да изключва други „истини“. В математиката това се нарича „припокриващи се множества“, доколкото си спомням. Друг е въпросът, че способността за живот с разнообразни и не винаги еднозначно съвместими идеи „вътре в едни и същи гърди“ изисква наличието на човешки формат, който притежават малцина. „I contain multitudes“, беше казал навремето Уолт Уитман. Това май е неизбежното предусловие за такива и подобни на тях неща. За да може да живее с множества, човек трябва да съдържа в себе си множества. И по някое време да надделее неизбежния страх от шизофрения, който изглежда съпътства подобни неща.

I contain multitudes. Можете ли да се подпишете под нещо подобно, уважаеми култивирани читателю?

- 14-02-2015|**П.Д.**

Да, мога да се подпиша „с особено мнение“. Защото мисля, че онова, което наричаме „лъжа“ е истината на другия, и обратно. И така – до Хоризонта на Събитията. Математиката, претендираща за божественост, нарича това „безкрайна дроб“. А колкото до Уолт Уитмън, о, уес, той е ка-

зал някои неща, на които не е могъл сам да си отговори. Това е всеобща недостатъчност на поезията: казва какво мисли в мъгла от усещания, и оставя на другите да не намерят отговора. Уолт го казва букетно-дъхаво, но дали и вярно, не знаят и ония, които, без изобщо да ги е молили, са казали толкова много, и други неща за него. Но това са пак думи, уважаеми /наистина!/, култивирани издателю. Истината е най-простото нещо на света. Защото е света. Правят я multitudinous думите, които се опитват да я обяснят сложно на незнаещи като Сократ. Безкрайна дроб, наистина ... Дръжте много здраво писалката. Затова ще завърша с цитат от един друг американец: „Не защото е лесна, а защото е трудна работа“. Каза го Кенеди, но му го написа друг. Върнахме се при Уитмън, май. Каква е простата истина за бегло споменатата книга, която имам удоволствието да чета във Вашата?

- 15-02-2015|**Евгения Иванова**

Благодаря за коментарите. Именно заради интереса си към тях изпратих статията и в „Либерален преглед“ – разбира се, след като беше публикувана в „Култура“, което изисква елементарната коректност.

Бих искала да отговоря само на г-жа Бахтияр: никога, в нищо, което съм написала, не съм поставяла мюсюлманите (и всички останали хора) под общ знаменател. Напротив – убедена съм, че диференцирането – както между индивидите, така и между общностите и вътре в общностите – е единственият адекватен начин да се прави наука. Бих Ви цитирала книгите, които имам предвид, ако не се притеснявах, че някой друг професор отново ще ме обвини в самоизтъкване. В случай, че Ви интересуват, можете да ги намерите в книжарниците.

Колкото до Истината – винаги съм се съмнявала в нейната единственост...

- 15-02-2015|**сухи**

Аз пък останах с усещането, че г-жа Иванова нищо не казва, освен че кокетничи с несвързани със случая теми... иначе има и лек момент на прикрит обскурантизъм, за разлика от щерката на Д. Димов, тука се намеква, че имало граници на свободата, само по себе си абсурдно твърдение... Лично аз очаквам този текст да се появи и на други места, не че има смисъл, но.....

- 15-02-2015|**В. Цанков**

Истината е, че человеческата глупост е единствената единственост, която не подминава никого, госпожо. Търсенето в книгите, е и Вашето проклятие. Всичко е започнало от един неделим /Демокрит да си отговаря какво е казал/ атом. А сега, обличайте домашния си анцуг и напишете истината за Копенхаген. Няма страшно, София е на светлинни години от него.

- 15-02-2015|**Петър Петров**

Супер е! И винаги трябва да знаем че има и друго мнение и то има толкова право колкото и ние. При това съм сигурен че и голяма част от тези които са шарли споделят в голяма степен мнението на авторката.

- 15-02-2015|**Светла Каменова**

Много съм съгласна с мнението на господин Петров. Обективният читател, а и всеки безпристрастно мислещ човек, си дава сметка, че авторите на карикатурите прекалиха с принизяването на пророка. Да, истина е, че не само Мохамед е бил в техния обектив, но нито християнската, нито юдейската религия бяха така цинично и долнопробно усмивани. Представете си само за миг как бихме се почуствали, ако Исус Христос беше представен да се целува в устата с друг мъж, или пък нарисуван леко наведен напред и зад него се вижда друг приклекнал и леко разкрачен мъж...

- 15-02-2015|**Златко**

Олеле! Христос да се целува в устата! Мъже да се чукат! Олеле! Искам си обратно цензурата!

Сладури мили, не и в този форум! Тук общо взето не ни пука от такива и подобни неща (или поне на мен не ми пука). Христос, Мохамед, Мойсей, Йехова... Кой както иска да си ги рисува и представя. Не е задължително да харесвам, но пък да взема сега чак толкова да се тръшкам... Е хайде холан. Слава богу, не ни е такава страната. Може да е много проста, много необразована, много изостанала, но лицемерно-набожна още никога не е била. И слава богу, слава богу, в когото не вярвам!

- 16-02-2015|**Нечакан гостенин**

Намирам интересни неща в „Либерален преглед“, но има и такива, които са противни. Първо – суетата, в която в случая е потопена г-жа авторката (макар че, г-н Златко е виртуозът в нея) и второ – мотивировката „да си различен“ в позицията си, която г-жа авторката неотклонно следва. Да си различен на всяка цена, за да те прочетат – май пак опираме до суетата. И що се отнася до г.жа авторката – много елементарна позиция, призвана да потвърди „различието“ на позицията ѝ – която всъщност е доста тривиална. Ах, как провинциални са сметчиците „защо да ги подкрепяме сега, а пък те тогава не ни покдрепиха...“! Типичната нашенска сметкаджийска позиция на пазарлък със задна дата! И да – „Лице“ и за мене е слаба литература. И да – много неща могат да се случат вбъдеще – дори и Марин льо Пен да дойде на власт – това значи ли, че за да ги предвардим, трябва да бъдем тъй предпазливи в оценката си за терористични актове? И защо очакваме мюсюлманите (или част от тях) да разбират хумора, ироничната, карикатурата – след като ние – немюсюлманите не го правим? Защо натрапваме такова разделение? Защо продължаваме НИЕ да се заглавичкваме в идеята, че с карикатури се охулва един бог – А НЕ ИЗПОВЯДАЩИ РЕЛИГИЯТА МУ дяволи, които четат Евангелието (респ. Корана)? Ах, ах, и г-жа авторката цопна в своята чаша вода и като смел мореплавател „се бори“ с бурята в нея...

Терористичният акт е терористичен акт. Нека не пропускаме удобно случая, че заедно с „уличените“ журналисти, бяха държани за заложници мъже, жени и деца, а четирима мъже бяха убити... Още ли не сте „Шарли“, г-жо автор? ТОЛКОВА ли не разбирате до къде може да стигне дяволският прочит на коя да е религия?

Ама и аз съм серсем – защо очаквам адекватен поглед от „ученките“, населили НБУ и превърнали го в крепост (приют) на скудоимните си хабилитации?

Хайде, сполай ви, братя, за честта, че и аз се самопрезентирах в ЛП!

- 16-02-2015|**П.Д.**

Че си „серсем“ личи отвсякъде, господин „неканен гост/енин/.“ Но недей се кахъри, един от милионите си. По-важно е друго: навремето имаше кукурузени седенки, където биваха одумвани отсъстващите; сега има набързо сковани от ненужи грапави дъски пейки пред, кажиречи, всяка селска къща без деца. Очевидно този „форум“ е пейка, на

която присядат малограмотни всезнайковци, за да обябяват на висок диалект своите политически послания. Тази пейка не е много дълга / има място само за десетина седалника, миришещи на непрано полиестерно дъно. Нищо извън кръчмарската политика не предизвиква нечленоразделната им реч повече от нея, и не знам откъде Златко Енев черпи твърдоглавие да им приглася. Разбира се, че карикатурите на тия свободомислещо пресмятащи хонорарите и тиражите си „журналисти“, са паразити върху гърба на демокрацията. Какво значи демокрация ли? ЛИЧНА ОТГОВОРНОСТ, нищо повече. Сега мнозина флиртуват с израза „думите могат да бъдат куршуми“. Брадвите на безотговорните сатЪристи какво са? Дружески шаржове ли? Защо не се рисуват чатала на Франсоа-оландовата любовница, тогава?! Мислете и вВнимавайте! От олово ще умират още много не-каракатуристи, защото всеки стреля с каквито може и има подръка.

Велики Боже. прости. Но по-малко велики от Теб ли са Аллах, Буда, Перун, както и всички, поради липса на място, неспоменати. Кой си спомна Политковская? О, да, нея я убиха християни. И заради друго.

- 16-02-2015|**Нечакан гостенин**

Относно „чатала на франсоа-оландовата любовница“ – назад си! Едва ли има по-чести герои на карикатури от френските държавници и „чаталите“ на любовите им! Ще отворя друга тема – за съжаление, така, както „Лице“ е тъпа литература, така и карикатурите на „Шарли Ебдо“ са тъпи като изкуство – груба рисунка, елементарна деформация на образа, т.е. – може би талантът на рисувачи е малко. Но мисълта е достатъчна. Ироният към трагедията на нашето време е достатъчна – война на религии, война на култури! Само че едната култура рисува карикатури, а другата пали пленниците си в клетки! Все едно е, нали отговорни демократе? Вероятно ще се съгласиш, че личната отговорност на всеки автор е да напише името си под творбата си – както го правят в „Шарли Ебдо“, както го правеше Политковская, която всеки помни и няма значение дали е разстреляна от християни или не – бъди сигурен, че са духовни братовчеди с касапите от „Шарли“, независимо каква религия си мислят, че изповядат. Впрочем, убеден ли си, че в реалната „руска демокрация“ осъдените за убийството ѝ са реалните извършители?

- 16-02-2015|**Златко**

Следя разговора ви внимателно. Ако е възможно, не се нахвърляйте върху мен, ще се опитвам само да нанасям тук-там по някоя (според мен необходима) корекция.

Значи, първо: Политковская беше разстреляна от чеченци, което едва ли означава „християни“. Но това възражение е чисто формално, тъй като в нейния случай поръчителите на убийството очевидно идеха откъм руските управляващи среди, които номинално действително могат да бъдат подведени под графата „християни“ (сякаш всичко това има някакво значение?)...

Второ, цитирам:

> *Ироницата към трагедията на нашето време е достатъчна – война на религии, война на култури!*

Обожавам моментите, в които нашенци започнат да говорят за война (винаги в такива случаи си спомням историята за това как брат ми, някъде на три или четири години, се намъкнал в обувките на баща ни и грабнал тъп кухненски нож със заканата, че иска да отреже опашката на Рози, кученцето, което те имали по онова време (аз още не съм бил роден). И въпреки искрената си насмешка всеки път се чувствам малко загрижен от това колко лесно хората тук произнасят думички от рода на „война“. Не конфликт, не сблъсък, за нещо по-меко като просто (яростно) разномислие и дума да не става. Именно „война“, ихуу, ихааа...

Надявам се това да са някакви млади и глупави момчета, претъпкани с адреналин и лишени от женска компания. Защото иначе, м-да. Иначе нещата са тъпи, лишени от изгледи за промяна, все такива, каквито са си били открай време. С все Интернет, изобилие от информация на всевъзможни езици и прочие...

- 16-02-2015|**Д.П.**

Да, бе, да! До следващата беда, да. Май читателят на ЛП В. Цанков ще се окаже прав /за себе си/, което ще удовлетвори всички ни. ВОЙНАТА остава и след Клаузевиц като продължение на всяко Старо начало. /Ние погрещно го наричаме Ново. Сякаш „ново“ и „начало“ не са едно и също нИщо. Чудя се, защо не изтриете всичките тия глупости, които пишем, г-н Енев. В ЛП има и място и за други /виждаота ли сянката на Абсолюта?/ непримирими слова.

А пък аз съм Д/ругаря.П/утин/.

- 16-02-2015|**Златко**

Може и да греша, но самият аз не правя особено голяма разлика между прекалено лесното и бързо (не)съгласие. Както съм повтарял десетки пъти, единствените коментари, които ме интересуват, са онези, които говорят за някаква мисловна дейност (евентуално напрегната). А инак архивирам всичко, не е моя работа да решавам какво ще счетат за важно евентуалните някогашни читатели. Нито пък дали ще ги има или не...

- 16-02-2015|**Анастасия Пашова**

Жени и аз мисля като теб. Обичам те в целия ти протест.
Анастасия Пашова

- 17-02-2015|**Жан Соломонов**

Жан Соломонов, Франция

Госпожо Иванова, допускам, че познавате дискусиите около съществуването на Бог /както и да се нарича той/ и твърдението, че Бог е плод на човешката фантазия.Затова оставям оксиморонът „Подигравка с Бог“ на страна. Но в анализите Ви за сегашната политическа обстановка във Франция, както и за политическото ѝ бъдеще, опреличават статията ви на „анализите“ на капитализма във в.“Работническо дело“, а това вече е малко много в днешно време.Сполука

- 17-02-2015|**Благо**

Като чета голяма част от коментарите, за пореден път придобих усещането, че аз самият съм чел друг текст, толкова неадекватни критики срещам.

Какво всъщност предизвиква гнева ви, уважаеми съ-форумци? Може би прекалено смисленото предупреждение, че разделителната линия „Аз съм/не съм Шарли“ с лекота може да противопостави два ЕДНАКВО ОПАСНИ типа мракобесие, които на всичкото отгоре взаимно се легитимират и подсилват? Всеки фанатизъм в крайна сметка е ограничен и повърхностен, а тъкмо за това ми говори „масовостта“ на двете крайни позиции, тяхната „тоталност“/да използвам израза на авторката/ не приема трета гледна точка – Аз не съм Шарли, но и не смятам, че жерт-

вите/ВСИЧКИ ЖЕРТВИ/ „си получиха заслуженото“. Защо ни е толкова трудно да видим, че границата между „тотално“ и „тоталитарно“ е много крехка и никой от убитите не заслужава да става повод за нейното прекрачване?

- 17-02-2015|**007**

Много хубава според мен статия на Иво Беров по същия този въпрос – за „азнесъмшарлитата“

www.ivremena.com/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%8...
B0%D1%80%D0%BB%D0%B8

чието мнение напълно споделям.

А по повод „разкрачената“ позиция на някои (и тако, и овако) се сещам за сентецията: „Зная делата ти, че не си студен, нито горещ. О, да беше ти студен или горещ. А така, понеже си хладък – нито горещ, нито студен, ще те изплюя от устата Си.“

- 17-02-2015|**Благо**

Имах неблагоразумието да се включа в дискусията, така че ще изясня позицията си.

„Аз не съм Шарли“, защото изповядвам разбирането, че критиката/подигравката към/с всичко и всички е също фанатизъм – рафиниран, може би, но със сигурност – псевдоинтелектуален и крайно арогантен. Също така смятам, че всеки фанатизъм, бил той религиозен или не, е винаги екстатичен, насочен „навън“, към другите – съди, заклеймява, отхвърля... Извинете за израза, но това е „патологичен естетизъм“, патология на не-харесването и не-приемането, така че няма как да „съм Шарли“ – новосакрализираният флагман на свободата. Горките жертви!

От друга страна ми е напълно невъзможно да оправдая каквото и да е насилие като отговор, а какво остава да приема нечие убийство. Дълго време се опитвах да се абстрахирам от емоциите и да намеря някакво обяснение, ако не оправдание, но не можах. Колкото и усилия да полагам, не виждам как разумно да обоснова или да вменя на другите религиозното си чувство или обекта на моята вяра като универсална ценност, нито пък – как така, ако съм искрено и дълбоко вярващ, някакви си карикатури ще ме накарат да се почувствам глупаво или ще ме обидят(убеден съм, че, въпреки забраната в исляма, ако художниците бяха изобразили един достопочтен Мохамед, проповядващ пред после-

дователите си, нямаше да има убити). Ето как едни унижени неверници се превръщат в мъченици на вярата.

- 20-02-2015|**Maestor Div**

Макар и да е с елементи на претенциозност, текстът ми звучи искрено. Поздравявам автора за смелостта. Беше голяма кампания и написах Je suis Charlie Brown (песен на Серж Генсбур). Но ще повярвам в човечността на Charlie-тата, когато кажат Je suis Donetsk. Докато не го кажат, ще са в Checkpoint Charly. Защото в Париж стреляха с калашников, а в Донецк стрелят с катюши. По деца.

- 20-02-2015|**Гост**

Maestor Div, по-добре напишете писмо на Путин да спре стрелбата.

Копенхаген, слово и насилие
Автор(и): Флеминг Роуз, Боб Манкоф

Преди няколко седмици редакторът за карикатури на списание *Нюйоркър*, Боб Манкоф, проведе следното интервю сФлеминг Роуз, редактор за външна политика на *Jyllands-Posten*, датския ежедневник, известен най-вече с това, че публикува дванадесет карикатури на пророка Мохамед през 2005 г. Роуз, който по онова време беше редактор на културната рубрика, е взел почти самостоятелно решението карикатурите да се публикуват, което доведе до яростни атаки и мощни протести из целия мюсюлмански свят, както и до множество терористични заговори срещу *Jyllands-Posten*, самия Роуз и други членове на редколегията.

Книгата на Роуз, „Тиранията на мълчанието“, беше публикувана миналата година в САЩ. Роуз и Манкоф разговарят за книгата и личните разбирания на Роуз за свободата на словото, след което продължават разговора по имейл. Интервюто тук е съкратена версия на разговорите им.

Боб Манкоф: Преди повече от девет години вие поръчахте карикатурите на пророка Мохамед, а няколко месеца след това се разрази световна буря. Какво научихте от този опит и бихте ли го направили отново?

Флеминг Роуз: Научих, че живеем в глобализиран свят, в който всяко нещо, публикувано някъде, незабавно е публикувано навсякъде. Това означава, че при пътуването на информацията контекстът се губи. Което пък създава огромни пространства за манипулация и погрешно разбиране. В същото време повечето общества стават по-разнообразни от гледна точка на култура, етничност и религия, а следствието от това е, че хората с различни вярвания и чувствителности трябва да живеят едни до други. Така че въпросът всъщност става следния: как да упражняваме свободата на словото в този нов свят?

Една възможност е да кажем „ако ти не засягаш моята чувствителност, аз няма да засягам твоята“. Този подход звучи тактично и той е по-

пулярен в много среди, но ако бъде приложен последователно и по демократичен начин, той би довел до тирания на мълчанието. В един мултикултурен и дигитален свят е много трудно да се каже нещо, която няма да бъде възприето като обидно от някого или в собственото ви общество, или в някоя далечна страна.

Друга възможност е да попитаме кои са минималните ограничения срещу свободата на словото в една либерална демокрация, за да можем да живеем заедно в мир? Много малко, надявам се. Като минимум би трябвало да се отървем от всевъзможните закони за „обида", които съществуват във всички страни освен САЩ. Това означава, че хората ще трябва да приемат, че цената, която плащаме, за да живеем в демокрация и да се наслаждаваме на нейните предимства е, че не можем да настояваме на някакво специално право да не бъдем обиждани.

Коя е разликата между подходите към свободата на словото в Европа и САЩ? Мислите ли, че те ще се доближат едни до други в бъдеще?

В Европа ние имаме повече законови ограничения върху словото, но по-малко социален натиск, докато в САЩ има много малко законови ограничения, но далеч по-голям социален натиск и политическа коректност.

Като европеец аз завиждам за Първата поправка [към конституцията на САЩ] която отдава специален статус на свободата на словото. В конституционната система на САЩ правото на свободно изразяване не може да бъде балансирано срещу други права, макар и това да не означава, че словото не е регулирано по никакъв начин. То е. В Европа свободата на словото не притежава специален статус. Тя трябва да бъде балансирана срещу други права: правото на достойнство, да не бъдете обиждани вербално и така нататък. В САЩ регулацията на словото е съдържателно-неутрална, докато в Европа ние криминализираме определени мнения, защото ги възприемаме като подбуждащи към омраза.

Ужасът на Холокоста служи като основателски разказ, който узаконява европейската интеграция и той е ключовата мотивация, която стои в основата на законите против омразното слово на този континент. Европейският съюз призовава всички свои страни-членки да прокарат закони, криминализиращи отричането на Холокоста. Този европейски наратив се основава на широко възприетото разбиране за нещата, които са довели до Холокоста. По принцип той казва, че антисемитското слово

на омразата е било решаващият пусков механизъм, че злите думи водят до зли дела, че ако само Ваймарската република би поставила на мястото му вербалното преследване на евреите от страна на националсоциалистите в годините преди идването на Хитлер на власт, то Холокостът никога не би се случил. Бях конфронтиран с този аргумент по време на кризата около датските карикатури, през 2006. Хората осъждаха карикатурите като ислямофобски и предупреждаваха, че демонизацията на мюсюлманите може да доведе до масови насилия. „Знаем какво се случи през двадесетте и тридесетте“, аргументираха критичните гласове, имайки пред вид привидно неизбежната връзка между словото и насилието.

Докато подготвях книгата си, започнах да изследвам какво всъщност се е случило във Ваймарската република. И открих, че, противно на онова, което мислят повечето хора, във ваймарска Германия всъщност е имало закони против омразното слово и те са били прилагани доста често. Твърдението, че нацистката пропаганда е играела значителна роля при мобилизирането на анти-еврейските настроения е, разбира се, неоспоримо. Но да се твърди, че Холокостът би могъл да бъде предотвратен ако само антисемитското слово и нацистката пропаганда биха били забранени е нещо, което няма почти никакви основания в реалността. Водещи нацисти като Йозеф Гьобелс, Теодор Фрич и Юлиус Щрайхер, всички те са били съдени за антисемитски речи. Щрайхер е излежал две затворнически присъди. Но вместо да сдържат нацистите и да се противопоставят на антисемитизма, множеството съдебни случаи са послужили като ефективна рекламна машинария, предоставяща на Щрайхер онзи вид внимание, който той никога не би постигнал в един климат на свободен и открит дебат. В годините от 1923 до 1933, *Der Stürmer*[вестникът на Щрайхер] е бил или конфискуван, или издателите му давани на съд в не по-малко от тридесет и шест случая. Но колкото повече обвинения са били отправяни към Щрайхер, толкова по-голямо е ставало възхищението на поддръжниците му. Съдилищата са станали важна платформа за кампанията на Щрайхер против евреите. По думите на един днешен активист за човешки права, пред-хитлерова Германия е имала закони, много наподобяващи днешните закони против омразното слово и те са били прокарвани с немалка енергичност. Но както историята демонстрира болезнено, този вид законодателство

се оказва неефективно в случаите, в които са налице реални аргументи против него.

Все още очаквам да получа някакви свидетелства в подкрепа на твърдението, че законите против омразното слово са ефективен инструмент против насилието. Погледната откъм Европа, историята на свободното слово в САЩ опровергава онези, които настояват, че има причинно-следствена връзка между легализацията на омразното слово, от една страна, и расисткото насилие и убийства, от друга. През целия двадесети век в САЩ се наблюдава постепенно намаляване на ограниченията срещу свободата на словото; въпреки това в наши дни расизмът и расовата дискриминация са по-малък проблем, отколкото това е било преди сто години.

Самият аз едновременно и се боя, и се надявам, че европейският и американски подходи към свободата на словото ще се доближат едни до други. Боя се, че САЩ ще се придвижат повече по посока към Европа, в смисъл като прокарване на закони против омразното слово, които де факто съществуват в университетските градчета из цялата страна. От друга страна, надявам се, че американският подход и опит ще вдъхновят Европа да се освободи от законите против омразното слово, макар че в момента нещата се движат точно в обратната посока.

Какво мислите за това, че, веднага след като четири милиона души излязоха по улиците на Париж и други френски градове в подкрепа на свободата на словото, френските власти арестуваха комика Дьодонѐ, след като той публикува един обиден коментар на собствената си Фейсбук-страница?

Този пример стига до самата сърцевина на проблема със законите против омразното слово във Франция и други европейски страни. Една мюсюлманска организация във Франция отправи съдебни обвинения против *Шарли Ебдо* за подстрекателство към религиозна омраза, но по всяка вероятност списанието ще бъде оправдано, както и в по-ранни подобни случаи. В същото време френският комик и антисемит Дьодонѐ очаква присъда по обвинение за подбуждане на етническа или расова омраза и е съден за „възвеличаване на тероризма“, след като е публикувал във Фейсбук фразата *„Je me sens Charlie Coulibaly“* („Чувствам се като Чарли Кулибали“), очевиден намек за Амеди Кулибали, терористът, който уби четирима души в парижкия кошер-супермаркет. В продължение

на последните десет и нещо години Дьодонѐ е бил осъждан осем пъти за антисемитски речи.

Има исторически причини за това, че не е криминално деяние да се надсмива човек над някое религиозно учение, но пък е престъпление да се отрича Холокоста или да се казва нещо с расистко съдържание. Аз също смятам, че има разлика между двете неща, но тя е морална. Да, Дьодонѐ е пресякъл една определена граница и това е нещо, което заслужава осъждане в общественото пространство, но не мисля, че е извършил престъпление. В момента той е на съд поради осъдителните си мнения, а не защото е подбуждал към насилие.

Мисля, че Европа трябва да направи всичко възможно, за да се бори срещу отричането на Холокоста, но не вярвам, че най-добрият начин за постигането на това е чрез забрани и съдебни присъди. Няма почти никакви свидетелства за това, че забраняването на определени мнения ще доведе до изчезването им. Просто попитайте хора, които са живели зад Желязната завеса, където аз също прекарах доста време като студент и репортер. Потисническите режими смятат, че ако криминализират определени думи и мнения, то реалността, която ги поражда, ще престане да съществува. Историята показва нещо съвсем друго.

Законите против отрицанието на Холокоста са особено проблематични в една ситуация, при която доста много имигранти, идещи от мюсюлманския свят, настояват, че Холокостът не се е случвал. Трябва да се изправим срещу тези предразсъдъци и лъжи в един открит и свободен дебат. Ако не го направим, повечето хора ще поддържат тези възмутителни възгледи вътре в самите себе си и ще бъдат още по-малко склонни да ги подложат на съмнение.

Някои хора са казвали, че публикуването на карикатури, насочени против пророка Мохамед или исляма, е нещо расистко и включващо подигравки над едно малцинство – или, казано по-широко, че сатирата не трябва да „рита“ униженките, а да „удря“ привилегированите. Какво е мнението ви за това?

Да се етикетират тези образи като расистки е нещо подвеждащо и опасно. Ако определите расата и религията като подобни едно на друго неща, то рискувате да започнете да поддържате онези мрачни сили, които твърдят, че вероотстъпничеството е нещо недопустимо, а смяната на вярата е престъпление, заслужаващо смъртно наказание. Мнозина мюсюлмани вярват, че са родени във вярата си и че би било сериозно

престъпление да напуснат исляма. Те гледат на религията си като на раса. Не трябва да приемаме тази логика.

Винаги, още от момента, в който публикувахме дванадесетте карикатури, портретиращи пророка Мохамед, съм подчертавал важното различие между осмиването на някое религиозно учение, от една страна, и осмиването или нападането на групи от хора като евреите, в карикатури, популярни из арабския свят или в нацисткото списание *Der Stürmer*. Да се твърди, че само малцинствата могат да разправят вицове за самите себе си или да критикуват други малцинства, е нещо както силно дискриминационно, така и глупаво. По същата логика само нацисти могат да критикуват нацисти, тъй като в днешна Европа те са преследвано и маргинализирано малцинство. В наши дни мнозинството хора по света се противопоставят на женското обрязване, насилствените бракове и ритуалното насилие против жени. Трябва ли да не можем да критикуваме култури, които все още се придържат към тези практики, защото са малцинства?

По въпроса за малцинството/мнозинството, едно от най-похвалните постижения на либералната демокрация е, че тя предоставя на малцинствата равни права и защита против дискриминация. Това е от решаващо значение. Но понякога забравяме, че най-важното малцинство в една демокрация е индивидът, а не групата. Това е от специално значение в един глобализиран и лишен от граници свят.

Аргументът за „ритането“ предпоставя, че мюсюлманите, считащи, че карикатурите, в които се осмива техния пророк, са равносилни на атака срещу вярата им, са някаква хомогенна група. Но това не е така. Освен това той предпоставя, че структурите на властта и общността са стабилни величини. Но те не са. Аз и моят вестник принадлежахме към мощно мнозинство в Дания по времето, когато публикувахме карикатурите на Мохамед, но, когато през февруари 2006 хората от някои мюсюлмански страни започнаха да нападат датски сгради, бойкотираха датски продукти и призоваваха към други санкции, ние се превърнахме в защищаващо се малцинство. В днешния свят индивидите имат различни идентичности и принадлежат към различни групи и общности. Един мюсюлманин може да бъде част от малцинство на нивото на собствената си национална общност, но пък част от мощно мнозинство в местната си общност в някое от предградията на Копенхаген. Тези вечно променящи се властови отношения и общностни структури пра-

вят много трудно да се прилагат аргументите за мнозинство/малцинство по някакъв последователен и смислен начин.

Заглавието на книгата ви намеква за автоцензура – нещо, на което вие гледате с неодобрение. Но не се ли автоцензурираме всички ние, и то по напълно смислени причини, идещи от неща като такт, любезност и вкус?

Да, правим го и не можем да живеем без да цензурираме самите себе си, но има една необходима разлика между неща като такт, любезност и вкус, от една страна, и автоцензура, от друга. Първите три са неща, които човек си налага доброволно, за да се държи в съгласие с определен етикет. Автоцензурата обаче е нещо друго. Тя предпоставя, че има нещо, което бихте искали да кажете, но се въздържате, защото се страхувате от онова, което би могло да се случи, ако го направите. Това е онзи вид сплашване, който служи като управляващ механизъм в едно общество, живеещо в страх. След убийствата в Париж британският историк Тимъти Гартън Аш го нарече „ветото на убийците“.

От четенето на вашата книга знам всички случаи, в които словото не трябва да бъде ограничавано. След като съм казал това, кои все пак са случаите, в които е нужно то да бъде ограничавано?

[Когато става дума за] подбуждане към насилие, представляващо ясна и непосредствена заплаха. Но това понятие също си има своята история, подсказваща, че и то може да бъде манипулирано, за да се наказва слово, което всъщност не подбужда към насилие или криминални действия. Тестът за ясна и непосредствена заплаха е въведен от американския съдия от Върховния съд Оливър Уендл Холмс през 1919. Холмс го използва когато Върховният съд подкрепя присъдата срещу Чарлз Шенк – социалист, който е раздавал по улиците брошури, определящи правителствените призовки за армията, по време на Първата световна война, като робство, срещу което трябва да се води борба със законови средства. Холмс сравнява разпространяването на брошурите с фалшив вик „пожар“ в театър, пълен с хора, тоест причиняване на паника, макар че в случая става дума за разпространяване на брошура, в която читателят е призован да мисли самостоятелно и да реши какво да прави. Викът „пожар“ не е призив към обмислено действие, а към необмислено такова. Холмс прилага теста за ясна и непосредствена заплаха по манипулативен начин, за да избегне защищаването на един вид слово, което е нена-

виждал. По-късно самият той прекратява този вид приложение на теста. В наши дни този тест предпоставя, че подбуждащото слово, отвъд всяко съмнение, ще бъде последвано от незабавно и незаконно действие.

Представата за подбуждането към насилие е по-различна в Европа. През юли 2007 четирима мюсюлмани бяха осъдени на дълги затворнически срокове за насъскване към насилие във връзка с протести против карикатурите на Мохамед, проведени пред датското посолство в Лондон, през февруари 2006. Един от четиримата беше си сложил колан, подобен на онези, които се носят от терористите-самоубийци, а останалите носеха плакати, настояващи за убийството на хората, обидили исляма. Малко вероятно е тези млади хора да биха били осъдени в САЩ, тъй като никое от заплашваните лица не се е намирало в непосредствена близост в онзи момент. Нямаше ясна и непосредствена заплаха, онзи призив към насилие да бъде последван от реално насилствено нападение срещу хората, посочвани по плакатите. Това може и да звучи малко прекалено меко, но самият аз съм напълно съгласен, тъй като бях един от заплашваните хора.

Източник

Флеминг Роуз е датски журналист, автор и редактор на културния отдел на датския вестник „Jyllands-Posten“. Той е човекът, взел решението за публикуването на т. нар. „датски карикатури“, изобразяващи пророка Мохамед през септември 2005. Оттогава насам той е известен международен защитник на свободата на словото.

Коментари (6)

- 16-02-2015|**Златко Ангелов**

СВОБОДАТА НА СЛОВОТО КАТО СИМПТОМ или МЕТАФОРА НА МНОГО ПО-ДЪЛБОКИ ПРОЦЕСИ – НА НИВО SOCIAL ACTORS (СОЦИАЛНИ ДЕЙСТВАЩИ ЛИЦА).

Хората, които се преместват да живеят в западните страни, имат причини да го направят, така както аз имах причина да заведа семейството си в Америка. Спомнете си, че още през късните 50- и особено 60-те години се появи понятието гастарбайтери – турски граждани имаха причини да дойдат в Германия, където беше отворен пазарът за тяхната работна ръка. Югославяните също имаха възможност да станат гастарбайтери. Но това беше преди 1967. В нея година Израел реши да нападне съседите си. И с това отвори една „кутия с червеи“, от която изпълзяват все повече конфликти и омрази. Появиха се още повече причини хората – още по-масово през 70-те, 80-те и т.н. десетилетия да искат да се махнат от държавите, където бедността и локалните войни правеха живота непоносим. И всички те – както образованите, така и необразованите – смятаха, че ПОНОСИМ е животът в Западна Европа, Северна Америка, Австралия и Нова Зеландия и донякъде Южна Африка по време на апартейда. Към тях се присъединиха и хората от Африка, които чрез глобалните комуникации започнаха да разбират, че НЕПОНОСИМИЯТ живот в мизерия и болести може да бъде заменен с ПОНОСИМ единствено в Европа. Китайци и японци също – по техни си причини – емигрират към Америка и (по-малко) към Европа.

Нито едни от тези групи хора или индивиди не заявиха желание да отидат в Съветския съюз или Русия.

Има и една друга ос на миграция: от Югоизточна Азия към богатите държави на Арабския полуостров. Съществена разлика между тази и европоцентричната ос е, че, поради ценностните системи на богатите арабски държави, имигрантите в тях не получават никога статут, равен на местното население, нито свободата, от които се ползват след определен период от време имигрантите в Европа и Америка.

Нито един от мигрантите по тази южна ос не е заявил желание да отиде в Саудитска Арабия или Израел.

Когато са вземали решението за емиграция, хората са игнорирали религиозните различия за сметка на икономическите. Хората са търсе-

ли преди всичко ПОНОСИМ живот в икономическо отношение. И това е напълно разбираемо в човешки план.

Но очевидният извод от тези неоспорими факти е, че а) водещата ценност за всеки човек е задоволяването на първичните му потребности – пълен стомах, топла дреха и покрив над главата, както и мир, сигурност за живота му; и б) тези първични потребности в крещяща, прекомерна степен са задоволени единствено в страните, чийто капитализъм работи по англосаксонския модел.

Спирам дотук и съзнателно избягвам всякакви „подробности" на човешкото съществуване като образование, демократични свободи, вкл. свобода на словото, политика и т.н., за да бъде картината съвсем опростена. Нарастващата конфликтност, породена от тези миграционни процеси, обаче поставя един въпрос, на който – независимо от постоянните опити – отговор не е даден. И е много трудно да се даде.

Въпросът е: **защо след като са се преместили, за да имат по-добър материален живот, игнорирайки (лекомислено) факта, че се установяват в страни с различно от тяхното вероизповедание, имигрантите в Европа (но много по-малко в Северна Америка) започнаха и с все по-нарастваща сила да изпозват религията ЗА РАЗГРАНИЧАВАНЕ вместо за интегриране?** Това е неразбираемо в човешки план – защо да не оставиш другия да се моли на своя Бог, а като седнете на масата заедно да си говорите за времето, алкохола, децата, градините, професията, любовта...

И ако изолираните ексцеси на антисемитизъм могат да намерят обяснение в историческата вражда между исляма и юдаизма и в агресивните политики на консервативните израелски правителства, няма обяснение за корените на неспособността на мнозинствените християнски и малцинствените мюсюлмански групи в Европа да заживеят съвместно без да си пречат, без да се мразят и без да създават изкуствено напрежение помежду си.

ВИНОВНИ за тази неспособност са всички. Но ЗАЩО?

Друг релевантен въпрос, произтичащ от това ЗАЩО е дали пък И СВОБОДИТЕ, с които западният свят се е славел и продължава да се слави, не са били една допълнитена – инстинктивна – причина той да бъде притегателен магнит за имигрантите? И не е ли очевидно, че ислямските малцинства всъщност се възползват от свободата на словото и вероизповеданията – такава, каквато в техните страни не съществува – за да

прегръщат днес РАЗГРАНИЧЕНИЕТО си от християнското мнозинство като начин на живот в страните-гостоприемници, които пък за децата им са вече родни страни?

- 16-02-2015|**Златко**

Реалността вероятно е, че нито „те“ са единствените, които го правят (преселват, зле адаптират, изпадат в различни видове колапси, индивидуални и групови), нито пък „ние“ (които и да сме това последните) сме чак толкова по-различни от тях. Аз поне винаги съм се противопоставял на този вид себезащитни разграничения, в които не виждам особено много смисъл, особено ако човек се опитва да изпраща разни ми там послания. Религията, между другото, се е използвала ОТКРАЙ ВРЕМЕ като средство за (себе)разграничение и ако се зачете човек малко в разни описания примерно на американския християнски фундаментализъм. косите настръхват не по-малко.

Някаква част от „истината“ се крие и в това, че вероятно темпото на промени, достъпността на всевъзможни информации и изискванията към собствената ни адаптабилност започват малко по малко да достигат нива, с които не можем да се справим без сериозни модификации в базисните ни познавателни машинарии (има един американец на име Рей Кързуайл, който редовно блъска точно по това барабанче). Но да не отвличаме разговора в девета глуха.

Човешката неспособност за приспособяване е далеч не само мюсюлмански специалитет, това поне е нещо, по което едва ли ще тръгнем да спорим. За самия мен е изключително важно някакъв брой четящи и мислещи българи да прочетат именно тези тук преводи, тъй като дискусията, която се разрази из българския Нет в същата връзка, ме остави дълбоко неудовлетворен и силно подразни (нормално за мен състояние, предполагам). Абстрактни, безсилни приказки по космическо-ирелевантни теми (какво всъщност представлява Европа) там, където има нужда от базисни, възможно най-прости и разбираеми обяснения на това ЗАЩО е нужно да защищаваме свободата на словото като нарицателните лъвове (хайде, да го кажем „котета“, та да подхожда повече на националния ни мащаб). Изредиха се не знам колко много хора да обясняват защо трябва да имаме „уважение“ и не знам какво още, докато в същото това време едно изключително умно и наблюдателно дете

на осемнадесет години ми казва, че родителите му не му дават да пише каквото мисли по този въпрос във Фейсбук, защото „ги е страх“.

Ей за това става дума в днешна България, да си дойдем на приказката. Датчанинът тук го казва добре и точно:

> *Автоцензурата обаче е нещо друго. Тя предполага, че има нещо, което бихте искали да кажете, но се въздържате, защото се страхувате от онова, което би могло да се случи, ако го направите. Това е онзи вид сплашване, който служи като управляващ механизъм в едно общество, живеещо в страх.*

И срещу това, ако ми простите известното увлечение, е насочена енергията на повечето неща, свързани с „Шарли“, които предлагам от известно време насам. Нека не си правим илюзии – когато говорим за свободата на словото, пък и за свободата изобщо, и особено когато го правим на български език, ние не говорим за нещо друго, а именно за страха.

Тъй. Хайде сега да приготвяме полека-лека вечерята, че и утре е ден...

- 16-02-2015|**Златко**

И още нещо, за хората, които търсят някакви обяснения: изгледайте ето този тук филм. В него май е описано (обяснено?) всичко, което човек може да разбере ОТВЪН...

La Haine (Омразата)

- 17-02-2015|**Гост**

Как става радикализирането са описали много добре в книгите си британските мюсюлмани Ед Хусаин (Ed Husain) и Маджид Науаз (Maajid Nawaz). И двамата са бивши членове на ислямистки групи, които напускат и впоследствие основават тинк танка Quilliam Foundation, занимаващ с анализи и превенция на радикализацията. Книгите им са достъпни в Amazon.com Впрочем и двамата се второ поколение имигранти. Има доста клипове в youTube с техни интервюта. В Newsnight на BBC и в интервю за Newseye по пакистанската телевизия Dawn News Маджид Науаз разказва, че част от стратегията на организацията, към която е принадлежал (Hizb ut-Tahrir) е да изнася идеологията си в Пакистан и Дания, и да рекрутира нови членове в тези страни. В Пакистан – по-конкретно млади хора, принадлежащи към елита. За съжаление не

успявам да изпратя коментара с включени линкове към тези интервюта, но могат да се намерят в youTube.

- 22-02-2015|**Чингиз Кан**

Изчаках този Ден, за да измоля прошка от всички, които мислят, че не се нуждая от нея, и

да дам своята на всички, които не са ми я поискали.

Преди всичко, прощавам на гордостта, тщеславието, високомерието, героизма и властта им над съвестта ми; на историята, мита, идолите, мъдреците, ласкателите, съпругите и ласките им; на разума, сърцето, десницата, меча, коня, кумиса, съмненията и страховете ми; на приятелството, предателството, коварството, любовта и жестокостта и; и на смъртта, която ме направи излишен спомен.

Прощавам на смелостта, хитростта, плахостта, справедливостта, алчността, немилостта, равнодушието, лукавството, търпението, предателството, равнодушието, лъстта, примирението, мълчанието, бунта и покорството; на думите, папируса, скрижалите, римите, славата, белия спирт байжиу, мастилото, перото и суетата му; Прощавам късото дишане на прошката.

Да, сещам се и за още много неща, но не мога да изброя всичко. Вчера на гости ми бяха Сократ, Кейнс и Ленин. Пиехме въображаем коктейл от различни амброзии, укротени от кладен-чева вода, когато Сократ внезапно попита какво значи прошка /и мъдрият си е малко прост, нали/. Ленин отговори любезно „ета проста страх“, а Кейнс допълни, „йес, ако е в руска валута. Без-тегловни думи, какво друго?

Добре, всеки може да я нарича както си иска, за мен про-шката е безпомощност на невинността; или казано метафорично – бебешки плач: безпомощен при всички случаи, невинен до време. За жалост.

ваш, Чингиз Кан

Злощастният Франкенщайн, тоест Алеко Константинов, наречен Щастливеца
Автор(и): Митко Новков

Бай Ганьо, угнетяващият ни герой на Алеко Константинов – и според *google*, и според моите *facebook* приятели, е най-известният български литературен персонаж. В търсачката при кликване на красното му име излизат светкавично (само за 0,31 секунди) цели 762 000 резултата. А при съвсем непрофесионалната анкета в социалната мрежа *facebook* на въпроса: „Кой е най-популярният български литературен герой“, от 90 отговора (това е броят на отговорите, не на отзовалите се: доста от „анкетираните“ са поствали повече от един път, други пък дават повече от един отговор) 37 са „белите камъчета“ за Бай Ганьо, 13 за Андрешко, 5 за Мунчо (лудият от „Под игото“). Хитър Петър има 4 гласа, а Дядо Йоцо и Крали Марко са с по 2. С по един са удостоени всякакви персонажи, включително исторически, анимационни, фолклорни, дори вицови: Индже, Васил Левски (според мен обаче, мястото на Дякона не е в тази класация, той може да бъде единствено там, при „великите българи“), Гичо от „Възвишение“ на Милен Русков, Странджата, Капитан Петко войвода, Моканина, Серафим (от разказа „Другоселецът“ на Йордан Йовков), Бойчо Огнянов, Драги ми Смехурко, Овчарчето Калитко (имаше на времето такъв партизански роман, издаден през 1946-а, негов автор е Иван Хаджимарчев, изцяло забравен днес писач – напълно справедливо, ако питате мен), Кита (метафората на великия български поет Константин Павлов за времето на социализма от стихотворението му „Интервю в утробата на Кита“), Тримата глупаци (разбира се, от приказката, но и от гениалната мултипликационна лента на Доньо Донев), Сънчо. Удостоени с явеност са чак Иванчо и Марийка (които обаче, също както глупаците и Сънчо, излизат извън периметъра на въпроса), докато – странно за мен – са пропуснати такива емблематични за българското самосъзнание фигури като Марко Тотев, Гюро Михайлов и Поп Богомил, които в *google* са доста популярни, получават съответно 45 600, 38 700 и 98 500 гласа.

Впрочем, отново с *google* сторих още нещо: последвах доказателствата на двамата професори Инна Пелева и Светлозар Игов, според които не трябва да се пише Бай Ганьо, а Бай Ганю (самият Щастливец е настоявал за това, изисквал го е и го е искал, книгата му носи точно Ганювото название), и нащраках името „ганюво“ по изконния авторов начин. Получих допълнителни още 607 000 резултата само за 0,24 секунди. Така, като съберем Ганьо + Ганю, получаваме сумата 1 369 000 виртуални страници, в които името на Алековия герой се среща в едната или другата форма. (Аз, от своя страна, ще употребявам името Ганюво по образеца, препоръчан от двамата професори, аргументите им са железни. Светлозар Игов чак открива два изцяло противоположни модела на отношение към Алековия аркадаш съобразно начина на изписване: „ГанюююУуууууу!“ внушава порицание, „ГаньоооОоооооо!“ е израз на възхищение“, отбелязва той). Интернет-резултатът е забележителен, защото надвишава по брой дори страниците, където се споменава Васил Левски – 1 090 000. В нета Апостола е най-популярният българин, единственият е, който надвишава милион. Цар Симеон, вярно, има повече – 2 840 000, но трябва да отчетем, че царете с това име са двама (макар вторият да е яланджия). Лъжльото по едно време дори се беше включил активно в съвременната българска политика, а подобни обстоятелства натежават в търсачката: българите продължаваме да бъдем все още предимно партизански възбудими, докато културно – артък сиктир, будаллар... Както и да е, оставям тук монархичната фалшификация на съвестта на ченгетата, дето ни я натресоха, по-важното в случая е, че в мрежата казанлъшкият мускалоносец е българският литературен персонаж с най-голяма известност – най-често е споменаван, най-методично е даван за пример (бил той положителен или отрицателен). Глобалното село май отъждествява характера и спецификата на българина именно с Бай Ганю, в ганювското открива „българското непреходно“. Даниела Горчева, наша журналистка, която живее в Нидерландия, ми пише: „Току-що попитах мъжа си (холандец): „Кой е литературният български герой, за когото се сещаш?“, и той без да се замисли: „Бай Ганьо!“ Известна е също и студията на германския професор Герхард Геземан, в която немецът обявява „героя ни“ за витален тип, несправедливо набеден от Алеко в безкултурие и нахалитет. Изобщо силуетът на Бай Ганю се надига мощно на българския литературно-социален хоризонт, не може да бъде отминат, нито пък незабелязан...

Бай Ганю типаж

Силуетът се надига мощно... Дали? Има една странност, свързана с обрисуването на неговата фигура, която като че ли досега не е забелязвана, вероятно защото се възприема като разбираща се от само себе си. Ето я: защо Бай Ганю, тъй популярен и прочут, не е нарисуван от нито един български художник с маслени бои и в цвят, а всички негови изображения са графични и черно-бели? Карикатури бол: Тодор Цонев авторитет натрупа с тях, че и книга издаде, графични изображения също колкото щеш, обаче маслена цветна картина, живопис – нито една. (За скулптура да не говорим, там Бай Ганю хептен отсъства.) Даже Стойко Гагъмов, рисувачът от Пловдив, изографисващ на открито портрети на легенди и знаменитости, предимно български, не е счел за нужно да запечати образа на този прочут български мъжага всред своя пантеон. А виж, Поп Богомил е изобразил, Бай Ганю обаче – съвсем не. Разбира се, другите наши литературни герои също не се радват кой знае колко на вниманието на художниците ни, киното и театърът са повече благосклонни към тях. Боримечката сякаш е най-доброжелателно осветен художнически и скулптурно: има доста негови портрети, да не говорим за паметника над Клисура, където е изобразен да вика към съселяните си да се вардят, че черешовото топче ще гърми на джумбуш. Лично Иван Мърквичка е изпробвал четката си върху лика на своя адаш, спира се на същия момент, Райко Алексиев пък изювелирва интерпретацията на българския чех върху пощенска марка. Цената ѝ е 50 стотинки, пусната е за 70-годишния юбилей на Иван Вазов. На друга картина Боримечката е показан как мъкне топчето към върха, на трета е стъпил на камък зад него – по-страховит и масивен от уж трябващото да вдъхва страх и трепет дървено оръжие – стърчи Боримечката над гърмилото с едни валчести, почти Фернандо-Ботеровски форми. Струи някакъв фалоцентризъм от това изображение: късичкото дуло на топчето е щръкнало между краката на Вазовия герой, насочвайки по този начин погледа ни баш връз провисналите му потури. Чак те засърбяват ръцете да заинтерпретираш психоаналитически... Ще харижа обаче тия тълмачески реминисценции на други анализатори, на мен ми стига да констатирам, че изобщо – ако погледнем в по-обширен план, българските художници много-много не се увличат да рисуват българска литература. Да илюстрират книги – да, примери колкото щеш, но да рисуват както Дьолакроа е рисувал по Данте и Шекспир, да не говорим за култа на прерафаелитите към

Барда от Стратфорд и рицарските романи – рядко откриваме такава отдаденост. Има наистина множество фрески по читалища, обществени сгради и НДК, изпълнени вследствие различни държавни поръчки по соцвреме (и поради това препълнени с халтура), но тях, честно казано, изобщо не съм сигурен дали трябва да броя. Знам, че Георги Трифонов е рисувал герои на Йовков в две живописни „Антологии“ и в „Йовковата Добруджа“. Иван-Вазовият Дядо Йоцо „гледа“ монолитно-бетонен от чукарите на Врачанския Балкан, Дечко Узунов е изпробвал четката си върху Елин-Пелиновите шопи, има пак той и една етно-стилизирана Албена... Крали Марко също е любим герой, но той все пак е и историческа личност (на гения на Иван Милев принадлежи най-известното негово изображение) и... И май толкова. Дори женските образи са подценявани от художниците (но те като че ли изобщо са подценявани в българската култура), сал една Баба Илийца вечно ще измъква кола от брега на реката... Обаче и тя няма портрет, акò и да има музей в Челопек. (Неин барелеф е чучнат там барабар с четника и внучето – не ѝ стига на жената достойнство за самостойно изваяние.) Българската литература в българското живописно изкуство изглежда въобще не е приоритет, потъва и се дави сред пейзажите, портретите, натюрмортите, интериорите, историческите сюжети... Дори за иначе изтипосаният на картина Странджата, както ни съобщава Иван Вазов в „Немили-недраги“:

> *Достойна за любопитството беше още една картина, изписана грубо, с ръка, залепена под горните три. На лявата ѝ страна беше изображено нещо като село. Из това село излазяха няколко селяне. Пред тия селяне вървеше един стар турчин с огромна гъжва, с едно блюдо на ръцете, в което като да стоеше пита хляб. Срещу тая буколическа група задаваше се друга една група, състояща от въоръжени человеци, с бели хъшовски дрехи, с цървули и с калпаци, на които личеха малки левчета. В средата се издигаше един великан, който държеше висок червен байрак със словата „Свобода или смърт!“ Отдолу с едри неправилни букви се разказваше съдържанието на картината, представляща посрещането, което направи един турски първенец на четата, не помня добре в кое село. Това разказване се свършваше с думите: Да живее храбрият Странджа – знаменосец!“,*

не се е намерил мераклия художник да изрисува. Ако не заради друго, поне като игра – културна реплика, карнавално снемане, травестийна смигане, симулакрум на симулакрума, постмодерна шега...

Борис Ангелов, литературен критик и етнолог, преподавател в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, има отговор на моето учудване, сравнително лесен е ответът според него: „Бай Ганьо е изограф-исван само с молив, защото не е херой, а типаж, събирателен образ. Точно както в психологическите тестове (и по вратите на тоалетните) рисунките, изобразяващи човек(а), са схематични икони. Така идентификацията е по-лесна. А доколко популярността му се дължи на литературността му, готов съм да поспоря. Според мен именно за-ражда-нето му в модерния градски фолклор и след това (вечното) завръщане отново в устите на разказвачите на вицове го прави толкова разпознаваем. Впрочем, книгата днес е абсолютно няма. Миналото лято синът ми ме питаше през пет минути буквално какво означава тая или оная дума. Бай Ганьо отдавна е попфолк херой“. И да, уйдисвам аз на това мнение, съгласен съм, че Бай Ганю е попфолк херой, типаж, но защо точно той е станал типаж и е влязъл във вицовете, да продължа да питам като същи Сократ, а не, да речем, Хитър Петър? Или Майстор Манол? Почти еднакъв въпрос ми зададе и една италианска приятелка: „Защо точно Бай Ганю и кога точно Бай Ганю се е превърнал в синоним на българина и в персонална илюстрация на българското?“ Да, това се пита, това-а-а: защо точно Бай Ганю? Защо не Боримечката например, който също е притежавал неговите окумуш дадености? Помним описанието в „Нова земя“, за което не един и двама български литературоведи разказват, че било „типично байганювско“... Но пък в „Под игото“ Боримечката е юнак, цяло топче измъква на гърба си; сиреч не е тъй лош, какъвто е Бая ти Ганя... Или защо не Спиро Македонски, друг герой на Вазов, „бедний, бедний Македонски“, – толкова съответстващ на българския нàклон към ожалване и окайване?! Хич не се и спирам на Бойчо Огнянов, Кралича (тук контаминацията с Крали Марко избожда очите), който е хем храбър, хем романтичен, хем същински народен човек – образ на българина доста по-приятен, нещо като Жан Валжан на Априлското въстание... Вярно, в първото цялостно издание на съчиненията на Алеко (1903) проф. Беньо Цонев, славист, специалист по история на българския език, диалектолог и палеограф, пише в своя предговор, че още преди своя автор Бай Ганю вече бил типаж: „Бай Ганьо са били пръсна-

ти анекдоти, които са разсмивали всички, щом се намери някой да ги разкаже добре. [...] Алеко Константинов е използвал готовия и популярен сюжет за Бай Ганьо и като му дал книжна форма, го издал под свое име“. Твърдението на професора предизвиква урагани от негодувания, поетът Кирил Христов хапливо възразява: „Някой беше казал, че Алеко не е убит от случайни убийци, а от самия Бай Ганьо, задето му извадил кирливите ризи на пазар. Обаче отмъщението Байганьово не е още завършено, той си отмъщава много години подир смъртта на своя изобличител“ (разпрата е описана от Цветелина Д. Димитрова). Не знаем как проф. Цонев е реагирал на обвиненията в байганювщина, но знаем, че още тогава в образа сме се разпознали, приели сме го за свой, наш. Димитър Страшимиров свидетелства: „Бай Ганьо е днес в устата на всички, той е символ на всичко, що ние наричаме българско“. Боян Пенев обаче – вероятно засегнат, го опровергава: фамилията Балкански сочела, твърди маститият критик, че Бай Ганю бил по-обобщен тип, не само български, а характерен за всяко общество в преход от първичност към модерност: „Алеко илюстрира в своята книга недостатъците не само на нашето общество, но и недостатъците на която и да е ниско културна среда, сблъскала се с друг културен модел“. Проф. Светлозар Игов също дърпа тая орфеогласно успокояваща ни струна, хармонира руйно: „А бай Ганю е не само социален тип (но не такъв, какъвто го изкарваха), и не само национален тип, той е и зонален културно-исторически тип (*homo balcanicus*), и общочовешки ментален и психологически тип“. Други обаче мислят иначе: споменатият Райко Алексиев дава в своя рисунка трактовка на образа доста повече лицеприятна и благосклонна към Бай Ганю, а и – което е по-важно, е единствено нашенска, българска, без разбягващи се препратки из полуострова: яхнал е „националният тип“ алено конче, боднал е боен орден на левия си ревер, носи се сред облаците с наведено надолу копие – същи Крали Марко, опинците му са зацепили здраво стремето, пък мустакът му един гъст-гъст, почти хайдушки. Юнак над юнаците, това е Бая ти Ганя според Райко Алексиев. Карикатурата е за Деня на храбростта, поместена е във вестник „Щурец“ от 9 май 1943 г., под нея Бай Ганю самонадеяно гълчи: „Не съм Георги, ами Ганьо. Ама мернат ли ми се змейове, ставам и аз светия като него“. Както казва изследователката на проблема за „карикатурите на/за Бай Ганьо“ Катерина Павлова: „той или е в тъждество с България/българин родолюбец; или е метаморфизирал в герой/юнак (например в политическите

карикатури); или идентично, еднородно съответства на „гражданин“/ *zoon politikon*“. Тоест Бай Ганю не е единствено Бай Ганю, от когото все се опитваме да се отстраним, да се разграничим; има в себе си и други конотации, не винаги негативни. Което отново повдига въпроса: защо въпреки всичко са се закрепили за образа му точно негативните характеристики, защо вече като се каже Бай Ганю се разбира „престъпен хищник“, по израза на Светлозар Игов? „Изюдена карикатура на идеала“ пък го зове Иван Мешеков... Карикатура черно-бяла, не картина цветна: типажът Бай Ганю дали не е станал типаж не по друга причина, а тъкмо защото критиците са го обявили за карикатура, художниците са го рисували като карикатура, а народът – под тяхно влияние – го е възприел именно като карикатура? Дали пък Бай Ганю не е жертва, културната, интелектуалната, книжовната жертва на българския народностен архетип, паднал в неравна битка с оня, който владее перото, който се носи по мейнстрийма и свойски се рее из хайлайфа? Та нали и реакцията на Паисий за о, неразумний и юроде, поради що се срамиш и т.н., е най-вече заради писанията на гърците, в които те, според него, – бидейки от българите многократно бити и унизявани, си връщат като ни представят за диваци и варвари:

> *Самъ туи Маврубиръ написалъ: тако кажатъ грци ѡт завистъ и ненавистъ, що имѣли на болгари. Не писали храбрїе поступки и славнаѧ деѧнїа цареи и народа болгарского, но въкратцѣ и вапреки пїсали, како е нїмъ е било прилично, да не имъ е срамота защо ги много пута болгари побеждалї и данъ ѡт нїхъ възимали.*

Писане срещу действие, текстът като интерпретативно писмо и текстът като житейско поведение, като първата употреба на текста винаги има предимство пред втората, надмогва я и я окарикатурява. Тази следа, както казва Дерида, е съществена и точно по нея трябва да тръгнем. Защото Алеко Константинов и Бай Ганю са отколе конструирала се класическа опозиция, според Инна Пелева чак от времето, когато съдят убиеца на Алеко през 1897-а: двамата, автор и герой, са непрестанно противопоставяни, дори *google* ги спретна един срещу друг в купето на трена през 2013-а, по случай 150-годишнината от рождението на Щастливеца. Писателят Алеко, който все нещо пише, и деятелят Балкански, който въобще не пише. В първата част на произведението, когато скита из Европа, на Бай Ганю, между другото, му се налага да се разправя с

писане само два пъти (забележително е, че и двата пъти в Прага, сиреч там, откъдето идват в България шармантност, възпитание и обноска): първият е у *pana Naprstka*, където се представя тъй „отлично“, че заради него книгата за гости е цялата полята с мастило; вторият е, докато търси студента Бодков (Бодкова), драснал му в тефтера уж адрес, а пък то *graffiti*-излагация. Тоест, вторият път друмникът дори не пише, само показва написаното, което на всичкото отгоре го и конфузи. Та не ви ли се чини, че и Алеко като Бодкова – тъй написал, че хем Бай Ганю да бере срама, хем и ние заради да берем срама? Докато още щом „Бай Ганю се върна от Европа“, той се хваща за калема, за да изпише показателното: „На маймуни ни обърнахте, да ви вземе дявола с маскари...“ Да не говорим, че и последният текст от поредицата (невключен в книгата) е неговата кореспонденция – Бай Ганю така е разписал в българското, че чак събрани съчинения ни е оставил. И все пак маймуните, тия маймуни, дето го маскарят, какви са? Твърдим, че произтичат от келепирлъка и нагаждачеството му... Дали? Дали пък не са памфлети на всичките там Страти, Стойчо, Кольо, Цвятко, Илчо, Дравичката, Васил, Марк Аврелий, дето разказват пикаресково Бай Ганю, а Алеко още по-пикаресково записва? На маймуни ни обърнахте... За двореца ли е маймуна Бай Ганю или за „ентелегента“, дето го наддумва? Който интелигент тъй язвително (ни) го е разказал, че още ни държи ситка...

Бай Ганю питекантроп

Илия Бешков е като че ли най-прорезно поразен и накърнен от този разказ, свръх страдалец е заради него. Поради този причина най-изтерзаните, уличаващи и изобличаващи Алековия герой рисунки са дело тъкмо на плевенския художник: „Бай Ганю убива своя автор“, „Бай Ганю и светите равноапостоли Кирил и Методий“, „Бай Ганю и Конституцията“, „Бай Ганю чете Бай Ганю“, „Бай Ганю във влака“, „Бай Ганю гледа Бай Ганю“ (рисунка от 1953, може би най-зловещата от всички: Бай Ганю е разтворил вестник като че ли, а от зарешетено прозорче го следи тъмният и злобен неясен силует на неговия двойник)... Рисунките на Бешконв са и най-онтологическите и метафизическите от всички рисунки на Бай Ганю: според графичното му тълкувание Бай Ганю не е персона, нито типаж, Бай Ганю е битие. В двубоя „Алеко-Бай Ганю“: „Един безпощаден двубой, в който автор и герой си отричат всичко – и правото на живот дори“, художникът безрезервно застава на страната на Алеко,

сочи обвинително към действителния „човек от плът и кръв“ (действителен?; наистина ли?) Бай Ганю, бичува го без жалост: „политическа издънка на робството и злонравието – убиец...“ Илия Бешков е и първият, който поставя двамата редом, след него това композиционно решение се превръща в общо място: Карандаш рисува изтънко почуденият Алеко, когото Бай Ганю благословя: „Е, направил си ме безсмъртен, Ваша милост, ама и аз чунким съм успял да те затрия?“; Тодор Цонев пък е опнал „героя“ пред покрития с венци бюст на неговия автор, турил е на Ф гюлопродавецът якиге си ръчища и гледа сърдито. Забележителна е разликата в поведението на Бай Ганю в интерпретацията на двамата карикатуристи: ако този на Карандаш е умилкващ се, този на Цонев е застрашителен. Сякаш се колебае – да прасне ли паметника с бастуна, който държи в дясната си ръка – един чепат бастун, повече за бой, отколкото за подпиране (гьостерица, не бастун), или пък да отмине, попържайки под мустак. Може дори да кажем, че ако Бай Ганю на Карандаш е онзи, дето ръшка Европата, този на Цонев е тукашният, местният, дето изгърчва България. Но и в двете композиции някак едноплановo стои Бай Ганю, някак плоско и монотоннозначно; докато при Бешков няма едноплановост: Бай Ганю е много повече свят, мир, звезда, вселена, отколкото човек; много повече мироглед, отколкото типаж, много повече доктринерска позиция за живота, отколкото рутинно-семпъл индивид. Бешков диспозитивира персонажа на Алеко в сравнителна перспектива със самия Алеко и тъкмо това сравнение издига творбите му до философско обобщение. Което обобщение просиява като че ли най-ослепително в изображението на знаменитото убийство (*Едвин Сугарев твърди за тази рисунка, че тя „дава най-високия интерпретационен ключ, съвместяващ проявлението Бай Ганьово и злощастния му списовател*“). Казано с думите на Христо Смирненски от стихотворението „Босоногите деца“, рисунката символизира пълната враждебност: „Два свята, единият е излишен!“ И наистина два свята: Алеко и Бай Ганю нямат нищо общо помежду си. Те и в пространството са разположени разнородно: убиецът се е надвесил над жертвата, която е в хоризонтално, а той – във вертикално положение. И тук изниква въпросът: Защо точно този момент е избрал Бешков, защо не моментът, когато Бай Ганю гърми от упор в Алеко, та и двамата да са вертикални, както например са вертикални в рисунките на Цонев и Карандаш? Хвърля се Бай Ганю на капрата на файтона като един същи Владо Черноземски и стреля в поседналия удобно и фриволно бъбрещ

си с Михаил Такев Алеко... Убийството е станало, докато писателят пътувал с файтон от Пещера за Пазарджик (мишената въобще не е бил Алеко), но въпреки това Бешков, който провъзгласява искането, че изкуството трябва да ни „свързва с реалния обективен свят“, че: „всяко отклонение ще ви бъде като трън“, все пак го изобразява иначе? Разбира се, добре знае защо го прави: Бешков не рисува обикновено убийство, той рисува сблъсък именно на светове и то на антагонистични светове, затова те най-вече пространствено не може да са еднакви, а единствено и само различни: „Изкуството – казва той – не подражава на обективния свят, а се изгражда по закона, по който е създаден светът“. Един топос, противопоставен от художника на друг топос. Тази рисунка (защото това е рисунка, не карикатура: Бешков остро се е противял на подобни криви определения, каквито му нахлузвали непрестанно: „Аз смятам тия рисунки съвсем не за карикатури, но те по навик ме правят карикатурист“) ни показва универсуми: универсуми различни, универсуми антиподни, универсуми непримирими. Дали пък не поради това рисунките да са две: в едната Бай Ганю стои над жертвата си отдясно, в другата – отляво (съобразно това ще ги наричам „лява“ и „дясна“ рисунка)? Обграден е писателят от вселената на своя герой от всички страни, няма мърдане, накъдето и да погледне Щастливеца – все Бай Ганю вижда, все Бай Ганю му е пред очите. Пък и не само Щастливеца е обграден – и ние като че ли сме свръх нещастни и съдбоносно обречени да сме заобиколени от Бай Ганю, да не можем да помръднем без да го срещнем. Също както многото разказвачи в книгата, които където и да отидат, все Бай Ганю срещат: ако Алеко би се сетил да изпрати някого от тях на Луната, сигурно и там щеше да се сблъска той с вездесъщия херой, понесъл козинявите си дисаги. Да го види ачик-ачик, в цялата му натуралистична прелест насред Океана на Бурите въправен, надигащ глас: „Булгар! Булгар!“ А той, героят, хич не е за гледане: привел се е като питекантроп в дясната рисунка, съща маймуна, наистина маймуна (на маймуни ни направихте!): ръцете му почти до коляното увиснали, краката му криви, очите му дълбоко скрити под изпъкнало надочие. Не човек, а неандерталец: Никола Георгиев го нарича „силно проксемичен образ, може би най-проксемичният в българската литература“. Проксемичен, тоест „човешката телесност като знак действува и в горещината, която лъха от бай Ганьо, и в миризмите, които се носят около него, и в звуковете, полуприлични и неприлични, които издава тялото му, в резките му, не-

търпящи прегради, движения“. Примитив, най-неподправен примитив. Да не отварям дума за шаячните байганювски дрехи (за „великата шаячна правда“ на Илф и Петров се присещам тук) – тъй груби и тъй първични, които обаче отново противоречат или поне не съвпадат с жизнената (или по-скоро с литературната) правда: та нали сам Алеко казва, че: „наметна си той една белгийска мантия“ – тоест едва ли ще е чак толкова „етнографски“ на вид „нашият човек“, колкото ни го представя Бешков? Само знаменитите ботуши са налице, с вмирисаните Бай-Ганювски краци в тях: „Шарките на чорапите му се бяха отпечатали на кожата – и без това нечиста и обрасла.“ Поясът, потурите, калпакът, елечето, ризата, всичко „фолклорно“ е изписано, все едно са го извадили Бай Ганю от гравюра на Феликс Каниц. Докато „Иваницовият син“ е изто̀чен викториански франт – елегантен костюм, жилетка, редингот, лачени чепици; изящният му цилиндър дори не се е търкулнал, а внимателно е положен на земята (тук Бешков също кривва от историческата правда: Алеко изобщо не е бил строен, Александър Божинов го описва: „невисок и нямаше стройна фигура“). На лявата рисунка цилиндърът е над дясното рамо на писателя и точно под него Бешков се е подписал, сякаш е искал да подчертае наличието на луксозната вещ, а може би и своята съпричастност към излъчващия се от нея аристократизъм – на страната на цилиндъра съм, не на страната на ботушите; на дясната цилиндърът е под лявата подлакътница на агонизиращия, който се е повдигнал леко с едно последно предсмъртно движение, гледайки с почти бленно ожидание Бай Ганю право в очите. Изглежда така, все едно очаква нещо от него, все едно се надява на помощ от него. Обаче Бай Ганю – явно осъзнал какъв непростим грях е сторил, е отпуснал безсилен ръцете си, тих, несмислен и потресен. Смутен, объркан и безпомощен. Докато на лявата рисунка убиецът е някак по-коравосърдечен, по-безчувствен. Любопитно е в тази връзка състоянието на дланите на душегубеца: на лявата, където е повече жесток, те са стиснати силно, в юмруци почти, с едва сдържани ярост и гняв, докато на дясната са вече отпуснати, пръстите на дясната ръка са само бегло очертани, а лявата се е прилепила безсилна о̀ канта, все едно е парализирана. Всъщност този Бай Ганю, когото рисува Бешков, няма нищо общо с оня, дето пътува из Европа, това е другият, който се е върнал тук, в родината ни, и упражнява мерзките си дела. „Европейски“ е Бай Ганю на Борис Ангелушев, дето гледа ведро и наперено, седнал фронтално срещу нас, накривил капа и

вдигнал с достойнство и самочувствие дясната си ръка с още по-вирнат поучително към небето дързък показалец. Там и ботушите му едва се виждат, докато при Бешков се набиват в очите непрестанно. Само веднъж сякаш Ангелушев подсказва байганювото сетнешно поведение, но отново свенливо, дори оправдателно, с алиби – когато го изобразява при Константин Иречек. Валентин Стоянов, който в детайли анализира тази рисунка, илюстрираща главата „Бай Ганю у Иречек („Комуникативни и художествени употреби на езика на тялото, жестовете и мимиките в „Бай Ганьо“ от Алеко Константинов“ е заглавието на неговото изследване), пише:

> *Бай Ганьо е седнал на табуретка. Тя няма облегалка, няма подлакътници, определено му е тясна, което говори за принизено положение. Но позата на героя не показва притеснение; точно обратното — тя е агресивна, нападателна. Той е стъпил здраво на краката си, тялото му е леко прегърбено, създава се впечатление, че е готов за скок. Лявата му ръка е на бедрото и образува полукръг — една заплашителна стойка. Жестът му с дясната ръка е агресивен — насочен пряко към събеседника, още повече, че в нея държи цигара — продълговат предмет, създаващ впечатление за пробиване, за проникване. Щръкналият край на мустака му контрастира с поддържаната брада на Иречек. Контраст има и между ръцете на героите. Ръцете на Иречек говорят за спокойствие, на Бай Ганьо — за деятелност, нападателност, агресивност дори. [...] Да, Бай Ганьо е настъпателен, дори арогантен. Но неговата агресивност е и реакция на факта, че е неприеман (в една или друга степен), че се нуждае от завоюване на собствено пространство и на място в обществото.*

Напълно прав е Валентин Стоянов, случката с неприличния текст, подхвърлен му от Бодков, който той размята из Прага за възмута и потрес на стеснителното чешко гражданство, е показателна – повече е безпомощен, отколкото всемогъщ юнакът в тая пуста чужбина. В Прага и в другите части на Европа, които героят на Алеко посещава, той е Бай Ганю на мускалите, не Бай Ганю на изборите, какъвто е тук, в България. Там е търговец, който трябва да се умилква, за да спечели; тук е политически деец, който трябва да заплашва, за да спечели. Но също както там, така и тук той е неприеманият, отхвърленият, затова трябва да си направи място, да си пробие път. Прочее, това радикално разминаване

между Бай-Ганювите ипостази праща по дяволите доктринерските бръвежи на вулгарно-марксичестката критика, която вижда в изградения от Алеко образ единствено и само представител на въздигащата се, но въпреки това реакционна българска буржоазия: „брутален буржоа-парвеню“, както го клейми и заклеймява Пантелей Зарев. Бай Ганю, нека пак се позова на Светлозар Игов, не е социален тип, нито класов или пък прослойка; той е онтологичен тип, един друг свят, който Алеко съзнателно е изградил, а Бешков още по-съзнателно изобразил. И съвсем умишлено в черно и бяло, без цвят, защото това е свят на крайности, не на преливащи се един в друг цветове (каквито Бешков използва в свои рисунки, но без Бай Ганю на тях, „В очакване“ например). Друг свят, друг на Алеко, друг на Европа, но свой тук, в България... защото според Алеко това е БЪЛГАРСКИЯТ СВЯТ...

Толкоз инакъв впрочем е на франта-Щастливец аборигенът Бай Ганю, че двамата нямат ни най-малко съприкосновение помежду си. Навсякъде, където двамата са рисувани заедно, тяхната заедност е не докосваща се, а успоредна, паралелна. Успоредни прави (или криви), но не по Лобачевски или Риман, а по Евклид, тоест такива, които никога не се пресичат. Вярно, при Бешков несъприкосновението е не успоредно, а под прав ъгъл, но това не смекчава, напротив – утежнява, засилва различието. Правият ъгъл като илюстрация на думите на художника: *„Няма в нашата литература друг пример на такъв двубой между автор и герой“*. На 90º *двубой, на 90º противоборство. Или още по-добре: на 360º противоборство. Илия Бешков, за разлика от Борис Ангелушев, съвсем не е снизходителен към Бай Ганю, съвсем не иска да го оправдава или разбира; тоят е моето друго, другият е и това е! В този смисъл неговите рисунки не са илюстрации към книгата „Бай Ганю“*, неговите рисунки са илюстрации на битието *„Бай Ганю“*. На вселената Бай Ганю. Тъкмо поради това са изцяло самостоятелни, независими. Ако Ангелушев илюстрира, Бешков онтологизира. Затова той го разбира най-добре, най-дълбоко е вникнал в това какво е Бай Ганю за българското и колко българското е обременено от Бай Ганю: *„Не зная защо смятат „Бай Ганьо“ за весела книга – тя е много трагична. За съвременното напреднало съзнание на българския народ Бай Ганьо е един мъчителен, тежък образ.* [...] *Защото от него не лъха ни радост, ни надежда за някакво спасение“*. До такава степен Алековият герой се е превърнал в мостра на всичко негативно, отрицателно, неприятно, антипатично, отвратително, гадно, смущаващо, гнусно, скверно, противно, кирливо, долно, отблъск-

ващо, мерзко, възмутително, скотско, нечисто, долнопробно, неприветливо, омразно, проклето, престъпно, позорно, срамно, ненавистно, безчестно, блатно, кално, ужасяващо в определението на българското, че се е конституирал като общо място, в нарицателно име за всички пороци, които можем да си представим, въобразим и дори измислим за себе си. Прав е Светлозар Игов, когато нарича *„Бай Ганю“ „една от най-важните (за да не кажа най-важната) български книги“*. Героят на Алеко сякаш е вечен, завинаги наш; олицетворение е на *„българското непреходно“*:

Бай Ганьо е герой на всички времена. В неговия образ **Алеко Константинов** е събрал отрицателните черти, присъщи на българина през 90-те години от 19 век. Може да се каже, че и днес, в 21 век, има хора с подобно негативно поведение на бай Ганьовото. Бай Ганьо е алчен, скъперник, егоист, лукав хитрец и лъжец, лицемер, има огромно самочувствие, причина за което е неговото материално състояние. Такива са т.нар. днешни „баровци*“. Той е богат търговец, във всичко търси облага, иска да удари „*кьоравото*“. Както някои млади „*бизнесмени*“. Той е груб, агресивен, нахален, необразован и невъзпитан. Хора с тези качества се наблюдават и в наше време. И могат да бъдат наречени „*внуци*“* на бай Ганьо.

Цитираните думи са ученически, от есе на тема „Внуците на Бай Ганьо“, и са показателни: ние не знаем какво да правим с този образ на българското и поради това наше въпиющо незнание предпочитаме да изкараме Бай Ганю навън, извън нас, да го натоварим с всякакви поквари, развали, грехове, зарази, та така да се разграничим и съответно освободим от него. Твърдим, че е нашето друго, обаче дълбоко в себе си знаем, че е свой, наш. Ругаем го, осъждаме го, низвергваме го, плюем го, порицаваме го не заради друго, а за да го отчуждим, отстраним, отдалечим... Бешков казва: „освободихме се от него“, обаче не, никак не сме! И май никога няма да бъдем: Бай Ганю е нашето вечно алтерего/зло, което бичуваме, но и оправдаваме под сурдинка, с половин уста: „Е-е-е, какво да се прави, имаме ги и такива!...“ Бай Ганю е българският самосъд, който чрез/с Бай Ганю съди себе си, на маймуни ни (на)прави... Фатум е, българският фатум...

Бай Ганю Балкански(?)

Едвин Сугарев, един от най-фрустрираните български интелектуалци вследствие тази „местностност“, „свойскост“, извечност на Бай Ганю в пространствата на българското общежитие, изрича с отчаян патос:

Бай Ганю не може да бъде изличен, забравен и омаловажен поради една много проста причина: той изобщо не е литературен герой. Той е бил, е и ще остане нещо повече – матрица на балканщината, сърцевина на балканската народопсихология, движеща сила на балканската история – и поради това, проекциите му са неограничени както в миналото, така и в бъдещето. Доказателствата са около нас. И са дотолкова явни и натрапчиви, че няма нужда самото доказване да се разнищва и аргументира.

Забележете обаче в този горък вопъл, първо, използваната частица: „доказателствата са около нас“, казва Едвин Сугарев, не казва „доказателствата са в нас“ – ярка демонстрация на дистанциране и разграничаване от героя на Алеко: той е само около българските интелектуалци, но никога не е вътре в българските интелектуалци. Те и той живеят тук уж съвместно, но всъщност на различни планети: Бай Ганю е тук, аз също съм тук, но моето тук не е неговото тук! Второто любопитно в това погнусено омерзение е, че и Едвин Сугарев (както Боян Пенев и Светлозар Игов преди него, а и не само те) предпочита да говори за балканщина, а не за българщина: по-едрото югоизточно полуостровно локализиране бленува да избегне, да отстрани, да анихилира поне малко от малко връзката на печалния български херой с неговата изконна българскост. Своеобразно приплъзване, изместване, подсулване на Бай Ганю от нас към всички около нас – гърци, сърби, турци, румънци, хървати, словенци... По този начин частицата „около“ отново прикрива частицата „в“, отново я замъглява и одимява. Да, вярно, наш е Бай Ганю, ама и не е само наш, другите около нас също са като него/нас... Прозрачни са, разбира се, целите на изместването: колкото повече Бай Ганю е балканец, толкова по-малко Бай Ганю е българин. Макар че, ако решим да погледнем с непредубедено око литературната и изобщо културната история на съседните ни балкански народи, силно ще се затрудним да открием персонаж, идентичен на (подчертавам) българина Бай Ганю; да не говорим, че трудно ще открием еднакъв нему протагонист, който да е вдигнат до степен на образ-обобщение за цяла една балканска нация.

Съществуват аналогии, разбира се, но те са по-скоро слаби, мършави, хилави, крехки, на свети крепки крепящи се: например при Бранислав Нушич, но героите му в никакъв случай не са се превърнали в сръбски племенен символ – нито комедията „Доктор“, нито „Покойник“, нито „Госпожа Министершата“ са се преобразили във фолклорния юнак, в

какъвто е преобразен, дори бих казал, в какъвто е въобразен (имагинизиран) Бай Ганю. Моята сръбска приятелка Ѝвана Стоичков, преводач от български и преподавател в ЮЗУ, ми даде следния отговор, когато я запитах имат ли в тяхната литература персонаж като Бай Ганю: „[...] Аз, доколкото се сещам, няма такъв герой. Опитах се днес да мисля по този въпрос и не се сетих за нито един. Ако случайно, въпреки че се съмнявам, разбера, че има такъв, веднага ще ти кажа“. Е, още не ми е казала... При хърватите и словенците същото: Ксения Банович, преводачката на Георги-Господиновия „Естествен роман“, ме насочи към две хърватски литературни фигури – Вели Йоже (*Veli Jože*) и Петрица Керемпух (*Petrica Kerempuh*), макар че, както отбелязва изрично Ксения: „[...] Те не са толкова емблематични като Бай Ганьо“. И наистина не са: Вели Йоже, героят на Владимир Назор (*Vladimir Nazor*, 1876-1949), е добродушен гигант, мъничко наивничък, „силен като бик и с рошава глава“, превърнал се в символ на Истрия (която, според преданието, е била земя на великани в миналото, Вели Йоже е един от тях), който – съвсем обратно на Бай Ганю, – хич не се бута в обществените дела, а бяга от тях, за да остане свободен човек. Той защитава своите съграждани от Мотовун само срещу храна – цял печен бик (великан е все пак :)), ала на тях им се досвидяло, най-напред го заситили с агне, после само с мършава кокошка. Вели Йоже се обидил и се прикътал в планината, но след време склонил на молбите на неблагодарните си земляци и се заел пак да ги защитава. Местният велможа обаче скроил хитър план да го окове – пречел му Вели Йоже на козните, но тогава добрият гигант здравата се ядосал и тъй ударил камбанарията в Мотовун, че тя се пропукала и наклонила. И до днес е такава, изкривена. В повестта на Назор Вели Йоже пътува по море, извършва чутовни дела и се връща; само че – огорчен от градските интриги и подлости, се оттеглил високо при върховете от мизерната градска суетня. И още там се крие, в джебела, а в Мотовун вярват, че ще се върне, когато положението стане напечено. Петрица Керемпух, от своя страна, е сякаш по-близо до българския герой, но още по-близо е той до Тил Уленшпигел (или Ойленшпигел, зависи на кой от немските диалекти звучи името му – фламандски или германски), хитрецът, за чийто прах спорят два града – Мьолн край Любек (немски) и Даме край Брюге (фламандски). В Хърватия най-прочути за Керемпух (името буквално значи „черво“, „търбух“, а в преносен смисъл – тарикат, шмекер) са създадените от Мирослав Кърлежа (*Miroslav Krleža*, 1893-1981) „Балади“,

издадени през 1936 г. в Любляна, Словения. Хърватският зевзек свири на тамбура и прави за смях где когото свари. На т.нар. „Malo tržište“ (Малък пазар) в Загреб, където се продават предимно цветя (мястото е безкрайно живописно с разстилащия се пред очите багрен килим), има паметник на Петрица, дело на скулптора Ваня Радауш (*Vanja Radauš*). Издигнат е през 1955 г. От монумента отлично личи шегобийският характер на героя. Някои критици сродяват Керемпух (особено в интерпретацията на Кърлежа) с главния герой от написаната на кайкавско наречие комедия на друг хърватски писател, Титуш Брезовачки (*Tituš Brezovački*, 1757-1805), „Matijaš Grabancijaš dijak“, в която всички, опитващи по нечестен път да се облагодетелстват, биват на свой ред измамени от Матиаш Грабанцияш, писар и компетентен в тайните магьоснически науки младеж. Търбухът е също такъв умелец – вярно, не в езотериката, а в житейската правда и обърквация, но устройва шегите си не в ущърб, а в полза на унижените и оскърбените. Съвсем различно от българския Бай Ганю, който е всичко друго, ала не и защитник на унижените и оскърбените, акò и да е търбух отвсякъде. Петрица впрочем – вижда се от името му (дали този адашлък е случаен?), е повече сходен с българския фолклорен герой Хитър Петър, и почти никак с Алековия литературен герой Бай Ганю. Донякъде си съвпада Керемпух и с Голчо от Голтупан, но с Бай Ганю – тцъ, йок, отнюдь!...

Подобна е ситуацията и при словенците: проф. Людмил Димитров, великолепният наш русист, преводач от руски и словенски, който известно време прекара като лектор по български език в университета в Любляна, ме насочи към Мартин Кърпан (*Martin Krpan*), прочутия контрабандист на сол. Героят битува дълго в словенските легенди и предания, докато през 1858 г. Фран Левстик (*Fran Levstik*, 1831-1887) – писателят, титулуван като родоначалник на словенската проза, не се захваща да го опише в краткия си разказ „Martin Krpan z Vrha“, публикуван в издавания в Клагенфурт (на словенски Целовец, столица на Каринтия, Южна Австрия) вестник *Slovenski glasnik*. Също както истриеца Вели Йоже и Кърпан притежава титанична сила, с която учудва всички – и сънародници, и властници. Благодарение на тази си сила бива поканен във Виена от австрийския император, където да се опълчи на главореза Бърдавс (*Brdavs*, едно от тълкуванията на името му означава точно „главорез“, другите са „поробител“ и „смешник“), победил дотогава всеки юнак, осмелил се да му излезе насреща. В една от илюстрациите на чутовния

двубой, дело на художника Хинко Смрекар (*Hinko Smrekar*, 1883-1942) Бърдавс е изобразен с дрехи на еничар, с великански ръст, заплашително измъкващ ятагана си от ножницата. Разбира се, Кърпан го побеждава и получава от императора правото да превозва съвсем легално сол от Адриатика до земите словенски. Любопитното е, между другото, как в записаните по-късно устни разкази на словенци и хървати иде реч все за герои и борци срещу злото, които се възправят срещу него единствено със силата на своите мишци, докато разказите за нашия Бай Ганю са съвсем различни – неговите подвизи са праматарски, хич не юнашки; а силата си той упражнява върху слабите и баламите, докато от бабаитите се бои и им подлизурства. Затова, ако ще търсим, спрятаме и осъществяваме аналогии, при хърватите и словенците те са повече с освободителя на трите синджира роби, Крали Марко, не с продавача на гюлево масло Бай Ганю. Някаква неясна, бегла прилика с него ще намерим единствено във факта, че множеството ширещи се из народа историйки (ако се съгласим с казаното от проф. Беньо Цонев за извора на Алековото творчество) се превръщат в художествени произведения. Иначе в сравнение с Йожи, Керемпух и Кърпан нашият е дупка, клоака и миазма, низконизък низостник...

Северните ни съседи, румънците, сякаш са по-склонни да ни харижат самочувствие със своя Митика, „ербаб“ героят от фейлетоните на Йон Лука Караджале. „Ловецът на леи“ (така се самоназовава той в една от своите плоски шеги) е фанфарон, бърборко, дрънкало, приказливец, повърхностен тип, мърморан и дърдоран, от когото произлизат само празни думи, никога реални дела. Руският биограф на Караджале, Иля Константиновски, говори за своеобразна поведенческа характеропатия – митикизъм, която румънците си приписвали със самоукорителна безпощадност. Проф. Румяна Станчева обаче, румънист и преводач (тя ме упъти към караджалевския персонаж), изрично ме предупреди, че Митика е представител на конкретна градска прослойка, наричана от отвъддунавските ни комшиии „махленци“: „букурещянин от крайните квартали, тарикат, посетител на кафенетата, където бистри политика, подиграва събеседниците си или се оказва той самият излъган“. И макар Митика да не е особено привлекателен, особено в описанието на Йон Лука („Между двете войни, друг писател, Камил Петреску, създава за този персонаж една комедия, вече с името Митика Попеску, в която е по-симпатичен“, продължава просветителската си мисия проф. Станче-

ва), пак не може да се мери с нашия Бай Ганю. Най-малко поради това, че ако румънецът в Румъния само бръщолеви, българинът в България не губи време в приказки – засуква мустак, запретва ръкави, плюе си на ръцете и... прави вестници. Първият е безобиден бърборан, докато вторият хич не е непорочен сопаджия и гьостераджия. При единия имаме словоблудно изобилие, при другия – злоумишлено насилие: не се спира пред нищо и никого, за да постигне целите си. Цели мерзки и противни, не възвишени и светли... Келепир!

Подобна е ситуацията и с останалите ни съседи: албанците предлагат Настрадин Ходжа, ама той никак не подхожда; в Турция през 1961 г. Азиз Несин публикува романа „Зюбюк“, където разказва за идентичен на нашия герой безчинстващ политикан. Но самата дата на издаване сочи, че турският писател е търсел остра вътрешна социална сатира, с която да осъди царуващите в страната му по време на предизборните борби порочни нрави и прийоми (романът е преведен почти веднага на български, издаден е през 1967 г. от „Народна култура“). Неговият герой е турчин отвсякъде и никой никога не е опитвал да го въздигне до посолидното географско понятие „балканец“. Азиз Несин, между другото, е комунист, което със сигурност е повлияло върху сюжета... Известният турски българист Хюсеин Мевсим, преподавател в Анкарския университет, който ме осведоми за това произведение, дори смята да направи сравнително проучване между Бай Ганю и Зюбюк-заде, героя на Несин. И кой знае, може пък да открие Алекови интерференции върху творческата инвенция на турският писател, извикала на бял свят байганюподобния Зюбюк. Знае се, че Алековата творба е преведена на турски още в началото на 30-те години на XX век от Али Хайдар бей, десет години по-късно се появява и втори превод на Р. К. Налбандоглу. Между другото, и в двата български отзива за културното събитие се подчертава, че Бай Ганю е не просто български, но и общобалкански тип (ех, колко много ни се ще да е такъв!): в. „Знаме“ (бр. 75/1931) отбелязва, че: „недостатъците на Бай Ганю са почти всички общи за балканските народи“, почти същите думи четем и в списание „Младежко слово“ (бр. 2/1941-1942): „типът „Бай Ганю“ не е характерен само за българите – Бай-Ганювци има вред по Балканския полуостров“. Тези литературни просмуквания сто на сто са познати на Несин, а може и да е идвало реч за тях, както и за „Бай Ганю“, когато той посещава България през 1965 г. Гостува тогава големия български поет от турски произход Реджеб Кюпчу, живеещ в

Бургас. С Азиз са също Яшар Кемал и Факир Байкурт, други двама турски писатели. Първият известен у нас с книгите си „Индже Мемед“ (1957, „Народна култура“), „Тенекия“ (1964, „Народна култура“), „Безсмъртниче“ (1981, „Народна култура“) и „Жерави“ (1982, „Профиздат“), вторият – с „Десетото село“(1963, „Народна култура“) и „Отмъщението на змиите. Съдбата на Ъразджа“(1983, „Отечествен фронт“). Но и самото посещение многозначително говори – Азиз Несин не е бил безразличен към културните и литературните процеси в България, следователно бил е запознат и с произведението на Щастливеца, така че може да предположим някакви влияния. Прочее, както и ние не сме безразлични към неговото творчество: заедно с Назъм Хикмет Азиз Несин (името е псевдоним, истинското му име е Мехмет Нусрет) е сред най-обичаните от българските читатели турски писатели, дори днес Стоянка Мутафова играе с успех неговата комедия „Палавите вдовици“. Сходни манталитети, няма спор: Бай Ганю е и ориенталски тип, но е български ориенталски тип, не турски, нито сръбски или гръцки... Защото няма, както се опитва да ни втълпи Боян Пенев, „ориенталец изобщо“: ориенталското е специфично и съвсем различно в Леванта, на Балканите, в Близкия изток или в Магреба. И Бай Ганю е специфичното българско ориенталско, което е наистина подобно, но едновременно с това и различно от ориенталското, което носи някой „невъзпитан сърбин, влах, арменец или грък“ (отново Боян Пенев).

Като изцитирах по-горе грък, се сетих за прословутия герой на Никос Казандзакис Зорбас Гъркът, към когото май най ни се иска да залепим гнетящия ни персонаж на Алеко. Непрестанно се правят усилия да се уподобят двамата, непрестанно се сравняват, изравняват, уравняват и подравняват: „От друга страна пък – пише в студията си „Бай Ганю като *Homo balcanicus*“ проф. Светлозар Игов, – у Зорбас Гъркът на Казандзакис, който също има известни прилики с Бай Ганю, виждаме естетизирана трансформация на някои нелипсващи у Бай Ганю добродетели, но лишени от основния му порок – „келепирджилъка“. Други анализатори отново приравняват героите, ала противопоставят авторите: „Зорбас Гъркът е гръцкият Бай Ганьо, но Казандзакис не е гръцкият Алеко – пише писателят Антон Баев. – Зорбас е огрян от слънце простак, Бай Ганьо е слънчасал простак. Казандзакис обаче не излъчва нищо светло за разлика от Алеко“. Честно казано, не разбирам защо трябва Никос Казандзакис да е тъмен, може би защото на младини се е увличал по тъмната

идеология на комунизма, но – длъжни сме да признаем – бързо-бързо се е осъзнал, след като видял на практика болшевишките злокобия и бяс. Като служител в гръцкото Министерство на общественото благополучие Казандзакис е трябвало да спасява близо 150 000 свои сънародници, приклещени в Кавказ от разразилата се гражданска война и свирепите интернационалисти. Цели три години престоява той в държавата на съветите (от 1920) и това му стига, че му и артисва, за да го изцели от комунистическата заблуда. Своя любим Зорбас Казандзакис описва като критянин (писателят е роден на остров Крит, в Мегалокастро, сега Ираклион), но прототипът на героя е от Северна Гърция, от Катерини – град, разположен малко пò на юг от Солун. Реалният Зорбас дори е живял през последните 20 години от живота си в Скопие, където и умира. Името му не било Алексис, а Йоргос Зорбас. Казандзакис споделя, че не бил виждал друг тъй себеотдайно да се забавлява. Това географско уточнение сякаш приближава Зорбас до нашия Бай Ганю, един постинг чак ги отъждествява: „Кой е според Вас гръцкият Бай Ганьо? – Ами Зорбас Гъркът!!!“ Но проф. Игов е скепетичен, с него и аз: „Можете ли да си представите келепирджията Бай Ганю да танцува като Зорбас Гъркът след краха на голямото си предприятие?“, пита. Не, не можем: Бай Ганю, първо, изобщо не предвижда крах, а и да има такъв, второ, „ша цалува на още по-друго място“, но няма да танцува...

Прочее, в българската културна история има един такъв безгрижен танц – естествено, не гръцко сиртаки, а българска ръченица. Танцува я популярният детски писател Чичо Стоян (псевдоним на родения на 21.VI.1866 г. в Дивотино, Пернишко, Стоян Михайлов Попов). Ако се чудите кой е Чичо Стоян, спомнете си стихотворението „Сърдитко“:

Все за нещо ще намери да се начумери:
ту му млякото горещо, ту пък друго нещо.
И задето Петко вкъщи често тъй се мръщи,
Николинка, Ваньо, Митко викат му сърдитко.

Чичо Стоян бил лудетина от дете и безумно влюбен в театъра. Когато баща му решил, че най-после се е кротнал, му дал голяма сума, та да завърти някоя търговийка. Само че изобщо не отворил младият Стоян дюкян, нито пък *Lafka,* а запрашил към Пловдив на организирания в Града на тепетата Първи промишлен панаир (1892 г.) с международно участие (директор на изложението е писателят Михалаки Георгиев), че да спретне театрален спектакъл. Събира трупа, уговарят се да играят

драмата на Паоло Джакомети (италиански драматург, роден в Генуа, автор на близо 120 пиеси) „Семейството на престъпника“ (*La morte civile*), но малко преди да излязат на сцената се извива буря и декор, реквизит, костюми – всичко хвръква по вятъра и дъжда. Отгдето и да го погледнеш – лош късмет! Бъдещият Чичо Стоян обаче не се кахъри и вайка, а насред разбушувалата се стихия му друсва една ръченица, докато ураганът отнася отколе лелеяната му мечта. Стоян Михайлов Попов е и първият, влязъл в ролята на Бай Ганю на екрана, режисьор на кинолентата е Васил Гендов, а продуцент – „Янтра филм“. Гендов споделя за играта му: „Не беше тежко да подготвя Чичо Стоян за ролята му, тъй като той вече беше участвал в миналото като артист в театъра с другарката си – известната българска актриса Роза Попова“. А „другарката си“ пали по театъра отново той, Чичо Стоян...

Чичо Стоян, запален по театъра, запален по киното – съвсем иначе от Бай Ганю, който наистина, както отбелязва Светлозар Игов, е запален единствено по келепира. И това е, което го отделя от Зорбас, колкото и да ни се иска гъркът да е също като българина, че дори и по-недъг. Цитираният по-горе постинг, където се уеднаквяват двамата герои, има следното знаменателно продължение:

Кой е според Вас гръцкият Бай Ганьо? – Ами Зорбас Гъркът!!! Пройдоха, нехранимайко, мързеливец, измамник, садист; при това горд с недостатъците си любител на лесния живот, никога нищо не свършил докрай в скапания си живот, който той смята за весел. Е, понеже е без комплекс за малоценност, стана световно известен, че и обичан мърльо хедонист. А нашият Алеко Константинов описа в най-противни краски един работлив, комбинативен, неуниващ български тип, за да могат да ни се смеят и да ни се подиграват!

Ам’чи да, прав е в яда си нашият апологет на Бай Ганю, да не казвам, че писателят е можел да опише в най-светли краски ръченицата на Чичо Стоян, която той изиграл в Пловдив, а не вампора на Бай Ганю, който той изплува във Виена. Щастливеца е правораздавал в София по онова време, бил е съдия в Апелативния съд (в периода 1890-1892, когато е уволнен), все ще е стигнал до ушите му слухът за екстравагантния танцов инцидент. Човек чува само онова обаче, което ще и му уйдурдисва на концепцията, другото изпуска. Алеко е имал намерение да обрисува един „несвоепространствен“ българин в сърцето на Европа и го прави; Казандзакис е пожелал да обрисува един несвоевременен грък

в сърцето на Гърция и също го прави. И то така, че неговият Зорбас се превръща във фигура ако не народностна, то поне дълбоко завладяваща чуждоземното съзнание. Не без основание Яна Букова – българска писателка и преводачка, която близо две десетилетия живее в Гърция, го нарича „леко туристически герой“: „Зорбас като герой, по някакъв начин олицетворяващ чертите на гърка, не ми си струва подходящ пример. Той е доста идеализиран, не е сатиричен герой. Освен това по-скоро хората отвън отъждествяват гърците със Зорбас, отколкото те себе си с него. Леко туристически герой се пада Зорбас по мое скромно мнение“. Яна е категорична: „Не се сещам за герой като Бай Ганьо в гръцката литература. Но дори и да го има някъде из по-неизвестни автори, щом не съм чувала за такъв случай, не е навлязъл дотолкова в националната митология, тоест не е аналогичен на Бай Ганьо“. Тя също споделя нещо съответно на прозренията на Светлозар Игов за Зорбас, че е: „Бай Ганьо с обратен знак“. След това ме препрати към героя от гръцкия (и турския) народен театър на сенките – Карагьозис (на турски Карагьоз, в превод Черноок, в Бурса са му издигнали дори паметник), който „олицетворявал бедния и хитър грък по време на турското робство, тоест е вид трикстер. Името е станало нарицателно и се използва като обида“. В България Карагьоз също навлиза, е име отново нарицателно, но не за народност, а за професия – карагьозчия, актьор. Професията хич не се слави с добър имидж, Кръстьо Сарафов разказва за своя баща, че го спуквал от кютек заради страстта му към театъра: „Едва ли някога човек е бил преследван и бит по-жестоко от мен заради „престъплението“ да обича, посещава и играе в театър. Строгият ми баща в никой случай не се съгласяваше да стана „карагьозчия“, тоест артист. Той се срамуваше и презираше това „позорно“ занятие“. Следователно и Карагьоз не прилича на Бай Ганю, макар героят да е с нелицеприятен външен вид, също както Бешковия джелатин: „грозен като сатир, кучешка муцуна“, го нарича друг от персонажите на театъра, Велигекас. Гърбав като Квазимодо (прочее, в рисунката на плевенчанина, тази лявата, и Бай Ганю е изгърбен), беден и лукав, той постоянно крои планове, за да нахрани себе си и фамилията (жена и четири деца). Кроежите му всеки път се провалят, яде пердах и се прибира в колибата си без покрив все така гладен и сиромах. Има си предан приятел, Хадзиаватис (на турски Хадживат): константните персонажи напомнят и за *commedia dell'arte* в Италия, а самият Карагьозис –

на Пулчинела или Арлекино. В краен случай би могъл да прилича на Бригела, ала на Бай Ганю – хептен хич...

Да обобщим: Бай Ганю носи презимето Балкански, но на Балканите не срещаме герой от неговия калибър: ако е описан в литературата, той е или по-скоро великодушен и щедър, или фукара и трикстер, но никак не е такъв безсъвестен и безогледен тип като нашия прочут българин. Още по-малко откриваме пък персонаж, прескочил от литературата в действителността и превърнал се в олицетворение, в нарицателно за цяла нация, какъвто е Бай Ганю. Много дирехме, нищо не открихме, макар че Светлозар Игов, с мерак да оправдае своята хипертеза за г-н Балкански като *homo balcanicus*, изнамира сходни мотиви в полето на дубровнишко-далматинската литература:

Героят от комедията на дубровчанина Марко Държич (1508-1567) „Дундо Марое“ (представяна и у нас) притежава – в сходна ситуация „балканец в Европа“ – ред от байганювските „тревоги“ *и* „защитни механизми*“, а синът му – ред от чертите на байганювците Асланов и Бодков, който тип и Иван Вазов изобрази във вече споменатата* „Нова земя“ чрез сина на Рачко Прълето – „конт Брадлов*“. Така че литературната генеалогия на Бай Ганю като homo balcanicus* отвежда към разцвета на дубровнишко-далматинската литература през *XV-XVI* век, ако, разбира се, не го потърсим още в античната гръцка литература, която е също балканско наследство.

Съзнателно засега оставям без коментар последното изречение, ще посоча само простия факт, че в хърватското обществено-ментално пространство няма термин „дундомароевщина“, докато в българското „байганювщина“ има и всеки от нас, който го чуе или използва, знае какво точно (се) има предвид. Че дори в лексиката на проф. Игов го срещаме за Бодков и Асланов, тоест Бай Ганю е не само литературно име, Бай Ганю е народностно въплъщение, инкарнация; наш символ, плът от българската плът и кръв от българската кръв. Не можем да го преглътнем, не може да го смелим, затова намираме оправдание за него (а и за нас) в балканските ни съседи. Че и по-надалеч: Тартарен Тарасконски е дал името си на героя, за да го разберат по-добре във Франция, а опитите да бъде присламчен той я до Швейк, я до Санчо Панса, та дори и до Дон Кихот не престават. Както видяхме, Светлозар Игов го локализира чак в древногръцката литература, имайки предвид вероятно т.нар. „менипови сатири“ (по името на сириеца Менип, роденият в Хадара, днешна Палестина,

философ киник и писател сатирик), където сред важните персонажи е „паразитът“ – готованец и хрантутник на аристократичната трапеза, готов на всякакви унижения, подлости и подлизурковщини, само и само да запази мястото си близо до нея. Но това са единствено интелектуалистки оправдания, които и изпод вола теле ще измъкнат, за да приплъзнат Бай Ганю не само топосно към Балканите, а и темпорално към балканската литературна, културна и изобщо история. Че всичкото това е празна работа, личи и от обстоятелството, че акò и да се намират чужденци-балканци, които да настояват, че и техните народи също трябва да се припознаят в Бай Ганю, това не се случва. Инна Пелева цитира поета Кирил Христов, според когото Света Симич, книжовник, а по-късно и пълномощен министър в София, „взе да доказва надълго, че тая книга в сръбски превод би имала мисъл на същински оригинал – тъй общ е тоз тип в двата съседски народа“. Проф. Пелева цитира доста подобородни свидетелства в своята забележителна книга „Алеко Константинов. Биография на четенето“, отбелязвайки недвусмислено: „българската преса настойчиво огласява всеки подобен жест, идващ от съседите, който би могъл да наложи разбирането, че героят е представителен за региона“ (видяхме, че е така в отзивите за турските преводи на „Бай Ганю“). Например в дописката „Алеко Константинов и балканските народи“, публикувана във в. „Черно море“ (бр. 603/17.05.1931), която тя привежда, акцентът е върху думите на „професорът при Солунския университет Пападопулос“, който бил казал: „Българи, сърби, гърци, ромъни и албанци трябва да проучат добре това творение на Алеко Константинов, да го изучат най-внимателно и в образа на Бай Ганя да намерят своя собствен лик, своя собствен портрет без ретуш. Положението на всички балкански народи е едно и също. Специална разлика не се забелязва...“ Цялата тази психоаналитична в същността си операция на изтласкване, на преместване, на разреждане на Бай Ганю като българин показва, че той ни е огромна травма, която умните иностранци разбират и се стараят да излекуват или поне смекчат. Големият полски българист проф. Войчех Галонзка ме успокоява:

Уви, няма в полската литература произведение, което да прилича функционално на „Бай Ганьо“. *Има произведения, които се занимават със сблъсъка с чуждото или го ситуират като контекст, но героите им нямат стратегии за покоряване на чуждото. Дано да се появи нашият Бай Ганьо, докато съм жив. Ако става дума за Бай Ганьо, хич недей страда. Той е отмъще-*

ние на Хердер, който ни е направил, нас, славяните, до такава степен идеални и романтични, че самите ние до ден днешен не можем да повярваме, че това е истина. А истината е Бай Ганьо, но за да стане по-истинска, е подложена на малка хиперболизация. Универсалиите се отнасят за всички, но като такива не е необходимо да се провъзгласяват навсякъде.

Унгарецът д-р Дьорд Сонди, също извършил многобройни дела в полза на българската литература, е още по-доброжелателен, посочва в своя паметна бележка:

Мисля, че всяка литература си има свой Бай Ганьо, паралелите са много, може би степента на обобщението, формата на изобличаването, на рисунъка е различна. Алековият герой носи чертите на Миксатовите (Калман Миксат, 1847-1910) герои в нашата литература от онова време. Тези черти са разпръснати из страниците на нашия класик. Почти същият тип живееше и сред нас, унгарците, обаче не така точно изобразен, охарактеризиран от един писател. Живее в страниците на няколко наши автори. Той е Габор Гъре, героят на Гардони (Геза Гардони, 1863-1922). Само че като литературен герой е слаб, като проза е безсилна, карикатура. За Бай Ганьо трябваше и талантът, и дълбокият гняв на Алеко. Една изповедна публицистика, която вечно те занимава. В българската литература именно тук виждам една от най-типичните особености в жанрово отношение, фейлетонната сатира. Бай Ганьо в Европа само е на присмех, като се върне в България става страшен.

Не зная обаче дали биха могли да бъдат за нас, българите, някакво утешение идеализацията на славяните от страна на Хердер, на която обръща внимание проф. Галонзка, или пък възхвалата на Алековата творба, която тъй ласкателно съгражда д-р Дьорд Сонди; не зная също дали ако ние, българите, продължаваме да пришиваме Бай Ганю и на други народи, не си правим мечешка услуга. Защото така си затваряме очите пред основния български въпрос, пред съдбовния български въпрос: Какъв ни е Бай Ганю? Напълно прав е Светлозар Игов: „Почти всеки разговор на тема „кои сме ние“ започва и завършва с Бай Ганю“. Тези думи трябва да знаем и помним, а не да препращаме нашия херой отново из Европата, че и из цялата планета с цел не толкова да го обясним, колкото да се отървем от него, да се спасим. Вярно, човешкият ум е способен всичко да навърже, всякаква аналогия да произведе: проф. Милена Кирова например открива в Алековия герой пародийни черти на Христос. На мен пък нищо не ми пречи да кажа, че Бай Ганю е и своеобразен

пародиен Сократ, тъй като през/със себе си изтръгва от нас онова, което искаме да изтръгнем, от което искаме да се изтръгнем. Един особен подтик към индивидуална, личностна, субективна авто-майевтика, идеща точно от този нашенски доморасъл философ Бай Ганю-Сократ. Или защо да не е титан като Прометей?! Че нали и той се мъчи из Европа, а разни нахалитети опитват да изкълват безценното му розово масло, както Зевсовият орел е кълвал черния дроб на непокорния огненоносец. Не бива обаче да прекаляваме, не бива с изсмукани аналогии и сравнения да спекулираме и жонглираме, а това значи да приемем този толкова компрометиращ ни образ веднъж завинаги без „Ох!“ и без „Ах!“, без хък и без мък... Да разберем, че Бай Ганю не е само около нас, Бай Ганю е и в нас. Наш е, български е, и с тази реалност трябва да живеем, нещо повече – тази реалност трябва да (я) надживеем. Но това няма да стане, като го отблъскваме от себе си, това ще стане само тогава, когато го приемем и разгадаем вътре в себе си. Разгадаване, за което ще ни помогне наймного неговият автор Алеко Константинов, наречен Щастливеца.

Бай Ганю проекция

Добре известна е точната дата, когато Алеко Константинов обявява на всеослушание прозвището си Щастливеца – „25 октомврий 1895 г.“, Същата година „Бай Ганю“ излиза като книга, а Алеко Константинов „поставя началото на масовото организирано туристическо движение у нас с изкачването на Черни връх“, както гласи клишето. На тази дата в органа на Демократическата партия „Знаме“ излиза фейлетонът му „Страст“ – творба, която той класифицира жанрово като „безделица с претенции на художественост“. По свидетелствата на неговата вуйна Екатерина Иванова още преди това обаче той се е самонарекъл така, в трагичен момент от живота си, когато през 1890-а починала сестра му Веселина, последният негов близък човек. Вуйната помислила дали не се е побъркал, тъй като писателят мърморел машинално: „Щастливец, щастливец, щастливец...“ Реакцията, макар да е необичайна, не е нещо непознато, може да я оприличим донякъде с оня терапевтичен прийом, който Виктор Франкл назовава „парадоксална интенция“. Това е начин на справяне със страхова невроза: когато не бягаш от нея, а извикваш нарочно в съзнанието си стряскащото те събитие. Тъй е и с мъката: не ѝ се поддаваш, макар че – ако го сториш, никой няма да те обвини, а откриваш в нещастието „добри“ страни: „Да жаля? За кого? За себе си? О,

не заслужава... Аз останах сам, ще му намеря леснината. Сега няма вече за кого да се грижа!“, успокоява Алеко своята вуйна. Не му е било леко, разбира се, още повече, че със смъртта на сестра си той остава единствен продължител на рода, за който свищовлията съвсем сериозно смятал, че води потеклото си от царския род Шишмановци. Още в невръстните му години, признава Екатерина Иванова, в главата му е набивана вярата, че е аристократична издънка на Иван Шишман. С благородния си произход Алеко Константинов се е гордял, Цветан Радославов пише в биографията си за него: „Аристократичността [...] се проявяваше винаги, когато той се намерваше между най-интимни другари, гдето не го смущаваха политически и партийни или други огледи и задължения и той можеше да се яви такъв, какъвто си беше“. Инна Пелева в коментар на тези думи подчертава: „Но така или иначе почти всички, писали за класика, също като д-р Цветан Радославов, отбелязват гордостта (понякога разпознавана като „студена“), силното чувство за лично достойнство, себеусета за другост спрямо околните, понякога предизвикващ упреци в надменност, родовото самочувствие като много важни присъствия в характера на написалия „Бай Ганю“.

Себеусета за другост спрямо околните, понякога предизвикващ упреци в надменност... Не прилича ли ви това биографично очертание на едно друго отграничаващо се от околното очертание, което вои: „Той е бил, е и ще остане нещо повече – матрица на балканщината, сърцевина на балканската народопсихология, движеща сила на балканската история – и поради това, проекциите му са неограничени както в миналото, така и в бъдещето. Доказателствата са около нас“... „Чорбаджийското“ у Алеко Константинов се оказва подобно на „интелектуалното“ у Едвин Сугарев: по един и същ начин и двете се отдръпват, отстраняват се и се отдалечават от тукашното, осъждат го и обругават. Под обсада са: фрустрирани, алиенирани, дистанцирани; своето им е чуждо, външно, враждебно. Не свое, несвойско: „[...] Сред страниците – казва Инна Пелева – също както в Алековото живеене, една враждебна среда постоянно малтретира мъжа, който иска и не получава това, което иска“. И тази перманентна неудовлетвореност от местното общежитие си има следствия: „[...] Оттегляне на неуспяващия в „отвъдсоциални“ пространства, където регресивни удоволствия (на яденето и пиенето, на ненаситното фантазиращо говорене) отменят необходимостта от съизмерване с делничните критерии за справяне с живота. Тъкмо „Весела България“ е по-

добен топос за Алеко и някои от другарите му“ (отново Инна Пелева). Хич го не дишаш общежитието, дето те об/за/в-гражда, бягаш в горите, че да се отървеш от него: и хоп! – появява се „Какво? Швейцария ли?“: „Превърналото се в идея фикс желание за махане, втвърдяващият се усет за пленничество, за невъзможно измъкване натягат неприязънта към лепливото място, което отказва да пусне копнеещия за другаде [...]“ Тъй е то: съзнателното, нарочно, че и напук, ако щете, себе-маргинализиране винаги е резултат на отврат от средата, на желанието не да комуникираш, а да си в дистинкция с нея. Точно дистинкция: разграничаваш се вербално, отделяш я от себе си с думи на неприемане, неодобрение, нехаресване. Винаги в такива случаи средата (ти) е отблъскваща, мерзка и мръсна, пошла и болна, недостойна и подла; винаги е ад, същински земен ад и като такъв ад ти я представяш, описваш, разказваш в словото си. Или, изговорено с по-засукания литературоведски език на Петър Стефанов от неговата книга „Щастливеца и Бай Ганьо“:

Ако обобщим: в светоотношението на Алеко съсъществуват два момента на „истинност“, *които условно можем да определим така: телеология на вярата – по същество дълбинната ориентация на личността, оставаща константна почти до края на живота му, и телеологията на мрачното битие, която е по-скоро функция на първата и – чрез характерните си модулации – има характер на средство за справяне с конкретната емпирична реалност. Според теорията, характерната за поезията творческа потребност от саморазкриване и споделяне при сатирическия натюрел се проявява като лично необходим и социално полезен отдушник на едва сдържаните афекти на възмущение и презрение.*

Боян Пенев квалифицира това състояние като „нервен темперамент“: „лесно се възбужда, лесно се дразни и веднага реагира на всяко външно въздействие“, аз пък бих го рекъл пряко и открито, без грам да се притеснявам: Алеко Константинов, наречен Щастливеца издъно не е могъл да понася България и българите такива, каквито са били по негово време, всичко българско и родно в социално-битов план (не в природен – тук Алеко се явява за пореден път предвестник на още едно типично българско мироусещане: България е прекрасна страна с отвратителна държава; страна, която би била в най-великолепна, ама да ги нямаше нейните жители, българите) му е било отвратно и всеки път, когато го е откривал у себе си, се е отвращавал тъкмо от себе си. А че го е откривал често, в това няма съмнение: казано метафорично, също как-

то своя герой, който „засвири със зъбите си „Зелен листец“, тъй и Алеко, акò и декларативната му привързаност към *maestro Verdi* и „Я запретни, Вело моме, ръкави“, е предпочитал и той да засвирва със зъби „Зелен листец“ вместо да си тананика „Хора на пленените евреи“ от „Набуко“. И всеки път, когато е усещал у себе си тоя изблик на българското, тоя ориентални гейзер, той е искал да си прехапе езика, че да скъса най-сетне с натрапливия пошъл „Зелен листец“ (или с „Момиче, малък дяволо“, по спомените на Екатерина Иванова, която песен обаче по „културна и функционална типология е по-близо до „Зелен листец“, отколкото „Я, запретни...“, безсърдечно отчита проф. Пелева). Да скъса и с пустите му цигани, които обичал да му свирят на ухо. Както много фино отбелязва пак Инна Пелева: „Омраза към себе си“ – това е важна за Алековата психичност фигура...“ Нещастен и погнусен от това настойчиво, не оставящо го на мира българско, той прави единствено възможното, за да се освободи – товари с това противно българско своя герой, приписва/завещава му го изцяло, за да пречисти себе си и да се изчисти в бяло. Бай Ганю като катарзис, катарзисът на Алеко. В този смисъл героят не е друг на своя автор, Бай Ганю е също така и Алеко, само че оня Алеко, когото самият Алеко не е можел да понася и от когото се е срамувал. Затова е искал да скрие всяка общност с него. Или – ако употребим понятие от психоанализата, Бай Ганю е проекция на Алеко; Бай Ганю е всичкото онова, което Щастливеца не е искал да намира в себе си, макар че го е намирал и то безспорно в цъфтеж и изобилие...

Проекция е психоаналитичен термин, обозначава един от механизмите на личностна защита. В своя „Критически речник на психоанализата“ британският психоаналитик Чарлз Райкрофт, последовател на Доналд Уиникът, дава две тълкувания на термина – широко и тясно. Широкото се отнася за изкривяването на психическата дейност в съновиденията и халюцинациите, което е присъщо на всеки индивид, тясното засяга един определен защитен механизъм, който представлява: „процес, посредством който конкретни импулси, желания, присъщи черти на личността или вътрешни обекти се локализират от въображението в някакъв обект, външен по отношение на индивида. Проекцията на тези черти се предшестват от отрицание, тоест индивидът отрича, че той изпитва такова и такова чувство, че има такова и такова желание, но утвърждава, че те са налични у някого другиго“. Французите Жан Лапланш и Жан-Бертран Понталис също диференцират два аспекта на

проекцията: по-общо психологическо и по-приватно психоаналитично, за второто пишат: „В собствено психоаналитечен смисъл – операция по отделяне и локализация в друго лице или вещ на тези качества, чувства, желания, накратко – тези „обекти“, които субектът не признава или отхвърля в самия себе си“. Зигмунд Фройд използва понятието при анализа на параноята на председателя Шребер. Два са основните изводи, които докторът извежда от направеното проучване: първо, параноята представлява защитна невроза, второ, главният механизъм на тази защита е проекцията:

Всеки път когато у нас се поражда една вътрешна трансформация, ние можем да я отдадем или на вътрешна, или на външна причина. Ако нещо ни възпрепятства в избора на причина, то е в полза на външния мотив. На второ място, ние сме приучени да разкриваме нашите вътрешни състояния на хората около нас (чрез изразяването на емоциите). Това е причината, която дава място на нормалната идея, че сме наблюдавани, и на нормалната проекция. Тия реакции биват нормални до момента, до който ние продължаваме да осъзнаваме нашите вътрешни модификации. Но ако ги забравим, ако държим сметка единствено за умозаключението, ориентирано навън, това вече е параноя с нейните постоянни преувеличения, що се отнася до това какво хората знаят за нас и до онова, което ни причиняват – това, което те знаят за нас, а ние не знаем за нас, е това, което ние не можем да приемем. Отнася се за неправилно използване на защитния механизъм, наречен проекция.

Фройд открива у Шребер латентна хомосексуалност, проявяваща се в неговото отношение към Бога и бащата. По формулата: конфликтното безсъзнателно желание: (аз го обичам) се отрича: (не го обичам – аз го ненавиждам), а то се връща в съзнанието като проекция: (той ме ненавижда и ме преследва).

Проекцията е заложена в базата на т.нар. „проективни психологически тестове“ от рода на мастилените петна на Роршах, Т.А.Т. (*Thematic Apperception Test*), *PFT (Picture Frustration* Test*)*, дело на американския психолог Саул Розенцвайг, различните рисувателни тестове за деца и за възрастни – „Дом, дърво, човек“, „Нарисувай човек!“, „Нарисувай несъществуващо животно!“, незавършените изречения и др. Идеята е, че тестуваният индивид проектира във всички тези психологически инструменти за изследване на личността свои страхове, притеснения, неудовлетворени желания, фрустрации, безпокойства – всичко онова,

от което той се бои и което не иска да му се случи или пък другите да мислят за него. Проективните тестове са атрактивен, но, за жалост, не особено точен измервател на човешките състояния, всичко при тях е в зависимост от интерпретационните способности на психолога. Но, така или иначе, те са индикатори на един действителен психически процес на защита, който от никого не се поставя под съмнение; съмнението е само доколко проективните тестове са в способност да измерят и интензитета, и модусите, и спецификите на този защитен механизъм.

Между другото, точно по повод проекцията се случва едно от големите разминавания в динамиката на психоаналитичната теория между Анна Фройд, дъщерята на доктора от Виена, и Мелани Клайн, разработила учението за „обектните отношения“ на развитието в ранните години на детето, – разминаване, сериозно разбишкало устоите на общността от последователи на Фройд във Великобритания. Според Анна Фройд Аз-ът първоначално се обособява от външния свят и чак след този процес и вследствие на него се зараждат проекцията и интроекцията (това е, когато индивидът възприема и присвоява в личностната си структура свойства и качества на обекти от външния свят, вкл. хора като по този начин им се отъждествява, създавайки си въображаем образ както за тях, така и за себе си; терминът е въведен от унгарския ученик на Фройд Шандор Ференци в неговия труд „Интроекция и пренос“); за разлика от Анна, Мелани Клайн поддържа напълно противоположното мнение – взаимодействието между интроекция и проекция в хода на детското развитие стои в основата на отграничаването на вътрешно от външно, тоест на Аз-а от света. И двете обаче виждат в проекцията необходим психичен процес, не просто психопатологичен феномен. Тя става болест (както и интроекцията), когато се превръща във възлов регулатор на личностното поведение, в основния му оформител. Фройд също свързва неразривно двата процеса. Те, според него, се конструират още на орално равнище, тоест при най-началната фаза на онтогенезиса: „Аз-удоволствието в чист вид се изгражда посредством интроекция с всичко онова, което поражда удоволствие, а посредством проекцията изхвърля навън всичко, което поражда неудоволствие“, пише той през 1915 година във „Влечения и съдба на влеченията“ (*Triebe und Triebschicksale*). 10 години по-късно в статията за отричането (*Die Verneinung*) повтаря същата мисъл: „Изначалното Аз-удоволствие се стреми да интроецира всичко хубаво и да изхвърли от себе си всичко лошо“. Той нееднократно подчер-

тава, че проективният механизъм на защита е съвсем нормален; и го открива „в предразсъдъците, в митовете, в анимизма“, както регистрират Лапланш и Понталис. Възгласява: „Неясно осъзнатите (така да се каже, ендопсихичното възприятие) на психическите фактори и отношения в безсъзнателното се изразяват в [...] изграждане на свръхестествена реалност, която трябва отново да бъде преобразувана в наука от психологията на безсъзнателното“. В своя класически „Речник на психоанализата“ френските учени отчитат в механизма на проекцията реализирането на два смисъла:

а) смисъл, съответен на разбирането за проекция в кинематографията: субектът пренася навън образа на това, което безсъзнателно съществува в самия него. Тук проекцията се дефинира като специфичен начин (manière) на неразбиране, нежелание да знаеш, парадоксална форма (manière) на предположение, че другите разбират това, което субектът отказва да види в себе си; б) Обозначаване на квазиреален процес на отхвърляне: субектът изхвърля навън всичко, което не иска да има, но след това отново открива изхвърленото във външния свят. В случая проекцията се проявява не като „нежелание да знаеш“, *а „нежелание да бъдеш“. При първия способ проекцията се свежда до илюзията, при втория се вкоренява на мястото на първоначалното раздвоение между субекта и външния свят.*

Двата процеса, проекция и интроекция, се откриват и в литературата. Вторият донякъде наподобява баснята: „Субектът отъждествява себе си с други хора или, напротив, отъждествява други хора, одушевени или неодушевени същества, със самия себе си. Както е известно, читателят може да проецира (според мен е по-правилно да се каже интроецира) към самия себе си герой на роман или обратно: в своите „Басни“ Жан дьо Лафонтен, например, е проецирал антропоморфни чувства и разсъждения върху животни“. Това от Лапланш и Понталис, аз само ще добавя към техните думи, че като литературен случай на проекцията в класическа психоаналитична интерпретация може да приемем сатирата, която може да четем и като „отхвърляне: субектът изхвърля навън всичко, което не иска да има, но след това отново открива изхвърленото във външния свят“. Пламен Антов в своята обширна студия „Бай Ганю“ – трансформации на гласа: кой, кому, как и защо говори в творбата“ посочва апропо за сатирата:

Същностен за сатирата въпрос е антитетизмът между действително и идеално, *съпоставянето и сблъсването им (Брайън Лий), при което първото е негативно маркирано, функционира като зона на тъмното и пошлото, а второто – обратно – представлява позитивната анти-сила, доброто и светлото. В художественото поле на „*Бай Ганю*“* идеалното по традиция се търси именно в различните персонификации на автобиографичното/автопортретното, тоест в няколко образа, които изследователите са склонни единодушно да отъждествяват със самия Алеко, да ги четат в условно автобиографичен план – проекции на едно относително ясно заявено авторово присъствие в творбата.

Тук, за жалост, терминът „проекция“ се схваща от „изследователите“ праволинейно, в една директна връзка между автора Алеко и, както уточнява Пламен Антов, неговите герои: „Иваницовият син от глава V на първата част и Иваница Граматиков от „Бай Ганю прави избори“ от част втора“ (така праволинейно е разбрана и проекцията и в цитирания вече пасаж от студията на Едвин Сугарев: „[...]проекциите му са неограничени както в миналото, така и в бъдещето[...]“), докато, мисля, защитният механизъм „проекция“, осъществен от Щастливеца, не е тъй видимо оголен, а е по-завоалиран и се транспонира в почерка му по един травестийно-трикстерен начин не при Иваниците, а в самия главен герой на книгата, в Бай Ганю. Героят е не опакото на Алеко, а е същият Алеко – ипостаз на това, което Алеко не иска да „има и бъде“. Изобщо не го иска, ама никак и затова го изхвърля навън; плод на това изхвърляне са и Бай Ганю, и „Пази, Боже, сляпо да прогледа“, и Бодкова, и Асланова, и Гочоолу, и Хаирсъзина, и Гуньо Адвокатина, и „Разни хора, разни идеали“... В този смисъл Алеко Константинов е бил сякаш обречен да пише сатира, той не би могъл да пише друго, защото това е бил единственият начин да разчисти Бай Ганю от себе си, от лустрото си на цивилизован, фин, изискан, изтънчен и изящен джентълмен, какъвто ни го представя Илия Бешков в предсмъртния му стон. Щастливеца пише Бай Ганю, защото в противен случай хич не би бил Щастливец, а Нещастник, изтерзан от самоугризения неврастеник и параноик. И, без съмнение, словата, изречени от автора на „Бай Ганю“ с устата на неговото алтер-его разказвач Васил:

[...] Като че някой ми внуши: „Недей презира този простичък, лукавичък, скъпичък нещастник, той е рожба на грубата среда, той е жертва на груби възпитатели; злото не се таи в него самия, а във влиянието на

околната среда. Бай Ганю е деятелен, разсъдлив, възприемчив – главно възприемчив! Постави го под влиянието на добър ръководител, и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи. Бай Ганю е проявявал досега само животната си енергия, но в него се таи голям запас от потенциална духовна сила, която очаква само морален импулс, за да се превърне в жива сила... *“,*

са призив не за снизхождение към Бай Ганю, а за снизхождение към автора му Алеко. Към непрестанно трепереща Алеко не чак толкова от „влиянието на околната среда“, колкото от самия себе си, че може да престане да бъде Алеко и да се превърне в Бай Ганю. И Доктор Джекил да стане Мистър Хайд. Тази е причината, когато се връща в България, Бай Ганю да стане „страшен“. Метаморфоза, която така и си стои неизяснена от „изследователите“, а обяснението ѝ всъщност не е кърТовско: във втората част на книгата (съответно третата, тъй като във втората действително влизат едва три истории – „Бай Ганю се върна от Европа“, „Бай Ганю прави избори“ и „Бай Ганю журналист“) Алеко Константинов, наречен Щастливеца описва преди всичко и най-вече собствените си тукашни страхове и безпокойства, собствените си фрустрации и суматохи, собствените си чудовища и караконджулища; а понеже българщини са страшни и зли, затова и Бай Ганю е страшен и зъл. Българското у себе си Алеко Константинов е възприемал като ужасяващо, следователно героят му в Българско не може да бъде друг, освен ужасяващ. Алеко е писател, и то талантлив писател, той знае: големият страх можеш да преобориш единствено с голямо страшилище. Трябва ти монстър, колосален монстър, за да прогониш колосалния монстър вън от себе си... Колосалният монстър Бай Алеко-Ганю.

Бай Ганю мистификация

Всъщност Алеко, ако би живял в любимата си Швейцария, безусловно не би носил фамилията Константинов, а със сигурност Франкенщайн. И кой знае, може и първото си име е щял да смени, на Виктор, да речем. Защото онова, което той извършва с Бай Ганю, е същото, което доктор Виктор Франкенщайн извършва в научната си лаборатория със своята прехласнатост и сляпа вяра в науката – и двамата създават чудовища, съвременни Прометеевци. Които се обръщат срещу своите създатели.

На всекиго е познат романът на Мери Шели: д-р Франкенщайн, млад и ерудиран швейцарски учен, който безкрайно се уповава и въз-

хищава на перспективите, които знанието отгръща пред човека, решава да сътвори за своя прослава и за доброто на човешкия род изкуствено същество. То трябва да помага на хората в усвояването на природата и естеството. За съжаление обаче, сътворенията безименен гигант се оказва толкова грозен, толкова страшен, толкова уродлив, че никъде, където подирва подслон, не го получава: „Никога не съм виждал нещо по-ужасно от това лице, от неговата отблъскваща и страшна уродливост“, описва го Уолтън, английският полярен изследовател, комуто Виктор изповядва премеждията си. Самият му създател избягва урбулешки от дегенерата. Озлобен заради злочестините си, породени от изтъканото от предразсъдъци човечество, демонът (тъй докторът нарича своето творение) се обръща срещу него, за да си отмъсти, че е отхвърлен и прокуден. А най-много се вбесява от отказа на учения да му създаде невеста. Поради ината си Франкенщайн загубва своя малък брат Уилям, приятеля Анри Клервал, любимата си Елизабет Лавенца, удушена преди брачната им нощ. Когато разбира, че за всички тези смърти вината носи произведения от самия него грозник (нещо средно между Квазимодо и Голѐм), докторът се заклева да го намери и убие: „Кълна се отново, че ще ти отмъстя, отново те обричам, жалък изроде, на мъчения и смърт“. След гонитба из почти целия всемир двамата – творецът и творението, се засичат съдбоносно във „вечните ледове на Севера“, където Виктор Франкейнщайн умира, а разкаялият се „нов Прометей“ поема към кладата, която сам си е подготвил.

Мери Шели пише своя роман заради един облог: лорд Джордж Байрон, този вездесъщ провокатор, в една скучна лятна нощ, „неприветлива, влажна и дъждовна“, предизвиква съпруга ѝ Пърси Биш Шели, лекаря си Джон Полидори (той също пишел стихове) и нея самата да съставят история, която смразява кръвта: „Нека всеки от нас напише по един разказ за призраци“, предложил лордът. Грозотията на Франкейнщайн се явил на авторката в полусън:

Видях — със затворени очи, но изострено умствено зрение — бледия студент по скверни изкуства, коленичил пред нещото, което бе сглобил. Видях как ужасяващото привидение се протяга, а след това, задействувано от някаква мощна машина, показва признаци на живот и започва да мърда с непохватни, полуживи движения. Ужасна трябва да е тази гледка, както би бил безкрайно ужасен всеки човешки опит да се възпроизведе изумителният механизъм, създаден от Твореца. Успехът ще

изуми студента; полудял от страх, той ще хукне да бяга далеч от собственото си гнусно творение. Ще се надява, че останала сама, слабата искрица живот, която е вдъхнал в това същество, ще изгасне и оживено по несъвършен начин, то ще се разпадне на мъртва материя, а той ще заспи с вярата, че тишината на гроба е погълнала завинаги краткотрайното съществуване на отвратителния труп, който му се е сторил люлка на живота. Заспива, но се стряска; отваря очи: о, ужас, чудовището е застанало до леглото му, разтваря балдахина и вперва в него воднисти, ала пронизващи очи.

Същото „изострено умствено зрение“ ще да е било налично и у Алеко, когато му е щукнала идеята за „Бай Ганю“. Сам признава, че това бил един от най-щастливите моменти в живота му. В литературната анкета, озаглавена „Моята изповед“, дело на проф. Иван Шишманов, на въпроса: „Кой е най-хубавият момент в живота Ви?“, той отговаря: „Пътуването ми в Америка и когато ми хрумна идеята за „Бай Ганя“. Не можем да гадаем дали Алеко е съзнавал, че сътворява образ, който ще се превърне в емблематичен за българина, за Мери Шели обаче знаем на сто процента, че не е съзнавала това. Въпреки че още през 1820 г., само 2 години след публикуването на романа, при дебат в английския парламент, посветен на съдбата на робите в Западните Индии (тоест в Америка – другото щастливо събитие в живота на Алеко, според него), един от ораторите сравнява отчаяната участ на афроамериканците в южните щати с изрода на Виктор Франкенщайн. И той рано или късно щял да се опълчи срещу своя съчинител и мъчител, робовладелската система. Без съмнение, на Илия Бешков вероятно му е проблясвала мисълта и за книгата на Мери Шели, когато е рисувал „Бай Ганю убива своя автор“. Защото също като нейния млад злощастен Франкенщайн (изразът е на проф. Цочо Бояджиев) нашият Щастливец Алеко извиква на бял свят едно изцяло уродливо същество, слепено от всичките му страхове да не бъде като него, да не се въплъти в него. Пуснал му е литературно електричество и го е заставил да издрумва първоначално Европата, а след това и Българията, без може би да си дава сметка, че неговият „херой“ ще пресича не само пространствата, но и времената. Като причина за това е не друго, а обстоятелството, че страховете на автора му са изобщо наши страхове, български и отколешни. Изрича ги например Иван Вазов в писмо до „Развигор“ (3/1921): „Българска, архибългарска черта е да се самоотричаме, да не припознаваме нищо свое – добро е само чуж-

дото, макар и да не най-нехелното“. Бай Ганю на Алеко Константинов ни идва дюшеш, че да потвърдим и затвърдим тази наша, както я нарича Патриарха, „архибългарска черта“. Не случайно Константин Гълъбов, когато споменава „нашите аргонавти, поети и писатели“, че били „имали усет повечето за отрицателното у българина“, се сеща най-напред именно за Щастливеца и неговия Бай Ганю. Този усет за „отрицателното у българина“ е ни повече, ни по-малко, а отхвърляне въобще на българското у българина Алеко, иск да се откаже от себе си, че стане най-сетне „цял европеец“. Забележете тук прилагателното „цял“: Бай Ганю го „помислюват“, че е такъв, а пък цялото произведение се старае да покаже, че не е. И да, точно така е: трябва Бай Ганю да не бъде цял европеец, за да бъде Алеко цял европеец. Да рекат другите за него, че е цял европеец. Да го признаят за такъв, независимо от понякога твърде неевропейските му постъпки. Че и неевропейското му обучение. Не стига, че е руски възпитаник, а в онуй време „руските и европейските възпитаници са в остра битка за престиж и реализация“, но и държанието му баш не се е вписвало в европейските норми. Като в онази вечер, припомнена от проф. Инна Пелева: „[...] Когато сред ескалиращото семейно веселие сродниците Найчо Цанов и Алеко подскачат върху леглото на домакините, гледайки се в очите и тананикайки „Момиче малък дяволо“, докато креватът не издържа и двамата – сред обърканн завивки, скъсани пружини и странни остатъци – се оказват на пода“. Що ли ми идва на ум тук едно друго скачане: „И се хвърли във въздуха, изкриви краката си на кравай и – бух! – сред басейна“. Всичко това трябва да изчезне, да се изличи, да се припише на друг, за да не го свързват с мен, та да съм аз чист и неопетнен, и цивилизован. Така Алеко Константинов задава вкостенилата се през годините матрица на едно на Балканите откривано като че ли само в България поведение, което е склонно да гледа на тукашното единствено през призмата на байганювското, не през призмата на бойчоогняновото, да речем. Поведение, което като че ли най е видимо в п(р)остъпките на българските интелектуалци. Получава се ето какво: Алеко се е страхувал да не бъде заподозрян, че не е цял „чист“ европеец, поради туй написва/проектира Бай Ганю; българският интелектуалец се страхува, да не бъде заподозрян, че не е цял „чист“ европеец, поради туй съглежда/проектира едва ли не във всичко „българско и родно“ Бай Ганю до Бай Ганю. Едно изобилие от Бай Ганювци, свръхизобилие чак; и валят те върху българското битие, както валят облечените в черно сери-

озни господа с бомбе и шлифер в картината на Магрит „Голконда“. Дори можем да конципираме един своеобразен „Синдром „Алеко“ у преобладаващата част от българската интелигенция, синтезиран в следното твърдение: „Аз толкова много мразя българското у себе си, че единственият начин да оправдая тази своя омраза, е да превърна това българско в чудовище“. *Et voila*, Бай Ганю се роди! В този смисъл Алеко Константинов е наистина „вечният съвременник“, както го определя в заглавието си един сборник на БАН (2006): през цялото си българско следосвобожденско битие всъщност ние, българите, непрестанно и вечно сме откривали/конструирали у/в себе си и около себе си, у/в всичко българско, него, вездесъщият Бай Ганю. Ето защо „Бай Ганю“ не е книга, написана окончателно в 1895 г., „Бай Ганю“ я пишем всички ние през всяка една българска година. И я пишем просто защото не се харесваме, както проникновено намира моята сръбска приятелка и преводач от български Ѝвана Стоичков. Това не-харесване-на-себе-си като че ли ни го е заложил в генетичния код именно Алеко. Или поне той има най-голямата заслуга за него. А след тази заслуга е поета като щафета от българският интелектуалец, за когото Бай Ганю е навсякъде, където открива българи и българско. И дотолкова е (пред)убеден в това си мнение, дотолкова е самоуверен „ентелегентът“ български, че „няма нужда самото доказване да се разнищва и аргументира“. Също като при разказвачите в книгата: дето и да ги пуснеш, ако видят българин, все Бай Ганю ще видят. Затова и говори интелектуалецът така, както малчуганите разказват виц: Бай Ганю Българинът. Само че предпочита множествено число – Бай Ганю Българите. Презумпцията е тази: колкото по-малко българин, толкова повече си европеец. (Пред)убеждение, срещу което членовете на Кръг „Стрелец“ са възроптавали най-енергично. Атанас Илиев, философът и естетикът, изрича в „Конфликтът между родното и чуждото“:

Родното би могло да ни изведе към чуждото, тъй както и чуждото би могло да ни отправи към родното и да улесни процеса на вдълбочаването ни в него. Необходимо е само да преодолеем създадения в миналото конфликт между родното и чуждото. Необходимо е да преодолеем предходната епоха, която създаде този конфликт. Необходимо е да хвърлим мост през „епохата на бай Ганя“ – и да сродим европеизирания българин с виталната любов към родината, която създаде „Подвига на първите“ („Подвигът на първите“ е статия на проф. Асен Златаров, публикувана във в. „Изток“, 47/5.12.1926).

Впрочем, струва ми се, че може да кажем: Бай Ганю е измислен образ по същия начин, както в западноевропейската масова литература е измислена Руритания – процес, описан в подробности и скрупульозно от сръбско-английската изследователка Весна Голдсуърти. Или пък както е въобразен Ориентът, за технологията на която интелектуална операция пише в класическата си книга „Ориентализмът“ Едуард Саид. Само че, ако „измислянето на страната Руритания“ е теоретично-литературоведско разобличаване на един „външен колониализъм“ по отношение на Балканите, както отбелязва Албена Вачева, то Бай Ганю е своеобразен литературно-имажинистки (и доброволен) вътрешен колониализъм по отношение на България, българското, българите. Пишещият човек Алеко Константинов, наречен Щастливеца, приема безкритично чуждата гледна точка, за да опише с тукашни, местни, автохтонни, бих казал, думи неприемливите в неговите очи черти на своите сънародници. В този смисъл Бай Ганю, „Невероятните разкази за един съвременен българин“ са мистификация, може би първата по рода си мистификация в съвременната българска литература, сторена цели 15 години преди Пенчо-Славейковата „На Острова на блажените“ (ако пропуснем, разбира се, „Веда Словена“ на Стефан Веркович). С огромната разлика, че ако Пенчо Славейков се опитва да създаде един положителен национален мит, то Алеко Константинов успешно създава негативния национален мит. Но за да се сдобие замисъла му с късмет, а словото му с повече авторитет, за да се чуе то и прогърми на всички страни, той се превръща във франт, в денди, в конте – Илия Бешков е имал усет за това превращение в рисунката на неговото убийство. И това конте от височината на собствената си свръх цивилизованост кори собствените си сънародници, изостанали там долу в ниското, блатното, мочурливото – целите в кир и утайки, с цървули и потури. Зловонни и злокобни. Алеко не просто си намята „белгийска мантия“, той слага си и цилиндър, ръкавели, гети, смокинг, лачени обувки – нищо по него не трябва да подсказва, че е българин, че може би на времето някога в Свищов е носил калпак, пояс и антерийка. И след тази своя промяна в „дресинга“ Алеко прави още нещо: попресилва, обостря, понадува, хиперболизира недолюбваните от него национални черти, поукрасява ги в тъмни антипатични краски, преувеличава ги неимоверно, праща ги дори в Европа, за да се видят те колко са ретроградни, артисали от едно време, когато може и да са вървели, но сега само куцат. Прави го, защото иначе няма да разгеляса

цивилизационната му инвектива, няма да отврати българина от самия него, както той самият е отвратен от българското в себе си. Така на бял свят изскача от главата на Алеко Бай Ганю, също както Атина Палада изскача от главата на Зевс. Алеко мистифицира този свой несимпатичен българин, въ/из-образява си го, представя го като карикатура. Сторва го безупречно: мистификацията Бай Ганю продължава да тегне като проклятие над всеки българин...

Георг Зимел, който определя човека като „преувеличаващо същество“, поставя точно преувеличението във фундамента на карикатурата:

Карикатурата възниква тогава, когато един извънмерен елемент не бъде компенсиран от другите, а без да се съобразява с тях, застине в трайно образувание и по този начин разруши представата за идеал на цялостния образ или изискването той да бъде единен. Карикатурата се дължи не на конкретната прекомерност сама по себе си, а на липсващия баланс между неспирното разрушаване и възстановяване, в които се изразява единството на формата и на жизнения процес; тя възниква като неподвижност и окончателност на извънмерното, като непомирено фиксирано отношение между частното и цялото.

Според Зимел, тъкмо заради преувеличението, заради това, че хората сме преувеличаващи същества, карикатурата е вкоренена дълбоко в „метафизическата основа на нашата природа“. Тоест, тя не е външен принцип, не е повърхностност, а недра, глъбини, вътрешност, утроба. В този смисъл Алеко не си съчинява изцяло българина Бай Ганю, той просто го преувеличава. И всъщност, преувеличавайки българското – такова, каквото го е страхувало и каквото той не е искал нито да има, нито да бъде, Алеко го изписва тъмно, безднено, пъклено, ужасно. Не че не е и такова, Зимел казва, че: „[...] Художествената карикатура е убедителна единствено когато изобразената личност сама по себе си е карикатура – в противен случай в какво би следвало да ни убеждава тя?“, ала той го „фиксира“ единствено като такова. Всички народи си имат мрачни страни, единствен българският народ си има само мрачна страна. Тази свръх-мрачна фиксация е прегърната с охота от нашата интелигенция, превърната е от нея в общо място, в *commom sense* – оттук насетне в очите ѝ българското е винаги байганювско, никога, да речем, христоботьовско. Хич не случайно Тодор Цонев спрята и такава карикатура, плод е тя на същата нагласа: мургавичкият (тъмен, тоест) Бай Ганю е приклекнал над мъртвия бял Ботев – над мъртвия Ботев с извадена сабя и четниче-

ска униформа, в дясната ръка на разбойника дими револвер, показалецът на лявата е поставил върху устните си, шепне: „Бай Ганьо: – Ш-ш-т! Никой да не разбере, че и Ботев е убит от мен!“ Ето как, ако в Бай Ганю неговият автор е проектирал своите индивидуални страхове, в Алековият герой българската интелигенция проектира своята общежитийна обсесия; обсесия от това, че е именно българска. Затова той трябва да е монстър, затова българското трябва да е монстър, защото в противен случай нито Алеко ще е справедлив към своя герой, нито пък интелигенцията ще е справедлива към своя народ. Трябва да са те чудовища, трябва да са черни и почернени, от дявола по-черни, както се казва, иначе ще излезе, че по време на всичката си изпълнена с нападки, ругатни и злословия към тукашното деятелност, българският интелектуалец се е занимавал просто с разпространяване на клевети, с ръсене на компромати. Ето защо тук нищо хубаво не бива да става, нищо свястно не трябва да се появява, тук всичко трябва да е мерзко, дребно, нищожно. Защото ако така не е, интелектуалецът ще се окаже не интелектуалец, а най-обикновен мърморко, свадлив и заядлив нехранимайко. А тъй като словото му се чува надалеч и отеква през годините, и тъй като това негово слово е единствено черно, никога цветно, затова и Бай Ганю не е бил никога цветен, а винаги черно-бял. Да го нарисуваш в цвят, това ще означава да го приемеш. Ала кой приема в душата си дявола, освен ако не носи името Фауст? Бай Ганю няма багрен портрет не защото не заслужава, а защото – ако го създадем, ще признаем, че сме сгрешили. Сгрешили и по отношение на него – сътворявайки го по-черен от дявола, и по отношение на себе си – сътворявайки се по-черни от дявола. Затова го рисуваме черен, затова се рисуваме черни – не защото сме такива, а защото изобщо не ни стиска да се изправим пред горчивата истина, че цялото ни досегашно високоинтелектуално битие се е градяло на една проективна грешка. Грешката на Алеко, наречена Бай Ганю...

Бай Ганю грешка

Грешка, в която ние, българите, батакясваме вече цели 150 години...

Митко Новков е психолог, културолог, публицист, литературен критик и медиен наблюдател, журналист. Роден е на 25 юли 1961 година в старопланинското село Бързия, в подножието на връх Ком и прохода Петрохан. Средното си образование получава в ПГ „Д-р Иван Панов" в град Берковица. През 1988 година завършва висше образование в СУ „Св. Климент Охридски", специалност психология и философия. Работи известно време като училищен психолог, в периода 1994-2001 година е журналист в бургаския вестник „Черноморски фар" като 13 години „пристанува" в морския град. В момента живее в София. Публикува в местни и национални периодични издания от 1989 година. Неговите текстове са печатани във вестниците „Култура", „Литературен вестник", „Литературен форум", „Литературен глас", „Черноморски фар", „Дневник" и др., в списанията „Демократичен преглед", „Витамин Б", „Мост", „Страница", „Сезон", „Български месечник" и др. Носител за 1999 г. на наградата за белетристична книга „Пегас" на община Бургас и наградата за критика в конкурса, организиран от „Литературен форум" през 2001 г. по случай 150-годишнината от рождението на Иван Вазов и Захари Стоянов. Автор е на книгите „Изядената ябълка. 101 управител'ски истории" (1999), издателство „Аб" и на „Бартвежи. Разни и по-разни писаници по повод и без повод" (2001) от поредицата „Тълкувания" на издателство „Литературен вестник". Книгата му „Подир сенките на литературата" беше сред номинираните заглавия в секция „Хуманитаристика" на наградата „Хр. Г. Данов" през 2008. Телевизионен наблюдател на вестник „Култура".

Коментари (2)

- 18-02-2015|**Златко**

Не познавам достатъчно българските изследвания върху Бай Ганьо, за да мога да говоря от каквото и да било ниво на авторитетност (макар че и сам съм се „изказвал по въпроса", както може да се види по-долу). Въпреки това текстът на Митко Новков при всички случаи ми се струва

силно впечатляващ, с реални претенции не само да обобщава и пояснява, но и да задава нови акценти, включително и тъй необходимото от моя гледна точка „помирение“ и „приемане“ на собствения корен, без което едва ли някога бихме получили шансове за реално европейско „членство“, без ненужни себеунижения и комплекси. Способността за именно едно такова необременено, напълно лишено от илюзии, разкрасявания, компенсаторни рационализации, вглеждане в самите себе си (един отличен пример за което ни дава Милен Русков с последния си роман) е онази differentia specifica, която, надявам се, ще различава бъдещите поколения българи от нас и нашите предшественици (дай Боже!) А дотогава не ни остава нищо друго, мисля си, освен бавно и търпеливо да сеем именно тези семена, именно тези себе-вглеждания, именно тези опити за пре-осмисляне, пре-нареждане, пре-разбиране, пре-скачане...

Прочее, да видим. Митко Новков задава добро и достойно за уважение ниво, при всички случаи...

- 18-02-2015|**Златко**

Други статии по тази тема:
Бай Ганю - човекът без граници: Пламен Дойнов
Бай Ганьо - бащата на всички ни: Златко Енев

Безименно
Автор(и): Александра Джандева

Тя се страхува. Не, тя е в паника. И това се случва винаги, когато го види. Усмихва се, гушва го, не казва здрасти. Целува го. Някак небрежно, разсеяно. А как ѝ се иска да е иначе – да е жадно, да е горещо. Даже диво, а не така стреснато. Но не може. Всеки път го поглежда и усеща как на върха на езика ѝ се покатерват старите буквички, току виж се изплъзнали като отпасани. Не, не бива да го допуска. Търкулнат ли се веднъж тя си знае – това ще е краят.

Затова по-добре да мълчи. Да стиска устни. Свидливо. Няма как той да знае. Нали се познават отскоро. Тя си е просто такава. Най-много един ден да си тръгне без нея.

Какво пък толкова – няма да е първият. Нито последният.

По-важното е сега да стиска устни, даже ще си захапе езичето и ще гледа надолу. В земята, в обувките му. Хубави са. Изглеждат стабилни и май не пропускат. С рошави, проскубани връзки.

А после, после просто ще си говорят. Дълго. Ще го гледа в очите, ще се усмихва. Иначе няма нищо да се получи – не я бива много с мъжете.

После ще си легнат, а тя никога няма да заспи. Дори за една нощ от всичките им нощи заедно. Очите ѝ ще горят, ще отива изморена на работа. И тъжна. Защото не може, не може да спи – ако заспи дори за секунда ще трябва да спре да стиска устни. Тогава? Тогава ще стане страшно. Езикът ѝ няма да слуша, на върха му ще се катурнат пак страшните буквички...и ще ги каже. В просъница. А не бива. Той ще чуе. Ще му стане тъжно, ще се обиди и ще си тръгне. Посред нощ ще си тръгне. В студа. А навън задължително ще бъде студено, тя е сигурна. За това по-добре да не спи. Ще будува. Нищо работа. Една нощ. Тъкмо ще му се радва. И ще стиска устни.

Но напук един ден той няма да дойде. Ще каже, че повече няма. Той не знае защо, но ще е сигурен, че така не може. Така не бивало да продължава. Не е първият. И последният не е. Всички си тръгват без да зна-

ят какво им е липсвало. Но поне лъжат красиво. Ако всички те знаеха истината нямаше да губят време за съчинения. И без туй не им се отдава.

После тя пак ще стиска устни. Този път с друг. Ще се усмихва в междутъците, ще му разказва за птиците, за самотните локви, за дъгите размазани в нафтата. Накратко – ще им бъде хубаво. Но тя никога няма да каже името му. От страх да не го нарече инак – с вкус на бившия и с очите на миналото, онова все същото, несъвършеното. А той – днешният – никога няма да се сети да пита. Досущ като всички останали. Ужасно разсеяни типове.

Точно заради това стискане тя мрази зелките. Искрено и упорито – всеки път, когато началото идва. Мрази ги още от първия допир – когато те още имат дъх на нов мъж, мрази ги когато отделя първото листо и игриво го топва в кафето на първата им среща. Добре оттренирано, спор няма. Но най-много мрази онези белите, кълрави зелеви листа, сврени около сърцето. Чак се изнервя. По график. Защото тогава езикът хич не я слуша – като отпасан е – хвърчи непрестанно, сънува, чертае. А тя трябва да го причаква зад ъгъла и да го шамаросва. Не може така да дивее и да се плиска в пространството. Затова стиска устни, за да бъде той кротък. Трудно е, но се справя. При това все по-добре. Прекалено добре даже – листата едно по едно, всяко в своята последователност, без внезапни обрати, без погрешни движения. Точка три е преди четвърта.

А когато всичко свършва, изведнъж спира да се страхува. Отпуска устните и го казва. Казва цялото му име. Изрича го бавно и гладко. Спокойно, уверено. Право в очите. Не мигва. После гледа как то лети към него, как плавно се носи във въздуха. Но това не я плаши вече. Този път знае, че е уцелила. Защото той си тръгва и грешки в такива минути не стават. И няма мъж, който да я попита – ти защо чак сега, кой бях аз. Пък и кой ще ти забележи, че е за пръв път. Нали не може да види как името му лети към него като... ами като мъничка зелчица. Кълрава с нарисувани червени устни. Поръбени, до кръв изпохапани. Зелести едни такива.

После тя си отспива. Спи дни наред и нахапаните от уплах устни си почиват. Тогава сънува. Сънува всички имена на всички бивши. Пуска ги да се разхождат в тъмната стая, да полегнат в саксиите, да подишат. Уморени, недоизживяни, недоразлюбени, като прокиснало вино самотни. Ще се носят тежко, несръчно и кухо, на зазоряване ще се топнат в лъчите на слънцето и пак ще потънат обратно. В тяхното любимо зелесто място, в дълбокото, по лавиците.

А на другия ден тя ще е бодра. Усмихната. И ще бъде убедена, че нищо никъде не се кани да се търкулне от нея. Да се разплиска внезапно, да се изплъзне. Тя дори ще бъде щастлива и ще забрави да плаче.

Но тя още не знае. Няма как да го знае. Някой ден устните ѝ ще ожаднеят – съвсем непланирано, съвсем без порядък – ей тъй – насред листата. Ще звъннат в обувките му, ще тупнат учудени буквички...Ще я погледне...И ще познае по бузите тайната с името.

Любовта не е зелка, ще каже.

И ще си тръгне. За спомен ще остави часовник – от онези черните, без секундарник.

Александра Джандева е завършила журналистика с профил радио във ФЖМК в Софийския университет. Работи като журналистка и самостоятелна авторка от 2001 г.

„Дякон Левски“ или напразните усилия на любовта народна
Автор(и): Марин Трошанов

Длъжен съм да напиша това ревю. Ще го направя в името на героите, с достойнство понесли всяка минута от четиричасовото филмово изтезание, наречено „Дякон Левски“. Сигурен съм, че след прожекцията са се чувствали така, сякаш главата им е пълна с овчарска салата вместо с мозък. Нека отдадем дължимото и на онези злощастници, които все още стоят на седалките си в зала 1 на НДК, безпомощно загледани в една точка. Докато от полуотворените им усти се процежда мазна слюнка, те кротко чакат някой добър самарянин да им подари ваучери за лоботомия.

Честно казано нямам намерение да водя спор за историческата прецизност на филма – не съм пурист, отраснал с устава на БРЦК и тефтерчето на Левски под възглавницата, за да коментирам доколко са достоверни патетичните словоизлияния, пикантно овкусени с кухи философски напъни (когато в една от сцените камерата достига птичи поглед осъзнаваме, че Апостолът на свободата води пламенния си монолог, застанал лице в лице с търпелив и безмълвен слушател – висок каменен зид). За разлика от непорочните като пръдня на еднорог госпожици в киносалона, не се възмутих от каруцарските псувни на дякона (след като цялата Османска империя го издирваше под дърво и камък, човекът наистина беше оставен на самотек в една каруца). Дори ми допадна усърдието, с което всеки герой във филма разговаряше на майчин език, без това да му пречи да се разбира с останалите: някои дискусии се водеха едновременно на три различни езика. Изключение правеше британският лорд Бонър, който си служеше с перфектен български и обикаляше като „миндовата кучка“ из всевъзможни църкви и манастири, за да бие свещениците и да вдига скандали. Гореспоменатият благородник беше посветил живота си в търсене на мощите на св.

Игнатий – нездрава и шизофренна обсесия, която в течение на филма прерасна във фетиш към гледжосани гърнета.

Историята на Левски (всъщност умело изигран от Веселин Плачков) често оставаше на заден план, изместена от други сюжетни линии, които започваха и свършваха в нищото. Появяваха се десетки герои, чиито хаотични действия бяха изпълнени с безсмислие и пропити с неуместна мелодрама. Разнообразие внасяха заснетите на бавен каданс тупалки, в които с безупречна кеч стилистика български селяни и хайдути правеха зашеметители и задушаващи тръшвания на турски заптиета и черкези. Резултатът беше неповторим кинематографичен оргазъм – бойни съчетания в най-добрите традиции на „Матрицата“, „Хитър Петър“ и пилотните епизоди на „Спартак – Кръв и пясък“.

Но нека обърнем специално внимание на няколко жизнеутвърждаващи проявления на Апостола, чието най-голямо премеждие в новата българска история всъщност се оказва появата му в четиричасовия опус магнум на Максим Ганчев:

Левски песнопоеца – Непокорното момченце Васил е поверено на своя вуйка изедник – архимандрит Василий. През целия път към светата обител малчуганът мърмори, че не иска да живее в манастир, но едва минута, след като е прекрачил прага на храма, го осенява чудодейна сила. С талант и магнетизъм, присъщи за принцеса от филмче на Дисни, той започва да реди църковнославянски песнопения, които биха засрамили Йоан Кукузел и Григорий Цамблак взети заедно.

Левски разбивача на женски сърца – Красива млада даскалица, носеща на ръце висока камара книги, върви по тясно каменно мостче, докато Апостолът небрежарската лешпери отдолу. Една книга пада от върха на купчината и очевидно подхвърлена от Левски, се връща на мястото си, летейки с изящна парабола в забавен каданс. Минута след това дяконът се появява от плът и кръв. Изразителният му поглед пресича този на девойката. Лицето ѝ грейва в малоумна усмивка, зашлевено от мокрия парцал на любовта. Оказва се, че освен умението да подхвърля предмети с прецизността на чевръст уличен жонгльор (демонстрирано няколко пъти по време на филма), Левски е изкачил и друго стъпало на еволюционната стълбица. С непогрешим рентгенов взор, той вижда, че в десния ботуш на даскалицата се крие камъче. Дяконът енергично разрешава и този казус, събувайки хубавицата на улицата, докато тя се

опитва да запази равновесие, притисната под тежестта на няколко килограма учебни пособия и възрожденска литература.

Не повече от поглед е достатъчен на Левски, за да възпламени искрата на любовта и у друга своя последователка – грешната турска хубавица Лейля, която се подвизава из православните манастири, предрешена като светска дама с изтънчения творчески псевдоним „госпожица Татарска“. Останах с впечатлението, че последната се оказва забременена от собствения си баща или настойник Мохарем бей. Той прекарва часове наред, въздишайки по нея, докато съзерцава пошло червено цвете в малка керамична саксия, което полива с вряща вода от чайника.

Докато всички нетърпеливо очакват съдбата на заловения Левски, имаме безкрайна сцена с някакъв неугледен дебел турчин, когото очевидно обсипват със злато и „кандърдисват“ хем да построи бесило и изкове ковчег за Левски (защото нямало кой друг), хем, ако е възможно, да вземе бременната обезчестена Лейля за съпруга. С други думи – разиграва се поредната сапунена драма с герои, от които никой в нито един момент не се интересува.

Левски самоубиеца – Дяконът влиза в Кръкринското ханче, поглежда критично обявата за залавянето си, залепена от вътрешната страна на вратата, след което любезно поздравява чакащите го заптиета. Поръчва им вино, докато ханджията настървено му дава указания как да се измъкне. Вместо да напусне, Левски демонстративно оставя оръжието си, спокойно очаквайки да го застрелят или заловят. Преди края на нелепата сцена, един от турците изпълнява маане в чест на любимата си Гюлтен. Ако се беше явил на музикално реалити, щяха да го поздравят за изящната орнаментика.

Левски е категоричен в желанието да посрещне съдбата си. Той не само отхвърля и без това мързеливия опит на един доктор да пререже въжетата му със скалпела си, но в деня на екзекуцията сам се затичва към бесилото, докато дебелият палач се мъчи да го догони. Ако ръцете му не бяха вързани сигурно щеше лично да надене клупа на шията си.

Няколко почетни споменавания:

Филмът е изпълнен с десетки видения и ретроспекции на събития, които не получават дори бегло обяснение. Прилича на част от двойно по-дълга режисьорска версия, но дори да има такава, никога не бих я гледал, независимо с какви облаги изкушават порочната ми душа.

Културовата сцена, в която БУКВАЛНО около 30 или 40 статисти – мустакати чичковци и забрадени лелки – се изреждат да се кълнат във вярност на революционната кауза. В един момент очаквах да видя и някой заблуден познат, на когото са пробутали 10 лева, за да надене калпак и да се снима в тази отегчителна безкрайна сцена.

След като получава за подкуп сандъче с жълтици, подъл родоотстъпник предава тайни документи на турската армия. Действието се развива на някаква поляна. Издайникът и жена му или курвата му (чиято гола цица беше отчаян прийом за привличане на изгубеното внимание в третия час на филма) отварят сандъчето и започват да хвърлят пари във въздуха, заливайки се от смях. Наподобяват наркомани на хероинови инжекции или чичо Скрудж, докато се гмурка като делфин в купчините монети, запълнили трезора му в Дакбург.

Бой между сръбски проститутки на пазара в Белград (без коментар).

Различни мъже стрелят по други мъже с повод и без повод – понякога стрелят по своите, друг път стрелят във въздуха, трети път в храстите край реката. Важно е да има гърмежи и да летят тела.

Всички женски образи са тотално безлични. Лишени от идентичност и собствен характер, те служат като спомагателно средство, за да се движи сюжетът напред, но той или безпомощно буксува на място, или блуждае в унизителна за здравия разум безпътица.

Създателите на филма и техните роднини очевидно присъстваха на премиерната прожекция в Зала 1 на НДК. От време на време отривисти аплодисменти избухваха в напълно неподходящи моменти от филма – разголена цица на изнасилвана жена – ръкопляскания; плиткоумна шега, съчинена от сценарист с умствения капацитет на четвъртокласник – ръкопляскания; пламенен патриотичен призив на ниво рецитал в селско читалище – ръкопляскания. Първоначално многохилядната публика беше благоразположена и откликваща. Впоследствие всички изпитваха убийствено отегчение и неудобство от разиграващия се на екрана водевил и спорадичните гузни ръкопляскания умираха още в зародиш.

Във филма има както много добри, така и обидно бездарни актьори. Още веднъж адмирации за Веселин Плачков, който поне според мен, дава най-доброто от себе си. За естествен фон на събитията служат разнообразни, естествени и много красиви локации. Някои режисьорски и операторски решения грабват окото – включително и видяното в трей-

лъра, което ме накара с нетърпение да очаквам едно вълнуващо преживяване. За огромно разочарование филмът представлява четиричасов безпорядък от нахвърляни една връз друга сцени без логична последователност и фокус. И докато всички технически несъвършенства могат да бъдат извинени с евентуалната липса на средства, нищо не може да оправдае нескопосаният мързелив сценарий и пълната безпомощност да се вдъхне живот, човечност, динамика и смисъл на една от най-вълнуващите глави от българската и европейската история.

Източник

Марин Трошанов изглежда като „типичен“ член на възхитителното по-младо българско поколение, с което немалко хора свързват надеждите си за едно по-различно бъдеще. Завършил е Международни отношения в СУ, но работи като IT-специалист в голяма компания. Любител на рока и добрата проза, автор на сценарии за комикси. Очевидно – буден и критичен ум, който наблюдава света около себе си без ненужно разкрасяване, но и без комплексите, така типични за българското време, в което живеем сега…

Коментари (7)

- 18-02-2015|**Златко**

Първо – „Недадените“, сега това тук чудо. Останали ли са в България изобщо някакви хора, които са в състояние да правят някакво реално, ангажирано, активно изкуство? Синдромът в никакъв случай не е балкански, като се има пред вид какво прави в киното Румъния. Впрочем, и у нас очевидно може, ако се съди примерно по филми като „Светилището“, който имах късмета да гледам по чиста случайност. Едно обаче ми се струва ясно – загубата на „историята“ в България се преживява като

загуба на религия. Не мой се повече възпитаваме, това си е ясно. Хубаво, но защо тогава изобщо да говорим за неща, към които не сме способни да изпитваме нищо друго освен някаква тъпа смесица от лицемерна набожност и скрити мераци за gangsta-непукизъм à la „Америка“?

- 19-02-2015|**Надя**

Без връзка с темата--- М. Трошанов, пише се „уста “.

- 20-02-2015|**Златко**

Благодаря на Златко Ангелов за посочването на този коментар (публикуван първоначално във Фейсбук):

> ***КЪМ ЛЕВСКИ – КИНЕМАТОГРАФИЧНО***
> ***Димитър Калев***
> *Постмодерната историческа наука е обсебена от амбицията за дегероизация и твърди, че това е право, вменено й от рационализма на културата. Но каквито и мирогледни нюанси да приписваме на съвремието, култура без свои митологични архетипи би заприличала на човек без подсъзнание. Продължавайки аналогията, култура без исторически хероизъм би била гротесков корелат на човек без самосъзнание. Все пак днешната култура счита себе си за самодостатъчна, уповавайки на нещо като сетивен пантеизъм, очевидно насърчаван от финансовия и икономически глобализъм. Опитайте да си представите античен елин, който сяда в каменния театрон, но вместо моралните внушения на дионисиевия хор, вместо Едип и Прометей, вижда имитации от своето ежедневие. Първата му мисъл със сигурност би била, че боговете на изкуството са му скроили лоша шега. С други думи, съвременният човек е престанал да се удивява, че изкуствата не го възпитават нито с митични образи, нито с героични идеали.*
> *Разбира се, тук не става дума за културология, а за Васил Левски. За кой Левски – историческия, героичния или митичния? Не, за кинематографичния. Левски от новата лента на Максим Генчев намеква за кинематографията като за разновидност на историческата интерпретация. Нито документално, нито биографично (въпреки че впечатляващ обем от документи и биографични факти присъстват в сценария), по-скоро*

като кинематографична перспектива, в която съвременното българско самосъзнание гледа в Левски. Кинематографията като перспектива на съзнанието е експлоатиран художествен похват и не толкова сродството й със сетивната образна достоверност, колкото особеното й съотношение с другите изкуства (живопис, пластика, музика, литература) добавя ракурси, с които тя ги превъзхожда. Особено с имагинативния си размах да рисува митологии или да осветява героични жестове. И въпреки че българската народопсихология е твърде некинематографична, едва ли днес културата ни има по-подходящ инструмент за взиране в Левски.

В едно телевизионно интервю продуцентът на филма определи жанра му като „магически историцизъм“. Странно понятие (дали не е просто перифраза на „магически реализъм“), но, струва ми се, Максим Генчев неподражаемо го е дефинирал така: историческите неудачници са всъщност историческите победители. В планетарен мащаб Христос е най-големият исторически „неудачник“ със срамната си смърт на кръста, но има ли по-могъщ победител от Него в цялата културна история на човечеството? Според Максим Генчев и Левски встъпва в нашата история с Христовия подвиг и през провала на комитетската му организация и през „срамното бесило“ става най-светият архетип в митичното и героичното национално съзнание. Тъкмо парадоксът на неудачника-победител поражда магическото в историята и това прозрение е привилегия само за имагинативното въображение на киното, достъпно и за митологичното ни подсъзнание, и за героичното ни самосъзнание. В този смисъл филмът „Дякон Левски“ е най-убедителният феномен в българското изкуство за несъстоятелността на прагматичната историография (впрочем и на наивната кинематография), според която всяко събитие произтича от предхождащото го.

Лентата на Максим Генчев и интерпретацията на Веселин Плачков преструктурират съвременното преживяване за Левски. Първоначално се опитват да разчленят образа чрез детето Васил (с великолепното присъствие на малкия Симеон Филипов) и свръхсетивното му общуване със Свети Игнатий

Старозагорски. По-нататък се добавя Дякон Игнатий като могъща индивидуалност, сродна по-скоро с душевността на Европейската реформация, отколкото с православните традиции. Независимо и свободно той застава пред Бога и пред небесния си наставник и с вътрешните сили на собствената си душа посяга към големия проблем на националната независимост. Веселин Плачков играе Левски модерно и с интелигентна дистанция, на ръба между 19-и и 21-ви век, дори и с пародийна закачка към стилистичните похвати на екшъна. „Не отгоре и не отвън, от моя Аз и от моя народ извличам свободата“ – такава е интонацията на всеки кадър и всяка реплика на актьора. Едновременно мащабно и бутафорно около Левски присъстват предсмъртните спазми на османската култура и българските ѝ епигони, образите им изглеждат като обсебени от демони, които бягат. Демони като че ли проектират и бесилото, но става така, че погледнато откъм небето, то приема образа на Голготския кръст. Във филма има и няколко кинематографични шедьовъра, особено кадрите с невинния флирт между Васил и натоварената с книги красива даскалица, където суетливите движения около изваждането на камъче от обувката ѝ на два пъти се прекосяват от вертикалните летежи на падаща и подхвърлена книга.
След „Дякон Левски“ правенето на исторически филми вече става усилие на въображението, в което под хоризонтала на последователната събитийност се надигат митичните праобрази на неосъзнатото, а над него слизат ангелските тръби в прослава на героичното. Защото съвремието на всяка култура е като току-що цъфнало цвете – корените искат да го отвоюват от небето, а цветът му следва копнежа си по светлинните далечини.

- 21-02-2015|**Златко**

А ето и още една гледна точка, този път откъм портал „Култура“:

Нормално за Левски
Портал за култура, изкуство и общество
Андрей Захариев

Така е. Левски е консуматив. Но такъв, че ще ни кара да продължаваме пак и пак да го консумираме. Траен символен консуматив.
Наивно е да се мисли, че една толкова мащабна, мощна национална проекция и ретроспекция като Левски може да бъде разглеждана публично с достатъчна критическа отстраненост. Такава, която се очаква да удовлетвори стандартите за ракурс, който не монументализира и заедно с това не консервира, а е трезв. И че погледът може да бъде избавен както от полирането, така и от замърсяванията, от наносите на паметта, от пропуските. Изчистен поглед, ясен.
Повторението в ритуалността ни върна към живота на този човек и вчера. Към свършеното и недовършеното от него. Абсолютно нормална цикличност. Която всеки път ни кара да се завърнем при проблем, който можем да означим като „проникване във феномена „Левски““. И това е също нормален стремеж. Нормално е да се опитваме да прозрем в тази тайна. Само че, както вече писах в един свой текст не много отдавна, няма как Левски да бъде „приближен“, да бъде направен по-интимен. По-интимен с една колективна интимност. А и няма смисъл в това, няма нужда. Имам предвид, че желанието той, Левски, да бъде разбран някак „пълнокръвно“, да бъде видян като „жив, земен“, е не просто невъзможен за осъществяване проект, а безсмислено, ненужно занимание. Разбира се, това не означава, че Левски трябва да е херметически затворена тема, която не бива да бъде докосвана, изследвана, анализирана, реконструирана отново и отново. Че трябва да има някаква забрана. Че трябва да го виждаме като близък до ръба на естеството и прехвърлящ го. Става дума за друго. За това, че говоренето за едно освобождаване на Левски от неговата идеалност, което би трябвало да го направи по-“истински“ и по-близък до нас, по-“реален“ и плътен, е лишено от критичност. Така е, защото критически порасналият поглед би трябвало да разпознава незрелостта на едно такова намерение.
Не става дума за съблюдаването на една въобразена сакралност. Става дума за осъзнаването на това, че Левски ще оста-

не норма. И че трябва да си остане норма. Сиреч, „той“ трябва да продължи да нормализира.
Винаги се говори в клишета за Левски. Но няма и как да е иначе, трябва да си дадем сметка. Един от най-често възпроизвежданите шаблони е този за изневеряването на идеалите, завещани нам от Апостола. Не го ли предаваме и сега, не му ли изневеряваме? Такива са някои от задаваните риторично въпроси всеки път, когато го почитаме.
Тези клишета са ни нужни. Защото Левски трябва да остане хоризонт, перспектива, невъзможна далечина. Левски ни е нужен като невъзможен.
Искал ли е да остане непроницаем? Не заради маниакален херметизъм. А защото е бил вече в Белград, в Румъния, навсякъде по Българско и е разбрал, че ако иска да постигне целите си, може да го направи и посмъртно. Чрез това да стане клише. Какво предателство към собствената оригиналност и каква отдаденост! Решеността да рискуваш с паметуването за теб като приемеш да станеш клише.
Да, Левски наистина е консуматив. Но неизчерпаем. Може би самият Левски е искал да остане в паметта на следващите като консуматив. Но нормализиращ консуматив.
Трябва да консумираме Левски, за да си го обясним. И никога няма да успеем, както казах по-горе. Успеем ли да си се самообясним, какво?
Съзнавам, че говорът ми е романтически.

Източник

- 22-02-2015|**Гост**

До Златко: Моля, кой филм си гледал? „Светилището“ или „Съдилището“?

- 22-02-2015|**Златко**

Пардон, „Съдилището“, разбира се...

- 23-02-2015|**007**

чудя се къде ли е моят безобиден, но изпълнен с възхищение коментар към текста на М. Трошанов, гласящ: „Жесток коментар“? Може би

краткостта, която, както казват, била сестра на таланта, в случая е била роднина на двусмислицата и домакинът на сайта е решил, че моите думи се отнасят към неговия собствен коментар, при това са му се сторили доста... съмнителни, та ги е посрещнал на нож, тоест с ножицата...

Както и да е, за народа няма да е загуба велика /както не би казал Иванчо Йотата/, но в такива случаи защо ли се сещам за ненадминатия проф. Вучков, който от първата дума на зрител по телефона почти провидчески прогнозира какво ще е цялото изказване и превантивно „реже кабела“ на недрагия /нему/ зрител?

Или може би бъркам.

Тоталитаризмът вътре в нас
Автор(и): Диана Иванова

Защо е толкова трудно да бъдем свободни — примерът с учителите

Един от най-малко изследваните аспекти на социализма засяга психическите последици от живота в несвободна среда. Някак си приемаме за естествено, че отпадането на външни ограничения и външен контрол е достатъчно, за да се роди гражданският кураж. Опитът обаче показва, че за много хора това често се оказва психически невъзможно. Защо? Как можем да познаем дали „тоталитаризмът“ е жив във всеки от нас?

Ето няколко интересни извода от едно от първите подобни изследвания в Източна Европа, което сравнява източногерманския и чешкия опит на една особена социална група – учителите – „Социалистическа диктатура и психически последици“[1].

Големият въпрос, който изследователите си поставят, е дали тоталитарното общество формира по особен начин развитието на психичните структури вътре в нас и какви механизми на приспособяване и съпротива изгражда то. Особено подходящи за това изследване се оказват учителите, защото именно от тях се очаква да провеждат социалистическото възпитание и защото именно те са подложени на политическо школуване, наблюдение и контрол много повече от останалите професионални групи. И досега няма сериозни изследвания на психическото натоварване, на което са били подложени учителите и на начина, по който те се справят с това след промените. Политическата промяна през 89-а година довежда до професионални трусове с дълбоки психически последици – внезапното отпадане на обичайния контрол и ръководство не водят до щастие, а по-често до несигурност и загуба на ориентация. Налаганата по времето на социализма хармония и избягването на конфликти в училище водят до пълна неспособност да се решават

1 *Sozialistische Diktatur und psychische Folgen*, Sigmund-Freud-Institut Frankfurt, 2000, Tübingen

конфликти след промените. Желаните след 89-а година качества като самостоятелност, толерантност спрямо многообразие от идеи и мнения се оказват в противоречие с предишните изисквания на социализма и предизвикват състояние на безпомощност сред учителите, а същевременно нарастваща критика към голямата свобода и липса на дисциплина при учениците. Тези страхове се увеличават и поради загубата на предишния статут на учителя. Обвиненията спрямо учителите, че са предавали на учениците едностранна картина на света и не са ги пазили от държавната репресия, водят при мнозина до силно психическо натоварване и същевременно до отхвърляне на личната отговорност за това. Според авторите на изследването, и до днес е трудно да се открият следи от чувства като срам или вина при учителите. Тъй като тези чувства са трудни за понасяне поради преследващия си характер, те са заменени с други, които учителите познават добре – силна критичност спрямо всичко ново. Тенденцията е да се подцени и нормализира участието им в системата на социалистическо възпитание и да се заобиколи въпроса за личната роля и участие. Резултатът е, че днес учителите се преживяват като жертви, точно както и по времето на партийната диктатура.

Макар всички изследвани учители, и в Чехия и в бившата ГДР, да изказват положителните си чувства, свързани с промените от 89-а година, те изразяват много малко разбиране за нарасналата потребност на учениците от повече свобода. Авторите на изследването обясняват това с дългото идентифициране на учителите с групата, колективния идеал и недопускането на конфликти, които по времето на социализма са приемат като потенциално разрушителни. При такова насилствено хармонизиране, психическите последици са в твърдост по отношение на разнородните желания на отделни членове на групата. Така например, интересно е това, че всички учители – и в Чехия, и в бившата ГДР – са силно критични спрямо липсата на дисциплина и свободите, които си позволяват и родители, и ученици след промените. Учителите показват много ниска способност за толерантност и днес очакват от учениците, точно както преди промените, послушание, дисциплина и добри резултати. Нито един от учителите, дори тези, които са преподавали идеологически или идеологизирани предмети, като история и философия, където е трябвало да защитават марксистко-ленинската гледна точка, не изпитват вина за това. Според изследователите, тази невъзможност

да се споделят и преживеят чувства на вина и срам, показва как тоталитаризмът е останал като парченце психичен живот вътре в душата и продължава да я контролира. Учителите преживяват самите разговори с тях по време на изследването като „изпит“, като проверка дали мислят „правилно“. Несъзнавано те продължават да носят страха от преследване, изключване, заплаха, тоест – те инсценират повторно начина, по който са се чувствали и преживявали по време на социализма. Този контрол на тоталитаризма, ако не бъде осъзнат и рефлектиран, може да продължи да действа дълго време. Вътре във всеки от нас.

Тоест – въпреки промяната на средата и условията, се запазва една консервативна част, която има свой самостоятелен живот вътре в нас и която предпочита да се държи лоялно към старите концепции като контрол и дисциплина.

Друг парадокс, който изследването извежда на светло, е отношението към учениците. Макар голямата част от учителите днес да показват дистанцираност към идеологическото съдържание на преподаването преди 89-а година, почти никой не изпитва чувства на съжаление или загриженост как това се е отразило на учениците. Само една учителка от общо десетте изследвани започва да си задава въпроса – как нейните уроци се приемат от учениците – нещо, което не се е питала преди 89-а година. Когато получава отговора, че е скучно, тя се чувства натоварена и тези мисли не я напускат докато се прибере у дома. При повечето учители се забелязва засилена критичност спрямо учениците и тяхното поведение днес, като по-голямата свобода, която те изискват, се определя като „криво разбиране на демокрацията“.Това се оказва и допълнително психично натоварване, което предизвиква много съмнения и колебания относно собствените способности.

Изследването потвърждава схемата, позната от повечето изследвания на тоталитарни общности – че един от защитните механизмите за оцеляване е създаването на двойна идентичност – една обществена и една за частно ползване. Това разделяне на личността позволява на човек да удържа на политическия натиск, но същевременно има за последица факта, че човек става неспособен за открита съпротива и се ограничава до безмълвната опозиция. Това разделяне на личността на две половини – феномен, изследван и при лекарите по времето на Третия райх – което допуска съществуването една до друга на два различни

морала и светогледа, може да бъде разпознато по няколко признака. Избягването на чувства на вина е един от тях.

Защо не е лесно да станем свободни?

Първо, защото процесът на политически и икономически свободи не протича паралелно с психическите, които се движат много бавно. Второ, защото колективните форми на памет и прочит на историята, каквито и да са те, също се движат с друга по-бърза скорост от личните форми и стратегии за разбиране на миналото. Трето, способността за граждански кураж и отстояване на собствена позиция, различна от колективната, често зависи от множество фактори и не се наследява по рождение. Както още Фройд отбелязва, „Малцина са хората, които са способни да съществуват, без да се облягат на други или да си съставят собствено мнение за нещата.“ Пак според него, повечето хора остават дълго време, понякога цял живот, в инфантилна зависимост от родителския авторитет, чието място по-късно заема човешката общност. Свързаността с групата, любовта, признанието и закрилата се оказват често по-важни от постигането на автономия и самостоятелност.

Ако човек не намери своята лична стратегия за разбиране на миналото си, тоталитаризмът ще продължава да живее своя вътрешен живот вътре в него. Да се намерят такива стратегии означава не да се следват или поставят морални или политически изисквания, а да се осигури психологическа възможност човек да види себе си отстрани. Много често това не се случва, промяната идва бързо, хората трябва от днес за утре да се напаснат към нови изисквания и правила.

Големият парадокс и въпрос, който изследването повдига е за границите на психически възможната промяна– учителите, социализирани в нетолерантна среда, трябва веднага след промените да учат учениците на толерантност и граждански кураж, неща, които самите те не умеят. Не умеят не защото са глупави, а защото времето не им позволява това. Вътрешното време, което има свои закони, различни от външните. Осъзнаването на това вероятно ще доведе и до нови стратегии, в които личното участие и рефлексия на учителя ще бъде водещо и подкрепяно.

Диана Иванова е журналист на свободна практика в София и мениджър на фондация за нова култура www.novakultura.org. Специализирала е групова психоанализа в Международното общество по групова анализа със седалище в Бон, Германия. Води групи за личен опит, свързани с миналото, от 2012 година. Личният й блог може да се намери на адрес**http://divanova.org/blog/bg/**. През 2014 печели награда за режисура за дебютния си документален филм *Чуй* на фестивала „Златен ритон". Носител е на няколко престижни журналистически награди, между които наградата за журналистика за 2005-а на Австрийската пресагенция АПА.

Коментари (4)

- 24-02-2015|**Гост**

Вие свободна ли сте?

- 01-03-2015|**Радомир Парпулов**

Както винаги досега – актуално, съществено и умно написано! Браво, Диана! Чакаме с нетърпение нов филм! Парпулов (говорихме за „Чуй" на „Ритон"-а, м.г. в Пловдив)

- 01-03-2015|**реалист**

Дали авторката ще укрепи фантазиите си, работейки като учителка (не в частно школо)?

- 01-03-2015|**Жоро Ончев**

Материалът е ценен с много неща, едно от които е представянето, при това по ясен и прост начин, на различните скорости на движение на индивидуалното психично, колективното психично и обществените

процеси. Психичното е инертно (и слава богу, в това има еволюционен смисъл – същите комплекси и потребности, които са тормозели и прапрадедите ми ...), неговото темпо е различно от темпото на събитийното и на фактологията. Двойната идентичност е твърде устойчива и не изчезва, само защото с едно щракване сме казали: и да бъде демокрация. Тя е помагала за оцеляване толкова дълго, че е станала архетип ... Както и с други очаквания към либералните ценности, трябва ни повечко реализъм спрямо жилавостта на рефлексите... Двойната идентичност просто няма да изчезне скоро. Условие това да се случи е приемане на реалността на интрапсихичното – нещо, което в нашата култура не е станало... Реалност е онова, което се пипа, докато psyche е ала-бала. Това обяснява и сарказма спрямо подобни текстове: бе хората крадат милиарди, други тънат в мизерия, ти ми разправяш за защитни механизми и подобни глупости... Затова самото обсъждане на psyche и на възможността за интериоризиране на „обективната“ реалност във вътрешен свят, макар и с друго темпо, вече е нещо. Заглавието е многозначително, то напомня заглавие на стихосбирка на Назъм Хикмет, „Дяволът вътре в нас“ (Ичимездеки шейтан)... Не е ли това и либералният прочит на историята и на „паралелната“ ѝ вътрешна реалност: тоталитаризмът в нас?, цензорът в нас?, Бай Ганю в нас?

Политическите пороци на обществото преди 100 години и днес
Автор(и): Аспарух Панов

Интересувам се от стари книги и последната ми придобивка е една тънка книжка от 32 страници, издадена през 1887 г. и озаглавена: „Партиите в България. Напомняне на някои уроци из народната ни история и посочване на няколко вредителни пороци“ Автор е А. С. Цанов (1842 – 1933), богата творческа личност, която е малко позната в българската историография.

Пълните му имена са Андрей Стоев Цанов. Роден е в Равнище, Орханийско (Ботевградско) в семейство на абаджия. През 1860 г. постъпва в американското протестантско училище в Пловдив, а след завършването му е учител в него. От 1868 до 1871 г. изучава астрономия, анатомия, физиология и богословски науки в Ню Йорк. След завръщането си в продължение на 25 години е учител в протестантското училище в Самоков, където участва и в създаването на Българското евангелско дружество през 1875 г. и е протестантски пастор.

А. С. Цанов е народен представител в I и II Обикновено НС (1879 – 1880). През 1914 г. пътува до САЩ, където държи речи в подкрепа на българската кауза. Известен е преди всичко със своите литературни творби, преводаческа дейност и със списването на няколко евангелистки списания.[1], [2]

Написан само девет години след Освобождението, анализът на автора звучи изключително актуално, сякаш е писан днес. Предлагам ви

1 Елена Хаджиниколова; За Андрей С. Цанов и за създаването на Българското евангелско дружество през 1875 г. в Самоков, http://ebox.nbu.bg/pro/6%20Elena%20Hadjinikolova%20+.pdf

2 Генчев, Николай, Красимира Даскалова (съст.) *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия; ЦАНОВ Андрей Стоев*; държавно издателство „д-р Петър Берон“, София, 1988 г., стр. 693

един цитат от уводната глава на книгата. Променен е само правописът. Всичко друго е непокътнато, дори и препинателните знаци:

> *„Но партиите имат и злата си страна. Когато те стават средство за постижението на користолюбиви и тщеславни цели; когато партизаните се подбуждават от властолюбие, сребролюбие, завист, отмъстителност и други подобни; когато те турят частните си интереси, недоразумения, и инати в обществените работи, и ся стараят да препятствуват на това или онова народно дело, защото не ся върши от тях или тяхната партия; когато партизаните действуват тъй или инак главно защото си пресмятат че по този начин те ще ся облажат или от повечко левове или от чиновничество и слава; когато духовете ся раздражават до там щото някои партизани, за да постигнат целта си, са готови да употребят и най народоубийствени и най непростителни средства, — във всички такива случаи партиите са съсипителни и народоубийствени. Те са холерата и чумата за народните дела, за народното благоденствие и за народната свобода и независимост. За съжаление и оплакване е онзи народ, който няма поне до толкоз родолюбиви синове, които сегиз тогиз да забравят частните си интереси пред народните, и които да не намесват частните си разправии в общонародните дела, и то в минути най-критически за народното съществувание. Такива партии са съсипвали много народи и царства.“*

Най-интересната част (глава VII) от книгата е озаглавена „Няколко вредителни пороци“ Авторът е систематизирал и анализирал осем партийни порока, от които съм избрал да ви представя със съкращения най-впечатляващите пет от тях:

1. „Един от тези особени пороци е **духът на събарянето**. Когато една партия прави едно нещо, друга партия се старае да го разваля. Дали то е добре или зле извършено, не прави почти никаква разлика; някои от противната партия ще се стараят по всякакъв начин да го представят с черни краски, и ще работят да го развалят. Те не могат да го търпят, не< за друго, но защото не е извършено от тях и от тяхната партия.“

2. „Друг недостатък у нас е този, дето сме много готови **да опозоряваме един другиго.** Не само че не искаме да ся почитаме, но сме силно наклонни да ся черним и опозоряваме по всякакъв начин и дори с

измислюване на лъжи, на ляво и на дясно, и то даже пред чужденци. Слушайте разговорите ни, четете критиките в книжнината ни, и не ви трябват повече доказателства. Колко души между нас могат да ся посочат с авторитет, неуплескани?“

3. „Друга вредителна черта у нас е **търсението вънкашна намеса в народните ни работи**. Една партия се стреми да свали друга от властта, да земе управлението на държавните работи в ръцете си, но като не може лесно да сполучи това чрез законни и народни сили и средства, тя се обръща към някои вънкашни сили, към консули, посланици, или правителства, и търси тяхната подпорка, тяхното намесвание въ вътрешното управление на държавните работи. ... Истинно просветените народи броят такова едно поведение за едно от най-големите престъпления.“

4. „**Незачитането на законите** тоже е един недостатък... Но което е още поскръбно е това, че законите често се не зачитат от самите онези, които са ги правили, и от онези които са поставени да бдят върху изпълнението им. Но нека ся не забравя че законът е добър в очите на народа до когато той ся прилага еднакво и безпристрастно на всички граждани без разлика на положението, мнението и състоянието им. Почне ли той да ся прилага различно на разни человеци, стане ли той и майка и мащеха, злоупотребили го служащият от партизанство, капризии и ненависти срещу тогози и оногози; тогава такъв закон губи силата си и уважението си. Тогава народът почне да мисли, че законите не са друго, освен средство, чрез което някои задружни людие и съзаклятници само скубят массата на народът. Всякой ще се съгласи че това е убийствено и за правителството и за народът.“

5. „**Партизанството в книжнината ни**. Обърнете внимание как въобще се критикуват от нашите критици някои български съчинения и преводи; прегледайте добре какви учебници понякога ся въвождат в учебните ни заведения и какви ся изхвърлят; влезте в някои наши книжарници, и вижте какви книги понякога се турят на първо място за препоръчвание на купувачите, и какви книги са почти скрити; вижте как са настроени партизаните даже в такива от съчиненията си, които партизанство не носят, – земете тези и други подобни неща въ внимание, и вие не можете да не ся убедите в тая скръбна истина, че партизанството, лицеприятието, пристрастието или личното неразположение към тогози и оногози страшно повреждат народната книжнина.“

Предполагам, че ако сте стигнали до тук в четенето на статията, сте силно впечатлени поне от две неща – от модерното мислене на автора Андрей С. Цанов, който преди повече от сто години анализира въпроси на политическата и гражданската култура и прави изводи за връзката между партийната политика, върховенството на закона и проблемите на гражданското общество, въпреки че тогава терминологията е друга. Очевидно годините прекарани в САЩ са оказали огромно влияние върху неговата личност и възгледи.

И второто, което е наистина поразително, това е сходството, да не кажа аналогията между „политическите пороци“ на обществото преди повече от век и актуалните ни днес проблеми на политическата и обществена среда, в която живеем. Проблеми, които след седемгодишно членство в ЕС, изглеждат точно толкова нерешими, колкото са били и седем години след създаването на Третото българско царство...

Роден на 20 октомври 1949 г. в София. Завършил химия в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. До 1990 г. работи в БАН. Има десетки научни публикации в най-реномирани международни списания. В края на 1989 г. започва политическа кариера като член на Радикалдемократическата партия в България, чийто заместник-председател е до 1996 г. Депутат е в XXXVI Обикновено народно събрание. Бил е ръководител на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, вицепрезидент на асамблеята и на либералната й група. От 1994 до 1996 г. е вицепрезидент на Либералния интернационал. От 1998г. до 2013г. работи в германската политическа фондация за свободата „Фридрих Науман“. Участвал е в реализирането на проекти на фондацията в България, Македония и страните от южен Кавказ. Член на УС на Българо-германския форум. Автор е на 3 книги и редица публикации в периодичния печат в областта на политическата система, международните отношения и човешките права.

Минев, Мандела, Хитлер
Автор(и): Петър Добрев, Жана Цонева

В края на януари стана ясно, че от ГЕРБ начело с Цветан Цветанов са предложили пред Софийския общински съвет улица в столицата да носи името на Илия Минев. Водещите медии бързо разпространиха новината, говорейки за „българския Нелсън Мандела“. От ГЕРБ обвързваха предложението с Деня на почит към жертвите на комунистическия режим – 1 февруари и описаха Минев като „български антикомунист, патриот и дисидент“. „По време на комунистическия режим Илия Минев лежи 33 години в затвори и концлагери, от които 1 860 дни в карцер, а 460 дни живее в гладна стачка. През 1988 г. той създава Независимо дружество за защита правата на човека“, се казва в официалното съобщение на партията.[1]

Все още не е ясно дали СОС ще одобри това предложение, но начинът, по който то е поставено няма как да не изиска няколко уточнения. Информацията за Минев, представена от ГЕРБ и медиите, е фактологично вярна, но се занимава само с част от неговата политическа биография – тази му на антикомунист, който заради убежденията си излежава рекордна присъда и въпреки това създава първото от серията неформални сдружения в България в края на социалистическия режим. Това всъщност е най-обичайното представяне на Илия Минев в публичния дискурс – с подобни аргументи се обясни поставянето на негов паметник в София през 2002 г., както и обявяването му за почетен гражданин на Септември (където също има негов паметник).

Така като част от инициативата на Росен Плевнелиев „25 години свободна България“ ученици от Септември проведоха открит час относно Илия Минев, като за целта са се „запознали с идването на тоталитаризма у нас и последвалия негов крах“. Впоследствие те са предложили

1 „Предлагат улица в София да се кръсти на Илия Минев“, *24 часа*, 28 януари 2015, http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=4562997

изгорялата къща на Минев да се превърне в музей на хората, борили се срещу тоталитарната система.[1]

Проблемът при всички тези инициативи е, че те пропускат съществена част от политическите виждания на Илия Минев, по-специално тези, произтичащи от участието му в Съюза на българските национални легиони – фашистка организация от междувоенния период. Може да не е особено лицеприятно за десните кръгове, трупащи днес легитимност около дисидентското и правозащитно минало на Минев, но запазените исторически данни сочат, че той влиза и излиза от затвора като убеден легионер, какъвто остава и до края на живота си. Същността на самото легионерско движение и тесните му връзки с фашизма и национал-социализма са продукт на често обсъждане и оспорване в публичното пространство, но в случая няма да се занимаваме с тези дебати, а ще се ограничим само до разбирането на самия Минев какво е легионерство, нацизъм и пр. Въпросните възгледи са ясно видими във вестник „Свободно слово“, който Минев започва да издава като орган на Независимо дружество за защита правата на човека (НДЗПЧ) след 1989 г., повечето броеве, от който се пазят в Националната библиотека.

Така например в статията си „Войната срещу пречупения кръст“ от 1994 г., Илия Минев обвинява евреите за началото на Втората световна война: „каквото и обществено мнение да налагат средствата за масова (дез)информация, истината е, че Втората световна война бе оповестена официално от евреите на 24. 03. 1933 г. чрез английското масово издание „Дейли експрес“. Минев разсъждава върху соларната символика на свастиката, обвързвайки я и със средновековната българска държава, питайки „какво обаче имат против юдеите против Светлината и против всички люде, които зачитат всекидневно изгряващото слънце и неговия символ.“ Материалът завършва с информация за „митът за 6-те милиона избити евреи“. Според Илия Минев има изследвания, които потвърждават, че в „нито един немски концлагер не е имало газови камери“. Напротив, те са били поставени в лагерите по американски и съветски заповеди след края на Втората световна война.[2]

Същата година Минев публикува и друга статия, отричаща Холокоста, обвинявайки тогавашния американски президент Бил Клинтън,

1 „**Ученици от Септември почетоха Илия Минев**“, **Телекабелтв**, http://www.telekabeltv.bg/bg/news/15326.html

2 „Войната срещу пречупения кръст“, Свободно слово, август – септември 1994

че е станал жертва на съветска фалшификация на историята, покланяйки се пред жертвите на нацизма в Освиенцим. Според Минев „не можем въобще да говорим за 6 милиона загинали евреи по време на Втората световна война“. Обяснението: „Хитлер никога не е допуснал да бъде убит човек по расов или религиозен признак, защото той, като национал-социалист, би изпаднал в противоречие със същината на своето самосъзнание като немец“. Според Минев евреите сами изграждат „легенда“ за Хитлер като техен убиец, тъй като „най-организираната сила, която можеше да даде най-сериозен отпор на несправедливостите в обществото е именно Германия на Хитлер.“ [1]

Освен евреите, Минев вижда и съюза на Чърчил и Сталин срещу Хитлер като причина за Втората световна война:“ Това именно сближи (съпротивата срещу новия икономически модел на Хитлер, б.а.) Уинстън Чърчил и Сталин в съюза им срещу Хитлер и просто заставиха Хитлер да воюва. Хитлер воюва, за да отърве работника от унижението наемен работник. Червеният капиталист Сталин и белият монополист Чърчил воюваха срещу Хитлер, за да запазят правото на капиталиста. Ето това е истината. Стига демагогия и шарлатания...“

В същата статия Минев все пак не пропуска и евреите, цитирайки проф. Паулс, „по убеждение социалдемократ, т.е. марксист, който в труда си „Държава и стопанство“ в 1910 г. пита: „Какво искат евреите в Германия: да евреизират ли Германия, или да са граждани на Германия?“[2]

Илия Минев на няколко пъти споменава своята версия на икономическата доктрина на национал-социализма – „дирижирана икономика, задължаваща Круп и Тисен да приемат национал-социалистическото законодателство, т.е. работникът и селянинът да са съсобственици на круповите заводи, тисеновите фабрики и на померанските земевладелци“.[3] Следва да отбележим, че той привижда подобно работническо самоуправление нормативно като националсоциализъм, докато всъщност историческият националсоциализъм запазва частната собственост.

Смятайки себе си за убеден легионер („живеейки мизерно, но с дълбока вяра, че идеите като легионер, които носи, ще победят“[4]), Минев

1 „Гражданин N1 на САЩ“, Свободно слово, октомври – ноември 1994

2 „Политическа неграмотност“, Свободно слово, март-април 1994

3 Пак там

4 „Въпроси! Въпроси! Въпроси!“, Свободно слово, октомври-ноември 1993

пише, че легионерството има същата роля в българското общество, както нацистката партия в Германия: „Нашето легионерско движение още преди 60 години най-правилно напипа пулса на живота – снемане от душата на трудещия се унижението да е наемен работник. Всички останали партии и движения, съзнават или не, са оръдия на комунизма.“[1]

Като председател на НДЗПЧ Минев участва на събранията на възстановения след 1989 г. Съюз на българските национални легиони (СБНЛ), но влиза в конфликт с ръководството му, тъй като то смята да отстъпи от водаческия принцип, характеризиращ организацията до нейното разтурване през 1944 г. Новият изборен принцип на ръководство не се харесва на Минев, според когото „най-етичният от всички принципи е водаческият“. „Къде е основният водораздел между ръководител и водач? Това е етиката, защото тя ни прави човеци,“ пише Илия Минев през 1993 г., допълвайки, че „партия, движение, зад което не стои Независимо дружество за защита правата на човека винаги вижда властта като идеал, а не като средство за осъществяване на програмата си. Именно Независимото дружество, стоейки мъжествено зад СБНЛ, поддържаше будна психонагласата ни за етика в отношенията си към властта. Единственото НДЗПЧ и СБНЛ са призвани да разчистят авгиевите конюшни, които 50 години комунистическата власт успя да натрупа в душата на българина.“[2]

И в други свои статии Илия Минев вижда своето НДЗПЧ като неразривна част от възстановеното легионерско движение, които заедно трябва да премахнат „котерийната демокрация от политическата сцена в нашата страна, за да отворим пътя на плуралистичната демокрация, върху чиито плещи стои термина народен лидер – народен водач, синтезиращ волята на индивида с тази на общността.“[3]

Из други материали във вестника става дума за „расовата гордост“[4], за „диваци с нечленоразделна реч“ от Конго[5], или пък за „световната илюминатска мафия и всичките ѝ креатури като ционисти, ротарианци, римския клуб, масонските ложи, комунизма и други леви партийни

1 „Форумски мераци“, Свободно слово, октомври-ноември 1993

2 Пак там

3 „Големият заговор.Заговор на века“, Свободно слово, септември 1991

4 „Расова гордост“, Свободно слово, октомври- ноември 1995

5 „9-и септември 1944 г.“, август-сепремви 1994

и непартийни структури“.[1] Споменава се, че комунистите „са обладани от духа на Сатаната“[2] и че е добре „да се спре и пропъди чуждата емиграция на престъпници и убийци, които безпрепятствено се ширят из цялата ни страна“.[3]

Вестник „Свободно слово“ също така се ангажира със защитата на 27-годишния Антон Рачев, лидер на русенските скин хедс, по това време арестуван, което се представя като възобновяване на политическите репресии в България и като „правене на мили очи на някои влиятелни среди в чужбина, свързани със световния ционизъм и интернационалното масонство (открито антибългарски по своя характер).“[4]

Читателско писмо от 1993 г., което Минев като главен редактор решава да публикува, защитава софийските скинхедс и същевременно критикува БНТ, че е пуснала филм против крайно-десни младежи в Германия, извършващи насилия срещу имигранти – за което според автора виновни са тези, които се стремят да унищожат еднонационалните държави: „Господа от БНТ, преди да давате изява на такива филми, се разходете до градинката пред НДК. Там се събират софийските скинове. В един непринуден разговор ще разберете, че те са преди всичко против наркоманията, алкохолизма и проституцията, които се явяват като огромни недъзи на всяко едно общество. Това за съжаление не се среща в програмите на нито една партия. Не на последно място трябва да се знае, че единствено при икономическата платформа на т.нар. крайно десни, съществува поле за изява на ръководителите на предприятия, работещите участват в разпределението на благата и държавата е възходящо развиваща се.“ В крайна сметка на БНТ се препоръчва да пусне изявление на Илия Минев в най-гледаното време, който „за 5-10 минути да обясни на зрителите хуманността на стратегията за оцеляване на българския народ.“[5]

Цитираните възгледи на Илия Минев и сподвижниците му не отменят факти от „светлата“ страна на биографията му – като например, че като основател на НДЗПЧ той се обявява срещу „възродителния процес“ и работи с редица турци, противници на политиките на социалистиче-

1 „Това, което никой не ви казва“, Свободно слово, октомври- ноември 1995
2 „Становище“, Свободно слово, януари – февруари 1994
3 „Какво чакате, господа?“, Свободно слово, януари – февруари 1994
4 „Протест“, Свободно слово, октомври – ноември 1995
5 „Манипулациите по БНТ“, Свободно слово, ноември- декември 1993

ския режим.[1] Факт, който между другото също е пропуснат от официалното прессъобщение на ГЕРБ, вероятно като не достатъчно патриотичен.

За всеобщо неудобство обаче, наложеното клише за „българския Нелсън Мандела“ се оказва исторически доста по-комплексно. Най-малкото защото самият Минев далеч няма добро мнение за Мандела – пишейки във вестника си, че южноафриканският лидер дълги години е бил финансиран от (евреина) Ротшилд[2]. Да не говорим доколко оправдано е един открит расист да бъде отъждествяван с борец срещу расисткия апартейд в ЮАР, само по линия на дългата затворническа биография.

По-големият проблем е тенденцията исторически личности от изключително сложния период около Втората световна война да се представят изцяло еднопластово в публичния дискурс, което автоматично подхранва немалобройните неофашистки групи у нас. Богдан Филов, цар Борис III, ген. Христо Луков са все подобен род личности, които освен заслуги, имат и еднакво толкова безспорни „тъмни страни“, за които обаче е някак непатриотично да се говори. А често се говори просто наизуст, от хора, които вместо да прочетат какво самите исторически фигури са писали, смятат, че знаят „истината“ по-добре и от самите автори.[3] И така всяка година си имаме Луковмарш, който между другото, не пропуска да отдаде почит и на паметника на Илия Минев. Както изглежда – с право.

ПЕТЪР ДОБРЕВ

Петър Добрев е журналист и докторант към Исторически факултет на Софийския университет.

1 Виж Гаджев, Иван, Непримиримият Илия Минев – от първо лице и другите за него, ИК „Орбел“, София, 2003.

2 Свободно слово, октомври- ноември 1995

3 В това число причислявам и себе си като автор на статия за Илия Минев от 2009 г., когато впечатленията от дългогодишния му престой в затвора доведоха до пренебрежение към собствените му публикации, които не сметнах за необходимо да изчета. (бел. П. Добрев)

Коментари (41)

- 23-02-2015|**Златко**

Безкрайно благодарен съм на двамата млади автори за този (според мен) изключително точен и навременен коментар към настоящата културно-политическа ситуация в България. Понякога и сам не мога да разбера какво прави хората в тази страна, пък и в целия бивш „лагер“ толкова слепи за двусмисленото, абсолютно какофонично мислене и поведение на хора като Минев, днес издигани в ранг на светци поради това, че са се осмелили да се съпротивят срещу стария режим (ок, за това шапки долу), но останали до края на животите си непоправими, простете, но не намирам друга дума, БЕЗХАБЕРНИЦИ, що се отнася до културното, политическо и всякакво друго ядро и идеология на днешна Европа. Един явен антисемит, расист, отрицател на Холокоста, привърженик на възможно най-идиотски конспиративни теории, днес се превръща в героична фигура, просто защото НИЩО ДРУГО НЯМА. Е хубаво, като няма – няма. Толкова ли не можем да запазим малко достойнство и да не се унижаваме поне с това сега да си майсторим някакви абсолютно фалшиви героични икони, точ-в-точ по комунистически маниер? Разберете го най-после, хора – САМИ СМЕ, ДРУГИ НЯМА! Не е само Левски, всички сме сами! Нямаме – и май никога по комунистическо време не сме имали – нито герои, нито самостоятелно мислещи хора, нито някаква що-годе смислена интелигенция. Ако ще се появява нещо такова, оттук нататък ще е. И не вършим никому добра услуга, като се тренираме в най-българския от всички възможни спортове, производството на боя от пръдня. По-глупавите и по-конформистки настроени сред децата ни ще се оставят да бъдат подлъгани, ще развяват знамена и икони с „герои“, но ония сред тях – като авторите на тази статия примерно – които имат за пет пари ум в главата, ще ни се смеят или, още по-лошо, ще си хванат шапките и ще запрашат накъдето им видят очите, защото никой умен човек на тоя свят не желае да живее сред лъжа, измама и колективно мазане на фалшиви картинки, в името на едната гола необходимост от „измиване на срама по челото“. Ще измием – дренки! Колкото успяха да го измият комунистите с Митко Палаузов и овчарчето Калитко, които днес са обект единствено на вицове.

Нищо на тоя свят не може да се измие с натаманяване и нагласяне на нещата! Нищо! Нищичко!

- 24-02-2015|**Начо Папазов**

Е гати простаците

Илия Минев е антикомунист до мозъка на костите си това е

Също като Георги Търпанов Б Филов Ал к Цанков Ако Щете и Земеделци като Петков и сие

- 24-02-2015|**Златко**

Хайде сега да се опитаме и малко да помислим, и да поговорим, въпреки емоциите. Това, че някой си е бил антикомунист, съвсем не го прави нито демократ, нито дори нормално мислещ човек. Напълно възможно, че дори и напълно вероятно е, да си бъдеш антикомунист не до мозъка на костите, ами до последната молекула на тялото – и въпреки това да бъдеш СЪЩО толкова тежък и непоправим тоталитарист като комунистите, че и по-лошо. Думичката „антикомунист“, противно на разпространеното в България мнение, не е нито гаранция, нито дори намек за някакви демократични, свободомислещи възгледи. Добре разбирам, че е малко трудно за доста хора, след толкова години повтаряне на една и съща религиозна мантра, изведнъж да прогледнат за факта, че примерно най-големият антикомунист на тоя свят, Адолф Хитлер, не може да бъде никакъв обект на възхищение, нито пък може да ни даде някакви ориентири за това кои точно са начините на поведение и мислене, които ще ни помогнат да се разделим с наследството на комунизма. Трудно е, но друг начин няма...

Така че, дами и господа мислещи българ(к)и, опитайте се, колкото и да е трудно, да свиквате с мисълта, че думичката „анти“, прибавена към каквото и да било, не означава непременно неговото отрицание, ами много често е просто същото нещо, само че преоблечено в друг цвят дрехи – в случая вместо червени – кафяви. Не е лесно, знам, защото изисква пренавиване на ръждясали мисловни пружини и опити за задвижване на механизми, които просто плачат за хвърляне на боклука, но друго просто нямаме. Щем не щем, с тия мозъци и с тия знания ще трябва да се измъкваме от стереотипите и капаните на миналото.

А междувременно, не е лоша идея човек да се вслушва малко по-внимателно в гласовете на младите хора, дори и когато те ни изглеждат тъй нахални, тъй лишени от какъвто и да е пиетет към собствените ни животи и начини на мислене. Децата ни, дами и господа, все пак имат по-добри шансове от нас да прогледнат през батака. Такива, изглежда,

са законите на света и природата. Останалото си е просто и неизбежно наш с вас си проблем. М-да...

- 24-02-2015|**дедо йоцо**

...пък азе чета тук-таме, че сталин е убил повече комунисти и евреи...

- 24-02-2015|**Златко**

Демек, оти да му берем карез на Итлеро, а дедо Йоцо?

- 24-02-2015|**Жоспен**

Вярно е, че комунизмът е не-свобода, но не всеки антикомунизъм е свобода. Толкова е просто.

- 24-02-2015|**Моля въведете името си***

Страхотна статия, браво на авторите!

- 24-02-2015|**Лъчезар Лозанов**

Рядко смислена статия, която слага кръст на черно-бялото мислене. А това вече е светлина в тунела.

- 25-02-2015|**А**

Не знам що за „млади автори“ са тези (и дали наистина са млади – и по дух, не само по тяло) – но напоследък това се превръща в някаква мания по Българско – да се правят всевъзможни АНТИ-кампании (кампании ПРОТИВ, а не ЗА нещо си). Имало предложение някаква улица в София да получи името „Илия Минев“... и това предизвиква мощен (и безсмислен) отпор. (Казвам „някаква улица“, защото по-централните улици в София си имат имена, и вероятно става въпрос да получи име някоя от най-крайните улици, които са в момента само с номера.) И казвам, че този отпор е безсмислен, тъй като на мен лично ми е правел много пъти вече много силно впечатление очевидният факт, че от край време огромна част от улиците в София носят имена, които са на практика БЕЗСМИСЛЕНИ! В София е пълно с имена на улици, които не говорят нищо – на никого! И всъщност това е по-големият проблем! Вземете и потърсете в Гугъл – ще намерите един огромен файл с пощенските кодове на София, в който по азбучен ред са дадени имената на всички улици. Е, гледам аз този списък – и непрекъснато попадам на имена,

които е напълно безсмислено да са в него. „Александър Грубчев“ – това е улица. Някой знае ли какъв е този „Александър Грубчев“ и защо трябва да има улица на негово име? Изглежда никой не знае, защото и в Гугъл няма нищо за него. За Гугъл „Александър Грубчев“ е само това – улица в София – и нищо повече! Е, какъв е смисълът тогава дадена улица да носи това име – няма ли да е по-лесно и по-разумно такава улица да е с някакъв пореден номер! И такива улици (които уж имат „имена“, но на практика нямат, защото „името“ не говори нищо никому) са стотици. И на фона на всичко това е просто абсурдно да се вдига шум до Бога за това, че някаква улица щяла да носи име „Илия Минев“. Това име поне говори нещо, на някого. Какво ще се случи, ако улицата действително получи такова име – всеки, който мине поне веднъж по нея, веднага ще се „зарази“ от „идеите“ на Илия Минев, така ли? И то точно тези идеи, които „младите автори“ ни поднасят в своя текст? Това ли се случва, по принцип, с хората? Вървят, примерно, по булевард „Европа“ – и веднага ги обхваща пълна привързаност към идеите на „Обединена Европа“ – а като свърнат после по улица „Никола Вапцаров“, и ги обгръща мрачното предчувствие на поета, че „Разстрел, и след разстрела – червеи“... Така ли си представят тези „млади автори“ реалността?

- 25-02-2015|**Златко**

Който иска, може и да се прави на балама. Останалите хора във форума със сигурност отдавна са разбрали, че в този текст става дума не толкова за имената на улиците в София, колкото за това, че в България все още е напълно допустимо да се говори напълно открито по каквито си човек поиска реваншистки, расистки, антисемитски и всякакви други нечовешки начини. Че все още много хора в България, включително и автор(ката) на този тук коментар, печално известна във форума със способността си да казва „чи кво пък толкус“ буквално по повод всичко, живеят с увереността, че „дума дупка не прави“.

И така и си ходят продупчени като решето, та дори и вятър не ги лови. Късметлии хора...

- 25-02-2015|**Манол Глишев**

Този материал е изключителен пример за морална свинщина. За съжаление, не е първият подобен в „Либерален преглед“, а, ако не бъркам, и от същите автори. Много неприятно.

- 25-02-2015|**Златко**

Момче младо, ако още веднъж ми се обадиш с ТАКОВА нахалство, повече никога няма да можеш да пишеш коментари тук. Am I clear enough?

- 25-02-2015|**Златко**

А за размерите на собствената ти глупост – които развяваш комай ежедневно из Фейсбук – тепърва ще те поучава животът. Не че това ще ти помогне с нещо, доколкото пък аз разбирам нещичко от хора...

- 26-02-2015|**Гост**

Вярна оценка на Минев. Поздравления за авторите и списанието.

- 26-02-2015|**А**

  Златко писа:
  Останалите хора във форума със сигурност отдавна са разбрали, че в този текст става дума не толкова за имената на улиците в София, колкото за това, че в България все още е напълно допустимо да се говори напълно открито по каквито си човек поиска реваншистки, расистки, антисемитски и всякакви други нечовешки начини.

Наистина ли? И кои точно са тези „останалите хора във форума“, че нещо не ги виждам да са много останали?

И къде точно в текста става дума за това, че „в България все още е напълно допустимо да се говори“ и т.н., при положение, че в текста съвсем ясно е указано, че се цитират думи на Илия Минев, написани от него не по-късно от 1994-1995 г. – т.е. в текста изобщо не става дума за това, че „все още“ (т.е. до днес – 2015 г.) се говори и пише това, което Илия Минев е писал през 1989-1995 г.

Но: кое все пак е порочното в подхода на авторите към проблема? Припомням, че все пак двамата автори взимат повод за своя текст от конкретно предложение, внесено в столичния общински съвет. Т.е. тяхната реакция е политическа – срещу едно политическо действие те противопоставят друго, свое политическо действие.

Авторите твърдят, че „Информацията за Минев, представена от ГЕРБ и медиите, е фактологично вярна, но се занимава само с част от неговата политическа биография“ – да, това е фактологично вярно: предложение-

то за именуване на улица се обосновава „само“ С ЧАСТ ОТ политическата биография на Илия Минев. Същото важи обаче и за именуването на много други улици в София. Например, ул. „Гурко“ носи името на руския генерал не заради ЦЯЛАТА му политическа биография – а само заради една част от неговата политическа биография (участието му в освобождението на България). За нас, българите, той е „освободител“. В друга част от своята биография същият генерал е по-скоро точно обратното: „поробител“ – защото в Полша, където той е назначен за генерал-губернатор, той е запомнен по-скоро като сурово прокарващ насилствена русификация. Коя от двете части на една такава политическа биография е по-“валидна“ от другата? Ами много ясно: за българите валидна е едната част, за поляците валидна е другата част. А за руснаците най-валидна и най-определяща може да се окаже някаква съвсем друга част от неговата биография. И това е съвсем нормално.

Някога (може и съвсем скоро да стане това) вероятно в София ще има и улица с името „Желю Желев“. Е, как мислите – за цялата му политическа биография ли ще носи тази улица неговото име – или за една част „само“? И за коя част – тази, в която е дисидент и после президент – или за тази част, в която през 1997 г. създава „партия Либерална алтернатива“, с която „спечелва“ цели 0,32% от гласовете?

- 26-02-2015|**Златко**

Ок, щом настояваш. Значи, разликата между „случая“, за който говорим тук (Илия Минев) и онези, които посочваш ти, е в тяхната историческа релевантност (или липсата на такава). Не твърдя непременно, че може да се намери едно-единствено правило, в съответствие с което да се решават всички подобни въпроси „ангро“. Но поне този случай ми се струва елементарен. Значи, генерал Гурко действително е историческа фигура от противоречиво естество. Същото може да се каже за почти всяка подобна фигура (Хан Крум например пие вино от черепите на своите врагове – нещо, което мнозина българи възприемат като един вид „нормална част от историята“, докато една немалка част от Западна Европа бърчи нос гнусливо и си мисли „боже, какви диваци!“). Така. При Илия Минев и неговите „послания“ обаче става дума за части от идеологии, които са, първо, прекалено релевантни от историческа гледна точка (за тях все още се води бой за прословутите „умове и сърца на хората“) и, второ, те са в директно противоречие с основополагащите идеи и идеологии на съю-

за, като част от който и самите ние се опитваме да се утвърдим. С други думи, тук става дума не за някакво далечно и сравнително не-решаващо за ежедневието ни, историческо наследство, а за нещо живо, ако щеш, все още „пулсиращо“. Дали ще говорим за генерал Гурко като за „освободител“ или „касапин“ е нещо, което НЕ се намира на същото ниво на важност и решителност по отношение на ДНЕШНАТА ни, европейска (или не-европейска) реалност – а и бъдеще. Когато говорим за антисемитизма, расизма и шовинизма на Илия Минев обаче, ние разкриваме самите себе си ДИРЕКТНО като привърженици или противници на тези (напълно несъвместими с европейската обединителна идея) идеи и идеологии.

Да говоря ли още или само си губя времето? (Не че не знам отговора и без да ми го казваш, поне в твоя конкретен случай де...)

- 26-02-2015|**дедо йоцо**

...не, бре, младо/червено говедо/..язе съм прост чиляк, ама.. не е ли то, дека му викаме:“крадецът вика дръжте крадецою›...он, Итлер, де, бе на власт само къде дванайсет годин, а пък болпевиките и до ден днешен кънят таа грешна земя со невинна човешка кръв...докога че криете и извиневате со тоа итлер...май дорде свет светува не мойте го забрави... ам, че тъй де: вий оти биете негрите у америка, а...убо, че етой, та да си оправдавате невижданите и нечувани престъпления...ам, че он и марксистът-перестройчик желю го дума во един клип: ами че би иьбрал да живее при итлер, а не при сталин...и че ако ги сравневаме двамцата, то он, итлер, де е като от детската градина/наивен романтик/ въ сравнение со вашият изрод сталин...

- 27-02-2015|**Златко**

и още нещо: както вече казах, който иска, може да се прави на балама – и да настоява, примерно, на това, че в случая става дума само и единствено за преименуването на някаква си софийска улица. „Голяма работа сега!“

Останалите, които отказват да се правят на балами, отдавна вече са разбирали, че в случая става дума за нещо далеч по-важно. Тук става дума за избор. Какви ще изберем да бъдем – европейци, тоест хора, които не си правят шегички с идеи и твърдения като тези на Минев, просто защото знаят докъде води всичко това – или, напротив, онова, което винаги сме си били – **нещастни андрешковци**, които патетично се опитват да над-

хитрят себе си и света, че не е чак толкова голяма работа дали ще избереш да бъдеш антисемит и расист, или обратното на това...

„Българската логика“, според която разлика няма, води до онова, което България е днес.

- 27-02-2015|**Златко**

А по твоята забележка, дедо Йоцо – демек кое е по-голямо зло – комунизма или нацизма, по света се водят спорове много и, колкото и да ни се ще, пак трябва да признаем, че някой друг е измислил топлата вода преди нас. Та, вместо да откривам и аз заедно с тебе, ще предпочета тук да насоча евентуалните читатели към готова информация (как се прави топла вода по немско, примерно)...

Войната на немските историци

А ето тук и една цяла книга (само една от десетки, ако не и стотици, посветени на същата тази тема). Не е на български, дедо, ама то пък не може всичко все предъвкано и пресмляно да ви го налива човек в главите, дето и без това не приемат нищо ново и непознато...

Beyond totalitarianism: Stalinism and Nazism compared

- 27-02-2015|**Гост**

Според мен, малко прибързано приписвате на авторите „европеизъм“. Това, че са критични към Илия Минев, не означава автоматично, че са привърженици на „основополагащите идеи и идеологии на съюза, като част от който и самите ние се опитваме да се утвърдим“. Доколкото познавам творчеството им, по-скоро е тъкмо обратното:)

- 27-02-2015|**Златко**

Нещо по-конкретно? Назовете нещата с имената им, както го правим тук в случая с Минев. Познавам сравнително добре позициите на Жана Цонева (по-малко онези на Петър Добрев) и самият аз често се дразня от някои нейни непремислени подхвърляния във Фейсбук, но гледам на това като на преодолими несъгласия. Що се отнася до сравнително ляворадикалната ѝ умонагласа, то самият аз съм далеч от нея, но не толкова далеч, колкото съм от неприкрития шовинизъм и великобългарски национализъм на голяма част от тукашната публика. Не смятам, че борческото левичарство е чуждо на европейската идея, дори напротив – голяма част от патоса на съвременна Европа идва от неприкрито леви мислите-

ли като Юрген Хабермас, пък и цялата атмосфера специално в Германия, в която живея, вероятно би се сторила на множество (днешни) българи „абсолютно червена“. Свикнал съм да бъда посрещан на всеоружие от една голяма част от тукашната публика (която вероятно и сама не знае защо всъщност идва на този сайт – единствената причина най-вероятно е, че в България други издания от този род почти няма).

Така че, хайде сега, ако обичате, извадете аргументите си и ни покажете ЗАЩО смятате, че позициите на Жана Цонева и Петър Добрев не са „европейски“. В какво се състои „не-европейскостта“ им? Самият аз не откривам нищо такова в позициите на двамата автори. Това е важна тема. При всички случаи ще ми бъде интересно да видя какво тукашната публика разбира под понятието „европейска идея“...

А междувременно, ако имате време, можете да прочетете собствения ми принос към всичко това (за да не излиза така, че и сам говоря за неща, от които си нямам хал-хабер)...

Америка и Европа - едно ценностно сравнение

- 27-02-2015|**Златко**

Тук една (възможно най-кратка) извадка от горната статия. Основните принципи на обединена Европа, така както са формулирани в известния манифест на Дерида И Хабермас. Като ще говорим конкретно, да го правим...

> *В известния съвместен апел на Жак Дерида и Юрген Хабермас, публикуван във Frankfurter Allgemeine Zeitung от 31 май 2003, немският философ изтъква шест основни „кандидати“ за ролята на обединяващи ядра на европейското кредо:*
> *1. Разделението между религия и политика;*
> *2. Повишеното доверие на европейците към „определящата сила на държавата“, а съответно и по-силното им недоверие към способността на пазара да разрешава възникващите в хода на икономическото развитие проблеми и кризи;*
> *3. Засилената чувствителност на европейските граждани по въпросите, свързани с „парадоксите на прогреса“, т. е. липса на безпрекословно доверие в техническия напредък;*
> *4. Етосът на борбата за „по-голяма социална справедливост“, насочен срещу другия, индивидуалистически етос на справедливостта по лични заслуги (меритокрацията);*

5. Повишена морална чувствителност срещу нарушения на личностната и телесна цялост, като резултат от преживения опит на европейските тоталитарни диктатури и Холокост, изразяваща се в забраната на смъртното наказание (която е основна предпоставка за членството на която и да било страна в съюза);
6. Увереност в необходимостта от „опитомяване на държавно санкционираното насилие“ на глобално ниво, изискващо взаимни и доброволни ограничения в областта и обхвата на суверенните действия на отделните държави.

Та, с коя точно част от европейското кредо, така както е формулирано тук, не са съвместими идеите на Жана Цонева и Петър Добрев?

- 27-02-2015|**Гост**

Става дума конкретно за отношението към Европейския съюз (нали и вие него споменавате), а не за някаква метафизична „европейскост“ (изпразнено от собствено съдържание понятие, експлоатирано от публични фигури от всякакви цветове и идеологии в интерес на собствените им политически проекти). Например позицията в подкрепа на Сириза. Въпросът не е в самата подкрепа за Сириза, а в идеологическата платформа, от която го правят – тя определно привижда ЕС като враг на онова, което описват като „строителството на прогресивна алтернатива в собствените си страни като единствена гаранция за края на един свят, в който печалбата се поставя над нуждите на хората.“**www.criticatac.ro/lefteast/in-support-of-syriza/**

- 27-02-2015|**Златко**

А, добре. Сега, първо да уточня, че самият аз не подкрепям Сириза, не и в агресивната и в края на краищата нескопосана форма, в която тази партия и в нейно лице Гърция, се опита да представи своя протест срещу финансовите условия, които се определят в момента от европейския Север.

Това първо.

Второто нещо обаче е, че всичко това В НИКАКЪВ СЛУЧАЙ не може да бъде окачествявано като „несъвместимо“ с идеите на Европейския съюз. Можем да спорим върху това дали гърците имат основания (или не) да се чувстват несправедливо третирани от Съюза, но не и върху това

дали имат право да протестират. Право имат и това се гарантира от Съюза, инак за каква демокрация би могло да става дума?

Освен това има основания и да се гледа абсолютно сериозно на техния протест, че самите те са били наказани, но пък техните заемодатели, които са се отнасяли СЪЩО толкова несериозно към задължението си да проверяват платежоспособността на Гърция, НЕ СА били наказани. Европа спаси немските и френски банки, като пое техните заеми към Гърция, както и задължението да ги изисква обратно, докато за самите банки не последва никакво наказание, Иди след това, та говори за „справедливост".

Както може да се види веднага, тук става дума за двойни стандарти и никой няма право да твърди, че гърците са „просто безотговорни". Това поне е моята собствена гледна точка. От друга страна обаче пък е ясно и това, че ако банките не бъдат спасени (както се е случило по време на Голямата депресия през 1929), то кризата става по същество неконтролируема. По този въпрос не могат да се разберат дори водещите световни икономисти, камо ли пък неспециалисти като мен.

И, за да приключа и покажа черно на бяло, че всичко това не са просто „интелектуалски празни приказки", ето тук и позицията, по същия този въпрос, на британското списание „Economist" (едно списание, известно като консервативно, тоест последното на тоя свят, което би поддържало Гърция и Сириза по някакви идеологически причини). А то ги поддържа, както може да се види – тоест, критикува ги за това, че са пропилели важен шанс да променят общоевропейската политика по отношение на кризата, но им дава пълно право на протест и настояване за промяна на финансовото отношение към Гръция.

И така:

Syriza's scattergun

Greece had a chance to make the euro zone work better. It blew it CLIP-CLOPPING around Europe over the past few weeks, Yanis Varoufakis, Greece's dashing finance minister, has urged the euro zone to chart a new course. Endlessly forcing new loans upon indebted countries like Greece in the pretence that they will one day be repaid, he argued, was a strategy for depression and deflation. „The disease that we're facing in Greece," he told the BBC, „is that a problem of insolvency for five years has been treated as a problem of liquidity." This view would not seem outlandish in the academic world that Mr Varoufakis recently quit. Few believe that Greece's debts, worth over

175% of GDP, will ever be repaid in full. But saying so betrayed a woeful misunderstanding of the euro zone's rules. If the European Central Bank shared Mr Varoufakis's view, it would have to cut off Greek banks, potentially driving Greece out of the euro. Indeed, earlier this month, when the minister visited the ECB in Frankfurt, Mario Draghi, its president, snippily told him to keep his opinion to himself. He has not repeated it since.

Mr Varoufakis's gaffe is a mere footnote in a list of mishaps that have characterised Greece's miserable experience in the euro. But it is depressingly typical for a government that, for all its high popularity at home, has squandered every opportunity to improve its lot, and ultimately that of the euro zone. Even as Mr Varoufakis and his colleagues in Greece's ruling Syriza party have loftily declared that the changes they seek would benefit all Europeans, not just Greeks, their negotiating strategy has been small-minded, self-defeating and naive.

[...]

The real Greek tragedy is that, with a bit more statesmanship, Mr Tsipras could have nudged Europe on to a happier path. The euro zone desperately needs a counter-narrative to its failed German-inspired policy of austerity. As leader of the hardest-hit economy, armed with a strong democratic mandate, Mr Tsipras was well placed to offer one. He could have sought allies against excessive austerity and for looser fiscal and monetary policy in places like Italy and France—and even inside the ECB. Yet by quibbling over his debt extension and backtracking so ostentatiously on sensible reform he has alienated more or less everyone. That is quite some achievement.

Източник:
www.economist.com/news/europe/21644237-g...t-syrizas-scattergun

- 27-02-2015|**Гост**

Сириза не е в центъра на въпроса, които повдигам, а само един пример, илюстриращ позициите на „новите леви“. (За справка, аз подкрепям предложението на Сириза за преструктуриране на външния дълг на Гърция, и го намирам за разумно и справедливо). Само че подкрепата за Сириза, както и много други неща като например екологичните

протести на Орлов мост, са просто инструмент за утвърждаване на собствената идеология на новите леви. Според мен „ЕС има нужда от реформи“ и „Няма нужда от ЕС“ са две различни послания.

- 27-02-2015|**Златко**

Е хубаво, но поне аз още никога не съм виждал „няма нужда от ЕС“ да се изразява като позиция на новите леви, за които говорим тук. Това, доколкото знам, е позиция на Волен Сидеров и неговата партия. Изключително силно би ме учудило едно такова нещо, специално от страна на Жана, която учи в Будапеща и очевидно е един от младите хора, които могат единствено да спечелят от новата „европейскост“ на България. Така че, дайте ми конретна препратка към това „няма нужда от ЕС“, за да мога да се ориентирам и да си изградя някаква реална представа за ситуацията.

И накрая: мога напълно спокойно да си представя как публикувам тук текстове на автори, с чиито политически позиции инак съм напълно несъгласен, ако самите текстове са на нивото и в смисъла на политическия и културен плурализъм, както сам разбирам тия неща. Откровено казано, имам усещането, че водим тук някакъв разговор, в който аргументите са от вида ad hominem. „Може и да говорят верни неща, но не са хубави хора“. Ами добре, дори и да е така, то какъв точно е извода по адрес на този текст? По-малко точна ли е критиката им по адрес на цялата БЕЗБОЖНА ДИВОТИЯ, която в България в момента се инструментализира под формата на „борба против комунизма“? Казах го по-горе, повтарям го и тук: най-големият борец против комунизма на тоя свят носи името Адолф Хитлер. Край на коментара...

- 27-02-2015|**Гост**

Дадох ви конкретни препратки. Аз лично това чета в декларацията, под която и Жана се е подписала, както и в много други текстове, публикувани на сайта на Нови леви алтернативи. Но тя сама може да си уточни позициите, нали? Не виждам какви аргументи ad hominem има тук. Напротив, опитвам се да водя по-нюансиран разговор. Не оспорвам тезите им за Илия Минев. Нито пък твърдя, че не трябва да публикувате текстове на хора, чиито политически позиции не съвпадат напълно с вашите. Просто казвам, че приписвате на авторите нещо, което не споделят. Ако те самите не са съгласни с това мнение и смятат, че не представя точно позицията им, могат да реагират и да възразят.

- 27-02-2015|**Златко**

Е, не, драги! Сега вече говорим за напълно конкретни неща. В декларацията има протест срещу „капиталистическата глобализация“ и „политиките на Тройката“. Това, за което говорите вие (Европейският съюз), е нещо напълно различно. Новите леви може и да протестират срещу неолибералните, силно пазарно ориентирани политики на Съюза, но това в никакъв случай не ги прави отрицатели на самия Съюз. Откровено казано, след една толкова „дяволо-евангелска“ интерпретация на написаното в посочения от вас текст, вече започвам да се съмнявам в интелектуалната ви почтеност. Просто НЕ Е позволено човек да извърта думите на опонентите си до такава степен.

Приключвам този разговор...

- 27-02-2015|**Гост**

Как точно е ЕС е напълно различно нещо, като е част от Тройката? Прегледайте още веднъж Нови леви алтернативи и Живот след капитализма и вижте за какво става дума, внимавайте да не пропуснете агиологията на Уго Чавес. Явно като не сте съгласни с нечие мнение, ви избива да обвинявате носителите му или в неграмотност, или в непочтеност. В крайна сметка всеки който публикува текст съзнателно поема риска да бъде интепретиран или мисинтепретиран, нали така? Форумите би трябвало да са място за такива дискусии. Не виждам защо си вменявате в свой морален дълг на всяка цена да „защитавате“ авторите, които публикувате, като те прекрасно могат сами да защитят себе си, ако поискат.

- 27-02-2015|**Станчо Пенса**

Статията ви е абсолютно безобразие!

Не случайно е написана от „леви“.

Левите навсякъде са били напреки на историята.

Не случайно, като че ли затова са и леви и има изрази като „два леви крака“ или ръце.

Първо отричаха запада, после се съгласиха, първо критикуваха нацизма, после станаха първи приятели, първо отричаха Рейгън, после се съгласиха, първо отричака края на комунизма да не настава, после се съгласиха, първо отричаха американски бази, после се съгласиха, първо отричаха капитализма, после се съгласиха и станаха най-големи капиталисти, първо отричаха отпадането на ръководната роля на „партията“,

после се съгласиха. Линията е безкрайна и започва още от брадатите К. Маркс и Ф. Енгелс. Само да се намират на власт.

Мандела беше пръв комунист и опитваше да разпространява комунизма чрез борба с оръжие в своята Южна Африка и съседна Намибия. Това не му попречи да се развие и да се окаже не такъв комунист в смисъл на марксист-ленинец за еднопартийна власт, а да стане това което бе последните десетилетия и да получи Нобеловата награда. За това и го извадиха по-рано от затвора, а не отидоха да го мачкат в тежък режим и екзекуция. А и за него се застъпиха много международни движения. А и междувременно комунизмът се срути и се разголи какъв е.

Това въобще не означава, че правя паралел с Илия Минев, че е бил фашист и после е станал не-фашист и демократ. Минев през целия си живот е бил демократ и антикомунист. Той не е ратувал за друго. Това, че има нещо писано свързано с нацизма не го прави никакъв наицст. Обвинявате го злостно и нелепо, че е имал връзки с нацоналсоциализъм, т.е. в пряка свързаност и едва ли не съвместна работа с нацизма. В България е нямало нацистки режим и национал-социалистическа партия, каквато е имало в Германия. Отделно от това, легионери и бранници са били милиони хора, младежи и по-големи. Всички са били патриоти и такива са организациите по характер и по никакъв начин не означава, че са били фашисти. Че са фашистки е едно ляво, комунистическио и съветско обвинение – един епитет, който се лепваше на всичко подобно, на всеки, считан за техен враг. Докато после, един ден се окажеше обратното. Аз познавам сега много възрастни хора, в градове и села дори, които са били най-обикновени момчета тогава, и сега се гордеят, че са били такива патриоти, каквито няма сега, членове на организациите.

Минев заслужава много повече от каквото му се приписва да заслужи. Той и за това бе мачкан от режима 24 години. Режимът знаеше много добре какво прави и с кого го прави. А след това той не бе допуснат от следкомунистите като Луканов и останалите мутанти да се изяви, дори за излезе да каже две думи с микрофон или по телевизията. За тази цел бяха избрани хора, които седят по средата между комунизма/социализма/Русия и запада, какъвто бяха Желю Желев и другжите перестройчици, а не точно демократи. „Демократи“ се навъдиха по-късно, когато нещата станаха очевадни, че са необратими.

Още веднъж – пълно безсрамие, лъжа и подвеждане – това е публикацията.

- 27-02-2015|**Златко**

Имаше един руски филм на времето, **„Старци-разбойници“**. Като чета тия тук неща, започвам да разбирам какво означавало това...:)

- 27-02-2015|**Златко**

Та така, милички мои, да си кажем пет-шест любвеобилни приказки, преди всеки да си се мушне под юргана. Тая работа с Европата няма да стане скоро, това си го знаем всички – и от тия и подобни на тях мини-сблъсъци човек може и да разбере ЗАЩО няма да стане. Не знам като как тъй успявате да си плюете в мозъците и да изкарате черното бяло, като как тъй един човек, който казва нещо от рода на

> *Хитлер никога не е допуснал да бъде убит човек по расов или религиозен признак, защото той, като националсоциалист, би изпаднал в противоречие със същината на своето самосъзнание като немец...*

може да ви се привижда като „герой“ или „демократ“. Европа, милички, това е място, където нещата се наричат с реалните им имена – или поне това ѝ е идеята. И когато на едно място се насъберат толкова много **зомбирани идиоти**, които са в състояние да наричат „демократи“ някакви други хора, дето за тях идеалът очевидно е Адолф Хитлер, то вече е ясно защо няма да стане скоро работата с Европата.

Но, да си го кажем все пак ясничката: за да може да стане европеец, човек трябва да бъде способен на поне мъничко СРАМ. Ей това е, което според мен ви липсва на вас, милички: елементарна способност за засрамване. Това дето сме били съюзници на един от най-мракобесните режими на тоя свят, със същия тоя Хитлер начело, това дето сме окупирали съседите си, че сме им поизбили доста народ, или пък сме сътрудничили в избиването му, че сме ги тормозили по какви ли не начини, за да ги накараме да станат като нас – всичко това, аджеба, да ни накара така малко да се позасрамим, да признаем греха, да поискаме прошка от съседите, да се опитаме да се променим... Няма, братко! **Това си е наш национален интерес и, ако можехме отново, пак същото щяхме да правим, нъй, нъй, нъй...**

А че разни ми там немски канцлери били на колене падали, за прошка молели, че цяла една гигантска нация е направена от страна на майкоубийци и изверги на страна, населена от НОРМАЛНИ хора, защото са ги научили да се СРАМУВАТ – от това вие, идиотчета нещастни, не

щете и не щете калем да прихванете, отказвате да се засрамите, отказвате да признаете греховете ни общи, повтаряте ги отново и отново при първа удала се възможност – днес евреи, утре турци, вдругиден цигани, всичките под ножа, мамка им нечиста...

И хорото си върви, и продължавате да си бъдете все същите безсрамници!

Брей, че ме е срам от вас, направо не мога да го изкажа, нещастници с нещастници такива!

- 03-03-2015|**Яни Милчаков**

Яни Милчаков

Нямам време нито за дълги коментари, нито да преведа цитатите по-долу, извинете ме! Ще кажа само, осъзнавайки всички рискове: не Илия Минев трябва да бъде наричан „българският Мандела“ (то за такъв се препоръча и едно лице с инициали Н.Б., което вчера демонстрира „английския“ си от Европейския парламент, за резил на цяла България пред света!). Нелсън Мандела трудно може да бъде наречен „южноафриканският Илия Минев“. Налагат се някои тягостни, но поучителни паралели. Тъй под властта и грижите на „ужасните бели расисти“ „Мадибата“ доживя горе-долу 100-те, сменяйки цял харем като уникалните си ризи. А в какви условия (вила с басейн) е водил борбата през последните си затворнически години, показва известния биографичен филм. Илия Минев живя и умря и в бедност. За Мандела пяха на стадион „Уембли“ световните поп-звезди с преобладаващо леви бръмбари в кухите глави. Как пък, нито веднъж, ей тъй, случайно, от гол хуманизъм, те не се наканиха да попеят за милионите жертви на комунистическите геноциди от Гладомора до Полетата на смъртта?! За Прага 68′ - ма... да се сещате за протестно рок-парче? За концлагеристите от Джаз Овчаров, за Леа или за Сашо Сладура някой хит да бяха изкарали? И за Илия Минев никой не е пял. Това, че Мандела открито е призовал за терор СПРЯМО БЕЛИТЕ САМО ПО РАСОВ ПРИЗНАК!- то е ОК, „революцията го изисква и оправдава!“. Това, че Илия Минев като младеж се е увлякъл по модните в междувоенния период навсякъде в Европа националистични авторитарни идеологии и реторики, които само манипулативно могат да бъдат дефинирани в един разред с „фашизма“, ... ама това е просто ужасно, няма и не може да има никога давност за него!... Позор вечен! Виж, ако беше поклонник на Сартър и посещаваше с мила усмивка в

затвора убийците от бандата на Баадер-Майнхоф, това е друго нещо, романтично, революцията трябва да продължава!... Ако през идиотската (на Запад) 68′- ма ходеше с Червената книжка на Мао, трошеше витрини по парижките, римските и западноберлинските булеварди, чупеше витрини и трепеше „неразкаяли се фашисти“-банкери, депутати и т.н. щеше да е много фъни! Стига засега с двойните стандарти! А какво направи Мандела с ЮАР чрез наложената от него „тирания на антирасизма“, чрез насилието над бели, индуси, пакистанци, чрез безумните национализации на последвалите го миниатюри Табо Мбеки и др.- личи от много книги и студии-включително и на ЧЕРНОКОЖИ АНАЛИЗАТОРИ! Ето какво остава от една богата, просперираща и разумно уредена страна (в която расовият проблем щеше да бъде решен много по-добре, ако не беше зверската политическа радикализация и моралната деградация на обществото!). И няма по-жестока илюстрация на казаното от онова, което изпита самият Мандела в последните си години- СПИН-ът и престъпността съсипаха и собственото му семейство!

Хайде сега, приятно четене!

www.theatlantic.com/magazine/archive/200...ll-a-country/302845/

Kiling South Africa's Prosperity. By Jim Peron.- T h e W a l l S t r e e t J o u r n a l E u r o p e, /March, 2-3, 2000/, p. 6

godfatherpolitics.com/13517/mandela-didn...lack-white-genocide/

In 10 years 1+ million South Africans, mostly blacks, lost their jobs due to the ANC's creeping socialism.

Unemployment is at a staggering 45%+ – much worse than under white rule & worse than the 30% unemployment in the USA during the Great Depression.

1 million whites stand to lose their jobs in the coming years to Affirmative Action programs.

1,450+ White commercial farmers have been murdered by black thugs and our food production is being threatened by „Land Reform“.

They say that by 2014, 30% of commercial farmland now owned by Whites will be owned by Blacks (though I think it will happen much sooner & on a much bigger scale).

115,000 land claims by Blacks have been processed so far – and millions of hectares of land have been handed over to them.

There are farms in South Africa, which were prosperous when run by Whites, that were handed over to Blacks. These farms then collapsed after 2 years of black management and are now derelict.

South Africa is the rape capital of the world... it is conservatively estimated that we have 50,000 rapes per year.

21,500 children were raped in 2000.

40% of rape survivors are under 18.

1,231 children under 5 were raped in 13 months by blacks believing in AIDS myths. Many babies who are raped die.

South Africa is now an international drug-smuggling route, comparable to Colombia.

We export cannabis grown overwhelmingly by Blacks.

150-200 policemen are shot dead annually by violent criminals.

Our police have the highest suicide rate in the world.

Our society is 7 times more violent (per capita) than the USA

Crime is so high the government put a moratorium on the release of crime statistics for a year and fudged them ever since.

The Democratic Alliance (conservatively) estimates there are 300,000 robberies per year

South African prisons are often filled to capacity (170,000+) and then thousands are let go, sometimes without being charged.

In January 2004, it was reported that some of the prisons are 300% over capacity.

In March 2004, it was reported that the prison population was 180,000.

Mandela's „Birthday Present" to the country (yes they used those words), was to release 9,000 criminals.

Murderers have been „forgiven" by our Presidents, only to murder again.

On 3rd March 2004, on SABC TV3 News it was announced that to „Celebrate Ten Years of Democracy" they might let thousands of prisoners go free.

More prisons have been built after apartheid but even that is not enough to cope with the crime wave.

More blacks are in our prisons after apartheid than before. (They no longer fear the Police).

The ANC LOVES criminals. They gave them the vote! It was announced that over 100,000 prisoners would be registered & allowed to vote

We had 10 years of peace, with no international sanctions and yet, the much-awaited boom never came along.

Our socialist economy dribbles along. GDP growth is estimated at 1.3% per annum which compares weakly with (sometimes) double digit growth rates under white rule.

In the Johannesburg (Gauteng) area, 80% of self-help schemes for Blacks have failed since 1994.

Let there be no illusions where the ANC wants to take us. They support & give money to: Zimbabwe, Haiti & DRC (Zaire) who are ruled by socialist dictators who suppress even the Blacks!

In the April 2004 election the ANC finally attained its goal of getting 66% vote. This means they can change the constitution at will and no other political party can stop them.

This is what Robert Mugabe of Zimbabwe was able to do before he took 95% of the land from 4,500 white farmers.

Now that we are officially, and legally the latest One Party State in Africa, we will walk the path of others like Zimbabwe where eventually nobody, not even the Blacks, have any freedom any more...

South Africa's economy, employment & crime rates were better when the world hated us.

- 05-03-2015|**Liliana Deyanova**

Bravo na Jana i Petar za tazi statia, navremenna, kritichna i nasitina mlada liava misal. Liliana Deyanova

- 05-03-2015|**Златко**

Между другото, само да попитам: дори и да приемем, че всички факти, изнесени по-горе в цитатите на господин Милчаков, са абсолютно верни и че обяснението за тях е в това, че белият расизъм е бил заменен от черен, то означава ли това, че белият е бил по-добър от черния (общо взето, до това се свежда твърдението на господин Милчаков)? В никакъв случай няма да започна да оспорвам достоверността на тези факти – за това ми липсва подготвеност по темата. Но според мен не е нужно човек да бъде запознат кой знае колко добре с южноафриканската действителност, за да има някаква представа от идеята, че расизмът – бял или черен – обикновено води обществата, които го практикуват, до задънена улица. Е толкова ли е сложно след всичко това просто да се застане на

РЕАЛНАТА позиция на демократ и да се каже, че едното зло в никакъв случай не може да оправдае или даде право на съществуване на другото? Демокрацията и мисленето, свързано с неща като „свобода“ и „гражданска суверенност“ според мен предполагат способност за дистанциране от всякакви видове открито античовешки идеологии, а не за избор на една от тях като „по-добра“ от останалите...

- 05-03-2015|**Златко**

И още нещо, което ми се струва важно: поставянето на тукашния разговор най-вече в рамките на матрицата „ляво – дясно“ едва ли е най-добрият подход към неговото що-годе нормално разбиране. Всъщност аз предполагам, че тези етикети включват начаса цяла поредица от сравнително първосигнални асоциации у немалко читатели, по принципа на футболната агитка. Ако бих виждал в този текст дори и най-малък повод за някакви конкретно-политически заигравки от рода на „айде наште“, то едва ли бих го публикувал. Факт е, че критиката му е отправена към една от идентификационните фигури на българското дясно от сегашния момент, но самата критика е направена не от леви, а от съвсем неутрални, здраво-разумни позиции. Илия Минев от този текст е – поне в моята интерпретация – не толкова „десен“, колкото един слабо образован, изкарал живота си по затвори (тоест лишен от реален досег с действителността в продължение на много дълго време), изключително твърдоглав и – което е най-важното, и което според мен го различава от Мандела (при когото тези неща също са части от биографията) – неспособен да учи нови неща, поради вече силно напредналата си възраст, човек. (Именно поради тази гигантска разлика възрастният, но способен да се учи Мандела, се превърна в обект на преклонение за по-голямата част от света, докато Илия Минев... хм, хм). За него Хитлер си остава героичната фигура от неговата младост, пък и не само това – шаблоните на мисленето му са толкова овехтели и подобаващи единствено на онази далеч по-бедна и по-затлачена във всяко отношение страна, България от 1940-те – че фактът на възприемането им от днешната българска десница като „нормални“ ми напомня някакъв акт на пълно отчаяние. **„Какво да правим като друго нищо няма?“**

Ами опитайте се да измислите нещо оригинално, дами и господа „консервативни българ(к)и“. Нещо ново, модерно, съвременно, инфор-

мирано, образовано, наречете го както щете. Не излагайте и каузата си, и самите себе си на толкова лесен присмех.

Ако изобщо сте в състояние за някакви по-сериозни мисловни движения, искам да кажа. Защото – факт! – поне дотук сигналите, които подавате, не са особено окуражаващи...

- 06-03-2015|**Raptor**

Писанията на Илия Минев след 1989 са точно такива – всъщност това не е никаква тайна. Там е работата, че Илия Минев междувременно е прекарал десетилетия в затвора. След подобен престой в соц. затвор доста неща могат да му бъдат простени.

И най-вече- независимо какви странни възгледи е имал, то той не е известно по някакъв начин да ги е привеждал в действие.

Да видим делата и да съдим по тях: в периода преди 10 ноември множеството днешни баш либерали и напористи правозащници се бяха изпокрили като мишки и не смееха да гъкнат. Е после си приписаха тук- там някакво дисиденство де ... само дето някак си не се помни това им дисидентство. В същият период делата на Илия Минев говорят сами за себе си- той въпреки, че знаеше какви ще са последствията, се обяви против възродителния процес и в защита на турците (лично съм слушал тогава по Свободна Европа или някоя подобна радиостанция- за съжаление не помня кога е била). Тогава бях гимназист. Беше наредено да ни събират за изнасяне на сказка против Илия Минев и Петър Манолов. Определени днешни храбри правозащници мълчаха като мишки или пък даже се изказаха в подкрепа на партийната линия и против въпросните лица.

Та толкова по въпроса кой какъв е бил- какъвто и да е бил по убеждения, не беше мишок господа и дами либерали ... а после умря в мизерия и глад.

Дори и заради това, че малко преди 10 ноември не си мълча си заслужава да има една улица (въпреки, че беше по-добре приживе да се погрижат за него). Имал странни възгледи- много хора са имали странни възгледи и много хора едно пишат и говорят пък в частен разговор са съвсем различни.

- 06-03-2015|**Гост**

И къде по-точно г-н Милчаков казва, че белият расизъм е по-добър от черния? Казва, че са му дошли до гуша двойните стандарти.

- 07-03-2015|**Гост**

Лакеите винаги са на почит. Raptor има спомен от интервюта на Илия Минев по СВ. Европа. Аз съм го слушал по ББС преди 10 ноември, но като студент бях на стаж в МГ- Пловдив през 82 пролетта. Преди Коледа в Б-я през 79 г. гостува Хафисула Амин лидера на Афганистан. По случайност правителствената чайка мина покрай мен в Пловдив, а след като се прибра в родината си бе обезглавен. Някъде февруари 82 в гимназията пристигнаха М. Белчев с китарата си и П. Бочаров да ни дадат правилното марксиско тълкуване на събитията в Афганистан и по точно за съветската намеса там. С тази задача се бе заел П. Бочаров. Сега като му чета статиите какъв русофоб е просто не мога да повярвам. Наскоро господин Бочаров беше юбиляр, а Минев умря в мизерия. Бях чел, че след като се върнал от Щатите е споделял, че е разочарован от американската политика. Но такъв е живота.

- 13-04-2015|**Веселин Василев**

Статията беше нещо ново за мен. В смисъл, не знаех за тези факти в биографията на Илия Минев... За съжаление, антикомунизъм наистина не е равно на демократично мислене – а антисемитизъм и прочее подобни имена на човеконенавистничеството въобще не подлежат на никакво толерантно отношение. Познавам и личния си живот антисемити и откровени неонацисти – българската среда много лесно попива идеи, в които някой друг е виновен за собственото ти положение, това е тип национално мислене, което да оправдава собствената неуспешност... И с тези лица вече не съм приятел... но така или иначе това е преобладаващото обществено настроение – другите са ни виновни, ние – за нищо...

- 13-04-2015|**историчар**

  Liliana Deyanova nuca:

  ... mlada liava misal.

Добре написана статия... но както често се случва – неадекватна Лиляна Деянова. Какво е това „лява мисъл“??

Стереотипизираният поглед на съвременните руски масмедии към Украйна

Автор(и): Иван Симеонов

Стереотипът е носител на колективни представи. За първи път този термин е използван от класика на съвременната американска журналистика Уолтър Липман[1] през 1922 г. в книгата му „Общественото мнение“. Под „стереотип“ Липман разбира особена форма на възприемане на околния свят, която оказва влияние върху данните, получавани от нашите сетива, преди тези данни да стигнат до нашето съзнание.

Епиграфа на книгата си „Общественото мнение“ Липман взема от „Държавата“ на Платон с описанието на пещерата на затворниците, които са принудени цял живот да наблюдават само сенките на света, но не и самия реален свят. Ако се опитаме да припишем на Липман принадлежност към някаква философско течение, то изглежда най-вече му подхожда неоплатонизма.

Познавателните възможности на човека са ограничени: човек не може да види и да знае всичко, т. е. да бъде абсолютно информиран, тъй като обкръжаващата го среда е изключително многообразна, сложна и изменчива. Освен това той не може да бъде навсякъде по света. Преодолявайки многообразието на света, човек систематизира знанията си за него в категории. Тези категории са фикции, стереотипи, елементи на квази-

1 Уолтър Липман (Walter Lippmann, 1889 – 1974) е американски писател, журналист и политически наблюдател, автор на оригинална концепция за общественото мнение. Двукратен лауреат на престижната премия „Пулицър“ (1958, 1962 г.). Завършва Харвардския университет и защитава докторска научна степен. В 1913 г. той издава своята първа влиятелна публикация „Въведение в политиката“ („Preface to Politics“), след което става сътрудник на политическия седмичник „Ню Репъблик“ („The New Republic“). През 1920 г. Уолтър Липман продължава кариерата си в „Ню Йорк Уърлд“ („New York World“), където през 1929 г. е назначен за един от редакторите. Именно през този период той издава фундаменталните си трудове: „Общественото мнение“ („Public Opinion“) и „Призракът на обществеността“ („Phantom Public“). В тях авторът излага оригиналната си трактовка на феномена обществено мнение и разглежда възможността за развитието на демокрацията в сложните съвременни общества.

среда, с помощта на които човек се приспособява към своето обкръжение. Поведението на човека е реакция на стимулите на тази псевдосреда.

Стереотипите се обединяват в системи от стереотипи, които се представят реално като възгледи, вярвания, учения, социални институти. И така до стереотипа, обхващащ всички стереотипни системи, който е известен като социална реалност.

Всеки човек може да познава индивидуално само неголям фрагмент от реалността, да бъде специалист или експерт по някакъв тесен проблем. А допитванията до общественото мнение включват в себе си въпроси, които обхващат значително по-широк спектър от социалната реалност. Получава се така, че на някакъв въпрос обмислени и обосновани въпроси могат да дадат само немного респонденти, компетентни именно по този проблем. Ако останем в рамките на тази теория, да се изясни даден проблем добре означава да има по-широко разгърната система от стереотипи, адекватна на реалността, дотолкова доколкото повече интерпретации на категориите на мисленето се предвиждат да бъдат представени от експерти. При това понякога се получава така, че ограничената компетентност в някаква ограничена област води до хипертрофия на привичката да се компресира вътре в рамките на даден стереотип фрагмент от социалната реалност и обратно, да се изхвърля от него онова, което съществува, но не се помества в неговите тесни рамки.

Критиката на този метод за изследване на общественото мнение става за Липман отправна точка за разделяне на общественото мнение на два вида: едното – „обществено мнение“ (с малка начална буква), и другото – „Обществено мнение“ (с голяма начална буква).

Според Липман общественото мнение с малка начална буква – това е знание за окръжаващия свят, което засяга самите хора или е интересно за тях, произтича от поведението на други хора или от всичко онова, което се нарича обществени събития (public affairs). В такъв случай хората използват разпространените сред други хора и заимствани образци на стереотипни схеми, интерпретации, морални съждения и норми и т. н., формиращи играта на въображението у тях и самото виждане за тези събития.

Общественото мнение с главна начална буква – това е образ от реалността, в съответствие с който действат група хора или индивиди от името на някаква обществена група, например, държавните и партийните дейци. Започвайки с това, Липман, вече като социолог и политолог,

пристъпва към критика на демокрацията, както и на по-стари теории, които наивно предполагат, че сами по себе си обществените мнения максимизират обществената полезност на предприетите политически решения. Оттук следва основната задача на демокрацията – да направи всичко, за да може да се формира Общественото мнение с главна начална буква, което да влияе, бидейки разумно и рационално, както в сферата на политиката, така и в сферата на държавното управление.

Според Липман човек се опитва да разбере околния свят, като създава „картина на света в своята глава“ за явленията, които наблюдава. Следователно човек вече има определена представа за нещата още преди да се е сблъскал с тях в живота. Подобни представи се формират под влияние на културното обкръжение на хората.

Стереотипите могат да бъдат необикновено устойчиви и дори да се предават от поколение на поколение. Така те често се приемат като даденост, реалност, факт. Степента на тяхната рецепция не е постоянна, а варира. Инертните хора, които нямат стимул за промяна на възгледите си или не виждат в стереотипите противоречие, или пък го смятат за изключение от правилото, често забравят за това, което в дадения стереотип противоречи на личния им опит. От друга страна, възприемчивите и любознателни хора при сблъсък с реалната действителност, при който виждат крещящо противоречие между нея и някакъв стереотип, променят представата си за околния свят и отхвърлят или подлагат на съмнение този стереотип. Често например обществото се опитва да категоризира хората или националностите посредством стереотипи, например смята се, че немците са педанти, гърците – хитреци, руснаците – пияници, евреите – хитри и користолюбиви и пр. Като правило, етническият стереотип е твърде устойчива представа, която не се интересува от реалиите, които всъщност се опитва да изрази. Тя произтича от присъщото на обикновения човек неспециалист свойство първо да определи явлението, а след това да го наблюдава задълбочено и анализира.

Според Липман стереотипите винаги са по-прости от реалността – често и най-сложните характеристики от социалната реалност в стереотипите се изразяват с две-три изречения. Хората възприемат стереотипите от познати, от средствата за масова информация, от художествената литература, а не ги формулират от собствения си опит.

Една от основните критики към стереотипите е, че в повечето случаи те са фундаментално погрешни, защото подценяват вътрешногруповата

вариация и надценяват междугруповата вариация. Придържащите се към даден стереотип приемат, че той е възникнал на основата на реална характеристика на групата, като не осъзнават, че самите те могат да му влияят. Прави се допускането, че различията между групите възникват от характеристиките на групите, а не от ситуационните условия или от факторите на житейската среда. Например за някои тъмнокожи народи се смята, че са бедни, защото са мързеливи.

В по-голяма или в по-малка степен стереотипите са лъжливи, неверни. Те винаги приписват на конкретен човек черти, които той трябва да притежава само поради принадлежността си към определена социална група. Например стереотипът за пестеливостта и скъперничеството на габровци. Често дори когато хората се убедят в това, че даден стереотип не съответства на действителността, те са склонни да не се отказват от него и да се оправдават, че това е само едно изключение, което потвърждава правилото.

В. А. Маслова разглежда като езиков стереотип не само съждението или няколко съждения, а и всеки устойчив израз, състоящ се от няколко думи, например устойчивото сравнение, клишето и други: *„лице от кавказка националност“*, *„новите руснаци“*.

Стереотипите се изследват от много науки: социология, психология, етнопсихология, история, когнитология и др. В най-голяма степен са изследвани етническите стереотипи. Според Гинка Димитрова: „Културният стереотип като част от мирогледа може да се разглежда и като носител на колективни представи.“[1]

Стереотипът и клишето като понятия са близки, но не и идентични. Тяхната връзка е както смислова, така и функционална. За да се превърне един стереотип в клише, той трябва многократно да се използва в масмедиите, например: „доблестните защитници на родината“, „спален район“ (за жилищен комплекс в големия град), Страната на изгряващото слънце“ (Япония), „Поднебесната“ (Китай) др. Първоначално клишето (от фр. *cliché*) в книгопечатането представлява гравюра на изображение или текст върху метал или дърво, която служи за многократно отпечатване. В преносен смисъл думата „клише“ означава широко разпространен и оттам шаблонен, банализиран израз, изтъркана фраза, лишена от самобитност. Думата може да се отнася не само за изразни средства, но

1 Тезаурусно моделиране на лингвокултурологичната терминология. Варна, LiterNet, 2008.

и за различни стереотипни ситуации, персонажи, цели сюжети, казуси, чиято честа употреба ги е лишила от оригиналност. Тъй като оригиналността и честотата на употреба варират във времето и пространството, това дали даден израз е клише или не зависи в голяма степен от това кой дава тази оценка и от това кой и в какъв контекст е използвал израза (bg.wikipedia.org).

От края на 2013 година, когато в Украйна избухна Демократическата революция, наречена „Революция на достойнството“, в руските средства за масова информация започнаха да се използват следните клишираните стереотипи: „бандеровци“, „хунта“, „каратели“ и др. Те са от типа стереотипи с главна начална буква, защото са инициирани от кремълския режим, който се отнася крайно негативно към тази революция, боейки се, че подобно събитие може да се случи и в Руската федерация. В репортаж на телевизия „НТВ“ за Майдана в Киев от месец февруари 2014 година, озаглавен „Наследники Бендеры“ („Наследниците на Бандера“)[1], дикторът обяснява самоуверено, с менторски тон, следното:

1 **Степан Бандера** (1909 – 1959) е украински политически деец, идеолог на украинското националистическо движение на XX век. Председател е на Организацията на украинските националисти (ОУН). На 30 юни 1941 г. ръководството на Организацията провъзгласява възстановяването на Украинската държава.

Под ръководството на Бандера ОУН започва серия от наказателни акции срещу представителите на полската окупационна власт. През юни 1934 г. е арестуван от полската полиция и, докато тече разследването, е в затворите в Лвов, Краков и Варшава до края на 1935 г. Степан Бандера е осъден на смърт, впоследствие наказанието е заменено с доживотна присъда. Освободен е през септември 1939 г. след превземането на Западна Полша от Германия.

На 30 юни 1941 г. в Лвов Ръководството на организацията провъзгласява възстановяването на Украинската държава. Това е опит да постави Третия Райх пред свършен факт и да го принуди да признае украинската борба. Обаче Хитлер инструктира своята полиция веднага да ликвидира този «заговор на украинските самостийники». Немците арестуват Бандера няколко дни след акта на провъзгласяването на възстановяването на Украинската Държава – на 5 юли 1941. Степан Бандера е затворник в германския концлагер Заксенхаузен до декември 1944 г. След това той е освободен заедно с няколко други висши членове на ОУН, на които е предложено да присъединят към немските сили ОУН-Б и Украинска въстаническа армия като съюзници на Германия против Съветския съюз. Степан Бандера отхвърля предложението на немската страна.

Като Водач на ОУН-Б, Бандера през следвоенно време решава да продължи въоръжената борба срещу комунистическа Москва. Той интензивно организира регионална мрежа и бойни групи на ОУН-Б, които постоянно поддържат контакт с Регионалното ръководство чак до смъртта на водача.

„Единственный их (на украинските националисти – бел. моя, И. С.) лидер и авторитет – Степан Бандера – немецкий агент, террорист и провокатор, главный идеолог украинских националистов – как прежних, так и нынешних.“ *„...Именно бандеровцы* во время Великой отечественной войны развернули массовый террор против русских, поляков, евреев и собственного народа.“ *„...Сегодняшние украинские националисты – это боевые отряды с железной дисциплины и готовность убивать и именно для этого они приехали в Киев.“*

Движещите сили на Демократическата революция в Украйна и новата власт, възникнала в резултат на нея, биват наричани от руските журналисти „бандеровци“. При това тази характеристика е изцяло негативна.

Често наред с това клише се използват и неговите синоними – „националисти“, „фашисти“ и дори „нацисти“. Ето един такъв пример:

„События наступившего 2015 года подтверждают, что на Украине нового ничего нет и быть не может. Антинародный режим и его стражи своими действиями неуклонно демонстрируют: страна прекратила своё существование как самостоятельное государство, стала полигоном нацизма и античеловеческого курса.

Следвоенните години са напрегнати за семейството на Бандера. Съветските спецслужби преследват не само водача на националното движение, а и децата му. До 1948 година, семейството шест пъти сменя местожителството си: Берлин, Инсбрук, Зеефелд, Мюнхен, Хилдесхайм, Щарнберг. В края на краищата заради необходимостта да даде на дъщеря си добро образование, семейството през 1954 година окончателно се преселва в Мюнхен.

На 15 октомври 1959 година до входа на дома му на Крайтмайрщрасе 7 (Kreittmayrstraße), в Мюнхен в 13:05 намират още живия Степан Бандера. Медицинската експертиза установява, че причината за смъртта е отрова – калиев цианид, изстрелян в лицето на героя чрез специален пистолет. Две години по-късно, на 17 ноември 1961 година, германският съд обявява, че убиецът на Степан Бандера е Богдан Сташински по заповед на председателя на КГБ СССР Александър Шелепин и ръководителя на СССР и първи секретар на ЦК на КПСС Никита Хрушчов.

Степан Бандера е погребан на Мюнхенското гробище Валдфридхоф на 20 октомври 1959 година.

Степан Бандера е сред символите на украинското национално-освободително движение. На 20 декември 2010 година Президентът на Украйна Виктор Юшченко присвоява посмъртно на Степан Бандера званието «Герой на Украйна» за «несъкрушимост на духа в отстояването на националната идея, за проявените героизъм и саможертва в борбата за независима украинска държава», и го награждава с ордена на Държавата (посмъртно). Наградата получава внукът на Бандера, който също се казва Степан Бандера.

> ПОДТВЕРЖДЕНИЕМ тому — два марша. Уже традиционно каждый год 1 января украинские неонацисты собираются на Крещатике со свастиками и факелами, чтобы, как они заявляют, наглядно продемонстрировать, что на Украине нет ни фашизма, ни бандеровщины. «Движущей силой Майдана, кто бы что ни говорил и как бы сейчас ни пытался заретушировать этот факт, стал национализм, *— с гордостью заявил лидер радикально-националистической партии «Свобода» Олег Тягнибок. — Наша революция Достоинства — яркий пример «бандеризации». Главным лозунгом Майдана стало* бандеровское «Слава Украине — героям слава!» Без националистов-бандеровцев украинцы не смогли бы сменить политический режим» (Виктор Толокин, соб. корр. «Правды», г. Киев, *www.gazeta-pravda.ru) (подчертаното от мене – И. С.)*

По стара традиция от сталинско-комунистическата идеология национализмът се смята за престъпление, тъй като той застрашава съществуването на самата Съветска империя, държаща много народи в желязна „прегръдка“. Тази традиция е продължена и в наши дни от идеолозите и политиците на кремълския тоталитарен режим.

Хунтата[1] – това са група военни, добрали се до властта по насилствен път посредством преврат, които управляват страната чрез диктатура и терор. Този клиширан стереотип също е напълно погрешен и безпочвен. В Украйна беше извършена демократическа, народна революция, тъй като повече от две трети от украинците се стремят към евроинтеграцията и не желаят повече да живеят в една диктаторска страна, управлявана от криминална власт, подчинена политически на Кремъл. При тази революция бяха дадени човешки жертви (104-ма души, предимно млади хора, наречени „Небесна стотица“), простреляни от снайпери на корумпирания режим. Това в никакъв случай не беше военен преврат. Освен това парламентът функционираше нормално, политическите партии – също. А по-късно бяха проведени демократични, сво-

1 „**Ху́нта** (исп. *junta* — собрание) — группа военных, пришедшая к власти насильственным путём в результате переворота, и, как правило, осуществляющая диктаторское правление методами террора. В испаноязычных странах так называют объединения и госорганы.“

„...В современном русском языке (как и в ряде других языков мира) слово «*хунта*» используется в основном для обозначения военной диктатуры, установившейся в результате государственного переворота, причём не обязательно в испаноязычной стране — *греческая военная хунта («чёрные полковники»)* или хунта Мьянмы (https://ru.wikipedia.org).“

бодни избори за президент и парламент и избрано правителство на мнозинството. Новата власт е напълно демократична и не си служи с никакви насилнически методи. Дори напоследък украинският парламент (Върховната рада) отхвърли имунитета на депутатите, с което се създават условия да се намали корупцията и те да бъдат задължени да се съобразяват със законите и да работят за благото на народа, а не само за своето благополучие.

Ще приведа още един пример за използването на стереотипа „хунта“, този път от един белоруски историк, чиято статия е публикувана в Русия:

> «Никогда не будет примирения бойцов Красной армии с бандеровцами, потому что одни с фашизмом сражались, а вторые служили фашизму», — заявил 4 февраля корреспонденту ИА *REGNUM* доктор исторических наук, профессор Евгений Новик, оценивая решение киевской хунты изъять из учебной литературы термин «Великая Отечественная война» и отмечать 9 мая не День Победы, а «Дни памяти и примирения» и «70-летие завершения войны в Европе».
>
> Как сообщало ИА *REGNUM, министерство образования и науки Украины разослало по украинским вузам инструктаж об изменениях в праздновании 70-летия победы в Великой Отечественной войне — в документе предписано полностью пересмотреть отношение к Дню Победы и фактически отказаться от традиционного термина: «Термин* „освобождение“ предусматривает свободу, а в 1944 году Украина не стала свободной. С изгнанием нацистских оккупантов Украина не получила свободы, а оказалась под другим гнетом, результатом которого стали массовые репрессии и депортации. Волю и свободу украинский народ получил только после 24 августа 1991 года, освобождение Украины началось только с распадом Советского Союза». Представители «свидомого» чиновничества требуют отказаться от «сталинско-пропагандистского» термина «Великая Отечественная война» в пользу «Вторая мировая». Кроме того, весной 2015 года на Украине планируется отмечать не День Победы, а «Дни памяти и примирения» и «70-летие завершения войны в Европе».
>
> *„...Напомним также, в конце апреля 2014 Госкомтелерадио Украины опубликовало аналогичные рекомендации, указав, что «День Победы*

выполняет важную для режима Путина функцию инструмента реабилитации советского прошлого». По мнению представителей киевской хунты, *празднование Дня Победы недопустимо и становится основой для пророссийских и антигосударственных настроений в постсоветской республике. В рекомендациях Госкомтелерадио для государственных телеканалов сказано: «Следует отказаться от советской пропагандистской концепции Великой Отечественной войны, говорить о Второй мировой войне 1939-1945 годов*, подчеркивая, что украинские территории попали в водоворот боевых действий с первых дней войны в 1939-м, рассказывать о том периоде конфликта (1939-1941), когда СССР был союзником Третьего рейха» (*http://www.regnum.ru) (Подчертаното от мене – И. С.).*

В сайта „Военные материалы“ от 04.02.2015 година (www.warfiles.ru) се появи информационна бележка със заглавие: „В Дебальцево уничтожен штаб фашистов“. В нея, между другото, се казва: Согласно сообщениям ополченцев, каратели *(подчертаното от мене – И. С.) нанесли мощный удар „*Ураган*“* по центральному району Горловки.*“*

Ето един текст към фоторепортаж на в. „Аргументы и факты“ от зоната на АТО (Антитерористическата операция) в окупираните части от Донецка и Луганска област:

„Один из наиболее пострадавших районов Донецка – Киевский. Еще год назад это место считалось престижным. Взорванный сегодня Путиловский мост вел к тогда еще прекрасному международному аэропорту. Практически все здания района имеют следы войны, у некоторых провалились перекрытия. Уничтожена большая часть частного сектора. Однако здесь до сих пор живут люди. ВСУ (Въоръжените сили на Украйна – бел. моя – И. С.) обстреливают эту территорию по несколько раз в день. Гаубицы, минометы, системы залпового огня – в ход идет все, что может максимально эффективно лишать жизни. Мирные жители прячутся под лестницей в подъезде... Они даже научились выбирать при обстреле безопасную сторону улицы. Магазины и кафе давно разорены. Только стаи озверевших дворняг носятся с лаем по опустевшим дворам. Ополченцы рассказывают, что во время недавних боев украинские каратели *(подчертаното от мене – И. С.) били из танков прямой наводкой по частному сектору, прекрасно понимая, что в домах живут мирные люди. И сегодня* здесь продолжа-

ется репетиция Армагедона. Диверсанты и снайпера ВСУ обстреливают любые проезжающие авто, не жалея даже общественный транспорт. Большинство дорог заминированы. Кругом россыпи, гильз и снарядных ящиков. На эту землю пришел Апокалипсис. И только благодаря воинам ополчения он еще не поглотил весь город, в котором еще год назад проживал почти миллион человек...“ (Аргументы и факты, www.msn.com)

От тези т. нар. „репортажи“ и „информации“ излиза, че Въоръжените сили на Украйна, намиращи се в зоната на АТО, няма какво да правят друго освен да обстрелват мирното население. Според добре платените от Кремъл автори на подобни лъжеинформации защитниците на Украйна са „каратели“, т. е. екзекутори, наказатели, които убиват мирни хора за отмъщение. Всъщност по-голямата част от т. нар. „опълченци“ са от Русия и по-малка част от Украйна. Всички те са подготвени в руски военни бази, добре въоръжени с танкове, оръдия, бронирани машини, гранатомети, минометите и системи за залпов огън. Редовно биват снабдявани с муниции именно от Русия. Те получават много високи заплати и практически се явяват външни наемници. В Украйна няма никаква гражданска война. Терористическите нападения на тези бандити кремълското ръководство се опитва да представи като спонтанна гражданска война.

Според Тълковния речник на руския език (Толковый Словарь Русского Языка, www.vedu.ru) думата „каратель“ е обяснена така: „каратель, -я, -м. Участник карательного отряда. Зверства карателей. // прилагательное карательский, -ая, -ое.“ Стереотипът „каратель“ и съответното клише за означаване на новата украинска власт и на защитниците на суверинитета и териториалната цялост на Украйна са ново явление, появило се в руските масмедии през 2014 година, сътворено от кремълските пропагандисти. Ето още един пример за употребата на това клише.

„...А ФАКТЫ, известно, штука упрямая, они как раз свидетельствуют, что на юго-востоке Украины начинается новая полномасштабная война с собственным населением. Как сообщают источники в ополчении, украинская армия начала наступление в районе Станицы Луганской (10 километров от Луганска).

В этом районе обстреляны населённые пункты Николаевка, Пионерское. Постоянно возобновляется автоматный и пулемётный бой в районе возможных переправ через реку Северский До-

нецк. Артиллерия ополчения не имеет возможности ответить, так как каратели бьют из населённых пунктов.

Наблюдается скопление украинских войск в районе населённых пунктов Камышное, Сизое, Кондрашовка, Ольховая. Оживились каратели и в районе Горловки, идёт пальба по жилому сектору, со стороны Майорска началась канонада. На южном направлении тоже обострение с активным применением артиллерии.

За прошедшие сутки украинские каратели более 60 раз в нарушение договорённостей о прекращении огня систематически обстреливали из артиллерийских орудий и миномётов позиции ополченцев, а также проводили мероприятия по укреплению занимаемых рубежей.“ (Виктор Толокин, соб. корр. «Правды»), г. Киев, *www.gazeta-pravda.ru) (подчертаното от мене – И. С.)*

От горните примери и разсъждения става ясно, че по-голямата част от съвременните средства за масова информация в Русия са подчинени на Кремъл, което не е чудно за една диктаторска страна. Те умело смесват истината с откровената лъжа, като манипулират общественото мнение, насаждайки му подобни погрешни стереотипи. Всъщност тези масмедии са се превърнали в пропагандистки учреждения, изпълнявайки политическите поръчки на тоталитарната власт. Непокорството на журналистите се наказва строго – закриват се издания, уволняват се автори, водят се съдебни процеси срещу свободолюбивите и инакомислещи хора.

ЛИТЕРАТУРА

Гуревич, П. С. Стереотип // Современная западная социология. Словарь. М.: 1990. С. 332.

Липпман, У. Общественное мнение / Пер. с англ. Т. В. Барчунова, под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004.

Липпман, У. Публичная философия. М.: Идея-пресс, 2004.

Ослон, А. Уолтер Липпман о стереотипах: выписки из книги «Общественное мнение» // Социальная реальность, 2006, № 4, С. 125—141.

Печатнов, В. О. Уолтер Липпман и пути Америки. М.: Международные отношения, 1994.

Фрумкина, Р. Уолтер Липпман: свободный коллективизм! // Социальная реальность, 2006, № 4, С. 123—124.

ИВАН СИМЕОНОВ

Д-р Иван Симеонов е роден през 1950 г. Живее в град Пазарджик. Завършил е българска филология в ПУ „Паисий Хилендарски“. Преподавал е в Педагогическия колеж – Пазарджик и в Тараклийския държавен университет „Григорий Цамблак“, Република Молдова. Научните му интереси са насочени към теория и история на литературата и към лингвокултурологията. Четвърта учебна година преподава български език, литература, история и култура на България и лингвокултурология в Запорожкия национален университет, Украйна, като лектор, командирован от МОН. Автор е на 15 книги (монографии, учебници и сборници) и на повече от 150 научни студии и статии. Носител на Почетното отличие „Неофит Рилски“ на МОН (2010).

Коментари (3)

- 26-02-2015|**4апаев**

Може да се спори по въпроса дали украинските лидери са престъпници или не; но със сигурност се знае, че всички те са московски възпитаници, затова и моралът им е московски – същия като на българските „чавдарци“...

- 01-03-2015|**Гост**

Чапаев, не само московски възпитаници са, но, който е живял и контактувал с украинци знае, че двете нации /нека условно да ги нарича-ме така/ са извънредно близки. Изключвам Западна Украйна. А какви са доказателствата на автора, че миналата година беше извършена „демократическа революция в Украйна? Много е спорно. Руската пропаганда е ясно, но нека да бъде разгледана и украинската – и тя е едностранчива и пълна с различни епитети.

- 03-03-2015|**Георги Симидчиев**

Всъщност би следвало по повод на украинсият герой Бандера да потърсите мнението на израелски както историци така и официални лица. Тях надали можете да упрекнете в подръжка на Москва.

Март 2015

Македония във водовъртежа на Втората световна война
Автор(и): Йоанис Колиопулос

Десетилетието, започнало с избухването на Втората световна война през септември 1939, заварва много кръгове в тогавашна Македония в убеждението, че тази нова европейска война ще промени, както и предишните, картата на региона: всъщност това е и основната причина, поради която страните от района побързват да се присъединят към съюзите на Великите сили, които според тях ще обслужат националните им интереси. Балканската Антанта от 1934 между Гърция, Югославия, Румъния и Турция, предназначена да неутрализира заплахата, идеща откъм ревизионистката политика на България, е отслабнала, тъй като много скоро е станало ясно, че България би могла да се превърне в заплаха за местното териториално статукво единствено като съюзник на някоя голяма европейска сила. Тази възможност постепенно парализира и в края на краищата прави пакта неефективен, тъй като, ако България би се присъединила към някоя от големите ревизионистки сили в Европа, Италия или Германия, той не би предложил сигурност на който и да било от участниците в него. От тези участници, Гърция и Турция изглежда са склонни да се присъединят към оформящия се англо-френски фронт против силите на Оста, а Югославия се придвижва към помирение с България, като заедно с това се опитва да протегне ръка и към Италия. Румъния се ориентира към Германия, отчасти по необходимост, но отчасти и поради приликите между техните режими.

България, която отказва да приеме териториалните споразумения, достигнати в резултат от подписването на мирните договори след края на Втората балканска и Първата световна война, нито пък се отказва от експанзионистките си планове за сметка на съседите, приема придумванията на Италия и Германия, които искат да я използват за осъществяването на собствените си аспирации в региона, и се оставя изцяло на политическите изобретения и балансиращи ходове на цар Борис – един монарх, който се оказва изключително способен опортюнист. Българо-

македонският иредентизъм, представян от неговото въоръжено крило, *комитаджиите*, държи българската политика като заложница и подкопава всички опити за формулиране и упражняване на външна политика, основаваща се на някакъв рационален анализ на всички обективни факти. Изглежда така, сякаш през 1939 България се е втурнала през глава в поредно опортюнистическо участие в нова война – а заедно с това и към поредно смазващо поражение.

Гърция, изправена пред опортюнизма на Югославия, агресивния иредентизъм на България и несигурната подкрепа на Турция, трябва по същество да разчита единствено на собствените си сили за запазване на северните територии, които е придобила. Официалната британска подкрепа, както е изразена през 1939 чрез едновременните гаранции, предложени от Великобритания и Франция на Гърция и Румъния, покрива националната независимост на страната срещу атака от страна основно на Германия и Италия, но не стига до разговорите между двете страни, желани от гръцкото правителство, с цел да се избегне договорно задължение от страна на великобританското правителство, гарантиращо непокътнатостта на северните граници на страната.

Народностната ситуация в Македония след двадесет години на насилствени или доброволни обмени на населения между трите страни, които са освободили региона от Османско владичество (като и трите имат за основна цел постигане на етническа хомогенизация в съответствие със собствената си национална идея), отразява техните сепаратистки аспирации. Гръцка Македония, след евакуацията на 380,000 мюсюлмани и 100,000 славяно-македонци, от една страна, и настаняването на 640,000 гръцки бежанци от Мала Азия и Черноморието, демонстрира етническа смесица, която в значителна степен се различава от онази отпреди периода на Балканските войни. Тази етническа смесица е продукт от един определен национален избор. Същото се отнася в значителна степен и до етническата смесица в югославска Македония, макар че тамошната кампания за сърбизация, въпреки прогонването на гръцките власи, не е довела до желаните резултати. Българска Македония пък е била още повече „македонизирана“ чрез преселването на мнозинството славяно-македонци от Гърция, които са емигрирали в България след договора от Ньой (1919). Гърция и България са се опитали да интегрират структурно онези части от Македония, които съответно са освободили, но само Гърция е успяла в това. България, напротив, е направила от ма-

кедонската част от своята територия един вид отворена и „военна“ граница, от която се очаква в съответен момент да улесни абсорбирането на гръцките и югославски части от Македония.

Както и по време на Първата световна война, Македония отново се оказва ябълка на раздора между Гърция, България и Югославия. С известни вариации, и трите страни повтарят старите си роли, докато Германия продължава, както и преди, да се намесва в полза на българите, а Великобритания – в полза на гърците. Появяват се обаче и нови фактори, които усложняват ситуацията и правят аналогиите с предишния период несигурни и подвеждащи. Два нови фактора – комунизмът и фашизмът – са част от ситуацията, редом с национализма от по-ранния период, и те в значителна степен изострят етническите сблъсъци в Македония. Особено комунизмът има силно ускоряващо въздействие върху тукашните политически процеси, най-вече защото той е средството за утвърждаване на етнически аспирации и като такъв подлъгва всички ония, които са повярвали, че национализмът постепенно отстъпва пред него. В случая със славяно-македонците, комунизмът се оказва утробата, от която се поражда тяхната нация.

Но през септември 1939, когато Европа отново и постепенно е започнала поредна тотална война, всичко това изглежда като утопични фантазии. Всичко в онази ситуация изглежда подсказва, че тази криза, като толкова много други от непосредственото минало – Етиопската криза от 1935-36, Мюнхенската криза от 1938 – ще приключи с уреждане на разногласията между участващите страни. Нещо повече, новините за събитията, разтърсващи останала Европа, достигат тукашните страни или чрез една стриктно контролирана преса, или, по-вероятно, под формата на слухове. Годините и събитията, които ни разделят от това време – и особено триумфът на принципите и институциите на либералната демокрация, както и поражението на фашизма като система за управление на Европа – правят изключително трудно да се възпроизведе атмосферата, вътре в която се оформят тогавашните обществени мнения.

Също толкова трудно е да се разберат в наше време определени тогавашни реалности, които обясняват яростта на страстите, пробудени от Първата световна война, както и събитията, които са я последвали. Такива реалности са: бавното абсорбиране на многобройните и по онова време различни, общности от бежанци, създадени от Първата светов-

на война, особено от гръцката страна на границата; търканията между тези [гръцки] бежанци и славяно-македонците, отново от гръцката страна на границата; страхът от действията на комунистите, жив сред широки слоеве от населението, тъй като комунистическите партии от онова време са стриктно обвързани с идеята за насилствена промяна на съществуващия социален ред, а съответно и широкото съгласие относно необходимостта от потискане на тяхната дейност. Репресивните мерки срещу комунизма, провеждани от тогавашните режими в региона – тоталитарни или не – са свързани с особено предпочитание към определени радикални варианти на инструментите за опазване на обществения ред, обикновено с поддръжката на политическите власти. В този климат на търкания между местното население и новодошлите, тези репресивни мерки и огромното усърдие, с което те се прокарват, създават впечатление за преследване, и то не само на несъгласните [с регионалните етнически политики] славяно-македонци, но и на славяно-македонците изобщо. Това впечатление се подкрепя в последно време и от пост-модернистката историография, въпреки факта, че достъпните източници не подкрепят подобни заключения. За разлика от други диктатури в района, онази на Йоанис Метаксас (1936-1941) никога не е прилагала – или дори формулирала – някаква политика на етническо прочистване.

Войната, бушуваща в Северна Европа, в края на краищата достига и Юга. Но когато Италия напада Гърция през Албания в Епир и Западна Македония, гръцките съюзници, Югославия и Турция, обявяват неутралитет, което не изненадва никого. Сраженията по гръцката северозападна граница, в съчетание с – от една страна – комунистическата дейност сред славяно-македонците и – от друга страна – пробългарските чувства, преобладаващи в славяно-македонските области от гръцка Македония (особено когато се има пред вид очевидното предразположение на България към италианско-германската Ос), влошава още повече и без това напрегнатата ситуация в региона.

Не е лесно днес да бъдат реконструирани онези времена, поради липса на специфични информации. Някаква представа за ситуацията обаче може да се придобие от определени официални действия. Западна Македония е зона на война – както, между впрочем, е и цяла Македония, имайки пред вид ясната заплаха, идеща откъм България. В резултат на това гръцките военни и административни власти започват да евакуират от граничните области към вътрешността на Македония онези сла-

вяно-македонски комунисти и пробългарски настроени жители, чиято лоялност се счита за съмнителна. Точният брой на тези изселени хора не е известен, нито пък е възможно те да бъдат ясно разграничени от една друга категория славяно-македонци, изселени по същото време – а именно бащите и възрастните братя на славяно-македонските военни наборници, които са дезертирали към италианците. Броят на тези дезертьори не е точно известен, нито пък са напълно ясни причините за дезертьорството им. Италианците биха искали да вярват, че причините са свързани с техните обещания за автономия, щом само те окупират Гърция. Има сведения за няколкостотин славяно-македонски военнопленници, намиращи се в различни лагери в териториите, окупирани малко по-късно от италианци и германци, към които българските власти в окупирана Гърция са проявили специален интерес. Българите считат славяно-македонците в Гърция за българи и се опитват да убедят съюзниците си да им възложат защитата на окупирана Гърция[1].

Изселените славяно-македонци, в по-голямата си част комунисти, но също и роднини на славяно-македонски дезертьори, както и самите дезертьори, се присъединяват към славяно-македонските комунисти, които са били изселени от правителството на Метаксас поради убежденията им. Всички тези хора, заедно с традиционно пробългарски настроените славяно-македонци от Македония, оформят разсадници на силно недоволство срещу гръцките власти и стават охотни сътрудници на българите, италианците и германците по време на цялата окупация. Ласкателствата и обещанията на окупационните власти, във връзка с такива материални придобивки като храна, фураж за добитъка и стипендии за следване в България и окупираната от България югославска Македония, не остават невъзнаградени. Няколко хиляди славяно-македонци са съблазнени да участват в окупацията и отричането на Гърция, както ще бъде показано по-долу.

Едно следствие от падането на Гърция и Югославия под силите на Оста през април 1941 е разделението на Македония на окупационни зони, както и зони на прикрита суверенност. Германия окупира гръцка централна Македония, западно то Струма и източно от Гревена и Костур – широк коридор, от съществено значение за безпрепятствената комуникация с егейското крайбрежие, Пелопонес, Крит и Северна Африка.

1 Сравни в тази връзка книгата „Ограбени лоялности“: Ioannis Koliopoulos, *Leilasia Phronematon, [Plundered Loyalties]*, vol. I, 2nd edition, Thessaloniki 1995, p. 33 ff.

Германия няма териториални планове в Гърция, но окупира този район за целите на воденето на оптимални военни действия в източното Средиземноморие и Северна Африка. Прикрити териториални планове за Гърция има Италия, която анексира западната част от гръцка Западна Македония и албано-езичната част от югославска Македония, създавайки новоизлюпения Италиански протекторат, с намерение да включи страната в планираната си следвоенна империя, „Третият Рим“ на италианските фашисти. По-малко завоалирани са обаче намеренията на България по отношение бъдещето на Македония. Както тогава, така и по-късно, България счита гръцка Македония и западна Тракия за органични части от „историческа“ България и, заедно с югославска Македония, за неделима част „нова“ следвоенна България. Германия, която не позволява на България да присъедини официално гръцка Македония и Тракия, докато войната продължава, за да не провокира ненужен гняв от страна на Гърция, дава на съюзника си значителна свобода на действие в окупираните територии, които българите претендират да са „освободили“ от гръцко и сръбско „робство“. Струва си да се отбележи в тази връзка, че българските историци, сега, както и тогава, използват понятието „присъствие“, когато говорят за българската окупация на тези страни.

Българската окупация на части от гръцка и югославска Македония, както и свободата на действие, дадена на българските офицери за свръзка в гарнизоните на съюзниците в останалите части от гръцка Македония, повишават амбициите на множество пробългарски славяно-македонци и още повече подхранват страстите, подозренията и страховете на всички хора от онези региони. Оттеглянето на силите на гръцката съпротива пред германското настъпление в северна Гърция през април 1941, както и съпътстващия го колапс на гръцкия фронт в Албания, плюс изтеглянето към южна Гърция на гръцките обществени служители, които са работели в северните провинции, и особено Тракия и Македония, създава климат на несигурност сред населението, който окуражава всевъзможни опортюнисти, не на последно място славяно-македонци и власи.

Появата на италиански окупационни сили във влашките села на областта Пинд (Пиндос) и западна Македония изобщо, е приветствано от множество власи, които побързват да предложат услугите си като водачи и преводачи, в замяна на различни предимства, които италианците,

целящи да облекчат работата си, нямат основания да отказват. Един от най-активните влашки авантюристи от онова време е Алкивиад Диамантис от Самарина (Пинд) – в по-ранни времена про-румънски, а сега станал про-италиански настроен. Диамантис започва масивно да популяризира каузата на една италианско-вдъхновена влашка автономия под егидата на мощния Рим, под формата на мъртвороденото „Княжество Пинд“. Тази визия не печели особено много привърженици: повечето власи отказват да се вдъхновят от обещанията на Диамантис, от една страна защо го познават като опортюнист, а от друга – защото не са особено настроени да отхвърлят гръцката родина, в създаването на която са изиграли една толкова важна роля по времето на Модерното гръцко възраждане. Все пак, около 2,000 власи се оставят да бъдат убедени да участват в печално известния „Римски легион“ – политическа организация, ръководена от Диамантис (както и неговия последовател от влашки произход, Николас Манусис – един адвокат, който е създал своя собствена чета от въоръжени последователи). Освен това е създадена един вид доброволна милиция, в помощ на италианските подразделения, осъществяващи нападения и претърсвания на местните села в търсене на храна и оръжия[1].

Действията на легиона и особено на неговите въоръжени членове, създават сериозни проблеми, но по-малко за жертвите на нападенията, отколкото за самите власи, тъй като всичко това посява подозрения и омраза сред влашките общности, и понеже, според традиционните разбирания на онова време, действията на определени членове на общността се възприемат като стигма и отговорност на цялата общност. Стари пристрастия, датиращи още от времето когато в Гърция са действали румънски агенти, опитващи се да спечелят власите от Македония на своя страна, в комбинация с раздразнението от някои мерки, предприети от гръцкото правителство и военни власти по време на активните военни действия срещу италианците и германците (например изземането на добитък и храна за нуждите на войската), карат някои власи да се съюзят с италианците, чиито цели са двояки: от една страна, да използват тези колаборационисти за собствените си цели; от друга, да разединят местното население, с което да го направят по-лесно управляемо.

1 Koliopoulos, *Plundered Loyalties*, vol. I, p. 44 ff.

Автономистките действия на властите от Легиона са ограничени до италианската зона на окупация, което е ясно указание за тяхното неистинно естество, а освен това те са и мимолетни. Легионът е разтурен през 1942, а на следващата година, с капитулацията на Италия, най-активните му членове започват да търсят спасение в градовете, в Гърция или Румъния, където много от тях по-късно се присъединяват към комунистическия режим, наложен след войната със съветска помощ. След освобождението на Гърция най-активните членове на автономисткото движение са съдени като военнопрестъпници в Лариса, най-често *in absentia*, и получават тежки присъди. Предателските действия на много от тези влашки автономисти обаче изпадат бързо в забвение по време на гражданската война, която следва. Някои от тези автономисти действително активно съдействат на правителството в борбата му срещу комунистическите партизани.

Далеч по-сериозна, от всяка гледна точка, е пробългарската дейност сред славяно-македонците в гръцка и най-вече югославска Македония. Българската окупационна армия е посрещната в тогавашната „провинция Вардар“, а по-късно „Народна република Македония“ (днес Бившата югославска република Македония) като освободителна сила и е приета като такава от голяма част от славянското население. В гръцка Македония обаче – или поне в нейната част, в която българската армия навлиза и остава през 1941, реакциите на славяно-македонците са по-сдържани и доста разочароващи за българите. По онова време българският експанзионизъм е по-добре посрещан в онези части от гръцка Македония, като граничните област Костур, Лерин и Пела, където все още има големи групи от славяно-македонци, сред които пробългарските чувства продължават да са силни. Има две основни причини за тази ограничена реакция към българското военно и политическо присъствие в гръцка Македония, за разлика от реакциите срещу същото присъствие в съседна югославска Македония. Това са, първо, малкия брой на славяно-македонци в гръцка Македония и, второ, ефективната хеленизация, както по език, така и по убеждения, на преобладаващото мнозинство славяно-македонци в Гърция.

Постепенното приемане на гръцкия език от славяно-македонците в Гърция, още от времето на Модерното гръцко просвещение, както и несъмнено гръцките симпатии на повечето от тях, когато лоялностите им са подложени на проверка по време на суровата борба между гърци-

те и българите за определяне на избора им[1], са неоспорими факти. Това силно затруднява проникването на пропагандата, разпространявана от българските власти и агенти сред славяно-македонците в Гърция. В югославска Македония, напротив, българските политически и военни власти намират благодатна почва за действията си, най-вече защото асимилацията на славяно-македонците, съставляващи мнозинството от населението, не е била толкова успешна, колкото онази в гръцка Македония.

Разликата в мащабите на отзива към българското присъствие в основните части от Македония, гръцка и югославска, е очевидна по степента, в която славяно-македонците сътрудничат на окупационните сили в тези две провинции. В гръцка Македония, независимо дали става дума за българско-окупираната източна част, германско-окупирания център или италианско-окупирания запад, само малка част от славяно-македонците сътрудничат, докато в югославска Македония това се отнася до по-голямата част от славяно-македонското население, което сътрудничи на българските окупационни сили.

Налице е и значителна разлика в степента на съпротива против окупационните сили на Оста в двете македонски провинции. В гръцка Македония много повече славяно-македонци се присъединяват още от самото начало към различните организации на съпротивата, а много по-малко – към окупационните сили, като последните нерядко правят това по поръчение на същите онези съпротивителни организации. В славяно-македонските части на гръцка Македония комунистическите съпротивителни действия избухват далеч по-бързо, отколкото съответните съпротивителни действия сред славяно-македонците от югославска Македония, главно защото в гръцка Македония комунистическото движение не е обременено с тежестта, привързана към съответното движение в югославска Македония, където местното комунистическо ръководство е било поставено през 1940 под българско опекунство.

В югославска – или, казано по-точно, сръбска – Македония, няма местна комунистическа партия. Местните комунисти са членове на комунистическата партия на Югославия. През пролетта на 1940 – и с одобрението на Йосип Броз Тито (който току-що е поел позицията на генерален секретар на Централния комитет на Югославската комунисти-

1 Тоест, по времето на така наречената „голяма борба“ (1903–1912 г.). Бел. пр.

ческа партия (ЮКП) – Георги Димитров изпраща в сръбска Македония Методи Шаторов от Москва, седалището на Комунистическия интернационал. Шаторов е член на Българската комунистическа партия (БКП) и бивш член на международната фракция на ВМРО – ВМРО (Обединена), както тя е известна по това време. През октомври същата година (1940) югославските комунисти под ръководството на Тито признават правото на славяно-македонците от сръбска Македония на равенство вътре в една федерация на южно-славянските народи. Това признание, както може да се очаква, засилва развитието на македонизма сред местните славяно-македонци. Този македонизъм обаче не е гледан с доброжелателство откъм България[1].

Сръбското влияние изглежда започва да намалява в сръбска Македония, докато българското става по-силно. Българските войски, навлезли в страната през април, са посрещнати с очевиден ентусиазъм от славяно-македонското население. Българо-македонските бежанци, които са се преселили тук по-рано, подготвят почвата за българската армия. Но последвалите събития не потвърждават българските очаквания. Албанско-говорещите окръзи Тетово, Гостивар, Дибра, Струнга и Охрид[2], са причислени към италианско-албанската зона на окупация. Областите Битоля и Скопие (и двете са славяно-македонски провинции) стават отделни административни единици, докато в гръцка Македония само източната част е окупирана от българската армия, но без да бъде присъединена към България. „Освобождението“ на Македония, обявено от България преди войната, което е и основната причина, поради която тя се присъединява към Италия и Германия, си остава неизпълнено обещание. Освен това сръбските висши чиновници в обществените служби на сръбска Македония сега започват да се заменят от българи, които не крият презрението си към славяно-македонците. Стремежът на сърбите да сърбизират страната сега е заместен също такъв български стремеж за нейната българизация. Първоначалният ентусиазъм на пробългарската, ръководена от Иван Михайлов, част от ВМРО, постепенно е

1 Сравни в тази връзка: Spyridon Sfetas, *I diamorphosi tis slavomakedonikis taftotitas [The formation of Slav-Macedonian identity]*, Thessaloniki 2003, p. 147 ff. Сравни също класическия труд на Elizabeth Barker *Macedonia in the inter-Balkan relations and conflicts*, тук цитиран по гръцкия превод на I. Koliopoulou, Thessaloniki 1996, p. 143 ff.

2 Без съмнение, тук гръцкият историк прави грешка като обявява Охрид за „албанско-говорещ окръг“. Според Уикипедия етническият състав на Охрид е 80 процента македонци срещу само 7 процента албанци. Бел пр.

заместен от очевидно разочарование. В гръцка източна Македония българските окупационни власти налагат режим, чието предназначение е да българизира страната насилствено, чрез преследване на гръцкото население и опити за привличане и преселване на българи и българомакедонци от България; тези опити обаче си остават по същество неуспешни. От преселванията в края на краищата има само малко полза, докато насилствената българизация само втвърдява позициите на гърците и допринася за растежа на въоръжената съпротива в региона. В скоро време обаче военната ситуация започва да се променя в полза на силите, воюващи срещу Оста, а това води до съответни промени и в Македония.

Един нов фактор започва да се чувства все по-силно, а именно съпротивата срещу окупатора, и особено комунистическата съпротива. В гръцка Македония тази съпротива, оформена от различни местни фактори, има различни характеристики от регион до регион. В източна Македония, съпротивата срещу българските окупационни власти е всеобща, в смисъл, че тук няма сътрудничество с тях, макар че организациите на съпротивата са разделени на два лагера още от самото начало – единият от тях комунистически, а другият антикомунистически.

Именно в гръцка Македония се случва и едно от първите по-мащабни съпротивителни действия в Гърция: сериозно въстание срещу българските окупационни власти в и около Драма през септември 1941. Този бунт, организиран и подстрекаван от членове на Гръцката комунистическа партия (KKE) без одобрението на централната партийна организация, завършва с кървава баня, извършена от българските военни сили, които демонстрират такава зверщина и изглежда са толкова добре подготвени за смазване на въстанието, че и досега все още си остава неясен въпросът дали самите българи не са подпомагали избухването му. Бунтът е използван от българските окупационни власти като добре дошла възможност за елиминиране или прогонване в изгнание на гръцкото население от селата и градовете от района. Доксато, Драма и множество други селища заплащат скъпо за въстанието – толкова скъпо, че човек наистина може да се запита дали българските власти не са знаели предварително за плановете на комунистическите конспиратори. Няма обаче никакви свидетелства в подкрепа на тази хипотеза, нито пък

историческите събития могат автоматично да се обясняват чрез техните резултати: *кой печели от всичко това* не е някакъв непогрешим подход[1].

През същата година една подобна провокация в германско-окупираната зона, в селото Мезовино, община Еордая, е потушено със същата жестокост, но в несравнимо по-малък и по-ограничен географски мащаб. В Мезовино, както и в Доксато и Драма, местните членове на ККЕ започват неподготвени революционни действия, независимо от плановете и целите на централната партийна организация. Едно от последствията от тези бунтове и жестокостта, с която те са потушени, е забавянето на комунистическата съпротива и в двата района, което пък позволява да се появят и разраснат антикомунистически партизански групи. Освен това те показват, че най-ефективният начин да се накарат колебаещите се селяни да излязат в балкана е да се провокират жестоки наказателни мерки от страна на окупационните власти.

В останалите части от гръцка Македония – германската и италианска окупационни зони – дейността на Комунистическия национално-освободителен фронт (*Ethniko Apeleutherotiko Metopo,* ЕАМ) води до опит да се обединят всички партизански групи, комунистически или не, под военното крило на ЕАМ, Националната освободителна армия на народа (*Ethnikos LaikosApeleutherotikos Stratos,* ELAS) и до елиминиране на групите, които отказват. Тази вътрешно-гръцка борба се интерпретира – не съвсем неразумно – като подготовка на опитите за постигане на политическо надмощие на ЕАМ в районите, които организацията контролира, чрез неуморно преследване на опоненти, назначаване на общински съвети, комисариати и народни съдилища, свързани с ЕАМ, както и контрол над всякаква информация.

Щом ЕАМ (тоест, комунистическата партия и по-малките леви партии, които са се съгласили да я подкрепят, преследвайки собствени цели) осъзнава силата на реакциите, следващи от нейните патриотични призиви за освобождение на страната от окупаторите, тя си поставя нова цел: един вид социалистическа революция в гръцката провинция. Бидейки до този момент партия най-вече на работниците, ККЕ не е оценявала много високо изгледите за провинциална революция, провеждана най-вече от селяни. Разрушаването на местната селска икономика и

1 Сравни Tassos Hatzianastasios, *Antartes kai Kapetanioi. I EthnikiAntistasi kata ti boulgariki katohi tis Anatolikis Makedonias kai tis Thrakis, 1942-1944 [Bandits and Captains. National Resistance in Bulgarian-occupied Eastern Macedonia and Thrace],* Thessaloniki 2003.

на законната гръцка власт, в комбинация с преследванията и военновременните трудности, създава центробежни сили, които освобождават множество млади мъже и жени от ограниченията на традиционното и консервативно провинциално тогавашно общество. Повечето от младите хора, които стават членове на партизанските групи на ЕАМ (и евентуално ELAS) не са комунисти: комунистите съставляват само тясно малцинство сред членовете на ръководената от тях „освободителна армия“.

[...]

Далеч по-сериозни проблеми се появяват в гръцка западна Македония (а също и в централна Македония) във връзка с пробългарските настроения на някои от славяно-македонците. През март 1943 се появяват, отначало в окупирания от италианците окръг Костур, а по-късно и в съседните, окупирани от германци, окръзи Лерин и Пела, въоръжени чети от славяно-македонци, които започват да действат като местни милиции в служба на окупационните власти. Изключително компетентните български офицери за свръзка в различните германски и италиански гарнизони играят ефективна роля в привличането на славяно-македонците и записването им в тези милиции. Един от тях, Антон Калчев, от село Спелая в костурска област, е много активен при формирането на славяно-македонската милиция от Костур, печално известната *Охрана*, както и при въоръжаването на нейните членове, *комитаджиите*.

Невъзможно е да се определи окончателния брой на комитаджиите, но е ясно, че те съставляват една ако и малка, то забележителна част от славяно-македонците. Про-българи или деца на про-българи в по-голямата си част, но също и множество опортюнисти, стремящи се да използват неясната политическа ситуация, плюс немалък брой хора, които изтъкват като мотив преследване от страна на местните власти, се съгласяват да бъдат въоръжени от окупационните власти за борба против партизаните от съпротивата. Голяма част от пробългарските славяно-македонци, наследници на про-българизма, оцелял в славянско-говорещите анклави на гръцка Македония още от времето на големите национални конфликти от ранния 20 век, никога не са приемали гръцката власт в региона и са убедени, че в резултат на тези събития техните райони ще бъдат присъединени към България[1].

1 A. I. Koliopoulou, *op. cit.*, vol. I, op. cit., p. 52 ff.

За историка не е лесно да определи кое е причина и кое следствие що се отнася до въпроса за въоръжаването на славяно-македонците в Гърция от окупационните власти. В костурска област през март 1943 това съвпада с избухването на сериозна съпротивителна дейност в съседната област Бойон. Изглежда че това е била една от основните причини за решението на властите да въоръжат славяно-македонците, които изглеждат готови да отхвърлят Гърция в полза на България. Също така малко е известно за ролята, изиграна при формирането на славяно-македонската милиция от хора като Наум Пейос, от село Гаврос в областта Кореща, или Йоанис Скоис, от Аргос Орестикон, които са в София през ранните дни на окупацията и принадлежат към българо-македонските иредентистки организации. Трябва също да се отбележи, че тези и други пробългарски настроени славяно-македонци от областта, поддържат тесни контакти с водещи комунисти като Андреас Цимас – влах от Аргос Орестикон. Когато Цимас и други гръцки комунисти са освободени на 1 юли от затвора Акронауплиа (по-късно те съставят ядрото на Централния комитет), те се опитват да влязат в контакт с Комунистическия интернационал и пращат за целта един друг славяно-македонец от областта, Телемахос Верверис. В края на краищата, през пролетта на 1943, Верверис се оказва в тогавашна сръбска Македония и води преговори със Светозар Вукманович-Темпо, пратеник на Тито за региона, разполагащ с широки военни и политически пълномощия. Договаря се създаването на общ генерален щаб на комунистическите организации в Югославия, Гърция, Албания и България и се представя манифест на комунистическите партии за самоопределението на „македонския народ“ след неговото освобождение[1].

Този епизод е показателен за бъркотията, която цари в Македония по отношение на целите и отношенията между различните участващи партии. Хората, които участват като представители на организации, движения или неопределени общности, на практика представят само част от плановете и целите си. Тито и водачите на неговото партизанско движение предлагат, от позицията на силата на южните Балкани, либерални позиции като самоопределение, за да могат от своя страна

1 Andreas Tzimas, *Gramma sto Politico Grapheio, 22.6.1960* [Letter to the Politburo, 22.6.1960], част от колекцията от ръкописни мемоари и писма на Цимас, подбрани от Алекос Папангиоту, който преди смъртта си ги предаде на автора на това изследване, стр. 59-62 от колекцията.

да атакуват пробългарски настроените славяно-македонци най-вече в сръбска, но също и в гръцка Македония. Самоопределението на „македонския народ“, заявено от югославските комунисти, е по същество позицията на Комунистическия интернационал и на Балканската комунистическа федерация от 1924 до 1935, които призовават за създаване на „единна и независима“ Македония, сега вече преформулирана в съгласие с Атлантическата харта от 1941.

Подобно на българските си другари, гръцките комунисти също се намират в позиция, позволяваща им да преценят настояването на югославските комунисти за ръководна роля при решаването на Македонския въпрос – и те я отхвърлят. Въпреки това те не могат да си позволят скъсване на отношенията с югославяните. Тито и неговото движение са поставени в центъра на сцената от Съюзниците, борещи се срещу Оста, докато гръцките и българските комунисти са оставени в сянка. Гръцките комунисти всъщност са изолирани от останалите комунисти от региона и особено от Съветите, докато отношенията им с англичаните са всичко друго, но не и „другарски“.

[...]

Българските власти в Гърция знаят, че освобождават [от затвора Акронауплиа] комунистически настроени славяно-македонци, но преценяват, че присъствието им в западна Македония ще бъде полезно за България, както и за гръцките комунисти. Освободените славяно-македонци идват от места, където царят пробългарски чувства и са потенциални проводници на комуникация с хората от тези краища. Неизвестна е ролята, която играят тези славяно-македонци при създаването на комитаджийските милиции: възможно е българските офицери за свръзка да са ги подминали. Добре известен обаче е приносът им към усилията на комунистическите съпротивителни групи за привличане на славяно-македонците, „подведени“ от Оста, в техните редици и от двете страни на границата. В гръцка западна Македония тази програма за привличане е осъществена под формата на Славянския национално-освободителен фронт (СНОФ), основан за тази цел през пролетта на 1943, чиито акции се провеждат основно през лятото и есента на 1944, когато германските части започват да се изтеглят от Гърция. По това време обаче „подведените“ славяно-македонци от Гърция вече масивно са възприели „македонизма“, насърчаван от току-що създадената Народна република Македония в Югославия.

От пролетта на 1943 до края на есента на 1944 най-малко пет различни и конкуриращи се групи се борят за лоялността на славяно-македонците в гръцка и сръбска Македония:

А) лидерите на югославската комунистическа съпротива, която насърчава „македонизацията“ на комунистите от сръбска Македония;

Б) представителите на българското правителство, които насърчават идентификацията на славяно-македонците с България;

В) кадрите на организацията на Иван Михайлов, които действат независимо от българските власти, но обслужват български интереси;

Г) лидерите на славяно-македонците в Гърция, които следват по същество една изчаквателна политика, като запазват каналите за комуникация с „македонистите“ от сръбска Македония, както и с представителите или агентите на българското и местното гръцко комунистическо ръководство;

Д) гръцкото комунистическо ръководство, което, чрез местния клон на ELAS, изразява недоволство от действията на славяно-македонските „македонисти“, като в същото време, чрез EAM, ги толерира по начин, необясним за онова време.

Както става ясно по-късно, обяснението за разликите в отношението към чудотворните метаморфози на славяно-македонските лидери в Гърция и тяхното окончателно присъединяване към македонизма се намира в следната особеност на ситуацията в региона, в който действат отрядите на ELAS: девета дивизия на ELAS, разгърната в областите Бойон, Костур и Лерин, чиято бойна сила е съставена най-вече от хора от гръцкоезичния Бойон, се опитва да смаже пробългарските огнища на съпротива в Костур и Лерин, които поддържат комитаджийските милиции и подкопават местните призиви на ELAS за освобождение. През май части от ELAS атакуват селото Лакомата в костурска област, което е седалище на силна комитаджийска група. Всичко това разкрива намеренията и целите на ELAS. Но EAM следва курс на помирение и толерантност към славяно-македонските комитаджии, основно чрез Цимас. След атаката срещу Лакомата, Цимас налага на представителите на ELAS курс на толерантност към действията на местните комитаджии, с цел постигане на съюз с югославските партизани. Това решение идва от високите етажи на Гръцката компартия и е прието от ELAS, която на практика провежда освобождението на страната далеч по-далеч, отколкото отиват политическите планове на EAM и ККЕ. На отделни места

отрядите на ELAS реагират на местни провокации, които подкопават политическите планове на ЕАМ и ККЕ. Това води до намеса на високопоставени членове на компартията, с цел да се предотврати нанасянето на вреда на дългосрочните и до голяма степен неизказани политически цели на партията[1].

Ситуацията в югославска Македония е по-сложна и объркана, поради особеното отношение на хората от региона към България, за което стана дума по-горе. Българската комунистическа партия, макар и да се чувства задължена да се разграничава от официалното гледище на тогавашното правителство по въпроса за българското военно присъствие в югославска Македония, избягва еднозначното осъждане на идеята за присъединяването на региона към България, обещано от правителството, или пък да поддържа лозунга за самоопределение на „македонския народ“ вътре в рамките на федерална Югославия. ВМРО (обединена), която е част от Третия Интернационал и е поддържана от югославското комунистическо съпротивително движение, е разбира се вече активна в окупираната от България част от югославска Македония, но същото се отнася и до множество пробългарски организации, както и за част от просръбската организация на Дража Михайлович. Албанско-говорещата зона е място на действие основно на албанската организация Бали Комбетар (Национален фронт).

Основаването на Македонската комунистическа партия през март 1943, по настояване на представителя на Тито, изключително активния Темпо, изиграва решаваща роля в политическото развитие в по-широкия тукашен регион. Секретарят на Централния комитет, Лазар Количевски, както и останалите му членове, са бивши членове на Югославската комунистическа партия и са направлявани от Тито в лицето на Темпо. Утвърждаването на македонизма като етническа идеология на славяно-македонците, в комбинация с постепенно очертаващото се поражение на Оста (а значи и на България), допринася за разрастването на направляваното от комунистите и контролирано от Тито съпротивително движение в югославска Македония, както и за формирането на една нова и автономна политическа единица. По това време все още не е ясно дали архитектът на бъдещата Народна република Македония ще се опитва да постигне (освен заявяваното обединение на „македонския

1 Цимас, op.cit., Отговори на въпроси за „Националната съпротива“, стр. 77-81.

народ“ и на трите части от Македония), да я направи част от Югославия, от някакъв по-широк съюз между България и Югославия, или пък от някаква Балканска федерация от съветски тип. Де факто обаче, водачите на „македонистите“ са привлечени най-вече от идеята за включване във федерална Югославия. „Югославското“ решение на македонския въпрос е прието през ноември 1943 от Антифашисткия съвет за национално освобождение на Югославия в босненското градче Яйце, където иредентистките перспективи за новата политическа единица са потвърдени чрез избора на двама бивши кадри на БКП, Димитър Влахов и Владимир Поптомов, като представители съответно за гръцка и българска Македония[1].

Както може да се очаква, решението на югославските комунисти за бъдещето на Македония не се приема от българските комунисти, които издигат стария призив на ВМРО за „единна и независима Македония“ – позиция, която се счита за „сигурна“ и подходяща от гледна точка на българските интереси. Това е и защитна позиция на българските комунисти срещу хегемонистичната политика на югославските им другари. Гръцките комунисти издигат някои възражения срещу оттеглянето от призива, издигнат от Коминтерна през 1935 за „равенство на всички националности“ в Македония, но не особено убедително, тъй като и те, също като българските комунисти, са в малцинство в сравнение с югославските им другари. Югославските комунисти, с техния широко приет либерален принцип за национално самоопределение и контрол над Македонската комунистическа партия, прокарват националните позиции на Югославия в новосъздадената политическа структура.

В гръцка Македония Славянско-македонският национално-освободителен фронт (СНОФ), от който се очаква да се превърне в магнит за „подведените“ хора, които споделят един и същи език с комитаджиите, в края на краищата се превръща в канал за прокарване на македонизъм сред славяноезичните жители на региона, а не – както са се надявали кадрите на гръцката компартия, като обединителна сила на славяномакедонците от Гърция. [...]

Когато през пролетта на 1944 вече става ясно, че СНОФ поддържа прокарването на македонизма в гръцка Македония, местните кадри на ККЕ побързват да го разтурят, тъй като той само допринася за обвине-

1 Sfetas, *op. cit*, p. 177 ff.

нията, че гръцките комунисти поддържат присъединяването на гръцка Македония към северните им съседи. Някои силно опортюнистически настроени действащи лица на македонизма като Наум Пейос, който първоначално е действал в подкрепа на пробългарски настроените комитаджии, са арестувани и задържани за известно време от части на ELAS, но са освободени след намесата на високопоставени югославски партизани. Това е последвано от създаването на две славяно-македонски бригади, съответно в планините около Вич и Каймакчалан, отново по решение на високопоставени кадри на ККЕ.

„Подведените“ славяно-македонци се присъединяват към тези нови бригади масово: само в течение на няколко месеца водещите лица сред пробългарските комитаджии от Костур, Лерин и Пела вече са членове на тези нови единици, които са част от ELAS само про форма. В действителност това са части, съставени от бивши пробългарски настроени славяно-македонци, които сега, чрез поддръжката си за македонизма, се оказват отново в лагера, от който се очаква да спечели след оттеглянето на окупационните сили от региона. Членове на Комунистическия национален фронт и пробългарски комитаджии, сега до един станали ентусиазирани „македонци“, отхвърлят както ELAS, така и Гърция, и през октомври 1944 преминават на страната на новата Народна република Македония, метрополията на комунистически-направлявания македонизъм. Те са посрещнати с ентусиазъм в новата политическа единица северно от гръцката граница от партизаните на Тито, като самият Тито подхваща първото от цяла поредица обвинения срещу предполагаемото гръцко преследване на „македонци“ в Гърция, което ще продължава през всичките години на Гръцката гражданска война. Първото такова „преследване“ се случва през октомври 1944, когато командването на ELAS в Македония се опитва да премести непокорните славяно-македонски бригади по-далеч от гръцко-югославската граница и местата, населени със славянскоговорещи хора, където те действат в интерес на македонизма. Елиас Димакис, с псевдоним Гоце, комисар на една от тези бригади, както и други славяно-македонски водачи, всички те членове на ККЕ, отказват да се подчинят на заповедта и напускат гръцка Македония.

Взаимните изобличения и обвинения в провокативно или „недругарско“ поведение по адрес на славяно-македонците, които са се съюзили с Оста и напуснали Гърция, за да не понесат последствията от кола-

борационизма си, са само видимата страна на едно ожесточено съперничество по въпроса за суверенитета на Македония. С предложението за национален статус за славянските и други общности в Македония, вътре в рамките на федерална Югославия, Тито се опитва да привлече на своя страна населенията не само на сръбска, но също и на българска Македония. Българските комунисти като Димитров предлагат македонският въпрос да бъде решен чрез създаването на единна и обединена Македония вътре в една южнославянска федерация, съставена от българи, сърби, словенци, хървати, черногорци и македонци, в опит да бъдат привлечени към България българо-македонците (а по-късно само „македонци“) като Влахов, чиято смяна на позиции е станала много вероятна поради обрата във войната и наближаващото поражение на България. Имайки пред вид колективния преход на тези българо-македонци към югославо-македонци когато става ясно, че България ще бъде сред губещите войната, възможно е да се предположи, че ако България беше сменила лагерите една година по-рано, то много българо-македонци от българска, сръбска и гръцка Македония не биха бързали толкова много да се превърнат в „чисти македонци“. Позоваването на българското лошо управление в сръбска Македония, както и потискането на славяно-македонците от гръцка Македония по време на правителството на Метаксас се превръщат в претекст за крайно опортюнистическото славяно-македонско ръководство, винаги готово да отхвърли политическите си отговорности за услужливото си сътрудничество със силите на Оста.

Но създаването на новата държава и нацията, която тя ще подслонява, е през 1944 вече факт и неизбежна реалност. Продукт както на комунистически направлявани процеси, така и на либерални принципи, новата единица, създадена на 2 август 1944 под името „Народна република Македония“ е, разбира се, не просто резултат от някакво девствено зачатие, а е зачената във военновременна Югославия. Нейният нов народ, македонците, са по онова време все още само потенциална нация: без собствено минало, те хранят надежди за блестящо бъдеще. Тя се обляга на историческото минало на Македония, която вече е била разпределена между нациите, оформили се по-рано в региона – гърци, българи, сърби и албанци – и заема части от езиците, които са се развили сред тях.Създателите на новата нация ѝ дават славянски език, който да се различава възможно най-много от славянските езици на нейните съседи, както и своя „собствена“ история и култура.

България, единствената страна, която би могла да спре създаването на новата нация и нейната етническа държава (като се има пред вид, че те са вредни за някои жизнено важни български интереси) отсъства от този процес. Когато на 9 септември 1944 България най-после капитулира и побързва да смени лагерите, вече е прекалено късно за намеса: ситуацията не може да бъде вече преобърната. България прави лош избор през 1941, когато се съюзява с Германия; същото се случва и през 1944, когато идва часът на кризата и тя е освободена от войски на Съветския съюз, които улесняват създаването на комунистически режим в страната.

ККЕ, най-малката от трите комунистически партии в региона, които са замесени във въпроса за бъдещето на Македония след войната, се оказва в трудна позиция още от самото начало, по причини, обяснени по-горе, а също и поради това, че Гърция е освободена не от Съветския съюз, а от Англия. През октомври 1944, когато съветските войски освобождават България, а британските – Гърция, гръцкото комунистическо ръководство би трябвало да стигне до логичния извод, че Гърция няма да бъде част от един комунистически Балкански полуостров. Противно на това обаче много гръцки кадри, ръководени от искрени страсти, а не от обективен анализ на фактите, вярват, че в края на краищата Гърция също ще придобие формата на част от Съветските Балкани, в рамки, в които македонският въпрос най-после ще бъде решен. Неясните и завоалирани послания от съветска страна би трябвало да обезкуражат онези кадри на ККЕ, които са очаквали военна помощ от комунистическите режими на Балканите. Изглежда обаче, че далеч по-голяма тежест са имали окуражителните послания на югославския комунистически режим, от периода между Освобождението и въоръжения сблъсък с британските войски и военните сили на гръцкото правителство, които ще го последват.

http://www.macedonian-heritage.gr/HistoryOfMacedonia/Downloads/History%20Of%20Macedonia_EN-14.pdf

Йоанис Колиопулос (род. 1942) е професор по съвременна история във Факултета по история и археология към Солунския университет. Той е автор на *Plundered loyalties: Axis occupation and civil strife in Greek West Macedonia, 1941-194, Brigands with a Cause*, както и други книги по гръцка история.

Коментари (23)

- 01-03-2015|**Златко**

Надявам се този текст да се превърне в поредна малка крачка по пътя към прочистването на мозъците от всякакъв, пък бил той и не съвсем осъзнат, великобългграски шовинизъм. В частност, имам към всички вас следния простичък въпрос:

1. Противници ли сте на претенциите на днешна Русия, за „връщане обратно“ на „руски територии“, които тя е само „временно дала“ на съседни страни (примерно украински Крим и т. н.)?

2. Противници ли сте на идеята, че България трябва да съжалява за изгубването на онези части от „Велика България“, които ѝ е дал съюзът с нацистка Германия?

Ако отговорът на един от тези два въпроса е евентуално „не“, то може би е крайно време да се запитате дали всъщност има някаква реална разлика между собствените ви възгледи и онези на Владимир Путин.

В една съвременна Европа място за меланхолични погледи назад към историята и въздишане по онова, което сме „изгубили“, няма. В противен случай всички ние се оказваме, волно или не, на страната на силите, които се опитват да разрушат модерния европейски консенсус.

НИКАКВИ претенции, никакви въздишки, никакви тъжни погледи назад към „великото минало“. Обединена Европа така или иначе е на всички, които участват в нея честно и без преструвки. Защо трябва да

въздишаме по „изгубени парчета“, когато просто ни се предлага ВСИЧКО – като свободни и равноправни членове на една свободна и равноправна общност? Ха обяснете ми го това ако можете...

- 02-03-2015|**Иван** (от село)

Ще си затворя едното око и ще се престоря, че тази статия е мислено продължение на по-предишната андрешковщина...Напълно предотвратим автогол за статия в сайта. Опит за сравнение на страдания само от една гледна точка.

Тирадата, която е написал въпросния професор с нищо не се отличава от подобни нему писания в България (а и в други държави, въобще), просто визира гръцката гледна точка около, която се върти целия разказ (натъртвам на разказ).

След много кратка справка със световното познание в интернет и фейсбук, се установиха следните кратки факти за Йоанис Колиопулос, които не са знай-колко много (като си оставям вратичка, че е възможно да съм открил биографията на друг Йоанис Калиопулос):

1.Роден е в северна Гърция по време на нацистката окупация (с.Витан) (там се съжитлства с един точно определен етнос)-;

1.1[url=http:// http://library.kiwix.org/wikipedia_bg_all/A/Витан.html] [/url]

2.Преподава в Солунския университет (пак в областта Македония, а личните ми впечатления от този университет са крайно отрицателни, защото си е едно място, където се събират анархисти и комунисти съчетани с крайно десни преподаватели);

3. Член на един куп неправителствени организации- сещаме се;

4. Добре разбира от политическа история (и успява също така добре да манупулира фактите, тънко и изискано, което един човек без критична мисъл, би възприем безропотно);

5. Има един куп научни публикации- с които си признавам не съм запознат, лично. Ще трябва време, за да ги „обходя“.

След всичко написано по-горе, ми прави впечатление точка 1. Вие как си представяте детството на младия Йоанис??? Бас ловя, че чисто човешки и крайно справедливо са му внушавали приказки за злите българи и още по-злите славянофонни българеещи се гърци? Или според Вас, той е израстнал в либерална среда, сред която са властвали идеите от зората на Просвещението, без псувни по определен етнос? Въобще

сигурно и дума не е ставало за мъст и отмъщение спрямо българското население. Как да избяга от себе си?

Тук имам един цитата от един „нежно ляв блог“ на въпросния професор:

Когато попаднах на изречението- *„За разлика от други диктатури в района, онази на Йоанис Метаксас (1936-1941) никога не е прилагала – или дори формулирала – някаква политика на етническо прочистване.*“- онемях... Малко по-надолу, четейки с отворена уста...изведнъж...бинг-банг-бонг..., чета: *„В резултат на това гръцките военни и административни власти започват да евакуират от граничните области към вътрешността на Македония онези славяно-македонски комунисти и пробългарски настроени жители, чиято лоялност се счита за съмнителна*“...и всичко си идва някак логично на мястото...а...:-) Наистина много, ще да е бил лош, този великобългарски шовинизъм...

Добре де, един чисто човешки въпрос- Как да му вярваме, че не вплита своята собствена гледна точка и говори неутрално? Или с какво гръцката Мегали Идея е по-лоша от Романия Маре?

- 02-03-2015|**Иван** (от село)

http://neoeam.blogspot.com/2008/06/blog-post_09.html

- 02-03-2015|**Златко**

Две неща, набързо, че се занимавам с други работи:

Първо: аргументите от рода ad hominem (тоест, не го гледайте какво приказва, ами вижте кой е баща му и дядо му, примерно), както е известно, са недопустими в какъвто и да било сериозен разговор.

Второ: напълно съм съгласен да приема гледната точка, че тук се защищава едно гръцко разбиране за историята на Македония от Втората световна война. Въпросът е: **има ли основания** това разбиране, тоест, били ли сме ние АГРЕСОРИ, които окупират съседна страна, бидейки съюзници на един от най-агресорските режими в историята, или, напротив, сме били просто хора, които си осъществяват националните идеали? Ето около такива въпроси, според мен, ще се водят битките в по-следващата българска историография – и, ако може да се съди по това, което се е случвало с историографиите на други страни, сътрудничили на Хитлер, нещата слава Богу най-после си идват по местата. Тоя тук сайт не е нищо повече от нарицателната първа лястовичка, която

оповестява настъпването на пролетта. Просто защото тази страна, ще не ще, е станала член на Съюз, който настоява членовете му да се отнасят честно и сериозно към миналото си.

А че тук ще има много и много отрицатели, които ще настояват – както са го правили преди тях МИЛИОНИ немци, израснали и възпитани при Хитлер, че „ние нямаме отговорност, просто сме се опитвали да премахнем неправдата (от Версай, от Ньой, от филанкишията)“ – в това също не се съмнявам. Нито пък се съмнявам, че ще изминат няколко десетилетия, преди да си отиде заразеното национал-комунистическо поколение, което си въобразява, че било „антикомунистическо“, без ни най-малко да осъзнава, че просто повтаря всичко, на което са го учили ИМЕННО комунистите.

Е какво пък, сестри и братя. Да видим кой от нас колко и какво време ще доживее.

До след 20-30 години, до нови срещи. А дотогава – да сте ми живи и здрави. Аз съм тук, знаете къде можете да ме намерите...

- 03-03-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук...

> ***Атанас Ванев*** *„свободни членове на една свободна общност“ – мисля, че още доста време ще трябва да мине преди това да се изпълни със съдържанието, което се очаква и подразбира от общоприетия (литературен) смисъл на думата „свобода“. По мое мнение, Европа е пост-тоталитарно общество, в което старите насилнически традиции и рефлекси са облечени в кадифени ръкавици, но все още, за добро или за лошо, си съществуват и са все така силни. Е, в световен мащаб може засега това да е една от най-добрите версии на понятието „свобода“, но все още е доста далеч от възможния идеал.*
> *21 часа · Харесвам*
> ***Атанас Ванев*** *(С извинение – малко е офтопик, но все пак...)*
> *21 часа · Харесвам*
> ***Атанас Ванев*** *...За да го свържа с темата за Русия, ще кажа, че след като Европа е далеч от идеала за свобода и (според мен) има още доста път да извърви в тази посока, то аз не се наемам да съдя пътя или позицията, в която се намира Русия в момента. Това, че правят някои неща различно от европей-*

ците, не е основание да смятам, че в крайна сметка няма да постигнат същото или може би дори и по-добро. Добре е да има конкуренция защото, както казах, старите насилнически и егоцентрични рефлекси са още живи не само на изток, но и на запад. И трябва да има кой да балансира.
21 часа · Харесвам
Марин Гергов *Интересно дали терминът „славяно-македонци“ е съществувал преди началото на 20-ти век? А „про-българи“ е един интересен принос на автора. Българското самосъзнание на хората от Македония е наричано с всякакви странни термини. Статията очевидно защитава и оправдава гръцкия интерес в Македония, но е ценна да се прочете. Особено интересна е последната част – за комунистическата роля за създаване на „Народна република Македония“. Терминът „съветските войски освобождават България“ е абсурден.*
Иначе е абсолютно вярно, че трябва да гледаме напред, защото идеята за ЕС е единствената спасителна за Балканите.
21 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Към Ванев: Ухаа. За малко да ви взема на сериозно...*
21 часа · Променено · Харесвам
Марин Гергов *Казвам си мнението и е напълно сериозно. Едва ли някой, чувстващ себе си като българин, ще прочете тази статия след като види в първите редове „славяно-македонци“. Нямам намерение да водя спор, приятен ден.*
21 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Момент, забележката ми не беше отправена към вас. А понятието „славяно-македонци“ е неизбежно, ако човек би искал да се дистанцира от претенциите на някоя от участващите три славяноезични групи: македонци, българи и сърби. Няма яснота по въпроса към коя от тях са се ориентирали отделните хора от онова време, Как тогава да бъдат наричани? сърбо-македоно-българи ли ще предпочетете?*
21 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Изобщо, много понятия, които са абсолютно общоприети в западния тип историография, може да прозвучат обидно за (неподготвеното) българско ухо. Не е за пръв път...*
21 часа · Харесвам

Zlatko Enev *А щом като става дума за „гръцкия интерес“, то можете ли да ми кажете какъв точно е „българският интерес“ в тази история? Да си искаме обратно Македония? За това говорихме достатъчно миналата седмица, пак ли да почваме?*
21 часа · Променено · Харесвам
Petko Dourmana *С отнемането на достъп до Бяло море България е изгубила много икономически възможности и достъп до пазари. Ако имахме достъп до Средиземно море зависимостта ни от Съветския съюз нямаше да бъде толкова голяма. Това са само рационални аргументи, а какви са аргументите тези територии да бъдат дадени на Гърция след Първата световна война?*
21 часа
Zlatko Enev *Въпросът е, че „прозорецът“ за тези интереси е отворен само до края на Първата световна война. Онова, което прави България през Втората световна, като нацистки съюзник, не би трябвало да бъде обект на каквито и да било дискусии според мен. Изобщо фактът, че липсва широко желание за осъждане на тази част от миналото ни, и то сред млади хора, е вече достатъчно указание за това на какъв хал е преосмислянето на историята у нас. Понякога направо ми иде да попитам „абе вие чувате ли се изобщо какво говорите?“*
20 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Едва ли не „Ех, да беше Хитлер спечелил войната!“...*
20 часа · Харесвам
Атанас Ванев *Темите за свободата и Русия все пак са две теми и не е добре преценката за едната да оказва влияние на другата. Но за целта се иска по-космополитно мислене.*
20 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Ванев, има граници, които не могат да се прекрачат, без човек НА СЕКУНДАТА да изгуби всякаква credibility (интересно, няма добра дума за това на български). Изгледайте ето този клип, ако обичате...*
www.facebook.com/video.php?v=858347390873131&pnref=story
„Обыкновенный русский фашизм.
Эпитафия на убийство Бориса Немцова.“

Владимир Владимирович, только приказ! Мы ждем не дождемся вашего ФАС!
20 часа · Харесвам · Махане на предварителния изглед
Petko Dourmana *Zlatko Enev, втората световна война е заложена с Версайската система и е била неизбежна ... вината си има име, и то е Клемансо! Хитлер е следствие, а не причина ...*
20 часа
Zlatko Enev *А Коя историческа фигура не е следствие? С такива приказки може да се оправдае ВСИЧКО...*
20 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Или Путин може би не е следствие, а?*
20 часа · Харесвам
Атанас Ванев *Ами нормален пропаганден клип – на война като на война. Както и да е...*

- 03-03-2015|**Гост**

Много истини е написал автора! Разбира се, че има и лични пристрастия в статията. Моите родители бяха от Егейска Македония като майка ми бе гъркиня преселници от Турция, а баща ми бе местен македонец. Така че темата ми е позната от техните и на другите ми роднини разказите. За да не отекчавам с дълги коментари тъй като мога да говоря по темата много, ще спомена, че и двамата разказваха за разстрелите на младежи в района на Драма по времето когато бях дете, а това са 60-те год. Тогава по темата никой не пишеше. Разказите им бяха като гледни точки на двете противникови страни по време на окупацията на тази част на Македония.Поздравявам ви за тази статия.

- 08-03-2015|**Йоан Карлов**

Какво разбирате от история, г-н енев?(пиша ви името с малка буква заради отношението ми към хора като вас!)Та вашето образование по този предмет се ограничава само до училищната скамейка, основните ви аргументи са емоционални, а това е тип манипулация! Да говориш за Обединена Европа става все по-голям абсурд от година на година-все повече хора предимно на Запад, но вече и в страни като Унгария, искат страните им да излязат от „Общността“, а да сравняваш РОДИНАТА си с хитлерова Германия е нещо напълно недупостимо! Държите се като тези емигранти, заради които хората мразят БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА-живее-

те си живота, давате акъл, въпреки че нямате, единствената ви „грижа“ за БЪЛГАРЩИНАТА е да сривате НАРОДНОСТНОТО САМОСЪЗНАНИЕ НА НАРОДА НИ, и то в момент, когато той се нуждае от него повече от всякога! С признаването на „македонският народ“ вие се подигравате с паметта на десетките хиляди убити заради българското си самосъзнание без оглед на пол и възраст от сърбите, гърците, албанците от „Бали Комбатар“ и нашите комунисти и със страданието на стотици хиляди, дори милиони НАШИ СЪНАРОДНИЦИ разделени от семействата си, прогонени от земята на предците си и/или репресирани-КОНЦЛАГЕРИСТИТЕ в „Голи Оток“, Спаска Митрова и вероятно БЪЛГАРИТЕ НА КОРАБА „ИЛИНДЕН“! Със сигурност ще обявите мнението ми за „Комунистическо“, четейки другите ви коментари, но ще ви отговоря с цитат на Оруел от 48-ма „Фашистко се нарича това, което не е удобно“! Така стоят нещата и с обявяването на нещо за „комунистическо“ днес! За пример-как може РОДОЛЮБИЕТО да е „последното убежище на комунизмът“ след като този режим постави на първо място ОБИЧТА ПРЕД ЧУЖДА ДЪРЖАВА-СЪВЕТСКИЯТ СЪЮЗ, ИСКАШЕ ДА НАЛОЖИ НА ПОЧТИ ЧЕТВЪРТ МИЛИОН БЪЛГАРИ „МАКЕДОНСКО НАРОДНОСТНО САМОСЪЗНАНИЕ“, ДОРИ ПО ТОДОР ЖИВКОВО ВРЕМЕ, КОГАТО НЕЩАТА СА СЕ ПОДОБРИЛИ, ПРОПАГНДАТА Е ОБЯСНИЛА ЕДНО МАКЕДОНИСТКО СТИХОТВОРЕНИЕ НА ВАПЦАРОВ, ЧЕ ПРЕЗ 30-те РОДИНАТА „Е БИЛА СВЪРЗВАНА ОТ НЯКОЙ ПОЕТИ С ФАШИЗМЪТ И ОТРИЧАНА“ И СЛЕД КАТО ГО СЧИТАТ ЗА НОРМАЛНО, КОМУНИСТИТЕ НАПРАКТИКА АТАКУВАТ БЕЗКОРИСТНОТО РОДОЛЮБИЕ И ОСТАВЯТ САМО РОДОЛЮБИВИЯТ ВИД, ДОКАТО ТАЗИ ЦЕННОСТ Я ИЗПРАЗВАТ ОТ СЪДЪРЖАНИЕ! Вие сте ПО-БЕЗРОДЕН И ОТ ЕНИЧАРИТЕ, ЗАЩОТО ТЕ, ЗА РАЗЛИКА ОТ ВАС, НЕ СА ИСКАЛИ ДА ОБЕЗБЪЛГАРЯТ ВСИЧКИ СВОИ СЪНАРОДНИЦИ! ПРОСТО НЕ МОЖЕ ДА СЕ РАЗБЕРЕ КОИ ПУБЛИКАЦИИ ПОМЕСТВАТЕ, ЗАЩОТО ВИ ПЛАЩАТ СОРОС И КОМПАНИЯ, И КОИ-ЗАРАДИ ЧИСТО ОРИГИНАЛНИЧЕНЕ, ЗА ДА СЕ ПОКАЖЕТЕ „ПО-ОБРАЗОВАН“ ОТ ОСТАНАЛИТЕ БЪЛГАРИ, КАКТО ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ДЕВЕТНАЙСТИ ВЕК БОГАТИТЕ БЪЛГАРИ „ПРИ СВОЕТО ГРУБО И ТЛЪСТО НЕВЕЖЕСТВО СЕ ПЕРЧАТ С ДУМИТЕ „АЗ СЪМ ГРЪК“„-думи на ВАСИЛ АПРИЛОВ! СЛЕД КАТО СЧИТАТЕ ЧЕ ИСТИНАТА МОЖЕ ДА Е В ПОЛЗА ДОРИ НА СЪРБИТЕ, НО САМО НЕ НА СВОЯТ НАРОД, ОТ КОЙТО СТРАНИТЕ, ПО – ДОБРЕ СЕ ОТКАЖЕТЕ ОТ БЪЛГАРСКОТО СИ ГРАЖДАНСТВО, ЗАЩОТО НЯМАТЕ ДОСТОЙНСТВО ДА СЕ НАРИЧАТЕ БЪЛГАРИН!

- 08-03-2015|**Македономахос**

, Личността, произхода, битието, професионалните постижения и възгледите на автора историк са важни за изследването и анализирането на исторически трудове. Историографията отделя голямо внимание на тях и коментирането им само по себе си не може да се приеме за ad hominem нападка. (повече тук:**www.clio.uni-sofia.bg/bg/archivistika/LIZVORI.pdf**) В този ред на мисли е хубаво да се започне с това, че Йоанис Колиопулос е сред доайените на националистическата гръцка историческа школа, тезите му са постулати на политическото гръцко разбиране за Македонския въпрос днес и логично са идеологически конформистки. В крайна сметка, както сам Златко отбелязва, горното съчинение е „едно гръцко разбиране за историята на Македония“, като такова то не бива да се разглежда сериозно извън контекста на гръцките национални интереси и възгледи.

Само по себе си питането на Златко дали българската армия е окупатор има само един и много точен отговор – да, от гледна точка на международното право. Дефиницията за окупация е „Временно завладяване на чужда територия чрез военна сила“, тя не води до изменение на юридическата принадлежност на територията, докато трае военния конфликт, а исторически факт е, че България капитулира 1944 година и прибира войските си в международно признатите граници на страната и този конкретен въпрос е затворена страница оттогава насетне.

Статията на Колиопулос има за цел да обясни настроенията в балканските държави преди началото на Втората световна война, очакванията на участниците в нея и в крайна сметка резултатите и последствията. Авторът (**books.google.bg/books? id=3hFahiZflJoC&pr... #v=onepage&q&f=false**) чертае мрачното бъдеще на Гърция в навечерието на войната, от една страна заобиколена от опортюнистични съседи, а от друга показва незаинтересоваността на Великите сили. Прави се паралел с Първата световна война, когато според него Гърция е била в подобно положение, а вероятно и със съвременността. И ако една държава трябва да въплъщава тези гръцки страхове – това е България, която дори с неутралитета си в Итало-гръцката война заплашва гръцките интереси?! В края на съчинението си, освен всичко друго, Калиопулос прехвърля цялата отговорност за създаването на македонска нация на плещите на България, какво си говорим.. Въобще читателите остават без избор по отношение на въпроса трябваше ли България да заеме страната на

Тристранния пакт или не. В първия случай получава устно обещание за осъществяване на национални идеали, във втория – нищо, но какъвто и избор да беше направила по презумпция би носила вината. Това последното и като отговор на Златко, тъй като наивно би било да се смята, че една държава едностранно и положително може да разреши националните си въжделения без да участва в голямата игра на Великите сили.

Но най-циничното, типично за гръцки националистически писанки, е неглижирането на малцинствения въпрос, безпардонната манипулация с историческите факти и статистики и произлизащите оттях изначално лъжливи тези. Някак си отникъде Колиопулос стига до следното заключение: „Постепенното приемане на гръцкия език от славяномакедонците в Гърция, още от времето на Модерното гръцко просвещение, както и несъмнено гръцките симпатии на повечето от тях, когато лоялностите им са подложени на проверка по време на суровата борба между гърците и българите за определяне на избора им, са неоспорими факти.“ Гръцката историография удобно приема, че в Македония има многочислено гръцко население, а също и аморфни групи славяни, власи, албанци и турци и както и да се пресмятат, то винаги гърците са мнозинство. Характеристиката на „славяно-македонците“, които са основният субект в статията, е следната. Те са малцинство, заобиколени от гръцка среда, културно и езиково са силно свързани с Гърция и макар под влияние на чуждите пропаганди, те имат изключително гръцко самосъзнание. В междувоенния период малко или никак не са накарнявани техните чувства, не са преследвани и не са маргинализирани от гръцката държава, но малцина от тях все пак не приемат Гърция за родина и сред тях България постига някакви успехи в опита да ги привлече на своя страна.

За несъстоятелността на тази теза и за политическата агенда зад нея предлагам за четене следните 3 материала:

Илюстрация Бѣло море: Между славофони, ендопи и българогласниillustrationbelomore.blogspot.com/2011/07/blog-post.html

Michailidis, Iakovos. On the other side of the river: the defeated slavophones and greek history

books.google.bg/books? id=SXGd04cB59EC&pg...#v=onepage&q&f=false

Karakasidou, Anastasia. Cultural illegitimacy in Greece: The slavomacedonian „non-minority“

books.google.bg/books? id=231XALxmFFsC&pr...0in%20Greece&f=false

- 08-03-2015|**Златко**

Понеже очевидно сте човек, който работи професионално в таи област, ще бъдете ли така добър да ни посочите и някакви източници, в които има по-конкретна информация за българската окупация на егейска Македония? Това без съмнение е силно противоречива тема, така че всяка посочена информация със сигурност ще ни бъде от полза...

- 11-03-2015|**Македономахос**

Българското присъствие в Егейска Македония през Втората световна война има няколко аспекта. Говоря за присъствие, а не за окупация, защото българската държава развива дейност (главно хуманитарна) и извън предоставените и› за администратиране и военна поддръжка земи. Това е повод за редица спекулации и манипулации, така както това се прави и в обсъжданата статия, но от друга страна трябва да се признае, че не всички аспекти са добре изследвани от българската историография, по една или друга причина. Но за конкретно засегнати проблеми в тази статия препоръчвам монографиите на проф. Георги Даскалов „Драмското въстание“ (1992 г.) и „Клио срещу темида. Поручик Антон Калчев, хуманист или военнопрестъпник“ (2014). Изключителни научни трудове, с високо равнище на неутралност, фактология, документалност и достоверност. Втората от двете книги изследва ролята на българските преводачи към немските и италианските окупационни части в западните и централните части на Егейска Македония и последвалото демонизиране на българския елемент, пък и държава, от страна на гръцката страна. Вековното натрупване на недоверие пък разви фобия и параноичен страх в гръцката общественост към България и всичко българско.

Разбира се, отговарям частично на питането Ви, но нямам претенция да съм вещ и да имам задълбочени познания по следните теми. В най-голяма степен военната окупация е засегната от изследователите на българо-гръцките политически отношения в следвоенна Европа и то през призмата на решаването на въпроса за изплащане на репарации от страна на България. Въпрос, получил политическо решение едва през 70-те години на 20 век. Депортацията на евреите от Беломорието е друг важен въпрос, за който през последните години се пише и разяснява повече, а вашата редакция има роля в популяризирането на проблема, доста даровита тема, но слабоизследвана е политиката на българската държава в посочения период спрямо мюсюлманското население в новозавладени-

те земи. Но верните отговори на тези въпроси няма да получите с превод на статии за „македонското (чети „гръцко“) наследство“.:)

- 11-03-2015|**Златко**

Един вид, „Не вярвам на данайците дори когато идват с дарове“, нали? Хубаво нещо си е класиката.

Алтернативно, откъм българската класика, „Всекиму собствената пръдня най-хубаво му мирише“...

Аз обаче съм твърдо решен да доживея времето, в което България ще промени **официалната** си позиция по въпроса за окупацията на съседни страни през Втората световна война и военнопрестъпленията, извършени там от българските власти и армия.

Е, не очаквам да доживея ЧАК до момента, в който някой български министър-председател ще падне на колене, в знак на покаяние, пред някой ей такъв паметник. Но пък, може ли човек да знае какво ще се случи в бъдещето...

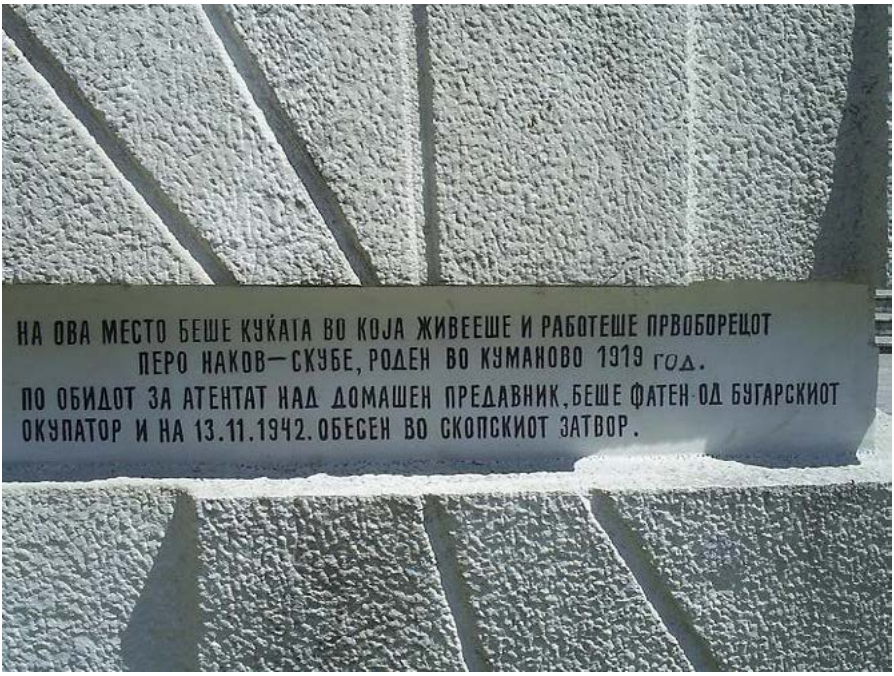
НА ОВА МЕСТО БЕШЕ КУЌАТА ВО КОЈА ЖИВЕЕШЕ И РАБОТЕШЕ ПРВОБОРЕЦОТ
ПЕРО НАКОВ—СКУБЕ, РОДЕН ВО КУМАНОВО 1919 год.
ПО ОБИДОТ ЗА АТЕНТАТ НАД ДОМАШЕН ПРЕДАВНИК, БЕШЕ ФАТЕН ОД БУГАРСКИОТ
ОКУПАТОР И НА 13.11.1942. ОБЕСЕН ВО СКОПСКИОТ ЗАТВОР.

НА ОВА МЕСТО НА 12. ЈУЛИ
1942. ВО НЕРАМНА БОРБА
СО БУГАРСКИОТ ОКУПАТОР
-СПАСУВАЈКИ ДВАЈЦА ДРУГАРИ-
СЕ САМОУБИ ПРВОБОРЕЦОТ
СЛАВЕ ЃЕОРГИЕВСКИ
-ШНАЈДЕРОТ
РОДЕН ВО СКОПЈЕ 1925 год.
14-Dec-07 10:08

- 11-03-2015|**Македономахос**

Слабо ме интересуват данайските физиологични нужди и вашите барон-мюнхаузенски обязвдвания на гюлета. Снимките са от Република Македония, не че подобни пропагандни плочи за „гнасни бугари“ не са поставени из Сярско и Драмско примерно. Ум царува, ум робува, ум патки пасе...

- 11-03-2015|**Македономахос**

„Българските окупационни сили в сръбската част на Македония бяха посрещнати като освободители и пробългарското чувство беше високо в ранните етапи на окупацията. Нито комунистическата позиция за отделна македонска нация, нито идеята за югославска федерация, получиха голямо одобрение сред славянското население, което хранеше пробългарски чувства. Местните комунисти, водени от М. Шаторов, се отделиха от Комунистическата партия на Югославия и се присъединиха към Българската работническа партия (която беше комунистическа), с лозунга „Една държава, една партия“. Последвалото недоволство от окупационните власти се дължеше на социални фактори (волунтаризъм,

тежки данъци, презрение към местната чувствителност) отколкото на национални. Това е и причината, поради която Титовото съпротивително движение в Югославска Македония не успя да се развие.“ – Sfetas, Spyridon, „Autonomist Movements of the Slavophones in 1944: The Attitude of the Communist Party of Greece and the Protection of the Greek-Yugoslav Border“, Balkan Studies, 36/2 (1995), 298. www.macedonian-heritage.gr/VirtualLibrar...wnloads/Sfetas01.pdf

- 11-03-2015|**Златко**

„О, Музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила Пелеев ...“

Все пак, да обсъдим някои чисто логически страни на въпроса, ако обичате. Значи, за моя не дотам обръгнал на балканска пропаганда ум, някак с неизбежност изглежда, че в класическите тези на българския национализъм, по отношение на Македония и македонците поне, се прокрадват едни такива необясними противоречия. Имам пред вид следното: ако македонците, както предпочитат да твърдят хора като вас, са били толкова въодушевени от идеята да се присъединят „обратно към Райха“ (хм, хм), то с какво тогава ще се обясни невероятния завой на сто и осемдесет градуса, който тамошното население извършва буквално в хода на няколко десетилетия, да не кажа аламинут? Като как така „изконни българи“ се отказват от своята вечна и свята българскост, кажи-речи без да им мигне окото?

Логически възможните обяснения според мен са следните:

1, Българите са народ измекярски, който няма никакво чувство за чест и достойнство, и се върти според всеки вятър, както го засърби шапката. Днес българи, утре македонци, кой ти дава пет пари? Важното е музиката да върви и джамборето да продължава.

2. Македонците всъщност не са българи, тоест указаната по-горе извръщливост е присъща само тям, но не и нам, **благородните и чистите**.

3. „Националната идентичност“ е нещо, което подлежи на много полезни и непредвидими изменения, отколкото са съгласни да приемат различните теории и теоретици, които се опитват да я заковат с конски гвоздеи за стената. В такъв смисъл споровете около това дали македонците са българи или нещо друго, имат също толкова смисъл, колкото и споровете за яйцето и кокошката.

Какво ще кажете по този въпрос, уважаеми мой **по-български-учени** опоненте?

- 11-03-2015|**Златко**

Същият въпрос, не ще и дума, може и трябва да се поставя при националните развития и оформления на страни като Австрия. И в двата случая имаме пример за населения, големи части от които, до известен исторически момент, са били въодушевени от идеята за присъединяване към по-голямата, силно сходна по език и култура общност. След като това обаче се оказва невъзможно, по различни причини, те нямат ни най-малък проблем при свикването с мисълта, че всъщност съставляват нова, несъществувала до този момент нация. Огромната разлика между двете ситуации, разбира се, се състои в това, че двете съответни метрополии – Германия и България – са развили две напълно различни и все още напълно несъвместими една с друга политически култури, в резултат на което днешна Германия, отдавна отказала се от всякакви заигравки с агресивните националистически идеи от миналото, се намира във възможно най-добри отношения с по-малката си съседка, докато вечно-агресивно-националистическа България, напротив, все още не може да се избави от махмурлука и главоболието по „изгубена Македония“.

Впрочем, вие самият го казахте преди мен:

Ум царува, ум робува, ум патки пасе…

- 11-03-2015|**Македономахос**

Нациите биват културни и политически, продукт на естествени или привнесени процеси, ако се затруднявате с генезиса на македонската нация, то гръцката историография (и не само) има голям принос по темата. Поровете и попрочетете, че да не се излагате толкова.

Не е странно, че либералният клуб, на който вие сте представител, защитава появата, съществуването и правата на подобни нетрадиционно политически продукти. Странно е, че го правите с помощта на статии, продукт на гръцката историография, която е в много по-голяма степен праволинейна и консеративна от българската. Нонсенс.. Започнахте „дискусия“ по темата Македония, а на страницита си пропагандирате единствено гръцките гледища за това що е то Македония. Допускам, че за непредубедените читатели това буди нотка съмнение по отношение на подбудите Ви.:)

- 11-03-2015|**Златко**

Уморителна работа, това да си има човек вземане-даване с днешните нашенски свещеници, пардон, историци. На устата ми пак цъфват думички от нелицеприятно естество, поради тъй очевидното дебелоочие, дебелокожие и дебело-всичкост, демонстрирани и поддържани до безкрайност... Текстовете, които превеждам, са всичко друго, но не и еднозначно защищаващи някаква националистическа гледна точка. Гръцките ви колеги, уважаеми, са на светлинни години разстояние и от вас, и от повечето днешни български „историци“ – и това може да се види само с един бегъл прочит, не е нужно човек дори да бъде специалист. Само като се види списъка на литературата, да не говорим за използваната методология (в случая изключително пестелива откъм интерпретации, заключенията са почти изцяло оставени на читателя) – човек вече може да си направи съответните изводи. Едно на ръка, че хората разполагат с достатъчно научно и всякакво друго самочувствие, за да предлагат историческите си интерпретации на целия свят, като ги превеждат и публикуват на английски език. И след всичко това – единствения отговор (дежурен): това е гръцко, това не е българско. То и Паисий от гроба да излезеше, пак нямаше да може да ви изтърпи, дебелоглавци непоправими!

Да се казва „няма пък“ е, разбира се, най-лесното нещо на света. Виж, да се измисли нещо, което евентуално да покаже и убеди някого, че „българската гледна точка“ разполага с нещо повече от инатеста импотентност – „е, все аз, все аз, нека и другите да кажат нещо“.

Впрочем, всичко това е излишно. Не се гаси туй, що не гасне – но господ да му е на помощ на оня, дето очаква да пламне нещо, дето е мухлясало до последната си пора. Живот и здраве, господине, хайде да поемаме отново по пътищата си, както винаги...

А пък като прочета това последното, за „подбудите ми“, та не мога да не си припомня всички онези случаи, в които деца-идиотчета тук ме питат най-невинно **„Чичко, ама ти защо защищаваш, педерасите‘ (турците, циганите, гърците, марсианците)? Да не би ти също да си от тях?“**

Разбира се, че съм един от тях. Ами как иначе, дечица-идиотчета?

- 12-03-2015|**баба-пенсионерка, също от село**

Не съм историк, но се интересувам от история. Учудвам се от неистовата противобългарска пропаганда, целяща да подчертае одиозния лик на една държава, която по силата на историческия императив се е борила за утвърждаването си.Версайлските договори стоят в основата на ориентацията ни към Германия. И пред възможността Хитлер да влезе като окупатор, или като приятел, българските политици избират последното. На Балканите ябълката на Раздора е Македония. Географската област, където Османската империя е създала такава мешавица, чиито плодове ще се берат и след нас.Хей хора, в Буре с барут сме.Буре, натъпкано от Великите сили с цел да си разиграват коня както им скимне.Един имперски принцип „Разделяй и владей“ властва в света и ние трябва да сме наясно. Кому е нужно да вадим изгнили ризи да се джавкаме, докато някой ни отнася сиренцето. Мислех, че се запознавам с нов пропаганден термин -“славяно-македонци“,/ той пък бил стар./.Искочиха и други стари- „робство“, „присъствие“ и др. Цялата тая архаика има за задача да стимулира джавкането. Все термини, на които ще се хващат неграмотни и непознаващи миналото хора.Да, българските войски окупират Македония. Но България прави университет там.

На тази територия се сблъскват пропагандите на сръбски, български и гръцки националисти. Пропаганда, гарнирана с клане.И всеки „дърпа чергата“ с пищов в ръка. Несъмнено, българската пропаганда има своите грехове.Но те са също толкова, колкото и на другите. Искам само да припомня, че не състоялият се Санстефански прелиминарен мир очерта границите на България съобразени с фермана от 1870 г за независима българска църква, сиреч територии, заети от компактни маси етнически българи.

А що се отнася до „робство“ и „присъствие“- все термини от долнопробната пропаганда, в България се прибутваха неотдавна за османското владичество.За пояснение – робство имаме в робовладелското общество, а „присъствието“ е там, където не са разрушени държавните, стопанските и културни структури. Сиреч- васалитет.

Днешното ни време е на „присъствието“ на транснационални корпорации, които определят кое накъде да върви, или да не върви.А в парламентите на леснозапалимите Балкани няма партии на сини червени, лилави, а на Чичо Сам, на Руския газ, на Лукойл и др. по-малки.И докато

е така, няма да се учудвам на „историци“, които натъманяват миналото, премълчават истината, изопачават фактите.

P. S. Без да искам, се сетих за далечни отминали времена и един колега от Благоевград, на чийто паспорт пишеше м а к е д о н е ц. „Защо, бе – питаше – дядо ми носеше калпак и беше българин, баща ми беше българин, аз да съм македонец? Защо бе?“

- 12-03-2015|**Златко**

Благодаря ви. А сега с удоволствие бих изслушал мнението ви и за следващия „анти-български“ текст тук на сайта: собствените ми филипики от **Новата европейска мемориална култура...** Виждате ли нещо ценно в начина, по който по-напредналите страни в Европа не се притесняват да представят собствените си „минала̀“? (Интересно, на никой език няма множествено чисто за думи като „минало“, „настояще“ и „бъдеще“; каква илюзия, а?) Или това си е тяхна работа, ние тук сме други, нас това не ни засяга и пр.?

- 13-03-2015|**Македономах**

Прочетох коментарите Ви, но нямах възможност да отговоря. Сега не ги виждам, Вие си знаете какво и що. Приемам извинението (ако още важи) и сам се извинявам, макар моята реплика да беше плод на принципно разбиране, а не опит да нараня чувствата Ви. Дали сте Златко или Петко за мен няма никакво значение, защото не обичам да обсъждам личностните характеристики на участниците, още повече пък да ги обиждам или да ги категоризирам в правилни или неправилни категории. Тъкмо напротив, стремя се да зачитам само аргументите, които имат стойност, независимо от пристрастията ми. Поддържате голям сайт с богат архив и вероятно бивате атакуван ежедневно от какви ли не хора, но трябва да подтискате когнитивната склонност и да не позволявате превес да взимат предразсъдъци. Моите интереси и коментари на този сайт се свеждат главно в засягащите ги статии и смятам до момента не съм си позволил да изляза от нормите на цивилизования разговор.

- 13-03-2015|**Златко**

Благодаря, надявам се на повече взаимно разбиране оттук нататък (опитвам се да запазвам тук само реално съдържателни коментари, по-

ради което махнах двата си предишни – те касаят един личен проблем и аз гледам на тях като на сравнително второстепенни).

- 17-03-2015|**Златко**

М-да. Ледът в българското мълчание около окупацията на егейска Македония очевидно започва да се пропуква. Все повече статии, в които се говори за нуждата от по-сериозно (или изобщо някакво) освещаване на тази абсолютно затъмнена част от историята ни.

Господа професионални историци, докога с това мълчание и прикриване от падащи камъни? Докога с тоя закон „омертà“ в българската историография? Ще ви изстинат ли местата, ако се опитате да кажете нещо по-обективно за престъпленията на българските окупационни части в гръцка и сръбска Македония?

А дотогава, по липса на български гласове, ето тук един германец (Михаел Мартенс, „Франкфуртер Алгемайне Цайтунг“, цитиран по Дойче Веле):

„Всички окупационни войски извършват престъпления, но особено жестоки са българите и германците. София води насилствена политика на българизиране и залага на систематичните прокуждания, като целта ѝ е да насели окупираните територии с български селяни. За военните престъпления на България в Гърция могат да се изпишат цели книги.“

Когато Гърция е била окупирана и от България

- 18-03-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук:

> ***Buy GoGo*** *типичната журналистическа „историческа наука“ провокирана от донякъде справедливите (донякъде нагли) искания на гърците свързани с едни преговори които нямат абсолютно нищо общо с българската „окупация“ ...зверствата над българска македония от страна на гърци и сърби, след балканските войни също не са сред най-осветените и за тях могат да се изпишат немалко цели книги*
> ***Zlatko Enev*** *Аз викам, първо да гледаме в нашата си собствена чиния, пък след това в чуждите...*
> ***Buy GoGo*** *за да имаме все пак към някаква научност, трябва да търсим резултата от някакво методично рационално усилие от страна на професионални историци, което изключва*

журналистически (политически) поръчки, а и импулсите на националмазохизма...обективно погледнато не може да се каже че няма връзка между погромите над българи (включително помаци) и престъпленията, които несъмнено българи са извършвали в освободените по времето на втората световна територии, разбира се не можем да виним немския журналист че не знае какво говори- той си следва неговия си дневен ред и злободневен интерес
23 часа · Харесвам
Alexander Hadjigeorgiev *Няма тайни: напр., Драмското въстание от 41-ва, /3000 убити гърци/, в Западните покрайнини също съм виждал някои интересни паметници на убитите от окупаторите сърби. Мдаа.*
Zlatko Enev *Към бай Гого: Хм, а кое ви кара да мислите, че самият вие знаете повече от немския журналист? Засега поне не звучи така. Какво например знаете за Драмското въстание или за факта, че гръцките селяни са бягали от българската окупационна зона в немската!!!, за да се спасяват? Известно ли ви е освен това, че от Народния съд са осъдени офицери за зверства в окупираните гръцки територии и че в държавния архив има документи по тоя въпрос?*
Към г-н Хаджигеоргиев: тайни няма, но няма и изследвания. Има слухове, приказки на маса, чепкания по форумите. С изключение на една-единствена книга (Георги Даскалов), по тази тема в България няма нищо. Докога?
Alexander Hadjigeorgiev *Така е, няма. Бях чувал и за някакъв апокрифен док. филм, ама къде е?*
Zlatko Enev *Преди около две години писах доста дълго есе, в което защищавах тезата, че лайтмотивът на цялата българска историография е „бягството от срама“. Тогава звучеше почти като ирония. Днес все повече се убеждавам, че нещата си продължават точно по тази логика...*
Buy GoGo *Zlatko Enev, Не знам какви са знанията на немския журналист, нито претендирам да съм изучавал въпроса за престъпленията срещу гръцко население по време на втората световна, каквито няма как да не е имало. Просто неговата мотивация е очевидна и няма нищо общо с желанието за освет-*

ляване на истината. Не, немците не са искали да окупират Гърция, въвличат ги италианците, те даже не са били немци, а по-скоро австрийци, а зверствата ги извършват в не по-малка степен българи...т е „аман бе Варуфакис, пари за втората световна няма да ви дадем, искайте си ги от София...

Dimitar Bechev *В Западна Македония – главно под италиански контрол – нещата са по-сложни, тъй като действат отряди на „Охрана" на Андон Калчев. По-късно, по време на Гражданската война, много от техните членове преминават към Демократичната армия на Гърция – под контрола на ККЕ.*

Zlatko Enev *Току-що поръчах в библиотеката ето това. Надявам се да хвърли светлина...*

Plundered Loyalties: World War II and Civil War in Greek West Macedonia

Plundered Loyalties examines the impact of the Axis...

AMAZON.COM

Zlatko Enev *Към бай Гого: това е само повод. Обяснение – едва ли. Наистина ли вярвате, че някой в Германия (или където и да е другаде) ще вземе на сериозно идеята България да плаща германски дългове? Немецът просто е взел за повод настоящата разправия, за да помоли гърците (и целия свят) да се вгледат малко по-внимателно в тази част от историята, защото инак всички си вървят ТОЧНО по логиката „абе аз може и нищо да не знам, но въпреки това всичко ми е ясно"...*

Dimitar Bechev *Книгата на Колиопулос е важен принос. Но има и доста други неща. Бих препоръчал това четиво също:*

TCHAVDAR MARINOV – AEGEAN MACEDONIANS AND THE BULGARIAN IDENTITY POLITICS

Zlatko Enev *А, това вече е шестица от тททो. Не знаех нищо за това изследване. Благодаря!*

Dimitar Bechev *Може и оттук главата:*

Entangled Histories of the Balkans

The authors in this volume seek to treat the modern history of the Balkans from a transnational and relational...

BOOKS.GOOGLE.BG

Dimitar Bechev

Преплетените истории на Балканите, том 1: Национални идеологии и езикови...
SLAVEIKOV.BG
Zlatko Enev *Аха, тия неща също не ги знаех (то аз какво ли знам всъщност? само ако ми подскаже някой нещо случайно, инак откъде?) Гледам, че ги има тук в библиотеката, но на английски.*
Dimitar Bechev *Има и втори том дори. Иначе от тази група колеги бих препоръчал и:*
„Балканският XIX век. Други прочити“ 9.00 лв. автор Съст. Диана Мишкова, Рива,...
BGBOOK.DIR.BG
Zlatko Enev *Вярно, тая книга също от години насам съм я наплюл за четене, сега най-после я поръчах...*
Mihail Ivanov *Гледал съм документален филм на Мария Желева за въстанието в Драма и неговия погром от българската войска. Загитнали са около 3 хиляди души.*
20 часа · Харесвам
Dimitar Bechev *Има и книга на покойния Георги Даскалов – Пиночет.*
Драмското въстание 1941, Георги Даскалов, СУ „Св. Климент Охридски“
KNIGABG.COM
Plamen Dimitrov Petrov *· 13 общи приятели*
темата за българската власт в Беломорието и Егейска Македония е една от най-детайлно проучените в историографията. Георги Даскалов има няколко книги, в които пише едва ли не за всяко село в Егейска Македония с големи подробности. А за Беломорската област има и книга на Дим. Йончев, достъпна в интернет
D. Jonchev – Bylgarija i Belomorieto
PROMACEDONIA.ORG OT VASSIL KARLOUKOVSKI
Григор Малинов · 49 общи приятели
Интересно дървено желязо – сръбска Македония. Няма такова животно, вярно е, че сегашна Македония е почти албанизирана и сърбизирана, но това е друга бира... Почти същото е и с гръцка Македония... Само как през времето са прокуждани българи-

те от тези области и като четеш някои, излиза, че българите са зверовете...

Zlatko Enev *Днес поръчах книгата на Георги Даскалов, в най-скоро време ще публикувам части от нея в списанието. Само я разгърнах оттук-оттам, все още не мога да кажа нищо друго освен че очевидно е работил солидно с архивни източници. Като няма риба, и ракът е риба.*

Zlatko Enev *Инак изписах още доста други книги за българската окупация на Македония, дето била „толкова добре изследвана". То вярно, че тук само експерти сме се събрали, но да видим все пак какво разправят хората за нас...*

Zlatko Enev *Има едно особено интересно германско изследване, на Бьорн Опфер, в което има сравнителен анализ на двете окупации – 1918-19 и 1941-44 г. 350 страници в ужасно дребен шрифт, да видим как ще се чете...*

Im Schatten des Krieges. Besatzung oder Anschluss

AMAZON.DE

Zlatko Enev *А добре познатият Щефан Трьобст има статия за действията на българската „Охрана" в егейска Македония (доброволните милиции, съставени от местни хора, които май са били доста жестоки). За сега обаче това нещо не успявам да го намеря...*

Zlatko Enev *С две думи – започваме да я тресем и тая круша, да видим каква гнилоч ще напада...*

Dimitar Bechev *Не може да се анализират само пробългарските милиции, без да се вземе предвид цялостния контекст. За политическото насилие в Гърция в този период има интересна книга на Статис Каливас от Йейл*

The Logic of Violence in Civil War

This book demonstrates that there is logic to violence in civil war.

CAMBRIDGE.ORG

Zlatko Enev *Трьобст е сериозен автор, не очаквам от него едностранчиви оценки. А за тази книга благодаря, ще я включва списъка...*

Dimitar Bechev *Не мисля, че жертвите в Егейска Македония са по-значителни от който и да е друг регион в Гърция за периода 1941-44 г. Виж 1946-49 г. е друго нещо. Иначе за Трьобст*

съм съгласен. Жалко е, че на български не е преведена книгата му за историографските битки между България и Югославия по Македонския въпрос.

Zlatko Enev *За самия мен е важно да се направи опит за започване на дискусия относно характера на българската окупация на сръбска и гръцка Македония през Втората световна война. По същия начин, по който от десетилетия насам се митологизира „спасението“ на евреите, тук пък се обявява някаква непричемност, ще речеш, че изобщо не сме били окупатори и никому нищичко не сме сторили. Изобщо, цялата тема за участието на България във войната като съюзник на нацистка Германия изглежда се възприема едва ли не като „историческа неизбежност“, с целия оневинителен патос на тази вечна историческа бърсалка за всичко... Сами те ние, както винаги, не сме вземали никакви решения, не носим отговорност за нищо, нас просто ни няма...*

Zlatko Enev *ЦЯЛАТА българска историография, поне каноничната, ми се привижда като един-единствен опит за обявяване на нашата вечна непричемност за хода и делата от историята ни. Чак ме е яд, че няма добра дума на български за това, та трябва да използвам руска...*

Dimitar Bechev *Това е така. Но конкретно насилието в западните части на Егейска Македония, които дори не са и под българска окупация всъщност, следва логика, заложена още от 1903-4 г., ако не и преди. Много от участниците от гръцко-българския сблъсък от 1904-8 г. са живи през 40-те и вземат дейно участие. Насилието от последните десетилетия на османската власт дава отпечатък върху взаимоотношения между хора и общности в междувоенния период, социални и икономически връзки, взаимодействие с властта, клиентелистки мрежи и т.н. Колапсът на гръцката държава на местно ниво през 1941 г. изкарва на повърхността доста конфликти и напрежения. Това няма как да го интерпретираме през политиката на София, поне не изцяло. Нужно е етнографско познание какво става на терен – и то в продължителен период.*

Zlatko Enev *Аз мисля, че крачките трябва да се правят в правилна последователност. За всяко престъпление на този свят*

има причини, да. Въпросът е, че преди да започнем да анализираме тези причини, ние най-първо трябва ИЗОБЩО да се осмелим да наречем едно или друго нещо „престъпление“, тоест да го изключим от контекста на нещата, които заслужават някакъв вид положително внимание, да не говорим за носталгия и пр. Сигурно се дължи на това, че нямам реален поглед върху днешна България, но пък нещата, които виждам по медиите, ме карат да се ужасявам и да си мисля, че никой в момента не се осмелява да нарече нещата от този исторически период с имената им. Продължава това, което е правено винаги – ние не бяхме първи, другите почнаха. Че и по-лошо: „ако можехме, пак щяхме да правим същото, защото такъв е нашия национален интерес“. Ще речеш, че сме в началото на предишния, а не на този век...

Бъдещото минало: монументалните паметници на съвременен Берлин

Автор(и): Лейла Пийкок

Градовете демонстрират своето преклонение пред историята чрез паметниците и мемориалите, които решават да издигнат, и в които миналото се представя тържествено като религия. В книгата си *Надежда и памет* Цветан Тодоров пише: „Докато историята прави миналото по-сложно, то възпоминанието го прави по-просто, защото обикновено то се опитва да ни предостави герои, пред които да се прекланяме, и врагове, които да ненавиждаме; то се занимава с неща като оскверняване и освещаване“. Но в Берлин миналото е едно много странно и изкривено място – не такова, което може да се чества само по себе си. В неговите паметници и мемориали човек вижда някакъв сравнително агностичен опит за постигане на съглашение с едно минало, изпълнено с фашизъм, фанатизъм и фалшиво бъдеще.

Както всяка друга европейска столица, Берлин е пълен с добре познатите остатъци от войни, водени и печелени в името на различни колониални амбиции. Точно по средата на парка Тиергартен се издига Колоната на победата, гордо изправена над пешеходното островче. Огромният образ на окрилената победа – едната ръка вдигната високо срещу уличния трафик, другата държаща жезъл, който наподобява дръжката на някаква величествена захарна близалка. На всеки от следващите изходи от кръговото движение около Колоната се намира по една голяма бронзова фигура на пруски генерал – но имената им са изличени, а победните им жестове днес вече изглеждат патетично-неуместни.

Наблизо се намира гигантска статуя на Ото фон Бисмарк, авторът на германското обединение и първият канцлер на германския Райх. Застанал е гордо изпъчен, заобиколен от алегорични фигури: Атлас, подпиращ света, Зигфрид, който кове меч, за да възхвали германската индустриална мощ, Германия, смъртно пробола една пантера, като символ на потискането на размирици, и една пророчица, облегната на сфинкс, задълбо-

чена в четене на книгата на историята. Тези наперчени фигури изглеждат абсурдно на фона на онова, което се е случило през двадесети век.

В труда си, посветен на колективната памет и националната идентичност, Пиер Нора пише за нашата обсебеност от възпоменаването, която е започнала да доминира „във всички съвременни общества, които разглеждат себе си като исторически". Погледнати през очите на Нора, паметници като този на Бисмарк имат предназначението да успоредят историята с нейната санкционирана версия, да подсилят националното его и да направят всичко възможно миналото и неговото прожектирано бъдеще да съответстват на мярата на едно минало, обявено за „славно". Но бомбастичните паметници от деветнадесети век като тези тук са станали иронични само след едно поколение. В това се състои самонадеяността на всяка структура, замислена от архитектите така, че да си въобразява, че гледа отвисоко на бъдещите поколения, за да им напомня за миналото, докато всъщност се изплъзва и бързо отдалечава от намеренията, с които е била издигната.

Както Колоната на победата, така и мемориалът на Бисмарк са били преместени през 1938 г. откъм първоначалното им място директно пред Райхстага, за да се направи място за никога недовършена Welthauptstadt (Световна столица) Германия на Хитлер. Нацистите са разбирали много добре силата на символичния жест, необходимостта от политически дневен ред, който да придаде естетически вид на тоталитарния свят, който са се опитвали да пресътворят до последния дребен детайл. Нищо друго не представя този идеалистичен и естетически контрол по-добре от плановете на Хитлер за столицата Германия.

Архитектурното наследство, оставено от нацистите на днешния Берлин се вижда колкото в различните празни пространства, така и в обезобразените останки от тяхното минало. В никой друг голям град не може да се открие такава странна празнота в центъра, както това е в Берлин, особено в района, заобикалящ Райхстага, където Хитлер и Алберт Шпеер са планирали издигането на гигантски сгради за Германия, чието построяване се оказва невъзможно. Един от плановете е включвал издигането на триумфална арка, имитираща онази от Париж, но почти сто метра висока – всъщност толкова висока, че Наполеоновият паметник би се побрал в отвора ѝ. Но Берлин е град, изграден на мека почва и никога не би успял да издържи тежестта на една такава структура, както лесно може да се види по резултатите от експеримента, направен на мястото,

където арката е трябвало да се издига. Скрит между дървета недалеч от Дуденщрасе, на границата между Кройцберг и Шьонеберг, се намира т. нар. *Schwerbelastungskörper*(Тяло за тежко натоварване) – гигантски цилиндър от бетон, чието предназначение е да се изпробва издръжливостта на мекия градски грунд. Той е потънал с 18 сантиметра още през първите три години, но все още стои и днес, истински паметник на провала.

Малко по-надолу по пътя от този бетонен монолит се намира шедьовърът на Шпеер: летището Темпелхоф. Има нещо в пропорциите на тази сграда, което внушава неясен страх. Прозорците зеят внушително около амфитеатъра от дълги черни пространства, напомняйки за кръг от изправени камъни. Навсякъде се виждат врати и мачти, по които е трябвало да бъдат окачвани знамена с пречупени кръстове, а формата на плаца е перфектно подготвена за националистически паради. Нацистите са разбирали отлично нуждата от създаване на пространства, където биха могли да инсценират естетическата си визия – и Темпелхоф никога няма да се отърси от тази изкривена театралност. Но паметникът извън летището възпоменава Берлинската въздушна връзка, която е спасила западноберлинчани от Съветската блокада. Берлин е объркан пейзаж, в който се възпоменават и победителите, и победените, както германци, така и чужди. Безброй тукашни структури са били обновявани и снабдявани с нови значения, докато историята е извършвала последователните си удари.

Шпеер е подкрепял идеята за „ценност на руините“ или *Ruinenvert*, която означава, че сгради като Темпелхоф са нарочно подсилени по такъв начин, та да се превръщат в руини само много бавно, по протежение на цялото хилядогодишно царстване на Третия райх. В мемоарите си Шпеер дискутира увереността на Хитлер, че „всичко, което е останало, за да напомня на хората за великите епохи в историята, с тяхната монументална архитектура“, са сградите, които ще останат след нацистите. Днес това са паметници на омразата и ужаса, както и на забележително късогледата визия за следващите хиляда години.

Някои от нацистките сгради са били използвани отново, повечето – разрушени, а много от тях просто не са построени. Други, като Олимпийския стадион близо до Шпандау, днес са оставени да чезнат и се рушат по определено не-славен начин.

Може би си струва да се направи разграничение между думите паметник и мемориал, тъй като двете думи са натоварени с доста различ-

ни смисли. На немски език думата *Denkmal* се използва и за двете. Глаголът, който стои в основата на тази дума, *denken*, означава „мисля“, откъдето пък *Denkmal*-ите са „неща за мислене“ или „маркери на мисълта“. На английски, [а също и на български], се използват две различни думи, които в много отношения са взаимозаменими. Но след Втората световна война нашите потребности по отношение на тези два вида структури изглежда са се променили по антагонистичен начин. По дефиниция паметниците са импозантни структури, създадени на „монументално“ ниво, обикновено за възпоменаване на велики военни победи. Мемориалите пък обикновено са по-малки и по-скромни структури, изградени с цел да се предостави пространство за изразяване на колективната памет. В този смисъл те имат една подчертано човешка функция, докато паметниците, в по-голямата си част, служат на по-политизирани цели. Берлин е пейзаж, съставен от монументални мемориали.

По време на следвоенната, но пред-“стенна“ епоха [тоест преди построяването на Стената], се оформят два различни подхода към издигането на паметници. На Изток руснаците са поели естетическия контрол точно там, където са го изпуснали нацистите. Източен Берлин се превръща в съветски изложбен експонат – от елегантните и масивни сгради на Карл-Маркс-Алее до абсурдно-показната, но все пак вълнуваща гледка на *Fernsehturm*(Телевизионната кула). Освен това руснаците са построили тук най-големия и най-амбициозен военен мемориал в Европа: издигнат върху останките на 7,000 руски войници, той е построен чрез колективните усилия на 12,000 германски работници, за да се почете паметта на онези около двадесет и пет милиона руснаци, загинали по време на Втората световна война. Да се върви към мемориала е нещо, което неволно поражда усещането, че човек се движи сред снимачната площадка на някакъв сталинистки научно-фантастичен филм. Отново, тук е налице една визия за бъдещето, която днес изглежда далеч по-остаряла в лицето на този, последния от старомодните мемориали. Неговата сталинистка реторика е толкова смразяваща, а мащабите му – толкова свръхчовешки, че, след първоначалното зяпване, човек си остава изпълнен с безразличие. Това е безобразно произведение на политическия вид театър, с неговите намерения и ефекти, силно отдалечени от човешката цена на войната както за победителите, така и за победените. Ние сме успели да осъзнаем, че по някакъв начин в тази война всички сме били жертви, но Руският военен мемориал осъзнава единствено

„цената на победата“. Това е структура, мотивирана от някакво ужасяващо смесване на скръб и жажда за отмъщение. Мащабите му са израз на преднамерена хитрина, с цел да не се позволи никому да забрави жертвите, които руснаците са направили, и все пак той бавно потъва в същия онзи берлински пясък, който е създавал толкова много неприятности на Алберт Шпеер. Наскоро паметникът получи нов, пореден договор за още десет години поддръжка от страна на Берлинското градско управление, и действително ще изисква точно такава постоянна поддръжка.

В Западен Берлин е възприет един по-прагматичен подход. Най-представителният следвоенен мемориал в следвоенния Запад е така наречената „Църква на напомнянето“, или Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche. Днес разположена в сърцето на бившия Западен Берлин, това е красива стара църква, улучена от бомба при една от бомбардировките на Съюзниците и запазена в това полуразрушено състояние. Върхът ѝ се издига като парче изгризан от молци брокат над разположените върху някои съседни сгради огромни знаци на Мерцедес и други символи на немския капитализъм.

След падането на Третия райх, западногерманците вече не са в състояние да издигат паметници със същата демонстрация на его като непосредствените си предшественици и тази роля се пада на руснаците. Мемориалите, които започват да се появяват на Запад са скромни, почти опърпани, полу-фигуративни и дълбоко сантиментални. Те се борят със задачата как да се представи този неописуемо чувствителен период от историята, като в началото се прокарват закони за това как той *не трябва* да бъде представян. Все още е в сила законът, който забранява директното представяне на по-очебийните символи на нацисткото минало, и е напълно незаконно да се представят пречупени кръстове – където и да било и под какъвто и да било начин или форма. По време на този процес на денацификация, на самото германско знаме дълго време се е гледало с неудоволствие, а също и на използването на орела като символ, независимо от прусашкия му, а не нацистки произход.

Откриването през 2009 на берлински клон на известния восъчен музей на Мадам Тюсо показа колко чувствителни все още са хората тук по отношение на нацисткия период. В опит да не се демонстрира прекалена боязън пред германското минало, музеят включи в изложението си восъчна фигура на Хитлер в бункера му от последните дни на войната – представен като подложен на окончателното унижение от поражение-

то. При откриването на музея един разярен германец извади брадва и обезглави фигурата.

След времето на нацистите, основната задача в Германия е била как да се подходи към припомнянето на наследството от травмата и разрушението, което нацистите са оставили след себе си. Имайки пред вид количеството кръв по германските ръце след войната, това е много противоречив въпрос. [За човек като мен], израснала във Великобритания, е нещо обичайно във всеки град да се вижда бронзов мемориал, припомнящ за животите на войниците, паднали в различните войни. А Берлин, поне на пръв поглед, изглежда толкова подобен на всяка друга европейска столица, че минава известно време докато човек осъзнае, че тук всъщност липсва мемориал на милионите германци, загинали в двете гигантски войни, водени на този континент през миналия век. Простата мисъл, че германците са започнали и двете войни, и са ги изгубили, не може да обясни липсата на такъв мемориал. И това кара човек да се замисли много дълбоко – паметниците са за победителите, но мемориалите са за хората, които са изгубили животите си. Независимо от резултата, мемориалите са тук за хората, които са ги обичали, за да има нещо, към което те да насочат скръбта си. Без тях, как да се преживее една такава загуба? И макар в центъра на града да не се открива нищо подобно, човек все пак открива изрази на скръб в личните пространства на гробищата. Скрита в едно гробище във Вединг се намира градина с поименни плочи на повече от триста немски войници. Съществуват и някои мемориали от Първата световна война – най-често скрити далеч от центъра на града – които са двусмислено посветени на хората паднали „im jeden Krieg“ – „във всяка война“.

Въпросът за жертвеността също е чувствителен. Публично германците изграждат мемориали за „жертвите на нацистите“, които включват и онези от тях, които са се противопоставяли на Хитлер. Мнозина германци считат самата Германия за „жертва“ на Хитлер, а много повече я считат за жертва на СССР. Сега, след като в известен смисъл се е получило един вид възстановяване на жертвеността и е изминал подходящо дълъг период на покаяние, германците, и особено берлинчани, могат вече да строят и монументални мемориали, които по-добре отразяват тези исторически парадокси.

Структурата, с която Берлин е най-известен – онази, на която сам той е станал жертва и която наистина е направила от него едно толкова

странно място – е Берлинската стена. Това е структура – нито паметник, нито мемориал, издигната посред нощ през 1961, без особени естетически съображения. Тя беше част от нещото, което Чърчил така елегантно беше метафоризирал с думите „желязна завеса“, но на практика си беше просто бетонна стена без ръбове, за да не бъде лесна за катерене. Стена, която беше се превърнала, от западната си страна, в канава за градските улични художници. В днешен Берлин все още съществува една гигантска култура на уличните рисунки – графити – сякаш в момента, в който стената беше съборена, те са се разлели върху всяка повърхност, която са успели да открият.

Изглежда някак непомерно странно, че нещо толкова просто като една стена може да се окаже толкова ефективно. Стените от тази порода, предназначени да разделят и удържат, са много мощни, и за хората, живеещи в тяхната сянка, те се превръщат в стени на мисълта. И макар че Берлинската стена си е отишла вече отдавна, белегът, оставен от нея – както физически, така и ментално – все още се чувства навсякъде. Като начало, ние говорим за Източна и Западна части от града без да имаме пред вид географския изток и запад, а освен това градът преуспява в култивирането на т. нар. „туризъм на тоталитаризма“. Чекпойнт Чарли, в центъра на Берлин, е странно театрално представление на един вид пантомимно чистилище, в което на различни имигранти се плаща, за да се преобличат като гранични пазачи (в опит да се възпроизведе процеса, който трябва да е бил просто досадна проверка на документи) за фотографските нужди на хора от целия свят, дошли тук да видят онзи шев, който някога е разделял двата свята, вътре в един и същи град.

Съществуващите днес парчета от Стената са оставени като мемориали на хората, загинали в опит да я прескочат, чиито животи са били отнети на два пъти: веднъж, когато тя е била издигната – и втори път, когато е била съборена. Защото тогава Изтокът беше абсорбиран и претопен в Западна Европа – една загуба, която мнозина източноберлинчани оплакват и до днес, но която все още си остава неотбелязана.

Освен това тази структура изглежда пронизва много други структури от града със собствената си символична естетика. На много места в града съществуват най-различни публични скулптури, които припомнят за стената-която-някога-беше или пораждат асоциации за тази структура на разделението. А може би простото знание за съществува-

нето на стената кара човек да я вижда навсякъде. По някакъв начин тя все още си остава неизбежна.

Има и други останки от времето на Студената война, които, подобно на онези от нацистите, са се превърнали в мемориали поради „руинната си стойност“. Това са паметници, напомнящи за унищожени форми на бъдещето. Най-известен сред тях е Teufelsberg (Дяволската планина) – един палимпсест на миналото, който се издига над берлинския район Груневалд. Това е стара американска подслушвателна станция от времето на Студената война, издигната на върха на изкуствен хълм, направен от стари градски руини. В Берлин и по цяла Европа има няколко такива – огромни хълмове, където са били събрани на едно място големи количества развалини, в процеса на възстановяване на континента след войната. Но този хълм е по-специален, тъй като под него е погребана една нацистка военна академия, конструирана от Шпеер. Съюзниците се опитали да я взривят, но тя била построена толкова стабилно, че не успели, така че вместо това я погребали под планина от отломъци и издигнали на върха ѝ подслушвателна станция, чрез която да шпионират Съветите. И ето я, тя все още стои като някакъв разпадащ се космически кораб – един кораб без очи, без уши и целият покрит с графити. Бившата станция мрачно се издига над града, запазвайки руината на Шпеер по начин, за който той никога не би могъл да си мечтае.

Берлин е видял много повече несъвместими „бъдеща“, наложени му от всички страни, в сравнение с която и да е друга западна столица от последния век – и паметниците, които той издига в началото на двадесет и първи век, са ревностно свидетелство за това. Те показват и се опитат да преосмислят представата както за паметник, така и за мемориал, да преоценят техните социални функции и начините, по които те трябва да бъдат представяни. Това се чувства особено силно в контраста между статуята на Бисмарк и намиращия се близо до нея мемориал на хомосексуалните хора, убити от нацистите – дискретен бетонен куб с малко прозорче, през което се вижда видеоклип на двама целуващи се мъже, по идея на артистите Елмгрийн и Драгсет.

Берлин е международен център на съвременното изкуство, благодарение на пъстрото си минало. Полуизоставен от артистите след падането на Стената, малко по-късно той започва да ги привлича масово. В много отношения езикът на съвременното изкуство е започнал да определя паметниците, които днес се издигат в града. Най-забележителният

пример за всичко това е мемориалът на Холокоста или „Мемориалът на убитите в Европа евреи“. Той покрива място с площ от 19,000 квадратни метра в непосредствена близост до Бранденбургската врата и се състои от 2,711 бетонни колони – по една за всяка страница от Талмуда – подредени в координатна мрежа. Грундът, върху който са поставени тези оформени като гробове бетонни монолити, се извива драматично, но всички те стоят в перфектни прави ъгли един към друг На някои места те са високи само по 20 сантиметра, на други се издигат до 4,8 метра. Ефектът от всичко това е дълбоко, почти физиологически, обърквашц. Конципиран от американския архитект Питър Айзенман, неговата заявявана цел е да създава една нелесна и обърквашца атмосфера, която да напомня за някаква предполагаемо рационална система, изгубила връзка с човешкия разум. Мемориалът постига това с лекота: студените му каменни пътеки са изпълнени с нервния смях на хора, които влизат в него и моментално се губят едни други. В началото е имало оплаквания, че децата се смеели прекалено високо за едно толкова сериозно място, но тези деца едва ли някога ще забравят преживяването от този мемориал. Той служи за тази цел, и то именно по тази причина, но, по един противоречив начин, никъде вътре в мемориала или някъде около него не се казва какво точно се възпоменава тук.

Мемориалът на убитите в Европа евреи, Берлин

Тази уклончива култура на намека, която избягва всякаква фигуративност, на всяка цена, като един вид обезценяване на сложния облак на историята, който е надвиснал над настоящето, изглежда черпи вдъхновение директно от стратегиите, чрез които съвременното изкуство е станало най-добре известно. Точно на площада пред библиотеката на Юридическия факултет на Хумболтовия университет, Мемориалът на изгорените книги е издигнат под земята. Той е невидим чак докато човек не застане директно над него, тоест над бялото подземно помещение, пълно с празни лавици за книги, видими през малко прозорче на земята. И отново, тук именно мощта на празнотата е онази, която говори по-красноречиво от всякакви думи – едно негативно представяне на онова, което е било изгубено.

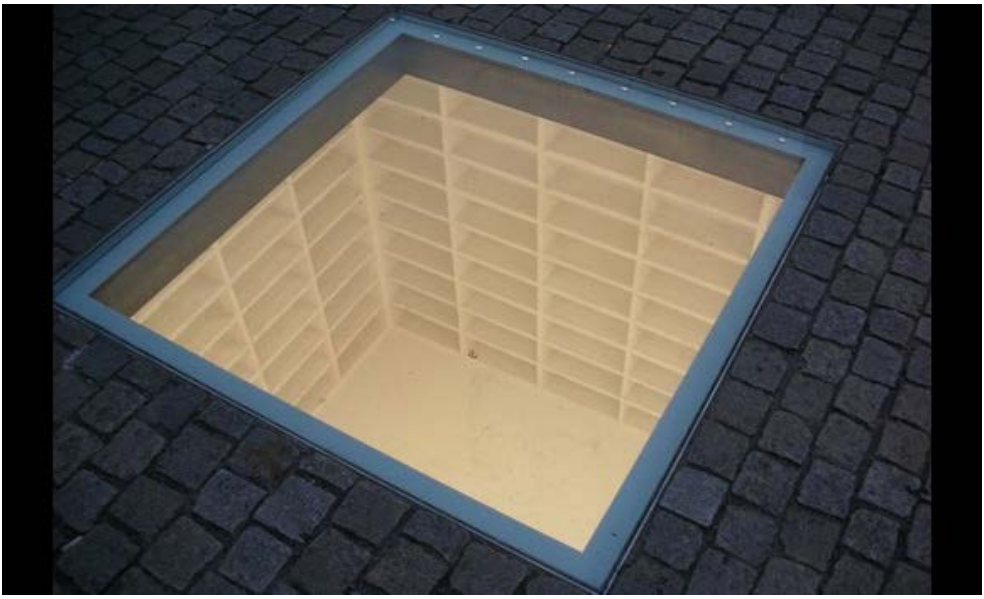

Мемориал на изгорените книги, Берлин
(© **Caroline Slifkin**)

Един от най-запомнящите се мемориали на града е поредицата от така наречени „препъни-камъни“ (Stolpersteine), която също е проект на един-единствен артист. Тези камъни са с размерите на стандартни берлински павета, но излети от бронз. Върху тях са изписани имената на убити берлински евреи и те се намират пред сградите, в които тези хора някога са живели. Бронзовите павета са леко повдигнати над нивото на паважа, но само толкова, че да бъдат почувствани едва-едва, когато човек стъпи върху тях. По този начин паметта нахлува във възприятията ни за града, като ни принуждава да размислим върху изгубените някога животи и обикновените домове, разкъсани от враждата.

Берлински препъни-камъни
(**Wikimedia Commons**)

Именно уникалната история на Берлин е нещото, което прави настоящето му толкова интересно и привлекателно за хилядите хора, които се заселват тук всяка година, в търсене на алтернативи на други градове. Но сега започва да изглежда, че Берлин сякаш се превръща в нещо по-хомогенно, очевидно намиращо се в преход към реконструкция. Именно реконструкцията е символ на увеличаващото се богатство на града, в процеса на бавно заместване на изоставени сгради от такива, които или се обновяват, или издигат наново. Най-противоречивият пример за този феномен беше решението на града да разруши Двореца на Републиката – една от показните сгради на ГДР в центъра на Източен Берлин, колкото обичана, толкова и ненавиждана. В момента мястото му е празно, макар че се планира там да се построи отново старият Дворец, оригиналната сграда от осемнадесети век – и това изглежда като монументален мемориал на една амнезия – толкова по-безсмислена по средата на едно място, изпълнено със смисъл. От друга страна, тъй като това тук е Берлин – място, в което не може да се хвърли и камъче, без то да рикошира обратно, ускорено многократно от различните конфликтни истории – та, когато се копаеха основите за тази нова-стара

сграда, археолозите най-неочаквано откриха колекция от модерно изкуство, което нацистите някога са конфискували и изложили като част от известната изложба „Изродено изкуство“. Тази колекция е била считана за изгубена, докато внезапно се появи отново, подобно на остатъци от древен храм, дошли да се надсмеят над тщеславието на сегашната администрация.

Без значение как човек се опитва да я представя, историята си има свои собствени способи да иронизира всички наши усилия, не на последно място и защото сградите, които ние издигаме, за да я запомним, с неизбежност се рушат. Само преди няколко седмици един германски вестник съобщи за пукнатини в мемориала на Холокоста, предизвикани от студеното време. А и ние самите също ще си отидем, заедно с всичките ни паметници и мемориали. Ако има нещо, което бихме могли да научим от миналото, то това е, че нищо не е толкова слабо надеждно, колкото бъдещето.

Берлин, 2011

Източник

Лейла Пийкок е артистка, която понастоящем живее в Берлин. Работата й обхваща видео-композиции, фиктивни истории, пърформанс-лекции, експериментално радио и други.

Коментари (2)

- 15-03-2015|**Баба пенсионерка**

Независимо от реториката на паметниците, те трябва да останат там, където са.Те са част от историята и ще ни помогнат да я осмислим, част са от миналото с неговите превратности, част от човешкото битие.

Ако започнем да ги рушим, ще заприличаме на Хатшепсут. Една владетелка на Египет от незнамкояси династия, която заличавала имената на предшествениците си върху построеното от тях и изписвала своето. Най-вероятно, с цел да я мислят за по-велика, или да покаже, че всичко започва от нея.

- 15-03-2015|**Златко**

Въпросите тук касаят по-скоро паметниците, които тепърва трябва да се издигат, а не вече съществуващите. Но дори и по отношение на старите паметници не може да се говори за някакви „абсолютни правила“, струва ми се. Всичко зависи от това какъв „договор за памет“ сключва обществото със самото себе си (тоест различните групи в него, в една демократична и открита дискусия по отношение на това какво трябва да се пази и помни от „миналото“ и „историята“). Струва ми се очевидно, че както тоталното разрушение, така и тоталното запазване са невъзможни. Запомнянето на миналото винаги е процес на преосмисляне, при който готови рецепти няма, има единствено готовност за постоянно учене и постоянно преосмисляне.

Основният въпрос тук е дали едно общество, което се опитва да стане свободно и демократично, е реално в състояние да прозре естеството на пречките, които не са позволявали едно такова ставане в миналото. С други думи, да се прозрат идеите и идеологиите, които са пречели на това (плюс липсата на материална култура и ниво, разбира се). Огромната трудност е свързана с това, че, за да се стигне до реално скъсване с миналото, е необходимо най-първо то да бъде прието като нещо, което е резултат от собствени, а не от нечии чужди избори. В противен случай историята се превръща в безконечна редица от „чужди управления“ (на български жаргон – „робства“), с които самите ние нямаме нищо общо, а следователно не сме задължени да променяме и нищо в поведението си, тъй като в края на краищата „историята се прави от други“ (това пък се нарича „робска психика“).

Оттук вече може да се определи и някаква по-последователна политика и към паметниците, и към „историята“. По принцип те трябва да бъдат нещо, което да ни напомня за старите грешки и да ги държи пред очите ни, за да не ги повтаряме отново (а не хвалебствия на същите тези грешки, под формата на увековечаване примерно на „собствения героизъм“, дето го няма никакъв). Ето защо самият аз например съм ЗА за-

пазване на Паметника на съветската армия: докато сами не започнем да издигаме паметници на собствената си ВЕЧНА готовност за служене и угодничене пред поредните „силни на деня“, паметници като този са единственото нещо, което ни пречи да я забравим и отново да изпаднем в същото състояние на прислужване и угодничество.

За мен Паметникът на съветската армия е не паметник на една окупаторска сила, а паметник на българския позор, на българското блюдолизничество и нагаждачество. И той трябва да остане, поне докато пред тези вечни злини на тукашния обществен живот не са изправени някакви по-солидни, по-нови и по-ясно осъзнати препятствия.

Онова, от което имаме нужда, са неща, които да не ни позволяват (отново) да заспим и за кой ли път да тръгнем по все същия път: „ние сме си много хубавички и много добрички, но все се намира някой ОТВЪН и ОТГОРЕ, който да ни разврати и направи не-хубавички и не-добрички...“

Еврейската история не е само Холокост. Най-после един музей, който разбира това… Автор(и): Джеймс Маколи

Ако всеки музей е някакъв аргумент, то основното твърдение на масивния нов *Музей на историята на полските евреи*, открит наскоро във Варшава, е че хиляда години еврейска история не могат да бъдат сведени до периода от шест години между 1939 и 1945, през които нацистка Германия унищожи шест милиона евреи, най-вече в Източна Европа.

Аргументът е далеч по-забележителен отколкото може да изглежда на пръв поглед, и това се дължи изцяло на местоположението на музея: построен на мястото на бившето Варшавско гето, той не е нито мемориал, нито паметник на Холокоста. А това е нещо още по-забележително, като се имат пред вид мащабите на опустошението в Полша: около 3 милиона полски евреи са убити в хода на Втората световна война, което е почти 90 процента от цялото еврейско население на страната, най-голямото в предвоенна Европа. Към края на 1950-те в Полша са останали помалко от 50,000 евреи. А когато комунистическите власти започват нова антисемитска кампания за изличаване на една въображаема „ционистка“ пета колона през 1968, други 20,000 напускат страната. Ако полската еврейска цивилизация е била изпепелена към края на войната, то по време на апогея на съветската окупация тази цивилизация вече е само далечен спомен, почти сън, достъпен единствено чрез разказите на Шолем Алейхем и картините на Марк Шагал.

Но в сравнение с останалите главни институции от този мащаб, които се занимават с еврейската история по цял свят – берлинският *Jüdisches Museum*, вашингтонският *Holocaust MemorialMuseum*, ерусалимският *Yad Vashem* – варшавският музей подчертава жизнеността и красотата на прастария еврейски свят, който е съществувал някога в Полша, вместо да се съсредоточава единствено върху непонятната трагедия на неговото разрушение.

„Холокостът и неговото изследване са нещото, което може да се види в огромното мнозинство други музеи, посветени на еврейската история“, казва Тад Таубе, живеещият в Сан Франсиско строителен предприемач и основен дарител на музея. „Време е вече да се придвижим отвъд Холокоста“. (Таубе, който е роден в Полша през 1931 и е емигрирал в САЩ през 1939, е основател и на *Центъра Таубе за обновяване на еврейския живот в Полша* през 2009). „Една от основните ни цели е да разкажем тази история по начин, който не оставя усещането, че Холокостът е бил нещо неизбежно“, казва Барбара Киршенблат-Гимблет, кураторка на музея и професорка по Източноевропейска еврейска история в Нюйоркския университет. „В края на краищата, последното нещо, от което Полша се нуждае, е музей на Холокоста. ... Цялата страна е музей на Холокоста.“

В един определен смисъл музеят все пак *е* мемориал. Той се издига точно срещу един друг мемориал: *Паметника на героите от гетото* от Натан Рапопорт (1948) – един от първите някога построени мемориали на Холокоста. „Аз възприемам музея като допълнение към мемориалния комплекс“, казва Киршенблат-Гимблет. „Преди откриването на музея единственият начин да се отдаде почит на хората, умрели на това място, беше... да се отиде при паметника. Но нашата работа, нашата задача, нашето морално задължение да помним, не е довършено, ако не си спомняме как те са живели“.

Тази мотивация е в основата на цялостното преживяване на музея. Самата сграда е масивна структура, конципирана от финландския архитект Райнер Мааламеки – с огромни прозорци, изпълващи музея със светлина, вместо тъмнината, в която човек е потопен например в музеите от Берлин и Вашингтон. Постоянното изложение представя цветовете и сложността на полско-еврейското съжителство – един разказ, който започва с най-ранните следи от евреи по полските земи и се придвижва през вековете чрез най-различни експозиции. Това в никакъв случай не е някакъв сълзлив портрет в стила на черно-белите фотографии на Роман Вишняк, представящи хора, неумолимо устремени в хода на времето към неизбежното си унищожение през двадесети век.

Това е може би най-окуражаващото от всички постижения на музея: създаването на пространство там, където – за пръв път в бившите европейски „кървави земи“ – еврейският свят от Полша и Източна Европа може да бъде запомнен като изпълнения с живот народ, който някога е бил. В този смисъл той се обръща към липсата не просто на милиони

неродени хора с имена, гласове и животи, но и към липсата на цяла една цивилизация, едно удивително човешко творение от етика, култура и религия, което някога е било една от основите на местния живот.

Но идеята на музея представлява и проблем: как да се ознаменува една култура, която е била почти напълно разрушена? Без съмнение, в това отношение има определен дефицит на история, която да е записала разнообразието и сложността на Ашкенази-вселената, която се е простирала от Берлин до Минск в столетията преди Холокоста. По-голямата част от еврейската култура в Полша е била ограбена, разрушена или разпратена по други места в следвоенните комунистически десетилетия, когато не е било безопасно да се демонстрира публично еврейска идентичност.

Именно поради това централната част от постоянното изложение е един вид спечелено отново пространство вътре в по-голямото възстановено пространство на самия музей – една щателна реконструкция на дървена синагога от седемнадесети век от Гвоздиец, селище в днешна Украйна. Оцветена с пигменти, които биха били достъпни за строителите от онова време, синагогата представлява величествена, богата картина на един тогавашен храм. Тя е напомняне, че светът на еврейския *щетл* не е бил само място на бедност и отчаяние, но също и място на красота.

Реконструкцията от Гвоздиец е резултат от един десетгодишен проект, първоначално независим от музея, ръководен от Ричард и Лора Браун, и двамата преподаватели в Масачузетския колеж по изкуство и дизайн, чиято работа е запазена за поколенията в документалния филм *Вдигнете покрива*. „Вижте какво се случва във Варшава днес“, казва Лора Браун, „с възстановяването на еврейска и полска идентичности вътре в тази уникална структура. Нашата работа касае именно тази творческа и позитивна реконструкция“.

Друг подход, използван в музея, е да се представи еврейската история не непременно като някакво отделно съществуване, а като фундаментална част от една национална история. Макар че Варшава има известен брой други музеи, включително Националната художествена галерия и Музея на Варшавското въстание, никой от тях не е толкова съвременен, толкова величествен и толкова пълен, колкото *Музея на историята на полските евреи*. С други думи, тук няма някакъв изключи-

телно*полски* исторически музей[1], което означава, че новият музей разказва историята на евреите в Полша, но също, в своята широта и мащаб, историята на Полша. „Не може да имате добра представа за историята на Полша без историята на полските евреи“, казва Дариус Стола, директорът на музея. „Но не можете да имате и добра история на евреите без Полша“.

Едва ли е случайно, че откриването на музея идва в момент на значително увеличение и ентусиазъм сред еврейската общност в Полша. След падането на комунизма хиляди млади поляци откриха еврейски корени в семействата си, и то във време, в което те навлизат в общество, в което хората са свободни да избират сами естеството на идентичността си. Варшавският музей, чрез сложната плетеница от история и памет, която представя, ще бъде важен ресурс за едно поколение, борещо се със сложностите на своето минало.

„Той е еврейски, но също и полски“, казва равинът Михаел Шудрих, главен равин на Полша. „Това е входен пункт, чрез който да се направи първата крачка към научаването на това какво означава да бъдеш евреин.“ Както за евреите, така и за поляците.

Източник

Джеймс Маколи е млад американски историк и автор на множество популярни статии в издания като *The New Yorker*, *International Herald Tribune* и *The New Republic*.

1 Едно повече от странно твърдение. Разбира се, че във Варшава има отделен, изключително полски исторически музей. Информация в тази връзка може да се намери навсякъде, включително и в Уикипедия (http://en.wikipedia.org/wiki/Museum_of_Polish_History). Бел. пр.

За новата европейска мемориална култура – и задачите, които тя поставя пред нас
Автор(и): Златко Енев

Представянето в един и същи брой на „Либерален преглед“ на цели два материала, посветени на новата европейска мемориална култура (Бъдещото минало: монументалните паметници на съвременен Берлин и Еврейската история не е само Холокост...), в никакъв случай не е случайно. Целта на това концентрирано предлагане е да се направи опит за по-целенасочено и концептуално изчистено представяне на една важна тенденция в по-новата (основно германска, но напоследък и общоевропейска) историография, а също и мемориална култура. Това е нещо изключително важно за цяла Европа и в такъв смисъл значението му *и* за българската публика трябва да бъде направено колкото се може по-ясно. Тук става дума не за някаква дреболия, а именно за начините, по които най-вероятно ще бъде преживявано и запомняно „бъдещото минало“. С други думи, тук става дума за различните пътища, водещи „напред“ – и начините, по които може да се улесни тяхното откриване.

След тези уводни думи сигурно ще ви бъде вече по-лесно да откриете общото между двата текста и мемориалните комплекси, които те представят: основното новаторство на този вид запаметяване и увековечаване на миналото се състои в това, че „прожекторът на паметта“ при тези проекти вече е насочен не към онова, което по традиция е било основното съдържание на всички по-големи паметници в Европа, а и по целия свят (*собствените*победи, *собствените* паднали герои, *собствените* скърби, изживяваните като *собствени* поражения и нуждата от отплата за тях). Нищо подобно в новата европейска мемориална култура! Обект на представяне, поклонение, пиетет, скръб и в края на краищата увековечаване, тук вече са неща като *собствените*предразсъдъци от (близкото) минало и евентуално *собствените*престъпления, до които те са довели. С други думи, скръбният поглед (а евентуално и обвиняващият пръст) е насочен не към „другите“, а към самите себе си. Именно това радикал-

но преобръщане на погледа от „навън“ към „навътре“, радикалният*отказ* от екстернализиране, овънтостяване, на собствените проблеми и търсенето на виновници и отговорници извън сферата на собствената дейност, е възхитителната нова differentia specifica на тази нова историография и мемориална култура. Забележете как при почти всички модерни паметници в Берлин става дума за нещо, което техните противници обикновено наричат с думите „увековечаване на собствения позор“ – на първо място*Мемориалът на убитите в Европа евреи*, разбира се, но и всички останали по-забележителни берлински паметници от ново време (*Мемориалът на изгорените книги*, двата *Мемориала на убитите по времето на нацизма хомосексуални хора и хора от ромски произход*, а също и така наречените *„Берлински препъни-камъни“*, както и и много други, по-малко значителни мемориални комплекси и структури). Навсякъде едно и също, навсякъде този императив да не се забравя, да не се отказва тежкото бреме на отговорността – вече четири поколения след нацизма! – да не се отмества погледа от собствената общност и личност, да не се търси друг отговорник за собствената съдба и избори.

Аз – и никой друг – съм отговорен както за миналото, така и за настоящето, а значи и за бъдещето. Както моето собствено, така и онова на страната, в която живея, а значи и онова на света и планетата, които обитавам.

Ето това е лозунгът на нова Германия и Европа.

Същата тенденция, ако и по един малко по-мек и може би по-приемлив за „нешколуваната в покаяние“ източноевропейска публика, представя *Полин – музеят на историята на полските евреи*. Една скромна, но важна част от неговото изложение е посветена на собствено полските престъпления и насилия, извършени над евреи по време на и малко след Втората световна война. Името „Йедвабне„стои изписано редом с всички останали, тук няма опит за прикриване на собствената отговорност, нито пък желание за търсене на „чужди виновници“ (без да се омаловажава факта, че основните убийци на евреи в Полша, както и по цяла Европа, са нацисти, или казано по-точно, етнически германци). Много по-важен обаче е фактът на самото появяване на този толкова величествен и впечатляващ музей. Колосално-впечатляващата сграда, самият израз на подемане на една напълно нова политика, напълно ново отношение към едно традиционно преследвано и презирано малцинство, неприкритото желание за поемане на пътя, водещ към новото бъдеще на Европа – всичко това без съмнение поставя Полша на самото чело

на колоната от сравнително бедни, сравнително „тъмни“ и натоварени с различни форми на нелеко историческо минало източноевропейски страни и народи, които тепърва ще трябва да доказват, че са заслужили честта да бъдат приети в „семейството на цивилизованите“.

Но какви са изводите от всичко това за нас – българите от 21-ви век, опитващи се да вземат на сериозно задачата за собственото си цивилизоване?

Мисля, че заключенията тук са сравнително директни и ясни: пред всички нас стои нелеката, но неизбежна задача да преразгледаме, премислим и представим по нов начин собствената си история – близка и далечна. От вечни жертви на нечие насилие и несправедливост, от вечно очакващи компенсация за нанесените им от историята, Великите сили и съседите, неправди, ние най-после трябва да направим от себе си хора, способни на реална самокритика и поемане на отговорност за собствената история. Стига толкова озлобление, стига толкова безсилна ярост и очакване на признание на нашата велика жертвеност. На такива призиви няма да реагира никой друг освен самите нас – поне толкова би трябвало да сме научили от най-новата си история. Време е вече да отворим очи за онова, към което изпитват респект и уважение всички – а именно, способността за спокойна и зряла преценка на собствените отговорности и исторически грехове. Спешно наложителната задача както пред българските историци, така и пред цялата общественост, и особено пред така наречените „български елити“, политически и други – е да се представи пред самите нас и пред света образа на една България, която, колкото и малка, е способна на чутовния подвиг на интроспекцията, себе-осъзнаването и реалното покаяние.

Но какво означава това на практика?

Отговорите, струва ми се, са интуитивно ясни, ако и днес отричани яростно от всички, които биха искали да продължават по „стария начин“, тоест да изживяват себе си и България като вечни пионки в чужди ръце, като вечни жертви на чужди, независещи от собствената им воля, действия. И в края на краищата – като хора, които вечно „нямат нищо общо“ с нещата, които се случват в и с България.

Онова, към което трябва да насочим строг, обективен и критичен поглед, са собствените ни грешки, собствените ни грехове и собствените ни престъпления.

Вместо безумно възвеличаване на Априлското въстание и последвалото го (незаслужено и недораснато) „Освобождение“ – критичен поглед към незрелостта на българското общество от средата и втората половина на деветнадесети век. Ново преосмисляне на българското Възраждане – не като някакъв български „Ренесанс“ или дори постепенна революционизация на едно силно изостанало общество, а като процес на формиране на една нова нация, който протича забележително успешно *почти* до самия си край, когато бива на практика опропастен от прекомерната революционна напористост на шепа млади и незрели идеалисти, които действително успяват да преобърнат целия ход на българската история, мнозина от тях заплащайки за това с животите си – но на каква цена? Открито признаване на факта, че в България никога не са съществували каквито и да било „революционни класи“ или дори по-широки групи от населението, поддържащи идеята за революция. Че „Освобождението“ ни изправя пред много повече проблеми, отколкото решения, че то ни превръща в една от най-неудовлетворените и вечно очакващи „справедливост“ нации и страни в Европа (поради известното на всички ни до болка разделяне на населените от българи области на три части). Че, поради обусловения от собствената ни прибързаност и незрелост, прекалено ранен възход на един (по неизбежност, при тези обстоятелства) силно агресивен, силно компенсаторен, силно заплашителен както за съседите ни, така и за общоевропейския мир, национализъм, ние сме се превърнали в една от точките на вечен европейски раздор. И че при всички удали се възможности никога не сме пропускали да нападаме и окупираме съседни територии – дори и когато, след края на Първата световна война, историческата и геополитическа обстановка в Европа и по света се е променила по такъв начин, че с тези си действия ние вече задължително сме се превърнали в агресори. Че сме причинили на съседите си тежки и трудни за забравяне злини, които и до днес просто плачат за признание и покаяние.

И че всичко това е било съпровождано от една неуморна, непрестанна и печална, борба за постигане на „чиста българскост“, в резултат на която сме извършили непростими насилия и потъпквания на човешка чест, достойнство и ненакърнимо право на собствен избор, по отношение на сънародниците ни с различен от български етнически произход. Вечното преследване на българските мюсюлмани, провеждано на практика непрестанно, от времето на Освобождението, та чак до наши

дни. Множеството кампании за изселване, прогонване, преименуване, отнемане на елементарни човешки права, на огромни части от българското население, без дори примигване с клепач от страна на (никога не съществувалото) българско „гражданско общество“. Позорният факт на вечно сътрудничество от страна на огромни части от населението, с етническите политики на различните политически режими в България. Липсата не само на съпротива, но и на неодобрение, по отношение на „възродителния процес“. И накрая – най-голямото лицемерие от всички: наричането с гордата дума „спасение“ на един от най-очевидните актове на потискане, маргинализиране и принципно съгласие с политиката на изключване от нормалния живот на обществото, на цяло едно малцинство – българските евреи.

Признавам, че дори и самият аз се ужасявам, когато чета този дълъг, изглеждащ почти безкраен, списък от вечни грешки, несправедливости, та и открити престъпления, отговорността за които не може, просто няма как, да бъде приписана на някой друг, освен на самите нас. Дали ще бъде възможно за съвременниците ми, тъй печално вторачени в собствената си злощастна съдба, да осъзнаят простичкия факт, че, преди някой да ти отвори вратата към бъдещето, самият ти би трябвало да си направил някакъв, колкото и дребен, колкото и плах, колкото и лишен от самоувереност, опит поне да я натиснеш от малко-малко с рамо?

Дали?

И все пак аз се обръщам към вас, уважаеми сънародници, именно с тази молба, да не кажа призив. Дòста скръб и печал, дòста оплакване на собствената вечно-гòрка съдба. Време е вече да се отърсим от дълбоко вкоренените си инстинкти на „роби“, време е да направим някакъв по-убедителен опит да видим в себе си някаква реална част от „семейството на цивилизованите“. Време е да покажем – първо на себе си, а след това и на всички останали – че сме способни на реално преосмисляне, реално пре-осъзнаване, реално покаяние, пред лицето на неумолимото си минало.

Време е просто да пораснем.

А за това са необходими прости, ясни и разбираеми за всички жестове и демонстрации на колективна промяна. Необходими са свежи, непредубедени, честни и безпощадни погледи към българската история и историография. Необходими са нови паметници и мемориали. Необ-

ходими са нови, модерни, необременени от комплекси и предразсъдъци изследователски подходи и свързани с тях центрове.

Вместо вечно вторачен поглед към „вината на другите“ („турци“, „руснаци“, „фашисти“, „комунисти“) – ясен, проницателен и критичен поглед към самите себе си.

Изследователски центрове, които да се занимават с историята специално на българския агресивен национализъм (иредентизъм), от една страна, и също толкова агресивния български асимилационизъм (вечното преследване и изключване от сериозно участие в обществения живот на българските мюсюлмански малцинства).

Мемориали на гръцките жертви от въстанието в Драма. Мемориали на депортираните от българските власти македонски евреи. Мемориали на жертвите от „възродителния процес“.

Знам, че искам от вас прекалено много. Знам, че една немалка част от вас може би ще си кажат „Тоя е окончателно изкукуригал!“ или, още по-директно, „Има късмет момчето, че живее далеч от нас!“.

И все пак се чувствам длъжен.

Все някой трябва да започне. Все някой трябва да откаже да се наведе в грабне в ръка (поредния) камък.

Все някой трябва да се осмели да бъде първо Човек – и едва след това Българин.

Все някой.

А дотогава – простете ми, ако можете. Аз все пак ви обичам. Не от някаква особено силна човечност или българскост, а просто защото нямам друг избор.

Просто защото съм един от вас.

Сполай ви. И да бъде късмет някой ден да се приближим малко повече едни до други.

Златко Енев
Март 2015

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (11)

- 12-03-2015|**Златко**

Онова, от което се нуждаем наложително, е едно истинско ницшеанско преосмисляне на огромна част от досегашните „национални ценности“. Така си мисля.

(Ницшеанско само по дух, но не и по съдържание или смисъл, разбира се)...

- 13-03-2015|**Златко**

И още нещо, също толкова наложително: възможно най-скорошно осъзнаване на най-важния факт от историята (и историографията ни): че винаги, без каквито и да е изключения, сме служили с истинска робска преданост на поредния кесар, който се е случил да ни управлява, свой или чужд – само за да се нахвърлим толкова по-яростно върху паметта и наследството му, и да отхвърлим всякаква отговорност за собственото си поведение, щом само историческото щастие престане да му се усмихва. След което отново сме правили точно същото, до последния детайл. Винаги.

Е, докога все с този робски манталитет? Кога най-после ще се осмелим да станем и ние свободни хора?

- 14-03-2015|**Златко**

Темата за различните пътища, които избират отделните пост-тоталитарни общества след края на Втората световна война продължава да ми се струва потенциално най-важната за нас, които сме изправени, общо взето, пред същите проблеми.

Защо някои от тях успяват да се отърсят успешно от наследствата и идеологиите на „мрачното си минало“, докато други продължават да ги влачат и до днес? Кои са „правилните“ и кои – „погрешните“ подходи към миналото, историята и онова, с което те ни конфронтират? И кои от тях самите ние би трябвало да изберем?

Не ще и дума, тук помага само едно: просвещение и образование, възможно най-търпеливо и задълбочено изучаване на различните модели на преработване на миналото. В такъв смисъл сравненията между следвоенните епохи и истории на трите бивши големи страни-съюзници – Германия, Италия и Япония – са неизбежни и наложителни. Оттук и радостта ми, когато най-после успявам да намеря източници и по японска следвоенна история, а не само „вечната“ за мен германска тема...

Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II

А също и тази тук...

Ways of Forgetting, Ways of Remembering: Japan in the Modern World

- 18-03-2015|**A**

Тъй както си говорите тук за някаква „нова европейска мемориална култура“ как ли ще ви дойде следния наскоро появил се факт: Белгия решила да направи монети от 2 евро, по случай годишнина от битката при Ватерло, и дори произвела 180 000 бройки – обаче в един момент Франция най-официално се пресетила, че такава монета ще накърни нейните чувства, протестирала решително, и сега тези вече произведени монети Белгия ще трябва да си ги... претопи.

- 19-03-2015|**Златко**

Ще кажа това, което казваше баба ми:

Накарай мързеливия на работа, та на акъл да те научи...

- 19-03-2015|**Златко**

А за хора, които НАИСТИНА се интересуват от темата и биха искали да се запознаят с едно по-сериозно сравнително изследване на мемориалните култури на Германия, Франция и Полша, бих препоръчал ето това изследване:

Geschichtspolitik in Europa seit 1989: Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich

САМО за сериозно заинтересувани (и четящи немски език) хора: мога да пратя и електронно копие на книгата (на личния ми адрес, моля)...

- 21-03-2015|**емилия йонкова**

Уважаеми, след като твърдите, че такива били“европейските тенденции“, посочете пример за проявата на така наречената „култура“извън Германия, която не се изразява само в обичайните за еврейските музеи в Европа експозиции за преследването им! Твърдите, че след като сме „си признаели престъпленията“ сте щели да „благоволите“ да ни оставите намира!? А дано, ама надали! В Германия крайнолевите редовно зоват за геноцид срещу титулният етнос, една крайнолява депутатка ПОХВАЛИ ИЗБИВАНЕТО СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА НА 3 МИЛИОНА НЕЙНИ СЪНАРОДНИЦИ И СЕ ПОХВАЛИ, ЧЕ НЕ ОБИЧА СТРАНАТА СИ И НИЩО НЕ Й СЕ СЛУЧИ! ДРУГА ЛЕВИЧАРКА-СТЕФАНИ ДРЕЗЕ, КРИТИКУВАЙКИ ПЛАКАТИ НА НАЙ-СИЛНАТА НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ В СТРАНАТА NDP ОТ ТРИБУНАТА НА ОБЛАСТНИЯТ ПАРЛАМЕНТ НА ПРОВИНЦИЯ МЛЕКЕНБЕРГ, НАРЕЧЕ ТВЪРДЕНИЯТА ЗА СЪЩЕСТВУВАНЕТО НА НЕМСКИ НАРОД“ДИСКРИМИНАЦИОННИ“, ВЪОБЩЕ НЕМСКИЯТ ПРИНОС В КУЛТУРАТА „ИЛЮЗИЯ“ И ТАКА С ЕДНО ИЗРЕЧЕНИЕ ЗАЧЕРКНА МОЦАРТ, БЕТОВЕН, БАХ, ГЪОТЕ И МНОГО ДРУГИ, ПОСЛЕ ПРИЗОВА ЗА ГЕНОЦИД СРЕЩУ НАРОДА СИ И ДОРИ Й РЪКОПЛЯСКАХА, ОТ НЯКОЛКО ДЕСЕТКИ ДУШИ В ЗАЛАТА НИТО ЕДИН НЕ СЕ ПРОТИВОПОСТАВИ! Или както казва една поговорка:“ПУСНЕШ Ли петелът под одърът, ще иска да се качи на одърът, пуснеш ли го на него-на главата ти!“

- 21-03-2015|**Златко**

Госпожо, по-шумни от крясъка ми изглеждат единствено невежеството и глупостта ви. Успокойте се мъничко и опитайте най-първо да

ми обясните коя точно е тая NDP, която била „най-силната националистическа партия в страната“ (Германия, предполагам), а после ми обяснете къде в този или някой друг свят има националистически партии, които да отричат съществуването на собствения си народ. Впрочем – това май ще бъде най-добре от всичко – спестете ми необходимостта да ви прогонвам оттук, като си дадете известно време пауза. Ако има нещо, което НАИСТИНА не мога да понасям, това е агресивната глупост и невежество...

- 21-03-2015|**Златко**

За да не бъда голословен:

думите ви...

> *посочете пример за проявата на така наречената „култура“извън Германия, която не се изразява само в обичайните за еврейските музеи в Европа експозиции за преследването им...*

говорят или за безпросветна арогантност, или за пълна липса на интерес към нещата, за които става дума тук. В частност, музеят във Варшава, представен тук сравнително изчерпателно и посочен ТОЧНО в статията, под която пишете коментар, е пример ИМЕННО за един такъв, лишен от жертвеност вид представяне на еврейската култура и живот в една европейска страна (Полша).

Що за дивотия, що за зомбирана агресивност?

- 21-03-2015|**емилия йонкова**

Имах предвид, че левичарката Дрезе твърдеше най-нагло, че твърденията за съществуването НА НЕМСКИ НАРОД БИЛИ „ДИСКРИМИНАЦИОННИ“, а не НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ НА ГЕРМАНИЯ(Nationalist Party of Deutchland), ЕДИНСТВЕНАТА НЕМСКА ТАКАВА, КОЯТО ВЛЕЗЕ В ЕВРОПАРЛАМЕНТА, и то само с един процент от гласовете и заради промяна в избирателната система!

- 21-03-2015|**Златко**

Просто спрете да ми драскате глупости, ОК? Живеем във времената на Гугъл, човек може да проверява твърденията си, преди да ги засуче в някой форум. Очевидно е, че нямате дори най-приблизителна представа за политическите сили в Германия, не говорите езика на страната

и, в края на краищата, говорите по начини, които може би минават в обичайните български форуми, но тук са просто не на мястото си (както и самата вие). Националистическа партия на Германия НЕ СЪЩЕСТВУВА. Онази, която имате пред вид, е крайно дясната, нео-нацистка NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands), която, спомената заедно с някаква левичарка, има точно толкова смисъл, колкото и нарицателната българска манджа с грозде (искрено се надявам да имате малко повече представа от манджи, отколкото от политика, между другото, инак всичко това става повече от неапетитно!)

Да бъдеш просто идиот все още не е чак такъв проблем (повечето от нас, включително и аз, са такива хора). Проблем се появява когато започнеш да настояваш, че си ЗНАЕЩ идиот (idiot-savant). Не по някаква друга причина, а просто защото това е прекалено лесно да се провери...

„Първата жертва“ Австрийският жертвен мит и неговите трансформации във Втората република

Автор(и): Хайдемари Уул

Теорията за „жертвата“ като официален обяснителен модел

На 19 август 1945 на виенския Шварценбергерплац е открит Паметник на загиналите войници от Червената армия. Празненствата по откриването дават възможност на политици от трите основателски партии на Втората република да изкажат възгледите си относно годините на националсоциализма [в Австрия]. Така например, по-късният канцлер Леополд Фигл заявява: „В продължение на седем години австрийският народ изнемогваше под хитлеристката варварщина. Седем години австрийският народ беше поробен и потискан, никакво свободно слово или мнение, никакво изповядване на [различни] възгледи не беше възможно. Брутален терор и насилие принуждаваха хората да живеят в сляпо подчинение.[1]

Речта на Леополд Фигл може да бъде разглеждана като образцов пример за себе-представянето на Австрия в рамките на теорията за жертвеността. Този исторически образ е основоположен за пръв път в акта на обявяване на независимост от 27 април 1945, когато съставеното от представители на Социалистическата партия (АСП), Народната партия (АНП) и Комунистическата партия (АКП) временно правителство обявява възстановяването на Демократична република Австрия. В този основателски документ на Втората република са формулирани някои от принципните положения по въпроса за съ-отговорността на Австрия към нацисткия режим. Чрез дословно позоваване на Московската декларация на Съюзниците от 30 октомври 1943, Австрия е обявена

1 *Mahnmal unerbittlicher Gerechtigkeit*, in: Das Kleine Volksblatt. 21.8.1945. 1 f.

за „първата свободна страна, която падна жертва на хитлеристката агресия“, а „Присъединяването“ (Anschluss) от март 1938 е представено като окупация, която „беше наложена чрез военно-агресивни действия [...] на доведения до беззащитност народ на Австрия“.[1]

Декларацията на независимостта съдържа обаче и подробни обяснения по въпроса за ангажимента на австрийците в германския вермахт. Тази точка е натоварена с известна експлозивност, тъй като в така наречената „клауза за споделена вина“ (Mitschuldklausel) от Московската декларация, на Австрия е посочена без каквито и да било уговорки отговорността за съучастието във войната на страната на хитлерова Германия.

На това временното правителство отговаря в Декларацията на независимостта с посочване на „факта, че националсоциалистическото правителство на Адолф Хитлер [...] въвлече доведения до безсилие и безволие австрийски народ в една безсмислена и безнадеждна война, която никой австриец не е желал“.

Така наречената „Теория за жертвата“, която определя себевъзприятето на официална Австрия, като се започне с цитираната Декларация на независимост, чак до осемдесетте години, може да бъде обобщена по следния начин: през март 1938 Австрия е била окупирана по насилствен начин, а през април/май 1945 е била освободена от австрийските съпротивителни сили и Съюзниците. Годините от 1938 до 1945 са представени като чуждо господство и – що се отнася до австрийското участие – се възприемат като години на съпротива и потисничество, но преди всичко като борба за освобождението на Австрия.

Този възглед започва да определя политическата символика и представяне на нацисткото минало непосредствено след края на войната, и то във всички области на австрийския обществен живот: той е изразен още в австрийския национален герб – с решение от 1 май 1945 – на който приетия от Първата република орел се представя с разчупени окови, като символ на освобождението. Съответното разбиране за историята се подсилва от изграждането на паметници на жертвите на освободителната борба във Виена, но също и в останалите ландове на страната. Същата е ролята и на официалната антифашистка изложба „Никога да не се забравя“ във виенската художествена галерия

1 Прокламация от 27. април 1945, В: Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, 1. Mai 1945.

от 1946, както и специално издадената от правителството „Червено-бяло-червена-книга“[1], чиято задача е да подкрепи Теорията за жертвата чрез „официални източници“ и да документира значението на австрийската съпротива. В главата „Австрийците и войната“ се обяснява: „Отношението на австрийското население към хитлеристката война беше отрицателно още от самото начало, освен като очакване това да бъде единствената възможност за неговото освобождение от нацисткото робство“ (Rot-Weiß-Rot-Buch 1946,94 f.).

Противоречията между тези твърдения и историческата реалност, включително и що се отнася до отрицанието на широко разпространеното съгласие с „Присъединяването“, до идентификацията с немския вермахт по време на Втората световна война и патологията на един агресивен антисемитизъм (Hanisch 2000, 11-25; Bukey 2001), не се нуждаят от някакви особени разяснения. Още при позоваването на Московската декларация става дума вече за инструментализация, тъй като решенията на конференцията на външните министри са предвидени не толкова като концепция за следвоенното устройство на Австрия, а по-скоро като един в крайна сметка не особено ефикасен пропаганден инструмент за подсилване на някаква австрийска съпротива (както се представя в изследванията на Х. Кайзерлинк и Гюнтер Бишоф – Keyserlingk 1988; Bischof 1999; 1993). И въпреки това позоваването на един жертвен статус, обоснован чрез международното право, се превръща в централна стратегия по време на преговорите около Държавния договор[2], в който се поддържа тезата че „[има съучастие от страна на отделни] австрийци, но не и на Австрия“. Според това виждане, тъй като през тези години не е имало австрийска държава и правителство, не може да има и споделена отговорност за престъпленията на нацисткия режим. По въпроса за участието във войната се защищава гледната точка, че австрийците, също като жителите на другите окупирани страни, са били принудени да „служат в омразната военна машина“ (Csáky 1980, 130). Както е добре известно, на австрийското правителство действително се удава да постигне премах-

1 Цветовете на австрийското национално знаме. Бел. пр.

2 Австрийският държавен договор (Österreichischer Staatsvertrag) или Австрийски договор за независимост е основополагащият документ на Втората австрийска република, сключен едва десет години след освобождението на страната през 1945. Повече информация за този изключително важен документ може да се намери между другото в Уикипедия (http://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_State_Treaty). Бел. пр.

ването на клаузата за „споделената отговорност“ от Държавния договор (Stourzh 1985, 167).

И макар че със сключването на Държавния договор тази „историческа фикция“ вече е изгубила прагматичното си оправдание (Johnson 1987, 50), официалното (себе)представяне на страната продължава да се основава на мита за жертвеността чак до времето на дискусията Валдхайм[1], като по този начин в чужбина се създава един до голяма степен не подлаган на съмнение, положителен образ на Австрия. Международното внимание се концентрира върху ГФР, която, като страна-наследник на Третия райх поема отговорността за Холокоста и е принудена да провежда собствените си процеси на демократично превъзпитание пред лицето на една критично настроена общественост (Bergmann/Erb/Lichtblau 1995). Австрия, напротив, представя себе си като „първа жертва“, като „окупирана страна“, въпреки широкото участие на австрийски национал-социалисти в прогонването на около 120,000 и унищожението на около 65,000 австрийски евреи (през 1942 около 688,000 души, тоест около 8,2 процента от цялото население на страната, са членове на нацисткатa партия – Botz 1986; Safrian 1989, 47 ff.)[2], плюс водещата роля, която някои австрийци играят в нацисткия окупационен и унищожителен апарат. Например: Ернст Калтенбрунер, от 1943 „втори човек“ в апарата

1 Така наречената „афера Валдхайм„(1986) представлява повратна точка в следвоенната австрийска история, тъй като, след разкриването на факта, че една от най-уважаваните фигури в Австрия, Курт Валдхайм, бивш генерален секретар на ООН и президент на страната (1986–1992), е бил активен участник в действията на германския вермахт против гръцките партизани, както и в депортациите на евреи от Гърция. Тези разкрития разтърсват дълбоко австрийската общественост и водят до един (продължаващ и до днес) процес на цялостно преосмисляне на нацисткото минало на Австрия, при което тезата за „първата жертва“ постепенно бива заменена от едно по-дълбоко разбиране и приемане на факта, че една голяма, може би преобладаваща, част от австрийското население е поддържала нацизма и особено нацисткия антисемитизъм от дълбоки убеждения, а не просто от страх или безразличие. Съответно преосмислени биват и следвоенните австрийски години, например широката амнистия за хора, които са били активни (съ)участници в действията на вермахта или СС и други нацистки военни и политически формации, както и пораждането в следвоенна Австрия на едно крайно дясно движение (и политическа партия), съставени поти изцяло от бивши нацисти, които по-късно се трансформират в съвременните крайно десни австрийски политически партии). Бел. пр.

2 Още по-висок е процентът австрийци сред нацистките СС-части (14 процента) и надзирателите и комендантите на концентрационни лагери (40 процента). Виж в тази връзка Evan Burr Bukey, *Hitler's Austria: Popular Sentiment in the Nazi Era, 1938-1945*. Бел. пр.

на СС след Химлер; Адолф Айхман и цяла група австрийци, които са директни организатори на „окончателното решение“ – сред тях Одило Глобок, отговорен за „операцията Райнхард„(1,9 до 2,2 милиона еврейски жертви) и Франц Щангл, комендант на концлагерите Собибор и Треблинка – всички те възприемани от световната общественост като германци, а не като австрийци (Botz 1986, 28; Black 1991; Sereny 1997). Съдебният процес над Адолф Айхман (1961) се превръща в ключово събитие за [западно]германското преработване на нацисткото минало, както и основен импулс за предизвикалото огромен обществен отзвук съдебно преследване на нацистки военнопрестъпници в западногерманските съдилища, в така наречените „Франкфуртски-Аушвиц-процеси„(Laimn 1961; Steinbach 1981,52 f.). В Австрия, напротив, подобни съдебни процеси често водят до оправдателни присъди, а свидетелите, участващи в тях, стават обекти на публично осмиване. (Tramontana 1979; Wiesenthal 1967; Grabitz 1994).

Теорията за жертвата обаче не се ограничава само до някаква политика на символите, но води и до напълно конкретни мерки в начина, по който се подхожда към жертвите и извършителите, преди всичко що се касае до политиката на обезщетения и помирение, както и денацификацията на страната. След един много кратък период на по-сериозно прочистване на обществения живот от бивши националсоциалисти, денацификацията в Австрия много скоро започва да се определя от опити за оправдание и интеграция – още през 1946 г. около 90 процента от тях са класифицирани като „слабо отговорни“ (minder belastet) (Blänsdorf 1987). В същото време австрийската политика по отношение на обезщетенията на еврейските жертви е широко определяна от защитните стратегии на Теорията за жертвата. Когато, след сключването на Закона за обезщетенията на еврейските жертви в ГФР (1953), Конференцията за еврейски искове срещу Германия, отправя подобни искания и срещу Австрия, австрийското правителство се прикрива чрез аргумента и позицията, че Австрия, като окупирана от германците страна, не може да бъде задължена да изплаща обезщетения, тъй като престъпленията са извършвани от германци, а не от австрийци[1]. Едва след като е поставено под натиск от международната общест-

1 Едва близо четиридесет години по-късно, през 1995 г., Австрия променя официалното си становище по този въпрос и се съгласява да започне да изплаща обезщетения на еврейските жертви на терора. Процесът е до голяма степен приключен през 2007 г., но и до

веност и Съвета на съюзниците, правителството се съгласява да изплати определени репарации, без обаче да се приема принципа на отговорността (Bailer 1993, 77-98).

[...]

Позицията, определяна от Теорията за жертвата продължава да определя официалното отношение към нацисткото минало чак до 1980-те години, макар че тя има толкова малко общо с историческата истина и спомените на огромната част от австрийците. Всъщност Австрия разглежда годините на нацисткото господство като част от немското, а не от своето собствено минало. За разлика от ГФР, където времето на нацизма бива „интернализирано“ (овътрешностено) като отрицателен ориентир, в Австрия националсоциализмът е „екстернализиран“ (овъншностен) като историческа фаза на чуждо господство, той се разглежда като нещо, наложено отвън, за което австрийците не носят никаква отговорност (Lepsius 1989). Същото важи и за Втората световна война: в едно от стандартните австрийски исторически произведения, „История на Австрия“ от Ернст Йозеф Гьорлих и Феликс Романик, по този повод се казва следното: „Втората световна война е част от световната история, но тя не е част от реално-австрийския разказ. Това не е австрийска война; Австрия като държава не взема участие в него“ (Görlich/Romanik 1970, 551).

Възпоменаването на падналите във войната като антитеза на Теорията за жертвата

Цялата аргументация в подкрепа на собствената жертвеност, описана дотук, представлява обаче само една от страните на австрийската историческа политика, а именно официалното (себе)представяне във външнополитическата област, а също и в учебниците по история и други официални публикации (Utgaard 1997). Във вътрешнополитическата област обаче е налице едно напълно различно отношение, и то само няколко години след края на войната. Заедно с все по-голямото

днес, 2015 г., все още има случаи, в които сериозни искове от страна на еврейски наследници на ограбено имущество биват посрещнати с отказ от австрийското правителство. Виж в тази връзка нашумелия случай с т. нар. „Фриз Бетовен“, една от най-големите и най-известни творби на Густав Климт, чиито бивши собственици – евреи, ограбени от нацистите по време на Третия райх – все още не могат да получат правата си върху него, повече от седемдесет години по-късно. Бел. пр.

облекчаване на отношенията със западните Съюзници тук значителна роля играе и ескалацията на Студената война, а именно – бившите националсоциалисти са напълно в състояние да се идентифицират с вражеския образ на Съветския съюз (Bischof 1999; Sclnnidl 2000). Между двете най-големи партии започва една „недостойна борба за гласовете на Някогашните“ (по думите на австрийския историк Рудолф Нек).

Но борбата за гласовете на бившите нацисти не е единствената форма, която този ревизионизъм придобива. Освен нея по това време започва да се оформя един определен обрат в историческата политика, преди всичко що се отнася до оценката на съпротивителното движение и службата на австрийци в немския вермахт. Само няколко години по-късно позоваването на австрийското съпротивително движение излиза от мода и се използва най-вече от някои част на Австрийската социалистическа партия, основно обаче от страна на Австрийската комунистическа партия (Garscha/Kuretsidis-Haider 1993). Най-ясно и отчетливо всички тези промени се отразяват върху сферата на възпоменаването и издигането на паметници (Gärtner/Rosenberger 1991; Uhl 1994; 2000a; 2001; Menkovic 1999; Perz 2001). А именно: паметници на участници в съпротивата стават почти невъзможни извън Виена и още от средата на 1950-те започват да се разглеждат като инструменти на „комунистическа пропаганда“[1]. За сметка на това обаче в цялата страна започват да се появяват все повече паметници на загиналите във войната австрийски войници. Тази култура на паметта, която първоначално се възприема не като подразбираща се от само себе си, а като един вид парадигмална промяна в отношението към нацисткото минало, постепенно се превръща в символ не само на почит пред падналите, но и като обществено признание към войниците, а заедно с него – и на реабилитация за оцелелите участници във войната. След 1949/50 тази култура на възпоменаването се превръща в един вид норма на колективната памет. През 1950-те години в почти всяка австрийска община се издигат паметници на падналите във Втората (или Първата) световна война войници.[2] Това ново движение в културата на паметта се носи основно от т. нар. „Другарски съюз“ – обединение на ветераните от войните, в

1 G(ustav) A(dolf) Canaval, *Paulus und das geistige KZ*, in: Salzburger Nachrichten, 27./28.3.1954.

2 Добре е да се има пред вид, като база са сравнение, че в следвоенна Германия такива паметници липсват напълно, и до наши дни. Възпоменаването на войници, участвали във войните, се смята за недопустимо в културата на тотално отрицание на наследството

което участват войници и от двете световни войни, и което си поставя като изрична задача „създаването на положителен образ на войниците от Втората световна война“[1].

[...]

В същото време, в което отделните австрийски ландове издигат паметници на падналите войници, започват да се разрушават паметници, посветени на жертвите на Холокоста, като например паметника от концлагера Ебензее или гробното място на концлагеристите от Свети Флориан (Seiler 1997).

[...]

В една опростена и резюмирана форма противоречивите исторически повествования, които определят „австрийската памет“ през първите следвоенни години, могат да бъдат характеризирани по следния начин: от началото на 1950-те години в Австрия се оформя едно противоречиво разбиране за историята, един вид „double speak“. Навън Австрия представя себе си като първа жертва и – чрез позоваване на съпротивата – като анти-нацистка държава. Вътре в самата страна обаче паметта за съпротивата, но преди всичко престъпленията на нацисткия режим, са маргинализирани или охулени като „комунистически машинации“. Докато в хода на преговорите около Държавния договор се настоява за премахване на клаузата за съ-виновност (с аргумента, че австрийците, също като жителите на другите окупирани страни, са били принудени „да служат в омразната военна машина“), то при освещаването на паметници на загинали войници австрийските политици държат речи, в които изказват благодарността си за „изпълняването на дълга“ и „готовността за жертва“ при защитата на родината. И отново – когато е поставен въпроса за исковете за материално обезщетение за еврейските жертви на режима – те са отказани чрез позоваване на теорията за жертвата, според която след март 1938 не е съществувала никаква австрийска държава или австрийско правителство.

Противоречиви култури на паметта

От средата на 1960-те години в Австрия започва да се забелязва една нова тенденция, свързана с частична трансформация на историческото

на нацисткия режим. Виж в тази връзка статията Бъдещото минало: монументалните паметници на съвременен Берлин („Либерален преглед“, 9.3.2015). Бел. Пр.

1 *Zeitgemäße Aufgabenstellungen*, В: Kleine Zeitung, 27.94977.16.

осъзнаване. В хода на смяната на поколенията и в двете големи партии започват да се развиват нови политически модели. Границите между политическите лагери започват да се размиват, появяват се нови ключови фрази като „модернизация“ и „демократизация“, които до голяма степен определят духа на „епохата Крайски“[1].

[...]

Във връзка с аферата около Тарас Бородайкевич за пръв път започват да се очертават по-ясно процесите във връзка с променената култура на паметта. На двадесетата годишнина от освобождението, през 1965, във Външната крепостна врата (Виена) за пръв път се освещава т. нар. „Почетна крипта“ (Weiheraum), посветена на борците от Съпротивата. В политическите речи по повод годишнината се откриват недвусмислени заявления на разграничение от каквито и да било опити за омаловажаване наследството на националсоциализма – допълнително подсилени от шока във връзка с първата жертва на политически сблъсъци във Втората република.[2]

Като символичен жест на официална Австрия освещаването на тази крипта маркира края на една фаза от развитието на Втората република, определяна от опити за търсене на оправдателни обяснения за поведението за бившите националсоциалисти.

[...]

1 По името на най-влиятелния следвоенен австрийски канцлер, Бруно Крайски (1970–1983), самият той от еврейски произход. Бел. пр.

2 „Аферата Бородайкевич“ започва през 1962 г., когато Хайнц Фишер, днешният президент на страната, публикува в австрийско списание обвинения срещу Бородайкевич, във връзка с открити про-нацистки заявления, който Бородайкевич – по онова време преподавател във Виенския икономически институт – е направил в една от лекциите си. Фишер е успешно осъден от Бородайкевич за клевета и е принуден да заплати глоба. От този момент нататък Бородайкевич, очевидно окуражен от съдебното решение, започва редовно да прави подобни заявления в лекциите си. Но през 1965, по време на студентска демонстрация, с която се настоява за уволнението на Бородайкевч, се стига до сблъсъци между леви и десни студенти, в резултат на което загива Ернст Кирхвегер, възрастен човек и бивш борец против нацисткия режим, който не е участвал в демонстрацията, а само е наблюдавал отстрани. Това е първата жертва на политическо насилие в историята на Втората австрийска република – факт, който предизвиква огромно вълнение в страната. Бородайкевич е принуден да излезе в ранна пенсия (с пълно финансово обезщетение, и при силна защита от страна на тогавашния министър на образованието, Теодор Пифл-Перчевич). Бел. пр.

Разпадането на тезата за жертвеността във връзка с „дебата Валдхайм“

И все пак, реалната конфронтация на австрийската общественост с нейното нацистко минало започва едва с началото на случая Валдхайм. Забележката на бившия генерален секретар на ООН относно изпълняването на дълга – „По време на войната не съм вършил нищо друго освен онова, което са вършили стотици хиляди други австрийци, а именно да изпълнявам дълга си като войник“ – с един удар довежда до съзнанието на австрийската общественост противоречията на австрийската историческа политика, и преди всичко основното от тях: [липсата на] публично осъждане на военната служба в германския вермахт.

Този конфликт не може да бъде разглеждан в подробности тук (Born 1987; Wodak et al. 1990; Mitten 1992a, Gelder 1997), ето защо ще проследим само неговите дългосрочни последствия. Дебатът Валдхайм води до прекъсване на традиционното историческо представяне в Австрия и променя публичните възгледи относно националсоциалистическото минало на страната. Всичко това става видимо преди всичко в две основни области: в историческата наука, където може да се говори за истинска парадигмална промяна, и в обществено-политическия разговор, който започва да се определя от една нова и различна чувствителност в оценката на нацисткото минало.

В историческата наука за пръв път в центъра на вниманието е поставен на централно място въпроса за „ролята на Австрия при зараждането и функционирането на националсоциализма“ (Botz 1987, 146). След 1986 г. „координатната система на историческия анализ“ (Hanisch 1996, 38) е променена по такъв начин, че интереса на младото поколение историци се обръща все повече към „слепите петна“ и „табуизираните теми“ в австрийската историография. Като такива могат да бъдат посочени например:

– двойствеността на „Присъединяването“, което далеч не се ограничава до военна окупация „отвън“, но вече се разбира и като „един вид завземане на властта от националсоциалистите отвътре“ (Botz 1989, 108 f.);

– австрийското съучастие в престъпленията на националсоциализма (Freund/Perz 1988; Freund 1989; Manoschek 1995c);

– австрийското участие, на водещо място, в унищожението на евреите (Safrian 1995), но също и ежедневния антисемитизъм при такива събития като масовите насилия над евреи през март 1938 и ноемврийския погром от 1938 (Safrian/Witek 1988; Schmid/Streibel 1990);

– прикритият антисемитизъм от годините след 1945 (Knight 2000; Rathkolb 1989; Embacher 1995; Etzersdorfer 1995);

– ролята на вермахта, преди всичко в „унищожителната война“ срещу Съветския съюз и на Балканите (Manoschek 1999; Manoschek/ Safrian 2000; Heer/Naumann 1995).

Също и на нивото на политическия дискурс някои изявления на водещи представители на Републиката дават основания да се говори за определена ерозия на „тезата за жертвата“, в полза на една нова „теза на отговорността“. Това ново признание за „тъмните страни“ на собственото минало изхожда от това, че Австрия като държава действително е станала „първа жертва“, но самите австрийци далеч не са били само жертви, но и извършители – „някои от най-злите бандити на нацистката диктатура“, по думите на австрийския президент Томас Клестил от речта, държана пред израелския Кнесет през 1994 г.[1] Признанието на отговорността се основава на новото разбиране, че националсоциализмът е част от „собствената“ история и че Втората република носи поне морална отговорност за австрийското участие в престъпленията на националсоциализма и унищожението и прогонването на еврейските жители на страната. Това признание, както и свързаната с него молба за извинение към жертвите, е една от най-съществените части от консенсуса, формулиран най-отчетливо сред социалдемократическите среди в Австрия, но също и от страна на църквата.

По повод годишнината от „присъединяването“ през март 1988 за пръв път е изказано и официално извинение от страна на „република Австрия за извършените от австрийци престъпления на националсоциализма“ (цитат от телевизионната реч на президента Валдхайм.[2]) Оттогава насам изискването „да живеем с истината за нашата история, както с нейните светли, така и с мрачните ѝ часове“ (президентът Клестил в речта си по случай встъпване в длъжност)[3] се изказва последователно

1 *Last der Geschichte, Chancen der Zukunft*, in: Der Standard. 16.11.1994. 27.

2 *Jahrbuch der österreichischen Außenpolitik. Außenpolitischer Bericht 1988*. Wien 1989. 459-62.

3 *Ohne Geschichte auch keine Zukunft. Ansprache von Bundespräsident Thomas Klestil nach der Vereidigung*, in: Wiener Zeitung, 9.7.1992.

в множество различни политически заявления. [...] Допитванията до общественото мнение показват, че тези изявления се приемат с голямо съгласие: заявлението на бундесканцлера Враницки в Ерусалим (1993), че Австрия носи колективна отговорност за престъпленията на националсоциализма, е прието със съгласие от 81 процента от анкетираните, докато само 17 процента го отхвърлят.[1] Тези промени в обществените умонагласи са съпровождани от съответни мерки за материална компенсация: през 1995 е учреден един „Национален фонд на Република Австрия за жертвите на националсоциализма", който трябва да бъде разбиран като „жест на извинение, утешение и респект" (по думите на президента Хайнц Фишер).[2] През есента на 1998 е създадена специална комисия от историци, чиято задача е да оцени размерите на отнемане на имущество на територията на Република Австрия по времето на нацисткия режим, както и евентуалните реституции и обезщетения, свързани с него.[3]

През 1990-те години тези нови разбирания за нацисткото минало започват да придобиват символична форма като част от културната памет. През ноември 1997, като следствие от съвместна инициатива на трима австрийски президенти и петима водещи членове на Националния съвет[4], е взето решение да се учреди специален Ден в почит на жертвите на националсоциализма, на 5 май, деня на освобождението на концентрационния лагер Маутхаузен.[5] Издигането на Холокост-мемориала на виенския Еврейски площад, както и някои други местни инициативи за изграждане на паметни места, много от тях в провинцията показват, че „тезата за отговорността" не се ограничава единствено до Виена, тоест до „официална Австрия", но е възприета политически и в по-малките населени места.

[...]

1 *Hohe Zustimmung für Vranitzky-Worte in Israel*, in: Der Standard, 16.6.1993.

2 *NS-Opferfonds konstituiert*, in: Der Standard, 7.7.1995.

3 Виж http://www.historikerkommission.gv.at.

4 Тоест долната камара на австрийския парламент (съответстваща приблизително на Конгреса на САЩ). Бел. пр.

5 *Bundesrat beschließt Gedenktag gegen Gewalt und Rassismus am 5. Mai. Parlamentskorrespondenz*, Nr. 785. 20.11.1997.

Библиография

Bailer, Brigitte (1993). Wiedergutmachung kein Thema. Österreich und die Opfer des Nationalsozialismus, Wien.

Bailer-Galanda, Brigitte (1995). Haider wörtlich. Führer in die Dritte Republik, Wien.

Bergmann, Werner/Rainer *Erb*/Albert *Lichtblau* (Hg.) (1995). Schwieriges Erbe. Der Umgang mit Nationalsozialismus und Antisemitismus in Österreich, der DDR und der Bundesrepublik Deutschland, Frankfurt a.M./New York (= Schriftenreihe des Zentrums für Antisemitismusforschung 3).

Bergmann, Werner/Rainer *Erb*/Albert *Lichtblau* (1995). Einleitung. Die Aufarbeitung derNS-Vergangenheit im Vergleich: Österreich, die DDR und die Bundesrepublik Deutschland, in: *Bergmann/Erb/Lichtblau* (Hg.). a.a.O., 11-17.

Bischof, Günter (1993). Die Instrumentalisierung der Moskauer Erklärung nach dem 2. Weltkrieg, in: Zeitgeschichte. 29 (11/12). 345-366.

Bischof, Günter (1999). Austria and the First Cold War, 1945-55: The Leverage of the Weak, Basingstoke (= Cold War history series).

Black, Peter (1991). Ernst Kaltenbrunner. Vasall Himmlers: Eine SS-Karriere, Paderborn.

Blänsdorf, Agnes (1987). Zur Konfrontation mit derNS- Vergangenheit in der Bundesrepublik, der DDR und in Österreich: Entnazifizierung und Wiedergutmachungsleistungen, in: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B 16-17. 3 18У

Blänsdorf, Agnes (1995). Die Einordnung derNS-Zeit in das Bild der eigenen Geschichte. Österreich, die DDR und die Bundesrepublik Deutschland im Vergleich, in: *Bergmann/Erb/Lichtblau* (Hg.), a.a.O., 18- 48.

Boni, Hanspeter (1987). Für die Richtigkeit Kurt Waldheim, München.

Botz, Gerhard (1986). Eine deutsche Geschichte 1938 bis 1945? Österreichische Geschichte zwischen Exil, Widerstand und Verstrickung, in: Zeitgeschichte, 14 (1). 19-38.

Botz, Gerhard (1987). Österreich und die NS-Vergangenheit. Verdrängung, Pflichterfüllung, Geschichtsklitterung, in: Dan *Diner* (Hg.): Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit. Frankfurt a.M.. 141-152. 276- 279.

Botz, Gerhard (1989). War der „Anschluß“ erzwungen?, in: Felix *Kreissler* (Hg.): Fünfzig Jahre danach. Der „Anschluß“ von innen und außen gesehen, Wien/ Zürich. 97-119.

Botz, Gerhard (1990). Eine neue Welt, warum nicht eine neue Geschichte? Österreichische Zeitgeschichte am Ende ihres Jahrhunderts, in: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, 1 (3), 49-96.

Botz, Gerhard/Gerald *Sprengnagel* (Hg.) (1994). Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte. Verdrängte Vergangenheit, Österreich-Identität, Waldheim und die Historiker, Frankfurt a.M./New York (= Studien zur Historischen Sozialwissenschaft 13).

Bourdieu, Pierre (1993). Über einige Eigenschaften von Feldern, in: Pierre *Bourdieir.* Soziologische Fragen, Frankfurt a.M., 107-114.

Bukey, Evan Burr (2001). Hitlers Österreich. „Eine Bewegung und ein Volk", Hamburg.

Burger, Rudolf (2000). Austromanie: der antifaschistische Karneval, in: Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, 54 (5), 379-393.

Burke, Peter (1991). Geschichte als soziales Gedächtnis, in: Aleida.4ün/a?;?;/Dietrich *Elarth* (Hg.): Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung. Frankfurt a.M., 289-304.

Csáky, Eva-Marie (1980). Der Weg zu Freiheit und Neutralität. Dokumentation zur österreichischen Außenpolitik 1945-1955. Wien.

Czernin, Hubertus (Hg.) (2000). Wofür ich mich meinetwegen entschuldige. Haider, beim Wort genommen, Wien.

Diem, Peter (1995). Die Symbole Österreichs. Zeit und Geschichte in Zeichen, Wien.

Diner, Dan (Hg.) (1988). Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz, Frankfurt a.M.

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstan- des/Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Sport (Hg.) (1989). Österreicher und der Zweite Weltkrieg, Wien.

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hg.) (1998). Gedenken und Mahnen in Wien 1934-1945. Gedenkstätten zu Widerstand und Verfolgung, Exil, Befreiung, Wien.

Embacher, Helga (1995). Neubeginn ohne Illusionen. Juden in Österreich nach 1945, Wien.

Etzersdorfer, Irene (1995). Arisiert. Eine Spurensicherung im gesellschaftlichen Untergrund der Republik, Wien.

Fein, Erich (1975). Die Steine reden. Gedenkstätten des österreichischen Freiheitskampfes. Mahnmale für die Opfer des Faschismus. Eine Dokumentation, Wien.

Fleischhacker, Michael (2001). Wien, 4. Februar 2000 oder Die Wende zur Hysterie, Wien.

Forum politische Bildung (Hg.) (1999). Wieder gut machen? Enteignung, Zwangsarbeit, Entschädigung, Restitution, Innsbruck/Wien (= Informationen zur politischen Bildung, Sonderband).

Fraenkel, Josef (Hg.) (1967). The Jews of Austria, London.

Freund, Florian/Bertrand *Per:* (1988). Das KZ in der „Serbenhalle“. Zur Kriegsindustrie in Wiener Neustadt, Wien.

Freund, Florian (1989). Arbeitslager Zement. Das Konzentrationslager in Ebensee und die Raketenrüstung, Wien.

Gärtner, Reinhold/SieglindeRo5e?; èe7^e7‘(1991). Kriegerdenkmäler. Vergangenheit in der Gegenwart, Innsbruck.

Garscha, Winfried R./Claudia *Kuretsidis-Haider* (1993). Die Rolle des antifaschistischen Widerstands in der Politik der KPÖ nach 1945 vor dem Hintergrund der „Vergangenheitsbewältigung“ in Österreich, Wien (Projektbericht).

Gauß, Karl Markus (2000). Mein verkehrtes Jahr 2000, in: Der Standard, 30./31.12.

Gehler, Michael/Hubert *Sichtiger* (Hg.) (1995). Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim, Thaur/Wien/München.

Gehler, Michael (1997). Die Affäre Waldheim: Eine Fallstudie zum Umgang mit der NS-Vergangenheit in den späten achtziger Jahren, in: Rolf *Steiningerl* Michael *Gehler* (Hg.): Österreich im 20. Jahrhundert, Bd. 2. Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart, Wien, 355^114.

Görlich, Ernst Joseph/FelixRon/a?;/A‘(1970). Geschichte Österreichs, Innsbruck.

Grabitz, Helge (1994). Die Verfolgung von NS-Verbrechen in der Bundesrepublik Deutschland, der DDR und Österreich, in: Rolf *Steininger* (Hg.): Umgang mit dem Holocaust. Europa – USA – Israel, Wien/ Köln/Weimar, 198-220.

Haas, Hanns (2000). Der „Anschluß“, in: *Tálos/Hanisch/Neugebauer/Sieder* (Hg.), a.a.O., 26-54.

Hanisch, Ernst (1994). Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert, Wien (= Österreichische Geschichte 1890- 1990).

Hanisch, Ernst (1996). Die Präsenz des Dritten Reiches in der Zweiten Republik, in: Wolfgang *Kos*/Georg *Rigele* (Hg.): Inventur 45/55. Österreich im ersten Jahrzehnt der Zweiten Republik, Wien, 33-50.

Hanisch, Ernst (2000). Der Ort des Nationalsozialismus in der österreichischen Geschichte, in: *Tálos/Hanisch Neugebauer/Sieder* (Hg.), a.a.O., 11-25.

Heer, Hannes/Klaus *Naumann* (Hg.) (1995).

Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944, Hamburg.

Hindels, Josef (1987). Nazivergangenheit und Gegenwart, in: Zukunft 9, 20-22.

Hödl, Sabine/Eleonore *Lappin*; (Hg.) (2000). Erinnerung als Gegenwart. Jüdische Gedenkkulturen, Berlin/ Wien.

Jellinek, Gustav (1967). Die Geschichte der österreichischen Wiedergutmachung, in: Josef *Fraenkel* (Hg.): The Jews of Austria, London.

Johnson, Lonnie R. (1987). Die österreichische Nation, die Moskauer Deklaration und die völkerrechtliche Argumentation. Bemerkungen zur Problematik der Interpretation der NS-Zeit in Österreich, in: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hg.): Jahrbuch 1988, Wien, 40-54.

Joskowicz, Alexander (2000). Identität, Macht, Erzählung. Der Nationalsozialismus in österreichischen Erinnerungsdiskursen der fünfziger und sechziger Jahre, Dipl.Arb., Wien.

Judt, Tony (1993). Die Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen im Nachkriegseuropa, in: Transit 6, 87-120.

Kasemir, Gérard (1995). Spätes Ende für „wissenschaftlich“ vorgetragenen Rassismus. Die Affäre Borodajkewycz, in: *Gehler/Sickinger* (Hg.), a.a.O., 486-501.

Keyserlingk, RobertH. (1988). Austria in World War II. An Anglo-American Dilemma, Kingston/Montreal.

Klamper, Elisabeth (1997). „Ein einig Volk von Brüdern“. Vergessen und Erinnern im Zeichen des Burgfriedens, in: Zeitgeschichte, 24 (5/6), 170-185.

Knight, Robert (Hg.) ([2]2000). „Ich bin dafür, die Sache in die Länge zu ziehen.“ Die Wortprotokolle der österreichischen Bundesregierung von 1945 bis 1952 über die Entschädigung der Juden, Wien/Köln/Weimar. (4988).

Kos, Wolfgang (1994). Die Schau mit dem Hammer. Zur Planung, Ideologie und Gestaltung der antifaschistischen Ausstellung „Niemals Vergessen!“, in: Wolfgang *Kos/* Eigenheim Österreich. Zu Politik, Kultur und Alltag nach 1945, Wien, 7-58.

Kos, Wolfgang/Georg *Rigele* (Hg.) (1996). Inventur 45/ 55. Österreich im ersten Jahrzehnt der Zweiten Republik, Wien.

Lamm, Hans (Hg.) (1961). Der Eichmann-Prozeß in der deutschen öffentlichen Meinung. Eine Dokumentensammlung, Frankfurt a.M.

Lauber, Wolfgang (1987). Wien. Ein Stadtführer durch den Widerstand 1934-1945, Wien/Köln/Graz.

Lepsius, M. Rainer (1989). Das Erbe des Nationalsozialismus und die politische Kultur der Nachfolgestaaten des „Großdeutschen Reiches“, in: Max *Haller*/Hans-Joachim *Hoffinann-Nowotny*/Wolfgang *Zapf* (Hg.): Kultur und Gesellschaft. Verhandlungen des 24. Deutschen Soziologentags, des 11. Österreichischen Soziologentags und des 8. Kongresses der Schweizerischen Gesellschaft für Soziologie in Zürich 1988, Frankfurt a.M./New York, 247-264.

Manoschek, Walter (1995a). Verschmähte Erbschaft. Österreichs Umgang mit dem Nationalsozialismus 1945 bis 1955, in: Reinhard *Sieder*/Heinz *Steinert*/Emmerich *Tälos* (Hg.): Österreich 1945-1995. Gesellschaft – Politik – Kultur, Wien, 94-106.

Manoschek, Walter (1995b). „Aus der Asche des Krieges wieder auferstanden“. Skizzen zum Umgang der Österreichischen Volkspartei mit Nationalsozialismus und Antisemitismus nach 1945, in: *Bergmann/Erb/ Lichtblau* (Hg.), a.a.O., 49-64.

Manoschek, Walter (1995c). „Serbien ist judenfrei!“. Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42, 2. Auflage, München.

Manoschek, Walter (1999). Kraljevo – Kragujevac – Kalavryta. Die Massaker der 717. Infanteriedivision bzw. 117. Jägerdivision am Balkan, in: Loukia *Droulia*/Hagen *Fleischer* (Hg.), Von Lidice nach Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror, Berlin, 93-104.

Manoschek, Walter/Hans *Safrian* (2000). Österreicher in der Wehrmacht, in: *TälosHanisclv'Neugebauer/ Sieder,* a.a.O., 123-158.

Menkovic, Biljana (1999). Politische Gedenkkultur. Denkmäler – Die Visualisierung politischer Macht im öffentlichen Raum, Wien.

Mitten, Richard (1992a). The Politics of Prejudice. The Waldheim Phenomenon in Austria, San Francisco/ Oxford.

Mitten, Richard (1992b). Die „Judenfrage“ im Nachkriegsösterreich. Probleme der Forschung, in: Zeitgeschichte. 19 (11/12). 356-367.

Neues Österreich (Hg.) (o.J.). Pflichterfüllung. Ein Bericht über Kurt Waldheim. Wien.

Pelinka, Anton (1993). Vom Umgang mit der Geschichte. Denkmäler und historische Erinnerung in der Zweiten Republik, in: Bundesministerium für Unterricht und Kunst. Abt. f. Politische Bildung (Hg.): Denkmal und Erinnerung. Spurensuche im 20. Jahrhundert. Anregungen für Schülerinnen- und Schülerprojekte. Wien (= Informationen zur Politischen Bildung. Sonderheft). 14-18.

Per:, Bertrand (2001). „Selbst die Sonne schien damals ganz anders…" Die Entstehung der KZ-Gedenkstätte Mauthausen 1945-1970. in: *Uhl (*Hg.). a.a.O. (im Erscheinen).

Rabinovici, Doron (2001). Ein österreichisches Paradoxon. in: Der Standard. 20./21.1.

Rathkolb, Oliver (1989). Zur Kontinuität antisemitischer und rassischer Vorurteile in Österreich 1945/50. in: Zeitgeschichte. 16 (5). 167-179.

Rot-Weiß-Rot-Buch (1946). Gerechtigkeit für Österreich! Darstellungen. Dokumente und Nachweise zur Vorgeschichte und Geschichte der Okkupation Österreichs. Nach amtlichen Quellen. Erster Teil. Wien.

Rust, Holger (1988). Aus der Geschichte lernen? Zur Bereitschaft der Österreicherinnen, sich mit dem „Anschluß" zu beschäftigen, in: Medien-Journal. Infonnationen aus Medienarbeit und -forschung, 12 (4) (1938 in den 88er Medien). 162-171.

Safrian, Hans/Hans *Witek(*1988). Und keiner war dabei. Dokumente des alltäglichen Antisemitismus in Wien 1938. Wien.

Safrian, Hans (1989). Österreicher in der Wehrmacht, in: Dokumentationsarchiv des österreichischen Wi- derstandes/Bundesministerium für Unterricht. Kunst und Sport (Hg.): Österreicher und der Zweite Weltkrieg. Wien. 39-58.

Safrian, Hans (1995). Eichmann und seine Gehilfen. Frankfurt a.M.

Scharsach, Hans-Henning/Kurt *Kuch* (2000). Haider. Schatten über Europa. Köln.

Schmid, Kurt/Robert *Streibel* (Hg.)(1990). Der Pogrom 1938. Judenverfolgung in Österreich und Deutschland. Wien.

Schmidt, Erwin A. (Hg.) (2000). Österreich im frühen Kalten Krieg 1945-1958. Spione. Partisanen. Kriegspläne. Wien.

Seiler, Dietmar (1997). Im Labyrinth der Geschichtspolitik. Die Erinnerung an die Shoa im öffentlichen österreichischen Gedächtnis, in: Zeitgeschichte. 24 (9/10). 281-301.

Sereny, Gitta (1997). Am Abgrund: Gespräche mit dem Henker. Franz Stangl und die Morde in Treblinka. München.

Sima, Valentin (2001). Ulrichsberg, in: *Uhl* (Hg.). a.a.O. (im Erscheinen).

Sotill, Wolfgang (2001). Es gibt nur einen Gott und eine Menschheit. Graz und seine jüdischen Bürger. Graz.

Spann, Gustav (1986). Zur Geschichte des österreichischen Nationalfeiertages. in: Bundesministerium für Unterricht. Kunst und Sport. Abteilung für Politische Bildung (Hg.): 26. Oktober. Zur Geschichte des österreichischen Nationalfeiertages. Wien. 27-34.

Spann, Gustav (1994). Zur Geschichte von Flagge und Wappen der Republik Österreich, in: Norbert *Leser!* Manfred *Wagner (Hg.):* Österreichs politische Symbole. Historisch, ästhetisch und ideologiekritisch beleuchtet. Wien/Köln/Weimar.

Steinbach, Peter (1981). Nationalsozialistische Gewaltverbrechen. Die Diskussion in der deutschen Öffentlichkeit nach 1945. Berlin.

Steininger, Rolf (Hg.) (1994). Umgang mit dem Holocaust. Europa – USA – Israel. Wien/Köln/Weimar.

Stiefel, Dieter (1981). Entnazifizierung in Österreich. Wien/München/Zürich.

Stourzh, Gerald ([3]1985). Geschichte des Staatsvertrages 1945-1955. Österreichs Weg zur Neutralität. Graz/Wien/Köln. (4975).

Tálos, Enmierich/Ernst *Hanisch* /Wolfgang *Neugebauer!* Reinhard *Sieder* (Hg.) (2000). NS-Herrschaft in Österreich. Ein Handbuch. Wien. (4988).

Tramontana, Reinhard (1979). Spruch heil. NS-Prozesse in der Zweiten Republik, in: Profil. 18.4.. 25-28.

Uhl, Heidemarie (1992). Zwischen Versöhnung und Verstörung. Eine Kontroverse um Österreichs historische Identität fünfzig Jahre nach dem Anschluß. Wien/Köln/Weimar.

Uhl, Heidemarie (1994). Erinnern und Vergessen. Denkmäler zur Erinnerung an die Opfer der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft und an die Gefallenen des Zweiten Weltkriegs in Graz und in der Steiermark. in: Stefan *Riesenfellnerl*Heidemarie *Uhl* (Hg.): Todeszeichen. Zeitgeschichtliche Denkmalkultur in Graz und in der Steiermark vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Wien/Köln/Weimar. 111-195.

Uhl, Heidemarie (2000a). Transformationen des österreichischen Gedächtnisses. Geschichtspolitik und Denkmalkultur in der Zweiten Repub-

lik, in: Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte. 29 (Geschichte denken: Philosophie. Theorie. Methode). 317-341.

Uhl, Heidemarie (2000b). Gedächtnisraum Graz. Zeitgeschichtliche Erinnerungszeichen im öffentlichen Raum von 1945 bis zur Gegenwart, in: Sabine *Hödl/* Eleonore *Lappin* (Hg.): Erinnerung als Gegenwart. Jüdische Gedenkkulturen. Berlin/Wien. 211-232.

Uhl, Heidemarie (2001). Denkmalkultur und Zeitgeschichte in der Zweiten Republik, in: *Uhl* (Hg.). a.a.O. (im Erscheinen).

Uhl, Heidemarie (Hg.) (2001). Steinernes Bewußtsein. Die öffentliche Repräsentation staatlicher und nationaler Identität Österreichs in seinen Denkmälern, Bd. 2., Wien/Köln/Weimar (im Erscheinen).

Utgaard, Peter Michael (1997). Forgetting the Nazis: Schools, Identity, and the „Austria-as-Victim" Myth since 1945. phil. Diss., Washington.

Wassermann, Heinz P. (2000). „Zuviel Vergangenheit tut nicht gut!" Nationalsozialismus im Spiegel der

Tagespresse der Zweiten Republik, Innsbruck/Wien/ München.

Wiesenthal, Simon (1967). Doch die Mörder leben, hg. V. Joseph Wechsberg, München/Zürich.

Wiesenthal, Simon (Hg.) (2000). Projekt: Judenplatz Wien. Zur Konstruktion von Erinnerung, Wien.

Wodak, Ruth/Peter *Nowak!* Johanna *Pelikan!* Helmut *GruberlWaàoWde Cillia/RichardMitten* (1990). „Wir sind alle unschuldige Täter." Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus, Frankfurt a.M.

Ziegler, Meinrad/Waltraud *Kannonier-Finster* ([2]1997). Österreichisches Gedächtnis. Über Erinnern und Vergessen der NS-Vergangenheit, Wien/ Köln/ Wei- marYl993).

Източник

Хайдемари Уул (род. 1956) е известна австрийска историчка и изследователка на близкото австрийско минало. След завършването на висше историческо и филологическо образование в университета Грац тя работи първоначално в собствената Алма Матер. От 2001 г. насам тя е сътрудничка на Института за Културология и театрална история към Австрийската академия на науките.

Коментари (1)

- 17-03-2015|**Златко**

Ще бъде ли някога в България учреден фонд за обезщетение на жертвите от „възродителния процес“?

И кога точно? Как мислите, дали ще го доживеем?

Анхиало, 1906: Политическата икономия на един етнически конфликт

Автор(и): Румен Аврамов

Аерофотоснимка на Анхиало от архива на Карел Шкорпил (февруари 1918 г.). Съвсем ясно се открояват опустошенията от опожаряването на града на 30 юли 1906 г. и значителните пустеещи площи в центъра му. В горната лява част се виждат стройните редици на изградените с държавни средства къщи за останалите без дом след погрома.

Научен архив на БАН. Ф. 165 (К. Шкорпил), а.е. 856, л. 37

Политическата икономия на един етнически конфликт[1*]

Широко прието е, че напреженията между различни етнически общности в националната държава са подхранвани от (и потопени в) икономически съперничества между тях. Балканите са архетип в това отношение, а първата половина на XX век е период, през който ферментацията на идентичности в рамките на утвърждаващите се на полуострова държавни структури достига пределна интензивност. Конфликтните пресечни точки между тези процеси отразяват преди всичко враждебните цели на местните елити във външната политика и религиозните борби, възникването, разграждането, потискането и манипулирането на народностно самосъзнание. Но прокарването на етнически разломи през началните десетилетия на столетието предопределя и редица от едрите контури в развитието на всяка една Балканска страна. То оказва силно влияние върху демографията и масовите миграционни вълни, рефлектира върху фискалните и външните не/равновесия, предопределя дълговата политика (особено чрез междувоенните бежански заеми), оформя съществени търговски потоци и пътища...

Първият и най-значим пример на преплитане между икономическо и етническо в следосвобожденска България е без съмнение изселването на турците по време на и непосредствено след Руско-Турската война от 1877-1878 г. Отвоюването на освободеното икономическо пространство продължава години наред, като преминава през (къде по-стихийно, къде полуорганизирано) легализиране на владеенето на земите от новите им фактически собственици. По-нататъшните големи тектонични размествания включват притока на бежанци след Балканските и най-вече след Първата световна войни. Макар да задвижват идващо „отвън“ българско население, те дават повод за етнически търкания и с останалото

1 * Текстът е публикуван в сп. „Критика и хуманизъм“, кн. 33, бр. 3/2010, с. 9-90. Вариант на английски език е поместен в сп. Etudes Balkaniques, XLV, 2009/4, с. 31-115. В настоящото издание са внесени незначителни коректорски промени. Изследването е представено на конференцията Rival Pursuits, Common Experiences: Social Transformation and Mass Mobilization in the Balkan and Eastern Mediterranean Cities, организирана от Insritute for Mediterranean Studies/FORTH & Department of History and Archeology, University of Crete Rethymno (Crete), 22-24 октомври 2009.

Дължа изключителна благодарност на проф. Надя Данова за това, че привлече вниманието ми към значимостта на проблема, за нейното всеотдайно и щедро съдействие в сложната ориентация из лабиринта от архиви, публикации, езици и историци. Благодаря на Теодора Драгостинова (Ohio State University, Columbus) за ценните индикации на източници, свързани с разглежданата история.

в страната, и с предприемащото насрещно преместване гръцко малцинство. А по-късни проекции (с други средства и в друг контекст) на вече познати елементи са репресиите срещу българската еврейска общност през 1940-1944 г. и „Възродителният процес“ от втората половина на 80-те години.

Предмет на настоящата статия са микроикономическите аспекти на етническите конфликти. Избран е казусът с непосредствената предистория и последиците от вълненията в Анхиало (от 1934 Поморие) през юли-август 1906 г. Тези събития имат голям отзвук и отприщват дългосрочни и мащабни процеси, които в политически и в икономически план далече надхвърлят локалното измерение. По-важно за възприетата тук гледна точка обаче е, че случилото се концентрира типични черти от интимната икономическа механика на етническите сблъсъци. То проявява „политическата икономия“ на конкуриращите се групи, т.е. системата от активи и институции, която се използва в борбата за властови позиции и стопанско надмощие. Наред с това дава представа за пазарните изкривявания, породени от конфликтите и особено от техните насилствени изблици; разкрива мотивацията и движещите сили на такива масови явления като емиграцията на големи групи от дадено (в случая гръцко) национално малцинство, която в крайна сметка довежда до „побългаряване“ на важен ареал.

Подробните наблюдения върху всички тези микротрендове са възможни единствено през на архивното наследство и местните източници. Ето защо фактологията и направените обобщения са извлечени основно от три типа източници. Първият са архивни фондове на различни български институции, които отразяват събитията в достатъчно големи детайли. Вторият са данните, събирани от Статистическото ведомство, от клоновете в Анхиало на ключови стопански структури, като Българска народна банка (БНБ) и Българска земеделска банка (БЗБ), или от местни финансови учреждения. Незаменим източник е течението на вестник *„Край“*, който от 1904 до 1911 г. е единственото периодично печатно издание на българската общност в града. С цялата си тенденциозност и преднамерена позиция в етническото противопоставяне, изданието отразява по уникален начин пулса, настроението и трудно забележимите отстрани (но оказали се впоследствие с големи последици) трептения в обществената и стопанска атмосфера.

1. ПРЕДИСТОРИЯ

1.1. Обществено-политически контекст

Опожаряването на Анхиало на 30 юли 1906 г. е емблематичен и повратен момент в историята на града и на гърците по българските земи. Събитието се вписва в дългото минало на гръцките общности из територията на съвременна България и на отношенията между двата етноса. Сюжетите са изследвани в множество аспекти, като само през последните години бяха публикувани обобщаващи проучвания от едната и от другата страна на границата (*Κοτζαγεώργη- Ζυμάρη 1999; Щерионов 2008*). Историята на Анхиало, в частност, е предмет на отдавнашен интерес. Натрупан е значителен обем сведения относно историческата демография, поминъка, икономиката, образованието и църковния живот от XV век насам[1]. Обемиста, но изразено асиметрична, е историографията на разрушаването на града и в по-общ план – на антигръцкото движение от началото на XX век. По обясними причини, докато от гръцка страна това е болезнен и широко коментиран въпрос (непропуснат в нито едно краеведско описание на Анхиало)[2], то у българските автори той присъства значително по-епизодично[3]. Много балансиран поглед върху напрегнатите отношения на българската и гръцката държава със (съответно) гръцкото и българското малцинство през първата половина на XX век предлага Т. Драгостинова (Dragostinova 2008; 2009).

Фокусът на интерес в този текст не е върху обзорното, описателно и/или хронологически систематизирано изложение на случилото се. Общият фон обаче е важен, което налага сбито да се припомнят няколко характерни маркера за Анхиало и за събитията.

---

1 Едно съвсем неизчерпателно изреждаме включва (освен посочените две заглавия) (*Тодоров 1967; Грозданова и Андреев 1986; Грозданова 1989; Тонев 1995*). Сред гръцки изследвания, посветени специално награда, нека посоча (*Διαματόπουλος 1954; Μαυρομτής 1958*).

2 Виж например още пресните след събитията (*Memorandum* 1906) и документален сборник (*Φώτιος 1919*). Виж също (*Μαυρομτής 1930; Διαματόπουλος 1954; Βάρναλης 1981; Σφέτας 1993-1994; Κοτζαγεώργη- Ζυμάρη 1999*). Подробен, разностранен и нюансиран анализ на антигръцкото движе ние в България, включително на аспекти от събитията в Анхиало, наскоро бе направен от Андреас Либератос (*Lyberatos, 2009*).

3 Виж *Проданов 2002* за антигръцките вълнения във Варна, Христемова (*2003*) за тези в Асеновград и Константинова (*Konstantinova 2009*) за публичния отзвук на пожара в Анхиало. Пресечната точка на погрома с икономическия живот в града е отбелязана в Аврамов (*2007: т. II, 562-563*).

Определящ, разбира се, е изразено доминиращият (никога изключително) гръцки характер на населението в града, което съжителства открай време с повече или по-малко многобройни българска и турска общности. В хинтерланда гръцкият елемент е с по-слабо присъствие, като той е концентриран в няколко населени пункта (Месемврия/Несебър, Баня). В течение на три века силно изразената демографска динамика наслагва и смесва различни кохорти: Анхиало преживява редица миграционни вълни, съпътствали отчетливите цикли на развитие и регрес. В началото на XVII век градът е сред селищата с най-многолюдно християнско население в европейската част на Османската империя, докато впоследствие изпитва депопулация и емиграция на част от гръцките му жители към Русия и Средиземноморието *(Щерионов 2008: 284-285*). Гръцко изселване от крайбрежието навътре в континента – към Дунавските Княжества и към Русия, се наблюдава също и през XIX век. Същевременно (в различни моменти на XVIII и XIX век) има регистрирани приливи и отливи на българи от вътрешността. Произходът на гърците в Анхиало е от различни краища – преселници от остров Андрос, от Загоричене, Кастория и независима Гърция пристигат след 30-те години на XIX век *(Щерионов 2008: 292*), а мигранти от Епир, Тесалия и Македония запълват „празнината“ от обезлюдяването в края на същото столетие.

Нека се има предвид, че стопанската и административната тежест на Анхиало се е променяла с времето. Той продължително остава най-значимият „гръцки“ град в региона: през 1786-1880 г. населението му се колебае между 3200 и 5720 души, докато това на Пиргос (Бургас) се движи между 1150-5865, на Месемврия от 1910 до 4800, а на Созопол от 2958 до 4400 души. Но след 1850-1860 г. градът губи позиции за сметка на Бургас, където живее много по-голяма турска общност *(Тонев 1995: 129; Щерионов 2008: 293*). Непосредствено след Освобождението Анхиало определено отстъпва по значение на Бургас. Немаловажно за събитията от 1906 г. е, че историческата памет на града пази спомена за няколко природни и обществени катаклизми, които са го разорявали: пожар през 1706 г., земетресение през 1806г., чума през 1813 г... Анхиало се възприема като важен духовен център на гръцката диаспора със своето рано открито училище (края на XVIII век), с просветните си дружества и църковна дейност *(Тонев 1995: 162, 174*), със славата, че е дал Цариградски патриарх (Йеремия II през XVI век).

Тези исторически „стилизирани факти“ бележат основни моменти от дългото историческо време. Подобни общи рамки могат да бъдат приве-

дени и за обстоятелствата, съпътствали краткия пароксизъм на насилие от 30 юли 1906 година.

В съвременните български изследвания често се промъква представата за идилично съжителство на гърци и българи. Според В. Тонев в Анхиало „изобщо не се забелязва вражда“ между тях дори в периода на църковните борби *(Тонев 1995: 227)*, а Щ. Щерионов определя „взаимоотношенията между отделните етноси (през XVIII-XIX век) като модел на етнотърпимост“ и пример за изключителна толерантност *(Щерионов 2008: 296)*. Отчасти това се обяснява с безконфликтната асимилация на български преселници от средата на XIX век. Знаменитата „гъркомания“ е лост за социално издигане и е обяснимо, че „националното съзнание“ на българите „ерозира“, а позицията им по църковния въпрос е пасивна (*Тонев 1995: 61, 227*).

Така или иначе, от 1865 г. митрополит в Анхиало е българин от Костурско, привърженик на Патриаршията, а през следващите години епархията продължава да е свързана с Цариград. Основна роля в системата на гръцко духовно влияние (църква, образование) играе и прилежащият манастир „Свети Георги“, с чиито приходи се финансират местните училища. Независимо какви са били действителните отношения между двата етноса преди 1878 г., по-нататък и особено след Съединението от 1885 г., условията за конфликти се умножават. Вече не става дума за конкуриращи се малцинства в рамките на Империята, а за отношения между малцинство (гръцкото) и доминираща народност в рамките на утвърждаваща се „нейна“ национална държава. В подобен контекст наличието на епархии, подчинението на патриарха или прилагането на чл. 10 от Закона за образованието[1] неизбежно се превръщат в огнища на напрежение в региони със силно „инородно“ присъствие. Задължителен етнически оттенък придобиват и обичайните стопански търкания между градско и околно селско население. Към всичко това се прибавя сблъсъкът между външнополитическите цели на България и Гърция на територията на Македония по повод „Османското наследство“. След 1903 г. той създава условия за взаимна нетърпимост и във вътрешен план.

Взривът от 1906 г. (в страната като цяло и в Анхиало), следователно, не е случаен инцидент, а кулминация. Това особено ясно се проявява в тълкуването на случилото се от двете общности. Те произвеждат два пара-

1 Той предвижда, в първоначалното училище образованието да е само на български език.

лелни канонизирани и митологизирани разказа за хода на събитията от 30 юли 1906 г. и за отговорностите, като впоследствие тези наративи се преповтарят без съществени изменения. В тях корените са изтеглени в далечното (българската версия) или следосвобожденското (гръцката версия) минало, като вината неизменно е стоварена върху „другия". В масовото съзнание тези версии трайно приписват мартирологията на собствения етнос, героизират го за сметка на дегероизирането на „отсрещния".

Несъвместимата полярност на тълкуванията се проявява в самия словесен фонд. При българския разказ (който все-пак няма как да игнорира гръцките жертви и щети) преобладава мекият, безличен речник, където градацията е от „случка" (била тя и „нещастна"), „произшествие", „нещастие" „печални събития", „буйства" до неутралната „катастрофа". Най-високите тонове – „метеж" и особено „погром", се употребяват единствено и само когато представят събитията като удар срещу българската общност. Обратно, гръцкото повествование не познава меките нюанси и неговият речник се движи в регистъра на „погром", „ужаси" или „терористични гонения" без никаква „подялба" на страданията.

От днешната дистанция е практически невъзможно да се установи точната последователност и обвързаност. Въпреки известната условност, обаче, има всички основания да се приеме терминът погром, насочен срещу гърците в града: дори да е вярно, че става дума за въоръжен сблъсък, при който потърпевшата страна не е напълно беззащитна, то превесът на силите и асиметричността на нанесените материални и човешки поражения са неоспорим факт[1].

Двата разказа са конструирани много бързо, като в концептуално завършен вид те вече се съдържат в Меморандума на Патриарха до посланиците на Великите сили от 14 август 1906 г. (*Memorandum 1906*) и в подготвения месец по-късно отговор на българските власти (*Положението на Гърците в България 1906*)[2]. В България и в Гърция съответните версии се

1 Етимологията на „погром" идва от руското „громить" и е свързана с разрушения и насилие, най-често насочени срещу етническо или религиозно малцинство. В случая терминът може да изглежда на пръв поглед неадекватен, доколкото в града Анхиало гърците са мнозинството. Събитията обаче приемат друг характер и на 30 юли 1906 г. насилието е упражнено от силно превъзхождаща гърците маса българи, дошли от хинтерланда и от близките населени места.

2 Тези изключително интересни документи заслужават самостоятелно внимание. Само ще отбележа, че *Меморандумът* на патриарха е от 7 страници, докато отговорът наброява 82 – за негова чест, той препечатва и патриаршеския меморандум.

подхващат в официалните документи и служебната кореспонденция, в парламентарните дебати, в голяма част от пресата. *„Мемоарът“* и *„Контра-мемоарът“* показват как напълно идентична логическа архитектоника може да обслужва огледални каузи и интерпретации. И двата текста с половин уста осъждат екцесиите на „своите“, като в стремеж да се придаде „цивилизованост“ на позициите се приема, че употребата на сила от отсрещната страна не оправдава беззакония от „своята“. Но политическата коректност изчезва с обвинението, че именно противникът е отключил насилието и че следователно се действа в „легитимна защита“[1]. След подобно „доказване“ на вината основната цел е да се отрече всякакво подстрекателство и пряко участие на съответните държавни власти в смутовете (и в България, и в Македония). Мемоарите в един глас се оплакват, че съответният народ е осиротял откъм протекцията на Великите сили, които с бездействието си насърчават опонента, като накрая тържествено апелират за намесата на Европа.

Аргументацията на българския „контра-мемоар“ доразвива линии и мотиви, формулирани по-рано, особено отчетливо в Окръжно на Министерството на външните работи и изповеданията от 22 юли 1906 година[2] (*ЦДА Ф334, оп. 1, а.е. 205, 22 юли 1906, л. 1-5; и л. 6, 17 юли 1906*). В навечерието на опожаряването на Анхиало управляващите коментират антигръцките вълнения, примесвайки съвсем различни регистри: проформа съжаление за случващото се; признание за изненада (безсилие) на властите пред стихията на „тълпата“ и на екзалтирани провокатори; самодоволство от последвало „съвземане“ на силите на реда и преследване на виновните. Обяснението на случващото се е „народният гняв“ по повод жестокостите в Македония, а „голямата вина“ за смутовете в България е прехвърлена на гръцката общност („сами са си виновни“). Заслужава да се отбележи, че правителството банализира и омаловажава събитията (с купешкия довод, че и „в по-цивилизовани държави“ е ставало същото), както и че се опитва да отхвърли икономически мотиви в междуетническата вражда. Формулира се любопитната теза (илюстрирана

1 Българската страна често се връща десетина века назад, докато гръцката не смята за нужно да се рови в далечното минало, а се задоволява с небрежно-надменно споменаване на своето историческо превъзходство. Мемоарът визира най-вече неспазване клаузите на Берлинския конгрес. Необичайно за българското ухо, този договор се чете изцяло положително, като основополагащ документ за правата на човека и малцинствата.

2 Титуляр на това министерство е министър-председателят Рачо Петров.

с вълненията в Пловдив), че масите са ирационални в бунта, но рационални в подбора на мишените си, като гневът се изсипва върху „тези които със своето положение и богатство са крепители на гърцизма“, а не срещу стопанските интереси на политически неангажираните гърци. С оглед последвалия след седмица погром в Анхиало звучи иронично успокоението, че ситуацията е овладяна, а мерките на властите са предотвратили жертви в нажежена обстановка, където най-малкият повод би могъл да превърне латентното недоволство във взрив. Външнополитическото послание на окръжното е обичайният рекетьорски аргумент на „малките“: отзвукът на случващото се в Македония е предупреждение за Европа; периферията може да се превърне в източник на зараза и смутове, които Великите сили ще трябва да гасят.

След 30 юли става ясно, че положението съвсем не е под контрол. Налага се правителството да се оправдава по същата схема за неподготвеност и последвали „решителни мерки“ срещу виновните без оглед на тяхната народност. Чувствайки удара върху репутацията на държавата, българските представителства в чужбина са инструктирани да водят контрапропаганда срещу гръцкото дипломатическо настъпление[1] (*ЦДА Ф322 оп. 1, а.е. 161, 4 август 1906, л. 6-7; Ф334 оп. 1 а.е. 205, 11 октомври 1906, л. 21; 2 октомври 1906, л. 17-18; Ф.166 оп. 1, а.е. 1010, 17 август 1906, л. 122*). В бодрячески тон[2] Агентствата в главните европейски столици смекчават и разкрасяват реакциите на Запад, тиражират версията за вината на гръцкото малцинство, преувеличават успехите си в неутрализирането на гръцката позиция, наблягат на личните посещения на Д. Петков и Р. Петров в Анхиало и на уволнението на български длъжностни лица в Бургас, изискват спешен френски превод на официалния отговор на Мемоара на патриарха, позовават се на „свещени национални страсти“... В действителност, дипломатическият успех е много съмнителен, но това или се признава само насаме[3], или предизвиква изблик на гняв у

1 Не е учудващо, че антигръцкото движение среща одобрение и симпатии единствено в Румъния, където конфликтът с гърците по повод влашкото малцинство в Македония вече е достигнал остра фаза (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1010, 11 август 1906, л. 109*).

2 Той силно напомня официалните „опровержения“ на неблагоприятните външни коментари през годините на комунизма.

3 Григор Начович, който вече е скъсал с правителството, може да си позволи да запише в лични бележки за разговора си с британски дипломат в Цариград, че цялата английска преса е против България (*НБКМ-БИА Ф14 оп. 6 а.е. 4289, 25 август 1906, л. 1*).

Р. Петров срещу носителя на лошата вест (дипломатическият агент във Виена) и дълги разяснения относно „коварната“ политика на Австро-Унгария *(ЦДА Ф322 оп. 1, а.е. 161, л. 13, 30 август 1906; 21 септември 1906, л. 15-16*).

Във вътрешнополитически план отзвукът от погрома в Анхиало е изключително силен, но и нееднозначен. Подробният обзор на Ю. Константинова *(Konstantinova 2009*) за отношението на политическите партии и вестници показва разнородна картина. Отчасти това се дължи на социално диференцираните гледни точки, отбелязани „на живо“ още от Павел Делирадев (1906). Наред с националистическата реторика са налице по-нюансирани и меки позиции, акцентите се различават в зависимост от конкретни тактически и политикански съображения, има желание за дистанциране от открита подкрепа за проявите на вандализъм. Но прегледът оставя усещането и за плахост или недоизказаност и непоследователност в гражданското общество. Разграничението между подстрекателство на тълпата от екстремисти и праведно народно недоволство дава двусмислено обяснение, което не тушира ксенофобските настроения. Опитът на вестник „Мир“ (обвинен, че предоставя козове на Патриаршията срещу България, и е принуден да смени тона) показва пределите и рисковете на една последователна критика. Важен извод в обзора е, че неангажирането на видни публични фигури от елита с антигръцкото движение е балансирано от също толкова показателна пасивност в изразяването на несъгласие с него. В крайна сметка, както навсякъде в региона, отсъства радикално и принципно осъждане на етническата подозрителност и нетърпимост. Потвърждаващо правилото изключение са социалдемократите, които в ортодоксално марксистки дух го правят на основата на разкрояване на обществото, според специфични класови интереси (отчужденост към антигръцкото движение у работниците, селяните и другите малцинства). Донякъде парадоксално, идеологията на класовата борба в случая формира най-толерантната етническа позиция, като назовава нещата с истинското им име – „варварско антигръцко движение“ (*Делирадев 1906: 47*).[1]

Трудно може да се приеме за принципна позиция и често отбелязваното несъгласие на Григор Начович. Оставените негови ръкописни за-

1 Мотивът с недиференцираното презрение на Европа към Балканите, населявани от „една и съща паплач“, е споделен с Начович от Папиниу и предаден почти дословно при срещата на българския дипломат с Великия везир (*НБКМ-БИА Ф14 оп. 6 а.е. 4524, 20 май 1906, л.* 1).

писки от разговори с различни лица отразяват по-скоро политическия му разрив с правителството (свободно огласяван в беседи с чужди дипломати), който довежда до оставката му от Българското дипломатическо агентство в Цариград. Антигръцкото движение тук е само повод, а самото то е оправдано (на аудиенция при Великия везир непосредствено след опожаряването на Анхиало) с екзистенциалната представа за „полудивите“ Балкански народи, които „възбуждат презрението на цивилизования свят“[1] (*НБКМ-БИА Ф.14 оп. 6 а.е. 4297, 3 август 1906, л. 1-2*). Иначе Начович съвсем не стои далече от екстремистките позиции: в разговор с румънския представител той споделя несъгласието си с „търпимостта на правителството“ и че ако „бих бил министър ... щях да изпъдя из България гръцките поданици... да затворя портовете за гръцките стоки и кораби, без да чакам [като румънците] изтичането на срокове.“ (*НБКМ-БИА Ф14 оп. 6 а.е. 4252, 26 август 1906, л. 1-2*). Бележките са ценни и със събраните от разни лица впечатления около вълненията. Те потвърждават активната роля на македонската емиграция (предизвикваща страх и неприязън сред много български граждани) в организирането на вълненията, включително чрез свои представители в държавната администрация (подозиран е Никола Генадиев), или чрез терор и изнудване в райони, които са населени с гърци.

1 Мотивът с недиференцираното презрение на Европа към Балканите, населявани от „една и съща паплач“, е споделен с Начович от Папиниу и предаден почти дословно при срещата на българския дипломат с Великия везир (*НБКМ-БИА Ф14 оп. 6 а.е. 4524, 20 май 1906, л.* 1).

Аерофото снимка на Анхиало 20-те години на XX век със следи от пожара през 1906 г.
Архив на община Поморие

Що се отнася до проявите на чувство за вина (*Konstantinova 2009*), то те са най-вече изолирани интелигентски позиции, а не масово настроение. Цитираните няколко статии в пресата, споделеният срам от Иван Естратиев Гешов, Иван Шишманов (*Шишманов 2003: 117*) или М. Балабанов (НБКМ-БИА Ф14 оп. 6 а.е. 4258, 10 октомври 1906, л. 3) са по-скоро израз на народностния комплекс за малоценност, проявяван във вечния изконен въпрос „какво ще кажат за нас навън“: вестниците се притесняват от образа ни „пред Европа“, Гешов се обяснява пред А. Изволски, Шишманов изпитва „срам пред Гомберга“ (германският дипломатически агент в София), а Балабанов споделя с Начович, че не желае да се върне да поеме поста си в Атина, „защото го било срам от гърците за антигръцките дивотии в България“... По-широк сравнителен поглед към събитията (също с мисъл за външния имидж на страната) предлага Кирил Попов. Той сравнява поведението на държавата при сходните ситуации в България и Румъния (*Попов 1907: 233*), твърдейки, че „в Румъния управлението си послужи със средствата на една правова държава и чрез специално законодателство за

потребните репресалии, постигна резултат, какъвто в България управниците, чрез едно хулиганско нашествие над гърците, български поданици, като организираха обирите и изгарянето на Анхиало, капитулираха, без да постигнат резултат, или по-право, като постигнаха един – опозоряването на България."

В чисто политически аспект неубедителният начин, по който правителството посреща кризата, без съмнение оказва влияние върху смяната на премиера Рачо Петров с Димитър Петков на 23 октомври 1906 година[1]. Важна подробност обаче е, че общественото внимание към „гръцкия проблем" е силно засенчено от избухналата през март гръмка „афера Жан-Шарл", където са замесени Р. Петров и Михаил Савов и която се превръща в един най-големите корупционни скандали на времето (*Доклад на Изпитателната комисия 1910*). Тя намира отзвук и в анхиалския вестник *„Край"*, като само седмица преди погрома (когато напрежението вече се покачва в други градове) той се занимава обстойно с нея и дори твърди, че правителството „умишлено допуска народа да се саморазправя [с гърците], за да отвлича вниманието от комисионните афери" (*„Край", бр. 114, 22 юли 1906*). Така или иначе, в отговора си на Тронното слово в началото на ноември Д. Петков се вижда длъжен да се оправдава, че е „човек селянин" и няма нищо гръцко в потеклото си (каквито слухове пълзят), че предходното правителството не е подстрекавало бунтовете и че властта няма намерение да прави разлика между български поданици, като смята за престъпление преследването на тези от тях с гръцка народност *(СД XIII ОНС 1906: 284, 280*).

Тази най-широка обществено-политическа канава рамкира икономическите процеси, които са свързани с антигръцкото движение и с погрома в Анхиало. Те водят до трайни промени в статута и демографията

1 Ценни сведения за обсъжданията на събитията в правителството дава дневникът на Иван Шишманов (*2003: 116-117*). От него стават ясни разделението между противници (Ив. Шишманов, Д. Петков) и (прикрити) поддръжници на антигръцкото движение (Н. Генадиев); гневът на княза (изпратил от Мариенбад „една грозна анатема против българите и едно недвусмислено обвинение на правителството" и заплашил дори с абдикация); впечатленията на Д. Петков след посещението му в Анхиало, които уличават правителството („други се тъкмели под носа на полицията да грабят. Като че властите имали наставления от София да гледат на шовинистическите престъпления през пръсти"); раздвоението на същия този Петков и на самия Ив. Шишманов между очевидностите и (външно) политическата целесъобразност („очите му се наляха със сълзи. Вината е напълно наша, но да се мълчи по-добре. Впрочем всички иностранни консули можаха да се убедят, че тук имаме работа с хулиганство").

на малцинствената общност, за да се превърнат в начална точка на дългосрочния тренд за нейното свиване и асимилация.

1.2. Политическа икономия на Анхиало

Анхиало – началото на XX век
Архив на Община Поморие

Икономическият профил на града е характерен за едно сравнително заможно поселение с търговски и земеделски традиции (*Διαμαντόπουλος 1954; Грозданова, Андреев 1986; Тонев 1995; Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη 1999; Щерионов 2008*). Лозята, винопроизводството, житарството и мелничарството образуват гръбнака на аграрния стопански оборот, а корабоплаването и риболовът допълват структурата. Земеделската специализация на Анхиало (т.е. на компактната гръцка общност) се проявява отчетливо в дела на плащаните от неговите жители данъци (спрямо внесените в околията): те носят 7.2% от данъка върху земите, нищо от данъка върху горите и 62.2% от този върху лозята (*„Край“, бр.82, 30 ноември 1905*). Но онова, което придава неповторимост на обичайния крайморски пейзаж, са солниците. Солопроизводството е стар поминък, развиван отдавна в рамките на Империята. В началото на XX век се разработват над 7000 солници, като няколко участъка за добив на сол и лозя/ниви са основните производствени активи на местното домакинство. Към мо-

мента на събитията гръцката общност продължава да държи главните позиции във всички ключови дейности на градското стопанство.

Икономиката на солта предопределя първия съществен властови ресурс в града. Уникалността на това производство (първо в Европейска Турция, а по-късно и в Княжеството) превръща Анхиало в бенефициент на природна рента, която държавата не пропуска да регулира и присвоява. Солта е акцизна стока, даваща значителни приходи в бюджета и администрирана от тежка бюрокрация. В Империята върховната собственост на солниците принадлежи на султана, а държавата допуска (чрез търг) частни лица да развиват добива и да продават продукцията по фиксирани изкупни цени, които са многократно по-ниски от тези за населението. С времето производителите придобиват самостоятелност и стават фактически владелци или наематели на солниците *(Тонев 1995: 86-87)*.

След 1878 г. търговците-солари образуват най-влиятелното съсловие в града, чиито доходи тясно зависят от данъчния режим на солта. Той е подложен на няколкократни промени: до 1895 г. се запазва държавният монопол; през следващите десет години се развива свободна търговия; през 1905 г. монополът е върнат, за да бъде отменен отново в края на 1908 г. При монополен режим пазарният риск отпада и съответно равнището на цените е по-ниско, докато при свободния режим водещите търговци практически образуват картел, като се договарят за продажните цени. Централно звено в системата е учреденото от производителите „солно писалище“, което организира депозирането на солта в държавните складове и издава съответните удостоверения[1]. През 20-те години на XX век тези документи стават първия автентичен български „варант“, т.е. ценна книга, издавана въз основа на стокови наличности, която широко се приема и търгува, лесно прехвърляема е, циркулира свободно (*„наравно с банкнотите на БНБ“*) и се залага срещу получаване на кредит (*Тошев 1925: 108*). Така анхиалските солни складове всъщност дават живот на една финансова иновация с национално значение.

Академичната и почтителна оценка на Г. Тошев към този финансов инструмент набляга върху доверието, осигурило неговия успех. Разпространението на солните удостоверения, смята той, се дължи на отсъствието на злоупотреби, на „имотността и честността“ на солопроизводителите,

1 Чрез тези удостоверения се контролира плащането на данъците от производителите и на акциза от търговците, преди солта да излезе на пазара. Характеристиките на удостоверенията са подробно разгледани в (*Тошев 1925*).

на гарантираното от държавата еднородно качество на солта *(Тошев 1925: 108-109*). Но един по-земен и по-близък поглед от годините около погрома показва различна действителност. Прелистването на в-к *„Край“* предоставя много доказателства, че солното писалище се превръща в институция, съсредоточаваща икономическата (а оттук и политическата) власт в града. Местният депутат например лобира за откриване на второ писалище (след проведена държавна инспекция на първото) в полза на една от групите производители *(„Край“, бр.15, 7 август 1904*). По друг повод се отбелязва, че „солното писалище е ревизирано и разтурвано, само когато потрябва, и, след като се постигне целта, всичко се забравя“ (*„Край“, бр.37, 15 януари 1905*). Възможен начин за употреба на тази позиция представя случая с търговци, купили сол на изгодна цена и получили удостоверения (с благословията на писалището) непосредствено преди влизането в сила на монополния режим през 1905 година, „Подобни сделки са престъпни“ и е „знайно, че солното писалище се е солидаризирало“ с тях *(„Край“, бр.41, 12 февруари 1905*). Важното е, че тук става дума за злоупотреба с „вътрешна информация“, тъй като „има основания да вярваме, че търговците знаеха [че] солта ще стане държавен монопол... Уверен съм, че работата клони към гешефти“ (*„Край“, бр.40, 5 февруари 1905*). Показателно е, че кметският пост (през 1905 г.) се съвместява с този на председател на солното писалище и че титулярът се е вкопчил в него, дори след като изтича мандата му. Хронично повдиган сюжет е за „нечистата сол“, която с несвойствени примеси (пясък, тиня) се депозира в складовете срещу получаване на бележка за първокласна: оттук важното значение на допустимата фира, като производителите периодично настояват да се увеличава признатия процент. Макар мащабът на анхиалските солари да отстъпва на бургаските, те бранят ревностно своя игрови периметър. Неслучайно, един от страховитите слухове, които за момент напрягат атмосферата през 1905 г. е, че солният монопол може да бъде заложен пред чужди компании, което би означавало пълна загуба на контрол от локалните среди. Когато през 1908 г. се обсъжда поредната смяна в режима на изкупуване[1], *„Край“* коментира язвително, че целта на местните „е по-скромна. Тяхната мечта е да възстановят старото солно писалище, в което много анхиалски плъхове ще се посолят“ (*„Край“, бр.159, 17 ноември 1908*). Съществено в случая е

1 Писалищата са премахнати през краткия период, в който е въведен държавен монопол при изкупуването на солта. Това обаче не означава, че възможностите на големите солари да манипулират местното производство и търговия, са изчезнали.

също така, че представителството на гилдията е изключително в ръцете на гърци. При контактите „на високо равнище“ с Народното събрание и с министъра на финансите (за обсъждане цената или акциза на солта) в София заминават депутации, съставени от най-влиятелните гръцки нотабили, които упражняват формалната и неформална власт в града.

Вторият съществен властови лост, управляван от гръцката общност, е свързан с църковните и образователните институции. Както при всяко „комунално“ общество/общност (*Аврамов 2007*), значението им идва от възможностите, които те дават на ограничен кръг лица да се разпореждат на групово-клиентелистка основа с публично имущество/доходи. Особеността в конкретния казус идва единствено от етническата обагреност на „комуналността“[1]. Точният размер на ресурсите е трудно оценим, но откъслечни индикации говорят за около 4000 дка ниви (притежание на манастира „Св. Георги“ към 1914 г.), както и за значим финансов поток, произхождащ от дарения на поклонници и насочван към гръцките религиозна община и училище. Споменава се, че около 300000 лв. от тези пари са изразходвани за построяването на гръцката църква (*„Край“, бр. 128, 28 октомври 1906*).

Дърветата пред манастира „Св. Георги“
Архив на Община Поморие

1 Под „комуналност“ разбирам констелацията от условия и механизми, които подкопават и изкривя ват действито на „чистите“ пазарни сили. Най-често те са свързани с държавната, колективистичната или клановата намеса във функционирането на пазарите. Във всичките си форми „комуналността“ руши пълнокръвната конкуренция в икономиката.

В триъгълника манастир-църкви-училища, следователно се движат средства, които се намират под надзора (ръководството) на гръцката общност и дават множество възможности за „течове“ към частни и/или фракционни интереси. Българската общност от своя страна твърди, че поклонническите средства са изключително с български произход. Тази ситуация е отново нагледно илюстрирана от, Край*“, който непосредствено след острия конфликт около манастира през май 1905 г. обобщава, че* „в Анхиало има всъщност две партии: владишка и противовладишка. Делението е за кой да управлява църковните, манастирските и училищните имоти. Ако такива имоти не съществуваха, сигурно е, че и партиите около тях биха престанали да съществуват“ (*„Край“, бр.54, 21 май 1905*). Ясното посочване на единия „политизиран“ стопански актив е допълнено от назоваване и на втория. „Вън от тези две партии и разправиите около солните писалища – на които сегашният закон [за въвеждане на държавен монопол] тури край – други никакви партии не съществуват в Анхиало.“

При толкова изчистена и проста структура е очевидно, че властта в града се държи от онези, които управляват двата актива. Съперничествата между българи и гърци (притежаващи значителен аванс в исторически план) неизбежно фокусират в овладяването на съответните командни позиции. А политическата игра придобива прозрачно различими мотиви и бутафорни черти. Формалното политическо представителство се осигурява като се създават и разтурят казионни коалиции. Разбираемо е, че в рамките на „българска“ национална държава печелившата стратегия на гръцката общност е „за нищо на света ... да не се обявява в опозиция.“ Кредото е, че „ние имаме местни национални интереси, не можем да бъдем в опозиция“. Те са от всички и от никоя партия.“ (*„Край“, бр.54, 21 май 1905*). Това образува един само привидно враждуващ местен политически истеблишмънт. *„За форма съществуват бюра на почти всички партии, но във всички бюра влизат едни и същи хора, близки помежду си, които винаги работят заедно. Която партия е на власт, нейните бюра работят, а хората от другите помагат.“* Моделът е фамилен, наследствен и клиентелистки. В управлението се срещат едни и същи имена – например Леблебеджи, Мавромати или Старвидис, като до 1906 г. последните дават двама народни представители (1887, 1890, 1893, 1894) и градски кметове. При местните избори се използват листите на националните партии и – според обстоятелствата, гръцките представители образуват самостоятелни или смесени списъци.

В общите избори теглото на гърците-избиратели намалява, но те остават привлекателен обект за ухажване чрез всевъзможни компромиси и договорки. Този флирт редовно предизвиква раздразнение сред българските смесени общини. Понякога той е конспиративно обясняван с еленофилството на Фердинанд или с лични/роднински връзки на политици. Във всеки случай масовата памет бързо е забравила, че самоутвърждаването на самия български етнос в недрата на Османската империя – най-вече при признаването на църковната независимост, е било силно облагодетелствано тъкмо от користната етническа дипломация на турската власт, търсеща (в онзи момент) неутрализиране на гръцкото влияние.

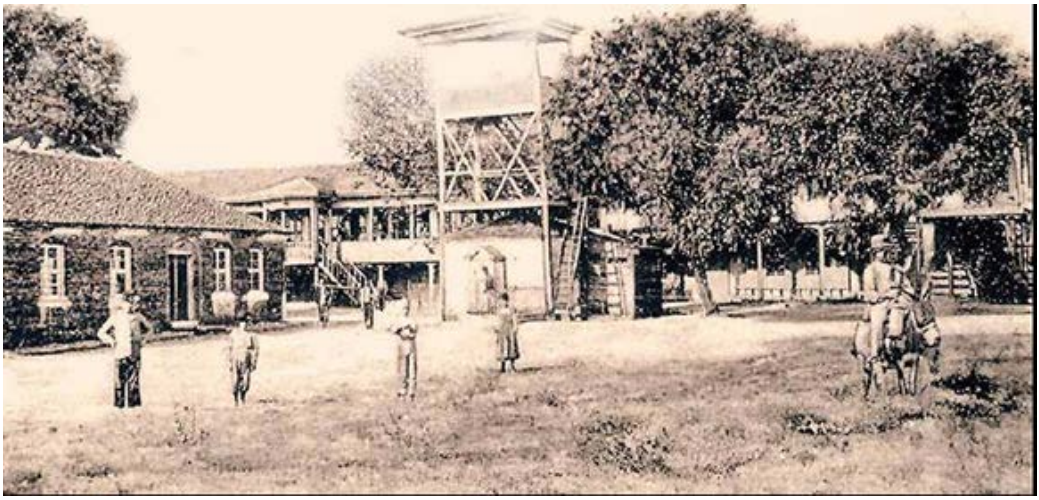

Дворът на манастира „Св. Георги“
Архив на Община Поморие

Като цяло – въпреки гръцкия превес в чертите на града и на българския в по-широкия район, моделът до 1906 г. не предполага непременно пълно доминиране на единия от етносите. Напротив, хомеостазисът, който почива на взаимен страх, зависимост и подозрителност или на чувството за слабост, поражда мотиви и за относително спокойно съжителство, за компромиси и комформизъм, за – ако не убедена, то поне показна толерантност. Този модел функционира и в други „българо-гръцки“ общини, като той е много сходен например с описаното за Станимака (Асеновград) (*Христемова 2004*). Но подобни динамични равновесия могат да бъдат дебалансирани както по еволюционен път, така и с взри-

вообразни събития. Именно такава смес генерира антигръцкото движение, кулминирало с погрома в Анхиало.

1.3. Ескалация на (икономическото) напрежение

Събирането и систематизирането на разнородните знаци за нарастващо стопанско напрежение между българи и гърци в града е самостоятелна научна задача. За нейното решаване вероятно най-полезно би било скрупульозното да се изследват архивите на общинските власти[1]. Тук целта е по-ограничена и кратко са маркирани само признаци, засечени на страниците на местния вестник“ Край“.

Че отдавна не всичко върви гладко в икономическите отношения между етносите, говорят изнесени факти при парламентарния дебат от ноември 1906 г. В него Н. Генадиев се позовава на случай с десетилетна давност (1896 г.), при който държавата възнамерява да раздаде солници на бедни граждани от града. Възмущението му е предизвикано не толкова и не само от обстоятелството, че списъците са подменени и в тях влизат лица без право (впоследствие редът е възстановен), колкото от това, че 12 от опиталите се да се възползват са едновременно и богати и *гръцки поданици (СД XIII ОНС 1906: 338-339).*

Сама по себе си, появата на „Край“ през май 1904 г.[2] е симптом за засилващо се българско гражданско представителство, което – както се вижда от публикуваните материали, внимателно следи за икономическото (не)равновесие. Етнически искри се долавят още в първия брой, известяващ с удоволствие за обвинения срещу братя Дионисиади за незаконно присвояване на общинска мера с помощта на бургаски големец и за стремеж „на някои лица да завладеят управлението на сдружение

1 Благодаря на Елена Йорданова от Историческия музей в Поморие за любезно предоставения опис на фонда на Градското общинско управление – Анхиало (Поморие) в Държавния архив, Бургас (*ТДА-Бургас 1999*) Описът показва, че в този архив се съхраняват отделни документи от значение за разглежданите тук и по-нататък в текста проблеми. В Бургаския териториален архив има и редица други фондове, съдържащи информация с потенциална релевантност към тези въпроси.

2 В-к „Край“ твърди, че е започнал с 400 абоната и към декември 1904 г. има близо 1000. През януари 1911 г. се появява първият му български конкурент – вестник „Глас“. Между двете издания, естествено, започват остри полемики. „Край“ не се печата в периода март 1907 – юли 1908 (поради ограничаване свободата на печата, засегнало много провинциални вестници) и по време на Балканските войни (септември 1912 – октомври 1913 г.). През лятото и есента на 1914 г. (преди окончателното му прекратяване с бр. 324 от 20 декември 1914 г.) вестникът излиза нередовно.

„Солница", за да хазяйничат с капитала му" (*„Край", бр. 1, 1 май 1904*). Обратно – вестникът отразява враждебно направената ревизия на Комисията за подпомагане на бежанците, като внушава, че става дума за предизвикана от доноси (очевидно на гърци) акция. Видимо враждебно е и отношението към местния депутат Табурнов[1], изградил типична българо-гръцка икономическа коалиция с политически намерения. Неговото искане да се отвори второ солно писалище, „може да се обясни само с партизански цели и ний допускаме, че той ще успее да издейства разрешение... на своя Кокондис, за да се закрепи партията" (*„Край", бр. 15, 7 август 1904*). Вестникът се интересува отблизо от „кадровата политика" по ключовите стопански позиции в гръцката общност. Така той съобщава редовно за изборите на настоятелство на манастира „Св. Георги" и отбелязва, че то е продало всички движими имоти и добитъка на манастира „за да не би да попадне в български ръце"(*„Край", бр.93, 22 февруари 1906*). Със злорадо удоволствие огласява вътрешните ежби, хроникира свади, стигали до побоища между видни гърци като Р. Рали и Л. Слави (представител на житарската къща „Драйфус") или Ставридис и С. Леблебеджи...

Българската общност признава като неоспорима даденост, че солопроизводството е отрасъл, доминиран от гърците. Ето защо тя не поставя под въпрос самото представителство на гилдията, а само коментира критично „отстрани" нейните действия пред централните власти, както и промените в нормативната уредба. Но вестникът е много по-настъпателен в подкрепата си за утвърждаването на българско присъствие в стопанския живот на града. Създаването на търговско акционерно дружество в Анхиало е помпозно обявено като събитие на „икономическа реконкиста", като етническо отвоюване на икономически терен (*„Край", бр.53, 14 май 1905*). В съобщението дружеството е назовано „българско АД", подчертано е, че то се учредява от „видни българи" („хора състоятелни, с изпитана честност и всеобщо уважение") и че заслужава *„пълна подкрепа на всеки българин [к. м. – Р. А.]"*. Посветена му е специална уводна статия като на голямо събитие от местно значение и широко е пропагандирана ползата от акционерните начинания. „Националистическото" послание на този иначе банален икономически факт се засилва от обстоятелство-

1 Този депутат има и национална известност. Той носи печалната слава на един от вносителите на Закона за неотговорността на министрите, който позволява да не влязат в сила присъдите срещу обвинените през 1903 г. в корупция Васил Радославов, Димитър Тончев и Тодор Иванчов.

то, че той се случва (и е лансиран) непосредствено след острия етнически сблъсък по повод манастира „Св. Георги“.

Всички тези маркери говорят за тлеещо напрежение на икономическа основа, но само по себе си то все още не е обявена война. Статуквото като цяло респектира, престрелките не са генерално сражение, а конфликти имат локално значение. Трудно е да се каже колко дълго би продължило този тип съжителство без появата на катализатор от друго естество. Деградацията на отношенията идва от засилващата се атмосфера на национална вражда в страната, която ясно се проследява на страниците на *„Край“*.

Началото не изглежда безнадеждно. През юли 1904 г. вестникът започва да публикува в подлистник утопията *„Сън наяве“*: едно не особено сръчно провинциално съчинение за желаното бъдеще на Анхиало след 20. години. Доколкото този литературен жанр по правило е огледален образ на текущата ситуация, отсъствието на блян по етническия мир би могло да се възприеме и за знак, че напрежението между българи и гърци не стои остро на дневен ред. Но разхвърляните из различни броеве симптоми говорят за друго. Редакцията, например, постоянно препредава слухове за неприязън към владиката Василиос[1], който ще играе централна роля в събитията от 30 юли 1906 г. През май 1904 г. се твърди, че той е поискал да премести митрополията в Бургас „за отмъщение на анхиалци, на които са дотегнали вече неговите игрички и увирания в работите не в кръга на длъжността му и които за туй са престанали да го слушат“ (*„Край“, бр. 2, 8 май 1904*). За целта той пътува в Цариград, където се застоява месеци и (според вестника) получава сигнали за нежелание на местното население да го види обратно в града. Едва през октомври 1905 г. се появява съобщение за искане до патриарха да се отзове новият епископ и Василиос да се завърне, защото без него „гръцките работи отивали на упадък. Той се ползвал навсякъде с влияние и бил личен приятел на Княза“ (*„Край“, бр. 75, 12 октомври 1905*). Отвъд тези задкулисни интриги, „Край“ влиза в открита полемика с „гръцки вестници за про-

1 Василиос Георгиадис (1844-1929) съвсем не е случайно лице. Той е роден в Цариград, получава теологическо образование в Атина и в Мюнхен. Преди да поеме епархията в Анхиало през 1890 г, е преподавател в Богословското училище в Халки и директор на Школата за свещеници в Цариград. През 1925-1929 г. е Вселенски Патриарх под името Василиос III. Известен е с тежкия си, конфликтен характер (*Ελευθερουδάκη Ενκυκοπαιδικόν Λεξικόν. Ι.3, 1928:.11-12; Διαματόπουλο 1954*).

паганда“ и изразява недвусмислени позиции, например по повод турнето на гръцкия консул в Бургас из околията, който „няма какво да търси по селата, където няма никакви „поданици“ (*„Край“, бр. 20, 13 септември 1904*). Най-фронтална антигръцка насоченост, обаче, има широкото навлизане на македонската тема. Първото съобщение за гръцки чети в Македония, „които преследват българите, а всъщност оказват натиск в селата да не се откъсват от Патриаршията“ се появява през октомври 1904 г. (*„Край“, бр. 23, 2 октомври 1904*). Коментарът е, че българите там лесно ще се справят със ситуацията, но след като става ясно, че това не е така, темата заема все по-широко място. Тя присъства в многобройните новини: за „зверствата“ (задължителен епитет при отразяване на случващото се и от двете страни); в информации за грък от Анхиало, заминал с 25 души, за да се присъедини към гръцките чети в Македония; във вести за похожденията на Яне Сандански; или в патриотарски уводни статии по македонския въпрос.

Някогашният анхиалски владика Василиос като Вселенски патриарх Василиос III.
http://www.patriarchate.org/patriarchate/former-patriarchs/basil-iii

Идеологията на вестника в началото не може да бъде определена като националистическа. В края на 1904 г. той публикува програмна статия с абстрактни разсъждения за национализма в по-скоро спокоен тон. Редакцията дава място и на толерантно читателско писмо, което разглежда националистическата игра като политиканска търговия и

шантаж и дори изразява необичайно притеснение какво биха казали гърците в България за мнозинството (*„Край“, бр. 37, 15 януари 1905*). Обрат настъпва през пролетта на 1905 г. под влияние на две събития.

Външното събитие са насилията в Загоричене, които дават повод за голяма уводна статия „Гърците“, където на политиката на правителството в Атина е вменена целта за изтребление на българската нация, а гръцката интелигенция е обвинена, че „живее изключително с държавната идея“. Наред с това се дава информация за свикваните митинги в България и за негодуванието в Румъния (*„Край“, бр. 48, 9 април 1905*). Но и при тези обстоятелства вестникът продължава да призовава за въздържание и за разграничаване на официалната гръцка позиция от лоялното гръцко малцинство в страната. Непосредственото съседство с другия етнос все още насърчава компромиса.

Второ, вече решаващо, събитие е „превземането“[1] на манастира „Св. Георги“ преди патронния му празник на 23 април 1905 г. То има широк национален отзвук и е подробно отразено от „Край“ (*бр. 51, 52*) Първата реакция на вестника е впечатляващо мека и премерена, като дори темперира националистическата истерия, подхранвана от *„Вечерна поща“* на Симеон Радев. Но много бързо тонът се променя и става агресивен. Особено често се повдига чувствителният на местна почва сюжет за „насилственото“ *и* „коварно“ „погърчване“ на „чисти българи“ (според редакторите – над половината от гръцката общност[2]). Възбудата прави невъзможен неутралитета, още повече че към „Край“, по всичко изглежда, са отправяни заплахи: в поместено „художествено“ описание на случилото се твърди, че „и най-големият космополит тук би станал шовинист“ (*„Край“, бр. 52, 30 април 1905*). След „превземането“ на „Св. Георги“ етническото напрежение в Анхиало става съвсем открито и макар да се преминава през периоди на относително затишие, реториката редовно включва обичайни националистически сюжети. „Край“ одобрява забраната на правителството да „пропуска“ гръцки вестници в България (поради „неприличния и предизвикателен език“), помества язвителни антрефилета, роптае срещу „ненаказуемостта на гърците“ в града, следи антигръцки-

1 То се изразява в поемането надзора над манастира от Бургаската окръжна постоянна комисия.

2 Две години по-късно, след погрома, вестникът ще твърди, че „маската падна, истината блесна“ – в Анхиало, Месемврия, Созопол няма гърци, има *само* погърчени българи“ (*„Край“, бр. 143, 28 февруари 1907*).

те събития в Румъния и македонските дела, предупреждава правителството да не допуска завръщането на Василиос (октомври 1905 г.), защото той е „предизвиквал само крамоли и гонения“ (постфактум това звучи пророчески), дава отглас на битови инциденти, като например отказа на гръцки свещеник да даде причастие на български деца... Всичко това се слива с надигащото се из страната настроение срещу гръцкото малцинство, което достига своя връх в митингите през юни-юли 1906 г.

Панаира при манастира „Св. Георги“
Архив на Община Поморие

Вълненията от април-май 1905 г. са предзнаменование и безкръвна репетиция (почти дословна, що се отнася до масовата психоза от едната и от другата страна) на онова, което ще се случи година по-късно. Очистена от идеологическата си окраска и от фактологическите подробности, тази поредица от събития е преди всичко удар срещу икономическото статукво в двуетническата микросреда. Посегателството върху контрола над манастира засяга пряко един (църковния) от двата икономико-властови вектора, които крепят традиционното равновесие на силите. През 1905 г. и особено през 1906г. (с помощта на българско население от „*хинтерланда*“) е разклатена из основи политическата икономия на етническия баланс в сърцевината на Анхиало.

2. ПОГРОМЪТ

2.1. Непосредствени последици: мащаб

Какво става в града на 30 юли 1906 г. и през следващите няколко дни, е описвано многократно в двете изключващи се (българска и гръцка) версии. Българският вариант е подет и доразвит от първа ръка във в-к „Край“, който с обявите и коментарите си сам изостря напрежението. На 24 юни (*бр. 110*) той обнародва апела *„Правете митинги!“*, на 22 юли в статията *„Бурни дни“* (*бр. 114*) предава как тревогата се пренася от Пловдив и Бургас в Анхиало, на 29 юли (*бр. 115*) разкрива план на превъзбудената гръцката общност *„за самоотбрана“*, за въоръжаване и за *„избиване на всички български чиновници“*, а на 9 август (първият брой след пожара (*бр. 116*) в черна рамка излага почасова хронология на събитията, прави начална равносметка, раздава справедливост (българите са жертвата, гърците са агресорът, Василиос е главният подстрекател) и дори подава ръка за прошка и помирение. Констатацията е, че трупана с години латентна вражда е излязла наяве. Донякъде основателно, вестникът припомня, че е предупреждавал за опасността: *„В града се откриваше война между два единоверни народа, вечни неприятели един на друг. Ние винаги сме писали за подземната война, която се водеше между гърци и българи из нашенско.“ („Край“, бр. 116, 9 август 1906. [к. м. — Р. А.]) Гръцката версия*[1] *е напълно симетрична по отношение на вината и съответно на мартирологията.*

Определена (не напълно безпристрастна) представа за вината дават сведенията за привлечените под отговорност. Отначало“ Край“ споменава за 33 арестувани (от тях 4 освободени без гаранции, един с гаранция и 14 задържани). Между обвиняемите са кметът Ставридис и 6 съветници (всички гърци, включително и влиятелният С. Леблебеджи) („Край“, бр. 117, 12 август 1906). По-пълните данни са за 122 подследствени (94 гърци и 28 българи), като 96 са обвинени в метеж, а 26 в кражби (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, 9 септември 1906, л. 37*).

Осчетоводяването на икономическите последици може да стане в различни аспекти. Тук избирам перспективата на отдалечаващия се хоризонт на ефектите от погрома.

1 Виж *Memorandum 1906* и цитираните по-горе заглавия на гръцки източници.

Човешки жертви

Непосредствено след 30 юли най-коментираната и най-манипулирана новина е, разбира се, за броя на жертвите. В меморандума на патриарха (*Memorandum 1906*) са посочени 9 убити гърци пред църквата и още 70 (главно старци, жени и деца) изгорели живи или избити в къщите и по улиците, докато българските жертви са 32. *В първия момент шоково въздействие има новината за това, че в пожара е изгорял и митрополит Василиос, но тя е бързо опровергана*[1]. Към средата на август очевидно преувеличените данни са уточнени, но новите все още не са еднозначни – *„Край“ споменава 12 убити (7 българи и 5 гърци) („Край“, бр. 117, 12 август 1906*), а информационната агенция „Bulagence“ *говори за 8 жертви, от които 2 българи (ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 161, 19 август 1906, л. 37*). Като окончателни би следвало да се приемат числата на Бургаското окръжно управление за 14 убити (от които 10 гърци) и 25-30 ранени (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, 9 септември 1906, л. 37*).

Капитал

Мащабът на разрушенията в Анхиало е впечатляващ. Пожарът унищожава сгради, стопанско и движимо имущество в значителни размери. Първите оценки се правят сравнително бързо, но въпросите около помощите, компенсациите и възстановяването на щетите се точат с години.

Както с броя на жертвите, така и с материалните последици, дни след погрома се появяват преувеличени (от гръцка страна) и омаловажени (от българска) новини. В дипломатическата схватка гръцката теза е, че градът е изгорял до основи (пощадена е само българската махала), докато правителството твърди, че са опожарени едва 50 от общо 1000 къщи, като набляга върху разрушаването на всички държавни учреждения и училището (*ЦДА Ф322 оп. 1, а.е. 161,4 август 1906, л. 7*). То често изтъква и аргумента, че става дума за евтини и бедни паянтови сгради. Впоследствие се потвърждава, че от градоустройствената структура е оцеляла само българската махала и че от гръцките къщи са останали само 60-70.

Две седмици след опожаряването в „Край“ се появяват първите оценки за унищожените постройки („Край“, бр. 117, 12 август 1906), които месец по-късно в общи линии са потвърдени от Бургаското окръжно управление (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, 9 септември 1906, л. 37*). Става дума за изгорели общо 948

1 Василиос е намерен на 2 август, укриващ се извън града. По някои сведения той е предаден от местния гръцки първенец Леблебеджи.

здания: 707 гръцки къщи и 132 дюкяна; 15 български къщи и 7 дюкяна; 11 турски къщи. Здрави са останали 238 къщи, от които 224 гръцки и 14 български, както и по една църква на всяка общност. При общо 1044 сгради в община Анхиало през 1905 г. (*ГДС-СНМ 1907: 3*), това означава, че след погрома са унищожени 91% от постройките в града. Несъпоставимостта на абсолютните числа се коригира с *относителната интензивност на разрушенията, където несиметричността на щетите е очевидна: изгорели са 77% от гръцките и 52% от българските къщи.*

Ако инвентаризациите на различни комисии и институции неизбежно оставят някакво съмнение за субективност, то данните на статистическите служби фиксират точно мащаба на унищожените недвижими активи в града. Преброяванията на населението към 1900, 1905 и 1910 г. дават възможност да се съпостави сградният фонд непосредствено преди погрома и няколко години по-късно, когато градът все още далече не е възстановен (виж Таблица 1).

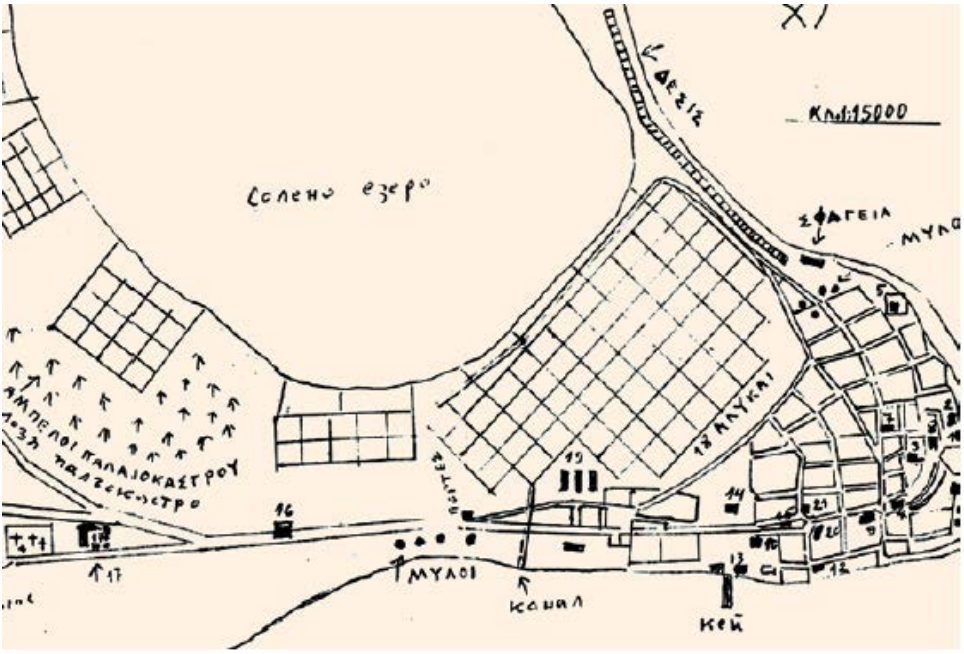

Анхиало – месец юли 1906 г.

Ръчна скица на града преди събитията в мащаб 1:15 000, отсечка (личен архив д-р К. Каприев)

Възстановка ДА „Тракия“ – Геопан

Таблица 1: Сгради в община Анхиало

	1900	1905	1910
Само за живеене	**864**	**894**	**282**
За живеене и за други цели	189	150	104
В това число:			
Училища	7	6	2
Църкви и манастири	10	12	4
Работилници и фабрики	3	10	-
Дюкяни и кръчми	104	64	30
Фурни	8	9	1
Само за други цели	**476**	**446**	**200**
В това число:			
Работилници и фабрики	7	15	4
Дюкяни и кръчми	131	94	40
Складове	24	52	32
Хамбари	70	57	28
Фурни	14	12	-
Воденици	17	14	6
ОБЩО	**1530**	**1490**	**586**

източници:
ГДС. Списък на населените места..., 1907
ГДС. Списък на населените места..., 1912

Шокът върху физическия капитал във всички негови измерения не буди съмнение. През 1910 г. (в сравнение с 1905 г.) жилищата са с около 2/3 по-малко, смесените постройки с близо 1/2, чисто производствените сгради с повече от 50%. От съпоставката с 1900 г. се вижда, че „ямата" е образувана именно след 1906 г. А погледът към околните общини показва, че никъде извън Анхиало не се наблюдават подобни драматични промени.

Съвсем друга представа за величината на пораженията дават формалните искания за компенсации, които непосредствено след събитията изготвя Гръцкото дипломатическо агентство. То се застъпва единствено за пострадалите при вълненията в различни градове на България и направили

съответни постъпки гръцки поданици. Претенциите покриват изгорялата недвижима и движима собственост. Първите списъци са изготвени през септември и са преработвани или допълвани многократно. От Анхиало са включени 147 лица (след месец са добавени още 18), чиито искания чувствително надхвърлят тези от други населени места и възлизат общо на 1 600 614 лв., т.е. на 68% от цялата сума *(ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, 8 септември 1906, л. 56-63; 6 октомври 1906, л. 144).* Диапазонът е голям, като минималният иск е за 150, а максималният за 61 570 лева. Измежду посочилите занятие отчетливо преобладава групата на земеделците (36 души), пред рентиерите (12), работниците (9), търговците (8) и други. Отговорът на българските власти е в две насоки. От една страна, те поставят под съмнение поданството на направилите рекламации и предявява списък на Окръжното управление, където от 168 анхиалци само 60 се водят гръцки поданици (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, л. 267-282).* От друга страна, властите нареждат проверка на *„същинските загуби“*, след която общата сума е сведена от 1 530 000 на 118 000лв. или е намалена 13 (!) пъти (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, л. 243-256*). Отделни искове са редуцирани 60 пъти, а много изобщо са анулирани. Впоследствие въпросът за обезщетенията е поставян многократно от гръцка страна, като например на мирната конференция в Париж през 1919 г. Е. Венизелос изпраща писмо до присъстващите там представители на Анхиало, в което им обещава договорът с България да включва рекламациите на пострадалите през 1906 г. (*ЦДА Ф159 оп. 5 а.е. 104, 1 октомври 1922, л. 14*). В крайна сметка обаче, с времето тези претенции *потъват в пясъка (Dragostinova 2008*).

Таблица 2: Анхиало: Основни икономически индикатори

Соларство

	Брой солници	Производство на сол (kг)
1896	6 272	12 653 892
1897	5 623	2 045 058
1898	7 051	14 099 482
1899	7 638	19 379 731
1900	7 661	2 379 731
1901	7 701	3 759 039
1902	7 699	13 377 569
1903	7 934	11 650 995
1904	8 470	14 810 020
1905	7 573	15 550 430
1906	7 933	1 772 980
1907	7 308	7 157 000
1908	7 308	16 053 17
1909	7 926	27 809 540
1910	7 717	7 223 090
1911	7976	13 006 040

	1899	1904	1905	1906	1907	1908
Внос на морска сол (лв)	219488	341330	106512	207559	302410	189331

	1900	1905	1906	1907	1908	1909
Средни пазарни цени на солта (лв./kг)	0,16	0,20	0,21	0,21	0,21	
Акциз от сол (млн. лв.) Предвиден Събран		4,0 5,7	6,0 6,6	6,0 6,6	6,0	4,6
Количество валежи (мм) Варна Хасково Средно 1901–1905: Варна – 512,5 Хасково – 525,5			535,4 822,9	454 487,4	439,4 514,4	

Лозарство (околия Анхиало)

	1905	1910
Засадени пространства с лозя (ха)	1 712	1 499
Общо производство на грозде (100кг)	85 272	25 512
Средно производство на грозде (100 кг/ха)	50.67	17.09

Търговия (Пристанища Анхиало и Месемврия)

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Внос (m)	175	236	190	954	1272	667	228	226
Износ(m)	2165	1049	4122	5770	8598	3824	2913	1602

източници:
ГДС. (1910) Статистически годишник..., 1908
ГДС. (1912) Земеделска статистика..., 1905
Г. Тошев 1925, с.104

Икономическа активност

Естествено е да се предположи, че опожаряването на Анхиало ще доведе до трайна парализа на стопанския живот. Данните на микроравнище (*виж Таблица 2*) действително свидетелстват за негативен шок, но те не са толкова еднозначни, колкото може да се очаква.

При основния отрасъл – солопроизводството, 1906 г. е най-лошата в ред от 15 години. Със сигурност част от резкия спад се дължи на хаоса след пожара, който се случва именно през най-оживените месеци (август-септември) в добива на сол. Но производството е близко до това при други „лоши“ години (1897, 1900) и възстановяването става много бързо: през 1907 г. то нараства четирикратно, а през следващите две (особено 1909 г.) е необикновено високо. Принос изглежда има и метеорологията – приведените данни[1] за валежите показват, че 1906 г. е неблагоприятна (влажна), а 1907 и 1908 г. са добри (относително сухо време) за солопроизводството. Съпътстващите индикатори показват, че случилото се в Анхиало по никакъв начин не е повлияло на пазарните цени на солта в Бъл-

1 В страната тогава работят само няколко метеорологични станции. Тук са посочени наблюдения за двете най-близки до Анхиало.

гария. Вероятно това се обяснява с увеличен (но в рамките на обичайни количества) внос през 1907 г., компенсирал спадналото предлагане от Анхиало. Погромът не се е отразил и върху постъпленията на акциза от солта. През 1906 и 1907 г. събраните акцизи превишават както предвидените суми, така и постъпленията през 1905 г.

За лозарството отсъстват непрекъснати редове, но упадъкът към 1910 г. е видим. Има редица основания да се смята, че причините за това не са събитията в града: в цяла България 1906 и 1907 г. са много тежки за лозарството. Отраженията върху търговията личат в оборота на двете съседни пристанища Анхиало и Месемврия. През 1904-1905 г. те преживяват значителен възход, който е рязко пречупен през следващите години. Дезорганизацията на стопанския живот и последвалата емиграция свиват няколкократно вноса и износа през тези градове.

Ритъмът на икономическа активност невинаги се долавя достатъчно добре от производствените индикатори. По-фина картина обикновено дават финансовите показатели. За град с мащаба на Анхиало те могат да бъдат извлечени от дейността на кредитните институции, които оперират в неговия ареал. До 1907 г. основната от тях е клонът на БЗБ, а от 1 ноември 1907 г. своя агентура отваря и БНБ. Сам по себе си прекият интерес на БНБ (дотогава районът попада под администрирането на друг клон) е по-скоро признак на стопанско оживление, отколкото на упадък. Във всеки случай протоколите от заседанията на Управителния съвет на банката през август-декември 1906 г. не отразяват никакъв специален интерес към случилото се в Анхиало. Градът е споменат само веднъж по повод решаването на текущ проблем.

В протоколите на управителното тяло на БЗБ се намират малко повече индикации. Така през ноември е решено, в града да се отпускат заеми, които по силата на предишно окръжно са били спрени *(ЦДА Ф 288 оп. 3 а.е. 1, 6 ноември 1906, л. 217*) и същевременно се одобрява становището на клона занапред да не се дават кредити срещу солници (*ЦДА Ф288 оп. 3 а.е. 1, 18 ноември 1906, л. 227*). Тези решения разхлабват или затягат общата ликвидност и са съзвучни с хаотичната ситуация в района след погрома. Те обаче по никакъв начин не визират един или друг от двата етнически елемента, а конкретните случаи в Анхиало, с които се занимава Управителният съвет през този период, се отнасят единствено до българи. Трябва да се има предвид също така, че кредитът на БЗБ и на БНБ засяга относително тесен кръг от населението. През 1905 г. вестник „*Край*“ се оплаква,

че „тук липсва каквото и да било кредитно учреждение освен БЗБ. Кредитът в нея поради големите спънки, привилегии и формалности е мъчно достъпен“ (*„Край“, бр. 54, 21 май 1905*).

Независимо от тези особености, както и от обстоятелството, че финансовите отчети на двете банки отразяват дейността им в цялата околия (а не само в града), техните данни остават много полезен източник за преценка на финансовите последици от погрома.

Резултатите на БНБ (виж Таблица 3*) показват, че 1907 и особено 1908 са години на финансово „*стеснение“. То обаче не може изцяло да бъде приписано на ефекта от погрома, доколкото цялостната конюнктура в България през този период е под негативното влияние на световната финансова криза от 1907 година. Дейността на банката в околията се характеризира със срив в сконтираните и депозирани полици през 1907 г. и на заемите срещу ипотека през 1906 г. (до 1908 г. те не се възстановяват). Остатъкът по полици към края на годината се свива рязко, но само през 1906 г., докато поличният оборот не е съществено нарушен: длъжниците изглежда са погасявали по-стари дългове, без да се въздържат от поемане (и ликвидиране в рамките на годината) на краткосрочни задължение. Много изразено е свиването на отпуснатите краткосрочни заеми срещу специални текущи сметки (които не представляват голямо перо в баланса) през 1906 и 1907 г. Сумата на протестираните полици (основен индикатор за затруднения на длъжниците) намалява стабилно след 1905 г, но това засяга не повече от 6-7 случая. Същевременно през 1906-1907 г. длъжниците с просрочия са престанали да уреждат протестите. Резюмирайки картината, видяна през БНБ, събитията в Анхиало изглежда са имали определено регионално отражение, като са засегнали дългосрочното кредитиране (обяснимо при разрушаване на значителен капитал) и са предизвикали по-голяма предпазливост (без по никакъв начин да я парализират) в кредитната дейност на банката и в поведението на длъжниците. Тези последици обаче трудно могат да бъдат отделени от ефекта на други конюнктурни фактори.

Таблица 3: Околия Анхиало: кредитна активност

БНБ (лева)

	1905	1906	1907	1908
Сконтирани и депозирани полици	37 385	52 571	35 517	90 219
Заеми срещу ипотека Брой	86 944 48	16 795 20	16 954 19	14 352 17
Полици Към 31.12 За годината	9 940 37 385	1 490 52 569	10 667 35 523	19 729 90 220
Протестирани полици към 31.12	5 110	3 065	260	345
Отпуснати суми по специални текущи сметки	17 228	8 809	5 347	11 268
Постъпили суми по специални текущи сметки	17 369	9 000	6 900	11 194
Остатък по специални текущи сметки към 31.12	6 851	6 392	4 567	3 639

Място на клона в Анхиало сред 85-те клонове на БЗБ по:

	Брой операции	Големина на оборотите	Сума на активите	Срочни влогове	Комисионни операции
1897	66	74	89	83	43
1898	62	50	71	83	46
1899	60	53	60	83	41
1900	58	55	60	83	42
1901	49	41	61	84	42
1902	48	37	55	82	42
1903	49	44	52	82	45
1904	49	38	60	76	45
1905	49	44	49	70	49
1906	60	49	50	70	59
1907	64	52	69	76	69

БЗБ (лева)

	1904	1905	1906	1907
Сума на операциите	9754740	7434372	8027262	7621479
Брой на операциите	7049	7391	6562	6705
Движение на касата	4536877	4519268	5066307	4701586
Дългове към централата (31 декември)	494237	399115	4221990	520324
Влогове				
Обикновени текущи сметки	30933	35292	74866	59365
Срочни	39411	61579	54619	35584
Отпуснати заеми				
Срещу поръчителство	408496	370695	366655	359916
Срещу ипотека	55176	42298	56710	167720
Специални текущи сметки	3885	46892	108424	98866
Брутo печалба		61993	56504	77046
Чиста печалба		31558	27571	41994
Изплатени лихви		13708	11475	16503
Получени лихви		47553	39918	42402
Актив		862337	876755	730212
Недвижими имоти от неизправни длъжници (към 31.12)	4332	51108	42713	20089
Придобито от неизправни длъжници		21445	8570	20742
Намаление имотите от неизправни длъжници		13659	15215	23665
Останали върху клона на банката от неизправни длъжници				
Селски къщи (в скоби - брой)		7275 (5)	5390 (10)	1559 (10)
Градски къщи (в скоби - брой)		12392 (6)	12578 (8)	6299 (7)
Ниви (в скоби - брой)		16280(49)	15311 (113)	7998 (207)
Лозя (в скоби - брой)		603(13)	409	689 (19)
Солници (в скоби - брой)		9230 (57)	8111 (58)	

източници:

Годишни отчети на БНБ за съответните години

Данните на БЗБ *(виж Таблица 3*) са по-богати и засягат по-непосредствено икономическата активност в града, където банката има свой клон още преди пожара. Както абсолютните числа, така и класирането на анхиалския сред 85-те клона на БЗБ ясно показват, че през 1906 и 1907 г. броят на операциите (особено на комисионните) чувствително намалява. Отстъплението обаче не се отнася за общата величина на операциите и на актива през 1906 г. Те намаляват едва през 1907 г., което със сигурност е, поне отчасти, далечен отглас на световната криза. При по-прецизен поглед върху баланса се наблюдава изтегляне на срочни влогове от банката, които и без това са с много ограничен обем. През 1907 г. тенденцията продължава, като за две години дългосрочните депозити са спаднали с около 40%. Въпреки това трудно може да се говори за паническо теглене на влогове, при положение че става дума за намаляване в броя им (в края на 1906 г.) от едва 47 на 33 (съответно от 38 и 25 вложителя). Единственото драстично движение се забелязва в касовите наличности, което би могло да се свърже с повече транзакции поради възникналите неуредици. Съ-

щевременно два параметъра от дейността на БЗБ контрастират с тези на БНБ: през 1906-1907 г. силно нараства кредитирането по специални текущи сметки (сумата им се удвоява) и по ипотечните заеми. Няма смущения и в общите резултати на клона: печалбата му отбелязва съвсем слабо намаление през 1906 г., преди силно да отскочи през следващата; доходите от лихви нарастват стабилно.

Чувствителни към последиците от погрома са данните на БЗБ за недвижимите имоти на неизправните длъжници[1]. Банката слага ръка върху много ограничен брой постройки, като през 1905-1907 г. секвестрира едва 6-8 градски къщи и две дворни места. През 1906 г. значително нараства единствено броят на конфискуваните ниви. По-съществено е, че стойността на държаните от БЗБ имоти рязко спада през 1907 г., което говори за значителна обезценка на капитала и имуществото в района и града.

Като цяло финансовите микроданни не очертават картина на (регионална) икономическа катастрофа, макар че дават достатъчно индикации за смущения в кредита, които с голяма вероятност са преки или косвени последици от погрома. А доколкото увеличителното стъкло на банковата статистика не различава града от околията, всякакви сведения от допълнителни източници уточняват положението. Такива са например обявите във в-к „Край“ за насрочени публични търгове на „преминали у банката“ (БНБ) имоти на неизправни длъжници. Наддаванията са организирани през октомври 1908 г. (за 8 имота, всички принадлежащи на гърци) и през май 1909 г., когато са предложени 11 банкови имота, включително 4 празни места (арси) от изгорели къщи (по две на гърци и на българи). Освен това, вестникът публикува в почти всеки брой обяви на бирника при Анхиалското финансово управление за принудителни продажби на имоти с цел да се покрият дългове към хазната. Многобройни са и обявите за съдебна продан на активи (солници, ниви, места в града...), за удовлетворяване на частни вземания. Всички те са индикатор за възникнали трудности при обслужването на дългове, породени от влошена платежоспособност, унищожени залози и друго имущество, или емиграция на длъжника.

1 Любопитно е, че във всички описания на събитията-се посочва, че сградата на БЗБ е изгоряла, а в балансите на клона не е отбелязано никакво изменение в перото „Инвентарни предмети и помещение“.

Представата за един призрачен град след погрома обаче е далече от реалността. Големите щети на физическия капитал контрастират с бързото възстановяване на стопанския оборот. Икономическият и финансовият живот възкръсват значително по-бързо от зарастването на материалните поражения и уреждането на имуществените отношения. В „дългата памет“ на Анхиало опожаряването, както и последващото връщане към нормата, са познати събития. В случая усещането за „нормалност“ се завръща само след около два месеца. През октомври 1906 г. „Край“ отбелязва, че „сега ... всичко почти си тръгна по реда... Повече от една неделя Анхиало е наводнено от търговци на вино и грозде и внушително количество пари ще влязат в джобовете...“ (*„Край“, бр. 125, 7 октомври 1906*). Икономиката не търпи вакуум. Но след катастрофата той постепенно ще бъде запълван по различни правила и ще доведе до нови структури.

Държавен бюджет

Сред непосредствените стопански последици на погрома следва да се посочат и предизвиканите от него бюджетни разходи. Почти веднага след 30 юли правителството отделя суми за раздаване харни на пострадалите и взема решение да се възстановят изгорелите къщи за сметка на държавата. Този политически жест е формализиран с гласувания в началото на ноември от Народното събрание свръхсметен кредит, предназначен за помощ на жителите на Анхиало и на българите в Македония. Общата сума е 800 000 лв., но по-голямата част от нея (500 000) е предназначена за „**помощи на пострадалите от гръцките андарти в Македония**“ (*СД XIII ОНС 1906: 470, 474*). Амалгамирането на двата проблема е ясен реверанс към общественото мнение. В чисто финансов план източниците се различават: анхиалският дял е за сметка на излишъка на бюджета за 1905 г., а „македонският“ идва от пореден извънреден заем от БНБ. Само месец по-късно е гласуван допълнителен свръхсметен кредит от 120 000 лв. за жилища и храни на пострадалите от пожара, като средствата са предвидени от бюджетния излишък за 1906 година *(СД XIII ОНС 1906: 1300*). Впоследствие и двата кредита са минати към бюджетите за 1906 и 1907 г. *„по толкова колкото се изразходва до сключване на бюджетните упражнения“*, което е признание, че парите са заделени, но администрацията ги изразходва мъчително трудно. Освен паричните помощи, общината получава и помощ *„в натура“* чрез заделянето на 20 дка държавна земя за солници, от приходите на които да се издържа училището (СД XIII ОНС 1906: 2045, 27 януари 1907*).*

Тези разходи представляват нищожна тежест за държавата (0.16 % от текущите разходи на бюджета за 1907 г. *(ГДС-СГ 1911: 428)*, но перипетиите около усвояването на отпуснатите средства захранват обществения интерес в Анхиало години наред след погрома. Историята им добре илюстрира по-общия проблем за рационалността при изразходването на публични пари и е напълно огледална (макар и в значително по-малък мащаб) на сагата *„от другата страна“ с настаняването на бежанците от Анхиало в Гърция (виж по-долу)*.

Още през септември 1906 г. решението на правителството да построи бараки за обездомените от пожара се посреща с резерви. Посочва се, че повечето от пострадалите по един или друг начин са намерили подслон и въпросните бараки ще бъдат напълно излишни, че в тях няма да отиде да живее никой, „както не отидоха в палатките“ (*„Край“, бр. 120, 2 септември 1906*), и едва ли ще приютят повече от 10-20 семейства при предполагаеми 200. По-нататък нещата се развиват по архикласическия сценарии на всички държавни помощи. Първоначалният проект е за 50 бараки, които ще се изградят за 2,5 месеца и ще струват по около 6 000 лв. всяка, което надхвърля цената на изгорелите сгради, служили при това не за временни, а за постоянни жилища. По този повод вестникът припомня елементарните заповеди на здравословните финанси, парите да отиват при реално нуждаещите се, да не се ползва *„общата трапеза“*, да не се развива иждивенството, а да се разчита на възстановяване със собствени сили и да се внимава с вечното изкористяване на благотворителността (*„Край“, бр. 123, 23 септември 1906*). Лесно може да се предположи, че проповядването на тези разумни идеи е мотивирано не толкова от висока нравственост, колкото от зловиждане, че държавни пари отиват за гръцката общност. Роптаенето продължава години, като етническият елемент в обвиненията става съвсем видим. А когато бараките са вече изградени, критиката се съсредоточава върху изпълнението на проекта и режима на ползване. Твърди се, че те са построени върху неподходящ (тинест) терен и животът в тях е немислим. Дразни, че облагодетелстваните са гърци и *„богати“*. Вестникът пита *„защо кметът не е извадил от държавните жилища [бараките] гръцките поданици, лица дошли след пожара... всички те богаташи, които имат къщи, дават ги под наем, сами живият в бараките и всички те състоятелни, които могат да си направят по една и по две къщи“*. Наяве излиза и как през 1906 г. са раздавани удостоверения за *„пострадали“*. Техниката е една от най-типичните за злоупотребите при използ-

ване на държавни помощи: бележките издава кметството, *„стига прошителят да заведе двама души, които да засвидетелстват, че му е изгорял някой сандък или черга, следователно е „пострадал“*!?. Днес колко души *„пострадали“ живеят законно в бараките само на основание такива удостоверения.“* (*„Край“, бр. 244, 21 август 1910*). Шест години след пожара въпросът все още е *актуален, като се предлага, наемът на живущите да стане съразмерен на тяхното състояние. През 1912г. властите решават да въведат нормиран наем за „бедните“*, а *„богатите“ да бъдат изведени и (след търг за величината на наема) на тяхно място да се настанят желаещи*[1]. Стига се до неизбежните в подобни случаи обвинения в политическо пристрастие[2]. Извадени са 29 (*„сега заможни“*) семейства, но *„няколко от тях [които имат по 250 солници, десятки декара лозя, произвели хиляди литра вино] без срам и свян плакали и клели пред Комисията, че са по-зле и от най-последните голтаци и че Комисията се е ръководела от партизански съображения“* (*„Край“, бр. 309, 17 септември 1912*). След Балканските войни живущите в бараките окончателно са се превърнали в политическа клиентела. Заемащите тези *„временни“ постройки около 150 семейства са пряко заплашвани, че ще бъдат извадени след предстоящите избори, ако не гласуват за правителствената листа („Край“, бр. 317, 3 януари 1914*). Държавната помощ се е изродила в обичайната политическа зависимост.

1 Решението е изпълнено над година по-късно, но само за няколко бараки, като политическото администриране остава да преобладава над пазарните принципи.

2 В протоколната книга на Градския общински съвет в Анхиало за 9 април 1912-27 септември 1913 г. е регистрирано решение за преодоляване злоупотребите при разпределянето на държавните жилища, построени за пострадалите от пожар през 1906 г. (*ТДА-Бургас 1999: 19*).

Таблица 4: Анхиало: етно-демографска картина

	1884	1892	1900	1905	1910
Население на околия Анхеало					
Православни	14460	16534			
Мюсюлмани	7910	6760			
Гърци			9354	9208	6240
Населението на община Анхиало			5554	5527	3304
По народност					
Българи			767	1061	1218
Гърци			4579	4177	1800
Турци			125	188	77
По поданство					
Българско			4857	4672	3014
Гръцко			559	651	114
Турско			100	120	39
Население на община Анхиало					
Родени в България:					
В населеното място			5327	5214	3005
В друга община на същата околия			4684	4590	2026
В друга околия на същия окръг			258	189	181
В друг окръг на Царството			150	253	341
Родени в чужбина:			255	182	457
Турция					
Македония и Одринско			149	166	121
Другаде				14	14

източници:
ГДС (1902) Резултати от преброяването..., 1900
Окръг Бургас
ГДС (1910) Резултати от преброяването..., 1905
Окръг Бургас
ГДС (1913) Резултати от преброяването..., 1910
Окръг Бургас (453/2/2, л.1)
ЦДА Ф 453 оп.2 а.с.2, л.1

Обобщението на събраните данни за непосредствените последици от погрома показва, че ударът е почувстван преди всичко в самия Анхиало, като странични ефекти и афтершокове се наблюдават и в по-широк район. Тези отражения са до голяма степен неутрализирани от „българския“ сегмент в регионалната икономика, който е засегнат само косвено. В тесен смисъл пожарът от 30 юли 1906 г. не е икономическо събитие от национално значение. Но би било подвеждащо да се спре дотук. Като пароксизъм на антигръцкото движение, погромът отключва средносрочни процеси със значителни последици за цялото гръцко малцинство в

България. Породената значима емиграционна вълна и етническото преструктуриране на активите са двата основни канала, по които от 1906 г. нататък протича икономическото и физическото изтласкване на гръцката общност и постепенното освобождаване на стопанска територия за „мнозинството“. Именно те водят до радикална промяна в „политическата икономия“ на етническото съжителство между българи и гърци.

2.2. Средносрочни последици (I): емиграция

Едрите щрихи на промените в етническия състав на населението след опожаряването на Анхиало проличават в резултатите от преброяванията през 1900, 1905 и 1910 година. Те са сумирани в *Таблица 4* и отразяват най-вече изселването на голям брой местни жители от гръцка народност.

Релевантните за това изследване числа показват, че преди погрома 82% (1900 г.) / 76% (1905 г.) от жителите на града са от гръцка народност[1], като декларираните гръцко поданство са едва около 1/7 от тях. Тази картина е силно разводнена в данните за околията, където мюсюлманският елемент тежи значително (от 1/3 след 1878 г. до 1/4 през 1900 г.)[2].

Демографският шок след 1906 г. е изключително силен, като населението на града за пет години се свива почти двойно. Изселването е довело до драстична промяна в етническия състав и към 1910 г. гръцката общност е сведена до 54% от жителите. Значително е намалял и делът на гръцките поданици (от 11 на 3%). Показателно е, че демографският срив е силно концентриран в Анхиало[3]. Другите две общини в околията с голяма гръцка общност (Баня и Месемврия) практически не намаляват абсолютния брой на население си след 1906 г. В същото време жителите на цялата околия нарастват, което отразява протичащото етническо преструктуриране на района.

Много важен тренд след погрома е започналото заселване на етнически българи в общината, което подхранва преструктурирането на стопанския периметър. Родените „в друг окръг на Царството“ нарастват близо трикратно, а техният дял се увеличава от 3 на 14%. Градът постепенно

1 Сред българите 167 души през 1905 и 53-ма през 1910 г. декларират, че матерният им език е гръцкият.

2 Подробните гръцки изследвания за демографията на Анхиало (*Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη 1999*) стъпват върху българските статистически данни, отнасящи се преди всичко за *околията*, а не за *града (общината)* Анхиало.

3 След 1906 г. турците в общината също се изселват, но техният абсолютен брой е незначителен (188 души през 1905 и 77 през 1910 г.).

губи облика си на селище от „кореняци“ с дълга родова традиция: родените „в същото населено място“ намаляват от 83 на 54%. Следва да се отбележи, че преброените от статистиката „отсъстващи“ от Анхиало гърци през 1910 г. са минимален брой, което показва, че голямата изселническа вълна не е официално регистрирана. Накрая, липсва изразен профил в образователния статус на изселилите се: през 1910 делът на неграмотните гърци в Анхиало е практически непроменен в сравнение с 1905 г.

Таблица 5: Заминали в странство лица от Анхиало, Бургас, Месемврия и Созопол след 30.07.1906 г.

Заминали с български паспорти	
Семейства	89
Отделни лица	40
Паспорти издадени за:	
Гърция	55
Турция	26
Др. страни	18
С общо назначение	9
Заминали с чужди паспорти	
Семейства	98
Отделни лица	28
Паспорти	
Гръцки	108
Турски	7
Руски	1
Румънски	1
Заминали семейства и отделни лица за:	
Гърция	86
Турция	29
Румъния	2

източник:
ЦДА Ф 322 оп.1 а.с.161, 30 август, л.13

Всички тези тенденции косвено се потвърждават и от изборната статистика за 1902 и 1909 г. Броят на гласувалото градско население в околия Анхиало е намалял, а този на селското е нараснал (ГДС-Статистика ИНП за XII ОНС; ГДС-Статистика ИНП за XIV ОНС). Участието в градските избирателни секции след 1906 г. е чувствително по-ниско (спаднало от 61% през 1902 г. на 44% през 1909 г.), въпреки запазения (по избирателни списъци) брой избиратели. Голяма част от политически активното гръцко население очевидно е напуснало града.

Потоци

В течение на няколко години след погрома усещането, внушавано най-вече от дописките в „Край“, е за невъзстановен от развалините град, за стопански регрес, предизвикан преди всичко от напускането на едва ли не всички негови гръцки обитатели. Тези впечатления отразяват субективните представи за демографския шок след 1906 г., но не отговарят на статистическата картина. Те скриват реалните размери и променящата се през годините интензивност (дори посока) на емигрантския поток. За него данните са по-откъслечни и разхвърляни из различни свидетелства.

За първата вълна, подгонена непосредствено от пожара, сведения дава поверителен рапорт на Бургаския окръжен управител от края на август 1906 г. (виж Таблица 5). Той установява заминаването на общо 177 семейства (около половината са с български паспорти, а останалите се водят чужди поданици, основно с гръцки паспорти) и на 68 *„отделни лица“*. Ако се вземе предвид, че – според преброяванията, средният размер на едно домакинство в Анхиало е 4 души, това прави около 780 изселници от четирите *„гръцки“ града, като със сигурност най-големият брой е именно от Анхиало*[1]. Бургаският чиновник омаловажава събитието с твърденията, че повечето от самостоятелните са заминали по търговски дела, а не *„с цел да бягат“*, че заминаванията са ставали на малки групи, че някои са се завърнали и че слухът за отпътуване само с кораба *„Хиос“ на 300 души е преувеличен.*[2]

1 Благодаря на Щилян Щерионов за това, че ми обърна внимание на обстоятелството, че след погрома гръцки емигранти са се отправяли и на север, към Русия. Статистически данни за този поток обаче отсъстват.

2 Поетът Костас Варналис е измежду пътниците, напуснали с кораба „Хиос“ (*Βάρναλης 1981: 73*).

Таблица 6: Изселници в Гърция от 01.08 1906 до 01.06.1907 г

	С паспорти	Без паспорти
Бургаски окръг	1654	5756
Анхиало	1002	770
Айтос	440	338
Бургас	191	405
Карнобат	7	25
Казанлък (Елхово)	2	4406
Ямбол	4	12
Варнрнски окръг	218	15
Варна (гр.)	67	
Варна (околия)	140	8
Балчик	11	7
Пловдивски окръг	1706	790
Пловдив (гр.)	92	620
Станимака	1610	170
Пещера	4	
Старозагорски окръг	9	32
Хасково	9	7
Харманли	-	16
Стара Загора (гр.)	-	9
София (гр.)	18	2
ОБЩО:	3605	6595

източник:
ЦДА Ф 322 оп.1 а.с.69, 30 юли 1907, л.41

Независимо от уточненията, безспорно е, че погромът дава начален тласък на стихийно напускане на града. В началото на септември „Край“ хиперболизира, че „всички [к. м. – Р. А.] гърци, които останаха без къщи, се изселиха в Гърция“ (*„Край“, бр. 120, 2 септември 1906*). Но истината е, че с течение на времето движението се структурира, масовизира и увлича останалите центрове на гръцка общност в България[1]. Изселванията към Гърция достигат нов връх през 1907 г. (особено през лятото), като тази вторична вълна след погрома е една от най-значимите му средносрочни последици.

За нея окръжните управители водят вече систематична и подробна месечна отчетност, от която става ясно, че през юни-декември 1907 г. Бургаски окръг са напуснали 3203 гърци (от тях поне 1542 без паспорти), а през деветмесечието на 1908 г. емиграцията продължава със затихващи темпове *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 199, 29 март 1908, л. 11-14; 24 декември 1908, л. 1-16*). Успоредно с тези данни се трупа информация и от гръцките власти, които регистрират пристигащите. Между двете оценки възникват сериозни различия, като българският дипломатически агент в Атина Димитър Ризов се опитва да арбитрира и да произведе свои – смятани за по-обективни, числа.

Събраните сведения от окръжните управители в България дават представа за произхода на емиграцията *(виж Таблица 6*). Ако се изключи Кавакли (дн. Тополовград) в Казългачка (дн. Елховска) околия, където оказват влияние специфични фактори (*виж по-долу*), най-значимият поток произхожда от Анхиало (1772 души) и Станимака (1780): зависимостта между силата на антигръцкото движение и интензивността на емиграцията не буди съмнение. Общият брой, според българските данни, възлиза на 10 200 души, което е близо два пъти под гръцката оценка за 20 000 бежанци от България. Д. Ризов частично я редуцира, като приема три допускания: включени са бежанци от Румъния, Русия и Турция само транзитирали през България; част от отчетените всъщност не са напуснали България; налице е вторична емиграция към Египет, Америка и Турция (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 27 юни 1907, л. 37; 23 юли 1907, л. 28*). Доколкото Ризов се намира в крайната дестинация на изселниците, той отчита ежедневните коментари и новини в Атина и има непосредствени впечатления от прииждащите групи. Така българският дипломат клони

1 Емиграцията се засилва и в други райони на Бургаски окръг, особено Казългачка (Елховска) околия.

към една компромисна, но по-близка до гръцката оценка за *около 16 000 бежанци, напуснали България след погрома в Анхиало*. През следващата 1908 г. разликата в оценките от двете страни се запазва. Българската администрация вече определя броя на заминалите гърци (към 1 февруари) на 14 306 (5844 с паспорти и 8462 без документи) (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 199, 29 март 1908, л. 14*), докато гръцката Комисия за бежанците (края на 1908 г.) посочва 26 388 (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 246, 16 март 1909, л. 3*). Данни за изселвания (включително от Бургаски окръг) продължават да постъпват от окръжните управители и през 1909 г., а през същата година *„Край“ съобщава за тържествено изпращане на стотина гръцки семейства от града, между които и тези на няколко градски съветници („Край“, бр. 203, 31 октомври 1909*). Във всички случаи е ясно, че погромът в Анхиало е предизвикал бежанска вълна от национално значение, при това с дългосрочно ехо[1]. В районите със значими гръцки общности тя води до депопулация със съществено отражение върху местната икономика.

Съществено е да се има предвид, че миграционният поток не е еднопосочен. Както при всички емигрантски движения, след време започват да се наблюдават и завръщания, свързани с тежките условия (основно болести), невъзможност за адаптация или разочарования. През 1911 г. се заговаря дори за *„масово [обратно] изселване“ от Гърция, макар всъщност да става дума само за по-големи организирани групи. Официалната позиция на българското правителство по този въпрос е неутрална, като то нито насърчава, нито отказва да приеме завръщащите се. Когато имат да решават конкретни случаи, властите не се интересуват, че някои лица са взели гръцко поданство и ги третира като българи. Това е дори повод за съжаление, че „благодарение на денонсирани отдавна вече от нас спогодби ние бяхме принудени да признаем гръцко поданство на маса гърци, които не би трябвало по никакъв начин да се ползват [с него] и по този начин дадохме право на Гръцката легация в София да се меси в някои работи от чисто вътрешен характер, благодарение на капитулациите, от които Гърция продължава още да се ползва у нас“* (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1011, 2 декември 1911, л. 164*).

1 Погромът, разбира се, не е изолирано събитие, на което може да се припише единствената причина за емигрантската вълна. Но с мащаба на насилието и с обществения си отзвук, той отприщва процеси, които при други обстоятелства вероятно не биха се активирали. Неслучайно българските власти приемат за начална дата в статистиката за емиграцията на гърците именно 30 юли 1906 година.

Единственото притеснение на българското правителство е свързано с икономическите последици. То открито съжалява, че става дума за „крайно бедни“ и категорично отхвърля внушението на престаряващото се Дипломатическо агентство в Атина да бъдат поети част от разноските по репатрирането (ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 23 юли 1907, л. 28). Във всеки случай обратният поток също потвърждава зависимостта между остротата на етническия конфликт и нагласите за емигриране. В доклад на агентството се отбелязва, че между завръщащите се *„имало много малко анхиалци, а да не кажа никак... Те са най-твърдо решените да не се връщат и да останат тук при каквито и да е условия. Мнозина бяха казвали „по-скоро Америка и Египет, отколкото България“* (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 29 май 1907, л. 55*).

Наличието на колебания и на неуспехи, примерите на завръщане, запазените родови и семейни връзки, относителната близост между точките на емиграция и на заселване създават усещане за обратимост на потоците през първите години. За известно време България и Гърция са два конкуриращи се гравитационни центъра, като едва след войните единият от тях надделява окончателно.

Мотивация и механика

Изселването на гърци след погрома е граничен казус, в който се примесват класическата мотивация, задвижвала големите спонтанни емигрантски вълни с механиката на бежанската диаспора. Потокът притежава двата основни атрибута на всеки бежански проблем: в една или друга степен принудително решение за напускане, предизвикано от непосредствена заплаха или от реално упражнявано насилие над дадена общност; икономически шок върху приемащата държава, която трябва да се справи с настаняване и интегриране на значителен контингент „неканени“ пришълци. В същото време движението от България към Гърция носи белезите и на всяка масова емиграция: мотивация за подобряване на благосъстоянието; катализираща роля на привличащата пропаганда; изплитане на мрежи между „новите“ *и* „старите“ общности, по които се предават импулси за нова емиграция; превръщане на изселванията в епидемични. Особеното в случая е, че нито една от двете характеристики не присъства в чист вид и през цялото време. Етническото насилие безусловно дава начален тласък, но неговият ефект веднага е подсилен от икономическата примамка на обещанията за оземляване. Обичайният за емиграциите от XIX и началото на XX век колонизацио-

нен мотив присъства, но той е поднесен като патриотично движение на „вътрешна колонизация". В крайна сметка това, което се наблюдава, е движение в две стъпки: сплашване на една етническа общност (бежански мотив); масовизиране на изселването със смес от идеологически и стопански аргументи (емигрантски мотив). Ако етническият конфликт присъства мощно на старта и продължава да подгрява процеса през цялото време, то чисто икономическият отначало е по-дискретен, за да се усилва впоследствие. Различни са акцентите и в тълкуването на причините в България и Гърция. Българското правителство се стреми да представи емиграцията, преди всичко като следствие на политизирано агитиране и да я „*икономизира*". На свой ред Гръцкото поставя на преден *план етническите (основно църковни и образователни) преследвания на общността и „духовния стимул" на елинизма.*

В разглеждания случай пропагандата е комбинация от националистическо и икономическо мотивиране на потенциалните мигранти. След погрома в Анхиало гърците в България са естествено податливи на подобни стимули, а гръцката държава веднага задейства наличните си възможности. Още в началото на септември консулството в Бургас предлага пари и безплатен превоз (*„Край", бр. 120, 2 септември 1906*), а в Атина основната тежест се поема от Комитет за настаняване на бежанците. Българското правителство отрано декларира, че не спира и не насърчава емиграцията, но не е и безразлично към *„подмамването" и излагането на риск на свои поданици от гръцка народност с „лъжливи обещания"* (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1011, 21 декември 1906, л. 36*). За София изселванията са провокирани изцяло от „външна" агитация, а обвиненията за гонения и нетолерантност са измислени. Местните власти *(ЦДА Ф322 оп. 1. а.е. 169, 21 декември 1906, л. 136*) и дипломацията представят цялото движение като чисто политическа инициатива, подкрепяна с икономически средства. Тази позиция е резюмирана в донесението на Дипломатическото агентство, в което Андрей Тошев твърди, че „гръцкото правителство е решено да си наложи тежки материални жертви, само и само да насърчи емиграцията на гърците из България. Умисъл на правителството е да създаде от въпроса за бежанците мощно политическо оръжие против нас. Трябва да се признае, че дотогава, докато този въпрос бъде открит, Гърция винаги ще може да го експлоатира в наша вреда като Ще обяснява пред Европа бягането на своите сънародници с някакви гонения, на които те били подложени от нас" (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 5 март 1907, л. 112*). Оттук

и необичайните призиви за известни отстъпки от българска страна по образователния въпрос, за да се спре изселването.

Националистическият оттенък на движението задават преди всичко политическата класа и медиите в Гърция. Вестниците „подканят сънародниците си... за да се спасят и не пропаднат в България за Елинизма“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 1 октомври 1907, л. 63*). „Всички са приети „с ореол на мъченици за „Великата идея“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 83*). Патриотарската реторика е използвана до дъно за вътрешнополитически цели и като оправдание за исканите *с*уми от Парламента. Към нея постепенно се присъединяват и различни бежански организации, които – веднъж на гръцка територия, подемат местните мотиви, като например исканията за спазване на Берлинския договор *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 21 юли 1907, л. 96*).

Но истината е, че за самите емигранти двете основни движещи сили са по-прозаични: страхът след случилото се и примамката за помощи и земя. Ако първият мотив е етнически оцветен и по-скоро специфичен, то вторият е налице при всяка многочислена емиграция през онзи период *(Аврамов 1986; Вартоломеев, Аврамов, Георгиев 1987*). Първите идилични представи за организирано настаняване, осигуряване на земя и инвентар, та дори възможности за соларство, се разпространяват още през септември – октомври (*„Край“, бр. 120, 2 септември 1906; бр. 126, 14 октомври 1906*). Достигат информации за отпускани помощи и заеми, а апетитът за земя (в по-общ смисъл – за капитал) е първичен инстинкт, който действа безотказно независимо от благосъстоянието на мигранта. Не съперничеството и конкуренцията с другия етнос (българите), а абсолютната бедност на страната са основната движеща сила. Задачата е сведена до рационално упражнение по сравнително плодородие. Потвърждава го разочарованието на селяни от Бургаско, които тръгнали с надежда да намерят по-добри условия в Тесалия, но „дошли до заключението, че никога няма да напускат своите плодородни ниви, обширни паши, ливади и дъбрави и решили да се върнат и да разкажат на населението, че не било умно [к. м. -Р. А.] да си напускат имотите защото никога няма да намерят по-добри. “[1] (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 5 март 1907, л. 113*).

1 В това донесение на Дипломатическото агентство в Атина очевидно има разкрасяване и е търсен контрапропаганден ефект. Но то илюстрира чисто икономическата дилема, пред която са изправени изселниците.

Шокът от погрома (изобщо от антигръцкото движение) и икономическата мотивация се пречупват в самата фигура на „агитатора“. Той играе върху струната на стопанския интерес (най-често и сам го преследва), активен е сред всички социални среди и навсякъде (кръчми, църкви, училища), може да е свещеник или дори общински служител (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 6 май 1907, л. 43*). В пропагандата използва прости трикове, например изпращането от току-що пристигнали емигранти на писма с неверни съобщения, че вече са настанени в раздадени им земи и с „подкани“ към близките да го последват[1] (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 5 март 1907, л. 113*). Множество са случаите на специални делегации, изпратени от местните общности да огледат, изберат и дори уредят закупуването на парцели в Гърция. Някои от тях носят съпроводителни писма на гръцкия консул в Бургас до властите в Атина и често включват първенци, какъвто е случаят с кмета, помощник-кмета и бирника на Кавакли (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 7 юни 1907, л. 66*).

Но агитаторът по правило е човек, преживял сблъсъците и който следователно с личния си житейски опит внася „бежанска“ окраска на изселванията. Особено характерен е случаят с Анхиалския кмет от времето на погрома Костаки Ставридис, чийто казус (както и цялата емигрантска пропаганда) се следят внимателно от българското Дипломатическо агентство в Атина. За Ставридис няма никакво съмнение, че напуска вследствие на разигралите се събития. Той е подследствен и (към май 1907 г.) все още на свобода под гаранция, но според донесенията на агентството е един от най-активните „агитатори“ в града, като за това получава по 50 лв месечно от гръцкото правителство и инструкции от Комисията за бежанците *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 19 май 1907, л. 57*). В шпионско-приключенски стил са проследени подготовката и осъществяването на „бягството“ към Гърция, в което са замесени неговият роднина-грък от Анхиало Диамадопуло („кметски фаворит в общинските поръчки до пожара“), подкупен старши паспортен стражар в Бургас, и капитанът на постоянно сновящия между Бургас и Пирея гръцкия кораб „Хиос“ (едно от главните „действащи лица“ в емигрантската сага). Ставридис действително успява да замине с паспорта на Диамадопуло, на когото по-късно документът е върнат. Самият той също се изселва, тъй като му било „вече невъзможно да стои в България... след като напоследък бил викан

1 Съвършено същите похвати се използват за привличане на емигранти (в частност българи) за Аржентина (*Аврамов 1986*).

от полицейските ни власти“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 27 юни 1907, л. 52*). Няколко месеца по-късно в Атина пристига и С. Леблебеджи, „най-видният първенец на Анхиало, който бил играл важнейша роля след владиката Василиос до изгарянето на града“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 7 октомври 1907, л. 49*). И той е следствен (освободен под гаранция), но е напуснал с прокурорско разрешение, като дори заявява, че в България е „съвършено мирно и безопасно за гърците“. Двата случая добре показват как непосредственото участие в събитията мотивира местни лидери, които увличат общността и спомагат явлението да придобие епидемичен характер.

Но „епидемията“ се подхранва не само от лични примери и биографичен опит. За нея допринася общата атмосфера на междуетническо напрежение, която благоприятства разпространението на всевъзможни слухове, конспиративни теории и подозрения за тайни планове. Агентството в Атина съобщава например за проект на „Анхиалски комитет от агитатори“, разработил нов план за тотално изселване на града, което да бъде провокирано от опожаряване на останалата неразрушена част, приписано на българите и българското правителство (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 29 май 1907, л. 54*). Изгарянето на родния град преди окончателното му напускане от местните гърци се превръща в стабилна митологично-фолклорна конструкция. Слух за такава схема се появява и сред бежанците от Станимака (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 27 юни 1907, л. 68*). Сходно е и параноичното съобщение (на което не вярва особено дори самото агентство) за сформирана в Атина чета от 180 души, водена от бивши български офицери, която се канела да премине границата, да организира саботажи и да избие някои гърци в Станимака, „наклонни да приемат българизма“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 4 януари 1907, л. 134*).

Всички документи сочат, че при изселванията към Гърция се формират типичните „вериги на емиграцията“, които обслужващи и масовизиращи процеса. Едната линия е добре познатата „родова“ нишка, прокарвана от първопроходци, привлекли по-късно след себе си други мигранти. Но ако в типичния случай (например Аржентина) вторична вълна се образува предимно от събирането на семейства, „повикани“ от устроилите се вече мъже, то в Гърция „аванпостовете“ нерядко са етнически преследвани семейства, които „изтеглят“ политически ангажирани техни роднини. Декларирана цел на гръцките власти е именно привличане близките на „видни“ *агитатори (ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 30 май 1907, л. 56*): тук семействата са щит и авангард, докато в колонизирането на Южна

Америка те са ариергарден поток. Така например синът на кмета Ставридис е участвал активно в събитията, „избягал“ е веднага след тях и се е включил в организирането на бежанците в Гърция, в „агитацията“ в България и в натиска да се уреди емигрирането на баща му. Синът е подал заявление за пенсия на бащата и като един от видните представители на бежанците е приет на аудиенция при краля. Когато идва ред на самия кмет, той е посрещнат в Атина с големи почести, а при преминаването му през Цариград се среща с патриарха и получава чрез финансираната от гръцката диаспора „Народна каса“ при Патриаршията 50 000 драхми „за големите си народни заслуги“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 30 май 1907, л. 56*).

Верига от по-друг тип организира изселил се богат селянин от Станимака, който се връща в България с ангажимент пред Комисията за бежанците да доведе със собствени средства 150 семейства *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 27 юни 1907, л. 68*). Накрая, нека посоча, че (по подобие на наблюдаваното в „американската“ емиграция) са съществували и същински мрежи за „логистична подкрепа“ на емигрантите. Такава функция изпълнява гръцката общност в Одрин, където в транзитирането на изселници от България са включени гръцкият консул, митрополитът и банкер-грък. Средствата се събират между заможните гърци в града и от Еснафските каси, контролирани отново от гърците. Тази организация по нищо не се различава от добре познатата при българските „национални начинания“, в които по-богатите и съсловията също са „облагани“ с „патриотична“ *цел (ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 7 юни 1907, л. 64*).

Действието на чисто икономически мотиви за емиграцията към Гърция е безспорно и се засилва с времето. Тази тенденция се оказва удобна за българските власти, които всячески се стремят не само да политизират, но и да „икономизират“ причините, смятайки че по такъв начин заличават отговорността за етническото насилие. По време на повторния пик на изселване от май-юли 1907 г. официалното обяснение е сведено до простоватата схема за „емигриране на бедните“, насърчавано от злонамерени външни сили. В циркуляр на Министерството на външните работи се твърди, че би било голяма грешка „да се мисли, че [причините] трябва да се дирят в някакви мерки на българското правителство спрямо гърците. Същинските причини са: агитацията на някои агенти, натоварени повече със специална мисия да подготвят емиграцията на гърците; икономическото положение на изселниците, които са обитавали *центрове в упадък като Анхиало [к. м. — Р. А.]*, където те едвам

са намирали средства за поминък; обещанията на гръцкото правителство и на Комитета да ги настанят в Кралството, като им раздадат земи и парични помощи; закорененият фанатизъм на тукашните гърци и пр. Половината от тези причини биха били достатъчни, за да се почне едно силно изселване“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 28 май 1907, л. 149; за упадъка на Анжгиало вж. и Ф322 оп. 1 а.е. 169, 29 май 1907, л. 55*). Тук е възприета класическата теория за емиграцията, според която потенциалът за изселване е най-силен (и населението най-податливо) в относително по-бедните райони. Твърдението е защитавано и с внушението, че „заможните гърци не са напуснали домовете си“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 23 юли 1907, л. 32*).

Тази хипотеза не издържа на пръснатите из архивите многобройни доказателства, че са напускали далече не само бедните. Оспорват я случаите с изключително състоятелни лица, като например банкера Бебис от Русе (един от основателите на Българска търговска банка), а и цялата кохорта споменати анхиалски първенци, които са все заможни хора. С известна приповдигнатост самият гръцки министър на финансите заявява през октомври 1907 г., че „сега идват бежанци из България не както досега голи и боси, но такива, които носят със себе си богатство. Със свои пари те си купуват земи за настаняване и имоти за обработване. Такъв е случаят с бежанците от Анхиалско село, които купиха имоти... за 900 000 драхми“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 8 октомври 1907, л. 17*). Изобщо поставянето (както прави българското правителство) на сравнително преуспяващото Анхиало отпреди 1906 г. в категорията на „центровете в упадък“ е подвеждащо и манипулативно. Наблюденията върху последиците от погрома само потвърждават емпиричните резултати от други изследвания, които са установили, че магнитът за емиграцията е стремежът към радикално повишаване на благосъстоянието, представата, че новото местожителство дава възможности, които (дори за заможните) не са достъпни в старото, че не емигрират непременно икономически най-слабите слоеве и населението на най-изостаналите краища на страната (*Аврамов 1986*).

В действителност икономическите мотиви включват цял спектър от стимули[1]. Между тях особено интересен при гръцката емиграция след 1906 г. е посоченото в редица документи „бягство от дълг“. Повод да се обърне внимание на това явление дава инцидентът по турската граница от началото на май 1907 г. с бежанци от Кавакли, при който загиват 8

1 Споменава се например, че 80-90% от изселващите се младежи просто искат да избегнат военната служба в България.

души[1]. Анкетата на място, направена от Бургаския окръжен управител, показва, че става дума за масово бягство на хора без паспорти, предизвикало стрелба от граничните постове (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 6 май 1907, л. 43-44*). За случилото се е обвинена общинската управа, ангажирана почти целокупно в агитацията[2]. Без съмнение този инцидент с голям отзвук е един от факторите, засилил изселванията в средата на 1907 г. Докладът посочва между другото, че „около 3/4 от избягалите са бедни хора, повечето градинари, от които някои могат да се завърнат, а други са имали дългове по-големи от стойността на имота си. За забелязване е, че значителна част от дълговете е към местни гърци и лихвари". Именно наличието на дългове е причина за нелегалното бягство. „Голяма част от гърците, които се изселват, имат разни задължения спрямо държавата, но са и длъжници на БЗБ, вследствие на което не смятат да си изваждат редовни паспорти за пътуване в странство[3], а напущат скришом страната през турската граница" (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 2 юни 1907, л. 45*). Специално в напускането на Анхиало ролята на дълговете изглежда широко приета. Банкерът Бебис твърди, че имотите на жителите му, „доколкото ми е известно, почти всички са ипотекирани от Земеделска банка и сега, естествено, стопаните им не губят нищо като ги напускат" (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 85*). Дипломатическото агентство в Атина също отбелязва, че „над масата анхиалци влияело друго едно обстоятелство, за което узнавам от сведущи бежанци – че голямото болшинство изгорели и оцелели къщи и недвижими имоти в Анхиало били ипотекирани или заложени в БЗБ. Това обстоятелство е от важните и заслужава да се провери грижливо, та ако се потвърди, ще може да ни послужи като интересно обяснение на нежеланието на анхиалци да се повърнат в родния си град." (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 29 май 1907, л. 55*). Агентството улавя преди всичко контрапропагандния потенциал на отбелязания факт, тълкуван като удобен за каузата, тъй като омаловажава етническото обяснение/обвинение. Дипломатът призовава да се направи сериозна анкета „от надлежните финансови и банкови учреждения у нас", за да се установи

1 В гръцката преса първоначалните информации са за 38 убити.

2 Добра илюстрация за епидемичния характер на движението е, че „околните гръцки села са подражавали на Кавакли".

3 Издаването на паспорт става само срещу удостоверение за отсъствие на задължения към държавата и към БЗБ (*ЦДА Ф166 ОП. 1 а.е. 1011, 8 октомври 1907, л. 112*).

какви икономически причини и в какви приблизително размери влияят за изселването на гърците.

Наличните отчети на клоновете на БНБ и БЗБ позволяват по-обективна преценка, която хвърля определено съмнение върху тази линия на интерпретация. Данните показват, че макар и атрактивна, „бягството от дълг“ е (поне за Анхиало) най-вероятно преувеличена причина. Броят на раздадените ипотечни заеми е твърде ограничен (48 от БНБ и 37 от БЗБ през 1905 г. и съответно 41 и 20 през 1906 г.) и те нито възлизат на внушителни суми, нито тежат прекомерно в активите на двете банки. *(БНБ-ГО; БЗБ-О*). Разбира се, остава възможността, имоти да са заложени и срещу други дългове към тези банки, но посочената силна задлъжнялост към лихвари, слабото проникване на „организираното“ банкиране и споменатите оплаквания за тромавост и недостъпност на кредита от двете държавни кредитни институции показват, че дори въпросният мотив да е имал значение, в района на Анхиало той едва ли е бил решаващ за епидемичното разрастване на явлението.

Така спецификата на „следпогромната“ емиграция в Гърция е общият етнически фон, върху който действат обичайните икономически причини. Тази конфигурация внася елементи на нерационалност и създава определена неустойчивост, но тя съществено допринася за масовизирането на процеса. Да се претеглят двете сили е трудно. Лесно доловима е единствено общата тенденциозна нагласа на преценките от едната и от другата страна. В доклад на българската дипломация, придобиващ расистка конотация, се отбелязва, че „трябва да се познава психологията на масите, а още повече на гръцката, толкова гъвкава и практична, когато се касае за материални интереси, за да се допусне, че някакви чисто морални или национални подбуждения могат да предизвикат цял обрат в живота на стотини семейства“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 28 май 1907, л. 149*).

Приемащата държава

Отраженията върху приемащата държава са самостоятелен аспект, който подлежи на отделно проучване. Тук той следва да бъде бегло маркиран при осчетоводяването на последиците от погрома. В крайна сметка миграционна вълна от подобен мащаб преструктурира демографските и стопанските баланси в региона, с което променя икономическите условия и във всяка една от засегнатите страни.

Донесенията на българското агентство в Атина с нескрито заинтересован поглед подробно следят местните реакции. Отраженията върху гръцката икономика са типични за държава, която не притежава дадености за спонтанно усвояване на „гранични територии“ (*frontier country)* както двете Америки, но въпреки това се държи така, като че ли ги има. Увеличението на държавния дълг в тези условия е неминуемо. Първото бреме пада върху бюджета, доколкото правителството трябва да посрещне непосредствените нужди на пристигащите и да осигури обещаните им земи. Законодателните инициативи се придвижват със закъснение (едва през април 1907 г.) и под натиск на недоволството на самите бежанци. Сключен е вътрешен заем („Земеделски Тесалийски заем“) за 10 млн. драхми със синдикат от гръцки банки (65% от Националната банка на Гърция)[1]. Създадена е „Тесалийска земеделска каса“, която е натоварена да закупува земи за бежанците, да им раздава средства и да рефинансира аванса, предоставен на държавата от Народна банка за придобиване на голям частен чифлик през 1901 г. Новият държавен дълг е с матуритет от 30 г. (от 1 март 1908 г.), 5% лихва и два годишни купона. Той е гарантиран с излишъка от приходите, поставени под опеката на Международната комисия за контрол върху държавния дълг на Гърция *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 април 1907, л. 110-111*). При месечна издръжка на бежанците[2] от 220 000 драхми и при приждащи много повече от предвиденото, само няколко месеца по-късно се търси нов заем от 2 млн. драхми *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 14 юли 1907, л. 22*). Този път обаче банките отказват: бежанският проблем има сериозни макроикономически последици, като е сринал и без това ниския кредит на държавата. Налага се да се правят най-различни (неуспешни) опити за орязване на разходите: въвеждат се крайни срокове на заявките за помощ (които не са спазени); приемат се явни или неявни ограничения (които вед-

1 След Първата световна война и в Гърция, и в България разходите по устройване на бежанците се покриват до голяма степен от *външни* заеми.

2 Типичната помощ за настаняване на бежанско земеделско семейство включва земя за обработка и за строеж, 2 ха „бахча“, аванс от 3000 драхми, от които 1000 драхми за постройка, 1100 други за закупуване на два добитъка за оран, земеделски оръдия и семена, и 900 драхми издръжка на семейството и добитъка в течение на една година (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 април 1907, л. 106*). До октомври 1907 г. са изразходени 2.1 млн. драхми, от които 1.65 млн. държавни и 0.450 млн. доброволни средства (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 8 октомври 1907, л. 19*). Към март 1909 г. направените разходи са вече 7 млн., от които 6.6 млн. държавни (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 246, 16 март 1909, л.* 3).

нага създават стимули за заобикалянето им); решението да се отпускат заеми само на земеделци, довежда до това, че всички се записват като земеделци; раздробяването на сумите (от опасения, че заемите могат да бъдат „изнесени“ обратно в България) надига всеобщо недоволство. Правителството попада в собствения си пропаганден капан и намекът му, че може да затвори страната за емигранти от България, предизвиква остро негативна реакция в пресата.

Държавата хвърля много усилия да организира заселването на Тесалия (наскоро пострадала от силно земетресение), агитационната машина разяснява, че районът има нужда от работна ръка, че усвояването на земите ще намали вноса на жито, че самите бежанци носят със себе си богатство. Новодошлите са настанени в повече от 40 града, като основното ядро действително е насочено към тесалийските земи *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 246, 16 март 1909, л. 3)*. Тази политика е обяснима и с обстоятелството, че самата Гърция е изправена пред масово изселване (в частност, от Тесалия) към Америка: за „компенсация“ се разчита именно на пристигащите от България, но известна част от тях на свой ред е увлечена от мощния поток към САЩ.

Много характерен момент е ясно проявеното фаворизиране на емигрантите от Анхиало, които със своята съдба най-добре обслужват националистическата кауза. Те получават преференциално третиране, подълги срокове за настаняване, по-лесен достъп до кредити. Неслучайно най-големият урбанизационен проект, разработен специално за бежанците от България, е построяването „на зелено“ на четири нови селища[1]. Измежду тях особено емблематичен е бъдещият град Неа Анхиало. Полагането на първия му камък в началото на октомври 1907 г. е режисирано като помпозна патриотарска проява (описана в най-големи детайли от българското Дипломатическо агентство), където политическата класа преповтаря вече добре оформената канонична версия за мартирологията на опожарения в името на „Мегали идея“ *(сравняван с Мисолонги) град (ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 1 октомври 1907, л. 59-63)*.

Интегрирането на емигрантите от България се сблъсква с всички социокултурни проблеми, присъщи на срещата между една „външна“ общност и местната среда. Появяват се познатите трудности. Те произтичат от преследването на политическа свръхцел, която надхвърля

1 Евксинополис, Неа Филипополис, Неа Карие и Неа Анхиало. Всички се намират в Тесалия.

финансовите възможности на държавата. Коментарите на българската дипломация и по двете теми са саркастични като наблягат върху „театралността“ и дори „комичния характер“ на пропагандата около бежанците, използвана за „мощно оръжие срещу Княжеството“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 82; ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 1 октомври 1907, л. 59-63*). Въпросът действително е злоба на деня за гръцкото обществено мнение, а политици от всички равнища (от краля до министрите и кметовете) експлоатират до дъно сюжета. Използват се както публичното говорене, така и ритуален мизансцен – например при тържественото отбелязване на годишнината от погрома в Анхиало с панихида[1] (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 4 август 1907, л. 88*).

Както винаги в подобни случаи обаче, първоначалната патриотарска тръпка изчезва с началото на реалните икономически трудности. Неприязнено отношение към бежанците (макар и приглушено от приповдигнатото настроение) започва да се надига, когато се усеща влиянието им върху пазара на труда и върху финансите на държавата. От българското агентство язвително коментират, че разочарованието идва, след като става ясно, че от придошлите бежанци „за елинизма полза никаква“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 14 юли 1907, л. 21*) и когато те разбират, че „не е достатъчно само синьо небе и древно величие, а трябва преди всичко да се удовлетворява стомахът, който не разбира от класическа поезия, нито от естетика“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 82*). А. Тошев дори мрачно прогнозира, че част от бежанците („преимуществено негодяите“) ще останат в Кралството, за да присадят несъзнателно социализма в Тесалия и да научат тамошното невежествено селско население да въстава против абсолютните свои господари-чи-фликчии... като ония селяни в Румъния, които неотдавна удивиха света със своите свирепства“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 86*). Стопанските проблеми около настаняването са действително големи и те са напълно известни от всички аналогични случаи. Такива са нищожната издръжка от бюджета, появата на голяма маса безработни, нарастващата несигурност и особено плачевното санитарно състояние, предизвикващо значителна смъртност. А с отпочването на големите проекти за построяване на нови селища се надига обичайният ропот срещу неспазените срокове и използваните некачествени материали, появява се неизбежният корупционен фон с повсеместните

1 Прочетена е телеграма от намиращия се в Кипър бивш владика на Анхиало Василиос. Там той също отслужва панихида в памет на жертвите и пострадалите.

обвинения за кражби, подкупи и нагласени търгове. Всички тези проблеми бързо намират отзвук в България, като вестник *„Край“* редовно информира за оплакванията.

Няколко години след погрома част от бежанците продължават да се чувстват неприети нито в едната, нито в другата страна. Те са чували „на добър им път“ при заминаването си от България, но сега го чуват и в Гърция, когато изразят неудовлетвореност от условията или заговорят за завръщане. Обществото е все още разделено по отношение на емигрантите. Проявите им на недоволство са посрещани с раздразнение, като неблаго-дарност към направените значителни финансови жертви. В същото време въпросите за това как и колко ефективно правителствата са изразходили 40 млн. драхми, не престават да занимава публиката *(„Край“, бр. 278, 11 септември 1911; бр. 281, 6 октомври 1911)*. Противоречивите настроения съвсем не са учудващи. Но дългосрочният резултат е като правило успешен: символичен епилог на конкретния случай е, че днес Неа Анхиало брои точно толкова жители (5514), колкото са живели в град Анхиало в годината на погрома (5527)...

2.3. Средносрочни последици (II): цени и преразпределение на активи

Във всяка двуетническа общност, като при скачени съдове, масовата емиграция на единия етнос освобождава икономическа територия за другия. По-малко или повече стихийното запълване става по различни канали, ала на микроравнище то задължително преминава през изкривяване на пазарните цени и през пряко преразпределение на активите. Успоредно протичат постепенни промени в политическата икономия на местната общност, които оформят нова конфигурация на властовите сили и видоизменят предходното етническо статукво[1]. Последиците от опожаряването на Анхиало особено прегледно илюстрират тези процеси.

Пазар на купувача

„Микроикономиката на погрома“ може лесно да бъде резюмирана като образуване „пазар на купувача“. Напускането на голям брой жите-

1 Подобни процеси, придружавани от различна степен на насилие, са протичали на много места в Югоизточна Европа. В рамките на разпадащата се Османска империя пример на силово прекрояване на икономическото статукво между два етноса е изместването на турската общност от гръцката в Крит през края на XIX и началото на XX век (*Poulios 2009*).

ли и физическото унищожаване и обезценяването на капитала създават условия за свръхпредлагане, за спешни разпродажби на активи и за общ спад в техните цени.

Хаосът и последвалите епидемични изселвания поддържат ценовите изкривявания в течение на години и то не само в Анхиало, но и в другите гръцки общности. Свидетелствата са многобройни, като например документът за Бургаско село, където през 1908 г. 145 български семейства вече са изкупили всички имоти на гърците *(ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1011, л. 138).* Особено изразително е и оплакването на анхиалските гърци до Народното събрание, че държавният бирник продава на ниски цени имоти на изселници, за да покрие данъчните им задължения *(„Край", бр. 170, 7 март 1909*). Те настояват да се спрат тези продажби, тъй като се очаква завръщане на собствениците. Според коментара на *„Край"*, целта на прошението е да се защитят високи цени, а малкото все още останали гърци „да грабнат парите и заминат с тях". Презумпцията е, че мнозинството е напуснало и е само въпрос на време да тръгнат и останалите. Битуващата представа сред българската общност е, че „преди две години тяхното [на гърците] решение е „всички в Елада, нито един в България"... че с малки изключения, останалите тук... са записани в Гърция за елински поданици ... и че на повечето от тях семействата отдавна са в Гърция".

Но ако интерпретацията е тенденциозна, то икономическата логика на вестника е резонна. Той задава смислените въпроси защо, след като гърците желаят да останат, те не купуват евтино, а продават; защо нито един състоятелен гражданин „не купува от бирника евтините имоти, а гледа да продаде"? Това архетипно определение на „пазара на купувача" се съдържа неявно и в друг коментар, направен отново по повод предполагаеми скрити планове на гърците. Петицията за намаляване акциза върху солта се тълкува като опит преди окончателното изселване, да бъдат валоризирани силно подценените им имоти. „Ако 8000 солници минат в други ръце, пише вестникът, и ако се намали акцизът, цените на солниците ще се качат по 100 лв. или повече: от 8000 солници солопроизводителите ще изнесат вън от България 800 000 грешни пари." (*„Край", бр. 160, 24 ноември 1908*) За неизгодни принудителни продажби говори през напрегнатото лято на 1907 г. и русенският банкер Бебис. Определен от български дипломат в Атина като „олицетворение на най-рафинирания елинизъм", той твърди, че всички гърци искат да се изселят не толкова

заради физически, колкото заради „нравствен терор“[1]. Опасявайки се от антигръцко движение във Варна, самият Бебис е продал своите имоти и се готви окончателно да напусне Русе. Чувал е, че същото се канят да направят и останалите гърци и „ако е вярно, ще се кают тези що продават, а не купувачите“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 84*).

При подобна пазарна ситуация продавачът е в неблагоприятно положение, а купувачите са в състояние да диктуват условията. Като се има предвид, че предлагането е от гърци, а в закупуването все по-дейно се включват българи, става съвсем ясно как се създават условия за „пазарно побългаряване“ на освободеното икономическо пространство.

Права на собственост

Онова, което пазарът върши спонтанно, е многократно усилено от юридическите и административните манипулации. Думата е за добре известните имуществени посегателства, които съпровождат всяко разместване и опразване на стопански периметри[2]. Те дооформят мащабното преразпределение на активи след погрома.

Методите са изключително разнообразни. Вестник „Край“ с наслада ги разнищва, доколкото повечето случаи уличават управляващите гръцки първенци. По неговите дописки може да се състави истински инвентар на начините да се осребри отсъствието на законовите притежатели и за лишаването им от собственост. Първата линия се състои в простата „кражба на грозде от лозята на избягалите гърци през 1906-1907 г.“ То е публична тайна, но е надлежно документирано и в една от ревизиите на Анхиалската община (*„Край“, бр. 147, 26 август 1908*). С по-сериозни последици е издаването на фалшиви удостоверения и постановления при прилагането на Закона за замяна на турските документи за право на собственост с крепостни актове. Фалшификациите на общинските власти тук водят до фактическо обсебване собствеността на изселилите се. Дълъг поменик от описани казуси включва: издаването на неверни удостоверения; присвоявания; обезнаследяване; придобиване на крепостни

1 Самият Бебис е жертва на вълненията. Къщата му е разграбена по време на големия антигръцки митинг в Русе на 30 юли 1906 г. (денят на погрома в Анхиало) (*в-к България“, бр. 78, 1 август 1906*).

2 Същото се случва с господарските и чифлишките земи след Освобождението, с еврейските имоти при антисемитските закони, с имуществото на българските турци след фактическото им депортиране през 1989 година.

актове за чужди солници; заличаване на дългове; придобиване на документи (и последваща продажба) на изгорели имоти, за които преди пожара собствеността не е била надлежно доказана... (*„Край“, бр. 148, 2 септември 1908*). Тези практики се потвърждават и от други източници. Интересът на „оставащия“ да насърчи емиграцията на съгражданите си, се проявява например при споменатия инцидент в Кавакли, където кметът и по-състоятелни гърци са обвинени, че „закупуват чрез други лица на долна цена раздадени предмети и спекулират после с изоставени имоти“ (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е 169, 6 май 1907, л. 43*). В същия епизод е засечено отчуждаване на имот с фалшиво пълномощно без знание на стопанина[1] (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 7 юни 1907, л. 66*). Съществено в тези прекроявания на собствеността е, че те далече не стават само в полза на българи. Главни герои в злоупотребите често са гърци или техни „съюзници“.[2] Имущественото мародерство между членове на преследваната общност, т. е. срещу собствения етнос, изглежда напълно текуща практика. Собствеността не търпи празно място и когато такова се появи, то бива запълнено по един или друг начин.

Манипулациите със собственост са широко разпространени, но през началните години мобилността на мигрантите в двете посоки е все още голяма, което нерядко (при завръщане) предизвиква остри конфликти. Постепенното улягане на правата преминава през юридически подвижни пясъци. Погромът принуждава през продължителен период от време голяма част от гърците да живеят шизофренно, на две места, с де факто две поданства, с два имота, с два житейски проекта.

Така през лятото на 1907 г. в Атина се очакват (за октомври) 400 анхиалски семейства, които все още остават в града, за да приберат реколтата, да ликвидират собствените си имоти и онези на заминалите за Гърция емигранти *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 16 август 1907, л. 75*). По същото време Дипломатическото агентство в Атина отбелязва нищожния брой бежанци (само 106), представили за заверяване пълномощни за продажба на имотите си в България *(ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 169, 9 юни 1907, л. 85).* Най-високият дял измежду тях е на анхиалци, което за пореден път потвър*ждава връзката между силата на антигръцкото движение и решимостта за емиг-*

1 Тези факти са използвани от българските власти в агитацията им срещу емиграцията.

2 В Анхиало на преден план излизат бившият кмет стамболовист И. Христов (българин от Загоричене, представен като „гъркоман“) и помощник-кмета Д. Ласкароолу.

риране. Две години по-късно колебанията изглежда са понамалели, тъй като се съобщава, че гръцкият консул в Бургас е заверил 184 пълномощни, даващи право на изселили се от Анхиало (включително общински съветници) да приемат от името на упълномощаващите отстъпената от гръцкото правителство земя („Край“, бр. 174, 11 април 1909).

Тази двойствена позиция предизвиква все по-голямо раздразнение сред българите. Те повдигат въпроса за гражданската лоялност и питат „може ли да се очаква нещо добро от наши сънародници, които добиват имоти в Гърция, мразят страната ни и денонощно мислят за Елада“. Възниква класическа несъгласуваност на хоризонтите (time inconsistency), при която краткосрочните и дългосрочните цели влизат в конфликт. От това, че имуществените, гражданските и политическите права на голяма част от анхиалските гърци остават размити следва тяхната незаинтересованост към дългосрочните проблеми на града. „Изселниците ги интересуват само временни въпроси до ликвидирането на своето имущество в Анхиало“, те „не се интересуват от неговото [дългосрочно] благоустройство“ (*„Край“*, бр. 208, 28 ноември 1909). Особено остро е недоволството срещу общински съветници, приемани за временно пребиваващи: в апел до Бургаския окръжен управител се твърди, че е „грехота да управляват града ни хора, на които паспортите са в джобовете им и които считат себе си гръцки поданици.“ (*„Край“, бр. 174, 11 април 1909*).

Хибридният стопански статус на гърците от Анхиало (а и другаде) след погрома започва да разклаща традиционното статукво между двете общности. Неопределеността и раздвояването в перспективата отслабва позициите на гръцката. Макар резултатите да не се наблюдават веднага, в течение на няколко години старата политическа икономия на междуетническото съжителство ерозира необратимо.

Икономически визии: „побългаряване“ и стопанско бъдеще

Освен пазарът и имотните комбинации, за промяна на традиционния етнически баланс работят организирани обществени сили. На гребена на вълненията срещу гръцкото малцинство се надигат радикални лозунги за неговото отстраняване от политическия и стопанския живот в страната. В началото това са преди всичко площадни призиви. След апогея на движението те утихват и постепенно са изместени от по-пре-

мислени и усложнени проекти на социално инженерство, преследващи сходни цели, но с други средства.

В хода на събитията говорител на крайно шовинистичните агресивни искания (някои издържани в почти расистки тон) е организацията „Български родолюбец“ на Петър Драгулев (*Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη 1999; Проданов 2003*). Те са подхванати от много митинги и вестници, включително от анхиалския „Край“. Резолюциите включват стандартен набор от ултимативни заплахи, като бойкот на всичко гръцко (адвокати, лекари, комисионери, търговци, занаятчии, наемодатели, работници, хотели, заведения, квартири), уволнение на гърците на българска служба[1], „побългаряване“ на Черноморския бряг... Чисто икономическите претенции стигат до отнемане (включително национализиране) на гръцките обществени заведения и имоти[2]. Конкретно по отношение на Анхиало се настоява да се вземат от гръцките арендатори солниците и таляните и те да се отдават под наем единствено на българи. В политически план паролите са: „няма да се считат вече гърци, всички сме българи!“; „отказ от Патриаршията!“ (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1010, 2 август 1906, л. 12-13;“Край“, бр. 119, 26 август 1906, бр. 121, 9 септември 1906*). Спонтанно възникват и комитети за помощи на пострадалите анхиалци[3]. Доколко масов е фактическият бойкот, е трудно да се каже, но непосредствено след събитията са налице оплаквания (главно на чужди граждани) от сплашвания или насилствено недопускане да се купува от гръцки магазини (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1011, 9 септември 1906, л. 11*).

Отвъд кресливите лозунги, българската общност в Анхиало бързо се ориентира към по-реалистични и ефективни стратегии за преструктуриране активи в своя полза. Само две седмици след пожара се лансира

1 За подготвяния отговор на *Меморандума* на патриарха е съставен списък на гърците, заемащи държавни и общински служби в България. Те наброяват общо 309 души – 126 чиновници в министерствата (най-много в тези на вътрешните работи и войната) и 183 кметове, окръжни и общински съветници. Към 1906 г. в Анхиало гърци са кметът и 12 общински съветници (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1011, л. 108; Положението на гърците в България, 12-13*).

2 10 гърци се ползват от привилегиите на Закона за насърчаване на местната индустрия, един притежава концесии за мини, петима имат запазени периметри. Измежду тези „крупни“ индустриалци няма жители на Анхиало *(Положението на гърците в България, 12*).

3 В тези комитети следва да влизат „непострадали и неопетнени трима души“ (*„Край“, бр. 126, 14 октомври 1906*). Властите обаче забраняват събирането на каквито и да било частни помощи с аргумента, че правителството е поело всички грижи, а всъщност с неявното (основателно) допускане, че благотворителността ражда злоупотреби.

идеята, че „за да се възстанови градът, трябва да се направят важни промени в населението, като се отчужди всичко, после наново да се продава според нов план, а не по стария“ (*„Край“, бр. 117, 12 август 1906*). През септември вече открито се говори за прекрояване на опожарения град, като първа стъпка от етническото му отвоюване. По повод решението да се построят временни бараки за пострадалите, вестник *„Край“* опонира, че би било много по-добре, правителството „да се заеме с планировката и регулацията на града, като откупи всички маломерни дворове и ги продава на чисто *българско [к. м. — Р. А.] население*“ (*„Край“, бр. 120, 2 септември 1906*).

Добре известно е, че амбициозните градоустройствени операции водят (най-често чрез спекула) до нови очертания на недвижимата собственост, и съответно възможността, която дава реконструкцията след пожара, е уловена веднага[1]. Идеята е подхваната няколкократно, като първоначалната нагласа (към зимата на 1907 г.) е оптимистична. Това, че огънят е унищожил най-хигиеничните жилища, поставя остро въпроса за благоустрояването на града, а очакването е, че „в Анхиало има и състоятелни хора, които веднага след утвърждаването на плана ще захванат да си строят жилища“ (*„Край“, бр. 143, 28 февруари 1907*). Реалностите обаче се оказват други. Четири години след погрома има приет план на града, но никой не е започнал да строи[2]. Последиците са все още видими, по-заможните (на които са възлагани надеждите) са емигрирали, а „на тези, които са останали да живеят тук, материалното положение не позволява да направят това“ (*„Край“, бр. 232, 26 май 1910*). Жителите отправят обречени петиции до Народното събрание с искания да им се отпуснат заеми за постройката на къщи на мястото на изгорелите, или изпращат молба до БНБ всяко новопостроено здание да може да бъде ипотекирано. Лесно се стига до обичайната представа, че заселването и построяването на града е „държавна задача“ (диктувана от чисто икономически съображения), че то трябва да стане „със заеми при по-леки условия“ за заселниците (*„Край“, бр. 151, 24 септември 1908*) и че раните от пожара могат да бъдат заличени

1 Етническо преструктуриране (от много по-голям мащаб) се извършва например след опустошителния пожар от 18 август 1917 г. в Солун. Възстановяването на града през следващите години дава простор на гръцкото, за сметка на еврейското население (*Mazower 2004*).

2 В протоколната книга на Градския общински съвет в Анхиало за 10 януари – 20 юли 1909 г. е регистрирано решение за приемане на проектозакон за застрояване на изгорелия град Анхиало, израбо тен от Министерството на обществените сгради и пътища (*Държавен архив Бургас 1999: 18*).

само от правителството. Прецеденти за държавна протекция не е нужно да се търсят далече. Тя е навсякъде (*Аврамов 2007*), а в конкретния случай веднага се натрапва примера с пожара в Котел от 1895 г., дал повод за масирани държавни помощи. Логиката е квинтесенцията на moral hazard[1]: след като е възможен заем за Котел (свързал „част от българското население за най-неплодородната почва"), няма как да се откаже на Анхиало.

Проектите за „побългаряване" всъщност надхвърлят чертите на града, прераствайки в истинска идеология на „вътрешно колонизиране". Именно такъв е духът на законовата забрана от края на 1906 г. чужденци да притежават собственост върху недвижими имоти в селските землища. Макар официално да се отрича връзка на тези мерки с антигръцките събития и да се набляга, че те засягат всички чужденци, насочеността им е прозрачна. Собствениците на такива имоти имат три години да ги продадат или да станат български поданици, което означава, че в град като Анхиало (където голяма част от жителите притежават ниви и лозя) на гърците ще се наложи да ликвидират принудително (т.е. евтино) активите си. На местна почва, българската общност бързо проявява симпатии към националистическата икономическа програма на П. Драгулев, която предлага заселването (естествено с подкрепата на безлихвени кредити от държавата) на „гръцките" градове (включително Анхиало) с българи (*„Край", бр. 121, 9 септември 1906*). Перспективата изглежда обнадеждаваща, когато „хиляди работници ... от разни краища на България [идват] да берат гроздето по лозята" (*„Край", бр. 151,24 септември 1908*). На тях се гледа като на поток, който може да запълни празнината от изселилите се. Но и тук нещата не потръгват, а през 1910 г. вече примирено се приема, че „едва ли ще дохождат хора отвън да строят" и без държавна намеса перспективата е Анхиало „да остане за вечни времена незаселен и пуст, какъвто представлява сега" (*„Край", бр. 232, 26 май 1910*). Депопулацията след погрома задълго определя стопанския потенциал на града.

В прилив на мобилизиращ оптимизъм сред нещастието, отначало икономическото му бъдеще е определено като обещаващо. Серия от три уводни статии на, Край" очертава идилична перспектива (*„Край"„бр. 123, 124, 125 от 23, 30 септември и 7 октомври 1906*). Като екстраполира благосъстоянието отпреди пожара, вестникът рисува цветущи картини за солар-

1 С това понятие се обозначава създаването на условия и прецеденти за привилегировано третиране, измами или мошеничества, които не са икономически наказани. Подобни условия оскъпяват и пра вят по-неефективно функционирането на съответните пазари.

ството, лозарството и земеделието. С подробна калкулация на разходите и доходността се припомня, че производството на сол е изключително печеливш отрасъл, позволил на анхиалци да забогатеят, „а някои от тях и да станат милионери“. Лозарството изглежда също с добра прогноза: едно лозе носи приблизително толкова доход, колкото една солница, макар преките данъци да са по-високи (10.8% от продажбите при лозята; 4.9% при солта[1]) и следователно соларството да е по-изгодно от чисто фискална гледна точка. Що се отнася до земеделието, то е представено като рог на изобилието.

Признаци на оживление действително има. Така, смяната в режима на солната търговия през 1908 г. поражда уплаха, че премахването на монопола ще доведе до спекула и че по-ниското мито ще облагодетелства външната конкуренция. Подетата от анхиалци битка срещу отмяната на монополния ред е загубена, но и последиците от новия закон не се оказват катастрофални. Данните за производството на сол са възходящи, като през 1909 г. е регистриран рекорден добив (виж Таблица 2). Наблюдават се и други признаци на засилваща се икономическа активност, като например учредяването на АД „Черно море“ (бъдещата „Българска черноморска банка“). Дружеството се вмества във важния бизнес с авансите, изплащани за прибиране на солта, който преди това е упражняван от държавата.

Но като цяло местното стопанство не се развива по очаквания положителен сценарий. До войните демографската празнина остава, а на границата между двете десетилетия икономическият дневен ред на града продължава да е белязан от стигмати на упадъка. Единият е пряка последица от погрома и е свързан с все още видимите разрушения. Водоснабдяването, хигиенизирането, възстановяването на изгорялото училище и „квартирния“ проблем продължават да са основни грижи на общинските власти. Другите „проклятия“ идват от природата. Появява се нуждата от голям инфраструктурен проект, какъвто е построяването на „сета“ (преграда между града и морето), който е разрушен при буря и е крайно необходим за соларството. Настъпва и филоксерата. Към 1913 г. са останали само 1000 дка здрави лозя (от около засаде-

1 Реално платените данъци са, разбира се, друга величина. В петиции до Народното събрание солопроизводителите се оплакват, че плащат над 500 000 лв. данъци, докато според „Край“, от 8000 солници държавата получава не повече от 26 000 лева (*„Край“, бр. 159, 17 ноември 1908*).

ни 10 000), което силно напомня картината в друг „гръцки“ лозарски град, какъвто е Станимака *(Христемова, 2003*).

Власт

Балансът в политическото представителство е засегнат още в първите дни след погрома. Макар формално кметът Ставридис да остава на мястото си, той е следствен, а от общинските съветници са налице само двама – останалите са се изселили или са подведени под отговорност. Това положение предизвиква недоволство в българската общност, която в края на август отправя питане до вътрешния министър Д. Петков докога „ще търпи“ старата управа. На изборите през октомври в общинския съвет вече има 8 българи и 6 гърци. Нов е и самоувереният тон, като сред българите се чува, че „времената на Ставраки безвъзвратно отминаха“. Но обратът съвсем не е окончателен. При следващите допитвания (1908 г.) гръцкото присъствие продължава да преобладава, а „**гъркоманът**“ И. Христов е избран отново за кмет с гласовете на 11 съветници-гърци и на „**двама българи гръцки сподвижници**“ (*„Край“, бр. 151, 24 септември 1908).*

Като повратна точка може да се приеме 1909 г. Изборите се провеждат по различна (пропорционална) избирателна система, за председатели на секционни комисии са привлечени „външни“ представители (от Сливен и Ямбол) и все по-остро се поставя въпросът за „изборния туризъм“. Пътуванията с демонстративно изборна цел дразнят българите, още повече че тези от тях, настанили се наскоро в Анхиало от вътрешността на страната, нямат право да гласуват. Настойчивото искане е, всички изселили се гърци да бъдат заличени от избирателните списъци[1], а притежаващите имоти в Гърция да губят правото си на глас. Целта е раздвоеното икономическо битие на изселниците да не бъде легитимирано като дублиращо се политическо представителство. В ключов лост се превръща издаването на паспорти, разрешаващи на окончателно напусналите гърци да гласуват в България. В крайна сметка въпросът е решен през 1911 г. (*„Край“, бр. 277, 4 септември 1911),* когато от избирателните списъци отпадат заселилите се след 1906 г. в Гърция.

Последиците от погрома правят общината още по-невралгичен център на икономическа власт. При относително по-равностойното етни-

1 Имената на получилите гръцко поданство са обнародвани в гръцкия Държавен вестник.

ческо противопоставяне, народностната принадлежност (или „симпатия“) на кмета го превръща в решаващ арбитър между съперничещите си „гръцки“ и „български“ клан. Позицията дава преди всичко достъп до „бизнеса“ с манипулациите около имотите на изселилите се. „От новия кмет, отбелязва *„Край“*, ще ликуват и гърците защото [той] ще ги улеснява в много законни и незаконни работи: ще им издава постановления и удостоверения за имоти, които не притежават, за да се снабдят с крепостни актове; след като продадат имотите, ще ги улеснява вместо за изселване да се снабдят с паспорти за отиване и връщане“ (*„Край“, бр. 151, 24 септември 1908*). Действително – наред с битовите облагодетелствания и конфликти на интереси, ревизия от 1909 г. (*„Край“, бр. 199, 3 октомври 1909*) установява, че кметството е представяло на „близки лица“ свидетелства с фиктивни номера, въз основа на които съдът е издавал актове за недвижими имоти.

Промени настъпват и в съотношението на силите при основния властови вектор, какъвто е контролът върху солопроизводството. Гръцката общност продължава да държи лостовете, но през 1912 г. българската вече се чувства достатъчно влиятелна, за да поиска да се закрие солното писалище, ръководено от „чужд гражданин“. Недоверието към тази етнически доминирана институция е очевидно, като се предлага или да бъде учредено ново, „по-представително“ писалище, или работата му да се поеме от митницата, т.е. от българските власти *(ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012, 29 октомври 1906 л. 197*).

Накрая, погромът отприщва процеси, които постепенно променят и асиметричния баланс в църковните и образователните дела. Припомням, че от гледна точка на „етническата микроикономика“ те са важни преди всичко като достъп до активи и парични потоци, който дава съществени ресурси във властта. Насилието от 1906 г. без съмнение всява страх и мотивира преминаването на отделни общини към Екзархията. Известен е случаят с анхиалското село Даутли (дн. Каблешково), което взема такова решение дни след пожара. Същата стъпка предприема и църковната община в Месемврия (Несебър). Но нищо не е окончателно и съперничеството продължава. Само два месеца по-късно 185 месемврийци изпращат прошение до Министерството на външните работи и изповеданията, твърдейки, че са се отказали от Патриаршията под влияние на закани, внушаващи, „че и тях ще ги сполети случилото се в Анхиало, ако не се откажат от Гръцката православна църква“ (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1012,*

29 октомври 1906, л. 197). Тогава те „неволно“ *подписали декларация, че* „уж приемали“ да минат към Екзархията, а сега искат протекция и се отказват от „изтръгнатото с насилие, даже с измама“ решение[1]. Тук се чувства ръката на гръцкото консулство в Бургас, което през август 1906 г. започва да отпуска помощи на пострадалите анхиалци[2] единствено срещу декларация, че се отказват от искане да се присъединят към Екзархията или (ако все-пак има такова) заявят, че то е „добито насила“ (*„Край“*, бр. 119, 26 август 1906). Налице са и обратните примери. Не се оказва окончателен „църковният статут“ на българите, закупили всички земи на гърците в с. Мураданлии (дн. Мамарчево), Казългачка (Елховска) околия, но нямащи достъп до „Божия дом... защото уж бил гръцки“ (*ЦДА Ф166 оп. 1 а.е. 1011, 6 ноември 1908, л. 138*). Българските власти не приемат на доверие писмото и преди да вземат решение искат проверка на подписите и данни колко са българите в селото. Крехкото (не)равновесие се чувства и в редица други детайли. Така например, изселващ се гръцки свещеник, участвал в събитията от 1906 г., е изпратен тържествено от кмета на Анхиало и от някои градски съветници-българи. Показателна е също нерешителността на администрацията при установяване имуществото на училищата в Бургаски окръг. Молбата на окръжния управител да се разпечата „по официален ред гръцката училищна каса в Бургас, която според някои сведения ... съдържа документите на всички бивши гръцки училищни имоти“ среща отказ. Като че ли става дума за кутията на Пандора, от Министерството на външните работи поставят резолюция „това да не се прави сега, защото ще повдигне наново въпроси за гръцките църкви и ред други въпроси, свързани с него“ (*ЦДА Ф166 оп. 1, а.е. 1011, 24 януари 1907, л. 142*).

Предвид историята на Анхиало, най-емблематично е разпореждането с имотите на (и около) манастира „Св. Георги“. След събитията той се управлява от Окръжната постоянна комисия в Бургас и периодично възниква проблемът за оползотворяването на този актив: манастирските ниви са отдавани под наем (за 4 години); обмисляно е превръщането му в образцово земеделско училище; стопанството на манастира е откривано и закривано... Към 1914 г. обаче е дошло време да се сложи край на двусмисленото положение. Властовият превес на българския етнос е

1 Заявлението на Настоятелството от 9 октомври 1906 г. за преминаване към Екзархията са подписали 225 души, т.е. 40 все-пак променят лоялността си.

2 Споменава се за раздадени 4 000 наполеона до октомври... (*„Край“, бр. 126, 14 октомври 1906*).

вече достатъчно изразен, за да може той да решава едностранно. И трите разглеждани опции са в негова полза: раздаване (откупуване) на манастирските ниви от новопристигащите български бежанци; придобиване на манастира от общината и училищното настоятелство; преминаване в ръцете на държавата (*„Край“, бр. 323, 14 май 1914*). В предпоследния брой от своето съществуване вестник *„Край“* (*бр. 327, 25 септември 1914*) поставя ребром въпроса „Чий да бъде „Св. Георги“?“ като внушава схема, която се свежда просто до подмяна на етноса в отдавна действащия модел. Предлага се манастирът да бъде отстъпен на (подразбира се българския) Анхиалски общински съвет и както някога приходите са отивали към гръцката община, сега те да потекат (най-вече за образователни нужди) към българската[1]. Активите и паричните потоци на един от двата кита на икономическата власт е на път да бъдат отнети от предишния им владетел.

Тази дискусия тече след Балканските войни, по време на съвсем наскоро обявената „Европейска“. Събитията са променили коренно силите в етническата конфигурация, но общественото настроение в Анхиало (и в цялата страна) като че ли се е върнало на изходната точка. Отново на дневен ред е „антигръцкото движение“, риториката използва съвършено познатия от 1906 г. словесен фонд, отново се превземат църкви, манастири и училища, пак се проявява лицемерна загриженост към гърците-български поданици и на местната толерантност се противопоставя „отсрещната“ нетърпимост...[2]

Принципно ново в икономически план е започналото прииждане в България на бежанци, които впрочем активно се включват в движението. В Анхиало (през януари 1914 са пристигнали 150 семейства) те донасят различен поминък (бубарство и земеделие), но същественото е, че тази маса ще се окаже търсеният „български“ заместител на оставената демографска ниша. Спонтанно започва да се реализира старият колонизационен план, който през годините между Световните войни ще се разгъне в истински двупосочен екзодус.

1 В протоколната книга на Градския общински съвет в Анхиало за 14 април – 28 октомври 1914 г. са регистрирани решения за връщане имотите на манастира „Св. Георги“, за предоставянето им на училищното настоятелство и за отдаването им под наем (*Държавен архив Бургас 1999: 21*).

2 За тази атмосфера виж *„Край“, бр. 324, 6 юни 1914.*

3. МЕЖДУ ВОЙНИТЕ

Много от процесите, отключени от погрома в Анхиало, се генерализират след края на Първата световна война. Новата геополитическа ситуация създава условията за организирано „окончателно решение“ на „гръцкия въпрос“ в България и на „българския“ в Гърция. Това става на основата на внушителни международноправни конструкции и успоредно с тях – на целенасочени вътрешни политики. Първите следват новата доктрина на „взаимното и доброволно“ изселване *(Dragostinova 2009*). Вторите, чиято идеология и практики са особено добре систематизирани от Т. Драгостинова (*Dragostinova 2008*), правят всичко възможно за „национализирането“, т. е. за асимилацията на малцинствата. В крайна сметка целта и на двете е максимално възможното „етническото прочистване“ и хомогенизиране на националните държави.

В този раздел са скицирани проекции на тези политики върху гръцката общност в Анхиало и (в по-общ план) върху стопанската дейност на гърците в България при новите условия. В резюмиран вид поставеният въпрос е да се долови какво означава да си грък и да правиш бизнес в страната между двете войни.

Демография

Събраните релевантни демографски данни са представени в *Таблица 7*. От тях става ясно, че към 1934 г. 68% от населението на Анхиало е българско, а (без да е заличено), гръцкото присъствие е сведено до 25%. Около ¼ от гърците са по-малко или повече натурализирани (приемат българския за свой език)[1]. Тази драстично променена структура е резултат на три мощни тенденции: значителен приток на български бежанци отвъд пределите на държавата, най-вече от географските територии на Тракия (непосредствено след войната) и Македония (след 1926 г.), като локализацията по населени места в тези територии е добре изразена; изселвания към Гърция чрез размяната на население, предвидена по Ньойския договор и по спогодбата Моллов-Кафандарис; приток на българи от вътрешността на страната – гърците в града са в много по-висок процент

1 През 1920 г. статистиката отчита около 1000 руснаци. В протоколната книга на Градския общински съвет в Анхиало за 5 януари 1918-31 август 1922 г. се съдържат сведения за въдворени в града 800 руски бежанци (които вероятно впоследствие се разпръскват из страната) и за използване труда на сръбски пленници за поддържане чистотата на града (*Държавен архив Бургас 1999: 23*).

(почти изключително) кореняци, за разлика от българите, където родените в други населени места са 27%.

Статистиката показва, че ако между 1910 и 1920 г. градът практически не е променил населението си, то след войната се наблюдава демографска експанзия, която връща броя на жителите през 1934 г. до този от годината на погрома. За осем години (1926-1934) броят на сградите се удвоява. В градската тъкан се оформят ядра, населени с бежанци, каквото е например местността Харманите[1]. На 9 км в посока Бургас възниква селището Папарос (Сарафово), където през 1921 г. се настаняват бежанци от Тракия (*ГДС-СНМ 1930: 2).*

Таблица 7: Гръцката общност в Анхиало/Поморие

	1905	1906	1907	1908
Сконтирани и депозирани полици	37 385	52 571	35 517	90 219
Заеми срещу ипотека Брой	86 944 48	16 795 20	16 954 19	14 352 17
Полици Към 31.12 За годината	 9 940 37 385	 1 490 52 569	 10 667 35 523	 19 729 90 220
Протестирани полици към 31.12	5 110	3 065	260	345
Отпуснати суми по специални текущи сметки	17 228	8 809	5 347	11 268
Постъпили суми по специални текущи сметки	17 369	9 000	6 900	11 194
Остатък по специални текущи сметки към 31.12	6 851	6 392	4 567	3 639

източници:
ГДС (1928) Резултати от преброяването ..., 1920
Окръг Бургас
ГДС (1938) Резултати от преброяването ..., 1934
Окръг Бургас
ГДС (1930) Списък на населените места в България ..., 1926
ГДС (1939) Списък на населените места в България ..., 1934
ЦДА Ф 453 оп.2 а.с.2, л.1; оп.2 а.с.1506, л.1;
оп.2 а.с.1872, л.14; оп.3 а.с. 1162, л.59-60

1 Основно дошли след погрома от новозагорските села.

Друга е и етническата структура на поземлената собственост. През 1934 г. на територията на околията извън града българската собственост поголовно доминира над гръцката. (Втората по значение етническа група са турците). Броят на земеделските стопанства, притежавани от гърци, остава значим за жителите на Поморие (Анхиало), при съотношение с българите от приблизително 1:4. Измерено чрез площта обаче, съотношението е 1:5, което говори за по-голям размер на „българските“ стопанства:.при тях статистическата мода са стопанствата от 30-40 дка, докато за гръцките тя е от 10-20 декара.

Петнадесет години след края на Първата световна война Анхиало е вече изразено български град и смяната на името му идва като символично увенчаване на новото съотношение на силите.

Миграция: хората и активите

Основната особеност на следвоенната емиграция към Гърция в сравнение с изселванията след погрома е доброволността и опитът да се внесе някаква подреденост в процеса. Въпреки това „регулираният“ поток също поражда пазарни проблеми и изкривявания. При това той не измества изцяло стихийната миграция.

Юридическата основа е Конвенцията за доброволно изселване, подписана заедно с Ньойския договор на 27 ноември 1919 г. (*ДВ 28 юни 1922*), а институционалната рамка е осигурена от Смесената българо-гръцка емиграционна комисия. Нейният архив е изключително ценен извор за информация относно географския, социалния и икономическия профил на напускащите страната гърци. Попълваните от всеки емигрант стандартни декларации съдържат документи, които удостоверяват правата му на собственост върху имотите, за уредените данъчни въпроси, за дълговите тежести и за цените, по които той ликвидира имуществото си. Изселникът избира дали да продаде имота си сам или чрез Комисията. И в двата случая напусканията пораждат познатия от погрома ефект на свръхпредлагане. Но тук възникват и допълнителни трудности, свързани със субективност, с претупване при оценките, с нарушаване на реда при разглеждане на делата от бюрократите в Комисията... Те водят до конфликти, до опити да се заобикалят правилата или до „меки“ компромиси. При това от едната и от другата страна се намесва държавният икономически и политически интерес. Политическият често блокира работата на Комисията, като емигрантският въпрос е използван за натиск по други висящи дипломатически проблеми

между двете държави. А икономическият интерес и на България, и на Гърция е да намали сумата на изплащаните обезщетения за имотите на напускащите[1].

Внушителният масив с досиетата на изселниците [фонд 719] е структуриран и според произхода на емигрантите. Описът на тези от Анхиало (*ЦДА Ф719 оп. 7 а.е. 93*) наброява 267 имена, групирани в 7 папки, като заявления са постъпвали до юли 1931 година[2]. Изчерпателното проучване на всички досиета е обещаваща задача, но тук е направена само случайна извадка. Прегледана е една от папките (*№ 7*), която съдържа 32 преписки (14% от всички анхиалски) и с известна условност може да се приеме като „представителна“ (не в статистическия смисъл) за характера на проблемите.

Сбитата биографична информация недвусмислено показва връзката на новата вълна с първата. Много емигранти от години са се установили в Гърция и упълномощават адвокати в София и Атина да ги представят пред Комисията. Доколкото в нейните правомощия влиза разглеждане на случаите на напуснали гърци от 1900 г. нататък, има немалко декларации на жители на Анхиало, изселили се още след събитията от 1906 г.: за тях намесата на една призната от двете страни институция е начин да легализират окончателно и при сравнително ясни правила имуществения трансфер. При всички случаи става дума за „удължаване“, за възобновяване и разнообразяване на появилите се по-рано „вериги на емиграция“. Осъществяват се редица групови изселвания (съответно групово наемане на адвокати), които също свидетелстват за познатата епидемичност на процеса.

Атмосферата на спешност и притесненост около заминаването поставя (както и през 1906 г.) купувачите в по-изгодни условия. Показателно е оплакването на жена до Комисията, чийто пътен лист се забавя месеци след като е продала къщата си. „Купувачът се оказа много жесток – пише тя, и ме принуждава да излеза, а пък стаи не се намират, за да си наема“ (*ЦДА Ф719 оп. 2 а.е. 7, 10 март 1924, л. 15*). Структурата на продаваните ак-

1 Според споразумението, 10% от стойността на имотите следва да се заплати в брой, а останалото в 6% облигации. Предвижда се, след приключване дейността на Комисията държавата с по-големи задължения да изплати разликата на другата (*Димитров 1982*).

2 Анхиало не е отправна точка на най-многолюдния поток. За Акалан (Белополяне, Ивайловградско) са налице 333 досиета, а за Ахтопол 567. Очевидно от значение е, че от Анхиало има значителен емигрантски поток отпреди 1914 г.

тиви е типичната за града – къщи, ниви, лозя и солници. Почти всички имоти са натоварени с дългове, но не толкова към финансови институции, колкото към съдия-изпълнители, адвокати и най-вече към фиска. Задълженията към хазната се прихващат от реализираната сума при продажбата. Диапазонът на оценките на имотите е между 2 282 и 624 058 лв., което са относително скромни мащаби. На емигрантите е разрешено да вземат със себе си до 300 кг багаж и да изнесат чек в чужда валута до 40 000 лв., но нерядко индивидуални решения надхвърлят тези лимити.

Архивите показват, че голям бенефициент от етнически опразненото икономическо пространство е държавата**.** Емигрантските досиета свидетелстват за припряност и силен апетит на властите да се възползват от изложеното на сергията. Регистриран е например случай, в който властите отнемат от заминаващ емигрант лозя и ниви, като впоследствие ги раздават или наемат на македонски бежанци. Неговият иск за обезщетение (за загубените реколти наеми) е удовлетворен от Комисията, която присъжда специална компенсация от 12% върху продажната цена на имотите *(ЦДА Ф719 оп. 2 а.е. 7, 10 март 1926, л. 7*). На друг емигрант Анхиалската община дава удостоверение, че „недвижимият имот... се завзема [к. м. – Р. А.] за настаняване и обзавеждане на настаненте в общината бежанци“ (*ЦДА Ф719 оп. 2. а.е. 7, 13 октомври 1927, л. 5*). В трети случай държавата се осведомява дали имотът е вече освободен, защото бърза да вземе къщата за свои цели. През лятото на 1924 г. гръцката легация в София протестира, че отчуждените градски и полски имоти продължават да бъдат експлоатирани от държавата, за разлика от имотите на други чужденци[1] (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 430, 8 април 1924, л. 1*). По друг повод обвинението е, че македонците в България тероризират гръцкото малцинство и плячкосват имуществото му (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 430, 28 юни 1924, л. 37*). Визирана е по-специално практиката македонски бежанци (по 2-3 семейства) да бъдат настанявани от властите в къщи на гърци, което ги подтиква да емигрират. Това принудително изселване води до прибързани решения и лишава напускащите от възможността да се възползват от помощта на Комисията. В икономически смисъл ефектът е същият, както при всяко

1 Българският отговор е, че става дума за наследство от режима на Стамболийски – след свалянето му, новото правителство било внесло законопроект за обявяването на разпоредбите относно град ските имоти за противоконституционни. Законът за полските имоти също бил намерен за противоконституционен.

масово предлагане на активи: ниски цени и неизгодни условия за продавача.

Дългата сянка на погрома преследва държавата десетилетия наред. Препратката към 1906 г. присъства в паметта и е винаги меродавно основание за претенции. Редица емигранти завеждат дела срещу България в арбитражния съд, предвиден от Комисията. Понякога те са за значителни суми и българската администрация се отнася сериозно към тях, като – без емоции и квалификации, впряга сили в защитата си. Претенциите често са неоснователни и прекомерни *(ЦДА Ф159 оп. 5 а.е. 104)*, а гръцкото гражданство на ищците към момента на събитията е трудно доказуемо[1]. Но в някои дела отново прозира имущественото мародерство на държавата и на частни лица върху имоти на изселилите се. Такъв е случаят с искане за компенсации заради разрушена къща, чиито остатъчни материали (според ищеца) след 1914 г. са продадени на фаворизирано лице или за лична сметка на офицери, ръководили събарянето (*ЦДА Ф159 оп. 5 а.е. 244*). В крайна сметка съдът отхвърля иска, като се декларира некомпетентен, но така или иначе в хода на слушанията става ясно, че за събарянето и изплащането на сградата не съществуват никакви документи в компетентните институции.

Преди влизането в сила на Конвенцията за доброволно изселване, Обществото на народите (ОН) провежда проучване за потенциалната емиграция на гърците от България *(ЦДА Ф719 оп. 19 а.е. 24, 10 април 1922, л. 185)*. Докладът се опира на различни оценки и на анкети сред населението, като приема за надценени очакванията на гръцкото консулство в Бургас за изселване на около 22 000 души от окръга. Според този източник, в страната биха останали приблизително 20% от гърците, а най-много биха заминали от Кавакли (5500), и Анхиало (2500 от града и общо 3000 от околията). Възраженията на експертите от ОН са, че обратната миграция на напусналите след 1906 г. не е замряла, че окончателното решение силно зависи от условията, които ще предложи Комисията и че гръцките власти по никакъв начин не насърчават пристигането на нови имигранти. Тези контрааргументи са подсладени от идилична картина

1 Всяка администрация произвежда „нужните“ иаюкументи. В България властите дават уверения, че лицето не е било гръцки поданик, а от гръцките консулства в България или от местните власти в Гърция то лесно се снабдява със свидетелство, че е такъв. Арбитражният съд е странна институция, която няма достъп до първичните документи и работи с каквото му подадат националните инстанции.

за богатствата на Анхиало и за царящо чудесно разбирателство между двата етноса. Идеологията на доклада с нищо не се отклонява от традиционната теория, че се емигрира най-вече от бедните райони. За разлика от предвижданията на гръцкия консул, прогнозата на ОН е за слаб емиграционен потенциал в градовете (където социалното и имущественото положение на гърците е добро), за евентуално движение главно в по-бедните села (основно Кавакли и слаборазвитите части на крайморските общини) и за последващо затихване на емиграцията. Докладът цитира гръцки оценки, според които общата стойност на имуществото на гърците в България възлиза на 6.5 млрд. златни драхми *(ЦДА Ф719 оп. 19 а.е. 24, 19 април 1922, л. 689*). По-важна от това непроверимо число обаче е приведената констатация, че в началото на 20-те години се наблюдава ясна пазарна тенденция към обезценяване поземлената собственост на гърците, което поне отчасти е свързано с предстоящите изселвания.

Фактическата емиграция потвърждава по-предпазливите прогнози. Общият брой на емигрантските досиета е 16 311 *(ЦДА Ф719 оп. 7 а.е. 83-92*). Към 1 юни 1929 г. са постъпили 17 347 заявления и са ликвидирани имотите на 10 783 души[1] (*Димитров 1982: 277*). Тези числа наслагват двете вълни: досиетата включват многото казуси на отдавна установили се в Гърция емигранти, които чрез Комисията само уреждат от разстояние имуществените си проблеми. А и както показват множество документи, въпреки задължението да напуснат страната до три месеца след разрешението, немалко от попълнилите заявления впоследствие по една или друга причина се отказват да заминат, като години наред са издирвани от властите, за да бъдат експулсирани (*Dragostinova 2008: 176; Dragostinova 2009; ЦДА Ф176 оп. 22 а.е. 210, 1927, л. 3.; Ф176 оп. 22 а.е. 210, 2 май 1927, л. 1; Ф370 оп. 6 а.е. 424*).

След 1923 г. проблемът с гръцката емиграция от България бързо се вписва в много по-значимото движение/обмен на население в района, породено от малоазийската катастрофа. Макроикономическите последици са внушителни и за двете държави, като в България те водят към ключовия Бежански заем от 1926 г. под егидата на ОН *(Аврамов 2007: т. I*)

1 Финансовото изражение на размяната към 1 юни 1929 г. е следното: признатата стойност на лик видираните имоти на гърците, напуснали България е 6.3 млн. долара, а на българските бежанци от Гърция 18.3 млн. долара. Така Гърция се превръща в нетен длъжник на България. Окончателното салдо, обаче, е утвърдено от двете страни едва на 19 август 1931 г. и възлиза на 7.1 млн. долара (*Димитров 1982: 277, 283*).

Любопитни в този контекст са съветите, които турски дипломат дава на българските представители в Атина непосредствено преди подписването на договора за заема (*ЦДА Ф322 оп. 1 а.е. 570, 10 май 1926, л. 29, 30*). Според него, ОН не разполага с лостове да застави Гърция да плати дължимите суми на изселилите се от страната българи. Той предлага „реалполитика“ чрез изцяло частен заем, без политическото посредничество на организацията: българското правителство да получи оценка на българските имоти в Гърция и протокол за стойността им; да секюритизира протокола; с ценната книга да иска заем от частни капиталисти срещу ипотекиране вземанията от Гърция. Условието е, българската страна да се съгласи да отстъпи на кредиторите 15-20% от сумата. Така вземането се измества: вместо България да чака невъзможното подобрение на гръцките финанси, Гърция ще трябва да устоява на натиска на частни капиталисти от Великите сили, които винаги ще имат протекцията на държавите си. Макар тази схема да не се реализира и в крайна сметка ОН да дава егидата си за бежански заеми и на България, и на Гърция, финансовото инженерство, предложено от турския дипломат, остава нелишено от здрав разум. То само потвърждава макроикономическата главоблъсканица, родена от бежанския проблем и иновациите в световните финанси, които той налага.

Оставащите

Съдбата на гръцкото малцинство в Анхиало след размяната на население от 20-те години не е предмет на настоящото изследване. Но маркирането на някои важни щрихи от стопанския и обществен статут на останалите в България гърци е естественият епилог на онова, чиято емблематична отправна точка е погромът от 1906 г.

Т. Драгостинова убедително показва двусмисленото положение на тази общност, която между войните, и особено през 30-те години, е принудена да избира между претопяването и компромисите на „ниския профил“ в едно все по-открито националистическо обкръжение. Дори след свиването на броя на гъркоезичните жители на Анхиало до около 1000 души, обществената памет запазва следите от противопоставянето и българското мнозинство не пропуска да демонстрира увереността си на пълновластен господар на положението. Местните власти и преса (вече с по-различна стилистика от вестник“ Край“) градят новия канон

на етнически „чисто“ градче, с български корени и скъсало с някогашното досадно гръцко присъствие (*в-к „Черноморски глас“*).

Теглене на жребий от бежанците при оземляването през 1927 г. в присъствието на Т. Маждраков – кмет на Анхиало.
(сн. П. Калъчев, личен архив на д-р Кристалин Каприев)

Но тлеещите огнища на етническо напрежение се разпалват лесно. Така – малко след преврата от 19 май 1934 г., в пристъп на престараване, Анхиалският околийски началник забранява „говоренето и пеенето“ на гръцки и турски на публични места в града (*ЦДА Ф176 оп. 22 а.е. 355, 11 юни 1934, л. 4*). Инициативата „отдолу“ е очевидно вдъхновена от националистическия тон на новата власт[1], като мярката е мотивирана с „лошото впечатление“ от това, че български поданици, знаещи български език, не го използват, с „подроненото национално чувство на всеки българин“, със създадената представа, че околията е „някаква чужда провинция“ и с нуждата за „запазване българското национално чувство, както и престижа и авторитета на българската държава“. Бързата намеса на гръцката легация и на българското Министерство на външните работи смекчават заповедта, като в нея обаче се запазва забраната за говорене на чужд език в държавните учреждения (*ЦДА Ф176 оп. 22 а.е. 355, 21 юни 1934, л. 3*). И

1 Когато след 1989 г. за кратко на дневен ред бе поставен въпросът за отговорностите, идеята за „Възр родителния процес“ започна да се представя като инициатива именно на престараващи се „отдолу“ местни партийни структури и държавни власти. Партийната върхушка смяташе, че по този начин оневинява себе си.

ако в Анхиало нещата се уреждат сравнително спокойно, то в граничното с. Орешец (Харманлийско) „прекомерно строгите мерки на властите“ (*ЦДА Ф176 оп. 22 а.е. 355, 12 ноември 1936, л. 6*) срещу местните гърци довеждат до инциденти с нелегални преминавания в Гърция. През 1926 – 1928 г. по подписаните междудържавни спогодби от селото са се изселили 80 семейства, а по-късно (до 1932 г.) напускат още 71, като в страната остават около 110 (*ЦДА Ф176 оп. 22 а.е. 355, 1 декември 1936, л. 7*). Между общностите от двете страни на границата (всъщност между разделени родове) наново започва ла тече емигрантска пропаганда с увещания, че в Гърция „животът бил по-добър“. За да я спрат, българските власти прибягват до „изключителни“ полицейски решения (включително въдворяване във вътрешността на страната на най-активните „ятаци“) „с цел [местните гърци] да се сплашат и не дават прием“.

Епизодите са показателни за взривоопасността на етническите конфликти и за напреженията между двете държави по повод малцинствените проблеми *(Wurfbain 1930; Димитров 1982*). Постепенно тази обстановка създава атмосфера на недоверие, полицейщина и шпиономания към гръцкото малцинство в България. (Напълно вярно е и обратното за отношението към българското в Гърция). Признаците са съвсем видими още от средата на 30-те години, като те придобиват параноичен размах с наближаването и началото на Втората световна война. Политическата полиция и контраразузнаването редовно подготвят доклади за „чуждата пропаганда“, където са изложени събираните сведения за гърците наред с тези за турците и властите; за религиозните пропаганди; за еврейските общини, за чуждите политически имиграции, мисии и колонии в страната, за чуждите разузнавания[1]. Гръцките дипломати са подложени на тотално следене, прякото им наблюдение е прехвърляно от агент на агент, докладва се всичко за контактите им и за най-дребните битови прояви (например *ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1191, л. 2, 10; Ф370 оп. 6 а.е. 1177, 14 декември 1939*).

1 По „гръцкото направление“ през 1935 г. са набелязани 26 души.

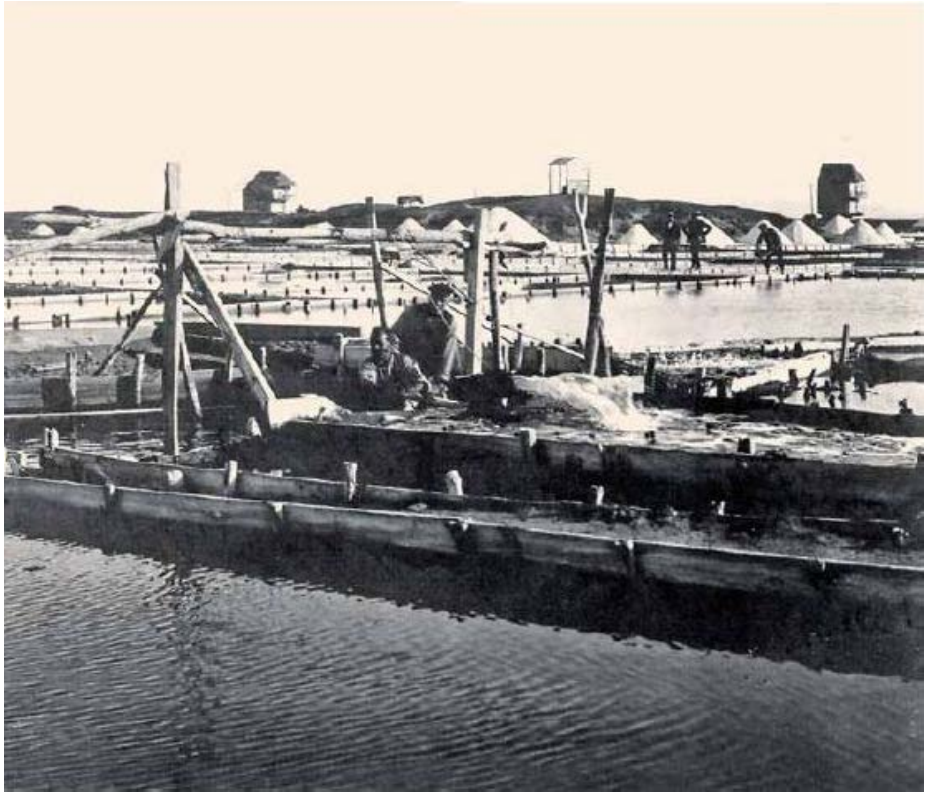

Анхиало – солниците и вятърните мелници, 1927 г.
Архив на Община Поморие

Езикът на тези полицейски писания препраща както към бъдещето, така и към миналото. За миналото докладите напомнят с рециклирането на познатата терминология от събитията от 1906 г., в която главните смутители на реда са „фанатизираните гърци". А онова, което предстои да се случи след броени години, се долавя в тона, стила, лексиката, начина на мислене на авторите на рапортите, които впечатляващо напомнят езика на комунистическите досиета. Агентите са натоварени дори със задачите на интелектуална полиция, за което говорят подробните бележки по съдържанието и по „неправилните" твърдения (основно относно собствеността върху околните манастири) в исторически изследвания, разпространявани без знанието на цензурата от пловдивския учител Кириос Апостолидис[1] (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1177, 11февруари 1939, л. 3*).

1 К. Апостолидис (1868-1942) е роден в Пловдив, учи в града, а по-късно завършва философия в Атина и филология в Мюнхен. Учителства в Александрия (1909-1915) и в Атина

За комунизма напомня и постоянното позоваване на „монолитни“ искания на гражданството срещу съмнителните елементи: в случая става дума за страстното настояване, Пловдив „да се прочисти от всички тези неблагонадеждни гърци... опасни за Държавната ни сигурност“ (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1177, 19 август 1939, л. 50*). Полицейските документи внимателно мерят пулса на „духа“ сред малцинството, като пореден доклад „за чуждата пропаганда“ през 1939 г. отбелязва уплахата в Пловдив „след взетите крути мерки срещу някои фанатизирани гърци“, запазили гръцкото си поданство и поставили се в услуга на гръцкото разузнаване и пропаганда (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1177, 13 септември 1939, л. 71*). Друга сводка посочва, че обтягането на отношенията между България и Гърция веднага поражда опасения за евентуално принудително изселване (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1177, 8 март 1939, л. 13*). Обект на специално полицейско проучване са дори „примерните“ граждани от гръцки произход и роднинските им контакти. Такъв е случаят с натурализирания грък Костадин Хрису, който е един от големите и заможни солопроизводители в Анхиало, притежаващ според агентурата на БНБ „много добра репутация... фирма ...с голяма известност в града и Бургас, винаги е кредитор, редовен е в плащанията, не прави задължения“ (*ЦДА Ф285 оп. 8 а.е. 3306, л. 2-11*). Въпреки тези суперлативни отзиви, при всяка покана за посещение в България, изпратена до сестра му (тя живее в Гърция, напуснала е Анхиало през 1906 г. и притежава имот в града), Хрису е подложен на подробна анкета. И ако през 1938 г. заключението е, че той е „честен, благонадежден, в миналото Звенар“, то през 1940 г. положителното становище на областния полицейски началник в Бургас среща грубо възражение (дори с намекнато съмнение за корупция) от София: резолюцията гласи „да се обърне внимание [на Бургаския служител], че ходатайството му е крайно неуместно, освен ако не е продиктувано от съображения чужди на службата“ (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1106, л. 1-8*). Вероятно от значение е било, че някъде в досиетата на Хрису фигурира неговото някогашно членство в настоятелството на манастира „Свети Георги“ по време на погрома...

С началото на войната обществените настроения и самият статут на гръцкото малцинство стават напълно парализиращи. Още през 1938 г. Министерството на вътрешните работи изпраща шифрована заповед до областните полицейски началници, забраняваща „каквито и да било съ-

(1915-1920). Принуден е да се изсели от България в Гърция през 1940 година. След смъртта му излиза неговата обемиста монография (*Αποστολίδης 1959*) за историята на Пловдив.

брания на открито и на закрито, в които се слага на разглеждане въпросът за нашите малцинства от когото и да било“ (*ЦДА Ф370 оп. 1 а.е. 636, 24 септември 1938, л. 1*). Изгонването от обичайното местожителство и въдворяването другаде с лекота се прилага при проява на „националистически“ настроения[1]. Такъв е например казусът с грък от Бургас, който посещава често консулството, „проявява интерес към въпроси, засягащи националната ни сигурност... интересува се от важни обществени въпроси и не пропуска удобния случай да клейми Отечеството ни, възхвалявайки всичко гръцко“. Той едва не бил линчуван от „възмутени граждани“ и е изселен на законно основание (за втори път след 1939 г.), поради „силния му гръцки патриотизъм... и силни съмнения, че е в услуга на гръцкото разузнаване“ (*ЦДА Ф176 оп. 22 а.е. 430, 15 октомври 1940, л. 5*). При други обстоятелства, но със същата непринуденост, се иска преместването на гражданин от Созопол, просто защото живее близо до военното поделение, а това е твърде подозрително за „един от най-фанатизираните гърци“ в града. Тук държавата се проявява като обикновен експроприатор и (предвид „изключителните времена“) военните настояват за изселването му от казармения район (лицето притежава и друг имот в Созопол), а къщата да бъде дадена на поделението (*ЦДА Ф264 оп. 1 а.е. 369, 9 септември 1943, л. 52*). В по-друг регистър – чрез стереотипни доклади, Областната дирекция на МВР в Бургас с приповдигнат тон донася за „състоянието на духа и настроението на населението“, обръщайки специално внимание на „пакостни за Държавата пропаганди с политически, верски, иредентични, антинационални и други тенденции“. В графата за „инородното и друговерско население“ се отбелязва, че „сред гръцкото и еврейското малцинство твърде умело се води една противодържавна пропаганда и те стават проводници и разпространители на всевъзможни слухове [като] тяхната дейност се покрива с тази на комунистите в това отношение“ (*ЦДА Ф264 оп. 7 а.е. 644, 16 февруари 1943, л. 14*). А донесение на Поморийското околийско полицейско управление посочва, че в околията има „гръцки малцинствен елемент“, което се приема за утежнява-

1 Със същия плам тази мярка удря и „сектантството“. Така през 1943 г. по донос на Старозагорския митрополит е екстрадиран и въдворен водачът на петдесятниците („секта, която води началото си от Америка, откъдето вероятно [той] получава голямо възнаграждение и изпълнява продажническата си и скъпо платена роля на народен разединител и смутител“ – *ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1672, 1942, л. 423*). Околийският управител в Поморие пък забранява проповедите им под натиска на „народното недоволство“ (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1672, 1942, л. 450*).

що обстоятелство на фона на бодро докладваното казионно одобрение на властта. Гърците [като комунистите] „използват всяко ограничение за своя пропаганда“ и – особено показателно – десантът [на Съюзниците] в Лампедуза „създава известно смущение, [тъй като] гръцкото малцинство в Поморие споделя радостта на Англичаните“ (*ЦДА Ф264 оп. 7 а.е. 654, 2 февруари 1943, л. 1; 16 юни 1943, л. 10*). Що се отнася до гръцките поданици в България, то след окупирането на Гърция през април 1941 г. и напускането на гръцката легация в София всички тези от тях, които живеят постоянно в страната, се третират като чужденци без редовни документи, независимо от родното им място[1] (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 1672, 30 април 1943, л. 220*). Така формално е ликвидиран особеният статут на една изтъняваща група, играла най-активна роля в поддържането на гръцка народностна идентичност.

Ясно е, че в подобно обкръжение гръцката общност в България не може да има пълноценен обществен и стопански живот. През 30-те години и особено в началото на 40-те години всяка гражданска и икономическа структура попада под наблюдение за възможна инфилтрация от комунистически, но и от „инородни“ елементи. Събирането на сведения за „честността“, благонадеждността, националния произход, политическата ориентация, противодържавни идеи или евентуални връзки с чужди разузнавания на членовете на ръководствата е задължително и рутинно упражнение. Беглият поглед върху различни сдружения в Поморие (Общо търговско сдружение, Православно християнско братство „Патриарх Евтимий“, Просветно дружество, Анхиалска популярна банка...) показва, че дори сред учредителите на някои от тях да се появяват гръцки имена, то в управителните тела такива са рядкост и то само на вече напълно интегрирани в българската среда лица (например споменатият К. Хрису). Привидните изключения, потвърждаващи правилото, са допускани само на национално равнище и за влиятелни персони. Характерно в това отношение е „Българо-гръцкото дружество“, учредено в София като фасадна структура за „развитие на приятелски, културни и стопански връзки“ между двата народа. То също минава през обичайните проверки, но съставът на ръководството му недвусмислено показва, че става дума за организация, която обслужва лични интереси на политическия истеблишмънт: председателят му, проф. Богдан Филов, без съм-

1 Гръцките паспорти не се признават, а въпросните лица остават да живеят в България с временни свидетелства.

нение е мотивиран от потенциалните научни контакти в областта на археологията, а подпредседателят Димитър Савов – от възможностите за бизнес (*ЦДА Ф264 оп. 5 а.е. 1021, 7 септември 1938, л. 8; 30 ноември 1938, л. 11*).

Анхиало – централната улица, 1935 г.
Архив на Община Поморие

В стопанския живот на Анхиало/Поморие между войните следите на етническия конфликт постепенно се размиват, без в нито един момент да изчезнат напълно. Микроикономиката на разлома се долавя в пръснати из архивите на различни институции свидетелства. Всички те показват необратимото отвоюване от българския етнос на пространството, контролирано някога безусловно от гръцкия.

Особено чувствителни към процесите са финансовите учреждения в града, върху които право на поглед има местната агентура на БНБ. Още непосредствено след края на Първата световна война представителството на банката проявява бдителност към националната оцветеност на стопанската дейност. В писмо до централното управление на БНБ се посочва, че един от основните акционери и ръководители на Българска

черноморска банка (БЧБ)[1] Димо Керемедчиев е „единственият търговец българин [к. м. – Р. А.] от най-първи времена в тоя край, населен с чужд, изключително гръцки елемент“ (*ЦДА Ф285 оп. 8 а.е. 869, 23 ноември 1921, л. 402*). По друг повод агентурата смята за нужно специално да подчертае заслугите на БЧБ за „побългаряването“ на икономическия оборот, като отбелязва, че тя не е обичайна финансова институция, а е учредена с изначално етническа мисия. „Акционерите на банката – пише в рапорта си агентът на БНБ, са почти всички българи, които са я създали за борба с инородния елемент, който досега е дирижирал търговията тук“ (*ЦДА Ф285 оп. 8 а.е. 869, 16 февруари 1921, л. 413*). БЧБ е най-малката, но и единствената частна акционерна банка в Анхиало, която обединява тесен кръг влиятелни граждани. В този смисъл съставът на акционерите е действително важен и архивите потвърждават неговия етнически профил: от информацията, събирана за банковия надзор (Банкерският съвет), се вижда, че с вероятен гръцки произход са имената на само 6-8 от 36-те акционери през 1933 и 1940 г., като в списъка за 1940 г. към това на един от тях е прибавена българска приставка (ЦДА Ф602 оп. 1 а.е. 36). В Управителния съвет на банката обаче има само едно име с гръцки произход, а Проверителният съвет е винаги съставен единствено от българи.

Изместването на гърците става не само по демографски причини. В новите условия те губят предишната относителна сигурност и започват доброволно да странят от видимия икономически живот. През 1928 г. агентурата на БНБ вече отбелязва, че населението на града е „повече емигрантско“ от Тракия и Македония и макар „наистина да има и богато гръцко население, обаче изглежда, че то се страхува да внася икономиите си в нашите банки и като така от тях не може да се очакват постъпления“ (*ЦДА Ф285 оп. 8 а.е. 869, 28 март 1928, л. 389*). Етнически мотивирано поведение се забелязва и години по-късно, когато през 1943 г. представителството на БНБ пита централата дали да откупува от „лица-гърци“ 3% съкровищни бонове, предлагани за записване облигации от 5% държавен заем, емитиран през 1941 година (*ЦДА Ф285 оп. 8 а.е. 1658, 13 февруари 1943, л. 253*). Тази стратегия се е сторила подозрителна, при положение че по данни на агентурата въпросните лица разполагат с банкноти. Всъщност става дума за нежелание на гърците да държат българ-

1 БЧБ е наследник на споменатото по-рано АД „Черно море“. Акционерното дружество е основано през 1908 г. и преименувано в БЧБ през 1918 г. Подробно изследване на развитието на банката между войните може да се намери в *Аврамов 2007: т. II, 526-579*.

ски държавен дълг и предпочитание (дори в инфлационни условия) към по-висока (precautionary) ликвидност, което според икономическата теория е рационална гаранция при чувство за непосредствена несигурност. Към това се прибавя оправдано недоверие към дискретността на българските финансови учреждения: БНБ вече е разрешавала на агентурата си да вдигне банковата тайна и да даде на полицията имената на лицата, на които са изплатени купони от държавния заем от 1923г. (*ЦДА Ф285 оп. 8 а.е. 1658, 25 ноември 1939, л. 238*). Така или иначе, в крайна сметка централата възприема прагматична, а не етническа позиция по този въпрос, нареждайки съкровищните бонове да се приемат (т.е. да се връщат в хазната) независимо от народността на притежателя им.

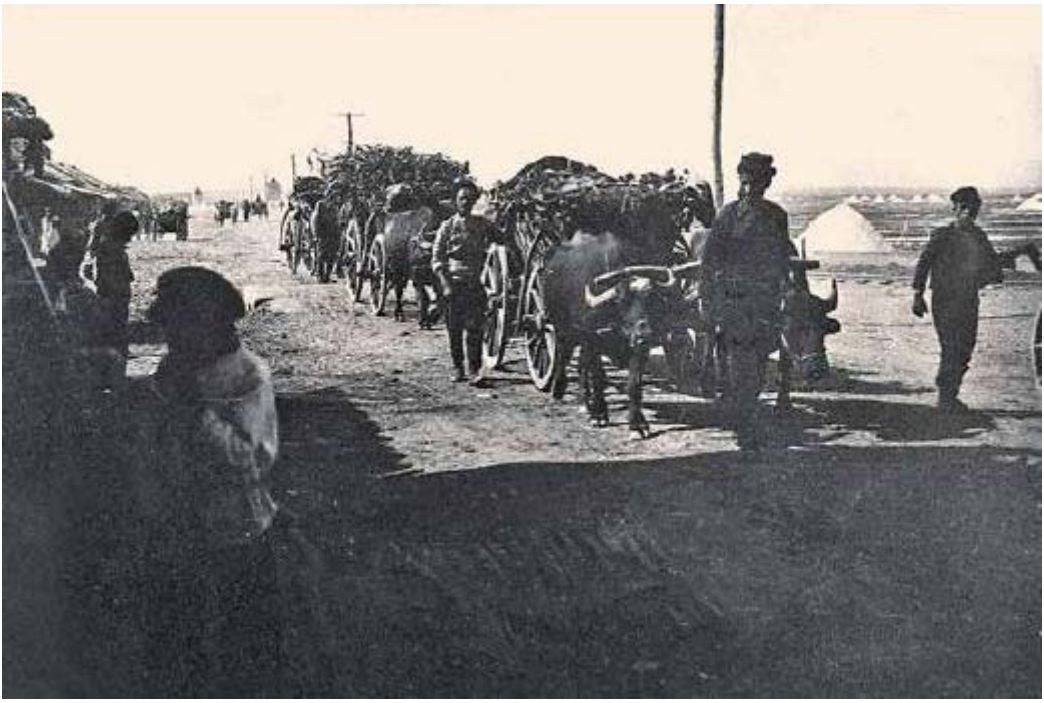

Анхиало – гроздобер, 1926 г.
Архив на Община Поморие

Като цяло стопанските архиви потвърждават залязващото гръцко икономическо присъствие. От 30 разглеждани случаи за уреждане положението на длъжници към клона на БНБ в Поморие през 1936-1938г., например, само четири са на гърци (един е на турчин). Никакви изразени

етнически особености не се забелязват в отразената от ревизионни актове кредитна дейност на Поморийската популярна банка или на местния клон на Българска земеделска и кооперативна банка. Дори един от епизодите на перманентната борба за овладяване доминиращи позиции в солопроизводството (конфликтът от 1933 г. между частното дружество „Гларус“ *и Общия съюз на българските земеделски кооперации (ЦДА Ф165 оп. 1 а.е. 1348, л. 2-9*) минава, без да бъде намесена етническата карта.

Тези тенденции са по-разбираеми на фона на общото отношение към стопанската дейност на чужденците (в частност на гърците) в страната. Междувоенните години – особено по време и след Голямата депресия, са период на повсеместен и страстен икономически национализъм, като България не прави изключение. В този контекст старата етническа вражда между гърци и българи придобива звученето на частен случай от един глобален проблем: тя е едновременно банализирана и подведена под общ знаменател с други конфликти.

Господстващата шпиономания и ксенофобия в Европа и в България са елементарен претекст за всеки акт на стопански национализъм. Типичен е случаят с Експортния институт, който през 1938 г. вижда като своя основна роля борбата срещу „наплива на чужденци, които са известна опасност за българския търговец и за народното стопанство“ (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 92, 2 февруари 1938, л. 4*). В наложилата се атмосфера Институтът „работи мълчаливо за постепенно национализиране на износа“, за намаляване броя на чужденците, които „не съблюдават поверителния характер на разпорежданията и ги съобщават на заинтересовани страни“ за отстраняване на чужденци, които със своето поведение и положение са нежелателни. Намерило удобен повод да увеличи институционалната си тежест, учреждението (успешно) настоява да сътрудничи „в отстраняването на нежелателни и съмнителни чужденци“, като се включи в комисията, натоварена да им изготвя лични досиета и да решава кой от тях е приемлив и кой не. „Охранителните“ интереси тук са прозрачни: в създалите се условия Експортният институт забравя призванието си да стимулира износа, превръщайки се в лобист за осигуряване монополно положение на местните износители[1].

1 Сходни охранителни функции, но относно пазара на труда, са вменени на Търговско-индустриалните камари. Наредбите практически затварят този пазар за чужденци и ос-

Анхиало – първа копка на мъжката гимназия, 1932 г.
Архив на Община Поморие

Ако въведеният контрол върху чуждите поданици, които се занимават с внос и износ, засяга малко на брой гърци, то драконовските ограничения във вътрешната търговия имат много по-пряк ефект за тях. Тези регулации също се позовават на „националния“ и антилиберален дух на времето: доминиращото убеждение, че в съществуващите условия „свободно“ уреждане на стопанските отношения е невъзможно. А конкретният бюрократичен израз на този „дух“ е сведен до ксенофобско окръжно за статута и стопанското положение на чужденците, принудени да се пререгистрират, да вадят разрешения, да предоставят подробна търговска информация, сведения от полицията, удостоверения за благонадеждност и прочия *(ЦДА Ф370 оп, 6 а.е. 92, 7 октомври 1937, л. 9-13)*. Документът предизвиква реакция на гръцката легация, която настоява за поблагосклонно и меко третиране на гръцките поданици. Аргументът е не само слабото им материално състояние, но и обстоятелството, че немалка част от тях са част от коренната гръцка общност в страната и с това

тавят широк периметър за произволни решения по всеки конкретен казус (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 92, л. 24*).

неоснователно са приравнени към временно пребиваващите чужденци (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 734, 10 ноември 1937, л. 33*). Именно тази двойственост в статута на много от гърците в България (тяхната историческа свързаност със страната и поданството, което ги разграничава от нея) прави общността силно уязвима към всички мерки, насочени срещу чужденците**. По този конкретен случай българските власти, макар с изключително нежелание и гузност, се съобразяват с възраженията. Издадено е гротескно, строго поверително окръжно до областните полицейски началници, с което се заповядва, наредбата за вътрешната търговия „да не се прилага спрямо гръцките поданици с оная строгост, с която се прилага спрямо останалите чужденци**“, като същевременно се прави уговорката, че другите чужденци „**не трябва да разберат**“ **за направените облекчения. Преференциалното третиране трябва да „става по такъв начин, че [гърците] да останат с убеждението, че то става по лично усмотрение [на областния полицейски началник], но в никакъв случай, че са дадени за това специални нареждания**“ (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 734, 26 януари 1938, л. 31*). И ако тук се стига до компромис, то примерите на реципрочни конфликтни ситуации и пълно недоверие многократно преобладават. Такива са кампаниите за изгонване на гръцки поданици от България и (ответно) на български от Гърция през лятото и есента на 1939 г.[1] (*ЦДА Ф370 оп. 6 а.е. 734, л. 3-4; Ф370 оп. 6 а.е. 424, 16 ноември 1939, л. 4*), забраната за зимуване на българските стада в Тракия, полицейското следене на гръцкото участие на Пловдивския панаир през 1939 г. и на пропагандния му отзвук сред местната гръцка общност...

При създалата се ситуация изборът пред оставащите в страната гърци изчезва. На практика те нямат друга възможност за гражданска и стопанска жизнеспособност освен асимилация в местната среда. В навечерието на смяната на режима през 1944 г. отсъствието на „етнически автономна“ перспектива е недвусмислено. Настъпилите по-късно промени няма да доведат до появата на нови опции, а напротив – само окончателно ще затвърдят започнатото през 1906 година.

1 Акцията е окачествена от българските военни като „в някои случаи прибързана и с известни грешки“, но след гръцкия отговор те призовават за ескалация, а не за компромис, като се изгонят всички (редовни и нередовни) гръцки поданици от България.

Митрополитската църква заснета от анхиалския фотограф Петър Калъчев през 20 години на миналия век. Въпреки, че са изминали близо две десетилетия, следите от пожара все още личат.

Изображението дължим на Никодим Стоянов от Военно-почивния дом в Поморие.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Със своите движещи сили, краткосрочни и дългосрочни последици, „цикълът на Анхиало“ може да се приеме като архетипно явление за Югоизточната периферия на Европа. Той не е нито най-кървавият, нито най-драматичният епизод на етнически конфликт в региона, но концентрира в себе си основните съставки и социалната механика на всички останали. В него агресията идва от българи към гърци, но на Балканите логиката не е еднопосочна, а кръгова: на полуострова невинни народности няма и подобни истории са се разигравали между всяка една съседна двойка от необикновено богатата етническа мозайка; всеки национализъм е намирал оправдание в друг национализъм. Твърденията за „присъща“ толерантност (или агресивност), култи-

вирани повсеместно от националния канон, не са нещо повече от обикновени митологеми. Бесовете са едни и същи, като те лесно излизат от латентното си състояние и при определени обстоятелства се отприщват навсякъде...

Казусът с Анхиало задвижва класическата експлозивна смес между идеология и икономически интереси. Видимите страсти се разгарят от манипулацията на тълпите, в която политически инструментализираните исторически клишета играят водеща роля. Без да се появяват на сцената, историята и историците са непосредствени актьори в събитията. А редом с тях се разгръщат икономическите сили, които не търпят вакуум. Стопанското съперничество между етносите не е конкуренция между алтернативни икономически модели. Устройството на икономическия живот на гръцката общност в Анхиало не се различава по нищо принципно от българския модел „комунален капитализъм“. Борбата между тях е за икономическо пространство, каквато борба се води непрестанно и между местните политически и икономически кланове. Оголването на стопанска територия чрез етническо прочистване проявява по прозрачен начин процеси, които в „нормални“ времена протичат по-меко, противоречиво и камуфлирано. Разликата, която привнася етническият маркер, е най-вече във възможността за „интернационализиране“ на конфликта, за намеса на „външни“ сили и в крайна сметка – за „външно“ решение чрез масов екзодус. След погрома в Анхиало това се случва в сравнително ограничен мащаб, но в епизода се проиграва схема, която скоро след това ще се развие в катастрофални размери из региона. Всички движения срещу малцинствата рано или късно завършват с изселвания. Те дават простор за обезценяване и завземане на активи и за пряко икономическо мародерство, където се проявяват както частни лица, така и държавата. В това отношение икономическото насилие срещу едно етническо малцинство силно напомня комунистическото.

„Цикълът Анхиало“ показва особената уязвимост на малобройните малцинства. Въпреки своята непренебрежима численост и осезаемо икономическо присъствие, гърците в следосвобожденска България никога не са достигали (освен на локално равнище) тежестта на турския етнос. Големите общности в националната държава са резистентни на претопяване, а силовите опити в тази насока над-

хвърлят микроикономическите измерения, като често дегенерират в макроикономическа катастрофа. За етнически групи от значението на гръцката в България много по-ясно и бързо се очертава дилемата между напускане и асимилация. Те са по-беззащитни, като икономическата и политическа „цена“ за тяхното обезличаване е често преценявана като пренебрежима от мнозинството.

Етническите конфликти на Балканите (а и не само там) твърде рядко са затворени и завършени истории. Както показва дългата проекция на погрома в Анхиало, тези епизоди пулсират, постоянно се превръщат в прецедент и приемат нови форми. През дългия български XX век те мутират отново в гоненията срещу евреите през 1940-1944 г., в антитурския „Възродителен процес“ от 80-те години, но и в силно съблазняващите до днес националистически пози, реторика, нагласи и действия...

Източник: *Поморие. Древност и съвремие*. т. 1. Бургас. ГЕОПАН. 2011, с. 255-311

(Пълните библиографски данни за тези публикации могат да се намерят в самата книга).

Румен Аврамов (род. 1953) е български икономист и стопански историк.

Коментари (11)

- 25-03-2015|**Македономахос**

Цинично и никак не случайно е тази статия да се публикува ден преди 25 март – Благовещение, или точно 110 години след извършването на Загоричанското клане. Или както авторът го нарича „насилията в Загоричене“, при което са избити над 60 невинни жители на селото с мнимото съгласие и знание на османските власти. Това събитие е пред-

шествано от клането в Зелениче (13 ноември 1904 – 13 убити българи) и последвано от тези в Неволяни (28 октомври 1905), Горно Караджово (25 откомври 1906 – 25/30 убити българи) и десетки други нападения над българските села в Корещата, Костурско, Леринско, Воденско, Енидже-вардарско и Серско. Освен, вечно заподзряните българи, жертви разбира се са арумъните и албанците, и по-конкретно тези отказали се от Патриаршията. В същата 1905 година е изгорено изцяло просперирящото влашко село Авдела, а през 1906 година андартите изколват и мнозинството власи, които опитват да се завърнат в него. Още: гръцкия костурски владика Каравангелис (организатор и подбудител на голяма част от кланетата) е отзован от Патриаршията през 1907 г., много гръцки учители, търговци, консулски агенти (а всъщност дейци на въоръжената гръцка пропаганда) са изгонени от Османската империя, а тайните гръцки агенти, лекуващи андарти в болници в България, са разкрити и също изгонени от Княжеството.

„През цялата 1907 година на гръцкото правителство са изпращани протестни ноти от страна на Османската империя и от Великите сили, главно Великобритания, за преустановяване на гръцката въоръжена пропаганда в Македония. Международният натиск се засилва и Гърция попада в изолация, въпреки че прави опит да подпише съюзен договор с Великобритания и Франция. През септември в натиска срещу Гърция се включват Австро-Унгария и Русия, заради което гръцкият министър-председател Теотокис значително редуцира гръцката въоръжена пропаганда в Македония. Външното министерство на Гърция изоставя на заден план ръководенето на въоръжената пропаганда в Османската империя и започва да работи по решаването на образователните проблеми на гръцкото население в империята.“, хубав един цитат от Уикипедия, инак дело на добре реферирания тук проф. Василис Гунарис. Няколко допълнителни хиперлинка и бележки под линия в този ред на мисли биха придали една идея по-неутрална гледна точка на това съчинение.

Та в заключение, след всичко това, някак се пропукват тезата за абсолютното варварство на българите, а също ореола за абсолютната невинност на гръцките общности. Апропо, абсолютни величини има само в природните науки... комай.

- 25-03-2015|**Златко**

Теза за „абсолютно варварство на българите“ тук няма. Има опити за осветяване и подновено оценяване на части от българската история, които по традиция са били – и продължават да бъдат – обекти на слаб или никакъв изследователски интерес в родната историография, тъй като „не служат“ на концепцията за българската жертвеност и онеправданост от „историята“, „великите сили“ и „съседите“. Естествено е, мисля, първопроходците да бъдат посрещани на нож – и в такъв смисъл вашите коментари са също израз на една напълно естествена реакция. Предполагам, че тя се споделя от огромен брой хора.

Разглеждайки историческия развой на нещата, според мен трябва да се правят задължителни разграничения между отделните му фази, за да не изпаднем в някакво превръщане на разговора, дискусията и цялото начинание в безразборна смесица от емоционални приказки и взаимни обвинения. „Българската национална идея“ (и проект) преминава през различни фази на развитие, които не могат и не бива да бъдат представяни, анализирани и оценявани по един и същи начин. В началото си (през цялото време на Възраждането, тоест – в собственото ми разбиране – от началото на Танзимата до Освобождението) тя безспорно е силно конкурентоспособна и съумява да привлича на своя страна големи части от славянското население извън днешните граници на страната. По това време тя си служи изключително с мирни средства и привлича хората по силата на българския УСПЕХ (защото това е единствения период от нашата история, в който българското население действително успява да задмине части от съседите си в икономическо, и да започне да го догонва в културно отношение). Освобождението слага край на всичко това, по много проста и разбираема причина: цялото българско Възраждане е процес, който протича в строго „парниковите“ условия на Османската империя (огромни пазари за селскостопански продукти и ниско-технологични стоки, които са защитени от европейска конкуренция). Оттук и собственото ми, леко парадоксално и предизвикателно заключение:

Първата национална катастрофа в българската история е Освобождението (1878).

След Освобождението България е доведена по неизбежност до ролята на вечен подпалвач на конфликти тук на полуострова, поради „необходимостта“ да се довърши националния проект. Условията за това

обаче са изчезнали с Освобождението. България и българите вече не разполагат с мирни средства за осъществяването на проекта си, а военните такива просто не са по силите им. Оттук и неизбежното следствие – поредица от НЕИЗБЕЖНИ национални катастрофи. Другото неизбежно следствие от всичко това е, че българският национален проект и идея постепенно започват да губят новаторската си и прогресивна роля, като малко по малко се превръщат в насилствена, шовинистична и изпразнена от убедителност идеология. От новаторски и прогресивен, проектът се превръща в насилнически и застрашителен за всички, освен за самите българи (оттук и „балканската Антанта“, от 1930-те години, съставена от съседите с цел да се държи България под контрол).

Голямата променлива в тази инак проста и обозрима ситуация е балансът на силите в Европа, който от време на време позволява на България – в съюз с други големи европейски сили, основно Германия – да преобръща с главата надолу целия вътрешно-балкански баланс на силите и, за много кратки периоди от време – да наложи волята, контрола и окупацията си – над съседи, които инак, без намесата на външни сили, никога не биха допуснали това. По принцип, след Балканската война, която е единственият кратък исторически момент, в който има някакъв шанс за частична реализация на българския проект, България започва прогресивно да губи основанията – и морални, и всякакви други – за налагане на собствения си проект над оспорваните балкански земи, в резултат от което действията ѝ се превръщат във все по-открито насилнически и агресорски. Може да се спори по въпроса дали първите две завземания на Македония (1912 и 1916-18) могат да бъдат наричани „окупации“, както го правят гърците. В третия случай обаче съмнение вече няма – и това се дължи именно на тази променена динамика на историческата ситуация, която много българи отказват да приемат за валидна и до днес. Именно за това е необходимо просвещение и образование, което да покаже на повече хора до каква степен придържането към традиционната версия на „българската национална идея“ в наши дни вече е израз на безнадеждно историческо и всякакво друго невежество. Времената на утвърждаване на някакво „право“ не само над земи, но и над убежденията на хората – балкански или други – по въпроса за „историческата българска правда“ са безвъзвратно отминали. Единственото, с което разполагаме днес, е онова, с което разполагат и всички останали членове на свободна Европа – способността да се конкурираме с

всички на равна нога, без претенции за „историческа компенсация“ от какъвто и да било вид. Историята ни не е катастрофална, дори напротив. В условията на толкова силна конкуренция тук на Балканите ние сме се справили много добре. Време е най-после да осъзнаем този простичък факт и да престанем да гледаме с носталгия и мъка към „изгубеното“. Време е просто да осъдим собствената си лакомия и неудовлетвореност.

И така, собствената ми концепция, сведена до няколко ключови пункта, се свежда до следното:

1. Възраждането е единственият реален шанс за България и българите да постигнат реален, голям успех на Балканите, при условията на мирна икономическа и културна конкуренция с останалите народи на Империята.

2. Този шанс е жизнено зависим от съществуването на Империята, тъй като специалните условия, които тя му предоставя, са решаващо условие за цялото му съществуване и функциониране.

3. С излизането от Империята българският национален проект губи реалните шансове за осъществяването си. Освобождението е нещо катастрофално за българската икономика (а също и култура, и политика – и в края на краищата, целия „проект“), тъй като то превръща България във вечен източник на агресивни опити за осъществяване с насилствени средства на проекта, който е имал шансове единствено докато е бил прокарван мирно.

4. Оттук и различните фази в развитието на българския национален проект и различната нужда от осветяване (и историческо, и морално осъждане) на резултатите от него. Например: събитията от 1903-1912 („Голямата борба“ за влияние и надмощие в Македония) трябва да бъдат оценявани по напълно различен начин в сравнение с онези от Първата и Втората световна войни, когато България вече е еднозначен агресор, колкото и да го отричаме.

5. Българският комунизъм по същността си е само вид продължение на същия този проект, но вече лишен от външни (иредентистки) измерения. Цялата енергия на „националния проект“ тук вече е съсредоточена върху „прочистването“ и „хомогенизирането“ на страната, което води до последователно, планомерно и продължително преследване на българските (мюсюлмански) малцинства. Оттук и цялата погрешност на днешната форма на „преработване“ на комунистическото наследство, която го свежда до някакъв вид сталинистка диктатура, без да раз-

бира националистическото му естество ни най-малко. Оттук и цялата безрезултатност на това „преработване“.

Това са собствените ми (сегашни) разбирания, представени в конспектна форма. Надявам се те да послужат на един или друг добронамерен наблюдател да си изгради някаква по-ясна представа за мотивациите, които стоят зад целия този проект (материалите от „Либерален преглед“, посветени на едни или други аспекти от новата и най-нова българска история).

- 02-04-2015|**Македономахос**

Проблемът на всяко изследване тип „case study“ предполага аудиторията предварително да е запозната с предшестващата събитието фактология. Такова нещо тук няма. Конкретно тук един от най-зверските примери, а именно клането в Загоричани, беше маргинализирано до нивото на някаква селска кавга и патаклама. Тъкмо заради това в България темата днес не е популярна, защото за да обясниш Анхиало, трябва да споменеш Загоричани. Да сте чули някова в медиите ни да се говори за Загоричани (изключая 1-2 споменавания на селото покрай Димитър Благоев)?! Да сте чули/чели казионните патриоти дори да споменат това малко забутано село? А въобще да говорят за Егейска Македония!? Аз лично не съм... Странно.:)

> *Златко писа:*
> *След Освобождението България е доведена по неизбежност до ролята на вечен подпалвач на конфликти тук на полуострова, поради „необходимостта“ да се довърши националния проект. Условията за това обаче са изчезнали с Освобождението.*

Оставям настрани логическата грешка, двете изречения предполагат противоположни тези и взаимно се изключват, и все пак, това твърдение и точки 1,2,3 и 5 могат да се препишат абсолютно равносилно за останалите стари балкански държави: Румъния, Гърция и Сърбия. Не го твърдя аз, пишат го редица изследователи и в миналото, пък и днес. Точка 4 е наивистична, съжалявам, но в световен конфликт си агресор спрямо един и отбраняващ се спрямо друг. Разликата е една, дали разполагаш със стойностен „Casus belli“ или не, и по-точно, дали можеш да си изфабрикуваш такъв или не, аналогия със съвременния свят би била много удачна.:)

- 02-04-2015|**Златко**
  Разликата е една, дали разполагаш със стойностен „Casus belli“ или не, и по-точно, дали можеш да си изфабрикуваш такъв или не

За мен това е мисленето от времената на Балканските и всички следващи войни (което с неизбежност е довело именно до войни). Сега е друго време, което иска друго мислене. А инак всеки е свободен да се придържа към което мислене и време си поиска, разбира се...

- 02-04-2015|**Златко**

Все някой тук на Балканите трябва да започне да се държи просто човешки, а не както досега „мъжкарски“. Защо това да не сме ние? Защо все трябва да чакаме първо другите да подадат сигнал, че са се променили?

- 02-04-2015|**Златко**
  Златко писа:
  След Освобождението България е доведена по неизбежност до ролята на вечен подпалвач на конфликти тук на полуострова, поради „необходимостта“ да се довърши националния проект. Условията за това обаче са изчезнали с Освобождението. Оставям настрани логическата грешка, двете изречения предполагат противоположни тези и взаимно се изключват

Твърдението е следното: реални шансове за довършване на националния проект е имало само докато той е бил преследван с мирни средства, вътре в рамките на Империята, и то чрез икономическа, а не военна конкуренция. След Освобождението условията за довършването му са изчезнали.

Бихте ли обяснили в какво точно според вас се състои логическата грешка и в какъв смисъл двете горни изречения не са съвместими едно с друго.

- 03-04-2015|**Македономахос**

Отзад-напред. Грешно разбрах твърдението, а именно, че условията за „подпалване“ са изчезнали след Освобождението, но сега съм о.к. с пояснението. Но! Ако въпросът е да се държим „мъжки“ и да сме пио-

нери на добрите взаимоотношения на Балканите, то на какво се дължат всички нихилистични коментари по отношение на българската историография? И то, ако признавате, че останалите балкански страни страдат от същото заболяване и вината за всеобщото ни трагично минало следва да бъде споделена? Не живеем в различни времена и това е голямата илюзия. Революции, контрареволюции и войни се отпочват с не по фабрикувани или пригодени поводи, отколкото в което и да е друго историческо време и епоха. Това важи за всички влиятелни центрове, без изключение, и който не го съзнава е нищо друго освен наивник. Поставянето на изкуството или науката в услуга на едната или друга гледна точка е чиста проба конформизъм, ерго губи стойността си нацяло. Въпросът за автоцензурата стои отворен, дори свършека на социализма, еле пък на прехода, не промени тази черта. Потвърждение, че традициите са нещо силно и трудно се разбиват.:)

Трагична е съдбата на гръцката общност в Анхиало, безспорни са икономическите им загуби, но хайде да опитаме да ги сравним със загубите на българските еснафски и търговски общности в градовете Солун, Гумендже, Воден, Лерин или Костур, чиито имоти са конфискувани или разграбени. Можем ли? За селячеството дори не отварям приказка. Но пак, няма обществен или политически кръг в България, който да се занимава фокусирано с тези проблеми, дори на научно ниво. Може би Вие бихте се наели да преведете и публикувате някоя от статиите на Михайлидис и Каракасиду, които прежди ви препоръчах и биха спомогнали за обогатяване на дискусията. Би се разширил дискурса, все пак засягат други също малко известни проблеми от балканската история и конкретно българо-гръцките отношения.

- 03-04-2015|**Златко**

Ами вижте, мисленето ни, искаме или не, се определя до голяма степен от климата, обществен и политически, в който живеем. В една страна като България, която никога не е имала каквото и да е вземане-даване с опити за преработване и преосмисляне на миналото и „историята“ в смисъла, който това понятие („преработване на миналото“) има в някои части от Западна Европа, и основно в Германия, то сигурно е изключително трудно да се разбере и осъзнае какво пък може да му е толкова хубавото на това постоянно натякване на тезата за СОБСТВЕНАТА виновност и отговорност за СОБСТВЕНАТА история. Така че аз се опитвам да

ви разбирам, естествено. Идва тук някакъв си и ви разправя, примерно, че трябва да преместите календара с две седмици напред, щото от времето на Цезар насам се била насъбрала толкова и толкова голяма грешка във времето, която пък има връзка с някакви астрономически дивотии, дето са толкова далеч от реалността на ежедневието, в което живеете, че просто му се чудите на ума и сигурно се питате абе тоя толкова ли няма нещо по-смислено, с което да се занимава. (Посочвам това единствено като метафоричен пример за вида дискусия, която водим, разбира се). Естествено, че първата и най-естествена реакция е да му кажете „виж сега, нямаме време за такива работи". Когато към всичко това се прибави СИЛНО убедителния аргумент, че самите ние не сме чак толкова по-различни от останалите в тоя край и че не е реалистично от нас да се очаква сега да започнем да се променяме, преди да са го направили „другите", то нещата стават съвсем разбираеми.

Единственото, което мога да отговоря на всичко това е, че избор така или иначе няма. Примерът с календара може и да изглежда напълно отвлечен и непричьом (нерде астрономия, „твърда наука", нерде история, „въпрос само на интерпретации"), но работата е там, че и в двата случая става дума за едно и също нещо. Става дума за модели на мислене и поведение, които вече са били изпробвани и приложени на други места, и които са доказали валидността и полезността си там. Преработването на немската история, радикалната промяна на цялата немска култура и манталитет, превръщането на най-милитаристката нация в Европа в една от най-мирните и най-обвързаните с европейския проект – всичко това не е дошло от Господа-Бога, нито пък се е случило просто ей така, защото Германия се намира в сърцето на Европа, а следователно там „други ветрове веят". То се е случило само или поне най-вече благодарение на УСИЛИЯТА на много и много хора, които са вършили (и отчасти продължават да вършат) точно същото, което се опитвам да върша и аз (учейки се от тях): да набиват в главите на едно „население", израснало и възпитано в дух на непреклонно и постоянно приписване на отговорността за собствените си дела на ДРУГИТЕ (били те съседи, завоеватели, просто някакви „враждебни сили" или каквото и да е)... да набиват в главите на това „население" идеята и представата, че, за да получи шансове за ново начало и нов живот, то най-първо трябва да започне да гледа в собствената си чиния, а не – както винаги досега – основно в ония на съседите.

Разбирам, че неспоменаването на Загоричене (което между другото не е вярно, тъй като в текста разбира се това споменаване го има, като една от причините за погромите в Анхиало)... та, за вас това неспоменаване е много по-важно от каквито и да било факти, демонстриращи собствено българската отговорност за онова, което се е случвало и продължава да се случва по Балканите. Вкарано в метафората, която употребих по-рано, за вас е по-важно да се остава при стария календар, защото смяната му с нов, уж по-добър, е прекалено сложна, прекалено объркваща и обещаваща само някакви неясни изгоди. За мен това не е така по простата причина, че живея от много отдавна на място, което просто ползва именно този нов календар и ежедневните предимства от използването му са ми повече от очевидни (никога, при никакви случаи, не съм се сблъсквал в тази страна с каквато и да е форма на дискриминация или фобия, или омраза, въпреки че съм „чужденец“, и то идещ от Балканите, а не примерно от Швеция или Америка, чужденец). Не твърдя, че тук такива неща липсват изцяло. Просто възможността за тяхното разпространение и разрастване е силно ограничена, именно поради въвеждането на всички тия нови начини на мислене и отношение към самите себе си (а те винаги започват с преосмисляне на историята). В известен смисъл това, което върша с това списание е израз на благодарността ми към немците и „Европа“ за това, че са направили от мен, балканджията, някакъв вид нормален европейски човек. Оттук нататък вече е просто: опитвам се да предавам „доброто“ по-нататък. Опитвам се да науча и други хора на онова, на което са научили мен. Това е всичко, in a nutshell...

А инак, разбира се, не очаквам сега тези неща да бъдат приети лесно (или изобщо), поне в краткосрочна перспектива. С вас самия най-вероятно така и ще продължаваме да си обменяме кисели любезности докато един от двама ни престане да се интересува от това списание. Нормално, какво да го правиш.

Останалото така или иначе ще се решава от времето, а не от нас самите. Quod erat demonstrandum още от самото начало на разговора ни, предполагам.

Хайде, лек ви ден.

- 14-04-2015|**Македономахос**

Аз ви разбирам много добре, приели сте либерални ценности и ги отстоявате както намерите за добре. Но сам разбирате, че дори това носи идеологическа наситеност, колкото и ако опитвате да се очистите от това. Та, да продължа примера ви с календара. Едно, че той е приет с политическа цел, и по-конкретно военна, за да се кординират армиите на Централните сили през 1916 година по-успешно. Отделно, къде заради политически причини или просто от наложена традиция редица православни църкви се ръководят по юлианския календар. Тъкмо традициите, пък и опита, трябва да отчитате, когато искате да приравните България с бързи скоци до Западния свят. И ако чрез това списание прилагате еволюционен подход, то трябва да знаете, че на политическо ниво се прилага революционен подход и то шоков. Заради това и не следва да се изненадвате от съществуващата съпротива. Тъкмо щото говорим пак за ценностна система, която хората не са готови да изоставят ей така. Вие това го съзнавате, но го обяснявате със закостенели комунизъм и национализъм, макар по-скоро да говорим за традиционализъм (естествено без масите да съзнават това). Така де, борбата винаги е била – напред към неизвестното или назад към изначалното. Но не забравяйте, че Пролетта на народите от 1848 г. бе започната тъкмо от германските либерали и националисти с високо поставени хуманистични цели, но в резултат получихме всеобхватна милитаризация, избила в това, което после нарекохме Първа световна война.:)

Отделно, статията е поделена на части и в тази е изведена само доказателствена част, а не заключението с изводи, което се пада в продължението, тъй че по-скоро коментарите ми са в тон с Quod erat faciendum, макар а постериори да предугаждах какво предстои.:)

Загоричани беше споменато в статията и макар по-горе да писах, ще повторя:

> *Златко писа:*
> *...беше маргинализирано до нивото на някаква селска кавга и патаклама.*

Дълбокият емоционален заряд на подобни събития не влизат в парадигмата на икономическата история, но следва да се отчита безспорното им влияние. особено тук – на Балканите.

- 14-04-2015|**Македономахос**

П.С. Прежди посоченият цитат е мое дело от по-преден мой коментар, а не на Златко. Извинявам се за техническата неточност.

- 14-04-2015|**Златко**

Благодаря, тук съм съгласен (имам пред вид частта от коментара ви, в която предупреждавате срещу прекомерна „мисионерска жар“). Тия дни гледах един разговор с Ноам Чомски в Ютюб и той казваше точно същото – ако видя някой прекалено пламенен и убедителен оратор, винаги се опитвам да се дистанцирам от посланието“. Плюс много други, изключително мъдри и интересни неща. Та и аз понякога действително се опитвам да удържам „пламъка“, но за съжаление това не пасва на темперамента и физиологията ми, така че по правило си припкам като жребче, под натиска на адреналина, който цял живот ми е бил в излишък, и з добро, и за зло. Пък и по навик, да си призная...

Благодаря за различните коментари, аз се вслушвам, ако и не винаги да ми личи...

Светът на Оруел
Автор(и): Робърт Бътлър

Ако пред новите офиси на BBC в централен Лондон би трябвало да се издига статуя, олицетворяваща новия дух на неговия модерен интериор, съставен от „компютърни възли“, „работни кабини от стена до стена“ и „места за приземяване“, както и ежедневната борба на неговите 5,5000 сътрудници да създават съдържание, предназначено за аудитория от 240 милиона души, то най-вероятно тази статуя би представяла неспокойния, добре хранен, на средна възраст, от средната класа бял мъж, който закъснява за работна сесия и се мъчи да се оправи със сгъваемото си колело (марка „Бромптон“). Сигурно това би бил Иън Флечър, главният герой от телевизионната серия *W1A*, духовитата сатира на BBC за самата себе си.

Но не Флечър ще бъде човека, който ще се издига на пиедестала пред сградата. Тази чест се падна на Джордж Оруел, чиято статуя – заплатена от множество известни интелектуалци и публични фигури, сред които Том Стопард, Дейвид Хеър и Роуан Аткинсън – ще бъде открита само на няколко метра от откритата площадка за тенис на маса.

Оруел е прекарал само две години (1941-43) в BBC, където започва работа като помощник-говорител в индийската секция на Източната служба. Няма оцелели записи на негови предавания, което може би е много подобаващо, защото, ако има нещо истински поразително в есеистиката и журналистиката му, то това е язвителният, покоряващ тембър на гласа му. Критикът Сирил Коноли, негов съвременник, смята, че единствено Д. Х. Лорънс може да съперничи на Оруел в степента, до която личността му „блести във всичко, което той е казал или писал“. Всеки читател на документалната проза на Оруел ще разпознае незабавно неговия чевръст, повелителен маниер („две неща се набиват веднага на око“), пленяващите слуха твърдения („Голямата война... не би могла да се случи никога, ако не беше изобретяването на консервите“), както и смазващите епитети: „оплескан“, „противен“, „долен“, „отвратителен“,

„лицемерен“, „скотски“, „безгръбначен“, „зловонен“, а също и определението, което той би могъл да приложи към самия себе си – „раздърпан“.

А освен това Оруел може би щеше да отхвърли и тази нова почит. Мартин Дженингс, скулпторът, който работи над високата 2,50м статуя, ми казва в кабинета си, в имението Бленхайм в Оксфордшър, че Оруел е правил доста нелюбезни забележки по повод статуи на публични места – в смисъл, че те препречвали изгледа към инак перфектни гледки. Бронзовият Оруел ще гледа отгоре на пъплещите служители от BBC, които, отвръщайки на погледа му, ще могат да прочетат и някои цитати, на стената зад статуята. *Financial Times* наскоро нарече Оруел „светец-покровител на нашата професия“ – друг атрибут, срещу който той навярно би протестирал. „Светците“, предупреждава той, „винаги трябва да се считат за виновни, докато невинността им не е доказана“.

Но защо точно Оруел? Времето, което той е прекарал в BBC изглежда в най-добрия случай противоречиво. Както изследователите на „1984“ скоро откриват, мрачната, военновременна атмосфера и постоянното подчертаване на пропагандата дължат много на опита му от BBC. Стая 101, където Уилсън Смит е изправен пред най-ужасните си кошмари, е наречена така по една от задушните зали за конференции на BBC. „Атмосферата тук е нещо средно между женско училище и приют за душевноболни“, пише Оруел в дневника си на 14 март 1942, „и всичко, което вършим в момента, е или безполезно, или малко по-лошо от безполезно“.

Един отговор на въпроса „защо Оруел?“ е: заради посмъртната му кариера. Пет години преди смъртта му през 1950 той е, по думите на един от биографите му, Д. Дж. Тейлър, „все още донякъде маргинална фигура“. Публикувал е седем книги, четири от тях романи, но нито една не го е поставила начело сред романистите, а при две от тях самият той е отказал повторни издания. Бил е признат като великолепен есеист и смел литературен критик, но неговият съвременник и приятел Малкълм Мъгъридж, първи негов биограф, откровено го намира за „недобър като романист“. Едва с последните си две книги, *Фермата на животните* и *1984* (публикувани през 1945 и 1949), Оруел променя репутацията си като писател. Тези две книги ще променят и начина, по който ние мислим за животите си.

Интересът към Оруел, казва ми управителят на неговото литературно наследство Бил Хамилтън, „се засилва и разширява буквално с всеки изминал ден“. От момента на смъртта му, преди 65 години, наследството

е било управлявано от А. М Хийт (който се грижи и за делата на Хилари Мантел). В офиса си в Холборн, Хамилтън описва победния марш на *1984* така: „Днес продаваме далеч повече от преди. Лицензираме далеч повече сценични постановки от когато и да било. Продаваме на нови езици – бретонски, фруилиански, окситански. Наскоро сключихме и първите кюрдски сделки. Най-неочаквано ни се обаждат, примерно от Истанбул, от местен издател, който казва, „искам да разпространя хиляда екземпляра сред демонстрантите на площада отсреща, като част от кампанията“, и ние си мислим, за бога, но това наистина е политически инструмент, тази книга. Като глобално познато име тя е абсолютен връх. Подготвя се нов холивудски филм по *1984. Фермата на животните* също се подготвя за игрален филм, а Ли Хол, който написа „Били Елиът„пише заедно с това сценична мюзикъл-версия по *Фермата на животните*и телевизионна адаптация по *На дъното в Париж и Лондон*. Днес Оруел е в абсолютен бум. Тоталните приходи нарастват с десет процента годишно през последните три години.

Напишете „#Orwellian“ в търсачката на Туитър и веднага ще видите някаква статия от *South China Morning Post,* в която се обяснява, че ежедневникът на Китайската комунистическа партия, *People's Daily*, е нападнал про-демократичните демонстрации в Хонг Конг на оруелското основание, че те били „антидемократични“. Статия от списание *Forbes* предупреждава за приближаването на оруелско бъдеще, в което автомобили без шофьори стават нещо обичайно, а компютърните хакери следят „богатите хора в уличното движение и препращат информацията на моторизирани бандити“. Друга история, от *Wall Street Journal,* разказва за съдийката от Върховния съд на САЩ Соня Сотомайър, която предупреждава, че безпилотните дрони ще създадат оруелско бъдеще. В статия от списание *Politico*, Тимъти Снайдър, професор по история в Йейл, съветва, „за да разберете Путин, четете Оруел“. Под Оруел той разбира *1984:* „структурата и мъдростта на книгата са пътеводители, понякога плашещо-прецизни, за съвременните събития“. И това е само горната част от палитрата. Не минава и минута без Оруел да бъде споменат в Туитър. Само двама други романисти са вдъхновили прилагателни имена, така тясно свързани в публичното съзнание с обстоятелствата, които самите те са атакували: Дикенс и Кафка. Но и те не са оформили рамките на позоваването по начина, по който го е направил Оруел. Например: една карикатура представя мъж и жена с ореоли над главите, застанали

върху облак в небесата и мъж с ореол, който се приближава към тях. „Ето го пак Оруел. Приготвяй се за нова поредица от неговите ‚Аз какво ви казвах?‘„Един сатиричен уебсайт, *Daily Mash*, съдържа следното заглавие „Всичко, което идиотите наричат ‚оруелско‘“. Под него е даден пример: млад служител определя думата по следния начин, „Това е когато хората следят всичко, което вършиш, като например когато приятелката ми позвъни шест пъти, докато седях в кръчмата с приятели. Това беше нещо тотално оруелско“.

Бихме могли да използваме някакъв напълно различен хаштаг[1]. Ако Оруел би се придържал към името, с което е кръстен, днес бихме могли да имаме два вида #Blairism. Като Ерик Блеър той е търсел псевдоним, под който да публикува *На дъното в Париж и Лондон*, за да избегне евентуалния конфуз за семейството си. „Името, което винаги ползвам, докато се занимавам със скитничество и пр.“, пише той на литературния си агент, „е П. С. Бъртън, но ако намирате, че това не звучи особено убедително, то какво ще кажете за Кенет Майлс, Джордж Оруел, Х. Луис Олуиз? Аз доста харесвам Джордж Оруел“. Псевдонимът, зает от названието на река в Съфок (където са живеели родителите му) звучи много като „всичко е наред“ (all well), но в публичната представа днес той вече означава „всичко е с главата надолу“.

Когато архитектът Франк Матчъм е получил поръчката да проектира Grand Theatre Blackpool през 1890-те, на няколкостотин ярда от брега и Северния кей [в северно-английския град Блекпул], указанията са да създаде „най-красивия театър в страната“. Миналата есен седях под орнаментално изградените балкони и пищния таван, докато гледах как Уинстън Смит, героят от *1984*, беше приклещен на стол в ярко осветена килия за мъчения. Отначало изтръгнаха ноктите му, после зъбите, а след това пред лицето му беше поставен стоманен кафез с малка вратичка, през която да мине гладният плъх, който след това ще започне да гризе главата му. Тийнейджърите от галерията, които сигурно още не бяха дочели книгата до съответното място, изглеждаха доста потресени. Десет минути след края на представлението, когато сценичните работници все още чистеха кръвта по пода, актьорите се върнаха и насядаха по столове на сцената, за да участват в разговор с публиката. Постановката, направена от групата Headlong, беше обиколила цяла Великобритания,

1 Специалният маркер, който се ползва в някои социални мрежи като Туитър и Фейсбук за обозначаване на принадлежност към определена тема (#). Бел. пр.

събирайки в хода на турнето звездни рецензии. Един от зрителите в Ланкашър (мека шапка, конска опашка), каза на актьорите, че е дошъл по случайност, но това било най-мощното театрално представление, което е виждал през живота си. Друг мъж, с късо подстригана сива коса, попита каква точно отговорност изпитват актьорите когато изпълняват пиеса с толкова силно политическо послание. (Отговорът, идещ от актьора, който играеше тъпия Парсън, беше, че отговорността им е свързана по-скоро с това колко добре играят ролите си). Но истински изненадващият въпрос в края на краищата дойде от младо момиче от първите редове (кестенява коса, рехаво събрана на кок). Актьорът, изпълняващ Уинстън беше строен, любезно-изглеждащ и рано оплешивяващ млад мъж; актрисата, която играе Джулия, беше красива, стройна и тъмнокоса. Въпросът, който им беше зададен беше дали „съзнателно се опитват да наподобяват Уилс и Кейт“[1] След като смехът утихна, актьорът, изпълняващ Уинстън, каза „Удивително е как хората откриват неща, които никога не сме се опитвали да правим“.

Оруел е бил предупреден да очаква това. Щом само критикът Уилям Емпсън, автор на „Седем вида двусмислие“, прочел *Фермата на животните*, той написал на Оруел, „Мислех, че си струва да ви предупредя... трябва се подготвяте да бъдете ‚криворазбран‘ почти навсякъде“.

В годините след смъртта му Оруел е бил използван от ратниците на Студената война като мощен глас, насочен срещу комунизма и Съветска Русия. След колапса на комунизма неоконсерваторите и либертарианците щяха да използват Оруел като аргумент против Голямото правителство и държавата-гледачка. Но самият той категорично е заявявал, че всичко, което е написал след завръщането си от Испанската гражданска война е имало демократичния социализъм в самата си сърцевина. Възможно е да се открият оруелски сценарии и от двете страни на Желязната завеса. Награденият с Оскар немски филм „Животът на другите“ – поставен във времената около 1984 – описва кошмарния апарат на тайната полиция в Източна Германия. (Когато неговата звезда, покойният Улрих Мюе, беше запитан как се е подготвял за ролята, той отговори: „Спомнях си“). Но токсичният страх от ерата на Макартизма, който пронизва филми като „Лека нощ и късмет“ на Джордж Клуни, е също толкова оруелски.

1 Тоест престолонаследника принц Джордж и съпругата му Кейт, обичайни обекти на съзерцание и клюки в британската жълта преса. Бел. пр.

В продължение на десетилетия *Фермата на животните* и *1984* са сред основните произведения в британските учебни програми по литература. Поколения са израснали с фрази като „Всички животни са равни, но някои са по-равни от другите“, „Четири крака – добре, два крака – лошо“, „2 + 2 = 5“ и специфично-оруелски понятия като новговор, двумислие, неличност и престъпмисъл. Списъкът на прочитна литература за тийнейджъри от късните 1970 години като мен беше пълен със смразяващи кръвта предупреждения за съветския начин на живот: *Мрак по пладне* на Артур Кьостлер. *Един ден от живота на Иван Денисович* на Солженицин и *1984*. Но година или две по-късно, когато вече бях в Кеймбридж, Оруел почти не се забелязваше. Разглеждахме есетата („Защо пиша“, „Политиката и английският език“, „Политика срещу литература“), но не и белетристиката му. В онези дни Конрад, Джойс и Лорънс се смятаха за най-големите романисти на 20 век. Днес обаче *1984* вече може да се счита за най-влиятелния роман на века.

Една от причините е броенето. Сигурно не би имало чак такъв взрив на подновен интерес 35 години след публикуването, ако Оруел беше избрал другото заглавие, което е харесвал: „Последният човек в Европа“. Нито пък привлекателността на книгата би била толкова глобална. Съмнявам се, че *1984* би станала толкова голяма, колкото е днес, примерно в Бразилия – където, заедно с *Фермата на животните*, тя е част от учебната програма в държавните училища – ако в заглавието би се съдържала думата „Европа“. И все пак – една книга, която просто е преобърнала в заглавието годината на публикуването си, изглежда носи със себе си и собствената дата на трайност. В същата година беше пуснат по екраните филма „1984“ с Джон Хърт в ролята на Уинстън и Ричард Бъртън като Обрайън. „Мислехме, че след 1984 всичко това ще се сплеска и изчезне“, казва Бил Хамилтън, „и ще започне да изглежда малко старомодно. След падането на Стената очаквахме още повече той да изглежда като някакво (пра)историческо създание“.

Визията за бъдещето, измислена от Олдъс Хъксли в *Прекрасният нов свят* – общество, доведено до пълна пасивност чрез излишък от удобства и развлечения – изглеждаше по-далновидна. През 1985 културният критик Нийл Постман твърди в книгата си *Развличайки се до смърт*, че Оруел се е страхувал, че ще бъдем погубени от онова, което ненавиждаме, докато Хъксли е очаквал да ни погубят нещата, на които се наслаждаваме. През 2002 Дж. Г. Балард, в рецензия за биография на Хъксли, казва, че

Прекрасният нов свят е „далеч по-проницателно предположение, що се отнася до формата на бъдещата тирания, отколкото е оруеловата визия за сталинистки терор... *1984* никога не се е сбъдвала истински, но*Прекрасният нов свят* е навсякъде около нас“.

Появата през 1988 на „Пълни събрани съчинения на Джордж Оруел“, масивна научна работа, събрана в двадесет тома, накара дори някои от най-почитащите го рецензенти да се питат защо, от всички британски писатели от 1930-те и 40-те, именно Оруел трябва да бъде онзи, избран за такъв монументален изказа на почит. Нови биографии се появиха за стогодишнината от рождението му през 2003 – черпейки от богатството на материали, представено в *Събраните съчинения* – но това, разбира се, беше очаквано: оруеловата индустрия просто следва пътя си. В края на тридневната конференция в Уелсли, Масачузетс, отбелязваща годишнината, Джон Родън, изследовател на Оруел, се питаше дали 2003 не е неговата лебедова песен?

Но се случи точно обратното. Както казва Бил Хамилтън, „Нещата се върнаха обратно с двойна сила“. По време на разговора с актьорите от *1984* аз ги попитах как са се подготвяли в ежедневието на 2014, за да разберат по-добре света от пиесата. Един от отговорите беше, че са гледали Едуард Сноудън по YouTube, докато е обяснявал как националната агенция по сигурността (NSA) шпионира обикновените американци; друг отговор – новините от демонстрациите в подкрепа на демокрацията от Хонг Конг; трети, който дойде от актрисата, играеща Джулия – че най-полезната подготовка лично за нея е било времето, което е прекарала в Ню Йорк в дните непосредствено след 11 септември. И то не ужаса от двата самолета, врязващи се в небостъргачите, а страха и параноята, които са последвали. Когато Джордж Буш за пръв път чул за атаките, той четял разказ за учениците от начално училище във Флорида и решил най-първо да довърши задачата си. Но след тази образцова демонстрация на държавническо изкуство, нещата бяха започнали да се влошават. Както наскоро писа романистът Ендрю О’хагън, „11 септември пусна на свобода ужасяващи фурии в умовете на американците и техните съюзници... той буквално подлуди тайните служби и техните шефове с желанието да знаят и контролират всичко“. С „войната срещу терора“ Буш направи грешката – за която Оруел сигурно щеше да го вдигне на рога – да започне битка срещу една абстракция. А след това дойдоха свободните тълкувания на закона, Гуантанамо, мъченията, индустриалното уго-

лемяване на Агенцията за вътрешна сигурност (homeland security). „В миналото“, казва Оруел в *1984*, „никое правителство не е имало властта да държи гражданите си под постоянно наблюдение“. В наши дни ФБР може да активира камерата на някой лаптоп без да светне лампичката, която предупреждава потребителя.

Ние може и да не знаем каква точно лична информация държавата събира за нас, но знаем, че я предоставяме доброволно чрез социалните мрежи. Промяната в собственото ни разбиране за лично пространство от последните десет години е както прикрита, така и открита: Иракската война беше започната през 2003, Фейсбук беше основан през 2004. Два образа предават духа на всичко това по възможно най-кондензиран начин: първият, от британския артист Банкси, представя мъже в шлифери, с устройства за подслушване, наобиколили телефонна будка; на втория, от полския художник Павел Кучински, млад човек наднича предпазливо иззад злокобно-изглеждаща колона във формата на буквата F (freedom), на чийто връх се вижда камера за наблюдение. Даже и Рупърт Мърдок сподели гледището си за по-лошото от двете неща, като през миналия Август писа в Туитър: „Нарушаването на личната сфера от NSA е лошо, но нищо не може да се сравни с Гугъл“.

Бернард Крик, биограф на Оруел, посочва седем основни теми в*1984*, вариращи от разделянето на света на сфери на влияние (като следствие от конференцията в Техеран, 1943), до пренаписването на историята и широкото разпространение на управленчески техники. Но повече от всичко друго, новата епоха на всеобщо наблюдение е нещото, което задържа Оруел в публичното внимание. Един от най-показателните начини, по които той е предсказал бъдещето е „правоъгълната метална плоча, подобна на мътно огледало“, която се вижда на една от стените в апартамента на Уинстън. Гениалността на този телевизионен екран е в това, че той предава и в двете посоки.

За Едуард Сноудън технологиите, описвани от Оруел „изглеждат скучни в наше време“. Той разказва на редактора на *Guardian* Алан Расбриджър, „Днес ние имаме уебкамери, които се движат навсякъде с нас. Всъщност си купуваме мобилни телефони, които са еквивалент на подслушвателни микрофони, и които носим навсякъде със себе си, доброволно“. Времето показва, че светът е много по-непредсказуем и по-опасен [отколкото е смятал Оруел]. Но широката публика, след като е научила за нещо като разкритията на Сноудън, продължава да купу-

ва Оруел. Макар и да има множество различни издания на *1984*, сред които човек може да избира, след като разкритията на Сноудън станаха публични, новинарската агенция Блумсбърг сподели, че в Америка само едно от изданията на книгата се е преместило от 11,855-то до *трето място* в списъка на най-продаваните книги на *Амазон*. А хората, след като са препрочели книгата за кой ли път и са се наслушали до насита за разкритията на Сноудън, продължават да раздават безпрецедентни количества информация за личните си животи чрез социалните мрежи, уеб-търсачките и GPS-тракерите.

Изключителното при Орел е, че той е имал много ясна цел при писането на *Фермата на животните* и *1984* – цели, които в наши дни са до голяма степен лишени от съдържание. Той отива в Испания, за да се бие срещу фашизма, но се връща оттам с люта омраза срещу комунизма. Групировката, към която се присъединява, испанската Работническа партия за марксистко обединение (POUM), е независима от просъветските комунисти и във фракционните битки, които се разгарят през май 1937 тя е победена, а членовете ѝ са или принудени да се крият, или са избити. Оруел и съпругата му избягват обратно в Англия, но в Испания, в негово отсъствие, той е осъден като фашист. В собствения си „процес“ във Валенсия той вижда страничен продукт от показните процеси, случващи се по същото време в Москва.

Именно това прави историята му сложна. Оруел живее с усещането, че повечето английски писатели и интелектуалци нямат представа за реалните измерения на лъжите, които стоят в основата на сталинистките ужаси. След Итън, където е получил висшето си образование, Оруел заминава за Бирма, където в продължение на пет години работи като полицейски чиновник –нещо, което го превръща в дълбок противник на империализма. Той е ляво настроен писател, яростно атакуващ илюзиите на левицата – и го прави, като насочва огъня си срещу британския съюзник Сталин още докато Втората световна война продължава. По тази причина някои публицисти като например Т. С. Елиът (и издателство *Фабер*) отхвърлят публикуването му. *Фермата на животните* и *1984* описват сталинисткия терор, но за много читатели всичко това притежава единствено исторически измерения. Причината, поради която тези книги запазват способността си да ни плашат, се дължи на нещо друго. Атакувайки Сталин, Оруел улавя фундаментални аспекти на начините, по които се е развивал тогавашния свят и докосва струна,

която трепти и до днес. Мишената му е по-голяма, отколкото самият той е предполагал.

Има много места, където човек може да отдаде почит на Оруел – от скромния му гроб в един църковен двор в Оксфордшър („Тук почива Ерик Артър Блеър“) до родното му място в една колониална къщичка в Мохари, северна Индия, която скоро ще бъде превърната в музей. Ако разполагате с някой свободен следобед в Лондон, можете да отидете до антикварната книжарница в Хампстед, където е работил като продавач (днес филиал на кафе-веригата Pain Quotidien); до първата му лондонска квартира на Портобело стрийт (наскоро предложена за продажба за 2,5 милион паунда); или може би Университетската болница, където той е починал от туберкулоза. За по-предприемчивите: членовете на Оруелското общество организират екскурзии до Юра, далечния хебридски остров, където Оруел прекарва по-голямата част от последните си години в уединена селска къщичка. Още по-далеч, в Барселона, човек може да открие Plaça de George Orwell, къдетонадписът с името на площада се намира директно до улична наблюдателна камера (това е популярна във Фейсбук снимка, най-вероятно фотомонтаж).

Но най-странното място, свързвано с името на Джордж Оруел, е Уйган, онова ланкашърско градче, където той е отседнал през 1936, за да опише условията на живот в индустриалния север от времената на Депресията. Работил е в градската библиотека и името му може да се открие в нейните регистри, но самата библиотека днес е превърната в музей, а изложбата на долния етаж пропуска да спомене Оруел, предпочитайки да изкаже почит към прочути ланкашърски институции като [комика] Джордж Формби, сър Иън Маккелан и уйганското казино, епицентърът на северната душа. Оруел е живеел под наем на Дарлингтън роуд и, само на няколкостотин метра от там, във фоайето на хотел „Премиер“ се вижда снимка на ремонтиран склад близо до някакъв канал. „Уйганският кей“, пише под нея, „обезсмъртен от Джордж Оруел в книгата му ‚Пътят към Уйганския кей‘. Потопете се в миналото преди да си легнете.“

Двама съпрузи тъкмо я разглеждаха. „Но къде е тоя кей?“, попита съпругът на рецепцията. „Няма такъв“, отговориха му. „По тази причина хората идват да видят Уйган само по веднъж“. Кеят винаги е бил виц, тъй като градчето е далеч от какъвто и да било бряг. Но един от складовете на канала, точно срещу фирмата „Национални гуми и автомобил-

но обслужване“, е бил превърнат в The Orwell – сграда, в която днес се предлага организирането на сватбени и други граждански церемонии, с начална цена 900 паунда. Местната специалност са пайовете (баници) с месо. Пред една от кръчмите виси плакат, на който Чичо Сам държи в ръка парче баница, плюс едно леко Биг-брадърско послание „Искаме да ядете повече баници“. Недалеч оттам се вижда паметна плоча, отбелязваща датата 21 март 1986, когато това малко място („Уйгънският кей“) е било открито лично от Нейно величество кралицата. Само писател със сложността на Оруел би могъл да стигне до идеята да постави кръчма срещу магазин за гуми, който се перчи с паметна плоча, открита от кралицата – около място, което никога не е съществувало. И всичко това в градче, което той собственоръчно е поставил на туристическата карта, като е разказал колко ужасно вървят нещата там.

Има много различни Оруеловци. Литературният Оруел е приведен над пишещата си машина със собственоръчно свита цигара, висяща от ъгъла на устните му. Войнстващият Оруел стърчи с глава и рамене над другарите си антифашисти в Испания.Селският Оруел е коленичил, за да храни някаква коза (обичал е да държи лекции за по-малко практичните си приятели, като например В. С. Причет, по въпроса за ползата от доенето). Оруел-бащата обува малкия си син, седнал на коляното му.

За едно нещо можем да бъдем сигурни: всяко негово представяне изглежда доста странно. Оруел е бил метър и деветдесет и е носел обувки номер 46. Когато отишъл да се бие в Испания удивил всички, защото си носел собствени ботуши. На работната маса в студиото на Мартин Дженингс лежат десетки снимки на Оруел – торбестите му панталони издърпани високо над корема, сакото закопчано до горе, тъмна вратовръзка на тъмна риза. Биографите разказват, че е имал пронизителни сини очи, но черно-белите снимки улавят само дълбоките бразди от двете страни на тънкия мустак, болезнената бледност и костеливото лице. Трудно е да се повярва, че е бил само на 46 когато е починал. Наблюдателните му очи са дълбоко потънали в очните кухини, но пък и всяка контролираща държава, основана на оруелски принципи, би се фокусирала по-скоро върху миризмата. Оруел е имал две от най-чувствителните ноздри в английската литература. Чувствал се е непрекъснато привлечен от миризми, вони и смрадове. Веднъж отбелязва, че Дикенс се отдръпва от гледки, които намира отблъскващи. Самият Оруел, напротив, се движи в обратната посока, той се приближава и вдъхва

гнилите миризми толкова дълбоко, колкото може. Делото на живота му е било да изобличава „миризливи дребни правоверности“.

И докато разглеждаме снимките, Дженингс посочва краката, които „нямат край“, „туберкулозните гърди“ и „скелетоподобното“ лице. Скулпторите обичат лица, по които костите напират под кожата, казва ми той – те са много по-лесни за улавяне от онези пухкави политици с меки гънки плът.Ако има едно качество, което Дженингс се опитва да улови, то това е оруелското неспокойствие. Онова, което го е впечатлило най-много при четенето на *Почит към Каталония*, казва той, е начинът, по който Оруел не престава да поставя под въпрос собствените си позиции. Именно противоречивостта и противоречията, решителната липса на самодоволство, са нещата, които оживяват четенето. Никой писател не може да се чувства сигурен близо до него. „Истинският тест за един радикален революционер“, пише Кристофър Хитченс, „е не готовността да се изправи срещу правоверността и арогантността на управляващите, а готовността да оспорва илюзиите и лъжливостите сред близките си приятели и съюзници“. Както и да изглежда статуята пред BBC, тя ще трябва да бъде сприхава и неспокойна. Никаква отпуснатост – и отчетлив привкус на неспособност да се седи на едно място. Това е светецът-покровител на една трудна дружина. И той сигурно ще иска да се махне колкото се може по-скоро от онзи тъп пиедестал.

Източник

Робърт Бътлър е британски журналист и сътрудник на списание*More Intelligent Life*.

Коментари (1)

- 30-03-2015|**Златко**

И, щом става дума за светове, ето нещо в тази връзка, ако и отдалечено от самата тема на текста...

Изгледах вчера двата класически филма на Вайда, „Човекът от мрамор“ и „Човекът от желязо“, само за да установя, с леко удивление, че днес образите им не искат да ме напуснат (дори през нощта ме преследваха някакви не съвсем ясни сънища). Огромният ефект, мисля си, е свързан не толкова с картините на соц-полската действителност, колкото на смазващото осъзнаване какви светове и вселени ни разделят дори и от една не чак толкова западна, все още „само“ средноевропейска страна. Във времена, в които аз и връстниците ми сме гонили по поляните патки, а по-големите батковци и каки са пеели вдъхновени химни на социализма, по разните младежки фестивали, полските млади хора са се борели без никакви шегички срещу тиранията. И докато в началото на осемдесетте ние все още провеждахме комсомолски събрания, на които порицавахме и изключвахме от комсомола другарите с „неправилно поведение“ (не че това бяха някакви политически простъпки, ние просто осъждахме тяхното кокошкарство и прикривахме собственото си, чисто по андрешковски, както винаги)... М-да, през това време те вече са имали по няколко присъди зад гърба си, без да им пука на шапката, без да престават да се борят нито за миг...

Признавам, това осъзнаване ме порази като гръм. До каква степен сме изостанали, и до днес. До каква степен трябва да си обясняваме, с бой и вик, че земята не е плоска, че слънцето не се върти около нея, че светът не изчезва и не престава да съществува, когато затворим очи. И прочие, и прочие... До каква степен просто не сме част от Европа.

Разбира се, причината е в мен, но всичко това ме потисна до такава степен, че дори и днес все още не мога да навляза в нормалното си темпо и само обикалям из апартамента като плеснат през устата.

Боже, давай сили!

Нашите майки, нашите бащи
Автор(и): Юлиана Методиева

Моят приятел и голям преводач от английски Алфред Криспин ме превърна в поклонник на Зигмунд Бауман с уникалния анализ в книгата „Модерност и Холокост“[1]. Холокост, казва Бауман, може да се разглежда като „социологическа лаборатория“. Третият германски Райх /1933-1945/ постигна тотален политически контрол над данъкоплатците през перфектните методи на управление на ресурсите и прецизните счетоводни баланси, като унищожи 6 милиона евреи. Не случайно „Модерност и Холокост“ атакува ленивия читател от 21 век с убедителни причини за колосалната загуба на човечността в нацистка Германия. Реперите са желязната дисциплина на тевтонеца, сухата ефикасност на прусите, усмихнатата фантазия на тиролците, селският здрав смисъл на силезийците. И разбира се, постигането на расова, обществена и културна чистота. Милитаризъм и яростен антикомунизъм.

Мнозина могат да ме укорят, че насаждам предразсъдъци към германскостта. Признавам, през детството си гледах много документални филми, с охота прожектирани от антифашистката пропагандна машина на комунистическите филморазпространители. „Обикновен фашизъм“ на Михаил Ром затвърди завинаги тези стереотипи. И сега ме стряскат в игралните филми грохотът от блиндираните колони на Третия Райх, визионите, илюстриращи абсурдната деменция на „Blut und Boden“ /Огън и кръв/, бруталното послание на войнишките ботуши и каски, както и разбира се, свастиката. Първото, което агресивно превземаше съзнанието, бе гербът на Германската империя – черният пруски орел, сграбчил в ноктите си лавров венец. Ужасът от свастиката заедно с лаещото „Хайл Хитлер“ заглушаваха разумния ми поглед до такава степен, че превъзхождащият по безчовечност „Архипелаг Гулаг“ на Солженицин не успя задълго да промени изводите ми.

1 Зигмунт Бауман, „Модерност и Холокост“, изд. ЛиК, 2002, прев. Алфред Криспин.

В Берлин съм точно по време на срещата на „Нормандската четворка“ в Минск. Правим кръгове с колата около офиса на канцлера Ангела Меркел, разговаряме за предстоящите преговори и за невъзможната идея за мир с Путин. Правителственият билдинг е с внушителна архитектура, издава известна гигантомания. Така или иначе, всички признаваме определението на социолога Улрих Бек за „Меркиавели“ като стопроцентов факт.

Тази Германия, онази Германия...

Страната на най-великата демокрация в 21 век днес е ненадмината с нейната ефикасност и дисциплина, с впечатляващи в технократската ера постижения в индустрията, механиката, физиката, комуникациите, политиката. Преди тридесет години доста мои колеги правиха докторски разработки и придобиваха научни степени в марксистките университети на Източна Европа върху философията на Фридрих Ницше и неговия Übermensch[1]. Пишеха дисертации за Мартин Хайдегер, член повече от 30 години на NSDAP и въвел нацизма във философията. След падането на Берлинската стена и в контекста на остатъчен комунизъм си дадохме сметка, че Ницше и Хайдегер теоретически са разчиствали терена за Гьобелс и рекламната технология на хитлеристкия режим, включваща русия ариец със сини очи, представката Ur /народ/, чистота и автентичност на корените, полусексуалната желязна дисциплина.

To remember completely is just as inhuman as to forget completely[2]

В „Плачещата цигулка“ Римма Аззати разказва за Майданек. Той се намира до Люблин и жителите му можели да гледат всичко, което се извършвало там. В нивите около лагера, върху праха на евреите, растели огромни зелки, наторени с него. Една от баните на лагера се затваряла херметически и вътре пускали достатъчно вода, за да се издавят лагеристите. После изгаряли телата им. В другата барака се съхранявали безброй женски плитки. Те запълвали бараката почти до тавана. Римма Аззати разказва за мъченията на фашистите над жените и девойките и как те за една нощ от страх заприличвали на старици.

В лагера имало и огромно поле за овощия[3], крематориум и газови камери. Запазена е барака, която се е използвала за „баня“. Първата стая

1 Свръхчовек – б.а.

2 Ернст Нолте при връчване на наградата „Конрад Аденуер“, 1986 г.

3 Уикипедия – Майданек

в бараката представлявала нещо като сауна, в която режели косите на мъжете на две седмици. Целта отново била икономическа, Майданек продал 730 кг коса, от която се правели специални нишки за чорапи на моряците от войната. Банята представлявала огромна стая с кранове и душове, но процесът на къпането се превръщал в екзекуция, понеже рязко се сменяла кипящата с леденостудената вода. От банята излизали три врати – една към улицата и две към газовите камери, в които през 1942-1943 г. с отровни газове се задушавали нетрудоспособните евреи, сред които най-често жени, деца и старци. Газовата камера също била голямо помещение, в чиято стена имало тръби с отверстия, по които се доставял газът. От специални прозорци в стените и вратите се наблюдавал процесът. Смъртта настъпвала за 5-10 минути. Майданек бил вторият лагер след Освиенцим, в който се използвал газа Циклон Б, специално създаден за масово унищожение. Имало и 2 крематориума, първи – построен през 1942 г. с 2 камини, и втори – от 1943 г. с 5 камини, в които се изгаряли телата на мъртвите евреи. Производителността на камините била 1000 души на ден. Костите се смилали и се използвали като тор за нивите на лагера.

Преди немного години ZDF излъчи германски минисериал в 3 епизода със заглавието „Нашите майки, нашите бащи“. Сериалът оскверни договорените параметри на публичния дебат за вината и отговорността на германския народ, извършил престъпления срещу човечеството по време на Втората световна война. Героите от немския филм са симпатични млади хора, попаднали в Берлин в началото на 1945-а. Покрай тяхната история режисьорът Филип Каделбах вкарва неочаквани аспекти на Холокост. Припомням, че геноцидът над „нечистите“ етноси бе извършен от най-образования народ на Европа, демократично избрал Адолф Хитлер. Та, нацистите в този филм са представени като патриоти, които воюват за своята родина. Според филмовия разказ в течение на войната те започват да губят своите жизнени цели и ориентири. Това е... Като контрапункт на опрощаващите послания на Каделбах във филма му „Нашите майки, нашите бащи[1]„започнаха публикуване на факти относно немалка част от шефовете на националсоциалистическата партия, спасили се след погрома на войната незнайно как в Аржентина или в Бразилия. Бивши нацисти и до днес пребивават необезпокоявани от

1 „Unsere Mütter, unsere Väter“, игрален филм, Германия, 2013

правосъдието като пенсионери със солидни доходи. Впрочем, значителна част от редовните членове на управляващата партия на Третия Райх се бяха настанили на важни постове в министерства и съдилища още през 1946-а година, за което свидетелстват дневниците и политическите речи на Конрад Аденауер, представени от британския писател Чарлс Уйлямс в биографичната книга „Бащата на съвременна Германия“. Гневът срещу този факт предизвика преди няколко години университетския преподавател Алфред Вал да напише академичния труд „Втората история на нацизма“[1]. На свой ред „ловецът на нацисти“ Симон Визентал, изнасящ системно доказателства за неадекватното съдебно преследване на бившите нацисти, разказа наскоро за Хермине Браунщайнер. Хермине е девойка от прилично семейство, получила добро католическо възпитание. На 22 години тя е станала надзирателка в детската барака на концлагера в Майданек. Лично е изтребила неколкостотин малчугани – затворници, изпращайки ги в газовата камера. Обичала да рита децата с ботушите си, подковани с желязо, и да ги налага с камшик. Визентал я издирва девет години и я намира в Ню Йорк, където тя се е омъжила за американски войник и вече е мисис Райън. В момента живее в Германия.

Замяната на реалната история на нацизма с историята на обикновените човешки страдания от жестокостта на войната, преживени от младите герои на „Нашите майки, нашите бащи“ отразява една много важна тенденция в германската публичност през 2013 г. По време на излъчването на телевизионния сериал в социалните мрежи се пише разпалено, полемиката свидетелства за търсене на ревизия на официализираните ценности на либерализма. „Доста дълго слушахме и гледахме гледната точка на американците“, казват младите и не толкова млади зрители. „Нека най-накрая да се покаже гледната точка на „падналите“ нацисти!“

Мислех си за филма на Филип Каделбах, който една приятелка ми припомни, след като се завърнах от Берлин. Смайващо е, че забелязаната от културолози и социолози тенденция на умора от дебат за миналото в последните десетина година в Германия е в пълен синхрон със ставащото в България. Независимо от усилията на експерти по паметта, историци и общественици, призоваващи да опознаем миналото си, за да

1 Алфред Вал, „Втората история на нацизма във Федерална Германия след 1945 година“, изд. Рива, 2011

го управляваме, дебатът видимо стихна. Слаб е дори изследователският интерес към дигитализираните архиви на ЦК на Политбюро на Българската комунистическа партия. Различни фактори обуславят и обстоятелството агентурните досиета на Държавна сигурност, разкриващи ужасяващи схеми на зависимост, да бъдат натикани в кьошетата на обществената съвест. Познати фигури от близкото комунистическо минало се превръщат необратимо в основни референти и наставници на паметта. Те манипулират общественото мнение, създават законодателни препятствия, така че в образованието на младите поколения да липсват фактологията на ужаса от тоталитарния режим на Тодор Живков.

Чудовищността на баналността

„Ела, ще ти покажем Зоната на смъртта“, поканиха ме берлинчани. И ме помъкнаха към улицата, свързваща Бранденбургската врата и Потсдамер Плац. В единия край се намира линията с паветата, останали от Берлинската стена, на другия – Музея на Холокост. Помня, докато го строяха още, ми разказваха за силните противопоставяния на проектната идея за този мемориал. Преди откриването му през 2005-а медиите гърмяха от несъгласията на част от немските граждани с намеренията на Бундестага да се реализира в сърцето на Берлин разработката на американския архитект Питър Айсман. „Няма колективна вина“, казваха привържениците на тази теза. „Чуваха се възгласи „Защо вместо търговски сгради да ни крещи в лицето този бетон!“, Стига толкова“ и „Децата не могат да бъдат държани отговорни за извършеното някога от бащите и майките ни“! Писатели като Мартин Валзер, търсен автор и на българския книжен пазар и носител на Награда за мир, постави въпроса „как споменът да не умира“. Валзер признава, че си „изключва телевизора, когато за пореден път са излъчвани филми за нацистките престъпления“, както и че „германците трябва да имат правото да изберат сами начина, по който ще ознаменуват срама“. В последна сметка проектът за Мемориал на Холокост е изграден. Той е съставен от 2 711 бетонни блока с различна височина на площ от 49 000 кв. м и вече е задължителен топос за туристите. Както, впрочем, и Музеят „Чек Пойнт Чарли“, свидетелстващ за крехкостта на човешкия живот и репресиите по времето на Вили Бранд и ГСП.

Започнах да навлизам между различните по височина блокове на Мемориала. Идеята на Айсман е пределно въздействаща: човек започ-

ва да се губи в техния лабиринт, усеща объркване, клаустрофобия, самота. Необятна самота. Екскурзоводите разказваха, че такива са били чувствата на евреите по време на Втората световна война: изолирани, отхвърляни и с малко надежда за оцеляване. Бетонните блокове, приличащи на ковчези, са свидетелство за 6-те милиона евреи жертви на „Последното решение“ /The Last Solution/, взето през 1942 г. на историческа конференция в уютна берлинска вила край езерото Ванзее от Рихард Хайдрих, високопоставени членове на НСДАП, представители на различните министерства на Вермахта, както и от ръководители на СС. Впечатляваща е целта на Ванзейската конференция – да се намерят „най-ефективните и икономични пътища“ за решаване на задачата по унищожаване на милионите евреи в Европа. Мемориалът на Холокост е посетен над 5 милиона души.

Затруднена съм във вървежа си сред паметното пространство, защото в края на мемориалния лабиринт блоковете стигат човешки ръст. Придобиват застрашителен вид. Побързвам да си тръгна. Тогава...Тогава на изхода, точно при малките 50 см плочи, над информационния център на мемориалния комплекс и съдържащ документите за преследване и унищожение на евреите в Европа, се сблъсках с развеселена група младежи. Опитах се да ги заобиколя. Не стана. Трябваше да ги изчакам. Едно момче се покатери на плочата. Започна да скача на един крак, после прескочи на следващата. Държеше мобилния си в ръка, а на ушите си беше нахлупил слушалки. Затанцува. Последваха го и още момичета и момчета, прескачаха ловко и игриво по паметните знаци ...

Милостта да си роден по-късно: Децата са отговорни за това как се отнасят към миналото

Ернст Нолте е известен с книгата си „Holocaust Revizionizm“. Златко Енев, главният редактор на авторитетното онлайн издание „Либерален преглед“ често го превежда и цитира. Ученик на Хайдегер, Нолте развива тезата, че германците твърде много се подават на само-омраза /selfhatred/ и че на това трябва да се сложи край. Впрочем, Нолте получи наградата „Конрад Аденауер“ за принос в дебата за историята. В текстовете му се чуват много опърничави въпроси. Например, защо светът отбелязва гибелта само на избитите евреи. А поляците? А циганите? А хомосексуалните? Отговорът е, казва Нолте, „защото основната цел на политиката на националсоциалистите е било именно унищожаването на

евреите“. Всичко започва от Френската революция, а якобинската диктатура отключи терапията на деконструкцията на групи и класи. Нолте обръща внимание, че преди да има Аушвиц е имало ГУЛАГ. Че Сталин е по-страшен масов убиец от Хитлер, а репресиите през 30-те години в Съветския съюз не отстъпват на жертвите на нацизма. Повлияни от ревизонистичния дебат на 90-те години на миналия век, мнозина продължават въпросите на Нолте. Има и такива, които са популярни днес и в определени кръгове в България, в това число и либерални. Защо да не се критикува Израел като уникален държавен конструкт на етнически принцип! Може ли да се прави бизнес с паметта за жертвите? Защо световното обществено мнение знае за унищожените евреи, а малцина знаят, че Аушвиц е „Циганският Холокост“?

Разбира се, крайно десни политици и историци, писатели и журналисти ловко се възползват от неизговореното, за да злоупотребят по различен начин с правото на хората да питат и знаят. Формулирането на тези въпроси звучи негационистки, отхвърлящо, във Фейсбук се водят разпалени полемики, които не са непременно израз на антисемитизъм. Подобни въпроси, впрочем, се чуха и в дискусията с моите сънародници по време на февруарските дни на културата в Българския институт в Берлин. Подаде ги един напорист българин, който се извини на присъстващата в залата писателка Леа Коен. Други българо-германци от тази среща изпитваха еднаква нетърпимост да се говори както за евреи, така и за други малцинства. Повечето гневно отхвърлиха предложената теза от Златко Енев да разсъждаваме за злото на комунизма като основно съставено от чудовищните извращения с българските турци в периода 1984-1989 г. Тезата на философа-издател, че „нашите евреи са турците“ бе напълно неглижирана. По-нататъшните въпроси в дискусията засенчиха неговата уместна логика за вината на българите, сътрудничили на Министерството на вътрешните работи да стрелят по невинни помаци през 80-те години на миналия век при безпрецедентния за комунистическите режими асимилационен процес.

Дебатите заглъхват, но темата за миналото не отминава нито в Германия, нито в България

Когато се завърнах в София, изчетох задълбочено дебата около Берлинския Мемориал за Холокост. Беше пропит от отегчението на младата генерация, на която ѝ е писнало да ѝ натякват за извършеното зло от

техните бащи, майки и дядовци. Когато легитимните въпроси „а какво стана с привържениците на фашизма“, „защо някогашните кадри на нацистката партия постепенно и негласно са се възстановили в социалния и икономически живот“ биват задавани, отговорите се оказаха за мен изключително познати. Познати и съвпадащи с примерите от посткомунистическа България и нашите питания „защо нямаше лустрация и съдебни присъди на министрите от правителството на Тодор Живков, шефовете на партията, управлявала тоталитарно 45 години, къде са малките и средните чинове от Държавна сигурност! Как така един от УБО стана бос на най-голямата частна телевизия у нас? Защо бившо ченге притежава най-големия частен университет, а друг е декан на историческия факултет в държавния ни университет? Водещи журналисти с принадлежност към ДС продължават да определят дневния ред на обществото, а агент от Първо ГУ дори 7 години бе президент! А какво да кажем за отказа на българското общество да признае и анализира държавния антисемитизъм, траял от 1940 до 1945 г. и довел до депортацията в Треблинка на евреи от „новите“ земи на Царство България? Та нали получихме Македония и Южна Гърция като награда за съюзничеството на България и Цар Борис Трети с Адолф Хитлер?

Дебатите около срамните истини за миналото на бащите и майките ни за вината и паметта за нея е условие за гражданска и демократична зрялост. Пълноценният рефлекс към историята на нацизма и комунизма включва задължението да не цензурираме историята и да поемаме отговорност и в актуалното си поведение за извършваните някога престъпления. Да гледаме с широко отворени очи историята на паденията, а не само историята на възходите. Помня разказа на Борислав за неговия дядо, участник във войните. Борислав е герой от документалния филм „Борислав и Балканите“ на големия български режисьор Юлий Стоянов. Той е историк по образование. Та, Борислав гледал старите снимки на дядо си с офицерска униформа, със сабя и ордени. Слушал разказите му за подвизите на българската армия, слушал и накрая, нали бил истински историк, попитал: „Дядо, защо не разкажеш какво си правил с гърците по време на Драмското въстание“? През 1941 г. български военни и полицейски части унищожават 3 хиляди гръцки въстаници!... Дядо му замълчал. Така си и отишъл от този свят. С мълчание.

Източник

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

Коментари (8)

- 02-03-2015|**Златко**

Не случайно е казано: „Преди да направиш нещо, преброй до двадесет и пет“. Слава богу, оставих си цял един ден преди да публикувам текста и да затракам този тук коментар, над който умувам от сутринта. Признавам, вече се чувствах готов за остри думи (извинявай, Юлиана, включително и за мълниеносните мейлове сутринта; надявам се да не съм казал нещо повече, отколкото съм искал).

Значи, текстът без съмнение си има своето място в българския културно-политически дебат, който аз познавам само отдалеч, тоест за него е най-добре да си замълча. Юлиана, както и повечето от „нас“ (ще рече, сравнително близките по дух сайтове *ЛП* и*Маргиналия*, плюс хората, които се считат за техни съмишленици), очевидно е силно подразнена, да не кажа покрусена, от липсата на видим напредък, вече 25 години, в тъй важната област на „преработване на миналото“. Нещата си тъпчат на едно и също място, че и по-лошо: много хора, особено сред професионалните хуманитари, очевидно просто не смеят да надигнат глас и да изразят възмущението си от начина, по който авторитарната България на Борис III се разхвалва и превръща едва ли не в образец на демократично общество. Да оставим настрана продължаващото нежелание да се изкаже истината за българските етническо-асимилационни политики комай от 1878 насам, плюс очевидната тенденция на все по-явно замитане под килима на ролята, която изиграха българските турци при свалянето на комунистическия режим. Тях просто ги няма, те не същест-

вуват. Изгледах напоследък няколко документални филма, „преработващи“ онова минало – и само в един от тях, „Слушай“ на Диана Иванова, имаше опит да се каже нещо и за преследването на турците. Инак, като гледа филми за дейността на Държавна сигурност, човек направо може да си помисли, че тя изобщо не се е занимавала с шпиониране и потискане на малцинствата. Повтарям: тях просто ги няма, те не съществуват.

Във всичко това едва ли има нещо ново. Похвално-новото, поне в текста на Юлиана, е опитът нещата да бъдат изнесени на едно над-българско ниво, чрез сравняване с начините, по които се преработва миналото в Германия. Но именно тук започват и проблемите му, тъй като повечето от твърденията в тази част, като се започне с оценката на филма, по който е озаглавена статията, та чак до опита да се обобщи преобладаващото настроение сред по-младите хора в днешна Германия, ми се струват сравнително подвеждащи. Имам пред вид, Юлиана е подвела първо себе си, избирайки да повярва, че има достоверна представа за съответната германска ситуация, след което – вече неволно – подвежда и читателите си. Защото в Германия, за разлика от България, процесът на преработване на миналото не е спирал нито за миг и, бих казал, дори се засилва все повече – ако и, разбира се, през определени промеждутъци от време. Впрочем, ето тук една по-меродавна оценка:

> *It is my contention that many of the views of Nazism presented in the public realm after 1990, and certainly the interest in them, must be understood not as a contradiction of unification, but as a result of it. Unification brought to an end both the post-Hitler period and a certain way of looking at the Third Reich, one which was itself a product of German division, the Cold War and conflicting political ideologies. As long as Germany was divided, guilt for National Socialism could be passed back and forth over the German-German border. The existence of two Germany s as of 1949 – here the GDR (East Germany), there the FRG (West Germany) – meant that one Germany could always blame the other, for past as well as present ills. This was made easier by the fact that these two German states were markedly different in economic and political character. The GDR was a communist state. In identifying capitalism as the source of fascism, the GDR was able to draw comparisons between West Germany and the Third Reich. In identifying totalitarianism as the prime element of fascism and socialism, West Germany was able to*

vilify East Germany as but the socialist equivalent to National Socialism. Both states were encouraged in such mutual recriminations by their respective allies, the Soviets in the case of the East Germans, the British, French and above all the Americans in the case of the West Germans. East and West Germany, after all, were situated at the geopolitical divide of the two power blocs. The result of such recrimination was that neither state adequately came to terms with the National Socialist past. It was felt, in each case, that it was the other German state that had to do this, given that the continuities were 'there', rather than 'here'. Inculpation went hand in hand with self-exculpation. East Germans were invited by their government to identify with the anti-fascist resistance against Hitler, while in the West, West Germans were invited by the political establishment to identify with the military resistance to Hitler. It was even possible, in the climate of the Cold War, to imagine that there was less to come to terms with than was actually the case. West German anti-communism for a long time blocked proper empathy both with the communist victims of National Socialism and with the Soviet Union, devastated in Hitler's war. The anti-Zionist stance of the GDR, moulded in the anticapitalist and anti-American spirit of communism, blocked empathy with the victims of the holocaust. When Germany was united in 1990, this ritual of buck-passing and systematic self-exoneration became obsolete. Of course, some west Germans continued to berate the GDR even after it had gone. Equally, some east Germans continued to portray the FRG as a neo-fascist state. But, essentially, unification meant that the games-playing would have to stop, sooner or later. Responsibility for the National Socialist past had to be centred within one nation.

The key term here is ownership. What had all too often been foisted on to the other set of Germans on the other side of the Berlin Wall was now the inheritance of all Germans. If the country were to be psychologically united, then this would have to be on the basis of accepting a common past, a common past not least of crime and atrocity. Awareness of this partly explains the pace and intensity with which the Germans, since 1990, have gone about facing the issue of perpetration during the Third Reich. New exhibitions in Berlin focusing on the bureaucratic planning of the holocaust and

other massacres have opened, attracting much public attention. Concentration camp memorial sites have set about integrating SS and other 'perpetrator areas' into the landscapes of memory, particularly in the east, but also in the west. Numbers of visitors to these sites are steadily on the rise. Germans streamed into podium discussions with Daniel Jonah Goldhagen in 1996, proving to be deeply interested in the question as to why the Germans killed Jews. They visited the 'Crimes of the Wehrmacht' exhibition between 1995 and 1999 in hundreds of thousands, horrified by the realization that regular soldiers, not just elite killing troops, had been involved in massacres behind the eastern front. All levels at which there was involvement in perpetration, from the highest, namely Hitler himself, down to that of the 'ordinary German' – a catch-phrase of the 1990s – have moved into sharper focus. It seems as if no stone is be left unturned, as German thoroughness is at last applied to an area it frequently tended to shun.

Bill Niven, Facing the Nazi Past: United Germany and the Legacy of the Third Reich

Ще посоча само три от по-новите и по-големи обществени дискусии в тази връзка, които солидно разтърсиха Германия през последните двадесет години:

1, Изложбата „Престъпленията на Вермахта“ (1995-1996), която за пръв разчупи мита, че германската армия не е участвала в зверствата, „извършвани от СС или от други специални части“. Между другото, никак не е случаен факта, че, за разлика от Германия, където изложбата премина при нулева съпротива от страна на каквито и да било „сили“, то в Австрия тя се превърна в повод за поредно „отхвърляне на вината и отговорността“. Впрочем, за Австрия и нейния отказ за поемане на отговорност подготвям значително по-обширен и по-научен материал.

2. Изненадващо ентусиазирания начин, по който беше приета книгата на американския изследовател Даниел Голдхаген „Hitler's willing Executioners“ (*Охотните палачи на Хитлер*) (1996), в която се разкрива ролята, играна от така наречените „обикновени хора“ при извършването на някои от най-жестоките престъпления на режима (екзекуциите на евреи в Полша и Украйна, примерно).

3. Голямата дискусия около ролята, която е играло Външното министерство на Третия райх (досега винаги се е считало, че немските дипломати са били сравнително незамесени в престъпленията на режима). Оказа се обаче, че не е било съвсем така и скандалът беше толкова по-голям, защото някои от най-тежките обвинения бяха отправени срещу бащата на Рихард фон Вайцзекер, един от най-почитаните и обичани немски президенти след войната.

Ето тук един обзор специално на този трети случай:

Norbert Frei and Peter Hayes THE GERMAN FOREIGN OFFICE AND THE PAST

Надявам се, че тези примери са достатъчни, за да разсеят впечатлението (волно или не) че „и в Германия е същата история като у нас“.

Защото тя не е. И едва ли би могла да бъде по-различна и по-противоположна на българското „преработване на миналото“.

Ще спра дотук. В Германия нищо не е спирало, нито пък изглежда ще спира в близките години. Немският следвоенен лозунг – НИКОГА ПОВЕЧЕ! – си остава все тъй актуален, и слава богу.

И отново: благодаря, Юлиана!

- 04-03-2015|**Даниел**

Основната теза на Бауман в „Модерност и Холокост“ е следната: холокостът не е нещо „германско“, а е продукт на системни предпоставки, характерни за модерността и за модерната държава: за всяка модерна държава. Тоест, да сочиш третия райх с пръст и да казваш, те са виновни, а ние нямаме нищо общо, е самозалъгване.

Имайки това в предвид, не разбирам защо авторката използва Бауман за да твърди точно обратното. Може би сме чели различни книги.

А да сравняваш Германия с България – една либерална демокрация, в която „преработването“ на нацисткото минало е обществен и държавен приоритет от 60 години насам, с една олигархска територия, в която оспорването на официалната историческа версия все още може да доведе до опасност за здравето и сигурността ти (виж случая с Баташкото клане и българската докторантка), не знам дали това е сполучлив подход. Дори ако оставим настрана че събитията, за които става дума, са меко казано непропорционални.

Колкото до нацисткото минало, аз лично се радвам, че младите поколения германци гледат малко по спокойно на нещата. Да, Третият райх

е нещо чудовищно. Но да обвиняваш някого за това какво е направил дядо му, е също толкова демагогско колкото и идеята за първородния грях – ти си лош/виновен още преди да си бил заченат.

Паметта трябва да се поддържа, но не и чувството за малоценност и вина.

PS: „Blut und Boden“ не значи „огън и кръв“, а „кръв и земя“

Представката „Ur“ не означава „народ“, а „пра-“ или „първичен“

- 04-03-2015|**Златко**

Отговорността за тия неща е и моя, разбира се, тъй като Юлиана не говори немски, докато аз – да. Странно, дори не забелязах, че Blut und Boden е преведено погрешно, докато при Ur пък не мога да кажа защо го оставих непоправено (наистина не мога да си спомня – видях го, след това го забравих). Поправих някои други грешки...

Впрочем, както и да е. Нека не пресилваме критиката, особено по линията на сравненията между Германия и България, които са не само необходими, но и наложителни, поне според мен, тъй като царящото в момента разбиране за естеството на българския тоталитаризъм като „московски“ в значителна степен изкривява фактите и прави така необходимото преработване на миналото почти невъзможно. Самият аз крещя от години насам за ОЧЕВИДНИТЕ паралели между балканските видове тоталитаризми и ИМЕННО нацизма, а не съветския комунизъм и дори не сталинизма (макар че там е малко по-сложно), но поне засега всичко това не получава никакъв видим отклик. Прекалено клеясали са „обществените уши“, пък и сайтът е прекалено малък, влиянието му е силно ограничено.

Впрочем, нека опитаме отново:

Основната характеристика на балканските тоталитаризми според мен се състои в техния рязък етно-националистически характер – нещо, което в никакъв случай не се открива до такава степен в Съветска Русия (там също има преследвания на етнически малцинства, но по правило те са по съображения за „сигурност“, а не по националистически причини – обикновено тези преследвания просто са резултати от военни или революционни обстоятелства). Тук на Балканите, напротив, тези преследвания са неизменна част от местните национални идеологии и те се намират в рязка несъвместимост с класическите доктрини на марксизма-ленинизма (поради което например в първите, още „идейно-чисти“

години на режима – някъде докъм началото на 50-те години – турците и другите мюсюлмански малцинства у нас имат възможно най-голямата си свобода след Освобождението от 1878). Но щом само „идейните години“ на комунизма отминават (и на власт идва един доста яростен националист – Тодор Живков), преследванията придобиват онзи системен, последователен и поддържан в течение на десетилетия характер, който прави режима силно подобен на нацисткия. В частност, срещу българските мюсюлмански малцинства са приложени ВСИЧКИ мерки, които са приложени и срещу немските евреи ДО 1939 ГОДИНА. Това не е никакво пресилване. Хората обикновено реагират с рязко негодуване срещу това сравнение, тъй като то никога не е минавало през главите им, но щом само се замисли човек, аргументите идват от само себе си

Значи, какво е направено с евреите преди да бъде взето „Окончателното решение“? (Между другото, това е друг погрешен превод тук в текста, където то е наречено „последно“; на английски пък правилно е „Final solution“, а не „Last solution“).

Първо, те са лишени от граждански права. **Второ**, отнето им е имуществото (но не просто ограбено, има определени правила и все пак има изкупване, ако и мизерно, разбира се). **Трето**, водачите им, както и онези, които се съпротивяват, са вкарани в лагери.

Разбира се, разликите между Германия и България са гигантски (там има специално законодателство, докато у нас нещата имат по-кампаниен характер, но в края на краищата резултатите са едни и същи).

ЕДВА по-късно в Германия започва целият ужас с масовото унищожение. До 1939 година все още има шансове за спасение и хората, които успяват да напуснат страната до това време, оцеляват. (Впрочем, „окончателното решение“ е взето едва през 1942, така че тук е необходима по-голяма фактологическа прецизност.)

Но да се върнем на българските мюсюлмани. Кажете ми, моля, кое точно от трите неща, изброени по-горе, не беше направено с тях? Разбира се, НИКОЙ европейски тоталитаризъм след смъртта на Сталин вече не прибягва до масови унищожения на хора, така че разлики без съмнение има, но паралелите също са очевидни, а това с необходимост води до заключения, които са валидни КАКТО за следвоенната Германия, ТАКА и за днешна България.

А тези заключения се състоят в това, че имаме факта на ПРИНЦИПНА И МАСОВА поддръжка на режимите и в двата случая, до самия им край –

и то по едни и същи причини: основната тежест на тоталитарния терор се носи НЕ от местното етническо (в Германия – „расово“) мнозинство, а от някаква малцинствена група, в омраза към която основното население е тренирано и възпитавано в продължение на много и много десетилетия. Ето в това е основната прилика между нас и нацистка Германия, а оттук идва и основната прилика между нашето сегашно време и онова на следвоенна Германия.

И на двете места има масивно, мълчаливо, изключително яростно и масово изместване, премълчаване и потискане на основния въпрос: онзи за КОЛЕКТИВНАТА отговорност. От своя страна този въпрос е далеч по-важен от изтъквания с всички сили напред въпрос за ИНДИВИДУАЛНАТА вина, която – както и в Германия – се носи от сравнително малък брой хора, директно замесени в престъпления. Задавайки въпроса „Кой е виновен?“, ние изместваме от общественото – и собственото си – внимание ИСТИНСКИ важния въпрос, а именно „Кой е отговорен?“, тъй като отговорът тук е ясен: НА ПЪРВО МЯСТО „АЗ“, а на ВТОРО МЯСТО – „НИЕ“. Отговорността е НАША, а не чужда. Колкото и трудно да е за преглъщане, такава е истината.

Отказът за поемане на отговорност за престъпленията и наследството на режима, както показва следвоенната история, особено в Австрия и ГДР, води навсякъде до пълно затлачване на естествените процеси на пречистване на обществото, свързани със смяната на поколенията. Без да се изясни принципно-сътрудническата роля, играна от преобладаващото мнозинство хора, както и ентусиазираното поддържане на ИМЕННО етническите политики на режима, е невъзможно да се разбере неговото естество. Нещото, което се нуждае от най-голямо осветяване днес, защото там е скрито нарицателното „разковниче“, е именно този факт на масово сътрудничество (при това нямам пред вид никакви тайни служби, а откритото ОДОБРЕНИЕ за етническите политики на режима, разбира се). Не се ли създаде атмосфера, в която на следващите поколения да се даде ЯСЕН и ТОЧЕН ориентир от какво всъщност трябва да се разграничават и на какво трябва да се противопоставят, то обществото започва да се върти в кръг, защото младите просто повтарят всичко, което са правили онези преди тях.

Същите глупости за „национален идеал“, който е силно агресивен и заплашителен към съседите, същия блян по „етническа

чистота“, който не позволява постигане на реален социален мир вътре в страната.

И в края на краищата – същото общество, контролирано от неща като страх и безумен конформизъм, точно както е било при старото. (Колко хора в България биха се съгласили да изкажат ОТКРИТА подкрепа за един такъв вид анализ, как мислите?) Не особено често, но все пак редовно, самият аз получавам мейли от хора, които ми казват, че са съгласни с един или друг от по-радикалните ми текстове от последно време, но никой от тях не смее да го направи открито, докато националистическият бълвоч си продължава по медиите напълно безпрепятствено. Как мислите, следствие от какво е всичко това?

Спирам дотук, защото проблемът е отчасти и у самия мен: просто не успявам да намеря енергията и търпението да подредя и систематизирам всички тези мисли, поради което няма и възможност те да започнат да се разпространяват в някаква по-пригодна за възприемане форма. Впрочем, за да бъда откровен, трябва да призная и че не знам за кого ще ги пиша. Усещането за пълна или почти пълна изолация и самота специално по тази толкова важна тема ме блокира почти напълно. Това е и причината, поради която не пиша продълженията на „Реквиема“ (а той не е нищо друго освен пресъздаване в художествена форма ИМЕННО на всички тези идеи и твърдения).

ЗА КОГО? ЗА КОГО? ЗА КОГО?

Не успявам да намеря отговор на този въпрос – и резултатите са (не) видими.

Засега поне има само толкова. А колко ще има в бъдеще си остава Божа работа...

Това е всичко.

- 04-03-2015|**Златко**

За протокола: множество „десни“ хора вероятно ще открият в горната интерпретация единствено опит за „оправдаване“ на сталинизма, за сметка на едно несправедливо „оклепване“ на нацизма. Самият аз не забелязвам у себе си някакъв вид „предпочитания“ по този въпрос. Просто виждам спецификите на българския (и останалите балкански) тоталитаризми като основно етно-националистически, а не „комунистически“ (ситуацията в Средна Европа например е доста по-различна, тъй като тамошното културно наследство е друго). Тези неща – национализмът и ко-

мунизмът – са две от трите огромни злини на двадесети век (третата е нацизмът/фашизмът), но те не са съвместими едни с други и едното от тях в края на краищата отстъпва. Комунизмът в Европа и на повечето места по света според мен е мъртъв като идея – младите хора (за щастие) не се интересуват повече от него. Виж, историята с национализма е съвсем различна и в това отношение битката в България (и източна Европа) едва започва. Моята дребна роля е просто да доведа до вниманието на някакви български кръгове тази толкова естествена за западна Европа идея. Имам късмета да живея в общество, където всичко това е очевидно и разбиращо се от само себе си. Не виждам никакво първооткривателство в нещата, които казвам, просто прилагам „на българска почва“ опита на западна Европа (ако има някакъв резон в нещата, които умувам).

Повтарям: всичко това – за протокола...

- 04-03-2015|**Златко**

Сред многото грешки в текста е и твърдението, че съм превеждал и цитирал Ернст Нолте. За България това може и да няма особено значение. В Германия това е политическо заявление от почти радикален тип. Не че бих се противопоставял, ако познавах Нолте малко по-добре. Нито пък поддържам идеята за „сигурна дистанция“ от противоречиви автори. Но което си е невярно, то си е невярно...

- 05-03-2015|**Благо**

Златко, не мислиш ли, че подходът ти към българската публика често е не съвсем уместен? Очевидно търпението не е от най-изявените ти добродетели:), но понякога очакваш твърде много от нас, и то защото акцентираш основно върху КОЛЕКТИВНИ характеристики и очакваш КОЛЕКТИВНА промяна. Е, тази задача е непосилна, и най-лесно ще обясня какво имам предвид като ти припомня ненютоновите флуиди – колкото по-силен и рязък е натискът, толкова повече те се държат като твърди вещества и стават все по непроницаеми и инатливи. Колкото и книжки да се блъснат в едно моделирано и загладено съзнание, те винаги ще отскачат от него докато то се осланя на себеподобните си. Големият въпрос, според мен, е как да въздействаш на другите, но така, че те да се почувстват сами и засрамени. Повярвай ми, отдавна си блъскам главата върху този проблем... Мисля си, че „Реквиемът..“ не е лошо начало...

- 05-03-2015|**Златко**

Сложно е, Благо. От една страна съм напълно съгласен с теб и се стремя да не си създавам илюзии относно личната си способност за комуникация и въздействие, а от друга не очаквам особени промени – нито у себе си, нито у публиката си. Проблемите са заложени прекалено дълбоко и – както обикновено в такива случаи – те са както от лично, така и от някакво по-дълбоко, нека го наречем „архетипно“ естество. Няма да продължавам, тъй като темата е напълно отделна от всичко, за което става дума в този текст. Общо взето, основната причина е в пълната изолация, в която живея. Виртуалността на контакта го прави някак нереален (не че в реалния живот съм чак толкова по-различен, но все пак там не скачам на хората по този напълно безпардонен начин, по който често го правя тук; в известен смисъл хората, с които общувам тук, са за мен само абстракции). За да завърша: всичко това е следствие от съвсем реална неспособност за „нормална“ човешка близост и разбирателство, която прави от мен и работата ми именно това, което те са.

Ок, стига толкова...

- 06-03-2015|**Даниел**

Всичко което казваш за възродителния процес, Златко, хубаво – подкрепям. Но нужно ли е да правиш сравнения точно с евреите? Днес не е възможно да кажеш „евреин“, без да отекне вътре съсканото на газовите душове и пращенето на крематориумите. Случилото се е случило: 6 милиона избити. Не можеш да изрежеш историята от думата и да я върнеш преди 1939. Поне аз не виждам как.

За колективната отговорност: това е един ужасно философски въпрос. А пък колективна отговорност плюс тоталитаризъм – тук философският ужас се удвоява:) Моята гледна точка е следната: Когато са преименували и гонили българските мюсюлмани аз съм бил на 7-10 години. Не мога да се чувствам виновен за станалото или да поемам отговорност за него, точно както не мога да поема отговорност за Белене, за падането на стената, или за източването на банките след 89та, и т.н. Колкото и да мисля не се сещам как съм бил могъл да попреча на това.

Държавата България като исторически приемник на комунистическа България, трябва да се извини и евентуално да обезщети жертвите. И като гражданин на тази държава ще подкрепя това. Също така, историческите факти трябва да бъдат приети и да присъстват в учебниците

(не знам как е сега). Но: срам или вина мога да чувствам само за собствените си действия и бездействия.

Нещото с което ние, моето поколение трябва да живеем е „крепостта Европа“ и фактът, че стотици човешки същества, бягащи от мизерия и войни умират седмично в Средиземно море, а и в Черно. Тоест, са оставени да умират. Това е нещо, което се случва сега, тук вече можем да говорим за срам, действие, бездействие, колективна отговорност.

За Нелсън Мандела и неговите български интерпретации
Автор(и): Златко Енев

Господин Яни Милчаков, уважаван от мен професор-доктор, литературен теоретик и историк, българист и славист, народен представител и дипломат (цитирам по *Уикипедия*), имà днес добрината да публикува във форума на „Либерален преглед“ един коментар с, ще го нарека така, леко спорно съдържание. Това пък ме накара да отговоря с друг коментар, който обаче се разрасна до такава степен, пък и придоби, за предубеденото ми съзнание, една определена степен на важност, та в края на краищата реших да го публикувам на сайта под формата на отделен текст. Добрият господин Милчаков, не ще и дума, е най-любезно поканен да отговори на този тук текст със свой собствен, ако го счете за нужно. *Fiat justitia, ruat caelum.* (Това тук, разбира се, го изкопирах отново от *Уикипедия* и го сложих вътре в текста, ако и да не знам дума латински; за сведение – означава „Да бъде справедливост, пък ако ще и небесата да се сринат“ – и поне на мен ми звучи много cool. Прочее – да бъде справедливост!)

Самият коментар на господин Милчаков може да се намери ето тук. Няма да го цитирам изцяло, тъй като е доста пространен. Ще се задоволя само с онази негова част, която ми се струва най-показателна и която се превърна в повод за цялата ми тукашна филипика. Нека се надяваме, че от това е имало смисъл.

И така, цитирам:

> *А какво направи Мандела с ЮАР чрез наложената от него „тирания на антирасизма“, чрез насилието над бели, индуси, пакистанци, чрез безумните национализации на последвалите го миниатюри Табо Мбеки и др. – личи от много книги и студии-включително и на ЧЕРНОКОЖИ АНАЛИЗАТОРИ! Ето какво остава от една богата, просперираща и разумно уредена страна (в която расовият проблем щеше да бъде решен много по-добре, ако не беше зверската политическа радикализация и моралната деградация на обществото!).*

След което започвам (тук-там малко през просото, с молба за извинение)...

Ухааа! Ако не друго, то сега поне се познаваме малко по-добре! Щом апартейдската Южноафриканската република е била „разумно уредена страна“, то същото, предполагам, може да се каже – с малко уговорки – и за Generalgouvernement-а на Ханс Франк в окупирана Полша. Колко му е, хеле пък в една политическа среда като сегашната българска...

Предполагам, че никой от двама ни не се шегува, така че, *Jedem dasSeine*, господин Милчаков!

А сега за принципните неща. Като оставим настрана собствения ми гняв, заслужен или не, то именно в такива изказвания според мен се вижда дълбоката несъвместимост между умонагласите на голяма част от (надявам се по-възрастната) българска интелигенция и ценностите, които защищава днешна Западна Европа. Действително, има основания за изтъкване и откриване на двойни стандарти, доколкото нетърпимостта към десния радикализъм (включително и моята собствена, тъй като до голяма степен аз вече съм повече или по-малко по немски *превъзпитан*човек – не че съм ги засукал тия идеи с майчиното мляко, разбира се) – там изглежда е доста по-голяма от онази към левия такъв, поне на идейно ниво и поне доколкото той не стига до тероризъм. (Инак не ми се вярва някой от любезните ми читатели тук да е изперкал до такава степен, та да твърди, че Федерална република Германия е гладила с перце по главата радикалните си леви терористи). Духът на обединена (Западна) Европа сигурно изглежда силно „ляв“ откъм дебрите на Изтока (моля за прошка, служа си с леко манипулативни изразни средства като ирония, но пък не искайте от мен чак толкова много обективност: все пак съм новопокръстено чедо на една друга среда, а пък – щем не щем – всички ние възприемаме тази друга среда като „по-висока“ – или поне при мен е така, **mea culpa**). Както може би знаят немалко от вас, конституцията на обединена Европа набляга много по-силно от другата Голяма конституция – американската – върху неща като социална справедливост и равенство. Тези неща пък, от своя страна, не са съвсем стопроцентово съвместими с онези форми на свободно действие, особено в икономическата сфера, върху които тъй упорито настоява силно либертарианският американски бизнес-истаблишмънт, пък и голяма част от водещата тамошна интелигенция, поне от около 50-60 години насам (преди това е било по-другояче). А това със сигурност призовава духовете на „кому-

низма“ сред голяма част от днешните източноевропейски интелигенти. Освен това има силна разлика в начините, по които се преработва и запечатва миналото в (сегашните) Западна и Източна Европа. Борбата за това „кой от двата тоталитаризма е бил по-лошият“, колкото абсурдна, толкова и реална, очевидно се превръща в нещо като средство за (себе) идентификация на голяма част от източноевропейските граждани, не непременно само и единствено интелектуалци.

Сега, че това води до някаква АБСОЛЮТНО неразбираема от гледната точка на Запада готовност за един вид „амнистиране“ на дясно-радикалния тоталитаризъм, за сметка на едно изтъкване на левия като „единствено релевантен“ е, без съмнение, нещо, което може и трябва да се обяснява предимно чрез обстоятелствата, в които е израснало и е било социализирано това (източно) поколение. То не е достатъчно старо, нито пък – поне у нас в България – е видяло нещо чак толкова лошо от нацизма и фашизма, за да бъде в състояние да вземе на сериозно неговото безрезервно осъждане, колкото и филми за Аушвиц и Варшавското гето да гледа. От друга страна собствената „младежка“ съдба (която, ако питате мен, в българския си вариант е също толкова „хладка водица“, колкото е и онази от предшестващия го авторитарен период – с други думи, „брей, колко много сме страдали, не можехме да си разказваме политически вицове на висок глас“)... Та, тази собствена съдба се възприема комай като трагична и осакатена именно от комунизма (чиста и печална истина, разбира се, която обаче в никакъв случай не може да послужи и като ОПРАВДАНИЕ, а не само обяснение, за интелектуалната импотентност на това поколение). Оттук и гневът, да не кажа „бесовете“ на източния тип „антикомунизъм“. Както става очевидно от някои все по-смели изказвания на негови знаменосци, включително и по водещи национални медии, той не се притеснява ни най-малко от мисълта, че може би прави опити за реставрация на идейни и идеологически конструкции отпреди повече от половин век, пред които либералният Запад стои със зяпнала уста.

Тежката – и обяснителна – реалност си остава тази, че, конфронтирани с един идеен вакуум след падането на комунизма, основните български поколения от времето на комунизма (тоест хората на моя възраст и нагоре) се оказаха напълно неспособни да възприемат и намерят някакви други ценности, освен, по стар български обичай, да преоткрият топлата вода, тоест да се върнат обратно към идеята за „доброто старо вре-

ме“ и свързаното с него превъзнасяне на ценностите на авторитарната българска монархия, заедно с всичкия ѝ не чак толкова лекичък и безопасен национал-шовинизъм, заедно с толерантността към нацизма, заедно с дълбоката подозрителност към либералния (основно англосаксонски) Запад – и т.н, и т.н. Оттук и сравнително пълната неспособност за сериозно приемане на идеите на Европейския съюз. Елементарно, Уотсън...

Моето поколение, както съм казвал нееднократно, е безвъзвратно изгубено. В България то се реализира или под формата на мафиотско разбойничество, или като се калцира и превръща в „интелектуален“ отрицател на всичко, което идва все по-здраво откъм либералния Запад (който за него е „ляв“ и „червен“, та пуши). Разбира се, това поколение е напълно неспособно да прозре принципната шизофрения на собствените си позиции, тъй като, за да може да функционира на някакво що-годе освободено от безумни логически противоречия ниво, то непрекъснато трябва да разделя собственото си съзнание на водонепроницаеми зони, които са напълно – и печално – взаимно изключващи се. Примерите изобилстват. Ще дам тук само два:

Първо: по-голямата част от хората от това поколение са силни русофоби (което си е стара българска традиция и в това самият аз не виждам особен проблем, ако и да не го споделям като умонагласа – собственото ми отношение към Русия е неутрално, тоест аз се прекланям пред класическата ѝ хуманистична култура и презирам до дъното на душата си нейната „политическа култура“). Това ги води – според мен по-скоро случайно – до една позиция, сходна с онази на Запада, тоест до отхвърляне на всякакви руски планове за експанзия. Отлично! Тук сме в един и същи лагер. Всичкото хубаво, само че същите тези хора, буквално на следващия дъх, поддържат някакви твърдения за „български национален идеал“ в неговата авторитарно-монархическа форма, който не е нищо друго, освен утвърждаване на собствено българското право на експанзия – нещо, което яростно отричат, когато става дума за Русия. Някой тук да беше споменавал думата „двойни стандарти“? Или може би е време вече да използваме една по-простичка и по-директна такава – „циклофрения“?

Второ: както изглежда, тези хора (сред тях самият господин Милчаков, плюс още доста други възрастни хора тук във форума, за чието мълчание в случая съм *безкрайно* благодарен, тъй като не ми се ще, все пак, да говоря по такъв безпардонен начин на хора, които могат да ми бъдат ако не бащи, то доста по-големи батковци, примерно)... Та, същи-

те тези хора очевидно смятат себе си за демократи и привърженици на някакъв модел на „свободно общество“, но за съжаление разбиранията им за тези неща отново са оформени в съгласие с представите, включително и морални, на онова пред- и около-военно време, което е било всичко друго *но не и* демократично, нито пък „морално“ в какъвто и да е днес приемлив смисъл на тази дума. Резултатът от това е очевиден: те са в състояние да говорят на един дъх за „демокрация“, а на следващия – за „разумния апартейд на ЮАР“, след което моята единствено възможна реакция е „Ами какво можеш да очакваш от хора, които сами живеят в един (европейски) бантустан?“

Това е ситуацията *днес*. Радостният факт е, че това поколение постепенно си отива, просто няма как другояче. Не чак толкова радостният факт е, че то предава именно тези *безкрайно* фалшиви и архаични представи за „демокрация“ и „модерност“ на следващите поколения, голяма част от които, поради изключителната културна бедност на страната, ги лапат като пословичните шарани. (Във Фейсбук непрекъснато срещам разни млади активисти, които говорят *точно* същия вид Bulgaristan bullshit, ще речеш, че са родени през 1919, а не през 1991. Трябва обаче веднага да се уточни, че в по-голямата част от случаите биографиите им веднага ги издават– това са деца, които по една или друга причина не са успели „да избягат“, те никога не са учили на Запад, действително владеят западни езици, но това в никакъв случай не е достатъчно за пробиване на „радиационния слой“, тоест в края на краищата те си остават ретроградни, анти-модерни и „консервативни“ по един дълбоко реакционен начин, хора. Някои от тях, които познавам лично, дори отказват да ползват модерна техника, подобно на амишите в Америка, въпреки че това е неизбежно, доколкото са принудени като минимум да ползват Фейсбук, а значи и компютри.)

Казано е отдавна: **по плодовете им ще ги познаете**.

А до каква степен натискът от Запад, който ми се струва неоспорим и – надявам се – неотразим, ще започне малко по малко да прочиства всички тези болезнено-ретроградни защитни реакции, насочени едновременно и против едно напълно объркано минало, и против едно заплашително бъдеще, си остава нещо неясно. Факт е обаче, че за тези хора бъдещето изглежда мрачно, лишено от перспективи и по принцип враждебно до степен „да се спасява кой както може“, независимо от възрастта им. Западна Европа ги отблъсква (а всъщност те не са достатъчно

конкурентоспособни, за да имат дори минимални шансове в нея), докато Източна Европа им предоставя онова, което предоставя на всички ни – тоест една пост-радиационна област, чиято деконтаминация вероятно ще отнеме още много десетилетия. Остава им някаква форма на тихичко отчаяние – и развяване на патриотарско-архаични лозунги откъм леко спарени провинциални университети (макар че там разбира се има и по-други, по-различни хора, както знам от личен опит). Това, плюс спорадичните – и дълбоко човешки, дълбоко разбираеми – моменти на емоционални изблици, под мотото „може и да сме динозаври, но пък в замяна на това сме много!“

Все още. Само и единствено „все още“, уважаеми господа и дами. Данните от паспортите в никакъв случай не ни представят като носители на бъдеще, за взаимно наше огорчение (или утешение) – кой както предпочете да си го тълкува. Останалото ще показват и вършат ония, които идват след нас. Надявам се те поне да са осъзнали по някое време, че липсата на чиста и ясна последователност примерно в биографията на Нелсън Мандела, не превръща непременно режима, който той и хора, мислещи като него, в края на краищата премахнаха и обрекоха на вечно порицание и позор, в някакъв вид **РАЗУМНО УРЕДЕНА СТРАНА.**

(БоШке!)

Толкова за днес, уважаеми. Господ ще съди и отсъжда за всички ни, това май е единствено ясното нещо помежду ни...

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (22)

- 04-03-2015|**Златко Ангелов**

Съзнавам, че коментарът ми ще е само по една малка част от доста сложно написаното есе, но е все пак по темата.

Вчера един мой стар приятел, д-р Георги Карев, написа чудесно есе за русо-филията и -фобията в България, по повод смъртта на Борис Немцов, в което каза следното: „Ако Русия – това са Пушкин и Лермонтов, Достоевски и Гогол, Чехов и Бунин, Бердяев, Соловьов и Сахаров – кой нормален човек може да не бъде русофил? Но ако Русия са Сталин и Берия, Молотов, Вишински и Жданов, Брежнев и Путин – кой просветен и демократично-мислещ човек няма да бъде русофоб?“.

И малко по-надолу той цитира руски източник със следната чудесна мисъл: „Да се откаже на болшевизма да се счита за един от източниците на русофобията е все едно да се откаже на националсоциализма правото да се счита за една от причините за германофобията“ (А. Латинина, „Литературная газета“, 10.10.1990).

Лично аз тълкувам руския народ и руската интелигенция в критична светлина, т. е., с критичния си ум, но без емоции. Мисля, че това разграничение е важно. Тълкуването на историческото поведение на Русия КАТО ИМПЕРИЯ (на злото) почива на факти и не може да бъде друго. Тя се е проявявала и продължава да се проявява като ИМПЕРИЯ – с подчинен, оскотял народ и недъгава, злокачествено НАЦИОНАЛИСТИЧНА интелигенция. И непременно с авторитарен вожд.

Но това не означава, че аз мразя Русия.

Впрочем, фобия означава страх! В българското понятие „русофобия“ конотацията е омраза. Как от страха е станало омраза нямам идея. Но всъщност това не е антиномията на „русофилия“, което означава любов към Русия. Т. е., Русия трябва да бъде преценявана и без страх, и без омраза – а по заслуги. Още по-малко пък тя заслужава любов. Ето защо смятам, че понятията русофобия и русофилия са архаични и безпредметни. Те изопачават смисъла на видовете отношение, което хората в България имат към Русия. Това отношение е комплексно до степен носителите му сами да са объркани и непоследователни. Русия е просто факт, с който трябва да се съобразяваме – факт, който силно навреждa на оптимизма ни, че светът е на път да заживее в мир и порядък.

- 06-03-2015|**Яни Милчаков**

Без патетика съм наричал пред колеги и приятели г-н Златко Енев „идеалист“ и „апостол“ в много символични и реални значения. Всеки читател на „Либерален преглед“ би разбрал защо от равнището на публикуваните текстове и коментари. Очевидно съм предизвикал гняв у него с определението на ЮАР преди властта на Мандела като „разумно уредена страна“, в която днес властва „тирания на антирасизма – по точното определение на много (политически некоректно, но как да го кажа иначе?) бели и чернокожи коментатори. Никъде в писаното си не съм възхвалявал апартейда. Нито съм оплаквал края му, нито съм се уповавал на вечното му съществуване. Говорих за „расов проблем“. Неговото решаване в ЮАР, както навсякъде, е сложен и мъчителен процес. Той преминава между безбройни Сцили и Харибди. В тях се сблъскват идеологии, традиции, практики, ценности, манталитети, модели, експерименти, „замразени“ или „тлеещи“ социални конфликти. Само утопистът или манипулаторът могат да ги обявят за „окончателно решени“. Заслугите този процес в ЮАР да доведе до известната развръзка си поделят много личности с различен цвят на кожата. Някои от тях са сатанизирани неоснователно. Други пък – идеализирани до небесата. Аз приведох фактология, която публикуват сериозни издания. Нейните статистики и изводи Златко Енев изобщо не коментира. Зададените от Златко Енев теми за дискусии, обаче признавам откровено и добронамерено, ни ми станаха ясни. Ако е за „дълбоката несъвместимост между умонагласите на голяма част от (надявам се по-възрастната) българска интелигенция и ценностите, които защищава днешна Западна Европа“, пак признавам, че съм фантатичен еврооптимист, но и печален евроносталгик по онази Европа с лидери от ранга на Аденауер, Де Гол и Палме, вместо да речем с г-жа Ащън и г-н Ван Ромпой.Ако е за някакви „ретроградни, анти-модерни и „консервативни“ по един дълбоко реакционен начин, хора“, които идеализират политиката, водена в някакъв въображаем български Златен век, аз винаги съм твърдял в лекциите си за литературата на Възраждането и по други поводи, че такъв никога не е съществувал. Всяка епоха има свои тъмни и светли страни, и само травмираните народи бягат в митологията на този род идеализации. За „европейския Бантустан“(по определението на Златко Енев), в който съм обречен да живея... не съм го избирал като Родина, но съм избрал да живея в именно в него след доста години в чужбина. Доктората си съм за-

щитил в един от най-старите европейски университети, в някои от които (включително немски) ми се случва да пребивавам, така че адресатът на намеците към хора с липса на европейски опит ми е неизвестен.

Коментарът ми за Минев и Мандела беше единствено против двойните стандарти, с които се мерят политическите радикализми в БИОГРАФИИТЕ НА ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ, изпитали изкушението от някой от тях. Нищо повече не съм писал и намеквал. В този паралел лявото винаги ще бъде привилегировано. Така е защото то си е присвоило безцеремонно правото да лепи дамгите „ретроград“, „поклонник на апартейда“, „фашист“ и пр. по същия начин, по който Гьоринг и Гьобелс са си присвоявали правото да определят в края на краищата „кой е нордийски ариец, и кой не е“. Но когато хората с класическа дясна и консервативна нагласа, към които отнасям скромната си личност, трябва да се извиняват за съществуването си пред безумията на политическата коректност, когато те не могат да си позволят минимална критичност пред някои помръкнали леви икони – тогава логично се пръкват всякакви Хайдери, льо пеновци и т.н. и отново левицата инкасира двойна печалба. Но колко от това печели Европа на разума, демокрацията, толерантността и културата-виждаме с очите си всеки ден.

- 06-03-2015|**Jack**

Накратко – Милчаков е прав в анализа си. След свалянето на белите правителства които ръководят добре организирани и просперираща държави на приципа на разделението между европейци и негри – апартейд всичко се срива. Превратите и без това са направени чрез намесата на слуги на дявола от запад а и от изток. Когато нигротата поемат управлението на просперираща страни те ги довеждат до крайна мизерия, несправедливост, тирания и т.н. Защо? – истината не е много удобна за либерастите – негрите като цяло не могат да поддържат и управляват европейски тип държава а ако наследят такава те я разрушават. Европейският тип държава е с християнска основа и морал и разбирания, в тези държави се очаква от гражданите и от управниците да постъпват справедливо, да правят добро и да се грижат едни за други защото са отговорни за постъпките ис пред Бога. Макар от няколко столетия вследствие на еврейски преврати наречени революции монархиите и Християнството като основа да е подменено с измислени и глупави лозунги за свобода? и либерализъм (главната идея тук е да се отворят про-

фесии и възможности за евреите в които преди това не са допускани – и с право) то тези очаквания за справедливо управление за в самите гени на европейците. Негрите от друга страна са със съвсем друго виждане – това са очакванията на племенния вожд и извиквача на зли духове които управляват със страх и терор а другите негри изпълняват защото се страхуват за живота си. Това са коренно различни перспективи – европейската произхожда от вярата в Бога и това светоусещане а негърската произхожда от доктрините на духовете на мрака – демоните.

- 06-03-2015|**Яни Милчаков**

Драги Златко,

Има и по-радикални начини за избавяне от досадни поколения като моето, от чиято задушаваща атмосфера, както разбирам, и ти си поел. „Не вярвай на никой, по-възрастен от 25 години!“- призоваваха „децата на Сартър“ по време на парижката клоунада, наречена Май` 68, с паралелните ѝ ексцеси тогава от западната част на града, където сега живееш. Революционната мечта се сбъдна много скоро. В Камбоджа, където едно истинско и предано идеологически „детенце на Сартър“ и членче на Френската компартия Салот Сар с псевдонима „ПОЛ“итик „ПОТ“енсиель смъкна границата и започна да избива всички над 14 години. До 3 500 000 стигна и само не му стигна времето да продължи. Цели 25 години по-късно геноцидът в Камбоджа беше наречен от един „анализатор“ „нацизъм край тропиците“. Ама това, че управлява Камбоджанска комунистическа партия, че Пол Пот се самонарича „единственият истински марксист-ленинец“, карай, „нацизъм“ е „по-така“! За поколението си не отговарям. Мога да кажа само за себе си като представител на едно обругано малцинство от десни и консервативни хора, които например

– пеят и слушат с удоволствие „Imagine“ на Джон Ленън, без да затварят ушите си пред маоистките идиотщини в текста за „равно разпределената собственост“ и пр.

– не са привърженици на боливийската хунта и нейните методи, но пък и никак не страдат от факта, че Че Гевара- садистичен изверг и международен терорист- е намерил точно това, което е търсил, т.е.-майстора!

–прекланят се пред жертвите на Холокоста, но също настояват Гладоморът в Украйна през 1933/34 г. и Годината Нула на Пол Пот в Канбоджа

да бъдат признати като геноциди, а отричането им да бъде морално недопустимо и съдебно преследвано

–настояват Кастро да бъде наричан тиранин и диктатор, както бива наричан Пиночет

–когато се сравняват червената и кафявата версия на тоталитарните идеологии и практики, и техните зловещи емблеми, хората като мен само си позволяват да напомнят, че ГУЛАГ не е получил полагащата му се присъда в правото, историята и изкуството, макар и публикувани наскоро данни да илюстрират, че смъртността в СЛОН (Соловецкие лагеря особого назначения) през 20-те е по-висока от тази в Дахау и Берген-Белзен през 1942-44 (!)

. и това води вече към по-частни специфики. Хората като мен са против всяка цензура. Това обаче означава- включително и против цензурата на политическата коректност. Доколкото знам, големият историк Ернст Нолте още е жив, да дочака стоте, поздрави го, ако го срещнеш на някоя пейка! Та Historikerstreit-ът във ФРГ и другаде покрай неговите книги (имам „Националсоциализмът в своето време“) беше манипулиран в крайно невярна интерпретаторска парадигма, както обичат да казват докторантите 1-ва години в СУ. Ернст Нолте изобщо не се опита да „реабилитира“ национал**социализма** (винаги болдирам втория компонент!), а да изгради онази „социо-етнологична“ описателна дистанция, чрез която възприемаме и хората от епохата на масовите преследвания на вещици, а и все пак да отбележи, че когато се основава и разраства ГУЛАГ, на Хитлер още и през ума не му е минавало да прави концлагери. Веднага проф. Нолте беше обявен за ... да не изброявам.

–хората от описвания тип са хора на КОНРАД АДЕНАУЕР, РОНАЛД РЕЙГЪН и МАРГАРЕТ ТАЧЪР. Какво да ни правиш, такива сме, out of date!

–хората от описвания тип обожават Луис Армстронг, Ела Фицджералд и Джими Хендрикс, но не могат да понасят наистина расистката етнизация на определени стилове музика (в МТВ например)

–хората от описвания тип заплюват лъжите на цинични врагове на САЩ и западната цивилизация, които обаче същевременно са лакоми използвачи на всички нейни блага- като Ноам Чомски, Оливер Стоун и преобладаващите кухи леви лейки в Холивуд с достойните изключения на Клинт Истууд, Анди Гарсия и още неколцина.

–хората от описвания тип четат Юрген Хабермас, Славой Жижек и Зигмунт Бауман, но без ритуално падане на колене и скандиране в

транс и с леко напомняне за кариерата на последния като младо и доста зло сталинистко милиционерче в „народна Полша“ от края на 40-те.

–хората от описвания тип знаят, че в геостратегически смисъл сигурна Европа означава „Америка-IN! – Русия- OUT! Какво да ни правиш, такива сме!

–хората от описвания тип не лансират бомбастични идеи за „нов свят“ и не вярват в такива идеи. (Трудно е да пишеш провокативна есеистика върху такива презряни скучни и банални истини, че: колкото изработиш, толкова ще харчиш, че си отговорен сам за съдбата си, че правителството може само да взема пари от едни хора и да дава на други, че деца се раждат от мъж и жена и т.н... Друго е да крещиш „Смърт за Капитала! Да живее Световната революция!“.)

Скучни хора от отиващо си поколение, какво да ни правиш!

- 06-03-2015|**Надежда Александрова**

Мнозина твърдят, че България също е била една много добре подредена държава и демокрацията я е довела едва ли не „до развала и провала“, без да си дават сметка, че демократичният процес е труден и става още по-труден като се извършва от същите хора, които строиха и се гордееха, че са построили социализма – за себе си, вероятно са прави.

- 06-03-2015|**Яни Милчаков**

Чета, че пак някой гризе кокалите на философа Мартин Хайдегер за партийното му членство и ректорството... Хубаво, но защо не заклейми и философа Сартър? И още нещо. Питам вече като академичен заядливец: по какво личи националсоциалистическата партийна принадлежност на Мартин Хадегер в трудовете му? Отговорът е – по абсолютно нищо. Тежка херменевтична хуманитаристика отвъд всяка идеология. Когато пишех преди 5 години един сравнителен анализ на литературната наука в СССР и Третия райх, се забих в биографията на блестящия литературовед Волфганг Кайзер. Знаех, че е пребивавал доста време в Лисабон, но си мислех, голям интелектуалец и хуманитарист, трябва да е емигрирал като Ерих Ауербах и др. немски учени (не евреи)... Изумих се, като разбрах, че е от първите активисти на НСДАП, а в Лисабон е на дипломатическа служба като шеф на Културния институт на Третия райх. Споделих това с един голям български и световен учен с германистична образова-

ност. Той беше много изненадан от биографичния детайл и каза... „пък как никъде не му личи!...“ Изводите оставам на всеки.

Пак в този текст чета, че човечността в нацистка Германия е била потъпкана. Съмнения няма и доказателствата са безброй. Само че ето какво се се случило с човечността в социалистическа Полша, в годините, когато в нея вилнеят колегите милицонери и партийните другари на Зигмунт Бауман.

Приятно гледане, драги леви лицемери, има английски субтитри!

- 07-03-2015|**Яни Милчаков**

И още един филм- по темата за изгубената човечност и двойните стандарти на паметта- украинският „Жовтий князь“ за Гладомора от 1933 г. Правен е през 1990 г. по документални свидетелства и oral stories на оцелели, каквито и мое смирение е събирало в Украйна през януари-март 2006 г. Ако вдъхновените чертожници на „нови леви перспективи“ или носталгиците по „старите леви ретроспекции“ нямат време да го изгледат целия, любезно им препоръчвам да погледат сцени от 31-та минута нататък, или от 1.15. 06. Между другото, последната сцена в хронологически паралел се случва точно месец преди Хитлер да спечели изборите в Германия...

- 07-03-2015|**Гост**

Най-интересното на тази статия е, че докато се бори с расизма, авторът сам разкрива собственото си расистко отношение към различни групи хора.

- 08-03-2015|**Златко**

Отсъствах няколко дни, малко е сложно да наваксам сега. Благодаря на Яни за изключително разумните коментари, които разкриват мисленето и разбиранията му в една по-различна светлина от онази, която ми се представи при четенето на първия коментар. А инак за двойни стандарти на паметта не виждам основания да говорим, не и в това издание. Публикувал съм доста материали, посветени и на Гладомора, и на обединения съветско-германски геноцид в Украйна и по други места. Ан Епълбаум, Тимъти Снайдър, Катин и Варшава – тези автори и теми са сред основните, които са се дискутирали и ще се дискутират тук (направете

търсене с тези ключови думи, за справка). Нека не създаваме погрешни впечатления сред хората, които не познават изданието толкова добре...

- 09-03-2015|**Д-р Георги Карев**

ЗА ЧЕРНИЯ И БЕЛИЯ РАСИЗЪМ, ЗА ИМЕНАТА НА УЛИЦИТЕ И ЗА НУЖДАТА ОТ ЧУВСТВО ЗА СРАМ

На страниците на последния брой на „ЛП“ се разви една дискусия, главно между г-н Златко Енев и моя отколешен приятел проф. Яни Милчаков, която постепенно включи в своя кръг доста различни и дори не особено свързани помежду си теми; но, тъй като някои от тях засягат „като оголен нерв“ идеологическите ме нагласи, ще взема отношение по тях. За да не би да огорча някого с редовете, които следват по-долу, бързам да предупредя, че позициите ми съвпадат с тези на проф.Милчаков, а пък относно репликата му от 6 т.м., започваща с обръщението „Драги Златко“, съм готов да се подпиша под всяка нейна дума. Благодарен съм му, че ми спести нуждата да казвам някои от нещата, които ме вълнуват, но има и доста други, спестени от него, на които държа.

ЗА ЛИЧНИТЕ СЪДБИ НА ИЛИЯ МИНЕВ И НЕЛСЪН МАНДЕЛА.

Тези двама души са толкова различни и като личности, и като политически контекст, че единственото, което ги свързва – дългото им затворничество при два тиранични режима – едва ли може да послужи като достатъчна основа за плодотворни сравнения. Във всеки случай, Милчаков отбелязва огромната разлика между финала на политическата кариера на тези двама дейци. Единият, „обект на преклонение за по-голямата част от света“ (Златко), още по време на затворничеството си обитаващ вила с басейн, Нобелов лауреат, почетен с голям концерт на стадион Уембли, събрал „световните поп-звезди с преобладаващо леви бръмбари в кухите глави“ (Милчаков). Другият, завършващ живота си в материална оскъдица и политическа изолация, и то далеч не защото е бил симпатизант на националсоциалистическата идеология и почитател на Хитлер, а защото негласната коалиция между правоверни комунисти и осъзнали се марксисти не можеше да допусне един истински антикомунист нито до микрофоните по първите свободни митинги, нито до страниците на зараждащия се демократичен печат.

Изнесеното от двамата млади леви публицисти относно идеологията на Илия Минев едва ли би могло да се оспори. Но, като се присъединявам към изказаното в хода на дискусията мнение, че всеки такъв

деец има своите светли и тъмни страни, не мога да не подчертая, че при Илия Минев профашистките изказвания и статии са чисто „теоретични“, не излизат извън рамките на националистическата риторика и не са довели до никакви реалполитически последици. Затова те не са чак толкова непростим грях, особено при човек, влязъл в затвора като младеж и излязъл от него като старец. Особено пък в днешна България, подобни възгледи едва ли биха могли да намерят сериозна подкрепа и политическо влияние. Обратно на това, житейският стоицизъм на Илия Минев, граничещ с подвиг, в качеството му на многолетен затворник на комунистическия режим, е добре известен у нас. Така че, без да оспорвам изнесеното от Добрев и Цонева, съм дълбоко убеден, че няма нищо лошо в това, че някъде са му издигнати паметници и че е предложено да се назове улица на негово име. Защото за хиляди българи това име е символ на другите – безименните – жертви и страдалци на най-кървавата и безсмислена диктатура, съществувала някога в България.

АПРОПО, ЗА ИМЕНАТА НА УЛИЦИТЕ.

Бях впечатлен от споменатия в хода на дискусията факт, че „безименни“ улици са останали само в крайните квартали на големите градове, а имената на много други улици будат недоумение. Срещал съм улици с изключително нелепи имена, фосилни остатъци от „развития“ социализъм: „Бригадир“, „Ударник“ и „Съревнование“. Минавал съм през провинциални градчета по главните им улици, носещи името на Георги Димитров. Споменатата в дискусията улица „Александър Грубчев“ наистина съществува в София и съвсем не е някакво изключение относно мистерията около това на кого е кръстена.

И още едно небезинтересно собствено наблюдение. В първите десетилетия след 9 септември 1944, когато в София ги нямаше нито „Борово“, нито „Белите брези“, нито „закритите“ за простосмъртни жилищни комплекси, кварталът, в който сего живея, се е смятал за много престижен. Затова е бил обитаван от известни комунистически фамилии, затова и до днес е много по-наситен с „ляво“- мислещи и гласуващи столичани от останалите части на София. Затова от години, когато минавам по улиците „Еужен Потие“ и „Пиер Дегейтър“ и видех гражданин, излизащ от някоя тамошна кооперация (за да имам някаква сигурност, че живее на тази улица), не пропусках да се извиня и да го питам на кого е кръстена тяхната улица. Цяла книжка бих могъл да напиша с фантастичните отговори, които чувах. И, за да бъда докрай откровен, няма да скрия греховното

злорадство, с което слушах в един подчертано „червен“ софийски квартал чудовищните хипотези, показващи, че никой в този квартал не познава двамата създатели на „Интернационала“ – автора на текста Е. Потие и композитора на музиката П.Дегейтър.

ЗА ЮАР, ЗА „БЕЛИЯ“ И „ЧЕРНИЯ“ РАСИЗЪМ

Възразявайки срещу някои от твърденията на Милчаков, Златко писа: „Липсата на чиста и ясна последователност примерно в биографията на Нелсън Мандела, не превръща непременно режима, който той и хората, мислещи като него, в края на краищата премахнаха и обрекоха на вечно порицание и позор, в някакъв вид РАЗУМНО УРЕДЕНА СТРАНА“.

Следва едно, също изписано с главни букви, „БОШКЕ!“. Не разбрах какво означава това, допуснах, че е име на някакъв автор, който е цитиран или предстои да бъде цитиран, но не се сещах кой ли може да бъде. Но после обърнах внимание на удивителния знак и се „присетих“, че това е възклицание, произлизащо от известните „Боже!“ или „Божичко!“. Само че трябваше да бъде написано със „Ж“, а не със „Ш“, т.е., „БОЖКЕ!“.

Твърдението на Милчаков, че „предишната“ ЮАР е била „разумно уредена страна“, предизвиква свещения гняв на Златко – до степен да приравни тази страна с окупираната Полша при Ханс Франк. Затова той обвинява Милчаков, че твърдението му се свеждало до това, че „белият“ расизъм бил по-добър от „черния“. Но, колкото и да се старах, не успях да открия подобно твърдение в никоя от репликите на Яни Милчаков. За да не бъда обвинен в същия смъртен грях, тържествено заявявам, че съм убеден противник на всеки расизъм, независимо от цвета му. От друга страна, резултатите от управлението на бялото малцинство, сравнени с тези на тъмнокожото мнозинство, никак не говорят в полза на последното. Кой би се осмелил да отрече, че навремето светът смяташе ЮАР не просто за цветуща страна, а буквално за „Обетованата земя“. След това първо рухна здравеопазването – когато страната престана да привлича като магнит най-способните лекари от цяла Европа. Резкият спад на чуждите инвестиции, гигантският ръст на безработицата, експлозията на корупцията и престъпността довършват картината. По някои показатели, които сами по себе си за цивилизования човек звучат твърде екзотично като критерии, като честота на изнасилванията и в частност на изнасилванията на малки деца и бебета, както и честотата на самоубийствата сред полицейските служители, ЮАР просто няма конкуренция за първото си място в света.

Дори и да се абстрахираме напълно от световното обществено мнение, нека, съвсем простичко, да се запитаме дали огромните човешки тълпи, които вървяха след своя кумир, пеейки песента с безкрайно повтарящото се „Freedom!“ (комай единствената дума в текста й), сега са по-богати, по-свободни и по-щастливи, отколкото под непосилното иго на бялото малцинство.

ЗА СМЯНАТА НА ПОКОЛЕНИЯТА

Бидейки представител на поколението (според израза на Златко) „на бащите и на доста по-възрастните батковци“, не мога да отрека нито един от толкова развълнувалите го два факта. Първият, „че това поколение постепенно си отива, просто няма как другояче“ (макар че, както справедливо отбелязва по-нататък проф. Милчаков, „има и по-радикални начини за избавяне от досадни поколения като моето“). А вторият факт е, че, отивайки си, това поколение държи да предаде своите „взглядове“, както би се изразил Захари, на потомците. Само че тук има един нюанс – за разлика от Златко, не мога да окачествя като толкова радостен факта, че моето поколение постепенно си отива и обратно, не мога да не бъда щастлив и горд, че всеки от нас прави всичко възможно да разкаже за своя живот и да предаде въпросните взглядове на потомците си – не само в прекия, но и в преносния смисъл на тази дума. А заедно с тях – и историческата си памет. Защото тези възгледи и тази памет са не просто и не са само наши – те са и на стотици хиляди други хора, на които ние ги дължим – от загиналите доблестни генерали и офицери при атентата в „Света Неделя“, през десетките хиляди жертви на кървавия терор през кошмарната есен на 1944 г., през депутатите, регентите и министрите, унищожени чрез чудовищното престъпление „Народен съд“, до загиналите в лагерите. А, заедно с тях, още и стотиците хиляди българи с пречупени съдби, само защото са били родени и възпитани в техните семейства. Така че нашият дълг към тях е пределно ясен – никой не бива да бъде забравен, нищо не трябва да бъде забравено.

Г-н Енев се възмущава от двойните стандарти на хората, които осъждат експанзионистичната политика на Русия и в същото време проповядват „българския национален идеал в неговата авторитарно-монархическа форма“. Другаде Златко самокритично пише за себе си като за „човек, вече поотвикнал от българските рпеалности“. Но с горните мисли за „двойните стандарти“ той показва колко много се е откъснал от българската политическа действителност. Всичките ми приятели и политиче-

ски съмишленици смятат Русия за империя на Злото и осъждат агресивната ѝ политика, но от нито един от тях не съм чул и дума за българския национален идеал, най-малко пък в авторитарно-монархическата му форма. Тези формули отдавна са погребани и забравени и днес могат да се открият единствено в ритуалното товорене в някои маргинални партийки, като тази предвождана от г-н Боян Расате. И, след това политическо уточнение, имам още едно, по-скоро медицинско. Предлага Златко думата „двойни стандарти" (е, не е дума, а е израз) да бъде заменена „с една по-простичка и по-директна такава – циклофрения". Чудом се чудя откъде се взе тази мода у публицисти – немедици да развяват медицински диагнози, от които, разбира се, нямат никаква представа. „Циклофрения", наред с „маниакално-депресивна психоза" е по-старото наименование на биполярното афективно разстройство. Абсолютно нищо от неговата клинична картина не дава повод за някаква асоциация с двойните стандарти, дори и под формата на много далечна, буквално измъчена метафора.

ЗА НУЖДАТА ОТ ЧУВСТВО ЗА СРАМ

Отколешна позиция на г-н Енев е, че в предкомунистическата история на България има много неща, от които тя (и, разбира се, ние, като сегашни нейни граждани) трябва да се срамуваме: депортациите на македонските и егейските евреи и престъпленията на окупационните български войски в Егейска Македония, в частност жестокото потушаване на гръцкото въстание в Драма и т.н. Но, когато прокарва исторически паралели и аналогии, честният автор задължително отбелязва нещо като „Toute proportion gardée"!, т.е., виждам аналогия между тези неща, но съм длъжен да отбележа и несъответствието в техните мащаби. Но, като говори за срамните факти от предкомунистическата, г-н Енев и дума не казва за несравнимите и по подлостта, и по мащабите си престъпления от комунистическата ни история – и участието в разгромяването на Пражката пролет, и злодейското убийство на Георги Марков, и „възродителния" процес. А, като стана реч за последния, г-н Енев, ничтоже не сумняшеся, приравнява спасяването на българските евреи (признато и уважавано по света) с него: „Абсолютно същото нещо, приложено 40 години по-късно към българските турци, носи днес позорното название „възродителен процес" (Зл.Енев, „За „андрешковското" отношение към историята", ЛП, 24.02.2015). Наистина, в повече ми идва подобен цинизъм. И ако това ми възмущение е „гневът, да не кажа „бесовете" на източния тип антикому-

низъм“, за мене няма нищо по-естествено, по-оправдано и по-закономерно от него.

Собствената „младежка“съдба на моето поколение за въпросния автор е „хладка водица“. От една страна това, че тя се възприема от нас като трагична и осакатена от комунизма, за него е „чиста и печална истина“, но – от друга страна – тя не може да служи нито като оправдание, нито като обяснение „ЗА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА ИМПОТЕНТНОСТ НА ТОВА ПОКОЛЕНИЕ“ (к.м. – Г.К.) Може, може, господине, може и още как! Но не на интелектуалната му импотентност, а на непълната му реализация. Защото, вместо да се установят в Куба, в Северна Корея или във Венецуела, където „левите“ им идеали са реализирани, дечицата и внуците на убийците сега живеят в европейските страни и оттам се опитват да ни учат на политическа коректност и на „социална справедливост и равенство“. Достатъчно е да кажа, че дъщерята на един от най-кървавите комунистически убийци (срещу която нямам абсолютно нищо лично) сега е генерален секретар на ЮНЕСКО и се готви за председател на Общото събрание на ООН. А пък децата и внуците на техните жертви, които никога, НИКОГА!, дори и за една единствена минута, не са имали равни шансове и възможности с тях, останаха в България и се опитват, не винаги особено успешно, да я направят по-добро място за живеене. Затова просто нямам достатъчно силни думи, за да окачествя думите за „интелектуалната импотентност на това поколение“.

И още едно изречение, в което г-н Енев показва завидна липса на чувство за срам – като заявява ехидно, от името на нашего брата: „...брей, колко сме страдали, не можехме да си разказваме политически вицове на висок глас“. Дори и да пренебрегне факта, че тази невъзможност не беше най-голямото ни страдание, г-н Енев трябваше да се респектира поне пред светлата памет на един очарователен българин, цигуларя и шегаджията Александър Николов (Сашо Сладура) който именно за разказване на „политически вицове на висок глас“ беше въдворен в концлагера Ловеч през 1961 г., където е зверски убит 11 дни след това. Не че сме страдали чак пък толкоз...

От много различни неща може Бог да лиши човека, но може би най-страшното е, когато го лиши от чувството за срам.

Толкова засега. Пък да прощават споменатите, ако има нещо.

Д-р Георги Карев, д.м.н.

9 март, 2015

- 09-03-2015|**Златко**

Чудесни коментари, благодаря на всички участници в дискусията!

Сега, по липса на време, пък и на чак толкова много желание, за безкрайно чепкане на теми, по които няма как да стигнем до съгласие, нека уточним само някои параметри на разговора, които според мен малко нещо дерайлират, тоест от аргументи се превръщат в признаци за зле или погрешно разбрани твърдения:

Първо, що се отнася до необходимостта от преосмисляне на историята: способността за засрамване, върху която настоявам така упорито и толкова отдавна, касае разбира се не само монархо-авторитарното време на България. Много повече тя засяга и комунистическото време, уважаеми господа. Разликата във възгледите ни в това отношение е, по мое мнение, отново културно-обусловена, тъй като аз живея в страна, в която срамът и публично изказаното обществено покаяние, са общоприет коректив на грешките и престъпленията от миналото, и то точно най-близкото и най-важно немско минало, а не онова на Бисмарк или кайзер Вилхелм, примерно. И основната разлика във възгледите ни се състои НЕ в това, че някой от нас отрича необходимостта от засрамване и покаяние. Разликата става очевидна едва когато стане дума за най-важния от всички въпроси: а КОЙ всъщност трябва да се засрамва и покайва? Моят отговор е простичък: АЗ, самият аз съм онзи, който пръв трябва да се покая и засрами. И това е задължително не толкова и не защото съм бил чак толкова активен участник в политиките и действията на ОНОВА време, а просто защото НЕ СЪМ им се противопоставял, защото съм гледал с безразличие и може би известно удовлетворение, когато сънародниците ми от други етноси са били тъпкани и мачкани по начини, по който моят собствен етнос НЕ Е бил. ФАКТ! И защото всичко това поставя между собствената ми страна и нацистка Германия – ИМЕННО нацистка Германия – паралели, които могат да останат невидими и неразбираеми САМО И ЕДИНСТВЕНО когато са блокирани от други, по-силни от тях емоции (като например същия този срам, само че неизказан и отричан, поради което самият той се превръща в господар на поведението на отричащия; уважаемите господа тук биха искали да виждат в себе си хора, дълбоко разбиращи Достоевски; призовавам ги в такъв случай да препрочетат някоя и друга страничка от Петокнижието, от която и да било от послдните му големи книги).

Уважаеми господа, простете евентуалната ми самомнителност, но аз наистина си въобразявам, че откривам най-тесни паралели между ва-

шето собствено поведение и онова на възпитаните и израсли при нацизма германци, чак докато съответните поколения си отидат физически, Същото упорито нежелание да се признае каквато и да било собствена съпричастност към престъпленията на бившия режим, същото отрицание на причините, които са довели до тях (тоест липсата на гражданска съпротива или дори най-елементарно гражданско съзнание, та дори и ентусиазирана подкрепа за политиките на режима, доколкото те засягат не „нас“, а някакви „други“, „чужди“). Паралелите са толкова очевидни, че единственото, което ми остава, е да превеждам текст след текст, в който се показва ТОЧНО какво се случва със страните и обществата, които се предадат на този обществен ступор, на това опиянение от търсенето на виновници, съпровождано от отказ за поемане на отговорност. Не че разчитам да променя умонгласите на сегашните участници в разговора. Енергията и надеждите ми са изцяло свързани с онези невидими млади хора, които евентуално четат и мислят върху всичко това. Ако историята и нейните прецеденти могат да послужат като някакъв вид учебник за живота, то това очевидно е единствено реалната надежда.

А сега – малко по-конкретно: време е всички ние да включим, доколкото това е възможно, собствените си чувства за хумор и (себе)ирония. Впрочем, уточнението, че думата „Божке“ се пише с „ж“, а не с „ш“, може пък и да е било израз на някакво недостъпно за мен чувство за хумор; в противен случай то е признание за пълна липса на такова.

После, аргументът, че

> *Дори и да се абстрахираме напълно от световното обществено мнение, нека, съвсем простичко, да се запитаме дали огромните човешки тълпи, които вървяха след своя кумир, пеейки песента с безкрайно повтарящото се „Freedom!“ (комай единствената дума в текста й), сега са по-богати, по-свободни и по-щастливи, отколкото под непосилното иго на бялото малцинство.*

би могъл да се приложи със същата сила и към днешна България, уважаеми господа. Толкова много хора в днешна България са на мнение, че е било разрушено „нещо хубаво“ и на негово място е дошло нещо „далеч по-лошо“, че неспособността ви да видите до каква степен собствените ви аргументи са приложими към собствената ни страна (а заедно с това са пълно отрицание на всякакви претенции за „разбиране на историческата ситуация“), сама по себе си вече крещи за обяснения...

(Та, да попитам все пак: означава ли фактът, че по системите на апартейда и комунизма очевидно има немалка носталгия, както и „разумни“ аргументи по повод тяхното евентуално оплакване... Означава ли всичко това, че те са достойни за уважение или дори някакъв вид „историческа амнистия“, уважаеми господа демократи?)

М-да. твърденията ви, уважаеми доктор Карев, са отрицание точно на нещата, които твърдите („аз не съм расист, НО...“). И всичко това може да говори единствено за дълбока неяснота и, простете израза, „шаткавост“ на базата, върху която са изградени съответните анти-расистки и демократически убеждения. Остава си тъжен факт, уважаеми господа, че като „демократи“ и „антирасисти“ вие може би ще бъдете приети САМО И ЕДИНСТВЕНО в една чисто българска среда. Изразени ИЗВЪН България, такива твърдения, боя се, ще ви донесат доста неприятности – и всичко друго, но не и политическа кариера, извън пораждащите се в момента радикални движения из различни части на Европа.

Преставам дотук, тъй като нямам повече време. Списанието, както и неговата аудитория, тепърва ще се променят и подмладяват, ако е рекъл господ. А дотогава, боя се, ще си стреляме така дузпи на празни врати, всеки пред неговата си въображаема врата. С дребната разлика – надявам се да признаете поне тази една – че САМО една от страните тук е в състояние да доведе до вниманието на уважаемата публика реално нови, реално непознати, реално предизвикателни, съдържания, информации, анализи и, в края на краищата, РЕАЛНО НОВО ЗНАНИЕ. Останалото са варианти на „Аз и без теб вече знам всичко. Пей си, Пенкеле“...

Така поне ми се привижда, боя се...

- 09-03-2015|**Златко**

Все пак, още няколко детайла:

> *не мога да не подчертая, че при Илия Минев профашистките изказвания и статии са чисто „теоретични“, не излизат извън рамките на националистическата риторика и не са довели до никакви реалполитически последици. Затова те не са чак толкова непростим грях, особено при човек, влязъл в затвора като младеж и излязъл от него като старец. Особено пък в днешна България, подобни възгледи едва ли биха могли да намерят сериозна подкрепа и политическо влияние*

„Абсолютно същото нещо, приложено 40 години по-късно към българските турци, носи днес позорното название „възродителен процес“ (Зл.Енев, „За „андрешковското“ отношение към историята“, ЛП, 24.02.2015). Наистина, в повече ми идва подобен цинизъм.

Всичките ми приятели и политически съмишленици смятат Русия за империя на Злото и осъждат агресивната ѝ политика, но от нито един от тях не съм чул и дума за българския национален идеал, най-малко пък в авторитарно-монархическата му форма. Тези формули отдавна са погребани и забравени и днес могат да се открият единствено в ритуалното товорене в някои маргинални партийки, като тази предвождана от г-н Боян Расате.

Посочвам горните три цитата като директни примери за онова, което имам пред вид, когато говоря за абсолютната несъизмеримост на политическите култури и климати, които очевидно стоят зад (или по-точно под) по-видимите ни политически умонастроения.

Значи, първо, наблягам върху тези фрази: **„не са чак толкова непростим грях“**, **„в повече ми идва подобен цинизъм“** и **„Тези формули отдавна са погребани и забравени“**.

Бих ги приел като израз на недостатъчна осведоменст, може би, ако те не идваха ДИРЕКТНО след публикуването на материал, тук в списанието, в който могат да се видят група известни български историци, които очевидно или поддържат, или поне нямат нищо против, твърдението, че „не би било лошо, ако Хитлер би спечелил войната“.

Първо, Неспособността на който и да било от участниците в онзи разговор (а също и на доктор Карев в този тук разговор) да изкаже ПУБЛИЧНО НЕСЪГЛАСИЕ И ВЪЗМУЩЕНИЕ срещу един толкова открито ревизионистки поглед към новата европейска и българска история, вече говори сама за себе си.

Второ, способността да се нарече „цинизъм“ сравнението между два различни израза на ЕДИН И СЪЩИ ТИП отношение към „етнически другия“ (открита враждебност, лишаване от граждански права, лишаване от собственост, прогонване от страната), говори пък за пълна неспособност за мислене извън утвърдените клишета на българския национален разказ.

Трето, твърдението, че „Тези формули отдавна са погребани и забравени“, пред лицето на ДИРЕКТНО опровержение на същото това твърдение, под формата на телевизионно предаване по ВОДЕЩАТА българска телевизия, може да служи единствено като потвърждение на всичко, което изтъквам като поводи за безпокойство в споменатия текст („За „андрешковското“ отношение към историята“, ЛП, 24.02.2015). Щом един човек, който смята себе си за убеден демократ и противник на всякакъв вид ревизионизъм, е способен най-хладнокръвно да отрича онова, което се намира буквално пред очите му, то нещата едва ли се нуждаят от по-нататъшни пояснения.

Между другото, в момента подготвям за публикуване текст, в който се прави анализ, вече от историческа гледна точка, на ТОЧНО СЪЩИЯ ВИД идеологически и исторически ревизионизъм, който се е случил в Австрия в годините между 1945 и 1986, както и неговата цена, от гледна точка на запазването на корените на старата идеология там. Искрено се надявам поне по-младите и по-непредубедени читатели тук да успеят да видят ясните паралели между поведенията на тогавашната австрийска общественост и днешната българска.

Искрено се надявам...

- 09-03-2015|**Златко Ангелов**

Аз съм от поколението на д-р Карев и с него сме били колеги, изпълнени с взаимно уважение, независимо от изтеклите години, в които не сме се виждали и чували. Но в тази тук дискусия несъмнено клоня към позициите на адаша и смятам неговите аргументи за силни. И все пак, има един сериозен аспект от пледоарията на Жоро, което адашът не е коментирал и който ми се вижда по-съществен от степенуването кой е по-голям или по-локален расист. Той просто има по-обща значимост от личностните характеристики, които участващите си отправят, за да докажат своята прогресивност или пристрастие към някакво изгубено поколение.

Този аспект е, че западният свят продължава да смята Холокоста за най-голямото престъпление на човечеството, като – на мен ми се струва – за сметка на това игнорира или, най-точно, подценява престъпленията на комунизма. Ако наистина българите са далеч от манталитета и, дори по-важно, от самочувствието, което би им позволило да видят своята собствена отговорност за несъпротивлението си срещу един ан-

тичовечен режим, какво да кажем за руснаците, които правят дори обратното: продължават да възхваляват този режим и да се стремят в някакви нови форми и под нови великошовинистически идеологии да го възвърнат.

Това, че германците преработиха миналото си, не е случайно: това е нация, която е в сърцето на западната цивилизация и Холокостът безспорно е една аберация от исторически мащаб, но все пак аберация. Питам себе си и питам вас, особено адаша, как/на какво можем да се надяваме, че населението – и дори интелигенцията – на една юго-източноевропейска държавица, била винаги под ботуша и книжнината на руската империя, ще прояви политическия и исторически морал на германците, за да започне да вижда своите отговорности и вини за престъпленията на един режим, който се беше загърнал с левичарските идеи за социална справедливост и изобщо социализъм без демокрация и без капиталистическа икономика, дошли от западните интелектуалци (които почти никога не са признавали своята вина за поддържането му, макар и отдалеч)?

Колкото и да е благородно и оптимистично досещането, че младите хора ще бъдат в състояние да го направят – т. е., да ВМЕНЯТ вина на своите бащи и да започнат да чувстват своите отговорности пред демокрацията в 21 век – тук имаме работа не с аберация, а със закономерност: Източна Европа (имам предвид дори не Централна Европа в смисъла на Кундера, а най-югоизточната периферия, сиреч линията Балкански полуостров-Румъния-Украйна-Белорусия) по религиозна принадлежност и цивилизационни стремежи е много по-близко до Русия, отколкото до всичко онова, което се намира на Запад от нея. За да се извърши такава сериозна промяна в моралното отношение към собственото участие в историята, се искат много по-слаби връзки с големия контекст, в който са живяли повече от едно – много – поколения и много по-силно притегляне от страна на Запада. Аз не виждам в момента нито едното, нито другото.

- 09-03-2015|**Златко Ангелов**

Би трябвало да кажа също, че изпитвам съчувствие към позицията на Жоро, защото е не просто искрена, а ПРЕЖИВЯНА. Неговата честност и дълбока моралност са качества от миналото, които изглеждат на изживяване и, поне в моите очи, това още повече намалява шанса младите хора

днес, увлечени от съвсем други цели и ценности, да започнат да гледат сериозно на близкото минало и на своя собствен идеал за бъдещето.

И още нещо в песимистичен тон, що се отнася до надеждата на адаша младите поколения да променят българското отношение към собствената им история: споменът за Холокоста, бидейки наистина голямо престъпление срещу човечеството и то с открито расистки характер, упражнява сериозен натиск върху една цивилизована държава да промени своето отношение към миналото си. Комунистическите престъпления обаче, бидейки също толкова голямо престъпление срещу човечеството, макар и без водещия расистки елемент, не оказват такъв сериозен натиск върху съвестта на днешните поколения, именно поради различния цивилизационен контекст, в който са се извършили и не е чудно отново да се извършат. А без такъв натиск очевидно няма достатъчно мотивация за промяна и преосмисляне на миналото.

- 09-03-2015|**Златко**
  Питам себе си и питам вас, особено адаша, как/на какво можем да се надяваме, че населението – и дори интелигенцията – на една юго-източноевропейска държавица, била винаги под ботуша и книжнината на руската империя, ще прояви политическия и исторически морал на германците, за да започне да вижда своите отговорности и вини за престъпленията на един режим, който се беше загърнал с левичарските идеи за социална справедливост и изобщо социализъм без демокрация и без капиталистическа икономика, дошли от западните интелектуалци (които почти никога не са признавали своята вина за поддържането му, макар и отдалеч)?

Отличен въпрос, чийто отговор, разбира се, лежи някъде сред звездите. Кой от нас е в състояние да каже какъв точно исторически път ще изберат поколенията след нас? Естествено никой. И все пак ще си позволя да посоча някои окуражаващи прецеденти, които идват именно откъм историята на Западна Европа и Германия – която си остава силно непозната за повечето от нас, с изключение на обичайните митологизации, че е „най“ във всяко мислимо отношение.

Ами работата е там, че и самата Германия далеч не винаги е била чак такава подразбираща се от само себе си „част от Запада“, в каква-

то е била превърната след Втората световна война – и че това, не ще и дума, е въпрос на съзнателни политики и решения, взети както от немските, така и от останалите западноевропейски и американски елити, в търсене именно на някакво решение на „германския проблем“. Погледната исторически, Германия винаги е била възприемана като силна заплаха за Западна Европа не само поради икономическата и военната си мощ, но и поради съзнателно преследваната идеология за немския „Sonderweg“, тоест собствен, независим и противоположен, на западноевропейския, модел на развитие.

(За сведение – Гугъл намира около 250,000 споменавания на това понятие, а за едно начално запознаване с него бих препоръчал съответната английска статия от Уикипедия, която може да се намери ЕТО ТУК.)

Какво искам да кажа с това? „Историческата съдба“, като израз на някаква фаталистично обусловена предопределеност, може би не е чак до такава степен нещо непреодолимо, особено имайки пред вид напълно безпрецедентните възможности за (само)образование, водене на публични дискусии и борба за просвещение, свързани с времето, в което живеем. Днешна България, убеден съм в това, разполага за пръв път в историята си с реални шансове за напускане на вечната си позиция и роля на „последно-източна дупка на кавала“, тоест някаква затънтена и вечно-про-руска губерния, в която не прониква никакъв западен лъч. От една страна, виждаме сами как се променят съдбите и съсметите на всички съседи-балканци, които се залъжат дори и само за миг да повярват, че вече са успели да постигнат една или друга степен на „европейскост“ (първо сърби, а сега все повече и гърци). От друга страна, страни като Полша, която буквално не е съществувала през по-голямата част от по-новата европейска история, също като нас, но пък днес взема напълно на сериозно своята мисия като първопроходец сред източноевропейските страни, що се отнася до СЕРИОЗНОТО възприемане на западноевропейските следвоенни ценности, показват напълно убедително, че възможности има, и то напълно сериозни. (Това също е огромна област, в която имам няколко текста, които трябва да бъдат преведени на български час по скоро. Кое по-напред, по дяволите?)

Казано пределно кратко: всичко си зависи от самите нас. Престъпленията на миналото – комунистически и предшестващи ги – са основният ориентир към бъдещето, ако и единствено негативен. Това е така в един много прост за разбиране смисъл: че ние НЕ МОЖЕМ да знаем със

сигурност дали е добре да искаме едно или друго изглеждащо най-естествено нещо (основен пример –**“българският национален идеал“**, който най-късно от времето на Първата световна война насам е основен причинител на масово поддържани от населението престъпления в тази страна). Но ние МОЖЕМ – и сме ДЛЪЖНИ – да държим непрестанно пред очи престъпленията, извършени в името на този национален идеал, за да не допуснем никога повече повтарянето им. Това е основната идея, върху която се основава Европейският съюз. Всички други са се научили да я зачитат и непрекъснато държат пред очи. Ще се научим и ние.

Повтарям го отново:

> *Престъпленията на миналото – комунистически и предшестващи ги – са основният ориентир към бъдещето.*

Това според мен е достатъчно основание за надежда. В момента то може и да изглежда като напълно изгубена кауза. Но така е било с всяка голяма идея при нейното пораждане. Нека имаме търпението да работим и се блъскаме без детински очаквания на скорошен успех, слава, пари и постигане на „водещи позиции“ в каквото и да било. Останалото – така поне се надявам – е въпрос на разумно хранене и добър спортен режим...

- 09-03-2015|**Златко**

Целият тънеж се състои в това да успеем НАЙ-ПОСЛЕ да обясним на някакви по-големи част от днешната или бъдеща интелигенция, че основен виновник за извършените най-големи български престъпления, съвсем не са „комунистите“, „фашистите“ или които и да било други „исти“ от най-новата ни история. Този виновник е самият „български национален идеал“ в неговата досегашна форма. Именно в това е най-голямата трудност – да се прозре очевидния, но психологически изключително труден за преглъщане факт, че комунистите в България не са нищо друго освен ПРИЕМНИЦИ на една създадена и утвърдена далеч преди тях идея и идеология, която е изгубила правото си на живот най-късно след Първата световна война.

Парадокс на парадоксите: българските комунисти не са „комунисти“. Те са също такива националисти като всички други управляващи преди тях, само че без ограничения върху властта им. В това се състои

единствената принципна разлика, която си остава напълно невидима за сегашните български елити. Онова, от което трябва да се дистанцираме и отказваме, е НЕ САМО „комунизма“, но далеч повече и в далеч по-трудна степен, САМИЯТ БЪЛГАРСКИ НАЦИОНАЛИЗЪМ.

Най-вероятно това няма да бъде възможно със сегашните водещи поколения, тъй като те са прекалено тясно обвързани с един вид отрицание на предишния режим, което е по същество чист акт на самосъхранение. Да се признае, че комунистите са „точно същите престъпници като онези преди тях“, означава да се признае и факта на собственото сътрудничество и съучастничество в тези престъпления (тъй като тяхната идеологическа основа – класическият български национализъм – си остава по същество основа на мисленето сред огромна част от сегашните български граждани, израснали при комунизма – били те част от интелигенцията или не). От друга страна обаче, да се търси основа и база за бъдещи граждански действия НАПЪЛНО извън познатите до този момент ориентири на „българскостта“, означава да се зареже всякаква позната и „надеждна“ основа за някакви такива действия, от гледната точка на това НАПЪЛНО изгубено поколение. А това, не ще и дума, изглежда като някакъв доста непосилен, особено ако се очаква да бъде колективен, акт – най-малкото защото България ВИНАГИ е била извън сферите на функциониране и мислене на Западна Европа. Предполагам, че такъв тип принципна смяна на ценности и ориентири ще бъде по силите само на бъдещи поколения – или на отделни сегашни хора, които са имали късмета да напуснат страната на сравнително млада възраст, тоест да позволят на „Европа“ и „Запада“ да ги промени, преди това да е станало невъзможно...

- 10-03-2015|**Златко Ангелов**

Адаш, струва ми се, че за първи път коментарът ти, поне за мен, съдържа убедителни аргументи, че в България, а вероятно и в други общности изпаднали в приблизително същото историческо състояние, е необходимо да се извърши смяна на поколенията. Повече от очевидно е, че старото поколение, което сега управлява и се напъва да „се отсрами“, е пречка за промяна на националистичната парадигма, от която то не може да се освободи. А и не иска. Все още не е очевидно, че идват нови поколения, които с нови знания и нов морал биха пренаписали „националния идеал“. Но може би е твърде рано да ги видим.

Парадоксът, който виждам в очакването ти, че новите средства за комуникация, невижданата досега отвореност на света и индивидите, които Европа и Западът са успели да променят, се състои в това, че същата тази отвореност прави безпредметно за тези индивиди завръщането в България и изобщо поставя под въпрос тяхната привързаност към какъвто и да е обновен, прогресивен български национализъм. И двамата с теб сме от „външната“страна и знаем, че физически няма да се върнем. Но дори и ментално да продължаваме да сме пристрастни към преосмислянето на отговорностите и обновяването на българските национални ценности, хората от вътре – МЛАДИТЕ хора – нямат никаква мотивация да ни приемат и изслушат. С една дума, човешкият фактор, който в края на краищата е решаващ, не изглежда да благоприятства една толкова добре построена теоретична идея за промяна.

- 10-03-2015|**Златко**

Аз предпочитам да вярвам, че те просто си мълчат, адаш. По различни причини, не последната от които вероятно е и напълно разбираемо чувство за пиетет към по-възрастните, поне тук във форума. А инак, от различни преподаватели от различни университети получавам обратната информация, че те следят изданието доста плътно, като дори насърчават (задължават?) студентите си да четат отделни материали. Имам и няколко млади познати, все студенти, които твърдят, че за тях „Прегледът“ е сред малкото неща, които следят редовно в мрежата. Повече не знам. Но пък си мисля, че една от най-важните способности на човека в моята (а защо не и твоята?) ситуация е способността да работи като кърти́ца, тоест в повече или по-малко пълна тъмнина, без да настоява за обзор или дори някаква видимост, просто по силата на обстоятелството, че е роден(а) под земята.

Който не му харесва, да не се е раждал кърти́ца. До това, общо взето, стигам в края на всеки работен ден, независимо дали добър или убийствено-разочароващ...

- 10-03-2015|**Златко Ангелов**

Да! Ние това и правим, каквито и съмнения да имаме (макар че вместо като кърти́ца предпочитам да работя като мравка, на светло, и заедно с другите мравки).

- 10-03-2015|**Златко**

А, това е хубаво! Вярно, има я и тази разлика в темпераментите и манталитетите ни – и аз нерядко ти завиждам за това. Вярно!

- 10-03-2015|**Яни Милчаков**

Драги Георги, Драги Златко & Златко,

Златко, прав си, че „изразени ИЗВЪН България, такива твърдения (като моите на приятеля и съмишленика ми д-р Карев) носят доста неприятности – и всичко друго, но не и политическа кариера“- така е, нищо добро не носят и в България, и още как! Но – позволи последна бележка за неотдавнашно събитие, отпразнувано на метри от къщата ти в Берлин! Каталог на цензурата на политкоректността беше почти всичко в чествания на годишнината от падането на Берлинската стена. Няколко точки: 1.)Тя, Стената, която разделя света, е възникнала просто така – от геотектонични процеси, не от наглостта на Хрушчов и малодушието на Кенеди, театралният жест с „Их бин айн Берлинер!“ е само театрален жест (няма време за подробности). 2.) Падането на Берлинската стена...ами, паднал Мауерът, хубава гледка, юрнали се ТРАБИ-тата, пенсионирали се ЩАЗИ-тата, „свършила конфронтацията между две огледални империи“, слава на Горбачов, хайде сега да хапнем вурстчета и да пием биричка! НИТО ВЕДНЪЖ НЕ СЕ СПОМЕНА ИМЕТО НА РОНАЛД РЕЙГЪН, чиито ЗВЕЗДНИ ВОЙНИ ни върнаха свободата! Та, да излезеш извън „МЕЙНСТРИЙМА“ – нещо струва! Да припомниш например нахално, грозно и невъзпитано за убития Райко Алексиев, когато приятният ветрец на политическата коректност опъва платната на кариерите на потомците на неговите убийци- нещо струва! Дискусията ме убеди обаче още веднъж в едно: когато е високо равнището и темите, опонентът е истински интелектуален партньор. „Големият стар душманин е половин приятел“-гласи хубавата турска поговорка. Тук, разбира се, става дума не за душмани, а за големи категории: ляво/дясно, консервативно/либерално и т.н...И колкото качественият опонент да не променя възгледите ти, обогатява твоите собствени размисли. Като оставим съмнителните моменти („за предмодерния манталитет на нашето поколение“, например), много перспективна за бъдещи дебати е „германската“ линия в коментарите на Златко & Златко. Опит, травми, вина, особеният конфликт между „космополитни“ и „национални“ немски интелектуалци от края на 19- 20 в. Подсказвам тема, покрай реторика и митологи-

ята на националния идеал „Освалд Шпенглер и Kulturkritik“.Четох тези дни страхотна студия за рефлексиите на „Залезът на Запада“ в бивша Югославия от междувоенния период и нататък до 90-те години на XX в. Втрещяват дословните реализации на цялата мъглявина на тази книга в националната митомания и етнизацията на политиката във взаимните кланета на бившите юго-братя.Същото лудване по Шпенглер го има и в България през 20-те/30-те години, дискретният му ренесанс настъпва през 70-те, когато връх в идеологията на режима вземат „изконните корени“, „тракийско-орфическото“ и други националистически атрибути- и поразиите му не са по-малки от югославските, макар и не толкова кръвопролитни.

- 10-03-2015|**Златко**

Благодаря, Яни, хубав и разумен коментар си написал. Не знам дали ще те учудя с тия няколко дребни признания, но самият аз се опитвам с всички сили да не допускам прекалено голяма идеологизация в мисленето си. Единственият немски вестник, който чета ежедневно, е *Франкфуртер Алегемайне*, примерно, а не „нашия“ *Цайт* или по-неутралния *Зюддойче*. Най-добра и най-стегната информация предлагат – всички новини в прегледен формат, винаги с ясна и определена гледна точка, винаги коректни, не си играят на шикалки, не губят време в лозунги и политически дрязги. Работят и вършат работа, това е. Вече на два пъти съм гласувал за Ангела Меркел – добра канцлерка е, не ме интересува ни най-малко, че била от „другите“, дори напротив: смятам Шрьодер за най-безхарактерния и противен немски политик от последните няколко десетилетия и не бих му дал пет лева на заем, камо ли пък да гласувам за него при каквито и да било условия (социалдемократите в Германия и без това в момента нямат никаква фигура, която да може да се намаже и на малкия пръст на Меркелката).

Така. Това за протокола. А инак днешна Европа съвсем не ми се вижда като онова червено и либерално място, каквото вероятно изглежда откъм България. Тревожат ме силно както анти-емигрантските настроения сред голяма част от (ако питаш мен, силно разглезената от много години добруване) европейска дребна буржоазийка, така и онези на все по-ясно оформящата се чисто лумпенска прослойка от хора без образование и перспективи за работа, но пък със силно радикални разбирания за това накъде трябва да върви общоевропейската политика, независимо от това

дали се пишат „леви“ или „десни“ (гръцкото „няма да платим“ ми се вижда също толкова приемливо, колкото и унгарското „първо да изтрепем циганите, пък после ще му мислим“, или общоевропейското „мюсюлманите – вън!“). Винаги съм ненавиждал политическия радикализъм (приемам – донякъде – културния такъв, като израз на човешката потребност от безгранична, съзидателна творческа дейност). Не му се доверявам, боря се срещу него с всяка клетка от мозъка си и се опитвам да му се противопоставям и тук във форума, където и да го срещна (това няма особена връзка с нашия конкретен разговор, споменавам го само по принцип).

Що се отнася до родните Балкани, то нуждата от Просвещение, Просвещение и пак Просвещение тук ми се струва по-належаща от всичко друго, с изключение на стабилното и постепенно повишаване на жизнените стандарти. Впрочем, тия две неща винаги вървят ръка за ръка. Често ме отчайва липсата на каквато и да било възможност за комуникация, поради все още непреодолимите различия в манталитетите и културните бази на местата, в които живеем (следя внимателно статистиките на сайта и почти винаги знам кои текстове ще се четат много и кои ще минат покрай вниманието на вечно недоразбралата ми публика; въпреки това продължавам да „пускам“ неща, които вероятно са интересни единствено за няколкостотин души, по простата причина, че те са интересни и за мен). В това, а не в „идеологическите“ различия между мен и няколкото по-постоянни коментатора на сайта, виждам основните си проблеми. Хора като теб и Георги Карев може и да стоят на различни от моите политически позиции, но пък нещата, които ни свързват, като примерно инстинктивното разбиране за почтеност или просто стабилното домашно възпитание, ми се виждат далеч по-важни от всякакви политики в тия времена на културна и всякаква друга вандалщина. Така че не се безпокойте, аз може и да формулирам остро, та дори обидно, но рядко ще откажа протегната ръка и рядко ще пропусна да различа свестния, надежден българин/българка от виртуалния боклук, който примерно ще ме засипе с всевъзможни епитети, само за да изчезне от хоризонта начаса – както дошъл, така и го отвял вятъра, господ с него.

Това беше всичко, бих могъл да продължавам още много дълго време, но ме чака работа – вечерно време е, време за четене, време за близане на мед, след цял ден блъскане по какви ли не далечни поляни и долини (пчелна ни работа на всички, за да продължа природните метафори, които наченахме днес с адаша).

Лека вечер на всички хора, които са решили да не се предават прекалено лесно на неща като възраст и всеобща дивотия. Има си влакове за всеки вид пътници, важното е само човек да бъде достатъчно умен и да не се качи на някой от ония, дето веднага се вижда, че ще дерайлират само след няколко километра.

Сполай!

Противоречивият полски Оскар
Автор(и): Филип Мазурчак

Наистина ли „Ида“ е и анти-полски, и антисемитски филм?

Филмът на Павел Павликовски *Ида* може и да е спечелил тазгодишния Оскар за най-добър чуждестранен филм, но пък е далеч от еднозначно приветстван в Полша. Докато някои се страхуват, че той може да пробуди антиполските стереотипи, други го обвиняват в антисемитизъм...

Атаки от ляво и от дясно

Ида породи вълна от противоречия в Полша и е атакуван както от консервативни, така и от левичарски кръгове, ако и по различни причини. Филмът разказва историята на млада монахиня-сирак, която е израснала в манастир в пост-сталинистка Полша през ранните 1960 години. Малко преди да положи окончателния си обет, тя научава от игуменката си, че е родена като еврейка и че истинското ѝ име е Ида. Единствената ѝ жива роднина е Ванда Груз, сталинистка съдийка, която е изпращала полски герои на бесилката. Двете жени имат на разположение само няколко дни, за да се опознаят и сближат. Ванда и Ида разследват смъртта на родителите на Ида[1] и узнават, че полският селянин, който ги е укривал, в края на краищата ги е убил. Ида е раздвоена между нейните еврейска и католическа идентичности, между манастирската аскетичност и света на красиви момчета и джаз клубове. Тя трябва да избере живота, който ще живее.

В деня след като *Ида* спечели своя Оскар за най-добър чуждестранен филм, католически-ориентираният **fronda.pl**, един от водещите десни сайтове в Полша, публикува следното заглавие: „Оскар за противоречивия и анти-полски *Ида*“. Действително, през последните месеци множество дясно настроени хора критикуваха филма за това, че е анти-полски. Консервативният член на Европейския парламент Януш Войчеховски каза: „Това е първият филм с такива мащаби и от такава класа, в който

1 И изчезналия заедно с тях невръстен син на Ванда, който, както се оказва по-късно, е убит заедно с цялото семейство. Бел. пр.

има Холокост, но няма германци! Евреите са убивани не от СС или от някакъв рицарски Вермахт, а от един зъл, примитивен, мръсен полски селянин, който е жаден за тяхната собственост". По подобен начин, полският политолог и журналист Михал Шулржински изрази по радио TOK FM загриженост, че западните зрители, незапознати с полската история, ще гледат *Ида* и ще научават единствено за поляци, които са убивали евреи заради собствеността им, което дава непълна картина за полско-еврейските отношения.

Междувременно, Полската анти-дефамационна лига (букв.: полска лига против оклеветяването, бел. пр.) разпространява онлайн-петиция, подписана от 50,000 души, в която пред създателите на филма се настоява в началото му да бъде представен надпис със следното съдържание: *Полша е била окупирана от нацистка Германия; нейните германски окупатори са унищожавали полските евреи; поляците, които са укривали евреи, са рискували смъртно наказание, често прилагано колективно, но въпреки това много поляци са го правили; хиляди поляци са били екзекутирани за това, че са помагали на евреи; полската нелегална държава е наказвала поляците, които са причинявали вреда на евреите; повече поляци, отколкото хора от която и да било друга националност, са получили специалния медал на „Праведните сред нациите" (чест, която се отдава от израелския Институт за не-евреи, които са помагали на евреи по хуманитарни причини в Яд Вашем).* Десните полски публикации и политици открито поддържат тази петиция.

Докато полската десница обвинява *Ида* в анти-полскост, то пък левицата го обвинява в антисемитизъм. Хелена Датер от варшавския Еврейски исторически институт каза, че „*Ида*представя героинята според един прост принцип: какво искат да мислят поляците за една еврейка, която изгражда реалния социализъм? Че тя е курва и алкохоличка". Действително, Ванда Груз от филма е сексуално-хаотична и не точно въздържателка. Междувременно, феминистката Агнешка Граф от левичарското издание *Krytyka Polityczna* казва, че *Ида* е опростена история на отмъщение, в която се разказва за еврейска жена, която осъжда поляци на смърт поради собствената си вендета, предизвикана от смъртта на родините ѝ. Граф смята, че такъв един разказ насърчава антисемитските стереотипи.

Ида и историческият разказ

През септември 1939 Полша е нападната едновременно от нацистка Германия и от съветска Русия. Никоя друга страна в Европа не е пре-

търпявала толкова жестока окупация. Убити са шест милиона полски граждани (половината евреи, другата половина етнически поляци, но също и други малцинства). След като жителите ѝ – както нееврей, така и евреи, въстават героично срещу нацистите[1], Варшава е опустошена до основи и разрушена повече от всеки друг град по време на Втората световна война, включително Хирошима и Нагасаки.

В германската окупационна зона на самите германци се полагат 2,613 калории храна дневно (доста повече от онези 2,000, които се считат за необходими за здравословен живот), докато поляците и евреите получават съответно по 669 и 184 – и двете стойности близо до нивото на гладна смърт. Макар че евреите са най-голямата група хора, унищожени в Аушвиц, поляците не-евреи са на второ място и, до 1942, основните жертви на концентрационните лагери в окупирана Полша са полските политически опоненти на нацистка Германия.

Повечето не-еврейски поляци сами са се борили за оцеляване в една безпрецедентно жестока окупация. Освен това на поляците, помагащи на евреи, се е налагало смъртно наказание (често колективно). Плакатите, напомнящи на поляците за това, са се виждали навсякъде в окупирана Полша.

Въпреки това няколко стотици хиляди поляци са укривали евреи. Оформена е била специална организация, „Жегота“ – единствената от този род в окупирана Европа – чиято цел е било подпомагането на евреите. С парите, дадени от полското правителство в изгнание в Лондон, е било финансирано оцеляването на 50,000 укриващи се евреи. Междувременно, след въстанието във Варшавското гето от 1943 (подкрепено в повечето полски нелегални издания), генерал Владислав Сикорски, полският министър-председател в изгнание, призовава поляците да помагат на бегълците-евреи и възхвалява героизма на еврейските въстаници.

Едно определено малцинство от поляци е предавало или убивало евреи. Из цяла Полша банди от млади мъже, наречени *szmalcownicy*, живеят основно от заплашване с предаване на бегълци-евреи, ако не им бъде платено. Полската „синя полиция“ често претърсва къщите на поляци в търсене на скрити евреи. През лятото на 1941 нацистите подстрекават поляци да убиват евреи в 23 града от региона Ломза (макар че отделни

1 Но в две напълно различни и маркирани от трагична липса на взаимно разбирателство въстания. Виж в тази връзка Възвишеното и низкото, или за Полша и Холокоста, „Либерален преглед“, 28.2.2014 (Бел. Пр.)

убийства на евреи от поляци са се случвали из цяла окупирана Полша, този регион е единственият, в който има масови погроми). Жертвите във всеки от градовете варират от няколко до няколкостотин.

Но някои стереотипни представи за Холокоста раздуват тези цифри извън мяра. Ицхак Шамир, десен израелски премиер-министър, казва през 1980-те: „Поляците засукват антисемитизма с майчиното мляко“, с което отразява такива и подобни на тях чувства – без съмнение зловредни за поляците, които са рискували живота заради еврейските си съседи, както и за далеч повечето, които не са го правили, но въпреки това са изпитвали солидарност към евреите.

Що се отнася до мнозинството поляци, някои от тях изразяват симпатия и скръб за евреите; други пък изпитват злорадство и казват неща от рода на: „Хитлер може и да е негодник, но поне той реши нашия еврейски проблем“. Но представянето на случаи като онзи на полския селянин, убил евреите, които е трябвало да укрива – а значи и правенето на филм за такива инциденти – не е нещо анти-полско. Никъде във филма не се намеква, че поведението на селянина е представително за полското общество. Едно от нещата, което десните критици на филма пропускат да забележат е, че именно монахини са спасили главната героиня. И действително, от около 1,600 полски католически манастири по време на Втората световна война, повечето – около 1,000 – са подслонявали еврейски деца. С други думи, *Ида* представя както благородното, така и низкото полско поведение.

Но ако *Ида* не е анти-полски филм, то дали тогава не е пък анти-еврейски? След войната са оцелели около 300,000 полски евреи. Между 40,000 и 60,000 от тях са оцелели благодарение на приятелски настроени поляци. Повечето обаче са оцелели като избягват в Съветския съюз, откъдето след войната са репатрирани. Много от тях са били идеологически обработени от Съветите. Освен това много от висшите чиновници в новата комунистическа Полша са от еврейски произход. Сред тях е и Хелена Волинска-Брус, на чиято личност се базира образа на Ванда Груз. Волинска-Брус е била сталинистка съдийка, осъдила множество полски герои, които са били едновременно и анти-нацисти, и антикомунисти, на смърт в показни съдебни процеси.

Но все пак трябва да се каже, че докато евреите са били представени непропорционално силно сред полския политически елит, те са били слабо представени в комунистическата партия на местно ниво. Пре-

ди Втората световна война мнозинството полски евреи са гласували за **Бунд**а (социалистическа, но антикомунистическа партия, насърчаваща асимилацията на евреите), следван от Полската социалистическа партия и различни ционистки партии. Комунистите получават само малко еврейски гласове. През 1980-те множество поляци от еврейски произход – като например Марек Еделман, герой от въстанието във Варшавското гето, Адам Михник и Бронислав Геремек – бяха високопоставени членове на *Солидарност* и съветници на Лех Валеса.

Понеже поляци от еврейски произход са били широко представени в управляващите полски елити, в Полша се е развил зловредният стереотип на *жидокомуната* („юдео-комунизма“), което води до цяла вълна от антисемитски насилия през късните 1940 г.

И докато *Ида* представя еврейска героиня, която е комунистка, нейният реален прототип в живота е еврейка, която отхвърля комунизма и избира вместо него религиозен живот – нещо, което комунистите мразят, като се започне с Маркс. Освен това Ванда Груз се самоубива във филма. Това подсказва, че тя е измъчвана от чувство за вина. С други думи, предполагаемата еврейска карикатура от филма е всъщност един морално далеч по-сложен образ.

Както стереотипите на полския антисемит, така и онези на жидокомуната са силно зловредни. Хелена Волинска-Брус не е представителна фигура на полското еврейство, а погромите от региона Ломза не представляват нормалността на полско-еврейските отношения. Но да се твърди, че щом *Ида* представя един поляк, който убива евреи, и една еврейка, която е комунистка-престъпница (да не говорим, че героинята е базирана върху реална личност), то филмът е анти-полски или антисемитски, е някак странно.

Ида е незлокачествен филм. Полската анти-дефамационна лига и Михал Шулржински имат право до известна степен: *Ида* не представя пълна картина на полско-еврейските отношения. Но пък трябва да се каже, че това не е исторически филм. Целта му не е да образова зрителите си относно миналото, а по-скоро, както Павликовски, подчертава в интервютата си, това е метафизическа история с универсални теми като идентичност, вина и избор, както и носталгично завръщане обратно към Полша от 1960-те, с нейната музика и модни стилове.

[...]

Източник

Филип Мазурчак е следвал история и латиноамериканска литература в университета Крейтън, а също международни отношения в университета Джорд Уошингтън.

Три иронийки на нехайника Дечко, подпомогнати от честития Кръстьо

Автор(и): Митко Новков

Дечко Узунов нехайник го наричам не аз, нехайник го нарича Сирак Скитник. През 1932 във в. „Слово“ (бр. 3088) големият наш художник и критик пише за изложбата му в „Малката галерия на „Аксаков“ и, между другото, изрича и това: „[...] Живопис, която, ако успее да преодолее нетърпението и артистическото нехайство на автора си [...]“ В „Български тълковен речник“ (1973, „Наука и изкуство“) на думата „нехайник“ се дава такова определение: „Нехаен и безгрижен човек“. Привежда се и поетичен цитат, от Пенчо Славейков е, стихотворението „Бойко“ от „Епически песни“ (1907): „А сякаше напук, из село нейде / извиваше с ца-

фарата си медна / унесено нехайник някой млад“. Ще рече, че нехайник не е чак толкова пейоративна квалификация, нещо повече, може да я четем в случая дори като комплимент – нехайникът е безгрижник; човек, комуто на душата е леко и не си слага нищо на сърце. Просто животът върви, защо да му се връзваш и косиш?! Леко преминаваш през него, не си го утежняваш прекалено. Нехайно...

Дечко Узунов е бил известен именно с ведрия си характер. Неговият племенник, Атанас Нейков, също художник, си спомня:

> *По вълшебен начин ми чупеше играчките. Майка ми, неговата сестра, му се караше. Аз му завиждах. Имах голям кон на люлка, бе покрит с черна кожа, седлото беше червено, червени бяха юздите и стремената. Яздехме го и заедно. Под опашката му бях пробил дупка, през нея пусках монетите, които получавах – и те изчезваха. Чуден кон! Нощем го обръщал и изсипвал спестяванията ми. За цигари. В замяна ми рисуваше разбунени жребци, червени, черни и сини, и зелени, жълти“ (в. „Култура“, 8/1999).*

А Йордан Радичков, в характерния си стил, разказва при откриването на изложбата, посветена на 100-годишния юбилей на художника:

> *Винаги, когато съм бил с бай Дечко, ми е било по-светло и по-леко на душата. Всичко това идва от неговата жизнерадост, любопитство към света и апетит за живеене. Хората имат всякакви дарби – едни да охкат и да се вайкат, да проклинат и пустосват, но малцина бяха като бай Дечко. Той имаше дарбата да живее и да раздава щедро дарбата си на околните. Това сякаш го подмладяваше, духът му бе постоянно буден, но спокоен. Това състояние се предаваше и на картините му – будни, но спокойни“.*

Щедро е раздавал дарбата си не само Дечко Узунов, щедро е раздавал дарбата си и Кръстьо Сарафов. Споделя пред Петко Тихолов: „Когато раздавам себе си на сцената, не правя разлика кой е в салона, кой ме слуша“. Думите са по повод отправената към актьора покана от Стоян Омарчевски да се запише в Земеделския съюз. Омарчевски е министър на просветата в правителството на Александър Стамболийски и, по думите на Кръстьо Сарафов, „имаше голяма слабост към нас – хората на изкуството“. Кръстьовият характер също не е бил тежък, макар че – за разлика от Дечко Узунов, детството му никак не е било розово:

Сега боят в училище е забранен, но по мое време… Ех, душичката ми знае! Най-главният предмет в клас, ако мога така да се изразя, бе лобутът, боят. Плесниците и ритниците бяха обикновено нещо. Най-страшна за нас, учениците, бе фалангата. Провиненият ученик събаряха на земята, събуваха му цървулите и удряха по ходилата докато краката му се подуваха, та после не можеше да стъпи на тях.

Кой знае, може би поради тази причина все е търсил истинската любов и все не я е намирал – Кръстьо Сарафов е прочут с многобройните си разводи. Прочут е и с това, че напук на цялото си семейство – баща, майка, братя (негов брат е Борис Сарафов, чуден върховист и комита), на инат и с чрезмерна преданост към театъра все пак се е наложил и станал актьор. Казва, че му светнало пред очите, когато получил най-сетне бащината благословия: „Нека му е честито!“, склонил на мерака му старият даскал. Затова и Петко Тихолов с възхищение го именува: „вдъхновен жрец в храма на Мелпомена“. „Жрецът на Мелпомена“ е бил на 54 години, когато се среща през 1930-а с доста по-младия, 31-годишен Дечко Узунов, за да роди тоя досег на темели на българската култура наяве един от шедьоврите на българската живопис, нахождащ се днес в Националната художествена галерия – знаменития „Портрет на Кръстьо Сарафов в ролята на „Фалстаф“. Но Фалстаф не от операта на Джузепе Верди, нито от тази на Антонио Салиери или Ото Николай, нито описаният от Бен Джонсън, Уилям Хезлит и Дж. Б. Пристли, дори не от комедията „Веселите уиндзорки“, създадена по изрично желание на Елизабет I, която толкова харесала героя-дебелак, че не искала тъй скоро да се раздели с него, а Фалстаф от историческата драма на Шекспир „Хенрих IV“. Което изобщо не е без значение за нашата тема, напротив. Но за този Фалстаф, другар на принца, ще кажем по-късно.

Тяхната среща, разбира се, повдига въпроси. Първият: Защо точно в това си превъплъщение е избрал да бъде изобразен Кръстьо Сарафов? Знаем, в своята артистична кариера той е изиграл огромно количество роли, в книгата си за него „Кръстьо Сарафов на сцената и в живота“ споменатият вече Петко Тихолов изрежда 51-а, като това са само най-главните. Сиреч, от цялото множество защо именно Фалстаф, защо не някоя българска? Артистът сам признава, че най му се е щяло публиката да го запомни с изпълнението му в българска пиеса: „Най-силното ми желание и досега е българската публика да ме запомни с български обра-

зи“. А такива е играл, не като да не е, и те никак не са малко: Данаил от пиесата „В полите на Витоша“ на Пею Яворов, Змеят в „Змейова сватба“ на Петко Ю. Тодоров, протоспатарий Георги от „Към пропаст“ на Иван Вазов, Петър от „Иванко, убиецът на Асеня“ на Васил Друмев, Ганчо Куката в „Първите“ на Петко Ю. Тодоров, и отново в пиеса от същия автор, „Боряна невеста“, където претворява Съпругът на главната героиня. Големанов на Ст. Л. Костов, Кметът във „Вражалец“ – пак от Ст. Л. Костов, Куцар в „Албена“ на Йордан Йовков, Христо в „Зидари“ на П. Ю. Тодоров, Хаджи Мано чорбаджи от „Пред изгрев“ на Стефан Савов, Ивайло от пиесата на Иван Вазов със същото име. Отдава дан и на комунистическата тема през 1945 г. с Алберт в „Борбата продължава“ на Крум Кюлявков. Добре, съгласен съм, част от ролите са направени много преди годината 1930-а, когато е рисуван портретът, другите пък са много след тази дата. Ала има и такива, които са играни малко преди нея или точно в същата година: в сезон 1927/1928 Кръстьо Сарафов излиза в постановките „В нотките на живота“ от Кнут Хамсун в ролята на Пер Баст, Цар Фьодор Йоанович в едноименната „трагедия в 8 картини“ от Алексей К. Толстой (да не се бърка с Алексей Н. Толстой, също по произход граф, който обаче кучешки служи на болшевишката власт; Алексей Константинович умира седем години преди раждането на Алексей Николаевич, през 1875-а). Играе също във вече посочения Големанов, като Антон Антонович Сквозник-Дмухановски от „Ревизор“ на Гогол (тук се дублират с Иван Попов). През сезон 1928/1929 се качва на сцената само веднъж в премиера, на 19 март играе Куцар в „Албена“, а през сезон 1929/1930 отново го виждаме в единствена премиера, въпросния „Хенрих IV“, постановка Николай Масалитинов, в превод от английски Кирил Христов. На всичкото отгоре в афиша ролята му на Фалстаф е подценена – сложена е чак четиринадесета поред. И наспроти цялото това, точно тя е избраната, за да демонстрира артистичното амплоа на Сарафов. А е разполагал с прекрасната възможност да се случи увековечаването в една много по-величествена, по-монументална роля – на цар Фьодор Йоанович, сина на страшния Йоан IV Грозни. Вярно, за този московски вседържец е вървяла мълвата, че не е бил с всичкия си – предпочитал камбани да бие вместо да глави сече, както правел татко му. Фьодор Йоанович е последният от Рюриковичите, първата всеруска династия. След него на престола се въздига Борис Годунов, чието господаруване окончава печално с инвазията на самозванеца Дмитрий I, предвождащ полски шляхтички отряди, и с

началото на Смутното време. Това обаче сякаш няма голямо значение: Фьодор-цар със златната си мантия, с царския си венец (или шапката на Мономах, изконната корона на московските властелини), с всичките му инсигнии на благородно достойнство със сигурност е щял да се измъдри по-импозантно на портрет от пияницата и дебелак Фалстаф, сторен на посмешище от Уилям Шекспир. О, Боже, я па тоя, виж го какви глупости плещи! – ще се изхили тук някой подигравчийската: – Та тая роля вероятно вече не се е играела от Сарафов, постановката може би е била свалена! Да, може би, но какво от това? Костюмите си стоят, артистът би могъл да си поиска царската плащеница от гардеробиера и да се изправи да позира. Ама не, Кръстьо Сарафов избира да бъде Джон Фалстаф и в неговия образ е запаметен от българската (пък и не само от българската) културна публика. Защо?

Вторият въпрос: Добре, може и Дечко Узунов да е настоял за Фалстаф, а пък артистът – какво да стори, дал се е в ръцете на художника, ще търпи и ще се съгласява, примирил се е, покорил се е. Àко и по-възрастен, àко и по-заслужил, àко и по-авторитетен, хванал се е на хорото, ще го играе. Но пък защо тогава бай Дечко, както го назовава Йордан Радичков, се наточва баш на Фалстаф, чрез него да представи Сарафов? Защо не е постъпил както при портретуването на Николай Масалитинов: позира неговият модел в официален костюм, вгледан съсредоточено напред – целият е мисъл, целият е интелект? Ще отговорите: Ммасалитинов е режисьор, Сарафов е актьор (но Кръстьо Сарафов също е режисирал, независимо от факта, че „към режисурата нямаше особено влечение“: поставил е над десетина представления), значи редно е единият да е по-строго изобразен. При другия пък е нормално да се подчертае, че излиза на сцената, не я ръководи с невидима постановъчна ръка. Да, ама историята опровергава това мнение: разказва, че и Масалитинов е актьор, нещо повече – кариерата си той започва тъкмо като актьор. През 1907 г., веднага след абсолвентската премиера на Московското императорско театрално училище, двамата изтъкнати театрални дейци, основатели на Московския художествен академичен театър, Владимир Немирович-Данченко и Константин Станиславски, го канят в МХАТ, където той за късо време печели сърцата на публиката. Дори с двама свои колеги, Николай Подгорни и Николай Александров, създават през 1913 г. театрална школа, известна като „Школата на тримата Николаевци“. След дълги митарства, причинени от болшевишкия метеж, през

1924-а на Николай Масалитинов му е направено предложение да заеме поста „главен режисьор“ на Народния театър в София. Това обаче не му пречи да се изявява и като актьор: в годината например, когато Дечко Узунов го рисува, 1927-а, режисьорът Масалитинов изпълнява ролята на Халвард Солнес в драмата на Хенрик Ибсен „Майстор Солнес“. Главна е ролята, тоест не би имало изненада, ако бъде изобразен на платното в театрален костюм. Обаче не: костюмът на Масалитинов на картината е бял, вратовръзката кафява, носи очила, дясната му ръка се е опряла на облегалката на стола, лявата пък е легнала върху нещо като шкаф, държи небрежно цигаре с догарящ фас. Шкафът, впрочем, не е точно шкаф, повече прилича на картонен кашон – Узунов е искал сякаш да ни покаже цялата условност на театъра в този портрет. Любопитно е дублирането на столовете – този, на който режисьорът седи, и другият, който празен седи на сцената, но като че ли чака точно Масалитинов да се седне на него. Подсказка вероятно за двете функции, които реформаторът на българския театър изпълнява – и режисьорска, и актьорска. Дечко Узунов, между другото, с портрета на Николай Масалитинов се опитва да реши и чисто художнически задачи, рисуване на бяло върху бяло и, трябва да признаем, справил се е великолепно. Е, има и гласове, които не са докрай благоразположени, Стефан Митов в. „Литературни новини“ (1/1927) хем го възхвалява, хем го укорява:

> *Най-трудната задача на живописта – да се третира бяло върху бяло и при няколко осветления, си е задал Дечко Узунов в портрета на г. Масалитинов. Сполучен по композиция, в постигнатата масивност и сила на моделировката на главата и особено на тялото, в аранжирането на аксесоарите, този портрет има недостатъците на едно още външно и разкъсано импресионистично третиране, на неубедителност на осветлението и лоша рисунка на ръцете. Не е дадена тази импозантност, която има фигурата на режисьора на театъра, и в маската, въпреки очевидното търсене на вътрешен живот, донякъде сполучливо, има да се желае още прилика.*

Последното изречение от критиката на Митов обаче подсказва – той не е долюбвал особено модернистките тенденции в българската живопис, падал си е повече по реалистите-“битописци“, както ги нарича Андрей Протич. Затова е и така суров към младия тогава Дечко Узунов. Но

едва ли би могло да бъде иначе – негов чичо е художникът Антон Митов, ректор на Художествената академия тогава, изрекъл думите: „тази именно реална школа изисква безусловно, щото всичко да се пише от натура, а не от въображение“. Братовчед на Стефан Митов пък е Борис Митов, син на Антон Митов, за когото се смята, че е „художникът с най-много потрети в българската живопис“. Макар че, както с критическа спешност допълва изкуствоведът Марин Добрев: „от тях запомнени във времето са твърде малко“. В онези години обаче Борис Митов е популярен и харесван живописец; тоест наврял се е Дечко Узунов без изобщо да пита в една територия, която май принадлежи другиму. Горе-долу по това време (1928) Борис Митов прави портрет на Андрей Протич и си личат ярко различията и в художествения метод, и в естетическите принципи на двамата майстори. Единствена прилика е само цигарата, която държат в ръка и Протич, и Масалитинов, ала и там сходството не е цяло: първият я стиска между пръстите на дясната си ръка и то без цигаре, докато при втория, както вече отбелязах, цигарата е в лявата, пъхната е в цигаре. Има, разбира се, още разминавания, но няма да ги посочвам, не ми е работа, само ще приведа едно друго мнение, на Никола Мавродинов, изтънчения наш познавач на изкуството, за да обознача с него, че все пак майсторството в изкуството на портрета, показано от Дечко Узунов, е оценено подобаващо, без естетико-догматични пристрастия. Пише Мавродинов в „Новата българска живопис“:

> *Но ето че той рисува портрета на режисьора Н. Масалитинов (в Народния музей в София) и достига изведнъж до един голям портретен стил. Всичко характеризува портретирания – и стойката, и подробностите, и дрехите.*

Значи не е тъй разкъсано третирането, както отсъжда Стефан Митов; има портретът характер, има стил, има вътрешен живот. „Характеризуват“ го дрехите режисьора Масалитинов, набляга на този детайл Мавродинов и по това твърдение не може да има спор – точно дрехите придават сериозния интелигентен вид на режисьора. Следователно дрехите, в които биват натъкмени рисуваните от Дечко Узунов модели хич не са случаен атрибут, а са същностен момент от изработката на всеки негов портрет. Което ни навежда на мисълта, че и при Кръстьо Сарафов те трябва да характеризират, не са случайно избрани. Костюмът на Фалстаф, в който е нарисуван актьорът, има свое скрито значение, внимателно е подбран, внимателно е нагласен, внимателно е композиран. И

тук настигаме първата иронийка на Дечко Узунов, към която съпричастен е и Кръстьо Сарафов:

> *Тоя Фалстаф (Сарафов), àко и да се види изписан случаен, си е баш нарочен.*

Сър Джон Фалстаф (*Sir John Falstaff*), макар да няма кръстена на него Шекспирова пиеса, е един от най-популярните персонажи на Барда от Стратфорд. След Хамлет той е героят с най-много реплики в драмите му – 1 200, и то само в двете части на „Хенрих IV“. Влиза в пиесата в още в I действие, 2 сцена с думите: „Е, Хал, кажи ми колко е часът, момчето ми!“ (*Now Hal, what time of day is it Lad?*) – това в първата част, от пък втората (V действие, 5 сцена) излиза с умоляващ вик: „Милорд, милорд!“ (*My lord, my lord!*). Карат го в затвора, затова моли. Фалстаф има своите действителни прототипи, нещо повече – в първия вариант на историческите*plays* е трябвало да се назовава сър Джон Олдкасл (*Sir John Oldcastle*), лорд Кобъм, напълно реална историческа личност. Наследниците обаче възразяват и Елизабет I „препоръчва“ на Шекспир да уважи претенциите им. Думата на кралицата е закон, няма как да не се съобрази поетът. Но Шекспир не би бил Шекспир, ако така лесно се отказва: запазва името *Oldcastle* в текста, но анаграмно: в първата част на „Хенри IV“, действие I, сцена 2, принц Хенри нарича Фалстаф *my* ***old*** *lad of the* ***castle*** (буквално: „мой стари приятелю от замъка“, в българския превод е предадено като: „дърти еретико“) най-вероятно с препратка към еретическите увлечения на лоларда-лорд Олдкасл. Да, странно е, макар английски аристократ, лорд Кобъм се присъединява към сектата на лолардите, заради което е изгорен на клада през 1417 г., след като именно крал Хенри IV и Томас Арънděл, архиепископ на Кентърбъри, начеват гонения срещу еретиците. Лолардите са реформаторска секта, ще рече „мърморещи“. Появяват се най-напред в Антверпен през XIII век. Името идва от средно-нидерландската дума *lollaert*, която значи „тихо напяване“: първите лоларди се молели кротко за здравето на болните, особено по време на чумните епидемии, върлуващи тогава из Западна Европа. Пак те изпращали починалите в последния им път. Почитали бедността, за свой покровител приемали св. Алексий, човекът Божий, който 17 години живял като просяк и бедняк пред прага на знатната си къща в Рим, пред очите на своите заможни родители без те да го познаят. В Англия учението им е разгърнато от Джон Бол (1330-1381), проповедника на равенството. Нему принадлежат прочутите думи: „Когато Адам е сеел, а Ева тъкала, кой то-

гава е бил дворянин?“ Когато избухва въстанието на Уот Тейлър (1381), Бол е в затвора в Мейдсън, Кент, но е освободен от размирните *serviles rustici* (крепостни селяни) и се присъединява към тях. По-късно това му коства живота: осъден е да бъде разчетворен, а главата му е окачена на *London Bridge*. Бол обаче остава в английската памет, поетът Уилям Морис, художник, издател и социалист, водач на т.нар. „Движение за изкуства и занаяти“ (*Arts and Crafts Movement*), може би най-крупният представител на второто поколение английски прерафаелити, пише за него стихотворение, „Сън за Джон Бол“ (*A Dream of John Ball*), в което предрича победата на социализма в целия свят (пу-пу, дяволът да не го чуе! J) За буната на Тейлър иде реч и в „Кентърбърийски разкази“ на Джефри Чосър, в *Разказа на манастирския капелан*. Самият Бол е следовник на Джон Уиклиф също както и Ян Хус, чешкият реформатор на Църквата. А според Стилиян Чилингиров, в една негова забравена вече книга, „Какво е дал българинът на другите народи“, и Уиклиф, и Хус са повлияни от богомилите. Хус е осъден от Констанцския събор и изгорен, след което в Бохемия избухват хусистките войни. Уиклиф пък е първият, който превежда Библията на средно-английски – прави го после изгонването му от Оксфорд заради ерес. И посмъртната му съдба не е за завиждане: след аутодафето на Хус друго решение на Констанцския събор е да се изкопаят тленните останки на англичанина и да се подложат на пречистващия всякоя заблуда огън. Към Джон Уиклиф католиците са жестоки, но към Джон Олдкасл са направо зловещи – разпространяват опетняваща го мълва, която го превръща в очите на следващите поколения в пияница, безхаберник и пройдоха. Или, както го определя проф. Марко Марков в българското издание на хрониките на Уилям Шекспир (т.1, превод Валери Петров), „стария рицар-гуляйджия“. Така не само го изгарят на клада, но и изфабрикуват да изглежда нелепо, гламаво, смешно, жалко, смахнато, глуповато... Тъкмо поради тази причина Шекспир е искал Олдкасл да стане прочутия герой от „Хенри IV“, но наследниците, както вече отбелязах, възроптали. По тази причина във втората част на пиесата Бардът дори прави уточнение, че неговият персонаж и техният предтеча са две напълно различни лица. Пише в „Епилог“-а: „*Фалстаф* – ако не го убие, разбира се, суровата ви присъда – ще умре, доколкото ми е известно, от настинка след прекомерно изпотяване, защото *Олдкасл* умря като мъченик, но нашият човек е *съвсем друга личност*“. Тъй си е, съвсем друга личност е Фалстаф, но и Олдкасл не е баш докрай английски техен,

иначе едва ли щяха да го изгорят на кладата... Както и Фалстаф не биха вкарали в затвора. Насочването на Шекспир към еретика от XV век сочи разбирането му за характера на Фалстаф – той е трябвало да бъде един по-особен чиляк, не докрай интегриран в социото на Острова, а плаващ волнодумно около него.

Историята с другия прототип на пияницата благородник е още по-интересна. Сър Джон Фастолф (*Sir John Fastolf*, 1380-1459) е роден в областта Норфолк, със знаменити предци (един от тях, Томас Фастолф, е бил епископ на Свети Давид, сиреч църковен предстоятел на Уелс). Родът му фигурира в аристократичните книги още от XII век. Като момче бил в Йерусалим, сам той доверява. Изследователите смятат, че – ако това е вярно, то е станало по времето, когато Хенри Болинбрук, бъдещият Хенри IV, посещава Светите места през годините 1392-1393, след сваленатa обсада на Вилнюс от тевтонските рицари. В нея взема участие и по-сетнешният английски крал с дребен отряд – малко над стотина, включително стрелците (прости люде, неблагородници) и музикантите. До 1429 г. кариерата на сър Фастолф върви стремително, смятали го за един от най-боеспособните английски пълководци. През 1426-а дори става кавалер на учреждения на 23 април 1348 г. от крал Едуард III Орден на Жартиерата, чиито членове (без монархът и престолонаследникът, принцът на Уелс) не бива да надвишават 24. Но целият този триумфален път към и във „висшето общество“ приключва на 18 юни 1429 г., в деня на славната битка при Патè, когато излиза, че сър Фастолф може да е блестящ тактик, спечелил в Стогодишната война няколко сражения (вкл. и т.нар. „Битка на херингите“), ала е пълна скръб като стратег. Защото вместо с всички сили да се опълчи на настъплението на френските войски, предвождани от Жана д’Арк, той изоставя ариегарда и командира си Джон Толбът на произвола на съдбата и търти да бяга. В първата част на „Хенри VI“ Уилям Шекспир описва, впрочем, този конфуз в диалога между *Капитанът* и *Фастолф*:

Капитанът
Къде така забързан, сър Джон Фастолф?
Фастолф
Къде ще е? Да се спася със бягство!
Капитанът
И ще оставите лорд Толбът сам?

Фастолф

И всички Толбътовци на света,

Зарад живота си!

„Битката при Патè“ е ключов момент за развоя на Стогодишната война, след нея французите окончателно закрепват успехите си при Орлеан. Поемат след това почти като на парад към Реймс, „градът на кралете“, за коронацията на Шарл VII. Разгромът на англичаните е тъй голям, че те загубват половината от хората си, около 2 500 души (300 убити, другите пленени). Французите се отървават почти без поражения –стотина мъртви, нито един пленник. Включително сър Джон Толбът е пленен, но френският крал – в знак на почит към неговите рицарски подвизи (англичанинът спечелил 47 битки в различни войни – тази във Франция, в Ирландия, поради което сънародниците му прикачват ласкателния прякор *The English Achilles*, Английският Ахил) го освобождава без откуп. За Джон Фастолф обаче позорът си остава, той е обвинен за поражението и дори му е отнет Ордена на Жартиерата. Тотален крах! Да не споменавам, че ако не я е имало злочестината при Патè, е щял да се накичи с още по-благородно отличие – Ордена на Златното руно. Да, вярно, след 13 години специална комисия отсъжда, че Фастолф не е виновен за катастрофата и отличието му е върнато, но срамът си стои и Шекспир, както установихме по-горе, надлежно го регистрира. Макар че, ако се съгласим с твърдението на хрониста Жан дьо Ваврен (ок.1398-ок.1474), поставил си амбициозната задача да сътвори пълната история на Кралство Англия, именно Джон Талбът е виновникът за поражението. Прекомерно бил припрян: избързал Талбът, атакувал необмислено и когато Фастолф му се притекъл на помощ, разбрал, че всъщност може единствено да се оттегли, битката била загубена. Само че английският Ахил непрестанно отхвърлял вината от себе си, лепвал я на сър Фастолф и така погубил честта му завинаги. И в паметта на поколенията той „живее“ точно с изпуснатата победа при Патè, макар в *CV*-то му, както се казва днес, да се четат и други забележителни постижения: продължава да воюва с променлив успех във Франция, където придобива и сериозни имоти; пише меморандум до краля, в който посочва, че досегашната тактика на водене на войната – с обсади на замъци, е погрешна, иска тя да се замени с бързоподвижни кавалерийски отряди, нанасящи светкавични удари; първи дарител е и на известния *Magdalen College* в Оксфорд. Колежът е построен на негова земя в 1458 г., основан е от епископа на Уинчестър *Wil-*

liam Waynflete. Сегашният председател на Камарата на общините и бивш британски външен министър Уилям Хейг е негов възпитаник. Има и още забележителни випускници: историкът Едуард Гибън, писателят Оскар Уайлд, неговият любовник лорд Алфред Дъглас-Бози, физикът Ервин Шрьодингер, композиторът Андрю Лой Уебър, няколко кралски особи – абдикиралият през 1936 заради американката Уолис Симпсън Едуард VIII, настоящият владетел на Бутан крал *Джигме Хесар Намгиал Вангчук,* престолонаследникът на Султаната Бруней Ал Мухтади Биллах Болкиах. Негови възпитаници са и няколко Нобелови лауреати: споменатият вече Ервин Шрьодингер (физика, 1933), Чарлз Шерингтън (медицина, 1932), Роберт Робинсън (химия, 1947), ирландският поет Шеймъс Хийни (литература, 1995), Антъни Легет (физика, 2003). Всичките тези факти обаче се оттичат ò авторитета на сър Джон Фастолф като дъжд по ламаринен покрив, без да успеят да измият срамното петно, сраснало се с името му. Остава си то синоним на боязливост и предателство. Че и Фалстаф е такъв треперко, като дойде ред за битка, вероятно не без приноса на сър Фастолф, олицетворение на страхопъзльото. Толбът може и да е припрян, но е храбрец, докато за предпазливия Фастолф важи единствено: „Страхливец!“ Да-а-а, тежко е човеку да пребори думите на поета и хорската мълва. Може да се скърши от добри дела, ще го помнят само със скършен лик.

Ето как и двата прототипа на Фалстаф са някак низвергнати, встрани на обществото: първият е изгорен от властта, вторият е опозорен от клюката. Хем са англичани, хем и не докрай. Не напразно през 1451 г., когато избухва въстанието на Джак Кейд, разярената тълпа вини сър Джон Фастолф за английските неуспехи във Франция. Слава Богу, спасява се той от гнева ѝ, умира мирно и тихо в леглото си, но, тъй или иначе, в очите на англичаните той си остава несвой, едва ли не предател. Донякъде същото се получава с Фалстаф: той е гуляйджия, пройдоха, негодяй, хвалипръцко, нехранимайко, чийто девиз не е безстрашен, но пък за сметка на това е безсъвестен: „Пръв на гощавката е гостът-гладник, а последен във битката – войникът-умник!“ Нищо свято няма за него, освен едно – неговата безценна кожа. Което, разбира се, е погрешно. Джереми Паксман сочи:

> *Отраканият лондончанин и облечената в туид провинциална дама споделят общото мнение, че има правилен и погрешен начин, по който се прави това или онова;*

тоест сър Фалстаф в „хрониките“ на Шекспир постъпва постоянно не като англичанин. Което веднага го изстрелва извън категорията на хората, които с раждането си, както е убеден сър Сесил Роудс (най-големият колонизатор на всички времена, създателят на държавата Родезия, днес Зимбабве, зачинателят на Англо-бурската война), „са спечелили шестица от житейската лотария“. Да си англичанин е щастие, а сър Фалстаф не цени по подобаващ начин това щастие, дори понякога плюе на него. Защото: „Кой простак ви е учил на държание, сър Джон?“, както го пита с укор и почти отврата *Върховният съдия*. И тук вече, при този нечак-дотам-английски-сър, ни връхлита втората иронийка на нехайника Дечко, с иронийка и от честития Кръстьо:

> *Тоя сър Фалстаф, àко да го броим англичанин, не е баш такъв. Във втората част остроумието му става по-непохватно, поведението – безсъвестно, цинизмът му – по-малко изобретателен, а неговото отношение към стопанката на кръчмата, която той измамва и ограбва – низостно. Ако в първата част на драмата той се присмива без задни мисли над цветущото си здраве и веселото си разположение на духа, над уличните грабежи, в които взема участие, и над собствените си измислици, с които забавлява другарите си, след това той обръща все по-голямо внимание на кроежите си как да извлече повече изгода за себе си от своето познанство с принца.*

Джон Фалстаф, от когото Георг Брандес първоначално се възхищава (по-скоро на образа, изграден от Шекспир):

*Веселостта на Фалстаф е така сочна и солидна, намираме такава бездна от смешни страни в нея, че той превъзхожда всички комически персонажи на древната, средновековната и новоевропейската литератури. Той леко напомня античния Силен и Видушака от древноиндийската драма. Наполовина е придворен шут, наполовина — приятел и събутилник на героя. Той съвместява в себе си двата комични типа от староримската комедия, Артотрог и Пиргополиник, паразитът и фанфаронстващият войник. Подобно на римския паразит (*нека само припомня, че проф. Светлозар Игов също открива сходства между Бай Ганю и паразита*) той позволява на своя патрон да му плаща сметките като в замяна го забавлява със своите весели находчивости. Подобно на войника-самохвалко от плавтовата комедия той е първокласен хвалипръцко, първокласен лъжец и порядъчен дон-жуан. Но той е по-разнообразен и забавен от всички антични силени, придворни шутове, фанфарони и*

паразити взети заедно, сравнява го с Панург, героя на Рабле, като прави между двамата великани на световната литература една забележителна съпоставка:

> *Ако се сравнят мислено Фалстаф и Панург в историята на Пантагрюел, то неволно стигаш до заключението, че Рабле се съотнася към Шекспир така, както титан към олимпийски бог. Рабле – това е във всички случаи истински титан, грандиозен, непропорционално сложен, мощен, но безформен. А Шекспир прилича на олимпийски бог. Той е по-миниатюрен и по-съизмерим, има по-малко идеи, но повече изобретателност. Цялата му фигура излъчва стройност и сила,*

се оказва, за разочарование на Георг Брандес, във втората част на Шекспировата хроника също толкова обсебен от „далаверата“, както и българският Бай Ганю. Просто ще ни извади очите това сходство между двамата и е наистина учудващо, че никой от българските литературоведи, народопсихолози и други „юнаци с умни калпаци“ не съумява да го открие и развие в детайли. Дори Никола Георгиев, който скрупульозно фиксира странната промяна във възрастта на Бай Ганю:

> *В творбата, която се опитваме тук да градим, бай Ганьо е млад, литературно и битийно млад, защото млад е той и в духа, и в буквата на текста. Жизнено младо е цялото му поведение, а за хора, малко-много запознати с възможностите на човешкото тяло и възрасти, натежалият и посивелият бай Ганьо трудно би направил маратонските си подвизи на пещенската гара или плувните демонстрации във виенската баня. И най-сетне за неверниците томовци, ето нещо не само от духа, но и от буквата на текста. Разказвачът, нагърбил се с рискованата задача да заведе бай Ганьо на баня, го вижда така: „Млад човек: да има, да има най-много тридесет години.“ И въпреки всички тези духове и букви на текста през последвалите десетилетия в българското общество бе изграден образ на бай Ганьо, който е всичко друго, но не и „млад човек“. В хода на това състаряване стигнахме – а щом сме стигнали, значи е било възможно – да видим бай Ганьо във възрастта, образа и подобието на... Георги Калоянчев. Не ми е работа да обяснявам механизмите на това състаряване, но българите,*

ако искат да разберат нещо повече за себе си, би могло да се вмислят в станалото,

не се сеща да я свърже с Фалстаф, с портрета на Кръстьо Сарафов като Фалстаф, който е един Бай Ганю точно във възрастта на Георги Калоянчев. Ще повторя, та да се запомни: тъкмо този Бай Ганю рисува Дечко Узунов, тъкмо този Бай Ганю позира на картината му; Кръстьо Сарафов е Бай Ганю възрастният, Бай Ганю остарелият. С други думи, Бай Ганю Фалстаф. И – несъзнателно, интуитивно, непреднамерено в българското съзнание живее този Бай Ганю Фалстаф и затова то не се кахъри да го види побелял и олисял. Защото онова, дето не са видели българските критици, го е видял българският художник Дечко Узунов, видял го е и го е нарисувал: Бай Ганю, дегизиран като Фалстаф.

На платното масивната фигура на Кръстьо Сарафов изпълва сякаш цялото пространство – бих го изчислил към почти 4/5. Самото тяло на артиста е достатъчно корпулентно, но с решението си Дечко Узунов вероятно търси и друго внушение – да демонстрира самата дебелина на Фалстаф, героя на Сарафов, за която не веднъж и дваж идва дума в пиесата на Шекспир: „По-тихо, ти, затлъстял бъбреко!“ – изшътква му гневно принц Хенри във втората сцена на второто действие. Та нали точно тази дебелина е причина огромният булдог в повестта на Фьодор Михайлович Достоевски да получи същото почетно име – сър Джон Фалстаф?! Позата на актьора е многозначна: от една страна, личи си, че е много уморен след изтощителното явяване на сцената; от друга, сякаш е все още в образ, все още не е напуснал кожата на Фалстаф. Тази двустранност е манифестирана в разминаването между лицето и тялото: тялото носи върху себе си характеристиките на шекспировия дебелак, лицето пък е някак изтощено, гледа към зрителя с присвити очи. Очите са свити, да, но погледът не е покрусен, нито измъчен, по-скоро е презрителен. Така, ако се взрем по-внимателно в портрета, ще видим изписани на него цели три човешки състояния: достойнството на благородника, въплътено в тялото, умората на актьора – в лицето, високомерието на феодала – в очите. Фалстаф на Кръстьо Сарафов не е оплакващ се и хленчещ, Фалстаф на Кръстьо Сарафов е облъхнат от собственото си високо мнение за самия себе си. Един безцеремонен, нахакан, горделив лик, арогантен и наперен. Сър Фалстаф, сър!...

Горните определения ползвам съвсем не случайно, слагам ги, защото са и определения на един друг, много по-популярен в България герой,

Бай Ганю. Пак ми идват на помощ мрежата и *google*: за *безцеремонния* Бай Ганю резултатите са 75 100, за *нахакания* – 59 100, за *горделивия* – 79 700, за *арогантния* – 66 500, за *наперения* – 61 500. Мисля си, че дори от позата на Кръстьо Сарафов ако не съзнателно, то по-вероятно несъзнателно се е повлиял и Илия Бешков, за да нарисува известната си работа „Бай Ганю чете „Бай Ганю“, където Алековият герой не без задоволство и кеф се провиква: „Ама че вагабонтин, а-а-а!“ Вярно, да, при Кръстьо-Сарафовия Фалстаф нищо не ни пречи да видим цялото тяло, във всичката му грамадност, докато Бешков избира да препречи погледа ни с маса, сякаш да ни предпази (или себе си да предпази) от тоя мургокож мискинин, какъвто е Бай Ганю. Но и двамата герои са се опнали като берберски каиши: явно е, че и единият, и другият са си у дома в обстановката, сред която са изобразени. Това свойско „у дома“ за актьора Сарафов се оказва театърът, докато за търговеца Бай Ганю – кръчмата, половницата с вино го доказва. Стойката (или, за да сме съответни повече – седейката) и на единия, и на другия манифестира усещането за уют, за своевост: Кръстьо Сарафов е опрял ръцете си – лявата на масата, дясната на облегалката на стола, изпънал се е силно назад – седи авторитетно, седи в безопасност, отпуснат е и спокоен. Бай Ганю също е подпрял лявата си ръка на масата, с дясната държи сагата, където е описан. Не се разбира, но краката му е по-възможно да са кръстосани, не обтегнати. Все пак за позиция от типа „седнало пионерче, извършващо другарски съд“ не можем да говорим – нямаме право, след като знаем манталитета и на Фалстаф, и на Ганю. Бешков, както и Узунов са предпочели да разположат персонажите си на верев – изтеглени надясно. При Бай Ганю това изтегляне е много по-видимо, отколкото при Фалстаф (Сарафов), може би за да подчертае колко не му пука от зрителя, пък и да видим как е погълнат дълбоко от книгата. Докато Фалстаф на Кръстьо Сарафов се е взрял директно в публиката: разбира се, от една страна, типично актьорски прийом, но от друга, с напълно различно послание – присвитите очи сочат едно тщеславие, надутост, самонадеяност, характерни и за Шекспировия герой. За Бай Ганю също: неговите очи и те са присвити, а под мустак се подхилква самоуверено и предоволно. Изобщо „Портрет на Кръстьо Сарафов в ролята на Фалстаф“ и рисунката „Бай Ганю чете „Бай Ганю“ са две изключително сходни, с много препратки, реплики и съответствия изображения, което никак, според мен, не е изненада – във фасона на

Фалстаф има премного от фасона на Бай Ганю. И ако Бешков рисува Бай Ганю като Бай Ганю, то Узунов рисува Бай Ганю като Фалстаф.

Впрочем, както литературната критика е незряща за подобията между Фалстаф и Бай Ганю, така и художествената критика първоначално не оценява по достойнство портрета, нарисуван от Дечко Узунов. В сп. „Учителска мисъл“ (2/1930) някой си В. Димов пише: „Дамски портрет“ от Дечко Узунов е очарователен и смятаме, че превъзхожда „Кръстьо Сарафов в ролята на Фалстаф“, която работа повече може да се вземе за картинна, отколкото за портретна“. Сиреч, няма сходство, няма тъй фаворизираната по онова време прилика между действителния човек и картинното изображение. Макар че, ако погледнем от друга страна, В. Димов е прав: Дечко Узунов не се е интересувал от приликите, не – Дечко Узунов се е интересувал от препредаването на един манталитет, който включително по онова време е тормозел българите и от който те са се опитвали да се разграничат. И са се разграничили дотам, че дори като го видят Ганю на портрет, не го забелязват. Не го забелязва (не е за чудене, знаем отношението му към живописта, различна от битовия жанр) и цитираният вече Стефан Митов:

> *На много благодарна тема за своя естетически натюрел е попаднал Дечко Узунов в работата си „Артиста Сарафов в ролята на Фалстаф“, надписана пак за да подкрепи нашето постоянно мнение, че Узунов е само живописец, и то най-чистият живописец между младите ни художници, и че неговите византийски светогорски реминисценции са само капризни импровизации. В своя театрален костюм и грим, с типичната си поза, Сарафов е писан на рампено осветление. С вярност и тънък колористичен и люминистичен усет са постигнати най-фините светлини и колоритни ефекти. Картината е написана със страстна, нервна и широка техника, която на места разтрива боята, на места я натрупва в дебели пластове. Но тази техника не е още напълно овладяна от художника, твърде много е пръсната, необобщена, ескизно щрихована, което дава на работата донякъде характер на скица, лишена от сила, някак разглобена, особено в лицето, в което отделните плоскости и планове сякаш живеят сами за себе си и въпреки много сполучливо уловения израз, пречат да се достигне истински и пълен, спонтанно бликащ живот, както би трябвало в портрета на*

този голяв артист и именно в тази преливаща от жизненост роля („Литературен глас“, 81/1930).

Любопитно е, наистина, как художествената критика бяга от голямото послание на портрета на Кръстьо Сарафов като Фалстаф, ами търси такива някакви технически параметри, за да схване силата му. И не я схваща, естествено, защото този портрет не е технически маниерен, този портрет е народно-психологически. Какво например може да ни кажат за дълбочината и въздействието на това платно определения от рода на изреченото от Владимир Свинтила в сп. „Родна реч“, 1/1984: „[...] А накрая – и с германския експресионизъм („Кръстьо Сарафов“), представен в една по-смекчена форма, без пластични „крайности“, освен че критикът е много начетен? Внушението, вълнението, страстта в/на картината липсват в тия фрази, а тъкмо тях трябва да се опитаме да постигнем в художествената творба. Разбира се, техниката е важна, но *само* техниката е маловажна, а *единствено* техниката пък е най-малко важна. То е все едно да мислим, че от най-голямо значение при написването на една книга е онова, с което е написана – гъше перо, мастило и перодръжка, химикалка, пишеща машина или клавиатура на компютър. Не случайно към края на живота си Дечко Узунов – вече станал философ, както сам казва, предохранително предупреждава: „Техниките се преливат, смесват се, а и аз сам ги меня. [...] Живописта – това е пространство, което се изгражда по различни начини“ (в. „Трудово дело, 13.III.1984). Пространство, в което е задължително да се постигне вечното, непреходното:

Преди една година бях написал тук, в ателието си, една мисъл, която много ме импулсира: „Звездите, камъните и океаните са вечни. Но хората, природата, растителността, дърветата, рибите са преходни. Когато рисуваш хора, риби и растения, мисли за звездите, океаните и камъните, за да може онова, което рисуваш, да преживее във вечността...“ (в. „Народна култура“, 52/1983).

„Портрет на Кръстьо Сарафов в ролята на Фалстаф“ преживява „във вечността“ точно поради този импулс, за който говори художникът, не заради техниката, която използва. И в този импулс трябва да вникнем, за да разберем неговата картина – картина, която рисува уж Фалстаф, но и не само Фалстаф, а и друг герой, много по-български – Бай Ганю. Двамата са успоредени и то съвсем не случайно – по тип, характер, ман-

талитет те са ако не единосъщни, то поне подобосъщни. Защото, нека си представим следната ситуация: с машина на времето Фалстаф е пренесен във Викторианска Англия, както кажи-речи почти с машина на времето Бай Ганю е пренесен във Франц-Йосифовата Виена. Дали пък той няма да се окаже в същото небрано лозе, както се е оказал и нашият току-що измъкнат от пелените на Ориента Бай Ганю? Дали не и с такова чувство на сърце Алеко не свършва книгата си с извинение към читателя, но също такова и към героя:

> *Прощавай и ти, бай Ганьо! Бог ми е свидетел, че винаги добри чувства са ме въодушевявали при описването на твоите истории. Ни чувство на злобно порицание, ни презрение, нито лекомислен смях не са ръководили моето перо. И аз съм чадо на своето време и известни отделни събития може би неволно са ме отклонявали от строгата обективност, но аз се старах да възпроизведа есенцията на печалната действителност. Твоите братя, вярвам, не са такива, какъвто си изобразен ти, бай Ганьо, но те са засега на втори и трети план; те едва сега почват да заявяват за своето съществуване, а пък ти, ти си налице, твоят дух лети и обгръща целия обществен строй и дава свой отпечатък и на политика, и на партии, и на печат. Аз питая в себе си вяра, че ще дойде един ден, когато ти, след като прочетеш тази книжка, ще се позамислиш, ще въздъхнеш и ще речеш:*
> *Европейци сме ний, ама все не сме дотам!... Прощавай, не е за чудо пак да се срещнем.*

Европейци сме ний, но все не сме дотам, както сър Джон Фалстаф със сигурност би бил: *Англичанин, ама все не дотам* в Англия на кралица Виктория с колосаните яки, цилиндрите, фраковете и гоненията срещу непристойността и порочността на Оскар Уайлд. Тъкмо за тая прилика май се догаждали двамата големи български творци, просто бушувала е у тях интуицията за нея, затова и така са избрали: единият да бъде нарисуван като Фалстаф, другият – да го нарисува като Фалстаф. Един ироничен избор, който е сякаш изпит и за интуицията и досетливостта на зрителя; зрителя, който всички ние сме. И ето, стигаме последното иронично смигане към тогавашната публика, към нас самите, нейните потомци, както и към нашите потомци там нейде във вечността, при

звездите, камъните и океаните, отправено от нехайника Дечко, подпомогнат не без ирония от честития Кръстьо:

Тоя Фалстаф, àко да носи име английско, има душа българска. И е всъщност Ганю, Бай Ганю.

Казах на друго място, че нямаме портрет на Бай Ганю в масло и цвят. Сбъркал съм обаче, имаме. Имаме, но маскиран. Нарича се: „Портрет на Кръстьо Сарафов в ролята Фалстаф“, работа на Дечко Узунов...

Митко Новков е психолог, културолог, публицист, литературен критик и медиен наблюдател, журналист. Роден е на 25 юли 1961 година в старопланинското село Бързия, в подножието на връх Ком и прохода Петрохан. Средното си образование получава в ПГ „Д-р Иван Панов“ в град Берковица. През 1988 година завършва висше образование в СУ „Св. Климент Охридски“, специалност психология и философия. Работи известно време като училищен психолог, в периода 1994-2001 година е журналист в бургаския вестник „Черноморски фар“ като 13 години „пристанува“ в морския град. В момента живее в София. Публикува в местни и национални периодични издания от 1989 година. Неговите текстове са печатани във вестниците „Култура“, „Литературен вестник“, „Литературен форум“, „Литературен глас“, „Черноморски фар“, „Дневник“ и др., в списанията „Демократичен преглед“, „Витамин Б“, „Мост“, „Страница“, „Сезон“, „Български месечник“ и др. Носител за 1999 г. на наградата за белетристична книга „Пегас“ на община Бургас и наградата за критика в конкурса, организиран от „Литературен форум“ през 2001 г. по случай 150-годишнината от рождението на Иван Вазов и Захари Стоянов. Автор е на книгите „Изядената ябълка. 101 управител'ски истории“ (1999), издателство „Аб“ и на „Бартвежи. Разни и по-разни писаници по повод и без повод“ (2001) от поредицата „Тълкувания“ на издателство „Литературен вестник“. Книгата му „Подир сенките на литературата“ беше сред номинираните заглавия в секция „Хуманитаристика“ на наградата „Хр. Г. Данов“ през 2008. Телевизионен наблюдател на вестник „Култура“.

Път към Босфора ли? Не, не съм от тях…
Автор(и): Евдокия Борисова

*(Рецензия за книгата на Хюсеин Мевсим „*Пътуването на Чудомир в Турция (1932)*“, Изд. Жанет-45, Пловдив, 2012)*

Представете си следната картина:

Около петдесетина български учители, водени от депутат, главен инспектор и двама професори, при това не кои да е, а археологът и ректор на СУ Богдан Филов (съпровождан от младата си съпруга Евдокия на сватбеното им пътешествие) и историкът Васил Златарски, заедно с немския лектор д-р Йенг и съпругата на Александър Балабанов, се качват в ранна пролетна утрин на кораба „Бургас“ от едноименното пристанище, за да поемат към Босфора. Предишната вечер на пристана е акостирал от Варна каботажният кораб „Евдокия“ (дали не станахме множко Евдокиите?), с който пристигат още около тридесет учители, и общият брой нараства докъм осемдесет. Тази весела и вдъхновена група заминава на двуседмична научно-образователна методическа екскурзия (тривиалното название е обмяна на опит) в Турция – проект, организиран и финансиран на държавно-правителствено ниво. Групата се подчинява на строги финансови и поведенчески правила – всичко от поведението и темите на разговорите (никакви политически коментари), през дрескода (носете със себе си поне един класически тъмен костюм), та до джобните пари, туристическите покупки и храната за път е предварително уговорено. Вече сформираният самодеен хор репетира на борда акапелни изпълнения на българския и турския химн (естествено в оригинал). Капитанът на кораба В. Филев доволно отбелязва, че отдавна не е плавал с толкова интересна група (принципно корабът изпълнява търговски и поклоннически курсове до Йерусалим, което си е пълна скука). Та как иначе – нали в същия този момент един талантлив художник от учителите скицира неговия удивително балкански колоритен анфас?

А младият корабен стажант-механик пише вдъхновени импресии за черноморските и мраморни води, … когато крадне от съня си. Худож-

никът е Димитър Чорбаджийски от Казанлъшкото Смесено Педагогическо училище и само след броени месеци ще бъде вече популярен с прозвището Чудомир. А младият механик на кораба е Никола Йонков Вапцаров. След 12-часово удивително спокойно плаване от Бургас (предишната вечер „Евдокия“ преодолява истинска морска буря) скромният поклоннически кораб навлиза в турски води и пред смаяния поглед на експедицията изплуват очарователните силуети на бленувания провлак... Сред посрещачите домакини са министърът на образованието Есат бей, един депутат, ректор, декан, няколко училищни инспектори (сред тях и съименник на Харун ал Рашид) и вече достатъчно известният писател Решат Нури. Поздравителна телеграма от Мустафа Кемал Ататюрк приветства скъпите гости, а събитието попада в челните страници на всички турски вестници.

Всичко описано дотук не са удиалъновски фантазии (а ла Полунощ в Париж), а съвсем реален литературно-исторически сюжет, случил се между 27 април и 11 май 1932 г. и описан в книгата на Хюсеин Мевсим „Пътуването на Чудомир в Турция (1932)“[1].

Тази книга, обилно илюстрирана с факсимилета на ръкописи, скици и документи, подробни бележки под черта (а цивилизацията, знаем от Бродски, се крие в бележките под линия) е плод на няколкогодишните търсения на своя създател. Тя е резултат от множество извороведски и архивни изследвания, текстологични анализи и събиране на музейна информация. Тази книга, според мен, е и един от малкото реално появили се аргументи в последно време в родното ни литературно пространство за това как трябва да се донапише българската литературна история, как да се попълват празнините ѝ и да се наваксват белите, необследвани полета в нея. Защото литературата ни може да е малка, но науката за нея, водена понякога от грандомански амбиции, твърде избирателно употребява фактите и генерализира наблюденията си в преднамерени изводи и дефиниции. Тази книга доказва, че никак не е излишно да потърсим идентичността си посредством конкретни литературни факти и явления първо в собствения си балкански контекст. Да се поогледаме в собствения си двор и дом и след това да реем поглед в отвъд уралските или алпийските, скандинавските и прочия далнини. Да обработим по Монтеновски първо „недовършената/несъвършена градина“ (Цветан

1 Мевсим, Х. „Пътуването на Чудомир в Турция (1932)“; изд. Жанет-45, Пловдив, 2012, 199 с.

Тодоров[1]) на индивидуалната и литературната си идентичност. Да погледнем към литературата си именно като към екзистенциален проект, овладяем върху координатната система на собствената ни национална (колкото и плашеща да е в последно време тази дума) историческа география (би казал Бродел).

Амбициите на Хюсеин Мевсим са доста по-големи от тезисната заявка на тази книга – да публикува (забележете – на български и на турски) за първи път с пояснения и коментари неизвестния бележник и ръкописен доклад на Чудомир от пътуването му в Турция през 1932 година – едно рутинно квалификационно пътуване на група провинциални и столични български учители. Простете за овехтялата квалификация, но това дело на Хюсеин Мевсим освен литературно-добросъвестно е и родолюбиво. Защото (ще се върна отново към нашата несъвършена литературна градина) докато дълги години литературно-образователният ни канон се държеше високомерно пренебрежително към творчеството на Чудото – провинциалния и маргиналния разказвач на хуморески, чието творчество било лишено от хуманистичен размах и социални дълбини (но пък популярно, може би именно поради това?), студентите в специалността Българска филология на Анкарския университет от много години го изучават в учебната програма по българска литература на XX век.

Фактите са пространно пред-говорени от първа глава, посветена на турско-българските културни контакти от 30-те години на XX век, след което пунктуалното проследяване на отделните епизоди и спирки на пътуващия сюжет (Истанбул-Бурса-Одрин) е съпроводено с общи наблюдения върху впечатленията на Чудомир от образователната система на младата турска република, от художествения потенциал на писмата, бележника, доклада, пощенските картички, шаржовете и акварелите, в които вече се генерира новият образ на Димитър Чорбаджийски – Чудомир.

Екскурзията не е с частен характер, не е „обикновено пътуване из съседна страна“, а плод на един колективен проект и дълготрайна държавническа стратегия, част от поредица събития, благодарение на които българската култура, образователна система и обществен живот се отва-

1 Книгата претърпява две издания на български, а заглавието се обосновава на различни трактовки в превода на просвещенската метафора на Констан, Монтен, Монтескьо за недовършеното, затова несъвършено Сизифово човешко битие и познание. Виж: Тодоров, Цветан. “Несъвършената градина“, София, Изд. НБУ, 2004 и „Недовършената градина“, София, НБУ, 2014.

рят съм външния свят. „Без съмнение – отбелязва авторът – тя се явява резултат на процъфтяващите турско-български отношения в културната сфера от началото на 30-те години на миналия век.“[1], а безспорно факт като този е „най-високата точка сред тези интензивни контакти“[2]. Може би и защото има малшанса да бъде сред последните от тях предвид близостта си до едно задаващо се тревожно историческо навечерие? От изложението на Мевсим – впрочем, силно изкушено от художественото повествование в собствения си иначе строго документален и позитивистично съвестен литературно-исторически разказ – стават пунктуално ясни, първо, целите на екскурзията. Не само нейните, а и на такива, превърнали се в практика за времето си, начинания (много преди „Еразъм плюс“, „Коменски“ и пр. проекти днес). Ще ги обобщим така: политическо-комуникационни, образователно-методологически и професионални, информационно-образователни. Българите съвсем резонно се дивят на чудото, наречено съвременна републиканска Турция и отиват там със съзнанието, че ще се сравняват, ще черпят опит от една десетгодишна република. Съвсем коректно казано, наблюденията и изводите за предимствата обаче, оказва се, не винаги са в наша полза.

Годината е 1932, след броени месеци Хитлер ще дойде на власт, а културно-политическата конюнктура на континента и в света радикално ще се промени. Изводите от този конкретен, на вид маргинален литературно-исторически сюжет (пътуване на учители с цел обмяна на опит в съседна Турция), в който има и политика, но има и хедонизъм, и артистизъм, и скрита литературна перифраза на мотива нашите зад граница (от Алфонс Доде и Марк Твен през Алеко, Лейкин и пр.), ще бъдат доста интересни. С удивление възприемаме една картина на предвоенна, но достатъчно стабилна, доволна, мултикултурно-отворена, толерантна и любопитна към другостта Европа. При това Европа тук, на Балканите, където образът на пътуващия интелектуалец, трескаво търсещ преки контакти между съседи и култури, съвсем не е изключение. Това е балканският интелектуалец от началото на 30-те години, толериращ различията и манифестиращ пиетета си към познанието и общуването на различни езици – на литературата, изобразителното изкуство, музиката, дидактиката.

1 Мевсим, Х. Пътуването на Чудомир в Турция (1932)“; изд. Жанет-45, Пловдив, 2012 г., с.11.

2 Мевсим, Х., цит.съч., с.32.

Съвсем не рисуваме една измислена идилична картина на златното време на стабилитета между двете големи войни. Но пък е предвидима логиката на историческата диалектика и в тази яснота прозира суеверието много хубаво не е на хубаво... След културен разцвет и политическа стабилност следват кризи и упадък, следват катастрофи и катаклизми. Наратологията определя този етап като нарушаване на изначалната или вече постигнатата хармония. Нарушаването обаче завързва сюжета, случката ескалира разказа. Сюжетният разцвет се захранва с кризисни фабулни ситуации. А какво друго е историята освен (литературен) сюжет?

Разказът на Хюсеин Мевсим подсъзнателно залага именно на подобен литературно-исторически каламбур. Историческите кризиси рефлектират върху персоналната криза. Бъдещата драматична голяма история ще сполети малката история на самия Чудомир. „Скоро след завръщането си от екскурзията 42-годишният тогава учител и музеен деец е съкратен по бюджетни причини, но по-важното е, че под псевдонима Чудомир започва да обнародва карикатури и разкази във „Весела страница“ на в. „Зора“, което му открива пътя към високото признание на талантлив майстор на хумористичния разказ в българската литература.“[1] И започва онзи, най-щастлив и плодотворен етап от живота на славния казанлъчанин-туриец като журналист, фейлетонист и карикатурист, който той маниерно-артистично нарича тежък каторжен труд. Ами, да си го кажем по Чудомировски – тъкмо го квалифицирали и го... съкратили. Като в добрия стар виц – вече обменил опит и, уж съкращенията щели да бъдат само петдесет процента, пък него го съкратили на сто процента. Съкратили го и... минал в нелегалност (симптоматична е смяната на името).

Тази екскурзия до Турция през 1932 г. (ако трябва да бъдем по-точни: Цариград-Бурса-Ялова-Цариград-Одрин) се оказва твърде важна за Чудомир или, ако поиграем отново с езика на сюжетологията, тя е решаваща за „пътя на героя“ (по Кембъл) към неговото израстване. Димитър Чорбаджийски преживява нещо подобно на това, което се случва на всеки културен герой от мита или юнак от вълшебната приказка: инициация и посвещение, влизане в нов културен и духовен статус. Фейлетонът и анекдотът ще дадат формален израз на вдъхновението на художника и ще съпровождат творческото битие на великия смехотворец, който те-

1 Мевсим, Х., цит.съч., с.8.

първа ще Чуди-мира със своите акварели, карикатури и шаржове, смешно-тъжни разкази и етюди, гротески. Посветен в пътуването, той съвсем по логиката на вълшебната приказка именно оттук насетне ще преодолява препятствия, перипетии и несгоди. Знаем какви.

Може и да интерпретираме турското пътешествие на Чудомир като приказно посвещение, но, поглеждайки отвъд частните литературни интереси към изучаването на нечие конкретно творчество, екскурзията е изключително интересно историческо свидетелство – от една страна, на модернизираща се републиканска млада Турция и променящите се Балкани, от друга страна, на културно-политическите стратегии на една мъдра българска държава. А тя сравнително рядко е мъдра в историята ни. В този наглед незначителен епизод с уж маргинални обстоятелства (учители отиват на обмяна на опит, посрещат ги сърдечно турските им колеги, има и обилни трапези, и почти скечови ситуации в общуването, и инциденти, и загуби, и клоунадни разминавания, разпознавания, разбирания-неразбирания и пр.) прозира нещо много важно. Това е и духът на времето (Морен); и естетиката на всекидневието (Бродел); и всекидневните очевидности (Шютц), които конструират всъщност идеологическия център на света-световете, в които живеем; и срещата на култури и цивилизации – на озападняващия се Изток и все така ориентализирания Запад. Ако, естествено, Ние сме Запада?! Но самочувствието, че ние сме западната цивилизация, модерността, напредъкът, в този сюжет нерядко ще се пропуква драматично. А наслояваните със столетия стереотипи на мисленето ще се срутват, подобно картонени кули. Литературно-историческият подход на автора Хюсеин Мевсим, съчетан с документална прецизност, позитивистична добросъвестност, но нелишен от проникновена критичност, е инструмент за анализ на литературната ситуация в много по-широк план. Той осветява онези „съприкосновения или разминавания на българските творци с Истанбул, Турция и Изтока“, които биха разкрили „черти и кодове в националната характерология на българина и светоусещането му, но и биха доказали екстравертността на българския творец към всички географски, културно-цивилизационни посоки.“[1] В този план книгата отваря в последните си страници много нови първи страници на бъдещи книги: за Фурнаджиев, Вазов, Багряна, Далчев, Бръзицов, Каралийчев и

1 Мевсим, Х., цит.съч., с.188.

техните балкански, истанбулски литературни превъплъщения. И авторът не крие амбициите си в тази посока.

И така – за пътуванията, които инспирират творчество. Не случайно Мевсим (сам преживял инспирацията на пътуващия пишещ човек) отделя специално внимание в книгата си на пътуванията на Чудомир. Факт е, че пред прелестите на Цариград писателят ще занемее и безмълвно ще възкликне по Алековски – Какво, Париж ли? Бил е в Париж и Италия през 1927 година. Париж и Франция са единствената му (но пък каква!) база за сравнение и младият Димитър Чорбаджийски ще погледне към Истанбул първо с очите на художника („за художник е рудница безкрайна“ и „мечта на всеки културен човек“[1]), но и неминуемо с методологията да добрия стар стереотип. Това е като онова: Пера е като Монмартр, но по-хубава, залезите над Златният рог – като над Сена, но по-хубави, а Бююкдере – като Канале Гранде, но твърде по-занемарено; Цариград е като Париж, но по-хубав. Нещо повече, градът край Босфора е онзи „фокус на националната ни история“, в който бихме могли да търсим и „смисъла на отечествената история“(цитат от Доклада на Чудомир[2]). Във фокуса на промененатa, но не по-комплицирана и сложна от някогашната, днешна социокултурна и политическа ситуация, мисля, че аналогиите които бихме направили по отношение на мисловните ни стереотипи, не са особено обнадеждаващи.

Няколко приносни, значими откривателски ядра можем да фиксираме в книгата на Хюсеин Мевсим. Там за пръв път са публикувани ранни скици и шаржове на Чудомир, разшифровани са записките от бележника и доклада (със съответните бележки, които ги обговарят). Защото бележникът е онзи рудник на творчество (той е сам по себе си и сюжет и фабула на пътешествието в Турция), в който ще открием артистичното заиграване с анекдотичната ситуация, с цитата и перифразата на литературната история боравенето с вече познати и обиграни скици и поведенчески модели, с (авто)литературни и фолклорни мотиви. Чудомир гледа към Босфора с очите на художника, писателя и критично мислещия интелектуалец, изкушен от историята. Изключителен интерес за бъдещия изследовател на творчеството му имат за публикуваните тук пръв път няколко негови шаржа: профилът на Богдан Филов, на Ва-

1 Мевсим, цит.съч., с.177.

2 Мевсим, цит.съч., с.187.

сил Златарски, на капитан В. Филев и на писателя Решат Нури, на турски учител и на Делибаши[1].

Всички те спокойно могат да бъдат включени в прословутия му цикъл Нашенци, чиято слава тепърва предстои. Тези графични портрети са своеобразни ескизи към Нашенци. Амбициозното усвояване на профилите на няколко видни български интелектуалци и, впрочем, световноизвестен турски писател, редоположени до два неизвестни профила (турски учител и делибашия), след което – до поредицата колоритни полуселяни-полуграждани, похотливи свещеници и ренесансово закръглени свенливи невести, хитреци и масалджии, е симптоматичен егалитаристки жест на бъдещия автор-еретик. Това е безподобният Чудомир, у когото ренесансовата дионисиевска стихия се съчетава с инстинктивно предчувствие за постмодерността, той тепърва безогледносмело ще руши всякакви литературно-естетически предразсъдъци, чинове, касти, партийни конюнктури, авторитети, стереотипи[2].

Схематичните пътни бележки по дати (от първия ден 27 април до 11 май 1932 г.) от бележника и пощенските картички на Чудомир носят характерния заряд на пътеписно-очерковия дар на бъдещия (но защо бъдещ?, вече настоящ) художник на словото. Пред очите на читателя се редят характерни платна от чудесния профил на Босфора: Бююкдере, Румели Хисаръ, Арнауткьой, Роберт колеж, Чираан сарай, Долмабахче и пр. Роят се и множество исторически сюжети..., а пък какво ли е да ти е гид-екскурзовод в историческия и археологическия музей на Истанбул не друг, а Васил Златарски и да разглеждаш древни археологически находки в компанията на Богдан Филов? Сензитивността на художника-писател е впечатляваща особено по отношение на паметниците на културата, поразителен е например анализът-описание на саркофага и бюста на Александър Македонски в Археологическия музей[3]; или пък архитектурната забележка: „стамбулските джамии се стремят да наподобят Света София, а бурсенските – не.“[4] Още по-фина сензитивност демонстрира художническото му око: „тъй идеално гладко и спокойно беше морето, че сякаш кроткото течение на Дунав ви влачи или сте в

1 Мевсим, с.149-154.

2 По въпроса повече виж в: Милчаков, Я. Другият Чудомир, Предговор// Чудомир, Съчинения в шест тома, изд. „Абагар“и фондация „Чудомир“, 2013 г.

3 Мевсим, с.165.

4 Мевсим, с.94.

тихите води на Канале Гранде; вишат стройни станове тъмни кипариси и замислени пинии, вилите оглеждат дантелени фасади в зеленикавите води на Пролива,... тайнствения Йълдъз кьошк с двойните зидове, които като смокове го опасват и бранят сънищата на подозрителните султани...“[1]. Не, това определено не е стил на отчетен доклад по проект, нали? Това, което обаче най-много впечатлява, е неизчерпаемото Чудомирово сатирично-анекдотично вдъхновение, което превръща в сюжет, разиграва в картина и всеизвестния факт, и дребния исторически детайл. Над всичко – и над художническото, и над лирическото вдъхновение, и над критичния патос към историята и настоящето – над всичко тържествува вицът, анекдотът, гротеската. Ето няколко незабравими сцени от пътуването, които могат да съперничат и на най-смелите скечове от „Бай Ганьо пътува“, „Тартарен Тарасконски“, „Наши за границей“ или „Глупаци в чужбина“:

Снабдени с безплатни карти за трамваи и кораби, за вход в музеите, и разквартирувани на далечни разстояния, екскурзиантите разглеждат всевъзможни училища, дворци, музеи, забележителности. В телеграфен стил Чудомир делово докладва пред своята скъпа Мара Чорбаджийска: „Движим се по програма, наредена от турците. Нямаме време да пикаем. Отличен прием.“[2]

Екскурзиантите слизат към Скутари, към историческия полуостров и някогашна Пера, където пред очите им се разкрива приказката, наречена Константинопол. Напускайки корабчето, нашият герой се озовава в позната Алековска ситуация: „Слизаме тъй бързо, че моят куфар не успя да ме догони, а артиса, та стана нужда да се връщам.“[3] В друга подобна ситуация, любувайки се на прелестните мраморни води, една от учителките изтървава дамската си чанта с близо 3000 лева в нея – което значително помрачава празничното настроение на екскурзиантите. Слава богу – за кратко.

От разглеждането на множество джамии и красоти в главите на всички цари пълна каша. При излизане из един от последните храмове учителка се обръща към колегата Чорбаджийски с въпроса „как се каз-

1 Мевсим, с.124.

2 Мевсим, с.71.

3 Мевсим, с.158.

ваше“, а той отвръща „Имам баялдъ джамиси“ – тя тъй и си записва в бележника.[1]

„В Стамбул има квартали, където има толкова много джамии, че минаретата им стърчат като праси из кайнарджанска бахчия“[2] – възкликва, уж наивно, художникът, за да развихри след това критичния си патос, насочен срещу религиозно хипнотизирания турски народ във времето до Ататюрковата реформа. Все сме чували и помним красиви и лирични, изпълнени с възхита метафори на островърхия профилен пейзаж на града на падишасите (виж Флобер, Нервал, Лоти, Еко) или пък респектиращи, немалко зловещи и дори неприязнени, направо плашещи сравнения (Мутафчиева, Фалачи) на минаретата – от островърхи свещи, кули, през ракети, кинжали (дори на жаби оприличава джамиите Бродски)... Но чак пък стръкове праз?! Какво друго е това освен проява на безкрайната карикатуристка фантазия, съчетана, колкото и странно да прозвучи, с непреодолимия пиетет към структурите на всекидневието, към одомашнения балкански уют. Толкова мило и родно е в пустия му да опустее Стамбул! Като в Париж, ама по-хубаво. Като у дома.

Във Военно-историческия музей (някога разположен в черквата „Св. Ирина“) пък, Чудомир разглежда разкошните сбирки от оръжия, облекла, етнографски експонати – „от везир до чибукчия“. И почти радостно възкликва: „Там видяхме и нашите стари приятели от историята еничарите, делибашиите и всевъзможни зейбеци, тюлюмбеци и пр.“ Както и нашите „нещастни черешови топчета“ – малко тъжно добавя накрая.[3]

В Бурса посещават култови места – гроба на Джем Султан, „пак джамии, джамии и най-после гробът на Мара, хубава българка – жена на Мурад, ама тя ли е или Тамара – дъщеря на цар Вълкашин, и това не се знае. Наука ли е – не ми я хвали! – с приблизителност работи...“[4] – заключава снизходително нашият герой. (Само след няколко десетилетия последният му трагикомичен самоубийствен жест ще бъде адресиран отново към... немощната наука: „медицино, ядец!“.)

Навсякъде, където ходят – ядене, пиене, чайове, калмари, сладкиши, пилета, пилафи, млека и ошафи... „Спукват ни от ядене любезните турчуля“, въздъхва разнежен нашенецът. И заключава – „където щом

1 Мевсим, с.163.
2 Мевсим, с.164.
3 Мевсим, с.167.
4 Мевсим, с.168.

се наядем здравата, изпеем по веднъж турския химн и „Шуми Марица“ и се наплащаме.“ Само дето на едно място един от видните турци се озадачил: „Втората песен, дето я изпяхте, разбрах, че е вашият химн, но първата не можах да разбера коя е.“[1] На един от Бурсенските приеми обаче номерът не минава, та се наложило да платят, „от което някои от нас едва ли не припаднаха“[2]. А българинът, знае се още от Алековите времена, не обича твърде да плаща.

Съзерцавайки Едирне капъ и крепостните стени, дето Крум поръсил с вода от Мраморно море своите воини, както и Космидиум до самия Златен рог, дето те натопили рошавите си опинци, „дядо Златарски“ разказва следната история: „Тук българите като стигнали до Златния рог, изули и натопили в морето коравите си цървули. Някои ги изтървали в морето, та гърците ги уловили и като мислели, че са октоподи, почнали да ги ядат.“[3]

Така се увлича в разкази и приказки професорът, че остроумният зевзек Чорбаджийски припява нецензурния шлагер: „Златарсики, касапски, истерсе ешексики.“[4] И за владеещите, и за поназнайващите турски е вече ясно: макар да не е твърде за хвалене, родната наука е снабдена със завидния потенциал на упоритостта и плодовитостта (в случая сексуална, магарешка).

В този Чудомировски полуфолклорен-полулитературен вакханален дискурс се вписват и анекдотични паремии, и лирично-пътеписно вдъхновение, и отново фолклорно-мистични мотиви:

В Бурса, отбелязва Чорбаджийски, „аз мислех, че маймуни ще се катерят по оградите (според известната пословица „Отивам в Бурса за маймуни“) и камилски птици ще кудкудякат из полозите и нощите да тръпнат от лъвски рев, а то нещо като Кюстендилската долина, само че освен тополите има гори от маслини, бадеми и кипариси, мирише на цъфнали акации, а канарчетата пеят ли пеят... А вместо лъвове – смирената фигура на нашенското магаре. Нощес сънувах, че един нашенец определи датата на смъртта ми. ... Не бягай! – ми каза той. –Къде ще идеш? Между 28-30 или 2 и 4-ти ще напуснеш този свят...“[5]. Хайде де? И

1 Мевсим, с.168.
2 Мевсим, с.169
3 Мевсим, с.171.
4 Мевсим, с.144.
5 Мевсим, с.180.

възкликва – „А не ми е до мрене сега. Такава просторна градина е долината на Бурса. Тъй хубаво пеят славейчетата, тъй мирише на акации.“[1]

На никого не му е до мрене. Още повече, че най-вълнуващото препятствие, „най-страшният пункт от всички задгранични екскурзии – българската митница“ [2], тепърва предстои...

Предстои да бъдат преодолявани много неща – комплекси, страхове, насложени стереотипи. Успокояващото е, по думите на Хюсеин Мевсим, че „съществуват мимолетни периоди, когато ... задухват освежителни ветрове... на опознаване, сближаване и установяване на диалог, контакти и непредубеденост“[3] между културите. Приключението на Чудомир е може би най-подходящият повод да заговорим в общокултурен и литературен порядък за това. Разбира се, тази книга не може и не иска (а и не трябва) да избяга от Мита Ататюрк, но на практика самият ѝ литературно-исторически сюжет сбъдва заявената от самия Мустафа Кемал непреодолима симпатия и обич към България и българското. Книгата на Мевсим респектира с компетентните и задълбочени паралели между конкретния литературно-исторически сюжет и бекграунда на голямата история: създаването на нова републиканска Турция. Цитирани са както български, така и множество турски документи, рапорти, журналистически и архивни материали, договори, закони и пр. Оказва се, че страстта към пътешествия и взаимно опознаване протича в две посоки. Турски интелектуалци, учители, журналисти също организират обменни пътувания към България. Само през 1931 има няколко такива гостувания: на Софийската мъжка гимназия в Одрин, на Девическото педагогическо училище на Одрин – в Пловдив, Русе, Варна; на Висшето инженерно училище на Истанбул – в София и т.н. През същата 1932 година Зеки Месуд инициира създаване на съюз на балканските журналисти. А какво да кажем за шумния успех на турнетата на ансамбъл „Българска китка“ (през 1932) или на Кооперативен оперетен театър (през 1931) в Истанбул, когато не друга, а самата Мими Балканска очарова сърцето на Мустафа Кемал. Факти и факти, културно-исторически сюжети. Понякога смешно-тъжни, възвишени, сензационни или пикантни, скандални или пък битово-всекидневни, те са равноценна част от големия културно-исторически и

1 Мевсим, с.95.

2 Мевсим, с.175.

3 Мевсим, с.13-14.

социално-политически разказ за времето, който ни предлага книгата на Хюсеин Мевсим.

* * *

„1933 година един почти неизвестен казанлъшки учител, художник и шегаджия изненадващо неочаквано и изненадващо плодовито“ започва да пише разкази и фейлетони, за да замлъкне също така „изненадващо рязко,“ изведнъж през 1940. Така започва литературно-критическото и политическо есе „Път към Европа ли? Не съм от тях“[1] на Никола Георгиев, посветено на творчеството и стогодишнината на Чудомир. Тази внезапна поява и промяна на родния жанрово-стилистичен и естетически вкусов релеф през 30-те, твърди той, е обусловена от „големите обрати върху малкото поле на българската литература и по-широкото поле на българската и световната история“[2]. Защото чувствителната промяна на „типа литературност и художествена условност“ в плана на т.нар. „издребняване и офейлетоняване в белетристиката ни от 30-те години“, на „сваляне на равнището на литературност“ и „ироничното насмешливо отношение към високата литература“[3] резонира в творчеството на Чудомир. Този, когото и до днес официозният български литературен канон високомерно брои за маргинален, провинциален, регионален, нелитературен автор. Писател-вестникар. Какво, вестникар ли?! Да, Чудомир е и вестникар, и художник-живописец и карикатурист, и белетрист, който не просто се пробва в късия разказ – уж най-лесният, а всъщност висшият пилотаж изкуството на нарацията. Но той пребивава, твърди в книгата си „Пътуването на Чудомир в Турция“ Хюсеин Мевсим, и в териториите на престижния, овладян в родната ни литературна традиция жанр, какъвто е пътеписът, негово е и „едно от най-хубавите описания на Босфора в българската литература“[4]. Като че ли собственото ни критично-литературоведско мислене все още не може да преодолее себе си и да прогледне в същността на „тези – по думите на Н. Георгиев – вътрешно литературни напрежения и насмешливото сваляне на много

1 Георгиев, Н. Път към Европа ни? Не съм от тях (Разказите на Чудомир някога и сега) – В: Нова книга за българския народ, // http://liternet.bg/publish/ngeorgiev/nova/chudomir.htm).

2 Пак там.

3 Пак там.

4 „Чудомир като пътеписец?“ – виж цит. съч. на Мевсим, с.54; Описанието на Босфора е цитирано по пътните бележки, разгърнати след това в Доклада от Чудомир. с.64.

други ценности“[1] по отношение на Чудомир и неговите разкази. Между които и „Европата“. И прословутото „поевропейчване“ – първо на турчина, комуто се смеем ние, в качеството си на изпълнени със завидно самочувствие, някога поробени българи. И после – поевропейчването на самите нас?! „Българите са част от тази умираща империя, в която се чувстват и се държат като най-жизненият, най-енергичният, най-пригоден за развитие народ (имало е времена и на такова самочувствие, колкото и да не ни се вярва днес). И тъкмо защото са част, и то такава част от Империята, българите от последните десетилетия на своята зависимост живеят в сложно и допълнително усложнявано раздвоение между себе си и Европа, себе си и Изтока, себе си и себе си.“[2] – отбелязва прозорливо Н. Георгиев. Дневникът от турското пътуване на Чудомир аргументира тези наблюдения. Показателен в този план е разиграният от Чудомир етюд с турчина-земляк (родом от Мъглиж) в Бурса на тема българско и турско земеделие: „По-питомно е там, даскале. И хората по-акъллии са по вашенско, тука – простотия ти казвам!“[3]

„В създадения в България образ на Европа, продължава Н. Георгиев, има и друга притегляща черта – цивилизованост, култура, духовност.“[4] Обратно, балканският югоизток (Турция) е еквивалент на посредственост, изоставане... Да, ама не. Дневникът на Чудомир разколебава подобни представи и наложени стереотипи. И сбъдва едно, простете, иначе само по себе си меркантилно и лицемерно политическо послание от близкото минало: пътят към Европа за българите минава през... Босфора. Парадоксално, но извадено от демоничния контекст и положено в конкретни литературни условия. Имаме предвид и Чудомировите странствания, но защо не и Дядо Славейковите и пр., това звучи доста разумно. Дали пък не е заради самото странстване като такова? Защото пътуването, пътните картини и впечатления винаги зареждат с вдъхновение за писане и философстване. Най-трудното нещо е да знаем какво всъщност виждаме и въобще какво виждаме, когато гледаме (Мерло Понти). В пътуването към Изтока откриваме Запада. Понякога трябва да тръгнеш към Индия, за да откриеш... Америка.

1 Георгиев, Н., цит.съч.
2 Георгиев, Н., цит.съч.
3 Мевсим, с.99.
4 Георгиев, Н., цит.съч.

Пътуването в Турция (разбира се, и другите пътувания, които обаче едва тепърва ще му предстоят[1]) превръща Димитър Чорбаджийски в Чудомир. Провинциалния учител – в национален писател. Нещо като феноменология на духа в раждането на художника-писател. Симптоматичен е фактът, че той почти не говори след години за това свое пътуване. Вероятно го преживява като сакрално пътуване? За сакралните неща не се говори. Ние обаче твърдим, че то всъщност е симптоматичното му посвещаване в писането. Карнавално го разиграваме в критическия си разказ като пилигримство, като литературно странстване, което започва от... натопяването на рицарските доспехи (или рошавите Крумовски цървули) във водите на Босфора. Защото сме сигурни, че пътят Ни към големия европейски литературен контекст минава и през Босфора, и през Карпатите – до Егея бял, и от Албанската пустиня до Черноморските води... През Балканите, чиито рожби сме всъщност. И някак си ми се струва разумно Паисиевото знай своя род и език днес да звучи като знай своя път и съсед. И познай миналото си, за да се простиш с неговите сенки.

Хюсеин Мевсим „Пътуването на Чудомир в Турция (1932)“,
Изд. Жанет-45, Пловдив, 2012.

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009).

1 1937 – Венеция и Рим, Римини;, после Виена, в края на 50-те – Германия, Чехия, Унгария, Русия... „Къде ли не съм ходил?“- ще възкликне по Алековски Чудомир.

Коментари (1)

- 15-03-2015|**Радомир Парпулов**

Много умно, интересно, полезно и приятно четиво! Благодаря Ви г-жо Борисова. Парпулов от Пловдив

„Да се наредят 50 хиляди пред някоя джамия…“
Автор(и): Иван Бедров

„Да вдигна микрофоните, че тук едно малко перхидролено човече, което си избелва косата...“, каза преди две седмици от парламентарната трибуна Валентин Касабов по адрес на Волен Сидеров. Председателят на Народното събрание Цецка Цачева му отне думата и прекъсна заседанието.

„Част от хората от този етнос, които преди 25 години работеха, пращаха децата си на училище, даваха своя принос, сега се е превърнала в освирепели човекоподобни, готови на убийство, за да ограбят“, каза вчера от парламентарната трибуна Валери Симеонов по адрес на циганите. Председателят на Народното събрание (или който е водел заседанието в този момент) не отне думата на Симеонов.

Безобразно е, че когато депутат обижда свой колега, това е достатъчен повод за реакция, а когато депутат обижда цяла група от българския народ, това минава незабелязано. Този текст е за друго, но в началото е добре да приключим с председателстващите парламента – вие сте политици и ако от вас се искаше само сляпо следване на правилника, щяха да ви заменят с компютри.

И още много безобразия

Ако нечовешкото, дискриминационно и провокативно изказване на Симеонов бе прекъснато, това можеше да предотврати последващите. Но клишето за историята, която не признавала „ако“, е подходящо в този случай. Ширещата се толерантност към нетолерантността ни вкарва в спиралата на глупавите доводи, които всеки може да намери – о, да, абсолютно всеки за абсолютно всичко. В историята има пример на циганин да е убил българин, има и обратното, има случай на българин да е убил българин, на българин да е убил турчин, на турчин да е убил българин... Нали не се съмнявате, че всеки безотговорен популист може да намери доводи за тезата си.

Неразбирането, че отговорността за действията на един не може да се прехвърля върху всеки с някакъв общ белег с извършителя, е фундаментален проблем. Разграничението между двете пък е фундаментален принцип на демокрацията, в която се надяваме, че живеем. И колкото по-често политици си позволяват подобни изказвания, а на всички останали изобщо не им светва червената лампичка за някакъв проблем, толкова повече ще чуваме глупости, от които ще ни настръхват косите.

Като екзактното нахалство

Така стигаме до изказването на Лютви Местан, с което той вероятно искаше да демонстрира загриженост за правата на човека, но всъщност призна усещането за собственост, което върхушката на ДПС изпитва към българските мюсюлмани.

„Трябва ли да сложа днес символа **еврейска знача на ревера си**, за да придобия конкретен образ в представата ви за ДПС като за новите евреи на България в XXI век“, попита Местан в отговор на цитираните по-горе безобразия.

Нахално е в кръчмарска свада (макар и в парламента) да присвояваш и да използваш най-ужасното престъпление, за което човешката история носи памет. Още по-нахално е да поставяш знак за равенство между цигани и турци от една страна и партията ДПС от друга. Това обаче се оказва най-удобната плоскост за всички.

„Не ги провокирайте“

Всичко това даде повод на премиера Бойко Борисов да се прояви като държавник, който съзира опасността подобно говорене да доведе и до нещо повече.

„Ако към местните избори се върви в тази посока, **няма да се разминем с етнически конфликт**“, каза от трибуната Борисов.

Подхлъзването стана пред очите на всички. Заплахите станаха още по-силни.

„Няма да оставя **да се наредят 50 хиляди пред някоя джамия**, оттам да ми говорите и да се чудим как да ви върнем в парламента“, обърна се премиерът към ДПС.

Международната обстановка е благодатна, за да могат подобен род заплахи да хванат дикиш, казано на чист френски. Но поставянето на знак за равенство между критиката към ДПС и „Не ги провокирайте!“ е опорна точка. На ДПС.

Има ли друг път?

Не е вярно, че едната възможност е запазване на позициите на върхушката на ДПС, а другата е „50 хиляди пред някоя джамия“. И нищо друго по средата. Ще изредя няколко конкретни неща, които замесените в тази грозна история можеха и все още могат да направят.

ГЕРБ може да заеме категорична позиция срещу всякакви ксенофобски и расистки изказвания

Цецка Цачева може да прекъсва всяко подобно изказване от парламентарната трибуна

Реформаторският блок може да спре да оправдава тези изказвания с обяснения от типа „те всъщност искаха да кажат, че...“

Председателят на парламентарната група на ГЕРБ Цветан Цветанов можеше като вътрешен министър да арестува всички нападатели срещу джамията в София

Посоченият от Бойко Борисов и харесван от Делян Пеевски главен прокурор можеше да изправи пред съда нападателите, за да не бъде осъдена България в Страсбург

Да разследват всички нападения, провокирани от различия – етнически, верски, сексуални

Всички участници в управлението да спрат да слагат знак за равенство между модела #Кой, цялата партия ДПС и турците в България

Да формулират целта си като „демонтиране на модела #Кой“, а не като „изваждане на ДПС от властта“

Да вземат най-после да го дефинират този модел, без да прехвърлят отговорността за него по етнически признак

Тогава Лютви Местан ще спре да изглежда като защитник на правата на човека, а ще трябва да обяснява какво прави начело на партия, която не му е позволено да управлява и която ня#Кой превърна в ядрено оръжие, чиято цел е да плаши, докато същият ня#Кой превзема България.

Тогава обаче работата ще стане конкретна и няма да може в рамките на минути да застрашаваме и да спасяваме етнически мир от парламентарната трибуна. Тогава няма да може и да питаме „Какъв модел #Кой, какви 5 лева?“

Източник

Иван Бедров е български журналист, работил в радио „Свободна Европа“, bTV, в новинарския ТВ канал RE: TV, както и в бизнес всекидневниците Пари и Капитал Daily.

Коментари (3)

- 15-03-2015|**сухи**

Коректен текст. Добър ритор. Само дето най-“ужасното престъпление“ не е холокост, но и класацията му явно трябва да е коректна.

- 15-03-2015|**XX**

„Част от хората от този етнос, които преди 25 години работеха, пращаха децата си на училище, даваха своя принос, сега се е превърнала в освирепели човекоподобни, готови на убийство, за да ограбят“

Това е вярно, за съжаление. Може да Ви звучи политически некоректно, но по-добре се взрете в причините за деградацията на големи части от българското гражданство, отколкото да пледирате към замитане на фактите под килима.

- 17-03-2015|**Boyan**

Във всяко стадо има черни овци, г-н Бедров. Въпросът е: в какъв процент? Ако стадото е заразено и чернотата в него преобладава и застрашава другите стада наоколо -- какво правим? Едва ли е необходимо човек да е фермер или ветеринар за да си даде сметка, че теориите за политическата коректност не са приложими навсякъде, нито са най-уместните по нашите краища (за съжаление, може би) ... Проблемът не е в това какво се говори от трибуната на НС -- там той просто изплува.

Защо лявото е в криза
Автор(и): Даниел Смилов

Британският философ Дерек Парфит твърди, че лошите аргументи нямат нужда от силен опонент – те се побеждават сами (self-defeating)[1]. Това е и драмата на левицата – и най-вече БСП: тя систематично разчита на аргументи, които подронват собствените ѝ позиции и ѝ затварят вратата към по-широко обществено одобрение. Затова сме се запътили към политическа система, в която доминира една дясна партия и в която десните формации имат значителен превес: те лесно печелят дебатите, дори когато пътьом правят всичко възможно да се изпокарат помежду си. В този смисъл моделът, който се наложи след изборите от миналата есен, е следният: много парламентарен шум и бълбукане по повърхността, но когато се стигне до реални, съдържателни въпроси, накрая обикновено се получава конституционно мнозинство. Поне част от обяснението на този изненадващ феномен е трайното обвързване на БСП с незащитими и самооборващи се тези, обвързване, което доста анализатори обявиха за предсказание за нейния край. И без да се стига до подобен фатализъм, е очевидно, че лявото само се е вкарало в „тупик“ (казано на жаргон, който поне русофилите трябва да харесат). Ето как се стигна дотук:

Лявото е русофилско и следователно подкрепя Путин

Има ли някаква смислена причина, поради която лявото (у нас) трябва да е русофилско и путинофилско? Дори повърхностен размисъл е достатъчен човек да се убеди, че Путинова Русия е всичко, срещу което една модерна, а дори и не толкова модерна левица трябва да се бори: олигархичен модел със силен авторитарен уклон. Да, българите в голямото си мнозинство имат силни симпатии към руския народ и са му признателни за освобождението от Османската империя. Това са

1 Derek Parfit, *Reasons and Persons*, 1984.

безспорни факти, но те са безполезни в градежа на смислена *лява платформа*. Те са съвместими и с десни, и с центристки, и с фашизоидни, а и направо с налудничави политически идеи.

След погрома си на изборите през 2014 г. БСП взе недвусмислено решение да „подсили“ идентичността си с кресливо русофилство. Резултатът от това решение е, че разликата между Волен Сидеров и Мая Манолова взе да избледнява, без това да се отразява положително на рейтинга на БСП.

С този си ход столетницата влезе и в открито популистка територия, изоставяйки всякакъв ангажимент да образова и просвещава електората си. Все пак действията на Русия в Украйна – използването на сила за разрешаване на международен спор – противоречат грубо на всичко, зад което *каквато и да е* левица би трябвало да стои. Този факт убягва на прогресивната лява мисъл, докато тя се разхожда из медиите, закичена с танкистка ушанка и черно-оранжева лентичка.

Може би русофилството е антиамериканизъм? Антиамериканизмът пък е анти-авторитарен и анти-капиталистически и затова е ляв? Това също са много плоски аргументи. Да започнем с анти-авторитаризма. Разбираемо гърците хранят анти-американски чувства, защото САЩ са подкрепяли там военна хунта по време на Студената война. Този аргумент за нас е с обратна сила, обаче – не може да обвините американците, че са подкрепяли *нашия* тоталитаризъм. Една модерна левица също така не би трябвало да е против капитализма*по принцип*. Ако е такава, то тя влиза в територията на партии като Атака и става неразличима от тях. Да, нормално е левицата да е срещу неолиберални интерпретации на капитализма като рейгъномиката и тачъризма, да речем. Но да обвинявате днес САЩ на президента Обама в подобни „грехове“ е някакво недоразумение. В крайна сметка САЩ се справя (поне досега) с финансовата криза от 2008 г. с подход, който лесно може да бъде описан като класическо кейнсианство: сериозни бюджетни дефицити и публичен дълг, „наливане“ на публичен ресурс в икономиката с надежда тя да генерира растеж, нови работни места и постепенно връщане на задълженията. Ако БСП има „лява“ интерпретация на капитализма, то тази партия днес би трябвало да е силно проамериканска.

Лявото е носталгично

Друг маркер на идентичността на лявата БСП е соц-носталгията. Може ли една левица в демократична държава да разчита на носталгия по тоталитарна политическа система, работеща на принципа на Великия инквизитор – трай си и си мълчи, в замяна на което ще получиш хляб и някои други (в никакъв случай не изобилни) материални блага. Лявата демократична идея е точно обратното на подобна идеология: тя вдъхва вяра на хората *заедно* и*свободно* да вземат решения, които са добри за всички, които са базирани на солидарност и загриженост за равенството. В инструментализирането на соц-носталгията БСП никога не заклейми искрено авторитарния (тоталитарния) характер на комунизма в България, произвола на управляващата върхушка, насилието и т.н. Тя дори разпалва и визии за някакъв соц-просперитет, който се оказа илюзорен – през първата половина на 80-те години наистина имаше период, в който като че ли социализмът даваше обещание за материално замогване. Но не трябва да се забравя, че голяма част от одобрението на падането на режима през 89 г. се дължеше на ясното разбиране на хората за безнадеждната изостаналост на комунистическия модел в икономическо отношение. Дължеше се на умората от дефицити на елементарни стоки като тоалетна хартия и олио, например. Всичко това БСП предпочита да премълчи и в този смисъл се превръща в партия, градяща едно измислено минало. Дори и да успее в начинанието си, в което аз не вярвам, не е ясно какво е „лявото“ на подобно политическо поведение.

Лявото е антиевропейско

След последните парламентарни избори в Гърция БСП започна да дава сигнали, че ще поеме по пътя на Сириза. Каквото и да означава това, би трябвало да предполага някаква доза „анти-ЕС“ позиция. И наистина, леви анализатори и говорители започнаха да иронизират „европейските“ ценности, да правят сметки колко сме спечелили от ЕС, а някои направо ни вкараха в Евразийския съюз или поне почнаха да ни вадят от НАТО (което е същото).

Това също е много задънена улица. ЕС е в голяма степен проект и на европейската социалдемокрация от следвоенния период – ключов маркер от идентичността на лявото. В основата си ЕС е идея за *споделяне* на ключови *публични блага*: сигурност, достъпни и евтини храни, мо-

билност, ниски лихви на публично финансиране и т.н. ЕС е модел, при който има сериозен трансфер на блага от центъра към периферията. Големият бум в развитието на Гърция се дължи на два фактора, например: на трансферите от фондовете на ЕС и най-вече на дългия период от ниски лихви, с които Гърция е могла да финансира изграждането на съвременната си социална и икономическа инфраструктура. Проблемът днес там не е, че страната е получила малко от ЕС, а че всъщност е взела повече, отколкото може смислено да усвои и да превърне в действащ, конкурентно-способен бизнес.

Точно затова сме свидетели и на пируетите на лявата Сириза – тя е от тези анти-европейци, които в никакъв случай не биха излезли от ЕС. БСП може да възприеме този подход, но той само ще засили бутафорията на настоящата ѝ позиция.

Лявото е защита на „втората България“

БСП се позиционира като партията на възрастните хора с ниски доходи, тези от селата и малките градове. Това за стратезите на левицата е една „втора България“, която ще гласува за БСП и ще я държи в парламента. Точно това, обаче, е и може би най-пагубната заблуда за левицата. Да, такава „втора България“ има, но фокусирането само върху нея вкарва БСП в тясна ниша, определена от изборните ѝ резултати през 2014 г. С тази стратегия БСП отстъпва борбата за *средния избирател* на ГЕРБ и става подобна на ДПС или РБ, които разчитат на нишов електорат: първите – на малцинствата, а вторите – на градската интелигенция и по-високите етажи на средната класа. Заради това отстъпление на БСП вървим към, на практика, еднопартиен модел с множество нишови малки партии.

През 2008 г. БСП и ГЕРБ имаха сходна относителна тежест от около 19% и бяха двете големи партии в системата. Както таблицата[1] по-долу показва, те бяха горе-долу еднакво представени в подоходните групи между 50-300 лева доход на член от семейството – а тези групи съставят 73% от избирателите (т.е. – т.нар. „среден избирател“).

За да има претенции за „голяма“, една лява партия трябва да има трайно и сериозно присъствие във всички тези групи. Да, десните ще са малко надпредставени в по-високите доходни групи, а левите – в ни-

1 Изследване на Алфа Рисърч, *Състояние на обществото*, 2008 г.

ските. Но не може една голяма партия да изостави всички тези средни за страната групи и да се фокусира само върху най-ниските доходи, тези на хората от селата или по-бедните пенсионери. Ако това стане, от 20%, партията ще се свие на 15%, а после на 10% и т.н. (Това е урок не само за левицата. РБ, ако иска сериозно да се противопоставя на ГЕРБ в дясно, е необходимо да излезе от високо-доходната ниша, която за съжаление е доста тясна.) Като цяло илюзия е, че има „втора България“, която е „половината“ от страната, и която по дефиниция ще гласува за лявото, защото е по-бедна. Партиите, които искат да са големи, спорят в сходни подоходни категории и трябва да предлагат пакети от политики, в които всеки може да види нещо привлекателно. В западна Европа това е станало още с идването на всеобхватната (catch-all) партия през 50-те години на XX век. БСП днес иска да се превърне отново в класова партия, във времена, в които класовата структура е размита и може да гарантира единствено нишово представителство. За да се убедите, помислете върху следната статистика: към 2015 г. 8,5% от българите имат месечен доход на член от семейството над 500 лева.

Лявото е ситуационно

Голямата победа на БСП от последните седмици бе убеждаването на хората, че вземането на 16 млрд. „нов дълг“ е нещо лошо. Като оставим настрана фактите – че не става дума за нов дълг, че парите не са взети, а заявени като горна граница за три-годишен период и т.н. – поразителна е повратливостта на левицата в използването на аргументи, достойни за „Чаената партия“ в САЩ. Чухме и „заробването на бъдещите поколения“, и критики на държавното харчене на публични средства и пр., и пр. Левицата би трябвало, по принцип, да е за поддържане на умерени дефицити (а не за орязване на бюджетни плащания и програми). Но не би, за БСП ситуационната изгода се оказа по-важна и тя се впусна безпроблемно в либертарианска логорея. Очевидно е, че *лява*идентичност по този начин трудно може да се гради.

В заключение, проблемите на БСП като цяло са два. Първият е, че като съберете на едно място пет лоши аргумента, не се получава един добър. Ако това беше възможно, левицата щеше да е на прав път. Второ, изненадваща е учудващата интелектуална немощ на т.нар. „нови леви“, които не помагат особено на БСП в ситуацията. Едни от тях яхнаха путинофилията, други гледат към Сириза, трети стягат нов Комунистически интерна-

ционал и се прехласват по Тодор Живков: „новото“ май е недозабравеното старо. На този фон лявото наистина има остра нужда от носталгия – към Сергей Дмитриевич Станишев от периода преди ерата „Пеевски“.

Източник

Даниел Смилов е юрист и политолог, специализиращ в областта на конституционното право. Той е програмен директор в Института за либерални стратегии, София, гост-лектор по Сравнително конституционно право в Централноевропейския университет, Будапеща и асистент-професор по политическа теория във Факултета по политически науки към Софийския университет.

Коментари (5)

- 15-03-2015|**Иван Д. Стоянов**

Лявото в България е патернализъм.

Левият електорат са тези, които са клиенти по манталитет. Патерналистичният манталитет се проявява както във вътрешен, така и в международен аспект. И в двата случая се търси задължителния Pater familia. Това е този, който им спестява нуждата сами да взимат решения за собствения си живот.

Тоталитарното общество е висша форма на патерналистично общество. България винаги е била патерналистична и поради това тоталитаризмът у нас е бил толкова органичен и успешен. По същата причина остатъците му се оказват и толкова дълготрайни.

Във вътрешен аспект това е остатъчна вярност към тези, които дълго време са им осигурявали материални блага срещу политическа лоялност. Ако новите владетели искаха и можеха да им прилагат същия модел на поведение, те отдавна да са притичали при тях.

В международен аспект това е като рибата-лоцман, търсеща да се прихлеби към някоя по-голяма акулата. Ако ЕС се държеше с България като акула, те отдавна да са станали върли евроцентристи. Но понеже Европа се отнася към нас като към невръстни, но самостоятелни, те не я припознават като заслужаващ доверие водач. А Русия – става.

Това, че товарът на робствто е много по-лек от товара на свободата, е известно отдавна. Нашите леви са свикнали с първия, докато втория им е прекалено тежък. И те си искат това което знаят.

Така че кризата на лявото у нас е кризата на патерналистичния начин на мислене и живот. Носителите им стават все по-малко и се запазват точно в цитаделите на патернализма – селата и „малките градчета“, както у нас срамежливо наричат по-големи села. Носителите на гражданското мислене, които са по определение „граждани“, стават все повече и политически все по-силни.

Така че това е днешното ни „ляво“. И ще трябва тази шума окончателно да опада преди да може да се появи нещо свежо.

- 15-03-2015|**Златко**

Добър коментар. Благодаря!

- 15-03-2015|**Blagoev**

отлично написано. Само не бих се съгласил с твърдението, че повечвто българи били русофилои, и по-точно обичали Русия.

- 15-03-2015|**Златко**

Цитирам тук нещо, което ми направи силно впечатление в един текст, чийто патос инак намирам дълбоко съмнителен: Валентин Хаджийски, „дългогодишен форумец на в. „Сега“ с ник „Чичо Фичо“. Българоамериканец от Ню Йорк, философ, историк и икономист, бивш дипломат, зам.-председател на Комитета на ООН по неправителствените организации...“, пише във вестник „Гласове“ следното:

> *През седмицата в национално допитване почти три четвърти от българите се определиха като „русофили“..*

Източник: glasove.com/komentari/44925-za-rusofobiq...e-formi-na-debilizym

Самият аз приемам тази информация като достоверна.

- 17-03-2015|**A**

Че лявото е в криза – това е очевидно (също толкова, колкото, впрочем, и че дясното е също в криза). Само че лявото е в криза далеч не по такива причини, каквито изсмуква от моментната конюнктура у нас авторът Даниел Смилов.

Причините за кризата на „лявото“ е в неговата криворазбрана глобалност (същата, която е и причина за кризата на „дясното“). „Лявото“ и „дясното“ си заплюха всяко по една от характеристиките на глобалността, и се нагърбиха да я отстояват като „ценност“.

Глобално-“дясното“ държи на „свободното движение на капитали“ също толкова силно, колкото глобално-“лявото“ пък държи на „свободното движение на хора“.

Само че проблемът и на лявото, и на дясното е, че и двете такива „свободни движения“ са по-скоро пагубни – за всички засегнати от тях общества, независимо в коя част на света се намират. Прекомерното „движение“ както на капитали, така и на хора, буквално съсипва (някои по-бързо, други по-бавно) всички места по света, които стават „терен“ на това движение.

Движението и на капитали, и на хора, погубва най-важната основа на всяко общество, а именно: „човешкият капитал“ – и създава безбройни дисбаланси, нестабилности и неустойчивости. На които просто няма как да бъде противодействано – и затова не ни остава нищо друго, освен с тревога да чакаме, всяка година, поредната порция непредвидими и неуправляеми бедствия (и природни, и социални, и политически), които ще ни сполетяват (поединично и поотделно – не „глобално“, но по региони или по страни – но затова пък напълно неизбежно).

Разгромът на опозицията и нейните овластени лидери след 9-ти септември 1944г.

Автор(и): Антон Гицов

Непосредствено след 9-ти 1944г. властта в България се поема от Отечествения фронт (ОФ), образуван през 1942 г. от военно-политическия кръг „Звено“, Българската работническа партия (комунисти), БЗНС „Пладне“ и Българската работническа социалдемократическа партия (БРДСП). Формирано е правителство с министър-председател Кимон Георгиев („Звено“) и в следния състав: БРП (к), 4-ма министри – Добри Терпешев, Антон Югов, Минчо Нейчев и Рачо Ангелов; БЗНС (Пладне) – 4-ма (Никола Петков, Асен Павлов, Борис Бумбаров и Ангел Държански), „Звено“ – 4-ма (Кимон Георгиев, Петко Стайнов, Дамян Велчев и Станчо Чолаков), (БРДСП) – 2-ма (Григор Чешмеджиев и Димитър Нейков) и 2-ма независими (проф. Петко Стоянов от невъзстановената още Радикална партия и Димо Казасов).

Още в началото между партиите в Отечествения фронт настъпват разногласия. БРП(к), която е водила въоръжена борба срещу монарха и неговото прогерманското правителство, въвлякло България във Втората световна война, не скрива своите амбиции да налага своята воля и виждания за бъдещото на държавата. Настъпват разногласия и в редиците на някои от партиите в Отечествения фронт. Участниците в тези междупартийни и вътрешно партийни борби не могат и да предположат, че много от тях ще загубят високите си постове и ще бъдат подложени на репресии. Те не знаят, че още преди края на войната, Сталин и Чърчил са постигнали споразумение за разпределение на сферите на влияние в следвоенна Европа, съгласно което България ще остане под съветско влияние.

Отечественият фронт е идея на Георги Димитров с краткосрочна цел смяна с общи усилия на политическата система в България. Дългосрочната цел на Димитров и БКП(к) обаче е ликвидиране на многопартийната система, установяване на диктатура на пролетариата и построява-

не на социализъм. За постигането на тази цел БРП (к) има особено силен коз – партията държи ключово министерство – това на вътрешните работи. Земеделците ще се обърнат по-късно към звенарите молба да се направи нещо и се отнеме от комунистите вътрешното министерство, но военният министър Дамян Велчев им отговаря: „Как да им го вземем, когато те ни направиха и нас и вас министри.“

На 26 януари 1945г. Народното събрание приема Закон за защита на народната власт, съгласно който всеки, който образува и ръководи организация, целяща събарянето на властта на Отечествения фронт се наказва с доживотен затвор или смърт, а който членува в такава организация или възхвалява подривни действия срещу ОФ се наказва със строг тъмничен затвор. Този закон, гласуван от депутатите на всички партии от ОФ, ще се обърне в близко бъдеще срещу редица техни лидери, министри и депутати.

Първите политически репресивни акции са предприети срещу лидерите на опозицията. На 21.04.1945 прокуратурата постановява арест на лидера на БЗНС (Пладне) Г.М. Димитров (Гемето), обвинен в шпионаж, но американците успяват да го изведат от страната. На 16 август 1945г. новият главен секретар на партията Никола Петков, Борис Бумбаров, Ангел Держански и Асен Павлов, които се обявяват за запазване на парламентарната демокрация, си подават оставката като министри и след като са изключени от БЗНС“ Пладне“ излизат в опозиция на ОФ и образуват партията БЗНС „Никола Петков“. Организационния секретар на БЗНС Александър Оббов, един от организаторите на деветосептемврийския преврат заема мястото на Асен Павлов в правителството. При социалдемократите през февруари 1945г.от ръководството е отстранен Кръстю Пастухов, за лидер на партията е избран Григор Чешмеджиев, министър на социалната политика, но той подава оставка, когато през лятото на 1945г. лидерите на БРДСП Коста Лулчев, Кръстю Пастухов, д-р Атанас Москов, обявяват формирането на БРСДП (о), която минава в опозиция на ОФ. По линия на МВР започва атака срещу лидерите на опозицията. Срещу Никола Петков се повдигат обвинения, че с висши военни е планирал държавен преврат, спрян е вестник „Земеделско знаме“. На 5 юни 1947г. в Народното събрание между него и Георги Димитров има остър сблъсък, Н. Петков го обвинява, че той, героят от Лайпциг, се бои „от един човек и един вестник“. Петков е арестуван на 5 август и на 16 август е осъден на смърт чрез обесване. Той вероятно не е очаквал смъ-

ртна присъда и не е искал да умре. Обещава му се по-лека присъда ако направи „самопризнание“, и в желанието си да оцелее, моли Касационния съд за помилване, като признава, че политическата му дейност е погрешна и вероятно за да смекчи „вината“, добавя че е била одобрена от Демократическата партия на Никола Мушанов и Народната партия на Атанас Буров, с което утежнява съдбата на лидерите на тези партии, които по-късно ще бъдат осъдени и ще умрат в затвора през 1951 и съответно 1954г. Н. Петков пише и до Георги Димитров и Васил Коларов, но съдбата му е решена на най-високо ниво- от самият Сталин, който е наблюдавал процеса, и на 23 септември е обесен. Следват арести и присъди на други негови съратници. Борис Бумбаров е осъден на 20 години затвор през 1949г. (и помилван през 1956г.), Ангел Държански също попада в затвора, а Александър Оббов, въпреки заслугите му към новата власт, през 1947г. изпада в немилост и е отстранен от министерския си пост. Димитър Дичев, ръководител на едно от крилата на БЗНС- БЗНС „Врабча“, присъединил се към опозицията, е арестуван на 31 декември 1947 г. и обвинен в подготовка на въоръжено сваляне на властта, и осъден на доживотен затвор, (освободен е на 8 август 1960 г.)

Невесела е и съдбата и на лидерите на БРДСП (о). Кръстю Пастухов е осъден през юни 1946 на пет години затвор за „антинародна дейност“ по закона за защита на народната власт, за който е гласувала и неговата партия и умира при неизяснени обстоятелства на 25 август 1949г. в Сливенския затвор. Коста Лулчев, д-р Петър Дертлиев и други са осъдени на 15.11.1948 на различни срокове затвор от 10 до 15 години.

Различна е съдбата на лидерите на възстановената през 1945г. Радикалната партия, която също се разцепва. Един от водачите и Стоян Костурков образува фракция, която се слива с ОФ, като Костурков става министър на просветата. Неговият дългогодишен опонент в партията, проф. Георги Генов е осъден е от Народния съд по закона за защита на народната власт и лежи в затвора две години и половина. Други видни член на партията, проф. Петко Стоянов, министър на финансите в първото правителство на Кимон Георгиев и проф. Веселин Ганев, виден юрист с международна известност, преминали през 1945г. към опозицията ще бъдат интернирани, макар не за дълго.

По-лека е участта на някои от звенарите на висши властови постове. Кимон Георгиев след 23 ноември 1946г. заема други висши министерски постове и два пъти получава званието „Герой на социалистическия

труд“. Външният министър Петко Стайнов, когото съветският външен министър Молотов нарича „вироглавият български държавник“ и настоява пред Г. Димитров за неговото уволнение, си подава оставката на 31 март 1946г. с протест, че му назначават заместници без да го питат. По-късно е за кратко арестуван, но освободен и се занимава с научно-преподавателска дейност в областта на правото. Проблеми има обаче военният министър Дамян Велчев, който се противопоставя на арестите на офицери от армията. Неговият приятел Кимон Георгиев, който вижда, че над главата на генерала надвисват облаци, се съгласява с Георги Димитров да бъде той отстранен от поста си, но благоразумно урежда изпращането му за посланик на България в Швейцария, откъдето той не се завръща. В неговото министерство обаче настъпва прочистване на висши военни. Един от тях е Димитър Томов, който в миналото е поддържал конспиративни връзки с Петър Вранчев от БРП(к), член на Главния щаб на Национално освободителната армия (НОВА) и на 9-ти септември ръководи заедно с него военния преврат. За заслугите си Димитър Томов, преди това капитан, е произведен генерал и заема висши постове във военното министерство, но през 1945г. спасява от арести някои офицери, като им дава убежище в дома си. Задържан е на 14 януари 1948г, обвинен е в сътрудничество с Гемето, осъден на смърт и обесен на 25 август 1948г. Преди смъртта се е надявал за него да се застъпят негови познати генерали, но никой не го е направил, старали са се да оцелеят и да не последват неговата съдба и тази на други висши военни от министерството, осъдени на продължителни години затвор. Противоречива съдба има генерал Кирил Станчев. Той има доживотна присъда през 1936г. за участие в антимонархическия военен преврат от 19 май 1934г., лежи четири години в затвора преди да бъде помилван, после по линия на „Звено“ се присъединява към ОФ и участва във военния преврат на 9-ти септември. Командва втора българска армия след като България обявява война на Германия. Той е арестуван и обвинен в участие в нелегалната организация „Военен съюз“, осъден е на доживотен затвор през октомври 1947г. и е помилван чак през 1958г. Друг участник в завземането на Военното министерство през нощта на 8 септември и член на главния щаб на НОВА, генерал Тошо Тошев е арестуван през 1949 г., и прекарва четири години в Белене. Генерал Крум Лекарски, пионер на конния спорт в България, представял страната ни на няколко олимпиади участвал в деветосептемврийския преврат и първи зам. министър на

народната отбрана след 9-ти септември 1944г. е арестуван през 1951г. и също лежи в Белене три години.

Двамата независими министри имат различна съдба. Министърът на финансите проф. Петко Стоянов също подава оставка и се присъединява към опозицията, и по-късно съответно е репресиран. Министърът на пропагандата Димо Казасов, бивш социалдемократ и бивш звенар и професионалният превратаджия (участвал в превратите от 9 юни 1923, 19 май 1934 и 9 септември 1944г.), е ухажван от властта и през 1953 се пенсионира с почести и се отдава на писане на мемоарни книги.

След разгрома на опозицията, на властовите постове в властовите държавата се настаняват видни комунистически лидери. Но много от тях ще последват съдбата на лидерите на опозицията. През 1949г. е осъден на смърт Трайчо Костов, вторият човек в държавата след 9-ти септември 1944г. и процеса срещу него и създаденият от него „вражески център“ отприщва вълна от репресии, в резултат на които, висши партийни лидери, министри и зам. министри и бивши партизански командири, вече генерали от армията ще бъда арестувани, инквизирани и вкарани в затворите.

Антон Гицов е български дипломат. Работил е 6 години като международен служител в ООН, Ню Йорк, бил е Културен аташе в българското посолство във Вашингтон от 1989 до 1992, а от 1998 до 2010 е председател на Българската културно-просветна асоциация „Св. Св. Кирил и Методий“ във Великобритания. През изминалите десетилетия е публикувал разкази, фейлетони и публицистични материали в българския печат, както и различни публикации в български вестници, касаещи разнообразни теми.

Коментари (2)

- 21-03-2015|**Е.Е.**

Има ли изследвания за участието на висши офицери в преврата на девети? Останах с впечатление, че са били доста.

- 21-03-2015|**Златко**

Бих препоръчал книгата на Александър Везенков „Девети септември“, която е не само най-новото българско изследване по тази тема, но и работа на доказано новаторски настроен млад човек и учен.

Левиатан, или смърт в Сицилия
Автор(и): Стоян Гяуров

Моше Кан, преводачът: Първата ми среща с „Хорцинус Орка“ беше през 1975, годината на първоначалната публикация на този монументален роман. По онова време живеех вече отдавна в Рим. При излизането на романа забелязах, но с едно око, че вестниците са пълни със статии за него от видни италиански интелектуалци. Тъй че знаех за съществуването на този роман, който вдигна такъв шум, но не го познавах... През късната пролет на 1975 бях за няколко дни на гости на моя близък приятел, художествения историк Донато Санминиатели, човек с широки културни интереси, във вилата му над езерото Брачано. Една сутрин той започна да ми разправя за своето ново откритие – романа „Хорцинус Орка“, който четеше в момента и който се превърна в главна тема на разговорите ни. Той спомена, че завръщането, любовта и смъртта са червената нишка в тази модерна одисея, но беше най-вече впечатлен от езика, твърдейки, че никой не е писал така досега, че това е един много особен италиански с уникална красота. Донато настояваше обезателно да хвърля един поглед на книгата, което и сторих. Веднага ми направи впечатление странната, невиждана изразителност на изреченията и необичайното звучене на думите. Самата дума *Horcynus* ми се наби в погледа с променената форма на зоологическото название*Orcinus* [Косатката (Orcinus orca) е най-големият представител на семейство делфинови. Среща се във всички океани и е бозайникът с най-голям ареал след човека. Най-голямата описана мъжка косатка е с дължина 9,8 м и тегло над 10 т, а най-голямата женска с дължина 8,5 м и тегло 7,5 т. Косатката е хищник, наричан на английски *killer whale*, „китът убиец“. (Уикипедия)], целяща сякаш още от самото начало да ни покаже, че имаме работа не с реалистично, а с едно митично и епично метаизмерение на романа. Ала само след петнайсет страници ентусиазмът ми се изпари, защото се оказа, че моите познания по италиански – а междувременно бях превел от немски на италиански една голяма подборка от стихотворения на

Паул Целан – бяха недостатъчни, за да вникна и осмисля дори приблизително тази уникална проза. Усещах наистина, че в тази книга става нещо с италианския, един вид преображение, но не бях в състояние да разбера какво и как точно се случваше. Бях обаче напълно завладян от нейната магия и реших да си купя книгата, за да я прочета един ден с цялото внимание и концентрация, които текстът на Д'Ариго изискват, а и кой знае, може би да я преведа някога на немски... В началото на 1979 Донато Санминиатели почина. Малко след това започнах най-сетне да чета „Хорцинус Орка". Правех го със съзнанието, че с тази книга, чието *basso continuo* е смъртта, над която обаче се открояват многото, почти неизчерпаеми фасети на живота, изпълнявам завещанието на моя скъп приятел. (Послеслов към немския превод на „Хорцинус Орка").

Анотация на германското издателство „С. Фишер": Бреговете около Месинския проток са мостът между митовете на Античността и на съвремието. Тук, между Сцила и Харибда, Одисей чува песента на сирените. Точно на това място, родния му край, се завръща героят на шедьовъра на Стефано Д'Ариго „Хорцинус Орка" – последния голям, неоткрит роман на модерността, който може да бъде сравняван само с Джойс, Кафка, Музил, Пруст. Авторът събира целия този свят само в четири дни: след поражението на фашисткия флот през 1943 един обикновен моряк се завръща в своето село и вижда как войната е съсипала местните хора. Една тайнствена жена помага на рибаря без лодка да прекоси протока, но той ще разбере, че всяко завръщане е напразно, когато кормилото е в ръцете на смъртта. Четирийсет години след излизането на романа Моше Кан успя за пръв път да преведе на друг език това дълго смятано за непреводимо произведение. Едно блестящо постижение. (Немският превод излезе през февруари 2015).

Моше Кан: Четох „Хорцинус Орка" повече от две години, много бавно, като непрестанно препрочитах и се връщах назад. Когато най-сетне стигнах до края, бях наясно, че току-що съм прочел един от петте или шестте най-големи, непреходни европейски романа на XX в. И до днес не съм променил мнението си. Това сигурно звучи дръзко предвид факта, че досега тази книга не беше преведена на нито един чужд език. Впрочем и актуалният немски превод дълго време висеше на косъм, тъй като големите издателства, на които предложих романа, го отхвърлиха по различни причини. При това изключителните му литературни достойнства не бяха решаващи – те и не ги знаеха, защото рецензентите

им не разполагаха с книгата и не я бяха чели, – не, главната причина бе, че авторът е непознат в Германия, а книгата е твърде обемиста и следователно издателският риск е доста голям. Освен това се изтъкваше едностранно отрицателната критика в Италия, а се пренебрегваше възторжената реакция от страна на големите умове на тогавашното време. В известно отношение тази съдба прилича на съдбата на „Моби Дик“ от Мелвил – един роман, който се разчува едва петдесет години след публикуването му; или на „По следите на изгубеното време“ от Пруст, чийто пръв цялостен превод на немски стана достъпен едва над четирийсет години след излизането на оригинала; или на „Човекът без качества“ от Музил, комуто също трябваше дълго време и работата на много откриватели, за да излезе от сянката на всемогъщия Томас Ман.

Енциклопедия „Трекани“: Д’Ариго, Фортунато Стефано (Алѝ, Сицилия 1919 – Рим 1992). Италиански писател, преди това журналист и художествен критик, завършил литература в Месина с дипломна работа върху Хьолдерлин. Дебютира със стихосбирката „Сицилиански кодекс“ (1957), наградена от жури, в което влизат Унгарети и Гада. В средата на 50-те години започва работа върху своя монументален роман „Horcynus Orca“, един невероятно амбициозен проект, целящ да обедини цялата наративна традиция на Европа – от „Одисея“ и Библията през средновековната поезия и „Декамерон“ до модерната експериментална литература. След дългогодишни преработки романът излиза в 1975. Десет години по-късно публикува „La cima delle nobildonne“ (Върхът на благородните дами), последния си роман.

Марко Траинито, литературен критик: Биографията на Стефано Д’Ариго, в най-плодотворните години от живота му, е тясно свързана с шизофренната история на мъчителното и безкрайно писане на неговия шедьовър. Историята е следната. В средата на 50-те той написва за малко повече от дванайсет месеца един роман, озаглавен „La testa del delfino“ (Главата на делфина), който след това преработва още три пъти. Това е ядрото на „Хорцинус Орка“. В 1958 Д’Ариго предлага два епизода от общо стотина страници от романа си на литературното списание „Менабò“, издавано от Елио Виторини и Итало Калвино. Публикацията събужда голям интерес и очаквания. Виторини препоръчва романа на издателя Арнолдо Мондадори, който го приема с ентусиазъм, надявайки се в най-скоро време да може да публикува романа, който междувременно носи заглавието „I fatti della fera“ (Истории около делфина). През 1961

коректурите са готови и в литературните среди цари очакването, че романът предстои да излезе всеки момент и че 1961 ще бъде годината на Стефано Д'Ариго; Мондадори дори започва да предлага издателските права в чужбина. Д'Ариго получава коректурите и обещава, че най-много до петнайсет дни ще ги върне прегледани и готови за печат. Много скоро обаче става ясно, че той няма да успее да се справи толкова скоро със задачата си, тъй че Мондадори се опитва да облекчи работата на своя автор, като му отпуска месечна заплата, за да може на спокойствие да довърши произведението си. Мондадори не може да знае, че ще минат цели четиринайсет години до публикуването на книгата, която, в завършен вид, се оказва съвсем различна от романа, който италианската общественост и чуждестранните издателства от години очакват. [„... митичният Стефано Д'Ариго, който от години дописва един роман, апострофиран като италианския Джойс, от който са известни само страниците, публикувани в „Менабò" 3, и който оттогава е „случаят", държащ в напрежение италианската литература". (Итало Калвино в писмо до Ана Скрибони от 1972).] Сега романът се нарича „Хорцинус Орка". Много епизоди и сюжетната линия в първата част са почти непроменени, но след това следват нови развития, променя се и тъканта на прозата, която става по-плътна и дълбока, а синтаксисът – необятен, симфоничен, човек би казал по византийски пищен, с невиждано езиково богатство. „Докато в старата версия бяха необходими пет страници, за да се стигне от една точка до следващата, сега за това са необходими петдесет, а в един епизод малко преди края дори повече от двеста страници", пише Валтер Педулà, големият познавач на „Хорцинус Орка".

Моше Кан: Почти цялата втора половина е създадена през годините на „коригиране на коректурите". Когато се запознах с тях, Д'Ариго и жена му Юта, неговият всеотдаен помощник, ми разказаха как са изглеждали нещата, а именно доста подобно на онова, което знаем за Пруст от неговата икономка Селест Албаре: през цялата дневна са били опънати въжета за простиране, на които с щипки били закрепени коректурите, в долната част на които пък били залепени разноцветни бележки с допълненията.

Марко Траинито: Когато в началото на 1975 окончателният вариант е публикуван в един том от 1257 страници, литературният свят занемява. След като първоначалният шок отминава се оформят два неравностойни лагера: по-големият и по-убедителен от тях, в който личат имена-

та на Луиджи Малерба, Примо Леви, Пиер Паоло Пазолини, Винченцо Консоло, Клаудио Магрис, Итало Калвино, Елио Виторини, а по-късно и Джордж Стайнър [„Няма нищо по-разочароващо за един страстен читател от това да попадне на един шедьовър и да открие, че почти никой не е чувал за него. Как е възможно една такава книга, от която е останал поразен, която е променила цялата му вътрешна панорама, да бъде непозната и до голяма степен дори нечетена?“ (Статия в „Кориере дела сера“, 2003)], възхвалява този роман като епохален – „1257 страници чиста поезия“, по думите на Пазолини; другият лагер, в който липсват известни в чужбина имена, отстоява критична, дори пренебрежителна позиция към произведението.

Моше Кан: Чуждестранните издателства, след като констатират „нечетивността“ и „непреводимостта“ на книгата, връщат правата, които са си запазили. Сред тях е и мюнхенското издателство „Пипер“. Преводачът от италиански Хайнц Рийт, който консултира „Пипер“, отсъжда, че романът, чийто италиански език изглежда така странен, е неразбираем и че този текст не се поддава на никакъв превод. Истината е, че през тези дълги години Д’Ариго си създава свой собствен език, за да може така да разкаже историята на своя герой ‘Ндриа Камбрѝа, че да съответства на неговата истина и реалност. Този език се ражда от дълги езикови традиции и влияния. Италианският, който за пръв път покълва под формата на поезията, родила се в бляскавия двор на император Фридрих II в Палермо, е най-новата брънка в тази верига; по-старите са френският и норманският, арабският, византийският гръцки, латинският, гръцкият на коренното гръцко население в Сицилия, сикулският. От това езиково кълбо в течение на хилядолетията се източват диалектите на италианския Юг, като най-дълбока е следата, оставена в тях от гръцката езикова традиция. Всичко това откриваме и в сицилианския говор.

Стефано Д’Ариго: „Постоянно съм се стремял към пълно покритие между фактите и езиковия слог, между написаното и окото и ухото, отхвърляйки всяка форма, която ми се струваше частична, абстрактна или интуитивна, тоест която не беше пълна и абсолютна. Не съм се отказвал от никакъв наличен езиков материал, защото изхождах от обективната сигурност, че местата на моя разказ – места топографски, но преди всичко места на текста – остават фундаментална пресечна точка и филтър на езиците на света. Естествено, винаги когато съм използвал неологизми или нови значения, гледах веднага да предложа метафо-

рично съответствие, да пиша, пренаписвам, обосновавам изречението и да „акордирам“ думата, докато не реша, че съм постигнал желаната пълнота на израза, че написаното на готовата страница „говори“. (В интервю от 1985).

Паоло Мантиони, литературен критик: Става дума за един дързък роман, който иска ни повече, ни по-малко да хвърли мост между Историята и Мита (един бомбардиран мост, както ще видим), чийто обем, плътност и оригиналност внушават страхопочитание и държат на разстояние средния читател. Този роман не прави никакви отстъпки на читателя: не го гъделичка, не го ласкае, не го развлича, поддържайки презрителна дистанция към повелите на модерната културна индустрия. Роман на любовта и раздялата, „Хорцинус Орка“ се развива на базата на несекваща формова експериментация, на език, който измисля самия себе си, на роене на смисъла, което надхвърля мярката, избива от рамката, експлодира; произведение радикално и затова самотно, в което всичко започва от думата, въплъщава се и се разпада в езика. „Хорцинус Орка“ е всичко онова, което се очаква от едно литературно произведение: специфичност на художествения подход към света; създаване на съвсем оригинален езиков свят, продължаващ опитите за постигане на прозрачност между дума и предмет; поглед, който превръща действителността само в една от хилядите други възможности, които се намират около нея; динамично и неконвенционално отношение към литературната традиция, но не на елементарно цитатно равнище. Само че при Д’Ариго всичко това е ексцесивно, крайно, винаги на ръба на скъсване на връзката с общоприетото: езиковите експерименти, стремежът към крайната граница на изразността в някои части на произведението създават впечатление за творба, написана от литератор за литератори... Както всяка голяма литература, „Хорцинус Орка“ е един отделен свят, самореференциален и самодостатъчен, чиито връзки с външната действителност, макар често невидими с просто око, казват за нея много повече и много по-добре, отколкото едно произведение, съотнасящо се пряко към нея. В света на Д’Ариго, свят на първични елементи, на фундаментални двойки (море/земя, действителност/измислица, минало/настояще и т.н.), животът и смъртта се срещат и поддържат взаимно с голи ръце, без културно посредничество. Това е един роман, който може да бъде четен във всевъзможни литературни ключове – символични, алегорични, социални, политически, – но който на първо място е

един величествен литературен проект, един вид ексхумация на епоса (от Омир до Джойс, през Данте, Ариосто, Мелвил, Хемингуей и мнозина други). В епоса на Д’Ариго стрелката сочи постоянно към чернилката на смъртта и на моменти сякаш губи онова равновесие, онова съвместно съществуване между трагическия фатализъм и виталното възраждане, което е една от особеностите на епическия жанр. Това е един епос, в който Митът, цикълът на смъртта и възраждането, е като убит от войната: Историята е разрушителят на Мита.

Марко Траинито: „Хорцинус Орка“ – това название не се среща никъде в текста на романа. За рибарите от Кариди орката е просто*ferone*, тоест „големият делфин“. Когато обаче обиколилият световните морета синьор Кама, който никога не се разделя със своя наръчник по китология, им обяснява какво представлява чудовището, пристигнало в техните води, той никога не го нарича орка, а *orcinusa*, *orca orcinusa*, *orcynus*, за да им даде да разберат, че съдбата на това животно се съдържа още в името му, че то е било създадено от Бог само за да убива другите, че е олицетворението на самата Смърт. Впрочем езиково-морфологическият генератор на Д’Ариго произвежда и други вариации на името, всяка от тях изтъкваща някакъв различен нюанс, но винаги свързана със зверство, смърт и разложение: *orcaferone*, *orcagna* [orca+carogna (леш)], *orcarogna* [orca+carogna+rogna (краста)], *orcassa* [orca+carcassa (скелет)], *orcassale* [orca+carcassa+sale (сол)], *orcarca* [orca+arca (саркофаг)], а понякога и направо *porca* (свиня)... Но откъде идва това „*H*“ в заглавието на романа (*Horcynus Orca*)? Според Валтер Педулà инициалите НО насочват явно към формулата на водата, като по този начин авторът е искал да изтъкне идентификацията на орката с морето на базата на бинома живот/смърт. Това тълкуване намира оправдание в текста, тъй като Д’Ариго често напомня не само, че орката е източник на живота и смъртта, но и че морето е мястото, където тече вечният цикъл на живота и смъртта на рибарите.

Валтер Педулà: Алберто Савинио, като се позовава на Курциус, твърди, че „много вероятно думата *mare* (море) произлиза от санскритската дума „мару“, която означава пустиня и изобщо нещо мъртво – от корена „мар“, *morire* (умирам)“. Тогава можем да кажем, че „Хорцинус Орка“, чието действие се развива в едно селце на сицилианския бряг при Месинския проток, е роман за смъртта и за морето, което се затваря над пустинята от ценности на един свят, опустошен от войната. Разделен на две

части, завръщането у дома и потеглянето към смъртта, романът разказва одисеята на един млад модерен герой, простия моряк ‘Ндриа Камбрѝа, който извървява пеша крайбрежието на Калабрия, за да пристигне в Кариди, където го очаква овдовелият му баща. До сицилианския бряг го докарва Чичина Чирчѐ, контрабандистката на сол, двулико женско божество на деня и нощта; Сибила и Сирена, многозначно и мистериозно създание и ос на романа, тя е майката, любовницата, другарката, онази, която раздава любов и смърт. Безчет са фигурите в тази книга, сцените, историите, както и равнищата на възможен прочит – от фантастично до реалистично, мистично, приказно, митологично... Делфините и Орката са крайностите на един тотален епос, в който Орката е онази, която носи смърт, но и която ще намери собствения си край в един безкраен кръговрат. Безсмъртната Орка умира, първо нападната от делфините, а сетне подложена на обстрел от англичаните. Веднага след това умира и главният герой, „сякаш поднесе доброволно челото си на куршума, който го удари между очите“. Така че в края на „Хорцинус Орка“, чийто сюжетен развой изглежда предначертан от „Одисея“, съдбата на героя приема съвсем друг обрат: Одисей се завръща към живота, ‘Ндриа се отправя към смъртта. И това не е единственият бунтарски жест на Д’Ариго срещу Омир. В Месинския проток митът за завръщащия се от война герой смесва водите си с онези, апокалиптичните на Библията. Там където навремето се изправят една срещу друга Сцила и Харибда, Д’Ариговият Одисей среща Левиатан, кита убиец. Или Сцила, или Харибда, спасение няма. Одисей се спасява, защото за разлика от ‘Ндриа е един страхливец. Така Д’Ариго обединява онова, което в „Мимезис“ Ауербах смята, че е било поделено между гърка Омир и анонимния евреин, и което според него стои в основата на европейската литература.

Stefano D’Arrigo „Horcynus Orca“, *Rizzoli*

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар.

Рамазан – месец на благодат и спасение
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар

Наред с Курбан Байрам в мюсюлманския сунитски календар съществува още един славен празник – Рамазан Байрам или Кючюк Байрам (Малък празник), наричан в народния фолклор още и Шекер Байрам. Месец Рамазан (или Рамадан) е деветия от лунния мюсюлмански календар (хиджра). Много древни народи от Близкия изток, между които и арабите, използвали лунния календар още от времето преди приемането на исляма като официална религия през VII в. Според този календар, в годината има 354 дни, а всяка трета година е високосна и има 355 дни. Месеците са 12, както при слънчевия календар, като нечетните месеци са с 30 дни, а четните – с 29 дни. Ислямският календар не е свързан със сезоните. Спрямо слънчевия календар всеки ден в него и всяка година се изместват с 10 дена назад.

Думата *Рамазан* по смисъл означава *горене*. През този месец мюсюлманите спазват поста *оруч* (говеене), който е отреден от Всевишния (Аллаху Теаля). Чрез оруч, допълнителния *ибадет*(служене) и с*адака* (милостиня), месец Рамазан е месец на благодат и спасение. Според някои Рамазан е едно от имената на Аллах, който чрез опрощение изгаря греховете. Независимо какво е значението и мъдростта за името на месеца, той е особено значим и свършва с прекрасен празник (Байрам) за всички мюсюлмански братя и сестри.

Постът оруч (араб. саум) е третият основен „стълб“ в исляма. Той е установен от самия Пророк (Хазрети) Мохамед през 624 г., но е унаследен от предшестващите религии (юдаизма и християнството). Задължителният пост се съблюдава именно по време на деветия месец от мюсюлманския календар – Рамазан. Тогава от мюсюлманите се изисква пълно въздържане от храна, вода, цигари, благовония и сексуално общуване с другия пол от изгрев до залез слънце. След падането на нощта забраните се снемат, но същевременно на вярващите се препоръчва да не се от-

дават на излишества, а да прекарват времето си в размисли за бога, да извършват добри дела, да раздават милостиня.

Четвъртият „стълб“, който има отношение към празничния месец е задължителната милостиня (араб. закат). Това е своеобразен налог в размер на 1/40 част от доходите и собствеността в полза на нуждаещите се членове на общността (уммата). Закатът е различен от доброволната милостиня (садака-и-фитре) и е получил тълкуването на пречистване, без което придобитото богатство не може да се ползва благочестиво. За сведение, другите „стълбове“ на исляма (от общо пет) са: „засвидетелстването на вярата“, молитвата (араб. салат, перс. намаз) и поклонничеството (хадж) на светите места в Мека.

Празничната еуфория се усеща още в навечерието на празника („Арифе“), когато се правят и разнасят на съседите (най-малко на 7 семейства по святата традиция), топли и приятно ухаещи мекици. Своите радостни изживявания от този съкровен момент изразява по затрогващ начин, писателят-журналист Мухаррем Тахсин (1929-2012) – родом от с. Синя вода, Разградско:

> *„И аз като един от белокосите възрастни хора нося със същата топлина в сърцето си празничните спомени от детството ми. Например между тях важно място заемат вълненията ми от „Арифе“. Не знам защо, но се чувствах особено приповдигнато. За мен Арифе беше един вид празник пред празника, предварително изживяване на празника. Защото чувствах с цялата си душа как същия ден навсякъде наоколо преобладава последно, подготвително настроение. Връшника на огнището, палачинката на връшника, питката във фурната, мекиците в тигана, благоуханието на препърженото масло и халва И после раздаване на питка, било с халва, било без халва. Всичко това дълбоко ме трогваше.“*
>
> *Имаше и един друг съществен момент, който ми оказваше дълбоко въздействие* – продължава разказа си писателят. – *Това беше чакането за целуването на ръце. Тази обноска – целуване на ръце, която е общ признак на уважение и обич, слагане край на обидите и сърдните, възприемахме с цялата си детска чувствителност и откровеност и се стараехме да я изпълним както трябва.. Това беше щастливо чакане за нас, децата. Чакахме с нетърпение, прилягащо на годините ни и без да мигаме,*

гледахме да се отвори вратата на джамията. И след като се отвори вратата и мъжете излизаха от намаза, малките започваха да целуват ръцете на по-големите. Това беше началото на взаимното честитене на празника. И децата получаваха очакваното. Шепите, джобовете и пазвите им се пълнеха с бонбони, леблебии и други лакомства. Въпреки, че бях малък, много се вълнувах на това тържество.“

За да се отдаде на пост (оруч), мюсюлманинът трябва по собствено желание и убеждение да приеме продължителните лишения. Според кораническото слово Аллах е казал, че ще съди хората не според делата им, а според замислите им. Всеки мюсюлманин (между пубертета и старостта) се лишава доброволно в продължение на 30 дена от изгрев до залез слънце от ежедневните си нужди и удоволствия. Според религиозните предписания, освободени от това задължение са болните, пределно възрастните, бременните и кърмачките. Ако е пропуснат ден от поста, той трябва да се изпълни в друго време; ако това е невъзможно, мюсюлманинът трябва да нахрани със собствени средства на обед и на вечеря 60 бедни.

В оруча (говеенето) са заложени редица религиозни, нравствени, икономически, социални и възпитателни мъдрости:

– оручът е покоряване на Аллах и ибадет;
– оручът е зекята (данъка) на тялото;
– оручът е източник на здраве;
– оручът възпитава страстите на човека и го облогородява;
– оручът спомага за придобиването на търпение и издръжливост;
– оручът развива милосърдието и състраданието;
– оручът води към щастие и в земния, и в Отвъдния живот.

Кулминацията на празника е Денят на разговяването – Рамазан Байрам. Празнува се в първите два дни на десетия месец Шеввал (араб. Шауал). Той е неразривно свързан с предхождащия го едномесечен пост в месец Рамазан, дал названието на самия празник. Според Корана този месец е важен, защото в една от неговите нощи Мохамед е получил първото откровение, изпратено му от Аллах. В една от свещените сури пише така:

„Месец Рамазан е месецът, през който Коранът беше спуснат на хората (нощта Кадир – б.а.) *като пътеводител верен на хората, като неоспоримо доказателство за Истината и наставление за това, как да се отличава пра-*

вдата от кривдата. А който от вас през този месец съзре новолуние, то нека пости да захване. Който пък тогава болен и вече на път е, то нека да пости през други дни. Според броя на дните, през които е постил, Аллах ви желае не затруднение, а облекчение.“

Същинският празник – *Рамазан Байрам,* е приеман за изключително важен в Исляма, нарича се още *Кючюк* (Малък) Байрам и се празнува официално в продължение на три дни. Правоверните се събират на обща трапеза, разменят си подаръци, раздава се милостиня и се посещават гробищата, за да се отдаде почит на умрелите роднини. Когато се срещат в този ден близки, познати или съседи, те се поздравяват с „Чок байрам олсун“ („Да има много празници“), както е например в гр. Никопол, Плевенска област.

На празничната трапеза е прието да има задължително мед, но не липсват и традиционни лакомства: бонбони, баклави, локум, халва, бисквити и т.н. Оттам идва и другото название на празника – Шекер Байрам. Децата естествено очакват с нетърпение този момент: те се събират рано сутринта на групи от по три-четири и започват да обикалят домовете и махалите. Децата поздравяват стопаните с настъпването на празника, а те от своя страна им дават бонбон, локум или някой друг сладкиш.

Рамазан Байрам, както и останалите празници на мюсюлманите в България, е не само интересен, изпълненен с характерна атмосфера и наситен с човеколюбие и мъдрост празник. Преди всичко той е богат и ценен извор, събрал и препредавал на идващите поколения най-хубавото и стойностното от житейските и моралните постижения на мюсюлманската култура. Чрез него и другите празници ние извличаме поуки от радостни и печални събития, които ни напомнят не само принадлежността ни към един или друг етнос и религия, но и към човешката общност като цяло, към най-доброто, което тя трябва да възпитава у хората – хармония и толерантност към различията.

Библиография

АНАСТАСОВА, Е., *Етничност, традиция, власт. Етюди на прехода*, АИ „Марин Дринов“. София, 2006.

ГЕОРГИЕВА, Цв. – съст., Сб. *Кърджали от традицията към модерността...* МЦПМКВ., София, 1998.

ГРАДЕВА, Р. – съст. и отг. редактор, Сб. *История на мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания,* Т.7, МЦПМКВ, София, 2001.

ГРАДЕВА, Р., **ИВАНОВА**, Св. – съст., Сб. *Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания,* МЦПМКВ, София, 1998.

ГРОЗДАНОВА, Е., **ТОДОРОВА**, О. и кол., *Контрасти и конфликти „зад кадър" в българското общество през XV-XVIII век*, ИК „Гутенберг", София, 2003.

ИСОВ, М., *Най-различният съсед*, кн.7, МЦПМКВ, София, 2005.

КАРАХАСАН-ЧЪНАР, И., *Етническите малцинства в България*, изд. „ЛИК". София, 2005.

КАРАХАСАН-ЧЪНАР, И., Светът *на исляма. Турският свят, Персия (Иран), Индия, Черна Африка, Новото време и Балканите*, т. II, изд. „ЛИК", София, 2006

ЛОЗАНОВА, Г., **МИКОВ**, Л. – съст. и отг. редактор, Сб. *Ислям и култура. Изследвания* т.4, МЦПМКВ, София, 1999.

МАРИНОВ, В., *Принос към изучаването на бита и културата на турците и гагузите в Североизточна България*, София, 1956.

СЪБОТИНОВА, Д., *Семейник или колелото на живота. Обичаи и обреди на българските турци и цигани/рома*, изд. „РИТТ", Силистра, 2002.

Културни сгради и надписи в България (1), изд. „БОН", Благоевград, 2003.

ТЕОФАНОВ, Цв., *Свещен коран*, превод от араб., фонд. „Тайба", София, 1999.

Ибрахим Карахасан-Чънар е учредител на „Турски културен център XXI век" и „Обществен съвет на етническите малцинства в България". Член на редколегията на списанията „Етнодиалог", „Кайнак", „Планета" и „Българе". Автор на книгите „Турция", „Етническите малцинства в България", „Светът на исляма" и „Етническа и религиозна мозайка на България".

Коментари (2)

- 20-03-2015|**Гост**

Изпитвам интуитивно недоверие към думите на човек, който употребява израза „народния фолклор“.

- 22-03-2015|**И.К.Чънар**

Мюсюлманите не са ли част от българския народ – турци, помаци, алиани, татари... Аз съм за доверието, лоша Ви е интуицията!

Потушаването на въстанието в Драма, 1941 г.
Автор(и): Георги Даскалов

Контрадействия на военно-полицейските сили на 29 септември

В ранните утринни часове на 29 септември военните и полицейските власти в Драма са вдигнати по тревога. Началникът на гарнизона полковник М. Михайлов обединява командването на военно-полицейските сили за потушаване на въстанието. На 2-ра Драмска дружина с командир майор Стоян Драгиев е възложена охраната на Драма, а на 1-ва Драмска дружина с командир подполковник Йосиф Бекяров – борбата срещу въстаниците в околията. Към нея е придадена и голяма част от мобилизираното и въоръжено цивилно българско население[1]. Най-важните обекти в града са поставени под засилена военна охрана. Специално внимание е отделено на електрическите централи, а също и на драмската железопътна гара, чиято охрана е възложена на 1-ва рота от 2-ра дружина.

Наред с предприетите организационни, мобилизиционни и охранителни мерки българските власти в Драма пристъпват към неутрализиране на антифашистките сили в града. Започват масови арести, в които се включват 2-ра и 3-та рота от 2-ра дружина[2].

Към действие пристъпват и областните власти. За началния етап на развилите се събития в с. Доксат е донесено на областния полицейски началник Асен Богданов. Последвалото прекъсване на телефонните връзки подсказва сериозността на положението и той веднага тръгва за

1 ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 72. В 1-ва дружина командир на 1-ва рота е капитан Веселин Вълков, на 2-ра рота – поручик Христо Славов, на тежкокартечната рота – майор Бенчо Бенчев, и на музикантския взвод – поручик Ангелов. Във 2-ра дружина командир на 1-ва рота е капитан Иван Страхинов, на 2-ра рота – поручик Стойо Койнов, и на тежкокартечната рота – поручик Чакъров.

2 ЦПА, Спомени № 359, л. 9.

Драма с ксантийската моторизирана полицейска рота. На 29 септември сутринта е проведено съвещание, в което участват полковник М. Михайлов, областният полицейски началник А. Богданов и командирите на двете драмски дружини, на което се обмисля идейният план за контрадействия срещу въстаническите сили.

В щаба на Беломорския отряд се получава заповед от Щаба на войската за потушаване на въстанието, за потушаване на реда и за укрепване авторитета на българската власт. Към 10 ч в Драма пристига от Кавала командирът на Беломорския отряд полковник Георги Генев, който на място съгласува действията на частите от отряда и дава конкретните си указания.

В най-общ вид планът за потушаване на въстанието предвижда да се предприеме настъпление срещу въстаналите райони от юг и изток със сили от Кавалския и Сярския гарнизон. Това би трябвало да доведе до стесняване на оперативния простор на въстаническите бойни единици и до ограничаване на техния маньовър в южна и източна посока. Същевременно от частите на Драмския гарнизон трябва да се сформират бързоподвижни и маневрени бойни отряди, които да търсят съприкосновение с противника да го громят, като предприемат и репресии срещу населението на въстаналите села. На гарнизоните в Драма и Кавала е заповядано да поставят под свой контрол главните шосейни пътища, по които да се възобнови движението, да възстановят прекъснатите телефонни връзки и да не позволят на въстаническите отряди да се обединят в по-големи бойни ядра. На войсковите части, намиращи се източно от р. Места, е разпоредено да се съсредоточат на запад.

На 29 септември от Кавала тръгва един конен ескадрон на север в посока към с. Нусратлий. От Сяр една пехотна рота настъпва на изток в посока към с. Алистрат. Този ден към активни действия пристъпва и Драмският гарнизон. За събиране на необходимите разузнавателни сведения за обхвата и размаха на въоръженото надигане от Драма в различни посоки са изпратени малки моторизирани полицейски команди. Преодолявайки много трудности и водейки бой с противника, те донасят ценни сведения за избухналото въстание, което позволява да се разработи и приеме конкретен оперативен план за контрадействия на частите от Драмския гарнизон. На 29 септември следобед са изпратени войскови и полицейски отряди към трите основни района на въстанието. Едни от тях тръгват на юг в посока към селата Ескикьой, Минаре

чифлик, Османица и Фотоливос, други на изток – към селата Чаталджа, Доксат, Св. Атанас, Едернеджик и Нусратлий, и трети на запад – към селата Просечен, Кобалище и Карлъково.

Командването на Драмския гарнизон обръща особено внимание на южното направление. Масовото надигане на селата южно от Драма и съсредоточаването на големи въстанически сили в този участък създават непосредствена опасност за града. Взема се решение за настъпателни действия със силите на една пехотна рота и на един сборен отряд. Действащите до този момент южно от железопътната гара и в посока към с. Османица две разузнавателни групи загубват контакта помежду си и възниква реална опасност от пробив на въстаниците по направлението с. Османица – Драма. Решено е да се противодействат със силите на оставената в резерв 1/1 пех. рота. На 29 септември следобед нейният командир капитан В. Вълков получава от полковник М. Михайлов бойна задача ротата да настъпи между двете разузнавателни групи, да отхвърли противника към с. Османица и го овладее, като селото се опожари, а заловените възрастни мъже избият. Вдясно от ротата трябва да действа сборният отряд. След отдаване на заповедта ротата веднага настъпва в указаното направление, без да срещне особена съпротива[1]. Преди да достигне селото, ротата установява контакт с отряда, настъпващ вдясно от него. Действията са съгласувани и с. Османица е обхванато от всички страни. Без да срещнат някаква съпротива, военните установяват пълен контрол над него. Като наказателна мярка са подпалени стопанските постройки на една от селските махали. Настъпилото здрачаване и необходимостта войсковият резерв да бъде в гарнизона, заставят ротата да се завърне в Драма.

На 29 септември следобед в източна посока към с. Чаталджа е изпратен сборен отряд от 2-ра пех. рота и тежкокартечната рота на 1-ва Драмска дружина под общата команда на майор Б. Бенчев. Войсковите подразделения обхващат селото и го атакуват. Намиращите се при с. Ча-

1 Очакваните контрадействия от властите заставят населението от някои села в непосредствена близост до Драма преднамерено да демонстрират своето пълно подчинение, за да избягнат евентуални репресии. Така например в с. Чай чифлик всички мъже са „арестувани“ от българина тютюнотърговец Граматиков и са задържани в една от селските обществени сгради. Тютюнотърговецът заявява на капитан В. Вълков, че няма нужда от помощ, тъй като държи селото под контрол. 1/1 пех. рота минава през с. Чай чифлик, без да се задържа в него, и по шосето настъпва към с. Османица. (ЦВА, ф. 298. оп. 2, а. е. 294. л. 169.)

талджа въстанически сили водят бой, но съпротивата им е преодоляна и селото е поставено под контрола на войската. За отбиване на евентуално нападение откъм с. Доксат на входа на Селото от двете страни на шосето за Кавала един взвод с командир фелдфебел-школник Георги Кинин заема позиция. Цялото население е изведено от домовете му и е събрано извън селото. Майор Б. Бенчев се оттегля към Драма, като оставя селото под контрола на взвода на Г. Кинин. Надвечер по куриер е получена заповед от полковник М. Михайлов за репресии над населението. Г. Кинин не изпълнява заповедта, а по предложение на местните селяни взема около 15 – 20 доброволци заложници като гаранция, че съпротивата няма да се подновява. Заложниците заедно с две ранени при престрелката жени са изпратени в Драма, в взводът се оттегля към военните складове край града, за да поеме охраната им.

На 29 септември в боевете срещу въстаниците се включва и българската авиация. Бомбардирани са селата Просечен, Османица, Фотоливос, Нусратлий. Някъде бомбените експлозии предизвикват пожари. Бомбардировките оказват силно въздействие върху духа на населението. На 29 септември следобед конният дивизион, тръгнал от Кавала, достига с. Доксат и влиза в бой с въстаниците, укрепили се край него. Войсковата част използва в боя картечници и артилерия. Инициативата преминава изцяло на нейна страна и въстаниците са разбити, давайки много жертви. Част от въстаниците успяват да се оттеглят. Жертви има и сред населението[1]. След като овладява с. Доксат, конният дивизион се отправя към с. Нусратлий. Намиращият се тук въстанически отряд с около 100 бойци започва бой. Въпреки проявения героизъм той е разбит и разпръснат. До своята крайна цел достига и пехотната рота от Сярския гарнизон, която поставя железопътната гара Ангиста под свой контрол.

Въпреки активните действия на военно-полицейските подразделения към вечерта на 29 септември, макар и не в непосредствена близост, Драма остава блокирана от въстаническите сили.

1 АМВР, Об. 18000, л. 24 – 28; АМВнР, ф. ПМК, оп. 1, а. е. 83, л. 49; 57; а. е. 124, л. 9; ф. КИСП, дело № 1, а. е. 10, л. 42. В свидетелски показания на Владимир Хр. Търнаджийски пред Софийския областен военен съд по наказателно дело № 11/1954 г. срещу о. з. полковник Веселин Вълков се сочи, че при акцията за овладяване на с. Доксат, която се е ръководела от В. Вълков, са избити, и около 200 мирни селяни (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 62.) Обвиненията срещу В. Вълков не са точни. Този ден с ротата си той действа в друго направление.

Разширяване на настъпателните действия срещу въстаниците на 30 септември

Предприетите на 29 септември от войската и полицията настъпателни действия в Драмска околия заставят местните въстанически ръководства да изтеглят силите си от селата. Съгласно предварително приетия план се пристъпва към прегрупирането им в планинските райони с цел да се създадат силни групировки. През цялата нощ на 29 срещу 30 септември въстаническите отряди от южната част на околията се изтеглят в посока към Кушница планина. За да се осигури отстъплението, е изградена отбранителна позиция край канала при с. Муска, която трябва да задържи натиска на преследващия противник и да даде възможност на въстаническите единици от Ескикьойския район да се изтеглят и съсредоточат на югозапад в Кушница планина.

След активно земно и въздушно разузнаване на 30 септември се установяват следните по-големи въстанически групировки: в северозападните склонове на Кушница планина в района на селата Кормища, Черепляни и Радулево (Родоливос) – групировка от 1000 души; в района на Змийница планина – около 100 души; в района на железопътна гара Нусратлий са съсредоточени много въстанически единици с различен състав.

На 30 септември продължават настъпателните действия на военно-полицейските сили. Вниманието на командването отново най-вече е ангажирано с южното направление, където значителен район е под въстанически контрол. За неговото прочистване началникът на Драмския гарнизон заповядва на капитан В. Вълков със своята рота, усилена с едно отделение полицаи и с около 300 въоръжени цивилни лица, да настъпи в направление към с. Муска и, да разгроми въстаниците.

За сплашване на населението е заповядано да се извършат и репресивни действия – с. Муска да се опожари, а всички мъже на възраст от 18 до 50 години да се разстрелят. Големият отряд с обща численост над 400 души с камиони достига в окрайнините на с. Муска, където е спрян от огъня на въстаниците. Извършен е обкръжителен маньовър и селото е обхванато от всички страни. Въстаниците са принудени да го напуснат и то е поставено под контрола на военните. При акцията са заловени 12 бойци от ариергардните въстанически сили. От тях двама души – 15-го-

дишен юноша и руснак – са освободени, а останалите са избити[1]. Над селото прелитат самолети, които на 4 – 5 км от него обстрелват с картечниците си основното ядро на намиращите се в този район въстанически сили. От с. Муска отрядът се насочва към с. Каракавак. Цялото население излиза извън селото, за да ги посрещне. Подбрани негови представители начело с местен руснак белогвардеец уверяват командването на отряда, че селището е мирно и няма въстаници. Местните жители проявяват гостоприемство, за да покажат лоялността си.

От с. Каракавак отрядът се отправя на запад към с. Фотоливос, което вече е напуснато от въстаниците. По къщите са издигнати бели знамена, за да се демонстрира открито, че населението се подчинява на властите. Всички жители на селото са събрани на площада при гарата. В този момент се разнасят изстрели от най-южната махала на селището и от махалата, северно от гарата. Създаденото впечатление за измама и за организирана засада заставя командира на отряда да отдаде заповед за бойни действия и за преследване на противника. Стрелялите малки въстанически групи обаче бързо се изтеглят и инцидентът приключва. Пред събраното население капитан В. Вълков произнася реч, в която отбелязва, че селото е било един от центровете на въстанието, в което са избити войници и полицаи, и че са нанесени големи материални щети с взривяването на моста. Той съобщава, че въпреки отдадената му заповед за опожаряване на цялото село ще бъде запалена само махалата от няколко къщи, южно от гарата, чиито стопани са избягали. След изнасянето на покъщнината от домовете с минохвърграчен огън махалата е подпалена. Извършено е и записване на намиращите се в селото хора, за да се установят лицата, преминали към въстаниците.

При потушаване на въстанието в Ескикьойския район някои местни български служители оказват съдействие на населението. Така например кметският наместник на с. Скрижево, Зиляховско, активно се

1 В показанията си пред следствените органи от 8 октомври 1953 г. о. з. полковник В. Вълков съобщава, че когато влезли в селото, са видели убития кметски наместник, изглозган от кучетата и с извадени вътрешности. Изпратен е мотоциклетист до Драма за указание спрямо пленените. Получена е заповед за ликвидирането им. Десетте пленника са затворени в една плевня и избити с връзка бомби, хвърлени лично от капитан В. Вълков. За деянията му по време на Драмското въстание с присъда от 23 април 1954 г. на Софийския областен военен съд е осъден на 5 години лишаване от свобода. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 170, 238.)

противопоставя срещу разстрели в селото и спасява местните антифашисти от смърт[1].

В резултат на двудневните действия на правителствените сили в Ескикьойския район въстаниците напускат заетите в него села и се оттеглят на югозапад за съсредоточаване в Кушница планина или за прехвърляне западно от р. Струма.

Малките сили, с които военните власти разполагат в Драма, ги подтикват към наказателни мерки за всяване на респект и страх сред мирното население. Полковник М. Михайлов иска лично обяснение от фелдфебел-школник Г. Кинин за неизпълнението на заповедта му от предния ден за репресии в с. Чаталджа и категорично повтаря нареждането си. На 30 септември взводът на Г. Кинин заминава за с. Чаталджа и извежда извън селото намиращото се в него мъжко население. По преценка на взводния командир 30 – 40 юноши и младежи са освободени, а останалите стотина селяни са покосени от екзекуционната трупа, командвана от подофицер Йотков.

На подразделенията от Драмския гарнизон, действащи този ден на южното направление, е възложено да влязат в контакт с настъпващите на север военни части от Кавала. За тази цел е изпратен разузнавателен патрул от с. Чаталджа за с. Доксат.

На 30 септември военно-полицейски сили, подсилени с артилерийски подразделения настъпват западно от Драма в направление на селата Просечен, Кобалище и Карлъково. При с. Просечен се завързва бой. Под натиска на превъзхождащия ги в огнево отношение противник и при артилерийския обстрел местното въстаническо ръководство взема решение да изтегли силите си от селото, за да не пострада населението. Узнали за падането на с. Просечен и за настъпващия към тях противник, част от въстаниците в с. Кобалище се изтеглят в планината, а друга част захвърлят оръжието и се прибират по домовете си. Когато тътенът на оръдейните залпове от боя при с. Просечен достига до с. Карлъково, българинът въстаник Антон Пеев е изпратен да разузнае обстановката. След донесението му, че с. Просечен е заето с противника, местното въстаническо ръководство взема решение да изведе силите си от Карлъково, за да не пострада селото. Взетите от общината парични средства и общинският архив са върнати на кмета, който възстановява българската

1 Черна книга на българските злосторства в Източна Македония и Западна Тракия от 1941 до 1945 г. Атина, 1945, Цит. по: Андоновски, Хр. Драмското востание ..., с. 17.

власт, а част от въстаниците се изтеглят в планината. Друга част от тях, мобилизирани насила, захвърлят оръжието и се прибират по своите домове.

При завземането на Просеченския въстанически район от правителствените сили някои българи оказват съдействие на въстаниците и местното гръцко население. Чиновникът в общината на с. Кобалище Костадин Титянов с още един българин отиват в с. Просечен, за да съдействат за спиране на репресиите. Завръщайки се в с. Кобалище, узнава за укрилите се в селото ранени въстаници и помага за лечението им[1].

И този ден авиацията е в действие. Усилията ѝ са насочени към Кушница планина, където се съсредоточават отстъпващите от Просеченския и Ескикьойския район въстанически сили. Някои от селата, които все още са заети от тях, са бомбардирани. На места избухват и пожари.

* * *

За всяване на респект сред населението военно-полицейските власти предприемат репресии над него не само в околията[2], но и в Драма. На 29 и 30 септември подразделения на 2-ра Драмска дружина и на формената полиция извършват масови арести в града. Целта е да се обезвредят всички подозрителни лица и да не се допусне присъединяването им към въстаническите формирования, обкръжаващи Драма. Задържаните се откарват в казармата и в полицейските участъци. Арестуваните са главно гърци, но между тях има и местни българи[3]. От арестуваните граждани се изземат парите и ценностите. Първоначално това се прави,

1 Щерев, П. Общи борби на ..., с. 57.

2 Меморандумът на гръцкия Червен кръст до Международния комитет на Червен кръст в Женева от 29 октомври 1942 г. третира потушаването на въстанието в Драмска околия. Тенденциозният му характер е очевиден. Между другото се твърди, че след като селата Доксат, Фотоливос и Просечен са нападнати от „банди нередовна войска, съставени от разбунтували се българи“, в резултат на което властта е свалена, трите селища са превърнати от правителствените сили в пепел. (ЦДИА, ф. 156, оп. 1, а. е. 95, л. 35.) Органът на нелегалната националистическа младежка организация „Йери Таксиархия“ в. „Елиника Пията“ („Гръцка младеж“) в брой от юни 1943 г. публикува статия против България. Според произволните пропагандни оценки на вестника в с. Доксат са убити 1500 души, в с. Просечен – 3500 души, и т. н. (АМВнР, ф. 176, оп. 20, а. е. 159, л. 53 – 54.)

3 В един от градските квартали, в който живее и българско население, са арестувани около 60 гърци и българи, които впоследствие са разстреляни в горичката край града. (ЦПА, Спомени №359, л. 9.)

без да се описват, но още на 29 септември по нареждане на подполковник И. Бекяров се организира описването им[1].

На втория ден от арестите по нареждане на областния полицейски началник А. Богданов по-възрастните арестанти са освободени, след като подписват декларации за лоялност към властта[2].

Без съд и присъда по нареждане на началника на гарнизона през нощите се извършват масови разстрели в близките околности на града и най-вече в района на тютюневия институт. По този начин са избити

1 Възложено е на полковник Александър Дацов да отговаря за описването на парите и ценностите. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 169.) В продължение на няколко дни след избухване на въстанието от Драма и околията в казармата са задържани общо около 650 души, а в арестите на полицията – около 500 души. (АМВР, Об. 118, л. 40; ЦПА, Спомени №359, л. 9 – 10, АМВР, НС, а. е. 331, л. 54 – 55.) След потушаване на въстанието във връзка с отправени обвинения срещу някои полицейски служители по нареждане на директора на полицията Хр. Драголов е извършена проверка. Намерени са само три списъка с по 60 – 70 имена на задържани лица, от които са иззети суми от 1500 до 3000 лв. (АМВР, НС, а. е.. 331, л. 216 – 218.) Това показва, че е извършено описване на иззетите пари и ценности само на една ча, ст от задържаните, което открива възможност за злоупотреби. В дните на въстанието в офицерските канцеларии на казармата „имало изобилие от десерти и сладкиши, купени с парите на арестуваните“. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. е. 294, л. 173.) По време на бойните действия срещу въстаниците военните органи изземат от убитите пари, часовници и други ценности, предавани на командването. (АМВР, НС, а. е. 331, л. 344.) По личното нареждане на министъра на вътрешните работи и народното здраве П. Габровски и на директора на полицията Хр. Драголов част от паричните средства се използват за изхранване на задържаните. (АМВР, НС. а. е. 331, л. 54 – 55.) Друга част от иззетите суми са дадени на областното полицейско управление в Ксанти за отпразнуване на патронния полицейски празник. (АМВР, НС, а. е. 331, л. 216 – 218.)
На 18 януари 1942 г. околийският полицейски началник в Драма назначава комисия, която да установи наличността на съхраняваните пари и ценности, събрани в дните на въстанието. Комисията констатира наличността на 224 861 лв., 239 548 драхми, 79 германски марки, 81 руски рубли (емисия 1898 г.). 70 разни други монети и 35 часовника. На 13 февруари 1942 г. директорът на полицията отправя писмено запитване до министъра на финансите как да се постъпи със съхранените пари и ценности. С поверително писмо от 19 февруари 1942 г. до директора на полицията министър Добри Божилов нарежда драхмите и германските марки да се обменят и заедно с левовете да се внесат в приход на държавното съкровище. Рублите и различните стари монети от български, гръцки и турски произход заедно с часовниците е наредено да се предадат за съхранение в софийския клон на БНБ. В драмския клон на БНБ са обменени драхмите и Марките, срещу които са получени 112 284 лв., която сума заедно с другите български пари е внесена в БНБ – Драма. На 10 март 1942 г. началникът на снабдителния отдел на Дирекцията на полицията изпраща до директора на софийския клон на БНБ 35 часовника и пръстени под опис. (ЦДА на РБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 425, л. 370 – 375, 385, 387.)

2 АМВР, НС, а. е. 331, л. 54 – 55.)

към 500 души[1]. Извършените масови екзекуции създават много тежка атмосфера в града. Тя е непоносима за цивилното българско население. В доклад от 7 октомври 1941 г. до Министерството на земеделието и държавните имоти завеждащият тютюневия институт Любомир Димитров изтъква: „Моля почитаемото министерство да си представи душевното състояние на нас, участниците в потушаването на бунта, и изживяното впоследствие избиването на толкова люде, чиято миризма още тъй живо ни спомня всичко. Моля почитаемото министерство също така да си представи нашето положение за в бъдеще, когато ще заживеем „мирен живот“ в допир със същите ония хора, чиито близки избихме. Не трябва да се забравя, че пролятата кръв иска кърваво възмездие и такова тя ще получи само от нас, останалите в Драма и Драмско българи. Трябва да се припомни, че страшно тягостно се живее, когато на всяка крачка срещаш само намръщени лица и злобни погледи, говорещи, че кога да е мисълта за отмъщение ще добие реален израз.“[2]

1 В един недатиран материал на Комисията за подготовка на документите за Парижката мирна конференция се изтъква: „Следва обаче да се признае, че съвсем безпричинно и, може да се каже, необмислено, част от гръцкото население, главно в Драма, е било избито нощем, след като е било предварително събрано в казармата. Броят на така загиналите не надхвърля обаче цифрата 500.“ (АМВнР, ф. КИСП, дело № 1, а. е. 10, л. 34 – 35; ф. ПМК, оп. 1, а. е. 83, л. 21 – 22.) Репресивните действия на властите в Драма са основен аргумент на атинското правителство срещу България в нотите му до Министерството на външните работи на райха във връзка с Драмското въстание. Те обхващат периода до 20 октомври 1941 г. Твърдението, че бунтът на Драмския гарнизон полага началото на въстанието и че екзекуциите започват на 28 септември, ни заставя да бъдем критични към тези документи. Независимо от това ще цитираме, че според тогавашното гръцко становище разстрелите на арестуваните са извършвани на площада пред църквата „Света Троица“, а „улицата „Александър Велики“ е била пълна с трупове“. Разстрелите били извършвани до 12 октомври. (ЦДИА, ф. 264, оп. 1, а. е. 302, л. 129.)

2 ЦДИА, ф. 194, оп. 1, а. е. 434, л. 15 – 16. Обрисуваната сложна обстановка в Драма от Л. Димитров се използва като аргумент на отправеното от него искане към Министерството на земеделието и държавните имоти за увеличаване на заплатите, за подобряване на снабдяването и на другите условия за живот на служителите от драмския държавен тютюнев институт. Въпреки заинтересоваността да се представи обстановката в Драма в най- лоша светлина и допуснатите на тази основа преувеличения въпросният доклад пресъздава обстановката вследствие масовите екзекуции: „На второ място – се подчертава в него – потушаването на бунта отне живота на хиляди гърци и голяма част от тях бе избита в непосредствено съседство на института и в самия институт. Околността, рововете, случайните трапове и улиците на града даже са пълни с разлагащи се трупове. До самата ограда на института са погребани стотици избити, покрити само с няколко сантиметра пръст, изпод която кучетата извличат вмирисани вътрешности или крайници. През деня, когато слънцето напече, въздухът се изпълва с миризма на леш и всич-

При масовите разстрели в Драма някои прогресивни български военнослужещи подпомагат гръцките антифашисти да се спасят. Офицер от военния оркестър на гарнизона спасява от смърт 100 души[1]. Друг офицер от 2-ра Драмска дружина помага на незасегнатия от куршумите българин Димо Атанасов заедно с други трима ранени да се отдалечат от мястото на екзекуцията и да се укрият в града.

Масовите разстрели в Драма, извършвани по заповед на началника на гарнизона полковник М. Михайлов, се посрещат с недоволство от страна на гражданските власти. Кметът на Драма инж. Първан Бъчваров в личен разговор с полковник М. Михайлов изразява несъгласието си с избиването на драмските жители.

Оценявайки предприетите репресии в Драма и околията в доклад за Драмското въстание от 14 август 1942 г. на областния полицейски началник Л. Върбанов и на началника на служба Държавна сигурност Д. Дончев до Министерството на вътрешните работи и народното здраве се подчертава: „За да се предотвратят каквито и да е действия от страна на гръцкото население както в Драма, така и в околията, се предприеха наказателни мерки, които се оказаха извънредно ефикасни. Неописуема уплаха овладя гръцкото население.“[2].

Решително настъпление на правителствените сили за потушаване на въстанието (1 - 6 октомври)

Широкообхватните действия на войсковите части от Беломорския отряд и проведеното активно земно и въздушно разузнаване позволява към 1 октомври да се добие пълна представа за размаха и обхвата на въстанието. Събраната информация най-внимателно е анализирана в щаба на Беломорския отряд и е донесена в ЩВ, който удовлетворява молбата за подкрепления от вътрешността на страната. Взето е решение една пехотна рота от Петричкия гарнизон и две пехотни дружини от Неврокопския гарнизон да се поставят в разположение на командването на Беломорския отряд. В щаба на отряда се разработва оперативен план за по-нататъшните действия, който е обявен в заповед № 26/1179 от 1 октомври 1941 г. на командира на отряда полковник Г. Генев. Значи-

ко това, прибавено към спомена за кошмарните дни и нощи, прави обстановката непоносима засега и много време занапред.“ (ЦДИА, ф. 194. оп. 1, а. е. 434, л. 15 – 16.)

1 [3,5] Черна книга... Цит. по Андоновски, Хр. Драмското востание..., с. 18.

2 [3,8] АМВР, Об. 118, л. 36.

мостта на този документ като източник на мащабите на въстанието и за контрадействията на българските власти дава основание за по-пълното му цитиране:

Заповед

1 Противникът, състоящ се от въоръжени комунисти от инородното население, при подкрепата на част от инородното местно население след неуспех се е разпръснал на малки групи и се е оттеглил както следва:

а) По височините в района на Козлукьой – гара Нусратлий – с. Лекани, както и по близките височини, северно от жп линията между казаните гари;

б) По височините на района на с. Плевня – Просечен – Пиргос – с. Височен и по-източно;

в) По височините в района на с. Карлъково – с. Алистрат – с. *Скрежево;*

г) По северното разклонение на Парнар даг[1] между селата Родоливос[2] и Палеохори.

2 Беломорският отряд е усилен.

3 Заповядано е отрядът, като остави необходимите за осигуряване на реда в гарнизоните части, съвместно с изпратените досега части да унищожат въстаналите групи и не им позволи да преминат западно от р. Струма. Да действа смело и безпощадно както по отношение на въстаналото, така и спрямо гръцкото население, което ги поддържа.

4 Решавам, усиленият Беломорски отряд, като остави необходимите за осигуряване на реда в гарнизоните части, да насочи сили в западна посока с цел да унищожи въстаналите групи и не им позволи да преминат, западно от р. Струма.

Райони за пречистване:

а) Районът южно от гара Бук: гара Нусратлий – гара Бук – гара Еникьой – шосето Окчилар – Кавала.

б) Районът между Серее и Драма. с. Карлъково – с. Алистрат – гара Ангиста – с. *Селинос.*

в) Районът на Парнар даг: Правище – Родоливос – с. Каряни – с. Лутра.

1 Кмпница планина (Пангеон).

2 С. Радулево.

5 Група полковник Кефсизов:

д) С поделения от Ксантийската дружина: 2 пех. роти, 1 картечна рота и 1 минохвърграчен взвод; дедеагачкият минохвъргачен взвод; 11 моторни товарни коли на *2.X. в 7 ч сутринта да настъпят и да се насочат в две колони: от гара Козлукьой и гара Еникьой в обща посока на с. Декани.*

б) С конния дивизион и придадената му Ксантийска батарея веднага след стоварването на гара Ксанти да настъпи към с. Каяборун, откъдето да се насочи в северна посока.

Бойна задача, обхващайки от север и юг масива, определен в точка 4, буква *„А", да го прочисти от въстаници и унищожи последните.*

Да се действа смело и безпощадно както по отношение на въстаниците, така и по отношение на гръцкото население, което ги поддържа.

6 Група полковник Минчев:

а) Кавалската дружина (две пехотни роти, една т. к. рота, един минохвъргачен взвод и едно оръдие с щаер), 1-ва Драмска дружина (2 пех. роти, I карт, рота, 1 минохвъргачен взвод и 1 гаубица с щаер), пехотата от Петрич (сега· в с. Порна, придадена на 19-и граничен участък) и взводът от Сярската дружина (около гара Ангиста) на *2.X. в 7 ч да настъпят концентрична от Драма ис. Порна към с. Родоливос — Чаязи и от Кавала — Правище — с. Подгоряни — Чаязи с цел да унищожи въстаническите групи и достигне района на моста при Чаязи.*

б) 19-и граничен участък с ротата от Гюмюрджинската дружина на капитан Чачев, 1/1 морски взвод, при Чаязи да продължи охраната на границата със задача да не допусне преминаването на въстаническите групи в гръцка територия.

в) Да действа смело и безпощадно както по отношение на въстаниците, така и по отношение на гръцкото население, което ги поддържа.

г) С конния дивизион, пристанищната рота, 1 возимо оръдие и местната полиция да осигури реда в гр. Кавала.

7 Група полковник Михайлов:

а) Неврокопската дружина (2 пех. роти, *1 карт, рота, 1* минохвъргачен взвод, 1 двуоръдейна товарна батарея на 2.X. в 7 ч да нас-

тъпят по посока на Драма – Алистрат и Драма – с. *Карлъково, отгдето да* започне прочистването на района Карлъково – Алистрат – Селинос с цел да унищожи въстаналите групи.

Да действа смело и безпощадно както по отношение на въстаналите, така и по отношение на гръцкото население, кое- то ги поддържа.

б) С 2-ра Драмска дружина, една возима гаубица и местната полиция да осигури реда в Драма.

8 Резерв.

а) 443-то войсково разузнавателно ято да разузнава района на Парнар даг и района южно от гара Бук с цел да открие по-големи въстанически групи, като обърне особено внимание на района на с. Родоливос.

Донесения в 9 и 13 ч, освен които да има готовност да излети, разузнае и направи донесение по допълнителна заповед.

б) Бомбардировъчният орляк да има готовност по допълнителна заповед с 3 самолета да бомбардира райони, заети от бунтовниците. Тежест на внимание масива на Парнар даг.

в) Подполковник Качев с ротата на поручик Петев 2-ри пех. взвод, 1 т. к. група, 1 минохвъргачен взвод), от Гюмюрджинската дружина – свързочната рота, интенд. хранителна рота, 1 етапен взвод, пристигащата батарея от Дедеагач и местната полиция да осигури реда в гр. Ксанти, като същевременно остава в резерв на отряда.

9 Сярската дружина, 18-и и 21-ви гранични участъци и Беломорската флотилия да продължат изпълнението на досега получените задачи...[1].

10 Командирите на трупите да внушат на подчинените си, че действията се водят за затвърдяване нашата власт в новите земи, против разбойническите банди, които въпреки нашите най-добри отношения и грижи към местното население разбунтуваха населението и избиха жестоко български достойни воини, полицаи и чиновници.

1 Пропуснатата част от документа се отнася до свръзките, превозната служба, до техническото и санитарното осигуряване.

Полковник Генев."[1]

Според цитираната заповед към 1 октомври в най-общ план въстаническите сили са групирани в три основни района: около железопътната линия в отсечката с. Козлукьой – с. Нусратлий; по източните склонове на Змийница планина между селата Карлъково, Стрижево и Алистрат; в северната част на Кушница планина между селата Радулево и Палеохори. При маньовъра на въстаниците във връзка с тяхното прегрупиране в обхвата на техните действия попадат нови селища от Зиляховска околия, както и северните райони на Правищенска околия[2].

За прякото унищожаване на въстаническите сили е предвидено участието на 1 конен дивизион, 9 пехотни роти, 1 самостоятелен взвод, 4 картечни роти, от които 1 тежкокартечна, 5 минохвърграчни взвода, 2 оръдейни батареи, 1 отделно оръдие и 1 гаубица. Отбраната на градовете Драма, Кавала и Ксанти е поверена на 1 конен дивизион, 1 пехотна дружина, 4 самостоятелни роти, 1 тежкокартечна група, 1 минохвърграчен взвод, 1 оръдейна батарея, 1 возимо оръдие и 1 возима гаубица, включително и на намиращите се в тях полицейски сили. Охраната и отбраната на западната гранична линия на Беломорието е възложена на 18-и, 29-и и 21-ви граничен участък. С личния си състав те трябва да не допуснат преминаването на въстаническите групи през р. Струма на гръцка територия. Най-застрашеният от тях, 19-и участък, е усилен с 1 пехотна рота и 1 моряшки взвод.

Замисълът на командването на Беломорския отряд е да предприеме широкомащабна концентрична акция, обхващаща един голям район с граници: на изток – р. Места, на запад – условната линия от Сярски Боздаг до устието на р.

Струма, на север – Драмски Боздаг и височините северно от жп линията, в отсечката гара Нусратлий – гара Козлукьой, и на юг – прибрежните райони на Беломорския бряг от р. Струма до р. Места. В оперативния план се предвижда нанасянето на разсичащи удари, основните усилия на които се насочват за разгрома на въстаническите сили в Чал даг,

1 ЦВА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1, л. 53 – 55. В допълнение на оперативна заповед №26/1179 от 1 октомври 1941 г. същия ден е издадена частна заповед на командира на Беломорския отряд. Заповядано е младите войници със съответен кадър, поне по един ротен командир и с няколко подофицери, да останат в гарнизоните и да продължат занятията си, организирани в бойни ядра. (ЦВА, ф. 327, оп. 1, а. е. I, л. 55.)

2 Селата Никисян и Палеохори спадат към Правищенска околия.

Змийница планина и Кушница планина. За тяхното унищожаване се вземат мерки да не се допусне прехвърлянето им на запад от р. Струма. За успешно провеждане на акцията детайлно са планирани и различните видове осигурявания.

На 1 октомври пощенските власти със съдействието на свързочните подразделения на Беломорския отряд полагат много усилия за възстановяване на телефонните линии. Към 18 ч е осигурена връзката на Драма с Кавала и Сяр. Работата по линията за Ксанти през гара Бук продължава.

На 1 октомври правителствените бойни формирования продължават преследването на въстаниците. Към обяд окончателно е възстановена българската власт в района на селата Височен, Плевня, Кобалище и Карлъково. Под натиска на превъзхождащия ги противник въстаническите подразделения се оттеглят от Драмското поле и се насочват към Чал даг, Змийница планина и Кушница планина.

В лагера край с. Кавакли в Чал даг се събират много въстаници. Техният брой възлиза на около 1500 души, половината от които са без оръжие. Бойците са разделени на отряди по села. На 1 октомври пред целия личен състав слово произнася П. Пастармаджис (Кицос). Между другото той заявява: „Другари, тук сме се събрали, за да разберете, че нашият бунт е в разгара си. Той успя не само тук, у нас, но и в другите страни на света. Борбата е да се освободим от фашистите. Затова трябва да помогнем с всички сили и дадем всичко, което можем, за преуспяването на това световно комунистическо въстание.“ Своята реч той завършва с възгласа: „Да живее революцията!“, подет от всички въстаници. Цитираният пасаж ясно показва, че въстаническото ръководство остава вярно на възприетата от самото начало линия да поддържа с всички средства високия боен дух. Преднамерено въстанието се разглежда като част от избухнала победоносна световна революция, без да се разкрива действително трудното положение, в което се намират антифашистките сили не само в Драмския край, но и в цяла Европа.

Значително увеличеният брой на въстаниците в лагера поставя твърде остри продоволствени проблеми. За посрещане на нарасналите материални нужди личните парични средства на въстаниците са събрани от командването. Хранителните припаси бързо се изчерпват. Дневната дажба постепенно намалява, за да достигне до 2 – 3 картофа дневно. Това започва да влияе на бойния дух. Налага се въстаническото

командва- не да отправи предупреждение, че всеки опит за дезертьорство ще бъде наказан със смърт. Въпреки това започват бягства от лагера. Налага се охранителните части да откриват огън, вследствие на което някои от бегълците са убити.

Според общия въстанически план е предвидено при нужда бойните сили на въстанието от Ескикьойския и Просеченския район да се изтеглят към Кушница планина. От тях трябва да се изгради групировка, способна да решава бойни задачи срещу силен противник. При отстъплението на въстанически- те сили от тези два района условията налагат част от тях да се укрият от Змийница планина и в Чал даг. Друга част успява да се добере до Кушница планина. В лагера край манастира „Св. Богородица“ се събират около 300 въстаници. И тук те са разделени на отряди по села, всеки от който има свой командир. Общото командване се осъществява от въстанически щаб с командир Я. Пастармаджис. Член на щаба е и Евангелос Папахристо, който е вторият представител в него на Изпълнителния комитет. За да повдигне духа на въстаниците, на няколко пъти Я. Пастармаджис произнася пламенни речи, като въвежда в обръщение твърдения, които не са действителни. Така например той заявява, че революцията е заляла целия Балкански полуостров, че София е в ръцете на въстаниците, а Хитлер и цар Борис са убити. Я. Пастармаджис избягва да говори за бъдещите планове на въстаническото командване, като не дава отговор за възникналите тревожни настроения. Поради това словата му не се посрещат с въодушевление. Духът на въстаниците се понижава и от предприетите на 1 октомври противникови авиационни нападения над лагера, обстрелван с картечен огън. Възникналата суматоха се използва от намиращите се в лагера пленници, които успяват да избягат и да се укрият[1].

На 2 октомври правителствените сили продължават акциите срещу въстаниците. Една от важните им задачи е да възстановят движението по железопътната линия Драма – Ксанти. За прочистването на района са хвърлени сили от двата гарнизона. Полковник М. Михайлов заповядва на командира на 1/1 пех. рота капитан В. Вълков да настъпи с бойците си на изток по протежение на самата железопътна линия и осигури свободното движение на влаковете. Заповядани са и репресивни мерки

1 В лагера в Кушница планина са докарани пленените войници и полицаи от с. Фотоливос и с. Черепляне, околийският управител на Правище, двама шофьори и един лекар арменец от с. Фотоливос. Общият брой на пленниците е 16 души. (АМВР, Об. 118, л. 40.)

срещу населението, подкрепящо въстанието. Същевременно на запад по линията трябва да настъпи и една пехотна рота от Ксанти. След срещата на двете роти командирите уточняват районите, през които трябва да преминат за възстановяване на реда. Сам капитан В. Вълков с един взвод се отправя към една от махалите, разположена на шосето между селата Бериста и Нусратлий.

На 2 октомври със силите на една пехотна дружина се извършват прочистващи действия и в Кушница планина. Този ден правителствените сили действат и в района на Змийница планина.

Липсата на информация за дислокацията на въстанически- те сили в района на с. Кърия заставя драмския околийски полицейски началник Кр. Грозданов лично да проведе разузнаване. Придружен от чиновника при околийското полицейско управление Борис Павлов и от един полицай, той се отправя с лека кола към с. Кърия. В покрайнините на селото под ръководството на Манол Зебекис е устроена засада от група въстаници, между които са Хараламбос Лазос, Иракли Милтиядис, Делиянис Пападопулос, Стефан Пападопулос, Перикли Коджаманис и Христос Коджаманис. Когато колата приближава засадата, въстаническият залп поразява пътуващите в нея. Успява да се спаси само шофьорът.

На 3 октомври военно-полицейските сили продължават прочистването на въстаналите райони. Тежестта на усилията е насочена към Кушница планина, където се предприема голяма акция срещу съсредоточените тук въстаници. Тя се провежда със силите на 1-ва Драмска дружина и на конния дивизион от Кавала. 1-ва Драмска дружина под непосредственото командване на подполковник Й. Бекяров има задачата да прочисти северните склонове на Кушница планина и намиращите се там села. Под командването на подполковник Христо Кънчев задачата на конния дивизион е да прочисти южните склонове на планината в направлението гр. Правище – с. Чаязи. Изнасяйки се с камиони към изходния район, на 3 октомври следобед 1-ва Драмска дружина достига с. Никисян. Частите заемат кръгова отбрана и пренощуват в селото. На 4 октомври сутринта ротите се изнасят към манастира „Св. Богородица“, в чийто район в момента се намират около 500 въстаници. Подполковник Й. Бекяров изпраща делегация при въстаниците, укрепили се в манастира, с предложение да се предадат. След половин час делегацията се завръща и донася, че те отказват да сложат оръжие. Взето е решение да се предприеме настъпление със силите на 2-ра и 3-та рота. 1-ва рота

е оставена в резерв. Минохвъргачните подразделения от бойната част на дружината и придружаващата я артилерия откриват бърз огън по района на манастира. Личният състав на двете роти преминава в настъпление. Разкъсаните сили на въстаниците са принудени да отстъпят. Част от тях се изтеглят на североизток към с. Витаста. С бой в селото те задържат преследващия ги противник. Друга част търси изход към южните склонове на Кушница планина, където са пресрещнати и отбити от настъпващия на запад конен дивизион. Така огънят на въстанието се пренася и в северните райони на Правищенска околия, където действа и Кавалската пехотна дружина под командата на подполковник Васил Любенов[1].

След като е прочистен районът на манастира „Св. Богородица“, 1-ва Драмска дружина се отправя към с. Неа Бафра. За назидание на населението една от къщите, на техен съселянин, преминал към въстаниците, е опожарена. Оттук дружината се отправя към с. Радулево. Нейните части са посрещнати внимателно от местното население, което с доброто си отношение и поднесените подаръци иска да засвидетелства лоялността си към българската власт. Оттук две от ротите са изпратени в акция, но в районите, към които са насочени, не е открит противник[2]. След изпълнение и на тази задача на другия ден 1-ва Драмска дружина се завръща в Драма[3].

Разпръскването на въстаническите формирования в Просеченския и Ескикьойския район, както и разгромът на въстаническата групировка в Кушница планина поставят проблема за спасяване на оцелелите

1 От началническия състав на дружината в акцията още участват капитан Емил Александров, поручик Генади Славов, подпоручиците Борис Кузев и Тодор Коравски. (ЦВА, ф. 364, оп. 1, а, е. 16 (арх. ед. не е обработена).

2 Сведения за налични въстанически сили командването на дружината получава от трима заловени въстаници. Двама от тях като водачи отвеждат частите до съответните места, но противник не е открит. Единият от тях е убит, а другият, който е с 1-ва рота, се оказва българин (от с. Просечен или с. Плевня) на име Димитър Баламезов, чийто живот е запазен. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, à. е. 294, л. 174.)

3 ЦВА, ф. 298, оп. 2. а. е. 294, л. 174, 177. В нотите на куислинговското гръцко правителство до Вилхелмщрасе по повод въстанието се сочи, че по сведение на едно лице са извършени масови разстрели на мирно население в с. Черепляни, а по сведение на друго – и в с. Кормиста, Зиляховска околия. (ЦДИА, ф. 264, оп. 1, а. е. 302, л. 129), за които твърдения не са открити домашни извори. Освен дружинния командир от 1-ва пехотна дружина в акцията вземат участие следните началстващи лица: майор Б. Бенчев, капитан В. Вълков, поручик Х. Славов и др. (ЦВА, ф. 364, оп. 1, а. е. 16, (арх. ед. не е обработена).)

въстаници. Непрекъснато преследвани от превъзхождащия ги противник, единственият им изход е да напуснат Беломорието, като се прехвърлят в германската окупационна зона, западно от р. Струма. Въстаническото командване организира останалите свои сили в голям отряд и на 6 октомври прави опит да пробие разположението на охранителните гранични части. Завързва се голям бой. Обкръжени и след като дават много жертви, въстаниците са разгромени[1].

Наред с прочистването на Кушница планина усилията на властите са насочени и към Чал дат. До 3 октомври с. Кърия, което е на подстъпите към лагера в района на е. Кавакли, е под контрола на въстаниците. На 4 октомври срещу Кърия са хвърлени значителни военно-полицейски сили. Селото е напуснато от населението. Укрепилите се в него въстаници приемат боя. Всяка къща е превърната в огневи опорен пункт. В помощ на въстаниците са изпратени и наличните въстанически сили от лагера. Пристигайки в района на Кърия, те веднага заемат широк фронт по височините източно и югоизточно от него, включвайки се в боя. Заели изгодни позиции за отбрана в селото и по височините край него, въстаниците се бият самоотвержено. Противникът използва срещу тях артилерия и картечници, но те успешно отбиват неговия натиск. Сериозната съпротива налага на военното командване да вкара в боя авиацията, която бомбардира селото, предизвиквайки пожари. Пред напора на превъзхождащия ги в огнево отношение противник след еднодневен отбранителен бой въстаниците са принудени да отстъпят селото и да се оттеглят в планината към лагера. На кърийските въстаници е разрешено да изтеглят в планината и своите семейства.

1 АМВР, ф. КИСП, дело № 1, а. е. 10, л. 34 – 35. Според П. Русос, С. Григориадис и авторите на някои колективни трудове секретарят на Бюрото на ГКП за Македония и Тракия Параскевас Дракос (Барбас) и неговите членове Апостолос Дзанис, Мицос Керакидис, Христомос Мазаракис, Арабаджис, Ламброс, както и Григорис Паскалис, организатор на Федерацията на гръцката комунистическа младеж (ОКНЕ), в дните на въстанието са в Беломорието. При опита им на 6 октомври 1941 г. да се прехвърлят западно от р. Струма попадат на засада и след тежък бой са заловени. Заедно с останалите пленени въстаници били разстреляни край с. Провиста. (Τό χρονικό του αγώνα ... σελ. 107 – 108. Ρούσου, Π. Η μεγάλη πενταετία ... σελ. 163; Γρηγοριάδη, £., Ιστορία τηζ ... σελ. 124.) В проучения документален материал, разузнавателни донесения, полицейски и военни документи, писма на организаторите на въстанието, показания на заловени въстаници и военно-съдебните дела на Ксантийския военнополеви съд горепосочените имена никъде не се споменават.

Въстаниците в района на Чал даг намират сили и за активни настъпателни действия. Тяхното подразделение изненадва охраната на един ротен обоз и го пленява.

На 5 октомври е сформиран отряд от 100 души под командата на Христос Калайджис и Димас със задача да взриви железопътния мост между селата Нусратлий и Козлукьой. С прекъсване на движението по железопътната линия трябва да се затрудни прехвърлянето на противникови сили откъм Ксанти. Въпреки че половината от бойците са невъоръжени, те смело щурмуват военната охрана на моста. Тя ги посреща със силен картечен огън и с бомби. Боят продължава около два часа и половина. След неуспешните опити да преодолее силната съпротива отрядът е принуден да се оттегли. Той се насочва към с. Нусратлий, обгражда железопътната гара и влиза в бой с нейната охрана. Полицията в Драма веднага е уведомена по телефона за нападението. Сформирано е моторизирано полицейско подразделение начело със самия областен полицейски началник А, Богданов, което пристига в с. Нусратлий и влиза в бой с нападателите. След ожесточена тричасова престрелка, давайки доста жертви, въстаниците се оттеглят. Към 20,30 ч полицейският отряд потегля за Драма. По пътя той изненадващо е нападнат от въстаническо подразделение, с което води продължителен нощен бой.

На 5 октомври през нощта въстанически отряди се спускат към Драмското поле в изпълнение на отделни бойни задачи. Въпреки хвърлените срещу тях превъзхождащи ги сили и понесените загуби гръцките антифашисти проявяват висок боен дух и жертвоготовност. Извършено е нападение срещу един от най-важните обекти на Драма. Въстанически отряд напада с изненада и устрем оръжейните складове на гарнизона. Налага се да бъде изпратена полицейска група, с помощта на която нападателите са отблъснати и е прочистена околността.

Отделни въстанически единици се спускат и към югозападните разклонения на Чал даг, северно от Кавала. Те достигат до района на общинския център с. Селяни, Кавалско. В района на общината и най-вече в с. Филипи те са подкрепени от местното население[1].

След като правителствените сили завземат с. Кърия, пред тях се открива направлението към лагера при с. Кавакли. На 5 октомври предприемат настъпление в планината, но над с. Кърия се натъкват на въстани-

1 АМВнР, ф. ПМК, оп. 1, а. е. 83, л. 53; Андоновски, Хр. Драмското востание ... с. 19.

ците. Заели изгодна позиция, те дълго задържат настъпващите. След продължителен бой се оттеглят в планината. Привечер се прибират в лагера. Новосъздадената обстановка поставя пред въстаническото командване сериозни проблеми. По-нататъшното оставане в лагера би изправило основното въстаническо ядро пред пряк сблъсък с преследващите- ги правителствени сили. Прелитащите през последните дни самолети над лагера подсказват, че той вече е разкрит. Това налага да се вземе решение за изнасяне в друг район, на северозапад. Новите условия поставят и втори основен проблем – по-нататъшното тилово осигуряване на въстаниците. Недостатъчното оръжие и боеприпаси и все по-задълбочаващите се трудности с прехраната в условията на вражеското контранастъпление оказват пагубно влияние върху бойния дух на въстаниците.

С цел да се укрепи боеспособността на народните бойци чрез подобряване на прехраната и на другите видове осигуряване се взема решение около 600 невъоръжени лица да се освободят и завърнат по домовете си. Остават около 500 – 600 бойци, които под командата на Я. Крокос (Алекос) и П. Пастармаджис (Кицос) напускат лагера и потеглят на северозапад. През нощта въстаниците пресичат железопътната линия и сутринта на 6 октомври достигат района на с. Равика, къде- то се установяват на лагер в местността Исмаиловас. Тук е и базата на Равнишкия въстанически отряд със 150 бойци под командата на Йордан Хасерис.

Преследване на разбитите въстанически сили (7 октомври - 5 ноември)

В резултат на предприетите контрадействия на правителствените сили към 6 октомври властта на въстаниците в заетите от тях селища е ликвидирана. Формированията им са изтласкани от Драмското поле. Тяхната групировка в Кушница планина е разгромена, а тази в Чал даг е понесла тежки поражения. Част от нейния намален състав е обхванат от деморализаторски настроения и дезертьорството взема масов характер. Властите възприемат курс на умиротворяване. Наредено е на кметовете и кметските наместници да обявят на населението, че няма да бъдат преследвани въстаниците, които се приберат в селата, предадат своето оръжие и се отдадат на мирен труд. Тази политика дава резултати. Започва завръщане на въстаници в селата ц на напусналото ги мирно население. Така например към 7 октомври населението на с. Св. Атанас вече е по домовете си. Те са обкичени с българския национален трицвет.

Подобен външен израз на лоялност към властта се проявява и в редица други села. Населението от някои селища обаче все още се укрива в планината, какъвто е случаят с това на с. Кърия и околните на него села. Военните власти се опитват да внесат успокоение и отправят препоръка и призиви за прибиране по домовете.

Към 6 октомври в Драмска околия и съседни на нея райони се намират редица въстанически единици с различен състав. Те извършват нападения над планинските и полупланинските села, за да се снабдят с хранителни припаси. Все повече се проявява стремежът им за изтегляне в западната част на областта, за да се прехвърлят Западно от р. Струма.

При тези условия командването на Беломорския отряд разработва нов план. В неговата основа заляга идеята за пълно и окончателно унищожаване на въстаническите формирования, като не им се позволи да се прехвърлят западно от р. Струма. На 7 октомври 1941 г. командирът на отряда полковник Г. Генев издава заповед № 31/1322. За да се очертаят по-добре последвалите събития, може да се цитира част от нея:

„**1**. Противникът е разпръснат, като отделни малки групи са се оттеглили към планините. Населението започва да се прибира в селата. Останалите райони са прочистени.

2. Беломорският отряд продължава изпълнението на възложената му задача, като вниманието е насочено в района северно от жп линията Нусратлий – Бук – шосето Драма – с. Ръжаник[1] (Харадра) – р. Места.

3. Решавам, като остават на местата досегашните гарнизони за осигуряване на реда в градовете, да продължа изпълнението на досегашната задача, за да прочистя напълно Беломорието.

Тежест на вниманието в района гара Бук – Драма – с. Ръжаник.

4. Група полковник Минчев (досегашната на полковник Кефсизов: състав, подполковник Кънчев – 3-ти конен дивизион с ксантийската батарея; майор Драгнев – 2-ра Драмска дружина; майор Станев – Ксантийската дружина; подполковник Любенов – Кавалската дружина с ротата от летището и 3 полицейски мотоциклета от гр. Драма) на 8.X. в 7 ч да настъпи в района на Драма – с. Ръженик – р. Места – гара Бук – жп линия Бук – Нусратлий с

1 Точното наименование е с. Раженик (Равишка община).

цел да го прочисти от останалите групи метежници и възстанови авторитета на властта, като създаде следните колони:

а) Отрядът на 2-ра Драмска дружина (състав: 2-ра Драмска дружина, 1 гаубица, возима с щаер, 1 минохвърг. взвод (две минохвъргачки)), със задача да настъпи по шосето Драма – с. Сипе – с. Ришево (Мавролити) – с. Добросел (Ксиноко- пое) – с. Орманлия (Поликарпос) – Ходжа Лари – с. Прос (Ирекли) – гара Нусратлий.

б) Отрядът на подполковник Любенов *(Кавалската дружина, с минохвъргач, взвод и* едно оръдие с щаер, да настъпи по пътя Като – Мармаря – с. Оджилари – с. Капаклари – с. Зарин – с. Кортолар (Ликодия Салон) – с. Репеш (Дрепане) – с. Либоту – с. Пакамалари – тара Колзукьой.

в) 3-ти конен дивизион с придадената батарея – по пътя с. Карапли – с. Чериклер (Ано Кераса) – с. Либоту – с. Кил- пиджари – с. Тиквово (Кастаниес) – с. Карагьоз *(Пери-Млен- тон) – с. Пестърва (Каликронон) – с. Деделер.*

г) Майор Станев с всички поделения от Ксантийската дружина – ротата на поручик Кръстев, картечната рота на подпоручик Михайлов, два минохвър. взвода (5 минохвъргачки) със задача да настъпи по пътя гара Бук- – с. Темелос – с. Инджирли (Полисикон) – с. Кичюккьой (Микрохори) – с. Ду- ково (Лейтокара) – с. Ращица – с. Янозлу (Карсофорн) – тара Бук.

5. Група полковник Михайлов в състав *1-ва Драмска дружина,* една гаубица да осигури реда в гр. Драма.

На 8.X. в 7 ч да изпрати едно поделение, усилено с тежки картечници от 1-ва Драмска дружина, със задача да прочисти през деня района на с. Раховка (Калифитон) и колибите около него.

6. Група полковник Кафеджиев, 6-и конен дивизион с едно оръдие, пристанищната рота, полицията да осигури реда в гр. Ксанти и поеме сигурността на района на Кавалската дружина.

7. *19-и граничен участък с ротата на капитан Чачев да продължи изпълнението на възложената му задача с цел да не допусне преминаването на отделни групи през р. Струма. Да обърне внимание на бродовете и мостовете.*

8. *18-и граничен участък да осигури границата и не позволи преминаването на групи през мостовете и бордовете на р. Струма.*

9. Сярската дружина да осигури реда в дадения и участък.

10. Резерв:

а) Неврокопската дружина, подполковник Николов да остане в района на с. Нусратлий с готовност да действа по моя заповед,

б) Подполковник Начев в досегашния му състав да про,- дължи изпълнението на възложената му задача,

в) 443 войсково разузнавателно ято с готовност да разузнава по допълнително нареждане и искане на полк. Минчев,

г) БомбарДировъчният орляк да има готовност с два самолета да бомбардира по допълнителна заповед,

д) Петричката рота да се изнесе на гара Ангиста с готовност да осигури реда в района на гарата.

11. *1/8* етапна дружина да изпълнява досегашната задача, като обърне особено внимание на по-големите съоръжения.

12. Беломорската флотилия да продължи изпълнението на възложената задача...*".*

Анализът на заповедта показва, че командването на Беломорския отряд получава бързи и точни разузнавателни сведения за движението на въстаническата групировка от Чал даг, която на 6 октомври вече е напуснала базовия си лагер и се изнася в района между Боз даг и Чал даг. Веднага се вземат мерки за прочистването му, като се настъпва с отряди от север, запад и изток, възлизащи на 4 пехотни дружини, 1 конен дивизион, 1 самостоятелна пехотна рота, 1 картечна рота, 4 минохвъргачни взвода, 1 батарея и други две оръдия. Целта е при откриване на въстаниците Да им се наложи бой и да бъдат изтласкани към равнинния район на железопътната линия. Оставеният при с. Нусратлий резерв от една дружина при нужда може да затвори обръча от юг и да съдейства за унищожаването на въстаниците. Взети са и мерки за плътно прикриване на западната граница на областта, за да се попречи на разпръснатите въстанически чети и групи да напуснат Беломорието.

Докато властите се готвят да нанесат последните удари на въстаниците, тяхната единствено по-голяма групировка край с. Равика е поставена пред сериозни изпитания. При новите условия прехраната на бойците е твърде затруднена. Успешните контрадействия на противника силно понижават и техния боен дух. В тази сложна обстановка Алекос и Кицос намират най-правилното решение, като установяват бойно взаимодействие с добре организирания и боеспособен националистически

отряд на И. Хасерис[1]. По този начин се открива и възможност да се осигури храна. Алекос и Кицос започват преговори с И. Хасерис за съвместни действия, които завършват успешно. На 8 октомври обаче противникът разкрива лагера. Въстаниците бързо заемат позиция, разпръсват се във верига и приемат боя. Войсковата част постепенно взема инициативата. На левия въстанически фланг настъпва смут и започва отстъпление, което увлича и останалите. Смрачаването помага на отстъпващите въстаници да се спасят. Голяма част от тях се разпръсват. Остават около 300 бойци, които се укриват в района на с. Орманли, където престояват на 9 октомври. През нощта въстаниците се отправят към селата Юреклер и Зарич, Нусратлийска община. Оттук те слизат в равнината, пресичат железопътната линия и се отправят в посока към с. Козлукьой, навлизайки в Чал даг. На 10 октомври отрядът се установява на лагер на 2 км от с. Оваджик, Козлукьойска община, където престоява 15 дни. Поредното поражение още повече понижава духа на въстаниците. Бягствата зачестяват. Появява се и известно недоволство срещу Кицос, обвиняван, че се занимава най-вече с тилови въпроси, а не организира достатъчно добре борбата. Дезертьорството още повече се засилва и на 15 октомври в лагера остават 150 души, а към края на месеца остават само 80 бойци. Командването полага големи усилия, за да осигури прехраната на хората. Изпраща групи за провизии в близки и по-далечни села като Нусратлий, Св. Атанас и други.

В другите райони разпръснатите въстанически сили, групирани на чети и малки групи, търсят спасение, като се укриват в планините или като се опитват да достигнат р. Струма и да се прехвърлят на спасителния десен бряг. Тази възможност е предвидена от военните власти и са взети всички мерки. Личният състав на 18-и, 19-и граничен участък (с щабове съответно в Сяр и с. Порна, Зиляховско) е в повишена бойна готовност със задача да не допусне преминаването на граничната линия. Особено внимание се обръща на мостовете на р. Струма и на нейните бродове. Командирът на 19-и граничен участък полковник Белчев заповядва на подчинените си да осигурят денонощна усилена охрана на границата. Отделено е специално внимание на моста при с. Чаязи, охраната на който се възлага лично на командира на най-южния граничен подучастък капитан Кери-

1 Когато избухва Драмското въстание, отрядът на И. Хасерис не отива в общия въстанически лагер при с. Кавакли, а остава в района на с. Равика, запазвайки своята самостоятелност. (АМВР, Об. 118, л. 38; ЦВА, ф. 16, оп. 2, а. е. 145, л. 12-13.)

нов, който със 7 бойци заминава за обекта. Осигурена е и непрекъснатата телефонна връзка с щаба на участъка. В първите дни на октомври полковник М. Михайлов съобщава от Драма, че се очаква опит за преминаване на реката от въстанически групи. За усилване на отбраната от Драма са изпратени моторизирани и пехотни подразделения. В тези напрегнати дни група от 6 въстаници се опитва да премине границата, но всички са заловени. Двама от тях, които знаят български език, са изпратени в щаба на участъка за разпит, а останалите са разстреляни. За да се разсее тревогата сред околното население, в с. Чаязи се провежда и среща с местните гръцки първенци, към които се отправя призив за спокойствие.

В тези тревожни дни революционното брожение обхваща и някои селища от охраняваните от 19-и граничен участък райони в югозападната част на Зиляховска околия, между Кушница планина и долното поречие на р. Струма. В с. Чепелджа десетина местни младежи антифашисти извършват нощно нападение над общината и се прехвърлят отвъд реката. В селото пристига полицейско подразделение от Кавала и арестува около 50 местни жители. Научавайки за това, кметът на с. Здравик, Борик Трифонов, който временно е кмет и на с. Чепелджа, веднага пристига в селото, застъпва се за арестуваните и ги освобождава. Той се противопоставя и срещу предвидените арести в Здравишка община.

В непрекъсната бойна готовност е и 17-и граничен участък (щаб в с. Долни Порой, Демирхисарско), осигуряващ охраната в най-северните части на границата. Възникналата в първите дни на въстанието напрегната обстановка в Демирхисарско подтиква военните власти към действия. По искане на командира на участъка полковник Кирил Ризов общинските власти му представят списък на местните антифашисти. От с. Долни Порой са арестувани Лазар Хараламбидис, секретар на местната организация на ГКП, Александрос Апостолидис, Павлос Сахтидис, Апостолис Янакопулос, Евстати Лазаридис, Николас Запцидис. Задържани са и братята Георги и Ставко Коставинидис, които в началото на въстанието преминават в нелегалност. Арестуваните лица са отведени в района на 8-и граничен пост, където по заповед на подполковник К. Ризов на 8 октомври са разстреляни[1]. Няколко дни по-късно след предателство са

1 При разстрела Апостолус Янакопулос успява да се спаси. По време на процеса срещу о. з. полковник К. Ризов през 1952 г. в София той свидетелства срещу него. (ЦВА, ф. 298, оп. 2, а.е. 263, л. 198.)

арестувани още 12 антифашисти, които на 11 октомври са разстреляни. Извършени са арести и в селата Горни Порой, Соколово и други[1].

Опити за преминаване на границата са направени и в района на 17-и граничен участък. В един от първите октомврийски дни е получено сведение за придвижване към границата на група въстаници. 3/17-и граничен подучастък в с. Ливадово, Демирхисарско, е вдигнат в тревога. След нощна престрелка са заловени 12 въоръжени въстаници, които по заповед на подполковник К. Ризов са разстреляни.

По време на въстанието се предприемат арести на комунисти и други антифашисти в Демирхисар и Сяр. След задържаните сярски граждани са Георгиос Головодаси, Аргир Дзаро, Томас Дангованис, Янис Константину, Димитриос Христофоридис и др. Вследствие на инквизициите 5-има от тях умират. В дните на въстанието в Демирхисар са мобилизирани цивилни българи за нощна охрана на града, а в Сяр на 4 октомври е сформиран милиционерски отряд от 230 души. Наред с охранителните функции те вземат участие и в някои акции. Милиционерският отряд в Сяр действа до 19 октомври, след което е разпуснат[2]. Цивилни българи се използват и от граничните части. В щаба на 17-и граничен участък са изпратени група граждани от Петрич, ползвани за разузнаване западно от границата. От 1 октомври до 16 ноември цивилни българи има и в 18-и граничен участък.

В резултат на взетите от военните власти мерки към втората половина на октомври мнозина въстаници загиват при опитите си да напуснат Беломорието през западната му граница. Друга част от тях, познавайки терена или пък с помощта на местното население, успяват да се прехвърлят и да се спасят.

Въпреки понесените тежки загуби и нанесените от деморализацията поражения въстаническите действия в източната част на Драмска околия запазват своя организиран характер. Укрилият се в Чал даг отряд е под непосредствената команда на първите ръководители Я. Крокос (Алекос) и П. Пастармаджис (Кицос). В същото време въстаническите сили в

1 ЦВА, ф. 298, оп. 2, а. с. 263, л. 1, 191, 198. В нотите на Атина до Вил- хелмщрасе във връзка с въстанието се сочи, че са извършени арести и разстрели и в други села на Сярска околия, като Кавакли (Лефкони). Кишелик (Неос скопос), Кумарито (Кумария) (ЦДИА, ф. 264, оп. 1. а. е. 302, л. 129.) Тези факти обаче не се потвърждават от домашните извори.

2 ЦВА, ф. 364, оп. 1, а. е. 16 (арх. ед. не е обработена); ф. 298, оп. 2, а. е. 276, л. 68. Беломорска България, № 112, 24 окт. 1941; Зора №6707, 25 окт. 1941.

южната и западната част на околията са разгромени, разпръснати и обезглавени. След оценка на обстановката Алекос и Кицос вземат решение да се организира прехвърляне на оцелелите въстанически групи от района на Кушница планина към отряда в Чал даг. Вероятният замисъл е не само да се съдейства за спасението им, като се изведат от подложените на най-силен военно-полицейски контрол пригранични западни райони на областта, но и да се извърши известно реорганизиране и укрепване на въстаническите сили.

С тази цел Алекос заминава с 20 бойци за района на Кушница планина, но задачата остава неизпълнена. Той се завръща сам в лагера при с. Оваджик, напуснат дори и от придружаващите го лица. В новия лагер командването (Алекос, Кицос и Михаил Георгиядис) провежда активна организационно-боева и агитационно-пропагандна работа за потягане на въстаническите редици. В резултат на проведеното разузнаване и от сведенията на дезертьори властите обаче узнават района, в който са разположени въстаниците. На 30 октомври един взвод от 1-ва Драмска дружина е изпратен за разузнаване към с. Оваджик. В неговите покрайнини той е спрян от огъня на въстаниците, заели селото. След направеното донесение до командването за противника войскови части предприемат настъпление към района на съсредоточаването му. Подразделения от Ксантийската дружина завземат с. Оваджик и го подпалват. Друга войскова част попада на лагера и го напада от всички страни. Въстаниците дават скъпи жертви, между които е и Хараламбос Николаидис от с. Нусратлий. Води се бой през целия ден. През нощта отделни групи успяват да преминат през обкръжението. Една чета от 50 души под командата на Христос Калайджис се измъква от обръча. На 2 ноември при с. Зарич тя попада на засада, обстреляна от цивилни гърци[3], и е разпръсната. Христос Калайджис е тежко ранен и попада в плен. Други малки групи се оттеглят навътре в Чал даг. Узнали за дадената амнистия, част от въстаниците се прибират по родните си села[4]. Друга част ще тръгне на запад, за да се

3 Може да се приеме, че това са гръцки националисти, несподелящи революционно-класовите цели и задачи на въстаниците, поради което не желаят да ги допуснат в района на с. Зарич. Въоръженото нападение над четата може да се оцени и като акт, целещ с недопускането й в селото то да бъде предпазено от санкциите на властите, както и на демонстрирана проява на лоялност към тях.

4 ЦВА, ф. 16, оп. 2, а. е. 145, л. 23, 12 – 13; ф. 298, оп. 2, а.е.324, л. 89; АМВР, Об. 118, л. 30. За три месеца (октомври, ноември и декември 1941 г.) в селата се завръщат около 800 души, взе-

прехвърли в германската окупационна зона[1]. Трета част ще остане в Беломорието.

Укриващите се в планината след разгрома на въстанието малки въоръжени нелегални групи ще всяват смут сред властите, ще подклаждат съпротивителните сили сред местното население и ще положат основите на бъдещите организирани въоръжени антифашистки сили в Беломорието.

Целенасоченото преследване на разпръснатите въстанически групи продължава до 5 ноември 1941 г. Тази дата може да се приеме и като горна граница на героичното Драмско въстание.

Източник:

Георги Даскалов, Драмското въстание, Университетско издателство СУ „Климент Охридски“, София 1992, стр. 180-210

Георги Даскалов е български историк, преподавал дълги години дисциплините „Съвременна балканска история“ и „Съвременна история на Гърция“ в катедра „История на Византия и балканските народи“ на Софийския университет.

Коментари (30)

- 20-03-2015|**Златко**

Може би, като начало на евентуалната дискусия, един текст от списание „Обектив“:

Неудобни истини: „Борислав и Балканите“

ли участие във въстанието. Това са главно тези, които дезсртират още в първите му дни, както и насила мобилизираните. (АМВР, Об. 118, л. 40.)

1 Една голяма част от въстаниците успява да напусне Беломорието. (АМВР, Об. 118, л. 40.)

Автор: Димитрина Чернева
28 Юни 2012
Тогава Борислав е бил на 19 години. Вълнувала го историята и нейните уроци. Завършвайки класическата гимназия в София, той избрал да пише дипломна работа за един упорито премълчаван период от нашата история – действията на българските окупационни войски в Македония, Беломорска Тракия и Западните покрайнини в периода 1941–1944 г. Проучванията на момчето стават повод за един от най-задълбочените филмови анализи на големия документалист Юли Стоянов. Всъщност режисьорът искал да направи филм за тези събития още в края на 70-те години, по понятни причини обаче това се оказало невъзможно. Попадайки на начинаещия историк, Юли Стоянов го последвал в неговите търсения, в натрупването на фактите и прелистването на архивните документи. Така се родил филмът „Борислав и Балканите“, „един дълбок и неочакван филм“, по думите на Георги Дюлгеров.*
Завършен през 1993 г., филмът поставя за първи път публично, неидеологизирано и безстрастно темата за българското военно присъствие на Балканите по време на Втората световна война. Акцентът пада върху репресивните действия на окупационните ни корпуси в Сърбия, Гърция и т. нар. „новоосвободени територии“, върху старата мечта за Велика България от Вардар до Беломорието. Не са спестени фактите около избухналото в края на 1941 г. Драмско въстание, насочено срещу българските окупационни власти и потушено от тях с изключителна жестокост.
Разбира се, документалният разказ на Юли Стоянов е посрещнат гневно и е атакуван остро от националистични позиции.
„Сред критиците, режисьорите и сценаристите тогава имаше доста противоречиви оценки, спомня си кинокритичката Неда Станимирова. – Някои не бяха съгласни със самото тълкуване на историята, с позицията на Юли Стоянов, макар иначе да признаваха високото майсторство на филма. Казваха обаче, че Юли не е отстоял националните ни идеали. Спомням си разговора с едни документалист, който ми призна, че уважава своя

учител Юли Стоянов, но не може да приеме филма му, тъй като се чувства преди всичко българин“.

„Срещу филма имаше много свирепи статии. Имаше нещо като другарски съд над изменника режисьор, направил филм, с който излага България и с който казва неистини за българските идеали“, припомня си тогавашните реакции и съпругата на документалиста Искра Божинова.

Почти 20 години по-късно „Борислав и Балканите“ и болезнената тема, която разглежда филмът, продължава да предизвиква или „горещи“ изблици, или в по-добрия случай неподвижни пластове от мълчание. По тази материя и до днес не е постигнато единомислие между историците.

Според доц. Михаил Груев, преподавател по съвременна българска история в Софийския университет, филмът на Юли Стоянов „впечатлява с коректния и внимателен анализ на историческите факти, с което донякъде противоречи на масовата тенденция, както в годините на комунистическия режим, така и след това, част от тях да се манипулират, премълчават или „захаросват“, а други направо да се отричат“. По думите му точно такива са обстоятелствата около българското съучастие в окупацията на Северна Гърция и Източна Сърбия, в депортирането на евреите в тези области, в извършените военни престъпления в Драма, Бойник и др. Тези неудобни истини са показани много добре във филма, при това през очите на един млад историк, току що навлизащ в науката. Използваните документални кадри от стари български и германски кинопрегледи са особено интересни, а някои от тях представляват истинска находка на режисьора. Ако днес някой тръгне да прави подобен филм, вероятно няма да открие в архивите голяма част от тях. Според доц. Груев филмът би бил особено интересен за днешните студенти, тъй като „независимо от вече дългата времева дистанция, обществото, пък и науката, не знаят повече за всичко това, отколкото знаеха тогава“.

Съвсем различна е позицията на популярния историк проф. Божидар Димитров, който наскоро обяви, че ще снима филм за „геноцида над българите в Македония в периода 1944–1949 г.“. Според бившия министър без портфейл българската истори-

ография няма абсолютно никакви проблеми в това отношение, тъй като е „историография на една свободна и демократична страна“. Всъщност в текст, подписан от проф. Димитров от декември 2006 г., се твърди, че „познанията на мнозинството българи за Втората световна война се свеждат до бойните действия, които води армията ни от 9 септември 1944 г. до 9 май 1945 г. срещу Германия, и до схватките на нашите ВВС с англо-американската авиация от август 1943 г. до май 1944 г. Поради политическата конюнктура (или поради неудобство) на историците бе налагана цензура (или те си я налагаха сами) да изучават и пишат за редица военни действия, водени срещу различни противници през периода 1941-1944 г.“.

Днес Димитров едновременно признава, че „за съжаление от нашите части (българските окупационни войски на Балканите през периода 1941-1944 г. – б. ред.) са извършени неща, които по-късно минават за репресивни действия срещу мирното население, съпроводени с много убити, ранени, арестувани и изпратени в лагери“ и заедно с това твърди, че „българската армия не е била жестока, а просто си е гледала работата“. „Когато стрелят по нея и тя стреля – на война като на война. Светът е пълен с подобни истории при всяка война“, утвърждава историкът и допълва, че по време на война няма мирно население.

В този контекст оценката му за документалния разказ на Юли Стоянов за онези събития е негативна. Професорът историк с лекота отключва характерното за Балканите конспиративно мислене. По думите му възкресяването на такива филми става, когато някой е платил, за да се дискредитира България. „Питам се аз кой е платил в случая, защото 90 на сто съм убеден, че е точно Македония. Скопие плаща в момента, за да дискредитира България“, заключава ученият.

„Когато един човек посочва, че осъществяването на някаква национална идея може да се окаже много повече вредно, отколкото полезно, то това е градивно и патриотично действие“, смята Борислав. Днес порасналото момче е почти на 40 години. Не се занимава професионално с история, но продължава да търси „разбиращото“, а не „горещото“ отношение към историческите факти. И преживява болезнено две вини – родовата вина (брат

на баба му е участвал в потушаването на Драмското въстание) заради някогашните репресии от страна на българската армия и личната си вина към Юли Стоянов, заради прехвърчалите навремето искри между тях покрай монтирането на филма. Твърди, че ако искаме да осмислим филма с неговото историческо и културно значение, ще видим в него точката на пречупване в нашето колективно мислене, изхода от затворената верига на балканските конфликти, на обичайното противопоставяне. Този процес е мъчителен и изключително бавен, но той все пак върви, движи се в посока обратна на враждебността и насилието, макар и днес да не са секнали разправиите кой е бил виновен и кой не, кой е спасил евреите и кой ги е изпратил в лагерите на смъртта. За да се стигне до такова движение в масовото съзнание и да се почувства тази точка на пречупване, е нужен някой, който има много силна интуиция и познава достатъчно добре развитието на балканските народи. Някой, който е способен да направи непредубеден и свободен от предразсъдъци и идеологеми разказ. Някой, който е в състояние да предусети момента на обръщането.

Този някой е Юли Стоянов.

** Филмът „Борислав и Балканите“ на режисьора Юли Стоянов бе показан преди няколко седмици в Лилавия салон на Чешкия център, чиято програма включва поредица от вечери, посветени на напусналия ни преди няколко месеца голям български документалист.*

Димитрина Чернева е журналист, работи в сайта kultura.bg

Източник: www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv...orislav-i-balkanite/

- 20-03-2015|**Златко**

А във Фейсбук на бърза ръка ме научиха на ум и разум...

Kalina Galunova *Българите винаги са се отличавали със съвест. Така е и в Сръбско-българската война. Въпреки че са нападнати, българите възприемат тази война като братоубийствена и ненужна. Написаното от Л. Димитров горе е наистина трогателно свидетрелство за живото човеколюбие*

на автора, за един хуманизъм, запазен и в условията на страшната война. Не съм запозната добре, но има ли свидетелства в този дух и от гръцка страна? Вероятно има, макар че не са ми известни. Защото и гърците избиват доста българи.
Zlatko Enev *Звучат ми малко странно тези думи, честно... Значи, първо ги изтрепваме, после се сещаме, че някой ден ще дойдат да ни поискат сметка, после не можем да спим поради горната причина, а накрая се оказва, че и съвест имаме. Ей, кой като нас!*
Kalina Galunova *Ами война е. Законът на войната е „убивай". Няма друг избор. Българите поне имат кауза, която можем да определим като справедлива, и не водят завоевателни, а освободителни войни. Няма ‚окупирани' от българите територии, в които българското население да не е преобладаващо, и то с много над гръцко/сръбско и пр.*
Zlatko Enev *М-да...*
Zlatko Enev *Същите неща са набивали в главите на младите Хитлер-югендчета: това Судетите, Австрия, полска Шлезия, все са наши земи. Там немци живеят... (то и цяла Европа си е наша, колко му е)...*
Единствената разлика между тях и нас е, че ние вече не сме млади...
6 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Само едно не ми го побира главата: хубаво де, като са населени от българи, що тогава вдигат въстание?*
Zlatko Enev *Инак тя и руската война в Украйна си е бая така справедлива, нали, Калина?*
Kalina Galunova *В Драмското въстание са участвали и много българи, доколкозтро знам. То не е етническо. Организирано е от комунистите и е опит да се установи комунистическа власт. А по принцип въстание на малцинство винаги може да бъде организирано. Не казвам, че в Драма няма гърци. Казвам, че те са малцинство, а българите преобладават и то с много.*
6 часа · Харесвам
Zlatko Enev *Нищо подобно! В целия драмски регион по онова време има само около 7,000 души, които се самоопределят като „българи"...*

Zlatko Enev *А инак е вярно и това, че са участвали българи, но само пропорционално на размерите на българското малцинство, тоест това са само отделни хора.*
Kalina Galunova *Вижте данните отпреди Балканската война. Слад 1913 г, Гърция започва жестоки репресии, които водят до обезбългаряването на региона.*
Kalina Galunova *Но ДНК изследванията сочат, че цяла северна гърция носи български ген:) А защо не се определят като българи, отговорът е очеваден, мисля.*
Zlatko Enev *Сложна история. Много сложна. Репресии има от всички страни, има и обмен на население. Но пак да задам един неудобен въпрос: от България за Гърция заминават на практика всички етнически гърци. В Гърция, при все „жестоки репресии“, остават доста българи (относно точния брой може да се спори). Като как тъй не искат да напуснат страната, в която ги тормозят, и да си се приберат там, където са сред свои хора?*
Zlatko Enev *Изобщо, така можем да си говорим до утре. Само че аз вече не съм от Хитлер-югенд. Мина ми времето за такива работи, язък...*
Zlatko Enev А щом толкова искате да видите данни, прочетете ето този текст. Той доста така поразклаща някоя и друга сигурност...
THE WAR OF STATISTICSS: TRADITIONAL RECIPES FOR THE PREPARATION OF THE MACEDONIAN SALAD
MACEDONIAN-HERITAGE.GR
Kalina Galunova *Дам. Войната на цифрите. Но слава богу има и други, съвременни методи, които могат да хвърлят светлина върху този така заплетен въпрос. Горе Ви писах за генетичните изследвания, които показват, че не само македонците са с български ген (или българите с македонски), но и цяла северна Гърция. Българите там не са се изпарили, просто са станали... гърци*
Zlatko Enev *В края на краищата всички сме с африкански ген, Калина. Е и?*

Zlatko Enev *А инак изборът на етническа идентичност няма нищо общо с неща като гени, особено пък „български ген“ (юху-уу!). Но хайде да спираме, че нещо много научен стана разговора...*
Kalina Galunova *Ами товае, което ни обединява (африканският ген). Но историята се крепи на принципа „разделяй“ и владей, а не „обединявай.*
Kalina Galunova *Съгласна съм за избора. Стига да е избор!*

- 21-03-2015|**Е.Е.**

Може би не трябва да модерирате ФБ коментарите. Ако има коментари във ФБ популярноста на списанието ще расте. Също така когато някой направи ФМ кометар, дори и негативен, обикновено познатите му получават нотификация. Това списание е един стълб на нормалността сред русифилистичеката и ксенофобска истерия, която ни залива и заслужава по-голямо популярност.

- 21-03-2015|**Златко**

Е, като ме ощипят, реагирам. А те най-често си щипят, нашенци...

- 21-03-2015|**емилия йонкова**

Господин енев, знаете ли че по време на Междусъюзническата война през 13-та година гърците са клали БЪЛГАРИ и са ги представяли за ГЪРЦИ, КЛАНИ ОТ БЪЛГАРИТЕ? Каква е гаранцията, че част от цивилните жертви не са БЪЛГАРИ, ИЗБИТИ ОТ ТАКА НАРЕЧЕНИТЕ „ПАРТИЗАНИ“? Освен това при смазването на метежът са били използвани бомбардировъчна авиация и артилерия срещу базите им в планинските села-колкото от жертвите са загинали от бомби и снаряди? Освен това бунтът НЕ Е БИЛ ПОТУШЕН САМО ОТ РЕДОВНИ ВОЙСКИ-ИЗПОЛЗВАНИ СА И ПОЛИЦЕЙСКИ И ЖАНДАРМЕРИЙСКИ ЧАСТИ, КОЛКО ОТ ЖЕРТВИТЕ СА ТЕХНИ? Какво е влиянието на ВРАЖДЕБНО НАСТРОЕНИТЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ ГРЪЦКИ И „МАКЕДОНСКИ „„ИСТОРИЦИ“ НА НАШИТЕ ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ ОТНОСНО ТОЗИ ВЪПРОС? По международните военни конвенции за „сражаващи се“ се признават лица с обозначение и/или униформа-колко от метежниците са имали такива? Освен това това те са извършвали военни престъпления срещу българското население и го принуждават да създаде свои милиции „Охранка“, а и

не са били страна по тези конвенции, което не задължава БЪЛГАРИЯ ДА ГИ СПАЗВА СПРЯМО ТЯХ, КОЛКОТО И ДА Е ЦИНИЧНО! Един, който поради така нареченото си „македонско самосъзнание“ бе признат от вас за „безпристрастен относно историята ни“без да ви пука, че според МАКЕДОНИЗМЪТ МАКЕДОНИЯ Е НЕБЪЛГАРИЯ -и ТОВА Е ЕДИНСТВЕНАТА Й НЕЙНА ИДЕНТИЧНОСТ! ОПРЕДЕЛИ ДЕЙСТВИЯТА НА БЪЛГАРИЯ КАТО „ГЕНОЦИД“, БЕЗ ДА СМЯТА, ЧЕ ТАКОВА НЕЩО МОЖЕ ДА СЕ СПРЕ САМО С ВЪОРЪЖЕНА НАМЕСА-КАКВА Е БИЛА ТЯ? ОСВЕН ТОВА ВЪВ вашият предпоследен коментар писахте относно генетичните белези на нацията, че разговорът ставал „нещо много научен“, а списанието ви има претенции за интелектуалност-това е шизофрения и проява на чист противоинтелектуализъм, типично за тоталитарните идеологии, на които вие се „противопоставяте“! Освен това вече е доказано научно, че БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД ИМА ГЕНЕТИЧНИ БЕЛЕЗИ, ОСВЕН ТОВА ВСЕКИ ЕТНОС ИМА ВЪНШНИ ЧЕРТИ И КАЧЕСТВА, КОИТО ОБИКНОВЕННО НЕ МОГАТ ДА ИЗЧЕЗНАТ ДОРИ ПРИ ДЪЛЪГ ПРЕСТОЙ В ЧУЖБИНА! ЗА МЕН ЗАКОНИТЕ НА ВОЕННАТА НЕОБХОДИМОСТ СА ПО-ВАЖНИ ОТ ТАКИВА, ПРИЛАГАНИ САМО КЪМ ПОБЕДЕНИТЕ В ЕДНА ВОЙНА-ДА СТЕ ЧУВАЛ ЗА СЪЮЗНИЧЕСКИ ГЕНЕРАЛ, ОБЕСЕН ЗА ВОЕННИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ, ПРИМЕРНО? НЕ ОЧАКВАМ НИКАКВИ РЕАКЦИИ от вас-ВИЕ ДОРИ БЛОКИРАТЕ ХОРА С МНЕНИЕ, РАЗЛИЧНО ОТ ВАШЕТО!

- 21-03-2015|**Златко**

Все повече се засилва впечатлението ми, че „различното мнение“, е онова последно убежище, в (зад, под, над, около) което бил се скривал всеки… (поставете на това място описателното съществително, което си харесате най-много).

Така. Инак, разбира се, нямам нищо против да обменим „опит“, само че, като ми се заредят тук един след друг хора, които по всяка вероятност просто са объркали сайта… М-да.

Правилно е очакването ви, госпожо.

Без реакции.

- 21-03-2015|**Златко**

А, сетих се един стар, но вечен анекдот…

Пред съда палачът се оправдаваше:
„Нас така ни учиха…“

„Нас ВСИЧКИ така ни учиха, господине“, отвърна съдията, „но защо САМО вие се изхитрихте да станете отличник?“

- 21-03-2015|**Златко**

Уф, забравих добрия стар Оруел...

Войната е мир. Свободата е робство. Невежеството е сила.

- 21-03-2015|**Гост**

Преди време писах, че съм слушал разказите на моите родители за възстанието на което те са били очевидци. Тези разкази бяха през 60 те когато бях малко дете. Въстанието в Карлъково, Просечен и Кубалище и разстрелите след това бяха коментирани. Запомнил съм случаят с младеж който преди да го разстрелят успял да се претърколи в дерето зад него и успял да се спаси. Предполагам, че е било в Карлъково. Едва след 90 та прочетох за зверското потушаване на въстанието в български вестник и си спомних това което бях слушал. Сега предполагам, че е било коментар за филма. Баща ми е от Карлъково, а майка ми като гърци са били гонени от село на село. Тя разказваше за бащата на снаха и/снаха на сестра и/ който бил кротък човек и не бил замесен, но като грък е попаднал в групата за разстрел. Жена му припаднала, а българският офицер я зашлевил, за да я свести и да гледа?! Много години след това ходих за първи път при родините си в Гърция и тогава си говорихме за много неща. Леля ми прекрати разговора когато снаха и спомена за тези разстрели. Тя беше останала сираче много малка, но не мразеше българите. Поздрави на г-н Енев още веднъж за това което правите. Попаднах случайно на вашето списание през миналата година с една статия за помаците, а вече ви чета доста редовно. Поздрави!

- 21-03-2015|**Златко**

Благодаря ви господине! Благодаря най-вече за сдържания и спокоен начин, по който говорите за толкова ужасяващи неща. Огромна грешка би било, струва ми се, да превръщаме форума тук в битка на страсти, в която да си плюем (с кръв) едни-други в очите. Въпросът не е в това дали и какви точно български жестокости е имало, а как можем да направим така, че да се осъзнаем и освестим. Да разберем, че именно ние, днешните българи и българки, сме жертвите на цялото това злостно мълчание, отричане, охулване, оплюване, изпращане в небитието, на истина-

та за онова, което са правили дядовците ни, те пък самите заслепени до безчовечност от една вековна борба за надмощие тук, на Балканите.

Само хора на едно определено ниво на (не)интелигентност могат да изхождат автоматично от предпоставката, че всеки опит за осветяване на тези травматични събития е по принцип насочен „срещу България“. Да, сигурно и до днес в страната има достатъчно хора, които още вярват, че най-добрият лек срещу диабет, примерно, са заклинанията на врачки и баячки. А срещу исторически неудобни теми – мълчание, мълчание, и пак мълчание. На всички тях ще кажа: разбира се, дами и господа, това си е ваше абсолютно право (също като правото на „различно мнение“). Но защо тогава, **триста пъти по дяволите**, сте решили да идвате ТОЧНО на този сайт и да ме занимавате с ТОЧНО тази страна от вечно изоставащото българско мислене? Знам, че ви има, но не искам да имам вземане-даване с вас! Съжалявам, това е всичко, което мога да ви кажа. Просто не идвайте тук! От това няма полза нито за вас, нито за мен.

За останалите хора тук във форума: моля имайте пред вид, че ЕДВА започвам да работя по тази тема. Очакват ни още много такива и подобни на тях материали. Ако това ви дразни, но не сте точно на мнението, че то е нещо „антибългарско“ или просто „ненужно“, моля имайте малко повече търпение към самите себе си. Никой на този свят не е прогледнал от незнание и невежество. Тези материали може и да ви дразнят, но неистини те не ви казват.

Така че имайте търпение и милост към самите себе си. Това е всичко, за което бих искал да ви помоля...

- 22-03-2015|**Хр.Димитров**

Специалист съм по средновековна, не по модерна история, но изчетох материала и коментарите с голям интерес. Не оправдавам репресиите срещу въстаналите (предимно гърци с комунистически убеждения), но мисля, че контра-действията на българската войска, полиция и цивилно българско население срещу тях са разбираеми и не трябва тотално да се отхвърлят и осъждат. Като историк бих искал да подчертая 2 неща: според мен, това въстание (по-скоро, въоръжен комунистически метеж) е било безсмислено – след поемането на властта от германците, българските власти не са притеснявали местното гръцко население (забележете, въздържаността на нациналистическия гръцки партизански отряд -т.нар. „кралски андарти“ за намеса в метежа); първоначалните

репресии на някои военни командири, според мен са израз на уплаха от заварената нова етническа обстановка в Беломорието и може би представляват неуспешен опит за етническо прочистване... (искам да напомня, че след Нойския договор гърците фактически извършили етническо прочистване на Беломорието – прогонили по-голямата част от местното българско население и заселили гърци от Мала Азия, прогонени на свой ред от турците)...

- 22-03-2015|**Златко**

Най-първо, позволете ми да благодаря за сдържания и умерен тон, както и за липсата на желание да се говори от „последна инстанция“ (ценя всички коментари, които се придържат към нормален, цивилизован тон и не предпоставят предварително, че отсрещната страна е достойна за обесване, примерно)...

И все пак трябва да възразя. Казаното по-горе в коментара ви

> *след поемането на властта от германците, българските власти не са притеснявали местното гръцко население*

просто не съответства на историческите факти. Българските административни органи, подкрепяни от окупационните войски, подлагат гръцкото население на силна сегрегация и открит тормоз (дори дажбите за хляб са по-малки за онези хора, които са отказали да се запишат като „българи“). В момента подготвям за публикуване друг материал, в който данните вече идват от гръцка страна (става дума за изследване, проведено вече през 1990-те години, в което са анкетирани три различни поколения гърци от Драмския регион). Нещата звучат, меко казано, ужасяващо. Надявам се, че не преувеличавам. Самият аз за пръв път започнах да разбирам малко по-ясно след прочитането на този текст какво изпитват немците, когато гледат филми или четат книги за нещата, вършени от техните собствени дядовци.

Надявам се да не бъда обвинен от прекалено много хора в антибългарски чувства. Приемането на такъв тип свидетелства е изключително трудно, тъй като човек неволно се чувства подложен на обвинения, които са напълно нови, непознати и обикновено възприемани като атака срещу колективната и дори лична национална идентификация. Това прави намирането на обща база за разговор и дискусия изключително трудно. Веднага се появяват думички като „национално предателство“

или „антибългарскост“, докато всичко, за което става дума, според мен е настояването за чиста и проста, най-обикновена почтеност. Да, въпрос именно на почтеност е да приемем и признаем, че в миналото на страната ни има тъмни ъгли, които се нуждаят от ново осветяване и преосмисляне, именно за да не се стига НИКОГА повече до повтарянето им...

Впрочем, може би тук трябва да спра. Материалът, който подготвям, може да бъде намерен ето тук, ако някой не иска да чака докато го преведа и обработя (моля, отидете на глава тринадесета, **„Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia“**)...

soros.org.mk/dokumenti/After_the_War_Was_Over.pdf

- 22-03-2015|**Златко**

А по въпроса за отношенията между гърци, българи, съответни власти, малцинства и пр., има чудесна българска специалистка,**Теодора Драгостинова от Университета в Охайо, САЩ**, която освен всичко друго е и доста по-умерена в оценките си от мен, примерно, така че едва ли някой би могъл да я обвини в пристрастност. Малко по малко ще преработвам и нейните работи (и гледни точки), с надеждата да мога в хода на времето да ви представя и неща, които да звучат по-малко като обвинения, защото действително не искам да се превръщам в някаква „нюрнбергска инстанция“. Прочее, да видим с какво ще ни изненада бъдещето...

А тук – един видео-клип от публичната лекция на Драгостинова, представяща на български основната ѝ досегашна книга, **Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949**. Сериозно изследване, за което намирам само суперлативи сред рецензиите на професионални историци...

Между дом и родина - The Red House Centre for Culture and Debate

- 22-03-2015|**Хр.Димитров**

Г-н Златко, простете, но мисля, че Вашата оценка „Българските административни органи, подкрепяни от окупационните войски, подлагат гръцкото население на силна сегрегация и открит тормоз“ е малко пресилена. Това е, най-малкото защото противоречи дори на изнесените факти в работата на Г.Даскалов за ролята на някои български администратори в защита на местното гръцко население, подмамено от

комунистите... Забележете, действията на населението (явно гръцко) от с.Каракавак начело с руския емигрант-белогвардеец, който ясно е преценил за какво става дума...

- 23-03-2015|**Златко**

Най-ценният и най-лаконичен коментар, който получих до момента върху този материал (в лично писмо):

> *Видях първата публикация за Драмското въстание и коментарите. Започна се. И оттук ще излезе много гной...*

- 25-03-2015|**Македономахос**

Изследването на Георги Даскалов е от 1992 г., а вече споменатия филм „Борислав и Балканите“ е от 1993 г., въпреки това има хора, които едва сега научават за тия събития. Кой им е виновен за незаинтересоваността и непознаването на балканската история до този момент? Разбира се, че конспиративния „мастърмайнд“, който прикрива неудобните факти от българската история.:)

Инак Златко, радвам се, едно че ви дадох идея да пишете за Драмските събития и второ ви показах, че не е коректно от ваша страна да слагате под общ знаменател всички български историографи. Препоръчвам ви да изчетете и останалите трудове на Даскалов, за да разберете къде се корени противоборството българи-гърци в Егея. Забележете не Тесалия, не Пирея, не Епир, а тъкмо Егейска Македония. Тези теми не кореспондират с курса на „Либерален преглед“ и все пак познаването на историческите факти ще ви помогне поне за частичното осмисляне аргументите на критиците ви.

- 25-03-2015|**Златко**

Мисля, че мненията ни относно „ценността“ на трудовете на Георги Даскалов се различават радикално. Публикувах този откъс единствено поради пълната липса на каквото и да било друго в българската историография. А инак го намирам просто първобитен, във всичко, освен директното описание на факти и събития (какъвто е отчасти този откъс). Ако самият вие познавате книгата достатъчно добре, то със сигурност имате представа за пълната понятийна и концептуална каша, която цари в последната ѝ част,

Привеждам тук няколко цитата, за да поясня какво имам пред вид:

Едно от най-здравите ядра на гръцката работническа класа е работничеството в Драмско. Неговата сила и авторитет се дължат на водените от него класови битки в годините между двете световни войни за социални и демократични правдини, на борбата срещу фашистката диктатура на Й. Метаксас. Това обуславя неговата хегемонна роля в избухналото въстание.
[...]
Целите и задачите на Драмското въстание, хегемонната роля на пролетариата и движещите сили в него дават основание то да се характеризира като въстание с революционно-класова и национална същност. Неговата двуединна цел съчетава борбата за отхвърляне на чуждата за гръцкото население българска власт и за извоюване на едно ново общество по примера на октомври 1917 г.
стр.256, 260

Като организира и провежда Драмското въстание, насочено срещу установената българска власт в Източна Македония и Западна Тракия, ГКП игнорира българския национален въпрос. В своята политическа и военнобоева дейност тя се проявява като национална гръцка партия, която се бори за възстановяване на статуквото, наложено с грабителските мирни договори от Букурещ и Ньой. [...]
В рамките на това двуединство в политиката и практиката на ГКП се изключват историческите права на българския народ, чиито управляващи кръгове правят поредния несполучлив опит за обединение на отечеството и на разпокъсаната българска нация.
стр. 261

Е дайте сега да се разберем веднъж завинаги: оправдано ли е въстанието или не? Имат ли право гърците – комунисти или не – да се вдигат на оръжие срещу окупационната сила? У Даскалов еднозначен отговор на този въпрос няма – и цялата книга е едно-единствено упражнение по идеологическа еквилибристика.

Казано възможно най-кратко, книгата е написана по принципа „и вълка сит, и агнето цяло“. Въпреки че е публикувана след десети но-

ември, тя очевидно е писана преди това, тоест Даскалов прави всичко възможно, за да се придържа към възможно най-закостенелите догми на партийно-класовия подход към историографията (цитат 1). В същото време обаче той е най-обикновен български националист, като повечето хора от неговото поколение и възпитание. Оттук и неспособността му да стигне до каквото и да било последователно отхвърляне на мотивите и оправданията за българската окупация от 1941-44. Резултатът е просто отчайващ, чиста проба „идеологическа кашора“, както може да види всеки човек, прочел поне нещичко от тази книга.

Впрочем, в по-късни години Даскалов завършва еволюцията си по очаквания начин и от пролетарския му интернационализъм не остава и следа. В частност, биографията на Андон Калчев, шефът на българско-македонската организация „Охрана“, ужасът на егейските гърци от времето на Окупацията, чиято дейност също се нуждае от солидно осветляване, не оставя при мен съмнения относно резкия завой към откровен национализъм и шовинизъм. („Клио срещу Темида. Антон Калчев – хуманист или военнопрестъпник“) – при него кой знае защо Калчев е наречен „Антон“.

- 25-03-2015|**Гост**

Златко писа:

> *...Публикувах този откъс единствено поради пълната липса на каквото и да било друго в българската историография. А инак го намирам просто първобитен, във всичко, освен директното описание на факти и събития (какъвто е отчасти този откъс). Въпреки че е публикувана след десети ноември, тя очевидно е писана преди това, тоест Даскалов прави всичко възможно, за да се придържа към възможно най-закостенелите догми на партийно-класовия подход към историографията (цитат 1). В същото време обаче той е най-обикновен български националист, като повечето хора от неговото поколение и възпитание. Оттук и неспособността му да стигне до каквото и да било последователно отхвърляне на мотивите и оправданията за българската окупация от 1941-44. Резултатът е просто отчайващ, чиста проба „идеологическа кашора“, както може да види всеки човек, прочел поне нещичко от тази книга.*

> *Впрочем, в по-късни години Даскалов завършва еволюцията си по очаквания начин и от пролетарския му интернационализъм не остава и следа. ... не оставя при мен съмнения относно резкия завой към откровен национализъм и шовинизъм.*

Удивително точна диагноза за малоумията на този автор. Само бих коригирал, че не беше обикновен националист, а един от най-патологичните случаи, на неговия фон всички други бледнеят.

Това което трябва да се добави е, че изтормози поколения студенти да зубрят написаното от него, изпитваше ги, връщаше ги докато ги направи на нищо и започнат да пеят както на него му се иска. Абсолютно фелдфебелска работа. А как се е заяждал и гаврил навремето с гръцки студенти за щастие не съм бил пряк свидетел. Грях му на душата на онзи, дето го докара в СУ!

- 25-03-2015|**Златко**

И още един кратък и точен коментар, който получих днес по електронната поща:

> *Филмът „Борислав и Балканите“ е прекрасен поучителен разказ за българския фашизъм през 40-те години на миналия век. Режисьорът на филма – Юли Стоянов (вечна му памет!) е достоен син на великия си баща – хуманист! (Людмил Стоянов, за сведение на безпросветните.)*

- 25-03-2015|**Броди**

Голям просвет! С този материал много неща от спорни тези в мен се намеснват от само себе си. Дори и с краткото споменаване за Юли Стоянов и великия му баща –хуманист Людмил Стоянов. Малко допълнение: майката също е достолепна, автор от европейска величина–Мария Грубешлиева. Повестта „Холера“ на Людмил Стоянов и досега е безспорен образец за изискана и висока проза.

Дори и да се застане откъм позицията на Г.Даскалов, трябва да се сдъвчи пясък и се признае, че гръцките партизани реално са били съпротива на окупаторите, а не да гмуцат краден кашкавал. Да припомним и „най-голямата ни партизанска акция“ в местността Жабокрек септември 1944г., която по всички параграфи си е военно престъпление. Една тумба шумкари стрелят по възстановяващи се ранени войници

от вермахта. След „промените“ на едно честване генерал Крум Радонов заговори за извънземни там, които нашите обирджии на мадри уж са гонели, сякаш са калушари или пияни гайдарджии през русалийската неделя...

Доста се озадачих при прочита на „Тютюн“ от Димитър Димов, където в края е споменато за очистване на десетина наши артелчици в някакво село при снабдителна акция за храна в село край Солун. Вече ми е повече от ясно: имало е за какво.

От филма на Юли Стоянов разбрах какво щяхме да правим на източния фронт–палачи и пъдари. Чукам на дърво, дано сега не ни стигне!

На този фон изрично трябва да се упомене, че тази измислица за трогателното отношение на цар Борис спрямо нашите войници да не ходят на източния фронт е толкова зле скалъпена. На практика на нашия монар му досвидяват милиардите от наркотрафика в швейцарските банки, с десетилетия плячкосвани наедно с Ванче Михайлов, точно за тия пари е настоявал Хитлер.(Е, на Симеочно го прелъгаха, щипнаха от същите пари чудотворците на БСП и му дадоха върхове и хендеци...) Постъпката му е равностойна на самоубийство...

И да продължим положените проекции в тези текстове и коментари. Есента на 1945г. самите гърци избиват близо 35 000, може и повече свои сънародници, ориентирани спрямо Москва. Бройката на прокудените ще ми е интересно да чуя, но след отстраняване на хунтата имаше амнистия и обикновените подведени хора се завърнаха в пределите на Елада, в нашето мило Отечество останаха да берат страхове реалните палачи.

От прочита на коментарите долавям доста солидна подготовка и проникновени тълкувания в участниците. Благодаря им, също и на Златко Енев, който тук си е идеално на мястото. Поддържам предложението да се навлезе точно в пререканията за хубавия Егейски край, Вардарско и Поморавието. Като че ли някакъв уплах от този толкова щекотлив македонски въпрос!

Съседите гърци имат много по-положително отношение спрямо Русия в сравнение с нас, това си го обяснявам единствено, че държат на себе си и не предават собствените си интереси.

Последна молба лично към Македономахос: на заден план кой и защо дърпа конците до такива крайности в изстъпленията да се накървавят и обикновените войници, нещо, което предвиждат кой ще плаща

в бъдеще в официалните си писма до София сътрудниците в института по тютюна. Същото по Драма правят наши чиновници, които безогледно обират евреите при арестуването и транспортирането им за лагерите на смъртта...

П.П. Сбъдва се реченото от народа: дълго можеш да мамиш човека, но няма да успееш никога да го излъжеш.

- 25-03-2015|**Карлъково**
  българските власти не са притеснявали местното гръцко население

Това просто не е вярно. В коментар по-горе споменах, че баща ми е македонец от този край, а майка ми са гърци преселници от Турция. Както преди 41 година е имало репресии към местното население като са ги глобявали ако не говорят гръцки/ тук ще направя едно комично отклонение тъй като и лазеите идващи от Турция не са знаели гръцки, а са говорели турски и лазейски нещо между турски и гръцки. Та затова гръцките власти са разрешавали да се говори на турски което местното население е знаело. В един момент след балканските войни в тези райони се е говорело предимно на турски/. При окупацията от българските войски просто се сменят ролите. Някой от местните стават кметове и започват да гонят гърците които около 41 вече са около половината население. Да се отрича етническо прочистване е престъпление. Имало го е и от двете страни. Да въстанието е комунистическо, но много гърци са участвали заради това, че е антибългарско. Участвалото славяногласно население от Карлъково, Просечен, Терлиз, Кубалище и др. във въстанието е по политически причини.

> *но след отстраняване на хунтата имаше амнистия и обикновените подведени хора се завърнаха в пределите на Елада, в нашето мило Отечество останаха да берат страхове реалните палачи.*

Ако мога да ви поправя, защото амнистията извоювана от ГКП обхвана онази част от гръцките партизани които се считаха за гърци, а македонците които бяха участвали в гражданската война пак заради тази Гръцка Комунистическа Партия не могат да припарят в Гърция, защото има специален закон за тях. Семейни приятели една част се изселиха в Гърция, други заминаха за Македония, а трети за Америка!? Тази тема

е част от семейната история, а аз съм между двете страни на конфликта и той ми е до болка познат от разказите на преки очевидци и участници. В много от коментарите има добри тълкувания, но има и от рода „а вие защо биете негрите“. Трябва да се пише за издевателствата по време на войните, за да се проумее какво носи една война. Времето в което живеем изобилства от примери, но някой си мисли, че те не ни засягат, затова трябва да пишем за тези репресии в които сме били жертви или нашите предци са провеждали в Македония. Има го и едното и другото.

- 26-03-2015|**Златко**

  Това просто не е вярно. В коментар по-горе споменах, че баща ми е македонец от този край, а майка ми са гърци преселници от Турция.

Разбира се, че не е вярно. Мисля, че всички хора разбират това интуитивно, дори и без някакви по-особени аргументи, тъй като е очевидно, че първото нещо, с което ще се заемат българските власти след окупацията на региона, е ускорена българизация, тоест онова, което се правеше у нас с турците по време на „възродителния процес“, само че без шест-пет, ами с истинско, неприкрито насилие и директно прогонване на гърците от земите и домовете им, за да могат те да бъдат заети пък от българи (основно бивши преселници пак от същите тези райони, които са били прогонени от гърците двадесетина години по-рано). Изобщо, картинката е една и съща и от двете страни – и ако има някаква причина за това, че аз представям най-вече картината на българските неправди, то се дължи на това, че не виждам смисъл от раздухване на познатите националистически страсти, резултата от които виждаме всеки ден. Какво са направили „на нас“ знаят всички. Виж, какво сме направили ние – това май не знае – или по-точно не иска да знае – (почти) никой.

А нещата са толкова прости. Помислете сами – нас никой никога не ни е окупирал. Никога след Освобождението. Но след като губим Балканските войни и голяма част от регионите в Македония остават извън наша юрисдикция, ние НА ДВА ПЪТИ ги „освобождаваме“, тоест окупираме, по смисъла на международното право. А какво правим там вече си е ясно, това просто не се нуждае от обяснение. Имайте пред вид, че военновременна окупация е нещо доста по-различно от неща като „просто“ обмени на население или етнически прочиствания, които се провеждат при мирни условия и при които все пак няма чак толкова много жесто-

кост и насилие. А нашето собствено участие в цялата каша е свързано на два пъти именно с военновременни окупации – и спомените, които остават за нас у местното население, са като за хуни, които идват, грабят, убиват, плячкосват и така нататък, докато бъдат прогонени, но никой не знае кога точно ще се върнат обратно, за да правят отново пак същото. Как след всичко това сме успели да убедим самите себе си, че сме „жертви на историческа несправедливост“ е една от големите мистерии на българската душа, така да се каже...

А инак, надявам се, би трябвало да става вече малко по-ясно защо думите на българския професор и академик Георги Марков **„жалко, че Хитлер изгуби войната. защото иначе щях да си представям книгите на остров Тасос“** би трябвало да звучат на всички ни като „ако можехме да го правим отново, пак същото щяхме да правим“. Искрено се надявам тези тук материали да започнат да дават на малко повече хора в страната реална представа за образа, който ние, българите, имаме сред определени части от съседите си и защо именно той е такъв. Дали всичко това ще доведе до някаква промяна в умонагласите, поне сред по-младите хора, си остава отново мистерия, разбира се, но поне някакъв опит трябва да се направи. Инак така и ще си върви до памтивека с игра на балкански развален телефон и „ние сме най-големите жертви“...

- 03-04-2015|**Македономахос**

Тезата на Даскалов е ясна, комунистическата съпротива няма идеологическите предпоставки за повдигане на въстание, тъй като смяната на една управляваща капиталистическа власт с друга не променя положението на населението. Въстанието е в пряка връзка с нахлуването на Нацистка Германия в СССР и оттам причините за въоръжено въстание трудно биха се намерили в установяващата се военновременна българска власт. Последвалите сурови реакции към местното население и последвалото им изследване също получават обяснение. Безспорно етническата картина в Югоизточна Македония е изменена значително от края на Балканските войни, още тогава огромна част от българите са принудени да бягат, изгонени или физически унищожени, а след Малоазийската катастрофа на тяхно място са заселени маджири и други туркоезични християни. Т.е. българските власти са посрещани като цяло от неблагоприятна обстановка. Добавяме и факта, че въстание в тила

на немската армия, водеща война на 2 фронта, сериозно би дискредитирала България пред съюзниците си, която тъкмо е овладяла областта. Оттук насетне, малко остава да се добави щипка балканска жестокост и да последва кървава двупосочна вендета. Освен книгата на Даскалов, добавяме документалния гореказан филм (впрочем в него участват редица университетски преподаватели историци, тогава преподаватели в НГДЕК), както и няколкото литературни творби и всъщност разбираме, че Драмското въстание от 1941 година не е никак премълчавано в българската общественост...

Един историк може да е не е добър, но да напише добър труд, може да е много добър, но да напише пълен блудкаж, но подобни глупости от сорта „тоя професор на изпит скъса, не мен, ама най-добрия ми приятел" ги подминавам като дело на тотална комплексарщина. За да си добър преподавател, трябва да си и педагог, но за да напишеш значим исторически труд – не, трябва да си много други неща.

- 03-04-2015|**Македономахос**

Златко писа:

> *Впрочем, в по-късни години Даскалов завършва еволюцията си по очаквания начин и от пролетарския му интернационализъм не остава и следа. В частност, биографията на Андон Калчев, шефът на българско-македонската организация „Охрана", ужасът на егейските гърци от времето на Окупацията, чиято дейност също се нуждае от солидно осветляване, не оставя при мен съмнения относно резкия завой към откровен национализъм и шовинизъм. („Клио срещу Темида. Антон Калчев – хуманист или военнопрестъпник") – при него кой знае защо Калчев е наречен „Антон".*

Андон е българска народна форма на гръцкото име Антон и за българи, отраснали в иначе чуждата гръцка среда, е нормално да се ползват повече варианти. Още повече, до съзряването си Калчев живее в Гърция. Налагането на идеологическа украса на дейността на Андон Калчев обаче безспорно е грешен начин да започнете изследването биографията му. Неговото политическо убийство, замаскирано зад военен процес, е безспорно срамен факт за гръцката държавност. Впрочем, в този процес е съден и италианския офицер Джовани Равали, който обаче е освободен, но пак по политически причини. Чиновникът Калчев видимо бе в

пъти по-виновен отколкото военния комендант на Костур и италиански офицер Равали... едно такова твърдение щеше да е смешно, ако не беше тъжно.

Ще се радвам изключително много на всеки аргумент, дело на гръцката историография, доказващ вината на „ужасът на егейските гърци“.:)

- 03-04-2015|**Златко**

  Ще се радвам изключително много на всеки аргумент, дело на гръцката историография, доказващ вината на „ужасът на егейските гърци“.:)

Понеже в случая става дума за разминаване на мнения, което се нуждае от привнасяне на допълнителна аргументация, по възможност сериозна, то дали бихте се съгласили да потърсим информационни източници от евентуални трети страни, нито български, нито гръцки? Самият аз ще се постарая да намеря изследването на Щефан Трьобст върху дейността на „Охрана“ в гръцка Македония. Ако самият вие можете да предложите някакви други източници, заповядайте...

- 09-04-2015|**Македономахос**

По-сериозно е от разминаване на мнения, все пак вие изкарахте генерално заключение, както за Андон Калчев, така и за писанията на Даскалов. Разбира се, в малка или по-голяма степен това е допустимо, поради формалния формат на разговора ни, но ако бяхте историк и като такъв изстреляте подобно твърдение, то щяхте да станете за смях. Затуй имайте едно на ум, ако смятате историческата гилдия за консервативна.:)

Охрана е слабо изследвана тема и определено от полза ще е да изровите този материал. Вероятно визирате лекцията му „The Activity of the Ohrana in the Districts of Kastoria, Florina and Pella, 1943-1944“, публикувана в „I Ellada: Diktatoria, Katochi, Antistasi (Greece, 1936-1944: Dictatorship, Occupation, Resistance), ed. by H. Fleischer and N. Svoronos, Athens 1989“ В крайна сметка няма нищо по-добро от това да сме си полезни един на друг.

В историографията дори на Република Македония Охрана е слабо застъпена, но има поне плурализъм в мненията: Стоян Кочов защитава организацията, макар да неглижира цялостния и български характер, но все пак признава, че огромната част от членовете и сетне се прех-

вълрят в ЕЛАС, което пък идва да покаже, че не идеологически причини са принудили населението масово да се включи в комитета. В по-малка степен Стоян Киселиновски, а на противоположно мнение са Вангел Аяновски, Ристо Кирязовски, и другите историци, бивши политически функционери в комунистическото движение от Северна Гърция. (macedonian.atspace.com/knigi/ohran.htm)

Изследване от гледна точка на егейската диаспора в Австралия, което би представлявало интерес е „Macedonia's Secret Army: The IMRO Militia and Volunteer Battalions of Southwestern Macedonia 1943-1944., Europa Books Inc. (2004)" на Vic Nicholas. Допускам, че има материали на италиански език и от италиански изследователи, които обаче за сега остават непотърсени.:)

Гореказаните автори концентрират вниманието си на дейността на организацията и участието на населението в него, не толкова на дейността на Андон Калчев. Той е заклеймен по равно от историографиите на Република Македония и Гърция като „български шовинист" и почти нищо смислено и обективно няма да научите за него. Но тъй де, задълбоченото проучване на цялостната дейност на комитета също ще даде доста отговори за мнимите им и преекспонирани жестокости спрямо гръцкото население.

- 09-04-2015|**Златко**

Привеждам без коментар текстовете, които се намират в линка от Уикипедия, който и вие давате по-горе („Охрана" е представена като насилническа и дори бандитска организация в първия от тях, втория май касае други неща...):

Текстовете са на македонски език и моята OCR програма ги прочете с доста много грешки, но все пак всичко се разбира достатъчно ясно.

И така:

Първо: Извадок од книгата „Егејски бури – Револуционерното движење во Воденско и НОФ во Егејска Македонија" од

Вангел Ајановски Оче

ФОРМИРАЊЕ НА „ОХРАНАТА"
(КОНТРАЧЕТНИШТВОТО)

Активноста на единиците на ЕЛАС во Воденско ги принуди окупаторите да преземат акции за регрутиранье на нови сили од редовите на македонското население, бидейки дел од своите

сили беа принудени да ги исиратат на фронтовите спрема Советскиот Сојуз и на Блискиот Исток. Тогаш сепак им пойде од рака да мобилизираат еден дел од грчкото население во Воденско под знамето на ПАО, фрлајки ги во борба против единиците на ЕЛАС. Поради ова германската командатура имаше чести расправии со бугарофилските елементи ангажирани во Воден кои изразија спротивставуваање на рекрутираньето и поддршката што им се даваше на грчките националистски сили. За Германците беше несфатливо како бугарскиот двор преку своите емисари како што беше Калчев успеаја да привлечат дел од македонското население во Костурско и да го фрлат во борба против ЕЛАС, а тоа не можеа да го постигнат мегу македонското население во Воденско.

На пример во Костурско во текот на март 1943 година веке извесен број села беа вооружени и дејствуваа под директивите на италијанскиот поручник Равал и бугарскиот поручник Калчев. Германците настојуваа тоа да го спроведат и во воденскиот крај. За тоа бараа од Софија да се испратат повторно влијателни лица, што ке можат да го придобиват населението и да го вооружат во редовите на ОХРАНАТА. Бугарската влада го понуди својот претставник во Битола Гошо Атанасов, кој заедно со Калчев требаше да ја изврши оваа задача. За таа цел беше ангажиран и Горги Димчев бугарски воен пилот, роден 1916 година во селото Бозец-Гуменичко, емигриран во Бугарија во 1924 година.

На 3 јуни 1944 година Гошо Атанасов во Битола одржа состанок на кој беше разгледана состојбата на бугарското дејствуваньe во Erej ска Македонија. На состанокот мегу другите присуствуваа: Лосип Марков, Димитар Гичев, Пешо Гребенаров, Жеро Настев, Димко Василев — сите дојдени од Бугарија и некой нивни симпатизери од Битолско.

На советуваньето Калчев ја изнесе положбата во ЕrejсКа Македонија, посебно во Воденскиот крај и побара од присутните да се ангажират во наоружуваньето на македонското население и да ја засилат бугарската пропаганда, со тоа што лично ке заминат во Воденско.

Во Битола останаа до 13 јуни и откако ја проширија листата со други авантуристи, околу 56 лица, така наречени „македонски дејци“ на 14 јуни 1944 година заминаа за Воден. Тука се сместија во просторните на училиштето во „мацирската населба“ и така воденското училиште се претвори во касарна на бугарските контрачетници.

Во својата изјава што Горги Димчев ја даде на 8 октомври 1944 година, непосредно по ликвидирањето на ОХРАНАТА, тој изнесе:

„На 15 јуни 1944 година бев повикан од командант.от на германската командатура во Воден, Мајорот Хајде. Таму ги затекнав поручникот Андон Калчев, Димитар Цилев, бугарски функционер, агутантот на Мајорот Хајде, поручникот Хелман, германските офицери — капетанот Макс и поручникот Деглер. Тука ми беше соопштено дека за командант на Третата македонска дружина „ОХРАНА“ во Воден се назначува капетанот Макс а негов помошник ке биде поручникот Деглер. Јас ке бидам строев командир и ке му бидам потчинет на капетанот Макс и на поручникот Деглер, а сите ке ги исполнуваат моите наредби. Не заборавете дека сте војници — ни беше речено — и дека треба да се подготвите уште денес да ја формирате дружината. Војниците што ке бидат примени во дружината ke бидат облечени и вооружани од наши офицери и нивното снабдуванье со прехранбени артикли и друг воен материјал ke се врши од нашите воени магацини ...“

Наредбата ми ја издаде Мајорот Хајде, а од германски превод вршеа поручникот Калчев и „деецот“ Цилев.

По соопштението на МајороТ Хајде, групата дој- дена од Битола и Бу гари ја на 16 јуни ја формира дружината („ОХРАНАТА“) во Воден. Сите тие, заедно со бугарофилски расположените елементи во градот почнаа да вршат засилен приписок на македонското население да стапува во нивните редови. Притоа се нудеа разни ветувања, се даваа бројни закани, сè со цел да придобјат што повеке Македонци во своите редови. Благодарејќи на ваквиот настап кон Крајот на јуни 1944 година беа вооружани триесетина Македонци од Воденско и тоа претежно од редовите на авантуристите и неранимајковци. На тој начин

„македонската дружба“ во Воден заедно со 56-те „охранции“ дојдени од Бугарија достигна бројка од 86 лица.
Потоа, по наредба на Мајорот Хајде, раководството на дружината започна насилно вооружуваше на населението од околните македонски села. Од составот на оваа дружба 35 вооружани лица беа испратени во селото Јаворени и со помош на германски единици го собраа народот сред село и почнаа да му делат оружје. Под закани и притисоци околу 50 селани добија оружие, формирајки една чета со седиште во селото. Оваа чета беше вклучена во Третата македонска дружина. Мегутоа, бидејки селото се наогаше на подножието на планината Каракамец, во ко ја дејствуваа единиците на 16 полк на ЕЛАС, постоеше опасност штотуку воо ружаните „охранции“ да бидат разоружани и казнети за свој'ата постапка од страна на партизаните па група од 35 вооружани контрачетници од дојдените од Бугарија останаа подол го време во селото да го чуваат моралот мегу селаните и да ги заштитат од евентуалните напади на партизаните. Сето ова укажува дека во вооружувашето на населението, немаше речиси никакво војничко значеше, туку исклучиво требаше да одигра политичко-пропагандна цел дека ете македонското население во Воденско со пушка во раце се бори за „својата слобода“
Жителите на селото Јаворени, како и на други македонски села, не сакаа да земат оружие в рака, свесни дека тоа ги изложува на двоена опасност, да им служат на окупаторските интереси и да им се спротивставуваат, на единиците на ЕЛАС, кои дотогаш ги помагаа и имаа симпатии спрема нивната борба. Но, принудата не допушташе можност да ги искажат своите чувства, па оружјето што им беше доделено го држеа со страв и неизвесност.
За командир на четата во Јаворени беше именуван Петре Родивецот. Подоцна беше вооружано под слични услови и селото Ошльани, но бидејки ова село беше под директен удар на единиците на ЕЛАС, 15-минатa вооружени селани беа принудени да ѝ се приклучат на четата во селото Творени. Командир на оваа чета беше Ристо Петров.

Во почетокот на јули 1944 година воденската „ОХРАНА“ со помош на германски воени единици насилно вооружа уште неколку села мегу кои Нисија, Гугово, Теово.
Мегутоа, жителите на Теово речиси исцело беа организирани во ЕАМ и долги години работеа под директивите на партиската организацца за Воденско. Затоа веднаш по интервенцииатд на партизанските единици на ЕЛАС голем број од нив ги предадоа пушките на партизаните, а дел заминаа во Воден и пред командантот на германската командатура мазорот Хајде ги предадоа пушките, баранки од него да се спречи натамошното вооружуване од страна на ОХРАНАТА.
Постапката на жителите на Теово ги охрабри и другите села и почнаа масовни баранья да се прекине со вооружуваньето. Германците, согледувајки ја заблудата, уште повеке свесни дека ваквиот начин на вооружувавье му оди во прилог само на ЕЛАС кој лесно ги разоружуваше селските чети, повеке не интервенираше во други села. Затоа се пристали на агитиранје дека селаните треба во интерес на својата безбедност да се вооружуваат и да се борат против грчките националистички банди и партизаните. Но, тоа даде поразителни резултати: само неколкумина селани доброволно побараа пушки од „дружината“. Дејноста на таканаречената „Трета македонска дружина“ во Воден по ништо не се разликуваше од насталите на германските окупаторски сили, бидейки директно беше раководена од германската командатура и се служеше со исти цели, а употребуваше исти методи. „Деецот“ Торги Димчев, водач на воденската дружина вака ја прикажува активноста на дружината: „... По неколку дена бев повикан кај майорот Хайде, кой ми нареди во 12 часот навечер да ја земам дружината, да ја натоварам на воени германски камиони и ја однесам во селото Нисја со задача да го заобиколам и извршам претрес. Доколку нај дам партизани илегалци добив задача веднаш да ги стрелам. Ја прифатив наредбата и во 3 часот изутрина селото беше опколено и потоа започна претрес по куките. Притоа пронајдовме тројца илегалци и откако ги заробивме, наредив да не се стрелаат бидейки сакав живи да му ги однесам на майорот Хайде. Претресот сè уште траеше кога се слушнаа истре-

ли. Тогаш наредив дружината да заземе позицийа за одбрана, бидейки дознав дека претходно во селото престојувале околу 500 партизани. За да ги ослободам стражарите одредени да ги чуваат троицата заробени илегалци, наредив веднаш истите да бидат стрелани (мегу стреланите илегалци беше и првоборецот Хари Печинаров — м.з). Кога се вратив во Воден се завив кај командантот Хајде и му реферирав за успешно извршената задача. По неколку дена бев повторно повикан кај него и таму заедно со командантот на дружината Макс добивме задача веднаш да тргнеме за селото Влкојанево за да извршиме детален претрес. Тоа село беше скривалиште на партизаните. Ноќта во 23 часот ја построивме дружината и некаде во 2 часот го опколивме селото. При претресот найдовме тројца илегалци кои ги уапсивме до дека тројца други при обидот да побегнат, беа убиени. При враканьето за Воден наидовме на партизанска заседа. Тогаш јас лично ги стрелав тројцата илегалци кои ги носевме со нас. Следниот ден му реферирав на мајорот Хајде за извршеното, по што тој ме пофали...“

ОХРАНАТА вршеше таков терор над македонското население во Воденско што често извршените злостори ги надминуваа оние што ги вршеше германската окупаторска Војска. Во средината на јули 1944 година „охранциите“ успеаја да го фатат членот на Окружниот одбор на БАМ Георгиос Акратидис под псевдонимот „Аги“, кој поради тоа што не кажа ништо за работата и дејноста на организацјата, беше зверски мачен и ликвидиран. Нему најнапред му го исекоа носот, потоа ушите, рацете а нај после со нож му ги ископаа очите.

ОХРАНАТА од заседа го уби и Кочо Важдаров од Воден, младинец, инаку курир на КПГ. Слична судбина го снајде и курирот на Окружниот комитет на КПГ за Воденско Михали Х. кој беше ликвидиран во лозјата на „Караман“.

Во дули 1944 година од страна на „ОХРАНАТА“ беше уапсен и попот Константин од селото Калиница, кој како функционер на БАМ работеше во Воден. По тешки и зверски маченья беше обесен во канцеларијата на Гестапо, која беше сместена во куката на браката Гешови, во центарот на градот.

„ОХРАНАТА“ ги уапси и Григори Льольос (Голи), организационен секретар на ОК на КПГ, Горги Самаренчев, член на секретаријатот на Градскиот одбор на ЕПОН, Тодор Симовски, функционер на ЕПОН, Ристо Кордалов, Ристо Шорев и Ангел Гацев, активисти на КПГ во Воден. Тие им беа предадени на Германците.

На 1 септември 1944 година од заседа беше уапсен Туши Фильов, курир на ЕЛАС, кај кого беше пронајдена и поштата за Окружниот комитет на КПГ за Воденско. По откриваньето на писмата беа уапсени Велика Ајановска со синот Горги, Катина Ајановска со синот Ристо, Олимпиада Ајановска и Риса Дончева. Тие беа предадени на Гестапо КОЈ ги држеше в затвор сè до партизанскиот напад и нивното ослободуваше.

„ОХРАНАТА“ не се задоволуваше само со поединечни акции и злосторства. Заедно со германските единици и бандите на ПАО често преземаа напади против партизанските одреди во овој крај, вршејки и грабежи и силуваньа над мирното население. Нивната наезда траеше се до средината на 1944 година кога „охранциите“ доживеаја ликвидација и целосно распаганье.

Второ: Извадок од книгата „Идеолошкиот активизам над Македонците под Грција“ од

Стојан Кочов

1.3 КОМИТИ – МАКЕДОНЦИ

Комити: борци за ослободуваьъе од турското ропство, а сега во четириесетите годините сите тие луге се имаа прогласено како борци против грчкото робство. Тие сите беа синови или внуци на најстакнати Илинденци над кои андартите заедно со Владиката Каравангелис имаа извршено невидени злосторства во процесот на погрчуваньето, а тоа го тврди и самиот Каравангелис во СВојаТа книга (спомени): „О μακεδονικός αγων(Απομνιμονεύματα) Αρχείον Μακεδονικός αγωνος Πινελοπίς Δελτά. Θεσσαλονίκη, 1959.“. Заклетвата на сите комити им беше: „МАКЕДОН1/иА-за неа ние се бориме- за неа ние ке у мри ме“.

Зошто со појаβаТа на Комитите (На 5 март 1943 година во Костур е формирана првата воена единица-Комити) и работи-

те зедоа друг тек? Зошто и од кои причини тие се појаВНја во развластената Грција? (На 20 ма) 1941 година според Хитлеровата наредба од 17 Мај истата година, Грпја е официјално поделена на окупациони зони: германска, италианска и бугарска). Каде беше македонскиот фактор да ја земе во свои раце судбината на СВОЈ'ОТ народ. Зошто им е се препуштено на грчката и на бугарската пропагандна машинерија, што делувале уште од времето на Егза- рхпјаТа и Патрјаршјата? Каде се нашите национални водачи? Тие се во редовите на КПГ (Види: на грбот од партиската книшка што им препорачувал Сталин- мополитизам и класна борба...)*

Но, да видеме како поетапна комунистите во врека) ова прашаање, и со каква цел предложна тие да се Формира СНОФ, па дури и мали воени формации (но, юклучиво во областите, каде што тие и беа формирани еланите вооружени од комитетот), кога се знае дека со таквата минимална програмска опрпја со целосна мноправност на малцинствата, не се предвидува тие.. имаат право на формираме на самостоен воени формации. Каква беше сепак, таа грижа од КПГ за нас!\ якедонците, кога ЕЛАС беше уште петото 1943 година реговори со Англичаните? Грижа или манипулација?

Раководствата на КПГ, ЕАМ и ЕЛАС, загрижени за итуацијата, што се создаде во Македонка под Трpnја, а посебно во Костурско, Леринско и Воденско, се нашоа юинудени да формираат посебна македонска организација СНОФ (Слав)аномакедонски народноослободи- елен фронт). Така на 20 октомври 1943 година беше формиран СНОФ, но само во Костурско и покасно во еринско, мегутоа не и во Воденско. Па и тоа го сторва луге од Обласниот Комитет на КПГ за Западна Маке- јоННја, и тоа Грците: Христос Калфас (Андреас) и секре- тарот на окружниот комитет за Костурско Андонис Андонопулос (Периклис) и секретарот на окружниот Комитет на КПГ за Кожанско Танасис Карцунис. (Види: книгата „Паскал Митревски и неговото време (1921- ί Э78)“, од Ташко Мамуровски). Ете како се роди организацијата на СНОФ, а исто така и какви се оценките за истата.

СНОФ има голема заслуга за тоа што од селата, саде што де) ствуваше, над 500 Македонци етапна во ред ЕЛАС...“ (НејасНО е зошто Македонците пак ги туркаа о ЕЛАС?) и понатаму: „Секако најзначајна заслуга на СНОФ и на неговиот воору-

жен дел СОВ (Славј'анома- кедонскаослободителна ВојсКа) претставува разоружу- вагьето на голем дел од контра- четништвото (се мисли на комитите, но бидјки петорната се пишуваше по jyrojo- венскиот модел, и ние Македонците станавме четници- заб.С.К.), со што се овозможи натамош- ниот непречен ра3ВОј на НОД во ТОЈ' Крај". (Види: Д-р Ристо Кпрја30ВСКН книгата „Македонски национални институции во ЕrejсКНОТ дел на Македонка (1941-1961) стр. 29). Понатаму во истата книга на стр. 33 се вели: „Токму кога СНОФ ги по- стигна овие и имаше реални перспективи да постигне уште по- големи резултати за уште помасовно вклучуванье на Македон- ците во борбата, раководството на КПГ во април 1944 година донесе одлука за расформиракэе на СНОФ и на СОВ. Oßој многу нерекен и штетен потег на раководството на КПГ се должи на неговата спомената политика на спогодуванье со десницата преку недо- зволени отстапки..." Еве како се роди и живееше само неполни 6 месеци организацјата СНОФ, (Сега Кај нас таа е оценета како институција, а тоа ни се врака како бумеранг во Австралиј'а, можеби заради тоа што буме- рангот е и из- мислен во таа 3еМја). А ете и какви се оценките на истата. Но, да се оценува нејзиното рас- формиранье како „несрекен случај'", тоа покажува само дека немаме сили да си ја признаеме вистина- та. Дека ние Македонците всушност ја имавме препуштено се- вкупната наша судбина да ја решаваат други. Па така бевме и жртвувани за туги цели; бидјки исто така „боси" влеговме и во Граганската ВојНа од 1945-1949 година.

*Треба исто така да се знае, дека, имено, поради отсуството на македонскиот фактор, и бугарската пропаганда на двапати посегна по нас Македонците, пред да се појаßаТ Комитите. Пр- виот случа) е во времето кога се водеше грчко-итали)анската ВојНа од 1940 година; тогаш бугарската пропаганда го искорис- ти спупајоТ со Македонците заробеници од грчката ВојсКа во Италја и побара од италианската влада тие да и бидат преда- дени на Еуrарпја, при што сите овие заробени Македонци *иле претставени како „Бугари". Како непосреден с эзугтат од ваквата „грижа" овие луге од грчките власти эа ставени на*

црната листа и беа прогонувани, заедно нивните сеМејсТВа, до истребуванье како предавници -а „атковината Елада.
Вториот случј е уште подрастичен. Тој се одне- а на групата од 27-темина ослободени македонски и рчки комунисти од затворот „Акронавплион“ на 28 јуНН година, со помошта Оулја Шнадер, под единстве- -1 /от услов сите тие да примат бугарско државјанство, VA, ејКН биле потврдени бугарофили. Ослободуваньето н а оменативе, подоцна ке го искористи грчкиот национа-.стички печат и некой грчки политичари, за да ја клеветат КПГ, дека наводно таа се ставила во служба а окупаторот и им ја „предала“ Македонка на Бугарите.
Судбината на овие луге е позната, како и од кого г.-е станаа жртви. Еве конкретно што пишува Д-р Танас Г; повски во „Нова Македонка“ од 7.04.1994 година, по јуводот што му го даде МојаТа книга: „Ако и сакаше г. Кочов да биде обективен, можеше многу лесно да го направи тоа, биде)ки постои документаци)а за сомне- ва»ьата дека смртта негова (се мисли на неговиот стрико ~азо Трповски) е резултат и на грчките комунисти, кои ,идоа дека Тој прво е македонски патриот и се бори прво за националното ослободуванье на СВОјОТ народ.“ Нави- стина, јас ова не сум го знаел, биде)ки досега во ис~ ориографи)ата не надов дека Лазо Трповски го ликви- _ираа комунистите. Знаев само за манипулацјата, но ете сега се потврди и (Само)жртвуваньето.
Но, пред да видиме кои беа Комитите, интересно е л 6и но да се знае дека тезата „Една држава-една парТНја“ била применувана и во новосоздадените околности во текот на окупаци)ата на Македонка во 1941 година. Еве што вели Д-р Банче СТој4еВ во „Н.М“ од 16. 08. 1994 година.
ЂУгарската окупаци)а на поголем дел од Вардарска Македонка (а тоа секако важеше и за ЕгејсКа Македонка М.З.), сообразно со Коминтерската теза, ја мотивира- па БРП(к) на извршувагье на нови анекси над македонското комунистичко движенье. По анектираньето на Македонската комунистичка парТпја во Пиринска Македонка, БРП(к) се потрудила да ја анектира и комуни- стичката парТпја во Вардарска Македонка“. Па се поставува прашанъето, дали таа БРП(к) не се трудела, преку

разни форми, тоа да го стори и во ЕгејсКа Македонка, и дали е докажано дека таа не била вмешана во целиот Тој процес на создаваньето на Комитетот?
Но, за ова прашанье Д-р Ванче СТој4еВ вели: „Истражуванъ-ето на односите на Коминтерната (на 15 Мај 1943 год. таа била распуштена, но ИК како оперативно тело, и понатаму функционирал), Комунисти- чката парТија на Оугославја (КШ), Бугарската работничка парТија (комунисти) БРП(к) и Комунистичката парТија на Грција (КПГ) спрема македонско-то прашанье, неоспорно пред почетокот и за време на втората светска ВојНа, до неодамна, во историографската наука тради-ционално зависеше од дневната политика.“
Но да вициме всушност кои луге беа Комитите во Маке до ни‘! а под Го uni а? Еве што пишуваат за нив неко- лкумина исто-риографи, а ние нема причина да не им веруваме: „...Тоа што НајМНоГу го натерало еден мал дел од македонското население да етапи во Комитетот бил стравот од вооружените грчки националистички банди, кои во 1943 год. во Западна Македонка растураа лето- ци со застрашувачки пароли против Македон-ците, а од друга страна-не беа убедени за мнозинството од ма-кедонскиот народ и ветуваньата на КПГ за рамно- правност на националните малцинства кога таа би дошла на власт. Во програмата на ЕАМ воопшто не се говореше за одделни націо-нални права на Македонците, а во првите единици на ЕЛАС, што се појаßпја во Западна Македонка во март 1943 г., во прво време преовладуваа националистичките елементи и во еден ден само во с Загоричани заклале 17 Македонци“. (Види: Христо Андоновски „Македонка под Грција во борба против фашизмот (1940-1944)“, стр. 108.“*
Еден од öројНМТе фактори што контрачетничкото движе-ние (се мисли на Комитите) во Егефкиот дел на Македонка не прерасна во квинслишко движение, беше.елосното вклучуванье на неговите членови во редовите іа ЕЛАС, а подоцна на ДАГ, во кои што се истакнаа ле.; ада прославени борци, команданти и комесари на партизански единици. Голем 6рој си го дадоа и сеојОТ живот за слободата на сворт народ.“ (Види: Д-р Ристо Кирјазовски во рецензи)ата за книгата на Ташко Мамуровски

„Бугарската пропаганда во југозападна и централна Егерка Македонка (1941-1944)“. И на Крај, еве што вели и самиот автор на оваа книга Ташко Мамуровски.

„...честите колежи, грабежи, палежи, силуваньа, оргии, насилства и.т.н, што ги вршеле врз невиното македонско население грчките националисти, уфрлени во редовите на ЕЛАС како агенти и соработници на оку- пајорот, какви што биле Коларас, Баскакис и други, ги натерале Македонците со окупаторско оруж)е да ја бранат сβојаТа чест и слобода.“ (Види: стр. 49).

Немам намера да коментирам, но сепак да изнесам нешто лично, што го доживеав со илјадници такви борци во единиците на ДАГ. Тоа е случајот со Коста (Дине) Солев-Сулэо, Кој загина како херој и неустрашив командант и борец на ДАГ, но ете Тој благороден човек не му беше дадено заслуженото место во книгата Светли ликови од ЕрејсКа Македонка (1945-1949)“ од Ташко Мамуровски, НајβеројаТНо поради тоа што и ната- му некој посакуваат тие луге да ги нарекуваме: „...борци за целите на Хитлер и на неговите слуги на Балканот...“. Што значи, дека комитите не биле против левото движенье, туку во одбрана на своето македонско достоинство.

Да не заборавиме дека тие луге имаат деца. и дека тие деца денес живеат во Р. Македонка, а повекето од нив се покажаа како добри Македонци и стопанствениці. Сакам да изразам особена почит кон г-fа Јатупа Паскал Куновска, Која, во сβојоТ строго контролиран текст „Нови гледишта на петорната“, критички и концизно изнесува становишта, што се од исклучителна важност за виталните национални прашаньа. Текст одмерен и со високо и јасНО патриотско чувство, концентриран врз движеньето на македонскиот фактор, а не врз интригите на т.н „ЕрејСКНОТ синдром“ за (само)уништувагье. Г-га Куновска, со ОВОЈ сериозен преглед засега многу суштински проблеми, и повикува, без никаква апорпја, кон национално помируваъье, одамна промовирано како нужен чин за нацјата, од почитуваниот професор Димитар Димитров, затоа што таа имала таква судбина (како што ги има илјадници македонци) да живее виновна без вина со: дедо илинденец, со татко борец против националистичките грчки банди и со брака загинати во ДАГ.

1.3.1 ФАКТИ И АРГУМЕНТИ ЗА МАКЕДОНСКИТЕ КОМИТИ ОД КОСТУРСКО

Од дневникот на комитата Васил Занакиев-Мусо- лини. (Дневникот го поседува неговиот син Др. Ристо Ивановски, СКопје.):

„На 18 април 1942 година, фармирана е комисја од пет члена: Васил Занакиев, од село Маньак-Костурско, член на ВМРО обе; Лука Диманин, од село Дреновени-Костурско; Вај Кол>о Шестеварот, член на ВМРО обе; Танас Низамов, преведувач. Барале прием Кај италијанскиот генерал РАВАЛИ Кој бил командант на градот Костур. Од сите нив му била образложена намерата со претходен увод за нас Македонците, дека сме посебен народ и дека по поделбата на Македонка (1912-1913) нашиот народ е подложен на страшен терор за погрчуванъе, КОЈ' систе- матски е почнат уште во далечната 1900 година со специално умисленото доагаме на Владиката Кара- зангелис и вооружените формаци под раководство на Павлос Мелас за освојуваме на Македонка.*

Но, и со настанатата етничка промена на населението, т.е. со донесувамето на колонистите од Мала Азија од кои сега имаме посебно тероризираме од нивна стран и од страна на Грците, односно организащфта ПАО[1], во Која членуваат исклучиво грчки националисти. Тиз секошнево организирале разни рации и плјачкама на добиток. жито, сиреме, мает и други продукти) и измачувама над македонското население кое е од нјнезаштитените, па дури ни од италианските власти. Многу од Македонците биле пред италианските власти намерно обвинувани за Комунисти и кои биле апсени и гепани до смрт, за разлика од Грците кои биле затворани како Комунисти но сепак биле ослободувани. Потоа му објаснил, дека сите неопходни продукти кои многу тешко се набавуваат (сол, шекер, масло, газија и др.) за македонското население биле недостапни.

1 ПАО – Пауудес (Сегрчка ослободителна организација) Која ја сочинуваа заранешни полициски началници и офицери на поранешната грчка арМија (ЕС) и други разни националистички антинародни елементи. Организаци|ата ПАО во соработка со военоокупационите власти се обидуваше во редовите на ЕЛАС да инфилтрира свои офицери и агенти со задача да ги ликвидираат партизаните гласити комунисти. Такви инфилтрирани офицери како Кирцидакис, Зисис и Мандаропулос беа осудени и физички ликвидирани кон крарт на април 1943 година.

Последното баранье било, ако е можно да им се дозволи и на Македонците да им се додели канцеларија КОја директно ке општи со италианските власти, бидејки од Грците не можат да надат заштита и разбираме.
да се одцаде во просветата како професор по Теопогија. но по баранке на грчката злада во 1900 година е назначен за Митрополит на Костурската Епархија..
Каравангелис за кратко време по сите костурски села создава цела мрежа ,Д свештеници.учители и други, кои ги поткупуваше со златни лири-Тој во овие – и спомени детално ги опишува акциите и наруровите методи што ги вршел ри погрчуванэето заедно со Павлос Мелас, началник и организатор на грчките зндарски чети, кои се појаßwја во Македонка во 1901 година.

Равали им рекол, дека ке бара оôјасНуВarbe и од италианските власти и дека наскоро ке им одговори. Одговорот бил позитивен и на 5 март 1943 година биле свикано собрание од 48 члена кои имало преставници од разни села. На истото собрание било решено да се оформи организација под името „МАКЕДОНСКИ КОМИТЕТ“ за Костурско само за самодбрана, во Кој членуване повеке од 54-60 села. Им било дозволено дури да се наоружат, бидејки им требало да се заштитат во развластената Грција.
На собранието биле избрани со гласакье:
1. Пандо Макриев, од село Четирок за главен ко- мандант на Штабот во Костур.
2. Паскал Калиманов, од село Добролишта за командан на сите наоружани селски комити.
3. Лука Диманин, од село Дреновени за помошник на командантот на Штабот.
4. Еај Когљо за главен војвода на Костур.
5 Христо Насков, од село Езерец за секретар и помошник на командантите.
6. Васил Занакиев-Мусолини, од село Маі-ьак, офицер за информации и врски.
7. Кузе Шестеварот, за реонски ВојВОfla.
Вкупно бројоТ на оружани Комити биле околу 9.742 лица, главно со лесно оружје кое било дадено со специална дозвола од ита-

лианската команда на костурскиот гарнизон и ке бидат исклучително под нивна заштита и контрола и нивните flejaHnja ке бидат ограничени, само во атарот на Костурските села и ке можат мегусебно да се помагаат и повеке не треба да им се потчинуваат на грчките органи.
На 24 jупп 1943 година во Костур се славело, се извикувале пароли:
Драги Костурчани! Бидете храбри како што и ви доликува на потеклото!
Да живее OBoj HajcBeToп наш ден Илинден! Да живее слободарскиот дух на Костурчани! Да живее цела Македонка!
Потоа по ова прпсТапnja сите комити кон една маса юкриена со црвено кадифе на КОja беа вкрстени кама и читол и даваа заклетва:
ЗАКЛЕТВА:
„Се клнам шчо до последната капка крв ке се борам а лободна Македонка и шчо ке бидам верен на Маке- Т. скиот Костурски Комитет и нема да станам преда- ж. Ако станам измамник, нека ми се с' нди со рево- ерот и камата шчо за верност ги бацвам!
Слобода или смрт!“

- 09-04-2015|**Златко**

Сега, понеже лека-полека започвам да придобивам усещането, че вие говорите ПО ПРИНЦИП без да давате някакви конкретни цитати, които да подкрепят твърденията ви (дотук в коментарите ви има само линкове)... Та, да попитам: кои са КОНКРЕТНИТЕ информации, които карат лично вас да възприемате Андон Калчев като нещо друго освен водач на касапи, след като начинът, по който е действала организацията му, изглежда доста касапски, поне ако може да се съди по приведените по-горе цитати? Разполагате ли с някакъв друг вид свидетелства? Посочете ги, ако обичате. И този път, по възможност, с реални цитати.

А инак гилдийните самочувствия са си гилдийни самочувствия. Нищо против тях, самият аз не съм член...

- 09-04-2015|**историчар**

Македономахос писа:

> *... все пак вие изкарахте генерално заключение, както за Андон Калчев, така и за писанията на Даскалов. ... ако бяхте историк и като такъв изстреляте подобно твърдение, то щяхте да станете за смях. Затуй имайте едно на ум, ако смятате историческата гилдия за консервативна.:)*
>
> *... задълбоченото проучване на цялостната дейност на комитета също ще даде доста отговори за мнимите им и преекспонирани жестокости спрямо гръцкото население.*

Мними жестокости?! Много си зле бе, Саше. Пръскаш се шевовете от национализъм и гилдийна солидарност. Как можа толкова неща да прочетеш по темата (освен примитивизмите на Даскалов) и пак да мелиш като радиоточка за патриотично възпитание.

- 13-04-2015|**Македономахос**

Златко, както вероятно сам сте забелязал информацията за Охрана и за Андон Калчев в интернет е изключително ограничена и противоречива. Но въпреки, че сам не познавате делото на Андон Калчев и дейността на Охрана в детайли, то приемате българите в и от Егейска Македония през Втората световна война пар екселанс за военнопрестъпници. Ваше беше твърдението по-горе и вие трябва да го докажете, но за да не ви се струва като обикновено заяждане, ще ви резюмирам тъкмо книгата на Даскалов за Калчев и Охрана, която следва и сам да сте прегледал. Пък, ако решите – сам ще цитирате, съжалявам, но нямам време и възможност да сканирам пасажи от нея.

Първа глава е озаглавена „Под прицела на гръцките и скопските историци“, в която логично се разглежда личността на Калчев през споменатите две национални историографии, както и няколко английски и френски документи. Както ви отбелязах по-горе, липсват да речем италиански и немски източници и изследвания, които биха били от огромна полза. Втора глава „Борческата закваска на родната южномакедонска земя“ е краеведско и историческо описание на Костурско, отпреди рождението на Калчев, без което обаче не може да бъде разбрана личността, идеалите и каузата му. Трета и четвърта глава („В свободното отечество“ и „С идеите на ВМРО“) описват съзнателния живот, образованието,

изпращането му в Егейска Македония като преводач и сетнешната му дейност до края на войната. Последната глава „Пред мнимата гръцка Темида“ проследява съдебния процес срещу Калчев и се изброяват мнимите (подчертавам) военни престъпления, в които е обвиняван, а в частта „Вместо заключение: Десетте въпроса на Клио“ Даскалов излага собствените си възгледи и предложения, тъй че не се налага дори да се анализират подбудите и мераците му. Изключая Даскалов, има няколко книжни издания и архивни единици в българсктие архиви. Става въпрос за спомени на бежанци от Егейска Македония, описващи по-подробно дейността на Охрана по места, комунистическата съпроива и последвалото участие на българите в гръцката гражданска война. Но дори компилирането им само по себе си е научен труд..

Историчар, простащината и дебелоочието Ви се равняват на меленето по радиоточка. Не съм „Саше“ (и за първи, а надявам се и последен път Ви срещам), не изпитвам гилдийна солидарност (не съм твърдял подобно нещо и не съм се причислявал към коя да е група), не прочетох дори един аргумент срещу „примитивизмите на Даскалов“.. но на всички е ясно, че това е хабене на думи и усилия. Взели сте решение да сте част от „общност“, припознавайки я с позиция, така е лесно. Ако си съпричастен на позиция, то трябва да я защитиш с аргументи, ако си част от „общност“ е достатъчно да громиш врагове в безидейни пререкания и неуместни забележки. Още повече, обсъждате личности като в жълт вестник, с претенцията на учен и знаещ човек, сякаш това е важното, а не идеите им. Но не ще спирам порива Ви, дерзайте и излагайте се на воля, вървите по добре отъпкан път, досущ като млад епигон от елинския епос.

Вътрешно-гръцкият поглед към кризата
Автор(и): Екехард Крафт

Гръцката криза – междувременно в шестата си година – доведе до усещане за голямо безсилие не само вътре в страната, но и извън нея. И това не само защото – за разлика от ситуацията с другите европейски кризисни страни – тук все още няма и искрица надежда. Също толкова дразни и начина, по който голямото мнозинство от гръцкото население възприема кризата – като следствие от така наречените „меморандуми“, тоест споразуменията, сключени с Европейската централна банка (ЕЦБ), Комисията на ЕС и Международния валутен фонд (МВФ): институциите, които осигуряват кредити на Гърция, в замяна на които пък страната се задължава да прокарва мерки за спестовност и реформи. Натрупаните в течение на десетилетия бюджетни дефицити и структурни проблеми на гръцката държава и икономика, но също и обстоятелството, че много от договорените реформи са били подмолно осуетявани от части от тукашния управленчески апарат, откъдето и липсата на ефект – всичко това си остава премълчано. Също толкова малко желание има и да се припомня обстоятелството, че единствената алтернатива през 2010 беше обявяването на държавен фалит.

ЕС като империя

За политиката, свързана с меморандумите, тук основната отговорност се търси в Германия. Още през 2012 година 81 процента от участващите в едно допитване гърци са били на мнение, че Германия иска да власти над Европа чрез икономически средства. Никос Коциас, сегашният гръцки външен министър, публикува през 2013 книга, представяща това разбиране по недвусмислен начин: „Дългова колония Гърция. Европейската империя и германското господство“. Според Коциас Европейският съюз се превръща в империя, облягаща се на финансовите пазари, брюкселската еврокрация и Германия. Новото, съставено от леви и десни гръцки популисти правителство, желаеше отначало да бъде

разглеждано като представител на един общ съпротивителен фронт на южноевропейските страни срещу Империята. Но нещата се развиха другояче: вместо това, гръцкият финансов министър Варуфакис се видя изправен срещу фронт, съставен от 18 колеги-министри от Евро-групата – сред тях и южноевропейците. Това обаче само даде повод на още повече гърци да виждат окончателно доказателство за абсолютната власт на Германия, тъй като тя била в състояние да двоеде до своята линия всички останали страни, а освен това да направлява и поведението на ЕЦБ.

Дали всичко това трябва да се разбира като демонстрация на враждебност срещу Германия, чиито причини идват от Втората световна война? В края на краищата, още от самото начало на кризата стават все по-шумни исканията за немски военни репарации и обратното изплащане на един принудителен държавен заем, който окупираната по онова време Гърция е била принудена да плати. А междувременно въпросите, свързани с немската окупация на Гърция между 1941 и 1944, бяха поставени за дискусия още от началото на деветдесетте години, без доскоро да утежняват немско-гръцките отношения.

Много по-вероятно е, че в приписването вина на Германия се отразява едно специфично разбиране за света и историята. Тук по принцип обяснения за несполуките на собствената нация (като например малоазийската военна катастрофа от 1922, военната диктатура от 1967 до 1974, турската инвазия в Кипър от 1974 или сегашната криза), се търсят най-вече в машинациите на чужди сили. Усещането, че от столетия насам тукашните хора се намират под произвола на директно или индиректно чуждо владичество, е широко разпространено. Именно в него се коренят представи като онези за „Четвъртия райх“, както и възприемането на контрола от страна на Тройката като нова окупация на страната, срещу която трябва да се оказва съпротива – както някога срещу турците или срещу окупацията от силите на Оста по време на Втората световна война.

„Чуждият фактор“ в историята на новогръцката държава не е пълна фикция, разбира се, но той се преувеличава безмерно от гърците. Великобритания, Франция и Русия, които, чрез военната си намеса през 1827 допринасят решително за постигането на гръцката независимост, действително след това са упражнявали голямо влияние върху младата държава. Но дори и в самото начало това влияние не е било безгранично

до такава степен, че да доминира и управлява изцяло гръцкото развитие. Често пъти трите Велики сили са се блокирали взаимно, когато интересите им са се разминавали.

Единствена от трите страни, Великобритания е била в състояние да упражнява влияние, основно върху външната политика на Гърция, преди да бъде заместена в това от САЩ след Втората световна война. В началото Съединените щати са били разглеждани с доста голяма симпатия, но това се променя, когато те отказват да подкрепят гръцката позиция по време на Кипърската криза. Най-късно от времето на падането на гръцката диктатура насам, те поемат традиционната тукашна роля на дежурен злодей. Но откак избухна дълговата криза образът на Вашингтон се подобри значително. Вместо това в центъра на гръцкото недоволство все по-ясно започва да се позиционира Германия, като икономически доминираща страна на Еврозоната. Ако Франция би била най-голямата икономическа сила на ЕС, то ролята на злодей сигурно би се паднала на нея.

А между другото на Германия – по онова време заедно със САЩ – още по времето на Югославските войни, когато Гърция симпатизираше на Сърбия, вече бяха приписвани тъмни планове относно държавното преустройство на Балканите. Казано обобщено, в Гърция, където националната държава все още е мярата на всички неща, има значителни проблеми при разбирането на едно над-национално образувание като ЕС, с неговите сложни процеси и затруднени вземания на решения. Като следствие от това тук всичко се възприема като резултат от властовите амбиции на най-силната държава-членка.

В края на краищата, в тукашното възприятие на кризата и нейните причини се демонстрира едно определено етноцентрично разбиране за света, което се възпроизвежда отново и отново (с помощта на медиите, чийто начин на отразяване на събитията е изключително концентриран върху собствената страна). Това се отнася особено силно до телевизията, която тук доминира медийната употреба в много по-голяма степен, отколкото това е обичайно в Западна Европа.

Фиксацията върху собствената страна

Всичко това беше демонстрирано по образцов начин през последните дни, преди едно от най-важните заседания на Евро-групата през февруари, когато във вечерните новини на първо място се представяха

митингите от Атина и други гръцки градове, с абсолютна подкрепа за безкомпромисния курс на правителството на Ципрас. Малко след това беше съобщено за митинги на солидарност от други европейски страни, без да се спомене нито дума за това, че там в никакъв случай не са се събирали маси от хора и че при тези манифестации освен това е ставало дума за събрания на гърци, живеещи в чужбина. По принцип от гръцките медии за чужбина се говори малко и при това рядко за нещо съществено. Вместо да се полагат усилия за трезв анализ, тук с помощта на много фантазия се конструират схеми на „чуждите интереси“.

Фиксацията върху собствената страна и собствената култура не се променя и от това, че множество гърци завършват висше образование в чужбина, тъй като там те се движат предимно сред сънародници. Тази концентрация върху самите себе си се отразява и в действията на сегашното правителство, особено когато то се оказва неспособно да оцени реалистично интересите и очакваните реакции на други страни. В такива случаи те веднага мутират в злодеи, след като малко преди това в тяхно лице са били търсени съюзници. Това беше демонстрирано по особено комичен начин в обвиненията в заговор, които министър-председателят Ципрас отправи към испанското и португалско правителства. И, докато собственото достойнство се вижда като силно накърнено поради многогодишния надзор от страна на Тройката, то по отношение на други държави се демонстрира значителна арогантност. Така например във вестник „Авги“, партийният орган на Сириза, беше изказано мнението, че по-бедните страни от ЕС в Източна Европа и Балтийския регион трябвало, разбира се, да бъдат солидарни с Гърция. В края на краищата Гърция също е била солидарна към тях: та нали тя е гласувала ЗА тяхното присъединяване към ЕС?

Източник

ЕКЕХАРД КРАФТ

Екехард Крафт е немски историк, журналист и преподавател, специалист по история на югоизточна Европа и Русия.

Анна Немцова: Виждала съм много поръчкови убийства
Автор(и): Невена Борисова, Анна Немцова

Анна Немцова е руска журналистка, която работи в Москва като кореспондент на Newsweek и The Daily Beast. Наблюдава събитията не само в Русия, но и в бившите съветски републики. Работила е и за Washington Post, Pulitzer Center, Russia Now, NBC News.

Проблем в Русия е обезверяването

След убийството на Борис Немцов в социалните мрежи започват да валят множество съболезнования към Анна Немцова, заради предположението, че тя и руският политик имат роднинска връзка. Става дума обаче за съвпадение на имената, макар че тя и Немцов са родени и израснали в един и същ град – Нижни Новгород, закрит град по съветско време. Анна си спомня Немцов като кълрав харизматичен учен от времето, когато е тинейджър. Нарича го първият демократ, когото някога е виждала. С нея разговаряме за значението на Немцов за Русия, за внезапното отсъствие на Путин и медийната цензура в страната.

Руската журналистка работи в две посоки – отразява събитията в Русия за Запада и случващото се на Запад за руската аудитория.

Започвайки от едно недоумение в обществото, как ще коментирате временното отсъствие на Путин, както и начинът, по който беше обяснено?

Имаше три различни версии, всяка от които, честно казано, е съмнителна. Първата е, че е болен, втората – че има бебе, третата – че това е ход, организиран от федералните служби и властимащите покрай Путин. Бих предпочела да изчакам официалното обяснение какво се случва. Тъжно е да гледам, че тази история стана тема за много професионални медии. Авторитетен чуждестранен вестник например писа, че Путин има бебе в Швейцария. Ако трябва да съм честна, тези клюки са доста абсурдни – в Москва човек може да уреди полета на швейцарски лекар, който да окаже услугите си. И за мен е трудно да си представя, че дори ако Путин има бебе, би летял до Швейцария за това.

Немцов бе убит на 27-и февруари, после започнаха да се оформят и първите заподозрени. Бих казала, че случващото се е много в стила на Путин. Спомням си как след събитията подводницата „Курск“ Путин не беше достъпен по това време. Може би това е негово решение, да изчака времето, в което проблемът между Федералната служба за сигурност и Кадиров ще бъде разрешен (б. а. – за този възможен конфликт Анна Немцова разказва по-долу в интервюто).

Как оценявате посланията, отправяни от Кремъл, както и от официалните медии?

Посланието постоянно е, че Путин е добре и е здрав. Коментарите на говорителя на Путин Дмитрий Песков често са изпълнени с ирония, но въпреки това очаквам Песков да продължи да казва това, което и досега. Той казва едно и също нещо отново и отново. И също обяви, че ще бъде обявено състезание за най-сензационната новина по повод отсъствието на Путин. Кремъл поначало има нужда да помисли как да излезе от тази криза, от тази ситуация, свързана с това, че батальонът на Джохар Дудаев (б. а. – движение на името на чеченския сепаратист, състоящо се предимно от чеченци, заели страната на украинците в конфликта в Украйна) може да е свързан по някакъв начин с убийството на руски политик. Същевременно много хора във Фейсбук коментират, че Кремъл в общи линии е намерил своята изкупителна жертва.

Как ще коментирате различните хипотези?

Честно казано нямам идея. Всичко зависи от това, кой е поръчал убийството. Не бих могла да спекулирам за мотивите. Ако съдим по предположения, публикувани в „Нова Газета“ убийството му е поръчано от чеченски сенатори. Те дори споменават името Руслан. Ако това идва от чеченска общност, може да има различни причини. Първата може да е свързана с карикатурите на Мохамед, публикувани във Франция. Немцов бе заявил, че журналистите имат право да публикуват саркастични карикатури. Той беше казал, че един журналист може да публикува всякакви иронични карикатури. „Новая Газета“ предполага дори, че имало списък от хора за екзекуция във връзка със събитията. Това би могло да бъде версия, но нека кажем, че семейството на Немцов, и неговата дъщеря, не вярват, че чеченци стоят за убийството. Те имат предположения за директна намеса на Федералната служба за сигурност. Можем само да спекулираме, предлагам да не го правим.

Що се отнася до мен, виждала съм много поръчкови убийства, включително на мои приятели. Това бе навремето, когато имаше много поръчкови убийства с участие на чеченци. Така че поръчковите убийства могат да бъдат свързани с тях. Те обаче могат да бъдат свързани и с някой, идващ от украинския фронт. Според мен и двете версии са възможни, но не бих могла да подкрепя категорично определена теория.

А конспиративните теории, че има американски интереси, замесени в убийството?

Тях ги приемам като най-малко вероятната възможност. За мен това е в сферата на конспирациите, не виждам да има такива причини.

Как ще се отрази случаят с убийството на правителството?

Не мисля, че убийството на Немцов ще се отрази по някакъв начин на правителството. Същевременно обаче те са разтревожени заради чеченските аспекти на историята. За пръв път в историята ни, както и в ерата на Путин, имаме конфликт между Кадиров и федералните сили за сигурност. Междувременно се оформиха различни версии, появи се ключов заподозрян. Сред арестуваните е Дадаев, който е служил във водещите сили на Кадиров. И Кадиров на два пъти похвали в Инстаграм патриотизма на Дадаев. И всеки друг, който е арестуван, е или приятел, или роднина на Дадаев. И целият процес на арестуване и всички специални операции срещу негови хора е много унизителен за него, за което той обвиняваше Европа и САЩ. Той казва, че независимо от това какво

става, те знаят, че Кадиров винаги е с президента, с Русия, той не казва Путин, но казва „президента на Русия“.

Бих казала, че в този особен момент правоприлагащите сили търсят за решение, което да бъде дълготрайно за Путин, който не може да избере между Федерална служба за сигурност и Кадиров, той цени и двете страни. И преди няколко дни те излязоха с решение. Намериха човек, посочен като командира на украинския доброволчески батальон Джохар Дудаев (б. а. – Адам Осмаев). Това е релевантна опция, но има хора сред руските либерали, които не вярват в тази версия. Това напомня също на случая, в който обвиниха Борис Березовски като евентуално имащ връзка с убийството на Политковская. Березовски беше извън страната и е винаги лесно да се обвини някой, който е от другата страна на фронта, извън страната и добре познат като руски враг. Никой не вярва в тази версия.

Какви ще са последиците от смъртта на Немцов за опозицията?

Огромни. Той, както знаем, е ключова фигура за руската опозиция, за организиране на протестите в Москва. Той имаше всички нужни контакти, знаеше на кого да се обади, как да се внесе искане за обществен протест. И друг от много тъжните елементи е, че той бе ключов лидер за комуникация между опозиционните лидери, много от които имат противоречия помежду си. Всички усетиха незабавно липсата му на лидер. Освен това той беше сред лидерите с най-висок профил – като политик той беше бивш министър, губернатор, заместник-премиер. И той вярваше в изборния процес, в демокрацията. Имаше много критика спрямо начина му на живот, но той си остава истински демократ. Аз го познавах още от дете. Последното нещо, с което той се беше заел, последното протестно шествие, наричаше „Пролет“ – демонстрация, която да излезе с руския национален флаг. Беше му тъжно, че националният флаг бе носен само от поддръжниците на Путин и мечтата му беше да върне знамето на опозицията. И беше много трогателен момент, когато протестиращите след убийството му, носеха знамето. Бе много емоционален момент за всички.

Има ли лидери на опозицията, които са достатъчно силни като Немцов?

Те всички имат силни демократични вярвания, опитват различни начини на сътрудничество и мисля, че още търсят по-добри модел за

сътрудничество. Защото опозицията е разделена, това е най-слабата им страна, не са солидно движение. Самият Немцов не парадираше с това да е водеща фигура, той беше много добър политик. Така например, когато Алексей Навални се появи, Немцов ясно показа, че го подкрепя, заяви пред обществото и пред него: „Винаги ще бъда твой поддръжник“. Самият той имаше много демократично поведение. Правеше множество разследвания на корупция, които бяха доста впечатляващи. И ние никога не чухме официални отричания на тези доклади. Те бяха фокусирани върху много важни неща – корупцията, строителните дейности в Сочи, за които после имаше репортажи. И така той излизаше напред. Той например търсеше да изобличи корупцията и на местно ниво. Той се справяше с правните институции в Русия, знаеше как да осигурява правни услуги за хората, как да се бори с корупцията на местно ниво. Той имаше проект, фантастичен, който помагаше на хората да се справят с местните власти, във връзка с различни оплаквания, които имат. Което по същността си е демокрация на местно ниво и бе много полезно.

Проблемът в Русия е обезверяването, разочарованието във връзка с ценностите на демокрацията. Ценностите, в които Немцов силно вярваше. И когато се появиха последиците от това разочарование и Немцов знаеше това, знаеше колко е болезнени са тези времена. Затова и посвещаваше разследванията си и работеше наистина много. В много трудни времена той беше губернатор. И вярвам, че и в Кремъл много хора разбират посветеността – двама заместник-министри на Русия дойдоха на погребението му.

Имаше ли в средите на журналистите или активистите опасения за живота на Немцов преди нападението?

Никой от нас не предполагаше. Чухме, че той е имал опасения, особено майка му, че би могло да има вид отмъщение заради критицизма му, но никой от нас не смяташе, че това ще се случи с опозиционен лидер като него. Разбира се, той имаше много проблеми, бил е намушкван по време на протести, бил е арестуван. Никой от нас не мислеше, че той може да е в списък със застрашени, да бъде мишена за такъв вид агресия. Беше шок за всички.

В продължение на осем години той бе игнориран или присъстваше в черния списък на водещите медии. За съжаление, тъжната ирония е, че за него се говори непрестанно след убийството му в медиите, които му пречеха години наред.

След смъртта на Немцов имаше хора, излезли на улиците с плакати, на които пишеше „Не се страхувам“. Има ли атмосфера на страх в момента в руското общество?

Ако интервюирате хора в Русия, много от тях внимават в това, което казват. Хората преди бяха по-открити, в ранните години на ерата на Путин. От друга страна през 90-те години имаше други страхове – страхът от това дали си в безопасност. Това са различни страхове. Тогава нивото на престъпността бе невероятно – хората биваха застрелвани по улиците. И вече не е така. Сега поне е безопасно да се живее в Москва и Санкт Петербург. Разбира се, за определени хора не е така, за няколко определени гласове, които критикуват. А самата Русия има толкова много проблеми. Винаги е било трудно за Русия тероризмът да бъде държан под контрол. Теористичните атентати бяха огромни проблеми, с които Кремъл трябваше да се справи. Дали се справиха е трудно да се каже, но мисля, че има промяна след десетилетие. Сега поне, няма как да не се отбележи, може да се пътува до Чечня, можеш да се разхождаш наоколо без опасност от отвличане.

В момента сте в Севастопол, за да отразявате първата годишнина от анексирането на Крим. Какви са настроенията тук?

Журналистите тук, както и в Русия, имат опасения за това, което говорят. В последните месеци има много отвличания, на татарски мюсюлмански активисти или мюсюлмани например. Те не се чувстват в безопасност в Русия. А тези отвличания не бяха явления в миналото, от миналата пролет вече са.

Каква е сега ситуацията с медиите в Русия?

Ако трябва да съм искрена, ситуацията не е драматично лоша, защото налице е интернет свободата например, където се случват много неща. Наистина, много медии бяха на ръба на изчезването, имаха проблеми миналата година, дори се помещаваха в апартаменти, но сега са отново изправени на крака. Винаги има начин една медия да намери път в онлайн пространството. Сайтът „Медуза“ например се оформя като много интересна медия. Когато например редакторът на „Планета“ бе уволнен, множество журналисти, негови служители, го подкрепиха и взеха решение да напуснат.

Имам доста приятели, които работят в държавни медии. Те се оплакват, че има техни статии, които никога не им публикуват. Не ги съдя за това, те имат нужда да си изкарват прехраната. Например в провин-

цията шансовете да правиш независима журналистика в независима медия и да оцелееш са много ниски. Въпрос на избор е, дали да намериш финансиране от държавата или по друг начин. И в двата начина, ако може да се помогне на хората, това е добре. Както и да е, все пак си говорим за един и същи дневен ред, като по различни начини може да се постигне едно и също, с различни инструменти.

Не е лесно за репортерите, особено в определени региони, да намерят независима медия. И си говорим за това доколко можеш да направиш компромис със съзнанието си – дали да публикуваш истината, половината истина или измислени истории. Това зависи от всеки поотделно. Много млади журналисти от различни региони са идвали и са ме питали как да живеят с това, че медиите принадлежат на правителството. И аз им казвам да излязат навън и да намерят силна история, на която няма как да се противодейства. Много човешка и истинска история, която никоя медия не би могла да цензурира. Това е начинът. Моят баща например бе репортер във в. „Правда“ (бел. ред. – орган на ЦК на КПСС в съветско време), но въпреки това успяваше да публикува независими истории.

Източник

Невена Борисова е родена през 1987 г. във Велико Търново. Завършва журналистика в СУ „Св. Климент Охридски“, следва и социология и магистратура „Литература, Кино и Визуална култура“ в същия университет. През 2009 г. стихосбирката ѝ „Бавни портрети“ печели Националния конкурс за дебютна литература „Южна пролет“ и Националния поетичен конкурс „Млади гласове“ в Каварна. Носител е на различни отличия за поезия, включително Фондация „Св. Кл. Охридски“ и Национален младежки конкурс „Веселин Ханчев“.

Израел трябва да разплете своя етнически мит
Автор(и): Тони Джуд

Какво точно *е* „ционизмът“? Основното му твърдение винаги е било, че евреите представляват единен и сплотен народ; че тяхното хилядолетно разпиляване и страдание с нищо не е намалило специфичните им, колективни атрибути; накрая, че единственият начин, по който те могат да живеят свободно като евреи – по същия начин, примерно, по който шведите живеят свободно като шведи – е да обитават една еврейска държава.

По такъв начин в очите на ционистите религията *престава* да бъде основната мяра на еврейската идентичност. В хода на късния деветнадесети век, докато все повече млади евреи са еманципирани законово или културно от света на гетото или онзи на еврейския *щетл*, ционизмът започва да изглежда за едно влиятелно малцинство като единствената алтернатива срещу неща като преследване, асимилация или културно размиване. Парадоксално, но в същото време, в което религиозното разделение и практика започват да отстъпват на заден план, започва да се насърчава и една тяхна секуларна версия.

Самият аз със сигурност мога да потвърдя от личен опит, че антирелигиозното чувство – често с интензивност, която намирах обезпокоителна – беше широко разпространено сред ляво-настроените израелски кръгове от 1960-те години. Религията, беше ми казвано, била само за *haredim*[1] и за „откачените“ от ерусалимския квартал „Меа Шеарим“.[2] „Ние“, напротив, сме модерни и рационални „западняци“, обясняваха ми моите ционистки учители. Но онова, което те не казваха беше, че онзи Израел, към който желаеха да се присъединя и аз, се основава, и може да се основава единствено, на едно етнически-сковано разбиране за евреите и еврейскостта.

1 Названието на ортодоксално-религиозните евреи. Бел. пр.

2 Стар ерусалимски квартал, населен главно от ортодоксални евреи. Бел. пр.

Историята се разказваше по следния начин. Евреите, до разрушаването на Втория храм (през първи век), са били земеделци в днешния Израел/Палестина. След това те са били принудени от римляните отново да забегнат в изгнание и са обикаляли по света: бездомни, без корен, отхвърлени от обществото. Днес най-после „те“ се „завръщат“ и отново ще обработват земята на предците си.

Именно този разказ е, който историкът Шломо Занд се опитва да деконструира в спорната си книга *Изобретяването на еврейския народ*. Но критиците разглеждат приноса му най-вече като повторение на вече известни неща, и то в най-добрия случай. В продължение вече на един век специалистите са отлично запознати с източниците, които той цитира и аргументите, които изказва. От чисто научна гледна точка аз не мога да възразя срещу това. Дори и аз, който мога да чета единствено източници от втора ръка за ранните векове от еврейското развитие, мога да видя, че професор Занд – например в значението, което придава на смените на вярата и етническите смесвания, характерни за евреите от по-ранни времена – не ни казва нищо, което вече да не знаем.

Въпросът е, кои сме „ние“? Със сигурност, поне в САЩ преобладаващото мнозинство евреи (а сигурно и не-евреи) не са запознати ни най-малко с историята, която професор Занд разказва. Те никога не ще са чували за повечето от основните действащи в нея лица, но пък в замяна на това са добре и одобрително запознати с карикатурната версия на еврейска история, която той се опитва да дискредитира. Дори и ако популяризационната работа на професор Занд не върши нищо повече от това да провокира размисъл и по-нататъшно четене сред една такава публика, то тя ще си е струвала труда.

Тук обаче има и нещо повече. Макар да е имало, и все още има, и други обосновавания на държавата Израел (в никакъв случай не е случайно това, че Давид Бен-Гурион е търсел, планирал и хореографирал съдебния процес над Адолф Айхман), то все пак е ясно, че професор Занд е подкопал обичайната защита на еврейската държава. Щом само се съгласим, накратко, че уникално „еврейското“ качество на Израел е просто едно въобразено или избирателно родство, то как можем да продължим по-нататък?

Самият професор Занд е израелец и представата, че неговата страна не притежава „raison d'etre“[1], би му била отвратителна. И то с право. Държавите или съществуват, или не. Египет и Словакия не намират основанията си в някакъв международен закон, по силата на някаква теория на „египетскостта“ или „словашкостта“. Такива държави са признати като международни фактори, с права и статус, просто поради самото си съществуване и способността си да продължават да съществуват и да се защищават.

Така че оцеляването на Израел не се основава на достоверността на историята, която той разказва за себе си и своя етнически произход. Ако приемем този аргумент, то може би ще започнем да разбираме и това, че настояването на страната на някакво изключително право върху еврейската идентичност всъщност е значителна пречка. На първо място, едно такова настояване принизява всички не-еврейски израелски граждани и пребиваващи в страната хора до статус от втора ръка. Това би било вярно дори и ако разграничението би било чисто формално. Но разбира се то не е такова: да си мюсюлманин или християнин – или дори евреин, който не отговаря на все по-стриктното определяне на „еврейскостта“ в днешен Израел – е нещо, което си има своята цена.

Подразбиращо се в книгата на професор Занд е заключението, че Израел ще направи по-добре да идентифицира себе си и се научи да мисли за себе си просто като за Израел. Опърничавото настояване върху идентифицирането на някаква универсална еврейскост с едно малко парче територия е нещо, което функционира зле по много различни начини. То е онзи най-важен фактор, на който се дължи неуспеха да се оправи израелско-палестинската бъркотия. То е лошо за Израел, бих казал, но лошо и за евреите по други места, които биват идентифицирани с неговите действия.

Но какво тогава да се прави? Професор Занд със сигурност не ни го казва – и, съдейки по собствената му защита, проблемът може и да се окаже нерешим. Подозирам, че той симпатизира на решението за една държава: ако не по друга причина, то поне защото то е логическата последица от неговите аргументи. Аз също бих бил за едно такова решение – ако не бих бил толкова сигурен, че и двете страни ще му се противопоставят яростно и със сила. Едно решение за две държави може

1 Обосноваване на собственото съществуване. Бел. пр.

би все още е най-добрия компромис, макар че то би оставило Израел непокътнат в собствените му етно-заблуждения. Трудно е обаче да си оптимист по отношение на изгледите за едно такова решение, имайки пред вид развитията от последните две години.

Собственото ми предразположение би било да се съсредоточим в друга посока. Ако евреите от Европа и Северна Америка биха се дистанцирали от Израел (както мнозина вече започват да го правят), то твърдението, че Израел бил „тяхна“ държава би придобило абсурден привкус. В хода на времето дори Вашингтон може би ще успее да види безполезността на обвързването на американската външна политика с налудностите на една малка близкоизточна държава. Това, мисля, е най-доброто нещо, което може да се случи на самия Израел. Той би бил задължен да признае границите и ограниченията си. И ще трябва да си създаде нови приятели, за предпочитане сред съседите си.

Така в хода на времето ние бихме могли да се надяваме че ще може да се установи едно естествено различие между хора, които са евреи, но са граждани на други държави и хора, които са израелски граждани, но заедно с това са и евреи. Това може да се окаже много полезно. Налице са множество прецеденти: гръцките, арменските, украинските и ирландски диаспори, всички те са играли много нездравословна роля при увековечаването на етническата изключителност и националистическите предразсъдъци на страните, от които са произхождали предшествениците им. Гражданската война в Северна Ирландия беше приключена отчасти и поради това, че един американски президент нареди на ирландската емигрантска общност в САЩ да престане да изпраща оръжия и пари на Временната ирландска републиканска армия. Ако американските евреи биха престанали да обвързват съдбата си с Израел и биха използвали благотворителните си чекове за по-добри цели, то нещо подобно би могло да се случи и в Близкия Изток.

Източник

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Коментари (22)

- 24-03-2015|**ади**

Статията би била интересна ако не липсваха други по темата, поне не ги виждам. Много ми е интересно защо не публикувате и различни гледни точки? Ако не друго то поне някоя на Амос Оз, например, активист на Мир сега, проарабски настроен, за две държави, всяка със своите права? Да се занимават някакви хора от вън, с израелския национализъм като „основна“ причина за конфликта е доста несериозно. Всеки, който се интересува малко от динамиката на интересите и конфликтите в региона, исторически и до днес, ще види, че национализма и израелския и палестинския са следствие / защо да мълчим, че има и палестински национализъм не само умерен, но и краен? и нека не твърдим, че национализмът на потиснатите е добър, а другия лош, докато се опитваме да докажем, че ционизмът, който е възникнал като вид национализъм на потиснатите си е изначално лош /. Крайните национализми не са причина за конфликта, а следствие, по-скоро се подклаждат от заинтересовани сили и от двете страни, за да остане сегашното неясно положение по-дълго. Хората обаче им е писнало от войни и колкото и да не им се иска на някои, ще приемат двудържавно решение. Нито еврейските поселения в окупираните територии извън Израел, нито разделения Йерусалим са сериозна пречка. В Палестина просто ще има еврейско малцинство, което ще избере къде да живее, както в Израел ще има и има палестинско такова. Йерусалим ако не може да бъде възприето да бъде разделен, ще му се даде общ или международен статут, като свя-

то място за 3 религии, ще се поставят границите, ще се сложат външни войски да пазят и готово.

Взаимно признание обаче, а не Хамас: ще признаем временно за 10 -тина години за да се засилим, иначе сме си „идеалисти“: за разрушаване на Израел и дори си имаме точка в програмата за избиване на всички евреи по света, както и цитати от Протоколите на ционските мъдреци, ама предпочитаме да не се говори за това щото сме „легитимна съпротива“, а да, и щото въпреки тези точки само от Израел са виновни и не искат мир щото не ни отварят и така границите, не ни дават летище и пристанище... Сори...!?

Що се отнася до цитатите от тоя професор за мен те наистина са нон сенс, не знам какво точно искат да ми кажат и докажат тук...

Всяка една държава по света към момента е национална държава. И абсолютно всички нации ако ще гледаме така са „измислени“ – тоест сбор от различни народности, племена и пр. смесвали се с различни други месни по пътя на установяването си, които обаче се обединяват около някакви общи културно религиозни традиции, които с модерността прерастват в национални традиции, които обаче също излизат от първите религиозните, в България, кога Коледа и Великден / за разлика от Рамзан или Ханука / няма да бъдат национален празник например и как ще се приеме махането на тези празници от официалния календар от масовите хора?

Никой обаче с такава расистка страст не доказва, че българите не са точно българи, нито че германците не са точно германци, нито се вглежда в гена и традициите до толкова на някого и то за да отнеме негови права. *

Въпреки аргумента, че подобно вглеждане не може да стане причина за изискване за махане на Израел, сигурно да- в един по-добър свят. В сегашния, това вече става претекст – обиколете пропагандните страници и политическите програми, обиколете фейскбук, както и някои крайни „пропалестински“ страници. Обществото във всяка една щогоде нормална национална държава в момента, в зависимост от развитието си, се опитва да отхвърли национализма и да стане по-мултикултурна, по-гражданска, по-отворена, но никъде този процес не е приключил и е свързан с много вътрешни борби. Не е приключил дори в т.нар. най-развити западни демокрации, които впрочем не са най-развити от нищото и от въздуха. Така че изискването за идеалност и пионерство в

отхвърлянето на националния принцип към Израел, точно, не може да бъде прието като равноправно. И то не само защото тази държава е нова и наистина създадена като алтернатива на гоненията – това не е просто идея, не е просто използване на тежката ситуация от някакви си малцина ционисти, както намеква статията, а реалност, за жалост, актуална и сега. Тази промяна в Израел към демократичност може да стане само и единствено от вътре от самите граждани, ако държавата разбира се, бъде оставена да се развива. Което не се случва. Не и докато всеки израелец или дори евреин, който единствено доказва с позициите и критиката си – разнообразието на мнения, бъде използван за „доказване" на какви ли не тези само защото има еврейски произход. И то най-често се използва или държавата да бъде демонизирана от хора, които наистина не искат тя да съществува или от съвсем открит антисемитизъм. Докато това е така, това развитие към демократичност ще бъде доста по-трудно. Да обяснявам ли, че да доказваш не-расизъм и изобщо нещо с това, че някой е с някакъв произход е расистко? Така че аз почти не виждам на запад прогресивни интелектуалци, които да се противопоставят на тези тенденции. Нито такива, които да пишат против този вреден маниер, докато паралелно с това, 90 и повече % от клишетата, които се прокарват уж като критика на Израел са антисемитски и съответно превръщат една кауза уж за човешки права в нещо съвсем извратено, опростачават аудиторията фалшиво разграничавайки се от антисемитизма с термина антиционизъм и дефакто превръщат хиляди хора в несъзнателни антисемити, което със сигурност вреди, а не помага за решаване на проблемите. Напротив, вместо изследване и изобличаване на тези тенденции или поне паралелното им изобличаване, виждам, демагогия и удобно позиционирали се в някакви бетонирани крайни клишета хора.

*(а и не мога да приема, че ще има хора нападани от едната страна заради това, че са евреи, от другата защото не са всъщност евреи и правото им на самоопределение, еманципация и собствен свят ще се отнема така, това е, което наблюдавам на много места.)

- 24-03-2015|**ади**

п.с. не твърдя, че – Йерусалим на 3 те религии, разделяне на две на Йерусалим или външни войски да помагат за контрола и пр, което написах е РЕШЕНИЕТО, за да не се хване някой за това, просто давам при-

мер, че дори неспециалист, произволно, ако помисли ще се сети решения, какво говорим ако имаше интерес и добри политици да го искат...

- 24-03-2015|**ади**

и последно за да съм по-ясна, че е лошо да има привилегии за евреи и да се фокусира дадена държава само върху един етнос е лошо, но ми се струва, че ако сме против национализма това доколко един етнос е такъв, какъвто е, не може да има значение или да е аргумент в опита ни да създадем демокрация с равни права за всички – с техните различия... защото ако се изгради теза, че еврейския национализъм е лош, защото има изследвания, които говорят колко измислена е идеята за еврейски народ, на която почива то този аргумент се превръща и в собствения си контрааргумент, защото сам по себе си е националистически аргумент – отново вади на първа линия етноса, гена, историята – някакво, макар и различно, определение за тяхната правилност и така може да се спори кой е по-прав до безкрай...Вместо да се изведе общочовешкия принцип и право...който обаче допуска алтернативни вери, теории, самоопределения, традиции и пр на едно място...

- 24-03-2015|**Златко**

С удоволствие ще публикувам и други гледни точки. Бихте ли ми посочили кои точно текстове, примерно на Амос Оз, имате пред вид?

- 24-03-2015|**ади**

Добре, с удоволствие и аз, ще подбера и пратя нещо, което ми се струва интересно. Надявам се, че сте разбрали какво имам пред вид.

- 24-03-2015|**Златко**

Да си призная честно, така и не разбрах срещу какво точно протестирате. Сигурна ли сте, че и двамата четем един и същи текст? Защото според мен „този професор“ (хм, хм) в никакъв случай не е чак толкова далеч от нещата, които сигурно и самата вие поддържате. Може би си струва първо да се зачетете в другите му неща. Множко са, дори и само тук по сайта, но пък си струва, поне според мен.

(За протокола: Тони Джуд беше един от водещите международни специалисти по западноевропейска история и специално по въпросите на национализма – който пък е прекалено голяма и сложна тема, за да

можем да го обхванем в пет приказки. И, ако човек познава Джуд малко по-добре, то много обвинения със сигурност ще отпаднат от само себе си, тъй като със сигурност са плод на недоразумения)...

- 24-03-2015|**ади**

Реакцията ми, макар и малко прекалена и бърза / което бързане е грешка, да/, е на най-напред на Тони Джуд, защото ако не се лъжа предната статия, от него, която публикувахте проповядва решение на конфликта с една държава по тенденциозен, според мен, начин и ме притесни, определено не ми хареса. За това навлизам в някои подробности. А иначе относно темата с индентичността излизам от наблюдения как се експлоатира тази тема най-често, разбира се, без да познавам този професор, съдейки по цитата и контекста, в който виждам това. Точно по тази причина писах, че е хубаво да има повече текстове, които да се допълват. Ще видя какво има на сайта от професора.:)

- 25-03-2015|**ади**

Погледнах статиите, не ме впечатляват особено. Честно казано подобни теории и изследвания има много и не само за евреите, нормално е да ги има. Има и други, съвсем различни. Мен лично такива книги не ме интересуват, защото изобщо не зачитам расата, етноса и тн. като нещо важно. И както обясних, че не се нуждая от някакви специални обосновки защо не трябва да сме националисти от една страна и от друга не смятам, че имам право да се меся в избора на традиция, религия и самоопределение на хората. Щом някой се чувства евреин и се смята за водещ се от Авраам, има пълното право. Който иска има право да пише колко това е измислена теория, а аз самата имам право да се съмнявам и в двамата. Проблемът опира до друго – до това нито един от нас да не използва избора и теориите си агресивно и за да накърни правата на другия.

Така че пак обяснявам: за мен проблемът е, че когато се касае до евреи този въпрос с гена и истинноста на историята, се разисква най-често расистки, с някакво прекалено вглеждане и вманиачаване. Нито една от тероиите изследващи българите или холандците не води до накърняване и поставяне под въпрос техните парва, пак казвам. Не е така обаче с македонците или палестинците. Трябва да се правят разликите...

Ред секти дори са изградени на „идеята“, че евреите не са истинскиТЕ евреи и интегрират в себе си подобни тези съчетани с класически антисемитизъм.

Това се прави и от крайни антиизраелски активисти.

Подобни теоррии са симпатични и и твърдени антисемитски и от обикновени християни и то дори не от вчера, още от преди Израел, християнски проповедници обясняват, че евреите не са „истинския Израел“...и „истинския Божи народ“...

Така че всяко едно такова изследване е интересно, но трябва да се вземе пред вид цялата тая натовареност...

за това казах, трудно е Израел да се демократизира, когато се следи под лупа от кой ли не всяко изказване или действие – и от ляво, и от дясно, от еврейски националисти, от антиизраелски екстремисти, от европейски антисемити ...и всеки вика „а ето, намерихме „доказателството“„---

Държавата Израел и правото на завръщане не са свързани всъщност с историята, (макар че има и такава линия тя не е толкова важна), а именно с общочовешкото право всеки да живее свободен и защитен от преследвания, да има собствена държава и възможност сам да определя съдбата си.

По същото право това трябва да бъде и за палестинците, а не като се носят от 10 кладенеца вода да се докаже, че евреите нямат общо всъщност със светите земи.

Просто човешките права са за всички, това е. Не е нужно да доказваш, че някой не е това, за което се мисли за да докажеш, че и друг има право. Той просто го има и това е по-силно.

Истината е, че каквато и да е връзката на евреите с Израел, етническа или религиозна, тя е факт и наистина е била част от еврейските традиции 2000 години. Писах вече, че така всъщност се формират всички етноси и ако погледнем така на нещата етноси изобщо няма, което не значи, че хората са готови да отхвърлят изобщо себеусещането си и идентичностите си.

И всъщност какво значи генетично-етнически за един нерасист и ненационалист?! Точно – нищо. Модерният човек не би трябвало да прави разлика между вродена и придобита идентичност, освен пак казвам, ако няма някакъв нездрав интерес към „расата, гена“ или към определена раса и ген.

Другото, което е, Израел знаем накрая се решава да е там, имало е идеи и другаде да се направи държава, но направена е вече тук. Обаче, съответно, именно много силно религиозни и вярващи, че идват от праотеца Авраам, вярващи в Божествения план за тези земи и еврейския народ отричат модерния Израел като не ръководен от религиозния закон и държава направена преди да дойде Месията за да я създаде.

Така че наистина смятам, че нещата тук са опростени и проблемът ми е, пак казвам, празнотата в други мнения и това, че наблюдавам как подобни теории се използват злонамерено.

- 25-03-2015|**ади**

Иначе, съм съгласна, с прочетеното, че нациите са измислено понятие с цел укрепване на държавите, това едва ли не е извода дори от това, което учим в училище.:) Просто имах какво да кажа, не е нужно да е голямо противоречие...

Ако питате мен, аз смятам, че държавите ще отпаднат с еволюцията един ден, но това е доста далече и насила хубост не става.

Разбира се хора сме едно и имаме някакъв общ произход всъщност, защо да се делим, но всичко с времето си.

- 25-03-2015|**ади**

Тоест проблемът ми с такива изследвания е, че за мен те са същите като тези, които оборват: не виждам разлика между този, който използва това, че уж има някакъв уникален еврейски ген за да се обоснове политически и този, който доказва, че няма такъв за да направи същото.

И двете неща всъщност носят един общ „ген“ този на расизма.

- 25-03-2015|**Златко**

Ще бъда откровен и директен с вас, Ади. Според мен алтернативите пред вашето участие тук в работата на форума (и изобщо на списанието) са две:

Първо, да приемете по някое време, че знаете прекалено малко за нещата, които се предлагат за дискусия тук (посещенията в и личната обвързаност с Израел са също толкова малко гаранция за експертни познания, колкото и нарицателното гледане на кучето, което наблюдава месаря).

Второ, да се обаждате тук с емоционални, объркани и разбираеми единствено от чисто човешка гледна точка, мнения, които обаче едва ли някой ще взема на сериозно.

Откровено казано, за разлика от повечето досегашни случаи, самият аз изпитвам симпатия към вас, тъй като ви възприемам като свястна, искрена и по принцип добронамерена личност, за разлика от обичайните тролове, които изхвърлям от форума просто за броени секунди. Искрено се надявам да не се стигне до неприятни сблъсъци, тъй като собственият ми фитил е доста късичък и единственото нещо, пред което изпитвам реален респект, е експертното знание (нещо, което липсва в случая).

Оставям на самата вас да направите избора. „Либерален преглед“ е нещо като училище – за всички участващи в правенето му хора, тоест за мен и участниците в тукашните дискусии. Единствено плодотворният подход към списанието е сядането на задник и приемането на факта, че човек трябва да се учи. Хората, които отказват да правят това, обикновено напускат списанието много бързо – или аз ги принуждавам да го направят, с плесници през устата. Повтарям, искрено се надявам това да не се случи в сегашния случай...

- 25-03-2015|**ади**

Мерси, за мнението за мен, но мисля, че ако наистина е така можете да се опитате да разберете какво говоря, а не да омаловажавате мнението ми заради предполагаемо непознаване на нещо, защото дори да не познавам, това, за което твърдите, то очевидно, ако сте добронамерен, ще видите, че познавам нещо, друго и може би също можете да научите нещо. Ако излезете от йерархичното отношение за момент. Поздрави.

- 25-03-2015|**Златко**

Ще се опитам. Да видим дали ще успея, тъй като собствените ми конски капаци, разбира се, са ми невидими. надявам се с времето да успея да прогледна едно или друго нещо, но гаранции няма...

- 25-03-2015|**ади**

И например не знаете, че съм се занимавала сериозно с темите на расизма в различните му форми, пиша, чета и най-вече от години съм работила реално против расизма, практически, не само с текстове, и не

само с текстове на високо ниво за посветени, но работейки с хората, на улицата и с обикновени хора: не с академични личности, което според мен е важно ако някой наистина го интересува да промени нещо в това общество. И също с групи в неравностойно положение и прочее и прочее, години наред се занимавам с това и от там изхождам в мненията си, имам достатъчно психологическо и интуитивно познание от опита си, за да мога да изкажа мнение, което не почива на вятъра дори да не съм се задълбавала в конкретна книга, а опита, също е познание. Да, не съм трол, добронамерена съм, но ако тук нещата опират само до академичност, наистина нямам място в дискусиите. Що се касае до общочовешката гледна точка, в която ме обвинявате, тя е много важна в борбата с расизма, ако вас това не ви интересува, мен ме интересува повече да няма расизъм, от това да се държи някакво предполагаемо високо ниво. И освен това, ако сте забелязал, се оказва, че тази гледна точка е доста сложна за хора, които иначе са много високо интелектуални.

И не мислете обаче, че с изключване на различните от вас, благодарение на йерархичните позиции, в които вие ги поставяте, ще постигнете много в образованието на хората, ако целите ви не са елитистки, разбира се.

- 25-03-2015|**Златко**

Не бих си позволил да пиша по един такъв радикално-покровителствен начин, ако бих успял да видя в коментарите ви следи от онова (системно или не) познание, за което говорите. Може би просто трябва да си давате повече време при писането, да не правите коментари от прима виста. Засега поне виждам само бъркотия от неща, които не успявам да разбера. По какъв примерно начин антирасистките ви убеждения могат да се съчетаят с отхвърлянето на позицията на Тони Джуд, която е именно антирасистка, си остава за мен мистерия. Не държа да ви поучавам, нито пък да ви променям, но пък и не държа да водим диалог. Ако се задържите тук, списанието ще ви промени само по себе си, както го прави и с всички останали, включително и мен. Ако не – здраве...

- 25-03-2015|**ади**

Ами, прочетете, писах, че реакцията ми към Тони Джуд, признавам сигурно е прибързана, но е заради друга неговата позиция, която сте пускал тук наскоро, на тенденциозно проповядване с показване на едни

факти, и замълчаване за други, на еднодържавното решение на конфликта. От там и скептицизма ми към него.

А що се касае до това, защо изследванията на гена не ме интересуват като аргумент, според мен съм го обяснила: най-малкото няма значение какъв е гена и трябва да се внимава, когато имаме и тенденцията генетично-исторически теории да се използват за политически и расистки, дори да ни се виждат „правилните“, принципът с тези, които оборваме е един и същ. Как по-ясно да го кажа?

А, че не сте помислил, че имам познание от опит, показва, че и вие имате какво да учите. Понеже аз като човек повече на практиката имам друг стил.

Имам друг речник, не си придавам тежест на коментарите, пиша разговорно и общо, без цитати, разчитам, че си говорим най-вече с разбиране, но вие не ме познавате и от там вече изхождате.:)

Но пък именно, не се познаваме...Ще продължа да чета списанието, защото наистина има ценни неща, нищо, че някой път може да реагирам на нещо, но здраве да е...

:)

- 25-03-2015|**Златко**

Простете, Ади, но кой тук – освен вас – е говорил за някакъв „ген“ или „генетично-исторически теории“? Подобни глупости, да не кажа по-силна дума, винаги са били единствено обект на осмиване, поне от моя страна, тук в дискусиите на списанието (**вижте например ето тази, гигантска и гигантско-глупава**). Така че, да повтарям ли настояването си, че всъщност не знаете за какво и с кого разговаряте, или няма смисъл?

- 25-03-2015|**Златко**

Ако пък смятате, че Тони Джуд е проповядвал някакъв вид „генетично-исторически теории“, то просто трябва да ви посоча пак същото място – скамейката за учене, скамейката на незнаещите...

- 25-03-2015|**ади**

Не, написах, че Тони Джуд проповядва решение с една държава, с което за момента, има проблем, колкото и хубаво да го обличат тези, които политически го поддържат.

А генетично историческа теория, според мен, е теорията на цитирания професор Шломо Занд, макар и с обратен знак защото той се занимава с тези теми и изхождайки от там, макар и обръщайки на обратно тезите, да се опитваме да докажем нещо, което всъщност си е доказано по смисъла изобщо на човешките права, просто не ми допада и съм обяснила защо или поне съм опитала.

Явно наистина писането на бързо пречи, щом не сте ме разбрали.

Изобщо не смятам и не обвинявам нито вас, нито списанието и принципите като цяло в подобно нещо, така че извинете ако така сте го разбрали.

- 25-03-2015|**Златко**

Шломо Занд е преведен на български, тук не би трябвало да има трудности с набавянето на знание. Защото, простете отново, да твърдите, че именно Занд проповядва някакви „генно-исторически теории“. Еее, хайде стига толкова. Време е да сядаме и да поработим малко...

Не става само с природна интелигентност, просто не става. Инак всичко се обръща на игра на развален телефон...

- 25-03-2015|**ади**

Да, непременно ще си купя книга, защото вече ми стана интересно.

Просто кой знае защо тези тези с „изобретяването на еврейския народ“ ми навяват едни неприятни асоциации с Божидар Димитров и македонците, еврейските националисти и теориите как народност палестинци няма или пък руските националистически и проруските украински теории, че украинци и Украйна са измислени понятия...

Подобни има теории има доста и за евреите.

И мисля, че знаем за какво служат част от тях и какъв е проблема с такива теории.

Мисля от там е ясно защо ме притеснява подобно нещо дори и да претендира, че излизат от положителен стремеж за отхвърляне на нациите...

Нека съм се объркала, приемам, че може и ще прочета.

Но кой знае защо си мисля, че имам право да смятам тези неща с това колко всъщност евреите са евреи или македонците македонци, най-малкото второстепенни по-важност и без да съм чела трудове по темата...

- 25-03-2015|**Златко**

ади писа:

> *Просто кой знае защо тези тези с „изобретяването на еврейския народ“ ми навяват едни неприятни асоциации с Божидар Димитров и македонците, еврейските националисти и теориите как народност палестинци няма или пък руските националистически и проруските украински теории, че украинци и Украйна са измислени понятия...*

Понятийната и концептуална рамка при Занд е напълно различна. Тук ориентирите идват от Бенедикт Андерсън и „въобразените общности“. Проблемът е, че Занд е популярен, а не сериозно-научен автор, но пък в случая това може и да се окаже предимство...

Национално-формиращият процес в Османската и Хабсбургска империи Автор(и): Мирослав Хрох

Сравнението между национално-формиращите процеси в централна и югоизточна Европа би могло да се разглежда като важен пример за неравномерно развитие[1]. Настоящият принос цели просто да обрисува някои от ключовите елементи на модерността и социо-културната трансформация в тези два европейски микро-региона. И двата региона са до някаква степен „pars pro toto“[2]: Централна Европа тук се представя от Хабсбургската монархия (която обаче контролира само една част, ако и важна, от тези части на Европа), а Юго-изтокът – от Османската империя (от който тя също е само част).

Макар че като правило разликите между тези региони се подчертават силно (а и са очевидни), да се сравняват те означава, че заедно с това ние предполагаме и наличие на някои съществени общи черти. Решаващ сред тях е фактът, валиден и за двата региона, че трансформациите откъм традиционни, пред-модерни, към модерни общества, са утвърдени и като национално-оформящи процеси, т. е. и в двата региона модерни нации възникват като резултат от успешни национални движения. И в двете империи националните движения започват като реакции срещу техните икономически, политически и културни кризи.

И в двата случая, както и в други части от Европа, националните движения могат да бъдат дефинирани като организирани опити за постигане на всички атрибути на изцяло оформената нация. Целите им покриват три основни групи от искания, които отговарят на възприеманите като такива дефицити на пълното национално съществуване:

1. развитие на национална култура, основаваща се на местния език;

1 Забележка: този текст беше написан преди доста години, още преди публикацията на *Въображаемите Балкани* на Мария Тодорова. Бел. авт.

2 Част, която може да се разглежда като представителна за цялото (лат.) Бел. пр.

2. достигане на политическо самоуправление и някаква степен на граждански права;

3. създаване или разширяване до пълна социална структура от собствената етническа група (включително и образовани елити, предприемаческа класа, средни класи и пр.).

Тези искания са представени в различните национални движения по различен ред и с неравномерна приложимост.

Националните движения се развиват и в двата региона в съответствие с три аналогични структурни фази. По време на първоначалния период (фаза А), енергиите на активистите са съсредоточени преди всичко в учени изследвания около съзнанието (осъзнаването) на езиковите, социални и исторически атрибути на не-доминантната етническа група. През втория период (фаза В) се появява нов регистър от активисти, които сега се опитват да спечелят колкото се може повече представители на етническата си група за каузата на създаване на напълно развита нация, чрез патриотическа агитация с цел „пробуждане“ на националното им съзнание.

Хабсбургско/османските различия започват в момента, в който започнем да размисляме върху значението и взаимовръзките между различни елементи от националните програми и когато започнем да сравняваме метдоите, използвани от различните национални движения по време на фазите В и С, за постигане на целите им. От тази гледна точка, две от най-широко познатите и обикновено подчертавани различия са:

1. Политическата програма (формулирана като изискване за независимост) става сравнително скоро, още по време на фаза В, централна идея на националните движения на територията на Османската империя, докато онези от територията на Хабсбургската империя се ограничават в течение на доста дълго време до културни и социални искания, като – с изключение на маджарското национално движение –не настояват за национална независимост до 1914.

2. Националните движения под османско управление силно предпочитат използването на въоръжена сила в борбата за постигане на политическите си цели (както са го правили и предшествениците им от предишните векове), докато използването на оръжия се случва по хабсбургските земи само по време на революциите от 1848-49.

Тези две несходства обаче са само външен израз на други различия и особености, които са от по-голямо значение. Анализът ми – като всич-

ки сравнителни процедури – ще се съсредоточи основно върху няколко критерия. Първата група такива ще разглежда общите, обективни обстоятелства, втората ще се отнася до ролята на специфичните фактори и условия, които са улеснявали и позволили успеха на националните движения.

Общи обстоятелства

Под *общи обстоятелства* на национално-формиращия процес разбираме преди всичко историческото развитие, което предхожда началото на националните движения и неговото въздействие върху държавната администрация и политическата структура. Към тази категория следователно принадлежат различията в икономическото и социално развитие, както и онова в културното обкръжение и традиции.

1. Обективната разлика между национално-формиращите процеси в двете империи се основава преди всичко на това как е било установено османското и хабсбургското управление. Хабсбургското управление се разширява постепенно в хода на късните средни векове чрез комбинация от династични искове, дипломатически договори и заплахи със сила. Управлението в почти всички хабсбургски територии се основава на договори и споразумения. Историческите земи запазват особеностите си и могат да поддържат известни остатъци от самоуправление и собствено данъчно облагане. Недоминиращите етнически групи[1] могат да се идентифицират с някои от тези територии, могат да формулират свои собствени, специфични цели от гледна точка на исторически права и обичаи, като евентуално обвиняват хабсбургското централно управление, че е нарушило или погрешно интерпретирало стари конвенции и конституции. Основната форма на национално движение е дебатът, диспутът, по-късно комбиниран с – и подкрепян – от масови демонстрации. Използването на въоръжена сила в революцията от 1848 цели най-вече премахването на стария режим и установяването на граждански права.

Някои примери: (успешният) маджарски и (по-малко успешните) чешки и хърватски настоявания за исторически права над „тяхно-

1 „Недоминираща етническа група“ е специфично понятие от теорията на Мирослав Хрох. Имат се пред вид етническите групи, участващи в една или друга империя като подчинени на централната власт и евентуално на доминиращата етническа група, тоест господстващата в империята такава. Бел. пр.

то“ кралство Унгария (Бохемия, Хърватска). Новите чешки, словашки, словенски и пр. институции и училища винаги са въпрос на дебати и диспути с управляващите елити. Важно е например да се отбележат четирите различни компромиса, предложени като решение на „чешкия проблем“: 1848, 1871, 1890 и 1897 (всички те пропадат).

Османската империя се основава на завоевание и сила, а новите управници демонстрират военното си превъзходство и през следващите векове. Те разрушават местните формални държавни институции и териториални единици в завоюваната територия, унищожават местното дворянство, особено в Сърбия и България. Създават нова централизирана държавна администрация, при която членовете на подчиненото християнско население могат да получат само много ограничено влияние върху местната администрация. Установен е нов ред и законодателство, което не допуска дебатирането на старите права. Ако членовете на недоминантната етническа група се опитват да подобрят ситуацията си, те могат да го правят единствено в ролята на молители, зависещи от решенията на управляващите османски елити. Управлението на закона – дори и на османския такъв – си остава доста несъвършено и може да бъде осуетено чрез сила или корупция. Едва ли е за учудване, че при тези условия националните водачи разглеждат употребата на сила като единственото ефективно средство за задоволяване на колективните им изисквания.

2. Друга важна разлика в обективните условия касае ролята на религията. Османските завоеватели изтъкват превъзходството си, като подчертават върховенството на исляма над християнството. Целта им не е обща хомогенност: те поддържат религиозните различия, които трябва да функционират като социални и политически бариери, разделящи ги от непривилегированите слоеве от населението. В същото време това стриктно разделение позволява на християнското население да си създаде един вид затворена общност. Османската администрация приема църквата като единствен говорител и представител на това население. Но пък доминантната роля сред тези представители поддържа гръцката йерархия. Само една част от османската територия разполага временно (1557-1766) с известна степен на автономия без гръцка доминация: сръбската патриаршия в Печ, където се използва не само църковнославянски език, но е запазена и определена памет за славното минало. Оттук и

важността на православната църква и духовенство при фазата В от националните движения.

При тези условия борбата за национално освобождение обикновено е трябвало да бъде насочена както срещу османското управление, като главен враг, така и срещу доминацията на гръцкото духовенство.

Макар че Реформацията създава религиозни различия и вътре в Хабсбургската монархия, държавната политика успешно е насочена към поддържането на религиозна, тоест католическа, хомогенизация: тя е културно включваща, а не изключваща, и резултатът е, че разликите между етническите групи в почти всички случаи се основават само на езикови разлики. Католическата църква обикновено е организирана в отношение към историческите земи и това обстоятелство допуска комбинацията от религиозна лоялност и национална ангажираност на духовенството. В същото време католическата йерархия представлява част от управляващите класи и е тясно обвързана както с държавата, така и с благородничеството (освен по времето на управлението на император Йозеф II). С други думи: управляващите елити в Хабсбургската монархия принадлежат към същото вероизповедание както и мнозинството от населението, без значение каква е етничността им. Когато се пораждат националните движения, тук следователно няма реална разлика във вероизповеданието между управляващите елити и недоминантните етнически групи, а значи и никое религиозно различие не може да послужи като национален аргумент. Само в чешките спорове по исторически въпроси паметта за отрицателната роля на католическата църква играе известна роля.

3. В резултат на такива обстоятелства националните движения под османско управление си създават определен образ на „врага“: османските елити (интерпретирани като „турци“) могат да бъдат разглеждани едновременно и като религиозен враг, и като привилегирован политически потисник, различаващ се не само по начина си на живот, но също и по етно-лингвистките си характеристики. Ето защо разделителната линия между *нас* и *тях* е по-видима в Османската империя, отколкото под Хабсбургско владичество, ако и представата за „турчин“ да е значително изкривена: управляващите елити в Империята са османци, а не етнически турци, и те се самоопределят чрез религията и обичаите, а не чрез някакъв вид модерна национална идентичност.

Трябва да се спомене и още един аспект на отношението между управниците и недоминантните етнически групи. Развитието на национални атрибути сред управниците протича с различна скорост в двете империи. Докато управляващите елити в Хабсбургската монархия определят идентичността си от гледна точка на появяващата се модерна националност (германска в западната, унгарска в източната част на империята) доста рано (около 1848), то османските елити си остават точно такива, османски, до края на деветнадесети век; модерна турска идентичност се появява едва при младотурците, по-късно от всички останали национални идентификации сред останалите етнически групи на Балканите (освен може би албанците). Националните движения под хабсбургско управление са изправени пред избор от две или повече национални идентичности, които се появяват в резултат от аналогични процеси на модернизация: разликата се определя от социални и етнически различия, а не от каквото и да било различие в степента на цивилизация. Националните движения на Балканите са изправени пред един основен враг, определян от предмодерната представа за Османизъм: разликата се определя и от религия, и от цивилизация, в резултат на което има само малко пространство за национални алтернативи и опции.

4. Изразена в общи понятия на икономическа история, ключовата разлика между двата региона произтича от факта, че капитализмът и индустриализацията се появяват много по-рано в Хабсбургската империя. Макар че нейната източна част (Унгария) преживява индустриализацията половин век след западната част (Виена, Бохемия, Моравия, долна Австрия), общото влияние на ускорените пазарни отношения и на капиталистическото предприемачество, което прониква също и в селскостопанския сектор и усилва мобилността и комуникацията, играе важна роля по време на национално-формиращите процеси из цялата Хабсбургска монархия.

На територията под османско управление всички политически и национални дейности чак докъм средата на 19 век са изправени пред крайния локализъм на изолираните общности, който произтича от географската и икономическа фрагментация на почти всички части на Балканите. Въпреки това, тази изостаналост на Балканския полуостров не означава пълна липса на икономически растеж. По време на 18 век в градовете се появяват богати прослойки от търговци и занаятчии –

както християни, така и мюсюлмани – а заедно с тях нараства благосъстоянието и решителността сред християнските земевладелци и водачите на селските общности. Естествено, етническите гърци са силно представени сред тези средни класи, но броят на сръбските и български търговци, както и сръбска и румънска поземлена аристокрация също се увеличава.

Една от иронните на балканската история е, че тези социални групи – макар и да са подчинени на османската управляваща класа – все пак могат да играят ролята на „национален елит“ при гръцкото, сръбско, румънско и по-късно българско национално движения, заедно с християнското православно духовенство. Обяснението може да се намери в силната сегрегация на християнските общности: от момента, в който сегрегацията се превръща в разделение, местните търговци, земевладелци, занаятчии и пр., могат да играят ролята на управляваща класа. Това е причината, поради която по-слабо развитите недоминантни етнически групи на Балканите могат да започнат националните си движения на нивото на почти „завършена“ социална структура. С други думи, докато националните движения в Хабсбургската монархия (с изключение на унгарското) завършват оформянето на социалните си структури едва след като са достигнали своите фази C[1], то националните движения на Балканите навлизат в собствената си фаза B при условия на сравнително оформена и пълна социална структура.

5. Всички тези разлики могат да бъдат обобщени в една типологическа такава, която се основава на времевото отношение между началната точка на фазите B и C, от една страна, и прехода към конституционна система и капитализъм, от друга. Комбинациите от тези две серии от промени ни дават възможност да разграничим различни видове национални движения. Онези от Хабсбургската империя например принадлежат към вида, при който националната агитация започва при стария феодален режим, но достига фазата C (масово движение) едва при условията на конституционализъм (или буржоазната революция от 1848) и индустриализация. В Османската империя, напротив, националните движения, ако и да започват също при старите феодални условия, достигат масов характер далеч преди установяването на конституционализъм и гражданско общество.

1 „Фазата C“ в терминологията на Хрох обозначава масовото участие в подготовката (агитация) и евентуалното извършване на национална революция. Бел. пр.

Специфични фактори

Този втори вид фактори, насърчаващи успеха на националните движения в почти всички части от Европа могат да бъдат обобщени по следния начин:

1. ефективна фаза А;

2. определен обем на вертикална социална мобилност, достъпна за членовете на недоминантната етническа група;

3. достатъчно високо ниво на социална комуникация, включваща грамотност, пазарни отношения, социална мобилност и т. н.;

4. национално-релевантни конфликти на интереси;

5. благоприятни външни условия.

1. Докато националните движения в централна Европа използват резултатите от научни изследвания, извършени по време на фазата А (от филолози, историци, географи и пр.), тази фаза на просветена активност е по-слабо представена в югоизточна Европа. Обяснението може да бъде формулирано лесно: в Османската империя не е съществувал нито един светски висш или университетски център, каквито е имало в Хабсбургската империя, особено от времената на просветения абсолютизъм насам. Естествено, сред гърците, сърбите и по-късно сред българите, някои учени са били образовани извън Османската империя, но в повечето случаи дейността им се случва вече при условията на фаза В, тоест като част от по-широко разпространена национална агитация. С други думи, фазата А в Османската империя е включена в дейността на учените по време на фаза В. Това е въпрос не само на образование, но преди всичко на обща културна и интелектуална изолация. По тази причина определението на бъдещата нация и нейните черти, включително и различията от други етнически групи не се основава на научни изследвания и в резултат не притежава голяма убедителна сила. Едно следствие от това е, че различните конструкции на национална идентичност, основаващи се повече на политика на силата, отколкото на научни аргументи, често се намират в конкуренция в югоизточна Европа (илиризъм против сръбска или хърватска идентичност, припокриващи се гръцко-сръбски или гръцко-хърватски концепции, по-късно македонците или мюсюлманите в Босна). В централна Европа може да се наблюдава само един подобен случай: онзи с чешката и словашка национални идентичности.

Важни последици от „занемарената“ фаза А касаят сферата на националното съзнание. В сравнение с Хабсбургската империя, където ис-

торията е съществена част от чешката, унгарска, хръватска и словенска фаза А, която след това преминава във фаза В, потиснатите етнически групи в Османската империя базират историческото си съзнание и колективна памет (тоест паметта за техните средновековни държавности) най-вече на устната традиция, като например исторически песни. Това предлага изгодни условия за изобретяването на национални митове и в същото време позволява по-ефективно проникване на колективната памет сред необразованото население.

Сред това население се открива едно странно противоречие: от една страна, хората тук имат много ясна представа за това кой е „врагът"; от друга страна обаче те не са в състояние да постигнат съгласие относно критериите за собствената им идентичност.

2. Националната агитация не би могла да започне ефективно преди някои членове от недоминантната етническа група са получили възможност за социално издигане чрез образование или чрез собственост. Напредъкът чрез образование е по-обичаен в централна Европа, докато в Османската империя това става най-вече чрез богатство. Националната агитация започва първоначално сред една отчасти еманципирана богата класа от етнически малцинства (в началото, гръцки и румънски едри земевладелци, гръцки фанариоти, но също сръбски и български търговци и „кнези", и т. н.). Тази разлика не е без значение за структурата на националните искания.

Тук трябва а се спомене един страничен ефект. Всички национални движения на Балканите се сблъскват с трудности след като са постигнали своята автономия (или независимост), при търсенето на квалифицирани образовани елити в администрацията, образователната система и пр. Тази нужда трябва да бъде задоволена чрез хора отвън: сръбската държава кани сърби от унгарската Войводина или такива, които са учили в Австрия или Русия. Румънската държава използва синове на местни земевладелци, образовани в чужбина, най-вече във Франция. Българската държава използва сънародници, образовани в централна Европа или в Русия.

3. Увеличената социална комуникация – един обединяващ и национално мобилизиращ фактор – постига неравномерна интензивност и различна структура в централна и югоизточна Европа, и се осъществява по различни линии. В Хабсбургската империя социалната комуникация е очевидно по-висока и се основава най-вече на повишената

образованост, училищата, книгопечатането (включително вестници и списания) и църквата. От тези фактори само последният играе важна роля при османското управление. Макар че при османската система на*милет* съществуват и някои други средства за комуникация, които усилват контактите сред християнското население, тази форма на социална комуникация се поддържа на много ниско интелектуално ниво, в сравнение с развитията в централна Европа, преди всичко в западната част от Хабсбургската монархия.

4. Национално-релевантните конфликти на интереси са по-очевидни на османска територия, защото разделителната линия между потисници и потиснати е очевидна и понякога дори подчертавана от управляващите елити. Под хабсбургско управление националната значимост на конфликтите и напреженията е по-малко очевидна: прехвърлянето или „превода“ на определени конфликти на интереси в национален контекст се оказва понякога трудно.

Освен това са налице различия и в социалните координати на тези конфликти и напрежения. В централна Европа те са в повечето случаи следствия от напредващия процес на модернизация: занаятчии, застрашени от индустриализацията, дребни търговци, застрашени от разрастващата се международна търговия, образовани членове на недоминантната етническа група, които не успяват да получат по-добри позиции в държавната администрация, работници и притежатели на фабрики от различен етнос, и т. н. В югоизточна Европа повечето от конфликтите на интереси отговарят на пред-модерните социални и политически структури. По същата причина въоръжената борба срещу османското управление включва силни елементи на пред-модерни социални конфликти, на „примитивни“ и архаични форми на протест и селски войни, каквито са известни от централноевропейската история от 17 – 17 век.

5. Външните условия включват неща като външна политика и условия, създадени от международните отношения. В Хабсбургската империя тези условия са, ако изобщо имащи значение, то по-скоро потискащи националната агитация, докато в Османската империя те по-скоро я стимулират. Националните движения тук винаги са подкрепяни от поне една голяма европейска сила (а в гръцкия случай тези сили са дори три – Великобритания, Франция и Русия, макар че Метерних лично не одобрява гръцкото въстание).

Докато (частичното) разпадане на Османската империя е калкулиран елемент от „Европейския концерт“, създаден от Метерних по време на Конгреса от Виена, никое правителство не подкрепя идеята за разпадане на Хабсбургската империя. Австрия получава военна подкрепа от Русия по време на унгарското въстание от 1848-49, а чрез Компромиса от 1867 и двете страни гарантират взаимната си териториална цялост срещу всякакви видове национални движения. Не е за учудване тогава, че едва колапсът на Руската империя през 1917 и онзи на Германия през 1918, откриват пътя за появата на независими държави в централна Европа.

Източник

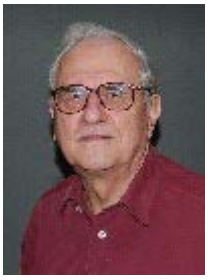

Мирослав Хрох (род. 1932) е чешки историк и теоретик в областта на социалните науки. Понастоящем той е професор в Карловия университет, Прага.

Април 2015

Спомени за българската окупация на източна Македония: три поколения

Автор(и): Ксатнипи Котзагеорги-Зимари и Тасос Хаджианастасиу

Увод

Първото си интервю върху българската окупация от Втората световна война проведох когато бях на шестнадесет години. Беше на 29 септември, датата на ежегодната панихида за дядо ми, който е бил екзекутиран на този ден през 1941 г. в Драма. Баба ми изпълняваше ролята на респондентка в това аматьорско интервю. Направих го в опит да оправдая за себе си този ежегоден семеен ритуал и да задоволя любопитството си във връзка с едно трагично събитие, което, ако и да беше имало само малко директно въздействие върху самата мен, очевидно беше играло решаваща роля в животите на майка ми и баба ми. Това беше очевидно не само в дните непосредствено преди и след датата на панихидата, но, спорадично, и в различни фази от съвместния ни живот – особено във времена на трудности. По-късно, когато се заех с изучаване на български език и посетих България, възприех като естествена (и дори очаквах) изпълнената с разочарование изненада на майка ми, когато тя узна за заниманията ми с „грубия и варварски“ български език, както и за посещението ми там. По онова време си мислех, че всичко това не ме засяга ни най-малко. В края на краищата обаче се оказа, че екзистенциалната сила на онези панихиди и моето аматьорско „интервю“ са работили по свой собствен, уникален начин, при оформянето на собствената ми, лична памет. Резултатът от това беше, че няколко години по-късно се заех с исторически изследвания на българската окупация на източна Македония и Тракия (1941-1944), при което избрах за обект на изследванията си три основни теми:

– ролята, която личните спомени от окупацията са играли при формирането на личната и колективна памет на хората, преживели окупа-

цията в по-голяма (първото поколение) или по-малка степен (второто поколение), както и на онези, които само „знаят за нея“ от спомените на хората преди тях (третото поколение);

– степента, до която тези спомени са повлияли личните и социални животи на въпросните хора;

– ролята на паметта при изграждането на лична или колективна представа за цели народи, както и при създаването и налагането на етнокултурни стереотипи.

Методологическа рамка

Извънредно личното въведение към тази статия, с която намеквам отвъд всякакво съмнение, че аз също съм „представител“ на третото поколение, е напълно съзнателен избор.[1] Само по себе си то вече говори ясно за ролята и силата на личните спомени що се отнася до окупацията – която, разбира се, в никакъв случай не притежава някакъв общ характер. Използването на сравнително лична мрежа, както и на устни свидетелства, често води до съмнения относно „обективността“ на такива изследвания сред хората, които оспорват ролята на устната история (тъй като тя ползва един абсолютно субективен източник на познание). Тук трябва да се възрази, че – освен факта, че историята по принцип представлява вид субективна интерпретация на миналото и настоящето – устната история е „обективна“ именно защото тя представлява запис на начина, по който историческите субекти сами са преживели действителността. Тези исторически субекти са членове на множество сложно преплетени социални единици – факт, който ги прави и колективни субекти, тоест носители на местното историческо разбиране за историята.[2] В този текст се опитвам с възможно най-голям респект да

1 Сред огромното количество научна литература по тази тема бих посочила: R. Hirschon-Filippaki, „Mnimi kai tautotita: Oi Mikrasiates prosphyges tis Kokkinias,“ in A. Papataxiarchis, ed., *Antbropologia kai Parelthon: Symvoles stin koinoniki istoria tis neoteris Elladas* (Athens, 1993), 327-56; Anna Collard, „Dierevnontas tin koinoniki mnimi ston elladiko choro,“ in ibid., 357-89; D. Nugent, „Anthropology: Hand-Maiden of History?“ *Critique of Anthropology* 15.2 (Sept. 1985): 71-86; A. Bravo, „Myth, Impotence and Survival in the Concentration Camps,“ in R. Samuel and P. Thompson, eds., *The Myths We Live By* (London, 1990), 95-110; Popular Memory Group, „Popular Memory: Theory, Politics, Method,“ in *Making Histories – Studies in History-Making and Politics*(London, 1982), 205-52; N. Wachtel, „Introduction: Memory and History,“ *History and Anthropology* 2 (1986): 207-26.

2 За взаимоотношението между индивидуалната и колективна памет виж Wachtel, „Introduction,“ 215, 220.

синтезирам тези два аспекта от преживяванията на нашите исторически субекти. Освен това се опитвам да приложа по положителен начин факта, че – ако и в случая да съм изследователка – аз също съм участничка в колективната памет на определена част от респондентите. В това аз виждам фактор, който намалява дистанцията, евентуално разделяща собствената ми емоционална реалност от онези на респондентите и подсилва тази реалност за възможно най-добро разбиране на и симпатия към тяхната лична и колективна памет. Но именно от гледна точка на необходимото предпазване от прекалено емоционално ангажиране, както и за постигане на по-балансирани заключения, този проект беше осъществен в тясно сътрудничество с Тасос Хаджианастасиу, който извърши по-голямата част от конкретната работа.[1] Аз лично нося отговорността за окончателното формулиране на работната хипотеза и принципите, в съответствие с които беше извършено изследването и създаването на конкретните въпросници, които бяха използвани, със съгласието на колегата ми, по време на работата.

Всъщност тази работа е представителен изследователски случай. Тъй като регионът, окупиран от българите, обхваща повече от 16,000 квадратни километра и хиляди различни селища, ние трябваше да концентрираме изследването си върху един специфичен район, за да го направим както ефективно, така и смислено. Ето защо нашият смесен въпросник, плюс биографичните интервюта, бяха предложени на жителите на две села от община Драма – Користи и Доксато.[2] Общината Драма (източна Македония) е една от най-пострадалите от последствията от българската окупация в северна Гърция. Що се отнася до двете села, те са пострадали не само от „административните“ мерки, предприети от българските власти по време на окупацията, но също и от последствията от потушаването на Драмското въстание, в което тези две села са играли значителна роля. Нещо повече, хората от тези села са преживели глад, депортации и жестокости на три пъти, от ръцете на едни и същи агресори, в хода на двадесети век (1912-1913, 1916-1918, 1941-1944).[3]

1 Тасос Хаджианастасиу подготвя докторска дисертация върху гръцката съпротива срещу българите в този район по време на окупацията.

2 Користи и Доксато, две големи села, които през изследвания период са били доста добре икономически и културно развити, се намират съответно на 5 и 10 километра от центъра на общината, град Драма.

3 Доксато е бил обстрелван от българската армия, оттегляща се пред настъпващата гръцка армия, по време на Втората балканска война на 13 юли 1913, при което са загинали мно-

В проекта взеха участие около шестдесет души от двете села, мъже и жени от три поколения. Хората на възраст между седемдесет и деветдесет години, които са преживели окупационната реалност от първо лице като вече възрастни, бяха избрани като респонденти от първото поколение. Второто поколение се състои от хора, които са били деца по време на окупацията (които в момента се намират в шестото десетилетие от живота си).[1] Накрая третото поколение е съставено от хора, които днес са на около тридесет и които, освен индиректния контакт с личната, семейна или социална памет на близките си и най-близкото обкръжение, не са имали личен опит с окупацията. Що се отнася до пол, занятие, образованите и политически убеждения, изборът на респонденти беше умишлено случаен и направляван най-вече от обстоятелства като достъпност и желание на респондентите за участие в анкетата. Единственото изискване към хората от първото поколение – и донякъде към онези от второто – беше да са се намирали в региона през цялото време на окупацията или, ако им се е налагало да пътуват, то обстоятелствата за това да са били свързани директно с окупацията (работници в българските трудови батальони, емигранти в Германия по икономически причини, участници във въоръжената съпротива и т. н.).

Исторически фон

Българската окупация на източна Македония и Тракия от времето на Втората световна война започва на 20 април 1941 с навлизането на българските въоръжени сили в гръцка Македония и завършва през

жество жители, включително жени и деца. По време на Първата световна война, от 1916 до 1918, когато регионът е под българска окупация, повечето мъже от Доксато и Користи са били задържани като заложници в България, където мнозинството от тях са загинали в резултат на малтретиране, глад или болести. Някои от тях са се завърнали, но от 525-те заложници от Користи са се върнали по-малко от 50. Ето защо в почти всяко семейство тук има жертви. Характерни за белезите, оставени върху личното и колективно съзнание от тези събития, са различните народни песни, създадени през това време, основно от жени (съпруги, майки и сестри), които са останали у дома. За повече информация по тази тема виж *Bulgarian Cruelty in Eastern Macedonia and Thrace, 1912-1913* (Athens 1914) (in Greek); American Red Cross Commission to Greece, *The Typhus Epidemic in Eastern Macedonia by Major Samuel J. Walker* (Athens, 1919); *Rapports et enquêtes de la commission interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orie? itale par les armées bulgares* (Nancy-Paris and Strasburg, 1919); Ministère des Affaires Etrangères et des Cultes, *La vérité sur les accusations contre la Bulgarie*, vol. 2, (Sofia, 1913).

1 Изследването е направено в края на 1990-те години. Бел. пр.

септември до октомври 1944 с оттеглянето на българските сили и политически власти, участващи в окупацията. За германските военни сили тази окупация е временна и трябва да бъде просто надзиравана от българските им съюзници. За България обаче окупацията е златен шанс най-после да присъедини към територията си тези силно желани, плодородни региони, като заедно с това си осигури излаз на Егейско море. По такъв начин на 14 май 1941 триумфално е обявено присъединяването на „новоосвободените земи“ към България. От този момент нататък, до края на окупацията, българската политика се състои от опити за присъединяване и асимилация на тези региони към основната българска територия и се изразява в действия, които засягат всички аспекти на социалния, политически и икономически живот.

На административно ниво, гръцките политически, военни, полицейски и други власти са разтурени и заменени от български. Гръцките училища са затворени и заместени с български. Заедно с гръцките интелигенти (доктори, адвокати, учители, юристи и др.), които са депортирани от българските власти, защото „биха могли да влияят на населението“, гръцките владици и голям брой от гръцките свещеници са също прогонени от територията, като мнозина от тях са малтретирани. Позициите на прогонените свещеници са заети от български духовници, които провеждат службите си само на български език. Задължителното ползване на български език, както писмено, така и говоримо, е наложено навсякъде в окупираните области, а ползването на гръцки език е забранено. Притежаването и употребата на гръцки исторически книги и печатни материали също е забранено, а гръцките печатници са затворени. Взети са също мерки, които целят обедняване на гръцкото население, неговото потискане и дори физическо унищожение – работни батальони, насилствен труд. И, което е най-важно, българското правителство се опитва да промени етническия състав на областите, като задължава или принуждава изселването на жителите от небългарски произход – в по-голямата си част гърци, но отчасти също евреи и мюсюлмани – и заселва на тяхно място колонисти от България. Директно свързана с българските политики към гръцкото население е и суровата реакция на българските власти към гръцката национална съпротива в региона. Тази съпротива, в една неорганизирана начална фаза, води до Драмско-

то въстание от 28-29 септември 1941.[1] В хода на въстанието и насилията, с които е свързано потискането му, българите преминават към масови екзекуции на цивилно население.

В началото на изследването ни най-важните въпроси бяха: какво остава от една чужда окупация в паметта на хората, които са я преживели? Кои преживявания са запаметени и оцеляват в съзнанията и подсъзнанията им? Колко живи са тези спомени след петдесет години? Как смятат хората, по какви начини окупацията е повлияла върху животите им, и до каква степен? Кои от преживяванията са предадени като лична или колективна памет на следващите поколения? Как тези следващи поколения филтрират преживяванията на предишните, до каква степен ги възприемат? И по-специално, когато чуждият завоевател е една съседна армия, която в миналото е вършила други подобни неща, то как новата окупация влияе върху индивидуалния и колективен образ на този съседен народ в съзнанието на хората, които са преживели окупацията, както и онези на следващите поколения?

Главните и второстепенни действащи лица: първото и второ поколения

Като всички типични „баби и дядовци“, респондентите от първото поколение и от двете села бяха изпълнение с ревностно желание да разказват и да бъдат наши водачи из тяхното минало. Всички те имаха истории, отнасящи се до времето на окупацията и всички имаха строго определени мнения. Чувствата им към окупаторите си оставаха повече или по-малко същите, каквито са били и непосредствено след края на окупацията, макар и днес по-малко живи. Представителите на второто поколение бяха също толкова изпълнени с желание да ни предоставят

1 Тоест бунтовете, подбудени от местния клон на Гръцката комунистическа партия в Драма, които се случват в околността на 28-29 септември 1941. Бунтът избухва първоначално в Доксато, където гърците от селото и от съседното Користи атакуват със стрелба полицейския участък, при което са убити шест или седем български полицаи. В Користи други въстаници събират мъже и се оттеглят в планините. Въстанието е жестоко смазано. Всички негови водачи са убити или в бой, или при опити да избягат в германско-окупираната зона. Българските репресивни мерки са много жестоки и понесени най-вече от хора, които нямат нищо общо с въстанието, тъй като реалните организатори са забягнали в планините. На 29 септември в Доксато са екзекутирани 350 мъже, разделени на групи по десет. На 30 септември в Користи 135 мъже са екзекутирани в обща яма извън селото. След въстанието и в двете села започва период на терор: арести, обиски на домове, физическо насилие над жителите. Бел. авт.

всички възможни информации. Респондентите и от двете поколения дадоха обстойни интервюта, в които описаха в големи детайли изолирани събития от окупацията, които съставят ядрото на личната им памет. Заедно с това те успяваха да предадат интензивността на тези спомени и емоциите, свързани с тях. Особено забележително е това, че колективните и лични спомени както на първото, така и на второто поколение се оказаха интензивни и богати.

Без съмнение за всички, най-болезнените спомени от периода на окупацията бяха онези, касаещи събитията от злополучното Драмско въстание. Това са най-важните сред тях – спомени, които са дълбоко вкоренени в колективното несъзнателно, независимо от това дали конкретните личности са изгубили близки по време на екзекуциите. В общност, където всеки познава всекиго, а семейните връзки са тесни и широко разклонени, две цели села внезапно са били потопени в постоянно състояние на скръб: една от респондентките например разказа, че е изгубила тридесет и пет роднини. Колективната тема в този случай е особено интензивна. Всички респонденти, дори и онези, които не са изгубили хора от най-близкото си обкръжение, винаги говореха за екзекуциите в първо лице множествено число: „те ни клаха." Всички респонденти се връщаха отново и отново към тези събития и описанията на екзекуциите – „клането", както ги наричаха те – и всеки добавяше някакви допълнителни детайли. Това е и първата тема, към която те се обръщат когато стане дума за окупацията, която изглежда тук се идентифицира напълно със събитията от 28-29 септември 1941. Екзекуциите са оставили особено дълбок белег в колективната памет в Користи, където тези събития се наричат „клането от *Гъола*", най-вече защото всички жители на селото са били потенциални жертви, включително жени, деца и възрастни хора. В случая с Доксато, където екзекуциите са се провели без свидетели, основната отправна точка на колективната памет е затварянето на жени, деца и възрастни хора в училището в продължение на два дни, без храна и вода. Разбира се, най-интензивни и емоционално натоварени са спомените на онези, които са се намирали сред потенциалните жертви или са изгубили роднини и познати. Мнозина от хората, които са изгубили бащи или братя по време на екзекуциите изглеждаха травматизирани до живот в психологическо, социално и икономическо отношение. Някои от тях не са успели да довършат образованието си, други са били принудени да емигрират в германска-

та окупационна зона, мнозина са страдали от глад, повечето от тях са се чувствали социално маргинализирани: „Оттам нататък винаги съм имал/а много комплекси... където и да отидеш, навсякъде те наричат ‚сирак‘... като вдовица, майка ми не пасваше никъде.“ В екзекуциите те виждат основното обяснение за всички страдания, които са преживели и след окупацията, тоест по време на периода на възстановяване (от средата на 1940-те до средата на 1950-те): „Мъжете, опората на дома, бяха си отишли“; „В семейството ни има четирима мъртви. Само жените и децата бяха останали.“

Що се отнася до времето след екзекуциите, повечето от респондентите и от двете поколения имат неизличими спомени за силния страх, който са преживели („страхувахме се да излезем навън, защото можеше да ни види някой българин“). Това е особено силно за второто поколение, което по онова време се е състояло от деца на около осем- до десетгодишна възраст. Един от респондентите си припомни следната случка: след въстанието той играел навън с други деца, когато внезапно видели да се приближава български полицай. Някои от тях хукнали да се крият, а други буквално се напишкали от страх. Особено болезнени са спомените за липсата на свобода и ограниченията върху свободното придвижване, за стриктния контрол и домашните обиски, както и за физическото насилие на властите. Такива спомени са много очевидни при респондентите от първото поколение, които са били основни мишени на такива действия; малтретиранията са се случвали по най-малък повод („*български*бой, така го наричахме“): „Ако българският кмет минаваше покрай вас и вие не го забелязвахте и не поздравявахте, той идваше при вас и ви удряше по два шамара“; „Ако ви хванеха да говорите гръцки, биеха.“ Всички респонденти си спомнят малтретирания или публични унижения, които самите те, техни роднини или съселяни са преживели. Мнозина от тях подчертават психологическите последствия от потисничеството, свързани със страха и ограниченията върху свободата. Спомените за различните видове принудителен труд, наложени от българските власти – особено сред хората от първото поколение – също спадат към тази категория на психологическо потисничество. „България? Принудителна работария!“ беше един от обичайните изрази, използвани от респондентите, с чувство на ирония или присмех, но също и горчива фрустрация: „Караха ни да ловим щурци с чаршафи по полето!“ Освен това те имат неприятни спомени за съжителите си, които са

се оставили да бъдат „българизирани“ или „бяха записани като българи“ по време на окупацията. Такива гърци всъщност се представят в по-лоша светлина и от „най-лошите“ българи. („Те вършеха най-унизителните неща“) Респондентите често се обръщаха към тази тема и описваха „българизираните“ в най-мрачни краски, наричайки ги „шпиони“, „предатели“, „еничари“, „ужасни фашисти.“

Накрая, онези страни на живота по време на и незабавно след окупацията, които имат връзка с ежедневието – особено глад, лишения и болести – имаха особено силно влияние върху спомените на нашите респонденти: „глад, глад, въшки и краста“; „Ходехме да пасем! Ядяхме треволяци.“; „само след година бяхме вече скелети.“ Българите изземват всички впрегатни животни и каруци; няма работа, безработицата силно измъчва населението; зърнената реколта се прибира почти само от българите („онова, което ни оставяха, стигаше най-много за един месец“); цената, която властите са плащали за тютюневата реколта (изкупувана на целогодишни цени), е минимална. Повечето продукти могат да се намерят единствено на черния пазар или от специални магазини, запазени единствено за хората, които са се обявили за българи. Повечето респонденти и особено онези, които имат лични спомени от онова време, описват икономическата ситуация по следния мелодраматичен начин: „Беше катастрофа…всички даваха на безценица каквото имат. Един костюм за пет килограма жито“; „Шевна машина Сингер за осемнадесет килограма живот.“ Съставът на храната също се е променил силно: повечето респонденти си припомнят с отвращение безвкусните варени зеленчуци и картофи, маслото от слънчоглед и сусам, царевичния хляб, просото и дивите треви, които са събирали по полето. Последните засягат особено силно спомените на хората от второто поколение, защото като деца именно те са събирали рсатенията, от които е била съставена храната на семействата им, както и дървата за отопление, готвене и размяна. Това се е вършело по правило без обувки („увивахме краката си с парцали вместо обувки; вървяхме цели часове из планината или по снега, с разкървени крака“). Други си спомнят незаконното събиране на жито по полята, което след това слагали в буркани или кутии за кафе, за да го крият от контролиращите българи („крадяхме собствената си прехрана“). Ако по някаква причина се оказвали заподозрени от българите, домовете им били претърсвани. При тези обстоятелства много от тях се

разболели от глад или свързани с глада болести. Други са умрели, трети са забягнали в германската зона.

Българската окупация определя житейските им ситуации в продължение на следващите десет или петнадесет години: „Само за четири години бяхме напълно изнемогнали. Всичко беше мъртво.“ Всички, без изключение, описват условията като „мизерни“ и „окаяни.“ Окупацията съсипва някои от тях, сковава развитието на други. Някои е трябвало да работят изключително тежко в продължение на много години, за да успеят отново да започнат нормален живот (ако изобщо са успели). „Простото оцеляване беше битка. Всичко беше изгубено. Облекло, храна, обувки.“ Повечето отбелязват, че са се нуждаели от шест или седем години, за да успеят да се измъкнат от немотията лично и като семейство, докато мнозина са се нуждаели от по петнадесет години: „Измъкнах се чак след ’55... и то много бавно.“ Мнозина отбелязват, че тази трудна ситуация е довела до изселването на роднини, приятели и съселяни в други части от Гърция (Атина, Солун) и Германия, за да могат да оцелеят и поддържат финансово онези, които са останали. Например, само от Користи между 1957 и 58 са заминало 400 души като работници в Германия.

Една тема, към която хората и от двете поколения изглеждат сравнително равнодушни, е църковната и образователна ситуация в селото по време на окупацията. Спомените са размити, оскъдни и сравнително негативно оцветени. Изглежда, че животите на респондентите не са били съществено засегнати от прогонването на гръцките свещеници и замяната им с български, или пък от налагането на българския език в богослуженията. Повечето са ходели на църква просто защото и гръцката, и българска църкви са източно-православни („те са християни и ние сме християни“) или по навик и нужда от религиозен живот: „Ходех, защото имах нужда от църквата... няма значение, казвах си, въпреки това ще отида на църква“; „Отивахме просто за да запалим свещ, да се помолим на свети Атанасий: свети Атанасий, избави ни от българите.“ Същото безразличие се наблюдава и по отношение на образованието. Първото поколение не е имало никакъв директен интерес по тази тема. Изглежда че сред второто поколение е имало хора, които и без окупацията не биха ходили много дълго време на училище – или поради икономическата си ситуация, или поради социалните условия и предразсъдъци, които са царели по онова време. Мнозина обаче отбелязват с огорчение факта, че липсата на гръцко образование по време на окупацията е оз-

начавала край на образованието за множество деца, тъй като през това време те са пораснали или вече са започнали работа, понеже условията са ги принуждавали. Повечето отбелязват, че много малко гръцки деца са посещавали българските училища (сред тях бяха двама от нашите респонденти от второто поколение), запазени най-вече за хората, които са се записали като българи. Тези двама респонденти, всеки от тях получил по две години българско образование в началното училище, са единствените, които забелязват връзката между тези училища и официалната българска пропаганда, състояща се в преподаването единствено на български език.

Друга тема, по която бяха направени сравнително малко изказвания, колкото и да е странно, беше националната съпротива. Единствените изключения бяха трима представители на първото поколение, които бяха взели активно участие в съпротивителното движение. Това е странно, като се има пред вид, че множество от жителите са били активни членове на ГКП преди окупацията и са организирали първото революционно движение в Гърция, а много други са поддържали партизаните по време на окупацията. Но обяснението е просто: повечето от въстаниците от двете села са избягали в планините по време на груповите екзекуции, така че жертви са били най-вече невинни хора. Социалният натиск, който силното чувство за тази несправедливост упражнява, е очевиден и до днес: мнозина открито обвиняват хората от съпротивата като отговорни за загубата на техните близки.

Тук трябва да се отбележи, че редът, който наложихме в хода на анализа на събрания материал, беше малко изкуствен и едва ли отговаря на формата или реалността на самите интервюта. За мнозина от нашите респонденти, особено онези от първото поколение, в спомените им няма почти никакви вариации. „Какво да си спомням? ... Умирахме от глад, от страх, от потисничеството. Всичко, което можете да си представите като лошо, ние сме го минали.“ Пълният ефект от окупацията върху животите на респондентите от второто поколение беше обобщен спонтанно от един от тях по следния начин: „Липсата на образование в гръцко училище, липсата на подходяща храна и културен живот, както и страха, който изпитвах през детските си години – всичко това имаше необратим ефект върху целия ми живот.“

Спомените и емоциите за времето непосредствено след края на окупацията са също толкова интензивни. Всички респонденти заявяват, че

„това са преживявания, които никога няма да ни напуснат.“ Повечето дори казват, че случилото се „не може да бъде преодоляно.“ Те заявяват това въпреки факта, че днес не мислят често за конкретните събития от окупацията, особено защото поводите за такива размисли и дискусии вече са малко и редки. Може би единствените оставащи възможности са моментите, в които се събират роднини, приятели или съселяни на една и съща възраст; що се отнася до хората от по-младите поколения – деца и внуци – те рядко задават въпроси за окупацията. Тези дискусии и спомените, които те изваждат на бял свят, предизвикват болка, скръб, мъка, горчилка и възмущение у нашите респонденти – а в редки случаи дори и отмъстителност. „Не изпитвам омраза, но има много горчилка вътре в мен... Защо се отнасяха към нас с такова варварство?“ „Ярост срещу врага: 100%. Не 99%, 100%.“ Някои идентифицират чувствата си за окупацията с чувствата от първата българска окупация (1916-1918) и по този начин „подсилват“ тези спомени. Други кондензират всичките си чувства несъзнателно, по свой специален начин: „Дано господ не позволи такова нещо да се случи отново. Дано децата и внуците ни никога да не живеят през такива времена.“ Дори и онези, които твърдят, че по „възпитателни“ причини децата и внуците им имат нужда от една „България“, която да ги плаши и „държи в пътя“, незабавно добавят: „Само за два дни, може би три или четири. Не повече.“

Горчивината, болката и травмата на мнозина все още не са излекувани напълно, особено при хората, които са изгубили близки в екзекуциите. Някои от тях (около 10 процента) първоначално не желаеха да говорят за окупацията (макар че в края на краищата го направиха) и дори не ходят на ежегодната възпоменателна служба, която е утвърдена като официална институция за припомняне и отдаване на почит към загиналите по онова време. Повечето обаче ходят, не просто защото тези две по-възрастни поколения по принцип участват по-често в такива религиозни церемонии, но и защото възприемат тези събития като семейно задължение – „Аз имам жертви тук, как мога да не отида?“ – а също и задължение пред общността: „Онези, които бяха убити тук, бяха наши братя, приятели, наши деца; ние играехме с тях.“ По време на възпоменателните служби, когато имената на техните близки или приятели се споменават, те често са дълбоко развълнувани. Пробуждат се живи, интензивни спомени: „Когато отидем и се проведе панихидата и всичко останало, ние естествено сме силно развълнувани. След всичко, кое-

то виждаме, чувстваме и си припомняме в такива дни, накрая ставаме като зомбита.“ Нито един от нашите респонденти не се опитва да забрави – или защото не могат, или защото смятат за свой дълг да помнят; а това е не само от почит към миналото (мъртвите), но също и като положително наследство за бъдещето (децата и внуците). Повечето дори подчертават, че спомените трябва да бъдат поддържани и предавани като образци на етническа приемственост и като сдържащи фактори против такива събития в бъдеще: „Нека не забравяме историята. ... Ако забравите историята, това е, свършено е с вас“; „Онова, което сме изстрадали, трябва да се преподава на следващите поколения, за да не се повтарят такива неща нито от българи, нито от гърци.“

Разбиранията и историите на родители и роднини естествено са повлияли върху мненията на всички респонденти по отношение на българите, дори и преди окупацията. Те са изпитвали „омраза“, „антипатия“ и/или „страх“ към тях. Българите се представят от предишните на следващите поколения като „груби“ и „вулгарни“, като „кръвожадни хора“, „злосторни“, „най-злият враг на Гърция.“ „Ние винаги сме ги считали за варвари, касапи“; „Често казвахме: може ли да се намерят заедно българин и доброта? Това е, което сме слушали толкова много години.“ Това впечатление по-късно е било подсилено от нещата, случили се по време на окупацията. Първото поколение като цяло приписва поведението на българите на „омраза от незапомнени времена“, която те хранят срещу гърците, или просто на „омраза“, „проклетия“ и „завист“. При следващото поколение обаче само един или двама виждаха събитията по този емоционално зареден начин. Повечето хора от тази група приписват поведението на окупационните власти стриктно на политиката и смятат за напълно „естествено“, че завоевателите се държат по този начин. Те рационализират поведението на българските власти като почти единодушно приемат гледището, че българите са навлезли в региона, за да задоволят една „прастара“ амбиция: „Мечтата на българите е да присъединят източна Македония към България. Ето защо те са искали да изличат всякакви следи от гръцкост тук“; „Искали са излаз на Егейско море. Погледът им винаги е бил насочен натам.“ Повечето, разбира се, не пропускат възможността да споменат, че българите са били съюзници на германците и че по тази причина са били в състояние да навлязат в региона „като се държаха за полите на германците.“ Те дори добавят, че германците са им дали гръцка Македония, защото българите „са им

помогнали да преминат [през страната си]“ (което ги различава от „героичното поведение на Гърция“): „Германците ги доведоха. Инак щяха ли българите сми да успят да го направят?“ По този начин последвалото българско оттегляне се разглежда като позорно и непосредствено свързано с онова на германците: „Германия падна и те също си отидоха.“

Въпреки общото отрицателно влияние, което окупацията е имала върху семействата, широкото социално обкръжение и личните животи на нашите респонденти, повечето от тях все пак бяха в състояние да правят разграничения по отношение действията на българските власти. Поведението им беше определяно почти без изключения като зависещо от идеология, култура и лични особености. Разбира се, общото впечатление беше, че „добрите“ българи са били изключения на фона на „врага-завоевател“. Сред „добрите“, някои бяха отделени заради „човеколюбието им“, което обикновено се приписва на техни левичарски тенденции или образование. Впечатлението на множеството респонденти беше, че „добрите“ българи са идвали от „стара“ България (северна България), („Българите от там горе бяха джентълмени“), докато онези, идещи от южна България, се разглеждаха обикновено като разбойници, негодници, палачи. Тази разлика може би се основава на „спомените“ от интензивната гръцко-българска конкуренция по време на Македонската борба (1904-1908) и Балканските войни (1912-1913), по време на които българите от днешна южна България са били най-активни. Тя може да се основава също и на лицемерието, съпровождащо обмените на население между България и Гърция (от 1919 нататък).[1] Хората от българското малцинство, преселено от Гърция, са се заселили основно в южна България. И, разбира се, те са били първите, които са се преселили обратно в гръцка Македония по време на окупацията. Освен това, въпреки факта, че по време на окупацията медицинското обслужване е било изключително ограничено, или че на гърците не е било позволено да купуват лекарства, мнозина от тях коментираха много положително начина, по който пътуващи български доктори са се отнасяли към тях и подчертаваха многократно, че тези доктори са се грижели по еднакъв начин и за българи, и за гърци. Онези от тях, които настояват, че не е било в интерес на докторите да се грижат за гърците, изглежда са повлияни

1 Книгата на Анастасия Каракасиду „Житни поля, кървави хълмове„(Сиела, София 2012) хвърля определена светлина върху тази силно оспорвана част от отношенията между двете съседни страни. Бел. пр.

от общи отрицателни чувства, предизвикани от спомени за окупацията. Същото се отнася и за респондентите (само двама или трима от първото поколение), които причисляват всички българи към една и съща голяма категория: „За нас те всички са едни и същи. Всички българи... Българи!“ Респондентите, които понякога използват едни и същи примери, за да описват и двете български окупации (1916-18 и 1941-44) свързват някои от по-интензивните спомени от първата окупация с втората, въпреки факта, че втората е била значително по-мека. Тук трябва да се отбележи, че и при двете окупации режимите и целите, от които те са ръководени, са подобни, и те са били направени много ясни за жителите на региона. Фактът, че България не само отново и отново извършва военни окупации, но също налага и насилствено присъединяване, определя начините, по които жителите са преживели съответната реалност – нещо, което те изразяват много точно само с една дума: когато говорят за двете окупации, те говорят не за „българска окупация“, а за „България I“ и „България II“.

А какво мислят респондентите за българите днес? Повечето не изпитват доверие към тях – и като страна, и като хора: „Те нямат чест“; „Българите сменят приятелите си според момента.“ Те не вярват, че българите могат да се променят: „Българите не могат да престанат да бъдат българи.“ Напротив, те смятат, че „при първа възможност и с подходяща помощ те отново ще бъдат тук“ – „Хармония с българите е невъзможна. Някой ден те отново ще направят същото с нас.“ Дори ония, които смятат, че „само определена група българи, не всички те... са приковали очи тук“, са категорично на едно и също мнение. Онези, които се опитват да правят разлика между хора и правителство (35 процента) смятат, че повечето от обикновените граждани имат приятелско отношение към гърците и че само „официалната нация“ е онази, която непрекъснато крои планове по отношение на Гърция. Също толкова важен за отбелязване обаче е фактът, че един и същи процент от представители на първото и второто поколение поставят българите сред други „врагове“ на Гърция – или турците (първоначално), или „скопийците“ (по-късно). Приравняването с първите се прави като потвърждение на варварството на българите като народ, докато онова с вторите се прави като потвърждение за „конспирацията“ срещу гръцка Македония. Половината от представителите на първото поколение все още се чувстват заплашени и изплашени. Сред второто поколение никой не се чувства очевидно заплашен, ня-

кои поради увереността си в ползотворните икономически отношения между двете страни, други поради гледището, че и в двете страни политическата пропаганда вече не е на мода. Повечето обаче предполагат, че сегашната необичайна политическа и икономическа ситуация в тази съседна страна е причината, поради която тя не представлява заплаха.

Въпросът за евентуална разплата не се поставя дори и от онези, които смятат, че „те извършиха неща, които увредиха целия ми живот.“ Вместо това те казват, „Не ме интересува отмъщение или каквото и да било от този род. Да им отговарям със зло? Не, по-скоро изпитвам съжаление към тях.“ Въпреки това, голямото мнозинство от респондентите не е простило на българите за действията им; само по един човек и от двете поколения обяви прошка. Реакцията на повечето е, „Как можем да им простим? Те ни клаха“ и „Какво, да не се шегувате? Да им простим? В никакъв случай!“ Всъщност мнозина от тях смятат, че въпросът за компенсациите за онези, които са страдали и имат жертви в семействата си, е все още валиден и че споразуменията между двете страни трябва да бъдат преразгледани. Сред онези, които обявяват прошка, се отбелязва, че това не е някакво нормално вътрешно желание, а по-скоро логическа и реалистична необходимост: „За да можем да имаме мирен съсед“; „Най-вече заради насърчаването на мира на Балканите.“ Важно е да се отбележи, че никой от нашите респонденти не е създавал, нито пък някога е искал да създава, приятелски връзки с българи. Само трима респонденти от първото поколение и половината от второто отбелязват, че са имали случаен досег, поради факта, че са посещавали съседната страна за туризъм, а също и по професионални или здравословни причини, докато двама или трима от второто поколение са имали жени-роднини, които са се оженили за българи по време на окупацията (изключително малък процент). Всички останали са категорични по този въпрос. Те нито искат да посещават страната, нито пък искат да имат каквито и да е контакти с българи; да се създаде приятелство би било нещо немислимо. „Българи? Като приятели? За какво изобщо говорите?“; „Не искам даже да ги виждам. По-варварски народ не може да се намери на земята.“ Някои са преднамерено по-уклончиви и се опитват да избегнат заемане на категорична позиция по въпроса. Но собствените им думи, докато се опитват да избегнат ясен отговор, показват, че смятат българите за „врагове“, „различни, по-долни хора“, достойни за безлично и безразлично съжаление; съсед, който изпълнява ролята на „необходимото зло“ и с ко-

гото е за предпочитане да се няма много вземане-даване. И, разбира се, в никакъв случай лични отношения:

С отминаването на времето вече не храним омразата, която изпитвахме тогава, но разбира се продължаваме да считаме българите за наши врагове. Днес може и да казваме, че сме приятели, но честно, дълбоко вътре в себе си не мога да ги видя в добра светлина. Той е българин, той е мой враг... Знам, че те винаги мислят как да ни отнемат Македония.

Те ни мразят нас гърците, завиждат ни, защото сме по-добре, ние сме по-умни. Не могат да ни понасят. Защото сме по-добри.

Сега като ги гледам как идват тук изпитвам съжаление към тях. Не казвам, „Добре, това заслужават." Не, изпитвам съжаление към тях. Бих могла да им изпращам дрехи и такива неща, но ако синът ми би казал, че се е влюбил в българска жена, не бих могла да го преглътна. Сигурно бих страдала много.

Най-малко засегнати, най-невежи: третото поколение

Третото поколение се състои от хора, родени след 1955 г. Най-общо казано, те нямаха желание да разговарят с нас и да отговарят на въпросите ни. Повечето от тях, сякаш за да избягнат някакво неприятно задължение, обявяваха рязко: „Просто напишете, че не знаем нищо" и продължаваха работата си или вечната игра на табла. Дори онези, които в края на краищата се съгласиха да разговарят с нас, подчертаваха предварително, че знаят малко, сякаш молейки за извинение. Това ни накара да направим писмен въпросник, на който, ако пожелаят, те биха могли да отговарят и в наше отсъствие.

Трябва да се отбележи от самото начало, че третото поколение е израснало при напълно различни условия в сравнение с всички предишни. Тенденцията към нови професионални възможности – тоест, не само в селското стопанство – както и честите приливи на вътрешни и външни имигранти след 1950, са създали климат на икономическа сигурност и благоденствие и в двете села. Бедността и лишенията от първите години след окупацията са непознати за младото поколение, израснало в среда, наситена със стоки и удобства. Към това се добавя значителният факт, че това поколение е израснало във време на широк достъп до телевизия и кино. От една страна тези фактори до голяма степен омаловажават традиционната функция на семейните събирания и устната традиция на селото; от друга страна те карат младите да пренасят войните и катастрофите в областта на митологичната, а не реална

история – независимо дали всичко това има връзка с истински образи от новините или с телевизионни сериали и филми. Това отношение на младите изглежда не съвсем откъснато от характерните оплаквания на хората от първото и второ поколения: „За тях всичко това изглежда като американски филм!“ Това поколение, чуждо на борбите и преследванията, изстрадани от техните родители и баби/дядовци, познаващо само сравнително спокойния период след падането на хунтата в Гърция (след 1974), е белязано от политическо безразличие. Третото поколение гледа със снизхождение или дори ирония на разпалеността на бабите/дядовците си, техния идеализъм по отношение на съпротивата и техния на вид фанатичен патриотизъм.

Безразличието към неща като идеали е обвързано с безразличие към и незнание за историческите събития. Знанията на това поколение за окупацията, особено що се отнася до нейните исторически причини, са по правилно ограничени. Повечето от тях (66 процента от респондентите) не знаят, че българската окупация е свързана с българското съюзничество със силите на Оста. Що се отнася до наложения режим, неговата администрация, неговата икономическа, образователна и църковна организация, както и мерките, предприети от окупационните власти, половината от респондентите не знаеха нищо, а останалите – само малко. Всички, разбира се, знаеха за добре известните кланета в Доксато и Користи, без обаче да са в състояние да кажат как точно или по каква причина всъщност са се случили тези събития. Но пък знаеха повече за историите на собствените си семейства по време на окупацията, тъй като източникът на информация се е намирал в непосредственото им обкръжение. Голямото мнозинство (75 процента) познава добре съдбата на семействата си по време на и след окупацията. Останалите нито знаят нещо, нито пък се интересуват от съдбата на семействата си през това време. Мнозина не знаят дали сред семействата им е имало жертви по време на „България I“ (1916-18). Източникът на знанията им, без изключения, са разкази на техни роднини и само един от тях каза, че е научил за окупацията в училище, докато друг един е чел нещо за българската окупация. Ето защо може да се направи заключението, че колективната и лична памет, даже и в една фрагментирана и случайна форма, определено е оставила отпечатък върху съзнанието и на това поколение.

На пръв поглед окупацията не само изглежда не е имала каквото и да било влияние върху живота на третото поколение, но дори не засяга

или поставя въпроси пред него в екзистенциален план. За хората от това поколение събитията от времето на окупацията принадлежат към една отдавна изгубена епоха, която няма никакво значение за съвременното общество. Струва си да се отбележи в тази връзка, че само двама от респондентите отговориха, че често мислят за това какво би било, ако се случи нова окупация. Общото отношение, което наблюдавахме, обяснява отчуждението на младото поколение от мемориалната служба, която се държи всяка година на 29 септември. Оказва се, че никой от хората, които са се преселили в други градове след окупацията, не е участвал в тези чествания, а от хората, живеещи в двете села, идват само половината.

Отношението на това поколение към днешна България е стриктно идеологическо, а не емоционално. Разбира се, идеологията включва емоция и двете неща често са преплетени едно с друго, но начинът, по който това трето поколение гледа на българите, е видимо далеч от емоционалната страна. Повечето респонденти (80 процента) заявяват, че не хранят никакви предразсъдъци към българите, въпреки, че възрастните хора в семействата им винаги ги определят като „зли и варварски хора." Дори поведението на българските власти, както и суровите мерки срещу гърците, се рационализират и същият процент от тези хора заявяват, че „всички завоеватели вършат едно и също." В този случай правилната интерпретация за тях се дава от фрази като „те винаги са искали излаз на Бяло море" и „те винаги са считали Македония за българска област." Изглежда, следователно, че те не продължават традицията на омраза, разделяща двата народа в течение на десетилетия. По-скоро те изглеждат съгласни да простят на българите за престъпленията, извършени от окупационните власти, гледайки рационално на факта, че съседни народи трябва да имат добри отношения, ако биха искали да живеят в мир. Една от анкетираните дори отиде дотам да заяви, че въпроса за прошка към българите не съществува; самата тя живее с усещането, че не е пострадала с нищо от тях. Друг респондент, представящ типичното отношение на това поколение, заяви, че младото поколение „няма нищо общо с онези събития", допускайки, че българите на същата възраст вероятно споделят същото мнение. Това положително отношение към българския народ е доста типично за третото поколение. Също характерно за тях е, че, докато 50 процента смятат, че България като държава винаги ще крои планове за завоюване на гръцка Македония и Тракия, те също така вярват, че това засяга само официалната българска политика, а не

самите български хора. Дори онези, които не прощават престъпленията, извършени от властите по време на окупацията (20 процента) подчертават, че това не предпоставя отмъстително отношение към българите.

Дали по-младото поколение се е освободило напълно от стереотипните представи за съседния народ, предавани от по-старите поколения? Това не се е получило до степента, в която самото поколение би искало да вярва. Двадесет процента от интервюираните не прощава на българите за престъпленията, извършени по време на окупацията; около половината от тях смятат, че България крои все същите планове по отношение на гръцката територия и продължават да виждат в българите потенциални завоеватели и „естествени врагове.“ Дори в случаите, в които България не се счита за „враг“, тя продължава да бъде някакъв малоценен „друг.“ Например, не беше никакво изключение вижданията по отношение на идентичността и идеологията да се изразяват по следния начин: „Нямам нищо против българите, но страшно ме е яд, че хората от Атина ни наричат ‚българи‘„(както възкликна един от младежите от Доксато, имайки пред вид съперничеството между запалянковците на футболните клубове от Атина и Македония). Що се отнася до приятелствата и поддържането на приятелски отношения между съседните народи, това не е някакво спонтанно и естествено движение, а по-скоро практично и реалистично изискване и необходимост от осигуряване на приятелски отношения между съседни страни.

От казаното дотук със сигурност може да се направи заключението, че младото поколение се намира в объркана позиция. То се опитва пипнешком да разбере и преработи по рационален начин проблемите, свързани с българската окупация, да се издигне над белезите от миналото, но дълбоко вътре миналото продължава да присъства и да оставя следи тук и сега. В паметта на това поколение, въпреки нейната оскъдност, все пак съществуват спомени от разкази за окупацията. По-силните и по-ясни сред тези спомени са онези за конкретните изпитания на семействата по време на окупацията. Официалният ритуал за изразяване на тази колективна памет се провежда ежегодно, въпреки че самите те не го посещават. Повечето се опитват да съчетаят необходимостта от запазване на миналото в чест на онези, които са загинали, с необходимостта да се живее в един друг вид настояще и бъдеще, със същия съседен народ. Характерно за всичко това е следното изказване на един от представителите на това поколение:

Не им прощавам [на българите] за онова, което се е случило. Този факт обаче не трябва да се превръща в пречка за сътрудничество в случаи, в които те имат добри намерения. Миналото не може да бъде изличено и ние бихме били виновни в груба неблагодарност, ако бихме направили нещо такова, поне по отношение на падналите, изстрадалите или страдащи до ден-днешен. Защото, ако говорим за онези, които са изгубили близки, то аз мисля, че окупацията не е приключила и до днес, защото тяхната памет е много жива. Въпреки всичко това, практическите нужди изискват да поддържаме приятелски отношения и да различаваме агресорите в миналото от днешните българи. Нека да го кажа така: ако оставим всичко друго настрана, то действайки по този начин, ние служим на националния си интерес.

В заключение

Работата ни проследява белезите, които оставя след себе си дори една кратка окупация, както и следствията, които тези преживявания имат върху социално-икономическия живот на хората, които са я преживели и общността, към която те принадлежат. Освен това то хвърля светлина върху начините, по които личностите и общността преодоляват или просто живеят с белезите от окупацията.

Субективните спомени на респондентите от първото и второ поколения са довели до оформянето на колективна памет и припомняне на окупацията, които са създали следното доминиращо мнение за тази окупация: тя е била жестока и несправедлива, била е наложена от варварски врагове, а целта ѝ – отчасти постигната – е била да ги унищожи биологически, икономически и социално. Заедно с това, колективната памет за последователните български окупации е допринесла за създаването и поддържането на една специфична местна етническа идеология. Основната ѝ характеристика изглежда се състои главно в подчертаване на чистотата и автентичността на гръцката идентичност на жителите, както и на прославянето и обявяването за мъченически на местността и самите хора. За някои от тях въпросната местност е само собственото им село, Користи или Доксато; за други това е префектурата Драма; за трети пък това е цяла източна Македония. При всички случаи, независимо от специфичното определение на тази местност, тя не-

изменно се идентифицира с „обетованата земя“, за която ламтят българските врагове. Вътре в това гледище традиционните, стари обитатели на тази земя, гърците, са онези, които са подложени на унищожение, те са обекта на завист и омраза, както и на физическите изражения на тези отношения: преследвания и екзекуции. Към това се прибавя колективното съзнание на онеправданите, разбирането за невинната жертва, което беше широко представено в интервютата като „клането“ от 1941. Това очевидно съответства на най-големия символ за невинност и жертва в гръцката народна традиция: онзи на „агнеца“, Исус Христос. („Събраха ни като овце в *Гъола*“; „На групи и стада, като овце събраха мъжете и ги избиха“). В това колективно съзнание негативните етнокултурни стереотипи, които вече са били оформени по отношение на съседния народ и нация – възприемани като абсолютно „подходящи“ за тях – са засилени още повече. Тези стереотипи обаче съществуват най-вече под формата на някакъв неясен инстинкт за лично и етническо оцеляване. Ето защо не е учудващо, че те съществуват заедно с един хуманизъм, който неутрализира всякакви чувства на омраза или отмъстителност по отношение на съседния народ.

За третото поколение, незапознато с личните и колективни преживявания от окупацията, на практика няма място в споменната култура, идеща от окупацията. Всъщност те дори поддържат някакво доста високомерно отношение към емоциите, събуждани у предишните поколения от преживяванията и спомените за окупацията. Въпреки това те поддържат множество от същите етнокултурни стереотипи за българите. Тези отношения, откъснати от контекста и произхода си, притежават потенциала да се превърнат в база и фон за създаване на наивни предразсъдъци, които пък при подходящи условия биха могли да се превърнат в ирационален фанатизъм. Още повече, че това поколение е неподготвено за подобни обстоятелства.

Ежегодните религиозни служби, посещенията на гробищата, церемониалното полагане на венци в чест на жертвите на окупацията, публичното прочитане на имената им, произнасянето на възпоменателни речи с героично-мъченически поглед към събитията от окупацията – всичко това създава една институционализирана форма на колективна памет на национално и религиозно ниво. Освен това те създават осезаема обществена демонстрация на колективна памет, която увеличава нейната сила и гарантира поддържането и дълготрайността ѝ вътре в

индивидуалното и колективно несъзнателно на всички поколения. И това е така въпреки факта, че носителите на този опит – представителите на първото и второ поколения – в края на краищата ще напуснат сцената, тъй като тези спомени ще останат въпреки това, ако и само под формата на банални официални ритуали.

Тези фактори, засягащи население, което е страдало на три пъти през миналия век от политиките на същия съсед, могат донякъде да обяснят защо историята все още играе такава решаваща роля на Балканите, които през двадесети век са се превърнали и продължават да се превръщат в амалгама от етнически и национални конкуренции сред различните народи на полуострова.

Източник:

Mark Mazower (Ed.): *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943-1960*, Princeton University Pres 2000, pp. 273–292.

КСАНТИПИ КОТЗАГЕОРГИ-ЗИМАРИ

Ксантипи Котзагеорги-Зимари е гръцка антроположка и изследователка на най-новата гръцка/македонска история.

Коментари (37)

- 01-04-2015|**Златко**

Спомням си, някъде в началото на 90-те години бях срещнал едни руснаци, които казваха „Нас вече нищо не може да ни обиди“. Предполагам, че съответната българска приказка би трябвало да бъде „Нас вече нищо не може да ни засрами“.

То пък кога ли е можело?

- 01-04-2015|**Златко**

Съвсем друг е въпросът, че от застиване в жертвена поза още никой на тоя свят особена полза май не е видял. Обяснението за това ще да е във факта, че, ако свикнеш да виждаш себе си най-вече като жертва, то при следващото напълване на гащите, вместо да се заемеш с единствено смислената работа, тоест чистене, ти обикновено започваш да търсиш

някой виновник, който да е извърши *гащопълненето* вместо тебе (хем може ли другояче, та аз съм жертва, а не може една жертва да бъде отговорна за съдбата си, просто няма как!).

Резултатите от което комай могат да се видят в пълния им блясък в днешна Гърция.

Що се отнася до нас самите, то ние май вече до такава степен сме свикнали да ходим с насрани гащи, че даже нямаме нужда и от чак толкова очевидни виновници. Такъв е животът, насран, какво да го правиш?

- 02-04-2015|**A**

Всъщност, руснаците имат такава книга:“За державу обидно“ – и то не една, а май цели три. Но си заслужава да бъде четена тази на Пучков. Полезна е, ако човек иска да разбере – Русия, а защо не и по-обширния свят.

- 04-04-2015|**Емил Войников**

Бих предложил на авторите, госпожа Коджагеорги и господин Хаджианастасиу мемоарната книга на собствения ми баща Димитър Войников, озаглавена „Българите в най-източната част на Балканския полуостров – Източна Тракия“ (ИК „Коралов и сие“ – 2002 г). Книгата съществува и в превод на английски „The Bulgarians in the Easternmost Part of the Balkan Peninsula – Eastern Thrace“ (Orbel – 2014). В случай че авторите не разполагат с необходимото време, бих им препоръчал една единствена глава от книгата, а именно: „Българо-гръцките борби в Източна Тракия в началото на 20 век. Още нещо за произхода на капитан Георгиус Кондилис – военен ръководител на гръцкото андартско движение“. Английска версия: The Bulgarian-Greek struggles in Eastern Thrace in the beginning of the twentieth century. More about the origin of Captain Georgios Kondilis (1878 – 1936), military leader of the Greek andart movement in Eastern Thrace. Допускам, че този разказ няма да бъде безинтересен и на читателите на „Либерален преглед“.

- 04-04-2015|**Златко**

В същата насока (представяне на възможно най-много и най-разнообразни гледни точки за тази толкова болезнена част от историите на двете съседни страни), бих препоръчал романа на**Весела Ляхова „Бежанци“** (изд. „Жанет 45“, Пловдив 2013). Не съм чел книгата в детайли,

познавам я само от бегли преглеждания, но въпреки това имам силното усещане, че това е опит за сериозно и честно представяне на тогавашните обстоятелства, не само и единствено от българска или гръцка гледна точка.

- 04-04-2015|**Златко**

А ето и линк към текста, посочен от господин Войников:

Българо-гръцките борби в Източна Тракия в началото на XX век. Още нещо за произхода на капитан Георгиус Кондилис - военен ръководител на гръцкото андартско движение

- 05-04-2015|**Стилиян Стоянов**

Хубаво е, че за тези неща (за Драмското въстание) започна да се говори. Аз за пръв път прочетох за него в книгата на Орлин Василев „Съпротивата“, излязла през 1945 г. и после иззета от библиотеките. В книгата имаше ужасяващи снимки: български четници (ако с тая дума можем да наречем паравоените образувания от главорези), държащи отрязани глави. Да допълня, че имаше такива снимки и с отрязани глави на български партизани. Няколко пъти питах майка ми дали е чувала за това въстание (тя бе родена през 1933 и живееше в тогавашния Неврокоп, днешния Гоце Делчев). Майка ми имаше някакви смътни спомени, че се е говорило нещо такова. Питал съм и колеги, завършили Гръцка филология и специализирали многократно в Гърция – също нищо.

Хубаво е също така, че третото поколение вече забравя за окупацията. В България се случва същото – слава Богу. Баба ми беше бежанка от Скрижево, сегашното Скопя. Беше родена през 1896 г. и много често говореше за това как са ги прогонили. Тя твърдеше, че не може да имаш грък приятел и даваше примери за нейни познати, които са повярвали на гърците, не са избягали и са били изклани. Майка ми беше учила по времето на комунизма и наистина нямаше отношение към етническите конфликти. Още повече, че до началото на 90-те години нямаше никакви връзки между българи и гърци от граничните региони. Аз си мисля за гениалният Казандзакис, който влага в устата на Алексис Зорбас думите: „Клал съм и българи, и турци, но не се гордея с това“ (цитирам по памет). И това е писано през 1946!

- 05-04-2015|**Златко**

За самия мен е важно не само и не просто да „си говорим“ за всички тези неща, а малко по малко да започнем да се отърсваме от патриотарските и дълбоко фалшиви клишета, с които ни подхранва родната националистическа пропаганда, най-вече под формата на „историография“ (а в случая и просто с мълчание). Значи, за да осъзнаем истинската роля, която сме играели в балканските конфликти СЛЕД загубата на Балканските войни, ние на първо място трябва да осъзнаем факта, че по силата на международното право именно НИЕ, а не гърците, са реалните агресори. Хората, които се съпротивяват срещу преосмислянето на националистическите клишета, посочват примери за гръцка жестокост и несправедливост (клането в Загоричене винаги идва на първо място), като изводът в края на краищата винаги е „ами всички сме едни и същи“. **Но това просто не е вярно!** След 1913 година, когато на Балканите вече няма Османско господство, има само нови национални държави, всички те спечелили повече или по-малко от разпределението на бившите османски територии. (Повтарям, спечелили са всички! Няма нова балканска страна, която да е излязла от Балканските войни с по-малка територия отпреди това. Фактът, че ние сме се изхитрили да изгубим по-голямата част от спечеленото, отказвайки на съседите си правото също да спечелят нещо, не променя нищо в окончателната равносметка на резултатите от Балканските войни.)... Та, когато след Балканската война тук се установява едно неизгодно за нас разпределение на силите, ние изведнъж се оказваме в много специалната роля на единствена балканска държава, която има интерес от продължаващото разпалване и подхранване на конфликтите. Ако може да се говори за някаква симетрия в насилието, то само дотук. Оттам нататък ние сме агресорите, другите се защищават срещу нас.

Дребно отклонение: Можете ли само да си представите какво би се случило тук на Балканите, ако България би изпълнила своя – абсолютно нереалистичен – териториален проект? Тук просто не би имало никаква възможност за баланс на силите. Би имало само една гигантска за тукашните мащаби територия и дребни, маловажни съседчета около нея. Е, мога да разбера хората, които си мечтаят за нещо такова, но хич и не ми се мисли за това колко ли несправедливости и насилия по адрес на съседите щеше да извърши това Балканско чудовище, щом дори и така,

в сегашните си размери, е успявало на два пъти да раздава огън и меч по време на войните.

Но да се върнем обратно към реалността. България отказва да се признае за победена и именно това е основният факт на тукашните реалности след Балканските войни. (В Европейски мащаб същото се отнася до Германия). И именно това е фактът, който премахва възможността да се говори, че „тук на Балканите всички сме едни и същи“. Това не е вярно! След края на Балканските войни единствено ние продължаваме да разпалваме междудържавните конфликти с цел нови войни. Това не го прави никой друг. Напротив, съседите на България се чувстват силно застрашени от нейните планове и по тази причина създават Балканската антанта от 1930-те години (не че това им помага особено много когато България става съюзник на Хитлер). И въпреки всички техни опити за запазване на статуквото, ние НА ДВА ПЪТИ, и в двете световни войни, окупираме техни територии, водим военни действия на чужда земя, налагаме там военни мерки, отвличаме население, което да ни работи ангария, убиваме, палим, грабим, унищожаваме...

Е, за каква симетрия тогава може да става дума? За какви „едни и същи“? Не е ли повече от очевидно, че ние сме държавата-бандит тук на Балканите? Националната ни идеология и пропаганда е успяла, поради пълната липса на различни мнения в българското обществено пространство през целия двадесети век, да промие мозъците на „населението“ и да го накара да повярва най-сериозно, че ние сме просто част от една бандитска група, в която всеки прави на всекиго каквито злини може, но по принцип всички са едни и същи. А това просто не е вярно, казвам го вече за трети път! НИЕ сме бандитът, останалите са хора, които в решаващата битка срещу Империята са успели да спечелят повече, а след това пазят ОТ НАС спечеленото. А ние правим всичко възможно да им го отнемем, в резултат на което на наша територия военни действия не са водени НИКОГА! България никога не е била превземана от балканските си съседи, никога не е била окупирана, никога не е била принудена да познае благинките на чуждо насилие от страна на съседи. С големите сили пък винаги се изхитряваме да се поставим в ролята на приятел и прилежен слуга, така че и от тях никога не сме виждали някакво голямо насилие.

За каква тогава симетрия на насилието може да става дума? Може ли някой да ми го обясни това?

- 05-04-2015|**Иван** (от село)

Така ли? А защо тогава Гърция води война с Турция през 1920-1922 и за малко не я ликвидира като официална държава? Или това...дааaa...не е на Балканите. А Петричкия инцидент? Или ставам прекалено шовинистично-националистически-фашистически-наци въпросар?:-)

- 05-04-2015|**Златко**

Е, не, така няма да стане. Ако искате да водите дискусия (спор), давайте. Ако искате да правите подмятания – ваша си работа. Войната между Гърция и Турция действително може да се представи като опровержение на моето твърдение (Гърция се опитва да отнеме Мала Азия на отслабената от войната Турция и получава тежко поражение, плюс най-голямата катастрофа с бежанци и обмени на население за тукашните мащаби; това обаче действително се случва извън Балканите). Що се отнася до Петричкия инцидент, нещата се нуждаят от сериозно изясняване, трябват ни текстове, интерпретации, повече познания. Мащабът според мен не е на нивото, което се опитвам да предложа за обсъждане. Тук става дума по-скоро за избухване на открит конфликт поради дълго потискани напрежения, чийто източник е... Тук вече идват собствените интерпретации на всеки от нас.

Сега, въпросът тук е не да се замеряме с обвинения, а да се опитаме да осъзнаем реалното положение на самите себе си и страната си в историята и историографията на мястото, което обитаваме. Тоест, става дума за опит да мислим освободено от клишета. Поканени са всички (не че очаквам някакъв особен наплив). Дали наистина има основания да говорим за такъв вид промиване на мозъци, при който самите ние се оказваме неспособни буквално да направим разлика между бяло и черно, също като в някой роман на Оруел? Казали са ни, че сме жертви, че сме онеправдани – значи така трябва и да е. Виж, че самата логика на нещата изглежда една напълно различна... Еееe, то не може сега всичко.

И отново – като как тъй може да сме жертви и онеправдани, след като нас НИКОЙ НИКОГА не ни е окупирал и подлагал на военни престъпления и насилия, а напротив – винаги САМИТЕ НИЕ сме били ония, които са го правили (говоря за времената СЛЕД Балканските войни)? Като как тъй, питам отново, във всичко това може да се намери някаква „логика“? Въпросът ми може и да звучи малко наивно, тъй като и сам стигам до него за пръв път и все още не съм работил достатъчно в тази

насока, за да мога да говоря по-аргументирано, но въпреки това той ми се струва поразително очевиден. Защо никой досега не го е задавал, защо още никой досега не се е осмелявал да постави нещата ясно и просто на масата? Просто ум не ми стига...

- 05-04-2015|**Гост**

Доста зверства са правили българските власти, но трябва да се знае какво се е случвало и след Първата и Втората световна война на териториите с българско население, останали в Югославия и Гърция. Има доста литература, но и безпристрастни автори от Европа.

Чакалите на победата. Анри Пози: Войната се завръща!

- 06-04-2015|**Баба пенсионерка**

Първият концлагер в Европа е създаден от гръцката държава през 1913 година на о.в Трикери за българи. Там в нечовешки мъки, от глад и болести оставят костите си незнаен брой човешки същества./ Това също може да послужи за тема на докторат/ Да, българите са правели золуми. Гърците – също. Подтиквани от политиците, от самооценката си за величие и цивилизованост, са клали и тероризирали, като всеки е носил своята правда- малка, или голяма. Запитвали ли сте се някога, защо през XXI век, днес, в северна Гърция има села, в които хората РАЗБИРАТ български език, но не го говорят? Ще ви кажа. И в гръцко и в сръбско, българският „варварски „език е бил забранен, а всеки припознал се за българин е бил убиван, или изчезвал завинаги.СТРАХЪТ е едно доста добре изпитано средство за контрол.. Друга добре изпитана форма за контрол е хората да се РАЗДЕЛЯТ. На такива и на онакива. /Принципа на разделението и днес работи отлично в разпадащата се българска държавица/ Когато искаш да управляваш една държава, или регион – създай бъркотия! Насъскай хората един срещу друг и си върши работата.Divide et impera!

Не е ли време, да снемем истинската анамнеза на Балканите, и вместо да изтъкваме кое ни разделя, да потърсим какво ни сближава.

- 06-04-2015|**Златко**

  Не е ли време, да снемем истинската анамнеза на Балканите, и вместо да изтъкваме кое ни разделя, да потърсим какво ни сближава?

Всички вие, които тук възразявате, го правите по един и същи начин: като повтаряте все същата прастара песен, че „всички сме едни и същи“.

Две възражения срещу това:

Първо, тук ви показвам черно на бяло, че това НЕ Е вярно и че НЕ СМЕ един и същи. Ние сме били открити, държавно поддържани агресори, те не са.

(Не че са били някакви ангелчета небесни, просто ролята им на полуострова, след спечелването на Балканските войни, е по-различна от нашата. Ние дебнем как да ги ударим, те се пазят и гледат как да не го позволят.)

Второ, тази песен се пее по нашенско поне от сто години насам и досега няма ни най-малки признаци на сближаване с когото и да било. Напротив, подобни приказки само ни раздалечават.

Не е ли очевидно след всичко това, че е време за нови мисли, нови действия, нови подходи? Не е ли очевидно, че някой тук трябва да се промени? И, ако не сте в състояние да се промените, то не можете ли тогава просто да оставите тази работа на онези, които я могат? Или поне да не им пречите, чрез постоянна, пасивно-агресивна съпротива?

- 06-04-2015|**Златко**

И отново, за пореден път: погледнете към Германия и нейната история. Докато се е опитвала да наложи волята си на Европа със сила, докато се е опитвала „да си възвърне немските земи“, се е стигало само до конфликти, войни, разрушения, ужаси. Едва когато най-после се е съгласила да се откаже от „историческите си претенции“, когато е заживяла в реален мир и разбирателство със съседите си, когато се покаяла, когато е станала истински мирно и спокойно място, всички останали, без принуда, са ѝ отдали мястото на водач в Европа, което ѝ се полага по правото на онзи, който работи най-много и може най-много (а не онзи, който се заканва да набие всички).

Какво тук има толкова да се умува?

- 06-04-2015|**Баба пенсионерка**

Уважавам младежката страст, с която се борите за истината.Но не смятате ли, че новият подход, за който говорите е ОГЛЕЖДАНЕ на епохи

и събития от всички посоки, от всички гледни точки, в това число и от българската, а не само от страна на съседите.

- 06-04-2015|**Златко**

Работата, която върша, е пълно отражение на онова, в което вярвам. Не очаквам някой друг да я свърши вместо мен, просто защото е трудна, неблагодарна и изтощителна. За мен обаче е важна и си я върша дори с удоволствие.

Същото се отнася и за всичко, към което призовавам публиката си. Неблагодарна, но нужна и важна работа, която няма кой друг да свърши вместо нас. Ако чакаме другите да започнат първи, така и ще си умрем, чакайки,

Не очаквам хората да се наредят на опашка, но в хода на годините със сигурност ще се намерят и други. Въпрос на издръжливост и добра спортна форма...

- 06-04-2015|**Златко**

А освен това имам пред очите си примерите на следвоенната европейска история, които потвърждават всичко, за което ви говоря вече от толкова време насам. Шансове да помръднат напред имат само онези, които успеят да видят света през очите на новия век. Германците са били принудени да го направят, поради огромните си престъпления, докато другите все още са мътели яйцата, снесени през 17, 18 и 19 век.

Днес всички виждаме резултатите от това. За вас може и да звучи като абстракция, за мен е програма за действие...

- 06-04-2015|**Златко**

И последно: германската следвоенна история, както и политическа, и обществена практика, се състои ИМЕННО в това бавно и постепенно възприемане на гледните точки на съседите (а не традиционно-германската, която е ясно до какво води). Така че, позволете ми да вярвам в това, че имам някаква представа за онова, на което настоявам и към което ви призовавам. Всъщност не вас, а по-младите хора тук във форума...

Голямата тайна на успеха изглежда се състои в това, че в дългосрочен план идеализмът и алтруизмът се изплащат по-добре от егоизма и агресивността. За хората, живеещи в днешната джунгла-България това

може и да звучи като призив към самоубийство. За мен това е нещото, което различава успеха от провала...

- 07-04-2015|**Гост**

Е сега само си представете възможността за някакъв вид единен / обединен или поне ‹четим› учебник по история на Балканската история – requiem for a dream:) – в тази перспектива пионерка мюзик / някакви си чалги изпълнения на живо или няколко прости магистрали / мостове имат по добри шансове

- 07-04-2015|**Златко**

Такъв проект – и дори цял комплект от учебници – вече съществува, при това от много години насам. Тук дори съм превеждал текст на дамата, която го ръководи, професор Кристина Кулури от Солун...

Тиранията на историята

А ето тук могат да се намерят – готови за четене – някои от учебниците, които центърът прави...

Publications - Books, Joint History Project

- 07-04-2015|**Баба пенсионерка**

Няма съмнение, че историята се нуждае от преосмисляне, че е пълна с митове и легенди, с клишета и оценки, направени в резултат на инерцията, с идеологизиране, а в последно време и с „разкриване“ на умишлено премълчани истини. Но да не забравяме, че тя се пише от победителите.

А от победителите след Втората световна война, не онаследихме нищо друго, освен да обругаваме националното си достойнство.

- 07-04-2015|**Златко**

> *Няма съмнение, че историята се нуждае от преосмисляне, че е пълна с митове и легенди, с клишета и оценки, направени в резултат на инерцията*
> *Но да не забравяме, че тя се пише от победителите.*

Тези две твърдения са несъвместими едно с друго (и поне едното от тях е широко разпространено клише, останало от стари времена и повтаряно от хора, които никога не са се замисляли върху него).

А нещата всъщност са много прости: ако историята се пишеше само от победителите, тя никога не би се променяла, никога не би била преосмисляна, никога не би била договаряна отново. Историята просто би била парче бетон, с което да ни блъскат по главите, отново и отново.

Това – що се отнася до клишетата. А що се отнася до истинската, реалната история, то тя се пише... **от самите нас**.

Ха сега пийте едно кафе и, ако ви е останало още малко време и енергия, се опитайте да се позамислите над онова, което ви казвам...

- 07-04-2015|**Баба пенсионерка**

Господинът, най вероятно е завършил образованието си в чужбина, защото не е наясно какво пише в учебниците на децата ДНЕС. Там все още се мъдрят тезите на победителите от миналото..В България ГОВОРЕНЕТО за история е все още по стария тертип. Това имам в предвид.

- 07-04-2015|**Златко**

Господинът просто гледа на образованието като на нещо, което не може да се „завърши", а се върши до гроб. Инак дипломите си е получил преди близо тридесет години, в Софийския университет...

А освен това господинът смята неща като ...

> *Защото не е наясно какво пише в учебниците на децата ДНЕС.*
> *Там все още се мъдрят тезите на победителите от миналото.*

... за приказки наизуст.

Госпожата със сигурност за последен път е виждала учебник за деца през ученическите си години. Не че господинът с това става и ляга, но просто следи дебатите около учебниците в тази страна. И вижда, че те се променят. За което примерно става дума в ей този текст...

Учебниците, класиците и родилните мъки на модерността

- 08-04-2015|**Lucy Moschen**

Моят дядо е бил участник в тези тъжни събития. Бил е обикновен войник, карал е камион и е разнасял храна някъде по трасето Кавала, Гюмурджина, Дедеагач. Обикновено е знаел къде и в колко часа ще бъде на следващия ден, казвал го е на около 30 дечица, които са го чакали по пътя с канчета и паници. Имало е и няколко старици. Една от тях непрекъснато е искала да пере дрехите му, защото с нищо друго не е могла да

му се отблагодари. Настойчиво го е канила и на вечеря и един ден дядо ми се съгласил. Бил е много неспокоен, имал е някакво неприятно предчувствие, което в края на вечерта се оправдава. В къщата нахлуват партизани. Дядо ми грабва пушката, но в същия момент осъзнава, че няма да може да се справи с петимата млади мъже. Единият от тях му прави жест да не се притеснява, приближава се към него и му целува ръка. Оказва се, че това е синът на възрастната жена.

Дядо имаше снимки, заобиколен от гръцки дечица, които понякога заедно разглеждахме. Той ми разказваше различни истории, а аз го слушах захласната. По-късно, когато вече можех да чета, често го молех да напише преживяванията си от този период, но той казваше, че всъщност няма с какво да се гордее. А имаше приятели гърци, с които бе в контакт до края на живота си.

Смятам, че това, което ни прави еднакви, е възможността във всеки един момент да направим избор и бъдем хора.

- 08-04-2015|**Златко**

Чудесна, красива, човешка история! Благодаря ви много, Lucy!

- 08-04-2015|**Lucy Moschen**

Аз Ви благодаря, че имате сили и желание да издавате «Либерален преглед». Едно от малкото интелигентни и смислени български издания в мрежата.

- 10-04-2015|**Самуил**

Българската Екзархия разпростряла се върху територия от 210 000 кв. км. е развивала дейност върху земи където според условията на плебисцита обявен от турският султан 2/3 от населението са били българи. Каквото и да пишат гнусните византийци истината е че те заграбиха чисто български територии и направиха всичко възможно да изличат от лицето на земята всяка следа за българското присъствие там.Само с едно нещо съм съгласен от този пасквил.Ние пак ще се върнем във Егейска Македония и Западна Тракия! Където е било пак ще бъде! Ще възстановим и Кукуш и ще върнем имената на Воден и Костур. Да живее Обединена България! А тоя помияр Златко искам да го питам сръбските копеленца като си изградиха Велика Сърбия през 1919 дали си мислеха колко ще им е зле на българите? Или когато Венизелос смяташе през

1920 че е на крачка от постигането на мегали идеята дали се е притеснявал дали на нас българите ще ни бъде добре със Велика Гърция като чжен съсед?

- 10-04-2015|**Pavlos Melas**

А кога гърците ще преосмилят шовинистката си история? Невинните ангелчета те.Няма по-големи варвари от тях. Народ, чийто мото от векове е „Българин да не остане".На Златко поздрави му праща Германос Каравангелис. Каза, че го чакал в ада да си бистрят гръцката пропаганда заедно.Много обичал толерасти да му свирят на флейтата..

- 10-04-2015|**Благо**

Ако бях на мястото на Златко, щях да запазя този гнусен бълвоч, защото това е патосът на нерафинираната, „оголената като нерв" „българскост"...

- 10-04-2015|**Димитър Ал. Йончев**

Димитър Ал. Йончев

До

Г-н Златко Енев

Г-н Енев,

Преди да публикувате подобни писания е добре да четете, ако въобще четете както би трябвало! Да мислите, ако въобще може да мислите нормално!

Добре е да се отчита, че по проблема има и други които са писали. Вижте в Гугала като отворите на: България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.)

promacedonia.org/dj/index.html

Кеширана версияБългария и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.) Военнополитически аспекти. Димитър Йончев („Дирум", София, 1993) ...

ДЙ

- 10-04-2015|**Златко**

Ако не друго, подобни писания (от които мога да оставя само НЯКОИ, Благо, нали ще се съгласиш?)... та, такива писания показват, че хората реално ги боли (или сърби) от тези теми. Разбира се, малцина са ония,

които са в състояние да прогледнат през нещата, с които са ги учили от малки, и които междувременно са се превърнали за тях в един вид футболно-запалянковска-идентификация (горе наште, долу ваште, такива неща). Отсреща са долу-горе същите, ако може да се съди по начина, по който огромни части от гръцките „агитки“ възприеха в края на деветдесетте години честната и задълбочена книга на Анастасия Каракасиду („Житни поля, кървави хълмове“). Общо взето, познати от столетия насам картинки. Но какво ще стане бъдещето си зависи от нас, в края на краищата. Каквото изберем да го направим, такова и ще бъде. Така че надеждата е такава, каквато си я избере – и направи – човек. Моята поне е такава една...

- 10-04-2015|**Златко**

Онова, което ме безпокои истински са не псувните и обидите, а мълчанието, безразличието...

- 10-04-2015|**Златко**

И понеже господин Йончев настоява да зачетем и неговия собствен опит за интерпретация на тези събития, то защо не? Всеки читател трябва да може да си създаде представа и мнение въз основа на възможно най-широк спектър от интерпретации...

И така ето тук заключението на книгата му:

> ***България и Беломорието (октомври 1940 – 9 септември 1944 г.),***
> ***Военнополитически аспекти***
> *Димитър Йончев*
> ***ЗАКЛЮЧЕНИЕ***
> *Въпросът за излаз на Бяло море става водещ във външната политика на българските управляващи среди през есента и зимата на 1940-1941 г. След продължително лавиране от царят и правителството на Б. Филов за избягване на войната, те присъединяват България към Тристранния пакт и въвличат по този начин страната ни в нея.*
> *При така създалата се обстановка те се стремят да решат българския териториален и национален въпрос. В стремежите си към това царят и правителството не допускат пряко участие на българската армия в агресията срещу Гърция.*

Българското правителство и Щабът на войската долавят двойнственото държание и недостатъчната определеност в позицията на ръководителите на Третия райх и командването на Вермахта спрямо българските териториални и национални проблеми. Това създава напрежение и се отразява на българско-германските военнополитически отношения в навечерието и по време на навлизането на българските войски в Беломорието.

Германското правителство умело използува тези стремежи на българските управници и съумява да наложи такива условия, с които да обремени България с нови икономически ангажименти.

С присъединяването на Беломорието, Македония и Западните покрайнини цар Борис III и правителството на Филов смятат, че са постигнали заветната цел – освобождаването и обединяването на по-голямата част от българите и българските земи, останали извън родината.

Но подходът за възвръщане на Беломорието и придобиване на излаз на Бяло море – чрез влизане в Тристранния пакт, коренно се различава от начина на решаване на въпроса за Южна Добруджа. Присъединяването се извършва без участието на българската армия във военни действия, но и без наличието на международноправен договор. Царят и българското правителство залагат на съюза с Германия, която през 1941 г. е на върха на своята военна мощ. Те вярват, че са решили окончателно въпроса и пристъпват към развитието на Беломорието. Областта придобива важно икономическо значение за страната. С присъединяването й се премахва една неестествено прокарана граница и се създават условия за ускореното й интегриране със старите предели на страната.

Българското правителство се сблъсква с редица трудности, произтичащи от политиката на гръцкото правителство между двете световни войни. В Беломорието не е провеждана планомерна дейност, а по-скоро са налице тенденции за извличане на суровини и даване на приоритет на селското стопанство, като и в него не са влагани необходимите средства за развитие.

Правителството на България се сблъсква с един от най-трудните проблеми в провеждането на набелязаната политическа линия. Този проблем е породен от насилствено извършените народностни промени в Беломорието от гръцките власти.
Периодът до срещата на 1943 г. е характерен със снижаване на българското военно присъствие в областта. През 1941-1942 г. българските войски в района са в мирновременен състав, но въпреки това се работи постоянно за изграждане на отбраната и осигуряването на прикритието на южната граница на България. Тази задача остава постоянна за българските войски през целия период на българското военнополитически присъствие в Беломорието.
През 1943 г. в резултат на прелома във Втората световна война се засилва българското военно присъствие в Беломорието. Това е продиктувано преди всичко от германския натиск за увеличаване на относителния дял на българската армия в отбраната на беломорския бряг.
Царят се съгласява 7-ма пехотна дивизия да влезе в пределите на Гърция. Неблагоприятното развитие на военностратегическата обстановка за райха рефлектира и върху политиката на българското правителство в района. Правителството на България все по-ясно проявява несъгласие да се заангажира в германските планове по отбраната на полуострова западно от р. Струма, т.е. в пределите на Гърция. Влизането на българските войски на гръцка територия предизвиква още по-силно разпалване на гръцкия национализъм и увеличаване на репресиите и изтъпленията над българския етнически елемент в гръцка Македония.
Независимо от влошаването на военнополитическата обстановка за силите на оста, българското правителство остава последователно в политиката си за развитие на областта като неразделна част от страната. Заделени са значителни средства за строителство, благоустрояване на областта и развитие на селското стопанство.
През зимата на 1944 г. българските войски достигат най-голямата си численост. Това не е случайно. Причина за това

е засилването на външните функции на българската армия, продиктувано от опасността от англо-американска инвазия на Балканите. Българското правителство и при сложната външнополитическа обстановка през лятото на 1944 г. е последователно в политиката си към областта и продължава да субсидира средства за нейното развитие. В резултат на тази политика през разглеждания период България изразходва 47 102 232 169 лв. За всестранно стопанско развитие и благоустрояване на Беломорието. Това са значителни средства за развитие на една българска област и то заделени във военновременна обстановка.
Българското правителство провежда недалновидна политика спрямо християнското население в района, особено към тази част от него, която е колонизирана и преселена в областта през двадесетте години. Не се отчита, че значителна част от това население не е от гръцки произход. То е обединено преди всичко от влиянието на Гръцката православна църква сред него. Не се отчита и факта, че една част от това население, което е преселено от Мала Азия и Източна Тракия, е с български народностен произход. В крайна сметка българското присъствие в Беломорието може да се разглежда и като фактор за консолидиране и засилване елинизирането на съзнанието на колонизираното християнско население.
Присъединяването на Беломорието към България по същество не само че допринесе значително за стопанското развитие на областта, но и предпази населението й да бъде покосено от гладна смърт, която вълуваше тогава сред населението на Гърция, окупирана от Германия и Италия.
В крайна сметка българското присъствие през периода 1941 -1944 г. изигра важна роля за стопанското развитие на Беломорието и създаде добри обективни предпоставки за неговото социално-икономическо развитие в следвоенните години.

- 11-04-2015|**Black Wolf**

Гръцките историци по-добре да изучат гръцкия геноцид над българите в Македония.

- 11-04-2015|**историчар**

Black Wolf писа:

> *Гръцките историци по-добре да изучат гръцкия геноцид над българите в Македония.*

Добре си го казал. А сега в превод като за нас това значи „Българските историци по-добре да изучат българския геноцид над...“ Схващаш ли?

- 12-04-2015|**Black Wolf**

Напълно схващам. Само че хайде да сравним числата. Става ли?

Да изтръгнеш душите на хората. За една книга върху т. нар. „Възродителен процес“ Автор(и): Емил Коен

През декември 2014 г. се навършиха 30 години от началото на т.нар. „Възродителен процес“, а през пролетта на същата година се изпълни и четвърт век от „майските събития“, т.е. от вълната от демонстрации и улични протести през май 1989 г. с искане за връщане на насилствено отнетите имена на нашите турци. И двата юбилея минаха тихо и незабелязано. Възпоменателни събития за тях вече 25 години организира единствено ДПС, но като правило големите телевизии и вестници – съвсем съзнателно – се правят, че не ги забелязват, а ако все пак ги отразяват, то е с 30-секундни хроники в късните новини и с информации от пет-шест реда във вестниците.

„Възродителният процес“ беше най-голямата авантюра, най-масовото и най-жестокото нарушение на човешките права в България след кръвопролитието, наречено „Народен съд“ през 1944-45 г., с неговите над 2000 смъртни присъди. Комунистическият режим, който сам бе поредица от чудовищни експерименти, бе в края на краищата катурнат именно от „Възродителния процес“, най-малкото, защото за перестройчика Горбачов вече стана неудобно и неизгодно да крепи софийския си наместник Живков, „прославил“ се като вдъхновител на огромна кампания за етническо прочистване 45 години след масовите етнически чистки, характерни за Втората световна война.

Престъплението „Възродителен процес“, ако съдим за него по крайния резултат, т. е. по изгонването през лятото на 1989 г. на повече от 300 000 турци вън от пределите на България, е напълно съпоставимо с нацисткия геноцид и със сталинските репресии срещу „народите-предатели“, т.е. насилственото изселване в степите на Казахстан през 40-те години на миналия век на татари, чеченци, ингушети и други малки народи заради „съглашателството им с хитлеровите нашественици“.

Но докато в Германия и дори в СССР имаше по различен начин и с различен успех – покаяние за извършените от хитлеристкия и сталинския режим престъпления – то у нас, освен общи политически приказки (напр. известната Декларация на Народното събрание от 1991 г., осъждаща „Възродителния процес“) нямаме нито политика на вина и покаяние, нито възмездие за стореното през петте години „възраждане“. Всъщност дори и беглото усещане за вина бе още в зародиш попарено от прочутата подигравка на Филип Боков „ние вината я приемаме само с мезета“.

Няколко документални филма[1], от които само чудесната лента на Татяна Ваксберг „Технология на злото“ стигна до широката публика чрез БНТ, защото на другите бе отредена съдбата да бъдат показвани само по фестивали, два игрални[2], посрещнати на нож от „родолюбивата общественост“, е всичко, което с мъка стигна до публиката в отчаян опит да я накара да се развълнува и да осмисли трагедията на „възродителния процес“, в това число като споделена от всеки от нас вина. Е, бяха публикувани доста книги – сборници с документи за „процеса“, изследвания, между които се откроява монографията на Михаил Груев и Алексей Кальонски „Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим“, издадена през 2008 г., но те имат бутиков тираж и по никакъв начин не могат да послужат за образоване на широката публика. А най-важното е, че нямаме осмислена политика на паметта, което е жалко, но и естествено за държава, чийто политически елит, играещ по свирката на препълнения с националистически предразсъдъци електорат, вече четвърт век твърдо се съпротивлява срещу събирането, издаването и популяризирането на паметта за злото. Опитите в тази насока са дело на инициативни хора сред жертвите на „процеса“ и на академични изследователи. Разбира се, и в двата случая тези произведения не стигат до масовия читател.

А това, че на турски език, издадени най-вече от наши изселници в Турция, има вече многобройни художествени и публицистични тек-

1 „За едното име“ на Мария Траянова (1990), „Възможни разстояния“ на Иглика Трифонова (1991), „Излишните“ на Адела Пеева (1999), „Технология на злото“ на Татяна Ваксберг (2001), „Кърджали: лица от пейзажа“ на Антоний Дончев (2001), „Живот в Рибново“ (2001) на Мария Траянова, „Пътят“ на Станислава Калчева (2003).

2 „Гори, гори огънче“ на Румяна Петкова и Малина Томова (1994) и „Откраднати очи“ на Радослав Спасов и Нери Терзиева (2005).

стове за „процеса“, си остана за четящите на български език хора, както всъщност и за по-голямата част от четящите на турски, тайна, заключена „със седем печата“.

Едва в началото на тази година една антология, озаглавена „Когато ми отнеха името. „Възродителният процес“ през 70-те – 80-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности. Антология“[1] показа на българоезичния читател част от художествените размисли за „процеса“, написани най-вече на турски. В нея са представени 38 автори със 140 текста – стихотворения, разкази, части от повести и романи, спомени и записани от събирачи фолклорни произведения – анекдоти и народни песни. И това е само част от корпуса художествени текстове за ужаса на преименуването, които пишещи на турски език автори са публикувани в Турция през последния четвърт век.

Тази книга не може да се чете без голямо вълнение. Някои от нещата в нея направо те „хващат за гърлото“ и те просълзяват, други те изпълват с ненавист към насилниците „възродители“, трети те карат да се замислиш за бездънния ров, който комунистическата власт изкопа между двата етноса – българския и турският.

Не ми се ще да анализирам качеството на поместените произведения. Някои от тях, като разказите и писмата на Юмер Осман Ерендорук например, са направо шедьоври. Други не са чак толкова силни. Десетките стихотворения звучат сигурно по-напевно и по-благозвучно, ако се четат на турски – езика, на който са написани. Но в тези документи на епохата, част от тях писани по време на събитията и старателно скривани от очите на милицията, която глобяваше дори за една дума, произнесена на турски и пращаше в затвора или в Белене авторите на турскоезични текстове, само защото са написани на забранен език, има огромна искреност, има болка, има гняв, има тъга. Само лицемерие няма и подмазвачество няма.

Политиката на БКП по „националния въпрос“ беше зигзагообразна. Преди да се качи на релсите на национализма с повика му за „единна българска социалистическа нация“, партията–държава поощряваше, водена от идеята, че „на нас ни трябват подготвени кадри за времето, когато ще трябва да помагаме на пролетарската революция в Турция“

1 Зейнеп Зафер, Вихрен Чернокожев, съставители, *„Когато ми отнеха името. „Възродителният процес“ през 70-те – 80-те години на XX век в литературата на мюсюлманските общности. Антология“*, С., изд. „Изток-Запад“, 2015 г., 461 стр.

развитието на турската интелигенция в България. До края на 60-години на миналия век се подготвяха учители по турски, до 80-те години излизаха няколко вестника[1], списвани и на турски, и на български, имаше турски театри и радиопредавания, можеше, макар и трудно, да се печатат художествени книги на турски език. В тези институции работеха множество турски интелигенти, те са и основните автори в антологията. Тези хора бяха и първите жертви на политиката на преименуването – те бяха лашкани по затвори и в Белене, а когато почна „голямата екскурзия“, т. е. същинското етническо прочистване, част от авторите в антологията бяха изгонени от България, но не в Турция, а на Запад. Това беше, от гледна точка на комунистическата власт, най-правилното действие: тя знаеше, че интелигентите няма да са първите, които ще тръгнат към Капъкуле. Напротив, тя се досещаше, че те – хората на просветата – ще поискат да останат в България и ще са гласът и съвестта на протестите срещу смяната на имената.

В съзнанието ми сега текстовете се сливат. Те са различни и по жанр, и по обем, и по стил, и по майсторство. Но понеже са пронизани от обща болка, обща страст и общ гняв, те се четат като частици от едно цяло, което е литературната преработка на страшното време, преживяно от авторите им.

Затова ще си позволя да споделя тук само някои размисли, навеяни от тази книга, вместо да опитвам да анализирам текстовете поотделно.

Като я четох, се замислих за това дали ние, благополучните, тези, дето не са им сменяли имената, си даваме сметка за какво идеше реч през голямата кампания за преименуване, предприета през 1984-85 г. Защо беше нужно селата да бъдат обкръжавани от войска, да идват танкове и БТР-и, защо хората например от селата около Гоце Делчев или от легендарното село Ябланово (а и на много други места) много време нощуваха в горите или с телата си преграждаха пътя на настъпващите войници? Защо? Какво му е толкова важното на името? Толкова хора сменят дадените от мама и татко имена и от това не произлизат никакви драми...

Четенето на антологията дава отговор на този въпрос. Защото смяната на имената означаваше изтръгване на душите на хората. Защото те инстинктивно чувстваха, че завоевателят партия-държава се цели не в

1 „Йени йшък“ (Нова светлина), „Йени хаят“ (Нов живот) и други.

документите, а в самата сърцевина на самоусещането на хората. Всъщност, когато малко след самото насилствено преименуване започнаха да изчукват надписите от гробищните камъни, когато унищожиха и пренаписаха всякакви видове архиви, само и само в тях да не останат турски имена, това стана явно и очевидно. Защото, ако си малцинство[1], ако мнозинството те смята за втора ръка човек (ярък белег за това бе, че на турските момчета не се позволяваше да служат в армията, когато тя бе наборна, с оръжие, те можеха само да изпълняват „трудова повинност“, т.е. да бъдат фактически роби на държавата по време на „военната си служба“) – и ти го показва пряко и непряко, то името и езикът са твоето убежище, невидимата землянка, в която можеш да се скриеш от неприязънта на мнозинството. И когато това мнозинство ти прави „подарък“, „дарявайки“ те със звучащо по български име, ти, вместо да се радваш, се ужасяваш. Всъщност за човека от „мнозинството“ няма особено значение дали е Иван или Стоян – и едните, и другите са хиляди. Но нещата биха били съвсем други, ако изведнъж стане Хасан, нали? Хората, и това е показано чудесно в много от текстовете в антологията, ясно са усещали, че те, „новите българи“ ще са поне още няколко поколения втора ръка хора – хора, на които държавата не се доверява, хора, които трябва да бъдат държани „изкъсо“. Затова и са се ужасявали от „подаръка“, който им прави властта, макар че според популярна и наивна рационалистическа представа би трябвало да съзнават изгодите от носенето на българско име. Оттук и яростната съпротива срещу преименуването.

Друго, което се набива на очи при четенето на тази антология, е, че в текстовете има много ярост и много гняв. Но срещу кого са насочени те? Срещу България, срещу българите? Не, те са против БКП, против Тодор Живков и бандата му, наречена Политбюро и ЦК, срещу т.нар. „реален социализъм“, срещу МВР. Но не и против „българския народ“! Омраза към „българите“ като такива в тази книга няма. Това е знаменателно. Защото скритият лайтмотив на цялата образователна програма по история и литература на България още от Освобождението насам е внушението за „турското робство“. Това е въпреки завета на Левски и на Ботев,

1 Ето как поетесата Арзу Тахирова е описала в стихотворението „Само виж каква съдба...!“ усещането да си малцинство в България: „Турчин да се родиш в Българско.../ Ах! Цяло изпитание е да бъдеш малцинство.../С други корени сме ние, от друг извор пием жива вода... ... /Като риба на сухо, жадуваща живот, / дните ни са преброени...“; цитираната антология, стр. 103.

че те се борят срещу чорбаджии и изедници, а не срещу „турския народ“. Националната митология, митът за Робството и за Освобождението, митът не като нещо непременно лъжовно, а като т. нар. „голям разказ“, естествено тласка младите към неприязън към „турците“. Така де – за да си „истински българин“, трябва от нещо да се оттласнеш. От какво? Разбира се, от „турците“.

Е, добре, човек е в правото си да очаква ответна реакция, да очаква неприязън съм „българите“. В тези текстове това, както вече казах, го няма. Има ръст на турското самосъзнание, но не и българофобия. Напротив, има текстове като стихотворението „България“[1] на Реджеб Кюпчю: „Аз не съм чужденец, /аз съм твой син. / Твоето слънце, /твоето гергефено нощно небе /ме познават“, които прославят Родината България. Като се има предвид това, че „Възродителният процес“ бе възможен единствено поради мълчаливото одобрение на мнозинството, тази липса на неприязън към него е направо удивителна.

Да, българофобия няма. Има друго, има мощен взрив на турско самосъзнание, на усещането за принадлежност към нещо друго, не към българския етнокултурен кръг. А на всички, които се жалват от това и се вайкат заради този възход на „турскостта“, можем да зададем само този въпрос: какво да правят хората, които са били така жестоко и безмилостно насилени? Какво да сторят, освен да се обърнат към живеца на „турското“ в душите си? Как да се защитят, освен чрез обилно напояване с горчиви сълзи и с горчиви спомени на това съзнание за принадлежност към друго?

Неведнъж е казвано, че т.нар. „възродителен процес“ изигра зла шега на съсгледите си вдъхновители. Вместо да направи нацията хомогенна, той всъщност наля много масло в огъня на турското самосъзнание и това твърде ясно се вижда от тази антология. „Процесът“ засили до неимоверност идеята за *отделност*. Той захрани за десетилетия напред схващането, че ако турското малцинство не иска повече да бъде насилвано, трябва да има своя политическа организация. Предполагам, че ако нямаше „възродителен процес“ турци щеше да има във всякакви пар-

1 Цитираната антология, стр. 93. Вярно е, че това стихотворение е писано преди разгара на „Възродителния процес“, защото авторът му умира през 1976 г. Но пък за стиховете „Бургас не е ли красив?/Само един недостатък има -/До пристанището му имало някога /джамия с минаре /ето тази джамия са съборили някога.“ е имал големи неприятности приживе.

тии, и това е естествено. Но не стана така. Разбира се, в самото съществуване на етнически партии няма нищо страшно. Страшни са сънищата на българския политически елит, който се изплаши от последствията на това, което комунистическата върхушка стори, и побърза да се барикадира зад чл. 11, ал. 4 от Конституцията, която забранява съществуването на партии на етническа или верска основа. ДПС е преимуществено партия на българските турци и това е очевидно, макар че „официално“ не е така. Всъщност, не е ли дошло вече времето законодателят да си отвори очите, да се огледа и да премахне тази безсмислена алинея от Основния закон?

Българската политическа класа много се гордее с т.нар. „български етнически модел“. Той, според нея, е образец на мир, толерантност и просперитет. Това има смисъл единствено, ако правим сравнения с положението на запад от нас. Да, в България нямаше нищо подобно на клането в Сребреница, вярно е. Запазихме мира между етносите. Но като чете човек антологията, вижда, че този мир е, как да кажа, студен. Той може да се превърне в гореща неприязън и дори в нещо по-лошо, ако късогледството на сегашната политическа класа, заменило късогледството на Живков и компания, не престане. Не са нужни целувки на „Орлов мост“ като тази между Станишев и Местан на 15 ноември 2013 г. Нужни са действия: за събуждане на националната памет чрез широка просвета за злото на „Възродителния процес“, за разгръщане на национален дебат за вината и отговорността, включително за отговорността на т. нар. „малък човек“, за широко изучаване на общото ни минало и на преплетеността на културите на двата етноса, за езиково равноправие и равнопоставеност, за навлизане на български граждани от турски произход в структурите на полицията, съдилищата, просветата и армията. Ако, както досега, не се прави нищо в тази насока, последствията ще са жалки, ако не и страшни: ще продължава да живее и крепне взаимоизгодното сътрудничество на двете олигархии – на мнозинствената и на тази на „ДПС“, докато новите поколения ще търсят и ще си намират нови водачи, които ще бъдат много по-радикални от сегашните.

Искам да споделя възхищението си от изключително прецизната работа на двамата съставители – на г-жа Зейнеп Зафер, професор доктор от Анкарския университет за съставителството и за прекрасните преводи от турски на български, и на доц. д-р Вихрен Чернокожев от БАН, които повече от две години са работили над антологията. А най-голяма

благодарност заслужават тези (неозначени в предговора на книгата) дарители, които, финансирайки проекта „Идентичност и асимилация“ са направили възможно излизането на тази прекрасна антология.

Материал на сайта „Маргиналия“

Източник

Емил Коен е социолог, журналист и правозащитник. Повече от 20 години след 1993 г. работи в различни неправителствени правозащитни организации, работил е във в. „Континент“ и в Института за изследване на младежта. Има множество публикации на правозащитни теми. От 2008 до 2010 г. издава електронния бюлетин „Правата на човека във фокус“.

Коментари (10)

- 04-04-2015|**Златко**

Не само защото в този микро-разговор във Фейсбук ме „похвалиха“...

> ***Tonia Kapsazova*** *Израснах в Сливен. Седях на един чин с Гюлшен, беше ми някак мил свитичкия Ниязи, другарувах с неколцината циганчета с български имена в класа ни...опитвах се да науча по някоя дума от езиците им...нямам спомен да сме „делили“ по какъвто и да било начин. Майка ми, учителка в централното основно училище в града често разказваше с възхищение за Недрет – умно и даровито момиче, любимка и на съучениците си, и на учителите, и с дълбоко уважение – за колежката си, учителката по химия Азимова...Няма да разказвам за срама и за болката, усетени като непростима вина, когато за „процеса“ се заговори официално. Повярвайте срам, болка и вина, със сигурност еднакви по сила с обидата отсреща.Следа-*

та им до днес е в мен. Затова, неизпратени от никого, с колега – приятел, се озовахме на часа в Кърджали в деня на митингите „за“ и „против“ връщането на имената. И отлично помня къде напрегнатото се мълчеше и къде и какво се крещеше...Помня и как плакатите с благородните искания, захвърлени на земята, се вдигаха тутакси срещу окото на търсещите камери...Тогава за пръв път чух, с пресъхнало гърло, за танковете в турската махала, но и доверителното: „Разбираш ли, от деца ни говорят за нашата Майка Турция...“ От тогава знам, че враждата и омразата се сеят и отглеждат търпеливо и грижливо от тези, на които са нужни. И покълват само когато почвата се подготви добре.

А текстът наистина е силен. Щеше да бъде двойно по-силен, ако не беше образът на „бездънния ров между“ и естествената, уви, за тази тема едностранчивост.

Радост Николаева *За мен е интересен един по-друг аспект на този проблем. Ще ти го илюстрирам първо с цитат, извaден от текста, а и от контекста на публикация от един мой любим автор и приятел Zlatko Enev в неговото сп. „Либерален преглед“– „За новата европейска мемориална култура и задачите, които тя поставя пред нас“:*

„Аз – и никой друг – съм отговорен както за миналото, така и за настоящето, а значи и за бъдещето. Както моето собствено, така и онова на страната, в която живея, а значи и онова на света и планетата, които обитавам. Ето това е лозунгът на нова Германия и Европа.“

И пак от същата публикация по-нататък: „Време е вече да отворим очи за онова, към което изпитват респект и уважение всички – а именно, способността за спокойна и зряла преценка на собствените отговорности и исторически грехове. Спешно наложителната задача както пред българските историци, така и пред цялата общественост, и особено пред така наречените „български елити“, политически и други – е да се представи пред самите нас и пред света образа на една България, която, колкото и малка, е способна на чутовния подвиг на интроспекцията, себе-осъзнаването и реалното покаяние.“

И ако трябва да съм по-конкретна, лично мен съвсем искрено ме занимава въпросът дали сме в състояние да вдигнем Мемориал на жертвите на т.нар. „възродителен процес“ у нас или примерно МЕМОРИАЛ НА ИМЕТО в памет на отнетите имена, или въобще някакъв тип мемориал, характерен за „новата европейска мемориална култура“, за която говори Златко, в която да е отчетена общата, но и моята конкретна отговорност и вина за етническите политики и резултатите от тях – от вчера, днес, а вероятно и от утре. Мемориал, който да илюстрира истинското национално „преживяване“ на миналото, включващо също така и индивидуалното осъзнаване на вините и греховете. Е, не казвам, че това е нещо лесно или възможно, темата наистина е трудна.

- 05-04-2015|**Ахмед Асанов**

АКО ВЪЗРОДИТЕЛНИЯ ПРОЦЕС ГО СРАВНЯВАТЕ С ГОНЕНИЯТА НА ЕВРЕЙТЕ СТЕ ИЛИ ИДИОТ ИЛИ СКРИТ ФАШИСТ.НЯМА ИЗГОРЯН МЮСУЛМАНИН, НЯМА ЗАДУШЕН В ГАЗОВА КАМЕРА МЮСУЛМАНИН... НЯМА ЛАГЕРИ...МНОГО РАЗЛИЧНО Е...

- 05-04-2015|**Златко**

Сега, че всеки български простак може да изпише тук (погрешно) някакво турско име (казва се „Хасанов“, а не „Асанов“, Юрдане!), съвсем не го прави специалист по каквото и да било. Сравненията с нацисткия геноцид се простират единствено до годините преди 1939. И, да, разликите действително са почти незабележими. Всичко, което е направено в Германия с Евреите ПРЕДИ „Окончателното решение“, е направено и с българските турци:

1. Отнети са им гражданските права.
2. Отнето име имуществото.
3. Водачите им са хвърлени в лагери.
4. Голяма част от тях са прогонени от страната.

Ха сега се напъни още веднъж и ми кажи в какво – след всичко това – според теб се състоят разликите.

- 06-04-2015|**РИС**

А защо не пишете за причините довели до т.н."Възродителен процес" за атентатите, за антибългарската пропаганда и т.н., пишете едностранчиво и с това заблуждавате, не че се съгласявам с методите на държавниците, но не е обективно това писателстване по повод ВП и цели само да нагнетява съжаления и угризения.

- 06-04-2015|**Златко**

И как може нещо да бъде причина на нещо друго, когато се случва СЛЕД него? Очевидно знаете толкова много за собствената си история, че вече ви тече от ушите навън.

Или от очите – под формата на „съжаления и угризения"...

- 06-04-2015|**Златко**

  „Възродителният процес" е опит на Българската комунистическа партия да наложи насилствена асимилация на мюсюлманското население (турци, помаци, татари и роми). Това е наименованието, с което е известен в обществото процесът на системни репресии срещу тези социални групи и етноси. Възродителният процес започва в началото на 1970-те и продължава до края на 1980-те години на 20 век.

Източник - Уикипедия

- 06-04-2015|**Златко**

Съвсем друг е въпросът дали това е „опит на Българската комунистическа партия" или по-скоро **опит на малките човечета, които виждат в действията на БКП осъществяване на собствените си „извечни национални идеали".**

Без особени съжаления и угризения...

- 06-04-2015|**РИС**

Вие не трябва да сте Златко, а Злобко и Жлъчко, и защо се правите на непросветен или така ви отърва и който не е запознат да си мисли, че сте прав, както и да е полемики не ми се водят и преди е правило впечатление пристрастността в този сайт и липсата на обективни и цялостни оценки на дадено събитие, обичате да вадите от контекста и просто да развявате думи, ваша си работа.

- 07-04-2015|**Моля въведете името си***

Борисов: Справедливост за Възродителния процес трябва да бъде потърсена

За такова нещо не може да има нито политическо опрощение, нито човешка забрава, нито юридическа давност, смята премиерът

България

Политика 29 декември 2014, 13:36, обновена в 13:54

4716 71 Сподели

Сподели Facebook

Бойко Борисов Източник: Петко Налбантов/БГНЕС

Още по темата

(ПРЕДИ: Бойко Борисов – Рапона до Румен Николов – Пашата на парти на СИК)

СЕГА: Премиерът Бойко Борисов – Тиквата „осъди Възродителния процес и поиска справедливост за случилото се в свой коментар в социалната мрежа „Фейсбук“.

(Коментар. Това добре!! Но как да стане това??)

Той припомня, че преди 25 години, на 29 декември 1989 г., пред специален пленум на ЦК на БКП тогавашният ѝ председател Александър Лилов изнася доклад, озаглавен „За преодоляване на допуснатите извращения сред тюркоезичното и мюсюлманското население в страната“.

(Коментар. Това е така! Александър Лилов прочита доклада. Човек изнася нещо, ако си го е писал сам! Лилов в Лондон ли е писал доклада когато учи английски, та кацайки от самолета право на пленума. Въпросът е: Кой е писал доклада? Кой му дава доклада? Вярно ли е, че това е Нико Яхиел? Кой е Нико Яхиел- Нико (Нисим) Мойсей Яхиел???)

„С този акт комунистическата партия се опитва да заличи следите от най-тежкото си престъпление – насилственото преименуване на българските турци, известно в историята като „Възродителен процес“.

(Коментар. Че се заличават следите е така, но дали ги заличава КП. Възродителният процес не се вписват в политиката на българската държава към, по думите на Лилов „тюркоезичното и мюсюлманското население в страната“. Ето защо не само българското общество, но и силите за сигурност бяха изненадани. По-късно върху ДС стовариха цялата вина, сякаш там е взето решението за Възродителния процес. Вече стана от ясно по-ясно, че това не е самоинициатива на Тодор Живков. Кой му я е „подсказал“ и кой го е убедил да се предприеме т.н. Възродителен

процес. Кой е той? Дали е/Не е ли/ Нико Яхиел и „стоящите“ зад него??? Случайно ли е, че Нисим Мойсей Яхиел след т.н. демократични промени предвидливо заминава на тихо и спокойно място в Израел, където му дават пенсия от 2000 щатски долара; до смъртта му през 2001 г.)

Невидимите, но много тежки поражения в душите на нашите сънародници от турски произход (Коментар.Че има, и че им са се нанесли тежки поражения е така. Но те не са от турски произход!!!!) жестока обида и в душите на тези тюркоезични българи (Коментар.Тюркоезични българи – това е вече точно казано!!! Така ги нарича и Месут Йълмаз!!!) насилието над тях и техните семейства са превърнати от комунистическата партия в нещо, което сякаш може да бъде изтрито само с един замах или хрумване на „реформаторите-комунисти“, (Коментар. В онези години всичко се вършеше в името на Партията и сега зад това се крият тези престъпници, които трябва да се разкрият.Вината е персонална. „Реформаторите-комунисти“ не са ли творение на Нико-Яхиелски гробокопачи български) пише Борисов в личния си профил във „Фейсбук“.

По думите му „сякаш никога нищо не е било“.

„Сякаш не е имало Тюркиян, сякаш никога не се е самозапалвал в знак на протест срещу престъплението един от най-талантливите млади поети от турски произход – Мехмед Карахюсеинов. (Коментар. Да имало е Тюркиян, имало е самозапалване, така както и днес има ред самозапалили се българи, но Боко Тиквата не ги вижда. Но има и друго!!! По думи на тези тюркоезични българи от Кърджалийско това е било голяма грешка. Те казват: „Ние се женехме с помаците и не гледахме какви имена се слагат на децата като се раждат, мюсюлманско или от техните на децата. Нали бяха със сменени с немюсюлмански имена. Ние си бяхме едно“. Това се е виждало, и на престъплението на съветническия апарат на Тодор Живков се е реагирало. Примерно, на партийно събрание в не кое да е управление на МО се осъжда това решение, вече станало на ЦК на БКП. Става комунист, партизанин и казва: „С оглед националната сигурност и отбраната на страната това е груба политическа грешка“. Става втори, същото. Става третите, изказване в същия дух. Става четвърти, казвайки същото допълва:“Тези хора дето им сменят имената като виждат как държавата се грижи за тях те са по-големи българи от нас. Сега като им бръкнат от зад ще ги направят на врагове“. Скандал!! Комунисти реагира, е вярно партизани имащи смелост да говорят. Реакция на ВО на ЦК на БКП. Задейства се ВКР и всичко се

потулва. Вече ДС е „задвижено“ от ЦК. Брожение имаше както сред комунистите, така и в обществото. Но всичко това се потулва и не се казва цялата истина. Казва се една част от истината което вече си е лъжа!!) БКП подхвърли на българските турци свободата им, но се опита да спечели много повече за себе си и това бе индулгенцията да не ѝ се търси отговорност“, посочва Борисов.

Премиерът подчертава, че индулгенцията е подпечатана от „целувка на Орлов мост“.

„И така в продължение на четвърт век у нас, зад фасадата на избуяващата политическа корупция и безразличие, никой не потърси сериозно отговорност за престъплението „Възродителен процес“ (Коментар. Големият въпрос е ЗАЩО? А трябва!!!), категоричен е Борисов.

Той добавя, че в края на 41-ото Народно събрание с мнозинство на ГЕРБ е била приета декларация, която осъжда „Възродителния процес“. (Коментар. А сега Боко, я си кажи, как ви набиха обръчите за приемане на тази декларация? Стиска ли ти? И за подобно нещо също няма да има нито политическо опрощение, нито човешка забрава, нито юридическа давност. Ще си плащаш /плащате/ с лихвите!!!)

„За такова нещо не може да има нито политическо опрощение, нито човешка забрава, нито юридическа давност.

Колкото и да е късно, справедливост трябва да бъде потърсена.

А най-силната гаранция, че подобни престъпления вече никога няма да се повторят, е реалната демокрация“, заключва още Борисов.

По думите му това, което трябва да ни поддържа като модерна европейска нация, е „съпричастността към демократичните ценности безусловното осъждане на всякакви прояви на ксенофобия (Коментар. Едно е ксенофобия друго е да си „заслужиш“да те хвали Обама, че приемаш „сирийски бежанци“ от Африка, Азия и от къде ли не???) и националпопулизъм“.

„Днес на България е нужен политически диалог от ново качество. Нужен ни е нов национален демократизъм и обща увереност, че заедно ще бъдем в състояние да очертаем един дългосрочен хоризонт на нашето развитие“, завършва Борисов.(Коментар. Боко Тиквата-Рапона проумява ли това което са му сложили в устата??? Той едно много точно и ясно проумява и прави. Това е, какво му се казва от Вашингтон, Тел Авив и Анкара. Национален предател от класа!!!)

(За нагледност.

Илия Павлов и до него Волен Сидеров.

А кой е от другата страна на Сидеров?

Снимка на Лютви Местан, тогава Владимир Зидаров, и Волен Сидеров (Вярно ли е че баба му е еврейка от Егейска Македония? А и името му Сидеров е гръцко.) като кандидат депутати от СДС. Тогава приятели, днес „неприятели“. „Велико“-трагична режисура!?!?

Край на вмъкването за нагледност!)

Коментар: Трагедията е, че горката Майка България и народа български го управляват през всичките тези десетилетия подобни хора. Тяхното „развитие“ най-нагледно е това, да „израснеш“ от мафиотски Рапон до Тиква министър- председател. Та според Бойко Рапона станал Боко Тиквата: „За такова нещо казва не може да има нито политическо опрощение, нито човешка забрава, нито юридическа давност, смята премиерът“.

Политическо опрощение и човешка забрава, по така наречения „Възродителен процес“ наистина не бива да има. Не да се говори само за страданията на тюркоезичните българи, а разкриване на истината за инициране на т.нар. „Възродителен процес“. Това ще рече, че трябва да се започне от съветниците на Тодор Живков, и от съветниците на съветниците, от целия съветнически апарат в ЦК на БКП. Да се разкрие целия механизъм за инициране на този противобългарски процес. Много от тях са все още живи. Да се почне най-вече от най-всесилния сред тях. Пълно разкриване и осветляване дейността срещу българите и България на комунистическия палач – академика проф. Нико Яхиел, бил съветник на Тодор Живков повече от 30 години, посветен във всички тайни дела на бившия „първи“. С цялата си наглост след 1990 г. издава книга срещу тоталитарния режим след като той е един от „майсторите на градежа“ на този режим. Агент на ЦРУ и „Мосад“. Нико (Нисим) Мойсей Яхиел (1919-2001 г.) в качеството си на всесилен съветник на Тодор Живков разпорежда да се изхвърлят в един чувал в река Искър и костите на Васил Левски, открити в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“ в подлеза пред ЦУМ!

Не бива да се пропуска при разкриване на това престъпление, довело до пресичане естественото единение на българския народ и дейността на големия специалист по въпроса Пенчо Кубадински. Да се започне от неговия съветник по т.нар. „Възродителен процес“ Евгени Радушев. След промените и допреди 6-7 години работеше в Ориенталския отдел

на НБКМ. Оттогава и по настояще е на работа в много големият, първия след 1980 г. от американски тип турски университет „Билкент“ в Анкара.

По т. нар. „Възродителен процес“ не може да има юридическа давност. Трябва прокуратурата да се самосезира и да се стегне до съд. Но колкото Швейцария има Морски флот толкова и Република България има съд и прокуратура, но ще проима!!!

Бойко Борисов и кукловодите му „13. ...са лъжеапостоли, лукави работници, които се преобразуват в Христови апостоли.

14. И не е за чудене: защото сам сатаната се преобразява в ангел на светлината,

15. та затова не е голяма работата, ако и служителите му се преобразят като служители на правдата; но техният край ще бъде според делата им.“(Второ послание на СВЕТИ АПОСТОЛ ПАВЛА ДО КОРИТЯНИ глава11.“)

- 07-04-2015|**Баба пенсионерка**

Май никаква справедливост няма да бъде потърсена, всичко ще се замете под чергата, ще се разчита на късата памет обществена / не казвам човешка, защото човешката памет не забравя/, всичко ще се размине с една юдина целувка на Орлов мост. Раните ще си стоят,, а от време на време някой ще ги чопли, за да прокървят. За мен т.нар.“ Възродителен процес“ е тежък спомен в съвършено човешки план.Бяхме три приятелки- българка, туркиня и арменка. Няколко дена преди отпътуването, решихме да се разходим до морето и да накупим за децата дрехи и играчки. Бяхме само трите, по женски. Спряхме колата на един паркинг, но никоя не слизаше.Спогледахме се мълчаливо и видяхме как текат сълзите на всяка една от нас.В тишината.Без звук. Без думи.Не помня колко време мина в това тъжно безмълвие. Обърнати една към друга, с течащи по бузите сълзи. Българка, туркиня и арменка. После се стегнахме и тръгнахме да си свършим работата.

Кръстовете на Аушвиц
Автор(и): Женевиев Зубржицки

Папата, равинът и кръстовете на Аушвиц

„Имам молба към господин папата.. Моля господин папата да нареди на своите хора да премахнат също и този последен кръст от лагера“ (*Gazeta Wyborcza*, 12-13 юни, 1999). Докато говореше, главният полски равин Пинкас Менахем Йоскович размахваше пръст под носа на един немощен, приведен Йоан Павел II (Ил. 1). Поляците просто не можеха да повярват, гледайки този телевизионен инцидент на живо, малко след историческото посещение на папата в Полския парламент, където той беше се обърнал към нацията на 11 юни 1999. Равинът говореше за така наречения „папски кръст“, издигнат в непосредствена близост до лагера Аушвиц. През лятото и есента на 1998, на малка площадка до лагера, най-различни хора, определящи самите себе си като „поляци-католици“, бяха издигнали около триста кръста, в отговор на слуховете, че предстои незабавно премахване на осемметровия „папски кръст“, [издигнат порано на същото място]. Войната на кръстовете, както аз наричам тези събития, доведе до безпокойства и шум на национално и международно ниво, и през пролетта на 1999 всички други кръстове освен „папския“ бяха отстранени от полската армия.

Папа Йоан Павел II и главният равин Пинкас Менахем Йоскович, 11 юни 1999. (Фото: PAP/Jacek Turczyk.)

Неформалният начин, по който равинът беше се обърнал към първосвещеника на Католическата църква, плюс обвинително размахания пръст, вече говореха достатъчно, без дори да става дума за самото искане[1]. На следващата сутрин вестниците експлодираха от възмутени редакционни коментари. Съюзът на еврейските общности в Полша незабавно излезе със заявление, чрез което се дистанцира от „скандалното“ и неоправдано поведение на равин Йоскович:

> Равин Йоскович не представлява еврейските общности в Полша. Днешното му заявление, отправено към Йоан Павел *II, има скандална форма и не може да бъде оправдано по никакъв начин. В съгласие с по-ранни споразумения, на 13 юни [*равин Йоскович*]* ще престане да изпълнява функциите на главен равин. Задължително е да се говори за големия кръст в Чакъленатa кариера пред Аушвиц, чието поставяне е трудно за възприемане от множество евреи, по начин, който не обижда никого. Ние ценим високо последните действия на полското правителство във връзка с аферата на дворното място *[*в Аушвиц*]*. Общата ни цел

1 Макар и роден в Полша, родният език на равин Йоскович е идиш и той е живял през по-голямата част от живот си в Израел. Ограничените му езикови способности обясняват защо се обръща към Йоан Павел II със странното „господин папа“. (Всички бележки в текста, освен ако са обозначени другояче, са на авторката).

е да се създаде ситуация, в която всички жертви на лагера могат да бъдат еднакво почетени.

Благодарни сме на Йоан Павел *II* за предишните му заявления, които позволиха преодоляването на по-ранни спорове, свързани с мястото на Аушвиц, който е символ на най-трагичното събитие от нашия век. (*Katolicka Agencja Informacyjna, Biuletyn, no. 46, June 15, 1999)*[1]

Макар че еврейската общност в Полша беше съгласна с естеството на искането на равин Йоскович – да се премахне „папския кръст" от поляната непосредствено извън Аушвиц – тя не беше съгласна с мястото, времето и тона му. „Напълно съм съгласен, че кръстът не би трябвало да стои там", обяви еврейският публичен интелектуалец и издател Константи Геберт, „но образът на един нахален евреин, заплашващ най-уважавания лидер на нацията по такъв начин, просто укрепва още повече най-злостните стереотипи и това действително ни върши зла услуга" (*New York Times,* 12 юни, 1999). Издателят на друго еврейско издание писа, че „грешката на Йоскович беше, че направи онова, което направи, на погрешното място, в погрешния момент и по погрешния начин. Разрешаването на сложни и трудни проблеми изисква търпелива, често пъти продължителна дипломация, провеждана по-далеч от телевизионните камери, в атмосфера на диалог. В случая с Йоскович това по-скоро беше монолог, който папата изслуша без да каже нито дума, защото друг начин нямаше" (Adam Rok, *Slowo Zydowskie,* 2-16 юни, 1999).[2]

1 Чакълената кариера [the gravel pit] в Аушвиц е площадка непосредствено извън стените на Аушвиц, на която през 1998-99 беше издигнат „папския кръст" плюс стотици други кръстове. Мястото е получило названието си от функцията, която е изпълнявало през времето на Втората световна война. Въпреки няколко намеци в полската преса, че равин Йоскович е бил уволнен в резултат именно на инцидента с папата, горното заявление показва, че пенсионирането му е било планирано по-рано, а следователно не е било предизвикано от този faux pas. Въпреки това то винаги се свързва с начина, по който той се е отнасял към Войната на кръстовете. Уволнението-пенсиониране на равина в края на краищата се обвързва с „неговото слабо разбиране на полската ситуация" (интервюта със Станислав Крайевски, съпредседател на Комитета за християнско-еврейски диалог, член на Международния съвет на Държавния музей Аушвиц-Биркенау, 12 май, 2004)

2 Бързото и еднозначно осъждане на действията на равина беше толкова пълно, че след кратко време няколко души се почувстваха задължени да го защитят. Константи Геберт например повтори многократно, че начинът, по който равинът е говорил произлиза не от зла воля, а от лош полски език, а цялото му изискване на от нахалство, а от емоционален дистрес (*Gazeta Wyborcza,* 14 June, 1999). Яцек Курон съосновател на Работническия комитет за отбрана (KOR), бивш депутат и министър на труда, а също председател на

Тези реакции трябва да се поставят в контекста на дългите и трудни преговори във връзка с кръстовете, които по онова време бяха току-що отстранени от мястото в непосредствена близост до Аушвиц. Възстановеният ред все още изглеждаше крехък, а ситуацията – потенциално взривоопасна. Имайки пред вид историята на споровете около бившия концентрационен лагер и символичното значение на постъпката на равина, директно и лично предизвикващ папата, непосредствените реакции от страна на различни членове на еврейската общност в Полша очевидно целяха да успокоят духовете и поддържат спокойствие.

Най-значителният сред „ранните спорове“, свързани с терена на Аушвиц и споменати в декларацията на Съюза на еврейските общности в Полша, както и в редакционните реакции по повод разговора между равина и папата, се отнасяше до създаването на кармелитски манастир в непосредствена близост до Аушвиц в годините от 1984 до 1993[1]. Войната на

парламентарната комисия по националните малцинства от онова време, определеи реакциите като „атака“ срещу личността на равин Йоскович и (*Gazeta Wyborcza*, 16 June, 1999), а отец Станислав Музиал посочи, че тъй като кръстът е наричан „папски кръст“ от всички, включително и от църковните власти, то е било естествено равинът да се обърне с тази молба към предполагаемия му собственик.

1 Кармелитите са отшелнически религиозен орден, чиито членове който поддържат съзерцателен начин на живот. Те живеят в мълчание, отдават се на молитва и не се ангажират с проповеди. Имат само малко, ако изобщо, контакти със света извън стените на манастирите си. За подробни разкази, касаещи спора около Кармелитския манастир, виж Bartoszewski (1991); Glownia и Wilkanowicz (1998); Rittner и Roth (1991); и T. Klein (1991). Репортажът на Клайн е особено ценен, тъй като той е действал като главен еврейски посредник в преговорите с църковните власти по въпроса за преместването на манастира. За една про-полска, консервативна гледна точка, в която са включени няколко документи, виж Raina (1991). Друг спор, случил се след преместването на кармелитския манастир и преди Войната на кръстовете, издигна проблематичния въпрос за наличието на религиозни символи в Аушвиц. През 1995 една група от млади скаути, които преди това са вършили общественополезна работа в Биркенау, по-малкият лагер, разположен на около три километра от Аушвиц, бяха поставили малки кръстове и звезди на Давид на поляната (ash field) извън оградата на лагера. Тези религиозни символи бяха останали незабелязани от музейните власти, докато Ели Визел настоя твърдо за премахването им, по време на участието му през 1996 във възпоменателните служби по повод петдесетата годишнина от погромите в Килце, с аргумента, че мястото трябва да остане мълчаливо, а следователно лишено от религиозни символи (християнски или други). Позицията на Визел беше широко отразена в полските медии и предостави възможности за подновени антисемитски разговори. Кръстовете и звездите на Давид бяха отстранени от музейните сътрудници по нареждане на правителството малко след това.

кръстовете, която е основната тема на тази книга, е тясно свързана с онзи конфликт. Конфронтацията между папата и равина всъщност маркира незадоволителното приключване на една социална драма, простираща се във време от петнадесет години. Тя се разрасна най-вече в десетилетието след падането на комунизма и „възстановяването на националната независимост“, както поляците обикновено наричат този период.

Действия Първо и Второ: кармелитският манастир и „папският кръст“

Първото действие на драмата е открито през 1984, когато група кармелитски монахини основават собствен манастир в Освиенцим1, малък град с около 50,000 жители в югозападна Полша, на около 75 километра от Краков. Освиенцим не би могъл да бъде различѐн от множеството други малки полски градчета, ако не би бил факта, че това е мястото, където нацистите са решили да построят най-известния си концентрационен лагер, Аушвиц. Манастирът е основан в сграда, която, макар и да се намира извън самия лагер, гледа непосредствено в периметъра му (Ил. 2). По време на войната тази сграда (на име „Старият театър“) е била склад, в който са се държали запасите от Циклон Б, химикал, използван в Германия преди Втората световна война като дезинфекционно средство и отрова за дребни вредители – а след 1941, в лагера, като отровен газ, с който са задушавани лагерниците. След протести от страна на еврейски групи (най-вече извън Полша), възразяващи срещу присъствието на монахините на това място, през 1987 в Женева е постигнато споразумение между представители на римокатолическата църква и европейските еврейски водачи. То гласи, че манастирът ще бъде преместен извън непосредствената околност на Аушвиц до 1989 г. По различни причини монахините не успяват да се изнесат до тази дата и напреженията ескалират рязко, когато група евреи от Ню Йорк, под ръководството на равина Авраам Вайс, окупират сградата на манастира през юли същата

1 Названията „Освиенцим“ и „Аушвиц“, макар и отнасящи се до едно и също физическо място (едноименните град и лагер на смъртта), имат силно противоречив и дори конфронтационен смисъл в „местата на паметта“ в Полша и по останалия свят. Докато „Аушвиц“ обикновено е асоциран по цял свят най-вече с паметта за Холокоста и унищожението на европейските евреи, то „Освиенцим“, напротив, е тясно свързан с паметта за унищожението на етническите поляци в същия лагер. С други думи, тук се получава една определена „конкуренция на жертвите“, която е и скритата зад сцената основа на целия сблъсък във Войната на кръстовете. Бел. пр.

година и са насилствено отстранени от там[1]. В Полша следват протести и съпротива, включително и множество декларации от страна на главата на нейната католическа църква, кардинал Йозеф Глемп, които са с неприкрито антисемитски тон.

Чакълената кариера, разделена от бившия концентрационен лагер Аушвиц I и настоящия музей Аушвиц-Биркенау от бетонна стена и двойна редица заграждения от бодлива тел. Голямата сграда на заден план е мястото, където през 1984-93 е основан кармелитския музей. „Папският кръст“ се вижда по средата на поляната, в горната лява част на фотографията. Фото: PAP/CAF Jacek Bednarczyk.

Протестът на равина Вайс в кармелитския манастир се случва през юли 1989, приблизително по времето на падането на комунизма в Полша. Много поляци възприемат натиска отвън да се премести манастира

1 Крайният срок, който е бил даден на монахините за напускане на сградата е бил, по общо мнение, нереалистичен. Две години, за да се намери ново място, приемливо за всички страни, да се получат съответните разрешения, да се осигурят материали и подходящо за целта строителство, са били напълно нереалистична цел в комунистическа Полша. Освен това е имало и ясна съпротива от страна на част от сестрите, чиито обети са били положени в този конкретен манастир и на това конкретно място. Те решително са отказали да напуснат. Накрая, цялата афера е била допълнително затруднена от факта, че като монашески орден, кармелитите не са подчинени на местното епископство, а директно на властите на Кармелитския орден в Рим.

като обида и заплаха, та дори и нападение, срещу новопридобития им държавен суверенитет. Нещо повече, „инцидентът Вайс“ примесва по експлозивен начин най-различни проблеми и въпроси, като пол, религия и националност. Еврейските мъже, които прескачат ограда и изискват среща с уединени монахини, се възприемат не като „мирен протест“, а като атака срещу жени-светици и профанация на свято място. Образността и символизмът на протеста на равина Вайс има силно въздействие върху полското социално въображение. Разбира се, езикът, с който инцидентът е представен и дискутиран в полските медии, а също и от римокатолическата църква, определено повлиява върху начина, по който той е интерпретиран сред по-широките кръгове от население. Същото важи и извън Полша, където събитието често е представяно като „минипогром“, потвърждаващ полската омраза срещу евреите и постоянството на традиционния полски антисемитизъм.

Действие второ започва съвсем тихо около година преди тези инциденти, когато през есента на 1988 се появява висок кръст на територията на манастира, на така наречената чакълена кариера. Издигнат там от местния свещеник и група бивши затворници от Аушвиц (поляци-католици), кръстът преди това е бил част от временния олтар, намиращ се на терена на Биркенау, съседния на Аушвиц лагер, където Йоан Павел II е държал тържествена меса през 1979, по време на историческото си първо посещение в Полша в качеството му на папа – оттук и популярното название „папски кръст“. По-късно кръстът е бил демонтиран и оставен на съхранение в една местна църква в продължение на около десет години, докато се появява отново в двора на манастира. Издигнат е на това място без свидетели и без някакъв публичен или какъвто и да е ритуал, церемония. Макар да не можем да кажем определено дали лицата, участвали в издигането му, са действали от религиозна мотивация, то със сигурност може да се каже, че то е било също, ако и може би не на първо място, мотивирано от политически причини. Действително, издигането на кръстове, за да се сакрализира дадено място, да му се придаде свещен статус, е било обичайна практика по времето на комунизма. Най-често тази тактика е била използвана за защищаване на църковна собственост, но символиката е използвана като „защитно оръжие“ срещу комунистическата държава по времена протести и демонстрации. В дадения случай издигането на папския кръст в двора на кармелитския

манастир очевидно е такава тактика, а също и форма на протест срещу планираното преместване.

Монахините най-после се преместват през 1993, когато Йоан Павел II се намесва лично в конфликта и ги моли да напуснат. Но папският кръст остава на мястото си, тъй като още не е бил издигнат там по времето, когато Женевското споразумение е било договорено и подписано.

Действие трето: войната на кръстовете

Третото действие на драмата, Войната на кръстовете, започва пет години след преместването на монахините. През февруари 1998 Кшищоф Сливински, пълномощен представител на министъра на външните работи и отговорен за контактите с еврейската диаспора, споменава в интервю за френския вестник *La Croix*, че папският кръст, който е бил обект на недоволство сред еврейските кръгове, също ще бъде отстранен от терена на бившия кармелитски манастир[1]. Следва незабавна поредица от коментари на политически фигури, излъчени в публичното пространство. Антони Мациеревич, добре известен член на десницата, определя планираното отстраняване като „религиозна профанация и национално унижение“. Сто и тридесет депутати, а също и група сенатори от десните партии подписват петиция до правителството, в която се защищава присъствието на кръста на Чакъленатa кариера, а Лех Валеса се изказва против премахването на кръста в писмо до епископ Тадеуш Ракоци, под чиято юрисдикция се намира Освиенцим. Към средата на март вече има ясни признаци за обща гражданска мобилизация: някои енории отпразнуват специални служби за „респект и защита на папския кръст“, плюс бдения за защита на кръстовете в Полша (Ил. 3) На ежегодния, спонсориран от евреи „Марш на живите“ през април същата година, на оградата на Чакъленатa кариера са разпънати плакати с лозунги като „Защищавайте кръста“, „Keep Jesus at Auschwitz“ (на английски) и „Полски Холокост от страна на евреите, 1945-56“ (Ил. 4.) До пролетта въпросът вече се е превърнал в афера, в която на вътрешнополско равнище са ангажирани държавни служители, опозицията, римокатолическата църква и различни граждански организации.

1 Такива преговори действително са се водели (интервю с Щефан Вилканович, главен редактор на издателство „Znak“ и съпредседател на Международния съвет на държавния музей Аушвиц-Биркенау, 23 април 2001).

През юни един бивш активист на профсъюза „Солидарност“ и бивш депутат от дясната Конфедерация за независима Полша на име Казимиеж Свитон, започва гладна стачка на площта на Чакълената кариера, която продължава 42 дена, с която изисква от римокатолическата църква твърдо обещание, че кръстът ще остане. След като не успява да получи такова обещание, Свитон призовава сънародниците си поляци да издигнат 152 кръста на Чакълената кариера, както за да се почете (документираната) кончина на онези 152 етнически поляци, екзекутирани на това специфично място от нацистите през 1941, така и „за да се почете и защити папския кръст“. Призивът му се оказва успешен: през лятото и есента на 1998 Чакълената кариера в Освиенцим се превръща в епицентър на Войната на кръстовете. Множество отделни личности, граждански организации и религиозни групи от всички краища на Полша (а също и чак от Канада, САЩ и Австралия), се отзовават на искането да се създаде „долина на кръстовете“. В това начинание те са окуражавани от популярното и остро противоречиво католическо радио „Мария“[1]. До 21 август на мястото са издигнати 135 кръста. Един месец по-късно, на 26 септември, те са 236, като 96 от тях са с височина от по четири метра или повече. По-късно същата есен, по инициатива на някои краковчани, започват да се създават и религиозно-артистични инсталации с кръстове. В момента, когато полската армия в края на краищата ги премахва, през май 1999, на терена на Чакълената кариера са издигнати 322 кръста. (Ил. 5)

През онова лято мястото се превръща в сцена за групови молитви и бдения, богослужения, демонстрации и всеобща националистическа агитация. То е любима дестинация на поклонници, журналисти и туристи, търсещи някаква свещена кауза, интересна история или безплатно шоу, съответно (Ил. 6) Религиозни изображения на националната Мадона (Светата Майка от Ченстохова[2]), а също и секуларни символи като червено-бели полски знамена и национални гербове с коронован бял орел, обикновено се прикрепват към кръстовете и подсилват посланията им.

1 Радио „Мария“ е създадено през 1991 като местна радиостанция в Торун, след което се издига до ниво на национална мрежа с около шест милиона слушатели. Освен радио- и телевизионните си станции, Радио Мария се превръща в истинско социално движение, с различни религиозни и социални организации, политически групи и публикации, повече или по-малко тясно свързани с него (Jasiewicz 1999).

2 Една от най-известните икони в Полша, позната също под името „черната Мадона“. Бел. пр.

Самият папски кръст е превърнат в импровизиран олтар, с цветя, свещи и малки знамена, поставени в постамента му.

Папският кръст, заобиколен от по-малки кръстове, поставени през лятото на 1998 по призива на Казимиеж Свитон.
Фото: личен архив на Казимиеж Свитон

На национално ниво, продължилата четиринадесет месеца „война“ е белязана от поредица от дебати и юридически битки, многобройни заявления на публични фигури и обвинения, плюс контраобвинения, които поставят правителството в конфликти с опозицията, някои полски публични интелектуалци, полско-еврейски активисти, групи от крайната десница, римокатолическата църква и едно схизматично братство, претендиращо да представя „истинския католицизъм в защита на нацията“. Аферата придобива също и международни измерения, когато група от представители на Конгреса на САЩ и израелското правителство изискват премахването на всички кръстове, докато различни членове на еврейската и полска диаспори добавят свой собствена сол към супата. По такъв начин полското правителство се оказва в особена позиция: то е принудено да стане посредник между изискванията на различни държави, международното гражданско общество и различни над-национални организации от една страна, и ултиматуми

от страна на собственото си гражданско общество, от друга. Целите на правителството, отчасти конфликтни, са да се постигне отново контрол на бунтуващите се граждани, но също и да се запази собствения суверенитет в интернационалната сфера, пред лицето на предложения от някои еврейски организации за обявяването на Аушвиц и Биркенау за извънтериториална област, а също и да се успокоят над-националните организации, към които Полша е обявила принадлежност.

[...]

В края на краищата полското правителство и католическата църква полагат концентрирани усилия за постигане на решение и възстановяване на контрола на чакълената кариера. След множество юридически битки и прокарването на закон „за защита на площите на бившите нацистки концентрационни лагери“ на 7 май 1999, около Аушвиц е установена 100-метрова неприкосновена зона, което дава на правителството законовите средства да се изгони Казимиеж Свитон от Чакълената кариера, където той междувременно се е установил, в къмпингов трейлър, в продължение на повече от година, докато църквата нарежда кръстовете да бъдат преместени в едно близко светилище.

Папският кръст обаче остава на мястото си. По този начин не е постигнато разрешаване на първоначалния конфликт, касаещ присъствието именно на този кръст. По такъв начин социалната акция за издигане на кръстове може да бъде определена като „успешна“ и тя се разглежда като такава от самия Свитон. Тъй като той и неговите поддръжници са успели да ескалират конфликта и да радикализират исканията – от запазването на само един кръст до запазването на стотици – то по същество те са променили и условията, които компромисът в края на краищата съдържа. Всъщност към края на аферата отстраняването на папския кръст вече дори не се счита за опция и не е отворено за преговори. Основната цел по това време е отстраняването от мястото на самия Свитон и стотиците допълнителни кръстове. Ако в началото на аферата присъствието на папския кръст на мястото не се е разглеждало като неизбежно и различни власти са обсъждали възможността за премахването му, към края на драмата то вече се е превърнало в нещо естествено и постоянен паметник в периметъра на Аушвиц.

Както показва срещата между равина Йоскович и Йоан Павел II, папският кръст днес вече се е превърнал в многосмислов и натоварен

с прекалено много значения символ: напомняне за конфликта, белег върху периметъра, замърсяваща емблема в зона-табу – защитната зона около бившия лагер, която е също и законов, и символичен буфер между сакралното и профанното, между Аушвиц и града Освиенцим. Макар че драмата е приключила, самият конфликт не е. Вместо това папският кръст днес още повече увековечава диспута.

Източник:

Genevieve Zubrzycki, *The Crosses of Auschwitz. Nationalism and Religion in Post-Communist Poland*, The University of Chicago Press, Chicago, 2006, pp. 1–14.

Женевиев Зубржицки е американска социоложка и преподавателка във факултета по социология към Мичиганския университет, САЩ.

Коментари (7)

- 11-04-2015|**Black Wolf**

Много ми е любопитно какво им пречи кръста на евреите?

- 11-04-2015|**Златко**

Долу-горе същото, което ти пречи полумесецът на теб: по принцип нищо, а на практика – доста неща...

- 12-04-2015|**Black Wolf**

На мен полумесецът изобщо, ама изобщо не ми пречи. Стига полумесецът да не върви в комплект с АК и разрушаване на древни паметници. Не съм християнин.))))) В този концлагер са избити и доста поляци. Очевидно за евреите те нямат никакво значение.

- 12-04-2015|**Златко**

В бележка под линия пет се споменава за „конкуренцията на жертвите“, която е реалната идеологическа, културна и политическа основа на онова, за което се разказва в тази статия. Това действително би било тема, по която си струва да се разговаря и аз подготвям за публикуване специален текст в тази връзка. А инак момчето, което нарича себе си „вълк“, просто обича да подхвърля забележки „на инат“, но инак не е от реалните лоши инати, по принцип си протестира така срещу „всичко“, но пък се обажда рядко, та се търпи...

(Малко ти е късничко, чадо. Най-голямото приключение, което евентуално може да ти се случи оттук нататък, е мидлайф-кризата...)

- 12-04-2015|**Ясен**

Добре, че все пак се появи филм като Ида, за да сме наясно (донякъде) с природата на поляка!! Поляците, като една комплескирана реваншиска нация, са сериозна заплаха за Европа! Но пък то една Европа...

- 12-04-2015|**Златко**

Звучи ми малко странно, Ясене (имам пред вид по отношение на „Ида“). Къде точно във филма откри реваншизъм? А инак тази тук история, ако питаш мен, просто показва, че никъде не става лесно и че навсякъде за „миналото“ се води битка, по-жестока от всяка битка за „бъдещето“ (може би защото начинът, по който се интерпретира „миналото“, най-често определя и онзи, по който ще се интерпретира „бъдещето“). Повечето поляци си искат познатото, „свое“ минало (като навсякъде). А по-малкото настояват на едно ново минало, с което мнозинството не иска да се примирява и се бори срещу него със зъби и нокти (пак като навсякъде). Все пак повечето кръстове са премахнати, нали? А днес във Варшава е издигнат **един от най-големите музеи на еврейската култура не само в Европа, но и по света**. На фона на всичко това този пренебрежителен коментар за „поляците“ ми звучи малко неубедително, наистина...

- 13-04-2015|**Black Wolf**

Реакциите на евреите често пъти са меко казано странни. Ако някой дори намекне, че и други народи са страдали, и други народи имат жертви и свой Хлокост, просто изпадат в истерия. Не мога да си го обяс-

ня... Преди няколко години имаше един крайно скандален случай. Художник-индианец от САЩ беше направил стенопис на тема Холокост (по поръчение на еврейска организация), в която включил и индианците като жертви на геноцид. Последва грандиозен скандал, еврейски организации го правят на мат и маскара, фреската е премахната... Който се интересува може да разрови из интернет. Как възприемате това?

Ако говорим за полския случай, отричането на полските жертви също е според мен нещо изключително скандално.

Що се отнася до поляците като народ, може би те са едни от малкото, които могат да защитят Европа. При днешните безгръбначни и недалновидни европейски лидери, някой трябва да стои твърдо срещу надигащата се руска агресия... Е тя е вече е заплаха за Европа, и то много сериозна. Така че твърдението, че поляците са заплаха за Европа е меко казано нелепо.

Целувки за дучето
Автор(и): Ричард Дж. Еванс

*Фашистки гласове: Вътрешна история на Италия при Мусолини*от Christopher Duggan

Bodley Head, 501 pp, £25.00, November 2012

Фашистката партия и общественото мнение в Италия при Мусолини от Paul Corner

Oxford, 320 pp, £65.00, July 2012

Малко след като беше принуден да напусне поста си през октомври 2011, най-дълго служилият следвоенен министър на Италия, Силвио Берлускони, каза пред пресата, че прекарва времето си в четене на последните писма, написани от Мусолини до любовницата му Клара Петачи. „Трябва да призная“, призна той, „че виждам себе си в много аспекти на онези писма“. Според Дучето, по мнението на Берлускони, Италия била неуправляема. „Що за демокрация е това?“, беше се питал Мусолини. А когато един журналист намекна, че може би не е съвсем подходящо да се нарича „демокрация“ една Италия на Мусолини, бившият министър-председател отговори: „Е, била е демокрация по един скромен начин.“

Десните партии, които доминират италианската политика от края на Студената война насам, постоянно отхвърляха наследството на антифашизма, представлявано от християндемократите и комунистите – двете партии, които доминираха италианската политика от късните 1940 години до ранните 1990. Възползвайки се от дълбокото разочарование на италианците от хаотичната нестабилност и корупция на следвоенната политическа система, новата десница основаваше привлекателността си на твърдението, че представлява законността и реда, на лозунга „Италия за италианците“, на респекта към католическата църква и нейните ценности и, не най-маловажно, на финансовата честност и политическата стабилност. Неофашистките и авто-стилизирани като „постфашистки“

политически групировки играеха пълноправна роля в маневрираниятa и сливанията, характеризиращи италианската политика в хода на последните две десетилетия, като смекчаваха политиките и реториката си там, където беше необходимо, за да се получи дял от властта.

В тази ситуация сериозната публична критика по адрес на Мусолини стана все по-рядка. Управлението му, продължило от 1922 до 1943, е широко представяно като сравнително благоприятно. „Мусолини“, каза Берлускони пред *Spectator* през септември 2003, „никога не е убивал никого“. Ако е изпращал опонентите си във вътрешно изгнание, то това е било по различни почивни места. Политици като Джанфранко Фини, който е започнал кариерата си в неофашисткото Италианско социално движение (MSI), нямаше никакви трудности да получи висок политически пост при Берлускони (той беше външен министър в течение на няколко години). През 1992 Фини заяви, че фашизмът е бил „част от историята на Италия и израз на перманентни ценности“. Алесандра Мусолини, внучката на диктатора, след като беше играла важна, но постоянно разрушителна роля в постфашистката политика, стана член на италианското законодателство като част от десния алианс на Берлускони. През 2008 Джани Алемано, бившият секретар на младежката организация на MSI, беше избран за кмет на Рим благодарение на обещанието, че ще прогони нелегалните имигранти от града. Победната му реч беше поздравена с ръце, издигнати във фашистки поздрав и скандирания „Дуче, Дуче“ от страна на тълпата.

В родния град на Мусолини, Предапио, главната улица е осеяна с магазинчета за сувенири. Хората тук все още продават онлайн нещата, които местният съвет им е забранил да продават в магазините си: черни ризи, фашистки флагове, статуетки на Дучето, книги и DVD-та, възхваляващи живота му и, още по-обезпокоително, *manganelli*, тояги, украсени с надписи от рода на*molti nemici, molto onore* („много врагове, много чест“). Всяка година, на рождената и смъртна дата на Мусолини, както и на датата наМарша към Рим от 1922, хиляди симпатизанти, мнозина от тях облечени в черни ризи и носещи фашистки значки, маршируват от центъра на града към мавзолея, където се съхранява тялото му, под напеви на фашистки песни и лозунги. Десетки, понякога стотици хора идват в мавзолея всеки ден и оставят коментари в книгата за посетители, поставена пред гробницата. Казаното от тях е извънредно положително, а думите им почти винаги са адресирани към самия Дуче: „Само под

вашето мъдро ръководство Италия действително стана ‚нация‘ – нация от която се страхуваха, която уважаваха, на която завиждаха и която даваше плодове.“ „Ако бяхте тук, нямаше да се намираме в тая бъркотия.“ Много от посланията са доста лични, дори интимни, а религиозните фрази и чувства са нещо обичайно: „Ако само можехте да видите колко дълбоко е затънала нашата бедна Италия“, е написал един посетител през 2007, „Върнете се, превъплътен в един от нас! Сега и завинаги.“

Невъзможно е да си представим германците да изразяват открито подобни чувства към Хитлер, бивши нацисти и неонацисти да заемат постове в някое днешно германско правителство, германски политици да твърдят, че Хитлер не е убил никого, някой с името Хитлер да бъде избран в парламента, бивш германски държавен глава да „вижда себе си“ в писмата на Хитлер до Ева Браун, германски тълпи да скандират нацистки лозунги или в германски магазини да се продават нацистки сувенири. И докато италианците са масово разочаровани от политическата си система, а още повече от състоянието на икономиката си, то рядко е имало политическа система, която да се е радвала на толкова широка подкрепа както системата, въведена в действие през 1949 чрез основния закон на Федерална република Германия. Тя е донесла стабилност и благоденствие, ако и да е довела германците до едно доста осезателно усещане за превъзходство, което понякога е трудно за понасяне, колкото и оправдано да е иначе.

В Италия генерална амнистия за политически и военни затворници е била издадена през юни 1946; не е имало последователна политика за преследване на италиански граждани поради военни престъпления, а фашистките бюрократи и администратори са останали на служба. Съдията, назначен през 1957 като председател на Конституционния съд е бил също и президент на трибунала, учреден през 1938, за да взема решения по въпросите, възникващи във връзка с фашистките расови закони. През 1960, 60 от общо 64 регионални префекти в страната и всичките 135 от полицейските ѝ шефове, са започнали кариерите си при Мусолини. Висши фигури на режима остават ненаказани: няма последователна и обща разплата с престъпленията на фашизма нито у дома, нито в чужбина. В Германия, както знаем, само шепа бивши нацисти избягват денацификацията, а процесите по военните престъпления продължават в течение на няколко години, придавайки шокираща публичност на злодеянията на Третия райх и неговите слуги.

В Германия има пропаст между минало и настояще, чието прекосяване германците не могат да си представят, може би в резултат на преориентирането на германската обществена памет от края на Студената война насам, отразяващо широко разпространената тенденция, особено в САЩ, да се поставя онова, което тогава започна да се нарича Холокост, в центъра на всяка ретроспектива на Третия райх. Дори италианските неофашисти се чувстват задължени да се дистанцират от въведените през късните 1930 години от Мусолини расови и антисемитски закони. Но фактът, че през по-голямата част от времето, през което е бил на власт, Мусолини не е преследвал италианските евреи, които са били изпратени в Аушвиц едва след като германците окупират Италия в резултат от падането на Дучето, е предпазил паметта за неговия режим от съдбата на германското му съответствие.

Докато в наши дни вече съществува значителен корпус от изследвания, документиращи естеството и обхвата на подкрепата, оказвана от обикновени германци на хитлеровия режим, при фашистка Италия няма нищо подобно. В своята великолепна нова книга – първо по рода си изследване, което всеки човек, интересуващ се от фашизма или от някогашна и сегашна Италия, трябва да прочете – Кристофър Дуган запълва празнината чрез изследване на масивен материал, съставен от дневници, включително онези на Петачи, както и множество писма, изпратени до Мусолини от частни граждани по време на двадесетгодишното му управление. Те често изразяват същите интимни чувства към Дучето и неговия режим като посланията, оставяни в по-нови времена на гроба му. Това позволява на Дуган да предостави не просто подробен разказ за народното отношение към режима, но и, което е далеч по-важно, обща история на фашизма, която за пръв път го третира не като тирания, която не е предоставяла на обикновените италианци възможност да се изразяват свободно; не като бруталната диктатура на една капиталистическа класа, която е свела огромното мнозинство от гражданите на страната до статуса на жертви, а като режим, силно вкоренен в народните домогвания и желания. И все пак е напълно възможно този материал, по самата си природа, да преувеличава степента на успеха, на който се е наслаждавал Мусолини. Във*Фашистката партия и общественото мнение в Италия при Мусолини*Пол Корнър рисува една много различна картина, твърдейки, че корупцията и лошото управление са направили Фашистката партия дълбоко непопулярна към 1939. А други източници, използ-

вани от самия Дуган, разкриват една по-комплексна ситуация от онази, която изглежда обрисуват писмата и дневниците, които той цитира.

Действително, Мусолини си е осигурил подкрепата на католическата църква и благодарността на вярващите. Съглашението му с папата от 1929 приключва взаимната неприязън между църква и държава, започнала с обединението от 19 век, поставя в сила споразумения, които продължават и до днес, и маркира симбиозата между двамата партньори, която е направила от католицизма един от най-важните поддръжници на режима. Антисемитските закони на Мусолини също са били подкрепяни от водещите католически периодични издания и възхвалявани от ректора на Католическия университет в Милано, отец Агостино Джемели, като част от „ужасната присъда, която народът на богоубийците е постановил над самия себе си и поради която продължава да скита по света, неспособен да намери спокойствието на собствената родина, докато последствията от това ужасяващо престъпление го преследват навсякъде и във всички времена“. Нито пък смяната на вярата може да освободи евреите от тази присъда: именно поради расата си те никога няма да бъдат асимилирани в онова, което Джемели нарича „новото фашистко единство на произхода, религията, езика, нравите, надеждите и идеалите“.

Когато Мусолини е говорел пред публика, както често е правил, той е бил обект на низкопоклонничество; разказвал е на Петачи за „фанатични, безумни, луди сцени“; за тълпи, които „плачат, коленичат, пищят с протегнати ръце.“ Ентусиазмът, изразен в писмата, които са му изпращали обикновените хора, го е убеждавал, че това не е било нещо сценично, нагласено (макар че Корнър предоставя убедителни свидетелства, че голяма част е била именно нещо такова).

До известна степен Дуган подкопава собствената си теза, като документира извънредната степен на наблюдение, наложено върху реалните или потенциални дисиденти. Познатите критици на фашизма са били преследвани; домът на Бенедето Кроче е бил нападнат от въоръжени черноризци през ноември 1926 и мебелировката му изпочупена пред очите на ужасеното семейство. Полицейската охрана, поставена след това постоянно пред дома, е била по-малко за осигуряване на безопасността му, колкото за да се записват имената на посетителите – чийто брой намалявал с голяма бързина. Скоро приятелите му се видели принудени да срещат Кроче в „празни улици и самотни коридори“. С още по-голяма

изолация е била свързана съдбата на хората, изпратени на заточение в южна Италия; общо 13,000, сред които се намират не само политически опоненти и критици, но и всевъзможни нарушители на спокойствието, както и хомосексуални хора и дребни криминалисти. Селата, в които те са изпратени, далеч от семейства и работа, са били забравени от бога места, както признават дори обитателите им. *Христос се спря в Еболи*, класическият разказ за изгнанието, от Карло Леви, заема заглавието си от една местна поговорка. Погълнати от ежедневната борба за оцеляване в една сурова и злостна среда, селяните нямат много време за интелектуалци, политици или дори италианската държава, независимо от политическия ѝ режим. За тях Рим, както отбелязва Леви, е бил „столицата на *сеньорите*, центърът на една чужда и злонамерена държава“.

Политическата полиция, или „ПолПол“, формирана през 1926, има бюджет от 50 милиона лири – половината от него предназначен за полицейската сила като цяло, и обвързан с местната полиция чрез нещото, което Дуган нарича „една друга огромна организация с пипала“, OVRA (Организация за бдителност и потискане на антифашизма, позната също и под името *piovra*, или „октоподът“), чиято работа е била да отваря и копира кореспонденцията на дисидентите. „Специалната континентална служба“ пък е послушвала телефоните не само на опонентите на режима, но също и на водещите фигури във фашисткото движение, за целите на евентуалното време, в което на Мусолини би се наложило да използва евтините им тайни, за да ги изнудва. Към 1938 службата дава работа на 462 стенографки, само за записване на разговорите, които подслушва. OVRA – според Мусолини „най-силната организация на света“ – дава работа на голям брой шпиони, често под заплахата от публично излагане на личните им пороци. Някои от тях са бивши социалисти или комунисти, уговорени да работят за режима чрез заплащания, които ги спасяват от финансовата разруха, в която много други са изпаднали.

Резултатът от всичко това е всепроникваща атмосфера на подозрение и недоверие. Дори учениците, чиито дневници Дуган цитира, не смеят да изказват критика срещу режима. Един закон от 1926 забранява изказвания, считани за „противодържавни или уронващи престижа на властите“, както и излагането на „символи на социално-подривна дейност“, макар че (също като в Германия) политическите вицове, които бързо се размножават при всеки диктаторски режим, изглежда са останали най-вече ненаказани. Но арестите и хвърлянията в затвора са

били далеч не единствените санкции в икономическата депресия на късните 1920 и 1930 години. Уволнението от работа, колкото и зле платена, би могло да означава катастрофа, и е било често прилагано. Както и в Германия, много хора са изпращали доноси до полицията, когато са ставали свидетели на необмислени забележки или поведение, макар че Дуган твърди, доста щедро, че това е било така най-вече поради страха на хората, че ако не доложат, „самите те биха могли да рискуват обвинение в съучастничество."

Въпреки силните връзки на режима с католическата църква, сексуалната всеядност изглежда е била също толкова разпространена черта на политическия живот тогава, както е и в по-нови времена. Когато Берлускони казва, че би могъл да види себе си в писмата, обменени между Мусолини и любовницата му, той може би се позовава и на често пъти открито сексуалното им съдържание. Зле прикритата сексуална лакомия на Дучето, също като онази на Берлускони, предава образа на една мъжка сила, която множество италианци намират дълбоко впечатляваща. Също като Берлускони, Мусолини е отдавал големи части от времето и енергията си на своя сексуален живот, а официалният му образ на верен семеен баща е вървял успоредно с един неофициален, на човек с неконтролируеми сексуални потребности.

Жените, обичал е той да се хвали, буквално се нахвърляли върху него, а той дори не се преструвал, че ги отблъсква. Не може да има почти никакво съмнение относно онова, което се е предлагало в някои от 1500-те писма на частни лица, които са пристигали в службата му всеки ден: „Бих дала толкова много целувки и милувки на скъпия ми Бенито," пише една от жените. „Бих го прегърнала така, че да не може да избяга!" С повечето от тези жени, разказвал е Мусолини на Петачи, той правел любов само по веднъж и никога повече не ги виждал. Просто ги използвал, така ѝ казвал, „за телесното си удовлетворение" – и за да я убеди в това, той ѝ телефонирал или пишел по десетина пъти на ден, след като връзката им започва през 1936.

Страстите на сатрапите на режима са били широко известни. По време на катастрофалната военна кампания в Гърция от зимата на 1940-41, зетят на Мусолини Галеацо Чиано се настанява заедно с антуража си в голям хотел в Бари, където двадесет или повече момичета са докарвани от държавни служители всяка седмица за оргии, в които участниците се разделяли на отбори и пръскали вода от сифони за сода върху генитали-

ите на отсрещната страна, докато режели дрехите си с ножици. И, за да се направи така, че всички да знаят какво точно се прави, прозорците били оставяни широко отворени. Всичко това е на светове разстояние от пуританската педантичност на Хитлер, който е криел своята напълно конвенционална сексуална връзка с Ева Браун от обществеността чак докато двамата се женят, малко преди съвместното им самоубийство в края на войната. Когато открива, че Гьобелс е водел страстна афера с чешката актриса Лида Баарова, Хитлер го подлага на яростно унижение и го принуждава да сложи край на връзката.

Отношението на Мусолини към широката италианска общественост не е било увреждано ни най-малко от всичко това. Хората може и да са мърморели заради едно или друго, но, както и в нацистка Германия, Водачът е служел като мост между социалните, културни, поколенчески и регионални различия, с цел обединението на нацията. „Ако само фюрерът знаеше“ е фраза, често произнасяна от граждани на Третия райх, вбесени от поредното нарушение на някой корумпиран гаулайтер или партиен бос, а положението във фашистка Италия не е било много различно: „Ако само Дучето знаеше“. Мусолини изглежда е бил неприкосновена фигура, колкото и много да са охулвани второстепенните фигури на режима.

Той достига върха на популярността си с нахлуването в Етиопия през октомври 1935, когато режимът се опитва да реализира диви фантазии за имперско богатство и демонстрира решителността си да получи реванш за поражението на либерална Италия от ръцете на етиопския император Менелик II, четиридесет години преди това. Твърдо решен да избегне повторение на катастрофалната сухопътна кампания от 1896, Мусолини нарежда бомбардирането от въздуха с отровен газ както на военни, така и на цивилни цели. Това решение също се радва на широка поддръжка. Всякакви средства са оправдани, за да се накаже „нечовешкият, зъл... зверски абисински народ“, пишат му група студенти. „Химическите оръжия са скъпи, вярно, но италианският народ е готов да направи финансовите жертви, необходими за спасяване на синовете му“. На критиците в Женева се казва, че химикалите повалят хората само за кратко време, а за представените фотографии, на които се виждат жертви на иприта, се твърди, че това са снимки на хора, болни от проказа.

Дуган цитира един или два дневника, в които се изразяват съмнения относно поведението на италианските войски по време на война-

та – например когато партийният секретар Акиле Стараче е използвал етиопски пленници като мишени за стрелково обучение, разстрелвайки ги първо в тестисите, а след това в гърдите – но преобладаващото мнозинство от коментарите са възторжени. Както показват многобройни свидетелства, цитирани от Дуган, по това време Мусолини се е превърнал в олицетворение на италианската национална гордост и национални постижения. „Вярно е, че се борим за място под слънцето“, пише един от авторите на дневници. „Днешна Италия е нация, народ, който знае цената си, знае какво иска и как да го постигне. С Италия отпреди 15 години е свършено, тя е мъртва.“

Войната в Етиопия разпалва в режима нов оптимизъм, че италианците биха могли да бъдат преоформени като агресивни, дисциплинирани и фанатични членове на нова господарска раса. Сред много други неща това означава освобождаване от „буржоазните“ нрави като например ръкостискането (обявено за „изнежено“ и „англосаксонско“, и заменено с фашисткия поздрав), както и формалния начин на обръщение, *Вие* (обявен за „внесен отвън“, с привкус на „сервилност“). Пиенето на кафе е осъдено като декадентно (една още по-изгубена кауза). Мусолини обявява намеренията си да направи италианците „по-малко мили“ и повече „омразни, корави и неумолими: с други думи, господари“. През април 1937 той обявява за незаконни сексуалните отношения между италианци и чернокожи хора – мярка, предизвикана от масовата сексуална експлоатация на етиопски жени от италианските войски след инвазията. Както пише 26-годишният журналист Индро Монтанели, който се е записал като доброволец за кампанията от 1935: „Никога няма да бъдем владетели без силно чувство за предопределеното ни превъзходство. Не може да има сближаване с негри... Никакви глезотии, никакви любовни афери... Белите трябва да командват.“ Това не му попречва да похарчи 500 лири за купуването на 12-годишна съпруга от етиопския ѝ баща, макар и да е бил достатъчно предпазлив да я изостави, когато се завръща у дома.

Завладяването на Етиопия, в комбинация с мащабната намеса на Мусолини в Испанската гражданска война, налага върху държавата непосилно финансово бреме, след което става невъзможно да се инвестира сериозно във военна техника или разширение на въоръжените сили. Мусолини смята, че е непобедим и никой не смее да му каже нещо друго. В разговорите си с Петачи той излива порой от презрение вър-

ху другите европейци: англичаните са „отвратителен народ... те мислят със задниците си.“ „Хора, които носят чадъри“, добавя той, „никога не могат да разберат моралната важност на войната“. Испанците са „мързеливи и летаргични“, а французите са „тюрлюгювеч от раси и пяна, рай за страхливците“, „безгръбначен, страхлив народ“, корумпиран от „алкохол и сифилис“. Само италианците и германците са в състояние да „обичат онова върховно, неумолимо насилие, което е главният двигател на световната история“.

През 1939 най-сетне му просветва, че италианските въоръжени сили, зле подготвени, с остаряло оборудване и остър недостиг на оръжия и амуниции, са окаяно-неподготвени за една европейска война. Когато това става ясно, не му остава никаква друга алтернатива освен да възприеме позиция на „не-войнственост“, за голямо облекчение на повечето италианци. Но когато германските победи започват да се умножават, Мусолини става все по-бесен от очевидното нежелание на сънародниците си за война: „Трябва да призная, че те ме отвращават. Те са страхливци и слабаци... Разочароващо, душеубийствено е да виждам как не съм успял да направя от тези хора народ от стомана и кураж!“ Народната реакция срещу италианското обявяване на война срещу Франция и Великобритания на 10 юни 1940 е смесена. И съмняващите се имат пълно право да се чувстват обезпокоени.

Ако италианското нападение срещу Франция е фиаско, то инвазията в Гърция е катастрофа. Вместо очакваната светкавична победа, зле подготвените италиански войски са унижени от превъзхождащите ги гръцки сили, докато британците набързо ги разгромяват в Либия и Етиопия. Налага се да се намеси Хитлер, за да се спасява ситуацията, и лекотата, с която германците изтласкват англичаните от Гърция, в комбинация със зашеметяващите победи на Ромел в северна Африка, отново посипват сол върху раните на италианската гордост. Писмата и дневниците, цитирани от Дуган, вече демонстрират смес от патриотична и фашистка всеотдайност, плюс нарастващи съмнения и скептицизъм. Когато Мусолини посещава ранени войници в болницата, той е посрещнат с викове „убиец!“ (едно повторно посещение произвежда по-добра реклама – тук вече ранените войници са заменени от преоблечени полицаи). Хората отказват да купуват пощенските марки от 50 цента с образите на Хитлер и Мусолини, оплаквайки се, че „тия дори ни заставят да ги ближем отзад“.

Дуган разказва за „експлозии на колективна радост“ когато Мусолини е свален от Фашисткия велик съвет след инвазията на Съюзниците през 1943. Фашисткото движение изчезва от погледа. Както показва и Корнър, ежедневният опит с фашисткото управление е отчуждил повечето хора далеч преди провала на режима от 1943. Фашизмът никога не е успявал да се освободи от корените си, идещи от местната и регионална политика, и се е превърнал в средство за удовлетворяване на лични и финансови амбиции на местни властови посредници. По същия начин, по който национализмът от 19 век се опитвал да „направи италианци“, така и диктатурата от 20 век се е опитала да „направи фашисти“. В края на краищата и двете неща са се провалили. Италианците посрещат капитулацията от 1943 с огромно облекчение, само за да бъдат жестоко малтретирани, когато германците окупират страната и арестуват по-голямата част от италианските войски, изпращайки ги в Германия като принудителни работници по фабриките и полята. Режимът приключва точно както е започнал – в гражданско насилие. Бившият Дуче е спасен от плен чрез германска намеса и поставен отново на власт под формата на марионетната република Салò(1943-45) в италианския север. В същото време се появява и масовото италианско съпротивително движение, посрещнато с брутални репресии от страна на оставащите поддръжници на Мусолини, подкрепяни от германците. Убити са повече от тридесет хиляди души, включително Мусолини и Петачи, разстреляни от партизаните след неуспешен опит за бягство. Телата им са провесени с главата надолу от рампата на една бензиностанция в предградията на Милано, след като са били охулени, оплюти и опикани от тържествуващите тълпи, голяма част от които най-вероятно са възхвалявали Дучето до небето само няколко години преди това.

Източник

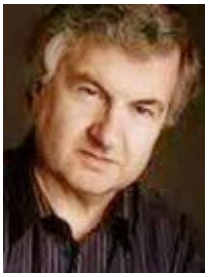

Сър Ричард Джон Еванс е британски академик и историк, най-добре познат с изследванията си по история на Германия през 19 и 20 век, особено Третия райх. Понастоящем е професор по история в университета Кеймбридж

Коментари (1)

- 15-04-2015|**Златко**

Публикувано под мотото „Моля открийте десетте прилики...“

Руският задгробен живот на „Charlie Hebdo“
Автор(и): Николай Митрохин

Разстрелът на редакторите на списание *Charlie Hebdo* в Париж, значителен терористичен акт, както и също толкова значителната реакция срещу престъплението сред обществеността в Европейския съюз, предизвикаха напълно различна реакция в Русия. Нейната най-поразителна демонстрация бяха не отделните бдения на радикални православни вярващи пред френското посолство, с които те изразяваха подкрепа за ислямистките терористи, нито пък масовите протести в Грозни, столицата на Чечения, осъждащи убитите журналисти, а безпрецедентното убийство на водещия опозиционен политик Борис Немцов. То се случи на открито пространство на няколкостотин метра от Кремъл, добре охраняваната резиденция на президента на страната. Мотивът за убийството, според официалната версия на следствието, е бил отмъщение за демонстрацията на солидарност с редакторите на списанието, изразена от Немцов, която е обидила един от водачите на проруските полувоенни структури в Чечения.

Въпреки трагедията на убийството, би било опростенческо да се описва обществото в днешна Русия като среда, доминирана от поддръжници на религиозен фундаментализъм и тероризъм, които се противопоставят на свободата на словото. Както дискусиите, поставени в ход от терористическото нападение срещу *Charlie Hebdo*, така и реакциите срещу тях, поясняват в значителна степен обхвата на социалните и идеологически въпроси, занимаващи руското общество днес.

Русия живее в едно различно социално време

Някои руски социални мислители (с които настоящият автор е съгласен) споделят разбирането, че от гледна точка на социалното развитие руското общество изостава с няколко десетилетия след определящите тенденции, типични за ядрото на ЕС и други страни от Запада. Между другото, това се отнася не само до Русия, но също и до други страни,

намиращи се в орбитата, ако и по сравнително отдалечената периферия на западния свят: Украйна, Румъния, Турция, Мексико и някои други. В тези страни процесите на урбанизация, индустриализация и увеличаващ се достъп до училищно образование се случват със значително закъснение в сравнение със Запада. В резултат на това фундаменталните социални трансформации и съответстващите им социални практики, дискусиите и дискурса, са значително забавени, за удивление на ония, които живеят в едно по-различно социално време – а именно западните наблюдатели, които са запознати с живота в тези [по-изостанали] страни от телевизията.

От гледна точка на „европейското време“ руският „социален часовник“ се намира някъде в първата половина на 1970-те, докато „политическият часовник“ съответства дори на 1950-те. Докато политическият живот в страната е все по-доминиран от крайно десни консерватори със склонност към милитаризъм и презрение към човешките права, плюс връзки с криминалния подземен свят, то последните десет години тук бяха свързани с разцъфтяването на една определено новаторска прослойка в главните руски градове – млади хора, ангажирани с различни социални и културни инициативи. През последните пет години, докато публичният дебат се фокусираше върху ситуацията на хората с увреждания и трудностите, пред които са изправени потребителите на инвалидни колички в руските градове, местните съвети започнаха да инсталират рампи и асансьори в подлези, а също и да разглеждат възможностите за насърчаване на повече велосипеден транспорт, плюс реорганизация на градските пространства, която да ги направи по-лесни за ползване. Възникнаха известен брой доброволчески групи, които събират средства за най-различни социални инициативи, поддържащи различни видове социално слаби хора – нещо, от което не се интересуваше никой допреди няколко десетилетия. Руската православна църква (РПЦ), особено в големите градски общности, премина през най-интензивните в това отношение, ако и не широко популяризирани, реформи. Налице е и нарастващ интерес към проблемите на малцинствата (особено LGBTI) и имигрантите.

Имигрантите представляват значителен проблем в големите руски градове. Бързото намаляване на имиграцията от руските села към градовете, което се получи в резултат от урбанизацията, както и руският икономически растеж през 2000-те и ранните 2010 години, по неиз-

бежност доведоха до радикално увеличение на имиграцията от други страни, главно от Кавказ и Централна Азия. Този процес напомня силно за развитията в големи страни като Западна Германия и Франция през 1960-те и 1970-те. По онова време много западни градове привличаха все по-увеличаващ се брой хора, които се различаваха рязко поради слабото познаване на езика на страната, но също и по външността си, поради различните нрави, поведение и религия. И докато някои части от населението бяха напълно готови да ги приемат и да им помогнат да се приспособят, други бяха изпълнени с подозрение и желание да се отърват от тях. По ироничен начин именно през 1970-те се получи и онзи разцвет на доморослите терористически групировки (както отляво, така и отдясно), а също и на мафиотски структури, подхранвани от членове на „местните“ населения, които прибягваха до насилие с далеч по-голяма готовност от имигрантите, заети с проблемите на ежедневното си оцеляване.

Днешна Русия преминава през едно аналогично развитие. Властите и демографите преценяват броя на имигрантите без руско гражданство на около 10 до 15 милиона души. Макар че руските специални служби периодично арестуват ислямистки радикали от Централна Азия, които са дошли в Русия, за да търсят скривалище (доскоро те бяха в състояние да влизат в страната без виза и дори без паспорт), засега не е известно те да са се занимавали с терористка дейност на руска територия. От друга страна, те са ставали обекти на расистки атаки (с до сто жертви годишно) или на нападения от страна на мафиотски структури от различни видове.

В същото време изглежда така, сякаш стотици хиляди имигранти се появиха най-внезапно в главните и средно големи руски градове (имиграцията от Централна Азия достигна връхната си точка приблизително между 2002 и 2010 година). Това пробуди тревоги сред широкото население, та дори и сред инак либерално настроени хора. Страхът от „ислямизация“ на страната е подхранван от масивните събирания на имигранти за ежегодния празник, свързан с последния ден на Рамазана. На този ден улиците и площадите на стотици метри разстояние от доста ограничения брой законни джамии (Москва, с 15 милиона жители, има по-малко от десет) са покрити с молитвени килимчета, изнесени от десетки хиляди хора за изпълняване на обреда Намаз.

Реакция срещу убийствата в Париж

Ето защо голяма част от руската интелектуална общност възприе убийствата от *Charlie Hebdo* не само като голяма трагедия, но и като потвърждение на старите си страхове: изглеждаше очевидно, че мюсюлманските имигранти трябва да са източник на заплаха за всеки човек, споделящ истинските европейски ценности. Друг често цитиран аргумент е онзи за израело-палестинския конфликт, който мнозина руски интелектуалци познават от личен опит, тъй като мнозина от приятелите и роднините им живеят там.

Например, в едно дълго интервю, публикувано на опозиционния уебсайт *Открытая Росиия*, Людмила Улицкая, една от най-известните руски писателки и виден член на анти-путиновата опозиция, говори за опасността от „ислямисткия тероризъм“. Според нея коренът на трагедията е в европейската „пълна липса на разбиране на заплахата, която ‚Ислямската държава‘ представлява за днешната цивилизация“. Тя стигна дотам да подкрепя израелската политика на разрушаване домовете на терористи, както и на аналогичната практика, прилагана в Чечения по заповеди на Рамзан Кадиров.

Еднакво разпространена е и един друг вид реакция. Буквално само дни след атаката срещу журналистите от *Charlie Hebdo*, руските социални медии бяха залети от подбрани заглавни страници от списанието, касаещи религиозни теми. Карикатурното представяне на свещени фигури напомни на членовете на руската интелигенция за най-обидните антирелигиозни плакати от 1920-те години, чрез които е била осъществявана подготовката за масовите затваряния на църкви и преследвания на вярващи хора. Освен това някои от карикатурите имаха и сексуално съдържание. Много руснаци, включително и някои от прозападно настроените сред тях, не асоциират този вид карикатура със „свободата на пресата“, която те разбират като възможност за дискутиране на възвишени идеи (политически свободи, човешки права, правото на вероизповедание), а не на „пошлости“.

Известният архитектурен критик Григорий Ревзин посочи това противоречие в един свой Фейсбук-статус, който породи десетки коментари. След като заяви, че е положил цветя пред френското посолство, той каза, че тези карикатури имат само малко общо със „свободата на изразяване“. Те са част от една специфично-европейска „култура на присмеха“, свързана по-скоро със средновековния карнавал, отколкото

с днешните представи за толерантност. Той продължи, обяснявайки, че убийците са действали в съгласие със своите също толкова средновековни представи за реакция срещу онова, което считат за обидно. Колонката му, части от която бяха препечатани в популярното прогресивно православно списание *Православието и светът*, приключва по следния начин: „Нашите фундаменталисти – независимо дали са представяни от Руската православна църква, държавата, казахите или от Негово Чеченско Величество – вече мразят либерализма достатъчно много заради нещата, които се намират в ядрото му: уважение към личността, равенство пред закона, фундаментални свободи, идеята за смяна на властта по демократичен начин. Защо тогава трябва да им даваме възможност да заявят, че всеки либерализъм е мръсотия и богохулство? Онова, което прави Путин ужасен е не това, че хвърли в затвора момичетата от Pussy Riot; той може да се похвали с много други постижения. Но той се направи сам за посмешище като ги затвори“. Три дни след появата на текста Ревзин беше нападнат пред дома си от непознат човек, въоръжен с метален бокси получи тежки наранявания. И макар че самият той е склонен да разглежда случилото се като „обикновен инцидент“, след убийството на Немцов то не изглежда съвсем така.

Но карикатурите предизвикаха много по-силна реакция у множество руснаци, които са или религиозни, или симпатизанти на религията, или просто консервативно настроени хора. Мненията варират от позиции, подобни на онези на Ревзин, т. е. „да се провокират екстремисти е лоша идея“, та чак до „карикатуристите сами са си виновни“. Първоначално поддръжниците на тези гледища изразяваха яростта си против почитта към убитите карикатуристи само по социалните медии. По-късно, докато няколкостотин души полагаха цветя пред френското посолство, се намериха и няколко души, които направиха бдения в подкрепа на терористите. Но тези представителни на една изключително малка и радикална православна група са доста ловки в изкуството на уличната пропаганда. И сметките им се оправдаха – петимата души, които държаха лозунги, огласяващи поддръжката им за терористите, бяха представени от всички основни глобални медии, докато журналистите изглежда дори не забелязваха стотиците, които отдаваха почит на жертвите.

Реакциите по повод „Je suis Charlie“

Събитията, заобикалящи парижките убийства, придобиха напълно ново измерение когато руснаците осъзнаха мащаба на глобалната кампания за свобода на словото под лозунга „Je suis Charlie“. Вместо да бъдат удавени в пороя от информация, убийствата продължиха да занимават обществеността в продължение на поне още две седмици. Най-забележителното събитие в тази връзка беше многомилионният марш на единството в Париж, в който участваха много водещи европейски и световни лидери.

Поддръжниците на религиозни и консервативни ценности бяха доста озадачени от този вид солидарност, тъй като тя е противоположна на настоящата руска тенденция за водене на борба срещу онези, които „накърняват чувствата на вярващите“. Откак през 2005 г. православни фундаменталисти нападнаха изложбата *Осторожно – религия!*, а нейните организатори бяха осъдени за „публично изразяване на отношение, уронващо авторитета на християнската религия изобщо и на Руската православна църква конкретно“, съдебната система в Русия демонстрира силна тенденция към преследване на артисти, които експериментират радикално с религиозни символи. Случаят с Pussy Riot от 2012 е част от точно тази тенденция. От друга страна, религиозните екстремисти бяха подложени на също толкова яростно преследване от страна на държавата, със забрани за публикуване на религиозна литература, която насърчава насилието или просто идеята за „върховенство на една религия над друга“. Макар че в днешна Русия тези политики не са толкова всеобхватни колкото през съветската тоталитарна ера, властите направиха видим опит за постигане на принудително – тоест наложено чрез съда – помирение между най-авангардните (и антирелигиозни) части от обществото, от една страна, и религиозните активисти, от друга. На 30 юни 2013, в отговор на пърформанса на Pussy Riot в московската катедрала на Христос Спасителя, Държавната дума прокара закон против накърняването на чувствата на вярващите, който предвижда тежки глоби и до три години затвор за личности, участващи в „публични действия, които демонстрират очевидна липса на респект към обществото, с цел накърняване на религиозните чувства на вярващите“.

Тъй като героизацията на карикатуристите от *Charlie Hebdo* очевидно наклони „баланса на силите“ в полза на либералните критици на религията, той провокира множество различни отговори. Първоначално

най-типичните сред тях бяха така наречените демотиватори (сатирични графики) и лозунгите „Je ne suis pas Charlie“.

Например, Станислав Кулов – адвокат към Славянския правен център, протестантска юридическа организация в Москва, и добре познат защитник на правата на християните, пострадали от дискриминация от страна на регионалните власти – публикува в блога си следното: „Действително е трудно да се защищава списание, което публикува такива отвратителни, вулгарни карикатури, понякога с открито богохулен характер. Мисля, че хората първо трябва да помислят за последствията, преди да нарисуват нещо сензационно с чисто авторекламна цел. Да, от сатирата се очаква да бъде язвителна, но не и обидна. Злото поражда зло, както показаха по-късните взривове в една парижка джамия. Някои може би ще възразят, че това е само картинка... но това дори не е картинка! По мое мнение това граничи с екстремизъм. И държавата би трябвало да реагира срещу тези обиди... Аз не съм Шарли защото уважавам хората около себе си. Не желая да превръщам тези карикатуристи в герои и не искам собствените ми герои да им приличат ни най-малко.“

Но скоро след тези частни коментари в Интернет към офанзивата се присъединиха и държавно-организирани сили. На 15 януари държавната цензорска организация Роскомнадзор официално забрани на руските медии да възпроизвеждат карикатури от списанието.

Пропагандната машина на руските социални медии също беше активно ангажирана в ре-интерпретацията на мема „Je suis Charlie“. На 13 януари, след като руски бойци обстреляха един автобус в селото Волноваха, по онова време намиращо се под украински контрол, причинявайки смъртта на 12 цивилни лица, украинският президент Петро Порошенко въведе лозунга „Je suis Волноваха“, който стана доста популярен в Украйна. В отговор на това руските тролове от социалните медии (добре известно е, че в Санкт Петербург функционира една т. нар „troll factory“) започнаха да предоставят демотиватори и други графични материали, изкривяващи лозунга „Je suis...“, на поддръжниците на Путин и една група, поддържаща руската агресия в Украйна. Името на списанието беше замествано от други съдържания, символизиращи жертвите на конфликта, като имена на цивилни граждани или населени места. Най-популярният демотиватор беше „Je suis Ваня“. В него се показваше снимката на малко момченце, за което се твърди, че е убито в резултат от украински бомбардировки в района на Донецк. Тези лозун-

ги и демотиватори бяха често използвани в социалните медии на фона на военните действия, които се разгоряха в средата на януари.

Кадиров: Немцов и други потенциални жертви

Най-неочаквано обаче, личността, която се оказа най-сериозно ангажирана в аферата *Charlie Hebdo* беше чеченският лидер Рамзан Кадиров. Този млад диктатор и член на „екипа Путин“ е син на бившия главен мюфтия на Чечения, Ахмат Кадиров. По време на Първата чеченска война, от 1994 до 1996, семейството му се биеше на страната на чеченските сепаратисти, но рано във Втората чеченска война те смениха страните и се присъединиха към федералните сили. Причината за тази смяна на верността беше факта, че по време на краткото съществуване на независима чеченска държава, от 1996 до 1999, реалната власт премина в ръцете на радикални салафисти. Те се противопоставяха на суфисткия вариант на исляма, сред чиито лидери е и Кадиров старши. След победата на Руската армия, Ахмат Кадиров стана лидер на региона. Когато той беше убит през 2004, неговият много млад син (по онова време на 28 години) наследи позицията и властта, а оттогава насам, подпомаган от бивши сепаратистки бойци, тероризира населението от региона чрез използване на брутално насилие.

Възхвалявайки Путин до небето в речите си, Кадиров се радва на широка финансова помощ за възстановяването на Чечения, като заедно с това подсилва диктаторския си режим. Той е утвърдил полурелигиозна социална система, която включва не само изграждането на гигантски джамии (и спортни стадиони) и преподаване на исляма в средните училища (в останалите части на Русия няма нищо подобно), но и стриктен, полуофициален контрол над начина, по който се обличат чеченските жени, налагане върху жените на неофициална забрана за пушене на публични места, както и други традиционалистки и нео-традиционалистки ограничения. За да компенсира активната си борба срещу салафисткото нелегално движение, Кадиров поддържа интензивни контакти с ислямската Умма, включително и със салафистките правителства от региона на Персийския залив.

Всъщност Кадиров претендира за ролята на водач на ислямската Умма или, като минимум, лидер на руските мюсюлмани, ако и да не притежава солидно теологическо образование. Ето защо той се опитва да спечели авторитет, като се представя като ислямски държавник

и енергичен защитник на вярата. А това от своя страна обяснява доста пресилената му реакция по отношение на възпоменаването на мъртвите карикатуристи. Когато опозиционният политик Михаил Ходорковски призова за публикация на карикатурите в Русия, а Алексей Венедиктов, главен редактор на прогресивната радиостанция „Ехо Москвы“ публично се запита дали да ги публикува на сайта на радиото си, Кадиров ги обяви за свои лични врагове и заяви, че има хора, които може и да отмъстят за тази обида срещу исляма. Между другото, Кадиров е правил подобни твърдения при няколко предишни случая, но те винаги бяха забравяни след няколко дни на медийни шумотевици.

Този път Кадиров положи изключително големи усилия, за да се представи като защитник на исляма. На 19 януари той организира огромен митинг в чеченската столица Грозни, чието предназначение беше да представи изблик на ярост от страна на цялото мюсюлманско население на северен Кавказ. Три от териториите в региона – Чечения, Ингушетия и Дагестан – действително са дълбоко ислямизирани. Въпреки това водещото събитие на Кадиров, за което населението на републиката беше получило специален почивен ден, се оказа видимо нагласена работа. Жителите на града се появиха на митинга с идентични напечатани лозунги и все едни и същи балони, върху които бяха написани думи на любов към пророка. Въпреки заявената цел да се съберат един милион души, **реалният брой на участниците беше многократно по-малък** и те идваха най-вече от местата, директно зависими от диктатурата на Кадиров.

Медиите припомниха заплахите на Кадиров веднага след убийството на Немцов на 28 февруари, което се случи в непосредствена близост до Кремъл, вътре в личната зона за сигурност на Путин. Ето защо, за разлика от предишните всеизвестни политически убийства в Русия от последните две десетилетия, този път действителните извършители бяха хванати само за няколко дни. Според следователите Борис Немцов е бил застрелян от Заур Дадаев, заместник-командир на полк от руската армия „Север“, който де факто се намира под управлението на Кадиров. Този полк се състои от бивши чеченски ислямски сепаратисти, които са се подчинили на новите чеченски власти и са лично предани на Рамзан Кадиров. Дадаев е бил подпомаган от няколко членове на чеченската и ингушенска диаспора в Москва.

Според официално предаваните първоначални показания на Дадаев, мотивът за убийството е бил, че той се е чувствал обиден от заявление-

то на Борис Немцов, направено в социалните медии, че ислямистите са средновековни обскурантисти (същото важи и за случая с Григорий Ревзин). След като това беше представено в медиите, Кадиров заяви в официално изказване, че Дадаев е бил отличен боец, лоялен руски патриот и дълбоко религиозен човек, и че той разбира мотивите за действията му. По-късно обаче се оказа, че на Дадаев е била платена голяма сума пари – пет милиона руски рубли (над 80,000 евро) – за да планира убийството.

Макар че много аспекти на убийството си остават неясни, а хората, които са предали парите на убийците и са организирали срещите между Дадаев и неговите помощници, тепърва ще бъдат разпитвани, следата очевидно води към чеченското ръководство. Кадиров често е бил публично обвиняван в заповеди за убийства на личните му опоненти, активисти на човешките права и журналисти както в Русия, така и в чужбина. Въпреки това, малцината хора, които са се оказали зад решетките, винаги са били конкретните изпълнители, както в случая с убийците на Анна Поликовская, а те упорито мълчат за това кой е поръчал убийствата.

Немцов в никакъв случай не е най-известният защитник на *Charlie-Hebdo* в Русия, което е и причината да се предполага, че възможният реален мотив за убийството е неговият отдавнашен конфликт със семейството на Кадиров. За този конфликт той пише и в политическите си мемоари, един цитат от които обикаля из социалните медии от деня на убийството. През 2001, след като на важно събрание в Чечения Немцов е критикувал Кадиров за това, че монополизира властта, го пресрещнал млад мъж в униформа на полковник от руската армия, който му казал директно, че заслужава да бъде убит за речи като тази. Този полковник е бил самият Рамзан Кадиров.

Тъй като заплахите на Кадиров внезапно се оказаха напълно реални, руските медии пишат за съществуването на „поименен списък“ на враговете му. Той включвал всички хора, които Кадиров е заплашил публично в контекста на *Charlie Hebdo:* Ходорковски, Венедиктов, а също и бившата приятелка на Кадиров, телевизионната модераторка Ксения Собчак (дъщеря на бившия ментор и защитник на Путин, покойния губернатор на Санкт Петербург Анатолий Собчак), която през късните 2010 години се превъплъти от публична знаменитост във водеща опозиционна личност и продемократична активистка.

Обобщавайки историята на журналистическия задгробен живот на*Charlie Hebdo* в Русия, може да се каже, че той се превърна в лакмусов

тест, излагащ противоречията на политическите и социални тенденции в днешна Русия. Нещо повече, той подчертава един дълбок конфликт между остарелия политически режим в страната, заседнала в ерата на Макарти, от една страна – и градските общности, които обитават едно напълно различно социално време, от друга. Последните все още се надяват и работят за ефективни промени, докато властите се опитват да им попречат по всеки мислим начин, включително и чрез убийства на хората, поддържащи противоположни мнения.

Източник

Николай Митрохин е руски социолог, историк, публицист и изследовател на Руската православна църква „като социална и икономическа институция в Русия и другите страни на Общността на независимите държави (ОНД)“.

Коментари (14)

- 23-04-2015|**дияна петкова**

Уважаеми, защо изключвате вероятността Немцов да е бил убит от западните служби, за да се компрометира Путин? Има много мотиви този човек да бъде премахнат! С такива статии с меко казано, абсурдни предположения, може спокойно да си смените девиза на списанието на „Нямам доказателства, ама твърдя!“

- 23-04-2015|**Златко**

Ако говорите на автора, Дияна, то ще трябва да се обърнете към него лично. Ако под „уважаеми“ имате пред вид мен, ще трябва да посочите някакви аргументи в полза на хипотезата си. Както сигурно виждате и сама, разликата между онова, което горите вие и Митрохин се състои в

това, че само в ЕДИНИЯ от двата случая се посочват някакви разбираеми, понятни аргументи. Инак нищо против всякакви конспиративни теории, но все пак ми се ще да ви попитам: „като как тъй се изхтрихте да обвините отсрещната страна ИМЕННО в онова, което вършите сама – тоест да бърборите нещо си, без да изтъквате каквито и да било разумни основания и аргументи?“

Самият аз пък трябва да се питам – непрекъснато – какво ли толкова съм съгрешил в (предишния си) живот, та съм наказан да слушам тук почти безспирно приказките на хора от възможно най-долните етажи на българските IQ-таблици?

- 25-04-2015|**Дияна Петкова**

Ето аргументите ми по времето на убиството на Немцов Путин бе на върха на своята слава войната в Донбас тръгна в нова посока след Дебалцево, а шансовете Путин да рухне след като това стане с икономиката на страната му изчезнаха, така че е логично да се предположи, че Западът наи малкото се е възползвал от ситуацията все пак докато убийците на Немцов не признаят мотивите си, те остават в сферата на догадките! Извинете за грешният правопис клавиатурата ми се повреди!

- 25-04-2015|**Златко**

...все пак докато убийците на Немцов не признаят мотивите си, те остават в сферата на догадките!

Вие четете ли изобщо текстовете, които коментирате, или от това просто няма нужда? Какво „докато“, какви пет лева, след като показанията (и мотивите) на убийците са изложени възможно най-ясно в този и множество други текстове във всички световни медии?

- 26-04-2015|**Кунев**

Немцов беше толкова незначителен и маргинален, че никой сериозен политик в Русия, вкл Кадиров, няма полза да се занимава с прозападния неудачник.

- 26-04-2015|**Костадин**

Златко, подобни директни обиди едва ли допринасят за интелектуализация на коментарите. В случая вие се показахте като простак, което е жалко...

- 26-04-2015|**Майя Маркова**

Западните служби сигурно са ликвидирали и Анна Политковская, и Наталия Естемирова, и Александър Литвиненко, а? Аман от путинолюбци!

- 27-04-2015|**Радева**

На тези журналисти от Шарли е плащано пари години на ред да публикуват карикатури срещу исляма за да настройват и подстрекават хората. Те не са публикували карикатури заради свободата а ЗАРАДИ ПАРИ и нареждания. Имаше митинг в Париж но не и погребения на убитите!!! Май всичко е инсценирано като на филмите и журналистите може и да не са убити

- 28-04-2015|**А**

Идвата акта – и нападението срещу „Шарли Ебдо“, и убийството на Немцов – по редица свои белези много напомнят на деяния на спецслужби (а не на реални политически екстремисти, борещи се с оръжие в ръка за постигане на някаква своя политическа цел). И при двата акта е атакувана цел, която е политически дребна и незначителна – но която за сметка на това осигурява последващ силен медиен отзвук в определена посока.

- 29-04-2015|**ИА**

Да, само на Кадиров и убийците му не е плащано, те вършат бсичко от любов, знае се към кого.

- 29-04-2015|**Златко**

Четете малко по-внимателно, ако обичате...

> *По-късно обаче се оказа, че на Дадаев е била платена голяма сума пари – пет милиона руски рубли (над 80,000 евро) – за да планира убийството.*

- 01-05-2015|**иван живагов**

Ще кажа нещо за френското списание-освен „пророка“ Мохамед те години наред са осмивали и Христос и Дева Мария, а не се намериха няколкостотин души, от два милиарда християни, които да протестират МИРНО против оскърблението на религиозните им чувства, което гово-

ри невероятно зле за работещите в „Шарли“-че са безбожни, и за нивото на религиозност във Франция, а освен това са подкрепяли Джон Пол Фрийман, австралийският анархист, който уби докато пресичаше националиста Андрей Монов и рани негов приятел.Австралиецът, който е извършил шест други нападения преди това, се оправдал че помагал на нападнат циганин, което така и не се доказа, и получи САМО ДВАЙСЕТ ГОДИНИ затвор, а на същият ден бе осъден и Стоян Балтов, убил приятеля си и нарязал го на парчета-неговата присъда БЕ ДОЖИВОТНА! Анархистът многократно е нарушавал затвроническият правилник, но въпреки това присъдата му не е удължена и с един ден-това показва, че съдът е проявил снизходителност към Пол -Фрийман! За накрая-председателят на БХК Кънев е казал пред австралийски вестник, че техният сънародник, дословно цитирам, бил „вдъхновяващ лидер“! Репликата му стана публично достояние, но той нито отрече да го е казвал, нито се извини, не му бе бе потърсена и наказателна отговорност за ТОЗИ ПРИЗИВ ЗА ФИЗИЧЕСКА РАЗПРАВА С БЪЛГАРСКИТЕ НАЦИОНАЛИСТИ! Това показва, че работещите в това списание не са никакви светци!

- 01-05-2015|**Ралица**

А не мислите ли, че убийците на журналистите от Шарли Ебдо са използвали карикатурите просто като предлог за терор? Доста удобен, между впрочем. Същите престъпници убиха и цял куп други хора при същия набег все под някакъв предлог. Техен съпътник пък е подготвял масови убийства в две църкви в Париж. Един предишен убиец изпозастреля маловръстни деца пред детската градина.

Кои са следващите жертви на терористите? И в какво ще можем да ги уличим, за да ни е чиста съвестта, че са си го заслужили, някак си?

- 02-05-2015|**иван живагов**

Защо „нашата „съвест да е чиста-да не би ние да извършваме тези атаки? Въпреки че наистина е трагедия такова отнемане на човешки живот, фактите си остават налице-въпреки че наистина за мъртвите ясно е казано какво да се говори, тези хора и след тази касапница си остават същите богоборци!

Обратната страна на победата
Автор(и): Тони Николов

Ако времето можеше да се разреже на тънки слоеве, а съдържанието му да се фиксира, то случващото се в днешна Русия определено би се побрало в един безкраен стоп-кадър – на тоталната пропаганда на „победата“, която до 9 май т.г. трябва да втъче всичко в Деня на Победата (от Крим до Берлин). Конкретните времена, дати и обстоятелства, според стратезите на Путиновата пропаганда, не са чак от такова значение.

Важна е „тоталната мобилизация“ на населението в една нова Студена война.

Важно е Русия, страната на „народа-победител“, да заживее изцяло с апотеоза на войната, в неудържими изблици на постоянно разпалваната национална гордост чрез противопоставянето на „свои“ и „чужди“ и най-вече в заклеймяването на всяко инакомислие. При това не само на живите, но и на мъртвите. Как иначе да си обясним факта, че руски националисти с оранжево-черни георгиевски ленти поругаха импровизирания мемориал в памет на Борис Немцов на моста срещу Кремъл, че се и снимаха за спомен, без властта да ги пипне с пръст? Явно войната с врага не приключва с неговото унищожение и това правило е част от новите измерения на „патриотизма по руски“.

Русия е отделна цивилизация, евразийството е маркер за непринадлежност към западния свят и неговите ценности, обича да повтаря проф. Александър Дугин, стратегът на новия руски национализъм, чиято приливна вълна изглежда вече всява опасения даже в Кремъл. Ала няма избор – това е цената на днешното руското сцепление.

Ето защо на 17 март, на заседанието на организационния комитет „Победа“, което се проведе в Кремъл, Владимир Путин очерта следните задачи пред Русия в предстоящите дни до Деня на победата:

– *Русия на всяка цена трябва да отстои ролята си на страна-победителка, с всички произтичащи от това международно-правни последствия;*

– Тя трябва да се опази от историческите спекулации в геополитическите игри, от опитите да се вложат в главите на милиони хора, и най-вече на младежта, съвършено ***опасни тенденции*** *и* ***извратени представи*** *за историята.*

– „Победата“ е не само тържество, а огромна просветителска и информационна задача на национално и международно равнище.

Забележително в „битката за историята“, подета днес от Путин, е, че Русия търси да си възвърне някогашното величие не *през*настоящето, а тъкмо *през* употребите на миналото, използвайки „Победата“ на СССР във Втората световна война като златно ключе към нова световна политическа роля.

И обратното, всеки прочит на историята на „Победата“, разминаващ се дори малко с парадигмата на някогашната съветска историография, възприета от днешната руска пропаганда, се възприема като живо „извращение“, идеологическа диверсия от страна на „Америка и най-агресивното ядро на Евросъюза“, както заяви на срещата на споменатия организационен комитет руският външен министър Сергей Лавров.

Затова Кремъл болезнено реагира на всеки отказ на европейски и световни лидери да заемат места на Червения площад по време на „руския апотеоз“, 70 години по-късно.

Най-пълно на честванията ще бъде представена Азия – Китай, Индия, Монголия, Виетнам и Северна Корея.

Европейският съюз се въздържа – без Чехия, Словакия, Гърция и Кипър. Българският президент Росен Плевнелиев е сред държавни глави, които не искат да присъстват на парада с участието на „вежливи войници“ от кримската кампания и така да легитимират имперските амбиции на Русия. За сметка на това Югозападните Балкани ще бъдат представени в пълен състав – Сърбия, Черна гора, Македония, Босна и Херцеговина, както и Република Сръбска в състава на Босна и Херцеговина.

Особено болезнена за Русия е негативната реакция към Деня на победата в рамките на бившия Съветски съюз. Всъщност само три държави от СНД са приели да вземат участия в юбилейните тържества – Беларус, Киргизия и Армения.

И всичко това при условие, че днешна Русия не щади ресурси и средства, за да организира едва ли не нова „битка за Берлин“ на 9 май, мобилизирайки за целта *78 653* военнослужещи и огромен брой военна техника.

Ала най-важната битка за Владимир Путин е да овладее сърцата и умовете на масите вътре в страната, докарвайки руския народ едва ли не в екстаз от „Победата“. И това трябва да стане по два начина – чрез мащабни военни зрелища и тотална пропаганда.

За целта се изтупва от праха целият идеологически резерв от съветско време – филми, песни за войната, а в руските училища отново започват да се изучават сталински класики като „Повест за истинския човек“ на Борис Полевой и „Млада гвардия“ на Александър Фадеев.

Огромната руска земя трябва да заживее с предстоящата фаза на „Победата“, за да не си задава други болезнени въпроси – за тежката икономическа ситуация в страната, за конфликта с Украйна или за политическата изолация на Русия.

Категорично забранени са всякакви „безсрамни изводи“, всяващи съмнения, накратко онова, което Путин нарича „исторически извращения“. А то включва най-простичките исторически въпроси „как“, „защо“ или „колко“ са били жертвите, през какво се е минало, кои са „белите“ или „тъмните“ петна в т.нар. Велика отечествена война, изобщо каква е била цената на „Победата“.

В Русия биха приети законови поправки, сурово инкриминиращи всеки опит за историческо „разномислие“ по ключови аспекти от националната история. Вече няма как да се издават „спорни трудове“ на чуждестранни историци, а монографии на търсещи истината руски историци се издават в Украйна или Прибалтика, като се разпространяват полулегално на руска територия.

Сигурно някои ще си кажат: „Какво чак толкова?“. Чак такива ли страшни тайни могат да крият събития, случили се преди 70 години?

Ето някои примери.

1. Можеше ли 9 май да настъпи в началото на март?

Една от най-строго пазените тайни в съветската, а и в днешната официална руска историография е как точно се стига до щурма на Берлин. Тоест могло ли е да се сложи край на войната поне два месеца по-рано, с цената на много по-малко жертви?

А историческата истина е следната. Още през януари 1945 г. пада Варшава, така че пътят към Берлин е открит. Днес не само западните, но и немалко руски историци признават – Берлин е могъл да бъде превзет още в края на февруари или в началото на март 1945 г.

Маршал Жуков пише в нецензурираното издание на спомените си (публикувано в годините на Елцин): „Противникът разполагаше с ограничени сили и отбраната му бе слаба“. За да се тръгне към Берлин, на Първи украински фронт е била необходима още една допълнителна армия. Сталин обещава да помисли, но отговор няма. След време и Сталин казва на маршалите си да не разчитат на допълнителни подкрепления.

През 60-те години в тази връзка се разразява исторически спор, бързо потушен от идеолозите. Маршал Чуйков настоява: *„За превземането на Берлин в края на февруари имахме достатъчно сили. Кой ни задържа – противникът или командването? Двата и половина месеца отдих, които дадохме на противника, му дадоха възможност да се подготви за отбраната на Берлин“*. Ръководителят на Главно политическо управление на съветската армия Епишев обаче заявява: *„Не трябва да очерняме историята си. Иначе няма да има с какво да възпитаваме младежта“*.

Все едно слушаме Владимир Путин с днешна дата.

А истината е, че между 4-11 февруари 1945 г. се провежда Ялтенската конференция, на която се обсъжда статуквото в следвоенна Европа, окупационните зони в Германия и новите политически разделения. Сталин изобщо не вярва на западните си съюзници и нарежда на армията на Рокосовски да направи завой, като вместо да тръгне към Берлин, задържи на всяка цена Източна Прусия.

Добитото в Ялта явно е било по-важно от падането на Берлин. Така Вермахтът през април укрепва отбраната си и щурмът на Берлин ще се извършва с цената на огромни жертви.

Един от идеолозите на „перестройката“ – Александър Яковлев, изкарал цялата война на фронта, горчиво споделя в началото на 90-те години: *„Воювахме все така – „напред, в атака. Ако загинат много хора – значи пълководецът е герой. А ако им е съхранил живота – значи е страхливец!“*.

Такива горчиви истини в днешна Русия обаче се преследват от закона.

2. Вълната от изнасилвания и мародерство

През юли 1945 г. в Конгреса на САЩ се провеждат слушания по повод на масовите изнасилвания на територията на Германия от страна на съюзническите съветски войски.

Тема, която продължава да бъде табу не само в съветско време, но и в днешна Русия, въпреки плахите опити на руски историци и писатели

да открехнат завесата за случилото се от началото на февруари до края на 1945 г.

Войната срутва преградата, зад която десетилетия живеят съветските хора. Те са израснали с убеждението, че в европейските страни е като в СССР, дори е още по-лошо – цари глад, работниците непрекъснато стачкуват, както им се внушава от съветската пропаганда. Озовавайки се в Европа, те виждат жизнен стандарт в пъти по-висок от този в СССР преди войната. Писателят Виктор Астафиев споделя: „Майчице мила... Във всеки дом има бетониран двор, кахлена печка, всичко е чисто и прибрано, добитъкът е добре гледан. Има бял хляб, какъвто и в мирно време не сме виждали“. Всичко това допълнително озлобява съветските войници, които крещят на немците, че докато у тях, в колхозите, майките с децата буквално умират от глад, те се тъпчат охолно...

Сляпото отчаяние, а не само отмъщението за зверствата на нацистите, поражда грабеж и насилие. В руския език се появява думата „барахолики“, равна на мародери. В пропагандата и агитацията обаче преобладава темата за отмъщението. Писателят Иля Еренбург пише в статията си „Към Берлин“: „Ще бесим!“.

Още през първите месеци на 1945 г. случаите на изнасилвания в Източна Прусия са почти поголовни. Жените се възприемат като „жив трофей“.

Червената армия, смятаща себе си за „освободител на Европа“ от „нацистката чума“, започва да действа така, сякаш е отвъд моралните критерии за добро и зло. А жителите на половин Европа – не само победените немци, но и централно- и източноевропейците, с ужас съзират първите признаци на задаващата се нова и не по-малко безжалостна диктатура.

В документалния си бестселър „Падането на Берлин“ (2002), изграден въз основа на сериозно проучване на съветските архиви, британският историк Антъни Бийвър говори за масови насилия от страна на съветски войници над жени на всякаква възраст – от 11-12 годишни до 80-годишни. Най-стъписващото е, че обект на масови изнасилвания стават и 13-14 годишни момичета от Полша, Беларус и Украйна, мобилизирани като работна ръка в Германия. Подробна информация за това има и в архивите, и в непубликувани документи като дневниците на писателя Василий Гросман. Нима подобни примери, като цитираното

от Антъни Бийвър, не са в основата на истеричното нежелание на днешната Путинова пропаганда да се разкаже цялата истина за „Победата“.

А тя е такава, каквато е. И в нея радостта от краха на Хитлер, съседства с ужаса на милиони европейци, озовали се под ботуша на Сталин.

Руският писател Даниил Гранин свидетелства в едно интервю: „Насилвахме, без да се стесняваме. Така беше, защо да мълчим и да си взимаме грях на душата“.

В Източна Прусия по онова време е арестуван млад капитан, който впоследствие ще стане писател, ще получи Нобелова награда, но никога „не ще живее според лъжата“. Неговото име е Александър Солженицин. Осъден е за антисъветски изказвания и текстове, сред които и поемата „Пруски нощи“. Ето откъс от нея в мой превод:

Малката дъщеря на матрака
е мъртва.
Колко ли много са били върху него —
взвод, а може би рота?

Югославският комунист и бъдещ дисидент Милован Джилас разказва в книгата си „Разговори със Сталин“ (1961), че вождът и съветските военноначалници не само не са забранявали, но и са поощрявали изнасилванията, смятайки, че те повдигат духа на армията. След протест за изнасилвания на югославска територия, Сталин избухва: *„Как не можете да разберете войника, изминал хиляди километри през кръв, огън и смърт, който иска да се позабавлява с жена или да си вземе за спомен някакво украшение?“*.

В резултат от което имаме покъртителни свидетелства, като тези редове във военните дневници на немския писател Ернст Юнгер:

Озовах се сред група бежанци, която си пробиваше път от Източна Прусия и Померания на запад. Там имаше една четиридесетгодишна майка с дъщеря си, двама мъже и момче, търсещо родителите си. Тези хора разказваха, че по време на бягството си нощували в изоставени сеновали, където всяка вечер са появявали руснаците. Жените се заривали в сламата, но войниците ги намирали, ровейки с вилите. Или пък използвали дечицата, които тичали при жените. Майката разказа как, за да спаси дъщеря си, дала да я изнасилят вместо нея. „Изнасилиха ме пет пъти, преди да мина през Елба“. На което един от мъжете, с вид на гимназиален учител или чиновник, допълни. „Изнасилиха жена ми три пъти, преди да я изгубя завинаги“.

Беседата предизвика у мен ужас, дори не толкова със съдържанието си, колкото със спокойствието, с което всичко това се разказваше. Имах усещането, че се намирам сред духовете на мъртви, разказващи какво им се е случило приживе. Рушат се последните табута.

Неслучайно следвоенното поколение германки нарича Мемориала на незнайния съветски воин в Берлин „Паметник на незнайния насилник“, което едва ли е укрепило комунистическия режим в ГДР.

Съветските танкове дотолкова били претъпкани с откраднати вещи, че трудно можели да водят бойни действия. Официално на всеки войник е разрешено да изпрати у дома „трофеен колет“ до 10 килограма, при офицерите тези пратки са десеторно по-големи, а по-старшите офицери, да не говорим за генералите, изнасят плячка с цели вагони.

3. Падането на Берлин

През нощта на 16 април започва щурма на Берлин. Маршал Жуков неистово бърза, не иска да бъде изпреварен от армията на маршал Конев, но най-важното е да не го предварят американците. И жертвите за него нямат значение.

250 000 убити – такава е цената на „берлинската операция“ на Жуков. Всеки ден от битката за Берлин отнема живота на 15 712 съветски войници – най-висок брой жертви във Втората световна война. Така в първата седмица след войната в Русия пристигат четвърт милион ковчези.

Такава е финалната цена на „Победата“, ала тя трудно се вписва в разказа за „величието на войната“, който сплотява днешната Путинова Русия с нейния „националистически сюрреализъм“.

И където, уви, според точното наблюдение на британския журналист Питър Померанцев, се стига дотам, че почти „нищо не е истинно, но всичко е възможно“.

Източник

Тони Николов е български автор и журналист, програмен директор на фондация „Комунитас“, член на редакционния комитет на списание „Християнство и култура“ и сътрудник в седмичника „Култура“.

Коментари (6)

- 05-04-2015|**Кунев**

Статията е фалшива и едностранна. Истината е, че точно Западът е забавил своето участие във войната, за това има документи, но авторът ги премълчава, за да има повече убити руски войници. Що се отнася до изнасилванията, много повече са изнасилвали американците, особено „афроамериканците“, но авторът също ги премълчава. Защо авторът премълчава хитлеристките концлагери, убитите хомосексуалисти, макар че на тях лично аз не гледам и с грам предимство. Срамно е, че се прави опит полуистините и откровените лъжи да се определят като „либерални“ идеи. Те са си чист фашизъм.

- 05-04-2015|**Марко**

Потресаващо неолиберално русофобство!

- 05-04-2015|**Васил Кънчов**

На американец не му е хрумнало да закове езиците на пет-шест деца за масата и да ги остави така да умират, както са правили руснаците в полските села (аутопсия не е имало, та не се знае какво им е правено, докато умират). Нито пък мога да си представя кой лъжец ще се сети да измисли такова нещо. Какъв според вас е великият смисъл на такива деяния? Има такъв, разбира се. Според руски историци (търсих и четох) Сталин и с-ие изкарват на фронта всички престъпници и изроди от затворите (нормалните войници и без това са вече доста кът поради вели-

кото командване) и заповядват провеждането на мащабна кампания с всякакви зверства, за да постигнат именно русофобия, страх и ужас – да смажат духа на покорените народи. В резултат Вермахтът решава, че се бори не за кожата си, а за самата цивилизация, и оказва на източния фронт такава съпротива, както никога дотогава, което в крайна сметка води до огромни загуби сред съветските войници, много от които са нормални и, условно казано, невинни – командирите на немалко войскови части отказват да изпълнят заповедта за зверства и са подкрепени от целия воински състав (Сталин е нямал нищо против да загинат именно те). Вие от кои сте?

- 05-04-2015|**Златко**

Уважаеми господа, имайте пред вид, че няма да допусна на този сайт обичайните за други български сайтове надприказвания на глупаци! Ако някой би искал да вярва, че Русия и руснаците са водели онази справедлива отечествена война, с която ни тъпчеха главите през целия период на комунизма, това си е негово или нейно лично право. Ако някой пък би искал да направи от руснаците някакви изверги и чудовища, които ядат малки деца за закуска, пак негова си (нейна) работа. Проблемът е, че аз няма да допусна подобни мнения да се ширят тук. Не защото имам нещо против свободата на словото, а защото имам нещо против свободата на глупостта.

Толкова.

- 06-04-2015|**Д-р Георги Карев**

Чудесна е статията на Тони Николов, наистина е прекрасна, готов съм да се подпиша под всяка нейна дума!

Като допълнение към тезата за престъпното безразличие на маршал Жуков към броя на жертвите при щурма към Берлин, ще добавя, че това престъпление е било подкрепяно „от най-високо място“. В дните на този щурм, Сталин е изпратил на Жуков шифрограма: „Солдат не жалей, бабы народят!“.

Във връзка с някои малоумни опоненти, искам да припомня една статия в сп. „Билд“ от 2008 г., „Палачите на 20 в.“, в която има уникална класация на тези палачи според броя на жертвите им. Първо място в нея заема Мао.Цзе-Дун с избитите от него 50 млн. китайци. Второ място заема Сталин с 40 млн. избити. Третото място е на Хитлер с 20 млн. жерт-

ви – горкият, едва се е добрал до „подиума“ – в никой спорт разликата между „резултатите“ на втория и третия не е толкова огромна. Четвърто място заема Чан-Кай--Ши с 10 млн.жертви. На пето място е вождът на световния пролетариат Владимил Илич с 4.5 млн. избити. Класацията на „Билд“ завършва с Пол Пот, организирал избиването на 2.5 млн. души. Макар че това му място е присъдено не много справедливо, защото тези два и половина милиона са половината от населението на тогавашна Камбоджа – 5 млн.души.

Доста важно нещо при всяко сравняване между фашизма и комунизма е дългото и плодотворно тяхно сътрудничество, започнало с подписването на позорния договор Молотов-Рибентроп на 23 август 1939 г. с трите секретни протокола към него. Пряк резултат от това приятелство е на само подялбата на Полша и Катинското клане, но и – особено демонстративно – блестящото им сътрудничество при потушаването на Варшавското въстание (250 000 жертви). Руснаците, бидейки на 10 км. от Варшава, не само не си помръдват пръста да помогнат на въстаниците, но и категорично отказват на Съюзниците достъп до своите летища за презареждане и за снабдяване на въстаниците с продукти, оръжие и боеприпаси.

Златко,

Много е грозна и срамна хиперболата ти, че някой би искал да направи от руснаците „някакви изверги и чудовища, които ядат малки деца на закуска...“. Първо, тук не става реч за руснаците, а за руските болшевици, които, за жалост, имат доста „фенове“, както открити, така и едва-едва прикрити, в днешна Европа. И второ, по-важно от първото: всеки, който прочете поста ти от 5 април, не може да не направи асоциация между яденето на малки деца на закуска и зловещия факт, че в Украйна по време на Голодомора канибализмът (и не само на малки деца, и не само на закуска) е бил масова, повтарям МАСОВА практика, за което има предостатъчно съхранени свидетелства. Постигнатото от великия Сталин превръщане на хиляди обезумели от глад и изтощение граждани на собствената страна в канибали не е между постиженията на нито един от останалите палачи, класирани в сп.“Билд“.

И накрая, с риск да участвам в „надприказвания на глупаци“, ще цитирам безпощадната присъда на великия руски и съветски физиолог Иван Петрович Павлов: „Если то, что делают большевеки с Россией, есть эксперимент, то для такого эксперимента я пожалел бы даже лягушку“.

Очевидно великият учен много рано се е включил в „надприказването“. А който се интересува дали въпросният експеримент е приключил, или продължава, нека да погледа някоя вечер каналите на путинската телевизия. Трудно ми е да си представя какви чудеса ще наблюдаваме около „Деня на Победата“!

- 07-04-2015|**Баба пенсионерка**

За съжаление, въпросният експеримент не е приключил.Насилието и страха са приоритети на терористичните режими. Това е тяхната форма на контрол.Страха- не само да не те убият. Днес този страх е далеч по-развит като вариации, далеч по-перфиден и усъвършенстван. Лицето на терора не е само Сталин, Пол пот и т.н. Терора не е само в Сирия, в Африка, в безумията на Ислямската държава. Там има само една от разновидностите му – войната.Войната, която кара хората да загубят всякакво уважение към човешкия живот, която обезценява и елиминира човешкото достойнство, която кара хората да животинясват, която ги вкарва в спиралата на насилието, а то води отново към насилие. Днес страхът, като средство за манипулиране, облечен с бели ръкавици, може да се различи и в новините, във филмите, по улиците, в учрежденията, в отношенията между хората – навсякъде в социума. Отглежда се доста старателно, а от време на време се „пускат“ лястовички като „птичи грип“,“ края на света“, сблъсъци с метеорити и др. идиотизми, имащи за цел, знаем какво. Та това, според мен, е терора на модерния свят.Реклама и пропаганда – от бърза храна до стреляйте срещу неверниците.Засипване на съзнанието с полуистини, с откровени лъжи, с манифестирана жестокост. А колко хора могат да отсеят плявата от зърното?

Ех, наръсих и аз едни...

Етгар Керет, предизвикателят…
Автор(и): Етгар Керет, Софи Луис

Срещнах се с Етгар Керет, световноизвестния израелски автор на кратки разкази един следобед, малко след като беше пристигнал в Парати, близо до Рио де Жанейро, за да участва в литературния фестивал FLIP. Много скоро ми се удаде да разбера защо Керет е абсолютно верен на името си, което означава „предизвикателство“...

* * *

Софи Луис: Миналата година използвах една от историите ви в курс по писане на кратки разкази. За мен тя е блестящ пример за неща като например защо пишем или как да се заемем с писането на кратки разкази. Образът на детския фокусник е отлична аналогия на писателя: да се използват прости, ежедневни, случайно намерени предмети, с които да се върши магия, главно чрез отвличане вниманието на децата по специални, целенасочени начини. А и самото фокусничество притежава нещо, от което късите разкази също се нуждаят: елемента на разкритие, на богоявление, ако щете. Какъв е вашият собствен подход към писането? Как го измисляте, чисто практически?

Етгар Керет: За мен писането на истории е нещо много интуитивно. Нямам никакъв особен план или метод. Обикновено имам пред очи някакъв образ, мисъл или изречение. И когато пиша, усещането е много силно, сякаш съм заедно с героите си и подхващам това приключение и съм също толкова неспокоен и възбуден като тях, искам да видя какво точно ще се случи. Така че, не съм имал никакъв план когато започнах да пиша „Номерът с бомбето“, но пък, когато го чета, изпитвам силното усещане, че, ако бих започнал да говоря за творческия процес, той би бил много подобен на начина, по който фокусникът пъха ръка в бомбето, но не знае какво точно ще извади. Може да се окаже главата на обезглавен заек или пък мъртво бебе. Значи, за мен всичко това е много подобно на писането: когато пиша разказ, аз измъквам нещо от едно бомбе, но не знам какво

точно ще бъде. Често става така, че колкото по-перверзни или странни са нещата, които откривам вътре, толкова по-доволна е публиката. И така, аз съм много подобен на онзи фокусник, който измъква от бомбето си всички тия ужасни неща, по време на детски рожден ден, и се пита сам: „Но защо? И какво казва за самия мен всичко това?“ И в същото време той се превръща в този отракан фокусник, когото обичат всички деца.

Често става така, че може да пиша примерно разказ за неща като уязвимост или страх, но когато ги чета на хората, те ги намират ужасно смешни. Така че за мен „Номерът с бомбето“ е история не само за писането, но и за отношението между писателя и неговите читатели.

СЛ: Дали всъщност не е така, сякаш фактът, че сте се осмелили да напишете този тъжен или обезпокоителен или труден материал се превръща в един вид разрешително за хората да го приемат спокойно за известно време?

ЕК: Моето усещане за белетристиката е, че тя е нещо отдалечено от живота, че нищо в нея не е реално. Героите могат да умират или да им пораснат криле. За мен това е огромно облекчение. Аз съм от онзи вид хора, които вземат на сериозно последствията от действията си. Особено като най-малък син на двама оцелели от Холокоста евреи. Едно от първите неща, които научих за майка си беше, че собствената ѝ майка и брат ѝ са били убити пред очите ѝ. А една година по-късно е бил убит и баща ѝ. Тя е била във Варшавското гето. Така че от много ранна възраст аз вече разбирах, че ако майка ми ме помолеше да изям още една краставичка, независимо от това какво искам или не искам самият аз... Та значи, ако кажех „да“, то тази жена, която обичах повече от самия живот и която беше страдала толкова много – тогава тя щеше да бъде щастлива. Ако пък кажех „не“, тя би била нещастна. Таке че идеята беше, каквото и да чувствам или върша, то отеква обратно в живота, причинява на хората болка или щастие. Това ми даде усещането за огромна отговорност още като дете – до степен, при която понякога трябваше сам да блокирам собствените си чувства и желания. Когато започнах да пиша белетристика, изведнъж ми беше позволено да върша каквото исках сам.

СЛ: Това като откровение ли дойде, или беше нещо, което осъзнахте постепенно?

ЕК: Мисля си – отново – че не съм особено съзнателна личност. Можете да ме попитате защо плача и аз ще отговоря (сълзливо) „Ама аз не плача“... Още от първия разказ, който написах, когато бях на деветнаде-

сет, по време на задължителната военна служба, разбрах, че това е нещо, което може да спаси живота ми. Обичах тази история. Когато я прочетох още не знаех как хората ще реагират. Тази първа история се казваше „Тръби“ – беше първия път, в който написах измислен текст. Бях войник по онова време. Гледах я и се потях. Изпитвах усещането, че това е нещо, което трябва да продължавам: да пиша. В същото време не можех да обясня защо. Отне ми дълго време, докато го разбрах.

СЛ: Доста парадоксално е, че за вас белетристиката е вид освобождение; хората не умират, когато умират във вашите истории, и все пак белетристиката е променила живота ви. Може би дори го е спасила.

ЕК: Да – идеята е, че с белетристиката си вие влизате в някаква тапицирана килия. В смисъл, че можете да се засилите и да блъскате глава срещу стената, но не можете да си причините нищо, то няма директни последствия. В същото време осъзнавате, че преживяванията, които имате, и онова, което преживяват читателите ви, не са непременно едно и също нещо.

Обичам всичко това! Наистина вярвам, че една история е вид съвместна работа между писателя и читателя. При филмите имам усещането, че авторът на филма допринася около 90 процента, а публиката – 10 процента от историята. Не като при някой разказ, където вие, като читател, трябва да си представяте гласа на героя, представяте си как той изглежда, представяте си колко бързо могат да се развият нещата... Бих казал, че средният роман е 70 процента писател и 30 процента читател. В моите разкази подялбата е 50-50. Мисля, че сме равни партньори.

Имам една история на име „Щуро лепило“. Това е разказ за двама съпрузи, които се карат. Жената купува туба Щуро лепило и в рекламата те показват човек, залепен за тавана и разправят, че лепилото можело да издържи тежестта ви. Съпругът казва, „Това е монтаж, глупости; сама знаеш, че не е истина.“ Жената казва, „Не, истина е.“ Всъщност те се карат за собствената си връзка. И така, мъжът отива на работа. Обажда се на любовницата си и казва, „Знаеш ли, нещо не е наред с жена ми. Не знам, може пък и да ме дебне. По-добре да не се виждаме днес. Прибирам се вкъщи.“ А когато се прибира вкъщи, намира апартамента празен. Опитва се да вземе чаша, но тя е залепена; опитва да отвори хладилника – вратата му също е залепена; опитва се да позвъни по телефона – същата работа. Започва да се ядосва, рита столчето до телефона,

но то също е залепено. А когато извиква от болка, чува смях, поглежда нагоре и вижда жена си, напълно гола, залепена на тавана за петите. Е, като вижда това той вече се уплашва, пита я „Какво правиш? Луда ли си? Ще повикам помощ.“ Но докато казва това се усеща, че я гледа и тя изглежда някак подмладена; докато виси така с главата надолу, гърдите ѝ отново изглеждат напращели, а когато се усмихва, усмивката ѝ изглежда естествена и непринудена, сякаш самата сила на тежестта я създава. Всичко е като на стара фотография и той отново се влюбва в нея, макар и с главата надолу, разбира се. Натрупва един куп книги, качва се върху тях и казва, че ще я свали долу, но може малко да заболи. В този момент тя казва някаква шега и той я целува, а книгите се разпиляват под краката му и – ето го, виси във въздуха, задържан единствено от устните ѝ.

Причината да разказвам всичко това е, че то беше адаптирано в девет различни късометражни филма, чиито интерпретации варират от романтична комедия до филм на ужасите. Един от кинематографистите беше си представил картината на Шагал и влюбената двойка, която лети в нея; друг беше съсредоточил вниманието си върху устните, които постепенно се разкъсват – истински кървав ужас. За мен и двете интерпретации са възможни. Има нещо слисващо когато различни хора открият нещо, което да ги свързва и аз си мисля така: ако е ужасяващо, то става като „добави нещо от себе си“. Четеш тази история и донасяш собствената си интерпретация.

СЛ: Има ли значение дължината? Намирате ли, че късата проза функционира по-добре за вас?

ЕК: Винаги редактирам и съкращавам текстовете си значително. Имам много истории, в които не успявам да започна на мястото, в което историята всъщност е започнала.

Освен това, в много от историите ми има някакво усещане за спешност. Да кажем, когато се обаждате за помощ или когато къщата ви се е подпалила, вие искате хората да ви разберат колкото се може по-бързо. За мен историите създават един вид движение, те имат усещане за посока. Но те не са физическо въплъщение на каквото и да било.

Това е смешно. Имам една история, която се нарича „Пристъп на астма“ – най-кратката, която някога съм писал. И разказвам на хората как съм я написал. Аз съм астматик и веднъж се оказах в бърза помощ по време на празника Ханука. Та значи, не мога да дишам и тогава към мен се приближава този чаровен доктор, на вид също като Хю Грант, и ме

пита какво ми има. А аз му разправям, докато се боря за въздух (диша драматично), „Значи докторе – хууу – направих този свещник – хууу – от пластмаса...“, тоест се опитвам да му разкажа какво е станало. Той обаче слага ръка на рамото ми и казва, „Синко, няма нужда да ми разказваш всичко. Кажи ми само важното“ А аз му викам (още по-тежко дишане) „Не мога да дишам.“ А той ми казва, „Видя ли колко е лесно?“ А след това, когато вече ми бяха сложили кислородната маска и той се грижеше за други пациенти, изведнъж гледам, че съм започнал да пиша тази история, в която всъщност става дума за това, че в спешни ситуации, когато нямаш на разположение прекалено много думи, между избора дали ще кажеш някому „Обичам те“ или „Наистина те обичам“ вече има голяма разлика, защото това е една допълнителна дума, която би могла да бъде „линейка“ или „помощ“. Ако си я казал, то е защото наистина си я имал пред вид. Така че тази връзка между спешност и осъзнаване е много важна за мен.

Веднъж се срещнах с тази много добра писателка. Тя ми разказа как понякога ѝ хрумва някоя метафора или описание и тя си ги записва на картончета и ги държи в кутия. А после, когато започне да пише някоя история и героят ѝ тръгне на разходка, тя си мисли, аха, добре, сега ще избера картина на разходка от моята кутия с бележки. А аз ѝ казах, „Но защо? Ами той вече се разхожда.“ Не мисля, че един текст трябва да бъде красив. Ние се опитваме да кажем нещо, да помогнем с нещо. Все едно да забучиш перо в гърба на някой тип. Всъщност знаеш, че или ще му пораснат крила по еволюционни причини, или че той няма пера. Това е и отношението ми към писането – макар че има писатели, които обичам и при които сам виждам, че не пишат по този начин.

СЛ: Кажете ми какво мислите за парите (или финансите) във вашите истории, а също за капитализма. Дали се намираме във фаза, в която капитализмът е движещата сила на разказите? Или това винаги е било така?

ЕК: Действително, в последния ми сборник (*Изведнъж на вратата се чука*) икономиката е постоянна тема. Мисля, че често пиша за неща, които смятам за решаваща част от живота, но не мога да ги разбера напълно; те ми изглеждат странни. Например фондовата борса винаги ми е изглеждала много странна. Да кажем, вие притежавате компания, която се помещава в голяма сграда и имате петдесет камиона. Тогава хората казват, че сградата струва петстотин милиона, но на следващия ден тя струва сто милиона. И после изведнъж струва един милиард. Но през

цялото време това е една и съща сграда, със същите стари камиони. Какво толкова има да се спекулира тук? Тоест аз си мисля, че всичко това е свързано с нещата, които ни отдалечават от базисните ни усещания. Винаги съм много любопитен за тези неща и се опитвам да ги разбера.

СЛ: Тоест, опитвате се да разчопляте странността на тези неща.

ЕК: Да – и когато започнах да пиша някои от историите в този сборник, зачетох всички финансови вестници. Започнах да задавам на банковия си агент всевъзможни въпроси, но той ми казва, ти даже нямаш инвестиционно портфолио, така че защо да ти отговаряме? И така започнах да инвестирам само за да мога да разговарям с тях, да започна да разбирам психологията им и вида отношения, които те имат с инвеститорите си. Беше голямо удоволствие. Написах тия истории, а след това си помислих, хайде да продам каквото съм купил, а те ми казват, „токущо спечели четири хиляди долара“. И това беше много странно!

СЛ: Вие не сте дълбоко вкоренен в този свят, само го разглеждате отстрани.

ЕК: Е, ако не мога да ходя като всички, то поне със сигурност мога да говоря. Когато се срещам с инвестиционни банкери, мога да разговарям с тях в продължение на часове. Чувствам се точно като шпионин в смисъл, че онова, което интересува тях, не ме интересува изобщо, но разбирам, че, водейки тия разговори, понякога мога да науча нещо за човешките копнежи, както и за преходността и абсурдността на съществуването.

Синът ми обича да го гледам докато играе компютърни игри. Жена ми винаги пита, „Защо го правиш? Толкова е скучно.“ Но за мен има нещо особено във физическата страна на общуването. В ума си аз премахвам маловажните подробности и така всичко се отнася само до човешкото. Може да сме водили разговор, а след това аз да не си спомням почти нищо от онова, което сте казали, но ще си спомням начина, по който докосвате устните си когато слушате или начина, по който ми изглеждате развълнувана от темата за разказвачеството. Всичко се върти около физическата страна.

Когато бях малък – това е истинска история – винаги исках възрастните да ме вземат със себе си на футболни мачове. Самата игра не ме интересуваше; просто ми харесваха хората. Имах далечен роднина, който работеше в един футболен клуб. Клубът имаше мач с някакъв друг клуб, в който губещата страна отпадаше от групата. Аз не се интересу-

вах от това, просто исках да гледам хората, да чувствам вибрациите и да бъда част от тях. И какво се случва? Отборът на моя роднина губи мача в последната минута. А той ме беше взел със себе си на първата редица – бях на шест или седем години. Самата игра ме интересуваше толкова малко, че когато другият отбор спечели, аз изтичах на терена и започнах да прегръщам играчите. Моят роднина не ми говореше в продължение на десет години след това, защото за него аз бях предател. За мен обаче, аз ходех на мачовете просто заради радостта на играчите. Когато и да отидех на мач, аз се интересувах само от хората, които бяха щастливи. Опитвах се – и успявах, всъщност – да бъда част от това. За мен това беше нещо напълно надвишаващо цялата тази произволна история с отборите. Но когато се опитах да обясня това на моя роднина, той почти се опита да ме убие. Това беше едно от най-агресивните преживявания в живота ми.

СЛ: Ще ми се да ви попитам как се справяте с писането, дори как оцелявате, сред този толкова интензивен конфликт в собствената си страна?

ЕК: Трябва да ви кажа, че откак започна последния конфликт не съм написал нищо друго освен няколко кратки статии за различни списания, една за *New Yorker* и друга за *LA Times.* И двете се появиха първо в ежедневници на иврит. И двете бяха много ангажирани с езика. Писах за това как според мен използването на думата „мир“ унищожава реалната възможност за постигане на мир. Напротив, ние трябва да престанем да използваме думата „мир“ и да употребяваме вместо нея „компромис“. Когато използвате някоя дума, това е като един вид пакт, сделка; вие подписвате договор. Ако например ви кажа „Хайде да правим любов“ или пък кажа „Хайде да се шибаме“, то във всеки от двата случая имаме напълно различни сделки. Така че за мен в Израел думата „мир“ има някакъв вид масонски аспект: вие само се молите за мир. Но ако използвате „компромис“ няма как да игнорирате факта, че от другата страна има някой; не можете да игнорирате това, че трябва да се откажете от нещо, за да постигнете компромиса. Мирът може да бъде подарък. Това е дума, която не предпоставя каквато и да е отговорност. Тя не е обвързана нито с вас, нито с другата страна.

СЛ: Бихте могли да развиете мисълта си дотам, че да кажете, че по самото си естество „мирът“ е нещо не-договорно, не-условно, докато „компромисът“ винаги означава да се говори за договор.

ЕК: А освен това „компромисът“ не е нещо утопично. В Израел много хора казват, че никога няма да имаме мир. Защо? Защото те винаги ще ни мразят. Но вие можете да имате компромис с някой, който ви мрази. Това е ОК! Не е нужно те да ви харесват. Просто трябва да се съгласите, че ще престанете да се убивате взаимно. Тогава вече сте постигнали нещо.

Освен това писах за общото усещане, че се движим в кръг, но всъщност това не е кръг, а насочена надолу спирала. Когато отново стигнем до същата точка, ние си казваме, „А, вече сме били тук“. Но всъщност не сме там, където вече сме били; ние сме на по-лошо място. Опитвам се да изградя някакво усещане за това. Това нещо, което изглежда като повторение, всъщност не е повторение, то е спускане надолу. Когато направите грешка и извършите нещо ужасно, това е трагедия. Но когато продължавате да вършите една и съща грешка и продължават да се случват ужасни неща, то тогава настояването за невинност изчезва.

Трябва да кажа, че обичам писането на белетристика, но ненавиждам писането на такива статии. Това е точно обратното на всичко, което ме привлича към писането Онова, което обичам в писането е, че то няма последици в реалния свят. При публицистиката вие въвеждате този враг, това усещане за отговорност. Някои от по-лудешките отговори по адрес на моите статии бяха: „Надяваме се децата ти да умрат от рак“ или „Хора от твоя вид трябва да бъдат хвърляни от самолет в Газа, но без парашут“, или „Събрахме всичките ти книги и ги хвърлихме на боклука, защото ни е отвратително да гледаме името ти на обложките“. Така че тук става дума за един напълно различен диалог. Когато пиша белетристика, все едно, че се нося из въздуха. Когато пиша публицистика, все едно мия чинии. Ненавиждам това и единствената причина, поради която го правя е, че просто имам усещането за липса на друг избор.

Жена ми обикновено ми се подиграва. Всяка сутрин се събуждах и казвах, че имам тази или тази идея за филм, за музика, за телевизионна серия, нали разбирате, без значение. Всяка сутрин казвам, значи, това е тази история за актьора, който е филмова звезда, и той отива на операция за стерилизиране и докторът открадва топките му и ги продава на някакви типове от руската мафия... Всяка сутрин! Но откак започна това, вече нямам никакви хрумвания.

Източник

Етгар Керет (1967, Рамат Ган) е най-четеният израелски писател от своето поколение. Обича Гогол, Бабел, Башевис Зингер, Кафка, Вонегът, хумус, „безтегловността на писането“, всичките си действащи лица, своето ексцентрично семейство и много други неща и хора: обич, която личи в цялата му проза. Автор е на пет сборника с разкази, публикувани в 35 страни, както и на комикси, сценарии и десетки публикации в *The New Yorker, The New York Times, Le Monde, The Guardian, Zoetrope, Tablet magazine* и други.

Коментари (1)

- 03-04-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук...

> ***Етгар Керет:*** *Аз съм от онзи вид хора, които вземат на сериозно последствията от действията си. Особено като най-малък син на двама оцелели от Холокоста евреи. Едно от първите неща, които научих за майка си беше, че собствената ѝ майка и брат ѝ са били убити пред очите ѝ. А една година по-късно е бил убит и баща ѝ. Тя е била във Варшавското гето. Така че от много ранна възраст аз вече разбирах, че ако майка ми ме помолеше да изям още една краставичка, независимо от това какво искам или не искам самият аз... Та значи, ако кажех „да“, то тази жена, която обичах повече от самия живот и която беше страдала толкова много – тогава тя щеше да бъде щастлива. Ако пък кажех „не“, тя би била нещастна. Таке че идеята беше, каквото и да чувствам или върша, то отеква обратно в живота, причинява на хората болка или щастие. Това ми даде усещането за огромна отговорност*

още като дете – до степен, при която понякога трябваше сам да блокирам собствените си чувства и желания.

Zlatko Enev *Не знам как е при вас, но за мен всичко това звучи просто ужасяващо. Да бъдеш манипулиран от чужди емоции до степен, при която доброволно да се откажеш от правото си на бунт, ОСОБЕНО пък срещу собствените родители? Може ли да има нещо по-ужасно от това?*
Zlatko Enev *Благодаря на Бога, че имах най-тираничната майка на тоя свят. НИКОГА не съм се съмнявал и за секунда в правото си да се бунтувам срещу всичко, което възприемам като потисническо, пък ако ще и от Господ-бога да идва...*
Zlatko Enev *ОСОБЕНО пък ако идва от Господа-бога!*
Вчера в 14:24 · Харесвам
Polina Valerieva *Аз съм до голяма степен като него.. Не смятам че човек винаги трябва да се води от собствените си чувства и емоции.. Обаче равносметката каква е? Той прави това което му идва отвътре, ти правиш това което ти идва отвътре и всеки си носи своята истина.. Не бива да смяташ това за ужасяващо, както аз обратното и така.. Това е!*
Zlatko Enev *Е как ще прави това, което му идва отвътре, когато то всъщност идва ОТВЪН? Той върши онова, което иска майка му, а не онова, което иска сам...*
Zlatko Enev *Гòркият...*
Zlatko Enev *Това предизвиква у мен алергични реакции. Детството ми беше пълно с тормоз, който ненавиждах и продължавам да ненавиждам до дъното на душата си. Днес вече се чувствам силно благодарен за всичко онова...*
Ema Musakova *Всеки си има своята истина, но когато обичта е силна /към родител, дете или Бог/, тогава човек се опитва да влезе в кожата на другия, да разбере и да не огорчи. Поне при мен е така. А животът не ме е галил с перце по главата.*
Rafael Marko Chichek *Последствията от Холокоста са ужасяващи. Останалото е просто любов. Не виждам причина за подобен патос.*
Elena Mechka *Керет! Велик Ти не си ли канил гости, които ненавиждаш заради любимата? Или да обличаш зловещ пуловер,*

защото го е плела майка ти/ баба ти? Аз тъй завърших магистратура, че се и омъжих даже... Все заради родителите ми
Zlatko Enev *Как мислиш, защо живея сам? Всяко нещо на тоя свят си има цена, а (илюзията за) свобода – най-високата цена от всички...*
Zlatko Enev *Не че всичко това е въпрос на свободен избор, ако питаш мен...*
Zlatko Enev *От мнооого време насам върша (почти) само неща, които ми харесват. Цената на това е, че едва свързвам двата края. Още никога през живота си не съм успявал да се почувствам истински доволен, но имам усещането, че малко по малко се доближавам дотам...*
Zlatko Enev *Наскоро имах среща с няколко приятели от по-млади години, все хора с добри професии (какъвто бях и аз преди да захвърля всичко онова). И какво се оказва? Единственият „доволен“ човек в компанията съм аз, безработният драскач... Иди, че го оправи тоя свят, ако можеш...*
Elena Mechka *И аз чак сега правя, каквото си поискам и само информирам останалите за решенията ми, но предишните (около) 40 години бяха под знака на Керет. Виж – на острова никой не може да ме докопа:))))))*
Zlatko Enev *Ама и ти си кукуваш самичка през по-голямата част от времето, доколкото мога да те почувствам. Няма как, не може и „свобода“, и „щастие“...*
Zlatko Enev *А децата ми са напълно различни, факт...*
Radka Falk *Явно, не разбирам свободата, така, както вие я разбирате. За мен свободата е свобода на духа, независимо от обстоятелствата. Е, някои обстоятелства са ужасяващи. А някои хора се опитват да те ограничават, но каквото е в теб, си е твое дело.*
Penkova Rumiana *Тежка е тази отговорност. Не сравнявам живота си с неговия, но когато на невръстните си рамене приемеш отговорност за живота на близките си... трудно е да живееш собствения си живот в зряла възраст ...*

Уелбек на живо
Автор(и): Джеймс Ласдан

В продължение на няколко мига в началото на *Отвличането на Мишел Уелбек*, романистът (който играе самия себе си във филма) седи мрачно-пасивен, с парче изолационна лента през устата, докато трима-та похитители се готвят да го изнесат от апартамента му. Това е остроумна картина – натрапчивият провокатор най-после е принуден да млъкне – и не е за удивление, че тя е избрана за основния рекламен плакат на филма. Какви ли потискани безчинства ще се излеят когато лентата бъде махната, пита се човек докато гледа?

Както се оказва обаче, филмът на Гийом Никлу (който е вдъхновен от една случайност, или може би не-случайност, от 2011-та, когато Уелбек забравя да се появи на собствено литературно четене, с което насърчава маса лудешки слухове, че е бил отвлечен) играе остроумно против всякакви очаквания. Онова, което лесно би могло да се превърне просто в средство за разпалване на допълнително любопитство към вечно скандалните изказвания на Уелбек, се оказва далеч по-интересно: то е портрет на изключително сложната личност, в която онези изказвания се пораждат. Вместо гладки твърдения по адрес на исляма или феминизма, ние получаваме един вид измърморен, измънкан поток от простоват, но развлекателен чар, сприхавост и пасивна агресия, докато Уелбек убива времето с похитителите си в разнебитеното им селско скривалище, в очакване някой да изплати откупа му.

Това е солидно изпълнение. Романистът играе себе си като леко злонамерен гòблин, вечно обвит в дима на цигарите, потрепващи заплашително между третия и четвъртия му пръст, докато той изпробва слабостите на пазачите си и с тихо мъркане намира път към тяхната привързаност. Онова, което Никлу изглежда е осъзнал, е че привлекателността на Уелбек е свързана с нещо по-животинско, дори по-телесно, от просто добре доказания му интелект или дарбата му да причинява обиди, или дори оригиналността му като романист. Усещане за тази физическа ориентация може да се придобие и в *Обществени врагове* (2011), епистоларния обмен между Уелбек и Бернар-Анри Леви, където, в противовес на надутото настояване на философа върху „човешкото достойнство“ като пробен камък за всичките му вярвания, романистът търси източниците на собствените си възгледи в по-първични неща, като например осуетяването на желанието му да пуши по всяко време и на всяко място. Но това е качество, което един кинематографист с разбиране за човешкия облик и отличителни черти, може да предаде по-живо, отколкото някоя книга, а Никлу притежава способността да закотви почти всяка сцена от този грандиозно-откачен филм в уникалното физическо присъствие на Уелбек, и преди всичко в изключителния пейзаж на неговото лице.

На петдесет и седем Уелбек притежава удивителния външен вид на човек, който е почти два пъти по-възрастен. Изсечено, изпито, очукано, наполовина смачкано, лицето му изглежда предназначено да се превърне в една от великите руини на нашата литературна епоха; нещо, което би могло да се мери с Бекет или Одън – по друидска старинност, ако

и не съвсем по благородство. Особено устата му приковава вниманието. Огъната надолу като при любимия му Бодлер, тя е също и плашещо хлътнала, сякаш майка му е изпълнила добре известната си заплаха да потроши зъбите му с бастуна си, ако някога отново напише нещо за нея (тя е безотговорната майка-хипи от *Елементарни частици*). Освен това тя притежава някакъв вид специализирана поддържаща мускулатура, която сякаш се е развила най-вече за да подчертае множество безкрайно фини градации на разочарование и Никлу с право се втренчва в нея при всеки възможен случай.

Като противовес на тези черти служат трите похитители. Двама от тях, един инструктор по бойни изкуства и един културист, (също играещи „самите себе си"), са представени повече или по-малко в шаблона на чувствителния, добре изглеждащ грубиян, идещ от Женѐ. Изглежда те са били подбрани най-вече заради изгледа на простодушна уязвимост – едно качество, което позволява на Уелбек да ги превърне без особени затруднения в свои лични адютанти, като ги изпраща напред-назад с поръчки за книги, цигари и вино, в замяна на няколко колебливи (но жадно поглъщани) думи на писателска мъдрост. Третият, Люк, е малко по-реална сила: огромен циганин с дребно лице и заострен нос над грамадна челюст с ямичка – гранитен бухал в противовес на жилавата котка Уелбек – който си е дал труда да прочете някои от творбите на романиста докато е подготвял отвличането, и с неудобство е открил, че те му харесват. С експлозивното си самолюбие, което Уелбек лаконично жилва при всяка възможност, Люк се представя като един вид вбесен фен, един от раздразнените почитатели, които Уелбек обикновено привлича (самият аз съм един от тях). Размените на любезности между двамата – особено сцената, в която дребничкият автор почти счупва лакътя на гиганта, докато двамата се боричкат – притежават един вид жесток хумор, който не се среща особено често тези дни. Той е странно ободрителен.

Друга част от това внимателно конструирано човешко платно са възрастните родители на един от похитителите, в чийто дом Уелбек е задържан. Весело-безразлични към престъплението, което се извършва под собствения им покрив, те са самата любезност по отношение на овързания си гостенин. Майката прави торта за рождения му ден и го завива през нощта; бащата му показва колекцията си от ремонтирани стари коли. Колкото и абсурдно да е всичко това, стилът-verité на режисурата и актьорската игра, заедно с поривистия монтаж, го спасяват от

превръщане в някакъв вид гладка и преднамерена басня. Човек се чувства неудобно-присъстващ през цялото време, като при гледане на аматьорския филм на някакви особено откачени съседи. Едва по-късно ми стана ясно, че този ménage се предлага като един вид изкривен, уелбековски идеал за семеен живот, допълван от напълно подчинени братя и сестри, плюс безкрайно снизходителни родители. В един момент майката пита Уелбек дали би искал да погледа порно. Вечно неучтив, романистът отговаря, че вместо това предпочита реално момиче. Начаса му се доставя „момиче“ и възрастната дама церемониално придружава Уелбек до съответната стая.

Именно в този момент филмът започва, по свой собствен начин, да се преплита с темите от книгите на неговия герой, като им придава внезапен вкус на обезпокоителна образна непосредственост. Едно е да четете за универсалните ползи от проституцията и секс-туризма в роман като *Платформа*; съвсем друго е да гледате сбръчкания автор в леглото с гола млада проститутка; нещо трето пък е да узнаете, че името ѝ е Фатима. Едва ли може да се измисли някакъв по-подстрекателски образ за сблъсъка на цивилизациите. Това ще обиди някои хора – то със сигурност е замислено именно с тази цел. Но окончателният ефект, като толкова други неща в писането на Уелбек, е да се разпростре ужилването и навътре, и навън от очевидната му цел, в резултат на което накрая се получава по-скоро нещо като слисана замисленост, отколкото шок.

По множество мнения новият роман на Уелбек, *Soumission (Подчинение)*, е не толкова атака срещу ислямизма, колкото елегия върху разпадането на една определена представа за френската цивилизация. („Ако има една идея, една-единствена идея, която да преминава през всичките ми романи“, пише Уелбек в*Обществени врагове*, „то това е абсолютната необратимост на всички процеси на разпадане, щом само веднъж са започнали.“) Колкото и експлоатирана (а също измамена) да е Фатима, простата блестяща жизненост на физическото ѝ присъствие сред тази пагубна среда прави трудно разглеждането ѝ като чиято и да било жертва. А и от начина, по който се развива историята, изглежда така, сякаш експлоататорът е осъден да изгуби надмощието си във връзката; нещо повече, той дори го губи с радост. Тоталното*soumission*, действително, изглежда напълно неизбежно.

„Желанието ми да не се харесвам маскира едно безумно желание да бъда харесван“, обявява Уелбек на друго място в *Обществени врагове*. „Но

аз искам хората да ме харесват ‚заради самия мен‘, без опити да ги съблазнявам, без да крия нищо срамно за самия себе си... Упорито, неуморно се опитвам да открия най-лошото в самия себе си, така че да мога да го положа, все още гърчещо се, пред краката на публиката.“ Онова, което филмът на Никлу му е помогнал да положи, може и да не е точно миличко, но то със сигурност е гърчещо се – и пулсиращо със странно комуникативна жизненост.

Източник

Джеймс Ласдан е британско-американски автор и журналист. Публикувал е няколко сборника с поезия и разкази, последният от които, „Обсаденият“, е филмиран от Бернардо Бертолучи.

Паметта за изтриване
Автор(и): Павел Янчев

Съвършено естествено е да има противоположни интерпретации на местата на памет, защото местата на памет в едно гражданско общество би трябвало да са места на сблъсък на различни интерпретации и право на достъп на различните интерпретации в публичното пространство, което в нашите изследвания наричаме публично пространство на историята. Винаги съм била за това всички гласове, всички интерпретации на една травматична тема да имат равен достъп до публичното пространство. Общите места на памет не са места на обща памет, има различна памет за Народния съд – не могат и жертвите, и палачите да имат едни и същи разкази и едни и същи спомени.

Лиляна Деянова, 2012[1]

Една от основните и най-известни фрази в архитектурата и урбанизма, които професорите споменават още в първите години на архитектурното училище, е на Луис Съливън. Съливън е американски архитект, построил едни от първите високи сгради и флагман на Модерното движение от края на XIX и началото на XX век. „Архитектурата ни отразява толкова точно, колкото и огледалото“ казва той (Architecture reflects truly as a mirror). Както се досещате, Съливан има предвид факта, че физическата среда (пейзаж, архитектура, градска среда), която едно общество конструира, е пряко отражение на културата на обитаване и на историческите напластявания случили се във времето. Архитектурата на населените места е обемно изражение на политиката и способността на хората да живеят заедно. Интересното на „огледалото“ на Съливан е, че то не е толкова чупливо като истинското. Физическият отпечатък на архитектурата остава трайно във времето и градовете естествено се превръщат в колажи от преплитащи се естетически и функционални

1 Деянова Л, (31.10.2012) *Не може да има закони за паметта* – интервю за сп. „Обектив“

препратки към различни близки и далечни исторически културни и политически периоди.

Припомнете си един сюжет, използван много често в популярното кино – героят в кадър преминава момент на психологически срив поради някакво свое действие или събитие, влиза в банята, поглежда се в огледалото и ядосан на образа си го разбива на парчета. Ние, зрителите, вече знаем какво си мисли – разбива огледалото, защото е толкова разочарован от себе си, че не желае изобщо да гледа отражението си. Мисли, че, разбивайки огледалото и отражението в него, самият той ще изчезне или ще анулира действията, които са го докарали до това състояние. Но зрителят зад кадър знае, че това е невъзможно. А и героят ще го осъзнае един миг по-късно, след което малко по малко ще се научи отново да живее със себе си и вече необратимо стореното.

Българското (и може би източноевропейското) общество в периода след падането на Берлинската стена преминава през повтарящи се моменти, в които му се иска да разбие „огледалото“ на Луис Съливан, с жеста, с който го прави и филмовият герой. Иска да разруши част от наследената архитектура и градска среда от времето на социалистическия период и не само. Разрушаването на мавзолея на Георги Димитров е едно такова счупено огледало. Следващите набелязани огледала са Паметникът 1300 /за по-кратко от „1300 години България“/, Паметникът на Съветската армия /за по-кратко ПСА /, монументът на Бузлуджа и прочее монументи, пръснати из пейзажа на България. Но след разрушаването на мавзолея, в момента непосредствено след счупването на огледалото на вождизма, обществото осъзнава, че не е успяло да унищожи нито омразната част от себе си, нито да намери първопричините за гнева си.

Ако продължим да следим мисълта на Съливан, можем да кажем, че архитектурата на града е следствие от идеологии, които *вече* са част от историята. Идеологиите и политиката са създателите на архитектурата на града, а не обратното. Разрушавайки идеологията, със сигурност ще повлияете на градската среда, но обратното е абсолютно невъзможно. Няма как, разрушавайки дори цял град, да направите една политическа идея или спомен за исторически период да изчезне. Или, с други думи, „огледалото“ на Съливан отразява култура, история и идеология, които вече са неделима част от идентичността на обществото.

Формалният повод за появата на този текст е идейното безсилие на Столична община, с което заема позицията на идеологически и исто-

рически съдник, решавайки да възстанови един паметник за сметка на разрушаването на друг. Става дума за възстановяването на разрушените при бомбардировките на София мемориални плочи на войници от 1-ви и 6-ти пехотен полк на Първа Софийска дивизия, загинали през Балканските и Първата световна войни. За сметка на възстановяването им, разрушен ще бъде паметникът в пространството пред Националния дворец на културата „1300 години България“. Фактологическата история на двата паметника е важна, но може да бъде намерена на достатъчно много места из интернет, затова няма да навлизам в детайлите ѝ. Накратко – при мащабния строеж на НДК и огромното публично пространство около него, паметните плочи, част които разрушени, са премахнати. В близост, но не на същото място, е изграден паметникът „1300 години България“ по проект на скулптура Валентин Старчев и арх. Александър Баров. Паметникът 1300 е построен след конкурс, но набързо и се оказва конструктивно компрометиран. Резултатът е, че още в началото на 90-те години той започва да деградира, а смяната на политическия режим от социализъм към капитализъм някак си „извинява“ излизането на Столична община и НДК от ролята им на добър стопанин. Те оставят едно от най-мащабните произведения на монументално изкуство в България да се саморазруши пред очите на обществото и авторите му. Последното води до точно толкова вреден за колективната памет на обществото ефект, колкото и директната заявка за промяна на историята. А промяна на историята е било както премахването на войнишкия паметник, така и подготвяната в близко бъдеще посредством нова замяна, преместване или избирателно разрушаване на монументи.

Дебатът за паметниците е сложен и болезнен за много хора и необходимо уточнение е, че този текст няма за цел да нормализира и оправдава никое от престъпленията срещу човешките права и свободи, извършени както през социалистическия период между 1944-1989 в България, така и на периода преди това. Единствената му цел му е да покаже паметниците на комунизма и прилежащите им публични пространства като места на историческа памет от този период с най-силно присъствие в българските градове. И като такива те имат потенциала да бъдат сцена за сблъсък и размисъл за различните интерпретации на спорни исторически периоди, каквито са началото на XX век и след военна социалистическа България. Унищожаването им, от друга страна, няма да помогне за изясняването на историческите несправедливости. През

разрушаването на градски публични пространства не би могло да се достигне до желания от много историци „единствен национален разказ“ за близкото минало поради невъзможността такъв да бъде постигнат[1].

Казусът с паметника 1300 в момента е във фокуса на известно медийно внимание заради изострения дебат, започнат от Столична община. В него се включиха неочаквано много политици и публични личности, като дори най-голямата партия в момента ГЕРБ се раздели на желаещите разрушението, заставащи зад кмета на София Йорданка Фандъкова, и желаещите запазването на монумента, които имат подкрепата на министъра на културата Вежди Рашидов. Въпреки актуалността на дебата, по един или друг начин, от потенциално разрушаване са заплашени и много други комунистически монументи от близкото минало с аргумента, че олицетворяват престъпен режим или „подменят историята“. Паметникът на Съветската армия (за по-кратко ПСА) е също подобен артефакт в градския пейзаж на София, който има опасност да изчезне безследно, ако бъде „преместен“ в музей. Вече има предложения за референдум в София за премахването на монументите, с които се ангажират партиите от Реформаторския блок или ГЕРБ. ПСА вече беше няколко пъти обект на обществен дебат около преобразяванията на някои от скулптурните групи. Проведени бяха две обществени дискусии (през 2011 и 2013), посветени на бъдещето му, където бяха изказани множество тези и гледни точки. Въпреки това ПСА остава едно публично пространство във идеологически вакуум между множеството интерпретации, които обществото наслои.

Нека вземем двата спорни паметника в София за сравнение. Паметникът на Съветската армия като формообразуване и позиция в града е централна симетрична структура с абсолютна доминация над околното пространство. Широка парадна променада, водеща към пирамидален монумент, на върха на който съветски войник, вдигнал шпагин, е посрещнат и придружен от българско семейство. Художественият стил на ансамбъла и скулптурните групи е социалистически реализъм, който оставя неголямо поле за абстрактна интерпретация от наблюдателя. Архитектите и скулптурите, работили по паметника, са имена без нужда от представяне – Иван Фунев, Любомир Далчев, Мара Георгиева, Васка Емануилова, Васил Зидаров, Петър Дойчинов, Борис Ангелушев и архи-

1 Груев М., Медаров Г., *Леви и десни перспективи за комунизма*, Портал Култура

тектите Данко Митов, Иван Васильов, Любен Нейков и Борис Капитанов. Паметникът е построен в особен политически момент. Формалният повод е 10 години от края на Втората световна война и би трябвало да прославя армията, освободила Европа от фашизма. Така е възприет паметникът от много от сънародниците ни, които все още смятат надписа на паметника „На Съветската армия освободителка от признателния български народ“ за адекватен. Като всеки официален жест, и този има своето скрито послание – през 1952 е разбито горянското движение, съпротива на още новата комунистическа власт. Паметникът е ясно предупреждение към следващите опозиционери-антикомунисти, че Съветската армия седи зад комунистическата власт в България и би смазала всяка нейна опозиция, както по-късно се случва в Унгария и Чехословакия. Паметникът е на чужда армия, която би трябвало да брани някакъв наднационален идеал. В този смисъл той е автентичен комунистически символ – интернационалният пролетариат, който защитава абсолютната власт на партията в борбата за безкласово общество.

Ако погледнем паметника 1300, виждаме абстрактна скулптура, децентрализирана от основния ансамбъл на НДК, която зрителят възприема уникално и различно от всяка гледна точка. Кристалната спирала носи обемните качества на архитектурата на деконструктивизма, която набира популярност около 7 години след построяването на паметника с изложбата на Марк Уигли и Филип Джонсън в Ню Йорк[1]. В спиралата Валентин Старчев преплита четири основни исторически теми, които следват идеята на Людмила Живкова за 1300 години България – проект за националистическа постсталинистка културна еманципация на България от Съветския съюз. Скулптурните групи на паметника показват идеала за културна революция на България като монорелигиозна и монокултурна държава с неоспорима 1300-годишна история. И този паметник се строи в деликатен политически момент – през 70-те и 80-те години на XX век комунистическата власт осъществява огромна етническа чистка, наречена „възродителен процес“, който се опитва да асимилира мюсюлманското и ромско население чрез смяна на имената им, прогонвайки няколкостотин хиляди извън страната. Един от най-добрите анализи на паметника 1300 прави Живка Валявичарска:

1 Hill J.,(28.01.2013) *Deconstructivist Architecture, 25 Years*, A Daily Dose of Architecture

> *„Паметникът пред НДК е могъщо материално въплъщение на тези [Възродителния процес] исторически процеси и техните противоречия. Изобразявайки триумфа на универсалния хуманизъм като пресрещането на социализма и национализма, той сляпо възпроизвежда насилственото политическо съдържание на Възродителния процес. Той придава сила на едно усещане за национална общност и социалистическа народност, изключвайки стотици хиляди хора от различна принадлежност и идентичност и прокарвайки линейна национална история, която заличава историческото присъствие и културните приноси на множество общности от различно вероизповедание, етническа принадлежност и цвят на кожата, които са съжителствали в региона в продължение на векове.“*[1]

Двата паметника са построени в един и същ (разглеждан често като хомогенен) период – този на комунистическа България. Въпреки това, както историческите и идеологическите процеси зад появяването им, така и художествените им образи, са изключително различни. Те със сигурност не биха могли да бъдат сложени под общия знаменател „комунистическо изкуство“. А подобни опити за механично обобщаване на многообразието от художествена продукция се правят именно с проекти като „Музея за социалистическо изкуство“ в София, построен през 2011.

Всичко дотук идва да покаже, че, противно на тезата на Александър Кьосев за съществуването на паметници без памет, („мъртъв паметник от самото начало“, както нарича той паметника пред НДК)[2], всеки един паметник, независимо от политическата ситуация и обстоятелствата, водещи до появата му, носи спомени и символизира определени (позитивни или не) събития от историята на дадено общество. Такъв е случаят и с паметниците 1300 и ПСА. Те символизират не само официалното си предназначение, дадено от партийната власт, но и вторични събития и смисли, които остават неизречени и неофициални. Освен това, с течение на времето и съвременната преоценка на историческите събития, смислите и паметта, които се натрупват в тези монументални публични пространства, се превръщат в огромен нюансиран пейзаж от мне-

1 Валявичарска, Ж., (2014) *Смутните руини на историята: социалистическите обществени паметници в постсоциалистическа България*, Превод от английски език: Александър Феодоров и Станимир Панайотов

2 Кьосев А., (19.02.2015) Този паметник ме обижда, „Дневник“

ния, преживявания и идентичности. В момента пред ПСА антикомунисти представят нови книги или правят инсталации със свещи в памет на загиналите от комунизма, улични артисти рисуват графити върху скулптурните групи, социалисти празнуват 9 май – края на Втората световна война. Паметникът като публично пространство живее друг живот – плуралистичен, с множество дори противоречащи си гледни точки и разкази. Както трябва да бъде в едно свободно общество. Паметникът 1300 не живее подобен живот като публично пространство, но пък, бидейки новаторска за времето си творба, разделя обществото на две относно посланията, които носи, и естетическите си качества.

За този тип места на паметта говори и Лиляна Дянова в цитата в началото на този текст. Места, които би трябвало да станат среща на множеството спомени за историята. Места, които, ако отсъстват от градовете ни, много е вероятно тази среща на гледни точки да не се случи, или ако се случи, то да бъде единствено в полузатворени експертни кръгове. Градското публично пространство има това въздействие върху обществото, че то присъства еднакво за всички и е много трудно да бъде игнорирано. Тази му сила дава възможност непрекъснато да напомня и подновява един такъв труден дебат, какъвто е този за историята.

Германският философ Валтер Бенямин пише в своите тези за историята[1] за това как привилегията от разказването и писането на историята винаги принадлежи на победителите в дадена битка и никога на губещите. Няма културен артефакт, който да не бъде едновременно и артефакт на варварство. Защото историята винаги е написана не само от силните на деня, но и за сметка на слабите в същия момент. В този смисъл и историята на българските градове в един момент е писана едностранно от хегемонната власт, за да покаже надмощие над предишни исторически периоди. В следосвобожденска София е имало около 40 джамии, от които са останали две, останалите са разрушени от новата българска власт. По-късно комунистическата власт разрушава паметници за сметка на появата на други нови публични пространства, възхваляващи комунистическата идея.

Аз не знам дали днес ние трябва да местим или разрушаваме паметници. Това, което знам, е, че когато потомците ни видят българските градове и публичните им пространства, те трябва сами да могат да си

1 Benjamin W., (1940) *On the Concept of History, thesis VII*

зададат въпроса каква е историята зад тях. Подобно на Деянова и Бенямин, не мисля, че силните на деня в момента трябва да вземат историята в свои ръце и да я оформят като „правилната“ или „единната“ през препострояване и разрушаване на монументални артефакти. Това, което знам също, е, че такива опити в момента се правят както от страна антикомунистичските политически сили (през желанието за разрушаване на паметници и публични пространства), така и от страна на идейните наследници на комунистическата власт (през научна реабилитация на културни репери като Людмила Живкова). Не желая този текст да служи на нито един подобен опит за едностранно манипулиране на историята. Преди време вярвах, че креативността на архитекти и урбанисти е способна да даде решения на това как публичните пространства на паметта да бъдат едновременно запазени и в тях да бъдат вложени множеството от гледни точки през плуралистичен разказ за историята. Сега не съм сигурен. Публичните пространства, наследени от комунизма, предоставят възможността да бъдат сцена за дебати, но имат нужда да бъдат превърнати в музеи там, където са в момента. Защото деградацията им трябва да спре, за да могат да продължат да изпълняват ролята си на пространства за памет и формиране на история.

Текстът е публикуван първоначално в сайта „Маргиналия“

Източник

Павел Янчев е архитект и урбанист, завършил е катедрата по градоустройство в УАСГ (2007) и Master of Human Settlements в KU Leuven (2012). Работил е с фирма СТОА в София и Москва, с архитектурните студия ZOOMStudio в София, ARTER и Art&Build в Брюксел. Бил е автор на архитектурното списание AbitareBulgaria, а в свободното време пише в блога си View.point (pavel-yanchev.blogspot.com).

Коментари (6)

- 08-04-2015|**Златко**

Откъм Фейсбук...

Zlatko Enev *Рядко добър и силен текст...*

Слав Иванов *ТОВА НЕ СА ПАМЕТНИЦИ, А КОМУНИСТИЧЕСКИ МРЪСОТИИ!!!*

Zlatko Enev *Лично аз предпочитам „Това не е лула“...*

Svetla Encheva *Слав Иванов, трябва да го напишете с още по-големи букви, че сега не изглежда достатъчно вярно. С колкото по-големи букви го напишете, толкова по-мъдро и правилно ще изглежда.*

Zlatko Enev *Е, ако не друго, то поне практикуваме онова, към което ни насърчава и текста...*

Слав Иванов *АМАН ОТ СНОБИ И ТИКВЕНИЦИ!!!! КОМУНИСТИТЕ И КОМУНИСТИЧЕСКИТЕ МРЪСОТИИ ТРЯБВА ДА СЕ ИЗЧИСТЯТ!*

Zlatko Enev *А тук в Берлин си ги пазят. Паметниците де, включително и ония от комунистическо време (не всички, разбира се). Що ли така, а?*

Zlatko Enev *Сигурно щото вече знаят, че колкото повече се опитваш да го изтриеш и изличиш едно минало, толкова повече то ти влиза през задната врата (пардон!) Така че полза от напразни усилия няма, всичко трябва да се знае, всичко трябва да се вижда, всичко трябва да е открито и видимо. Само тогава следващите поколения ще имат реална възможност да направят свой собствен избор.*

Свой собствен. Не непременно нашия...

Zlatko Enev *А Славчо се разсърди и обиди, факт. Ей това е, което се нарича „липса на избор“...*

Слав Иванов *ШИБАЙ СЕ, МЕДУЗО ЧЕРВЕНА!*

Lydia Staikova *Аз смятам, че паметници трябва да се пазят по принцип, но в същото време ако винаги пазим всичко, в един момент градската среда няма да може да се развива, а това понякога е наложително и добро. Така че може би средният път е най-добър – някои неща да ...Вижте още*

Zlatko Enev *Какво ще кажеш за един такъв подход, Лидия?*

За новата европейска мемориална култура

Lydia Staikova *Да, съгласна съм с теб, че имаме нужда да преосмислим историята си и точно в духа, в който предлагаш. Но това по-скоро е свързано с въпроса за нововъзникващите мемориали, а аз се кося какво да правим с вече създадените. От една страна, не ми се ще да сме варвари, които рушат, но от друга страна, не можем да превърнем градовете си в нещо подобно на жилищата на хората, които маниакално събират и нищо не изхвърлят.*

Zlatko Enev *Водещата логика би трябвало да е една и съща, и при стари, и при нови мемориали – всичко, което ни помага да държим пред очите си, да не забравяме евентуалните си „исторически грешки", би трябвало да остане, точно по метода на огледалото, който се описва в текста на архитект Янчев. Е, може би не всичко, но поне по-големите и по-важни неща. Те са паметници не на чужди окупационни сили, а на собственото ни безличие, продажничество и пр.*

Lydia Staikova *Аз бих добавила естестически и прагматични съображения за средата като цяло.*

Zlatko Enev *Да, без съмнение..*

Ivaylo Ditchev *Тъжното е, че днес десните преиграват онова, което са правили комунистите в края на 40те – събаряш камъните, изливаш сто кубика бетон и променяш миналото. Все се чудя дали е въпрос на идеология или на някакви душевни травми...*

Zlatko Enev *Не познавам достатъчно нещата, за да мога да коментирам „авторитетно", но просто си мисля, че „мантелитет" и „душевност" се сменят не със смяната на политически етикети и названия, а чрез реална смяна на поколения и „цивилизационни влияния". За мен българският преход и българското отваряне към „Европа" са долу-горе по на осем години (ако смятаме и празниците)...*

Zlatko Enev *В тази връзка изключително меродавна ми се струва историята на така наречения германски „специфичен път" (Sonderweg). Галиматията покрай всичките битки около него може да се прочете в Уикипедия, но си остава факт, че Германия далеч не винаги е разглеждала себе си като част от*

„Запада“ и едва след войната, и то само с „триста зора“ е приела тази толкова нова и толкова непривична за нея роля. А днес вече повечето хора я възприемат като новия европейски център. Де го чукаш, де се пука...
en.wikipedia.org/wiki/Sonderweg
Zlatko Enev *Паралелите с нашата собствена история и география за мен са безспорни (географски център на Балканите, който никога не се е държал като център, но евентуално може да „се научи“)...*

- 08-04-2015|**Златко**

Александър Кьосев – Този паметник ме обижда (в „Дневник“, 19 фев 2015)

Архитектурната група WhATA обяви за „градски бъг на годината“ решението на общината в София да демонтира паметника пред НДК – победителите в годишните награди бяха обявени на 18 февруари.
По темата „Дневник“ публикува изказването на проф. Александър Кьосев на дискусията в „Червената къща“ в края на януари за паметниците от времето на социалистическия режим и конкретно за „13 века България“ пред НДК в София. Дискусията беше представена в портала „Култура“. Текстът се препечатва със съгласието на проф. Кьосев. Заглавието е на „Дневник“
Дебатът в общественото пространство се втвърди, позициите се встрастиха до крайност и никой вече никого не слуша. Трябваше малко по-рано да се проведе тази дискусия, тогава тя щеше да има просветна функция. Сега е закъсняла и в някакъв смисъл крета след събитията. Все пак ако е дискусия, би следвало поне минимално да проясни някои неща.
Понеже и аз като останалите участници съм софиянец, участвам в събитията и съм не просто експерт, искам първо да кажа своето чисто субективно и гражданско мнение, а после ще говоря като експерт. Ще се опитам моето лично и субективно мнение да не влияе чак толкова върху това, което ще кажа като културолог.
Този паметник ме обижда още от момента на появата си.
Още когато той се появи, аз го намразих от сърце

И не само аз, много хора, не казвам всички. Не можех да го търпя. Когато чух, че той е наречен от софийското население „седмоъгълен пето еди си какво", се зарадвах искрено и употребявах тази фраза през целия си живот. Когато виждах, че той се разрушава, се радвах. И продължавам да мисля по този начин. Даже смятам, че той в момента, такъв какъвто е, би могъл и да остане и ще бъде паметник на нещо друго, на самото разрушение. Тоест аз съм страстно на едната позиция, не го крия. И се оказва, че над 70% от софиянци са също на тази позиция. Това е моето лично и гражданско мнение, радвам се, че то съвпада с мнението на толкова много други софиянци.

Вече като културолог наблюдавам формата на дискусията и смея да ви кажа, че тя е странна.

Защо е странна дискусията?

Защото това е една експертна и институционална дискусия. За други паметници се водят истински граждански дискусии, има истински символни войни, най-обикновени хора се палят. Когато някой боядиса Паметника на съветската армия, там не отива просто Русия или руската държава, а се изсипват един бюлюк хора, които по своя воля го изчистват, протестират, страдат... и въобще участват. Когато дойде 24-ти май, децата отиват на паметника на Кирил и Методий и носят цветя. Когато има рожден ден и годишнина от смъртта на Левски, има поклонение пред паметника на Левски, има националистически сблъсъци около него. Тоест има граждански живот около тези паметници, те вълнуват жителите на града. Около паметника „1300" съвсем очевидно няма граждански живот.

Той е мъртъв паметник от самото начало

Той никога не е бил паметник. Самият факт, че ние защитаваме този паметник с експертни аргументи е сбъркан подход. Не е възможно експерти да решават въпроса за нещо, което стои в центъра на София. Решават го всички, жителите на града. Експертите изпълняват волята на гражданите, а не обратното. Експертите имат прерогативи, но някой им ги дава, те не решават сами. Те изпълняват онова, което суверенът иска. А какво иска суверенът е малко сложно да се каже. Вярно

е, че социологическите анкети, колкото и добре да са направени, невинаги изразяват мнението му. Но идват някакви институции – Министерството на културата, експерти, специалисти, Съюза на художниците... Експертите се намесват и казват на хората какво да мислят. За какво се борят тия експерти? За какво се борят тия институции? Може би се борят за гилдийни интереси. Във всеки случай не слушат гласа на суверена – както би трябвало да правят.

Тук бяха изказани доста тези. Аз искам да ги разгледам – с някои съм съгласен, с други не съм съгласен и ще кажа своите контратези. Първа теза – всеки паметник носи в себе си памет. Невярна теза. Подвеждаща и невярна. Има паметници, които наистина носят памет, те са места на паметта, както се казва. Има и други паметници, които се опитват да носят памет, имитират такова нещо, но не могат да го направят. Това е и този случай.

За какво е памет този паметник?

Какво помни? 1300 години България? С тези героико-страдалчески форми, съпроводени с неоекспресионизъм и абсурдни надписи, които обиждат всеки езиков усет? С тази претрупаност с претенциозни словесни форми, дошли от „българската традиция“? Ако този паметник помни нещо наистина, то е естетиката и социалната и институционална среда от времето на Людмила Живкова, фалшива и изсмукана от пръстите. Искаме ли го в центъра на София? Той не помни това, за което твърди, че помни. Не помни 1300 години България. Ако беше паметник на българското, щеше да изглежда иначе, по-скромно, нямаше да изглежда по този префърцунен еректирал начин, накичен с буламач от символи.

Втора теза – не се разрушават никога паметници. Невярна теза. Ако започна да давам примери...

И невинаги разрушаването на паметник е вандалство

Очевидно разрушаването на фашистки и сталинистки паметници не е вандалство. Очевидно отстраняването на Ленин от центъра на София не беше вандалство. Историята е диалектика на памет и забрава. Има едно прекрасно съчинение на Ницше, казва се „За ползата и вредата от историята за живота“.

Там ще прочетете какви са критиките на Ницше към т. нар. монументална история. Във всичко това има философски въпроси, не е добре те да бъдат подминавани с клишета, представящи се като аргументи.
Трето, казва се, че едно такова художествено произведение като този паметник е структурно-архитектурен и урбанистичен комплекс и всяко негово нарушаване ще доведе до нарушаване на произведението. Вярно. Какво от това обаче? Архитектурно-урбанистичният скулптурен комплекс се намира на публично място. Публичното място е собственост на гражданите. Преди всичко се изисква гражданите да дадат съгласие какъвто и да е комплекс да бъде поставен там и едва след това художници, скулптори, архитекти имат право да правят такива неща. Ако гражданите не искат там да има архитектурно-скулптурен комплекс, той не трябва да бъде там. Аз не знам дали искам да възстановявам плочите, защото всяко възстановяване за мен е леко изкуствено, но това е друга и дълга тема. Достатъчно ясен противник съм на паметника, за да си търся други аргументи.
Четвърта теза – истинските произведения на изкуството просъществуват през времето, те, както се казва, са съвременници на всички епохи и се пълнят с ново и ново съдържание, ще дойдат нови потомци и ще ги видят по нов начин, по някакъв начин ще преоткрият паметта и т. н. Слава Богу, че тук, на дискусията в Червената къща, не се появи аргументът за пирамидите, който обикновено се изтъква в подобни случаи. Това е вярно, само че то е вярно за класическите произведения на изкуството. Тоест
само класическите произведения на изкуството оцеляват
по този начин, не всяка измишльотина. Милиони други добри, не толкова добри или просто ужасни произведения на изкуството се загубват, разрушават се, разпадат се и изчезват. И за това никой не съжалява, защото загуба няма – те не са шедьоври, не са класически произведения на изкуството. А класическо произведение на изкуството, повярвайте ми, не се става с експертно решение.

- 12-04-2015|**Veco**

Без да изпадам в логорея бих искал да кажа, че сравняването на двата паметника не е правилно. Единият (пред НДК) е в чест на създаването на българската държава и че съдържа не пасващи към това символи не е толкова страшно. Просто строежът е ужастно некачествен и по тази причина би трябвало да се махне. Докато ПСА е съвсем друга история: издигнат е в чест на една армия, която не е „освободила Европа от фашизма“ – а е наложила комунизъма в Европа – или поне в част от нея. И докато за фашизма единствено се плюе заради геноцида на евреите, последиците от великото комунистическо общество ги знаем – или поне тези от нас, които са над 50-годишна възраст. Та, според мен, ПСА трябва да се махне и нека Златко и останалите, които цитират паметника в Берлин да престанат да го дават за пример. Защото този паметник е в Западен Берлин (където не е имало комунизъм) и е доста добре скрит от минаващите край него. А да сте виждали някъде из Германия (дори и Западна) хитлеристки паметници – каквито е имало безброй по времето на национа-социализъма.....

- 13-04-2015|**Надежда Александрова**

Докато вече повече от 30 години се спори и пише за тези два паметника, какви ли не грозни сгради и нови паметници изникнаха из страната и в столицата, тихомълком и без никаква гласност и съпротива. Тъжно, тъжно

- 14-04-2015|**Надежда Александрова**

Само да не си помислите, че ги харесвам. За бъдещето им споделям мнението и мисленето на Александър Кьосев.

- 04-05-2015|**Black Wolf**

Да се запази паметника на армия, която е докарала един престъпен режим в България, армия на държава, която е поддържала този режим – това само по себе си според мен е престъпно.

А за нелепата конструкция пред НДК – ами то имената, с които хората го наричат са достатъчно красноречиви.;-)))) Нима подобно „творение“ е уместно?..

Ще си върне ли либерализмът ключовата роля в европейската политика? Автор(и): Аспарух Панов

Две много позитивни и обнадеждаващи политически събития ме стимулираха да коментирам отново същността и бъдещето на модерния политическия либерализъм.

Първото бе появата на младата българска либерална политическа формация ДЕОС („Движение за европейско обединение и солидарност“), към която изпитвам все по-нарастваща симпатия[1]. На 12 март тя навърши 1 година, като нейните актуални политически становища и позиции са добър сигнал преди предстоящите местни избори през есента на тази година[2].

Занимавал съм се през годините активно с темата за българската многопартийност и съм твърде скептичен към всяка нова партия, която изниква изневиделица в толкова противоречивото българско политическо пространство. Но не и към ДЕОС, която представлява младата политическа генерация, родена около 1989 г. и след нея. Впечатляваща е нейната амбиция да допринесе за прехода от „управление чрез сделки“ към „управление чрез закони“, за насърчаване на активното гражданско участие и разширяване действието на пряката демокрация в обществените отношения. Както и за създаване на социални системи, в които основна ценност са гражданите. Цели и теми, които ще стават все по-актуална при очакваните тежки и деликатни реформи, свързани с ролята на държавата в образованието и здравеопазването, в пенсионната система

1 Аспарух Панов: Ще възроди ли ДЕОС политическия либерализъм в България?, http://panov-blog.com/2015/02/20/deos/

2 1 година ДЕОС: ДЕОСвести 12.3.2015, http://us8.campaign-archive2.com/? u=a1c0fe292b69f1cf9ecc3efa6&id=512bbfc9fc&e=4ee35741db
ДЕОС: публикации, рубрика „ДЕОС работи, становища“
http://deos.bg/%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B0/

и енергетиката, както и с независимостта и организацията на съдебната власт.

Втората оптимистична новина бе свързана със завръщането на германските либерали в голямата политика след успеха им на изборите в знаковата провинция Хамбург. Според позитивния и добронамерен анализ на Хайке Гьобел във Франкфуртер Алгемайне Цайтунг[1], младият председател на Свободната демократическа партия (СвДП) Кристиян Линднер иска да види своята партия като „вдъхваща кураж“ и защитаваща позицията на катализатор на германското развитие. Тя ще е отворена към новите технологии, пазарите и имигрантите. Това ще бъде партия, която ще разчиства бюрокрацията пред тези, които имат предприемачески амбиции, ще им предлага умерена фискална политика и осигуряването на финансова свобода, така че те да могат да развиват живота си според собствените си идеи. В политическия пейзаж на Германия в момента няма такава модерна партия и ако нейните амбиции са наистина реалистични, тя би обогатила сериозно политическия живот...

И точно тук е въпросът. Ще успее ли партията като цяло да се доближи в такава степен до представите на своя председател, че да спечели достатъчно политическо доверие. Едва ли всеки сподвижник на партията е готов да ръкопляска, когато Кристиян Линднер рекламира Трансатлантическото партньорство за търговия и инвестиции (ТТИП) или предлага „фракинг технологията“ поне да бъде тествана. Позициите на партията по отношение на актуалните проблеми в еврозоната също не са много ясни. Готова ли е тя да подкрепи председателя, който е убеден, че Гърция трябва да напусне еврозоната, ако не изпълни условията на кредиторите? Въпросите са много, но важното е че СвДП успя да събуди отново любопитството към себе си. А това съвсем не е малко!

Разбира се, всичко около „раждането“ на ДЕОС и „възраждането“ на СвДП звучи амбициозно и обнадеждаващо, но все още е твърде далеч от реалната политика (Die Realpolitik), както казват „братята“ германци. А в европейската „Реалполитик“ разликата между „ляво“ и „дясно“ се размива все повече и повече. Все по-трудно, а понякога и направо невъзможно става разграничаването между политическите играчи по класическата координатна политическа система – консерватизъм, социали-

1 Heike Göbel: Neugier auf die FDP, http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/kommentar-neugier-auf-die-fdp-13432339.html

зъм и либерализъм. Затова единственият ясен критерий за оценка на една партия или коалиция остава отношението към свободата! Критерият за свободата (дали се насърчава или ограничава) служи едва ли не като единственият ефективен и надежден тест за политики, доктрини и правителства. Или, с други думи, нужен е качествено нов информиран прочит на либералната демокрация и то не при закритите врати на партийната непрозрачност, а при широката публичност на гражданското общество.

Без принципите и правилата на правовата държава, които не допускат произволна и безконтролна власт нито на държавните институции, нито на други организации или лица, свободата просто не би била възможна. Ако народни представители, държавни служители, представители на съдебната власт или частни лица могат да си позволят по своя преценка други правила на публично поведение извън тези на законовия ред, това би представлявало огромен риск за свободата. А точно това се случва(ше) в България през последните години.

Както Имануел Кант пише: „Човек е свободен, ако той не трябва да се подчинява на никого, освен на закона.“ Но дори и когато гражданите се подчиняват единствено на конституционно приетите закони, свободата им продължава да бъде застрашена, тъй като законите в България твърде лесно могат да се променят и модифицират от държавните органи. Едва ли има друга страна в ЕС, в която фундаментално важни закони да бъдат променяни не само по „три пъти на ден“, но и то с удивителна лекота, цинизъм и голяма доза некомпетентност.[1]

Нещо повече, либералната демокрация като политико-икономическа система, базирана на прочутия триъгълник „свобода, права и отговорности“, започна да изпитва все по-големи вътрешни напрежения и да губи позиции. Триъгълникът вече не само не е равностранен, но като че ли се разпадна на съставните си части, а „отговорността“ просто се разпиля и изчезна от обществото. Моделът, който доказа своята ефикасност в Европа, който успя да гарантира просперитета, благоденствието и индивидуалните свободи, днес вече го няма. Просто е удивително колко бързо забравихме, че правата, свободите и качеството на живота не са дар Божи, а произтичат от доброто държавно управление и върховенството на закона. А те, от своя страна, са резултат от дейността на сво-

1 Аспарух Панов: Ще защитят ли новите управляващи свободата като политическа ценност?, http://panov-blog.com/2015/01/06/liberty_2015/

бодни, просветени и информирани граждани и избиратели, от буржоазната етика на едно отговорно и мислещо гражданско общество, с една дума, на хора, които разбират, че животът по правилата не ограничава свободите, а напротив – улеснява тяхната реализация.

Предлаганата днес статия е разширен и допълнен вариант на публикацията от блога ми „Днес либерализмът ни е нужен повече от всякога“.[1] С тези проблеми се занимавах и миналата година, когато преди европейските избори публикувах в „Култура“ статията си „Нужен ни е нов поглед към либералните ценности и политики“[2]. В нея се опитах, доколкото мога, да дискутирам причините за екзистенциалната криза на „либерализма“ в европейски мащаб като ценностна система, гражданско-политическа и икономическа концепция. В тази връзка бе и една друга моя статия в „Култура“ от 2012 – „Популизъм след либерализма“[3]. За огромно съжаление, както европейските, така и последните парламентарни избори в България показаха, че аудиторията, разбираща и защитаваща либералните ценности на политическо ниво, продължава да намалява заедно със стопяването на либералните партии и изчезването на либералното парламентарно представителство.

При това положение трябва да започнем либералния дебат едва ли не отначало. След всичко, което се изговори и изписа срещу либералната демокрация през последните години, след нестихващите опити за замазването, оплюването и в крайна сметка – обезсмислянето на основните ценности на либералния модел на българския преход, няма да ни е лесно. Но вече има светлина в тунела. И това не е идващият насреща „национал-популистки“ влак, а появата на една млада и по възраст, и по начин на мислене либерална общност от хора, които са готови не само да защитават либералните ценности, но и да ги реформират за новите политически условия както в България, така и в ЕС като цяло. Разсъжденията, които предлагам, имат повече концептуален, отколкото стратегически и програмен характер. Опитал съм се да обърна внимание на темите за ролята на държавата, за равенството и неравенството, т.н „вечни“ неразрешими въпроси на политическия дебат. При работата ми в

1 Аспарух Панов: „Либерализмът ни е нужен днес повече от всякога“, http://panov-blog.com/2015/02/25/we_need_liberalism/

2 Аспарух Панов: „Нужен ни е нов поглед към либералните ценности и политики“, Култура – Брой 16 (2765), 25 април 2014

3 Аспарух Панов: „Популизъм след либерализма“, Култура – Брой 25 (2687), 29 юни 2012

настоящия текст съм използвал някои изводи и заключения от вече споменатите ми статии в „Култура“, но повторението в този случай може да бъде само от полза.

Обичайна порочна практика е либерализмът да бъде обвиняван в радикален антиетатизъм. Това е напълно погрешно. Напротив! Загрижеността за институциите е една от най-важните задача на политическия либерализъм. И това съвсем не е конюнктурно твърдение, а политически принцип от съществено значение. Първата грижа на либералната политика е, държавата да работи добре, да спазва процедурната справедливост, състояща се от общи правила на поведение, валидни в еднаква степен за всички физически и юридически лица. Тези правила защитават частната сфера на индивида и особено неговата собственост от чужди посегателства. Те са предназначени да осигурят необходимия минимум сигурност, стабилност, предвидимост и почтеност, така че социалното устройство да функционира ефективно. Накратко, справедливостта е върховенството на закона: то поддържа реда в обществото и е абсолютно необходимо за оцеляването и успеха на пазарната икономика и либералната политика.

Но дори и държавата наистина да работи перфектно, тя трябва да бъде ограничена до обхвата, определен в Конституцията и законовата рамка за нейните действия. Дефинирането на тази рамка е обикновено основната тема на ежедневните политически атаки и от ляво, и от дясно срещу либералната политика. Модерният либерал би характеризирал длъжността на държавата като един безпристрастен „рефер“, който налага „правилата на играта“, но не бива нито да се намесва в самата „игра“, нито да задава предварително или да подпомага резултата от нея, както се опитваха да правят българските правителства през последните години. В този тип дебати либералите винаги са били и ще бъдат против прекомерното разрастване на държавните функции, защото се доверяват на индивида и неговата интелигентност.

Заедно с това доверие обаче, модерната либерална политика в никакъв случай не трябва да идеализира отделната личност и да я приема за безгрешна. Тя просто защитава тезата, че макар и склонни към грешки и капризи, за хората е по-добре сами да взимат решенията си в реални ситуации, отколкото глупави, невежи и безобразни управници да ги взимат вместо тях. Либерализмът не е система, разчитаща на „добрите“, а такава, в която „лошите“ могат да нанесат най-малка вреда. Модерна-

та либерална политика отчита възможността за сложни допускания за индивида в един сложен свят. Отървавайки се от закостенели и сюрреалистични абстракции, либерализмът трябва да бъде неизменно адекватен на изискванията на публичната политика. Само тогава може да е успешен като политическа доктрина.

Но точно тук, „във възможността за сложни допускания за индивида в един сложен свят“, либерализмът се сблъска и то жестоко с настъпващия в целия ЕС (национал)популизъм, помитащ всички идеологически различия след себе си. Срещу сложните допускания и проблеми в нормалната политика, популистите по правило предлагат прости решения. И, пак по правило, тези решения изглеждат много евтини, но, в крайна сметка, излизат много скъпи не само на повярвалите в тях, но и на цялата държава, а както се оказва, и на ЕС като общност. Популизмът (се опитва) да отъждествява волята на народа с морала и справедливостта, като ги поставя над всички други ценности. Тази идеализация на народа върви редом с демонизацията на елитите. Няма ляво, няма дясно, няма идеология, Популистите разделят обществото на две хомогенни антагонистични групи. Просто и ясно – „ние – добрите“ срещу „другите – лошите“!

По всички тези показатели популизмът поразително прилича на комунизма, но капанът, в който всички попаднахме, е че той не отправя предизвикателство към демокрацията в качеството ѝ на процедура, основаваща се на свободни избори и на управление на мнозинството. Именно защото съвременните популисти не могат да бъдат охарактеризирани (формално) като антидемократични, либералните партии изглеждат толкова безсилни в своята реакция спрямо популисткото настъпление. И тук вече можем да сложим край на обобщенията и да се върнем в България. Ако западните демокрации все пак имат сериозен имунитет към подобни политически зарази, то у нас ситуацията през последните години бе много по-тягостна. И това се отрази преди всичко на състоянието на институциите и на ролята на държавата като цяло.

Когато популистката мъгла покрие цялото политическо пространство и няма реален политически дебат, много бързо и неконтролируемо нарастват свръхпропорциите на държавата. Едновременно също толкова бързо намалява значението на законодателната власт, неспособна и несклонна да контролира действията на изпълнителната, а съдебната власт на практика не е в състояние да осъществява надзорната си функ-

ция по гарантиране на върховенството на закона. Точно това се случи в България след 2009 г.

Успоредно и в съчетание със „свръхдържавата“ се зародиха нерегламентирани групи по интереси, чието намерение бе не да произвеждат допълнително богатство, а да преразпределят наличното. Преразпределение с участието на клиентелистки олигархични структури, неефективни предприятия, търсещи държавна закрила срещу по-ефективната конкуренция, синдикати, стремящи се да елиминират конкуренцията на пазарите на труда.

Всичко това бе мощен и мътен поток, произтичащ от политическото могъщество на организирания интерес. Чак днес, пет години по-късно, се появяват първите индикации за нормализация на политическия живот. Обществото изглежда помъдряло и готово да се върне към ценностите на институционалната демокрация и правовата държава. Но това ще бъде много дълъг и мъчителен процес, в който е нужна коренна промяна на политическата среда. Подобна промяна, преди всичко в ролята на държавата, е особено важна за завръщането на либерализма на политическата сцена. При досегашните условия либерализмът трудно можеше изобщо да вирее, а за някаква по-значително политическо участие, не можеше да става и дума.

За да може да се развива, либерализмът се нуждае от съвсем друга политико-културна среда. Затова образованието, културата, науката, изследванията и дискусиите за моралните основи на едно свободно либерално общество са толкова важни. Либерализмът е тясно свързан с разума в политиката и то разум, насочен към бъдещето. Каквото и да се говори против либерализма, единствено либералната политика е доказала многократно, че е готова без всякакъв догматизъм да даде шанс на новите идеи, технологии и иновации.

Къде е мястото на икономиката във всички тези разсъждения за ролята на държавата? Поради ключовото значение на икономиката за обществото, тази роля е изключително важна. Икономическото развитие без съмнение зависи основно от инициативността на отделните индивиди. Но те трябва да бъдат добре образовани, свободни, солидарни и уверени в държавните институции и тяхното функциониране. Икономиката се развива благодарение на образователните, транспортните и комуникационни инфраструктури, благодарение на социалните, здравни и отбранителни структури, както и на структурите за сигурност,

които защитават правата на всяка отделна личност. В крайна сметка, успехът на либерализма зависи от нивото на политическата и бизнес-култура в държавата и на живота по правилата. С други думи – от доброто държавно управление.

В своята същност публичната политика представлява съвместно създаване и прилагане на закони, чиято цел е единствено обществената полза. Предназначен да се грижи за потребностите на обществото, либерализмът е култура на спазването на дадената дума, на респекта и уважението към другите, на отвореността към бъдещето на обществото. Либералната политика предполага създаването на гъста мрежа на сътрудничество и провеждането на „интелигентен“ колективен дебат за функциите и задълженията на държавата. Успешното „управление чрез обсъждане“ може да съществува само в рамките на точно определени държавни пълномощия и може да се постигне чрез участие на законодателната и изпълнителната власти при въвличане на разнообразни елити и интереси от гражданското общество. По този начин може да бъде установен консенсус или достатъчно широко мнозинство, което да гарантира правилата на правовата държава и да ги адаптира към променящите се обстоятелства. С други думи, отново и отново се връщаме към върховенството на закона, „златното ключе“ към процедурната справедливост.

Когато говорим за „справедливост“, съвсем закономерно стигаме до „равенството и неравенството“, може би най-дискутираните и най-конфронтационните теми в света на политиката. Когато говорим за равенство от либерална гледна точка, става дума единствено и само за равенство пред закона. Никой не може да бъде дискриминиран пред закона, поради своя пол, раса, вероизповедание, етнос или националност, социален или икономически статус. Не трябва да се допускат законови привилегии за отделни лица или групи от хора, като властите трябва да третират всички граждани еднакво без елементи на персонални предимства и различни типове фаворизиране на определени лица. И тук не може да има никакви компромиси. Ако тези принципи не се спазват, това означава само едно – корупция! Равенството при спазването на законовите правила дава възможност за свобода и лична отговорност на всички. Равнопоставеността в третирането на всички пред закона е основно изискване на либералната справедливост. Договорите се изпълняват, като всяка измама, кражба или физическа агресия се наказват.

Тълкуването на неравенството обаче, от либерална гледна точка не е просто нещо. Особено неравенството на доходите е от огромен политически и обществен интерес. То е източник за постоянни разногласия между тези, което смятат, че неравенството е проблем и тези, които мислят, че не е. Но все пак трябва да продължим да търсим поне определени параметри на взаимно разбирателство между тези две крайни позиции.

Можем да определим два вида икономическо неравенство. Първият вид условно можем да наречем пазарно неравенство. Отделните индивиди се различават по много признаци, включително енергия, способности и компетентности, амбиция и находчивост. В резултат на това, при пазарно ориентираната икономика, някои хора ще бъдат по-добри от други в задоволяването на материалните и духовни интереси на потребителите и по този начин ще съумеят да спечелят повече пари. Единственият начин да се избегне това е принудителната намеса на държавата на пазара. Подобна намеса обезсърчава стремежа към благоденствие, като равенството, насърчавано чрез държавна принуда, ще води единствено до обедняване.

Кое е по-добре тогава, хората да са еднакво бедни или различно заможни? Това е най- важният политически въпрос, когато говорим за неравенството. Бихте ли предпочели едно общество, в което всички имат равни ниски доходи, пред това, в което доходите са различни в широки граници, но и най-ниските доходи са по-високи от тези на първото общество на принудителната уравновиловка? И тук, в понятието „широки граници“ е ябълката на раздора. След глобалната финансова криза през 2008 г., левичарската истерия (и не само тя) срещу „виновния либерализъм“ за непрекъснатото неконтролируемо разтваряне на ножицата между бедни и богати достигна гигантски размери.

Точно тази деликатна тема е обект на поставящата много въпроси статия на Даниел Смилов: „Либерализъм, пазар и равенство“[1]. Ето какво пише той:

„Наскоро публикуван доклад на британската благотворителна организация Oxfam направи прогнозата, че богатството на най-заможния

1 Даниел Смилов: Либерализъм, пазар и равенство,http://kultura.bg/web/%D0%BB%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8A%D0%BC-%D0%BF%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80-%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/

1% от човечеството ще се изравни с това на останалите 99% в следващите няколко години. Най-богатите 80 души ще притежават толкова, колкото най-бедните 50% от глобалното население.

Вярно е, че в някакъв смисъл нашата епоха е отбелязала и сериозни успехи в настигането в материално отношение на т.нар. първи от третия свят: възходът на Китай, Индия, Бразилия и т.н. означава, че привилегированите богати градски общности не са концентрирани единствено в САЩ и Западна Европа. Нещо повече, общият брой на бедните по света намалява почти повсеместно – (с малки изключения за части от Африка).

Но от изследването на Oxfam става пределно ясно, че вътре в отделните държави – дори тези от Запада – „ножицата“ между най-богатите и средната класа се разтваря и днес средната класа има по-голям шанс да „изпадне“ в бедност, отколкото да настигне най-богатите. Какво е политическото значение на тези факти?“

Може да се спори за всичко това по цели дни, но рисковете за средната класа не са (само) в либералния принцип за „икономическото неравенство“, а в много по-голяма степен се дължат на един втори тип неравенство, т.нар. „политико-икономическо“ неравенство, насърчавано и управлявано чрез политическата система.[1] Неравенството в доходите се превръща в нерешим проблем, когато е причинено от държавна намеса. А повечето политико-икономически системи в света, особено най-богатите от „пазарно ориентираните“ са построени на дълбоко вкоренени и отдавна установени системи на корпоративни привилегии и „вечни“ добри връзки с определени кръгове, групи и огромни наследствени бизнес корпорации. Изброяването на „добрите връзки“ сигурно може да продължи дълго, но за всички е ясно, че става дума за фаворизиране, за което останалата част от населението трябва да плаща по един или друг начин. Каквото и да си говорим, най-богатите хора на света са винаги добре представени в тези привилегировани групи. Няма никакво съмнение, че за разлика от неравенството на пазара, политико-икономическото неравенство няма нищо общо с пазарните механизми и същността на либерализма. То е дълбоко несправедливо и много от неговите канали за привилегии трябва да бъдат премахнати в един наистина либерален свят.

1 Sheldon Richman: Income Inequality *Is* a Problem—When Caused by Government Meddling, http://reason.com/archives/2015/01/22/income-inequality-is-a-problemwhen-cause

Как? Много трудно е да се намери решение в страна като България, а и в ЕС като цяло, където политическата среда е преситена от преки и непреки субсидии; от изкуствени дефицити, безумни наредби, разрешителни и предписания, които изключват конкуренцията и гарантират утвърдените с десетилетия, привилегии и фаворизирания. На този печален фон прочутото либерално изречение „Европейският съюз предоставя на своите граждани територия на свобода, сигурност и справедливост без вътрешни граници и с вътрешен пазар, където цари свободна конкуренция“ звучи повече като подигравка към темата, която дискутираме. Но все пак ми е трудно да се съглася и с политическите заключения на Даниел Смилов:

„И тук идваме до политическия проблем, който растящото неравенство ражда за либерализма в развитите държави: неговата социална опора – средният избирател и средната класа – от прогресивна става реакционна, консервативна и егоистична. От двигател на обществото, тя се превръща в негова спирачка, от еманципатор – тя става защитник на привилегии и ексклузивност. Парадоксално, тя става всичко това, което сме свикнали да свързваме с илиберализма – с отрицанието на либерализма.“

Битката все още не е загубена. Теорията на Дуоркин и много други автори ни дават достатъчна възможност за адекватна оценка на ситуацията, която да избегне подценяването на политическите ефекти на растящото неравенство. Либерализмът – като политическа идеология – има вътрешни ресурси да се преосмисли, да коригира залитанията си. Както стана ясно, има механизми, които едновременно да създадат и по-свободен, и по-равен свят. За да се въведат ефективно и масово, е необходим сериозен технически и принципен дебат за данъчната система, за отстраняването на ефектите на наследени привилегии или прост късмет.“

Подобни разсъждения са дълбоко леви в своята същност. След като се твърди, че социалната опора на либерализма е станала „реакционна, консервативна и егоистична“, за „прогреса“ остава само лявото пространство. Това е чиста проба политически парадокс. Кой ще създаде този имагинерен „по-свободен и по-равен свят“? Очевидно тук се разменят местата на причините и следствието. Либерализмът има винаги вътрешния ресурс да се преосмисли, но кой ще реформира „реакционните и егоистични нелиберални държави“? Наследените привилегии са

при тях, те живеят с тях и от тях. Да, битката все още не е загубена. Тя просто не е започнала!

Роден на 20 октомври 1949 г. в София. Завършил химия в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. До 1990 г. работи в БАН. Има десетки научни публикации в най-реномирани международни списания. В края на 1989 г. започва политическа кариера като член на Радикалдемократическата партия в България, чийто заместник-председател е до 1996 г. Депутат е в XXXVI Обикновено народно събрание. Бил е ръководител на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, вицепрезидент на асамблеята и на либералната й група. От 1994 до 1996 г. е вицепрезидент на Либералния интернационал. От 1998г. до 2013г. работи в германската политическа фондация за свободата „Фридрих Науман“. Участвал е в реализирането на проекти на фондацията в България, Македония и страните от южен Кавказ. Член на УС на Българо-германския форум. Автор е на 3 книги и редица публикации в периодичния печат в областта на политическата система, международните отношения и човешките права.

Коментари (7)

- 09-04-2015|**Питащият**

Либерализмът е разрушителен като всяка идеология приложена в чист вид. Опитайте да пиете чист спирт и ще разберете за какво става въпрос. Винаги когато се говори за права трябва да се говори и за задължения, когато се говори за свободи -за отговорности. Човек има правото на живот най-малкото защото не се е появил по своя воля, но какви задължения трябва да поеме срещу това право никъде не става на въпрос. Няма нищо да се получи, такова общество в което има само права и

свободи просто не може да просъществува дълго. Най-малкото то няма да се размножава. Получаваш живот-дължиш живот, получаваш грижи, храна, образование-дължиш ги на своите деца. Получаваш една планета в наследство-дължиш я на следващите след теб. Когато обществото се състои от индивидуалисти, които смятат че имат само права и свободи, но не и съответните задължения и отговорности, когато всички смятат че останалите и държавата им ги дължат, тогава няма кой да им ги осигури. Правата и свободите не падат от небето, не са манна небесна. Западът ще го научи по възможно най-трудният начин. Изтокът изобщо няма да разбере за какво става дума.

- 09-04-2015|**Златко**

  Когато обществото се състои от индивидуалисти, които смятат че имат само права и свободи, но не и съответните задължения и отговорности, когато всички смятат че останалите и държавата им ги дължат, тогава няма кой да им ги осигури...

Напълно съм съгласен с казаното, но не мислите ли, че то описва единствено някаква абстракция (примерно една напълно изкривена, или поне напълно абстрактна, представа за това какво е „либерализъм“), а не реални хора и реални идеи? Дори анархистите не биха се съгласили да приемат едно разбиране за себе си, което ги определя единствено като хора, настояващи за собствените си права и свободи, без да дават пет пари за останалите. Либералите пък – имам пред вид РЕАЛНИТЕ либерали, като Аспарух Панов примерно, само ще се усмихнат на едно толкова изсмукано от въображението определение.

И още...

Правата и свободите не падат от небето, не са манна небесна. Западът ще го научи по възможно най-трудният начин.

Тоест, няма общество, нито на Запад, нито на Изток, в което мнозинството хора да се ръководят от някакво разбиране за БАЛАНС между права и задължения? Мога ли да попитам откъде точно черпите опита и информацията си? В колко западни общества сте живели, с колко хора извън най-непосредственото обкръжение сте имали контакт, какъв е житейският ви опит? (Ако не е тайна, разбира се)...

- 09-04-2015|**Аспарух Панов**

Съгласен съм с „питащият“ Точно това са въпросите, които съм се опитал да дискутирам. Благодаря за коментара!

- 09-04-2015|**Златко**

И още нещо: в собственото ми разбиране е много трудно либерализмът да бъде определен като „идеология“, тъй като, за разлика от ясните и определени идеологии, той не обещава никаква утопична картина за някакво бъдеще, в което ще бъде постигнат идеологическия идеал (класов или расов, в двата класически примера от двадесети век). Либерализмът безспорно е философия, при това дълбока и сложна, но идеология – едва ли.

Има и нещо друго, по което в България, а и не само, цари дълбоко объркване на понятията. Когато говорят за „либерализъм“, повечето хора обикновено имат пред вид онова, което са чували по телевизията или прочели тук-там в някоя популярна медийна статия. Твърде малко хора знаят, че всъщност има две напълно различни и дори трудно съвместими една с друга мисловни системи, които в популярното „знание“ се наричат с думата либерализъм. Едната от тях е класическата философска доктрина, разработена за пръв път по-обстойно от Джеймс Стюарт Мил през деветнадесети век, в която акцентът се поставя единствено върху необходимостта от гаранции за защита на правата на индивида срещу монопола на насилие от страна на държавата (без такива гаранции обществата просто не могат да бъдат демократични; това тук списание например би било невъзможно в която и да било България отпреди 10 ноември 1989).

Другата доктрина, известна под името „**НЕО**-либерализъм“, има само малко общо с класическия политически либерализъм, тъй като това е преди всичко икономическо учение, водещо началото си от мислители като Лудвиг фон Мизес и Фридрих Хайек, а по-късно Милтън Фридман и цялата негова школа, в което акцентът е поставен върху изискването за максимално освобождаване на пазарите от държавен надзор. Тук особен акцент върху защита на индивидуални права и пр., няма, тъй като идеята е, че пазарът „сам се грижи за това“, по правилото на прословутата „невидима ръка“ на Адам Смит (сега, ако се изсилвам и говоря прекалено обобщаващо за неща, които не познавам достатъчно,

то моля за извинение – всички компетентни мнения са добре дошли, разбира се).

Сега, когато тук или по други нет-форуми в България някой говори за „либерализъм“, то обикновено се има пред вид второто от тези две понятия и мисловни системи (без говорещият обикновено да има и най-малка представа, че съществува и друго, класическо и напълно различно, разбиране за „същото“ понятие). Това смесване на нещата е силно неизгодно за нас, реалните либерали, тъй като то непрекъснато ни поставя в ролята на хора, които трябва да обясняват, че всъщност не са онова, което обикновено им се приписва. И че става дума за обичайната липса на публично знание и достатъчно много информация, от които неща все още страда толкова много цялата българска обществена сфера.

Така че появата на „първите кокичета“ (обикновено образовани нза Запад млади хора като споменатия по-горе Даниел Смилов например) безспорно е нещо много радостно, но бъдещето на нещата – ако изобщо – ще се определя не от отделни хора, а от някакви по-големи, с помасирано влияние върху общественото мнение и процеси, хора. И то хора, образовани в България, да се надяваме...

- 09-04-2015|**Златко**

Впрочем тук на сайта също има по някоя и друга популярна статия, в която се правят опити за конспектно представяне на цялата тази сложна проблематика. Ето тази например:

Какво беше неолиберализмът?

Кратък цитат от статията:

> *Значението на представката „нео“ винаги е предизвиквало множество дебати. За мислителите от левицата, „нео“ беше сигнал за един либерализъм, лишен от множество черти, които правят класическия либерализъм приемлив и ефективен. В някои по-скорошни студии върху Адам Смит например, се подчертава степента, до която неолиберални мислители като Фридрих Хайек се съсредоточават върху ентусиазма на Смит по отношение на самоорганизиращите се пазари (в Богатството на народите), като същевременно пренебрегват неговата защита (в Теория на моралните чувства), на важността на непазарните ценности за поддържането на социалния ред. Действително, неолибералното прегръщане на перспективата*

за един социален свят, почти изцяло организиран от пазарни отношения, силно разграничава този вид мислене от класическата либерална традиция, която насърчава един вид капитализъм, вграден в институциите на гражданското общество, нормите на цивилизованото общуване и държавното регулиране на икономиката.

- 12-04-2015|**Хр.Димитров**

Много интересна статия, г-н Панов. Това за ДЕОС е наистина обнадеждаващо, само че аз, който живея в чужбина го научавам от вас сега – т.е. медиите по разбираеми явно причини държат това явление в пълно затъмнение... А вашият краен извод за битката – според мен, като че ли има малко противоречие: вие хем се съгласявате, че тя все още не е загубена (правилно!), хем накрая казвате, че тя не е започнала... Аз лично мисля, че тая битка всъщност винаги се е водила с променлив успех – и това е битката между дясното и лявото... Защото, в крайна сметка, класическият либерализъм, който вие така много добре описвате в резюме, е десен по своята същност, а настъпващия „национал-популизъм“, който застрашава Европа и може да се каже, че е на власт в България и особено в Русия – е дълбоко ляв по своята същност...

- 16-04-2015|**Борис Танушев**

В рамките на шегата – пришиването на Мизес и Хайек към неолиберализма е малко нещо обяснение в стил Волгин...

Лично аз определям неолиберализма като неуспешен лифтинг на социалдемокрацията, други пък твърдят, че той е незаконна рожба на англосаксонската либерална икономика и германската социалдемокрация.

А ето какво казва по въпроса Каролев:

„Терминът неолиберализъм е измислен от немския социолог и икономист Александър Рюстов през 30-те години на миналия век. През 1932 година Рюстов изнася реч пред Асоциацията за социални политики в Германия. В нея той твърди, че икономическата криза от неговото време е „хаос на плуралистична, хищническа икономика“ и „провал на икономическия либерализъм“. Рюстов настоява, че е нужна „силна държава, държава над икономиката“.

Две десетилетия по-късно в книгата си, озаглавена „Провалът на икономическия либерализъм“, самият Рюстов пише следното: Ние, неолибералите, сме съгласни с марксистите и социалистите в убеждението, че капитализмът е несъстоятелен и трябва да бъде отхвърлен. Ние също вярваме, че тяхното доказателство, че пресиленият капитализъм довежда до колективизъм е вярно и съществено откритие на техния водач (Маркс).

(...)

Самият термин неолиберализъм се ражда (заживява) на конференция в Париж през август 1938, когато 25 интелектуалци се съгласяват, че е важно да се намери среден път между провалилия се класически лайсе-феър либерализъм и колективизма и след дебати дали да нарекат новото движение позитивен либерализъм или социален либерализъм се спират на неолиберализъм.

През цялото време на тази конфренция Хайек и Мизес гледат като гръмнати що за глупости се случват. Например Мизес през цялото време критикува Рюстов, че почти всички монополи към онзи момент са създадени от политиците със закони, а не са продукт на свободни пазарни отношения. Гласът му остава нечут, пък и вероятно самият той се е изнервил и си е тръгнал.

През следващите години избухва война между неолиберала Рюстов и класическия либерал Мизес. В най-значимата си книга, „Човешкото действие“ Мизес подлага на унищожителна критика, подкрепена с ясни логични и научно обосновани аргументи, идеята за неолиберализма и Трети път между класическия либерализъм и колективизма. „

Борхес и бог
Автор(и): Хорхе Луис Борхес, Освалдо Ферари

През март 1984 Хорхе Луис Борхес започва серия от радио-“диалози“ с аржентинския поет и есеист Освалдо Ферари. Част от тях са вече преведени на английски език и ще се появят в скоро време при издателство Seagull Books под название „Разговори“, том 1. Тук един кратък откъс.

Хорхе Луис Борхес: Ако бог означава нещо вътре в самите нас, което се стреми към добро, то да. Ако той се мисли като индивидуално същество, тогава не, не вярвам. Вярвам в едно етическо изискване, може би не във вселената, но във всеки от нас. И ако бих могъл, то бих добавил, като **Блейк**, едно естетическо и едно интелектуално изискване, но отново само във връзка с индивидуалните хора. Не съм сигурен дали то би могло да се приложи към вселената. Спомням си онзи стих на Тенисън: „Природата червена в зъби и нокти“. Написал е това защото толкова много хора са говорели за нежната природа.

***Ферари**: Това, което казахте току-що потвърждава впечатлението ми, че вътрешният ви конфликт относно вярата или невяра в бога може би е свързан с възможността бог да се окаже справедлив или несправедлив.*

Борхес: Според мен е достатъчно да се хвърли само един поглед към вселената, за да се забележи, че справедливостта със сигурност не тържествува. Спомням си друг стих, от **Алмафуерте**: „Чрез деликатното изкуство, отдавам грижа на всяко влечуго, Не мисля, че е необходима справедливост, когато болката управлява навсякъде“. В друг стих той казва: „Всичко, което искам е справедливост / но по-добре да не искам нищо“. Дори само да се поиска справедливост вече е много, прекалено много.

***Ферари**: Но все пак вие разпознавате в света наличието на щастие – може би само в някоя библиотека, но също и други видове щастие.*

Борхес: Това да, разбира се. Бих казал, че щастието може да е много краткотрайно, но също и че то се случва често и може, разбира се, да се случи дори в някой диалог.

***Ферари**: Има и друго важно въздействие — въздействието, което кара повечето поети да се придържат към идеята за друг свят, отделен от нашия. Защото в думите на поета винаги има нещо, което изглежда ни препраща отвъд онова, което се споменава в писанията му.*

Борхес: Да, но това отвъд е може би само проектирано от писането или от емоциите, които са довели до писането. Тоест, че другият свят може би е красива човешка измислица.

***Ферари**: Но все пак бихме могли да кажем, че всяка поезия е приближаване до нещо друго, отвъд думите и темата.*

Борхес: Езикът не може да се издигне до сложността на нещата. Мисля, че философът Уайтхед се е занимавал с парадокса на перфектния речник, тоест идеята, свързана с предположението, че думите, регистрирани в един речник, биха могли да изчерпят реалността. **Честертън** също е писал за това, казвайки, че е абсурдно да се предполага, че всички нюанси на човешкото съзнание, по-грамадни от някоя джунгла, биха могли да се съдържат в една механична система от грухтения, което в неговия случай са думите, изговорени от един борсов агент. Това е абсурдно и въпреки това хората говорят за перфектен език, за богат език. А в сравнение с нашето съзнание езикът е много беден. Стивънсън, мисля, беше казал някъде, че онова, което се случва в рамките на десет минути, надминава целия речник на Шекспир (*смее се*). За мен това е същата идея.

***Ферари**: В цялото си творчество вие се позовавате на божественото, включително и свръхестественото. Освен това в един от диалозите ни приехте, че думите на Мурена за красотата са в състояние да ни предадат красота от един друг свят. С други думи, вие изглежда приемате, че съществува трансцедентност, но не я наричате бог.*

Борхес: Действително мисля, че е по-сигурно да не наричаме това бог. Ако го наречем бог, то тогава мислим за нещо индивидуално, и това индивидуално е по мистериозен начин всъщност три, според учението за Троицата, което за мен е нещо доста невъобразимо. От друга страна, ако използваме други думи, може би по-малко прецизни или живи, то бихме могли да се доближим до истината, стига само доближаването до истината да е възможно. Или това би могло да е нещо, което можем просто да игнорираме.

***Ферари**: Точно това е причината, поради която човек може да си помисли, че вие не назовавате бога. Макар и да вярвате във възможността за възприемане на друга реалност, отвъд онази на ежедневието.*

Борхес: Не съм сигурен дали нашата реалност е ежедневна. Ние не знаем дали вселената е от някакъв реалистичен или може би от фантастичен вид, защото, ако заедно с идеалистите приемем, че всичко е сън, то онова, което наричаме реалност е по същество от съновен вид. Шопенхауер говори за „същност“ („съновно“ звучи някак педантично, нали?) Нека тогава кажем, „съноподобната същност на живота“. Да, понеже думата „съновен“ предполага нещо тъжно – също като психоанализата (*смее се*).

***Ферари**: Встрани от вярата или нейната липса, един друг въпрос е дали разглеждате любовта в универсален план, като сила или необходима за осъществяването на живота мощ.*

Борхес: Не знам дали е необходима, но, да, тя е неизбежна.

***Ферари**: Нямам пред вид любовта между две човешки същества, а онова, което хората получават или не получават, така както получават въздух или светлина. Любов, която е по същество свръхестествена.*

Борхес: Понякога се чувствам, как да го изразя? Мистериозно благодарен. Когато имам идея, която по-късно, за жалост, ще се превърне в разказ или стихотворение, имам усещането, че получавам нещо. Но не знам дали това „нещо“ ми се дава от нещо или някого, или то избликва само по себе си. Йейтс е поддържал разбирането за велика памет и е смятал, че за поета не е важно да има множество преживявания, тъй като е наследил памет от родителите и прародителите си. А това се умножава в геометрическа прогресия, докато той наследи паметта на цялото човечество и това „нещо“ му се разкрие. Сега, Декуинси е смятал, че паметта е перфектна, тоест, че аз имам вътре в себе си всичко, което някога съм чувствал, всичко, което съм мислил от детството насам. Но за да се намери тази памет е нужен адекватен стимул. Той е смятал – бил е християнин – че такова нещо би била книгата, използвана при Страшния съд, книгата на всички памети. И че тя би могла евентуално да ни доведе до рая или до ада. Но, дълбоко вътре в мен, тази митология ми е чужда.

***Ферари**: Странно, Борхес, но ми се струва, че постоянно говорим чрез паметта. Понякога разговорите ни ми напомнят за диалог между две памети.*

Борхес: В действителност те са точно това. Ако изобщо сме нещо, то това е нашето минало, не е ли така? Нашето минало не е онова, което може да се запише в една биография или във вестниците. Нашето минало е нашата памет. Тази памет може да бъде скрита или неточна, това

няма значение. Тя все пак е тук, нали? Тя може и да е лъжа, но тази лъжа става част от нашата памет, част от нас.

***Ферари**: Тъй като вече говорихме за вярата или нейната липса, бих искал да спомена нещо относно собствената ни епоха, което ми се вижда странно. В хода на вековете, различни мъже от протестантския и католически Запад са се измъчвали от дилемата за спасението на душата.Но ми се струва, че по-новите поколения вече дори не възприемат това като дилема.*

Борхес: Това ми се струва много сериозно, че един човек или народ може и да не притежават етически инстинкт или усет, не е ли така? Нещо повече, налице е тенденция или навик, да се съди за дадено действие по следствията му. Сега, това ми се струва неморално, понеже, когато действате, вие знаете дали действията ви са зли или добри. А що се отнася до последствията от дадено действие – те се разклоняват и умножават и може би в края на краищата взаимно се уравновесяват. Не знам например дали следствията от откриването на Америка са били добри или лоши, защото са толкова много. Даже сега, докато говорим, те растат и се увеличават. Така че, да се съди за дадено действие според следствията му е абсурдно. Но хората са склонни да вършат това. Например за едно завоевание или война се съди според техния провал или успех, а не според това дали те са етически оправдани. Що се отнася до последствията, както вече казах, те се умножават по такъв начин, че може би в хода на времето те взаимно се уравновесяват или отново се оказват в дисбаланс. Това е продължаващ процес.

***Ферари**: Със загубата на идеите за спасение и проклятие е налице и загуба на идеите за добро и зло, грях и добродетел. С други думи, налице е една различна версия за нещата, която изключва по-ранния мироглед.*

Борхес: Днес хората мислят единствено за това дали едно нещо предоставя предимства. Те мислят така, сякаш бъдещето не съществува, или сякаш не съществува друго бъдеще освен непосредственото. Те действат единствено от гледна точка на онова, което има значение в момента.

***Ферари**: И този начин на съществуване, обсебеността от непосредственото, ни е превърнал в „непосредствени“ същества, може би в безсмислени такива.*

Борхес: Напълно съм съгласен.

Източник

Хорхе Луис Борхес (1899–1986) е роден в Буенос Айрес, но едва петнайсетгодишен заминава за Женева. Там се запознава с идеите на Шопенхауер, с творчеството на Уолт Уитман и на френските символисти Рембо, Верлен и Маларме. Световната си слава дължи преди всичко на своите кратки разкази и литературни есета. Умира в Женева.

Коментари (3)

- 29-04-2015|**архимандрит Висарион**

И трите имена на литературния тарикат Хорхе Луис Борхес са изписани с главни букви. Бог – с малка. Защо така, г-н златко енев?

- 29-04-2015|**Златко**

Може би защото за мен Борхес е по-малко спорен от Бога, господин архимандрите. (Правилата на българския правопис са на ваша страна, което прави формалния спор излишен. Виж, що се отнася до спора, касаещ правилата, които би трябвало да направляват поведението на един архимандрит, тоест, някакъв вид „пастир“... Да пази господ и двама ни от фалшива надутост и предизвикателност, не бихте ли се съгласили?)

- 30-04-2015|**Благо**

Да изпишеш с главна буква не-на(при)зованата божественост...? „Ако нас ни нямаше, и бог не би бил Бог...“. Имаме ли интуиция за божественото, трансцедентното, и дали това не е всъщност интуиция за собствената ни самодостатъчност – източникът на „не знам дали е необходима, но ... неизбежна“ любов или мощ са осъществяването на живота, за достигането на бленуваното „екстатично стоене вътре в истината на битието“...?

Три дни в Малайзия
Автор(и): Елена Мечка

Осми Апрел. Аааа! Туй не е живот! Много е топло! Дърво и камък ся разтича. Искам да ви река, че таз история, дето ви я разказвам е твърде повлияна от една много добра книга на Миленча, дето не само е толко добра, че му донесе известност за радост на майка му и други хора, ами и мене силно ме промени, не точно мене, ама изказа ми повлия и не мога да са оправя, но то разумее ся е за добро. Та да ви кажа, как бе на едно много далечно място, дето е заобиколено само от вода, та се стига само с лодка, ако се не обърне. Викат му Тиоман и е в Малаазия, ако сте чули. За отиването няма да ви казвам, че ние само спахме и нищо не видяхме, викаха нещо за тескерето – дай, вземи, дай, вземи и така дотам, а то бе около пет часа. От сабахлем до обед все то. А щом се понастанихме и детето виде телевизор, а то гаче не е видело и преди, та са лепна на него, а татко му се лепна за банята, че и той ще речеш не е бил у баня таз година, та кат невидели. И аз не може каза с какво точно ми пречи, ма на, дразни ма кат се лепнат за телевизора или нещо таквоз та си викам – я да ида аз на задния чардак, балкон по английскому, та да изпуша един тютюн, белким са разсъня. И как са настаних, така нещо не ми е удобно, тревожно мий. Аз имам тая особеност, ако да е наблизо жива твар – веднага я усещам. То не е за муха или комар, но за по-големо животно – намирам го одма. И така, поглеждам аз нагоре, а то нещо като змия се навило и спи. Аз си викам – пу, пу, ама нали недовидя, та може и да не е змия. Понеже беше на жълти кръгове, пък инак черно. Може да е, а може и да не е, например некои нощни пилета – и те са същия цвет. Та си викам, ако извикам детето да види – то не е много майчинско туй, може и да е опасно, вземе да се събуди. Викам си – ще чакам татко му да потвърди, а докат чакам, да си изпуша аз тютюна. Да, ама ми седи една задна мисъл – ако пък се събуди от тютюна? Та ми се отпуши и всичкото ми удоволствие разсипа. Еле, татко му се яви, питам аз туж змия лий, той вика – змия. Минахме ний под змията, щото тя над вратата спеше,

затворихме вратата и се обадихме на хората там, да им кажем. То аз си мислех, че ще предизвикам впечатление, а то никакво! Само питат на предния или на задния чардак. И пратиха един чичо. С торба и кол. Той се поклони дважди, погледна змията и вика – питон. Нема страшно. И заръчка с пръчката като невидел. Питона са събуди и отиде долу. После доходи още един чичо и оттук-оттам, подхванаха го и в торбата. Показаха ни го за снимка и обратно в гората. Те на тая гора ѝ викат джунгла, много е гъста и има всякаква твар вътре, сега има и един питон отгоре. Та стига за питона, оправихме се ние малко, наредихме туй-онуй у къщето и хайде на водата. Моите хора си носеха едни обуща от гума да одят с тях по морското дъно и аз им се много подигравах, ама после намерихме морски еж да стърчи и аз бързо, бързо си донесох едни обуща, та сега на мен се смяха, но нищо. То наистина не е приятно да се набодеш на морски еж още първия ден, па и втория не е, мен ако ма питате.

Сичко си беше много убаво там, само дето имаше певица в гостилницата, ама тя не викаше много, та се ядваше. Одихме натам, после насам, видехме още една змия, маймуна – бол, бая много гущер и един куджа гущер, колко детето голем, викат му игуана. И тая беше особено голема и беше на нашето дърво се качила. Изобщо си мисля – всичките гадини все при нас беха, сигур долавят, че обичаме гадини, туй добре, ма да бе с мяра!

Спахме много добре, едно нещо само се оказа ненаред, а то бе, ние мислехме, че ни е фанала слънчевата алергия, па се оказа, че имало дървеници. Ма и то не е сигурно, щото детето му нямаше нищо. Но може и да е било дървеница, а то детето яде всекакъв боклук, снак му вика по английскому, пражен картоф, ма стар, некви дребни хапки от мамул, тя дървеницата да не е луда да го хапе него – вземе са отрови. Та само по нас. До ден днешен не е ясно слънцето ли е или дървеница. Ма карай – вече премина.

На другио ден взехме една лодка с лодкар, дет му викат Капитана и един човек, дека отговорен за тиа, дето ще гледат риби отгоре и един, за тиа дето ще гледат риби отдоле. На мене изпървом нищо не ми беше ясно, ма после всичко се изясни, освен небето, което се продъни над нас. Валя, валя, толко вода събрах, че само от моите дрехи ако сбереш – едно бебе мож окъпа. Ма то насред морето не ти требе да си сух. Изпървом, тоз дето беше за тиа с рибите по-надълбокото каза, че ще скачат от лодката и да ги приберем след четирейсе минути. Тоз човек беше целиа та-

туиран и много хубав. Дребен такъв, тъмен и хубав. Те той скочи с един друг, а ние продължихме понататък. А Капитанът се беше целия овъртел с една кърпа – същи сомалийски пиратин. Нищо се не види от него! Та той рече, че не издържа на слънцето, та се е увил, ама ще махне кърпата за малко да ни се покаже. Аз мисля, че той по-добре си беше с кърпата. Може и той да го знае, та затуй да се увива. Нейсе, покри са пак и потеглихме. После дойде и нашио ред да скачаме. Там видяхме много корали, много риби, всички цветове дето ги знаете и още толко, дето не ги знаете, от моите морски ежове, ма по двайсе-трийсе накуп. Също мина и една малка бела акулка, детето я виде, казаха, че не е опасна и напада само ако искаш да я пипнеш. Детето беше цяло и не беше искало да я пипа, та се разминахме с премеждие и тоз път. По едно време третия човек взе да фърля хлеб на рибата и тя дойде от всекъде, от целото море се събра при нас и яде хлеб на поразия. А рибата освен хлеб яде и малко от таткото, щото той имаше една раничка на крака, и му я окълваха. Аз съм чела за същия случай, но в Амазонка, дето ако имаш збрал палец го потапяш в едно вирче и идат малки пирани и кълват всичкото дето не става и е умрело, а ако е целия палец гангренясал – отхапват си го, та гледай. И така само здраво месо остава. Та кракът на таткото не беше гангренясал явно, щото не го бяха отхапали, а само по раничката. И тя – вярваш или не – заздравя на другия ден.

А после Капитанът рече, че онези, ако не са се вече удавили, ще се удавят тепърва, ако не ги сберем оттам, но щото той види как много ни харесват акулите и другите риби, ще ни остави там за малко и ще оди да вземе онези от дъното. И като отплува мен ми стана интересно кой понапред ще се удави, ама добър е бог не бехме ние, па и онея се завърнаха здрави, само дето нито една риба не беха видели. Аз не разбрах, що дават повече пара за няма и риба, ма щом им се потъва – техна си работа.

После ся прибрахме и татуирания ма питаше къде е туй България, щото му се чини, че трябва да е на море и ние да сме морска държава. И се поясни человека, че му се видело, че моето дете много плува и скача и хич не се стряска, което било най-естествено, но му се видело, че аз много не викам по него, всмисъл не прави туй, не прави онуй, даже и гърбом съм стояла, което ще рече имам някаква убеденост, че детето си е добре във водата. Което иде да рече, че сме морска страна. И като разбра, че сме морска – твърде се зарадва, та на другия ден пак отидохме да

гледаме риби. Но то беше колкото риба – толко и турист, та си тръгнахме по-ранце.

Него вечер седехме на предния балкон, че на задния да има място за питона. И по едно време, ма късно вече беше, таткото вика – не гледай нагоре. И аз веднага погледнах. А там едно голямо нещо, колко телевизор, на дървото, там дето по-преди беше игуаната. И той вика – пеперуда. А е известно, дето аз предпочитам питон, даже три, пред този размер пеперуда. После таз твар литна и кацна на другото дърво. И хоп-хоп, малко нагоре се придвижи. И аз викам на таткото, че не ми мяза на пеперуда, така нагоре да иде. Ма какво ли е? И като отворихме книгата за гости, та се оказа, че имало летящи катерици – червени и черни, наща беше кара-катеричок, литна още два пъти и се невиде. И такваз чудна твар имало! Пресушихме ние шишането и айде при дървениците. Изобщо ний не можем се оплака от липса на твари, аз даже тия, обикновените не ги броя, щото то котка имаше на предния балкон, но ние риба ядохме, какво да има. А кучето беше под къщата, незнам дали казах, че къщата е нависоко на колове и отдоле има място за куче. И така, всичкото заобиколено с море и едни огрооомни скали, побити там от ибам ти века, лично господ ги е побил, така изглежда.

Общо така, много сме доволни. Навръщане взехме голямата лодка, този път не спахме. Ако някой човек ви каже, че е романтично да вземеш лодка – не му хващайте вера. То е страхотен гърмовен шум, та те глава цепи сякаш след пет шишанета, а също то са неколкостотин малаазиатци, некои некъпани и това е в продължение на два часа. Те ти романтика, аз съм по-проста, ще прощавате. Още мога да добавя, че почти презполових на Миленча книгата и съм като обсебена, така, все ми е в главата, толко много ми хареса, че бих го нацелувала, ма незнам какво ще каже майка му, та няма. Исках да почна и да завърша с него, щото така стои по-поетическо, рамка му се вика. Ха със здраве и може да ся видим, тук в тоз свят или пък в онзи.

Елена Мечка е родена в град София в семейство на музиканти. Завършва Музикалната Академия със специалност пиано в класа на Проф. Моллова. Преподавала е в НАТФИЗ „Кр. Сарафов“ и ДМА „П.Владигеров“, автор е на оригинална музика за куклен театър на над 50 постановки, както и на 8 CD с детски песни и приказки. Носител на наградата „Куклар“ за 1999 година. Работи и живее в Сингапур, заедно с двамата си сина.

Коментари (3)

- 20-04-2015|**Гост**

И на кой точно диалект е написано всичко това? В София ли говорят така, където се сбира цяла България? (На времето и Никола Анастасов се правеше на шоп с добруджански акцент, въпреки това не знам за какви заслуги го държаха на почит – той също е от София, но Шоплукът е далече и никой в Града не знаеше как всъщност говорят шопите.) Но може би в Сингапур изплуват всички повеи от цялата Родина, седели дотогава сякаш като във фотографски негатив, и при проявяването образуват тази интересна езикова смесица. И въпреки че не е ясно каква е етнографската идентичност на лирическия герой, културната е ясна: интелигент, който хем се подиграва на не особено познатите му „селяни“ или на тяхното днешно полуградско и още по-неграмотно превъплъщение, хем изпитва дълбока носталгия по автентичното – а то няма как да е интелигентско, защото не е космополитно. И май всички грамотни сме на този хал, дори и далеч от Сингапур.

- 27-05-2015|**янъкова**

бих прочела статията, но диалекта е отвратителен, адски дразнещ

- 27-05-2015|**Златко**

Хора мили, това не е диалект, а лично измислен, подобен на диалект език, по примера на Милен Русков и „Възвишение“. А защо сте толкова резки и враждебни, сигурно вие самите си знаете...

„Достойно ест“
Автор(и): Мими Михайлова

Караше колата властно, с удоволствие, както винаги. Слънцето надничаше в очите му. Питаше се дали ще намери място за паркиране в центъра на града. Това го разсейваше от другите му мисли. Слънчеви зайчета играеха с досадата на клепачите му. И пак ли – за Бога – тези лъчи го връзваха за онова пътуване към Конкурента.

Чакаше на пристанището в Уранополи кораба за Света гора. Кой да повярва, че така бързо и лесно ще получи разрешителното за Атон. Тръгна на шега и смяташе, че съдбата ще го спре. При всяка крачка по пътя си казваше, че е дотук и чакаше знак... Но всичко се подреждаше чудесно и го тласкаше към празника, на който беше поканен.

Хората се насъбираха: някои се трупаха на пристана, други изчакваха времето на кафе и закуска. Корабът бе по-голям от очакванията му... И името му „Достойно ест“ не че беше необичайно за мястото, но все пак събуди в него насмешка. Чувстваше се чужд сред групата от монаси и поклонници. Подразни го и слабият, жилав грък. Заговори го свойски, а като разбра, че целта им е един и същи манастир – и покровителствено. Знаеше какви документи трябва да покаже преди да прекрачи мостика, но гъркът пак се намеси: „Дай си диамонитириона“. Подаде мълчаливо разрешителното и паспорта си, без да обръща внимание на натрапника.

Пролетното слънце напичаше. Седеше на палубата под сенника и с премрежени очи се питаше какво прави тук. Гъркът се представи: „Хараламбос, родом съм от Калиани, но живея в Солун. Благословен съм да дойда за седми път на поклонение“. Отговори му с нежелание. Беше помолен да присъства на подстригването на Конкурента, като брат. Когато получи поканата, не можа да повярва и се смя истерично. Беше бесен, че Константин го изостави и напусна играта по средата. Недостойно беше. Цялата информация трябваше да е на дъската, без намеса на случайността... Самотата го смаза, не беше същият без играч срещу себе си... Но запази самообладание. И прие... Трябваше да разбере какво е намислил Кон-

стантин, каква игра е започнал... Искаше му се по-скоро да стъпи на пристанището в Дафни, но и това нямаше да го спаси от чуждото присъствие.

Избра Го. След шаха. Беше проучил схемите, комбинациите и вече играеше с отегчение. Някакво безлично момиче, което се бореше за неговото внимание, в безсилието си му беше казало, че той е само една пешка, а единственият играч е Бог. Тази мисъл събуди у него нервни тръпки, за кратко. Стана безразличен към шаха. Заживя с Го. Опияняваше го играта на стратегията, на доминирането. Да бъде мрежов архитект беше негова цел, но се оказа недостатъчна. Дебнеше, търпеливо чакаше, проучваше другите, правеше обходи, притискаше и ги унищожаваше. Умееше да превръща конкурентите си в жертви. Територията беше негова.

Имаше власт над животи, съдби и човешки желания. Стигна до съвършенство в упражняването на контрол. Не забравяше целта си, шепнеше „Искам...“, докато танцуваше с табутата, и с целувка вкарваше отровата на вината. Говореше за идеали, последователно и подкрепящо, и държеше в мрежата на служенето всички, защото никой не вярваше в личното си достойнство, не знаеше какво да прави със себе си и със свободата си. Създаде им нуждата от лидер и доминираше над тях, а те го обожаваха.

Откритията в мрежата и изобретенията просто допълваха старото, вече не бяха за него предизвикателство. Искаше душата, експериментираше със сенките на човешката психика, която си оставаше непокътната, несъвършена и коварна. Презираше хората без воля и онези с отпуснати тела. Духът и плътта трябваше да са силни, за да водят битките на Аз-а и да спасят човека като Път, Светлина и Живот. Бог не може да обича слабите.

Само Конкурента беше равностоен противник. Играеха Го. Всеки се превръщаше в собствената си програма: той беше Wily Pope, а Константин – Mad Stone. И двамата преследваха победата над човешкото участие, над чуждата програма, на всяка цена. Проектираше играта си агресивно, tesuji[1].

Граченето и прелитането на гларусите, които вземаха храна направо от ръцете на пътниците, го дразнеше. Гъркът не спираше да му говори. На всеки пристан, на който слизаха поклонници, го потупваше по гърба и отбелязваше мястото – Хилендарския манастир, Зографската обител, Костамонит, Дохиар... Пред очите му се изпречваха ту белите крила на птиците, ту черните дрехи на монасите и се размесваха от вълните като

1 tesuji – показател за силата на играча, „умна игра“.

пулове върху палубата. Липсата на контрол притисна стомаха му. Повдигаше му се.

Стратегиите, детерминирането, изтънчеността привличаха и двамата. Константин имаше отличен киай[1]. Защо се отказа? Калоян гледаше тогава дъската и знаеше кой е правилният ход. Просто знаеше. Преди се впечатляваше от „фактора на разклонение“ – при шаха 35, а при Го 250. При шаха средната продължителност на една игра е 40 хода, а при Го – 200. Програмирането започваше с отброяване на 123, като мантра. Не знаеше защо, но си повтаряше тези цифри. Чувстваше се сигурен. Подреждаше в себе си света. Мисълта му се приучи да обхваща и анализира всичко, предвиждаше точно... Но не включваше хода на Конкурента. Защо избра... и то манастир?! Не спираше да се пита... Бог не играе на зарове.

Константин беше черноризецът, негова беше първата стъпка. Разполагаше априори с един ход повече според координатната мрежа от 19 линии по 19. За Конкурента имаше 361 възможности, а за него – Белия – 360. Опита се да мисли за тези 129 960 хода, но спираше още на началните позиции. Конкурента беше неговата dial-up връзка. За да прескочи блокадата стартираше отново със 123. Дървото на възможните позиции го караше да окастря разклоненията, да идентифицира ефективните ходове, да разиграва нужния сценарий... Търсеше нулев ход.

Чу думите на Хараламбос едва когато гъркът го потупа по рамото: „Ксенофонт. Старецът, за когото ти разправях, винаги държал Кормчая книга до себе си. Свят на Живия закон!“. Гласът на спътника му отново потъна в шума от различна реч. Манастирските сгради на фона на зелените планински възвишения се белееха като отдавна изглозгани кости.

Не след дълго корабът спря. Гъркът се изправи и се прекръсти: „Благодаря на Бога, че отново ме доведе тук!“ Пътниците забързаха към автобуса за Карея. Калоян беше част от потока. Хараламбос му беше запазил място, пък и нямаше къде другаде да седне. Разтворил ръце и усмивка, гъркът го повика. Рамената им плътно се опираха. Старата машина се изкачваше по калдъръмения път, който бе заменен след време от чакъл, а после следваше коловозите на изровената посока. Усмивката не слизаше от очите на Хараламбос. Говореше все по-малко: „Дивен свят, небесна хубост!“ Спътникът му мълчаливо отвръщаше: „Диво място, прах и жега.“ Завоите ня-

1 киай – боен дух.

маха край. На Калоян пак започна да му се повдига. Чувстваше се добре само когато той шофираше.

Още щом спря автобусът, гъркът го поведе по камениста уличка към съборния храм „Протат“. Пътьом му разказваше за чудотворната Богородична икона „Достойно ест“. От преклонение гласът на Харалмбос звучеше на пресекулки, думите му бяха въздишки на умилената му душа. Прекръстиха се и влязоха в бялата сграда. Докато стояха изправени пред иконата, молитвата на гърка раздвижваше пламъка на свещите в ръцете им.

Слизаха по високите стъпала на храма, когато Хараламбос спря Калоян и постави ръка на сърцето му. Мъжът се отдръпна, но това не смути поклонника, пак го докосна: „Чувстваш ли се „на прашинката прашинка“? Калоян се почувства по-скоро празен, усети досада от припомнянето на нещо познато и от жегата.

Продължиха към Кутлумуш. Манастирът ги очакваше с дълбоките си сенки. Почерпиха ги с анасонова ракия, кафе и локум. Калоян не пиеше ракия и не харесваше локума, но сега странно му се усладиха... Погледът му бе прикован от високия блед мъж в черно расо. Константин го прегърна. Тялото, очите, устните му казваха „Благодаря!“. Гостът се чувстваше неловко, не знаеше как да реагира. И очакваше да открие в тези движения правилата на новата игра.

Настаниха го в една килия. Нямаше ток, почти липсваше обзавеждане. Седна на леглото. Все още не можеше да осмисли ставащото и да си обясни какво прави той в Атон. Преди да остави Калоян да си почине от пътя, отшелникът прошепна: „Благодаря на Бога, че те доведе тук! Благодаря ти!“. Какво значеше всичко това?!

Калоян беше поканен на вечерната служба. Закъсня. Гласовете на монасите държаха светлините на кандилата горе, пред погледа му. Пламъчетата очертаваха в мрака червени, жълти, зелени и сини орбити. Беше седнал на един от троновете до игумена, като гост. Всяка музика, различна от тази, която харесваше, го дразнеше. Но сега беше пленен от хармонията. Чувстваше се лек, можеше да полети. „Зомбирах се“ – побърза да се отърси.

Излязоха навън. Калоян отиде на терасата. Небето беше ясно и звездите се виждаха така, че всичките можеше да ги преброи. Игуменът, възстар и болнав на вид, гледаше госта: „Доксата е хубаво място за общение – по-добре виждаш и долу, и горе“. Калоян застана нащрек: „Какъв смисъл

на живота си може да намери човек тук, отче?“ Старецът, благо усмихнат, му подаде кубче локум: „Виждал си как блести захвърлена консервна кутия на слънце. Това е човекът в света навън – празна консервна кутия. А хората отдалече я мислят за нещо по-особено“. Този отговор беше недостатъчен за Калоян и попита друго стареца, но игуменът пак му подаде локум. Гостът преброи 15 парчета локум, без да получи повече отговори. Почувства се разочарован от стареца и празен отвътре.

Игуменът покани с една ръка Калоян към храма, а с другата го удари по гърба. В този момент всичко се промени: въздухът се насити с благоухание, звездите грееха по-ярко, чу земята да диша. Обхвана го сякаш неведома сила. Изплаши се от себе си.

Калоян отново седеше на трона до игумена в храма. Нямаше спасение от Хараламбос, гласът му прозвуча до лявото му рамо: „Монашеското пострижение е духовно събитие за твоя брат“. Думата „брат“ звучеше ръбато като кубче лед, което трудно можеше да обърне в устата си.

Игуменът стана и оглави произнасянето на Преждеосвещена света литургия. Наближаваше три сутринта. Гласовете на монасите бяха ясни, чисти, ангелски. Старецът с благоговение и спокойствие извършваше ритуала. Накрая отряза от косите на отреклия се от света Константин и с това приключи венчаването на монаха с небето. Младият мъж остана тих и смирен. Калоян трепна.

Молитвеното шествие се отправи към архондарика. В гостната на манастира имаше скромна почерпка в чест на новопосветения. Гъркът шепнеше в ухото на Калоян: „И най-закоравелият човек, докосне ли се до Света гора и нейните чудеса, променя живота си“. Към тях се присъедини Иларион – някога Константин. Говореше малко, присъстваше повече с погледа си. Калоян искаше да го попита за много неща. Нима това беше Конкурента. До преди няколко месеца, когато получи поканата, за него Константин беше познатата страст, ярост и амбиция... Но сега нямаше и следа от всичко това. Младият монах говореше тихо, със светъл глас. Калоян не се отказа да пита: „Какво искаш от живота? Как вярваш? Обещаваш ли да продължиш играта?“. Смиреният равен глас на Константин го вбесяваше. Отговаряше му с думи камшици. Всяко дело се нуждае от кръвта и ударите на живота. Така посрещнаха първите лъчи на слънцето.

Светлината го заслепяваше. Още чуваше думите на гърка: „Твоят брат вече живее смиреномъдро според Кормчая книга“. Изчете всичко за Corpus Iuris Canonici, но този кодекс беше ... Не можеше да хване от пра-

вилата логиката на играта на Константин. Номоканонът не спираше да дращи нещо в него, което не можеше да определи, и това го побъркваше. Калоян паркира колата. Противеше се при четенето на Канона, влизаше в спор с някои клетви: „Няма нищо да върша по принуда, макар и от силните на деня“. „Кой може да ме принуди!? Аз съм силният в живота, Аз съм Редът, Аз съм светът. Няма ли ме, нищо не съществува.“ Смирението, покаянието и прошката бяха за слабите и ленивите. „Проклет да е всеки, който върши Делото с пренебрежение“ – това беше неговото верую. Вятърът го пое. Нямаше нужда да крачи – имаше сила зад гърба му, която го тласкаше към моста. Бързаше с прииждащите талази на мислите си. Мразеше слабите духом. Не обръщаше внимание на тълпата. Той беше другаде. „Мъртвият не може да бъде победен.“ Тази мисъл звучеше настоятелно като клепало в главата му.

„Мъртвият не може да бъде победен.“ Сега Калоян определяше правилата, негов бе първият ход. Прекръсти се, за първи път. И скочи във водата.

Кръстът беше изваден веднага. Яко момче се беше гмурнало в студената вода и Го откри. А тялото на Калоян бе намерено на другия ден при разклонението на реката, заплетено в наносите от клони.

Мими Михайлова е завършила специалностите „Българска филология“ и „Психология“. Автор на две стихосбирки: „Жива вода“ и „Целуната от изгрева“. Издала две книги с критика: „Кризата на прехода. Митични и културно-антропологически наративи“ и „Пътят на неофита“. Пише разкази и есета. Има публикации в печата и в електронните медии. Член на Дружеството на писателите – Пловдив и в управителния съвет на НПО – Клуб на дейците на културата – Пловдив.

Коментари (4)

- 19-04-2015|**Парпулов**

Ех, г-жо Михайлова, хубаво си го написала! И си предала вярно и духа на Света Гора, пък не си ходила там! Как го направи? От къде Ти дойде? Неведоми са .... Бог да ти помага!

- 19-04-2015|**Стефан Бонев**

Много хубав разказ! Браво!

- 20-04-2015|**МИНА ВЕТРЕНСКА**

ПОЗДРАВЛЕНИЯ, МИМИ

- 22-04-2015|**Мая Малинова**

Кротко драскане – или „дращене“ – на котка по вратата на Рая. Това не е двусмислие, читателю. Но накъде отглъхна копринено шумолене на „Великата Жу“ и остроумието на „Пратеникът“ напоследък? И накъде прозрачната дълбинност на Златко Ангелововата проза? На мен те ми липсват. Много.

Величието на Гюнтер Грас
Автор(и): Салман Рушди

През 1982, когато бях в Хамбург във връзка с германското издание на „Среднощни деца“, бях запитан от издателите си дали бих искал да се срещна с Гюнтер Грас. Аз, *разбира се*, исках, и така бях закаран в селцето Вевелсфлет, извън Хамбург, където Грас живееше по онова време. Той имаше две къщи в селото; работеше и живееше в едната, а ползваше другата като ателие. След известно време на взаимно опознаване – от мен се очакваше, като от по-младия автор, да изкажа почитанията си, което направих с удоволствие – той внезапно реши, че аз съм приемлив гост, заведе ме до един шкаф, в който съхраняваше колекцията си от старинни стъклени чаши и ме помоли да си избера някоя. После извади бутилка шнапс и когато стигнахме до дъното ѝ, вече бяхме приятели. По някое по-късно време се доклатушкахме до ателието му и аз бях запленен от предметите, които видях там, и които разпознах като идещи от романите му: бронзови змиорки, калкани от теракота, офорти за суха игла, изобразяващи момче, което бие тенекиен барабан. Завиждах му за художническия талант дори малко повече, отколкото се възхищавах на литературния му гений. Колко възхитително, в края на писателския работен ден, да прекосиш улицата и да се превърнеш в напълно различен вид артист! Той е оформял сам кориците на книгите си: кучета, плъхове и кръстави жаби се преместваха от върха на писалката му върху обложките на книгите.

След онази среща всеки германски журналист, с когото се срещах, искаше да знае какво мисля за него, и когато отговарях, че го смятам за един от двамата или трима най-големи живи писатели, някои от тях изглеждаха разочаровани, и казваха, „Е, може би да, при ‚Тенекиеният барабан‘, но не беше ли това много отдавна?“ На което аз се опитвах да отговарям, че дори и ако Грас никога не беше написал този роман, другите му книги биха били достатъчни, за да му спечелят възхвалата, която му отдавах аз. Фактът, че освен това беше написал и „Тенекиеният барабан“

просто го поставяше сред безсмъртните. Скептичните журналисти изглеждаха разочаровани. Изглежда те биха предпочели нещо по-лукаво, но аз не разполагах с нищо лукаво за казване.

Обичах го заради писанията му, разбира се – заради любовта му към приказките на братя Грим, които беше преправил в модерни одежди, заради черната комедия, която беше привнесъл в изследването на историята, за игривостта на сериозността му, за незабравимия кураж, с който той гледаше в очите голямото зло на времето си и превръщате неизказуемото във велико изкуство. (По-късно, когато хората започнаха да го заливат със злост – *нацист, антисемит* – аз си мислех: нека оставим на книгите да говорят вместо него, най-великите антинацистки шедьоври, написани някога, съдържащи пасажи за доброволната слепота на германците по адрес на Холокоста, която никой антисемит не би бил в състояние да напише),

На седемдесетия му рожден ден множество писатели – Надин Гордимър, Джон Ървинг, плюс цялата германска литературна сцена – се бяха събрали, за да го възпяват в театъра „Талия“ в Хамбург, но онова, което си спомням най-добре беше, че когато хвалебствените слова приключиха, започна да свири музика, сцената на театъра се превърна в танцова площадка и Грас се разкри като майстор на онова, което бих нарекъл „съвместно танцуване“. Той можеше да танцува валс, полка, фокстрот, танго и гавот – и, както изглеждаше, всички най-красиви момичета в Германия се редяха на опашка, за да танцуват с него. И докато той с видимо удоволствие се полюшваше, завърташе и прикякваше, аз разбрах, че това е неговото „аз“: големият танцьор на германската литература, танцуващ сред ужасите на историята към красотата на литературата, надживяващ злото поради личната си грация, но също и поради личното си усещане на големия комик за смехотворното.

На журналистите, които искаха от мен да го омаловажавам през 1982, аз отговарях, „Може би той трябва да умре, за да можете да разберете какъв голям човек сте изгубили“. Този момент дойде днес. Надявам се, че те ще го направят.

Източник

Салман Рушди е индийско-английски писател, един от най-значителните автори в съвременната литература.

Коментари (2)

- 22-04-2015|**социалисти**

Поправка:

Грас е паметник на червения Шмекер – като нашия, на съветската армия-освободителка/?!/ Ще го разруши Времето, не ние.

- 22-04-2015|**Златко**

Това ми напомня онзи (политически некоректен) виц за бедното хлапе, дето го питали какво обича най-много, а то казало: „кашкавал“. „И защо бе?“ „Ами щото баща ми гледал веднъж как един ядял кашкавал и каза, че било много хубаво.“

Та така и с тия социалисти, дето коментират нещо, което и през плет не са виждали...

За религията и образованието
Автор(и): Любомир Калудов

През последните години въпросът дали е необходимо изучаване на религия в училище периодично зазвучава или заглъхва. По времето на Народната република такъв проблем нямаше, както и не съществуваше дилемата как да се облекат децата, когато отиват на училище. Задължителното облекло може да е мрачен спомен за някого, но емблемата на гимназията даваше усещане за общност. Чак по-късно разбрахме, че между равните имало и по-равни, но това е отделна тема. И докато редица училища се връщат към школската униформа, то запознаването на учениците с религията се счита за несъществен проблем.

България е светска държава, в която християнската църква, другите вероизповедания и религиозни общности са отделени и не могат да влияят върху държавните органи. Страната ни се управлява въз основата на граждански, а не на религиозни норми. Не бива обаче да се забравя, че в Конституцията ни е записано – традиционното вероизповедание е източно-православното. Кой може да отрече, че запазването на българската нация, език и култура се дължи и на православната ни църква. И ако историята на християнството е част от световната история, то българската история е и история на православието.

Няма причина нашите умни и красиви деца, които завършват училище и знаещи по два-три езика се пръскат по света, да не познават основите на християнската етика. Да не знаят, че българинът св.Киприян – митрополит Киевски, Литовски и на цяла Русия е пренесъл православието и богослужението на църковно-славянски в Русия. Да не познават историята на българските манастири, традициите и значението на християнските празници. Да празнуват св.Патрик, Хелуин и св.Валентин, но да не знаят, че Ангеларий, Горазд, Кирил, Климент, Методий, Наум и Сава са българските светци – Седмочисленици.

Латинският глагол religare (възстановявам връзка, нещо изгубено) едва ли може да обясни думата „религия“, по-скоро подсказва за свър-

зването на човека с нещо, което го превъзхожда. Представата, че хомо сапиенс е „венец и господар на природата“ е в наивните разбирания на отминали общества. Наивно е и представянето на Бог като старец, който седи върху един облак и пуска гръмотевици. Какво тогава? Човешката немощ и незнание от най-древни времена са довели до представата за висшата сила, която по невидим начин управлява космоса и човешките дела.

„Идеята за Бога трябва съзнателно да се признае от човека, защото в противен случай нещо друго става бог.“ – Карл Юнг

Неосъзнатата потребност на съвременния човек от религия води до крипторелигиозно поведение – елементарен мистицизъм, частни съвременни митологии, хибридни форми на идолопоклонство и пр. В объркано съзнание на съвременния човек са смесени индобудистки вярвания за прераждането, неясни представи за скрито познание на тайни общества (езотерика), съшити безразборно кръпки от парапсихология, еврейска кабала, окултизъм и херметизъм. Съществува и рудиментарна религиозност, изпълнена със суеверия и разнообразни предразсъдъци, често наричана „народни традиции“. Християнските празници се представят като ритуални трапези, на които се изпълняват определени действия „за здраве и берекет“.

Атеизмът, бягството от Бога е също религия. На мястото на Бог се намесват партийни идеологии и обществени водачи, които запълват нуждата на човека от идеал и оправдание на постъпките му. Историята е пълна с вождове, довели немалко злини на човечеството. Историята помни екзалтираните площади, паради, портрети и войски.

Когато обсъждаме нуждата от познаване на религията в съвременното секуларизирано общество, би трябвало да си зададем въпроса – кое от моралните ценности на българските духовни водачи, просветители и културни дейци е излишно и бихме могли да изхвърлим и забравим? И ако думите скромност, честност, трудолюбие, милосърдност и стремеж към познание сега звучат архаично, то откъде нашите предци са ги научили и приели като ценности?

Християнската етика и нравственост са останали непроменени, неизменни повече от две хилядолетия, още от времето на Иисус и първите апостоли. Те са основните зидове, върху които е издигната сградата на съвременната европейска цивилизация.

Как са поставени нещата в другите държави? Сравнителният анализ на образователните им системи показва наличието на религиозно и морално ориентирано образование в почти всички държави, членки на Европейския съюз. В 22 страни е изработен стандарт и правила за изучаване на религия в държавните училища. Това е демократично право на всеки ученик, осъществява се със съгласието на родителите и е съобразено с духовните, нравствени, културни и религиозни традиции на неговото семейство. Разбира се, има и национални различия.

В Австрия, Гърция, Ирландия, Кипър, Румъния, Испания, Италия и Германия религията е задължителен предмет. Избираем предмет (задължителен или свободно избираем) е в Белгия, Литва, Люксембург, Малта, Словакия, Финландия, Хърватска, Полша, Португалия, Латвия и Естония. В някои страни обучението е многоконфесионално т.е изучава се предимно традиционната за страната религия, но учащите се запознават и с други световни религии и философско-морални системи – Норвегия, Швеция, Великобритания (без Северна Ирландия), Дания и Холандия. Във всички държави е възможен отказ на родителите и тогава детето изучава само светска етика и морал.

В най-голямата православна държава – Русия, учениците след четвърти клас избират между 6 учебни модула – православие, ислям, будизъм, юдаизъм, история на световните религии и светска етика.

Само България продължава да живее на острова на своето безхаберие. В най-старата европейска държава, люлка и пазител на християнството, на мястото на традиционното източно православие се наместват други религии, култове и секти. След атеистичния комунизъм вече 25 години общественото съзнание не е намерило път към корените на християнския морал. Либералният материализъм на новото време направи ценни арогантната простотия, агресивността, печеленето на пари, лъжата, корупцията.

В теологията се употребява думата „богобоязлив“. Човек, споделящ християнските ценности – честност, справедливост, скромност, благодарност, прошка. Той съзнава, че не бива да прави зло, защото ще му бъде потърсена сметка. Ако е успял да заобиколи, да наруши светските норми, то има и други по-висши морални и етични закони.

„Когато няма Бог всичко е позволено“ – Достоевски (Престъпление и наказание). Чувството за безнаказаност е родна сестра на агресията и престъпността.

Познаването на етичните норми на християнството е необходима част при изграждането на съвременния морал. Образованието на човека е не само придобиване на знания и професионални умения, то е духовно просвещение, формиране на ценностна система, познание за нашата православна култура и християнска просвета. Религиозната грамотност на младите хора ще ги направи по-толерантни, социално реализирани и ще ги предпази от влиянието на фундаментализма, от зловредни култове и секти.

В съвременната светска държава изучаването на религиозните обичаи и вярвания е право на всеки човек, което той трябва да осъществи по време на обучението си в българското училище – свободно, демократично и съобразно традициите на своята народност, етнос, семейство и по своя воля и желание.

Любомир Калудов (1953) е лекар със специалност хирургия и пластична хирургия. Началник на хирургична клиника в частна болница LIFEHOSPITALБургас. Специализирал в България, Чехия, Русия и Турция. Над 20 научни публикации в областта на хирургията. Издадени две книги със стихове и една с проза. Публикации в електронни медии, периодични издания и сборници. Публицист. Статии в областта на музикалната критика. Носител на няколко национални литературни награди. Самостоятелна изложба по фотография в гр. Мачерата, Италия. Награда за фотография в гр. Кьолн, Германия. Любител археолог. Публикация на конгрес на БАН „Мегалитите на Балканите“.

Коментари (25)

- 20-04-2015|**Благо**

Формално погледнато, образователната ни система дава възможност за известна религиозна ориентация, поне в средния курс, но тези часове са доста пестеливи като брой. В 10 клас за етиката са предвидени 27 часа, в 11 клас, в часовете по философия е отделено място и на религията, а в 11 или 12 клас учениците имат възможност да изучават модул „Световните религии“ като задължителноизбираем предмет по 1 час седмично. Проблемът е, че религиозното образование (ако въобще има такова) трябва да започне доста по-рано, за да не изглежда самоцелно наложено. Всъщност нещата са доста по-сложни, но дискусията би била дълга, тягостна и несъвсем приятна...

- 20-04-2015|**Иван Д. Стоянов**

Смесването на вярата, религията и църквата в едно е вечната, фундаменталната манипулация. Шамани, лами и патриарси са правили и правят това с една единствена цел – власт над вярващите. Вярата е индивидуална, тя не може да бъде премахната или насадена насила. Религията е посоката на вярата. Дали е насочена към дървета, слънцето или някое върховно същество зависи единствено от нивото на развитие на самото общество. А църквата е организация на тези, които се самообявяват за платени посредници между човека и неговото божеството. Премахването на този самозван посредник е гигантската крачка в човешкото развитие и заслугата за това има европейския протестантизъм.

Премахването на църквата означава издигането на човека, а издигането на човека води след себе си издигането на общества и народи, приели тази промяна. Едно от най-важните постижения тук е отделянето на религията от образованието. Отделянето на църковната машинария от обществения живот доведе до огромен напредък в обществата, възприели протестантското учение. Предимствата на създаден от тях модел на държавно управление са толкова очевидни, че с времето го възприеха и католическите страни. Съвременната европейска държава, за разлика от феодалната, не се нуждае от църквата като елемент от властта.

Тази промяна преобрази Западна Европа, но много по-малко повлия върху нейната източна, православна част. Тук в продължение на векове, на десетки поколения православните църкви не просто са държали на-

родите си в изолация от духовното развитие на Запада. Православната църква винаги и навсякъде е обслужвала властта. Близката, конкретната власт.

Всичките тези векове и поколения тази църква е възпитавала роби на властта, насаждала е робски манталитет. Точно този манталитет, който е една от основните пречки пред развитието на българския народ. Робите са свикнали някой друг да държи в ръцете и най-малките подробности от живота им. Свободния и разчитащ на себе си човек с неговите обществени и морални идеали стои несравнимо по-високо от тях.

Затова навлизането на религията в образованието под каквато и да е форма е очевидна проява на обществена деградация.

- 20-04-2015|**Петър Петров**

За да се избегнат всички противоречия, религиозното образование ТРЯБВА(ЗАДЪЛЖИТЕЛНО Е) да бъде дело на съответната деноминация! Христос никъде не е поръчал на апостолите да отидат при съответните държавни дейци и да настояват да въвеждат учението им в държавните училища!

Ще си позволя да препоръчам на пишещите по-горе да се запознаят малко повече с историята.

- 23-04-2015|**Захари Сръндев**

Ето една статия с мнения, които категорично НЕ споделям.
www.24chasa.bg/Article.asp? ArticleId=4706706

- 23-04-2015|**Благо**

Религиозното образование(религиозна култура, ориентация...) не бива да се разбира като прозелитизъм, а като предпоставка различният, другият да бъде разбран и приет, а не възприеман като чужд и опасен.

Господин Петров, откъде следва, че е ЗАДЪЛЖИТЕЛНО „съответната деноминация“ да се нагърби с религиозното образование, доколкото говорим за образованост, а не за катехизация?

Господин Иван Д. Стоянов с много плам съвсем се оплете в проблема. Никъде не става въпрос за въвеждане на децата в църковната организация, а за възпитаване на религиозна търпимост и уважение към други традиции и разбирания. Дали религията е манипулация, „опиум за народа“, мистификация и т. н. е друг въпрос, важното е, че тя все още е не-

заобиколим социален, културен, а и(за съжаление) политически фактор, но точно невежеството в много по-голяма степен я превръща в онова, за което предупреждавате – средство за манипулация и противопоставяне.

- 26-04-2015|**suhi**

Любима спекулация на родните клерикалисти е, че религията е помогнала да оцелеем като българи през периода на османското владичество, това е заблуда. Поповете са били неграмотни селяни, които едва ли са способствали за просвещението и пр. Впрочем вижте отношението на Ботев, Каравелов и пр. към православието, то е недвусмислено – ретрогардна религия, узаконяваща господството и тиранията – за пример руската империалност. В светското училище няма място за религии и фундаменталистки култове. Да се извежда обществения морал от библейските притчи е смешно. Освен това не смятам, че сме в някакво ужасно състояние на нравите. Такива апокалептични картини устройват само църквата, която е паразитна организация. Само за сведение – от 2007г. досега църквата е усвоила около 70 млн. лв. по европроекти, данъци разбира се не се плащат,

при положение, че синодът е крупен притежател на земеделски земи, сграден фонд, развива хотелиерски и ресторанъорски бизнес и пр. А вкараването на релгията като задължителен предмет ще доведе и до ужастна профанизация на самата религия. Впрочем ДСинодът го знае, но едва ли целта му е да направи учениците по-морални, просто ще реши проблема на кадрите, които ще виснат и на без това издъхващите училищни бюджети, но на кого ли му пука. В Бургас от години вече на 24 май манифестацията послучай деня на просветата и науката се води от местни попчета, което е позор. Заиграването с религиозната карта винаги води до неприятни резултати, примери колкото щете...

- 26-04-2015|**suhi**

Впрочем „атеизмът“ не е избретение на комунистите, г-да клерикали, едва ли някой ще твърди, че Волтер, Холбах и пр. са били комунисти... Да се очернят и клеймосват личности като „атеисти“ само защото имат различно мнение от ретградните църквни догми, е доста недемократично, не мислете ли, дори при положение, че в конситуцията е записано, че православието е традиционна религия, нещо което трябва да

отпадне впрочем. Сократ и Платон пък не са били християни, но това едвали ги прави „неморални“ хора.

- 27-04-2015|**Цончо**

Изучаването на история на религиите и религиозните идеи е задължително; но вероучението, в смисъл, спонсорираното от държавата индоктриниране в

определена вяра би било вредно както за децата, така и за църквата...

Частните католически училища --обикновено еднополови-- са едни от най-добрите образователни институции в света. Като частни институции, те имат право на своя собствена програма и те, разбира се, преподават католическа етика и вяра. За сведение на Сухи, първите и единствени училища в България преди освобождението са килийните. Така че, Сухи, религията има роля и заслуга в развитието, нещо повече, в запазването и зачеването на знанието. Светските училища и университети, науката, ако щеш, са родени в инкубатора на манастирите, научният дебат сам по себе си е заченат като яростна дискусия върху религиозни въпроси, хармонията в музиката, позната само и първо на Западния християнски свят е открита и усвоена благодарение на църковната полифонична музика, полифонична, защото християнството е религия на триединен Бог, мислен и премислян с концепциите и езика на гръцката философия; съвременното право, западните правни системи, имат за извор каноничното право; методът на диспутацията, познат ни от Платон, е практикуван първо от схоластите през средните векове; първите корпорации, земеделието и системното култивиране на земята тръгва от манастирите и църквата; е накрая, просвещенската идея за човекът с голямо „Ч,“ т.е. идеята за човекът като мерило на всичко, има своя дълбок корен в християнкото *imago Dei* (създеден по Божии образ и подобие)... Преди 9 септември, има няколко католически училища (Юлия Кръстева е учила на френски в едното) в Пловдив, които са закрити (разбира се) от комунистите. Мъжкият колеж Свети Августин в Пловдив носи името на Августин, християнски автор, нео-Платонист. Формулирането на християнските догми, които така те възмущават Сухи, е станало с помоща на Платонизма; простено ти е, че не знаеш, необходимо е образование... т.е. необходимо е изучаване на историята на религията и религиозните идеи...

И малко встрани от темата: разумът, преди да узрее и роди плод, се нуждае от известен период на морално и идейно, т.е. религиозно израстване, най-малкото защото правилната вяра дава и правилни цели, така силата на ума, става и сила на сърцето... тези цели не се нуждаят от демонстрация, т.е. от научни доказателства, и това им е хубавото и ценното. Още повече, вярата е способност да си представяш, **въображение**, т.е. способност за **творчество**; без творчество, знаем няма ни технологичен прогрес, ни емоционална сублимност... така че, непросветеният атеизъм не е повод за гордост, а по-скоро за срам.

- 28-04-2015|**Златко**

Отличен коментар на Цончо, мисля. Когато човек говори за неща, които познава по-добре от общата аудитория, този резултат вероятно е възможно най-нормалния...

- 28-04-2015|**Петър Петров**

Коментарите по-горе само затвърждават моето мнение, но ми е интересно според г-н Благо докъде преподаването на религиозни знания е катехетика и докъде образование?

Щем, не щем религиозните теми присъстват в нашето ежедневие. Присъства и интерпретацията им от светските учители, които най-често имат знанията си за религията от учебници, писани от също толкова не запознати с материята автори. Примери колкото искате! Напр. интерпретацията на рел. изкуство в светските училища!

- 29-04-2015|**Благо**

Г-н Петров, напълно ясно ми е в каква посока искате да отклоните дискусията, този подход е типичен за хора с богословско образование или поне за изкушените в тази област.

На първо място, никъде не съм споменавал катехетиката като богословска дисциплина, а разграничих религиозното образование от катехезата(предметът на катехетиката) като инструмент на индоктринацията в рамките на определена религия.

Моето мнение е, че религиозното образование представлява въведение, пролегомени към систематичното изучаване на историята на религията, на религиозните идеи и религиозния опит, но не от позицията или в контекста на която и да е религия, в това число и

Православието(предварително отбелязвам, че аргументът за написаното в конституцията е несериозен).

Дали има достатъчно подготвени кадри в областта на религиозното обучение е съвсем друг, също дискусионен, въпрос.

- 29-04-2015|**Благо**

Известен е страхът на голяма част от богословската общност от религиозната педагогика, доколкото тя се занимава с религията в най-широк смисъл, което обяснява желанието за обвързване на религиозното образование със „съответната конфесионална общност“, „съответната деноминация“ и т. н.

- 29-04-2015|**Петър Петров**

Няма как да се разграничи религиозното образование от катехетиката, тъй като катехетиката е педагогичен метод, а не религиозна доктрина. Как ще е обяснено напр. учението за грехопадението извън контекста на Православието, Католицизма и Протестантизма от позицията на индоктринация!? Как ще обясните на някой какво представлява иконата без доктрината? Впрочем, както вече казах, такива обяснения съществуваха в близкото минало и просто бяха смешни!

Освен това няма само християнство.

Прав сте за конституцията. Държавата или е светска или не! Това положение още повече изисква конфесионално религиозно образование. Впрочем през последните години съществува едно надлъгване между държавата и Православната църква. Двете говорят за различни неща! Държавата възприема този предмет като история на религиите, което не е религиозно образование, а Църквата говори за предмет религия, но го възприема като религиозно православно образование. Това напрактика е бягство на Църквата от основното и задължение.

- 29-04-2015|**Петър Петров**

Тук не става въпрос за никакъв страх, а за това, че няма религиозна педагогика, която да се занимава с изучаването на религията в най-общ смисъл! В най-общ смисъл може да има историческо разглеждане на религиите, а това не е религиозна педагогика!

- 29-04-2015|**Благо**

Катехетиката не е просто педагогически метод, тъй като по дефиниция е църковно обвързана и то в еклезиологичен смисъл, така че не хитрейте г-н Петров. Освен това пропускате едно основно изискване в модерното образование – плурализма.

- 29-04-2015|**Запознат с проблема**

има всякакви видове образование за религиите и на религиите, има вече и достъпно в интернет, поне да се осведоми човек как стоят нещата всъщност; не всеки вариант е законен и приемлив в конкретните условия – за дадено общество и за отделните деца и семейства; добър документ за Толедските принципи; хубаво е, че лекари и други видни общественици пишат за това, защото проблемите на религиозното образование са свързани именно с психичното здраве на децата... не се ли предлага държавно образование, това, което организират и предлагат религиозните общности е още по-непроучено и нестандартизирано, трудно за наблюдение и контрол от страна на компетентните органи, но пък по-естествено за религиозния живот и културата

- 04-05-2015|**Black Wolf**

Като неделима част от човешката култура, очевидно е необходимо младите хора да получават познания за различните религии.

В статията на д-р Калудов обаче ме смутиха някои неща. Например тази фраза:

> *Познаването на етичните норми на християнството е необходима част при изграждането на съвременния морал.*

Та нима тези ценности не са част от доктрината на много други религии, някои от които съществуват хилядолетия преди възникването на християнството?!... Но както и да е.

Смятам, че в училище трябва да се изучава религиознание (респ. история на религиите). Задължително е това да бъде НЕконфесионално, светско изучаване на предмета. С равнопоставено представяне на всички основни религии, а не само на уж „традиционните“ за дадена страна. Каквото и да е религиозно индоктриниране трябва много стриктно да се избягва.

Защо това е невъзможно в България? Поради няколко причини.

1. Липсват преподаватели, които могат адекватно да преподават този предмет. Богословските факултети подготвят студентите в областта на една религия, а за другите религии се дава информация в подчертано негативен тон, с цел тези религиозни система да бъдат отричани и „оборвани“ от бъдещите богослови.

Опитите да се изучава сравнително религиознание и история на религиите в българските университети общо взето се провалиха, главно поради незаинтересоваността на студентите от изучаване на подобни материи.

2. Няма кой да напише учебници. Докато за авраамическите религии (юдаизъм и неговите демоверсии християнстнво и ислям;-)) уж има подготвени специалисти, за останалите религиозни традиции – индуизъм, будизъм, религиите на древността и пр. има по 1-2-ма души, повечето от тях университетски преподаватели, които по силата на своето образование (индология, китаистика, японистика и пр.) имат познания в съответната област, но все пак изследването на съответните религии не е основното в техните научни занимания.

3. Основните религиозни конфесии у нас ще положат всички усилия обучението да е конфесионално (т.е. да се изучава „закон божи“), защото едно светско, по-широко изучаване религиите може да постави техните религиозни учения в не особено привлекателна светлина и младите хора току-виж могат да научат за други религиозни системи нещо, което да не е „оплюто“ от богословите. Това се отнася най-вече до БПЦ и православните богослови.;-)

Така че светско, обективно изучаване на религиите – ДА. С**равнопоставено представяне** на различните религии. С твърд контрол срещу каквото и да е религиозно индоктриниране на децата.

Но тъй като в България в момента това е практически невъзможно, може би френския модел – безкомпромисно да се държи религията далече от училище, е най-подходящ.

- 06-05-2015|**иван живагов**

Либерален преглед пак показа същността си-считат БъЛГаРиТе за неспособни да направят нещо, само защото са българи,.Заради какви фактори в България не е възможно религиозно обучение, да попитам Нищо чудно, че пишете такива пасквили-все пак безочливо разкрасявате миналото на Турската империя, плюете страната си така, както дори

Сърбите не я ругаят и представяте догмите на ислямът във възможно най-добра светлина, докато за християнските, въпреки че те от година за година са все по-слабо познати, мълчите като риба Всъщност клавиатуратурата ми е повредена

- 07-05-2015|**Black Wolf**

Нормално, научно, отговарящо на съвременните европейски ценности обучение по религии практически не е възможно най-вече затова, че уж „основната" в България религиозна деноминация, православната, като начин на мислене, като ценностна система е замръзнала някъде в Средновековието и много държи да разпространява начин на мислене, който е характерен за доста отдавна отминали векове в Европа. Що се отнася до християнските „ценности", то от историята е много добре известно какво са докарали те на света – векове наред сковаване на човешката мисъл и дух, унищожаване на цели народи и цивилизации, направено под знака на кръста, да не изброявам повече неща...

- 09-05-2015|**Humanism forever**

Ето до какви ужаси води 20-годишното преподаване на религия в училищата в Румъния от 1 до 12 клас. Не правете тази грешка и в Бълария. Науката в училище, религията – в църквата /неделно училище не ви ли харесва?! каква работа има религията в училище?!/.

Статия от Яху нюз, Румъния октомври 2013 г. /откъс/

Деца в детската градина са причестявани и карани да се кланят доземи

В много детски градини в Румъния се провеждат часове по религия, в които деца на възраст между 3 и 7 години казват молитви, коленичат, кланят се доземи и са причестявани от гостуващи свещеници, поканени от възпитателките. Подобни практики са налице и в държавните, и в частните детски градини. Докато образователните институции и представители на рум. правосл. църква казват, че часовете по религия в детската градина са напълно законни, членове на гражданското общество говорят за агитация и нарушение на разделението между църквата и държавата.

В Румъния часовете по религия в детската градина не са узаконени – не съществува закон, който да регламентира тези часове, какъвто е случаят с часовете по религия в началното училище, където религията

присъства като предмет, от който родителите имат право да спрат детето си. В градините часовете по религия са въведени обикновено по предложение на възпитателките, чрез договор за партньорство между учебното заведение и близката църква. Религия се преподава от учителката или от свещеник.

Подобно партньорство е сключено между Градина 16 в Сибиу и енорията Слимник – село от едноименната община в окръг Сибиу. Свещеникът Джордже Пиц дошъл в градината и разказал на децата как да се молят, местата където могат да се молят, позициите на тялото при молитва, как е правилно да се прекръстим, и как да се поклоним доземи. Децата са се покланяли до земята, в групи по три, под наблюдението на свещеника, за да бъде ритуалът изпълнен правилно.

Снимките направени тогава от възпитателката са били публикувани от Джордже Пиц на блога на енорията без съгласието на родителите. По-късно същият е изтрил снимките на които се виждат лицата на децата.

Рисунка с гроб показвана на децата

Свещеникът донесе цветни рисунки, публикувани от издателство св Мина, град Яш. На децата им се разказа чрез рисунки защо е лошо да не ходиш на църква. На рисунките се показва животът на един човек, който игнорира религията, започвайки от детството, когато предпочита да си играе с играчки, и младостта, когато е толкова влюбен, че не му се мисли за светите неща, до зрелостта /когато ходи на работа/ и старостта /когато е прекалено болен, за да иде на църква/. Серията от рисунки завършва с изображение на гроб над който пише – „Вече е прекалено късно!“

„Имахме договор за партньорство, подписан от детската градина и от възпитателката. Аз там бях участник, снимките ги направи възпитателката. Не са участвали деца, които не са православни. Не ми се струва ненормално.“ – обяснява Джордже Пиц за Яху Нюз, допълвайки, че е говорил много пъти пред тези деца, включително и на 1 юни /Денят на детето/.

„Говорих с госпожа директорката. Беше една единствена среща, не е нещо постоянно. Беше партньорство подписано от митрополията, ставаше дума за няколко часа около Коледа и за молитва. Това са легални неща. Не съм го правил без разрешението на родителите.“ –подчертава той.

„Имаше кошмари. Започваше да плаче и се изпускаше нощем.“

Обичайно, родителите са питани преди възпитателките да въведат часове по религия в детската градина. Обаче Домника Добре от Букурещ разказва, че възпитателката на сина ѝ започнала да говори на децата за

религия без да са в същински час по религия. Жената на 39 годишна възраст никога не е била питана дали е съгласна с това.

„Идва възпитателката и казва „Вие у дома какво правите преди да започнете да се храните?“ Едно дете казва „Аз вкъщи казвам молитва.“ А възпитателката казва: „Всички ще кажем молитва.“ Госпожата периодично пръскала със светена вода в групата. Казвала, че е „добре за децата“, разказва майката.

Когато синът ѝ бил на 4 години и бил в средната група, възпитателката им разказала историята за разпъването на Христос на кръста и за червените яйца, оцветени от неговата кръв. По Великден детето било при баба си и казало, че иска да яде само сини яйца и попитало възрастните хора наоколо „Вие защо ядете яйца боядисани с кръв?“

Попитан от майка си откъде знае тези истории, момчето казало, че ги знае от градината „защото имало един човек сложен на един кръст... и го е боляло страшно много.“ И започнало детето да плаче. Останах безмълвна. Беше видимо травмиран.“- разказва майката. Домника Добре разговаряла впоследствие с възпитателката. „Госпожо, историята е малко прекалено трагична за едно дете на 4 годинки.“ Тя каза: „Но на другите нищо им няма.“ „Дори едно единствено дете вече е много. И е моето дете.“

„По това време имаше кошмари, постоянно беше готов да се разплаче. Разплакваше се нощем и се изпускаше. Заради една мрачна история разказана в прекалено много детайли.“ – продължава тя.

„Грехота е да пише с лявата ръка името Божие“

Понеже бил левак, възпитателката в гадината му каза че не е добре да си използва лявата ръка защото „един ден като започне да пише е грях да пишеш името Божие с лявата ръка“. Пак в градината момченцето научило, че водата е влязла в класната стая не заради дъжда, който образува локви, а защото така е поискал Господ.

Когато вече бил в голямата група момчето се преместило в друга градина в Букурещ, но и там религията била много важна: преди ядене и преди сън децата казвали молитва „Ангеле, ангелче мое“, а под една икона госпожата поставяла списък с всички деца, казали молитвата.

В този контекст Домника добре казва, че не е намерила градина в която да не се изучава, под една или друга форма религия. „Не съществува и е много трудно. Местатат са малко. Записваш се където намериш място. Не можеш да се прехвърляш в средата на годината.“

Представителите на образователните институции казват, че часовете по религия не могат да се въведат без съгласието на родителите. Но има случаи в които деца от друга религия, различна от православието, присъстват на часовата по религия защото за тях няма друго решение. А майките, които се обявяват против въвеждането на религия в градината не се гледат с добро око.

Друга дъжавна градина, от гад Сибиу /номер 15/ има партньорство с няколко свещеника – Радулец, Поп, Василе Даричук и Еуджен Бута, така обяснява възпитателката Флоренца Мунтяну, която води часовете по религия, един час седмично. „Свещеникът идва и причестява децата, а в началото на учебната година осветява градината.“ Часовете не включват само теоретична информация за православието, а имат и практичен компонент, обяснява възпитателката.

„Нашето партньорство е подписан от негово светейшество митрополит Лаврентий. Решението е подписано, Свободно избираемия предмет е одобрен от госпожа инспекторката. Всеки възпитател си избира активността както смята за добре, в рамките на законовите норми.“ – показва тя.

„Нали мнозинството няма да отстъпи пред малцинството“

Възпитателката разказва, че в миналото е имала деца които не са православни, но те са се „съобразявали“. По думите ѝ, епархийският свещеник Еуджен Бута е обяснил много доре на една майка от друго изповедание, която се противяла на часа по религия, как стоят нещата: „Той каза че 25 деца няма да се откажат защото тя не иска. Защото мнозинството не отстъпва пред малцинството. Заради едно дете не трябва да се отказваме. Няма ние да отстъпим, толкова родители и деца. Не си водеше детето, или го водеше по-късно...“ майката била християнка, но не православна, а като я попитали от детската градина от кое вероизповедание е, отказала да отговори. „Ако ти не знаеш от кое изповедание си, няма какво да обсъждаме“ – ѝ казал още отецът, разказва възпитателката.

В друг случай дете от друго изповедание е участвало в часовете по православна религия „Стоя и той тук, майка му не пожела да бъде извеждан навън“.

В рамките на часовете по религия, свещеникът идваше в градината и причестяваше децата. „ние казваме на родителите, ако може да дойдат без да са яли, според случая. В 8.30 беше тук /свещеникът/. Голяма част от децата не бяха яли вкъщи. Но и да са яли, той пак ги причестяваше.“

Религиозното образование не се ограничава само в часовете по религия, сочи възпитателката: „Ние всеки ден казваме молитви преди хранене „Отче наш“, „Ангеле“, „Светата майка“. Поне когато съм аз на работа, седмицата когато аз съм сутрешна смяна, преди да седнат на масата децата казват „Боже-боже, свети боже“, Молитва към светата майка.“ В часовете по религия децата са учени как да се кръстят допълва тя „Категорично. Без това не може.“

Мунтяну казва, че часът по религия е много важен – „формира морална кондиция, децата да знаят да оценят истинските ценности – честността, коректността, да заобикалят алчността. Това е начин да се доближат до Божата Майка и до Бог. Православната религия дава позитивни страни, които могат да им закалят характера и личността.“

Възпитателката не е съгласна че на възраст между 3 и 7 години децата са прекалено малки, за да разберат нещо от ритуалите, в които участват. „Как да не разбират? Не е вярно.“

Дойна Ланга, директока на градина казва че избираемият предмет религия се въвежда „само със съгласието на родителите“. А възпитателката има подписите на родителите – „имаме подписани формуляри“.

„Отец Даниел каза че ако не ходиш на църква ще отидеш в ада“

Алин Чуботари си записал детето в частна градина, спонсорирана от Римо-католическата църква и от семейства живеещи в Европа. Тук децата имали по 2-3 часа религия на седмица, много от тях били водени от монахините, които администрират градината.

Чуботару казва, че часовете били смес от морални и религиозни виждания, с изключение на часовете на отец Даниел Даскалу от епархия Света Торица – „не мога да кажа нищо, с което да обвиня монахините, които ръководеха градината, те в края на краищата си вършеха отлично работата. Много лесно приеха факта, че съм атеист и не се опитаха по никакъв начин да ме притискат и да „поправят“ това. Що се отнася до свещеника за който ви казах, използваше децата за да оказва натиск върху родителите под форма, която поставяше родителя в лоша светлина в очите на детето:“Отец Даниел каза, че ако не ходиш на църква ще идеш в ада и децата ти ще понесат и те наказание заради твоите грехове“

„Струва ми се много преждевременна форма на индоктриниране и от самото начало предполага липсата на критическо мислене у детето, толкова колкото я има на тази крехка възраст. Свещенникът използваше

децата за да стигне до родителите и да си увеличи броя на участници в службата.“ – казва още той.

- 09-05-2015|**спрете индоктринирането на дец**

През декември 2014 г. конституционният съд на Румъния взе финално и неоспоримо решение, че автоматичното записване на учениците в часовете по религия е НЕКОНСТИТУЦИОННО /който не желаеше да учи религия трябваше да подаде молба да бъде освободен – opt-out/. От януари 2015 всеки, който иска да изучава религия в румънските училища трябва да подаде заявление за желанието си (opt-in) и да избере едно от 17-те официално признати вероизповедания в Румъния. Ако училището не може да му осигури преподавател по неговата религия, ученикът има право да не посещава часовете по религия. Който не желае да учи религия просто не подава молба и не посещава часовете, не получава оценка, а този предмет не фигурира в дипломата му. Това решение на Конституционния съд е голяма победа за всички организации и личности, които се бореха с този проблем от години! Специална заслуга има учителят по философия Емил Моисе от град Бузау, който освен това е и юрист по образование. Именно той, от свое лично име разделили проблема в 3 отделни дела, едното до конституц. съд и последователно спечели и трите дела /естествено!/ По този начин беззаконието с насилствено причестяване, насилствено казване на молитви, групово водене да се целуват мощи в близката църква – са доста ограничени, а фанатизираните лелки-преподавателки малко се озаптиха и вече не пръскат със светена вода в класните стаи така дръзновено...

- 09-05-2015|**цончо**

Не знам дали се разбира, но учението на една определена вяра в**държавно** училище би имало за цел не да индоктринира детето в определената религиозна вяра, а **във вярна служба на националната държава и идеология**. И обратно, часовете по история на религиите и цивилизациите биха имали за цел да покажат, че различните вери, изповядват, в своята най-чиста форма, **универсални** ценности, които имат за цел да свързват хората... и че в своите не толкова чисти форми, религиите, включително атеистичният хуманизъм и светският национализъм, водят до престъпления и насилие...

Добре е да знаем историята и съдържанието на Западната цивилизация, исляма, източните религии. Светът е глобализиран, движението и смесването на хора и култури е безпрецедентно, и ние не можем да подценяваме и направим табу най-важният фактор зад всяка човешка амбиция--вярата.

Ако нямаме познание за „чуждото“ и „нашето“ (някои от горните коментатори очевидно не познават и двете), то тогава Хънгингтоновият сблъсък на цивилизациите по перифериите не само ще се случи, но ще бъде сблъсък на културите **вътре** в цивилизациите...

- 09-05-2015|**Атанас Кръстев**

Като християнин винаги съм бил против въвеждането на вероучение в светските училища. Поради следните възможни неблагоприятни последици за вярата, и то преди всичко християнската. За разлика от много останали религиозни учения и практики, автентичното християнство проповядва дистанция от света, политическата власт и останалите вярвания, които намира за пагубни за душата. Дори да приемем, че този предмет ще бъде изчистен от елементи на прозелитизъм, чрез някакъв „обективистичен“ научен подход, вкарването на каквито и да са аспекти на християнската култура като предмет в едно светско училище поставя вярата в подчинено положение на обект на изследване от държавното образование и наука, които ще бъдат субект на това изследване. Следователно ползите, които се целят в този процес ще се остойностяват само и единствено от гледна точка на светското, научно и в края на краищата обективно-материалистично начало. Позицията на Евангелието за независимост на вярата и вярващите от властта на света, без, разбира се, това да означава неподчинение на тази власт с изключение на случаите, когато тази власт иска безсмислено и арогантно отричане от вярата. Т.е., макар и под предлог за някакъв същностно непредубеден подход, се получава едно нежелано смесване и взаимодействие между две паралелни системи, които би следвало да останат независими. Хората, които проявяват интерес към вярата, а не само към религията като културен феномен и така предмет на историята, психологията и други науки, имат възможност в едно либерално общество да задоволяват тези нужди извън светското училище, като съответно имат правото да предпочетат една духовна образователна система пред светската.

Друг потенциален проблем, който е свързан с българската действителност и поради това е специфично наш, е ролята и влиянието на православната църква в нашето общество и държава. Не случайно БПЦ е най-настойчивият радетел за задължително изучаване на такъв предмет и то под старото и терминологично присъщо на православието наименование – „Вероучение“, такова, каквото то се е изучавало преди конституционното разделяне на църквата от държавата. Та, очевиден е стремежът на БПЦ да окаже силен прозелитиращ натиск върху българското общество и този стремеж няма нищо общо с безспорно полезния принцип на разделяне на църква и държава. Въвеждането на този предмет крие опасността да се въведе именно желания от БПЦ модел, към който видимо редица държавни чиновници са благослклонни, и би довело до фактическо суспендиране на споменатия конституционен принцип.

От друга страна – нуждата от познание за религиозната култура, която всъщност е културата на човечеството през значителната част от неговата история е очевидна. Това, обаче, може да се постигне и трябва да се постигне чрез по-богата хуманитарна програма, чрез преосмисляне на учебниците по история и литература, чрез акцент върху философията и по-специално етиката, като това означава един съществен пренос на относителната тежест на нашето образование от огромното си безполезно, бездушно технократско съдържание и към едно класическо по съдържание, структура и методология хуманитарно възпитатателско обучение на децата ни.

Т.е., проблемът е много по-сложен и стои в основата на цялата ни обществено културна нагласа и стратегия на познанието. Което прави нещата в някаква степен неосъществими.

- 09-05-2015|**Tfc**

„В съвременната светска държава изучаването на религиозните обичаи и вярвания е право на всеки човек, което той трябва да осъществи по време на обучението си в българското училище“ – откъде-накъде пък в училище? и на туй отгоре „ТРЯБВА“? Според кого трябва?! Кой си позволява да натрапва на друг религиозните си предразсъдъци? ЗА тия неща има съботни и неделни църковни/джамийни кръжоци! Откъде накъде в училище?! Религиозната принадлежност е част от личния, да не кажа интимния живот и няма какво да търси в училището... а ако не-

дай си Боже си атеист и не щеш да учиш закон-божи, тогава какво? Пак ли „ТРЯБВА“? Новите болшевики – насила религия... молитвите, кръстенията и други примитивизми нямат място в съвременното училище.

- 10-05-2015|**Black Wolf**

Хм. **Цончо** казва:

> *Не знам дали се разбира, но учението на една определена вяра в държавно училище би имало за цел не да индоктринира детето в определената религиозна вяра, а във вярна служба на националната държава и идеология.*

Ами то едното не изключва другото – свързани са.

Националистическото зомбиране добре се съчетава с религиозното индоктриниране.

Много любопитна е мисълта на Атанас Кръстев:

> *За разлика от много останали религиозни учения и практики, автентичното християнство проповядва дистанция от света, политическата власт и останалите вярвания, които намира за пагубни за душата.*

Интересно къде е това „автентично християнство“, тъй като църквата винаги е била тясно обвързана с властта или в определени периоди и държави е опонирала на властта, което също представлява пряко участие в политиката.

Може би някой отшелник е представител на „автентичното християнство“, но какво отношение има неговата практика към обществото?!...;-))))))

Така че тези приказки за „автентично християнство“ са си преливане от пусто в празно и нямат никакво отношение към реалността от самото възникване на християнството до днес.

Или да действаме според старата попска максима „не ме гледай какво правя, а ме слушай какво приказвам“?;-)))

Голямото достижение на модерната западна цивилизация, е че**изрита** религията от обществения живот. И я направи това, което тя следва да бъде в една цивилизована европейска страна – **само и единствено** частен въпрос на гражданите.

Така че вероучение („закон божи“) – айде у лево! Светско балансирано и почиващо на равнопоставеност образование по религиознание – може.

Как се освободих от библиотеката на моя тъст
Автор(и): Джеймс Уд

И все пак, каза той, често тъкмо най-амбициозните ни проекти издават най-очебийно степента на нашата неувереност.

В. Г. Зебалд, „Аустерлиц“

Шосе 12Д, на север от Ютика, Ню Йорк, на юг от Форт Дръм и Картидж, минава през беден, запустял край. Из разпадналите се поселения се виждат каравани и разорени ферми. Тук-там някой нов силоз, блестящ като хромирано торпедо, загатва за ново начало или може би просто за пристигането на агробизнеса. Покровът на изгубено благоденствие е тежко бреме. Бреме? Не, за преминаващия шофьор, запътил се за другаде, то е едва доловимо.

В Талкътвил пример за това изгубено благоденствие може да се види от шосето – една импозантна, елегантна къща от варовик с бял, двуетажен портал. Къщата е аномална, както с размерите, така и с близостта си до шосето. Но в продължение на дълго време истинската аномалия трябва да е било нейното съдържание: една внимателно подбрана, превъзходна библиотека от хиляди томове. Защото това е бил семейният дом на Едмънд Уилсън, построен в края на 18 век от фамилията Талкът, една от чиито издънки се омъжва за прадядото на Уилсън. Това е мястото, където в напреднала възраст литературният критик често се връща с голямо удоволствие, ала никога безгрижно. В дневника за живота си в Талкътвил, „На север“, Уилсън изразява любовта си към този край, като същевременно мърмори, прилагайки коварни старчески похвати, за лошите ресторанти и скромната в интелектуално отношение компания. „В известен смисъл той винаги е бил занемарен“, пише Уилсън за имота си, където и умира една сутрин през юни 1972.

Минавах край къщата на Едмънд Уилсън, когато отивах в Канада, на гости на родителите на жена ми. Макар на вид в не лошо състояние, домът на Уилсън винаги е изглеждал затворен, забравен, а и по някакъв начин съдбата на една такава къща, игнорирана от по-новия път, е

именно да изглежда хронично забравена. Във въображението си можех да надникна в библиотеката, да видя тези лавици и лавици с красноречиви, неми книги, потънали в себе си като загниваща хартиена реколта, древните, класически автори, жестикулиращи озадачено към класическите за Новия свят названия на градове в щата Ню Йорк: Роум, Трой, Итака, Сиракюз.

Моят тъст почина миналата година, а тъща ми е болнава, тъй че това лято жена ми и аз се качихме на колата и поехме към къщата им, за да я опразним и подготвим за продажба. Отново минахме край къщата на Уилсън и аз отново се замислих за мълчаливото дълголетие на книгите му и странната некомуникативност на тази покойна библиотека, безполезно посмъртна, която навремето е спяла край този провинциален път. Знаех, че в Канада ни предстои да намерим решение на задачата как да се избавим от библиотеката на моя тъст – колекция от около четири хиляди книги, заспали като онези на Уилсън, в една голяма викториянска къща посред равните, открити полета на селско Онтарио. Щяхме да отнесем може би стотина книги обратно в Бостън, но за повече нямаше място в нашата къща. И какво тогава?

Франсоа-Мишел Месуд, моят тъст, беше комплициран, труден, прекрасен човек. Роден във Франция, той прекарва едно номадско ранно детство – в Бейрут, Истанбул и Солун, преди семейството да се установи в Алжир. В началото на 1950-те той пристига в Америка, като един от първите стипендианти на програмата Фулбрайт, и остава, за да прави специализация по Близкия Изток. Оженва се за Маргарет Ричис от Торонто и младата двойка прекарва началните си години в Кеймбридж, Масачузетс, където той започва докторат върху политиката на Турция. Академичната работа включва и практика, която ги отвежда за шест месеца в Анкара, изживяване, за което те винаги си спомняха с много топлина. (Тъща ми, израснала във вътрешността на Канада, пише на родителите си в Торонто изпълнени с наивно удивление писма за живота в Турция). В последна сметка обаче тъст ми изоставя доктората и се захваща с бизнес, решение, продиктувано вероятно от академическа неудовлетвореност и патриархален мазохизъм. Той не беше бизнесмен по природа и запази инстинктите си на учен и пътешественик. Духът му беше земен, не особено гостоприемен за литература или музика. Това, което го интересуваше, бяха общества, племена, корени, изгнание, пъте-

шествия, езици. Трудно ми беше да го обичам, по-лесно – да му се възхищавам, и, да си призная, малко се страхувах от него.

Получил образованието си в сурова френска среда, рожба на лишенията на 1930-те и 40-те (спомняше си, че е бил в един клас на гимназията в Алжир с Жак Дерида: „Не беше много добър ученик“), той можеше да бъде заядлив, осъдителен, тираничен. Вечер след шест, когато коктейлите правеха всичко рисковано, човек свикваше да пристъпва внимателно, за да не се оклепа с някоя грешка, която можеше да бъде безцеремонно коригирана. Да не знаеш кои точно са били финикийците (да не знаеш откъде са дошли и кога е бил най-големият им разцвет); да не знаеш имената на двете най-известни джамии в Истанбул, или историята на гражданската война в Ливан, или етническия състав на Балканите; да не си спомняш кой именно е казал: „Пази се от гърци с подаръци“[1], да изпортиш някой френски израз или пък да похвалиш нещо от Брус Чатуин („И аз бих могъл да правя това, което прави това човече, да обикалям и да описвам пътешествията си“, ми каза веднъж тъст ми) означаваше да се изложиш на неговото незабавно презрение.

Бях благодарен, че не съм му син; неговият неспокоен мъжки авторитет беше толкова различен от онзи на моя резервиран баща, че се чувствах ту впечатлен, ту отчужден от него. Веднъж, още в началото на брака ми, когато живях за няколко месеца във Франция и езиковите ми способности явно се подобряваха, бяхме на вечеря и някой край масата похвали растящата лекота на моя френски. Всички учтиво се съгласиха. „Не виждам все още за какво да те хваля“, вметна моят тъст. „Подобрението е незначително и ти предстои много работа“. Знаех, че ще го каже, мразех го за това, бях съгласен с него.

Той обичаше да разказва историята за пристигането си от Франция през 1952, и как съквартирантът му в Амхърст колидж му казал, че никога няма да усвои пълноценно английския. „Към Коледа вече говорех съвсем гладко“, допълваше той. Не знам дали историята е вярна или не, но английският му беше перфектен, без френски акцент, освен склонността да произнася „tongue“ като „tong“ и „swan“ като „swam“. Той имаше типичната за чужденеца набоковска слабост към изравяне на мъртви каламбури и се забавляваше безкрайно, например, от факта, че офици-

1 Вергилий, „Енеида“.

алната титла на архиепископа на Кантърбъри е Примат на цяла Англия, тъй че „трябва да бъде наричан Шеф-шимпанзе на цяла Англия“.

Племената и обществата го интересуваха, защото бе израснал в едно племе, изоставил го бе заради едно общество, но не принадлежеше към никое от тях. Неговото племе беше френско-алжирско: *pieds noirs*, европейските колонисти, които започват да пристигат в Алжир към средата на 19 век и напускат масово в края на войната за независимост през 1962. Подобно на повечето *pieds noirs*, след независимостта той никога повече не се завръща в страната на своето детство, тъй че Алжир – нещо повече, целият онзи свят на франкофонска Северна Африка – може да бъде преживяван наново само на ум и на практика е изгубен завинаги. Франция, по-големият дом, се оказва едно съмнително удоволствие, както за много от завърналите се колонисти. Въпреки че сестра му се установява в Тулон, той никога не проявява особен интерес към страната и бе освежаващо необременен от обичайната влудяваща френска арогантност. Така той отива в Америка, където прекара по-голямата част от живота си. Ала тъст ми не бе особено възторжен имигрант или пък драговолен демократ. След като началният ентусиазъм около Фулбрайт и получаването на академична степен угасва, той навлиза в познатия коловоз на европейска отчужденост. Той беше прекарал цял живот в Америка, работеше тук (за една френска компания), плащаше си данъците, четеше „The New York Review of Books“, купуваше си ризи и бельо от „Brooks Brothers“, ходеше на изложби в Музея Метрополитън – но не беше американец. Американското общество все повече го объркваше и дразнеше; вулгарностите и демократическите баналности, които са просто досадна рутина за образованите американци, или биват отписвани като част от цената за виталността на една динамична действителност, го тормозеха. Той се носеше по повърхността в най-горния сегмент на американския живот, привилегирован, наранен, незакотвен.

Може би най-важната книга в кабинета му бе един огромен атлас, широко разтворен върху дървения пулт, чиито страници се прелистваха всеки ден; понякога го улавяхме как стои пред пулта, взирайки се в гъстите, абстрактни координати на някакъв нов обект на неговото любопитство. Пътешествията и четенето му бяха позволили да събере опита си в една уязвима библиотека. Всяко пътуване (до Египет, Гърция, Индонезия, Перу, Мароко, Бирма, Индия, Русия) се подготвяше задъл-

бочено с предварително четене и проучване на маршрутите, а сетне се консервираше – обикновено от жена му – в снимки на сгради и градове: пирамиди, храмове, джамии, улици, колони, руини.

По същия начин и четеше, следвайки интересите си, подобно на армия, която се движи, придържайки се към снабдителната линия, като издирваше всички налични книги по определена тема. Веднъж някой бе подкачил Едмънд Уилсън за неговото настървение, защото Уилсън казва, че когато пише едно есе, той преравя творчеството на съответния писател. Моят тъст не беше Едмънд Уилсън (преди всичко, той не беше написал нищо през живота си) и с напредването на възрастта и увеличаването на заетостта си, той купуваше много повече книги, отколкото можеше да прочете, но проявяваше подобна ненаситност. Придобиването на една книга маркираше не просто потенциалното придобиване на знание, но и нещо като право на собственост върху един имот: знанието ставаше място, което може да бъде посещавано. Непосредственото му обкръжение, американско или канадско, не го интересуваше много; аз никога не го чух да говори с въодушевление за Манхатън, да речем. Докато Алхамбра през 1492, или оня Солун, който помнеше от детството си (големият предвоенен център на сефарадското еврейство, където, както си спомняше, се продавали вестници, напечатани с еврейски букви), или Константинопол от времето на късната Византийска империя бяха... какво? Ако кажа бяха „живи“ за него (обичайното клише), това би означавало да го представя за по-учен и може би с по-богато въображение, отколкото беше в действителност. По-близо до истината би било да кажа, че места като тези бяха за него факти, каквито Манхатън и Торонто (и дори Париж) не бяха.

Само че тези факти бяха до голяма степен некомуникативни. Той прекарваше времето си сред бизнесмени, а не сред учени; рядко канеше хора на вечеря и на всичко отгоре беше твърде категоричен и монологичен. В стила му бе да излага своите факти като свъсени предизвикателства, а не като покана за разговор, макар това да не беше вероятно истинското му намерение. Тъй че в ненаситността, с която купуваше книги, имаше като че ли някакъв дефанзивен момент, сякаш навличаше кат след кат дрехи, за да се опази от течението на изгнаничеството.

Библиотеките са винаги парадоксални: те са отражение на личността на колекционера и същевременно са идеален израз на едно надлич-

но знание, защото то е универсално, абстрактно и безкрайно по-голямо от индивидуалния живот. Сюзан Зонтаг ми каза веднъж, че есетата ѝ са по-интелигентни от нея, защото хвърляла толкова труд и инвестирала в тях многомесечно писане. Измърморих нещо банално в смисъл, че критикът се образова публично, и тя настръхна. Извръщайки се с жест към своята огромна библиотека, тя каза, явно раздразнена: „Нямах предвид това. Аз съм чела всички тези книги“. Не ѝ повярвах, тъй като никой не е изчел цялата си собствена библиотека; и освен това беше чист инат от нейна страна да не схване какво исках да ѝ кажа, а именно, че подобно на есетата ѝ, нейната библиотеката също е по-интелигентна от нея.

Това бе още по-вярно за библиотеката на моя тъст, която за разлика от онези на Зонтаг или Уилсън не беше работна библиотека, а полуизползвана колекция за един работещ ум. Стремежът на тъст ми към изчерпателност – нуждата му да обхване една тема, като купи и изложи всички налични книги по нея – беше идеал, един вид абстрактна утопия, една преоткрита страна без никакви превратности. Дълга лавица от подбрани, прекрасни книги, всички посветени на един предмет, беше най-добрият възможен живот, който можеше да се случи на този предмет. Ето първият фут от неговите две лавици, заделени за Бирма: „Роднинство и брак в Бирма“ от Мелфорд Е. Спайро; „Политическата система на Бирма“ от Е. Р. Лийч; „Забравена страна: преоткриването на Бирма“ от Хариет О`Брайън; „Бирмански административни цикли: анархия и завоевание, ок. 1580-1760“ от Виктор Б. Либърман; „Завръщане в Бирма“ от Бърнард Фъргюсън; „Бирма и отвъд“ от сър Дж. Джордж Скот; „Джордж Оруел в Бирма“ от Ема Ларкин; „История на съвременна Бирма“ от Майкъл В. Чарни. А ето първите книги от онези две или три лавици, посветени на юдаизма и еврейството: „Особен народ: евреите в Европа, 1789-1939“ от Дейвид Витал; „Вилнюс на Сена: еврейските интелектуалци във Франция след 1968“ от Джудит Фрийдландър; „Кризисни моменти в еврейско-християнските отношения“ от Марк Сапърстийн; „Руските евреи по време на царете и на Съветите“ от Сало Барън; „Le Salut par les Juifs“ от Леон Блоа; „Les Juifs d’Espagne: Histoire d’une Diaspora, 1492-1992“ под ред. на Анри Мешулан. Той имаше триста или четиристотин книги по различни аспекти на Византийската империя и може би два пъти повече върху ислямски и близкоизточни теми.

Прекарах първите няколко дни в Канада, съставяйки каталог на книгите за Близкия Изток, с надежда, че ще успеем да запазим книги-

те за исляма и мюсюлманските общества като непокътнат комплект, и че евентуално ще ги дарим на някоя институция – колеж, училище, локална библиотека, дори на някоя джамия. Библиотекарят отговарящ за ислямската литература в Университета МакГил любезно се съгласи да хвърли поглед на един такъв каталог. Това беше бавна, сложна, увлекателна работа – петдесет и осем книги само за Египет, от Алфред Дж. Бътлър „Арабското завоевание на Египет и последните трийсет години на римската власт“, публикувана за пръв път през 1902, до писмата на Флорънс Найтингейл от пътуването ѝ по Нил или мемоарите на Таха Хюсеин „Египетско детство“, първоначално публикувани в Кайро през 1929.

Само че много скоро стана ясно, че никой всъщност не иска стотици или хиляди стари книги. Е-мейлите, които изпратихме до местния университет, останаха без отговор. Някой ни каза за обществената библиотека в един град в Албърта, която била изгоряла до основи. Възнамеряваха да я възстановят, така че се нуждаеха от дарения. Бях готов да им изпратя стотици книги. Оказа се обаче, че те се интересуват само от книги, излезли през последните две години, което на практика изключваше почти всичко в библиотеката на моя тъст. В Кингстън, най-близкия голям град, имаше процъфтяваща антикварна търговия, тъй че се обадих в една от тези книжарници. Дали собственикът би искал да се разходи до една извънградска къща, на около четирийсет минути от града, и да разгледа една сериозна библиотека от няколко хиляди тома? Отговорът бе добронамерен и озадачаващ. По-рано в Кингстън имало дванайсет антикварни книжарници, от които сега били останали четири: „Ние имаме място, но нямаме пари. Магазинът зад ъгъла има пари за откупки, но няма място. Това лято на пазара се появиха поне три големи частни колекции. Така че, опасявам се, просто няма смисъл да бия път до вас, за да огледам още четири хиляди книги“. Не стана ясно кой кого трябваше да съжалява.

Впрочем направихме и няколко удара. Един интернет книгопродавец, търгуващ с редки книги и първи издания, дойде, подбра каквото го интересуваше и напълни старото си Волво с кашони. Същото стори няколко дни по-късно един английски библиофил, който преподаваше философия в Университета Куийнс. Радвах се на очевидната им възбуда, ала радостта ми бе помрачена от съзнанието, че библиотеката на тъст ми бива умъртвявана, понасяйки стотици удари. Защото във всяка лич-

на библиотека от значение е тоталността от книгите, докато всеки отделен том е сравнително малозначен. Или по-скоро, откъсната от своето семейство, всяка отделна книга става сравнително малозначна по отношение на първоначалния ѝ притежател, но изведнъж придобива ново значение като изразител на тоталността на авторовия ум. Чудесната книга „Мека: литературна история на мюсюлманските Свети земи“ от големия учен от Нюйоркския Университет Ф. Е. Питърс не казва нищо за моя тъст, освен, че е била купена от него (и, съдейки по девственото ѝ състояние, *само*купена); но тя представлява дестилат на житейското дело на професор Питърс. По този странен начин нашите библиотеки са като някои картини, които с приближаването до тях се разпадат на отделни, непонятни петна и мазки от боя.

Оттук започнах да си мисля, че може би нашите библиотеки изобщо не казват кой знае колко за нас. Всяка тухла в една библиотечна стена е тухла назаем: няколко хиляди хора, може би неколкостотин хиляди притежават книги от Ф. Е. Питърс. Дали ако бях допуснат до библиотеката на Едмънд Уилсън в Талкътвил, щях да разбера, че това е библиотеката на Едмънд Уилсън, а не на Алфред Кейзън или на Ф. У. Дюпи? Ние сме склонни да благоговеем пред една библиотека, едва след като научим чия е – по същия начин, по който сме очаровани от очите на някой известен философ или от крака на някой балетист. Пушкин е имал в библиотеката си около хиляда неруски книги, и съставителката на „Пушкин за литературата“ услужливо изброява всички тези чуждоезични книги, от Балзак и Стендал до Шекспир и Волтер. Тя уверено заявява, че „може да се научи много за един човек от избора на книгите му“, след което обаче несъзнателно си противоречи като добавя, че Пушкин, подобно на много други руснаци от неговата класа, бил чел главно на френски: „Древните класици, Библията, Данте, Макиавели, Лутер, Шекспир, Лайбниц, Байрон... всички са предимно на френски“. Това прилича на библиотеката на някой изключително начетен руски господин, около 1830 – подобна е литературата, която Пушкин дава на своя стандартен руски романтик, Евгений Онегин. Но какво е специфично пушкиновското на тази библиотека? Какво ни казва тя за неговия дух?

В есето си „За популярната музика“ Теодор Адорно излива цялото си презрение върху начина по който, като чуем един популярен хит, мислим, че той ни принадлежи („Това е *моята* песен, песента, която свиреха, когато за пръв път целунах X“), докато в действителност това „явно

изолирано, индивидуално изживяване на дадена песен“ се споделя с милиони други хора – тъй че слушателят просто „се чувства сигурен в масата и се присъединява към тълпата от всички онези, които вече са чули тази песен и за които се предполага, че са създали репутацията ѝ“. Адорно, грандиозният сноб, смята това за голяма заблуда. Но в днешната дигитална епоха ние несъмнено се отнасяме съвсем по същия начин и към сериозната класическа музика. Как тогава една библиотека – във всеки случай при определен начин на мислене за нея – може да бъде нещо друго, освен същата самозаблуда? Нима личната библиотека не е просто едно универсално завещание, което претендира, че е индивидуално?

Адорно е мразел начина, по който капитализмът, и по-специално онзи негов клон, който той нарича Културната индустрия, превръща такива изящни неща като произведенията на изкуството в предмети. Невъзможно е обаче да избегнем факта, че книгите съвсем определено са предмети, и аз бях поразен, ровейки се из книгите на моя тъст, колко бързо се отчуждих от тяхната глуповата материалност. Започнах да ненавиждам неговата алчност, която на фона на смъртта му приличаше на всяка друга алчност за предмети. Дъщерите му неведнъж го бяха молили да направи *нещо* за книгите си преди да умре. С което искаха да кажат: „Ние не можем да ги вземем“. Той не предприе обаче нищо и сортирането на библиотеката му, за съжаление, стана за мен неразличимо от сортирането на неговите картини, дискове или ризи. Макар задачата ми да бе лесна в сравнение с онова, което преживяваше опечалената ми жена, този опит ме подтикна да реша да не оставям подобно бреме на моите деца. Колко мъдри са думите на Монтен: „Искам смъртта да ме свари както си садя зелките, но без да ме е грижа за смъртта и още по-малко за моята недовършена градина“.

Сетих се за премеждието, случило се преди няколко години на литературния критик и учен Франк Кърмоуд. Той се местел в нова къща и кашоните, пълни с най-ценните му книги (белетристика, поезия, първи издания с посвещения и прочее), били оставени на улицата. Минали боклукчиите и погрешка вдигнали кашоните, оставяйки Кърмоуд с доста книги по съвременна литературна теория. Навремето, когато чух тази случка, тя ми се стори ужасяваща; днес я намирам едва ли не чудесна. Да бъдеш така ненадейно облекчен, тъй че наследниците ти да не

бъдат обременявани! Та нима мога наистина да претендирам, че моята колекция от книги, строени на лавиците със самочувствието на фалшива похвална грамота (защото еснафът несъмнено е прав да попита културния човек: „Наистина ли сте ги чели всичките?“), казва на децата ми нещо повече за мен, отколкото много по-малките ми колекции от пощенски картички и снимки? (Творчеството на В. Г. Зебалд се занимава с този вечен парадокс: една-единствена снимка на стая, пълна с книги, може да напомня за собственика ѝ повече, отколкото самите книги).

Колкото повече време прекарвах с книгите на моя тъст, сякаш толкова по-надълбоко те го скриваха, вместо да го разкрият, като някакъв покрит с гирлянди от думи, непреводим мавзолей. Алжирското му детство, интелектуалната му амбиция, отклоняването на тази амбиция към най-банално правене на пари, изолацията и отчуждението му в Америка, неговата увереност и стеснителност, борбеност и безпокойство, пиенето, гневът, разгорещеността, нагнетеният конформизъм на неговото деловито съществуване: разбира се, че в някакъв най-общ смисъл тези хиляди томове – прецизно систематични, гордо изчерпателни – въплъщаваха формата на неговия живот, ала не и фасетите на неговия характер. Всички тези книги го правеха някак си по-малък, а не по-голям, сякаш нашепваха: „Какво дребно нещо е отделният човешки живот, с всичките му трескави, ефимерни, безсмислени проекти“. Всички руини говорят това, но ние, много странно, упорито се преструваме, че книгите не са руини, не са срутени колони.

Един от трескавите, ефимерни проекти на моя тъст изпадна от една книга за историята на Гърция – лист хартия с бележки, написани със старателния му почерк. Датата беше 1.2.95, а бележките – в подготовка за пътуване до Гърция: „*История на древна Гърция*. Джийн Хатцфелд и Андре Еймар, Ню Йорк, Нортън 1966“. Под това заглавие следваха няколко реда на английски:

– Гърците се установяват през *второто хилядолетие* пр. Хр: Гърция, Черно море, Мала Азия, острови, Юж. Италия.

– Общ език и традиции, но много разединени. *Елада* = култура, цивилиз. („Елини“ се появява около 800 пр.Хр. „Гърци“ е римско.)

– Географска идентичност между Гърция и западна Мала Азия: морето възниква вследствие на пропадане, което разцепва един сравнително новообразуван континент с много сложна структура – фиорди, дълбоки заливи, планини, носове, острови.

И така нататък до края на страницата. На обратната страна на листа той беше нарисувал груба скица на древна Гърция и западна Мала Азия (днешна Турция). Това беше целият му свят: от едната страна Средиземно море, от другата Егейско, Запад и Изток. Той бе отбелязал най-известните места и ги беше оградил с кръгче: в Мала Азия – Еолия, Ликия, Троя, Фригия; в Гърция, меднисладките, магически, изгубени имена – Илирия, Елида, Атика, Арголида, Аркадия.

Превод от английски Стоян Гяуров

Packing up my father-in-law's library, в James Wood, „The Fun Stuff and Other Essays“. Farrar, Straus and Giroux

Джеймс Уд (1965) е английски литературен критик, есеист и романист. Той е редакционен автор на *The New Yorker* и пише за най-престижните англо-американски списания, а от миналата година – и преподавател по литературна критика в Харвардския университет. Според Адам Бегли от *Financial Times* Уд е „най-добрият литературен критик на своето поколение“. На български е издадена книгата му „Как действа литературата“ (*How Fiction Works*).

Коментари (4)

- 21-04-2015|**Златко Ангелов**

Може би има смисъл да се спомене, че дъщерята на Месуд, сиреч, съпругата на Ууд, Клеър Месуд, е известна американска новелистка и литературна критичка (*The Last Life*: 1999; *The Hunters*: 2001; *The Emperor's Children*: 2006; *The Woman Upstairs*: 2013)

- 21-04-2015|**Златко**

А също и че тази година тя ще бъде специална гостенка на писателските семинари в Созопол (на фондация „Елизабет Костова“). Тя също доста е писала за баща си...

- 22-04-2015|**Александър С.**

Снощи сънувах Горки. /Сънувал съм и Сократ, и Сирак Скитник, но това беше отдавна/, и Максим ме попита дали съм чел горесместената нашироко история от Мистър Джеймс Ууд. Отговорих му, че не съм. „Хорошо – усмихна се Алексей Пешков – знам, че си чел къде по-пестеливи дърдорковци. Не си пропуснал много, Саша.“ Няма лоша реклама и затова я прочетох историята преди малко /мастите титли на мистър Джеймс не са за пренебрегване/. Че е съчинена от автор с неговия рекламно-административен потенциал, не я прави по-поносимо разточителен сталинистки барок. Вземайки предвид коментара на монументалната „последна инстанция“ Златко Ангелов, мога вече спокойно да я забравя.

- 04-05-2015|**Black Wolf**

Този текст ми докара доста тъжни мисли... Замислих се за съдбата на своята библиотека (имам горе-долу същия брой книги като тъста на автора). Замислих се колко тежко преживях преди няколко години раздялата (по принуда) с почти 2 хил. тома от своята библиотека... Замислих се какво ли ще направи един ден с моята библиотека наследникът ми (все още непоявил). Абе въобще нерадостни мисли ме налегнаха... Май че още отсега трябва да сложа клауза в завещанието си, че ако ми унищожи библиотеката, непоявилият се още наследник няма да получи нищо друго. То май и това ще е единственото, което ще получи.;-)

Кърт Вонегът: след кланицата
Автор(и): Мартин Еймис

Непоправимо регресивен, вечно игрив инфантилист, наскоро Кърт Вонегът нахвърля резултатите от кариерата си върху страница от ученически бележник, подписа я и я закачи на дъската с работните си бележки. Докладът е хронологичен и в него работите му се оценяват с бележки от A (5) до D (2). Ето как изглежда той:

Механично пиано	A
Сирените на Титан	A
Майка нощ	A
Котешка люлка	A+
Бог да Ви поживи, мистър Розуотър	A
Кланица 5	*A+*
Закуска за шампиони	*C*
Фарс, или Никога вече самота	*D*
Затворникът	A

Посланието на доклада изглежда достатъчно ясно: Кърт е започнал уверено, преминавал е от успех към успех в продължение на дълго време, след това е преминал през падина на отпадналост и несигурност, но сега отново показва признаци на възстановяване.

Оценките, дадени от американския литературен истеблишмънт – разглеждан от Вонегът като, в най-добрия случай, стадо от невежи мързеливци, а в най-лошия, като банда мъчители, затворнически надзиратели и погребални директори – биха били значително по-резки и по-малко хвалебствени. Техният доклад вероятно би изглеждал по този начин: B-, B, B-, A, A-, B-, B, D, C.

„Във всеки случай докладът ви не е съвсем актуален“, казах аз, някъде по средата на обяда в един препълнен италиански ресторант на Второ авеню. Тук Вонегът е позната знаменитост, но беше средата на декември и ние бяхме опитали късмета си сред тълпите от ожаднели и задъхани коледни купувачи от Ню Йорк. Масата ни изглежда се намираше точно по средата на пътя между лобито и тоалетната. Питах се, може би в резултат на защитна реакция, дали бихме получили по-добри места по времето, в което Вонегът е бил в зенита на славата си. (Предполагам, че оберкелнерът също не е харесал Фарс, или Никога вече самота). „Какво ще кажете за новия си роман?“, попитах аз. „Как бихте оценили Точния мерник?“ Вонегът изглеждаше изпълнен със съмнения. „Мисля, че е някъде към B-минус“, каза той.

Дори и според американските стандарти кариерата на Вонегът представлява изключителен случай на критически ревизионизъм и двумислие (double-think). Той е невероятно популярен, неизменен автор на бестселъри, култов герой и гуру на университетските кампуси; всички негови книги са в непрестанен печат; той е най-широко преподаваният сред съвременните американски автори. От друга страна творчеството му има удивително ниско реноме сред официалните литератори; неговата пацифистична, псевдо-наивна философия, се разглежда като хипарска и маловажна; той е от онзи вид писатели в наши дни, за които Сериозните Хора се срамуват, че някога са ги харесвали. Хубавичък, сдържан, ловък, сладникав – факирско писане, материал за комикси.

„Опитът ми с литературните критици и академичните среди в тази страна показва“, писал е той, „че за тях яснотата изглежда до голяма степен като мързел, невежество, детинщина и евтиния. Всяка идея, която може да се схване незабавно, е за тях по дефиниция нещо, което те винаги са знаели.“

„Трябва непрекъснато да си повтарям“, казва ми той, „че аз съм написал онези ранни книги. Аз съм написал това. Аз съм написал това. Един-

ственият начин да получа признание за ранните си произведения е да умра.“

Формиращото преживяване в живота на Вонегът е лесно за откриване. То се е случило на 13 февруари 1945. През онази нощ той оцелява след най-голямото единично клане в историята на войните, бомбардировката на Съюзниците върху Дрезден. Загиват над 135,000 души (два пъти повече, отколкото в Хирошима). Дрезден, Флоренцията на Елба и град, красив колкото онзи на вълшебника Оз (и напълно маловажен от военна гледна точка), е изличен от лицето на земята. Вонегът, който по онова време е военнопленник, висок и слаб редник, е заключен в мазето на една кланица – *Schlachthof-fünf. Кланица-пет* е заглавието на неговия най-известен роман, книгата, която променя кариерата му с един удар. Всичко, което той е написал преди 1969 води към Кланица-пет; всичко, което е написал оттогава насам, води настрана от нея.

Но Вонегът е уникално подходящ да пише за Дрезден, войната, насилието и унищожението в още един, друг смисъл – с максимална ирония. Той е германски американец. Родителите му са говорели немски; всичките му осем прародители са част от тевтонската миграция в Средния Запад между 1820 и 1870, както сам той разказва в една нечетимо-подробна генеалогия на име Палмова неделя (един от двата тома с негови автобиографични криволици). Във великолепния ранен роман Майка нощ, тази генетично-политическа случайност – заедно с особения чар и морална изтънченост като писател – му позволяват да се опита да извърши невъзможното: да напише смешна книга за нацизма. И той успява. Хитлер е негова дългосрочна фиксация и подобаващо играе съответна роля в новия му роман Точния мерник.

Вонегът е израснал в Индианаполис, Индиана – един културен никъде-град, подобно на [британските] Суиндън и Стоук. Героите в книгите му идват отникъде: Илиум, Мидтаун, Мидланд сити. Индианаполис, настоява Вонегът, си остава център на неговата културна вселена: „Не Рим, не и Париж – Индианаполис.“ В литературата му най-решаващият навик на въображението си остава гледането надолу към човечеството сякаш откъм някакъв друг свят. Той е запленен от земляните, но още повече смаян от нашата конвулсивна потребност от ред, сигурност и справедливост. „Това отношение е резултат от следването на биохимия [в университета Корнел], преди войната, и антропология след войната [в Чикаго]. Научих се да разглеждам човешката култура като артефакт,

каквато тя си е – уязвима, несигурна и вероятно излишна.“ Последният му роман, Галапагос, се занимава с Дарвинизма – „нашата единствена алтернатива на конвенционалната религия. Това е всичко, с което модерният човек разполага.“

Във времето преди Кланицата, Вонегът беше свободно разглеждан като научно-фантастичен автор, човек на определен жанр. Всъщност единствено Механично пиано (1951), плюс няколко кратки разказа, могат да бъдат класифицирани като твърда научна фантастика. Реалният му модус винаги е бил нещо по-мечтателно, откачено, по-дидактично, по-близо до Марк Твен, отколкото до Фред Пол. Стандартният Вонегът-роман функционира по следния начин: полуфантастичен сюжет (с ужасяващи превратности и обрати), атака срещу някаква морална цел с размерите на плевня (атомна война, икономически несправедливости, самота) и, междувременно, по краищата, очарователно-премерена сатира срещу обикновената, непремислена, невинна Америка.

Ранните романи са стегнати, кратки и остро конструирани. „Първият ми знаят беше вестникарството“, казва Вонегът, типично по южняшки. „Казваш колкото можеш, колкото се може по-скоро, а след това си затваряш устата.“ По-късните романи, от друга страна... Е, аз все пак се наслаждавах на обяда ни и реших да отложа разговора за по-късните романи. „Публичната ми поза е да не се вземам на сериозно“, беше отбелязал той. „Правя го, за да се харесвам.“ Вонегът е наред, да. Но пък и се взема на сериозно. Разбира се, че го прави.

През шестдесетте години Вонегът е имал „добър средно-класов доход“ от журналистика и писане на кратки разкази за „лъскавите“; отговорностите му обаче са били значителни. В резултат на страховито съвпадение, което би звучало невероятно дори и в някой от собствените му сюжети, сестра му и зет му почиват в разстояние от 24 часа един след друг. Той почива във влакова катастрофа в Ню Джърси; тя почива в болницата на следващия ден, от рак. Вонегът и първата му съпруга осиновяват трите осиротели деца. А вече имат три собствени. Алис е единствената сестра на Вонегът. Той все още пише, мислейки за нея. „Алис щеше да хареса това“, казвам си понякога. „Това сигурно щеше да развесели Алис.“

Алис, както човек може да се досети, сигурно е била малко откачена. Такава е била и майката на Вонегът, която в един момент се самоубива, когато семейството се разорява в резултата от борсовия крах през 1929.

Също като лудостта, „самоубийството е наследство“, казва Вонегът. „Като средство за решаване на проблеми, то стои на предно място в мисълта ми през цялото време. Това е като да се разхождаш по ръба на пропаст. Аз съм във вилата и водната помпа престава да работи. Какво да правя? Знам аз: ще се самоубия. Покривът тече. Какво да правя? Знам си аз: ще си пръсна главата.“

Но накрая се появи Кланица пет и всичко се промени. Вонегът се е опитвал да пише за Дрезден през цялото време откак се е върнал от войната. Изписал е 5,000 страници, които след това е захвърлил. Но книгата, когато се появи, беше изящна новела, синтезираща в едно всички елементи от по-ранното творчество на Вонегът: факти, фантазия, ироничен реализъм и комична научна фантастика. По мое мнение Кланица пет ще запази статуса си на ослепителен по-малък бестселър, както може би и два или три от предшествениците му. Но само качеството едва ли може да обясни грандиозната му популярност.

Може би отговорът е, по някакъв начин, в демографията. Макар че Виетнамската война промени настроението на Америка, тя не създаде белетристика, която да изрази тази промяна. В резултат на това протестните движения грабнаха и възприеха два романа за Втората световна война като свои собствени, като романи, изразяващи абсурдисткия тон на модерното отвращение. Тези романи бяха Параграф 22 и Кланица пет. Те се превърнаха в манифести, както и крайъгълни камъни на белетристиката. Феновете на Кланицата се обърнаха към по-ранното му творчество и откриха, че същия акорд се повтаря отново и отново. Вонегът беше си осигурил следовничеството.

Освен това той беше изгубил първата си съпруга, Джейн: „В продължение на дълго време това беше добър брак – а след това престана да бъде.“ Джейн Вонегът беше открила религията. Кърт Вонегът все още си имаше своя скептицизъм – както и странната нова свобода на полупланетни хвалебствия. Той напусна Кейп Код и се пресели в Ню Йорк, като заживя с известната фотографка Джил Кременц. Както изглежда – и моите собствени бегли впечатления потвърждават това – Джил е пълна противоположност на Джейн, а също и на Кърт. Тя е бляскава, бъбрива и рязка; днес за Вонегътови се говори като за двойка знаменитости, доста активни в светското общество и маргиналната политика. Когато успехът споходи някой английски автор, той се сдобива с нова пишеща

машина. Когато успехът споходи някой американски автор, той се сдобива с нов живот. Трансформацията е повече или по-малко неизбежна.

След обяда отиваме пеша обратно до дома на Вонегът в Ийст Сайд. Минаваме покрай уличната пощенска кутия, където в три различни случая Вонегът се е разхождал мрачно в ранна утрин, за да си поиска от пощенския служител обратно писмата, написани предишната нощ – писма, изпълнени с обвинения, отправени до враждебни критици. „Не знам какъв е законът в Англия“, казва той, „но тук при нас писмата все още са твоя собственост и пощаджията е задължен да ги върне обратно, ако бъдат поискани.“

Той се смее с хрипкав, кънтящ смях. Вонегът е пушил силни Pall Mall в продължение на четиридесет години. На два пъти е преставал. Първият път е стигнал до деветдесет килограма. Но вторият опит е проработил като магия. Чувствал се добре; бил „невероятно щастлив и горд“. Единственият проблем бил, че никой не можел да понася да се намира в негова близост. „Бях престанал да пиша. Освен това бях полудял. Така че започнах да пуша отново.“ Той е рошав, спонтанен, самоуверен. Големите велурени обувки на големите му американски крака изглеждат масивни и патрави. Жилетката му е епично оплескана.

Също като собственика си, градската къща на Вонегът изглежда висока и тънка. Мебелите са анонимно-красиви. В приземния етаж Джил води бизнеса си. На втория етаж Кърт прави същото със своя. Там горе той продължава със своята пост-кланицова белетристика – неясни, лъкатушещи параболи върху американското безсмислие, пълни с детски игри (Закуска за шампиони съдържа десетки детински рисунки; Точният мерник е изпъстрен с готварски рецепти), пълни със свивания на рамене, потръпвания и повторения, пълни с ярки фрази, поговорки, бебешко гугукане. И така нататък. И нататък, и нататък...

До 1969 Вонегът е бил, по собствените му думи, „трафикант на кулминации и трепети, и характеризации, и чудесен диалог, и напрежение, и конфронтации.“ Днес той е... какво точно? Късните романи на Вонегът са пустини, изпъстрени тук-там от странни райски оазиси. Тези добри моменти са просто завръщания към по-ранния му стил, което обяснява защо е по-голямо удоволствие да се препрочете някой стар роман на Вонегът, отколкото да се човърка някой нов. И така аз включих магнетофона и се върнах обратно към Големия въпрос. От всички писатели, които съм срещал, Вонегът оставя най-слабо впечатление за *am amour propre*

(самолюбие, бел. пр.). Но никой писател не обича да бъде питан дали не е изгубил нишката.

Той ме изслушва с няколко „хм, хм“ и казва: „Американските литературни кариери са много кратки. Имах много занижени очаквания. Винаги си мислех, ако бих успял да напиша нещо за Дрезден, това ще е. След Кланица пет вече написах много повече от онова, което очаквах да направя през живота си. Сега, тъй като няма нужда да правя нищо повече, станах някак по-личен, по-свободен да бъда странен. Това е като историята на джаза: по някое време музикантите стигат до точка, при която свирят на проклетата джаджа с мундщук, преобърнат надолу, тъпчат в тръбата тоалетна хартия и се ебават, и произвеждат всички откачени звуци, за които могат да се сетят.“

Един честен и акуратен отговор. Запитах се на глас дали всичко това не е свързано с някакво усещане за безсмислие, с отхвърляне на мелодията, фразирането, структурата, контрола, с отхвърлянето на изкуството.

„Някога имаше Дрезден“, отговори Вонегът. „Красив град, пълен с музеи и зоопаркове – човекът в неговото величие. А когато дойдохме ние, градът си отиде... Нападението не скъси войната и с половин секунда, не отслаби германската съпротива или нападение никъде, не освободи нито един човек от някой концентрационен лагер. От всичко това полза имаше само една-единствена личност.“

„И кой беше това?“

„Аз. Получих по няколко долара за всеки убит човек. Представете си само...“

Observer 1983

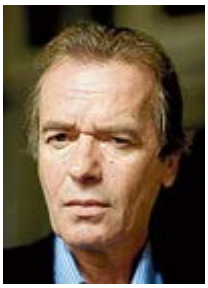

Мартин Еймис (род. 1949) е английски романист, литературен критик и професор. Той е син на Сър Кингсли Еймис.

Коментари (7)

- 25-04-2015|**Златко**

Понякога Мартин (особено ранния, когото харесвам повече) е толкова точен и безпощаден в оценките си, че направо се питам дали сега не му се връща тъпкано, когато е негов собствен ред да се сблъска с осъзнаването, че

> *...никой писател не обича да бъде питан дали не е изгубил ниш-*
> *ката.*

Пощада няма. За никого. Способността да продължаваме да растем и се развиваме се свива с всяка изминала година, дори и когато произвеждаме **STUFF** с интензивността на въглищна електроцентрала. Poor Martin!

- 05-06-2015|**тончо костов**

Относно Дрезден-заради народностната самоомраза, насаждана на вече четвърто поколение германци, немските левичари крещят НАПЪЛНО НЕОБЕЗПОКОЯВАНО, ЧЕ СЪЖАЛЯВАТ, ЧЕ ПОВЕЧЕ ТЕХНИ СЪНАРОДНИЦИ НЕ СА ЗАГИНАЛИ ПРИ ТАЗИ СКОТОБОЙНА, ПОНЕЖЕ ВСИЧКИ ТЕ БИЛИ ЗЛИ(А СПОРЕД НЯКОЙ ОЦЕНКИ ЗАГИНАЛИТЕ МОЖЕ ДА ДОСТИГАТ ДО 300 ХИЛЯДИ, като повечето са ЖЕНИ И ДЕЦА, ЗАГИНАЛИ ОСОБЕНО МЪЧИТЕЛНО-ИЗГОРЕЛИ ЖИВИ!?)На всичкото отгоре на митинга присъстваха и държавни служители! А Вие искате и ние да възприемем същото мазохистично самовъзприятие на миналото си при това положение? В интернет намерих снимки на членове на партията на зелените, уриниращи върху флагът, и левичари със следните лозунги:

„Харис Бомбардировачът, ела отново“

„Всички хубави неща идват отгоре-за германските жертви обидно паднали самолети“

„Харис Бомбардировачът Суперзвезда, благодарности от червената Антифа“,

„Абортирай срещу Германия“

„Никока повече Германия“

Четох че са използвани и лозунги като „Харис Бомбардировачът, убий германските жени и деца отново“

плакати с надпис“Благодаря, господин Харис, не жалете швабите“- относно протестите срещу траурните маршове по повод годишнината от тази трагедия, както и такива рекламиращи „антифашистко“ шествие призоваващи за насърчаване на смъртта над немският народ.По повод звънът на камбаните на Фрауенкирхе [-голямата църква в Дрезден – унищожена на 13 февруари 1945 – Възстановена 1996-2005] за първи път от почти 60 години,“антинемците“ са били там, замеряйки преминаващ трамвай с камъни(явно за да убият някой и друг техен сънародник).Партията на Зелените зове за премахването на въоръжените сили. Други левичари искат английският да стане ЕДИНСТВЕН ОФИЦИАЛЕН ЕЗИК НА ГЕРМАНИЯ, макар че АНГЛОЕЗИЧНИТЕ ЕТНОСИ НЕ СА И ДВА ПРОЦЕНТА ОТ НАСЕЛЕНИЕТО! Ето и някой противонемски цитати:

Герхарт Баум

„А представянето на престъпление, извършено срещу германците не е уместно.“

Хекао Челик (Турчин)

„В Берлин има прекалено много немци.“ [3] [4]

Даниел Кон-Бендит (евреин)

„Ние, Зелените трябва да гарантира, за да вкараме най-много чужденци, колкото е възможно в Германия. Ако те са в Германия, ние трябва да се борим за правото имна глас. Когато сме постигнали това, ние ще имаме дял от гласовете, трябва да променим тази република. „

Алфред Биолек

„По-скоро, атомната бомба трябва да падне върху тази земя и земята направи същото.“

Холгер Бьорнер

„По отношение на нацисткия период не е бягство като се позовеш на датата на раждане.“

Стефани Дрезе

Предложението на групата на НДП, за да се запазване на биологичното оцеляване на германския народ се отхвърля от представителите на демократичните политически групи, от чието име аз говоря днес, от всички с настояване и най-категорично.“ – 16 Ноември 2011

Вигфал Дрозде

„Германският народ трябва да умре моралното задължение, а именно субито. Всеки поляк, руснак, евреин, французин, африканец и т.н.

има колкото се може повече права, по немска земя ", се говори, сякаш е свята и благословена да живеят като всяко Немски -. Ако не и повече" [8]

Зиглинде Фрайс

„Искам, че Франция да се простира до границите на Елба и Полша да граничи със Франция."-между другото, това не го искат и най радикалните шовинисти в двете споменати страни.

Кем Йоздемир-от партията на зелените

„Ние искаме, Германия да е ислямска." [3]

(Сарацин има до 90% подкрепа сред хората)

„Проблемът не е самият той като човек, но съмишлениците на Сарацин сред населението на Германия." [4]

„Младият германец вече е Мустафа, Джовани и Али!"

Ерхард Лукас – Бушман

„Дори ако всички, които са германци, са били изгонени от тяхна територия от 1945 г. и се пръсва по целия свят, ние не трябва да се оплакваме." [18]

Клаудия Рот

„Немците са не имигранти, нищо повече!"

„Турция е втори дом за мен, аз правя от 20 години политиката на Турция."

Твоето виждане: На националният празник на германците улиците са удавяни в море от червени турски знамена и няколко черно- червени знамена.

Юрген Тринтин-зелените

[Проверка Източник изисква] „Германия изчезва всеки ден все повече и повече, и аз мисля, че е просто чудесно." •

„Никога не съм пял германският национален химн и аз няма да го направя и като министър, както добре." [30]

„Във всички сфери на живота и поколенията [Германия е] заразена расистка държава." – Тринтин началото на 1993 г. в Гьоте институт в Лондон [31]

Кристин Лохнер-левичарка

„Това може да ви изненада, но аз съм Държавна изменничка. Обичам и насърчавам националната смърт, поздравявам Полша за придобитата територия и Чехия / и за проведеното заслужено прочистване на судетските немци. „-а тя самата произхожда от семейство судетски немци!

Йошка Фишер

„Германия трябва да бъде обградена от външната и от вътрешната страна с хетерогенизиран наплив, квази разрежда.“ [9]

„Германските герои би света, равни на бесни кучета, лесни за убиване.“

Съвет на съюзът 90 / Зелените от Мюнхен

„Не става дума за правилно или неправилно в дебата за имиграцията, ние сме загрижени на първо място относно репресиите на германския дял на населението в тази страна.“

Представих ви евреин, за да видите мнението на представител на този“праведен“народ, както и турци, изобразяващи мнението на член на този „многострадален етнос“.След като такава националмазохистична риторика от страна на политиците е напълно допустима, се вижда, че германският национален дух е рухнал напълно и малкото, което е останало от него, се крепи изцяло на стопанската мощ на тази държава, която ще рухне до някое и друго десетилетие, след като западното стопанство колабрира.Виждам, че либералите в една държава НЕ НОСЯТ НИКАКВА СЪДЕБНА ОТГОВОРНОСТ за своите изказвания и действия, независимо какви са те, а с тази привилегия се позлват ОСВЕН ТЯХ САМО ДЕЦАТА И ПСИХИЧНОБОЛНИТЕ, макар че сякаш те имат черти и на двата типа хора! Както се движат нещата, въпрос на време е левичарите в Германия да започнат да хвърлят не камъни, А РЪЧНИ ГРАНАТИ ПО СВОИТЕ СЪНАРОДНИЦИ.Със сигурност те съжаляват че през „златните“ нулеви години(45-та -48-ма) не е бил приложен напълно „гениалният“ план Монтеграу, които чрез стопански срив е целял прогонване и /или изтребване на 40 процента от германското население-да ви напомня за нещо, ставащо в Източна Европа през последните 25 години? Ако вие либералите продължите с тези БЕЗУОСЛОВНО ПРОТИВОБЪЛГАРСКИ ТЪЛКУВАНИЯ НА ЦЯЛАТА НИ ИСТОРИЯ, налагани като последна инстанция на истината и да ВНУШАВАТЕ ВИНА НА ЕДИН НЯКОЛКОМИЛИОНЕН НАРОД за какво ли не БЕЗ ДОКАЗВАНЕ НА ПРОТИВНОТО, и в БЪЛГАРИЯ ДО НЯКОЕ И ДРУГО ДЕСЕТИЛЕТИЕ и „НАШИТЕ“ ЛЕВИЧАРИ ще предприемат такива действия, ще издигат такива лозунги и ще водят такива риторика и пропаганда, със същата безнаказаност! Поемете най-сетне някаква отговорност към страната и народа си и спрете заради ПАРИ, ОРИГИНАЛНИЧЕНЕ И ЛЪЖЛИВО ЧУВСТВО ЗА МОРАЛНО ПРЕВЪЗХОДСТВО над народа си да отслабвате НЕГОВАТА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТ, уважаеми Либерали!

- 05-06-2015|**Златко**

Отдавна не бях виждал толкова много глупости, събрани на едно място. Всички знаем, че е особена българска специалност да се насираме, когато другите пърдят. Но коментатори като този очевидно се нуждаят от допълнителни доказателства...

- 14-06-2015|**тончо костов**

Преди да ви представя допълнителните доказателства смятам да ви попитам: Намирате ли въобще някакви положителни качества в народа си? Защото виждам, че само горугаете!

- 14-06-2015|**Златко**

Не бързате ли прекалено много да се идентифицирате с „народа“, драги? Коментарът по-горе си има съвсем конкретен адресат, а не някаква абстракция...

- 14-06-2015|**тончо костов**

Да, забравих-либералите вече отричат съществуването на все по-очевидни неща-вече се твърди че нямало раси и полове! А уви, нацията е по-малко очевидно нещо! Златко, знаеш ли какво е казал американският президент Рузвелт:“Един водач трябва да споделя моралните ценности и интересите на своята нация!“А вие какво мислите-атакувате „нашенските“ ценности, без да споменавате какви са те, искате да приемем безрезервно чуждите тълкувания относно нашето минало, въпреки че защитават интересите на съседните ни държави! Повтаряте ни до втръсване за Възродителният Процес, а мълчите за насилствената македонизация на Пиринският Край, при която са изтребени много повече хора и, като изключим „Коренизацията“ в съветските Украйна и Беларус до трийсетте години, Е ЕДИНСТВЕНИЯТ ОПИТ ЗА НАЛАГАНЕ НА ЧУЖДО НАРОДНОСТНО САМОСЪЗНАНИЕ ВЪРХУ ЕДНО НАСЕЛЕНИЕ ОТ СТРАНА НА СОБСТВЕНАТА МУ ДЪРЖАВА! А вие имате претенции да водите народът!

- 17-06-2015|**Златко**

Драги Тончо,

ще направя опит да обясня принципа, който стои зад онова, което вие и мнозина други читатели на списанието възприемат като някакъв

вид негативно (емоционално) отношение към собствения корен. Значи, онова, което определя начина, по който аз подхождам към българската история, национална идеология и съвременност, е по принцип една много проста идея:

В досегашната история на Европа националните идеологии са се изграждали, без видими изключения, върху идеята за някакъв вид рязко, а понякога и силно агресивно, разграничение от съответните идеологии на съседите. Това е било неизбежно следствие от борбата за надмощие между отделните народи, както на регионално (примерно балканско), така и на общоевропейско, а понякога, в отделни случаи – и световно ниво. Естествено, най-лесният начин да се сплотят и мотивират за борба възможно най-голям брой хора, е обединяването под идеята за собствената жертвеност. В такъв смисъл не е имало европейска нация (с изключение на англичаните, чийто национализъм е по-особен и действително „не-жертвен“, или поне не до такава степен както при останалите), която да не е крещяла „ние сме онеправдани от историята, ние сме жертви“. Дали тук ще говорим за „Балканджи Йово“ и „три синджира роби“ или за това, че съюзниците-разбойници са ни откраднали Македония, идеята зад всичко това винаги е една и съща: ние сме онеправданите, ние сме жертвите, а те са нападателите, несправедливите, ония, които имат да изплащат исторически дългове.

Сега, едва ли е необходимо да обяснявам, че резултатите от такъв тип политики за обединение и сплотяване са силно предсказуеми и всички ние по принцип знаем какво би последвало, ако не поставим някакъв вид ограничения върху претенциите и исковете си към съседите. Онова, което изглежда все още не разбираме е, че, за да променим отношението си и към съседи, и към „Европа“, най-първо трябва да променим отношението към самите себе си. От „жертви“ ние трябва да направим от себе си хора, които се чувстват отговорни за историята си.

Оттук и рязката смяна на начина, по който аз и хората, които са склонни да вземат всичко това на сериозно, подхождаме към „ценностите“ на досегашната българска история и идеология. От „жертви“ аз (се опитвам да) правя от сънародниците си хора, които трябва да отворят очи за онова, което сами са направили, за което сами са отговорни. Това е изключително трудно, тъй като то изисква от хората един вид самокритичност, на която повечето от тях се оказват неспособни. Всеки повик за обръщане на погледа от „чуждите злини“ към „собствената

отговорност“ се възприема тук като директна национална измяна, тъй като той е свързан със силно болезненото усещане, че някой си тук ни обвинява в бездействие и оплакванчество там, където има нужда от запретване на ръкави и отказ от очакване на това, че някой ще свърши работата преди или вместо нас. Общо взето, тенорът на възраженията е един и същи: ами защо другите не се променят преди нас, защо ние да сме първите? При което аз ден след ден ви показвам, че хората – или поне някои от тях – вече СА се променили, че СА поели по други пътища, други идеологии, други начини на преосмисляне на историята и животите си, друг тип общуване със съседите. Но понеже в повечето от случаите това звучи като научна фантастика, като песни от далечни и чужди царства, вие (а и аз самия, защо сега да си крива душата) предпочитате/предпочитам сравнително лесния път на обвиненията и раздразнените спорове, вместо да се замислим над това дали всъщност в тези приказки няма и зрънце истина.

Не знам дали всичко това ще прозвучи убедително или дори разбираемо. Самият аз не притежавам онзи вид блага и търпелива натура, която вероятно е основната предпоставка за успешното довеждане до съзнанието на хората на толкова радикално-различни, толкова свързани с преосмисляне и променяне на вековни умонагласи, идеи. Оттук и липсата на разбирателство, тъй като аз се карам, викам, обиждам, не изслушвам хората, прекалено бързо решавам, че те „си нямат хабер“ и така нататък. Надеждата ми зад всичко това е, че работата ми ще ме надживее и че в края на краищата тя, а не самият аз, съм онова, около което ще се въртят мислите и разбиранията на идещите поколения. Егото ми се противи и иска да бъде видяно, забелязано, поласкано, но разумът ми общо взето не дава пет пари за това.

Това е от мен, надявам се да не ви прозвучи като поредна серия от неразбираеми или дори обидни приказки...

Изгубената История
Автор(и): Евгения Иванова

Целта на това изследване е не толкова да очертае събитията, свързани с османското нашествие на Балканите през XIV и XV век, колкото да открои паметта за тях – какво и как се помни, забравя или изобретява – преди всичко през XIX и XX, та дори през XXI век.

Ще се опитам да проследя дали и как отделните разкази за „изгубената държавност“ се сглобяват и подреждат в Голям национален разказ, или остават откъслечни, мозаечни, разхвърляни. Ще се опитам да проследя дали тези разкази (сглобени или разхвърляни) и различните политически конюнктури са по някакъв начин свързани и какво е естеството на връзката. Ще се опитам да проследя посоките, по които сръбските и българските елити „изобретяват традиция“ (ср. Hobsbawm and Ranger 1983), степента, в която „изобретената традиция“ се конструира като Голям национален разказ, и степента, в която Големият национален разказ се употребява за националистическа мобилизация.

Ще се опитам – ако усилията ми в това проследяване са резултатни – да очертая една типология на национализмите според употребите на паметта и забравата.

Избрах фигурата на „изгубената държавност“ (а не – на придобитата или възвърнатата, например), защото оптиката на загубата, на поражението ми се струва по-резултатна за изследването на национализма, отколкото оптиката на победата. Още Ренан – в прочутата си реч „Какво е нация“ – постулира, че „страданието обединява по-здраво от радостта. Като национален спомен поражението струва повече от победата, защото вменява в дълг, подбужда към съвместни усилия.“[1] (Ренан1993:50)

1 Би могло да се възрази, че като „съвместни усилия“ Ренан не мисли непременно национализъм, а, например, познание – в смисъла на Козелек: „Възможно е в краткосрочен план историята да се прави от победителите, но в дългосрочна перспектива историческата печалба от познанието е за победените.“ (по Артог 2007:91-92) Настояването на Ренан обаче върху чувството за саможертва (sacrifice) като основополагащ принцип за

Полагането на страданието и саможертвата в основата на солидарността-нация не е мислено от Ренан като типология на национализмите. Мнозина по-късни изследователи на явлението обаче изграждат своите типологии върху „географско“ (всъщност културно и политическо) диференциране на национализма като „западен“ (позитивен, събуждащ чувства на гордост и поради това експанзионистичен) и „източен“ (негативен, травматичен и поради това дефанзивен).[1] И двата типа са очертани на едро и общо, като (понякога) са направени уговорки за специфичната позиция на Германия и Италия. Така, роден от поражението, от загубата, от травмата (и поради това склонен към насилие и жестокост) се оказва само „източният“ (в частност – балканският) национализъм, а не всеки, както мисли Ренан.

След Кон и Пламенац, Шугър и Ледерер извършват по-детайлно диференциране и типологизират специално източните национализми:

Национализмите на чехите и словенците са определени от тях като „буржоазни“ и най-подобни на западните (значи – позитивни) – заради наличието на средна класа в тези общества, която е носител на националната идея;

Поляците и унгарците (отчасти хърватите) пък проявяват „аристократичен“ национализъм – доколкото националната идея се носи от неунищожената аристокрация;

Национализмът на властовия апарат в Турция, Гърция, Румъния (тук отново частично са причислени хърватите) е квалифициран като „бюрократичен“;

За Сърбия и България е отреден „народния“ национализъм: популистки, егалитарен, селски. (Sugar and Lederer 1969:46-54)

Като отминавам принципното си несъгласие с тази класификация, изразяването на което не би било на място тук[2], искам да отбележа, че диференцирането между сръбския и българския национализъм, подредени от Шугър в една група, ще бъде една от основните задачи на това изследване.

конституирането на нацията ме кара да мисля, че вдъхновената му реч едва ли разбира страданието и поражението само като познание...

1 Тезата за „рационалния“, модерен западен и „ирационалния“, немодерен източен национализъм може ясно да се проследи по: Kohn 1944, Mausse 1968, 1969, Plamenatz 1973, Seton-Watson 1977, Weil 1971 и др.

2 Подробно изследване на балканските национализми вж. у Иванова 2005:204-232.

Темата на изследването не би се променила значително, ако би била обозначена – вместо като „изгубената държавност“ – като „изгубената История“. Защото именно Историята е ценността, по правило отказвана на балканските народи, наричани „отломъци от народи“ или направо „народи без история“.[1]

Съвсем закономерно е – при този „недостиг на История“ – балканските народи (особено в периода на „въобразяването“ им като нации – ср. Anderson 1991:6.) да се втурнат да „произвеждат повече история, отколкото могат да понесат“ и така да породят едно друго известно клише[2]...

Наваксването на „История“ е всъщност ресурс от първостепенна важност в националнообразуващите процеси навсякъде в Европа.[3] Особено значима е ролята му за нациите, формирани според Хердеровата концепция за Kulturnation.

В самото начало на XIX век (1807 – година след битката при Йена – първия „край на историята“, обявен от Хегел) принц Людвиг Баварски, 20-годишен, замисля да издигне „един храм на отечеството в прослава на немските герои“.

„Той трябва да бъде голям – не само колосален с размерите си, а грандиозен с архитектурната си концепция. За да се издигне до височината на целта, която си поставя – заедно с великолепието – ансамбълът трябва да излъчва благородна простота.“

Построяването на храма „Валхала“ и изработването на бюстовете на героите от историята и културата отнема три десетилетия. В речта си

1 Тези клишета, повтаряни като крилати фрази повече от век и половина, които принадлежат на Хегел (по Артог 2007:49), а впоследствие са усвоени и доработени от Маркс и Енгелс (по Хьош 1998:228), се отнасят за народите от Централна и Югоизточна Европа, подвластни, по това време, на Хабсбургската и на Османската империи. Доста по-късно те са прикрепени към „доисторичните“ народи, привлекли интереса на съвременната антропология. (ср. Moniot 1974) Единствената разлика между едните и другите, според Леви-Строс, е не липсата на история, а липсата на „самопризнание в история“. (Леви-Строс 1995:458)

2 То също е превърнато в крилата фраза, но иначе принадлежи на Чърчил. (по Gil 2005:11)

3 Обратния пример сочи Токвил, като говори за американската демокрация. Той определя като източник за безпроблемното съвместно живеене на американците именно липсата на заедно преживяна история (на примера на религиозните войни). (Tocqueville 1990:36-37)

при откриването Людвиг, вече крал, съобщава главната функция на колосалното съоръжение: „укрепване и растеж на немския дух“.[1]

Две години след битката при Йена (1808) Гьоте замисля монументална „Народна книга“, която ще събере „широтите“ и „дълбините“ на германския „народен дух“.

Самото състояване на Обединената германска държава през 1871 е неразривно обвързано (от императора) с една „ентусиазираща история“...[2] (по Assmann 1994:32, 42, 47)

„Автопортретът на немския Райх от 1871 – казва Хаген Шулце – който се превърнал в една от водещите индустриални сили на Европа и почти нямал равни по икономическа и научна модерност, бил едно голямо викане на духове.“ (Шулце 2002:188)

Примерът на току що създадената модерна Германска държава, „викаща духовете“ от историята си, твърде категорично оспорва тезата за вкопчването на балканските нации в историята като компенсация на закъснялата им модернизация.[3] Разбира се, модернизацията е много важно условие за самото „въобразяване“ на нацията, но едва ли – за типологията на национализмите в духа на изброените по-горе съчинения. (ср. Иванова 2005:206) Онова, което през „века на нациите“ – деветнадесетият – обединява модерните германски земи и немодерните балкански е липсата на държавност. Затова – въпреки наличността на индустриализация и средна класа в Германия – немският национализъм е от един и същи тип с балканските: той е (както казва Гелнер) „стремеж за сливане на култура и държава, за даване на собствен политически покрив на всяка култура, при това – не повече от един покрив“. (Гелнер 1999:61)

1 „Немският дух“ („Историята“?) старателно е претворен и в немалко псевдоантични и псевдоготически сгради, които и днес могат да се видят навсякъде в Германия.

2 През XIX век не само германските държавици (сред които първенството принадлежи на Прусия) били „ентусиазирани“ от историята. Общества, комитети, конгреси, списания, посветени на историята, били организирани в Дания, в Италия, в Унгария, в Норвегия, в Швеция, в Холандия, в Полша, в САЩ и дори в „стари“ държави като Франция и Великобритания. Най-големият ентусиазъм, все пак, бил германският. (ср Льо Гоф 1997:126)

3 На Марсел Мос, когото иначе много уважавам за антропологичните му изследвания, принадлежи следното симптоматично сравнение: „Изтокът на Европа, славянски и елинистичен или смесен, е изцяло населен с млади или незавършени нации или с общества от по-низш разред. Западът на Европа, напротив, е империята на нациите.“ (Mausse 1969:586)

Оказва се, че копнежът по История е всъщност копнеж по държава и масираното произвеждане на история през XIX век[1] е всъщност произвеждане на памет за държавността, изгубена в едно или друго от предишните столетия. Паметта за държавността е един от важните фундаменти за „въобразяването“ на нацията.

Така, във времето на националнообразуващите процеси (XIX, но за някои нации и XX век) история=държавност. Големият национален разказ е често пъти приказка за царството и царете, за войните, женитбите и предателствата – т.е. за всичко, което през средните векове формира представата за държавност. Държавността е нещо, което може да бъде спечелено или изгубено във война, придобито чрез женитба или изтървано чрез предателство. Основен аргумент на модерния национализъм може да се окаже една или друга средновековна приказка...

За Големия национален разказ изгубената История и изгубената държавност са едно и също нещо – доколкото Историята (с главна буква) всъщност следи скъсената събитийност в държавното битие. Изгубената държавност е край на Историята. Народите без държавност са „народи без история“...

Големият национален разказ не включва longue duree[2], продължителното всекидневие, в което събитията имат преди всичко интимен характер и не са непременно свързани с държавата, затова пък историята (с малка буква) няма край.

Големият национален разказ, разбираемо, не артикулира протяжното време „без държавност“ – за него то е „плаваща дупка“, „тъмни векове“. (ср. Асман 2001:47) За Големия национален разказ са важни придобиването, изгубването и възвръщането на държавността – т.е. събитието, преходът, екцесията, празникът.

1 Освен „век на нациите“, деветнадесетият е наричан и „век на историята“... (Льо Гоф 1997:101)

2 Прочутият термин на Бродел, изразяващ не откъслечното събитийно, а продължителното всекидневно битие на хората в отминалите епохи, е превеждан различно – за първи път и най-често като „дългосрочния период“ (Бродел 1988:171-194), но и като дълго-трайност (ср. Деянова 1997:15) или като „дългото време“ (ср. Артог 2007:166 и др.) Аз предпочитам да го преведа (макар не буквално) като „протяжно време“ (за разлика от сгъстеното време на „краткосрочния период“), защото „период“ винаги предполага конкретизиране на някакви граници.

Именно тържествената празничност (смята Ян Асман) е един от важните атрибути на колективната идентичност[1], изразена чрез културната памет. (Асман 2001:51-52)

За да диференцира културната памет (паметта на общността) от комуникативната памет (паметта на семейството и рода), той ги разполага по скалите празник/делник, сакрално/светско, трайно фундиращо/ефимерно, общо/частно. „Културната памет е орган на извънделничния спомен. Основната разлика по отношение на комуникативната памет е нейната оформеност и церемониалността на нейните поводи.“ (Асман 2001:57)

Големият национален разказ черпи именно от церемониалната тържественост на културната памет, оформяйки я постепенно като национална[2] – доколкото „имагинацията на националната общност е зависима от имагинацията на една достигаща до дълбините на времето непрекъснатост“. (Асман 2001:132) Националната общност се нуждае от подпорите на миналото, за да форматира настоящето и бъдещето си като синхронни и дори зависими от „традиция“, чието авторство може да бъде в същото това настояще.

Големият национален разказ, наречен от него „национална история“, Пиер Нора̀[3] определя като „до голяма степен митологична по структурата и по функцията си история... – история, разпространявана главно в училищата; пространен речитатив, твърде хомогенен по своите рамка, хронология, задължителни места, общоприети фигури и събитийна йе-

1 В „съотнасянето на памет и група“ (т.е. „социалната обусловеност на паметта“) като изразител на колективната идентичност Асман следва Халбвакс. (Асман 2001:33, 44)

2 Тук няма да се разпростирам върху различните подходи към типологията на паметите – според измерението на местата (историографско, етнографско, психологическо, политическо, литературно), обозначено от Нора (Нора 2004:24), или според „прагматиката на паметта“ (блокирана, манипулирана, задължена памет), формулирана от Рикьор (Рикьор 2001:209-210). По-нататък – в проблематизирането на различните жанрове разкази за „изгубената държавност“ – ще проследя детайлно някои от тези типове памет. Тук само ще изразя съгласието си с прекрасната формулировка на Мари-Клер Лавабр за паметта – изобщо – като „настояще на миналото“. (Лавабр 1998:9)

3 Нора говори за четири вида национална памет: кралска, която „се стреми да изглежда като ритуал без възраст и да се впише във времето посредством извънвремието и свръхестественото“; паметта-държава – „монументална и зрелищна, цялата потопена в образа на своята репрезентация“; паметта-нация – „капиталният момент на истински националната памет: нацията се осъзнава като такава“; паметта-гражданин – „активна последица от паметта-нация, неин социален и действен корен“. (Нора, I 2004:570-573)

рархия, позволяващ от началното до висшето ниво, в рамките на установената последователност, придвижването от научната до елементарната версия и вграждането на всичко това в социалната тъкан; история, изградена в противовес на религиозното образование, но превърнала се в свещена история с гражданско и светско предназначение, героична сага, чието развитие... изглеждаше адаптирано към въображаемите нужди и към идентифицирането на индивидуалното развитие с митологичния период.“ (Norà 2005:441-445)

Колективната памет Norà обозначава като „онова, което остава от миналото в преживяванията на групите или онова, което тези групи правят от миналото“ (к.м. – Е.И.). (Norà 1997:233)

Миналото като културен продукт интерпретира (преди Norà) Морис Халбвакс: то е социален конструкт, изграден от нуждата за смисъл и в отправните рамки на съответното настояще.[1] Миналото не е естествено явление, то е културно творение. (Халбвакс 1996:46)

В същия смислов ред Халбвакс подрежда и традицията, която се откъсва от комуникативната съотнесеност с живота и се превръща в канонично запаметено съдържание. (Халбвакс 1996:63)

След Халбвакс Бродел ще нарече историка „доброволен режисьор“ (Бродел 1988:176), а Хобсбом ще лансира прочутата си теза за „изобретяването на традицията“ (Hobsbawm and Ranger 1983).

В същата тенденция се вписва и вече цитираното изследване на Ян Асман „Културната памет“:

„Фундиращото запаметяване – казва Асман – е винаги повече постановяване, отколкото естествено развитие (поради обвързаността си със стабилни форми, то неизбежно е артефициално), а при биографичното запаметяване е тъкмо обратното. Културната памет – за разлика от комуникативната – е резултат от институционализирана мнемотехника... Културният смисъл не циркулира и не се възпроизвежда от само себе си. Той трябва да бъде циркулиран и инсцениран.“ (Асман 2001:50, 143)

„Изобретяването“ на миналото и на традицията като културен продукт на настоящето неизбежно отпраща към необходимостта да се проблематизират взаимоотношенията история/мит.

1 „Само значимото минало се запаметява, само запаметеното минало е значимо – добавя Ян Асман. – Запаметяването е семиотичен акт.“ (Асман 2001:75)

Тук няма да правя подробен преглед на литературата, третираща проблема – от Барт до Асман – доколкото тя е достатъчно известна.[1] Ще припомня само блестящата фигура на Барт за мита не като обяснение, а като констатация – констатация, която превръща „историята в същност“, а нещата в „самите себе си“:

„Като преминава от историята към природата, митът извършва икономия: унищожава сложността на човешките действия, придава им простотата на самата същност... Той организира един свят без противоречия, защото е без дълбочина – свят, разположен в очевидното; той създава щастлива яснота: нещата, като че ли, означават самите себе си.“ (Barthes 1957: 253)

Като извършва на пръв поглед „обратната“ операция – „връща“ мита на историята – Асман всъщност не изменя смисъла на Барт за констатиращата му функция. Мит той нарича „трансформирането на миналото в основополагаща история“ – т.е. „постановяването“ на ред, около който това минало ще се конструира оттук нататък:

„Основополагащите истории наричаме „митове“. Това понятие обикновено се противопоставя на понятието „история“ и това противопоставяне се свързва с две опозиции: фикция (мит) срещу реалност (история) и оценъчна целесъобразност (мит) срещу нецелесъобразна обективност (история). И двете двойки понятия отдавна се нуждаят от преразглеждане. Тук („Културната памет“ – Е.И.) ще разгледаме формите на запаметеното минало без да разграничаваме мит от история. Миналото, което се фиксира и усвоява като основополагащ разказ, е мит, все едно дали е фиктивен или фактически.

Това название в никакъв случай не оспорва реалността на събитията, а набляга на тяхната основополагаща за бъдещето задължителност (к.а.) като на факт, който в никакъв случай не бива да бъде забравен.“ (Асман 2001:74, 76)

Моят анализ ще бъде основан върху разкази от различни жанрове и различни епохи, третиращи фигурата „изгубена държавност“. Няма да коментирам кой от тях е „реалност“ и кой „фикция“, (или – изразено с другата опозиция на Асман – „оценъчна целесъобразност“/“нецел есъобразна обективност“). Ще ме занимава единствено въпросът дали някой от тях се превръща в „основополагащ“ (Голям национален) раз-

1 Ср. напр. Barthes 1957, Levi-Strauss 1962, Vernant 1974, Hillman 1983.

каз. И – ако това се случва – кой е разказът и защо е избран именно той. Ще се опитам, също, да проследя дали различни времеви отрязъци и различни социални групи извеждат на преден план (или произвеждат) различни разкази[1] и дали – в този случай – е правомерно изобщо да се говори за Голям национален разказ...

Бих искала да повторя още веднъж: интересът ми е насочен не толкова към това какво „реално“ се е случило, а как то се припомня, пресъздава, въобразява, изобретява. Интересува ме не толкова събитието, колкото паметта/забравата за него и мотивацията на нейните създатели.

Признавам, че избрах „изгубената държавност“ (а не придобитата през средните векове или възвърнатата през XIX-XX) не само заради постулата на Ренан, че „страданието обединява по-здраво от радостта“, но и поради една съвсем субективна причина: интересът ми към сръбския казус – интерпретацията на поражението (Косово поле, 1389) като „небесна победа“ и честването на деня на падането (Видовден) като национален празник. Парадоксът[2] да се чества падане вместо освобождение е твърде привлекателен от изследователска гледна точка.

Тъй като не исках да разглеждам разказите за сръбската изгубена държавност самостоятелно и самоцелно, реших да ги съпоставя с българските.

Решението ми, разбира се, беше продиктувано от несравнимо по-доброто познаване на българския материал – в сравнение с гръцкия, например. Извън това (чисто техническо) съображение обаче имах и други, смислово натоварени колебания: доколкото изгубването на Константинопол – макар, безспорно, най-символно значимото „изгубване“ – е натоварено с повече християнска и цивилизационна[3] символика, отколкото със специфично „държавна“.

За държавност в много по-голяма степен може да се говори в сръбския и в българския случаи – макар и Сърбиите, и Българиите в края на XIV век да са по няколко...

1 Т.е. дали може да се говори за „сблъсък“ (в смисъла на Нора 2005:417) или за последователност на паметите.

2 Отбелязвам честването на поражението като парадокс – доколкото е по-естествено да бъдат помнени позитивните моменти (победите, героизмите), а негативните (поражения та, срамът) е по-естествено да бъдат забравяни. (ср. Асман 2004:178)

3 Именно изгубването на Константинопол всъщност задава мисленето на Европа като цивилизационна парадигма. Изгубването на „Втория Рим“, което прави от Османците господари на Изтока, придава на понятието „Запад“ неговите съвременни параметри...

В националната памет краят на Сърбия е обозначен след Косовската битка от 1389, макар Сърбия да съществува още 70 години – до 1459. С титлата „последен владетел“ е увенчан княз Лазар Хребелянович, макар след него да управляват (наистина, като османски васали) синът му Стефан Лазаревич (1389-1427), племенникът му Георги Бранкович (1427-1457) и още неколцина Бранковичи, борещи се цели две години (1457-1459) за короната. В българската памет за „края“ няма чак толкова голяма времева разлика[1]: само три години между 1393 (Търново) и 1396 (Видин). Като „гибел на царството“ е фиксирано преди всичко падането на Търново, а „последният владетел“ е повече цар Иван Шишман, отколкото брат му Иван Страцимир... Самия Шишман обаче националната памет поставя в околностите на София, а не в Търново или в Никопол, където (най-вероятно) е пребивавал, докато османците превземали столицата му...

Краят на сръбския „последен владетел“ е фиксиран категорично на Косово поле – във всички разкази – независимо от жанра им или от епохата, в която са създадени. Българският „последен владетел“ умира на различни места: в Никопол, в Пловдив, в София, в Самоков или „някъде по Искъра“...

Гробът на сръбския „последен владетел“ бележи първоначално династичната, впоследствие – националната територия през по-голямата част от сръбското битие. Българският „последен владетел“ няма гроб...

След смъртта си сръбският „последен владетел“ е канонизиран[2], а денят на Косовската битка се чества като официален празник. Българският „последен владетел“ не е канонизиран, а точните дати, когато са изгубени Търново, Видин и особено София са забравени от колективната памет...

Сръбският „последен владетел“ завещава на народа си: „По-добре загинем в подвиг, нежели да живеем в срам.“ (по Михальчиh 1989, Лазар...:138-139) Завет на българския „последен владетел“ към неговия народ липсва.

Това са най-открояващите се смислови разлики в запаметяването/забравянето на държавността като изгубена и на владетеля като последен. Съществуват, разбира се, и множество подобия (някои от тях биха

1 Съществуват и български разкази, отпращащи времето на падането към 1459 и дори към 1488. За тях ще говоря подробно в I глава.

2 Дали това станало с нарочен събор, или патриархът извършил канонизирането сам, е спорно – вж. гл. IV.

могли да бъдат обозначени дори като симетрии[1]), които също ще бъдат обект на изследването ми.

Може би най-категоричното подобие (отнасящо се, разбира се, не само за сръбския и българския случаи) е опитът – осъществен в една или друга степен – за кодифициране на средновековното минало във „времето на нациите“ – след средата на XVIII и особено през XIX век. Именно опитът/опитите да се нормативира паметта превръщат множеството разкази в „основополагаща“ История, в Голям национален разказ.

Във „времето на нациите“ „захласнатите родолюбци“[2] – и в Сърбия, и в България – нормативират (в някои случаи – и изобретяват) разказите за Косово поле и за Софийско поле. Нормативират и изобретяват в синхрон с епическата традиция или с културните текстове, но надграждат върху тях „историческа“ конструкция. Нормативират и изобретяват в различна перспектива – в зависимост от качеството на липсата, която трябва да бъде компенсирана.

„Захласнатите родолюбци“ от сръбското „национално време“ превръщат поражението в символна победа, а една не дотам значителна битка – в Голям национален разказ. Оттук нататък сръбската национална идентификация ще бъде завинаги свързана с травмата „Косово“, а сръбското национално самочувствие ще се захранва от – преди всичко – травматични източници. Заветът на владетеля-мъченик – „По-добре да загинем в подвиг, нежели да живеем в срам“ – ще изостря сетивата на „сръбството“ и към най-нищожната – реална или въображаема – причина за сръбски национален срам...

„Захласнатите родолюбци“ от българското „национално време“ компенсират липсата на съпротива у „последния владетел“, като му придават могъща армия („кон до коня, юнак до юнака“) и чудесни атрибути – бликащи от раните му кладенци, живот с отрязана глава... Въпреки това загатнато юначество, българският „последен владетел“ – също като сръбския – остава преди всичко жертва: той намира смъртта си, бягайки... В българския случай обаче липсва последната операция: превръща-

1 Симптоматична е, например, симетрията между „родството“ на княз Лазар с косовския епически герой Милош (К)Обилич – негов зет, според мнозинството разкази – и предполагаемото му родство с цар Иван Шишман: според някои разкази – самият Шишман, според други – синът му Александър, бил зет на Лазар. (Матанов и Михнева 1988:114, Божилов 1994:229, Mihaljcic 1989:42)

2 Изразът принадлежи на Йордан Иванов. (Иванов 1959:105)

нето на жертвата в мъченик. Поражението на българската държавност не се превръща в символ. И царят не оставя никакъв завет.

Друго важно подобие е продължението на „националното време“ след „века на нациите“ – деветнадесетият – в XX и дори в XXI век.[1] Ще проследя дали и доколко Големият национален разказ претърпява някакви метаморфози във времена, когато националнообразуващите процеси се мислят като отдавна завършени, а „основополагащата“ История би трябвало да се е разбягала в множество частни истории. (ср. Норà 2005:421) Ще се опитам да проследя, също, дали (и при какви условия) изобретяване на нов Голям национален разказ е изобщо възможно във време, мислено като постмодерно...

Глава I представлява подробен преглед на разказите по жанрове: свидетелства (на съвременници – до края на XIV век), култови текстове, „истории“[2], предания, песни.

Постарала съм се да извърша известно жанрово диференциране – с пълното съзнание за изключителната трудност на такава операция. Така, летописите от XV и дори някои от XVI век се считат за извори от повечето автори, култовите съчинения – също.[3] Почти незабележима и често плаваща е границата между извори, култови текстове и ранни „истории“ – от една страна, както между късни „истории“, предания и песни – от друга. В Сърбия съществува, освен това, ясно откроено (макар на пръв поглед нелогично) преливане между агиографията и късния песенен фолклор.

Ще се опитам да проследя зависимостта между времето, в което са създадени[4] текстовете и техния жанр. В някои случаи жанрът зависи не само от времето, но и от пространството (има съществена разлика между песните, записани в Приморието и онези от Срем, например).

Ще се опитам да очертая и разликите в песни с един и същи сюжет (Косовската битка), разпространявани в Сърбия след категоричната

1 Последното, интерпретирано в текста събитие, е от 2008 година.

2 Поставям жанра „истории“ в кавички, защото в него съм включила всевъзможни съчинения, обединени само от претенцията да бъдат „исторически“ – както от средновековието, така и от „националното време“.

3 Вж. напр. Emmert, Early...:4, 7, Андреев 1993:305 и др. и 1997, Матанов и Михнева 1988:82-83, Михальчиh, Лазар... 1989:118, Имбър 2000:59, 72 и мн. др.

4 При датирането (само хипотетично) на фолклорните текстове съм вземала предвид датата на записване, както и определени специфики – технически и съдържателни – на текста.

норма, наложена от Вук Караджич, и в България, където нормативиране липсва.

Още в тази глава (но също и нататък в текста) поставям проблема за авторството/авторствата на Големия национален разказ, както и на някои по-“малки“, всеки от които – в едно или друго време – се опитва да измести останалите и да се превърне в „основополагаща“ История...

Следващите глави, чието съдържание по проблемни кръгове ще изясня по-долу, са структурирани около три основни фигури:

– персонажи – „исторически“, чието реално битие е вън от съмнение, и „епически“ – фикционални творения, чието реално битие (ако не е изцяло липсващо) е поне спорно; (Различните жанрове разкази често „обличат“ епическите персонажи в бутафорна „историчност“, а на историческите придават епически атрибути.)

– мотиви – повтарящи се фигури и цели сюжети, най-ясно откроява щи приликите и разликите както между различните жанрове, така и между сръбската и българската памети за „изгубената държавност“;

Не бих определила персонажите и мотивите като „фигури на спомена“ (по Халбвакс и Асман) – доколкото (особено в българския случай) те не винаги са „конкретно съотнесени с време и пространство“. (ср. Асман 2001:36)

– топоси – местата, в които се помни/не се помни изгубването на държавността, изразено чрез съпротивата/не-съпротивата и гибелта на „последния владетел“ и други юнаци/жертви/мъченици.

Не бих определила и топосите като „места на памет“ (по Норà) – не само защото „местата“ на Норà имат много по-сложен, не само чисто географски смисъл, който аз влагам в понятието „топоси“, но и защото някои от моите „топоси“ не изпълняват „основното предназначение на мястото на памет – да спре времето, да блокира работата на забравата“. (Норà 2004:60) Някои от топосите в този текст са всъщност „места на забрава“... (ср. Кандо 2001:65)

Проблематиката на всяка от следващите три глави е фокусирана върху три типа проявления на персонажите: героическо (като юнаци), виктимно (като жертви), мартирно (като мъченици). В същата схема са структурирани и мотивите, и топосите: места на съпротива, места на гибел, места на култ.

Направих това диференциране с чисто лабораторна цел – с пълното съзнание за трудното (близко до невъзможното) отчленяване на героика,

жертвеност и мъченичество в образите, сюжетите и местата, описани в разказите. Отчленяването (макар понякога осъществимо само чрез разглобяване на образите, сюжетите, местата) обаче е извънредно важно за целта на изследването ми: именно то показва най-ясно предпочитанията на паметта. Разбира се, нито сръбската, нито българската памет избират да помнят само героиката, само жертвеността или само мъченичеството. Открояването на едно от тях обаче – било като основополагащ елемент на Големия национален разказ, било като център на различни малки разкази, функциониращи в определени моменти и обслужващи определени интереси – би очертало с голяма степен на яснота качеството на национализмите: в „националното време“, след него и днес.

Конкретното разполагане на персонажите, мотивите, топосите по скалата юначество/жертвеност/мъченичество също не притежава характер на константа. Нататък в текста ще имам предвид както детайлите, усложняващи отчленяването на отделните фигури, но придаващи им релефна плътност, така и смяната на парадигмата – в зависимост от конкретното време, конкретната политическа конюнктура и дори конкретния жанр.

За да диференцирам „жертвеност“ и „мъченичество“, бих искала да използвам прекрасното езиково дефиниране на понятието „жертва“, извършено от Алайда Асман:

„За да можем да направим по-добре разлика между паметта на губещите и паметта на жертвите, би трябвало да си изясним проблематичната неедназначност на немската дума „opfer“, или „жертва“. С тази дума се заличава разликата между активното, самоопределящо залагане на собствения живот (на английски „sacrifice“) и пасивния, беззащитен обект на насилие (на английски „victim“).“ Според Асман, паметта „victim“ е паметта на губещите, а паметта „sacrifice“ – специфичната жертвена (травматична) памет.[1] (Асман 2004:179-180)

1 „Понятието „травма“ е противоположно на понятието „идентичност“ – смята А.Асман. – Травматичният опит на страданието и срама бива допускан много трудно в пределите на паметта, тъй като той не може да бъде интегриран в една положителна индивидуална или колективна представа за себе си. Ето защо може да стане така, че такъв травматичен опит да намери обществено признание и символна артикулация едва по-късно, често дори и цели столетия след историческото събитие.“

Като твърди, че паметта за героизмите е по-естествена от травматичната памет, Асман привежда и пример за обратното: сръбския и израелския казуси. (Асман 2004:178-180)

В българския език двете понятия, аналогични на „victim“ и „sacrifice“, не са обозначени с две толкова различни думи, но са диференцирани чрез една представка: понятието „жертва“ изразява „пасивния обект на насилие“, за когото е отредена по-скоро забравата, а „активното, самоопределящо залагане на собствения живот“ се определя като „саможертва“.[1] Ресурс за изобретяване на мъченичество е именно саможертвата, паметта за която е травматичната. Именно мъченическата памет оперира с травмата като с оръжие за възмездие.

Тъй като фигурата на „изгубената държавност“ се оказа недостатъчна за описване на българска травматична памет, се опитах да я открия другаде – в сюжета, най-плътно доближаващ се до представата за Голям национален разказ: Априлското въстание и особено Баташкото клане като най-мощен ресурс за травматична идентификация. Добавих специален анекс, проследяващ разказите за Батак по същата скала: юначество/жертвеност/мъченичество. Опитах се да разбера как се помни трагедията на Батак – еднозначно или приоритетите се разместват в зависимост от конкретната политическа конюнктура.

Целта ми беше, както и дотук, не толкова очертаването на събитията от май 1876, а проследяването на паметта за тях – какво и как се помни, забравя или изобретява през оставащото време от XIX, през XX и през XXI век.

Докато изследвах паметта, ме обвиниха, че пренаписвам Историята...

Затова ще завърша с размишленията на Пол Рикьор, посветени на „Писането на историята и представянето на миналото“, публикувани в списание „Анали“ през последната година от XX век:

> Пренаписването е като препревеждането. Именно в препревеждането на едни и същи оригинални текстове... се проявява желанието да превеждаш, както несъмнено и мъките, и удоволствието му. По същия начин, именно в пренаписването се показва желанието на историка все повече да се доближава до необи-

1 Диференцирането между двете понятия рефлектира и в типологията на паметниците. Така, според класификацията на А.Прост, „надгробно-патриотичните паметници прославят саможертвата“. Колкото до „чисто надгробните паметници“, те само „подчертават мащабите на траура, без да дават обяснение за него“. Тези „обикновени“ надгробни паметници подсказват, според Прост, „едно пацифистко отношение“ – за разлика от патриотичните, които призовават към възмездие. (Прост 2004:85)

чайния оригинал, какъвто е събитието във всичките му аспекти. Предполагаема истинност не на една книга, а, така да се каже, на цялото поле на дебата. Така стана у нас по повод на Френската революция, предизвикала изобилна поредица от публикации.

Понеже не съм „Историк“, а се занимавам „само“ с паметта, ще цитирам и финала на блестящата статия на Рикьор:

Между обета за вярност на паметта и споразумението за истинност в историята не е възможно да се определи приоритет. Единствено читателят е способен да реши дебата и по-специално – читателят в качеството му на гражданин. (Рикьор 2001:222-223)

Евгения Иванова (род. 1952) е доцент в Нов български университет и автор на множество публикации в областта на етнологията.

Коментари (3)

- 30-04-2015|**Надежда Александрова**

Убедително въведение в поредното сериозно изследване на Евгения Иванова. Не случайно традиционните историци, които говорят на хората от телевизорите не занимават обществото с проблемите на паметта. Тя става все по-важна от историята.

- 30-04-2015|**Ананда Кабадалиева**

Мисля, че Иван Шишман все пак е оставил нещо като завет, имам превид легендата за Шишмановото дърво – „Когато от тази главня израсне дърво, България и българският народ ще бъдат свободни!“ Ето и цитат от „Десант, национален седмичник на патриотичния печат“ (2013): „Към 1907 г., според някои данни, дънерът на Шишмановото дърво

достигнал два човешки обхвата. На него била поставена табелка: „Това дърво да се не бута!“ Така то дълги години след Освобождението е единствената видима светиня от българското минало.“ Някои данни, викаш... т.е. вече имаме и „Легенда за табелката върху дървото“.

- 30-04-2015|**Ананда Кабадалиева**

А ето и един малко дълъг цитат от нета, където легендата за Шишмановото дърво се третира по различен начин, като горчиво пророчество, а това третиране на свой ред се превръща в ново пророчество: „Да им кажеш „аз съм различен“ е като да покажеш червено на бик или да разджафкаш махала, населена с песове. Ако им разкажеш подробно биографията си и обясниш нещата, ще чуеш: „О, извинявай, ама аз не знаех!“ Ами като не знаеш, защо джафкаш автоматично бре, джанъм? Защо не се държиш на положение? Защото ако някоя истинска простакела наистина ти каже лично на теб „педерас“, ти без секунда колебание отвръщаш „гъска смотана“ или нещо по-лошо, без да те притеснява, че с това вие двамата изглеждате като лика-прилика – а може би държиш на тази ви еднаквост? Да, вътрешното чувство за личния ни ранг никога не ни лъже – а точно то най-вече управлява нашия стил на поведение в напрегнати ситуации. И е все едно дали вместо „махай се ма, патко квадратна“ ще кажеш „госпожице, по Вас може да се изучава геометрия“ – „образована“ форма на просташко съдържание. [...] В случая вместо „тъпа дрисла“ чуваме неща като „Не знам кой те е повредил, но си увредена.“ Грамотни хора, които смятат, че да си увреден, и то не по своя воля, е повод не за състрадание, а за заклеймяване! Не са ли това същите онези деца от 1975 г., които викаха „Ей, кривОк!“ на кривогледото момченце, когато минаваше пред блока? И които след това след това, под претекст, че се съобразяват с грубата реалност, всъщност налагаха тази реалност на себеподобни и различни? И като в Хитлерова Германия всеки поотделно е невинен, защото просто се е съобразявал. Кривогледото момченце и останалите мъченици на нашия тих холокост проклеха тази страна и всичко се сбъдна, освен най-страшното проклятие – защото геноцидът е наказание, но още не и пълно изкупление. Тоталното унищожение би попречило да се случи изкуплението, така че България я чака не смърт, а безкраен залез (затова, ако някой наистина ни е вдигнал мерника, нека не се успокоява с максимата „на глупака враг не му трябва“ и да чака сами да изчезнем, а да побърза да дръпне спусъка) – освен ако не се

случи Изкуплението. Но за Изкупление трябват Изкупители – велики хора с велики дела, които да прокънтят оттук до Юпитер – т. е. хора, по дефиниция различни от околните. А такива могат да оцелеят, без да се озлобят и увредят, само в среда, където автоматично не лаем, а изпитваме съчувствие и състрадание към увредения, към различния, лично към съседа и най-вече към самите себе си. Междувременно ще отида да посадя един налъм, повтаряйки горчивото пророчество на Иван Шишман: когато това парче дърво цъфне, българите ще са щастливи. Пък току-виж цъфнало. [...] Да, и аз съм боклук, увреден, но го направихте вие, защото бях различен, при това напълно сам. Да бях гей или жена, щях да си дам задника и да имам влиятелен покровител. Да бях циганин, щях да поведа махалата и да ви изпотрошим жигулите. Да бях турчин, щях да гласувам за Доган, просто за да ви е яд. Да бях евреин, щях да отпраша за Обетованата земя по-бързо от „Скъд“. Да можех да си дам духовния задник, щях да стана религиозен и да имам братя, които да се молят за мен, както се молят и за нас, неверниците. Да можех да си дам моралния задник, щях да се включа в някоя глутница – Партия или партийка, или друга някаква мултигрупа, или дори да сложа една или друга униформа, или просто да стана част от агитката на „нашия“ отбор и да се радвам или тъжа, че „ние“ сме победили или сме паднали. Е, аз си имам моите победи и падения, за които си нося пълна лична отговорност, а ритнитопковецът нито ще ми съчувства за паденията, вместо да ме презре, нито ще разбере в какво се състоят победите ми. Пука ми за неговото презрение – няма начин аз и той да сме „ние“. Но въпреки всичко аз не загинах и не се самоубих, защото ще живея, докато не си получа Изкуплението с лихвите.“